

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

ENSAR NEŞRİYAT TİC. A.Ş.

© Eserin her türlü basım hakkı anlaşmalı olarak Ensar Neşriyat'a aittir.

ISBN : 978-625-8201-31-4
Sertifika No: 50201

Kitabın Adı

II. ULUSLARARASI İSLAM KÜLTÜR VE
MEDENİYETİ SEMPOZYUMU
-KURBAN-

Yayın Yönetmeni

Hüseyin KADER
Adem SAYDAN

Editörler

Doç. Dr. Ahmet EKŞİ
Dr. Abdurrahman BULUT
Dr. Ahmet Emin DAĞ
Ahmet Faruk GÖKSÜN

Tashih ve Redaksiyon

Dr. Abdilmuid AYKUL
Dr. Ali İhsan KILIÇ
Afra KONYALI
Ahmet Faruk YOLCU
Ahmet ŞANVERDİ
Ali SATILMIŞ
Ayzade Asena GÖKDUMAN
Fatma Nur KALKAVAN
Kazım Berkay ÖZKARDAŞ
Mehmet Zahit KARADEMİR
Merve BOŞNAK
Mustafa BİLİCAN
Oğuzhan YILDIZ
Zülal KILIÇ

Kapak

Halil YILMAZ

Baskı

Step Ajans Matbaacılık

Göztepe Mah. Bosna Cad. No: 11 Mahmutbey-Bağcılar-İstanbul
Tel: 0212 446 88 46 Faks: 0212 446 88 24
Sertifika No: 45522

1. Basım

Ekim 2022/ 3.000 adet basılmıştır.

İletişim

Ensar Neşriyat Tic. A.Ş.

Düğmeciler Mah. KaRasûleyman Tekke Sokak No: 7 Eyüpsultan / İstanbul

Tel: (0212) 491 19 03 - 04 Faks: (0212) 438 42 04

www.ensarneyriyat.com.tr siparis@ensarneyriyat.com.tr

II. ULUSLARARASI İSLAM KÜLTÜR VE MEDENİYETİ SEMPOZYUMU

KURBAN

Editörler:

Doç. Dr. Ahmet EKŞİ
Dr. Abdurrahman BULUT
Dr. Ahmet Emin DAĞ
Ahmet Faruk GÖKSÜN

Kocaeli 2022

ONUR KURULU

Prof. Dr. Sadettin HÜLAGÜ
Doç. Dr. Tahir BÜYÜKAKIN
Av. Fehmi YILDIRIM

Kocaeli Üniversitesi Rektörü
Kocaeli Büyükşehir Belediye Başkanı
İHH İnsani Yardım Vakfı Başkanı

DÜZENLEME KURULU

Prof. Dr. Abdullah KAHRAMAN
Prof. Dr. Yusuf Ziya KESKİN
Doç. Dr. Ahmet EKŞİ
Doç. Dr. Ayhan HİRA
Doç. Dr. Hüseyin OKUR
Doç. Dr. Kadir GÖMBEYAZ
Doç. Dr. Sefer YAVUZ
Doç. Dr. Ali CANÇELİK
Dr. Öğr. Üyesi Metin PAY
Dr. Ahmet Emin DAĞ
Dr. A.H.M. Ershad UDDIN
Dr. Abdurrahman BULUT
Arş. Gör. Ahmet Faruk GÖKSÜN
Esra ÖZKAN
Yusuf BİLGİN
İlhan COŞKUN
Faruk ÖZTÜRK
Necmettin ALTUNTAŞ

BİLİM KURULU

Prof. Dr. Abdullah KAHRAMAN
Prof. Dr. Halit ÇALIŞ
Prof. Dr. Murtaza BEDİR
Prof. Dr. H. Mehmet GÜNAY
Prof. Dr. Tevhit AYENGİN
Prof. Dr. Yusuf Ziya KESKİN
Prof. Dr. Jamal Mahmoud Abo Hassan,

Prof. Dr. Hazem Said Mohammed MONTASIR
Prof. Dr. Ahmet ALİ,
Doç. Dr. Ahmed Fadlalla Ahimeir ABAKAR

Doç. Dr. Tariq Mohammed NOOR
Doç. Dr. Ahmet EKŞİ
Doç. Dr. Ali CANÇELİK
Doç. Dr. Ayhan HIRA
Doç. Dr. Hüseyin OKUR
Doç. Dr. Kadir GÖMBEYAZ
Doç. Dr. Sefer YAVUZ
Doç. Dr. Mustafa EREN
Doç. Dr. Bahattin TURGUT
Doç. Dr. Mehmet AYHAN
Doç. Dr. Ali KAYA
Doç. Dr. Ahmet NİYAZOV

Kocaeli Üniversitesi, Türkiye
Necmettin Erbakan Üniversitesi, Türkiye
İstanbul Üniversitesi, Türkiye
Sakarya Üniversitesi, Türkiye
Bayburt Üniversitesi, Türkiye
Kocaeli Üniversitesi, Türkiye
The World Islamic Science and Education
University, Ürdün
Al-Azhar University, Mısır
Chittagong University, Chittagong- Bangladeş
University of the Holy Qur'an and Islamic
Sciences, Sudan
University of Khartoum, Sudan
Kocaeli Üniversitesi, Türkiye
Kocaeli Üniversitesi, Türkiye
Kocaeli Üniversitesi, Türkiye
Kocaeli Üniversitesi, Türkiye
Kocaeli Üniversitesi, Türkiye
Kocaeli Üniversitesi, Türkiye
Kocaeli Üniversitesi, Türkiye
Kocaeli Üniversitesi, Türkiye
Kocaeli Üniversitesi, Türkiye
Kocaeli Üniversitesi, Türkiye
Kocaeli Üniversitesi, Türkiye
Azerbaycan İlahiyat Enstitüsü, Azerbaycan

Dr. İbrahim Raşid Saif ALGHAMMARI
Dr. Öğr. Üyesi Metin PAY
Dr. Öğr. Üyesi Ramazan ŞAHAN
Dr. Öğr. Üyesi Recai ÇETRES
Dr. Öğr. Üyesi Kerim ÖZMEN
Dr. Öğr. Üyesi İhsan ŞEN

College Of Şarri'a Sciences, Umman
Kocaeli Üniversitesi, Türkiye
Kocaeli Üniversitesi, Türkiye
Kocaeli Üniversitesi, Türkiye
Kocaeli Üniversitesi, Türkiye
Kocaeli Üniversitesi, Türkiye

KATILIMCI LİSTESİ

Prof. Dr. Abdullah KAHRAMAN
Prof. Dr. Halit ÇALIŞ
Prof. Dr. Murtaza BEDİR
Prof. Dr. H. Mehmet GÜNAY
Prof. Dr. Yusuf Ziya KESKİN
Prof. Dr. Muharrem ÖNDER
Prof. Dr. Mehmet ÇİÇEK
Prof. Dr. Ali AVCU
Prof. Dr. Vejdi BİLGİN
Prof. Dr. Ayhan ORHAN
Doç. Dr. Ahmet EKŞİ
Doç. Dr. Ahmet TÜRKAN
Doç. Dr. Ayhan HIRA
Doç. Dr. Hüseyin OKUR
Doç. Dr. Abdülkadir MACİT
Doç. Dr. Ahmet Canan KARAKAŞ
Doç. Dr. M. Fatih GENÇ
Doç. Dr. Recep ÖZDİREK
Doç. Dr. Ahmet NİYAZOV
Doç. Dr. Mustafa Bülent DADAŞ
Dr. Ahmet Emin DAĞ
Dr. A.H.M. Ershad UDDİN
Dr. Bilal ESEN
Dr. Öğretim Üyesi Fatih YÜCEL
Dr. Yahya SOLMAZ
Dr. Mehmet TEKİN
Dr. Öğr. Üyesi Abdurrahman BULUT
Dr. Gazi ALATAŞ
Arş. Gör. Ahmet Faruk GÖKSÜN
Yusuf BİLGİN
İhsan AÇIK
Fatih EROĞLU
Cherim ENGHİN
İbrahim KONTAO
Tahir ZENELHASANİ
Yahya Hasan Mohammed Al- DABA
Veteriner Hekim Esra ÖZKAN

Sinan CİHAN
Veteriner Hekim Özgür Yasin ALKAN

Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Necmeddin Erbakan Ün. İlahiyat Fakültesi
İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Yalova Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi
Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Ankara Sosyal Bilimler Ün. İslami İlimler Fakültesi
Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Kocaeli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Necmeddin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Azerbaycan İlahiyat Enstitüsü
Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
İNSAMER
Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
DİB Din İşleri Yüksek Kurulu
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İslami İlimler Fak.
DİB Din İşleri Yüksek Kurulu
DİB İstanbul Anadolu Eğitim Merkezi
Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Kızılay Genel Müdürlüğü
Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
İHH İnsani Yardım Vakfı
Türkiye Diyanet Vakfı
DİTİB Berlin/Berlin Frei Ün. İslam Bilimleri Bölümü
Romanya Müslümanları Derneği / Romanya
Al-Farouk Kurumu Başkanı/ Mali
Admeria Kurum Başkanı/ Arnavutluk
Vusul Kurumu Başkanı/Yemen
Kocaeli Büyük Şehir belediye Başkanlığı Sağlık ve Sosyal Hizmetler Daire Başkanlığı Veteriner Hizmetleri Şube Müdürlüğü
Kocaeli İl Müftüsü
Kocaeli Büyük Şehir belediye Başkanlığı Sağlık ve Sosyal Hizmetler Daire Başkanlığı Veteriner Hizmetleri Şube Müdürlüğü

İÇİNDEKİLER

Önsöz	11
Takdim	13
Prof. Dr. Abdullah Kahraman	
Açılış Konuşmaları	17
Prof. Dr. Abdurrahman Haçkalı.....	19
Av. Fehmi Yıldırım	22
Prof. Dr. Sadettin Hülagü	25
Doç. Dr. Tahir Büyükakın.....	28
Seddar Yavuz	30
Prof. Dr. Ali Erbaş	31
Tebliğler	35
Yahudilik Hıristiyanlık ve İslam'da Kurban	37
Doç. Dr. Ahmet Türkan	
Kur'an'da Kurban (Genel Çerçeve)	55
Prof. Dr. Mehmet Çiçek	
Sünnette Kurban	70
Prof. Dr. Yusuf Ziya Keskin	
İslam Tarihinde Kurban İbadeti: Müslümanların Diğer Topluluklarla Karşılaşmalarında Bir İslah Aracı	80
Doç. Dr. Abdulkadir Macit	
Kurbanın Mahiyeti Hükümü ve Dini Dayanakları	92
Doç. Dr. Ahmet Ekşi	
Kurbanın Yükümlülük Şartları	106
Doç. Dr. Ayhan Hıra	
Kurbanlık Hayvanın Özellikleri	123
Prof. Dr. Muharrem Önder	

Kurban Çeşitleri	142
Dr. Abdurrahman Bulut	
İbâdiyye Mezhebinde Kurban Hükümleri.....	156
Arş. Gör. Ahmet Faruk Göksün	
Caferîlik'te Kurban	168
Doç. Dr. Ahmet Niyazov	
Zeydiyye'de Kurban.....	175
Dr. Fatih Yücel	
Kurban İbadetinin Hikmeti.....	190
Prof. Dr. Abdullah Kahraman	
Sosyolojik Açıdan Kurban: Bir İbadetin Dönüşümü.....	196
Prof. Dr. Vejdi Bilgin	
Kurban Paylaşma ve Maneviyat İlişkisi.....	212
Doç. Dr. Ahmet Canan Karakaş	
İslam'da Kurban İbadetinin Sosyo-Ekonomik Açıdan Değerlendirilmesi.....	223
Prof. Dr. Ayhan Orhan	
Kurbanın Pedagojik Yönü.....	233
Doç. Dr. M. Fatih Genç	
Gayrimüslimlerin Kurban İbadetine Bakışları.....	244
Dr. Mehmet Tekin Fatih Eroğlu	
DİYYK Karar ve Fetvalarında Kurban / Türkiye'de Kurbanla İlgili Güncel Meseleler	269
Dr. Bilal Esen	
Kurbanlık Hayvan ve Hayvan Satışıyla İlgili Güncel Meseleler	292
Doç. Dr. Recep Özdirek	
Vekâletle Kurban Uygulamalarının Fıkhî Açıdan Değerlendirilmesi.....	312
Dr. Yahya Solmaz	

Kurban Mükellefiyetinde Zenginlik-Fakirlik Kriteri Bağlamında Fakirin Kestiği Kurbanın Adak Olacağı Görüşünün Değerlendirilmesi	328
Doç. Dr. Hüseyin Okur	
Fıkıh Meclislerinin Kurbanla İlgili Güncel Meselelere Dair Fıkhi Tartışmaları.....	343
Doç. Dr. Mustafa Bülent Dadaş	
İHH İnsani Yardım Vakfı Vekâleten Kurban Uygulaması.....	359
Yusuf Bilgin	
Türkiye Diyanet Vakfı Kurban Uygulaması.....	381
İhsan Açık	
Türk Kızılay Sahadan Sofraya Yurtiçi Kurban Kesim Modeli	386
Dr. Gazi Alataş Yasemin Çebi	
Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Sağlık ve Sosyal Hizmetler Dairesi Başkanlığı Veteriner Hizmetleri Şube Müdürlüğü Kurbanlık Hayvan Seçimi Kesimi ve Hijyen.....	388
Özgür Yasin Alkan	
Türkiye Dışına İnsani Yardımların Sosyal Etkileri: Kurban Yardımları Örneği	396
Dr. Ahmet Emin Dağ	
Kurban ve Sosyal Hayata Etkileri (Bangladeş Örneği).....	415
Dr. A. H. M. Ershad Uddin	
Doğu Avrupa’da Kurban (Romanya Örneği).....	425
Cherim Enghin	
القرابين في الثقافة الإفريقية	430
ابراهيم كونتاو	
Afrika Kültüründe Kurbanlar	438
İbrahim Kontao	
منطقة البلقان في شعيرة الأضاحي	449
طاهر زينلحسان	

Balkanlarda Kurban İbadeti.....	452
Tahir Zeynelhasani	
ورقة عمل حول تجربة المنظمات والجمعيات الخيرية الوطن العربي في تنفيذ مشروع توزيع لحوم الأضاحي(جمعية الوصول الإنساني للشراكة والتنمية—اليمن-- نموذجاً).....	456
يحيى حسن الدباء	
Arap Coğrafyasında Kurban Etlerin Dağıtım Projesinin Uygulanmasında Hayır Kuruluşları ve Örgütlerinin Tecrübesi Konusunda Bir Çalışma	461
Yahya Hasan ed-Debâ	
Değerlendirme.....	467
Prof. Dr. Halit Çalış	
Değerlendirme.....	472
Prof. Dr. H. Mehmet Günay	
Sempozyum Sonuç Bildirgesi	477
Prof. Dr. Abdullah Kahraman	

ÖNSÖZ

İnsanlık tarihi kadar eski olan kurban, bütün ilahî dinlerde var olan bir ibadettir. Özünde Allah'a yakın olma çabası içeren kurban, mükellefiyet bakımından bireysel bir ibadet olma özelliği taşımaktadır. Ancak uygulama ve bu uygulamadan hasıl olan fayda bakımından sosyal ve ekonomik yönleriyle de ayrı bir önemi haizdir. Kurban aynı zamanda bir toplumun, İslam toplumu olduğunu ortaya koyan alametlerden (şiar) birisidir. Diğer taraftan mağdur ve mazlum insanların yüzlerinde tebessüm oluşmasına, karınlarının doymasına, kardeşlik köprülerinin kurulmasına öncülük etmesi bakımından kurban ibadetinin küresel ölçekte de bir işlevselliği bulunmaktadır.

Uzun soluklu bir çalışmanın ürünü olarak ortaya çıkan bu eserde; başta kurbanın tarihçesi olmak üzere kurban ibadetinin fikhî, sosyal ve iktisadî yönleriyle yurt içinde ve dışında kurban uygulamalarını konu edinen 32 bildiri yer almaktadır. Aynı zamanda kurban konusunda inter-disipliner bir çalışma ürünü olan bu eserin, kent yaşamının getirdiği zorluk ve zorunlulukların, iletişim ve ulaşım alanındaki hızlı gelişmelerin kurban ibadetinin eda edilme biçimi ile ilgili meydana getirdiği değişim ve buna bağlı olarak ortaya çıkan sorunların çözümüne önemli katkılar sağlayacağını ümit etmekteyiz. Ayrıca bu çalışmayla Türkiye'nin kurban konusundaki birikim ve tecrübesini diğer İslam ülkeleriyle paylaşmayı amaçlamaktayız.

Sempozyumun planlanmasında ve icrasında, tebliğlerin hazırlanmasında ve yayına hazırlanmasında kurumların yanı sıra birçok kişinin emeği bulunmaktadır. Kurumsal desteklerinden dolayı Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne, Kocaeli Büyükşehir Belediyesine, İHH İnsani Yardım Vakfına ve bu kurumların yetkililerine teşekkür ediyoruz. Ayrıca sempozyum düzenleme heyetine, bilim kuruluna, tebliğ ve değerlendirmeleriyle katkıda bulunan değerli bilim insanlarına teşekkürü bir borç biliriz.

Bu eserde sunulan bilgilerin ve tecrübenin kurban ibadetinin daha iyi bir şekilde eda edilmesine katkıda bulunması duasıyla...

Gayret bizden başarı Allah'tandır.

Editör
Kocaeli 2022

TAKDİM

Prof. Dr. Abdullah KAHRAMAN
Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı

Sayın Diyanet İşleri Başkanım,
Sayın Valim,
Sayın Büyük Şehir Belediye Başkanım,
Sayın Rektörüm,
Sayın Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanım,
Sayın İHH Başkanım,

Sempozyumumuza tebliğleri ile katkı vermek üzere yurt içinden ve dışından teşrif eden değerli ilim adamı hocalarım, kıymetli davetliler, katılımcılar ve misafirler!

Kurban Bayramı'nın yaklaşmakta olduğu şu günlerde kurban konusunda hazırlamış olduğumuz ilim ziyafetine hoş geldiniz safalar getirdiniz, hepinizi şahsım ve fakültem adına saygı ile selamlıyor teşriflerinizden dolayı hepinize ayrı ayrı teşekkür ediyorum.

Kıymetli davetliler,

Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi 2015 yılının ocak ayında o dönemde göreve yeni atanmış Sn. Rektörümüz Prof. Dr. Saadettin Hülagü hocamızın kıymetli destekleriyle çok kısa bir süre içinde kurulmuş ve hemen o yıl 60 öğrenci ile eğitim-öğretim hayatına başlamış ve bu sene üçüncü dönem mezunlarını vermeye hazırlanmaktadır. Kısa zaman içerisinde kurulmasına rağmen emsalleri arasında ilk sıralara yerleşen fakültemiz kurulduğu günden itibaren başarılı eğitim-öğretim faaliyetleri yanında kültürel faaliyetlere de imkân ölçüsünde katılmış, katkı vermiş ve vermeye de devam etmektedir. “İlim, Hakk'ın rızasını kazanmak ve halkla paylaşmak içindir” düsturunu benimseyen fakültemiz, üretilen akademik bilginin halkımızla paylaşılmasına, halkımızdan gelen dini taleplerin imkân nisbetinde karşılanmasına büyük önem vermektedir. Bunun için, tüm elemanlarıyla fakültemiz, sivil toplum kuruluşlarıyla ortak programlar yaparak ilmin ve bilginin fildişi kulelere ve amfilere hapsedilmeyip toplumla paylaşılmasını ilke edinmiştir. Bu yönüyle üniversitenin halka açılan en önemli kapılarından birini temsil etmektedir. Bu cümleden olarak;

1. Hocalarımız hemen her hafta İl ve İlçe Müftülüklerimizce yapılan programlar çerçevesinde ilimizin muhtelif camilerinde ve özellikle kampüs camiinde üniversite gençliğinin ihtiyaç ve problemlerini de dikkate alarak tematik vaaz ve irşat faaliyetlerine katılmakta;

2. Yapılan programlar çerçevesinde KYK yurtlarında seminerler vermekte ve bazı atölye çalışmalarına katılmakta;

3. Sivil toplum kuruluşlarının ihtiyaç duyduğu dini ve kültürel konularda konferans ve seminerler vermekte;

4. Bazı belediyelerimizin proje haline getirdikleri veya düzenledikleri temalı toplantılara katılmaktadırlar.

Mesela Kocaeli Büyük Şehir Belediyesi'nin her yıl düzenlediği sempozyumlara tebliğlerle katkı sağlanmaktadır. Bunlar yanında fakülte hocalarımız,

- Kocaeli Dini Yüksek İhtisas Merkezi'nde konferanslar ve seminerler vermekte;
- Derince İlçe Müftülüğünce düzenlenen farklı temalı toplantılar birkaç yıldır kesintisiz sürdürülmektedir. Aynı müftülüğün ilçe belediyesi ile ortaklaşa düzenlediği "Bir Konu Bir Konuk" ve "Aileler Buluşuyor Huzuru Konuşuyor" programları fakülte hocalarımızın katılımıyla bu yıl itibariyle tamamlanmış durumdadır.
- Kocaeli Milli Eğitim Müdürlüğü'nün İmam-Hatipler arası yarışma vb. Etkinliklerine jüri üyesi olarak iştirak eden hocalarımız, Kocaeli İl Milli Eğitim Müdürlüğü ile Mehmet Akif Ersoy Kız İmam Hatip Lisesi öğrencileri ve danışman hocaları eşliğinde "Etkin Yüzler" projesi adlı önemli bir projeyi de devam ettirmektedir.

Ayrıca; bir taraftan da üniversitemizin Kültür Evi'nde düzenlediği toplantılara katkı vermektedir. Mesela, daha önce üniversitemizin desteğiyle "Kocaelili Âlimler" projesi yapılmış ve kitap olarak da yayınlanmıştır.

Bunların yanında fakültemiz, ulusal ve uluslararası toplantıların ve sempozyumların düzenlenmesinde ve şehrin dini ve kültürel hafızasının ortaya çıkarılıp yeni nesillere sunulmasında da önemli hizmetler görmektedir. Bu sempozyumları geçen seneden itibaren seri hale getirmek için "İslam Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu" gibi bir genel başlık tespit edilmiş ve bundan sonra yapılacak özel temalar, bu genel çerçevenin alt başlığı olarak düşünülmüştür. Bu düşüncenin ilk ürünü olarak geçen sene Sn. Rektörümüz'ün destek ve katılımlarıyla Yunus Emre temalı I. Uluslararası İslam Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu başarıyla icra edilmiştir. Bu sene de bu serinin ikincisi olarak "Kurban" temalı II. Uluslararası İslam Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu ile huzurlarınıza çıkmıştır. İnşallah, daha farklı temalı Uluslararası İslam Kültür ve Medeniyeti Sempozyumları bundan sonra da devam edecektir.

Muhterem Hazirun,

Düzenlemekte olduğumuz Uluslararası Kurban Sempozyumunu çok önemli bulmaktayız. Çünkü;

- Resmî kurumların ve STK'ların organize ettiği kurban faaliyetleri hem teorik bilginin hem de tecrübenin harmanlandığı bir alanı oluşturmaktadır. Zira yıllar içerisinde uygulamaların getirdiği birçok soru cevap birtakım sorunlar da çözüm beklemektedir. Mesela şu sorulara sürekli muhatap olunmaktadır:

man Haçkalı hocamızın teşrihi ile kurulumuzun bazı üye ve uzmanlarının hazırladığı tebliğlerle sempozyumumuza iştirak etmiştir.

Muhterem davetliler,

Davetimize icabet edip sempozyumumuzu teşrif ettiğiniz için size, değerli katkıları için tüm paydaşlara, tebliğ ve müzakereleri ile sempozyumumuza destek veren ilim adamlarına ve katılımcılara, sempozyumun planlanmasında büyük emeği geçen fakültemiz elemanlarına ve özellikle konuyu her aşamada takip külfetini üstlenen dekan yardımcımız Doç. Dr. Ahmet Ekşi hocamıza, hassaten yoğun mesaileri içerisinde bize yer ayıran ve sempozyumumuzu teşrif eden Muhterem Diyanet İşleri Başkanı Sayın Hocamız Prof. Dr. Ali Erbaş'a, ilimiz Valisi Sayın Seddar Yavuz Beyefendi'ye, Sayın Büyük Şehir Belediye Başkanımız Doç. Dr. Tahir Büyükkakın'a, Sn. Rektörümüz Prof. Dr. Sadettin Hülagü'ye ve Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanımız Sn. Prof. Dr. Abdurrahman Haçkalı'ya huzurlarınızda tekrar teşekkür eder sempozyumumuzun hayırlara vesile olmasını temenni ederim

AÇILIŞ KONUŞMALARI

Prof. Dr. Abdurrahman HAÇKALI
Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanı

Yüce Allah'ın Esmâ-i Hüsnâ'sından biri olan el-Hakîm ismi; hikmet sahibi, yapılmasını istediği her şeyde insanlara yönelik bir fayda bulunan, abes ve boş işi olmayan anlamına gelmektedir.

İslam dininin bütün hükümlerinde olduğu gibi ibadetlerin de pek çok hikmeti vardır. Bu hikmetler hem kişiye hem de iyi bir toplum oluşturmaya yöneliktir. Özellikle farz kılınan ibadetler, insan için olmazsa olmaz derecede önemlidir. İnsanın bedenî ihtiyaçları bulunduğu gibi kalbî-ruhî ihtiyaçları da vardır. Kalp, manevî âlemden beslenir ve manevî âlemden gelen feyiz ile manevi kirlere arınır. Bunun da yolu ibadetlerden ve salih amellerden geçmektedir. Ayrıca ibadetler ahlaki esasların hâkim olduğu iyi ve şahsiyetli kişilerden oluşan bir toplumun oluşmasını amaçlar ve toplumdaki bireylerin asgari ihtiyaçlarının karşılanmasının yollarını geliştirerek sosyal dayanışma ve sosyal adaletin gerçekleşmesine önemli derecede katkıda bulunur.

İnsan doğal olarak toplum içerisinde yaşar. Toplumların hayatlarında üzüntülü zamanlar olduğu gibi sevinç ve kutlama zamanları da vardır. İslâm iki büyük ibadetin gerçekleştirilmesinin akabinde iki bayram, yani iki kutlama getirmiştir. Birincisi; Ramazan'ın gecesiyle gündüzüyle ihya edilmesinin ve bir ay oruç tutulmasının akabindeki Ramazan Bayramı; diğeri ise hac ibadetinin hemen akabinde kutlanan Kurban Bayramı'dır. Malumdur ki bayramlar kutlama günleridir. Bu günlerde bütün toplumun kutlamaya katılabilmesi için birtakım vesileler gerekir. Ramazan Bayramı'nda varlıklı kişiler tarafından ve oldukça yaygın bir şekilde ihtiyaç sahiplerine ulaştırılan fitreler ve Kurban Bayramı'nda paylaşılan kurban etleri ile bütün toplum bayrama iştirak eder.

Günümüzde küresel anlamda etkin olan modern ve post modern yaklaşımların toplumları etkilemesi yanında bazı iyi niyetli olmayan yaklaşımlarla kurban ibadetine karşı birtakım olumsuz bakış açılarının ortaya çıktığını görüyoruz. Her şeyden evvel, çağımızda herkesi etkileyen bu yaklaşımların arka planını ve kökenlerini bilmeye toplumumuzun hem hakkı hem de ihtiyacı bulunduğunu belirtmeliyim.

Toplum, elbette dünyaya açık olmalıdır. Toplum dünyadan soyutlamak doğru bir tutum olmadığı gibi faydalı da değildir. Ancak bu sağlıklı bir zeminde olmalıdır. Toplumun sağlıklı değerlendirme süreçlerine sahip olması, öncelikle kendi milli-manevî değerlerini kavraması ve dış dünyadan gelen fikir ve akımların arka planını, temellerini ve dayandığı dünya görüşünü bilmekle mümkün olur. Örneğin günümüzde özgürlük, bireycilik, mutluluk gibi pembe kav-

ramlar şemsiyesi altında topluma sunulan fikirlerin ve yaşam tarzının arka planı hususunda toplumun bilinçli bir değerlendirme imkânına sahip olup olmadığı tartışılmalıdır. Aksi halde toplum, farkında olmadan faydalı veya zararlı olduğunu değerlendiremediği fikir ve akımların etkisinde savrulmaya devam edecektir.

Kısaca temas etmeye çalıştığım bu hususta görevin büyük ölçüde eğitime ve eğitimcilere düştüğünü dikkatlerinize sunmak isterim.

Bir protokol konuşması çerçevesinde çok kısa bir şekilde konuyla ilgili yazılanları özetleyecek olursak; kapitalist sömürü sistemi bu pembe kavramlarla ekolojik kirlenme, nükleer silahlanma, terörün küreselleşmesi, tüketim ve israf ekonomisi tarafından kuşatılma, ırkçılık, İslam düşmanlığı ve nefret suçları, ahlaki çürüme, teknolojinin insani sınırları zorlaması, yabancılaştırma, nesneleşme, ailede ve toplumda çözülme, tüketim fetişizmi, değerlerin buharlaşması, bencillik, hazcılık, hakikat tekellikliğini gözlerden irak tutmaya çalışmakta ve inanç krizlerini, kimlik bunalımlarını ve modern köleliği körüklemektedir.

Muhterem Başkanım, kıymetli katılımcılar!

Konuyu bağlamından uzaklaştırmak niyetinde değilim. Günümüz dünyasının durumuna kısaca dikkat çektikten sonra, Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanı olarak konuya görevlerimiz ve faaliyetlerimiz açısından şu şekilde bakabiliriz:

633 sayılı kanununun 1. maddesinde ifadesini bulan Başkanlığımızın görevleri arasında “*İslam Dininin inançları, ibadet ve ahlak esasları ile ilgili işleri yürütmek, din konusunda toplumu aydınlatmak*” hükmü yer almaktadır. Buna bağlı olarak aynı kanununun 5. maddesinde Din İşleri Yüksek Kurulu’nun görevlerinden bir kısmı, “*İslam dininin temel bilgi kaynaklarını ve metodolojisini, tarihi tecrübesini ve güncel talep ve ihtiyaçları dikkate alarak dinî konularda karar vermek, görüş bildirmek ve dinî soruları cevaplandırmak*” şeklinde ifade edilmektedir.

Ülkemizde imkânı olanların yaygın olarak kurban kestikleri bilinmektedir. Kurulumuza yöneltilen sorularda kurban ile ilgili soruların önemli bir yekûn tutması da bunun bir göstergesidir.

Kurulumuz tarafından 2021 yılı boyunca kurban hakkında toplam 2121 adet yazılı soru cevaplandırılmıştır. Bu soru ve cevapların konulara göre dağılımı ve sayısı aşağıdaki şekildedir:

- Kurbanda Bağış ve Vekâlet: 324
- Adağın Mahiyeti ve Hükmü: 296
- Kurbanın Mahiyeti ve Hükmü: 240
- Adak Kimlere Verilir Kimlere Verilmez: 232
- Adakta Bağış ve Vekâlet: 207
- Kurbanda Hisse Ortaklığı: 171
- Akika Kurbanı: 160
- Kurbanlık Hayvanın Nitelikleri ve Kusurları: 127
- Kurban Eti ve Derisi ile İlgili Konular: 120
- Kurban Kesim İşlemi: 78
- Şükür Niyetine ve Bela Defi İçin Kurban Kesme: 62

- Ölü Adına Kurban: 51
- Kurban Alım Satım Yöntemleri: 44
- Kurbanlık Hayvanın Sütünden Yararlanma: 9

Din İşleri Yüksek Kurulu, üstlendiği bu görevler mucibince diğer konuların yanı sıra, kurban konusunda da halkın sorularını cevaplandırmakta ve bu alanda toplumun sahih dini bilgiye ulaşması için çalışmalar yapmaktadır. Bu bağlamda Kurulumuzun 113 karar ve fetvası bulunmaktadır. Bu kararlardan öne çıkan bazıları şunlardır:

- Kurbanlık Hayvanın Satış Usulleri
- Vekâletle Kurban Kesimi
- Hacda Kesilen Kurbanlar
- Kurban Derisinin Kurumlara Verilmesi
- Noksan Azalı Hayvanlar
- Kurban Nisabı
- Yatır İçin Kurban Kesme
- Kurban Kesmek Yerine Bedelini Tasadduk Etme

Din İşleri Yüksek Kurulunun yukarıda bir kısmı zikredilen kurban ile ilgili fetva ve kararlarının yanında serdettiği bazı mütalaaları da şöyledir:

- Dişi Hayvanların Kurban Olarak Kesilmesi
- Vekâlet Yoluyla Kurban Kesimi
- Büyükbaş, Küçükbaş ve Kanatlı Hayvanların Kesiminde Uyulması Gereken İslâmî İlkeler

Başkanlığımız ve Kurulumuz kurban konusunda zaman zaman ilmî toplantılar düzenlemekte ve yayınlarda bulunmaktadır. Bu kapsamda öne çıkan yayınlarımız şöyledir:

1. Ömer Nasuhi Bilmen, *Kurbân, Mâhiyyeti, Vücûbu, Hikmet-i Teşriyyesi*, Diyanet İşleri Reisliği Yayınları, Ankara 1956.
2. Ali Arslan Aydın, *Kurban Rehberi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1972.
3. Uluslararası Kurban Sempozyumu, (Diyanet İşleri Bakanlığı-Bayrampaşa Belediyesi iş birliğiyle), İstanbul 2008.
4. *Kurban Sıkça Sorulanlar*, DİB Yay., Ankara 2018.

Kurban ibadetinin anlam ve önemini ilmî bir üslup içerisinde ortaya konulacağı bu sempozyumu düzenleyenleri tebrik eder, sempozyumun hayırlara vesile olmasını dilerim.

Av. Fehmi YILDIRIM

İHH Genel Başkanı

Kurban, her şeyden önce sevilen, elde edilmek için emek ve para verilen, zaman ve ömür harcanan değerli dünyalıklardan bir kısmını Allah için feda edebilmenin bir göstergesidir. Bu anlayış insanı, başka şeyleri de Allah yolunda feda etme anlayışına götürür. Dahası sosyal ve psikolojik olarak kurban, insandaki aşırı isteklerin ve hırsın azalmasına, başkalarına karşı merhametsizce davranışların törpülenmesine ve diğer canlılara karşı saldırgan eğilimlerin azalmasına yardımcı olur.

Kurban, toplumsal yönleri daha ağır basan bir ibadet olduğu için diğer ibadetlerden farklı olarak sadece yerine getiren kişiye bir fayda sağlamakla kalmaz aynı zamanda kurbanın, toplumun geneline yönelik büyük faydaları vardır. Bunun bir uzantısı olarak kurban, toplum içinde ihtiyaç sahibi insanları hatırlama ve onlara sahip çıkma konusunda önemli bir fırsattır. Bizler de bugüne kadar gerçekleştirdiğimiz kurban organizasyonları ile dünyada savaş yüzünden mağdur olmuş, doğal afetlerden etkilenmiş ve yoksulluğun yoğun olarak yaşanmakta olduğu bölgelere gittik. Gittiğimiz bölgelerdeki insanların durumunu yerinde gözlemledik, onlara moral vermeye çalıştık. Bölgelerde muhtaç, yetim ve mültecilerle Kurban Bayramı'nda birlikte olmanın mutluluğunu yaşadık ve onlara hiç tanımadığı coğrafyalardan misafirleri olarak mutluluğu yaşatmaya çalıştık.

Bunu yaparken hiçbir zaman yaşadığımız coğrafyada kurban ibadetinin ifade ettiği anlamı da görmezden gelmedik. Ailece kurban kesip, onun rahmeti etrafında oluşan sıcak atmosferin kıymetini hep bildik. Bu nedenle insanlarımıza hep "ikinci" kurbanlarına talip olduğumuzu söyledik. Yani bir kurban kesmeye gücü yeten kardeşimiz varsın onu kendi ailesi ve çocukları ile bayram neşesi içinde kesip dağıtsın. Ama imkânı olan kardeşlerimiz de diğer coğrafyalardaki yoksullara kurban mutluluğunu yaşatsın istedik.

Bundan 29 yıl önce kurban çalışmalarına ilk defa başlarken en önemli amaçlarımızdan bir tanesi de kurban paylarını ulaştırırken toplumlar arası sevgi, muhabbet ve kardeşlik duygularını yaymaktı. Her yıl kurban dönemi geldiğinde bizleri görmekten mutluluk duyan kardeşlerimize umut ışığı olabilmek ise bizim için bambaşka bir öncelik haline gelmiştir. Her defasında yüreğimiz, bir önceki yıl gidip kucaklaştığımız kardeşlerimizi bir yıl sonra yeniden görmenin ve onlarla yarım kalan hayır işlerimizi tamamlamanın heyecanıyla dolup taşmaktadır.

Sadece birkaç kilo et ile onları sevindirme değil, bayramı hissedebilmeleri için mağdur coğrafyalarda yetim kalmış çocuklara, kendilerine hediye veren, harçlık veren, onları sevgiyle

kucaklayan, onları düşünen, başlarını okşayan insanlar olabileceğini gösterdik. Yapılan yardımlar, mağdur insanların yaşadıkları sorunlar nedeniyle hayattan soyutlanmamaları ve geleceğe umutla bakabilmeleri için büyük bir vesile oldu. Bölge halklarının eksiklerini tespit edip ihtiyaç sahibi insanlar için yeni projeler geliştirerek döndüğümüz görevimizden, bu projeleri her yıl olduğu gibi hayırseverlerin gündemine taşıyarak gittiğimiz yerlerdeki insanlar ile sizler arasında bağ kurmak en önemli misyonumuz oldu.

Kurban dönemi, dört kıtada ümmetin mazlumlari ile buluşulup, savaş, tabii afet, açlık, kıtlık ve fakirlik gibi sebeplerle sıkıntı içerisinde bulunan ve yine aynı sebeplerle hicret etmek durumunda kalan insanlar ile bir araya gelmenin vesilesi oldu. Çeşitli nedenlerle yüzlerce senedir hiçbir şekilde tanışmamış, bir araya gelememiş olan bizler, farklı renk ve ırkların insanlarıyla bu günlerde ayrılık duvarlarını yıkarak yeniden tanışıp, büyük bir yardımlaşma festivaline şahitlik etmekteyiz.

Kurban buluşmaları aslında tıpkı hac ibadetindeki toplumsal misyon hedefinde olduğu gibi, yıllık bir “ümmet birliği” gösterisidir. Sınır tanımayan bu dayanışma duygusu kendini kurban ibadeti ile ifade etmekte ve tüm insanlığa kardeşlik mesajı sunmaktadır.

Kardeşliğimizin ve dostluğumuzun birer ifadesi olarak bu coğrafyanın Müslümanlarından, adı sanı bilinmeyen, unutulmuş insanlara birkaç kilo et ile de olsa ulaşarak yeniden bir köprü kurulması sağlanmakta ve gidilen bölgelerdeki sorunlar yerinde görülerek tespit edilmektedir. Bu sayede Balkanlar’da, Afrika’da ve Asya’da yüzlerce proje hayat bulmuş ve bulmaya da devam etmektedir.

Her Kurban Bayramı, İHH için hayır faaliyetlerini gerçekleştirme konusunda itici güç olan ve çok farklı coğrafyalara ulaşma imkânı sağlayan müstesna bir zamandır. İnsanların sıkıntı ve şikâyetlerini yerinde görüp dinleyebildiğimiz, yeni hayır projelerini hazırladığımız yıllık bir dönüm noktasıdır adeta. Bunun da ötesinde kurban, bir ibadet olmanın yanında bizler için ümmet sorunlarının çözümünde ciddi adımların atıldığı yepyeni hayırların doğuşuna şahitlik eden kutlu bir zamandır.

İşte bundan dolayı vakfımız, kurban çalışması ile uzun yıllardır birbirinden uzak kalan değişik renk ve ırktaki kardeşlerimizi bir araya getirmekle kalmamış, aynı zamanda farklı bölgelerin sorunlarını el birliği ile çözüme konusunda küresel bir dayanışma fırsatına dönüştürmüştür.

Vakıf olarak, mağdur ve muhtaç insanlara buruk da olsa bir bayram coşkusu yaşatılması, insanlara bayram hediyesi götürülmesi ve hepsinden önemlisi maddi ve manevi her türlü çöküntüye maruz kalmış olan bu insanlara moral olabilmesi için Kurban Bayramı’nı çok önemli bir fırsat olarak görmekteyiz.

Her yıl vakfımız, savaşların, doğal afetlerin, açlık ve kıtlıkların yaşandığı coğrafyalarda ihtiyaç sahiplerini sevindirmek, insanlara moral vermek, yaşama direnci sağlamak amacıyla yanlarında olmuş ve olmaya devam edecektir. Afganistan’dan, Afrika’ya, Arakan’dan Suriye ve Filistin’e kadar aynı duygu ve coşkuyu bir araya getirip o bölgelerdeki kardeşlerinin sıkıntılarını paylaşarak, Anadolu’daki Müslümanların kurban hediyelerine ve selamına köprü olmakta ve tam bir ümmet dayanışması haline gelmektedir.

Burada birkaç cümleyle ifade etmeye çalıştığım samimi duygular, İHH'nın kurbanı yüklediği kutlu anlamın sadece bir bölümünü ifade etmektedir. Başkanından en uzak ildeki temsilcisine kadar tüm İHH çalışanları Kurban Bayramı yaklaştığında kendi ailesi ile birlikte ilk defa kurban ibadetini katılacak bir çocuğun heyecanını duymaktadır. Her yıl yaşanan bu heyecan bizleri, bu kutlu ibadete karşı çok daha duyarlı olmaya itmiştir.

Bu duyarlılığın bir sonucu olarak kurban ibadetinin tüm yönleri ile konuşulduğu uluslararası bir toplantı düzenlenmesi zamanının çoktan geldiğine inandık. Yüzlerce yıldır yapılagelen kurban ibadetinin günümüz dünyasında karşı karşıya kaldığı birçok yeni yorum ve uygulama sebebiyle yeniden aslı ruhuna döndürülmesi gerektiğine inanıyoruz. Dini, akademik, toplumsal, psikolojik ve diğer tüm yönleri ile birlikte kurban ibadetinin konuşulması bizlerin önünü daha da açacak ve yapılan hayırların genişlemesine katkıda bulunacaktır.

Önümüzdeki iki gün boyunca birçok uzman, akademisyen, din adamı ve sivil toplum temsilcisi kurban ibadetini kendi uzmanlıkları çerçevesinde ele alarak yapılan çalışmaların daha iyiye götürülmesi noktasında tarihi bir rol oynayacaktır. Bizler de sivil toplum olarak bu ibadetin ilahi iradenin öngörmüş olduğu ruhuna tam uygun bir hale gelmesi ve meyvelerini vermesi için elimizi bir kez daha taşın altına koyuyor ve bu konferansa öncülük etme şerefini diğer kurumlarımızla birlikte paylaşıyoruz.

Benim en büyük temennim, bu iki günün sonunda kurban ibadeti ile ilgili olarak ufuk açıcı fikirlerin ortaya konmasıdır. Bu yapılırken kurban ibadetini daha etkili kılacak yöntemlerin neler olduğuna ilave olarak varsa yanlış uygulamaların da tartışılması ve toplantı sonunda hayırlı sonuçlara ulaşılmasıdır. En önemli niyazımız, kurban ibadetimizin çok daha etkili ve verimli bir hale getirilmesidir.

Bu uluslararası toplantının yapılmasında kuşkusuz birçok kişinin emeği oldu. Aylardır yapılan ilmi toplantılar, tartışmalar ve istişareler sonrasında böylesine zengin bir program ortaya çıkabildi. Bilim heyetinden, icra kuruluna ve teknik ekibine kadar yüzlerce kişinin zihin ve beden emeği sonucunda böyle bir program ortaya çıkarıldı. Emeği geçen herkese teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. Sadettin HÜLAGÜ
Kocaeli Üniversitesi Rektörü

Saygıdeğer Hazirun,

İlahiyat Fakültemiz, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi ve İnsan Hak ve Hürriyetleri İnsani Yardım Vakfı tarafından ortaklaşa düzenlenen II. Uluslararası İslam Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu'na hoş geldiniz.

Sizleri şahsım ve üniversitem adına en kalbi duygularla ve muhabbetle selamlıyorum.

Hoş geldiniz, sefalar getirdiniz.

Değerli Katılımcılar,

İlahiyat Fakültemiz geçen sene “Uluslararası İslam Kültür ve Medeniyeti” üst başlığı ile bir sempozyum dizisi başlatmış ve yine açılışında “hayırlara vesile olmasını dileyerek” temen-nide bulunarak kongreyi takip etmiştim.

Düzenli olarak bir sempozyum yapmanın zorluğu, daha önce birçok sempozyum ve kong-re başkanlığı ve düzenleme kurulunda görev almış, bunun nasıl bir emek ile hazırlandığını bilen bir kardeşiniz olarak, hele ki içinde bulunduğumuz pandemi ve pandemi sonrası şartlar düşünüldüğünde büyük bir emeğin verildiğini görüyor, emeği geçen herkese teşekkürlerimi sunuyorum.

Daha nicelerine tanık olacağımız “Uluslararası İslam Kültür ve Medeniyeti” sempozyum-larının ikincisinin bu sene “kurban” temalı olarak düzenlendiğini ve bu vesileyle temennimin kabule mazhar olduğunu görmekten dolayı çok mutluyum. Ayrıca böyle bir programı tertip ettikleri için hususen İlahiyat Fakültemizin dekanı Prof. Dr. Abdullah Kahraman’a, İlahiyat Fa-kültesi hocalarına, Büyükşehir Belediyesi’ne, İHH İnsani Yardım Vakfı’na ve tüm katılımcılara teşekkürlerimi sunuyorum.

Saygıdeğer Hazirun,

Yunus Emre’nin vefatının 700. yıldönümüne tekabül etmesi hasebiyle Cumhurbaşkanlığı tarafından 2021 senesi Yunus Emre ve Türkçe yılı olarak ilan edilmiş, İlahiyat Fakültemiz sempozyum dizisinin ilkini “Yunus Emre” temasıyla icra etmişti. Bu temanın seçilmesinin çok isabetli olduğunu o dönem ifade etmiştim. 2022 yılı için seçilen “Kurban” temasının da son derece isabetli bir seçim olduğu hususundaki kanaatimi paylaşmak isterim.

Malumunuz üzere, İslam kültür ve medeniyet hayatının temel taşlarından birini oluşturan Yunus Emre, geçmişte olduğu gibi bugün de Türkçenin arı duru bir sesi olarak bütün insanlığa bu topraklardan sesleniyor. Bizi biz yapan değerlerin yapı taşı oluşturan bu gönül sultanları

milletimizin ayak bastığı coğrafyalarda İslam'ın yerleşmesinde ve kıyam kazanmasında şahs-ı manevisi ile daima hazır bulunuyor. Bizim de gerçekleştirdiğimiz Balkanlarda Gönül Sultanları Sempozyumunun ilkinde, Yahya Kemal Beyatlı'yı yetiştiren Üsküplü Rufai Şeyhi Sadettin Sırrı anılmıştır. İkincisinde ise Fatih Türbedarı Amiş Efendi Mustafa Tahir, Süheyl Ünver gibi Sultanlar yâd edilmiştir. Bugün de Yunus, Mevlâna ve benzerlerinin gönül dünyasından feyz alanlar da birçok faaliyetin yanı sıra kurban organizasyonları icra ediyorlar, binlerce km uzaklara sesimizi, nefesimizi ulaştırıyorlar, bu ecdadın torunlarına yakışır tarzda adeta şahs-ı manevimizi orada hazır bulunduruyorlar. Bu anlamda resmî kurumlarımızla birlikte kamu yararına çalışan sivil toplum kuruluşlarının, bu hizmetlerinin akademik bir çerçevede ele alınmasının, böylece hizmet kalitesinin artırılmasının tartışmasız önemli olduğunu düşünüyorum.

Muhterem Hazirun,

Hemen her dini bayramın; barışçı, toplumsal yardımlaşmayı özendirici yönü vardır. Fakat adı gibi barışı çağıran mukaddes dinimiz İslam'ın iki bayramı kadar barışı, kardeşliği, yardımlaşmayı öne çıkaran, önemseyen, bayramın olmazsa olmazı kabul eden başka bir bayram yoktur. Yüce dinimizin bayrama ilişkin gelenekleri her çağda iyiliklere, güzelliklere, acıların dindirilmesine, toplumsal sevince vesile olmuştur.

İslami bayramların bu ihya edici, diriltici etkisine her çağdakinden çok günümüzde ihtiyaç duyulduğu bir gerçektir. Bu bayramların temel amacı, bireylerin birbirleriyle daha kaliteli ilişkiler kurmasını sağlamaktır. Bu sebeple dünya hayatının düzenlenmesi noktasında her noktaya temas eden yüce dinimiz, bayramları sosyalleşmeyi ve birlikteliği sağlayan yanı sıra ön plana çıkarmıştır.

Bizler, toplumların kendilerine özgü, kendilerini tarih sahnesinde kalıcı yapan ve süreklilik kazandıran anlamların, sembollerin ve değerlerin bulunduğu farkındayız. Bununla birlikte her medeniyet tasavvurunun bir inanç sistemine dayandığının bu tasavvurun sadece inanç sistemi olarak kalmayıp inancın hayata nasıl geçirileceğinin yollarını söylediğinin de bilincindeyiz. Nitekim cihana adalet, bilgi, sevgi ışıklarını salan yetmiş iki millete bir göz ile bakan kültür ve medeniyetin fertleri olarak bizler; savaşların, haksızlıkların sevgisizliğin ziyadesiyle görünür olduğu çağımızda, yaratılanı yaratandan ötürü seviyor, gönümüzü sevgiye susamış gönüllerle paylaşıyoruz.

Bütün dünyanın gözünü kapadığı mazlumlara insan yaşamını dikkate almaksızın devam eden zulme karşı, “zalime Yavuz, mazluma Yunus olmayı” sürdüren bir geleneği devam ettiriyoruz. Bu duruş, bir Müslümanın gerçekleştirdiği her eylemin, “ibadet” bilincine dönüştüğü zaman anlam kazanacağını bizlere gösterir. Zira yaratıcının rızasını amaçlamayan eylem “kulluk şuuru” içinde gerçekleştirilmediğinde “ibadetin” anlamını kaybettiği, kurban ibadetinin sadece yaratan ile yaratılan arasındaki bir ilişkiden ibaret olduğu yanılgısına bizi götürebilir.

İslam düşüncesindeki “makâsıd” ve “hikmet” kavramları sayesinde, kurban ibadetinin görünenin çok ötesinde anlamlarla yüklü olduğunu biliyoruz. Bu anlamların en önemlisi, ilâhî rızayı kazanmak gayesiyle kurbanını kesmek suretiyle Cenab-ı Hakk'a yaklaşımdır. Bu mana atalarımızı o denli etkilemiştir ki, kuşluk vaktinde ibadet niyetiyle kesilen hayvan anlamındaki

“udhiye” kelimesi yerine Mâide suresindeki “kurbânen” kelimesini (Mâide, 5/27) hem ibadete hem kesilecek hayvana hem de bayram gününe isim yapmışlardır.

Kurbanın önemli bir diğer anlamı, Allah’ın verdiği nimetlere şükreden kişinin bütün varlığını gerektiğinde Allah yolunda feda etmeye hazır olduğunu göstermesidir. Bu anlam, bizlere şunu gösteriyor: Müminler her kurban kesiminde, Hz. İbrahim ile oğlu Hz. İsmail’in Cenâb-ı Hakk’ın buyruğuna mutlak itaat konusunda verdikleri, Kur’an’da da özetle aktarılan başarılı sınavın hatırasını tazelemiş ve kendilerinin de benzeri bir itaate hazır olduklarını simgesel davranışla göstermiş olmaktadır.

Muhterem hazirun,

Konuşmamı sonlandırmadan önce Fuzûlî’nin “İnsanlar yılda bir defa bayram için kurban kesmekte, oysa ben her gün her saat sana kurban olmaktayım” mealindeki beytini paylaşmak istiyorum:

“Yılda bir kurbân keserler halk-ı âlem îyd için
Gün-be-gün sâat-be-sâat ben senin kurbânınam”

Kurban hakikatini buradaki manayı teveccühü yaşantımızın her safhasına nakış nakış işlersek her dem bu manayı idrak, Kurbanın Hakikate yakın olma kapısı açılmış olur.

Gerçekleştirilen bu sempozyumumuzun daha nicelerinin başarılı olarak gerçekleştirileceğini umuyor, emeği geçen tüm hocalarımıza ve katılımcılara başta düzenleme heyeti olmak üzere en kalbi teşekkürlerimi sunuyor, sempozyumumuzun hayırlara vesile olmasını temenni ediyorum.

Doç. Dr. Tahir BÜYÜKAKIN
Kocaeli Büyükşehir Belediye Başkanı

“De ki: Şüphesiz benim namazım, kurbanım, hayatım ve ölümüm hepsi alemlerin rabbi Allah içindir.” (En’âm 6/162).

Kocaeli Büyükşehir Belediyesi ile Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve İnsani Yardım Vakfı İHH tarafından düzenlenen 2. Uluslararası İslam Kültürü ve Medeniyeti Sempozyumu 4-5 Haziran tarihleri arasında iki gün boyunca dini ve kültürel yönleriyle “Kurban İbadeti”ni bütün yönleriyle değerlendirecektir.

Yurt içinden ve dışından çok sayıda akademisyen, din adamı ve uzmanın yer aldığı bilimsel sempozyumda sunulan tebliğler ilerleyen günlerde kitap olarak da yayınlanacaktır. Kurbanın bilimsel metodolojiye uygun şekilde değerlendirildiği bu tebliğlerin akademik çalışmalar için ufuk açıcı olmasını diler, katkı sağlayan herkese teşekkürlerimi sunarım.

Biz Müslümanlar hayat ve ölüm kadar gerçek bir ibadet kabul ettiğimiz kurbanı, Kur’an ayetinde yer aldığı gibi Allah için Allah yolunda keseriz. Bu sempozyumda kurban; Fıkhî-dini ve toplumsal boyutlarıyla birlikte Türkiye ve Dünya tecrübelerine de yer verilerek üç ana temada ele alınmıştır.

Hepimizin bildiği gibi hiç kuşkusuz kurban sevgidir. Bir sevgi medeniyetini inşa unsurlarından biridir. Allah sevgisinden insan sevgisine, oradan hayvan sevgisine uzanan bir inşa eylemidir. İslam coğrafyasında bir mutluluk ve heyecan rüzgârıdır kurban.

Bir ibadet olmasının yanında hiç kuşkusuz İslam kültür ve medeniyetinin nirengi noktalarından da biridir kurban. Vahiy temelli bir medeniyetin fertleri olan biz Müslümanlar, Batı medeniyetinden farklı olarak tabiatla çatışmayı değil ona uyum göstermeyi temel alırız. Yüce Rabbimizin Kuran-ı Kerim’de vaaz ettiği naslar, medeniyetimizin insani, toplumsal ve ahlaki bir sacayağına oturduğunu göstermektedir. Bu noktada İslam kültür ve medeniyeti Dünyanın güvencesi ve müjdecisidir.

İnsanlığın kutsal olan mesaja daha fazla ihtiyaç duyduğu bugünkü modern dönemde “kurban ibadeti” üzerine yeniden düşünmek ve güncel sorunlarına çözümler bulmak durumundayız. İki gün sürecek olan bu sempozyumda yer alan tebliğler işte bu çözümlerin bir bütünüdür. Bugün Peygamberimiz Hz. Muhammet Mustafa’yı (s.a.v.) örnek alarak, onun gibi kurban kesmeye gayret gösterirken güncel sorunlarımızı da gözden kaçıramayız. İletişim imkânlarının bu kadar arttığı, seyahat ve ulaşımın çok kolaylaştığı günümüzde Dünya’nın her

yerindeki Müslümanların kurban ibadetini doğru ve güzel bir şekilde yapabilmesini sağlamalı ve buna çaba harcamalıyız.

İslam kuşkusuz evrensel bir dindir ve bu yönü bize evrensel bir sorumluluk da yüklemektedir. İnsani Yardım Vakfı İHH işte bu sorumluluğun sonucu olarak nerede bir Müslüman varsa oradadır. Türkiye’deki Müslümanların kurban bağışlarını uzak coğrafyalara taşımakta, Müslümanların dayanışması için çaba harcamaktadır. Bu çalışmaları yürütürken pek çok güncel dini sorunla karşılaşıldığı kesindir. İlahiyatçılarımız, Diyanet İşleri Başkanlığımızın uzmanları ve din âlimlerimiz günümüz kurban sorunları için yeni yorumlar, fetvalar ve çözüm arayışları içerisindeyiz. Sempozyumda en yoğun şekilde konuşulan bu konulara ait pek çok tebliği ve günümüzde kurban ibadetinin en doğru şekilde nasıl uygulanacağı yönünde âlimlerin ittifak ettiği konuları oturumlarda dinleyeceğiz.

Kurban ibadetinin uygulanmasına dair Dünyanın dört bir yanından pratiklerin de değerlendirildiği sempozyumda, Türkiye Müslümanlarının Batı medeniyetinin ötekisi olan toplumlara barış elini nasıl uzattığını da göreceğiz. Ülkemiz, İslam coğrafyasından Afrika’ya, Avrupa’nın içlerinden Uzakdoğu’ya kadar geniş coğrafyada vakfetme, dayanışma, ihtiyaç sahibine el uzatma, diğerkâmlık gibi kadim medeniyet değerlerini sürdürmektedir. Dünyanın dört bir yanında dil, din ve ırk ayırt etmeden çalışan insanlarımız, dinimizin sosyal ve kültürel boyutunun en güzel örneğini sergilemektedirler.

“Kurban” başlıklı 2. Uluslararası İslam Kültür ve Medeniyeti Sempozyumuna emek veren herkesi kutlarım. İnşallah murat edilen fayda sağlanır ve yayınlanacak olan sempozyum bildirileri kitabımız sadece üniversiteler için değil Dünya’daki tüm Müslümanların ihtiyacına karşılık gelir.

Seddar YAVUZ
Kocaeli Valisi

İlimiz bilim, sanayi ve teknoloji üssü olduğu kadar aynı zamanda bilişim ve inovasyon merkezi olarak da Türkiye’de öne çıkan ve Türkiye’yi dünya ile yarıştıran çok kıymetli bir şehirdir. Bununla birlikte, özellikle İslam’ın, dinimizin iyi anlaşılması, ibadetlerin en güzel şekilde yapılması bakımından dini sorunların, meselelerin de ilimizde istişare edilmesi ve güncel konulara cevap bulunması şehrimize çok yakıştı. Bu vesileyle çok kıymetli Diyanet İşleri Başkanımıza, Büyükşehir Belediye Başkanımıza ve Rektörümüze, Dekanımıza, İHH Başkanımıza ve etkinlikte emeği geçen herkese çok teşekkür ediyorum.

Değerli Kardeşlerim, bu aziz millet Allah’ın rızasını kazanmak için mücadele ediyor. Bütün ecdadımızın da yegâne amacı İslam’a hizmet etmektir. İslam’a hizmet ederken elbette merkezine insanı almışlardır. Dünyanın neresinde olursa olsun mağdur ve mazlumların yanında tüm gücümüzle yer aldık, almaya devam ediyoruz.

Allah’a hamdolsun ki bu millet yeniden diriliş ve kıyamın peşinde. Yeniden bir yükseliş dönemi arıyor. Bu yükseliş sadece bilimde, teknolojide zenginleşmek olarak arzu etmiyor, manevi olarak da zenginleşmek istiyor.

Çok şükür ki bugün de Türkiye Cumhuriyeti Devleti Gayri Safi Milli Hasıla oranına göre hayır ihracatında tüm dünyada ilk sırada bulunuyor, tüm insanlıkta takdir topluyor. Kurban vesilesiyle de hem devletimizin hem sivil toplum kuruluşlarımızın hem de aziz milletimizin alicenaplığı, fedakârlığı ile gönül coğrafyamızla yeniden kucaklaşıyoruz.

Bu vesileyle sempozyumun hayırlı sonuçlar doğurmasını Cenab-ı Allah’tan niyaz ediyor, sempozyumun düzenlenmesinde emeği geçenlere tekrar teşekkür ediyor, hepinizi sevgiyle, saygıyla selamlıyorum.

Prof. Dr. Ali ERBAŞ
Diyaret İşleri Başkanı

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ.

والصلاة والسلام على رسولنا محمد وعلى آله وصحبه أجمعين.

Bizlere sayısız nimetler bahşeden, bizi kulluk bilinciyle zatına, kardeşlik muhabbetiyle birbirimize yakınlaştırmak için kurban ibadeti gibi vesileler lütfeden Rabbimize sonsuz hamd-ü senalar olsun.

Hz. Âdem'den beri bütün iyiliklerin elçisi, hakkın-hakikatin tebliğcisi ve en büyük temsilcisi peygamberlere ve bilhassa Rasul-ü Ekrem Efendimize sayısız salat ve selam olsun.

Geçmişten günümüze iyilik yoluna emek ve gönül veren herkesten Allah razı olsun.

Değerli rektörümüz, dekanlarımız, hocalarımız, kıymetli katılımcılar,

Öncelikle her birinizi hürmet ve muhabbetlerimle selamlıyorum.

Allah'ın selamı, rahmeti, bereketi üzerinize olsun.

Bu önemli sempozyumun hayırlı neticelere vesile olmasını temenni ediyor, katkı sunacak tüm hocalarımıza teşekkür ediyorum.

Kurban, temelleri Âdem (a.s.)'a kadar uzanan ve insanlık tarihi ile yaşıt bir ibadettir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de kurbanın kadim kökleri bir ayette şöyle ortaya konulur.

وَلِكُلِّ أُمَّةٍ جَعَلْنَا مَنْسَكًا لِيَذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَىٰ مَا رَزَقَهُمْ مِنْ بَهِيمَةِ الْأَنْعَامِ فَأَلْهَكُمُ اللَّهُ
وَاحِدًا فَلَهُ أَسْلِمُوا وَبَشِّرِ الْمُخْبِتِينَ

“Biz her ümmete kurban kesmeyi meşrû kıldık ki kendilerine rızık olarak verdiği kurbanlık hayvanlar üzerine Allah'ın adını ansınlar. Sonuç itibariyle hepinizin mâbudu tek bir tanrıdır. Şu hâlde yalnız O'na teslimiyet gösterin. Sen de Allah'ın buyruklarına içtenlikle teslimiyet gösteren kimseleri müjdele!” (Hac 22/34).

Kur'an-ı Kerim'de Âdem (a.s.)'ın iki oğlunun kıssasında kurbanın” tevhid” ve “takva”, Hz. İbrahim ve İsmail kıssasında ise “teslimiyet” boyutu anlatılır. Dolayısıyla kurban ibadeti tevhit, takva ve teslimiyetin sembolüdür.

Kurban ibadetini anlama açısından en genel çerçevede üç boyutun göz önünde bulundurulması gerekir.

Birincisi bireysel boyuttur. Bu yönüyle kurban ibadeti iman bilincinin, Allah'ın sevgisini ve rızasını kazanmanın, rahmetine ve mağfiretine mazhar olmanın nişanesidir. Tevhidin şiarı,

Allah yolunda fedakârlığın ifadesidir. Kurban ibadetiyle mümin, mülkün gerçek sahibinin Allah olduğunu ikrar eder. Ona şükreder. Varlığın hakikatini idrak eder.

İkincisi sosyal boyuttur. Yardımlaşma ve paylaşma ile toplumsal huzuru ve güveni pekiştirir. Toplumun farklı kesimleri arasında sevgi ve saygı duygularını güçlendirir. Muhtaçların umudunu artırır. Sosyal adaletin tesisine çok büyük katkı sunar. Zekât, sadaka, infak ve kurban gibi ibadetler sayesinde toplumda zengin ile fakir arasında devasa uçurumlar oluşmaz. Böylece haset ve düşmanlık da olmaz.

Diğer din ve inançlarda kurban, insanların faydalanması yasak olan, sadece kutsala sunulan bir niteliğe sahiptir. Bazı toplumlarda ise kurban etleri törenlerin ardından ya toprağa gömülür veya ateşte yakılır. İslam'da ise kurbanın manevi faydası insanın kendisine, maddi faydası ise diğer insanlara yöneliktir. Bu durum İslam'ın kurban ibadetinin en özgün yanlarından birisidir.

Üçüncüsü ise evrensel boyuttur. Kurban ibadeti tevhide inananları aynı duygu ve davranışta buluşturan güçlü bir vahdet zeminidir. Ümmet bilincinin güçlenmesine ve Müslümanların birbirlerini yakından tanımalarına vesile olmaktadır. Kurban organizasyonlarıyla dünyanın dört bir yanındaki muhtaçlara yardım yapılması vahdet bilincini evrensel bir kardeşlik ahlakına dönüştürmektedir.

Bunların yanında kurban ibadetinin, iktisadi hayatı canlandıran yönü, hayvancılığı teşvik eden boyutu, hayvanların sağlıklı yetiştirilmelerinin temini gibi açılardan önemli işlevleri vardır. Sempozyumda bu hususlar kapsamlı şekilde ele alınmalıdır.

Değerli kardeşlerim,

Yasal olarak "ibadet esasları ile ilgili işleri yürütmek" le görevli olan Diyanet İşleri Başkanlığımız, kurban ibadeti hususunda da ilmî ve fiilî bakımdan milletimize rehberlik etmektedir. Kurban kesebilir durumda olan tüm vatandaşlarımızın bu müstesna ibadeti en doğru usul ile ve en güvenli şekilde yerine getirebilmeleri için tüm imkânlarıyla çalışmaktadır.

Türkiye Diyanet Vakfımızla beraber dünyanın ihtiyaç duyulan her yerine, hiçbir inanç ve ideoloji farkı gözetmeksizin cömert milletimizin yardım elini uzatmaktadır. Eğitimden barınma imkânına, gıdadan sosyal yardıma, yetimhanelerden cami inşasına kadar birçok alanda iyilik çalışmaları yapmaktadır. Başta Müslüman azınlıklar olmak üzere yeryüzünün her köşesinde afetlere, işgallere, savaşlara maruz kalan çaresizlerin ve kimsesizlerin yardımına koşmaktadır.

Başkanlığımızın Türkiye Diyanet Vakfı ile beraber 1993 yılından bu yana aralıksız bir şekilde büyük bir hassasiyetle icra ettiği Vekâletle Kurban Kesim Organizasyonu da bu gayeye matuf bir hizmettir.

Geçen 28 yıllık süreçte başta ülkemiz olmak üzere birçok farklı coğrafyada 3 buçuk milyona yakın hisse kurban keserek milletimizin iyilik elini milyonlarca ihtiyaç sahibine ulaştırdık. Geçtiğimiz yıl ise Türkiye Diyanet Vakfına emanet edilen 589 bin 136 hisse kurbanı yurt içinde 403 kesim noktasında ve yurt dışında 77 ülkenin 339 bölgesinde keserek ihtiyaç sahibi kardeşlerimizin bayram sevincine vesile olduk. Bu yıl da aynı şekilde tüm hazırlıklarımızı yaptık.

Kıymetli katılımcılar,

Elbette tarihin her döneminde kurban ile ilgili konuşmalar yapılmış, eserler yazılmıştır. Ancak yaşadığımız çağda kurban ibadetini her yönüyle ilmi düzlemde, kapsamlı ve derinlikli şekilde ele almaya büyük ihtiyaç vardır. Bu sempozyumun kurbanın hikmetlerinin, faydalarının ve mesajlarının daha iyi anlaşılmasına, soru ve sorunların çözümüne, kurumsallaşmanın önemli olduğu günümüz dünyasında kurbanın daha koordineli nasıl yerine getirilebileceğine dair meselelere büyük katkılar sunacağına inanıyorum.

Bu duygu ve düşüncelerle, sempozyumun istifadeye medar olmasını temenni ediyor; Cenâb-ı Hak'tan, bu birlikteliğimizin ve çalışmalarımızın ülkemiz, âlem-i İslam ve bütün insanlık için hayırlı sonuçlara vesile olmasını niyaz ediyor, hepinize saygılar sunuyorum.

TEBLİĞLER

YAHUDİLİK HİRİSTİYANLIK VE İSLAM'DA KURBAN

Ahmet TÜRKAN*

Giriş

Mahiyeti farklı olsa da tarih boyunca kurban anlayışı her zaman mevcut olmuştur. Yakınlaşma, adak adama ve hediye verme gibi pek çok anlama gelen bu ritüel insanlık tarihi kadar eskidir. Arapça k-r-b kökünden türemiş olan kurban kelimesinin İbranicedeki *korban* kelimesiyle de bir benzerliği bulunup, Latince kökenli Batı dillerinde daha çok *sacrifice* ve *offering* kelimeleriyle ifade edilir. Bunun yanında *udhiye*, *minha*, *zebah*, *zebiha*, *sunu*, *takdime* ve *saçı* gibi kelimelerle de anılmaktadır.¹

Kutsala özgü gizli bilgilere ulaşma, sıra dışı olan bir güç elde etme, kurbandaki kuvvetlerin kurbanı kesen kişiye geçtiğine dair inanç, ilahların gazabını teskin etme, başına gelen felaketten kurtulduğunda kan akıtma isteği, şükür² ve ilk ürünü tanrıya adama³ gibi farklı amaçlardan bahsedilmektedir. Dolayısıyla takdim edilen kurbanda en genel anlamda kutsalla bir yakınlaşma çabası vardır. Dinin özünü kutsalla ilişkilendiren Rudolf Otto, “mysterium tremendum et fascinans” tanımlamasıyla kutsalın bir yandan ürpertici, diğer yandan büyüleyici gizem tarafına dayanan özelliklerine vurguda bulunur.⁴ İslam’da havf (korku) ve recâ (ümit)⁵ diyebileceğimiz bu durum kutsalla iletişim kurmadaki iki boyutu ifade eder. Bu, bir taraftan kutsalın rızasını kazanma için bir çaba içine girme, diğer taraftan onun gazabından emin olmak için yasaklardan sakınmadır. Dolayısıyla dinlerin geneline bakıldığında kurban aracı kılınarak farklı beklentilerle kutsalla bir iletişim çabası olduğu dikkati çekmektedir.

Din ve dinin özü ile ilgili yapılan tartışmalarda kurban en önemli konulardan biri olmuştur. Özellikle Pozitivist anlayışın zirveye çıktığı 19. yüzyılda dinin kökenine dair yapılan evrimci tartışmalarda kurban konusu sıklıkla ele alınmıştır. Viktorya Dönemi (1837-1901) İngiltere’sinin antropologlarından Edward Tylor, Robertson Smith ve Frazer konu üzerinde kafa

* Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi, ahmet.turkan@erbakan.edu.tr.

¹ Ahmet Güç, “Kurban”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2002), 26/433; Ali Bardakoğlu, “Kurban”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2002), 26/436; Şinasi Gündüz, “Dinlerde Tanrıya Yakınlaşma Aracı olarak Kurban”, *Uluslararası Kurban Sempozyumu* (İstanbul: Bayrampaşa Belediyesi Yayınları, 2008), 65.

² Gündüz, “Dinlerde Tanrıya Yakınlaşma Aracı olarak Kurban”, 65-66; Osman Cilacı, “Dinler Tarihi Açısından Bir Araştırma: İlahi Dinlerde Kurban II”, *Diyanet İlmî Dergi* 18/6 (1979), 371.

³ *Kitabı Mukaddes* (İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2003), Çık. 23:19.

⁴ Gregory D. Alles, *Rudolf Otto Autobiographical and Social Essays*, (Berlin: Nouton de Gruyter, 1996), 5-6.

⁵ Bk. el-Enfâl, 8/2; el-Hac, 22/ 34-35; Buhârî, “Edeb”, 72; Müslim, “Fedâil”, 127.

yoran önemli kişilerdendir.⁶ Bu antropologlar Avrupalı olmalarına rağmen daha çok sömürgeci anlayışla başka toplumlar üzerinde incelemelerde bulunmuş, ancak uzman olduğu bir topluluk üzerindeki fikirleri genelleştirmişlerdir. Dolayısıyla dönemin revaçta olan anlayışına uygun olarak sonradan gelen uzmanlar bu antropologların kurbanla ilgili teorilerinden büyük oranda etkilenmişlerdir.⁷ Bunlardan biri de Freud'dur. Psikanalizin kurucusu Freud kurban anlayışını evrimci bir yaklaşımla ele alır. Ona göre, kıskançlık dolayısıyla evlatları kabilenin lideri olan babalarını öldürürler ve sağlığında babalarından korkan bu evlatlar öldükten sonra ona hayranlık beslerler. Dolayısıyla babalarının hatırasını canlı tutmak için güçlü bir hayvanı kurban eder ve bunu bir kurban geleneği haline getirirler.⁸

Farklı dinlerde kurban anlayışına bakıldığında belli başlı soruların ön plana çıktığı görülür. Kurbanları kimin sunduğu, kurbanda neler sunulduğu, kurbanın nasıl sunulduğu, kurbanın zamanı ve mekânı, hangi nedenlerle kurbanların sunulduğu ve kurbanın alıcısının kim olduğuna dair sorular bunlardan birkaçıdır. Sayısı daha da çoğaltılabilecek bu sorulara verilen her bir cevap farklı dinlerin ve onların mensuplarının kurban anlayışını ve fikhını ortaya koymaktadır.

Tarih boyunca kurban çeşitlerine bakıldığında kanlı ve kansız olmak üzere iki tür kurbandan bahsedilebilir. Yiyecek, içecek, tütsü ve mücevherat gibi farklı madde ve materyalleri içeren kansız kurbanların yanında; kesilerek, yakılarak, yarı kesilerek sunulan kurbanlar da vardır.⁹ Kanlı kurbanlarda tanrı tarafından sevildiğine inanılan kurbanın bazı parçaları tanrı için saklanır, geri kalan diğer parçalar ise kurbanı sunana ve törene katılan misafirlere verilir; bununla birlikte kurbanın tümünün tanrıya ait olduğu başka kanlı kurban uygulamaları da vardır.¹⁰ Eğer kurban takdim edilen ilahi varlık onun ruhunu kabul ederse o takdirde duman şeklinde ruhunu çıkarmak için kurbanlar yakılmaktadır. Yakma sunularında kurbanın tamamen yakılması ilahi varlığa boyun eğmeyi ifade etmekte; kurbanın kanının bir kısmının sunağa dökülüp diğer kısmının ise ortakların üzerine serpilmesi birlikteliği simgelemektedir.¹¹

Kurban çeşitlerinden sadece birinin uygulandığı dinler olduğu gibi, kanlı ve kansız her iki uygulamanın olduğu dinler de vardır. Örneğin, İslam'da kurban denilince akla kanlı¹² kurbanlar gelirken Yahudilikte hem kanlı¹³ hem de kansız¹⁴ kurbanlar vardır. Kanlı kurbanlarda dikkat çeken diğer bir taraf kanın doğası ile ilgilidir. Örneğin, paganlarda kan, tanrının içeceği olarak görülürken, Yahudilikte hayatın kaynağı olup¹⁵ tanrıya sunulması gerekmektedir.¹⁶ Dolayısıyla Yahudiler hayvandaki kanın tamamen boşaltılmasının yanında fikhî anlamda yiyeceklerde etin

⁶ Maria-Zoe Petropoulou, *Animal Sacrifice in Ancient Greek Religion, Judaism, and Christianity, 100 BC–AD 200*, (Oxford: Oxford University Press, 2008), 1-6; James W. Watts, "The Rhetoric of Sacrifice", *Ritual And Metaphor Sacrifice in the Bible*, ed. Christian A. Eberhart (Atlanta: Society of Biblical Literature, 2011), 5-6; Joseph Henninger, "Sacrifice", *Encyclopedia of Religion*, First Edition, ed. Lindsay Jones, (USA: Thomson Gale, 2005), 8002.

⁷ Maria-Zoe Petropoulou, *Animal Sacrifice in Ancient Greek Religion, Judaism, and Christianity*, 1-2.

⁸ Sigmund Freud, *Totem ve Tabu*, çev. Sahir Sel (İstanbul: Sosyal Yayınları, 1984), 140-141.

⁹ Gündüz, "Dinlerde Tanrıya Yakınlaşma Aracı olarak Kurban", 66.

¹⁰ Azize Uygun, "Bir Kurban Ritüeli Olarak Kurbanın Yakılması Ve Yağ Takdimi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43/2 (2019), 148-163.

¹¹ Nermin Öztürk, "İlahi Dinlerde Yemin, Keffâret ve Kurban", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 (2002 Bahar), 173.

¹² el-Hac, 22/28.

¹³ Lev. 4:35.

¹⁴ Lev. 2:6.

¹⁵ Lev. 17:11.

¹⁶ Gündüz, "Dinlerde Tanrıya Yakınlaşma Aracı olarak Kurban", 66.

yanına bitişen kandan oldukça uzak durmaya çalışırlar. Kanın yenmesi haram olduğu gibi, günah sunusunda kesilen kurbanın kanı elbiseye bulaştığında kutsal bir yerde yıkanması da emredilmiştir.¹⁷ Yahudilikte olduğu gibi kanın yenilmesi İslam dininde de haram kılınmış¹⁸ ve kara hayvanlarının kanlarının necis olduğu konusunda fıkıhçılar görüş birliği etmişlerdir.¹⁹

Bu çalışmada kitabî dinlerden olan Yahudiliğin kurban anlayışı tarihi süreçle birlikte ele alınacak, Yahudi mirası üzerine temellenmiş olan ancak farklı bir yorum getiren Hıristiyanlığın kurban bakışı mezheplerin görüş farklılıkları ile birlikte değerlendirilecek ve son olarak da İslam'daki kurban anlayışına kısaca değinilecektir. Dinlerin kutsal kaynaklarının verileri doğrultusunda üç dinin kurban sürecine bakışı karşılaştırmalarla ele alınacaktır.

1. Yahudilikte Kurban

Kurban, Yahudi tarihinin başlangıcından ikinci mabedin yıkılışına kadar (MS. 70) dinin merkezinde olan bir ritüeldir. Yahudilerin hem yazılı hem de sözlü dini kaynaklarında kurban ve takdimeler konusunda oldukça fazla bilgi vardır. Tevrat'ın (Tora) Levililer kısmında kurbanla ilgili bu bilgiler daha ayrıntılıdır. Bu kısımda Hz. Musa ve Harun zamanında kurban uygulamalarına ve Yahudi toplumunun kurban karşısındaki tutumlarına sıkça yer verilir.²⁰

1.1. Yahudi Tarihinde Kurban

Yahudi tarihine genel olarak bakıldığında her dönemde kurban ibadeti olmakla birlikte süreç içerisinde farklılaşmalar ve değişimler yaşanmıştır. Kronolojik olarak bakıldığında bu durum, Yahudilerin dini-siyasi olarak geçirmiş oldukları dönüşümlerle de doğru orantılıdır.

Yahudi kutsal kitabında kurbanla ilgili ilk bilgiler insanlığın atası Hz. Âdem'e kadar gider. Tevrat'ın Yaratılış kısmında geçen bilgiye göre, Âdem'in çocuklarından Kayın toprağın ürünlerinden Rabbe bir sunu getirir. Âdem'in diğer oğlu Hâbil de sürüsünden ilk doğan hayvanlardan bazılarını özellikle de yağlarını getirir. Rab Hâbil'i ve sunusunu kabul eder, Kayın'inkini ise reddeder. Duruma çok öfkelenen Kayın suratını asınca Rab Kayın'e niçin öfkelenildiğini sorar. Tevrat'ta anlatılan olayın devamında, doğru olanı yapsaydı Rabbin Kayın'ı kabul edecek olduğu belirtilmektedir. Daha sonra ise Kayın kardeşi Hâbil'i tarlaya gitmeye davet eder ve tarlada birlikteyken Hâbil'e saldırıp onu öldürür.²¹

Hz. Âdem'in oğullarının yaşadığı bu olay, Tevrat'ta ayrıntılı betimlemelerle ifade edilirken, Kur'an'daki anlatım daha kısadır. Tevrat'ta Kayın olarak geçen Âdem'in oğlu İslam kaynaklarında Kâbil olarak zikredilmektedir. Ayrıca Tevrat'ta iki kardeşin sunularının cinsleri belirtilmekle birlikte Kur'an'da buna dair herhangi bir işaret olmayıp, her ikisinin kurban sundukları, bunlardan birinin kabul edildiği, diğerinin ise reddedildiği belirtilir.²² Hem Kur'an'da hem de Tevrat'taki anlatımda sunusu kabul edilmediği için kıskançlık duyan ve nefesine yenik düşerek kardeşini öldüren bir Kâbil tasviri vardır.²³

¹⁷ Lev. 6:27; 7:26.

¹⁸ el-En'âm, 6/3.

¹⁹ M. Kâmil Yaşaroğlu, "Kan", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2001), 24/288.

²⁰ Lev. 7:34; 17:5.

²¹ Yar. 4:3-8.

²² el-Mâide, 5/27.

²³ el-Mâide, 5/30; Yar. 4:8.

Yahudi kutsal kitabında dikkati çeken diğer bir kurban sunusu Tufan olayı ile gündeme gelen Hz. Nuh'a aittir. Nuh zamanında meydana gelen tufanda sular 150 gün boyunca yeryüzünü kaplamış,²⁴ sonrasında alçalmaya başlamış ve nihayetinde dağın üzerine oturmuştur.²⁵ Karısı, oğulları, gelinleri ve hayvanlarla birlikte gemiden çıkan Nuh bir sunak yapıp, temiz sayılan hayvanlarla kuşlardan yakmalık sunuları Rabbine takdim etmiştir.²⁶ Tevrat'ın Yaratılış kısmında anlatılan bu olayda kurbanın güzel kokusundan tanrı hoşnut olmuş ve insanlar yüzünden yeryüzünü bir daha lanetlemeyeceğini söylemiştir.²⁷

Nuh'un tanrı için takdim etmiş olduğu yakmalık sunu, İbrahim zamanında tekrar gündeme gelir,²⁸ ancak yakmalık sunuya dair ayrıntılı bilgiler Musa ile birlikte Tevrat'ın Levililer kısmında oldukça fazla yer tutar.²⁹

Yahudi Kutsal Kitabında kurbanla ilgili dikkati çeken diğer bir hadise Hz. İbrahim döneminde gerçekleşir. Tevrat'ta geçen bilgilerde Hz. İbrahim'in kurban etmek istediği kişi oğlu İshak'ken,³⁰ Kur'an'da İshak veya İsmail olduğuna dair bir bilgi geçmez. Tefsirlerde oldukça fazla yer tutan bu konuyu İslam âlimleri tartışmış ve kurban edilmek istenen kişinin İshak veya İsmail olduğuna dair farklı görüşler ortaya koymuşlardır.³¹ Buna karşılık Kur'an'daki ayetlerin siyak-sibaki³² ve bazı hadisler³³ doğrultusunda İslam geleneğinde kurban edilmek istenilen kişinin İsmail olduğuna dair yaygın kanaat geçmiştir günümüze devam etmiştir.³⁴

Tevrat'a göre tanrı, denemek amacıyla İbrahim'den oğlu İshak'ı kurban etmesini ister. Olayın gerçekleşmesi istenilen yer ise Kudüs yakınlarındaki Moriya tepesi olup, burası daha sonra Süleyman Mabedi'nin de inşa edildiği yerdir. İshak'ın kurban edilmesi sürecinde kurbanın cinsi yakmalık sunudur. Bu süreçte İbrahim ateş ve bıçağını yanına alır ve yardığı odunları oğlu İshak'a yükleyerek kurban kesilecek mekâna giderler. O esnada İshak, "Ateşle odun burada ama yakmalık sunu nerede?"³⁵ Diye sorar, İbrahim ise yakmalık sunu için kuzuyu tanrının vereceğini belirtir. İbrahim ve İshak yürümeye devam ederler ve tanrının belirttiği yere varınca İbrahim bir sunak yaparak üzerine odunları dizer. Oğlu İshak'ı bağlayıp sunaktaki odunların üzerine yatırır ve boğazlamak üzereyken Rabbin meleği seslenerek çocuğa bir şey yapmamasını söyler.³⁶ Tevrat'ta anlatılan bu olayda İshak'ın yerine kurban olarak gönderilen varlık koç olup, yakmalık sunu olarak takdim edilmiştir. Dolayısıyla biricik oğlunu esirgemeyen³⁷ ve kurban aracılığıyla teslimiyet imtihanını başarıyla geçen İbrahim için tanrı, "*seni fazlasıyla kutsayacağım; soyunu göklerin yıldızları, kıyıların kumu kadar çoğaltacağım. Soyun düşman-*

²⁴ Yar. 7:44.

²⁵ Yar. 8:1-5.

²⁶ Yar. 8:15-20.

²⁷ Yar. 8:21.

²⁸ Yar. 22:6-8; 22:13.

²⁹ Lev. 1:3-4; 1:6; 1:9-10.

³⁰ Yar. 22:6-8.

³¹ Ömer Faruk Harman, "İsmail", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2001), 23/76-80.

³² Ömer Faruk Harman, "Hz. İbrahim-Hz. İsmail ve Kurban", *I. Hz. İbrahim Sempozyumu*, ed. Ali Bakkal, (Urfa: Şurkav Yayınları, 1997), 156.

³³ Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/609 (No: 4048).

³⁴ Ahmet İyibildiren, "Hz. İsmail ve Kurban Meselesi", *Uluslararası Hz. İbrâhim (A.S.) Ve Nübüvvet Sempozyumu* (İstanbul: Nida Yayıncılık, 2009), 2/294.

³⁵ Yar. 22:7.

³⁶ Yar. 22:1-12.

³⁷ Yar. 22:16.

larının kentlerini mülk edinecek. Soyunun aracılığıyla yeryüzündeki bütün uluslar kutsanacak. Çünkü sözümü dinledin.” ifadelerini kullanmıştır.³⁸

Hız. İbrahim'in bir insan kurban etmek istemesine dair hem Tevrat'ta hem de Kur'an'da geçen anlatılar üzerine pek çok yorum yapılmıştır. Merhum Dinler Tarihçisi Ömer Faruk Harman konuyla ilgili olarak, eski dünyanın Yunanistan, Hindistan, İtalya, Kelt, Töton, Sılay, Mısır, Afrika ve bazı Amerika kabilelerinde olduğu gibi Tevrat'ta yasaklanmış olmasına rağmen İbranilerde insan kurbanı olayına rastlandığını belirtir. İlahların yatıştırılması, kefaretiler, adaletini yerine getirilmesi, şükran gibi amaçlarla insan kurban edilmiş, hatta bazı durumlarda bir insanın hayatını kurtarmak için onun yerine başka birisi kurban edilmiştir.³⁹ Dinler Tarihçisi Şinasi Gündüz de konuyla ilgili olarak Kitabı Mukaddes'teki bilgi doğrultusunda, Hız. İbrahim döneminde çevredeki topluluklarda insan kurban törenlerinin mevcut olduğunu belirtmekte, ayrıca Harran'da varlıklarını 13. yy'a kadar devam ettirmiş olan Harraânîler'de de insan kurbanına rastlandığını söylemektedir.⁴⁰

Yahudi tarihinde Hız. İbrahim, İshak ve Yakup dönemlerini (MÖ. 2100–1800) içeren ve atalar dönemi denilen bu zaman diliminde sunulan kurbanlar bir ibadet anlamı taşımakta ve tanrıya tazimi ve ona şükran duymayı ifade etmektedir.⁴¹ Bu peygamberler zamanında kurbanların takdim edildiği mekânlar birbirinden farklıdır; İbrahim Şekem'de, İshak Beer-Şeva'da ve Yakup Beytel'de takdimlerini sunmuşlardır. Dolayısıyla Yahudiliğin bu erken döneminde kurban sunulan mekâna dair bir birlik söz konusu değildir. Bu dönemde her ne kadar kökeni atalara dayandırılan ve tarihi geçmişini olan popüler ibadet mekânları olsa da genel anlamda ibadet mekânlarında bir sınırlandırma olmadığından, herhangi bir yere altar kurularak kurban takdim edilmiştir. Kurbanı yerine getirecek olanın da bu işle görevli bir dini grubu temsil etme şartı aranmamış ve ailenin reisi kurban takdimini yerine getirmiştir.⁴²

Kurban konusunda önemli tarihlerden biri de Hız. Musa (MÖ. 13. yy.) dönemidir. Yahudi tarihinde karizmatik bir lider olan Hız. Musa ile birlikte Tevrat'ın vahyi, hukuk ve ahlak anlayışında önemli gelişmeler yaşanmıştır.⁴³ Bir yandan İsrail oğullarının Mısır'dan çıkışları anısına yıllık olarak kutlanan Fısh'ta kurban takdimeleri gündeme gelirken,⁴⁴ diğer yandan önceki döneme göre hem kurban kesilen yerde bir merkezileşme, hem de kurbanı kesen kişinin belli bir vasfı taşımasının gerekliliği ortaya çıkmıştır. Harun soyundan gelen kâhin grubu (kohen) geçimlerini bu işten sağlamışlar ve kurban takdiminin yerine getirilmesi daha yasal bir yapıya bürünmüştür.⁴⁵ Kurbanların sunulduğu “Buluşma Çadırı” bu dönemde önemli bir görev ifa etmiş; kurbanın nasıl takdim edileceği ve kâhinlerin nasıl davranacakları yönünde ayrıntılı

³⁸ Yar. 22:17-18.

³⁹ Harman, “Hız. İbrahim-Hız. İsmail ve Kurban”, 153.

⁴⁰ Gündüz, “Dinlerde Tanrıya Yakınlaşma Aracı olarak Kurban”, 71.

⁴¹ G. L. Lasebikan, “Eski Ahid'de Kurban”, çev. Ahmet Güç, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7/7 (1998), 580; Yar. 31:54.

⁴² Merve Yetim, “Belgesel Hipotez'e Göre Yahudilikteki Kurban İbadetinin Tarihsel Süreci”, *Milel ve Nihal*, 17/1, (2020), 66, 70.

⁴³ Eldar Hasanoğlu, “Yahudilikte Peygamberlik ve Peygamberler”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 3/4, (2014), 682.

⁴⁴ Çık. 12:11; 12:20-21; 12:43.

⁴⁵ Yetim, “Belgesel Hipotez'e Göre Yahudilikteki Kurban İbadetinin Tarihsel Süreci”, 70.

kurallar getirilmiştir.⁴⁶ Dolayısıyla Hz. Musa döneminde kurbanın hukuki alt yapısının oluşturulmasının yanında, kurumsal bir yapıya büründürüldüğü de söylenebilir.

Hem Kur'an⁴⁷ hem de Tevrat'ta⁴⁸ geçtiği üzere Hz. Musa, İsrail oğulları ile birlikte uzun yıllar çölde dolaşmış ve atalarının toprakları olan Filistin topraklarına girememiştir. Daha sonra Yeşu zamanında Şeria Irmağını geçen İsrail oğulları, atalarının topraklarına geçmiş⁴⁹ ve birkaç yüzyıl sonra Kudüs, Kral Davut (MÖ. 1010–970) zamanında ele geçirilerek başkent yapılmıştır.⁵⁰

Kral Davut Kudüs'te bir tapınak yapmak istemişse de kendisine nasip olmamış ve mabet oğlu Süleyman (MÖ. 970–931) zamanında inşa edilmiştir.⁵¹ Yahudilerin büyük topraklara sahip olduğu bu dönemde Kudüs'teki mabet de bir anlamda devletin merkezileşmesinin bir sembolü olmuştur. Süleyman Mabedi'nde takdim edilen kurban da bu merkezileşme çabalarının bir parçası olmuş ve bu bağlamda büyük kurban törenleri de düzenlenmiştir. Tapınağın yapılmasının ardından Kral Süleyman esenlik kurbanı olarak mabette tanrıya yirmi iki bin sığır ve yüz yirmi bin davar kurban etmiştir. Aynı gün yakmalık ve tahıl sunusuyla esenlik sunularının yağlarını da orada sunmuştur.⁵² Ancak, Kutsal Kitap'ta geçen, "*Süleyman, babası Davut'un kurallarına uyarak Rabbe olan sevgisini gösterdi. Ancak hâlâ çeşitli tapınma yerlerinde kurban sunuyor, buhur yakıyordu*"⁵³ ibaresinden anlaşılacağı üzere krallık eliyle dini merkezileşme çabalarına⁵⁴ rağmen farklı yerlerde de kurban takdimelerinin yapıldığı anlaşılmaktadır.

Kudüs bağlamında kurbanı dair daha merkezizetçi uygulamalar Kral Yoşiya (MÖ. 6. yy.) sonrasında gerçekleşmiştir. Bir anlamda Kral Yoşiya'nın reformları ve sonrasında yaşanan Babil Sürgünü (MÖ. 586) günümüz dünyasındaki Yahudilerin kurban ibadetini yerine getirememelerine de büyük etki yapmıştır.⁵⁵ Şöyle ki, Kral Yoşiya'nın reformu öncesinde Yahudi tarihinde kurbanın sunuş şekli, malzemeleri, sunulduğu yer ve sunan kişiler bağlamında birtakım değişiklikler olsa da bunlar çok radikal bir seviyede değildir. Yoşiya sonrası kurban büyük oranda değişiklik gösterir, Davut ve Süleyman zamanındaki merkezileşmenin zirvesini oluşturur. Hatta bazılarının göre, Kral Yoşiya'nın reformları kadim kültürlerin özünün tamamen kaybolmasının önünü açmıştır. Bu kültürlerden en çok etkilenenlerden biri de kurbandır. Kurban ibadeti içerik ve anlam bağlamında birtakım değişikliklere uğramasının yanında artık sadece Kudüs'teki Süleyman Mabedi'nde yerine getirilebilen bir ibadet haline gelmiştir.⁵⁶

Kurban ibadetinin sadece Kudüs merkezli olarak yerine getiriliyor oluşu birtakım zorlukların yanında, ailelerle birlikte ortak kutlamalara dair de birtakım kısıtlamalar getirmiştir. Yaşanan bu zorluklara rağmen kurban ibadetinin sadece Kudüs merkezli yerine getirilebilir bir hale bürünmesi Babil Sürgünü sonrası artık kalıcı hale gelir. Yahudi Kutsal kitabında sebep,

⁴⁶ Yas. 18:3; Lev. 8:2-3; 17:5; 19:21.

⁴⁷ el-Mâide, 5/26.

⁴⁸ Yas. 34:5.

⁴⁹ Yşu. 4:1.

⁵⁰ 2Sa. 5:1-13.

⁵¹ 1Kr. 6:1.

⁵² 1Kr. 8:63.

⁵³ 1Kr. 3:3.

⁵⁴ 1Kr. 8:62; 8:64; 2.Ta. 5:6.

⁵⁵ Yetim, "Belgesel Hipotez'e Göre Yahudilikteki Kurban İbadetinin Tarihsel Süreci", 83.

⁵⁶ Yetim, "Belgesel Hipotez'e Göre Yahudilikteki Kurban İbadetinin Tarihsel Süreci", 67, 74.

sonuç ve süreç bağlamında ayrıntılarıyla anlatılan Babil Sürgünü,⁵⁷ Yahudilerin dini ve siyasi hayatlarında bir travma meydana getirir. Babil Kralı Buhtunnasır'ın Yahudileri Kudüs'ten sürmesiyle onlar bir müddet Babil'de sürgün hayatı yaşarlar. Yaklaşık yarım asırlık sürgün hayatı sonrasında Yahudilerin pek çoğu tekrar Kudüs'e döner, ancak bir asır öncesine göre dini ve siyasi hayatlarında artık pek çok değişiklikler meydana gelmiştir. İşte kurban da bu süreçten etkilenmiştir. Tanrı Yahve'nin huzurunda gerçekleştirilen eğlenceli kurban ibadeti gibi pek çok uygulama ortadan kalkıp, bunların yerine orijinalinden çok farklı ve sadece Kudüs tapınağında yerine getirilen ritüeller ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla Romalılar tarafından Kudüs'teki ikinci tapınağın yıkılmasından (MS. 70) sonra kurban ibadeti askıya alınmış ve bunun yerini pek çok farklı dua almıştır.⁵⁸

1.2. Yahudilikte Kurban Çeşitleri

Tarihi süreçte birtakım değişiklikler gösterse de Yahudilikte kanlı ve kansız kurbanlar II. Mabedin yıkılışı sürecine kadar hep uygulanagelmiştir. Kurbanlar günlük, haftalık, aylık, mevsimlik ve yıllık olmak üzere farklı zaman diliminde takdim edilmişlerdir.⁵⁹ Günlük iki yakmalık sunu, haftalık Şabat kurbanı, yeni ayda aylık sunular, Fısh, Yom Kippur ve Sukkoth bayramlarında yıllık sunular takdim edilmiştir.⁶⁰

Yahudilerin mabette sundukları dört tür kurban sunuları vardır. Bunlar; olah, aşam, şelamim ve hatat isimleriyle anılırlar.⁶¹ Yakmalık bir sunu olan olah, İsrailoğullarının tarihinde yaygın olarak kullanılan bir takdimedir. Yahve tarafından belirlenen hayvan sunakta bir bütün halinde yakılır ve bütün olarak tanrıya takdim edilerek geriye hiçbir şey bırakılmaz.⁶² Barış ve esenlik amacıyla kesilen Şelamim kurbanında hayvan kesilerek belirli organları yakılır ve diğerleri tüketilir. Hatat ve Aşam kurbanları ise günahlara kefaret ve suçların bağışlanması için sunulur.⁶³ Kefaret, şükran, günahların affı ve benzeri pek çok gerekçelerle tapınakta sunulan kurban etlerinin durumu da değişiklik göstermekte ya töreni idare eden kohenlerce ya da kurbanı sunan kişiler tarafından tüketilmektedir. Bunun yanında etlerin elden geldiğince kısa zamanda tüketilmesine de özen gösterilmiştir.⁶⁴

Yahudilikte, sığır,⁶⁵ koyun,⁶⁶ keçi,⁶⁷ güvercin⁶⁸ ve kumru⁶⁹ kurban olarak kesilebilir; bunun yanında bazen sadaka ve günahın arınma amacıyla horoz kurbanı uygulaması da vardır. Kurban edilen hayvanın ayrıca kusurlu olmaması gerekmektedir.⁷⁰ Yahudi Kutsal Kitabında buna riayet etmeyenler şöyle uyarılmaktadır: “*Kurban olarak çalıntıyı, topalı, hastayı getirdi-*

⁵⁷ Yer. 50:45-46; 51:34-35; 51:49; 52:15; Hez. 24:2; Zek. 6:10.

⁵⁸ Yetim, “Belgesel Hipotez’e Göre Yahudilikteki Kurban İbadetinin Tarihsel Süreci”, 75.

⁵⁹ Güç, “Kurban”, 435.

⁶⁰ Robert L. Faherty, “Sacrifice”, *Britannica*, <https://www.britannica.com/topic/sacrifice-religion/Time-and-place-of-sacrifice> (Erişim 17 Mayıs 2022)

⁶¹ Gündüz, “Dinlerde Tanrıya Yakınlaşma Aracı olarak Kurban”, 67.

⁶² Yetim, “Belgesel Hipotez’e Göre Yahudilikteki Kurban İbadetinin Tarihsel Süreci”, 72.

⁶³ Gündüz, “Dinlerde Tanrıya Yakınlaşma Aracı olarak Kurban”, 67

⁶⁴ Gündüz, “Dinlerde Tanrıya Yakınlaşma Aracı olarak Kurban”, 67

⁶⁵ Lev. 3:1.

⁶⁶ Yas. 18:3.

⁶⁷ Lev. 4:31.

⁶⁸ Lev. 5:7.

⁶⁹ Lev. 1:14.

⁷⁰ Yas. 17:1.

ğinizde, elinizden kabul mü edeyim?” diye soruyor Rab. “Sürüsünden adadığı erkek hayvan yerine Rabbe kusurlu hayvan kurban eden aldaticıya lanet olsun! Çünkü ben büyük bir kralım” diyor Her Şeye Egemen Rab “Ve uluslar adımdan korku duyacak.”⁷¹

Yahudilikte tanrıya şükran duyularak ilk mahsul hatta ilk doğan yavrunun kurban edilmesi geleneği de vardır. Bunun sebebi ilk mahsul ve ilk doğan yavrunun tanrıya takdim edilmesiyle bereketin artacağına inanılmasıdır.⁷²

1.3. Yahudilerin Günümüzde Kurban Bakışı

II. Mabedin yıkılmasından sonra (MS. 70) Yahudilikte kurban uygulaması oldukça azalmıştır. MS. 132-135 yılları arasında gerçekleşen Bar Kohba ayaklanması sırasında tekrar kurban uygulaması başlamış olsa da 135 yılından sonra kalıcı olarak son bulmuş ve küçük topluluklar hariç kurban uygulaması günümüze kadar yürürlükten kalkmıştır. Buna rağmen zaman zaman farklı bölgelerde kurban uygulamaları olmuşsa da bunlar istisna kabilinden denilecek seviyededir. Mabedin yıkılmasının ardından Rabbinik gelenek kurbanla ilgili yasanın gereklerinin yerine getirilip getirilmeyeceğini tartışmıştır.⁷³ Miladi ilk yüzyıldan itibaren Yahudi dini geleneğinde dua ve ibadetler artık kurbanın yerine geçmiştir. Ancak 18. yüzyıldan itibaren ortaya çıkan Yahudi Aydınlanması ve sonrasında Reformist, Ortodoks, Muhafazakâr ve Yeniden Yapılanmacı gibi farklı Yahudi gruplarının ortaya çıkmasıyla birlikte Yahudilerin kutsal kitaplarına ve Yahudiliğin modern dünyadaki uygulanabilirliği konusuna bakışları değişmiştir. Bunlardan biri de kurbandır. Ortodoks Yahudilere göre dua ve ibadetler kurbanın yerini almıştır. Kurban ise ancak Mesih’in gelişiyle birlikte tekrar uygulamaya konulacaktır. Muhafazakâr, Yeniden Yapılanmacı ve Reformistlere göre kurban, eskiden uygulanan ancak bugün geçerliliği olmayan bir ibadet biçimi olup, tekrar uygulanması gibi bir durum da söz konusu değildir. Mesih döneminin vejetaryen bir dönem olacağını savunanlar da hayvan kurbanına karşı çıkmaktadır. Son zamanlarda Tapınak Enstitüsü gibi birtakım gruplar Kudüs’te kurban ibadetini yerine getirmeye çalışmaktadır. Özellikle 2000 yılından sonra buna yönelik çabalar hayli artmıştır. News Week Dergisi’nin 13 Nisan 2017 tarihli “Yahudi Aktivistler Neden Kudüs’ün Eski Şehrinde Keçileri Kurban Etmeye Devam Ediyor?” başlıklı haberinde bu çabanın ayrıntılarına yer verilmektedir. 2012 yılının Fısıh bayramında Tapınak Enstitüsüne bağlı kişilerin Kudüs’te mabede yakın alanda kurban kesmesi engellenmiş, ancak birtakım engellemelere rağmen 2017 yılında onlar kurbanlarını kesmişler ve bu olay kayıtlara, 2000 yıl sonra Kudüs duvarları içerisinde gerçekleşen bir takdime olarak geçmiştir. Tapınak Enstitüsüne bağlı kişiler keçi ve koyun kurbanlarıyla Kudüs’teki statükoyu bozarak dini mekânların kendilerine ait olduğunu da ispatlamaya çalışmakta, dolayısıyla bu tür faaliyetler Müslümanlarla Tapınak Enstitüsü mensupları arasında çatışmalara neden olmaktadır.⁷⁴ Yine 2022 yılının Fısıh bayramı öncesinde aşırı Ya-

⁷¹ Mal. 1:14.

⁷² Osman Cilacı, “Dinler Tarihi Açısından Bir Araştırma: İlahi Dinlerde Kurban I”, *Diyanet İlmî Dergi* 18/5, (1979), 270-291.

⁷³ James W. Watts, “The Rhetoric of Sacrifice”, *Ritual And Metaphor Sacrifice in the Bible*, Ed. Christian A. Eberhart (Atlanta: Society of Biblical Literature, 2011), 9.

⁷⁴ Newsweek, <https://www.newsweek.com/why-do-jewish-activists-keep-trying-sacrifice-goats-jerusalem-old-city-58343> (Erişim 12 Mayıs 2022)

hudi grupları Tapınak Dağı'nın tepesinde hayvan kurban etme çabası içerisinde olduklarından polis tarafından tutuklanmıştır.⁷⁵

2. Hıristiyanlıkta Kurban

Hıristiyanların kendi kaynakları doğrultusunda kurban konusuna iki açıdan yaklaşılabilir. Bunlardan ilki Yahudi geleneği boyunca ve dönemin Yahudileri tarafından uygulanan kurban dair İsa'nın yaklaşımı, diğeri ise kurbanın Hıristiyanlarca yeniden yorumlanmasıdır. Bir kurban sunmadan ve Yahudi hukukuna bağlanmadan İsa Mesih'in bir kurtuluş vaadi ortaya koyması dönemin Yahudilerinin büyük tepkisini çekmiş⁷⁶ ve Yahudiler bu konuda sıklıkla İsa ile polemige girmişlerdir. Dönemin önemli Yahudi gruplarından Ferisiler ve Sadukiler İsa'nın en çok tartıştığı iki gruptur.⁷⁷ İncil'de geçen, “*Gidin de ‘Ben kurban değil, merhamet isterim’ sözünün anlamını öğrenin. Çünkü ben doğru kişileri değil, günahkârları çağırmaya geldim*”⁷⁸ mesajıyla İsa, dönemin önemli Yahudi gruplarından olan Ferisilerin sorusuna cevap vermekte ve onları eleştirmektedir. Çünkü “*Ben kurban değil, merhamet isterim*”⁷⁹ ifadesi Yahudi kutsal kitabında geçen bir mesajdır. Dolayısıyla İsa Mesih, vaazları sırasında yaşadığı bir olayı eleştiren Yahudilere onların kendi kitaplarındaki bir tavsiye ile karşılık vermekte ve şekilciliklerini eleştirmektedir. Olayın gelişimi ise şöyledir: İsa, bir gün vergi toplama yerinde oturan Matta isminde bir adamı görür ve ona ardından gelmesini söyler. İsa Matta'nın evindeyken birçok vergi görevlisi ve günahkâr gelip, onunla birlikte sofraya oturur. Ferisiler bunu görünce, İsa'nın öğrencilerine “*Sizin öğretmeniniz neden vergi görevlileri ve günahkârlarla birlikte yemek yiyor?*”⁸⁰ diye sorarlar. İsa bunu duyunca sağlamların değil, hastaların hekime ihtiyacı olduğunu belirterek onlardan kendi kutsal kitaplarında geçen kurbandan ziyade merhamet isterim sözünün anlamını iyi öğrenmelerini ister. İncillere bakıldığında Ferisilerin bu türden soruları sadece kurbanla ilgili olmayıp, Yahudilikte ön plana çıkan pek çok ibadette de söz konusudur.⁸¹ Kutsal kitap yorumcusu William MacDonald'a göre Ferisiler, Yahudiliğin kurallarını titizlikle yerine getirmelerine karşılık, yürekleri sert ve merhametsizdiler. Dolayısıyla İsa, “*Ben kurban değil merhamet isterim*” sözünü hatırlatarak onlardan Tanrı Yehova'nın sözlerinin anlamını iyi idrak etmelerini istemektedir. Yahudilikte kurban sistemini tanı koymuş olmasına rağmen, dini kuralların mananın yerine geçmesini istememiştir.⁸²

Yukarıdaki İncil pasajında da görüldüğü gibi Ferisilerin karşı çıkmalarına rağmen İsa onların günahkâr diye addettiği kişilerle aynı sofraya oturmakta ve yemek yemektedir. İsa, “*Sağlamların değil, hastaların hekime ihtiyacı var*”⁸³ ifadesiyle bir anlamda tövbe sunusu olan kurbanın içeriğinin boşaltıldığına vurgu yapmaktadır. Çünkü İsa'nın yaşadığı zaman diliminde Yahudilikte tövbe çok önemli bir fenomen olarak algılanmakta ve bu da tövbe ritüeli olan

⁷⁵ The Times of Israel, “Six extremist Jews arrested for planning animal sacrifice atop Temple Mount” <https://www.timesofisrael.com/four-extremist-jews-arrested-for-planning-animal-sacrifice-atop-temple-mount/> (Erişim 20 Mayıs 2022)

⁷⁶ Gündüz, “Dinlerde Tanrıya Yakınlaşma Aracı olarak Kurban”, 67.

⁷⁷ Mat. 16:1; 16:6; 16:11; Luk. 5:17; 5:30; 14:3.

⁷⁸ Mat. 9:13.

⁷⁹ Hoş. 6:6.

⁸⁰ Mat. 9:11.

⁸¹ Mat. 9:14.

⁸² William MacDonald, *Kutsal Kitap Yorumu Yeni Antlaşma Serisi* (İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, 2000), 1/70.

⁸³ Mat. 9:12.

kurbanla yerine getirilmekteydi. Hristiyangelenegine göre İsa her ne kadar Yahudi restorasyon eskatolojisi geleneğini sürdürmüş olsa da kurban sunarak ve yasayı uygulayarak tövbe edilmesinin gerekliliğini vurgulamamıştır. Bunun yerine vaazlarıyla günahkârları davetine icabet etmeye çağırması ve yaklaşan Tanrı Krallığı kavramı üzerinde durmuştur. Onun vadettiği kurtuluş, Yahudi hukukuna (Yasa) bağlı olmaksızın ve kurban sunmaksızın gerçekleşecektir.⁸⁴

İsa'nın başka bir yerde daha Ferisilerle yolu kesişmekte ve Şabat gününde, "*Ben kurban değil, merhamet isterim*" sözünü Ferisilere hatırlatmaktadır. Olayın gelişimine bakıldığında, Şabat günü İsa'nın öğrencileri ekin başaklarını koparak yemeye başlamışlar, bunu gören Ferisiler İsa'ya "*Bak, öğrencilerin Şabat Günü yasak olanı yapıyor*"⁸⁵ diyerek eleştiri getirmişlerdir. Bunun üzerine İsa onlara Yahudi tarihten örnek vererek şu hatırlatmada bulunmaktadır: "*Davut'la yanındakiler acıkınca Davut'un ne yaptığını okumadınız mı?*" diye sordu. "*Tanrı'nın evine girdi, kendisinin ve yanındakilerin yemesi yasak olan, ancak kâhinlerin yiyebileceği adak ekmeklerini yedi. Ayrıca kâhinlerin her hafta tapınakta Şabat Günü'yle ilgili buyruğu çiğnedikleri halde suçlu sayılmadıklarını Kutsal Yasa'da okumadınız mı? Size şunu söyleyeyim, burada tapınaktan daha üstün bir şey var. ⁷ Eğer siz, 'Ben kurban değil, merhamet isterim' sözünün anlamını bilseydiniz, suçsuzları yargılamazdınız. Çünkü İnsanoğlu Şabat Günü'nün de Rabbidir.*"⁸⁶

Kurban konusunda Yahudilerin uygulamalarına yönelik İncil'in yanında Yahudilerin kendi kitaplarında da bu konuda eleştirilerin olduğu görülür. Örneğin, "*Tanrı'nın evine gittiğinde davranışına dikkat et. Yaptıkları kötülüğün farkında olmayan akılsızlar gibi kurban sunmak için değil, dinlemek için yaklaş*"⁸⁷ mesajıyla yüzeysel dindarlığa eleştiri getirilmekte ve başka bir yerde ise tanrının kabul ettiği kurbanın ancak alçakgönüllü bir ruh olduğu belirtilmektedir.⁸⁸

İsa bir yandan dönemin Yahudilerinin kurban konusundaki şekilciliklerini eleştirirken hatta iddialarını onların kutsal kitaplarından yaptığı atıflarla temellendirirken, diğer yandan İsa'nın yaşamı Hıristiyanlıkta farklı bir kurban anlayışını ortaya çıkarmıştır. Yahudi yasasında sık sık zikredilen maddi ve somut anlamdaki kanlı ve kansız kurbanlardan alegorik ifadelerle Hıristiyanlıkta mecazi ve soyut anlamları içeren bir kurban anlayışına geçilmiş ve bu süreçte farklı metaforlar kullanılmıştır. Nitekim yapılan bazı yorumlarla Yahudilikteki günah sunusuyla (hatat) İsa'nın kurban oluşu arasında bir ilişki kurularak kurban anlayışındaki benzerlik ve farklılıklar ortaya konulmuştur. Buna göre, Yahudilikteki günah sunusu hataların kefareti için yapılan önemli bir ritüeldi. Günahkâr bir kişi kurbanlık hayvanın kafasına ellerini koyar ve böylece kendini kurbanla özdeşleştirirdi. Rahip hayvanı kestikten sonra sunağın üzerine ve kutsal yerlere kanı serperdi. Bu ayinin amacı suçluyu günahından arındırmak ve kutsanmış olan kurbanın kanı vasıtasıyla tanrıyla kutsal bağı tekrar kurmaktı. Mesih'in yaşamı ve ölümüne dair ortaya konulan teori de böyle bir kefarete kurbanıydı. İsa Mesih'in kanının akmasıyla

⁸⁴ Gündüz, "Dinlerde Tanrıya Yakınlaşma Aracı olarak Kurban", 67.

⁸⁵ Mat. 12:2.

⁸⁶ Mat. 12:3-8.

⁸⁷ Vai. 5:1. Ayrıca bk. Yer. 6:20; Amo. 5:21-24.

⁸⁸ Mez. 51:17.

insanların günahı silinmiş ve tanrı ile insan arasında sonsuz yaşamı içeren yeni bir ilişki ortaya çıkmıştır.⁸⁹

Diğer yandan Hristiyanlıktaki kurban anlayışının Yahudilikteki günah sunusundan (hatat) farklı boyutları içerdiğine dair yorumlar da vardır. Buna göre Hristiyanlıktaki kurban, Yahudilikteki gibi tanrının gazabının yatıştırılması amacıyla değil, insanlığın günahının silinmesi için gerçekleşmiştir. Dolayısıyla İsa Mesih'in kurbanı, tüm insanlar için yapılan gönüllü bir kurbandır. Diğer yandan bu kurban zaman ve mekân boyutuyla sadece bir kez yapılmış olsa da dirilmiş olan İsa Mesih aracılığıyla sonsuza kadar devam edecektir.⁹⁰ Böylece, İsa Mesih'in bir kere çarmıhta kurbanı ile Eski Ahit'te ve diğer dinlerde mevcut olan her tür kurban ortadan kalkmıştır; çünkü o, nihayetinde insanlığı ve tüm dünyayı kurtarmıştır.⁹¹

İncillerde Yahudiliğin kurban anlayışı eleştirilirken diğer yandan çarmıh sonrası Hristiyanlıkta farklı bir kurban anlayışı ortaya çıkmıştır. Hristiyanlığa göre, çarmıhta ölen,⁹² üç gün sonra dirilen,⁹³ kırkıncı gün tekrar göğe yükselen⁹⁴ İsa Mesih, insanlığın kurtuluşu için kefarettir (kurban) ödemiştir. Dolayısıyla Hristiyanınancının özünü teşkil eden çarmıh hadisesiyle birlikte peygamberler döneminde tekrarlanan yasa (şeriat) önemini yitirmiş ve yeni yasayla (Yeni Antlaşma) tanrı-insan ilişkisi tekrar yenilenmiştir. Bu durum İsa'nın kendisine doğru geldiği esnada etrafındakilere Vaftizci Yahya'nın "*İşte, dünyanın günahını ortadan kaldıran Tanrı Kuzusu!*" hitabında daha net anlaşılmaktadır.⁹⁵ Bugün Hristiyan dünyasında pek çok mabet vb. kurumlarda resmi bulunan kuzu figürü de bu hitabın sembolize olmuş halidir. Bir kurban sunusu olarak "tanrı kuzusu" metaforu Yahudi geleneğinden Hristiyanlığa geçerken farklı anlam ve boyut kazanmıştır. Kuzu, Yahudilerin kurban ettikleri hayvanlardan biridir. Tanrı, İsrailoğullarına kuzuyu kurban etmelerini ve kanını serpmelerini öğretmiş ve dolayısıyla kuzu günahkârın yerine geçerek kesilmiş ve kanı akıtılmıştır. Bu şekilde günahkârın günahı bağışlanmıştır. Kitabı Mukaddes yorumcusu McDonald'a göre, Yahudilerle ilgili Eski Antlaşma döneminde kurban edilen kuzuların kanı günahı kaldıramamış, dolayısıyla Yahudiler yıllar boyunca insanlığın günahını kaldıracak olan bir kuzuyu beklemişlerdir. İşte Vaftizci Yahya'nın müjdelemiş olduğu İsa Mesih de beklenen tanrı kuzusu olup, dünyanın günahını taşıyacak olan kurtarıcıdır.⁹⁶

2.1. Hristiyan Mezheplerde Kurban

Hristiyanlıkta kurban kavramı ile ilgili ön plana çıkan diğer bir hadise ise İsa'nın havarileriyle birlikte yediği "Son Akşam Yemeği"dir. İncillere göre çarmıha gerilmeden bir gün önce sinin akşamı ve Fısıh bayramının ilk günü olan perşembe gününde İsa Mesih on iki havarisiyile Kudüs'te bir araya gelir. Onun direktifleri doğrultusunda hazırlanmış olan Fısıh yemeğinde İsa, kendisine ihanet edecek kişiyi tasvir eder.⁹⁷ Daha sonra İsa, yemek sırasında ekmeği eline alır,

⁸⁹ Faherty, "Sacrifice". <https://www.britannica.com/topic/sacrifice-religion/Intentions> (Erişim 17 Mayıs 2022).

⁹⁰ Faherty, "Sacrifice". <https://www.britannica.com/topic/sacrifice-religion/Intentions> (Erişim 17 Mayıs 2022).

⁹¹ Ivan Platovnjak, "Christian Spirituality as Sacrifice?", *Nova prisunost* 16/1 (2018), 21; Ivan Platovnjak, "Žrtvovanje v krščanski duhovnosti", *Bogoslovni vestnik*, 76/2 (2016), 246.

⁹² Yu. 19:18.

⁹³ Yu. 20:19.

⁹⁴ Elç. 1:11.

⁹⁵ Yu. 1:29.

⁹⁶ William MacDonald, *Kutsal Kitap Yorumu Yeni Antlaşma Serisi* (İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, 2000), 1/435-436.

⁹⁷ Mat. 26:17-25.

şükreder ve onu bölerek “*Alın yiyin, bu benim bedenimdir*”⁹⁸ der ve öğrencilerine verir. Sonra bir kâse alıp şükreder ve bunu öğrencilerine vererek, “*Hepiniz bundan için. Çünkü bu benim kanımdır, günahların bağışlanması için birçokları uğruna akıtılan antlaşma kanıdır. Size şunu söyleyeyim, Babam’ın egemenliğinde sizinle birlikte yenisini içeceğim o güne dek, asmanın bu ürününden bir daha içmeyeceğim*” der.⁹⁹

İsa’nın son akşam yemeği anısına yapılan “evharistiya” (ekmek şarap ayini) bir nevi kurban töreni olup, Hıristiyanlığın önemli günlerinde ve her pazar günü yerine getirilen bir sakramenttir. İlk dönem Hıristiyanlar İsa’nın çarmıhı sonrası bir araya gelmiş ve son akşam yemeğinin hatırasını yerine getirmişlerdir. Başlangıçta Yahudilerin Fıstık yemeğiyle ilintili olan bu sakrament yılda bir defa kutlanan ayin olmaktan çıkıp kendine has bir yapıya bürünmüştür. Bunda Yahudilerden olmayanların oluşturduğu bir kilise yapılanmasının da büyük etkisi olmuştur. Diğer taraftan, erken kilise döneminde evharistiya agape (aşk) ve pax (barış) isimleriyle de anılmıştır.¹⁰⁰

Pavlus’un “Rabbin Sofrası”¹⁰¹ diye isimlendirdiği evharistiya, onun getirdiği anlayış doğrultusunda ayrı bir boyut kazanmıştır. Pavlus Korintlilere yazmış olduğu ilk mektubunda evharistiya’yı bir kurban töreninin yanında bir cemaat olma bağlamında şöyle ele alır: “*Tanrı’ya şükrettiğimiz şükran kâsesiyle Mesih’in kanına paydaş olmuyor muyuz? Bölüp yediğimiz ekmeğe Mesih’in bedenine paydaş olmuyor muyuz? Ekmek bir olduğu gibi, biz de çok olduğumuz halde bir bedenis. Çünkü hepimiz bir ekmeği paylaşıyoruz.*”¹⁰²

Evharistiya, vaftiz gibi Katoliklerin, Ortodoksların ve Protestanların ortak kabul ettikleri bir sakramenttir. Zamanla Hristiyan mezhepleri arasında evharistiya ayininde İsa’nın bizzat orada bulunup bulunmaması ve her seferinde kurban ediliyor edilmemesi gibi pek çok açıdan farklı yorumlar ortaya çıkmış ve dolayısıyla bu sakramentin içerdiği anlam, mezheplere göre farklılık göstermiştir. Katoliklerin evharistiya diye isimlendirdiği bu sakramente Protestanlar akşam yemeği demektedirler.¹⁰³

Katolikler evharistiya ayini sırasında İsa’nın bizzat orada hazır bulunduğunu, takdisten sonra ekmeğe ve şarabın cevherinin İsa’nın gerçek eti ile kanına dönüştüğüne inanırlar. Diğer taraftan onlar İsa’nın haçtaki kurbanının evharistiya ayiniyle tekrar edildiğine inanırlar.¹⁰⁴ Dolayısıyla Roma Katolik Kilisesi bunu Mesih’in çarmıhtaki kanlı kurbanının kansız bir tekrarı olarak görür.¹⁰⁵

Katoliklere göre, evharistiya bağlamında kan, verilen bir armağanı ifade eder ve kendini dışarı akıtan kanla bir varoluş meydana gelmiştir. Kan yaşam anlamına gelir ve kan aracılığıyla

⁹⁸ Mat. 26:26.

⁹⁹ Mat. 26:27-29.

¹⁰⁰ Vatican va, “Lecture BY H.E. Cardinal Ratzinger At The Bishops’ Conference Of The Region Of Campania In Benevento (Italy) On The Topic: Eucharist, Communion And Solidarity, Sunday 2 June 2002” (Erişim 22 Mart 2022)

¹⁰¹ 1Ko. 11:20.

¹⁰² 1Ko. 10:16-17.

¹⁰³ Vatican va, “Lecture BY H.E. Cardinal Ratzinger At The Bishops’ Conference Of The Region Of Campania In Benevento (Italy) On The Topic: Eucharist, Communion And Solidarity, Sunday 2 June 2002” (Erişim 22 Mart 2022)

¹⁰⁴ Ahmet Hikmet Eroğlu, “Ekmek-Şarap Ayini (Evharistiya) Konusunda Katolikler ve Protestanlar Arasındaki Anlayış Farklılıkları”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39 (1999), 453.

¹⁰⁵ Faherty, “Sacrifice”, <https://www.britannica.com/topic/sacrifice-religion/Time-and-place-of-sacrifice> (Erişim 17 Mayıs 2022)

Mesih'in yaşamı insanlığın yaşamıyla birleşmiştir. Burada da görüldüğü üzere evharistiya bağlamında Katolikliğin diğer mezheplerle farklı yaklaşımı olmasının yanı sıra II. Vatikan Konsili (1962-1965) sonrasında bu sakramente kurban anlayışıyla birlikte, cemaat birliği, evrensel birlik, aşk, sevgi, sosyal dayanışma ve küreselleşme gibi farklı yorumlar da getirilmiştir.¹⁰⁶ Tüm dünya nüfusunun yaklaşık yarısının (%48) Katoliklerden oluştuğu¹⁰⁷ düşünüldüğünde kurban anlayışına bakıştaki ölçek daha net görülecektir.

Diğer bir grup olan Doğu Kilisesi Orta Çağ boyunca evharistiyayı “Dirilen Mesih” ile hayat bulan bir karşılaşma olarak görmüştür. 16. yüzyılda ortaya çıkan Protestanlık ise evharistiya konusunda Mesih'in kurbanının eşsiz olduğunu ancak bunu bir kült haline getirip tekrarlamanın gereksiz olduğunu belirtmiş, evharistiyayı bir kurban ayini olarak görmemiştir.¹⁰⁸ Ancak ayrıntıya inildiğinde evharistiya konusunda Protestan kiliseleri arasında da tam bir görüş birliğinin olmadığı dikkati çeker. Luterciler, evharistiya sırasında İsa'nın bizzat hazır olduğunu kabul etmekle birlikte, Katoliklerin kabul ettiği gibi İsa'nın etinin ve kanının ekmeğe ve şaraba dönüştüğünü reddederler. Onlara göre İsa'nın bedeni ve kanı ile ekmeğe ve şarap, cevherleri ile birlikte ayin sırasında mevcuttur ancak bir dönüşüm yoktur. Luterciler ayrıca evharistiya ayininin bir dua gibi yakınlaşmayı içerdiğini ve kurban niteliğinin olmadığını söyler.¹⁰⁹

Protestan gruptan olan Zwingli, İsa'nın göğese yükselmesi sonrası yeryüzüyle hiçbir ilişkisi olmadığını, yeryüzünde bulunmasının ancak ruhi olduğunu belirterek ekmeğe-şarapla ilgili sözlerin ise sembolik anlamda anlaşılması gerektiği ve bunun kurbanla bir alakası olmadığını savunur. Diğer bir Protestan grup Kalvinistler ise bu konuda daha radikal bir tutum takınıp evharistiyada İsa'nın bir etkisinin olduğunu, ancak ekmeğe ve şarabın cevherle değişmediğini, aksi takdirde farklı bir inancın insanı ekmeğe tanrıya tapınmaya götüreceğini söylerler; dolayısıyla Kalvinistler de evharistiya ayininde bir kurban ritüelinin gerçekleştiğine inanmazlar.¹¹⁰ Anglikanlarda ise evharistiyada hatıra boyutundan ziyade kurban boyutu daha ön plana çıkmaktadır.¹¹¹

3. İslam'da Kurban

Sözlükte Allah'a yakın olmaya vesile kılınan şey anlamına gelen kurban kelimesi dini bir terim olarak “ibadet maksadıyla belirli vakitte belirli şartları taşıyan hayvanı usulünce kesmek ve bu şekilde kesilen hayvan” demektir.¹¹² Kurban uygulamaları bugünkü haliyle Hz. İbrahim geleneğinin¹¹³ devamı olarak gözüktüğü de, Hâbil ve Kâbil'in sunduğu kurbanlar göz önüne alındığında köken olarak ilk insan ve ilk peygamber Hz. Âdem dönemine kadar gitmektedir.¹¹⁴ “Biz her ümmete kurban kesmeyi meşrû kıldık ki kendilerine rızık olarak verdiği kurbanlık hay-

¹⁰⁶ Vatican va, “Lecture BY H.E. Cardinal Ratzinger At The Bishops' Conference Of The Region Of Campania In Benevento (Italy) On The Topic: Eucharist, Communion And Solidarity, Sunday 2 June 2002” (Erişim 22 Mart 2022)

¹⁰⁷ Pew Research Center, PEW, “The Global Catholic Population”, <https://www.pewresearch.org/religion/2013/02/13/the-global-catholic-population/#:~:text=Over%20the%20past%20century%2C%20the,by%20the%20Pew%20Research%20Center> (Erişim 7 Mart 2022)

¹⁰⁸ Faherty, “Sacrifice”, <https://www.britannica.com/topic/sacrifice-religion/Time-and-place-of-sacrifice> (Erişim 17 Mayıs 2022)

¹⁰⁹ Eroğlu, “Ekmeğe-Şarap Ayini (Evharistiya) Konusunda Katolikler ve Protestanlar Arasındaki Anlayış Farklılıkları”, 453.

¹¹⁰ Eroğlu, “Ekmeğe-Şarap Ayini (Evharistiya) Konusunda Katolikler ve Protestanlar Arasındaki Anlayış Farklılıkları”, 453.

¹¹¹ “Sacrifice”, 8007.

¹¹² *Kuran Yolu Tefsiri*, el-Bakara 2/251.

¹¹³ İbn Mâce, *Edâhî*, 3.

¹¹⁴ el-Mâide, 5/27.

vanlar üzerine Allah'ın adını ansinlar"¹¹⁵ ayeti doğrultusunda kurbanın geçmiş ümmetlerden bugüne uygulanan bir ibadet olduğu anlaşılmaktadır. Kurban ibadeti; zekât, bayram namazları ve fitreye birlikte hicretin ikinci yılında meşru kılınmış ve bundan sonra Hz. Peygamber her yıl ailesi ve ashabıyla birlikte kurban kesmiştir.¹¹⁶

Mezheplerin farklı görüşleri olsa da şartları taşıyanların kurban kesmesi İslam'da bir gerekliliktir. Genelde hüküm olarak vacip ya da çok kuvvetli bir sünnet olarak kabul görmüştür. Kurban kesecek kişilerin Müslüman olması, maddi durumunun yerinde olması, akıllı olması, hür olması, mukim olması ve ergenlik yaşına erişmiş olması gerekir. Yolcunun kurban kesmesinde bir zorunluluk olmayıp, isterse ruhsatı kullanıp nafile kurban kesebilmektedir. Nitekim Hz. Peygamberin bir yolculuğu kurban bayramına rastlamış ve kurbanını bu zaman diliminde kesmiştir.¹¹⁷

Gayrimüslimlerin kestiği kurbanlar kabul olmakla birlikte efdal olanı Müslüman bir kişinin kesmesidir. Müşriklerin kestikleri kurbanlar kabul edilmez. Diğer yandan kurban kesecek kişilerin de belli başlı kurallara riayet etmesi gerekir. Yahudilikteki gibi belli bir din adamı grubunun kurban kesme zorunluluğu¹¹⁸ olmasa da yine de kurban kesende belli başlı özellikler aranmaktadır. Kurban kesecek kimsenin bu işte ehil olması, bıçağının bilenmiş olması, besmele çekmesi ve hayvana eziyet etmemesi gerekir. Ayrıca kurban kesecek olan ortakların tümünün Müslüman olması gerekir. Kurban edilecek hayvanlar manda, sığır, deve, koyun ve keçi cinsinden olup, yabancı hayvanlar kurban edilemez. Koyun ve keçi bir kişi için kurban edilebilirken, deve ve sığırdan yedi kişiye kadar çıkmaktadır. Kurbanlık hayvanların erkek ve dişi olması yönünde bir şart yoktur. Ancak koyun cinsinin erkek olanı, diğerlerinin ise dişisinin kesilmesi daha faziletlidir.¹¹⁹ Yahudiliğin bu konuda İslam'dan farklı uygulaması olup, tümüyle olmasa da bazı kurban sunularında erkek ya da dişi şartının konulduğu görülmektedir.¹²⁰

Kurban edilecek hayvanların nitelik ve niceliklerine bakıldığında, öncelikle genel anlamda hayvanın kusurunun olmaması gerekir. İslam'ın bu şartı, Yahudilikte kurban edilecek hayvanın kusursuz olma ilkesi ile benzerlik göstermektedir.¹²¹ Ancak ayrıntılarda birtakım farklılıklar vardır. Buna göre, kötürüm derecesinde hasta, zayıf ve düşkün, bir veya iki gözü kör, kulakları ve boynuzları kökünden kesilmiş, dili kesik, dişlerinin tamamı veya çoğu dökülmüş, kuyruğu ve memesi kesik gibi organ eksikliği olan hayvanlar kurban edilemez. Ancak doğuştan boynuzsuz, şaşı, topal, biraz hasta, topal, bir kulağı delinmiş ya da yırtılmış olmasında ise bir sakınca yoktur.¹²²

Diğer yandan hayvanın belli bir yaş oranına erişmiş olması gerekir. Koyun ve keçi sınıfindan olanlar bir yaşını doldurduktan sonra kurban edilebilirler. Ancak koyun yapı olarak bir yaşında gibi gösteriyorsa altı ayını tamamladıktan sonra da kurban edilebilir. Sığır ve manda

¹¹⁵ el-Hac, 22/34.

¹¹⁶ Vecdi Akyüz, "Fıkhi Açından Kurban", *Uluslararası Kurban Sempozyumu*, (İstanbul: Bayrampaşa Belediyesi Yayınları, 2008), 27; Mustafa Boran, "Kurban İbadeti ve Bazı Güncel Meseleler", *Helal ve Etik Araştırmaları Dergisi*, 2/1 (2020), 70.

¹¹⁷ Akyüz, "Fıkhi Açından Kurban", 25-30; İsmail Narin, *Kur'an ve Sünnet Açısından Kurban İbadeti*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 202.

¹¹⁸ Lev. 2:2.

¹¹⁹ Bardakoğlu, "Kurban", 438; Akyüz, "Fıkhi Açından Kurban", 30.

¹²⁰ Lev. 1:10; 4:28; 9:2; 14:13; Say. 7:45.

¹²¹ Lev. 22:21.

¹²² Bardakoğlu, "Kurban", 438.

cinsinden olanlar iki yaşını, deve cinsinden olanlar ise beş yaşını doldurduktan sonra kurban edilebilirler.¹²³

Dinlerde kurbanın etinin yenmesi konusunda farklı uygulamalar dikkati çekmektedir. Bazı kurbanlar tümüyle yakılıp tanrıya adanırken, bazıları kurbanı kesen din adamına veya kurban sahibine taksim edilmiştir. İslam'da vacip olan udhiye kurbanına bakıldığında, kurban sahibi kurban etinden yiyebilir ve ailesine yedirebilir. Ancak etinin bir kısmını dağıtması gerekir. Çünkü kurban, ubudiyet olmasının yanında hikmet boyutu da bulunan ve toplumdaki ihtiyaç sahiplerini de gözeten bir ibadettir. Günümüz dünya ölçeği düşünüldüğünde pek çok kıtanın farklı ülkelerinde kesilen kurbanların ibadet boyutunun yanında, sosyal dayanışma, kaynaşma ve birliktelik açısından önemli katkılar sağladığı görülür. Dolayısıyla İslam'da kurban yaklaşım temelde iki boyutta ele alınabilir. Bunlardan birincisi ibadet, diğeri ise hikmet boyutudur. İbadet boyutu bağlamında Kur'an ve hadisler doğrultusunda kurbanın kesilmesinin müminler açısından önemi belirtilmiş,¹²⁴ diğer yandan “Allah ancak takvâ sahiplerinin ibâdetini kabul buyurur.”¹²⁵ “Onların ne etleri ne de kanları Allah'a ulaşır; fakat O'na sadece sizin takvânız ulaşır”¹²⁶ ayetleriyle kesilen kurbandaki takva ve samimiyet boyutu da ele alınmıştır.

Sonuç olarak İslam'da kurban anlayışında, şekil ve özellikleri tanımlanmış olan bir hayvanın kesilmesinin yanında işin takva ve teslimiyet boyutu da önemsenmiş, diğer yandan kurban etinin sahibiyile birlikte ihtiyacı olanlara dağıtılmasıyla da toplumsal kaynaşma ve dayanışma duygusu ön plana çıkarılmıştır. Dolayısıyla İslam, kurbanı dua, iyi işler yapma ve komşu sevgisi gibi sadece manevi boyutuyla ele alan Hıristiyanlıktan¹²⁷ ve şekil boyutunu öne çıkaran Yahudilikten ayrılır. Takva ile kesilmeyen kurban eleştirildiği gibi, “kurban kesileceğine bedeli yoksullara verilsin.” türünden bir yaklaşım¹²⁸ da ibadetin maksadına uygun değildir.

3.1. İslam'da Kurban Çeşitleri

Dinlerin kurbanla ilgili genel uygulamalarına bakıldığında İslam'da sadece kanlı kurbanların bulunduğu görülür. Ayrıca kurbanın kesim zamanı, kurbanın cinsi, kurban olacak hayvanın yaşı ve kimlerin kesebileceği gibi hususlar naslarla sabittir. Kurban denilince Zilhicce ayında ve Kurban bayramı günlerinde ibadet maksadıyla kesilen udhiyye kurbanı ilk akla gelir. Udhiye kurbanında belli bir zaman tahdidinin yanında kesilecek hayvanlarda da belli özellikler aranır.¹²⁹

İslam'da udhiyye kurbanının dışında farklı özellikleri taşıyan başka kurbanlar da vardır. Bunlar adak, şükür ve akika kurbanı olmak üzere üç grupta kategorize edilebilir. Adak kurbanı, dinen yerine getirmekle sorumlu olmadığı halde bir kişinin Allah'a vaatte bulunarak üzerine vacip kıldığı kurbandır.¹³⁰ Adaklar, bir şarta bağlı olup olmamasına göre mutlak ve muallak olmak üzere iki kısma ayrılır. Mutlak adak, “Allah için kurban keseceğim.” örneğinde olduğu

¹²³ Bardakoğlu, “Kurban”, 438.

¹²⁴ el-Kevser, 108/2; İbn Mâce, Edahî, 3.

¹²⁵ el-Mâide, 5/27.

¹²⁶ el-Hac, 22/37.

¹²⁷ Henninger, “Sacrifice”, 8007.

¹²⁸ Ahmet Yaman, “İslam Hukuk İlmi Açısından Makâsîd İctihadının Ya Da Teleolojik Yorum Yönteminin İlkeleri Üzerine”, *Marîfe*, 2/1 (Bahar 2002), 40.

¹²⁹ Ebû Dâvûd, “Dahâyâ”, 5; Nesâî, “Dahâyâ”, 13.

¹³⁰ Bardakoğlu, “Kurban”, 436.

gibi herhangi bir şarta bağlanmadan Allah rızası için yapılan adaktır. Muallak adak ise, “hasta iyileşirse kurban keseceğim.” örneğinde olduğu gibi bir nimete kavuşmak ya da bir felaketi savmak için şart koşularak yapılan adaktır.¹³¹ Adak kurbanının diğerlerinden farkı adakta bulunanın ve yakınlarının kurbanın etinden yemelerinin caiz olmamasıdır.¹³²

İslam’daki diğer bir kurban şekli ise Akika Kurbanıdır. Hz. Peygamberin, “*Her çocuk akikası karşılığında rehindir; doğumunun yedinci günü akikası kesilir; saçı traş edilir ve ismi konur*”¹³³ hadisi doğrultusunda yeni doğan çocuklar için kesilmektedir. Allah’ın verdiği evlat nimetine karşılık bir şükür olarak kesilen bu kurban çocuk doğduğundan itibaren ergenlik yaşına kadar kesilebilmekte olup, doğumunun yedinci gününde yapılması daha sevaptır. Kurbanda aranan şartlar akikada da geçerli olup, eğer kesen kişi herhangi bir adakta bulunmamışsa kurbanın etinden yemesinde herhangi bir sakınca bulunmamaktadır.¹³⁴ Dolayısıyla Akika kurbanının etinin yenmesi, dağıtılması ve satılmaması bakımından hükümleri udhiye kurbanıyla aynıdır.¹³⁵

Diğer bir kurban şekli ise şükür (hedy) kurbanıdır. Bu kurban, hac ve umre sırasında Harem’de kesilen kurbanlıkları ifade etmektedir.¹³⁶ Diğerlerinden farklı olarak bu kurban belli bir mekânla sınırlı olmasının yanında, nafile ve vacip olmak üzere iki uygulama şekli vardır. Nafile olan hedy kurbanı, hac veya umre niyetiyle Mekke’ye giden kişinin kurban kesmesini vacip kılacak herhangi bir zorunluluğu olmamasına rağmen Allah rızası için kesmiş olduğu kurbandır. Vacip hedy ise iki şekilde olup ilki, kişinin üzerinde borç olan kurban; diğeri ise temettü ve kıran hacca yapanların kesmek zorunda oldukları şükür kurbanı ile hac ve umrenin vaciplerinden birinin yerine getirilmemesi ya da ihram yasaklarına riayet edilmediği takdirde yerine getirilen ceza kurbanıdır.¹³⁷

Sonuç

Mahiyeti farklı olsa da insanlık tarihinden bugüne kadar var olan kurban, temelde kutsalla bir iletişim kurma amacına yöneliktir. Şükür, kefaret, gizli bilgilere ulaşma ve tanrının gazabını teskin etme gibi pek çok amaca yönelik olarak yerine getirilen kurban ibadetinin uygulanışı, kurbanı kimin sunduğundan kurbanın cinsine, nasıl sunulduğundan ne zaman sunulduğuna kadar farklılıklar göstermiştir. Kurbanın Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam dininde ayrı bir önemi vardır. Kanlı ve kansız olmak üzere temelde ikiye ayrılan kurban, Yahudi tarihi boyunca farklı uygulamaları da beraberinde getirmiştir. Kurbanın cinsinden, nerede kesileceği ve nasıl kesileceği gibi pek çok konu Yahudilerin yazılı kutsal kitabında sıklıkla zikredilmektedir. Yahudi geleneğinin bir devamı olan ancak Eski Ahit’i farklı açıdan yorumlayan Hıristiyanlıkta ise kurban, başkalaşım geçirmiştir. Yahudilerin Fısıh bayramında takdim edilen kurban, Hıristiyanlıkta “tanrı kuzusu” tanımlamasıyla İsa Mesih’le bütünleşmiştir. Hıristiyanlığa göre İsa’nın çarmıha gerilmesi ve son akşam yemeği Hıristiyanlıktaki kurbanın temelini oluşturmuştur. İslam’da ise kurban, kanlı kurbanlar türünden olup, Kur’an ayetlerinde hac ile de bağlantılı

¹³¹ Ahmet Özel, “Adak”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1988), 1/339.

¹³² Boran, “Kurban İbadeti ve Bazı Güncel Meseleler”, 70.

¹³³ Ebû Dâvûd, “Dahâyâ”, 21.

¹³⁴ Boran, “Kurban İbadeti ve Bazı Güncel Meseleler”, 70.

¹³⁵ Narin, *Kur’an ve Sünnet Açısından Kurban İbadeti*, 145.

¹³⁶ Narin, *Kur’an ve Sünnet Açısından Kurban İbadeti*, 23.

¹³⁷ Salim Ögüt, “Hedy” *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1998), 17/ 156.

kılınmıştır. Kurbanın türü, ne zaman ve nasıl kesileceği, dağıtımı gibi pek çok konular hadislerde yer almaktadır. Bu bağlamda İslam'da kurban, Hz. İbrahim geleneğinin bir devamı olarak teslimiyet ve ferdi ubudiyetin yanında, toplumsal boyutuyla da ön plana çıkmaktadır. Diğer taraftan Hz. Âdem'in oğullarının kurban sunuları ve Hz. İbrahim'in oğlunu kurban etmek istemesine yönelik Yahudi ve Hristiyan kitabındaki anlatılar, Kur'an'daki ayetlerle içerik olarak tamamen uyuşmasa da tematik olarak aralarında benzerlikler bulunmaktadır.

Kaynakça

- Akyüz, Vecdi. "Fıkhi Açından Kurban". *Uluslararası Kurban Sempozyumu*. 25-42. İstanbul: Bayrampaşa Belediyesi Yayınları, 2008.
- Alles, Gregory D. *Rudolf Otto Autobiographical and Social Essays*. Berlin: Nouton de Gruyter, 1996.
- Bardakoğlu, Ali. "Kurban". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 26/436-440. Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2002.
- Boran, Mustafa. "Kurban İbadeti ve Bazı Güncel Meseleler". *Helal ve Etik Araştırmaları Dergisi*. 2/1 (2020), 64-84.
- Cilacı, Osman. "Dinler Tarihi Açısından Bir Araştırma: İlahi Dinlerde Kurban 1". *Diyanet İlmî Dergi* 18/5, (1979), 270-291.
- Cilacı, Osman. "Dinler Tarihi Açısından Bir Araştırma: İlahi Dinlerde Kurban 2". *Diyanet İlmî Dergi* 18/6, (1979), 360-372.
- Eroğlu, Ahmet Hikmet. "Ekmek-Şarap Ayini (Evharistiya) Konusunda Katolikler ve Protestanlar Arasındaki Anlayış Farklılıkları". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39, (1999), 439-453.
- Faherty, Robert L. "Sacrifice". *Britannica*, <https://www.britannica.com/topic/sacrifice-religion/Time-and-place-of-sacrifice> (Erişim 17 Mayıs 2022)
- Freud, Sigmund. *Totem ve Tabu*. çev. Sahir Sel. İstanbul: Sosyal Yayınları, 1984.
- Güç, Ahmet. "Kurban". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 26/433-435. Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2002.
- Gündüz, Şinasi. "Dinlerde Tanrıya Yakınlaşma Aracı olarak Kurban". *Uluslararası Kurban Sempozyumu*. 65-74. İstanbul: Bayrampaşa Belediyesi Yayınları, 2008.
- Harman, Ömer Faruk. "Hz. İbrahim-Hz. İsmail ve Kurban". *I. Hz. İbrahim Sempozyumu*. ed. Ali Bakkal. 149-157. Urfa: Şurkav Yayınları, 1997.
- Harman, Ömer Faruk. "İsmail". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 23/76-80. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2001.
- Hasanoğlu, Eldar. "Yahudilikte Peygamberlik ve Peygamberler". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*. 3/4, (2014), 676-695.
- Henninger, Joseph. "Sacrifice". *Encyclopedia of Religion*. First Edition ed. Lindsay Jones. 7997-8008. USA: Thomson Gale, 2005.
- İyibildiren, Ahmet. "Hz. İsmail ve Kurban Meselesi". *Uluslararası Hz. İbrâhim (A.S.) Ve Nübüvvet Sempozyumu*. 2/283-295. İstanbul: Nida Yayıncılık, 2009.

- Kitabı Mukaddes*. İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2. Basım, 2003.
- Kuran Yolu Tefsiri*.
- Lasebikan, G. L. “Eski Ahid’de Kurban”. çev. Ahmet Güç. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/7 (1998), 575-586.
- MacDonald, William. *Kutsal Kitap Yorumu Yeni Antlaşma Serisi* 1. İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, 2000.
- Narin, İsmail. *Kur’an ve Sünnet Açısından Kurban İbadeti*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Newsweek. <https://www.newsweek.com/why-do-jewish-activists-keep-trying-sacrifice-goats-jerusalem-old-city-58343> (Erişim 12 Mayıs 2022)
- Öğüt, Salim. “Hedy”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 17/156. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1998.
- Özel, Ahmet. “Adak”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 1/337-340. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1988.
- Öztürk, Nermin. “İlahi Dinlerde Yemin, Keffaret ve Kurban”. *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 13 (2002 Bahar), 167-192.
- Petropoulou, Maria-Zoe. *Animal Sacrifice in Ancient Greek Religion, Judaism, and Christianity, 100 BC–AD 200*. Oxford: Oxford University Press, 2008.
- Pew Research Center. PEW. “The Global Catholic Population”. <https://www.pewresearch.org/religion/2013/02/13/the-global-catholic-population/#:~:text=Over%20the%20past%20century%2C%20the,by%20the%20Pew%20Research%20Center>. (Erişim 7 Mart 2022)
- Platovnjak, Ivan. “Žrtvovanje v krščanski duhovnosti”. *Bogoslovni vestnik* 76/2 (2016), 245-264.
- Platovnjak, Ivan. “Christian Spirituality as Sacrifice?”. *Nova prisutnost* 16/1 (2018), 21-38.
- The Times of Israel. “Six extremist Jews arrested for planning animal sacrifice atop Temple Mount”. <https://www.timesofisrael.com/four-extremist-jews-arrested-for-planning-animal-sacrifice-atop-temple-mount/> (Erişim 20 Mayıs 2022)
- Uygun, Azize. “Bir Kurban Ritüeli Olarak Kurbanın Yakılması Ve Yağ Takdimi”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 43/2 (2019), 148-163.
- Vatican.va, “Lecture BY H.E. Cardinal Ratzinger At The Bishops’ Conference Of The Region Of Campania In Benevento (Italy) On The Topic: Eucharist, Communion And Solidarity, Sunday 2 June 2002” (Erişim 22 Mart 2022).
- Watts, James W. “The Rhetoric of Sacrifice”. *Ritual And Metaphor Sacrifice in the Bible*. ed. Christian A. Eberhart. 3-16. Atlanta: Society of Biblical Literature, 2011.
- Yaman, Ahmet. “İslam Hukuk İlmi Açısından Makâsîd İctihadının Ya Da Teleolojik Yorum Yönteminin İlkeleri Üzerine”. *Marife*. 2/1, (Bahar 2002), 25-51.
- Yaşaroğlu, M. Kamil. “Kan”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 24/288-289. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2001.
- Yetim, Merve. “Belgesel Hipotez’e Göre Yahudilikteki Kurban İbadetinin Tarihsel Süreci”. *Milel ve Nihal*. 17/1 (2020), 61-85.

KUR'AN'DA KURBAN

(GENEL ÇERÇEVE)

Mehmet ÇİÇEK*

Giriş

Kur'an'da kurban; nüsük, hedy, nahr ve zibh gibi farklı kelimelerle ifade edilmektedir. İlk defa Hz. Âdem'in iki oğlunun takdimesinde kullanılan kurban, Hz. İbrahim'in kurbanıyla ana hüviyetini kazanır. Kurban, Allah'ın adının anılması, Allah'ı birleme ve verdiği nimetlere şükretme mahiyetinde bir ibadet olup niyetin ve samimiyetin ölçülmesi amacıyla öne çıkmaktadır. Ayrıca Kur'an, Hz. İbrahim'le başlayan hac ve kurban ibadetinin cahiliye dönemindeki şirk unsurlarını temizleme maksatlı birçok âyeti bünyesinde barındırmaktadır.

Kur'an'da kurban konusunun inceleneceği bu çalışmada konu, beş ana başlıkta ele alınacaktır. İlk olarak kurbanın dilsel alanı tespit edilmeye çalışılacaktır. Bu manada kurban kelimesi ve kurbanla ilişkili kelimeler incelenecektir. İkinci başlık olarak Kur'an perspektifinden kurbanın tarihsel sürecine değinilecektir¹ Bu tarihsel sürece dair bilgilerin akabinde üçüncü başlıkta Kur'an'ın indiği dönemde özellikle cahiliyede kurban telakkisi üzerine değinilen hususlar zikredilecektir. Dördüncü başlıkta Hz. Peygamber döneminde kurban ibadetiyle ilgili vurgulanan hususlar ele alınacaktır. Son olarak Kur'an'ın bize sunduğu kurban ibadetinin temel özelliklerine işaret edilecektir.

1. Dilsel Çerçeve

Dilsel çerçeveyi kurban ve kurbanla bağlantılı kelimeler şeklinde iki ana başlık üzerinden sunacağız.

1.1. Kurban

Kurban kelimesi, k-r-b kökünden türemiş olup *yakın olmak* anlamında masdar, "Allah'a yakınlaşılın" ya da "yakınlaşılması istenilen şey" manasında isim şeklinde kullanılmıştır. Mesela Araplar, emirin yakınında bulunan kimse için "فلان من قربان الأمير" (falanca emirin yakınında-

* Prof. Dr., Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı, mehmet_cicek34@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-8553-9448>.

¹ Kurbanın tarihsel süreci için bk. Abdullah Yıldız, *Kur'an'da Kurban*, (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1995), 10-30.

dır) derler. Bu ifadeyle onun meclisinde olduğu kastedilir. Çoğulu “كِرَابِينُ/karâbîn” şeklindedir. Zıddı ise “بَعْدَانُ/bu‘dân” (uzak olmak) kelimesidir.²

Kurtubî ve Tabersî gibi kimi müfessirler kelimenin anlamından hareketle kurban kesme, sadaka verme ve salih amel gibi³ kulu Allah’a yakınlaştıran her türlü iyiliğin⁴ kelimenin anlam alanına girdiğini vurgularlar. Kelime; mekân, zaman, nesep gibi maddi ve manevi her türlü yakınlığı bünyesinde taşımaktadır. Dolayısıyla kurban kelimesi Türkçede belli bir ibadetin adını taşımakla birlikte Arapça açısından bakıldığında daha genel bir manayı ihtiva etmektedir. Başka bir ifadeyle kurban kelimesi, Arapçada bildiğimiz kurban ibadeti anlamı yanında Allah’a yakınlaştıran her türlü eylem manasında kullanılmaktadır.

Kur’ân’da kelime olarak “kurban” ifadesi el-Ahkâf, el-Mâide ve Âl-i İmrân surelerinde toplam üç âyette geçmektedir. el-Ahkâf suresinin 28. âyetindeki kurban kelimesiyle Allah’a “yakınlık” maksadıyla Allah dışında ilah edinilen varlıklara değinilmektedir. Âyette bunların Allah’a yakınlaştırma yerine onları saptırdıkları ve yakınlaşmaya vesile kıldıkları şeylerin düzmecedan ibaret olduğu vurgulanmaktadır. el-Mâide suresindeki âyette ise Hz. Âdem’in iki oğlunun, “kurban” takdim ettikleri belirtilmektedir. Ancak bu ikisinden birinin kurbanı kabul edilmiş, diğersinin ise kabul edilmemiştir.⁵ Üçüncü âyette ise Medine Yahudilerinden bir grubun Hz. Peygambere iman etmelerinin ancak ateşin yiyip bitireceği bir kurban getirdiğinde mümkün olacağını, aksi takdirde hiçbir peygambere inanmamalarına dair Allah’ın kendilerinden söz aldığı⁶ iddia etmelerinden bahsedilmektedir. Bu âyetler ileride ayrıntılı incelenecektir.

Dikkat edilirse her üç âyetteki kullanımda da “kurban” kelimesi Hz. İbrahim’le başlayan ibadetin adı anlamında geçmemektedir. Yani bu âyetlerde geçen kurban ifadesine bir ibadetin adı olan kurban anlamından ziyade kelime anlamıyla mana verilmesi uygundur. Böyle bakınca acaba kurban ibadetini ifade eden hangi kelimeler Kur’ân’da geçmektedir sorusu önemli bir hale gelmektedir. Şimdi bunu inceleyelim.

1.2. Kurbanla Yakın Anlamlı Kelimeler

Kur’ân’da kurbanla yakın anlamlı kullanılan “nüsük, mensek, menâsik” kelimelerini ihtiva eden “n-s-k” kökünü ve “hedy, nahr ve zibh” kelimelerinin ne anlama geldiklerini ele alacağız. Şimdi sırasıyla bu kelimeleri ve anlamlarını inceleyelim.

² İsmail b. Hammad el-Cevherî, “Krb”, *es-Sihâh*, thk. Ahmed Abdülgafür Attar (Beirut: Dâru’l-ilm li’l-melâyîn, 1990), 1/198.

³ Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebübekir el-Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Turkî (Beirut: Müessesetü’l-risâle, 1427/2006), 5/445.

⁴ Ebû Ali el-Fazl b. el-Hasan et-Tabersî, *Mecma’u’l-beyân fi tefsiri’l-Kur’ân* (Beirut: Dâru’l-Murtezâ, 1427/2006), 2/368.

⁵ el-Mâide 5/27.

⁶ Âl-i İmrân 3/183.

1.2.1. N-s-k

Allah'a ibadet etmek, itaat etmek ve kulluk yapmak anlamına gelen "Nsk" kökü⁷ Kur'an'da altı âyette toplam yedi defa (nüsük (2)⁸, mensek/mensik (2)⁹, menâsik (2)¹⁰, nâsik (1)¹¹) karşımıza çıkmaktadır.

Kelimenin birinci ve beşinci babdan iki kullanımı bulunmaktadır. Birinci babdan kullanımına göre elbiseyi suyla yıkamak ve temizlemek anlamında Araplar, "نَسَكُ الثَّوْبِ" (elbiseyi temizledi) derler.¹² Aynı kökten "nesîk" kelimesi gümüş anlamına gelmektedir. Gümüşün fazlalıklarından arıtılıp saflaşması nüsük kelimesi ile ifade edilmiştir.¹³ İsm-i fâil kalıbı olan nâsik kelimesi ise âbid anlamındadır. Nitekim nâsik de Allah'a samimi bir şekilde yönelmesiyle kirlerinden arınıp kemale ermektedir.

Nüsk ve nüsük kelimelerini İbn Manzûr (öl. 711/1311), kurban kelimesinde olduğu gibi kulan kendisini Allah'a yakınlaştırdığı her şey için kullanmaktadır. Nitekim Kufeli dilci Sa'leb'e (ö. 291/904) oruç ibadetine nüsük isminin verilip verilemeyeceği sorulduğunda Allah'a ait olan her hakkın nüsük diye isimlendirilebileceği şeklinde cevap verir.

Nüsük ve nesîke kelimelerinin özel anlamda kurban anlamına geldiği de aktarılmıştır. Ayrıca nüsük kelimesinin kan dökmek, nesîkenin ise kurban anlamına geldiği nakledilmiştir. Kabe'de kesilen kurbanı da nesîke (çoğulu nüsük/nesâik) denir.

Mensik ve mensek kelimelerinin kurbanlıkların kesildiği yer manasında aynı anlamda olduğu ifade edilmiştir. İki kelime arasında mana farkı olduğunu söyleyenlere göre mensik, oturlan yer anlamına gelen "meclis" örneğindeki gibi ismi mekan; mensek kelimesi ise boğazlamak/ anlamında masdardır. Kelime ayrıca takip edilen yol, tarz anlamında da kullanılmaktadır. Yine kurban kesmenin tarzı, yolu da bu kelimeyle ifade edilir.

Menâsik ise hem mensek hem de mensik kelimesinin çoğulu olarak çokça yapılan ibadet (müte'abbed) anlamındadır. Daha sonra ise menâsik kelimesi özellikle hac ibadetinin bütün emirlerinin adı olmuştur.¹⁴

1.2.2. Hedy

Kur'an'da kurban anlamında kullanılan diğer kelime "hedy"dir. "Hediye edilen, gönderilen" anlamına gelmektedir. Nimetlere karşılık harem-i şerife hediye edilen¹⁵ demektir. Hac ve umre ibadetine kesilen kurban anlamında kullanılmıştır. Bu manada nüsük kelimesiyle müradıftır. Araplar, hedy kelimesini yeminlerinde de kullanmaktadır: "مَا لِي هَدِي إِنْ كَانَ كَذَا وَكَذَا" (şöyle şöyle olursa kurban sözüm olsun). Hedy ve fâil vezninde "hedy" kelimelerinin aynı anlama geldiği de söylenmiştir.

⁷ Kur'an'da n-s-k kökünün anlamı hakkında bir değerlendirme için bk. Süleyman Pak, "Kur'an'da Geçen Nüsük Kavramının Mahiyetine Dair Bir Değerlendirme", *Amasya İlahiyat Dergisi* 17 (December 2021), 147-181.

⁸ el-Bakara 2/196; el-En'âm 6/162.

⁹ el-Hacc 22/34, 67.

¹⁰ el-Bakara 2/128, 200.

¹¹ el-Hacc 22/67.

¹² Cevherî, "n-s-k", 4/1612; Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî İbn Manzûr, "n-s-k", *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sadır, ts.), 10/ 499.

¹³ İbn Manzûr, "n-s-k", 10/499.

¹⁴ Cevherî, "n-s-k", 4/1612; İbn Manzûr, "n-s-k", 10/499.

¹⁵ Cevherî, "h-d-y", 6/2533.

Hedy kelimesi Kur'an'da el-Bakara 2/196 (3), el-Mâide 5/2, 95 ve 97. âyetlerde toplamda altı defa karşımıza çıkmaktadır. Aynı kökten "hediyeye"¹⁶ kelimesi de Kur'an'da en-Neml 27/35 ve 36. âyetlerde iki defa geçmektedir.

1.2.3. Nahr

"Göğüste gerdanlığın olduğu yer"¹⁷ anlamına gelen nahr kelimesi Kur'an'da bir defa Kevser sûresi 108/2. âyetinde emir kipiyle kullanılmıştır. Kelime özellikle develerin kesilmesi için (نحر البعير) kullanılan bir ifadedir. Şöyle ki boynun göğse birleştiği yerden kesilmesine "nahr" denilmektedir.¹⁸ Buna göre kelime, boğazlama anlamındadır.

1.2.4. Zibh

Zebh masdarı, "hayvanların boğazını yarmak" anlamındadır.¹⁹ Boynun çene ile birleştiği yerden kesilmesine "zebh" denilmektedir.²⁰ Zibh ise, "boğazlanılan, kesilen şey, kurbanlık" demektir.²¹ Zebîh, "boğazlanmış/yarılmış" anlamında olup müennesi zebîha şeklinde gelmiştir. Bu kelime ayrıca "kurban için kesilmeye uygun olan" anlamındadır.²² Z-b-h kökü Kur'an'da sekiz defa fiil bir defa da "zibh" (es-Saffât 37/107) şeklinde isim olmak üzere toplam 9 defa geçmektedir.

Firavun ve ailesinin İsrailoğullarının erkeklerini boğazladıkları (el-Bakara 2/49; İbrahim 14/6; el-Kasas 28/4); Hz. Musa'nın kavminden ineği boğazlamalarını istemesi ve "neredeysen onu boğazlamayacaklardı" diyerek onları eleştirmesi (el-Bakara 2/67, 71); Hz. Süleyman'ın kuşlardan oluşan ordusunu teftişinde Hüdühüd'ü göremeyince hiddetlenip mazereti olmazsa onu keseceğini söylemesi (en-Neml 27/21); putlar adına boğazlananların haram kılınması (el-Mâide 5/3); Hz. İbrahim'in rüyasında oğlunu boğazladığını görmesi (es-Saffât 37/102) eylemlerinin tamamında z-b-h kalıbı fiil olarak geçmektedir.

2. Kurban'ın Tarihsel Süreci

Kur'an'da kurban konusunu ele aldığımız bu çalışmada tarihsel süreci de dikkate alarak konuyu âyetler merkezinde anlatmaya çalışacağız. Buna göre Hz. Âdem'in iki oğlunu, Hz. İbrahim'in "büyük kurbanlığını", Allah'ın Hz. Musa'ya inek boğazlama emrini aktaracağız.

2.1. Hz. Âdem'in İki Oğlu: Hâbil ve Kâbil

Kurbanın ilk örneği olarak kabul edebileceğimiz hadise el-Mâide sûresi 27-31. âyetlerde ifade edilen Hz. Âdem'in iki oğlunun "kurban" takdimidir. Konuyu bütün olarak yakalamak adına bu âyet grubunu aktaralım.

27. *"Onlara Âdem'in iki oğlunun haberini gerçeğe uygun olarak anlat: Hani ikisi de birer kurban sunmuşlar, birininki kabul edilmiş, diğerininki kabul edilmemişti. Kurbanı kabul*

¹⁶ Bk. en-Neml 27/35-36.

¹⁷ Cevherî, "n-h-r", 2/824.

¹⁸ Mehmet Şener, "Hayvan (Fıkıh)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1998), 17/ 96.

¹⁹ Cevherî, "z-b-h", 1/362.

²⁰ Şener, "Hayvan (Fıkıh)", 17/96.

²¹ Ragıp el-İsfehâni, "z-b-h", *Müfredât Kur'an Kavramları Sözlüğü*, çev. Abdülbaki Güneş-Mehmet Yolcu (İstanbul: Çıra Yayınları, 2010), 396.

²² Cevherî, "z-b-h", 1/362.

edilmeyen, diğerine, 'Andolsun seni öldüreceğim!' dedi. O da dedi ki: 'Allah ancak takvâ sahiplerinden kabul eder.

28. Andolsun ki sen öldürmek için bana el uzatsan bile, ben öldürmek için sana elimi kaldıracak değilim! Zira ben âlemlerin rabbi olan Allah'tan korkarım.

29. Ben diliyorum ki sen hem benim günahımı hem de kendi günahını yüklenesin, cehennemliklerden olasın! Zalimlerin cezası işte budur.'

30. Sonunda içindeki duygular onu kardeşini öldürmeye itti; onu öldürdü ve böylece hüsrana uğrayanlardan oldu.

31. Ardından Allah, kardeşinin cesedini nasıl gömeceğini ona göstermek için yeri eşeleyeyen bir karga gönderdi. 'Yazıklar olsun bana! Şu karga kadar olup da kardeşimin cesedini gömmekten âciz miyim?' dedi, ettiğine de pişman oldu.'

Burada konumuzla ilgili husus hayvancılıkla uğraşan Hâbil'in takdim ettiği kurbanının kabul edilmesi, ziraatla ilgilenen Kâbil'in kurbanının ise reddedilmesidir.

Her ne kadar Hasan-ı Basrî burada Hz. Âdem'in iki oğlu ifadesini İsrail oğullarından iki kişi şeklinde yorumlasa²³ da Taberî'nin de dediği gibi âyette Adem'e nispet edilen iki oğlu yerine ademoğlundan/insanoğlundan iki kişiye nispet etmenin doğru olmayacağı açıktır.²⁴ Ayrıca ilerleyen âyetlerde ifade edilen; ölünün nasıl gömüleceği meselesinin İsrailoğulları dönemine kadar bilinmeyeceği mümkün olmasa gerektir.²⁵ Hasan-ı Basrî'nin buradaki hatasının bağlamı yanlış yorumlamaktan kaynaklı olduğu söylenebilir. Şöyle ki âyetin önceki kısımlarının İsrailoğulları ile ilişkili olması, bu kıssada da aynı ilişkiyi gerektirmemektedir.

Hâbil ve Kâbil kıssası Kur'ân-ı Kerîm'de özlü bir şekilde nakledilirken gerek tarih ve tefsir kitaplarında gerekse kısas-ı enbiyâ türünden eserlerde ayrıntılı olarak anlatılmaktadır.²⁶ Tevrat'ın Tekvin bölümünde Hâbil ve Kâbil'e dair (1-24) ayrıntılı bilgilendirmelerin de mevcut olduğu görülür.

2.2. Hz. İbrahim: Büyük Kurbanlık

Kurban ibadetinin oluşumuna dair es-Saffât sûresinde konu şöyle anlatılmaktadır:

Hz. İbrahim ateşe atılması akabinde kendisini Allah'a adanmıştır. O (Allah), kendisine doğru yolu gösterecektir. Hz. İbrahim Allah'tan salihlerden bir evlat istemiştir. Bunun karşılığında Allah ona halim selim bir çocuğu müjdelemiştir. Çocuk, İbrahim'in yanında koşma çağına gelince Hz. İbrahim oğluna: "yavrucuğum rüyada seni kesiyor görüyorum bak ne dersin?" diye sorar. Oğlu da: "Ey babacığım emrolunduğun şeyi yap. Beni sabredenlerden bulacaksın", karşılığını verir. İkisi de emre teslim olup Hz. İbrahim onu alnı üzerine yıkınca ona "ey İbrahim" diye seslendik. Sen rüyayı doğruladın. İşte biz güzel davrananları böyle mükâfatlandırırız. Bu açık bir sınavdı. Fidye olarak ona büyük bir kurbanlık verdik. Sonrakiler arasında ona iyi bir ün bıraktık. (es-Saffât, 37/97-108)

²³ Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Kahire: Dâru Hicr, 1422/2001), 8/324.

²⁴ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 8/324-325.

²⁵ Hayreddin Karaman vd., *Kur'ân Yolu: Türkçe Meal ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2003), 2/254.

²⁶ Ömer Faruk Harman, "Hâbil ve Kâbil" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1996), 14/376.

Burada kurban edilenin ismi açıkça belirtilmemekle birlikte Hz. İsmail mi yoksa Hz. İshak mı olduğu görüşü müfessirlerce tartışılmıştır.²⁷ Ancak kurban olayının Mekke’de Mina’da olması, Hz. İsmail’in sabırla nitelenmesi, Hz. İbrahim’in Allah’tan salih bir evlat istemesi -ki Hz. İsmail, Hz. İshak’tan önce doğmuştur-, kurban edilme anında belli bir güce ulaşmış olması gibi argümanlar ileri sürülerek Hz. İsmail olduğu iddia edilmiştir.²⁸ Hz. İshak olduğunu iddia edenler ise kurban edilmenin Şam’da olduğunu delil olarak sunmuşlardır.²⁹ Konu ile ilgili net bir görüşe varmaktan ziyade Zeccâc’ın (ö. 311/923) da dediği gibi “hangisinin kurban olduğunun en doğrusunu Allah bilir”³⁰ şeklindeki değerlendirme daha ihtiyatlı görünmektedir.

Hz. İbrahim’in oğlu yerine kurban edilen hayvan için “büyük kurbanlık” (zibhun azîm) denilmesiyle ilgili farklı görüşler söz konusudur. Bunlardan bazıları şunlardır:

1. İri cüsseli, iri gövdeli, semiz bir hayvan oluşu³¹,
2. Hz. İbrahim’in oğluna fidiye olmasının kabul edilmiş olması³²,
3. Kıyamete kadar kurban eyleminin sünnet ve dinden olmasıdır.³³

Bununla birlikte Taberî’ye göre kurbanlığın büyüklükle nitelenmesini herhangi bir nedenle tahsis etmeksizin umum mana üzere bırakılması daha doğrudur.³⁴

2.3. Hz. Musa’nın Kurbanı: İneği Kesme Emri

el-Bakara sûresi 67-74. âyetlerde anlatıldığı üzere İsrailoğullarından birisi mirasçı olmak maksadıyla bir akrabasını öldürür ve onu yol kenarına atar. Daha sonra Hz. Musa’ya başvurarak katili bulmasını ister. Hz. Musa katili bulamayınca katilin bulunmasını Allah’tan istemesini söylerler. Hz. Musa bunu Allah’tan isteyince Allah onlara bir ineği kesmelerini emreder. Olayı anlayamayan İsrailoğulları Hz. Musa’nın kendisiyle dalga mı geçtiklerini söylerler. Hz. Musa ise kendisinin cahillerden olmaktan Allah’a sığındığını vurgular. Bunun üzerine Hz. Musa’dan o ineğin vasıflarını Rabbine sormasını isterler. Onun ne yaşlı ne çok genç ikisinin ortasında olması gerektiğini söyleyerek emredilene yapmalarını ister. Bu sefer Hz. Musa’dan ne renk olduğunu Rabbine sormasını söylerler. O da Allah’ın, bakanlara neşe veren parlak sarı renkli olduğunu söylediğini aktarır. Verilen bilgiler üzerine Hz. Musa’ya hitaben bunların kendilerine karışık geldiği iddiasından hareketle Hz. Musa’nın Rabbinden kendilerine iyice açıklamasını isterler. Alacası olmayan, serbestçe dolaşan, boyunduruk altına alınmamış ve çifte sürülmemiş bir hayvan olduğu bilgisini iletince “işte şimdi gerçeği getirdin” diyerek onu keserler. Ayette

²⁷ Bk. Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 19/587-600; Ebû İshak Ahmed b. Muhammed b. İbrahim es-Salebî, *el-Keşf ve’l-beyân fi tefsiri’l-Kur’ân*, thk. Şeyh Seyyid Kesrevî Hasan (Beirut: Dâru’l-küttübi’l-ilmiyye, 1425/2004), 5/218-223; Cârullah Ebu’l-Kasım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki gavâmi’i t-tenzil ve ’uyûni’l-ekâvil fi vücûhi’l-te’vil*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Muavviz (Riyad: Mektebetü’l-Ubeykân, 1418/1998), 5/224-225; Ebu Abdillâh (Ebû’l-Fazl) Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Fahreddin Râzî, *Tefsîru’l-Fahri’r-Râzî=Mefâtihu’l-ğayb* (Beirut: Dâru’l-Fikr, 1401/1981), 26/153.

²⁸ Bk. Fahreddin Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 26/153-154.

²⁹ Bk. Fahreddin Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 26/154.

³⁰ Ebû İshak İbrahim es-Serî ez-Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân ve i’râbuhu*, thk. Abdülcelil Abduh Şelebî (Beirut: âlemü’l-kütüb, 1408/1988), 4/311.

³¹ Bk. Muhyissünne Ebû Muhammed el-Hüseyin b. Mesûd el-Begavî, *Tefsîru’l-beğavî=Me’âlimu’l-tenzil*, thk. Muhammed Abdullah en-Nemr-Osman Cuma Zamiriyye-Süleyman Müslim el-Harş, (Riyad: Dâru Taybe, 1409H.), 7/50; Fahreddin Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 26/158.

³² Bk. Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 19/604-605. Salebî, *el-Keşf ve’l-beyân*, 5/226; Begavî, *Me’âlimu’l-tenzil*, 7/50; Fahreddin Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 26/158.

³³ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 19/605.

³⁴ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 19/605.

onların bu tavrına dair neredeyse kesmeyecekleri belirtilmektedir. Sonra Allah, kesilen ineğin bir parçasıyla öldürülene vurulmasını emreder. Öldürülen kişi dirilerek kendisini kimin öldürdüğünü söyler. Şüphesiz Allah, ayetlerini akletsinler diye onlara göstermektedir. Bu hadiseye ve bütün bu mucizelere rağmen Allah âyette onların kalplerinin katılaştığını vurgular.

Bu örnekte de görüldüğü gibi onların hakkı kabul etmekten uzak bir tavır üzere olmaları, iman noktasında İsrailoğullarının (Yahudilerin) lakayt olmaları sadece tarihi bir hadiseden ibaret değildir. Zira peygamber döneminde yaşayan müminlere hitaben Allah Teâlâ, Bakara sûresindeki ilgili âyetlerin devamındaki 75 ve 76. âyetlerde bu kişilerin yani Yahudilerin Müslüman olmalarını beklemelerini doğru bulmayarak bilakis onlardan bir grubun kelamı işitip akletmelerine rağmen bile bile tahrif ettiklerini aktarır. Müslümanlara inandık derken bir araya geldiklerinde Allah'ın kendilerine verdiklerini Rableri katında kendi aleyhlerinde kullanacak şekilde onlara söylememelerini, akıllı olmalarını vurgularlar.

Bu hadise bir tarafıyla İsrailoğullarının Allah'ın emri konusundaki tavırlarına işaret ettiği gibi diğer tarafıyla bir kısmının hakkı kabul etmeyerek bile bile direndiklerini göstermesi açısından ibretliktir. Âyette aktarılan ineği kesme emrine karşı tavırları, dinî emirleri yerine getirmekten ziyade kaçacak yer aramaları ve dinî emirleri kendi arzularına göre yorumlamaları şeklinde örnek mesabesindedir.

3. Cahiliye Döneminde Kurban

İslam öncesi cahiliye döneminde putlar adına birtakım hayvanların serbest bırakıldığı görülmektedir. Kur'ân, el-Mâide sûresi 103. âyetinde buna değinmektedir: “Allah bahîre, sâibe, vasîle ve hâm ile ilgili bir buyruk koymamıştır. Fakat inkârcılar kendi uydurdıkları yalanları Allah'a yakıştırmaya çalışıyorlar; onların çoğu akıllarını kullanmıyorlar.”

Âyet-i kerimede açıklandığı üzere cahiliye döneminde Araplar, kendi zanlarıncı kurban edilebilecek büyükbaş ve küçükbaş bazı hayvanlara dair tasarrufta bulunmuşlardır. Bunlar Allah'a atılan iftirallerdir³⁵ ve Allah katında hiçbir değerleri bulunmamaktadır. Tefsirlerde bu hayvanların hangi anlama geldiği konusunda farklı görüşler olsa da³⁶ âyette ifade edilen bahîre, sâibe, vasîle ve hâm kelimelerine yüklenen anlamlara değinelim.

Bahîre: “yarmak” manasındaki “bahr” kökünden türeyen bir kelimedir. Cahiliye döneminde Araplar bir devenin beşinci doğumunda erkek veya dişi olmasına göre bu deveye anlam yüklerlerdi. Şöyle ki eğer doğurduğu deve erkek ise, deve kesilir ve sadece erkekler tarafından yenirdi. Şayet beşincide dişi doğursa doğum yapan bu deve kulakları yarılarak/kesilerek işaretlenir ve bahîre adını alırdı. Bu develere işaretini dikkate alarak kimse dokunmaz ve develer özgürce hareket ederdi. Kimse bu develerden istifade etmezdi. Konuyla ilgili en-Nisâ sûresinde şeytanın insanı doğru yoldan saptırmayla ilgili neler yapacağını anlatıldığı âyette şeytanın onlara emredeceğini, bunun sonunda da hayvanların kulaklarını yaracakları vurgulanır. (en-Nisâ 4/119) Dolayısıyla bahîre diye ifade edilen hayvanların kulaklarının kesilmesi/ işaretlenmesi, şeytanın iğvası olarak ifade edilmektedir.

³⁵ Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, 2/213. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 9/39.

³⁶ Mesela Zeccâc, bahîre'nin devenin doğurduğu beşinci yavrusu erkekse kulağı yarılıp serbest bırakıldığını söyler. Bk. Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, 2/213.

Sâibe: “dilediği yere giden” anlamındaki “seyb” kökünden türemiştir. Cahiliye döneminde hastalık veya kaybolma gibi adak olarak adanılan develerin, adaklarının gerçekleşmesi durumunda tamamen özgür bırakılmasıdır. Said b. Müseyyeb’in (öl. 94/713) tarifine göre sâibe, müşriklerin tanrıları için salıverip yük yüklemedikleri hayvandır.

Vasîle: Yedi defa doğuran koyundur. Yedinci doğumda erkek doğurursa büyüyünce bu erkek koyunu keserler ve sadece erkekler yerler ve eğer dişi olursa onu kesmezlerdi. Şayet hem erkek hem de dişi olursa ikisini de kesmezler ve putlarına vasîle kurbanı olarak adarlardı. Bu erkek koyun için “وصلت أحاسا” (kardeşine ulaştı) denilirdi.³⁷ Vasîleye binilmesi, yük taşıtılması ve yününün kırılması haram kabul edilirdi.

Hâm: erkek devenin sülbünden 10 döl alınır ya da deve dede konumuna gelirse yani yavrusunun yavrusuna binilirse o deveye binilmez ve serbest bırakılırdı.³⁸

Konuyla ilgili el-En‘âm sûresinde cahiliye Arapları bahîre ve sâibe’den doğan yavruların sadece erkekler tarafından yenileceğini, kadınlara haram kılındığını söylerler. Ancak onların yavruları ölü doğarsa hem kadınlar hem de erkekler onları beraber yiyebileceklerdir. (el-En‘âm, 6/139) Burada ölü hayvan eti yeme yanında kadınlara hak vermede suistimal de söz konusudur. Âyette ayrıca beyinsizce davranarak kız çocuklarını öldürenlerin ve kendilerine helal kılınanı Allah adına haram sayanların ziyana uğrayacağı, doğru yoldan saptıkları, doğru yolu bulma imkânlarının da kalmadığı belirtilir. (el-En‘âm, 6/140) Böylece onların iftiraları sadece kendilerini bağlamamakta, onlara uyanları da saptırmakta ve bozulma toplumsal boyuta çıktığında tekrar doğru yolu bulma imkânından da mahrum kalınmaktadır.

Onlar, ekinleri kendilerinin istedikleri dışında kimsenin yiyemeyeceğini, hayvanlara da kimsenin binemeyeceğini söylerler. Ancak kesim işinde Allah’ın adını anmadan hayvanların kesilmesinin emredildiğini söyleyerek Allah’a iftira ettikleri vurgulanır. İftiralarından dolayı da onlar cezalandırılacaklardır. (el-En‘âm, 6/138)

Sonuç olarak müşriklerin iddialarının ve iftiralarının aksine Allah, hayvanlardan kimini taşıma, kimini yününden istifade etme gibi özelliklerle yarattığını belirtir. O “*rızık olarak size sunulmuş yiyeceği ve şeytanın adımlarını takip etmeyin*” diyerek insanları uyarmaktadır. (el-En‘âm, 6/142) Devamında peygamberimize onlar için şöyle demesini emreder: “*Bana vahyolunanda bu haram olduğunu iddia ettiklerinizi yiyen kimse için haram edilmiş bir şey bilemiyorum.*” (el-En‘âm, 6/145) Eğer iddialarına şahitlik yaparlarsa da onların şahitliğine katılma, (el-En‘âm, 6/150) denilmektedir.

3.1. Allah Dışında İlah Edinilenlerle Allah’a “Yakınlık/Kurban” İddiasının

Asılsız Oluşu

Kurban kelimesinin geçtiği el-Ahkâf suresinin 48/28. âyetinde Allah şöyle buyurmaktadır:

فَلَوْلَا نَصْرُهُمُ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ قُرْبَانًا آلِهَةً بَلْ ضَلُّوا عَنْهُمْ وَذَلِكَ أَفْكُهُمْ وَمَا كَانُوا
يَفْتَرُونَ ﴿٢٨﴾

³⁷ Zeccâc, *Me‘âni'l-Kur‘ân*, 2/213.

³⁸ Zeccâc, *Me‘âni'l-Kur‘ân*, 2/213; Taberî, *Câmi‘u'l-beyân*, 9/30-39.

Allah'tan başka, O'na yaklaştırsın diye edindikleri tanrılar kendilerine yardım etselerdi ya! Aksine onları bırakıp kayboldular. Bunlar kendi düzmecelerinden ve sürdürdükleri asılsız iddialardan ibarettir.

Âyette Allah'a "yakınlık" maksadıyla Allah dışında ilah edinilen varlıklara değinilmektedir. Bunların Allah'a yakınlaştırma yerine onları saptırdıkları ve yakınlığa vesile kıldıkları şeylerin düzmecedan ibaret olduğu vurgulanmaktadır.

Yine Allah Teâlâ kendilerine verdiği rızıktan müşriklerin ekinlerini ve hayvanlarını kendi zanlarınca Allah ile (hiçbir şey) bilmeyen (tanrı)lar/putlar arasında pay ettiklerini (en-Nahl, 16/56) belirtmektedir, ancak ne hikmetse Allah'a ayırdıkları ortaklarına ulaşırken, ortaklarına ayırdıkları Allah'a ulaşmıyordu. Allah onların hükümlerinin ne kötü olduğunu vurgulamıştır. (el-En'âm, 6/136)

Kızları Allah'a, erkekleri kendilerine saklıyorlar. (en-Nahl, 16/57) Ancak kendilerine kız çocuğu verildiğinde yüzlerinin simsiyah olmasına, (en-Nahl, 16/58) kavminden onu gizlemesine, hakaret etmesine ya da toprağa diri diri örtmesine ne demeli. Bu kıyas ne kötüdür. (en-Nahl, 16/59) Benzer bir durum, Lat, Menat ve Uzza gibi putların da Allah'ın kızları olarak düşünülmesinden hareketle kızların Allah'a; erkeklerin ise kendilerine nispet edilmesinin insafsız bir taksimat olduğu noktasında vurgulanmaktadır. (en-Necm, 53/19-22)

Âyetlerde verilen bilgilerden hareketle Arapların erkeklerin lehine kadınların aleyhine yaptıkları taksimat dikkate alınmakta, Allah'ın ikinci plana atılması eylemine dikkat çekilmekte ve bu durum kınanmaktadır.

4. Peygamber Döneminde Kurban

Bu başlıkta Kur'ân perspektifinden iki ana konu işlenecektir. İlkinde kurban eylemiyle ilgili özellikle peygamberimize zikredilen hususlara işaret edilecektir. İkinci olarak kurban ibadeti ile hac ibadeti arasında uyulması gerekli olan hususlara değinilecektir.

4.1. "Rabbin İçin Namaz Kıl, Kurban Kes" Emri

el-Kevser sûresinin ikinci âyetinde Allah Teâlâ peygambere hitaben "*Rabbin için namaz kıl, kurban kes*" şeklinde buyurmaktadır. Tefsir kitaplarına bakıldığında nahr kelimesine kurban kesme dışında namazda ellerin göğüs hizasına kaldırılması, namaz esnasında sağ elin sol elin üzerinde olması gibi³⁹ manaların yanında şehvetini kontrol ederek nefsini öldürme⁴⁰ anlamlarının da verildiği görülür.

Râzî'nin (öl. 606/1210) de aktardığı üzere Mekkeliler putları için dua edip kurban kesiyorlardı. Dolayısıyla onlara karşılık olarak âyete bu şekilde bir mana verilmesi daha uygun olacaktır.⁴¹ Ayrıca nahr kelimesinin kurban kesme anlamında olduğuna delil olarak el-Bakara suresi 2/71. âyetinde geçen "فَدَبَّحُوا بِهَا وَمَا كَادُوا يَفْعَلُونَ" (onu boğazladılar ama neredeyse yapmayacaklardı) buyruğu verilmektedir. Zira Abdullah b. Mes'ud mushafında âyetin "فَنَحَرُوهَا وَمَا كَادُوا"

³⁹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 24/690-692; Ebu'l-Kâsım Abdülkerim b. Hevâzin b. Abdülmelik el-Kuşeyrî, *Tefsiru'l-Kuşeyri=Le'tâifu'l-işârât*, thk. Abdüllatif Hasan Abdurrahman (Beyrût: Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, 1428/2007), 3/455; Fahreddin Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 32/129-130.

⁴⁰ Ragıp el-İsfehânî, "n-h-r", 1039.

⁴¹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 24/695; Begavî, *Me'âlimu'l-tenzil*, 5/398; Fahreddin Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 32/130.

”يُغْلَوْنَ” şeklinde okunduğu belirtilmektedir.⁴² Bu da nahr kelimesinin kurban kesmek anlamında kullanılmasını öne çıkarmaktadır, denilebilir.

4.2. Kurban İbadetinin Tartışma Konusu Yapılmaması

Allah Teâlâ el-Hacc suresi 22/67. âyette peygamberimize hitaben şöyle buyurmaktadır:

”لِكُلِّ أُمَّةٍ جَعَلْنَا مَنْسَكًا هُمْ نَاسِكُوهُ فَلَا يُبَاذِرُكَ فِي الْأَمْرِ وَادْعُ إِلَىٰ رَبِّكَ إِنَّكَ لَعَلىٰ هُدًى”
”مُسْتَقِيمٌ” ﴿٦٧﴾

Biz her ümmete uydukları bir mensek (ibadet yöntemi) yaptık. Bu işte seninle asla tartışmasınlar. Rabbine çağır. Şüphesiz sen doğru yol üzeresin.

Âyette Allah’ın her ümmet için ibadet yöntemi ve dini kurallar (mensek) koyduğundan bahsedilmektedir. Devamında dini emir noktasında müşriklerin Peygamberle tartışmaması gerektiği kesin bir dille vurgulanır. Tefsirlerde tartışılması yasaklanan bu emrin kurban boğazlamayla ilgili olduğunu Taberî, Mücahid’den aktarmaktadır.⁴³ Buna göre müşriklerin “Allah’ın öldürdüğünü yani kendiliğinden öleni (meyte) haram sayıp yemiyorsunuz da kendi elinizle kestiğinizi helâl sayıp yiyorsunuz” şeklindeki eleştirileri⁴⁴ dikkate alınmamalıdır. Verilen bilgiler ışığında burada her ne kadar dini kuraldan bahsediliyor olsa da konunun özelde kurban ibadetiyle ilişkili olduğu açıktır.

Yine el-En’âm suresi 6/162. âyette de peygamberimiz, müşriklere hitaben ortak bir noktada buluşma arzularına cevap olsun diye namazının, kurbanının (nüsük), hayatının ve ölümünün Allah tarafından olduğunu söylemekle emrolunmaktadır.⁴⁵

Sonuç olarak her iki âyette de müşriklerin dua ve putları için kurban kesme şeklindeki tavırlarına cevaben peygamberimiz örneğinde Allah için namaz kılma ve kurban kesme ey-
leminin tavizsiz uygulanması ve hiçbir şekilde tartışmaya girilmemesi emri söz konusudur.

4.3. Yahudilerin Hz. Peygambere İnanmama Mazeretinin Geçersizliği:

Ateşin Yiyeceği Kurban İstekleri

Medine Yahudilerinden bir grubun Hz. Peygambere iman etmelerinin sebebi ancak ateşin yiyip bitireceği bir kurban getirinceye kadar hiçbir peygambere inanmamalarına dair Allah’ın kendilerinden söz aldığını (Âl-i İmrân 3/183) söylemeleridir. Yani onun peygamberliğinin doğruluğunun bir karinesi olarak böyle bir mucize beklentisi içindeydiler. Hâlbuki Hz. Musa’nın İsrailoğullarına ineği boğazlamayı emretmesi olayında belirtildiği gibi bunun bir mazeret olduğu âyetin devamında belirtilmekte, bu ve bunun dışında birçok delil getirmelerine rağmen peygamberleri yalanlamaktan ve öldürmekten geri durmadıkları (Âl-i İmrân 3/183-184) aktarılmaktadır.

4.4. Hac İbadetinin Bir unsuru olarak Kurban

Kur’ân’da kurban ayrıca hac ibadetiyle beraber zikredilmektedir. Bunun oldukça anlamlı olduğu söylenebilir. Şöyle ki hicretin dokuzuncu yılında farz kılınan hac ibadeti teslimiyeti

⁴² Ragıp el-İsfehânî, “n-h-r”, 1038.

⁴³ Taberî, *Câmi’u l-beyân*, 16/627.

⁴⁴ Taberî, *Câmi’u l-beyân*, 16/627; Zemaşerî, *Keşşâf*, 4/209-210.

⁴⁵ Taberî, *Câmi’u l-beyân*, 10/46.

iliklerine kadar hissettiren bir ibadettir. Nitekim el-Bakara sûresi 196. âyette ister ayrı ihramla (temettu) ister tek ihramla (kıran) umreyle hacı bir arada yapan kişinin kurban kesmesi (hedy) istenmektedir. el-Mâide 5/2. âyetindeki hedy, “Harem-i Şerif”e götürülen veya gönderilen kurban” anlamına gelmektedir. Bu ifadenin aynı zamanda hedy kurbanını ihmal etmeme anlamında olduğu söylenmiştir. Şayet kurban bulamazlarsa âyette belirtildiği üzere üç günü Hac’da yedi günü de döndüğünde toplam on gün oruç tutacağı bildirilir.

4.4.1. Hac İçin Getirilen Kurbanlıklara Engel Olmama

el-Mâide sûresi 2. âyetinde Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: “*Ey inananlar, ne Allah’ın işaretlerine, ne haram aya, ne kurbanı, ne gerdanlık(lı kurban)lara ve ne de Rablerinin lütuf ve rızasını arzu ederek Beyt-i Haram’a doğru gelenlere saygısızlık etmeyin. İhramdan çıktığınız zaman avlanabilirsiniz. Sizi Mescid-i Haram’dan çevirdiklerinden dolayı bir topluma karşı beslediğiniz kin, sizi suç işlemeğe itmesin. İyilik ve takva üzerinde yardımlaşın, günah ve düşmanlık üzerinde yardımlaşmayın, Allah’tan korkun. Çünkü Allah’ın azabı çetindir.*” (el-Mâide, 5/2)

Maide 5/2. Âyetin sebep-i nüzulü olarak şu olay anlatılır:

Rivayete göre Hutam b. Hind el-Bekrî adında bir adam Medine’de Hz. Peygamber’in huzuruna gelerek kendisini kavminin temsilcisi diye tanıtmış, arkadaşlarıyla birlikte gelip Müslüman olacaklarını söylemiş ve İslâm’ın ne olduğunu öğrenmek istemişti. Hz. Peygamber de İslâm’ın, Allah’tan başkasına tapmamak, namaz kılmak, zekât vermek ve oruç tutmak olduğunu anlatınca Hutam, “Senin bu anlattıkların biraz güç, ben dönüp bunları kavmime anlatayım, kabul ederlerse ben de kabul ederim; eğer kabul etmezlerse ben onlarla beraberim” deyip Hz. Peygamber’in huzurundan ayrıldı. Yurduna dönerken Medinelilerin meralarda yayılmakta olan develerini de sürüp götüren Hutam, ertesi yıl Yemâme’den bir ticaret kervanı yükleyip hacca gelmiş ve bir yıl önce götürdüğü develerin birçoğunun boynuna gerdanlık takıp kurbanlık olarak Harem-i Şerife sevk etmişti. Bunu haber alan Müslümanlar, adamın kervanına saldırmak için Hz. Peygamber’den izin istediler. Bunun üzerine bu âyet inerek müslümanların ona saldırmalarını engellemiş ve hac ibadetiyle ilgili işaretlere saygılı olmalarını emretmiştir.⁴⁶

Öyle anlaşılıyor ki hac için getirilen kurbanlıklar ile önceki hadise, birbirinden bağımsız iki olay olarak kabul edilmektedir. el-Mâide sûresi 97. âyetinde Kabe’nin insanların dinini ve dünyasını sağlam tutmasının vesilesi olduğu vurgulanır. Şöyle ki haram aylar, hac kurbanı (hedy) ve kurbanlık olduğunu gösteren gerdanlıklar (kalâid⁴⁷) insanların güven ve huzur içinde olmalarını sağlar. Buradaki güven maddi ve manevi bütün boyutları kapsar.

4.4.2. İhsar Kurbanı: Hacdan Engellenme Sebebiyle Kurban Kesilmesi

Bakara 2/196. âyetinin, Hz. Peygamber ve Müslümanların Kâbe’yi ziyaretlerine izin verilmemesi sonucunda imzalanan Hudeybiye Anlaşması’ndan sonra indiği göz önüne alındığında, âyetteki engellenme durumu açığa çıkmaktadır. Buna göre hac vazifesini yapmadan geri

⁴⁶ Ebu’l-Hasan Ali b. Ahmed el-Vâhidî, *Esbâb-ı Nüzûl*, çev. Necdet Çağlı-Necati Tetik (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2019), 185-186.

⁴⁷ Kalâid için bk. Muhammed Selman Çalışkan, “Kur’an’ın İkrar Ettiği İbrahimî Bir Hac Geleneği: Kalâid”. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 23/1 (Haziran 2019): 73-101.

dönmek zorunda kalan Müslümanların kurbanlarını kolaylarına geleni (hedy) kesmeleri istenmektedir. Peygamberimizin Hudeybiye’de umreden engellenmesi dolayısıyla 70 deve kestiği belirtilmektedir.⁴⁸ İhsarın yani hacdan engellenmenin mutlak olarak her türlü engelleme mi yoksa düşman tarafından yapılan engelleme mi olduğu konusunda müfessirler arasında farklı görüşler vardır.⁴⁹

4.4.3. Müslümanların İmtihani: İhramlı İken Kara Hayvanı Avlamının Cezası olarak Kurban

Hac ibadetiyle ilgili diğer bir husus, ihramlı iken yasaklanan şeylerdir. Bunlardan biri de ihramlı iken kara hayvanının avlanılmamasıdır. Şöyle ki el-Mâide suresi 5/94. âyette Hudeybiye senesinde Cenâb-ı Allah umre niyetiyle ihrama girip Mekke’ye doğru yola çıkan sahâbîleri av hayvanlarıyla imtihan edeceğini bildirir. Buna göre el-Maide 1. ve 95. âyetlerde ihramlı iken kara hayvanı avlamak kesin olarak yasaklanmıştır. 95. âyette “*Kim bilerek av hayvanını öldürürse öldürdüğü hayvanın benzeri ceza gerekir*” denilmektedir. Ayetin devamında ceza ile ilgili şöyle buyrulur: “*İçinizden iki adil kişinin karar vereceği, Ka’be’ye varacak bir kurban yahut yoksullara yedirme şeklinde keffaret; ya da buna denk oruçtur. Ta ki böylece (o insan), yaptığı işin vebalini tatsın.*”

Âyetin nüzul sebebi olarak şu olay anlatılır: Hudeybiye umresi esnasında sahâbîler bir yaban eşeği veya zebra gördüler. Amr b. Malik el-Ensârî adındaki Ebû Bişr, mızrağını fırlattı ve onu öldürdü.⁵⁰ Buna göre âyette de belirtildiği üzere ihsâr kurbanının aksine ceza kurbanı harem bölgesinde kesilmelidir.

4.4.4. İhramda İken Saçların Tıraş Edilmesinin Cezası olarak Kurban

el-Bakara sûresi 2/196. âyette hac ve umre ile ilgili başı erkenden tıraş etmekle karşı karşıya kalma durumunda fidye olarak kurban da (nüsük) verilebileceği belirtilmektedir. Âyetin, başındaki bitlerden rahatsızlığı sebebiyle tıraş olmak durumunda olan Ka’b b. Ucre hakkında indiği nakledilir.⁵¹ Ayrıca hac ibadetinin sona erdiğinin işareti olarak başı tıraş etmenin kurbanları kestikten sonra yapılmasının gerektiği vurgulanmaktadır.

5. Kurban İbadetinin Temel Özellikleri

Kur’ân-ı Kerim’de kurban ibadetinin temel özelliklerine⁵² işaret edilmektedir. Bunlar tespit edebildiğimiz kadarıyla şu hususlardır: Kurban’ın Allah’ın adının anılması için kesilmesi, Allah’ı birleme ve şükür ifadesi olması, Allah’ın şeâiri olması ve kurban ibadeti yapanın sadece samimiyetinin Allah’a ulaşmasıdır. Şimdi bu özellikleri inceleyelim.

⁴⁸ İbn Kesîr, Ebu’l-Fidâ İsmâil b. Ömer, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-‘Azîm*, thk. Sâmî b. Muhammed es-Selâme (Kahire: Dâru taybe, 1420/1999), 1/532.

⁴⁹ Bk. Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 3/342-348; Fahreddin Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 5/157-160.

⁵⁰ Ebu’l-Hasan Mukatîl b. Süleyman b. Beşîr, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Abdullah Mahmûd Şehhate, (Beyrût: Müessesetü’t-târîhi’l-arabî, 1423/2002), 1/504.

⁵¹ Vâhidî, *Esbâb-ı Nüzûl*, 61-63.

⁵² Kurban ibadetinin temel özellikleri el-Hacc sûresinde daha yoğun incelenmektedir. Bk. Tuba Köse, *Hac Suresi 28-37. Ayetler Çerçevesinde Kurban* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 98-117.

5.1. Kurban, Allah'ın adını anmak için kesilir.

Hacc suresi 22/34. âyette Allah şöyle buyurmaktadır:

وَلِكُلِّ أُمَّةٍ جَعَلْنَا مَنْسَكًا لِيَذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَىٰ مَا رَزَقَهُمْ مِنْ بَهِيمَةِ الْأَنْعَامِ فَإِلَهُكُمْ إِلَهُ وَاحِدٌ
فَلَهُ اسْلِمُوا وَبَشِّرِ الْمُخْبِتِينَ ﴿٣٤﴾

“Biz, her ümmet için bir kurban ibadeti koyduk ki Allah'ın kendilerine rızık olarak verdiği hayvanların üzerine O'nun adını ansınlar. Tanrınız bir tek Tanrıdır, yalnız O'na teslim olun. (Ey Muhammed) o alçak gönüllü, saygılı, samimi insanları müjdele.”

Âyetten anlaşıldığı üzere kurbanın maksadı sadece Allah'ın adının anılmasıdır. Âyette kurban kesmeyi mümkün kılacak rızık, Allah'a nispet edilmektedir. Ayrıca behîmetü'l-en'âm denilerek kurban; sığır, deve gibi büyükbaş ve koyun gibi küçükbaş hayvanlarla sınırlandırılmıştır. Dikkatler kurbandan ziyade Allah'ın adının zikredilmesine yöneltilirken kurban ibadetinin ortak tek ilaha işareti anlamında ehl-i kitapla ve diğer peygamberlerle ortak zemine dikkat çekilmektedir. Diğer taraftan develerin kurban edilmesi ayakta olduğundan dolayı Allah'ın adının anılması da ayakta yapılmalıdır. (el-Hacc 22/36)

Nitekim Allah'ın adı dışında yapılan boğazlama eylemi⁵³, tevhide değil şirki imlemesi dolayısıyla reddedilmiş ve haram kılınmıştır. Ancak kişinin açlıktan dolayı ölüm tehlikesi varsa yine de Allah'ın adı dışında kesilenlerden (hayatta kalacak kadar) yiyebileceği belirtilmekte ve Allah'ın affedicisi ve bağışlayıcısı olduğu vurgulanmaktadır. Bu husus dikkat çekicidir. Çünkü Kur'an'da kurban ibadetinin temel vasfı Allah'ın adının anılması olarak belirtilmesine rağmen şayet insan hayatı söz konusu olursa bunun göz ardı edilebileceği söylenerek canın korunması, dinî yükümlülüğünün önüne geçebilmektedir.

el-Hacc suresi 22/28. âyette de Allah adına kesilen bu kurbanlıkların etinden yenilmesi, yoksulun ve fakirin de doyurulması istenmektedir. 36. âyette ise ihtiyacını gizleyen ve gizlemeyip izhar eden kimselere de kurban etinden yedirilmesi söylenmektedir. Burada cahiliye döneminde insanların kendi kestikleri kurbanlıklardan yemeyi yasaklamalarına bir reddiye söz konusudur. Ayette emir kiplerinin kullanılması el-Cum'a sûresi 10. âyette olduğu gibi bir zorunluluk değil, tavsiye niteliğindedir.

5.2. Kurban, Allah'ı Birleme ve Şükür Göstergesidir.

Kurban kesilmesinin bir sebebi de el-Hacc sûresi 36. âyette belirtildiği üzere hayvanları onlara boyun eğdiren Allah'a, şükürün bir göstergesi olarak kurban etmeleridir.

Aynı surenin 37. âyetinde de hidayet üzere kıldığı kimselerin Allah'ı birlemesi yani kurbanları keserken tekbir getirmesi için de kurbanlıklar, insanlara boyun eğdirilen varlıklar olarak isimlendirilmektedir.

5.3. Kurbanda Et ve Kan Değil Samimiyet Allah'a Ulaşır.

Cahiliye döneminde Araplar, kurban etlerini Allah'a yakınlık maksadıyla Kabe'ye götürüp kanlarını duvarlarını buluşturmaya adet edinmişlerdi. Müslümanlar da benzer bir niyetle aynı eylemi yapmaya niyetlenince el-Hacc sûresi 37. âyet nazil olmuştur. Bu ayette, kurban-

⁵³ el-Bakara 2/173; el-Mâide, 5/3; el-En'âm, 6/145; en-Nahl, 16/115.

ların etlerinin ve kanlarının Allah'a ulaşmadığı, bilakis onların takvalarının yani samimiyet ve niyetlerinin Allah'a ulaşacağı aktarılmaktadır.

5.4. Kurbanlıklar Allah'ın Şeâiridir.

Allah'ın şeairine kim saygı gösterirse bu o kişinin takvasının göstergesidir. (Bk. el-Hacc, 22/32) Bu manada Allah, büyükbaş kurbanlıkları (büdn) şeâiri kıldığını (el-Hacc, 22/36) belirtir. Yine el-Mâide sûresi 2. âyette “*Allah'ın dininin alem ve sembollerine (şeâir) saygısızlık etmeyiniz*”, ifadesinin kurban edilmek üzere nişan vurulan kurbanlıkları alıkoymayın anlamında olduğu belirtilmiştir. Buna göre şeâir, hörgücü işaretlenen devedir.

Deve dışında harem-i şerif'e gönderilen kurbanların boyunlarına kurbanlık olduğu bilinir diye işaret olarak takılan fakat ziynet olmayan çeşitli nesnelere *kalâid* diye isimlendirilir. Aynı zamanda boyunlarına bu gerdanlıkların takılmış olduğu kurbanlıklara da kalâid denilir.⁵⁴ Kalâid takılan hayvanların sığır ve koyun gibi hayvanlar olduğu belirtilir. Zira develer yukarıda da söylediğimiz üzere çizilerek işaretlenir.

Allah'ın şeâiri olmaları sebebiyle bu hayvanların dokunulmazlığı cahiliye döneminde olduğu gibi İslam döneminde de geçerlidir.

Kaynakça

- Begavî, Muhyissünne Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mesûd. *Tefsîru'l-beğavî=Me'âlimu't-tenzîl*. thk. Muhammed Abdullah en-Nemr-Osman Cuma Zamiriyye-Süleyman Müslim el-Harş. 8 Cilt. Riyad: Dâru Taybe, 1409h.
- Cevherî, İsmail b. Hammad. *es-Sihâh*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-ilm li'l-melâyîn, 4. Baskı, 1990.
- Çalışkan, Muhammed Selman. “Kur'an'ın İkrar Ettiği İbrahimî Bir Hac Geleneği: Kalâid”. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 23/1 (Haziran 2019):73-101. <https://doi.org/10.18505/cuid.530542>
- Fahredden Râzî, Ebu Abdillâh (Ebû'l-Fazl) Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî=Mefâtîhu'l-gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1401/1981.
- Harman, Ömer Faruk. “Hâbil ve Kâbil” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 14/376. Ankara: TDV Yayınları, 1996.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Ömer. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*. thk. Sâmî b. Muhammed es-Selâme. 8 Cilt. Kahire: Dâru taybe, 2. Baskı, 1420/1999.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî. *Lisânü'l-'Arab* 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sadır, ts.
- Karaman, Hayreddin. vd.. *Kur'an Yolu: Türkçe Meal ve Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2003.
- Köse Tuba. *Hac Suresi 28-37. Ayetler Çerçevesinde Kurban*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebûbekir. *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1427/2006.

⁵⁴ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 11/131.

- Kuşeyrî, Ebu'l-Kâsım Abdülkerim b. Hevâzin b. Abdülmelik. *Tefsîru'l-Kuşeyrî=Leṭâifu'l-işârât*. Thk. Abdüllatif Hasan Abdurrahman. 3 Cilt. Beyrût: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2. Baskı, 1428/2007.
- Mukatîl b. Süleyman, Ebu'l-Hasan b. Beşîr. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân* thk. Abdullah Mahmûd Şehhate 5 Cilt. Beyrût: Müessesetü't-târîhi'l-arabî, 1423/2002.
- Pak, Süleyman. "Kur'an'da Geçen Nüsük Kavramının Mahiyetine Dair Bir Değerlendirme". *Amasya İlahiyat Dergisi* 17 (December 2021): 147-181. <https://doi.org/10.18498/amai-lad.960895>
- Ragıp el-İsfehânî. *Müfredât Kur'an Kavramları Sözlüğü*. çev. Abdülbaki Güneş-Mehmet Yölcü. İstanbul: Çıra Yayınları, 2010.
- Salebî, Ebû İshak Ahmed b. Muhammed b. İbrahim. *el-Keşf ve'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'an*. thk. Şeyh Seyyid Kesrevî Hasan. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1425/2004.
- Şener, Mehmet. "Hayvan (Fıkıh)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 17/96. Ankara: TDV Yayınları, 1998.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. 26 Cilt. Kahire: Dâru Hecr, 1422/2001.
- Tabersî, Ebû Ali el-Fazl b. el-Hasan. *Mecma'u'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'an*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Murtezâ, 1427/2006.
- Vâhidî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed. *Esbâb-ı Nüzûl*. çev. Necdet Çağıl-Necati Tetik. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2019.
- Yıldız, Abdullah. *Kur'an'da Kurban*. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1995.
- Zeccâc, Ebû İshak İbrahim es-Serî. *Me'âni'l-Kur'an ve i'râbuhu*, thk. Abdülcelîl Abduh Şelebî. 5 Cilt. Beyrut: âlemü'l-kütüb, 1408/1988.
- Zemaşerî, Cârullah Ebu'l-Kasım Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf an haḳâiki ğavâmiẓi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vüçûhi't-te'vîl*. thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Muavviz. 6 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân, 1418/1998

SÜNNETTE KURBAN

Yusuf Ziya KESKİN*

Giriş

Kurban, Allah'a yakınlık sağlamak yani ibadet maksadıyla belirli vakitte belirli türden hayvanları kesmeyi ve bu amaçla kesilen hayvanı ifade eder. Hadislerde kurbanlar, cinsine ve kesilen maksada göre farklı isimlerle anılmıştır.

Hac ve umre yapmayanların Kurban Bayramı günlerinde ibadet amacıyla kestikleri kurbanı **udhiyye** denir. Udhiyye isimlendirmesi, hayvanın Kurban Bayramı'nda kuşluk vakti (duha) kesilmesiyle açıklanır. İbadet kastıyla değil de sadece eti için kesilen hayvana **zebiha** denir. Hac ve umre yapanların Harem'de kestikleri kurbanlar ise genel olarak "sevk edilip götürülen, sunulan şey" manasında **hedy** diye isimlendirilir. Hedy kurbanları deve ve sığır gibi büyükbaş hayvanlardan olduğunda **bedene**, koyun ve keçi cinsinden olduğunda ise **dem** adını alır. **Adak** kurbanı, dinen mükellef olmadığı halde kişinin Allah'a karşı bir vaatte bulunarak üzerine vâcip kıldığı kurbandır. **Akika** kurbanı, çocuğun doğumunun ilk günlerinde bir şükran ifadesi olarak kesilen kurbanı denir. Hz. Peygamber (s), Câhiliye devrinde yalnız erkek çocukları için kesilen akika kurbanını kız çocuklarına da teşmil etmiştir. Bu arada câhiliye Arapları ilâhlara yakın olmak gayesiyle, âdet olarak Recep ayının ilk on gününde putlarına bir koyun kurban ederler ve kanını da putun başına sürerlerdi. '**Atîre** veya '**itr** adı verilen bu kurbanı Recep ayında kesilmesinden dolayı **Recebiyye** de denirdi. Deve veya koyunun doğurduğu ilk yavru, annenin bereketli olması ve neslinin çoğalması için putlara kurban edilirdi ki buna **fera'** denirdi. Bazı âlimlere göre '**atîre** kurbanı ile câhiliye devrinde kesilmesi âdet olan **fera'** kurbanı İslâm'ın ilk zamanlarında meşru iken daha sonra, "*İslâm'da ne fera' ne de 'atîre vardır*"¹ hadisiyle yasaklanmıştır. Diğer bazı âlimler ise bu kurbanları Allah rızası için kesmenin meşruluğunu ifade eden hadisleri göz önüne alarak bu kurbanları Allah rızası için kesmenin mubah olduğunu söylemişlerdir. İslâm döneminde câhiliye Araplarının kurban âdeti tevhid inancına aykırı öğelerden temizlenerek Hz. İbrâhim'in sünnetine uygun biçimde ihya edilmiş ve sosyal işlevler de yüklenerek zenginleştirilmiştir.²

* Prof. Dr., Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, yzkeskin@gmail.com.

¹ Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u s-sahîh* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), "Akika" 3, 4.

² Ahmet Güç, "Kurban", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 25 Mayıs 2022); Ali Bardakoğlu, "Kurban", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 25 Mayıs 2022); Salim Öğüt, "Hedy", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 25 Mayıs 2022); Fahrettin Atar, "Akika", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 25

Kur'an'da hac ibadeti esnasında kesilecek kurbanlarla ilgili bazı hükümler yer alsa da³ Kevser sûresindeki dolaylı bir işaret hariç⁴ hac dışındaki kurban ibadetine yani udhiyyeye temas edilmemiştir. Hac dışında diğer kurban türleri hakkındaki hükümler Hz. Peygamber'in (s) söz ve uygulamalarıyla belirlenmiştir. Kurbanla ilgili dinî gelenek, fikhî yorumlar ve değerlendirmeler ağırlıklı olarak Allah Resûlü'nün (s) sünnetine dayanmıştır.⁵

Bu tebliğimizde hac dışında Kurban Bayramı'nda kesilen ve udhiyye diye isimlendirilen kurban ibadeti üzerinde duracak ve bu ibadetle ilgili Hz. Peygamber'in uygulamalarından bahsedeceğiz.

1. Hadislere Göre Kurbanın Mahiyeti

Kurban meselesi, konularına göre yazılan temel hadis kaynaklarında müstakil birer bölüm olarak yer almıştır. Erken dönem kaynaklarından İbn Ebî Şeybe'nin ve Abdürrezzâk'ın *el-Musannef* isimli eserlerinde "Kitâbu'l-Menâsik" başlığı altında *hac* ve *tezkiye* konularıyla beraber işlenmiş, hicrî üçüncü asır eserleri olan Dârimî, Buhârî, Müslim, İbn Mâce ve Tirmizî'de "Kitâbu'l-Edâhî" başlığıyla, Mâlik, Ebû Dâvûd ve Nesâî'de ise "Kitâbu'd-Dahâyâ" ismiyle yer almıştır. *Müsned* türü eserler ise şahıs merkezli tasnif sistemi olduğu için kurbanla ilgili rivayetler bu tür kitapların farklı yerlerinde dağınık şekilde kaydedilmiştir.

Hadis kaynaklarının kurbanla ilgili bölümlerinde ağırlıklı olarak şu konular işlenmektedir: Kurban'ın sünnet ya da vâcip oluşu, kurbanın fazileti, kurbanın zamanı, kesim yeri, kesiliş biçimi, kurbanı güzel davranılması, kesilen hayvanların türü, kesilmesi müstehap veya yasak olan hayvanların evsafı, kurbanın kaç kişi için yeterli olacağı, ortaklaşa kurban kesimi, kurban etinin tüketimi, yolculukta kurban, başkası adına kurban kesimi, ölmüşler adına kurban kesimi, keserken neler okunacağı, Allah adının anılmaması durumu, kurbanlardan çıkan yavrunun kesilmesi, kurbanların derileri, kurban çeşitleri ve benzeri konular.⁶

Rivayetlerden anlaşıldığına göre Resûl-i Ekrem (s), hicretin 2. yılından (624) itibaren kurban bayramlarında kurban kesmeye başlamıştır. Sahâbî Abdullah b. Ömer'in verdiği bilgiye göre Allah Resûlü (s) Medine'de ikamet ettiği on yıl boyunca kurban bayramlarında her yıl kurban kesmiştir.⁷

Yüce Allah'ın kurban günlerini Müslümanlar için bayram ilan ettiğini belirten sevgili Peygamberimiz (s), Kurban Bayramı günü ilk yapılacak işleri şöyle açıklamıştır: "*Bugün ilk işimiz, (bayram) namazı kılmak, sonra dönüp kurban kesmektir. Kim böyle yaparsa sünnetimize uymuş olur.*"⁸ Kurbanı namazdan önce kesenlere ise, "*Kim kurbanını bayram namazından önce kestiyse onun yerine bir koyun kessin. Kim de henüz kesmediyse kurbanını Allah'ın adıyla kessin*"⁹ buyurarak tekrar kesmelerini emretmiştir. Başka bir rivayette namazdan önce kesen

Mayıs 2022); Halit Ünal, "Atire", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 25 Mayıs 2022).

³ Bakara 2/196; Mâide 5/2, 95, 97; Hac 22/28, 36, 37; Fetih 48/25.

⁴ Kevser 108/2.

⁵ Bardakoğlu, "Kurban".

⁶ Bünyamin Erul, "Hz. Peygamber'in Sünnetinde Kurban", *Uluslararası Kurban Sempozyumu*, (İstanbul: Bayrampaşa Belediye Başkanlığı, Diyanet İşleri Başkanlığı, 2008), 50.

⁷ Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *es-Sünen* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), "Edâhî", 11.

⁸ Buhârî, "İdeyn", 3.

⁹ Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Câmi'u's-Sahih* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), "Edâhî", 2-3.

kimse için “*O ancak kendi nefsi için kesmiş olur, kurban ibadetiyle bir ilgisi yoktur*” demiştir.¹⁰ Buna göre kurbanın geçerli olması için bayram namazından sonra kesilmesi gerekir.

Sahâbî Ebû Bürde b. Niyâr, ailesi ve komşularının et ihtiyacını çabucak karşılamak düşüncesiyle kurbanını namazdan önce kesince Peygamberimiz (s) ona başka bir kurban kesmesini söylemiş, bunun üzerine Ebû Bürde, yanında bulunan henüz yaşını doldurmamış oğlağı, Resûlullah’ın (s) izin vermesiyle kurban olarak kesmiştir.¹¹

Allah Resûlü (s) bayram namazının ardından getirilen iki koçu kibleye doğru yatırmış, besmele çekip tekbir getirdikten sonra En’am sûresinin 79 ile 162-163. ayetleri olan “*Ben hanîf (hakka yönelmiş) olarak, yüzümü gökleri ve yeri yaratana (Allah’a) çevirdim ve ben müşriklerden değilim. Şüphesiz benim namazım, ibadetlerim, hayatım ve ölümüm âlemlerin Rabbi olan Allah içindir. O’nun hiçbir ortağı yoktur. Ben bununla emrolundum ve ben Müslümanların ilkiyim.*” ayetlerini okuyarak koçları kurban etmiş,¹² kurbanı kestikten sonra da “*Allah’ım, (bu kurban) sendendir ve Muhammed ile ümmeti tarafından yine senin (rızan) için sunulmuştur*”¹³ diyerek dua etmiştir. Sevgili Peygamberimiz (s), ayetlerden oluşan bu duayı yaparak kurbanı sadece Allah’ın adıyla ve onun adına kestiğini göstermek istemiştir. Zira câhiliye döneminde insanlar kurbanı putlar adına keserek şirke düşüyorlardı. Şimdi ise kurbanlar tevhid inancına göre kesiliyor ve sadece Allah’a adanıyordu.

Başka bir rivayete göre Hz. Peygamber (s) kurban keserken, “*Bismillâhi, Allâhumme tekabbel min Muhammedin ve âli Muhammedin ve min ümmeti Muhammedin/Allah adıyla. Allah’ım! Muhammed, Muhammed’in ailesi ve ümmeti adına kabul et*” şeklinde dua etmiş ve ardından kurbanı kesmiştir.¹⁴

Allah Resûlü (s) kurbanını Mescid-i Nebevî’ye yakın bir yer olan musallada keserdi.¹⁵ Enes b. Mâlik’ten gelen rivayete göre Resûl-i Ekrem (s) hac sırasında 7 deveyi ve Kurban Bayramı’nda Medine’de iki koçu bizzat kendisi kesmiştir.¹⁶ Hz. Peygamber’in (s) iki koç kurban etmesinden hareketle Enes b. Mâlik gibi bazı sahâbîler de kurban olarak iki koç kesmişlerdir.¹⁷

Bayram günlerini yeme içme ve Allah’ı anma günleri olarak niteleyen¹⁸ Resûlullah (s), Müslümanları kurban kesmeye teşvik ederek şöyle buyurmuştur: “*Âdemoğlu kurban günü Allah katında kurban kesmekten daha güzel bir amel işlemez. Kurban, kıyamet günü boynuzları, kılları ve tırnaklarıyla (sevap olarak) gelir. Kurban, henüz kanı yere düşmeden, Allah tarafından kabul edilir. Bu sebeple kurban kesme konusunda gönlünüz hoş olsun, (bu iş size zor gelmesin).*”¹⁹

Sevgili Peygamberimizin (s) kurban kestiğini gören sahâbîler, “Ey Allah’ın Resûlü! Bu kurbanlar nedir?” diye sorduklarında, “Babanız İbrâhîm’in sünnetidir.” buyurdu. “Peki, bu kurbanlardan dolayı bize ne kadar sevap var?” dediklerinde Resûl-i Ekrem (s), “Her kıla karşılık

¹⁰ Buhârî, “Edâhî”, 1; Müslim, “Edâhî”, 7.

¹¹ Buhârî, “Edâhî”, 8.

¹² Ebû Dâvûd Süleyman b. Eş’as es-Sicistânî, *es-Sünen* (İstanbul: Çağrı Yayınları: 1992), “Dahâyâ”, 3-4.

¹³ Muhammed b. Yezîd İbn Mâce el-Kazvîni, *es-Sünen* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), “Edâhî”, 1.

¹⁴ Müslim, “Edâhî”, 19; Ebû Dâvûd, “Dahâyâ”, 3-4.

¹⁵ Buhârî, “Edâhî”, 6; Ebû Dâvûd, “Dahâyâ”, 9.

¹⁶ Ebû Dâvûd, “Dahâyâ”, 3-4.

¹⁷ Buhârî, “Edâhî”, 7; Nesâî, “Dahâyâ”, 14.

¹⁸ Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *es-Sünen* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), “Fera’ ve ‘Atîre”, 2.

¹⁹ Tirmizî, “Edâhî”, 1.

bir sevap.” dedi. Sahâbe, “Ya yünlü (koyun ve keçi) olursa?” deyince Resûlullah (s), “Yünden de her bir kıla karşılık bir sevap vardır”²⁰ buyurarak kurban sevabının çokluğuna işaret etti.

Allah Resûlü (s), vefatından sonra kendisi için iki koç kurban etmesini Hz. Ali’ye vasiyet etmiş ve Hz. Ali de Resûlullah (s) adına iki koç kesmiştir.²¹ Diğer bir rivayete göre ise Hz. Ali, iki koçtan birini kendisi, diğerini Resûlullah (s.av.) adına kesmiştir. Tirmizî’nin verdiği bilgiye göre bazı âlimler Hz. Ali’nin bu rivayetinden hareketle ölü adına kurban kesilebileceğini söylemiş, bazıları ise ölü adına kurban kesilmeyeceğini, kurban yerine onun bedelini tasadduk etmenin daha uygun olacağını ifade etmiştir.²²

Rahmet Peygamberi (s), Allah’ın her konuda güzellikle davranmayı farz kıldığını, hayvanların kesiminin de en güzel şekilde yapılması gerektiğini hatırlatarak kesimden önce bıçağın iyice bilenmesi, hayvana gösterilmemesi, kesim işinin hızlıca yapılması ve hayvana acı çektilmemesini öğütlemiştir.²³

İlk Kurban Bayramı’nda çevre kabilelerden birçok fakir kimse Medine’ye gelmişti. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s), kurban etlerinin üç gün içerisinde tüketilmesini emretmiş, etlerin üç günden sonraya bırakılmasını yasaklamıştı.²⁴ Allah Resûlü’nün (s) bu yasağı, muhtaç kimselerin etten istifadelerini sağlamak amacıyla matuftu. Ertesi yıl bazı sahâbilerin söz konusu yasağın devam edip etmeyeceğini sorması üzerine Peygamberimiz (s) şöyle buyurdu: “*Size kurban etlerini üç günden sonra tüketmek üzere ayırmanızı yasakladım. Fakat Allah size bolluk verdi ve hayırlara kavuşturdu. Dolayısıyla o etlerden yiyebilir, sadaka olarak verebilir ve istediğiniz kadar da kendiniz için ayırabilirsiniz.*”²⁵

Hz. Âişe, üç günden sonraya bırakılması yasağının haram kılmaya yönelik olmadığını, Allah Resûlü’nün (s) bu etlerle fakirleri doyurmayı hedeflediğini söylemiştir.²⁶ Bazı rivayetlerde, ilgili yasak üzerine Medine’deki bazı Müslümanlar, çocuk ve hizmetçileri bulduğunu, etleri onlar için ayırmak istediklerini dile getirince, Allah Resûlü’nün (s) kurban etlerini yemeleri, yedirmeleri, saklamaları doğrultusunda onlara ruhsat verdiği ifade edilir.²⁷ Daha sonraki yıllarda Hz. Peygamber’in (s) kurban etlerinden bir kısmını terbiye ettirdiği veya kurbanın ayaklarını kurutarak paça olarak sakladığı ve on, on beş gün, hatta bir ay sonra dahi tükettiği rivayet edilir.²⁸

Kurbanı, varlıklı kimselerin yapacağı bir ibadet olarak gören Allah Resûlü (s), yoksulların kurban kesmesini uygun görmezdi. Nitekim bir adam sütü için beslediği hayvanından başka hayvanı olmadığını, onu kurban edip edemeyeceğini sorunca Resûlullah (s) buna izin vermemiştir.²⁹ Zira maddî imkânı zayıf olan bir kimsenin kendisini zorlayarak kurban kesmesi, diğer zaruri ihtiyaçlarını gidermede sıkıntı yaşamasına sebep olacaktır. Oysa kurban, imkân olanlar için emredilmiş bir ibadettir.

²⁰ İbn Mâce, “Edâhî”, 3.

²¹ Ebû Dâvûd, “Dahâyâ”, 1-2.

²² Tirmizî, “Edâhî”, 3.

²³ İbn Mâce, “Zebâih”, 3; Ebû Dâvûd, “Dahâyâ”, 11-12.

²⁴ Ebû Dâvûd, “Dahâyâ”, 9-10.

²⁵ Müslim, “Edâhî”, 28; Nesâî, “Fera’ ve ‘Atfire”, 2.

²⁶ Buhârî, “Et’ime”, 37; Buhârî, “Edâhî”, 16.

²⁷ Müslim, “Edâhî”, 33.

²⁸ Buhârî, “Cihâd”, 123; Müslim, “Edâhî”, 36; Nesâî, “Dahâyâ”, 37.

²⁹ Ebû Dâvûd, “Dahâyâ”, 1; Nesâî, “Dahâyâ”, 2.

Ümmü Seleme'den gelen rivayete göre Hz. Peygamber (s), Zilhicce ayının ilk on günü girdiğinde, kurban kesmeye niyet eden kimsenin kurbanını kesinceye kadar saçlarını ve tırnaklarını kesmesini yasaklamıştır.³⁰ Ahmed b. Hanbel ve bazı Şâfîî âlimler, hadisin zahirinden hareketle Zilhicce ayının ilk on günü saçları ve tırnakları kesmeyi haram kabul etmişler; Hanefîler, Şâfîîler ve bir rivayete göre İmâm Mâlik ise bunun haram olmayıp tenzihen mekruh olduğunu söylemişlerdir. Çünkü Hz. Peygamber (s) hedy kurbanlarını Mekke'den Medine'ye gönderdiğinde, ihramlı kimselere yasak olan davranışları kendisine haram kılmamıştı. Kurban kesmeye niyet eden kimsenin saç ve tırnaklarını kesmemesi, hacılara benzeme arzusunun bir ifadesi olarak müstehap görülmüştür. Dârimî, hadiste kurban kesmenin isteğe bırakılmasından hareketle bu hadisi kurbanın vacip olmadığına delili saymıştır.³¹

Kurbanlık hayvanlar sadece koyun, keçi, sığır, camız ve develerden oluşmaktadır. Peygamber Efendimiz'den (s) gelen hadisler göre sığır ve deve yedi kişi tarafından ortaklaşa kurban edilebilmektedir.³² Nitekim Câbir b. Abdullah, Hudeybiye'de Resûlullah'la (s) birlikte kurban olarak deveyi ve sığırı yedi kişi için kestiklerini belirtmiştir.³³ Âlimlerin çoğunluğu bu rivayeti esas alarak hem sığırın hem de devenin 7 kişi için kurban olacağını ifade etmişlerdir. Ancak İbn Abbâs, Resûlullah (s) ile beraber bir sefer sırasında Kurban Bayramı'nın geldiğini, sığırdaki yedi kişi, devede on kişi olarak kurban kestiklerini söylemiştir. İshak b. Râhûye gibi bazı alimler, İbn Abbâs'tan gelen bu rivayeti esas alarak devenin 10 kişiye kadar kesilebileceği görüşünü benimsemiştir.³⁴ Hadislerden anlaşıldığına göre koyun ve keçi sadece bir kişi için kurban edilir.

Hadislerde kurbanın en hayırlısının boynuzlu koç olduğu ifade edilmekte,³⁵ kurbanlık koyunların bir yaşını doldurmuş olmaları gerektiği bildirilmektedir.³⁶ Ancak Hz. Peygamber (s), bir yaşına gelmiş kurban bulmakta güçlük çekilmesi halinde altı ayını doldurup bir yaşını tamamlayandan farksız görünen kuvvetli kuzunun (ceza^ç) kesilmesine izin vermiştir.³⁷ Tirmizî, ilim adamlarının kurbanda koyunun altı aylığının caiz, keçinin altı aylığının ise caiz olmadığı hususunda ittifak ettiklerini söylemiştir.³⁸

Kurbanın sağlıklı hayvanlardan seçilmesi gerekir. Hadislerde geçen bilgilere göre sağlıklı olmayan, topal, iki veya tek gözü kör olan, hastalıklı, zayıf ve cılız olan hayvanlar kurban edilmezler.³⁹ Hz. Peygamber (s), kurbanlığı engelleyen dört ağır kusuru şöyle saymıştır: “*Körlüğü açıkça belli olan, hastalığı görünür olan, apaçık topallığı olan ve iliği kurumuşçasına düşkün olan.*”⁴⁰ Hz. Ali'nin anlattığına göre Resûlullah (s) kendilerine, kurban alırken göz ve kulağına dikkat etmelerini, kulağı ve burnu kesik, tek gözlü, boynuzu kırılmış hayvanları kurban etme-

³⁰ Abdullah b. Abdurrahman ed-Dârimî, *es-Sünen* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), “Edâhî”, 2.

³¹ Abdullah Aydınlı, *Sünen-i Dârimî Tercüme ve Şerhi* (İstanbul: Madve Yayınları, 1996), 4/257, 258.

³² Ebû Dâvûd, “Dahâyâ”, 6-7; Tirmizî, “Edâhî”, 9.

³³ Müslim, “Hac”, 352, 355; Ebû Dâvûd, “Dahâyâ”, 6-7; Tirmizî, “Edâhî”, 8.

³⁴ Tirmizî, “Edâhî”, 8.

³⁵ İbn Mâce, “Edâhî”, 4.

³⁶ Müslim, “Edâhî”, 13.

³⁷ Ebû Dâvûd, “Dahâyâ”, 4-5.

³⁸ Tirmizî, “Edâhî”, 12.

³⁹ Tirmizî, “Edâhî”, 5.

⁴⁰ Ebû Dâvûd, “Dahâyâ”, 5-6; Tirmizî, “Edâhî”, 5.

melerini emretmiştir.⁴¹ Sahâbî Abdullah b. Ömer'in bu konuda titiz davrandığı ve kurban için elverişli olmayan hayvanları kesmekten çekindiği rivayet edilir.⁴² Hz. Âişe'nin yeğeni Urve b. Zübeyr de kendi çocuklarına, "Yavrularım! Hiçbiriniz şereflî dostlarınıza lâıyk görmediğiniz hayvanları, hac (veya umre) kurbanı olarak kesmesin. Çünkü Allah, şereflilerin en şereflisidir ve her şeyin en iyisine lâıyktır." diyerek onlara, imkân ölçüsünde değeri yüksek olan hayvanları kurban etmelerini öğütlemiştir.⁴³

Kurbanlıkların sadece etleri değil, derileri, yünleri, develerin üzerindeki minder ve benzeri değerli eşyalar da fakirlere tasadduk edilmelidir.⁴⁴ Hz. Peygamber (s) veda haccında Hz. Ali'ye, kurban olarak kesilen develerin başında durmasını ve bunların derileriyle sırtlarındaki çullarını sadaka olarak vermesini, kasap ücreti olarak bunlardan bir şey vermemesini emretmiştir.⁴⁵ Kasap ücreti kurban etinden değil, sahibi tarafından ödenmelidir. Allah Resûlü (s) bu konuda "Biz kasap ücretini kendi yanımızdan vereceğiz" demiştir.⁴⁶ Kişi, kurbanını bizzat kendisi kesebileceği gibi, vekil tayin etmek suretiyle başkasına da kestirebilir.⁴⁷ Nitekim Câbir b. Abdullah'ın rivayetine göre Peygamberimiz (s) kurbanlık develerinin bir kısmını kendisi kesmiş, bir kısmını da başkalarına kestirmiştir.⁴⁸

Resûlullah (s), bir dönem develerin azalması üzerine sahâbîlere sığır kesmelerini emretmiş,⁴⁹ ayrıca sütü için beslenen sağmal hayvanların kurban edilmelerini uygun görmemiştir.⁵⁰ Bu bize, Allah Resûlü'nün (s) kurbanlık hayvanların seçiminde hayvan nüfusunu koruma ile ekonomik kayıp yaşanması muhtemel durumları dikkate aldığını ve azalan hayvan türlerini koruma altına aldığını göstermektedir.

Hz. Peygamber (s), kurban etinin üçte birinin evde bırakılmasını, geriye kalanın ise tasadduk edilmesini tavsiye etmiştir.⁵¹

2. Hadislere Göre Kurbanın Hükmü

Kurban ibadetinin hükmü, yani vacip mi, yoksa sünnet mi olduğu hususu sahâbe döneminden itibaren tartışma konusu olmuştur. Farklı rivayetlerin varlığı kurbanın hükmü konusunda ihtilafın ortaya çıkmasına yol açmıştır. Hz. Peygamber'in (s) sünnetine sıkı sıkıya bağlılığıyla bilinen Abdullah b. Ömer, kurbanın vacip (farz) olup olmadığına dair kendisine sorulan soruya "Resûlullah kurban kesti, ondan sonra Müslümanlar da kestiler ve bu şekilde sünnet cari oldu." cevabını vermiştir.⁵² Hadisin başka bir tarikinde soruyu soran kişinin sorusunu tekrar etmesi üzerine İbn Ömer'in o kişiye kızdığı ve "Her halde sen, kurbanın vacip olduğunu düşünüyorsun" dediği, adamın "Hayır, fakat sevaplı, hayırlı bir iş ve sünnettir, değil mi?"

41 Ebû Dâvûd, "Dahâyâ", 5-6; Tirmizî, "Edâhî", 6.

42 Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), "Dahâyâ", 2.

43 Mâlik, "Hac", 147.

44 Buhârî, "Hac", 113; İbn Mâce, "Edâhî", 14.

45 Ebû Dâvûd, "Menâsik", 20.

46 Müslim, "Hac", 348.

47 Mâlik, "Hac", 181.

48 Nesâî, "Dahâyâ", 32.

49 İbn Mâce, "Edâhî", 5.

50 Ebû Dâvûd, "Dahâyâ", 1. Ayrıca bk. Erul, "Hz. Peygamber'in Sünnetinde Kurban", 51.

51 Ebû Dâvûd, "Dahâyâ", 9, 10.

52 İbn Mâce, "Edâhî", 2; Tirmizî, "Edâhî", 11.

demesi üzerine İbn Ömer'in "Evet öyledir" dediği zikredilir.⁵³ Tirmizî, İbn Ömer'den gelen bir önceki haberi kaydettikten sonra: "İlim ehline göre de amel bu şekildedir. Kurban farz değil, Resûlullah'ın yapılması müstehap olan bir sünnettir"⁵⁴ diyerek sünnet olduğu görüşünü benimsemiştir. Buhârî de bab başlığında muallak olarak İbn Ömer'in "O sünnettir ve (herkesçe) bilinmektedir"⁵⁵ sözünü nakletmiş, böylece kurban kesmenin sünnet olduğu görüşüne meyletmiştir. Başka bir rivayete göre İbn Ömer, "Kurban (bağlayıcı) bir şey veya farz değildir, dileyen kurban keser, dileyen kesmez"⁵⁶ demiştir. Bu ve benzer rivayetlerden hareketle çoğu âlimler Kurban'ın vacip değil, sünnet olduğunu söylemişlerdir. İmam Mâlik de kurbanı vacip değil, sünnet olarak değerlendirmiş, ancak imkânı olan kimsenin kesmemesini hoş karşılamamıştır.⁵⁷ Hanefîler ve diğer bazı âlimler, Kur'an'da Hz. Peygamber'e (s) hitaben, "*Rabb'in için namaz kıl, kurban kes*"⁵⁸ buyrulmasının ümmeti de kapsadığı ve dolayısıyla kurbanın vacip olduğu görüşünü benimsemişlerdir. Ayrıca Resûl-i Ekrem'in (s) birçok hadisinde hali vakti yerinde olanların kurban kesmesi emir veya tavsiye edilmiş, hatta "*Kim imkânı olduğu halde kurban kesmezse bizim mescidimize yaklaşmasın*",⁵⁹ "*Ey insanlar, her sene her ev halkına kurban kesmek vaciptir*"⁶⁰ gibi ifadelerle bu gereklilik önemle vurgulanmıştır. Öte yandan kurban kesmeyi Hz. Peygamber (s) hiç terk etmemiştir. Bu ve benzeri delillerden hareket eden Hanefî fakihler, gerekli şartları taşıyan kimselerin Kurban Bayramı'nda kurban kesmesini vâcip görmüşlerdir. Sünnet olduğunu ileri sürenler ise Kur'an'da bu konuda açık bir emrin bulunmayışından, Resûl-i Ekrem'in (s) devamlı yapmış olmasının kurbanın sünnet olmasıyla da açıklanabileceği noktasından, ayrıca bu yöndeki sahâbe uygulamasından hareket etmişlerdir.⁶¹

Kurban kesmenin vacip oluşuyla ilgili delil olarak ileri sürülen ve Ebû Hüreyre'den nakledilen "*Kim imkânı olduğu halde kurban kesmezse bizim mescidimize yaklaşmasın!*" hadisi bazen Hz. Peygamber'in (s) sözü yani merfu olarak rivayet edilirken,⁶² bazen de Ebû Hüreyre'nin bir sözü/fetvası şeklinde mevkuf olarak rivayet edilmiştir. Bir kısım ilim adamı bu rivayetin mevkuf şeklinin sahih olduğunu söylemiştir.⁶³ Hadiste geçen "*Mescidimize yaklaşmasın!*" cümlesi, kurban kesmeyenlere yönelik bir dışlama ifadesi değil, kurban kesmeye teşvik amaçlı bir uyarı şeklinde anlaşılmalıdır. Kurbanın vacip oluşuna delil getirilen "*Ey insanlar, her sene her ev halkına kurban kesmek vaciptir*" hadisini⁶⁴ sahâbî Mihnef b. Süleym rivayet etmiş ve Resûlullah'ın (s) bu hadisi Arafat'ta vakfede iken söylediğini belirtmiştir. Rivayeti kaydedenlerden biri olan Tirmizî, "Bu, hasen garîb bir hadistir. Bu hadisi sadece İbn Avn'ın

⁵³ Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ (Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2003), 9/445.

⁵⁴ Tirmizî, "Edâhî", 11.

⁵⁵ Buhârî, "Edâhî", 1.

⁵⁶ Abdürrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, thk. Habiburrahman el-A'zamî (Beyrut: el-Mecclisü'l-İlmî, 1983), 4/381.

⁵⁷ Mâlik, "Dahâyâ", 13.

⁵⁸ Kevser, 108/2.

⁵⁹ Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *el-Müsned* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), 2/321; İbn Mâce, "Edâhî", 2.

⁶⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/215; İbn Mâce, "Edâhî", 2; Ebû Dâvûd, "Dahâyâ", 1; Tirmizî, "Edâhî", 18; Nesâî, "Fera' ve 'Atîre", 1.

⁶¹ Bardakoğlu, "Kurban".

⁶² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/321; İbn Mâce, "Edâhî", 2.

⁶³ Beyhakî, *es-Sünen*, 9/437.

⁶⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/215; İbn Mâce, "Edâhî", 2; Ebû Dâvûd, "Dahâyâ", 1; Tirmizî, "Edâhî", 19; Nesâî, "Fera' ve 'Atîre", 1.

rivayetiyle bilmekteyiz.” demektedir.⁶⁵ Hadisin Arafat’ta birçok sahâbînin olduğu bir ortamda söylenmesine rağmen sadece Mihnef’ten gelmesi sebebiyle zayıf olduğu ve bu metnin kurbanın vücûbiyetine delil teşkil etmeyeceği ifade edilmiştir.⁶⁶

Kurban ibadeti sünnet olarak yerine getirilirken zamanla bir vecibe gibi anlaşılmaya başlanmış, bunun üzerine bazı sahâbîler kurban kesmeyerek insanların bu yanlış algısını değiştirmeye çalışmışlardır. Mesela sahâbî Ebû Mes’ûd Ukbe b. Amr el-Ensârî, “Zengin olduğum hâlde, komşularımın mutlaka kesmem gerektiğini düşünecekleri endişesiyle kurban kesmiyorum”⁶⁷ demiştir. Yine sahabi Ebû Serîha Huzeyfe b. Esîd’in şöyle dediği nakledilmiştir: “Ben (kurban konusundaki) sünneti bilmeme rağmen, ailem beni (birden fazla kurban kestirerek) sıkıntıya soktu. Hâlbuki (evvelden) bir aile, bayramda bir veya iki koyunu kurban ederdi. Şimdi (bir iki koyunla yetinirsek) komşularımız bizi cimrilikle itham ediyorlar. Hâlbuki ben, Ebû Bekir ve Ömer’in bile (bazen) kurban kesmediklerine şahit oldum”⁶⁸ diyerek bazı zamanlarda ashâbın ileri gelenlerinin bile imkânları olduğu halde kurban kesmediklerine işaret etmiştir.

İlerleyen yıllarda kurban konusundaki anlayış değişikliğini sahâbeden Ebû Eyyûb el-Ensârî şöyle anlatır: “Resûlullah (s) zamanında kişi, kendisi ve çocuk için bir koyun keserdi. Onun etinden hem kendileri yer hem de başkalarına yedirirdi. Daha sonra Müslümanlar arasında gördüğün bu övünme durumu ortaya çıktı (birkaç kurban kesmeye başladılar).”⁶⁹

Kurban’ın vacip olduğu görüşünü benimseyen âlimler kurbanın tek tek fertlere yönelik bir ibadet olduğunu, dolayısıyla aile fertlerinden birinin kesmesinin yeterli olmadığını, yükümlülük şartlarını taşıyan herkesin kesmesi gerektiğini söylemişlerdir. Kurbanın sünnet olduğunu söyleyen âlimler ise kurbanın, kesen açısından aynı sünnet, nafakalarını sağlamakla yükümlü olduğu fertler açısından kifâî sünnet olduğu kanaatindedirler. Burada aynı oluş, gücü yeten herkesin kesmesinin sünnet olduğu, kifâî oluş ise içlerinden birinin kesmesiyle diğer aile fertlerinden talebin sakıt olduğu ve sünnetin yerine gelmiş olacağı anlamındadır. Yukarıda kaydettiğimiz hadisler ve bazı sahâbîlerin sözleri ve uygulamaları, Hz. Peygamber (s) döneminde kurbanın aile fertlerini kapsayacak şekilde kesildiğini ve bir kurbanın yeterli görüldüğünü ortaya koymaktadır. Fakat kurban sevabından aile bireylerinin yararlanabilmesi için, kurban kesen kişinin onlar adına da niyetlenmesi gerekmektedir.⁷⁰

Kurban kişiyi Allah’a yaklaştıran önemli ibadetlerden biridir. İmkânı olan kimse bu ibadeti yerine getirmeli, kesmediği takdirde bu ibadetin sevabından mahrum kalacağını bilmelidir. Maddi imkânı olmadığı için kesemeyecek durumda olan kimse de insanların kınamasından çekinerek kurban kesme yoluna gitmemelidir. Zira ibadetler ancak ihlasla yapıldığında Allah katında değer kazanır.

Kurban ibadeti, birçok yönüyle sosyal dayanışma ve kaynaşmaya, zenginle fakir arasında köprü olmaya vesiledir. Kurban, Müslüman toplumda kardeşlik, yardımlaşma ve dayanışma

⁶⁵ Tirmizî, “Edâhî”, 18.

⁶⁶ Erul, “Hz. Peygamber’in Sünnetinde Kurban”, 53-54.

⁶⁷ Abdürrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, 4/383.

⁶⁸ Abdürrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, 4/381-383.

⁶⁹ Mâlik, “Dahâyâ”, 10; Tirmizî, “Edâhî”, 10; İbn Mâce, “Edâhî”, 10. Ayrıca bk. Erul, “Hz. Peygamber’in Sünnetinde Kurban”, 54.

⁷⁰ Halit Çalış, “Kurbanın Dinî Hükümü ve Fert ya da Aile Adına Kesilmesi Tartışmaları”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 3 (2004), 228-230.

ruhunu canlı tutar, sosyal adaletin gerçekleşmesine katkıda bulunur. Zengine malını Allah rızası için harcama ve başkalarıyla paylaşma haz ve alışkanlığını verir; onu cimrilik hastalığından, dünya malına tutkunluktan kurtarır. Neticede fakirleri de bayram günlerindeki sevince ortak ederek, birlik ve kardeşlik içinde huzurlu bir bayram geçirmelerini sağlar.

Kurban aynı zamanda komşuları, akrabaları, dostları, yakın olsun uzak olsun müminleri birbirine bağlayan ve ruhları kaynaştıran bir ibadettir. Vekâlet yoluyla adını dahi duymadığı birçok yoksul ülkede yaşayan hiç görmediği, tanımadığı, aç ve muhtaç kardeşlerine uzattığı bir eldir. Binlerce kilometre uzaktaki kardeşleriyle yakınlaşmanın, bütünleşmenin, ümmet olmanın adıdır kurban. Yoklukların, afetlerin yaşandığı coğrafyalara ulaşmak, fizikî mesafeleri gönül coğrafyasında aşmak, onların dertlerini paylaşmak, onlara umut ışığı olmaya çalışmaktır. Hatta sadece din kardeşlerine değil, inancı ne olursa olsun muhtaç olan herkese ulaşmaktır.⁷¹

Sonuç

Sonuç olarak kurban, Hz. Peygamber'in (s) hiç terk etmediği, sahâbenin uyguladığı önemli bir ibadettir. Kurbanın vacip oluşuyla ilgili ileri sürülen Kevser sûresindeki ayet ve diğer bazı hadislerin, kurbanın vücûbiyetine delaleti katî olmayıp zannîdir. Kanaatimizce sahâbenin uygulamaları, kurban kesmenin sünnet olduğuna güçlü delildir. Hatta ileri gelen bazı sahâbiler, insanların kurbanı farz olarak algılamalarına engel olmak için imkânları olduğu halde bazen kurban kesmemişlerdir. Ayrıca hiçbir sahâbînin kurbanın vacip olduğuna dair görüş beyan ettiği bilinmemektedir. Buna göre kurbanı, zekât vermekle yükümlü olan zengin Müslümanlar için müekked bir sünnet olarak değerlendirmek daha doğru olur kanaatindeyiz. Bu sünnet imkân ölçüsünde ihya edilmeli ve muhtaç kimselerin az da olsa bayram sevincini yaşamalarına vesile olunmalıdır.

Kaynakça

- Abdürrezzâk b. Hemmâm. *el-Musannef*. thk. Habîburrahman el-A'zamî. Beyrût: el-Meclisu's'l-'ilmî, 1983.
- Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Atar, Fahrettin. "Akîka". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim 25 Mayıs 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/akika>
- Aydınlı, Abdullah. *Sünen-i Dârimî Tercüme ve Şerhi*. İstanbul: Madve Yayınları, 1996.
- Bardakoğlu, Ali. "Kurban". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim 25 Mayıs 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kurban>
- Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkadir Atâ. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmi'u's-sahîh*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Çalış, Halit. "Kurbanın Dinî Hükümü ve Fert ya da Aile Adına Kesilmesi Tartışmaları". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 3 (2004), 211-230.

⁷¹ Mehmet Emin Özafşar vd. (ed.), *Hadislerle İslam* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013), 2/519-520.

- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahmân. *es-Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş‘as es-Sicistânî. *es-Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Erul, Bünyamin. “Hz. Peygamber’in Sünnetinde Kurban”. *Uluslararası Kurban Sempozyumu*. 49-56. İstanbul: Bayrampaşa Belediye Başkanlığı, Diyanet İşleri Başkanlığı, 2008.
- Güç, Ahmet. “Kurban”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim 25 Mayıs 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kurban>
- Özafşar, Mehmet Emin vd. (ed.). *Hadislerle İslâm*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni. *es-Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Mâlik b. Enes. *el-Muvatta’*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Müslim, Ebu’l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. *el-Câmi’u’s-sahîh*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Nesâî, Ahmed b. Şu‘ayb. *es-Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Öğüt, Salim. “Hedy”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim 25 Mayıs 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hedy>
- Tirmizî, Ebû ‘Îsâ Muhammed b. ‘Îsâ. *es-Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Ünal, Halit. “Atîre”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim 25 Mayıs 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/atire>

İSLAM TARİHİNDE KURBAN İBADETİ: MÜSLÜMANLARIN DİĞER TOPLUMLARLA KARŞILAŞMALARINDA BİR ISLAH ARACI

Abdulkadir MACİT*

1. İslam Tarihi Kavramı

Kuran-ı Kerim’de tarih algısının *nasıl ve ne halde olduğumuz* ile *gelecekte nerede olacağımız* şeklinde üç hal üzerinden şekillendiğini görürüz. Bu üç hal; “Nereden geldik?”, “Nere-
deyiz?” ve “Nereye gidiyoruz?” soruları ile kendisine cevaplar aramaktadır. Kur’an-ı Kerim
bunlardan birincisine Yaratılış (Hz. Âdem’in yaratılışı), ikincisine Yakın Tarih (dünya hayatı,
insan(lık) tarihi), üçüncüsüne ise Uzak Tarih (ahiret hayatı) ile cevap verir. Yani insanlık tarihi
Yaratılış ve Hayat (dünya (Yakın Tarih) ve ahiret (Uzak Tarih)) ikilisi üzerinden takdim edilir.
Buradan hareketle Kur’an’ın bütünlüklü bir tarih teklifi sunduğunu, diğer bir ifadeyle yaratılış-
tan ahirete uzanan bütünlük (Makro tarihçilik) üzere bir cevap ürettiğini görürüz.

Bu bütünlükten (makro) hareketle İslam tarihi genel olarak iki anlamda kullanılır. Birinci
anlamı ile ilk insanın ilk peygamber olduğu ve daha sonra da insanlara peygamberler gönderil-
diği inancına dayalı olarak, insanlığın tarihi İslam tarihi olarak anlaşılmaktadır. İkinci anlamı
ile bu peygamberlerden sonuncusu olan Hz. Muhammed’in tebliği ile insanlığın öğrendiği, şu
anda dünyada bir buçuk milyardan fazla insanın müntesibi bulunduğu ve tarihsel sürece güçlü
bir şekilde etki ettiği genel tarih olarak isimlendirilmektedir. Görgün bu hususu şöyle ifade
etmektedir:

“Birinci anlamı ile İslam dini perspektifinden bakıldığında Dünya Tarihi, insanlığın yer-
küredeki hayatını ve bu hayatta yaşadığı her şeyi, insanlığa hidayet rehberi olarak gönderilen
ve insanları içine düşükleri unutkanlıktan kurtararak, hakikati hatırlatan peygamberlerin teb-
liğleri ile irtibatı içinde ele alır. Bu anlamı ile Dünya Tarihi peygamberler tarihidir. Genel ola-
rak Müslüman tarihçilerin dünya tarihlerinin ve Batı Avrupa’da yazılan ve 19. yüzyılın sonları-
na kadar yaygın olan dünya tarihlerinin genel çerçevesini bu anlayış teşkil eder. İbn Arabî’nin,
Fusûsu’l-Hikem’inde kozmolojik olmaktan daha çok ontolojik olarak bütün bir tarihi peygam-
berler tarihi olarak kavraması, bu yönden ayrı bir önem arz etmektedir. Bu perspektiften ba-

* Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Siyer-i Nebi ve İslâm Tarihi Anabilim Dalı, Kocaeli, Türkiye, abdulka-dir.macit@kocaeli.edu.tr

kıldığında tarih *gelip geçen* değil, *gelip kalan*ın keşfi ile meşgul olmaktadır. Günümüzde yazılan dünya tarihlerinde, farklı gerekçelerle de olsa, bu yönde bir eğilim göze çarpmaktadır.

İkinci anlamı ile İslam Tarihi, miladi 7. yüzyılda başlar ve günümüze kadar devam eder. Bu anlamı ile İslam Dini ve bu dine mensup olan insanlar, yine bir peygamberin tebliğini bütün insanlığa farklı kanallarla ileterek, farklı bölgelerde yaşayan insanlara bu dini tebliğ ederlerken, aynı zamanda onların içine düştüğü uyku ve uyuşukluktan uyanmalarını sağlamışlar; bu arada miladi 7. yüzyılın başlarında zuhur eden bir sürecin devamında 8. yüzyıldan 18. yüzyılın sonuna kadar bütün bir yerkürede en etkili güç olarak, hemen bütün insanların hayatlarının belirli bir şekilde gerçekleşmesi cihetinde etkili olmuşlardır. Bu etki kısmen Müslümanların irtibat kurduğu insanların bir kısmının Müslüman olması şeklinde gerçekleşirken, en genel ve yaygın manası ile kadim kültür ve medeniyetler Müslümanlarla irtibat kurduktan sonra ya kendileri yeni imkânlar keşfederek kendi sahip olduklarını daha etkin bir konuma getirmişler veya Müslümanlar onların sahip olduklarını araştırıp açığa çıkararak ihya etmişlerdir. Bu anlamı ile de İslam Tarihi dünya tarihi ile eş anlamlı olmuştur. İslam Tarihinin bu cihetten dikkate alınması, Müslüman tarihçiler tarafından olduğu kadar, özellikle 18. yüzyıl Batı Avrupa tarihçileri için de geçerli bir şeydir.”¹

Bu anlamı itibarıyla İslam Tarihi dediğimizde mikro bir tarih bakışı ile Hz. Peygamberden günümüze olan tarihi kastetmiş olsak dahi biz makro bir tarih bakışı ile yani dünya tarihi perspektifi ile bu metinde kurban ibadetini ve toplumları ıslah edici cihetini ele almış olacağız. Bu bütünlük sayesinde ki kurban ibadeti ile ilgili tarihi süreçteki değişimleri, farklı yorumlamaları, tahrifatları, peygamberle yeniden istikamet arayışlarını ortaya çıkartmış olacağız. Diğer bir ifadeyle bu çalışmanın neticesinde; dünya üzerinde yaşayan toplumların inanç sistemleri içerisinde benzerlik gösteren kurban sunma ritüelinin tarihsel süreçte hangi değişimler geçirdiğini ve İslam peygamberlerinin bu değişimlere ürettikleri ıslah edici çözümü ortaya koymuş olacağız.

2. Kurban İbadeti

Kurban ibadeti eserin bütününde tüm yönleriyle ele alınacağı için biz burada onun tarihi arka plandaki durumuna değinmekle yetineceğiz. Gerek pagan gerekse semavi dinlerde görülen ortak ibadetlerden birisi kuşkusuz kurbandır. Tarihsel geçmiş irdelendiğinde tüm dinlerde kurban ibadetinin var olduğu görülmektedir. Öyle ki en ilkel dinlerde bile üst güçlerin rızasını almak adına kurbanlar adandığı bilinmektedir. Bu kurban sunma ibadetinin toplumların coğrafya ve dönemlerine bakılmaksızın benzerlik göstermesi, tıpkı her toplumda bir ilah ve ahiret anlayışı olduğu gibi her topluma bir peygamberin gönderildiğinin yansıması olarak da değerlendirilebilir.

İnsanlığın tarihsel geçmişi incelendiğinde görülecektir ki kurban, insanlığın yeryüzünde görülmesiyle birlikte başlamış, bütün dinler ve dönemlerde ortak bir unsur olarak devam etmiştir. Bundan dolayıdır ki içerisinde kurban ritüeli olmayan hiçbir din ve topluluk yoktur. En ilkel kavimlerden en çağdaş topluluklara kadar böyle devam etmiştir. Aslında tarihsel süreçte

¹ Tahsin Görgün, “Dünya Tarihsel Bir Bakışla İslam Tarihini Yeniden Düşünmek”, *İslam Düşünce Atlası (IDA)*, ed. İbrahim Halil Üçer (Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi, 2017), 1/80.

kendisiyle Allah'a yaklaşılan, kesilen ve kesilmeyen her şey kurban olarak değerlendirilmiştir. Hayvan ölçeğinde ele alındığında, Allah Teâlâ'ya yakınlık için kurban niyetiyle kesilen hususi hayvan olabildiği gibi Allah'a yaklaşmak için arz ve takdim edilen herhangi bir şey de kurban olabilmektedir.² Bazı toplumlarda kurban sadece herhangi bir canlıyı kesmekle sınırlandırılmamış, daha geniş kapsamda ele alınmıştır. Bazı toplumlarda ise genel olarak bir nesnenin tanrıya adanması, daha sonra da öldürülmesi ya da yakılması olarak tanımlanmıştır.

Dinlerdeki kurban ritüelinin gerisinde yatan temel fikir, fark edileceği üzere, inanılan yüce varlığa ya da varlıklara duyulan kabulleniş, saygı ve takdis sonucu "yakınlaşmak" bütünü bir parçası olduğunu hissettirebilmek amacı taşımaktadır. Kurban etmenin beş nedeninden bahsedilmektedir. Bunlar: Hayranlık, şükran duası, pazarlık, gönül alma ya da barış önerisi ve kefarete ya da bir günahın karşılığının ödenmesi olarak gösterilebilir.³ Bu beş nedenin tamamının da bir üst güçle ilişkisi olduğu görülmektedir. Nitekim insanlığın ilk çağına kadar giden bu ritüelin ortaya çıkmasında, ilahlara ya şükran için ya da karşılığını almak için bir şeyler sunma anlayışının yattığını görmek mümkündür. Sunulan hediye bir besin yahut genel karakterde bir nesne olabilirdi. Mesela ya bitkilerden ilk mahsul ya da hayvanlardan en iyi bir av takdim edilir, kurban edilmek için seçilirdi. Hatta ekinlerin büyümesi için yapılan bereket ayinlerinde insan kurban edildiğine dair eski ve yaygın kanıtlar mevcuttur. Kıtık ve açlık gibi kriz dönemlerinde tanrıların gönlünü almak, mutlaka yapılması gereken bir şeydi. İlk zamanlarda böyle bir amaçla verilecek kurban büyük bir ihtimalle topluluğun en değerli üyesi oluyordu, yani tanrıların ta kendisi.⁴

3. İslam Tarihinin Üç Dönemi ve Kurban İbadeti

3.1. İslam Tarihi'nin Birinci Dönemi

Bu dönem Hz. Adem'in dünyaya indirilişi ile başlayarak MÖ. 1800'lere kadar gelen süreyi kapsamaktadır. İnsanların iklim şartlarının tahakkümü altında göçebe kabile-klan hâlinde daha çok dışa kapalı yaşadığı bu dönem temsili olarak Hz. İbrahim ile sonlanmıştır. Bu dönemde kabileler vardır, ancak coğrafi zorluklar ve imkansızlıklar sebebiyle birbirleri ile etkileşime kapalı hâldedirler. Bu yüzden de her toplulukta peygamberlik sürekli vardır. Gönderilen peygamberler de toplumların bu özelliklerine göre kurban hususunda sade mesajlar ile gelmişlerdir.⁵ Öyle olduğu için kabilelerin olduğu bir dünyada evrensel mesajlar içeren bir kurban ibadetinden bahsedemiyoruz. Hz. İbrahim'den önceki peygamberler daha çok sınırlı şahsiyetlere hitap ettikleri için getirdikleri mesajlar da bu bağlamda olmuştur. Bu dönemdeki peygamberlik Hz. Âdem, Hz. İdris, Hz. Şit, Hz. Nûh, Âd kavmine gönderilen Hz. Hûd ve Semûd kavmine gönderilen Hz. Sâlih gibi peygamberler ile temsil olunmuştur.⁶ Bu peygamberler içinde bulun-

² Tahsin Feyizli, *İslam'da ve Diğer İnanç Sistemlerinde Oruç-Kurban* (İstanbul: MEB Basımevi, 1993), 61.

³ *Dinler Tarihi Ansiklopedisi*, Sabah Dış Ticaret ve Pazarlama A.Ş. (İstanbul: Baskı Medya Ofset, 1999), 1/10.

⁴ Yüksel Göğebakan, "Semavi ve Pagan Dinlerde Ortak Özellik Olarak Kurban'ın Resim Sanatı İçerisindeki Yeri (Hz. İsmail/Hz. İshak'ın Kurbanı ve İphigeneai'nın Kurbanı)", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi (GSED)*, 36 (Ağustos 2016), 64.

⁵ Lütfi Sunar, "Dünya Tarihinin Vasatı Olarak İslam Medeniyeti", *İslam Düşünce Atlası (İDA)*, ed. İbrahim Halil Üçer (Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi, 2017), 69.

⁶ Abdulkadir Macit, "Medeniyetin Kurucu Unsuru Olarak Nübüvvet: Toplumun Kuruluşu Hakkında Farklı Tarih Tasavvurları", *İnsan&Toplum* 10/3 (Eylül 2020), 17.

dukları küçük topluluklara (kabile ve kavimlerin) kurban ibadetini de anlatmak üzere gönderilmiştir. Hz. Âdem'in oğulları Hâbil ile Kâbil kıssasında ana gündem kurban üzerinedir. Hâbil'in Kâbil tarafından öldürülmesinin sebepleri arasında kurban hadisesi zikredilmektedir.

3.2. İslam Tarihi'nin İkinci Dönemi

Bu dönem Hz. İbrahim'den (MÖ 1800'ler) Hz. Muhammed'e (MS 610) kadar olan zaman dilimini kapsamaktadır. Mezopotamya'da kabilelerin yerleşik hayata geçişiyle birlikte şehirler oluşturduğu ve siyasi lokal devletler kurduğu bu dönemi; iklim değişiminin, göç hareketlerinin, yeni bilgi üretiminin şekillendirdiğini ifade edebiliriz. Dolayısıyla bu dönemde toplumlar büyümüş, beşerî yaşam ortaya çıkmış ve kabileler birbirleriyle daha çok Mezopotamya merkezli karışmışlardır. Bu yüzden topluma yönelik nübüvvet ile daha büyük ilahi müdahaleler yapılmıştır. Bunun ilk örneği Hz. İbrahim'dir. Zira kabile yaşamından sonra kurulan siyasi yapıda Hz. İbrahim'in mesajı sadece belirli bir topluluğa değil, Mezopotamya'nın tümüne hitap etmiştir. Bu hitabı Hz. İbrahim'in Irak, Anadolu'nun güneyi, Filistin bölgesi, Mısır ve Hicaz/Arabistan merkezli hareketliliği üzerinden takip ettiğimizde mesele daha açık bir şekilde anlaşılacaktır. Hz. İbrahim'in mesajının evrenselliği daha çok toplumların aldığı yeni biçim ile ilgilidir. Zira topluluklar artık göçebe, birbirleri ile kapalı hâlde değil aksine devletler ve imparatorluklar altında bir arada yaşamaktadırlar. Buranın merkezi ise Mezopotamya'dır.

Bu hususta, Hz. İbrahim bu büyük toplumsal yapının peygamberi olarak kendisinden önceki kabile peygamberinden farklı bir mesaj ile tebliğini gerçekleştirmiştir. Hz. İbrahim'in mesajının evrensel olduğunu, farklılıkları içinde barındıracak bir yönetime sahip olduğunu ifade edebiliriz. Bu dönemde toplumların yapısı değiştiğinden dolayı toplumların karışık meselelerini çözmek için peygamberler “kitaplı” ve “yönetici” olarak gönderilmiştir. Temsil gücü yüksek kitaplara örnek olarak Tevrat, Zebur ve İncil'i ifade edebiliriz. Bu dönemde peygamberlik; Hz. İbrahim, Hz. Lut, Hz. İsmail, Hz. İshak, Hz. Yakup, Hz. Yusuf, Hz. Eyyüb, Hz. Zülkifl, Hz. Şuayb, Hz. Musa, Hz. Harun, Hz. Davut, Hz. Süleyman, Hz. İlyas, Hz. Elyesa, Hz. Yunus, Hz. Üzeyir, Hz. Zekeriya, Hz. Yahya ve Hz. İsa gibi peygamberler ile temsil olunmuştur.⁷

3.2.1. İslam Tarihinin İkinci Döneminde Kurban İbadetinde Ortaya Çıkan Tahribatlar

Bu süreçte insanlar Allah'tan başka varlıkları yüceltme, putlara tazimde bulunma, onlara kurbanlar sunma gibi eylemler içinde olmuştur. Ayrıca, özellikle de insan kurban edilmesi şeklinde bir uygulama içinde olmuşlardır. İnsan kurban etme geleneğinin çeşitli halklar arasında yaygın olduğu ve özellikle Keltlerde çok üst düzeye çıktığı bilinmektedir. Kuzey Avrupa halklarının, bereket tanrısı Freyr (kutsal hayvanı erkek domuzdur) için yaptıkları törenler arasında insan kurban etmek de vardı. Bu duruma Eski Hindu dininde pek çok çocuk doğurup, sonra onları öldürerek yiyen tanrıça Kali de başka bir örnektir. Aynı durumun bir benzerini Antik Yunan mitolojisinde kendi çocuklarını yiyen Tanrı Kronos'ta da görmekteyiz. Yine İskitler ve Sami toplumlarında insan kurban etme geleneği vardır.

⁷ Sunar, “Dünya Tarihinin Vasatı Olarak İslam Medeniyeti”, *İslam Düşünce Atlası (IDA)*, 70.

Tarih boyunca çocuklara karşı takınılan tavır muhtelif toplumlarda farklı görünüm arz etmiştir. Çocukların çeşitli vesilelerle kurban edilmesi Kenanilerden Greklere, Hintlilerden Çinlilere kadar birçok toplumda yaygın bir gelenek halini almakla birlikte genellikle dinler ana karnındaki çocuğun düşürülmesini yasaklamışlardır. Hinduizm’de çocuk düşürme yasaktır, böyle bir fiili işleyen kadın bulunduğu kastın dışına atılır. Hinduizm’in kutsal kitaplarından At-harvaveda’ya göre çocuk düşürmekten daha büyük günah yoktur. Budizm ve Zerdüştük’te de çocuk düşürmek yasaktır. Buna karşılık eski Yunan’da aile fertlerinin sayısını sınırlandırmak için çocuk düşürüldüğü gibi doğan çocukların öldürülmesi de söz konusuydu. Aristo, sakat doğma ihtimali karşısında ceninin canlı hale gelmeden önce düşürülmesini tavsiye etmiştir.⁸

İslamiyet, Allah’tan başka varlıklara yönelik tevhid inancıyla bağdaşmayan tutumlar ortaya koyduğu gerçeği karşısında peygamberler vasıtasıyla namaz, hac ve kurban gibi ibadetlerle insanlığı makul ve fitri zemine çekmeye gayret göstermiştir. İnsanlığın ikinci çağının başlangıcında yer alan Hz. İbrahim’in kurban ile ilgili uygulaması bu hususta dikkate şayandır. Hz. İbrahim insan kurban etme hadisesinin ortadan kaldırılmasına ve kurbanın aslının insanlığa takdimine örneklik oluşturmuştur. Bu hususta Hz. İbrahim’in oğlu İsmail’i kurban etme hadisesi insanlığa kurbanın asıl hüviyetini göstermesi maksadıyla gerçekleşmiştir.

3.3. İslam Tarihinin Üçüncü Dönemi

Müslümanlar “İki kurbanlığın oğlu” ifadesinde yer aldığı üzere insanlığın üçüncü döneminin peygamberi olan Hz. Muhammed ile muhatap oldukları tüm toplumlardaki kurban uygulamalarıyla bu düzlem üzerinde hareket ederek yüzleşmişlerdir. Bu konuda başta içerisinde doğduğu Cahiliye Arapları, ardından ve özellikle fetih coğrafyası olan Hint alt kıtası, Maveraünnehir ve Türkistan’da bulunan Türk topluluklar, Afrika ve Balkan havzalarındaki karşılaşmalar bu araştırmanın konusu edilecektir. Bu süreçte Müslümanlar, toplumların kurban uygulamalarına yönelik iptal ve islah şeklinde iki kıstas üzerinden bir süreç yürütmüştür.

Bu süreci izaha girişmeden önce İslam’ın yayılış coğrafyalarını ve bu coğrafyalardaki toplumlarla iletişimlerini açmakta fayda vardır. Ana hatlarıyla İslam’ın yeryüzüne yayılışını iki ana dönem üzerinden açıklayabiliriz. İlki Hz. Peygamber döneminden başlayarak Emevilerin sonuna kadar gerçekleşmiştir. Bu dönemde Arap coğrafyasından kuzey doğu ve batı hattında Atlas Okyanusu’ndan Çin sınırlarına Anadolu içlerinden Hint kıtasına kadar bir alanda hâkimiyet kurulmuştur. Bu genişleme Bizans ve Sasani gibi iki büyük imparatorluğu geniş Mezopotamya coğrafyasından el etek çekirtmiş; Çin’in batıya ilerlemesini durdurmuştur. Müslümanlar dünyanın merkezi coğrafyasına hâkimiyetini tesis etmiştir. İkinci yayılış Haçlı-Moğol savaşları ile kurulan yeni düzen neticesinde vuku bulmuştur. Bu düzenler sayesinde kurulan batıda Osmanlı, doğuda Timurlu, güneydoğuda Babürlü etkisiyle İslam dünya üzerinde ilk yayılmanın neredeyse üç katı oranına taşmıştır. Neticede İslam, Avrupa sınırlarından Hint kıtası dâhil Malay coğrafyasına Rus sınırlarından Afrika içlerine genişlemiştir. Hodgson bu durumu Müslümanların neredeyse tüm dünyaya hâkimiyetinin bir habercisi olarak belirtmektedir.⁹

⁸ Ömer Faruk Harman, “Çocuk Düşürme”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/363.

⁹ Marshall G. S. Hodgson, *İslam’ın Serüveni*, çev. Berkay Ersöz (İstanbul: Phoenix Yayınları, 2021), 2/145-148.

Tüm bu genişlemeler hâkimiyet coğrafyasındaki toplumlar ile etkileşimi kaçınılmaz kılmıştır. İşte burada İslam'ın Müslümanların kendi dışındaki milletler ile karşılaşmalarında nasıl hareket etmesi gerektiği ile ilgili tavrını belirtmemizde fayda vardır. Bu tavra göre Müslümanlar karşılaştıkları toplumlar ile ilk olarak “-e göre” veya “-e için”, ikinci olarak “-e karşı” kavramları ile ifade edebileceğimiz bir hareket ortaya koymamıştır. Aksine bir üçüncü tavır olarak “-e birlikte” anlayışı (teâti, tesir ve teessür) ile hareket edilmesini arzu etmiştir. Bu anlayış Müslümanlar için karşıdaki millet ile girdiği etkileşimde onun olumsuz yanlarını “iptal” ya da “ıslah” etmesini; olumlu taraflarını ise insanlığın birikimi nazarıyla değerlendirerek “devam ettirme”sini (ibka) mümkün hale getirmiştir.¹⁰

Önceki satırlarda belirttiğimiz üzere iptal ve ıslah zeminindeki bu yüzleşmeyi kurban ibadeti özelinde belirtecek olursak şunları söyleyebiliriz: İslam hayvanları takdis etme veya onları yaratılış amacı dışında putlara ve çeşitli tanrılara adama inancını tevhid anlayışıyla bağdaştırmamıştır. Allah'ın insanlara bir nimet olarak lütfettiği hayvanların ilahi bir emir dışında haram kabul edilmesi, bunlardan faydalanma konusunda erkeklerle kadınlar arasında ayırım yapılması ve ölü hayvan etinin yenilmesi de İslam'ın temel prensiplerine aykırı görülmüştür. Diğer taraftan bazı hayvanların takdis yoluyla sahipsiz ve korumasız bırakılması da uygun değildir. Bu sebeple Kur'an-ı Kerim'de *bahîre*, *sâibe*, *vasîle* ve *hâmi* diye farklı bir hayvanlar sınıfının belirlenmediği, bu şekilde anılan hayvanlardan faydalanmanın haram kılınmadığı, bazı hayvanlardan sadece erkeklerin yararlanıp kadınlara yasaklanmasının veya ölü hayvan etinin yenmesinin haram kılındığı ileri sürülmüştür. Bu tür iddiaların Allah'a iftiradan başka bir şey olmadığı ifade edilmiş, metafizik gerçekliği bulunmayan ve topluma faydası olmayan telakkiler iptal edilmiştir. Aksine İslam dini açısından kurban kişinin kendi mülkünde bulunan bir hayvanı Allah yolunda feda etmek, bunun yanında kendince cazip olan beşeri-nefsani arzularından uzaklaşmak ve kesilen kurban sayesinde fakirlerin beslenmesine katkıda bulunmakla gerek Allah'a kulluk açısından gerekse toplumsal yönden kendine özgü bir nitelik taşır hale getirilmiştir.¹¹

İslam'ın kurban ibadeti ile ilgili niteliklerinin içinde doğduğu Cahiliye Arap toplumu başta olmak üzere yayıldığı toplumlar ile hangi zeminde irtibat kurduğunu, nasıl bir iptal ve ıslah süreci yürüttüğünü müzakere edebiliriz.

3.3.1. Cahiliye Arapları

Cahiliye döneminde putlara kurban kesmenin, Arap kabilelerinin üzerinde ittifak ettikleri muayyen bir zamanın bulunmadığını, yine tüm Arap kabilelerine ait, tek tip bir kurban ritüelinden de bahsetmenin mümkün olmadığını belirtmemiz gerekir. Her kabile, putlarına değişik şekillerde ve değişik zamanlarda kurban sunuyordu. Bununla birlikte her Arap kabilesinin, *ata-ir* etinden faydalanma konusunda ortak bir anlayışa sahip olduğu da gözlenmektedir. Bir başka ifade ile her Arap kabilesi, putlara sunulan kurban etlerinden, oraya gelenler arasında paylaşılmak suretiyle faydalanıyordu. Hatta bazı kabilelere göre, bu etler de kutsal kabul ediliyordu.

¹⁰ Abdulkadir Macit, “İslam Medeniyetinin Bütünlüklü, Kapsayıcı ve Diğer Medeniyetlerle Etkileşime Açık Yapısı”, *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (İMAD)* 4/2 (Aralık 2019), 197.

¹¹ Muhammed Aruçi, “Sâibe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/543.

Cahiliye döneminde bir yönüyle kurban benzeyen gelenekte ise bazı hayvanlar yaratılış amacına aykırı tarzda, bir nevi takdis edilerek veya putlara adanarak bir süs hayvanı gibi serbest bırakılmaktadır. Tevhid ilkesini esas alan İslam dini Cahiliye Araplarının bu geleneğine benzeyen bütün uygulamaları yasaklamış, metafizik gerçekliği bulunmayan ve topluma faydası olmayan telakkileri reddetmiştir.

3.3.2. Türkler

Türklerde en eski ve köklü ibadet kanlı hayvan kurbanıdır. Öncelikle göktanrıya sunulan kurbanı ifade etmek için kullanılan “kergek, kereh, kudayı, Allahlık, iduk, ıyık, tapıg, yağış” kelimeleri kurban ibadetinin önemini ve yaygınlığını göstermektedir. Geleneksel Türk dininde “saçı” ve “yalama” adı altında ağaçlara çaput bağlama âdeti de kansız kurban karşılık gelir. Ayrıca kaynaklarda Türklerin her mevsim için bir bayramı kutladıkları bildirilir. Çin kaynakları Göktürklerde “fu-yun-se” adı verilen ibadethanelerin varlığından söz eder. Türk çadırı da önemli bir ibadet mekânı kabul edilir. Türklerde düzenli bireysel ibadet bulunmasa da bireysel okunan dualar mevcuttur.

Eski Türklerde her ırmağın ve gölün ruhu olduğuna yönelik inanç ve buna bağlı olarak onlara kurban kesilmesi, günahlarından temizlemek adına ölümlerin suya gömülmesi ve Anadolu’da hala mevcut olan, suya bakarak kehanette bulunulması gibi uygulamalar yer almıştır.¹²

Eski Şamanist Türklerde kurbanın, kanlı ve kansız olma gibi¹³ iki farklı duruma sahip olduğu görülmektedir. Bu da kurban edilecek şeyin illa da hayvan ya da canlı olması gerekmediğini göstermektedir. Hayvan olarak tercih edilenler at, koyun, öküz, deve ve ren geyiği olup, bunların sayıları kişinin zenginliğine göre yüzleri binleri bulurdu.¹⁴

Eski Türkler, tabiatla birtakım gizli güçlerin varlığına inanırdı. Bu tabiat varlıklarının canlılık (animizm) ilkesine göre birer ruhları olduğu tasavvur edilirdi.¹⁵ Dolayısıyla Türkler, bunların ruhlarına, atalara ve Tanrı’ya saygı ve sevgi belirtisi olarak kurban adamayı bir inanç haline getirmişlerdir.

Eski Türklerde kurban denilince akla gelen ilk hayvanın at olduğunu söyleyebiliriz. Göçebe hayat tarzının vazgeçilmez olan at, Tanrı’ya olan bağlılığı ve şükranı gösterme açısından özel bir yere sahiptir. Burada kendisi için en değerli olan hayvan seçilerek Tanrı’ya olan itaat ve şükran gösteriliyordu. Bunun yanında ölen kişinin atının kurban edilmesi, ölümünde ona refakat edeceği inancıyla alakalıdır.

Esasen at kurbanının kökleri, oldukça erken dönemli bozkır halklarına kadar inmektedir. İskitlerde de bu uygulamanın olduğunun izlerine Herodot’ta rastlıyoruz. Antikçağ yazarı, bir İskit kralının cenaze töreninde mezarın içinde boş kalan yerlere kralın atlarının boğulup konduğunu belirtmektedir. Ayrıca ölen kişinin sene-i devriyesinde onun en güzel atlarından elli tanesinin boğulup iç organlarının çıkartıldığını, içlerinin temizlenerek saman doldurulduğunu ve

¹² Eyüp Akman, “Türk ve Dünya Kültüründeki Su Kültü Üzerine Düşünceler”, *Gazi Üniversitesi Kastamonu Eğitim Dergisi* 10/1 (Mart 2002), 7.

¹³ Sibel Turhan Tuna, “Tevrat’la Kur’ân’da Kurban Kıssası ve Dalaman’da Bu Kıssanın Sözlü Geleneğe Yansımaları”, *Millî Folklor* 22/86 (Yaz 2010), 31.

¹⁴ Feyizli, *İslam’da ve Diğer İnanç Sistemlerinde Oruç-Kurban*, 77.

¹⁵ M. Naci Önal, “Dağ Kültü, Eren Kültü Şenliklerinin Muğla’daki Yansımaları”, *Bilgi* 25/99 (Aralık 2003), 114.

dikildiğini kaydetmiştir.¹⁶ At kafasının sırığa geçirilmesi ve derisinin sınırlara gerilerek mezarın yanına dikilmesi ritüeli birçok bozkır topluluğunda görülmektedir. Hunlar ve Göktürklerde de ölen kişinin atının kurban edilerek kafasının mezar yanına bırakılmasına devam edildiği bilinmektedir.¹⁷ XIII. yüzyıla gelindiğinde bu kez Kıpçaklarda aynı uygulamayla karşılaşılmaktadır.

Anadolu coğrafyasına geldiği vakit İslamiyet'in de kabulüyle beraber birtakım değişikliklerle bu inancın yaşatıldığı anlaşılmaktadır. Selçuklu sultanı İzzeddin Keykavus, babasının türbesine nöbette bulundurulması için bir yedek at tayin ettirmiş; ancak İslam inancı etkisiyle bu at kesilmemiştir.¹⁸ Bu örnek İslam'ın Türklerdeki kurban uygulamasındaki ıslah edici yönü ortaya koyması itibarıyla dikkat çekicidir.

Eski Türklerdeki kurban anlayışı, kitleler halinde İslam dinine geçiş ile birlikte yeni bir boyut kazanarak devam etmiştir. Örneğin İslamiyet'te, kurban edilecek hayvanın sağlıklı olmasının yanında yaşını doldurmuş olması gibi bazı kıstaslar vardır ve kesilecek hayvanlar sınırlandırılmıştır. Buna göre sığır, manda, deve, koyun ve keçi kurban edilebilecek hayvanlardır. İslam inancında atın kurban edilmesi uygun görülmemişse de gerek Kur'an-ı Kerim'de, gerekse hadislerde at eti yemenin hükmüne dair açık bir kaidenin bulunmaması Türkler arasında at eti yenmesinin devamını sağlamıştır.

3.3.3. Mısır

İslâm öncesi dönemde Mısır'da genç ve güzel bir kızı, bereket kaynağı olarak görülen Nil tanrısına kurban olarak sunmaktan müteşekkil bir uygulama hüküm sürüyordu. Her sene genç ve güzel bir kız araştırılıp bulunuyor; diri diri Nil nehrine atılmadan önce, ziynet ve süs eşyalarıyla donatılıyordu. Nil'in bereketle taşması, tanrı tarafından kabul edilmiş olan bu kurban takdimine atfediliyordu. Müslümanlar Mısır'a geldikleri zaman ordu kumandanı Amr b. As bu uygulamayı yasakladı. Ancak o sene yağmurlar gecikmiş, Nil nehrinin taşması gerçekleşmemişti. Halk endişelenmeye, mırıldanmaya başlamıştı; Müslüman validen eski uygulamaya dönülmesini istediler. Mısır halkı, Vali Amr b. As'tan bu isteklerini şu şekilde arz eder: "Ya Amr, Nil Nehrinin geleneksel bir âdeti vardır. O âdet yerine getirilmezse nehrin suyu çoğalmaz. Nehir suyu çoğalmazsa halkımız da açlık sıkıntısı ile karşı karşıya kalır." Amr, bu âdetin ne olduğunu merak eder. Aldığı cevap şu şekildedir:

"Biz, her sene çocuklu bir fakir aileyi altın ve parayla kandırır ve çocuğunu kurban etmek üzere Nil Nehrine atarız. Böylece Nil Nehrinin suyu çoğalmaya başlar. Halkımız da bu vesile ile ondan istifade ederek, daha kolay kazanç sağlar."

Amr bin As, cahiliyet döneminden kalma bu insanlık dışı âdetin uygulanmasına müsaade etmedi ama meselenin kökünden halli için de Halife Hz. Ömer'e bu durumu bildiren bir mektup yazdı. Hz. Ömer, cevabî yazısında şunları söyler: "Bu çirkin âdeti kabul etmemekle çok isabetli davranmışsın. Sana gönderdiğim mektupta ilaveten bir mektup daha var. Onu 'Bismillah' diyerek Nil Nehrine atıver."

¹⁶ Umut Üren, "Türklerde At Kurbanı ve Dede Korkut'taki İzleri", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 15/2 (Ekim 2015), 67.

¹⁷ W. Eberhard, *Çinin Şimal Komşuları*, çev. Nimet Uluğtuğ (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1996), 94.

¹⁸ İbrahim Onay, "İslamiyetten Önce Türklerde, Cenaze ve Defin İşlemlerinde Uygulanan Gelenekler ve Bunların Amaçları", *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6/3 (Mart 2013), 485.

Hız. Ömer'in Nil Nehrine hitaben kaleme aldığı ikinci mektubunda şunlar yazılıydı: "Ya Nil! Akacaksan, Allah'ın izniyle daha evvel nasıl akıyordu isen öyle ak! Eğer akmayacaksan kıyamete kadar bir daha akma! Vali Amr bin As, halkın katılımı ile Hız. Ömer'in Nil Nehrine yazdığı özel mektubunu nehre attı. Ertesi gün, Nil Nehrinin sularının on altı metre yükseldiği görüldü. Böylece Hız. Ömer, bâtil inançlara bağlı hurafelerin geçerli olmadığını her şeyin Allah'ın kudret ve hükmü ile cereyan ettiğini göstermiş oldu.¹⁹

3.3.4. Afrika

İlkel kabilelerde yüce tanrı veya tanrıların yardımlarını elde etmek, gazaplarından korunmak veya günahlardan kurtulmak için icra edilen başlıca ibadetlerden birinin kurban takdimi olduğunu belirtmiştik. Kabilelere göre değişen çeşitli kurban telakkilerine rastlanmakla birlikte genelde sebze, alkol ve hayvan olmak üzere üç farklı türden kurban sunulmaktadır. Afrikalı ilkel kabilelerin bir kısmına göre bazı tanrılar kanı sevmezdi; onlar için sadece suyu veya alkolü yere dökmek, mezbahta birkaç ceviz, bezelye veya fasulye sunmak kurban olarak kabul edilirdi. Öte yandan tavuk kurbanının çok yaygın olduğu görülmekteyse de koyun, keçi, köpek ve önemli ayinlerde boğa gibi hayvanlar da kurban olarak sunulmaktadır. Ferdin ruhlarla ilişkisini devam ettirmek için günlük basit kurbanlar söz konusu olduğu gibi kuraklık vb. tabii afetlerin meydana geldiği zamanlarda bütün aile veya klanın da katılımıyla koyun veya boğaların sunulduğu merasimler düzenlenmektedir. Bu merasimlerde bütün halk bir araya gelerek hayvanın kesilmesini seyretmekte, etinden yemekte, bu arada bir reis veya rahibin yönetiminde dua edilmektedir. Bazı Afrikalıların büyük kayalıklarda veya coşkun nehirlerde ruhların bulunduğu inandıkları ve inayetlerini kazanmak yahut gazaplarından korunmak için onlara bazı şeyleri takdim ettikleri de görülmektedir.²⁰

3.3.5. Hindistan

Hayvan kurbanı fikri Uzakdoğu'da azalmış fakat tamamen ortadan kalkmamıştır. Bununla birlikte Hindistan'da Budizm, Çin'de Taoizm ve Konfüçyanizm'in getirdiği tabiata yönelik hayat tarzı ve vejetaryen kültür hayvan kurbanı fikrinin gelişmesini ciddi olarak engellemiştir. Bu bölgede tanrılara daha çok meyve, çiçek ve sebze yemekleri sunulmakta, bunlar törenle heykellerin önüne veya mukaddes mahallere bırakılmaktadır. Ayrıca hayvanla ilgili inançlar takvimde, hatta günün belli saatlerinin temsilinde kullanımına varıncaya kadar pratik hayatla bütünleşmiştir.

Hindistan'da Babürlüler Kurban ve Ramazan gibi bayramlarının kutlanmasının yanı sıra Hinduların bayramlarına da önem göstermişlerdir. Ancak Hindular bazı hayır durumlarında Müslümanlara yiyecek ve kıyafet göndermiş olsalar da hiçbir zaman Kurban Bayramlarını kutlamamışlardır. Babürlüler ise saraylarında Hindu bayramlarını resmen ilan etmişlerdir. Dahası Babürlü padişahlarının çoğu ineğin kesilmesine yasak koymuşlardır. Babür İmparatorları, Jaina veya Brahmanikal hassasiyete ve ineğin kutsallığına uyum sağlamak için bu yasağı uygulamışlardır.²¹

¹⁹ Muhammed Hamidullah, *İslâm Anayasa Hukuku*, çev. Vecdi Akyüz (İstanbul: Beyan Yayınları, 2015), 237.

²⁰ S. A. Adewale, "Afrika'nın Geleneksel Dininde Kurban", çev. Ahmet Güç, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (Ocak 1998), 592-598.

²¹ D. N. Jha, *The Myth of the Holy Cow* (New Delhi: Navayana Publishing, 2009), 18.

Hindistan'daki Hinduların Müslümanların Kurban Bayramı'nı kutlamayışlarının nedeni şüphesiz ki sığırı kutsal bir varlık olarak görmelerinden kaynaklıdır. Kurban Bayramı sebebiyle Hindistan'da Hindu-Müslüman çatışmasının geçmişte olduğu gibi günümüze dahi yansımaları söz konusudur. Hindistan tarihinde sosyo-kültürel araştırmalar için bu çatışmalar konusu önemli bir yer tutmaktadır. Müslümanlar Kurban Bayramı'nda inek kurban ettikleri için Hindular tarafından "kasap" olarak nitelendirilmişlerdir.

Babürlüler, Kurban Bayramlarını İslam dininin ritüelleri gereği kutlamışlardır. Ancak ilk Babürlü padişahlarının kurban etmek için koyun, keçi ve deve tercih ettikleri anlaşılmaktadır. Ayrıca padişahlar, Hindistan'da ineğin kutsal olmasından dolayı halkın kültürel dokusuna zarar vermemek ve olası toplumsal çatışma ve ayaklanmaların önüne geçebilmek için yer yer sığır kesimini yasaklamışlardır. Babürlü devletinin ilk padişahları olan Babür Şah ve oğlu Hümayun Şah dönemlerinde sığır kesme yasağı yasalaştırılmasa da kesilmemesine dair belirgin bir şekilde uyarı ve önerilerin olduğu anlaşılmaktadır. Ekber Şah, Cihangir Şah, Şah Cihan ve Evrengzib dönemlerinde ise sığırın kesilmesinin yasak olduğu anlaşılmaktadır.

Hindistan'da sığırın kurban edilmesi durumunda toplumsal tansiyonu yükselten Kurban Bayramı, Babürlü döneminde duyarlılıklar bayramı haline gelmiştir. Padişahların pek çoğu ineği kutsal sayan Hindu halka karşı anlayışlı olmuşlardır. Bu duyarlılığın sebebinin Babürlü hoşgörüsüne bağlamak mümkündür; ancak çok daha önemli bir şeyi göz ardı etmemek gerekmektedir. Hindistan farklı dil, din ve kültürler bütünüdür. Babürlü Padişahları farklı halkları ve kültürleri bir arada tutabilmek ve yaşatabilmek için, dahası devletin bekasını sağlamak için Kurban Bayramlarında ve diğer zamanlarda sığır kesilmesinin uygun görülmediği bir politika izlemişlerdir.

Büyüktaş'ın da belirttiği üzere Hindistan'da inek kutsal ve kültürel bir motif olarak yerini almıştır. İneğin doğum süresinin insanınki gibi dokuz ay olması ve iyi bir insanın ruhunun bir ineğe geçtiğine inanılması gibi hususlar önem kazanmıştır. Ancak sığırın Hindistan ekonomisine katkısı göz önünde bulundurulduğunda; "sığır, eski çağlardan beri iktisadi öneminden dolayı zamanla toplumun kültürel değerlerine yerleşmiştir." fikri daha ağır basmaktadır. Diğer bir ifadeyle, iktisadî bir motif olarak hayati öneme haiz olan inek, Hindistan'da kutsal sayılmıştır.²²

Sonuç

İnsanlık tarihine dikkatlerimizi çevirdiğimizde kurban ibadetinin muhtelif şekillerde ilk andan itibaren var olageldiğini söylemeliyiz. İlk insan aynı zamanda ilk peygamber olarak hayatın bütününe dair ilkeler ortaya koyduğu gibi kurban ibadetinin de ilkeleri hususunda insanlığa rehberlik etmiş, bu ibadetin ne şekilde gerçekleştirileceği hususunda esaslar ve pratik uygulamalar ortaya koymuştur. Ancak tarihsel süreçte insanoğlunun bu esaslardan uzaklaştığı dönem ve toplumlar olmuştur. Örneğin kurban ibadeti için belirlenmiş hayvanlar yerine insanlar kurban edilmiş, pratik uygulama ihmal veya iptal edilerek manaya indirgenmiş, kurban hayvanları ile ilgili değişiklikler gerçekleştirilmiştir. Birkaçını dile getirdiğimiz bu uygulamalar kurban ibadetinin tahrifatını, aşırılıkların ortaya çıkmasını, sınırların aşılmasını ve tüm varlığa dair zulümlerin ortaya çıkmasını beraberinde getirmiştir.

²² Canan Kuş Büyüktaş, "Babürlüler Döneminde Kurban Bayramı Kutlamaları (1526-1707)", *Apjir* 4/2 (Ağustos 2020), 148.

Bu noktada İslam, tarihsel süreçte peygamberler ile kurban ibadetinin sadece Allah için kesilmesi, belirli hayvanlar üzerinden gerçekleştirilmesi, hem şekil (kesim) hem de mana (takva) bütünlüğünün dikkate alınmasını temin gibi ilkelerle toplumlara ıslah etmeye gayret göstermiştir. Bu maksatla insan kurban etme uygulamasını Hz. İbrahim'in Hz. İsmail'i kurban etme girişimi karşısında koçu kurban ederek ıslah girişiminde bulunmuştur. Mısır toplumunda Nil tanrısına sunulan kızların durumu esasında insan kurban etmenin farklı bir örneği iken buna mani olunarak yine aynı ıslah gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Allah katında bir hayvan mesabesinde olan örneğin ineğin zaman içinde ilahlaştırılması karşısında ona kurbanlıklar arasında yer vererek aynı gaye güdülmüştür. Bu konuda Hz. Musa döneminde gerek İsrailoğullarının inek kurban etmeleri doğrultusundaki imtihanı gerekse de Samiri'nin buzağıyı ilah edinmesi örnekleri karşısında İslam bu uygulamaları da aynı gaye uğrunda ıslah etmiştir. Dahası Cahiliye Arap toplumunda görüldüğü üzere Allah dışındaki varlıklar için (putlar) kesilen kurbanlar iptal ve ıslah edilmiştir. Bu iptal ve ıslah teşebbüsü tüm fetih coğrafyasındaki muhtelif uygulamalara teşmil edilerek sürdürülmüştür. Bu sayede insanlık kurban ibadeti hususunda ortaya koydukları yanlışlıklardan, aşırılıklardan, tahribatlardan ve zulümlerden arındırılmaya çalışılmıştır.

Metnimizin İslam Tarihi'nde kurban ibadeti hususunda ortaya koymaya çalıştığı birinci iddiası bu ıslah girişimi ise ikinci iddiası da kurban ibadetinin son halini almasının Hz. Muhammed'in getirdiği mesaj ile tamamlandığı yani kurban ibadetinin tarihsel süreç ile bağlantılı bir şekilde nihai şeklini aldığıdır. Diğer bir ifadeyle insanlığın tarihsel süreçte kurban ibadeti ile ortaya koyduğu gerek daha önceki hayvanlarla ilgili uygulamalar (Hindular için inek vs.) gerek insan kurban edilmesi gerekse de kurban anlayışı ile ilgili tahribatlar bir sonraki mesaj ile ıslah edilerek aşama aşama son peygamberde nihai formuna kavuşmuştur. Örneğin tarihsel süreçte insan kurban etme hadisesi vuku bulduğunda Hz. İbrahim ile buna müdahil olunmuş, buzağı/inek hayvanının ilahlaştırılması karşısında ona kurban hayvanları arasında yer verilmiştir. Bu durum İslam'daki kurban ibadetinin insanlığın tecrübelerinden süzülerek nihai halini almış olduğunu kanıtlamaktadır.

Hz. Muhammed ile nihai şeklini alan kurban ibadetinin tüm tarihi arka planın nihai hasılası olması bundan sonraki tüm insanlık için üzerinde herhangi bir değişimin olmayacağı anlamına gelmektedir. Bu sayede insanlık kurban ibadetinin son halini dikkate alarak kendilerini ıslah etmek durumundadır. Diğer bir ifadeyle Müslümanlar insanlığı günümüzde ve gelecekte nihai halini alan kurban ibadeti ile ıslah etmek ile mükelleftirler.

Kaynakça

- Adewale, S. A. “Afrika'nın Geleneksel Dininde Kurban”, çev. Ahmet Güç, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/7 (Ocak 1998), 587-600.
- Akman, Eyüp. “Türk ve Dünya Kültüründeki Su Kültü Üzerine Düşünceler”. *Gazi Üniversitesi Kastamonu Eğitim Dergisi* 10/1 (Mart 2002), 1-10.
- Aruçi, Muhammed. “Sâibe”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 35/542-543. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.

- Dinler Tarihi Ansiklopedisi*. Sabah Dış Ticaret ve Pazarlama A.Ş. İstanbul: Baskı Medya Ofset, 1999.
- Eberhard, W. *Çinin Şimal Komşuları*. ev. Nimet Uluğtuğ. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1996.
- Feyzli, Tahsin. *İslam'da ve Diğer İnanç Sistemlerinde Oruç-Kurban*. İstanbul: MEB Basımevi, 1993.
- Gögebakan, Yüksel. "Semavi ve Pagan Dinlerde Ortak Özellik Olarak Kurban'ın Resim Sanatı İçerisindeki Yeri (Hz. İsmail/Hz. İshak'ın Kurbanı ve İphigeneai'nın Kurbanı)". *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi (GSED)* 36 (Ağustos 2016), 58-89.
- Görgün, Tahsin. "Dünya Tarihsel Bir Bakışla İslam Tarihini Yeniden Düşünmek", *İslam Düşünce Atlası (İDA)*. ed. İbrahim Halil Üçer. 1/80-86. Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2017.
- Hamidullah, Muhammed. *İslâm Anayasa Hukuku*. çev. Vecdi Akyüz. İstanbul: Beyan Yayınları, 2015.
- Harman, Ömer Faruk. "Çocuk Düşürme". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 8/363-364. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Hodgson, Marshall G. S. *İslam'ın Serüveni*. 1-3. çev. Berkay Ersöz. İstanbul: Phoenix Yayınları, 2021.
- Jha, D. N. *The Myth of the Holy Cow*. New Delhi: Navayana Publishing, 2009.
- Kuş Büyüktaş, Canan. "Babürlülere Döneminde Kurban Bayramı Kutlamaları (1526-1707)". *Apjir* 4/2 (Ağustos 2020), 145-157.
- Macit, Abdulkadir. "İslam Medeniyetinin Bütünlüklü, Kapsayıcı ve Diğer Medeniyetlerle Etkileşime Açık Yapısı". *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (İMAD)* 4/2 (Aralık 2019), 195-220.
- Macit, Abdulkadir. "Medeniyetin Kurucu Unsuru Olarak Nübüvvet: Toplumun Kuruluşu Hakkında Farklı Tarih Tasavvurları". *İnsan&Toplum* 10/3 (Eylül 2020), 1-44.
- Onay, İbrahim. "İslamiyet'ten Önce Türklerde, Cenaze ve Defin İşlemlerinde Uygulanan Gelenekler ve Bunların Amaçları". *The Journal of Academic Social Science Studies* 6/3 (Mart 2013), 479-490.
- Önal, M. Naci. "Dağ Kültü, Eren Kültü Şenliklerinin Muğla'daki Yansımaları". *Bilgi* 25/99 (Aralık 2003), 99-124.
- Sunar, Lütfi. "Dünya Tarihinin Vasatı Olarak İslam Medeniyeti", *İslam Düşünce Atlası (İDA)*. ed. İbrahim Halil Üçer. 1/68-75. Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2017.
- Tuna, Sibel Turhan. "Tevrat'la Kur'an'da Kurban Kıssası ve Dalaman'da Bu Kıssanın Sözlü Geleneğe Yansımaları". *Millî Folklor* 22/86 (Yaz 2010), 30-42.
- Üren, Umut. "Türklerde At Kurbanı ve Dede Korkut'taki İzleri". *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 15/2 (Ekim 2015), 65-74.

KURBANIN MAHİYETİ HÜKMÜ VE DİNİ DAYANAKLARI

Ahmet EKŞİ*

Giriş

İnsanlık tarihi kadar eski olan ve özünde Allah'a yakınlaşmayı barındıran kurban ibadeti, hicretin ikinci yılında teşri kılınmıştır. O yıldan itibaren başta Hz. Muhammed (s.a.v.) olmak üzere Müslümanlar, fert ve toplum açısından birçok fayda taşıyan kurban ibadetini eda etmeye özen göstererek uygulamaya devam etmişlerdir. Malî bir ibadet olan kurban, toplumda kardeşlik, yardımlaşma ve dayanışma ruhunu daima canlı tutmuş toplumsal yardımlaşma ve dayanışmaya katkıda bulunmuştur.

Fıkıh literatüründe kurban ve kurbanın dinî hükmü denilince, aksine bir kayıt bulunmadığı sürece, Kurban Bayramı'nda kesilen kurban ve bunun hükmü anlaşılır. Bu çalışmada öncelikle klasik fıkıh müktesebatında kurban ibadetini ifade etmek için kullanılan kavramlara değinilecektir. Ardından Kurban Bayramı'nda kesilen ve udhiyye denilen kurban çeşidi ile sınırlı olmak kaydıyla kurban kesmenin dinî hükmü ve bu hükme dayanak teşkil eden deliller ortaya konulacaktır.

1. Kurbanın Mahiyeti

Kurban, ilk insan ve ilk peygamber Hz. Âdem'den beri insanoğlunun Tanrı ile manevi bir irtibat kurmasının yolu olagelmiştir.¹ Uygulamada din ve kültürlerle göre farklılık gösteren kurban âdeti, İslam dininde cinayet, şirk, israf, hayvana eziyet ve çevre kirliliği gibi olumsuz unsurlardan temizlenerek taabbüdü, malî ve sosyal nitelikleri bir arada bulunduran bir ibadet halini almıştır. Malî bir ibadet olan kurbanda taabbüdü yönler de bulunmakla birlikte fert ve toplum yararı daha ön plandadır.²

Serahsî'nin ifadesiyle mal ile yapılan ibadetler iki türdür. Sadakalarda olduğu gibi temlik yoluyla yapılan ibadetler birinci türü, köle azat etmede olduğu gibi itlaf (yok etme) yoluyla

* Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı, ahmet.eksi@kocaeli.edu.tr <https://orcid.org/0000-0003-3218-7837>.

¹ Murtaza Bedir, *Kurban İbadeti* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007), 11.

² Ali Bardakoğlu, "Kurban", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/436.

yapılan ibadetler de ikinci türünü oluşturur. Kurban, malî ibadetlerin bu iki çeşidini de içinde barındırır. Zira Allah'a yakınlaşmanın bir aracı olarak kan akıtma (irâkatü'd-dem) bir itlaftır. Ancak kurban etinin dağıtılması ise sadaka yoluyla yapılan bir ibadettir. Bu ise bir temliktir.³ Bu yönüyle kurban, kendi başına bir anlamı olan özel bir ibadet olup bu ibadetin temel esasını hayvanın kanının akıtılması ve buna bağlı olarak etinin sadaka ve ziyafet olarak dağıtılması oluşturur. Ancak kurban kesen kişinin niyeti ve samimiyeti onun Allah katında kabul edilmesi bakımından ayrıca önem arz etmektedir.⁴

Arapçada (قرب) fiilinden türeyen (قربان) kelimesi, mastar olarak “yaklaşmak” isim olarak ise “kendisiyle Allah'a yaklaşılacak şey” demektir. Ayrıca Allah'a yaklaşmak amacıyla kesilen hayvan anlamına da gelmektedir.⁵ Her ne kadar insanı Allah'a yaklaştıran her türlü ibadet “kurban” olarak nitelendirilebilirse de⁶ fıkıh literatüründe “kurban” terimi ile kastedilen ibadet amacıyla belirli bir vakitte, belirli özellikleri bulunan bir hayvanı belli bir yöntemle boğazlamaktır. Yani kurban hem kurban kesme eyleminin ve hem de kurbanlık hayvanın adıdır. “Kurban” kelimesi, Kur'an-ı Kerim'de de hem sözlük hem de ıstılahî anlamını kapsayacak şekilde kullanılmıştır. İlgili ayetlerin birinde şöyle buyrulmaktadır:

وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ ابْنَيْ آدَمَ بِالْحَقِّ إِذْ قَرَّبَا قُرْبَانًا

“(Ey Muhammed!) Onlara, Âdem'in iki oğlunun haberini gerçek olarak oku. Hani ikisi de birer kurban sunmuşlardı...”⁷

Geniş anlamda bütün kurban çeşitlerini kapsayan *kurban* kelimesi, dar anlamda ve klasik fıkıh literatüründe ise bayramda kesilen (udhiyye) kurban için kullanılır. Aynı şekilde örfte de kurban denilince Kurban Bayramı'nda ibadet olarak kesilen hayvan anlaşılır. Burada belirleyici unsur vakit ve hayvanın bu vakte erişmenin sonucu olarak kesilmiş olmasıdır.⁸

2. Kurban Yerine Kullanılan Diğer Kavramlar

2.1. Udhiyye

İslam diniyle beraber kurban kelimesi yerine “udhiyye (أضحية)” kelimesi kullanılmaya başlanmıştır. Sözlükte feda etmek, özveride bulunmak gibi anlamlara gelen udhiyye (أضحية) kelimesinin çoğulu (أضحى) şeklinde gelir. Dini terminolojide kurbanın bu şekilde isimlendirilmesi Hz. Peygamber'in şu hadisinden alınmıştır.⁹

عن أبي هريرة عن النبي ﷺ أنه قال في يوم أضحى: من كان ذبح قبل صلاتنا فليعد ذبيحته

Ebu Hureyre'den rivayetle Hz. Peygamber (s.a.v.) kurban kesilen gün şöyle buyurmuştur: “Kim (bayram namazını) kılmadan kesti ise onun yerine başkasını iade etsin. Kim kesmediyse kessin!”¹⁰ Bu hadisten mülhem Kurban Bayramı'nda Allah rızası için kesilen kurbanı “ud-

³ Ebu Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl es-Serahsî, *el-Mebsut* (Beyrut: Daru'l-Marife, ts.), 12/8.

⁴ Bedir, *Kurban İbadeti*, 30.

⁵ Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Ragıb el-İsfahanî, *el-Müfredat fi garibi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Seyyid Kilanî (Beyrut: Daru'l-Ma'rife, ts.), “krb”, 399.

⁶ “Kurbân”, *el-Mevsuatü'l-Fikhiyye* (Kuveyt: Vizaretü'l-Evkaf ve's-Şuuni'l-İslâmiyye, 1995), 33/92.

⁷ Kur'an-ı Kerim Meali, çev. Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), el-Mâide, 5/27.

⁸ Ali Bardakoğlu, “Kurban”, 26/436.

⁹ Ragıb el-İsfahanî, “Dhy”, 293.

¹⁰ Buhârî, “Edâhî”, 12, Müslim, “Edâhî”, 3.

hiyye/dahiyye”, kesme işlemine “tadhiyye”, kurban kesilen güne “yevmu’l-edha” ve Kurban Bayramı’na da “ıydu’l-edha” denilmiştir.¹¹ Kurban deyince, dilimizde, diğer türleri bir yana bırakılarak, sadece udhiyye kurbanı anlaşılır.

2.2. Nahr

Nahr, kelimesi hem isim hem de mastar olarak kullanılır. İsim olan nahır, göğsün boyun tarafına gelen boğaz çukuruna doğru gerdanlık yerine denir.¹² Mastar olan nahır ise, Rağib el-İsfahani’nin beyanına göre aslında “nahr”e isabet ettirmek yani vurmak veya dokunmak veya boğaz çukuruna bıçak sokmak suretiyle nahre rastlamak demektir. Arap örfünde nahr deve kesmekte çok kullanıldığı için kelime “deve kesme” anlamıyla meşhur olmuştur.¹³ Aynı şekilde bazı müfessirler de nahrın boğazlamak manasına geldiğini göstermek için “develeri kes” diye takdir ve tefsir etmişlerdir.¹⁴

Fıkıh ıstılahında devenin göğsü üstünden yani boynun gövdeye bitiştiği yerden bıçak vurup boğaz damarlarını kesmek demektir.¹⁵ Bu sebeple kurbanların kesildiği Zilhiccenin on, on bir ve on ikinci günlerine “eyyam-ı nahr” denir.¹⁶

فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَأَنْحَرْ

“O Halde, Rabbin için namaz kıl, kurban kes”¹⁷ ayetindeki (وَأَنْحَرْ) emrine gelince her ne kadar “namazda eli göğüs üzerine koymaya, sağ eli sol el üzerine koymaya, iftitah tekbirinde, rükûa giderken ve secdeye varken ellerin kaldırılmasına (ref’ul-yedeyn) ve göğsünü kibleye döndürmeye veya şehvetini kontrol ederek nefsini öldürmeye” yönelik bir emir olduğuna dair rivayetler olsa da¹⁸ aslında burada kastedilen hacda kurban kesmektir.¹⁹ Zira ayetin geliş sebebinin şükür ve ibadet manası taşınması hasebiyle emrin kurban kesmeye yönelik olduğu açıktır. Nitekim Alûsî de konuyla ilgili görüşleri serdettikten sonra çoğunluğun nahrın maksadın sadece deve kesmekten ibaret olmadığını genel anlamda kurban kesme anlamına geldiğini söylemiştir.²⁰ Usûl-i fıkıh deyimiyle söylemek gerekirse, nahr boğazlamak mânâsında zahirdir. Fakat mefulü hakkında mücmeldir. Dolayısıyla hangi hayvanların kurban için kesilebileceği diğer delillerle beyana muhtaçtır. Ayrıca genellemeye veya kurban olmaya layık herhangi bir hayvanın kesilebileceğine işaretle mefulün cinsi tayin edilmeyerek fiilin kendisinin meydana gelmesi istenmiş olabilir.²¹ Zira ayette asıl vurgulanan husus, belli bir namaz ve kurban olmayıp namaz, kurban gibi ibadetlerin yalnızca Allah’a, bütün nimetlerin sahibine özgü kılınması, yal-

¹¹ Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 1998), “kurban”, 254-255.

¹² Erdoğan, “Nahr”, 360.

¹³ Rağib el-İsfahani, “Nhr”, 485.

¹⁴ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili* (İstanbul: Azim Dağıtım, ts.), 9/531.

¹⁵ Erdoğan, “Nahr”, 360.

¹⁶ Şâfiî mezhebine göre kurban kesme vakti bayramın dördüncü günün akşamına kadar devam eder. Şâfiiler bu konuda teşrik günlerinde kurban kesilebileceğine dair hadisleri delil olarak almışlardır. (bk. Hatîb eş-Şirbîni, *Muğni’l-Muhtâc: Minhacü’l-Talibin Şerhi*, trc. Soner Duman (İstanbul: Mirac, 2016), 17/506.

¹⁷ el-Kevser, 108/2.

¹⁸ Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki (Beirut: Müessesetü’r-Risale, 2006/1427), 22/526-527.

¹⁹ Rağib el-İsfahani, “Nhr”, 485.

²⁰ Ebû’s-Senâ Şehâbeddîn Mahmûd b. Abdullâh b. Mahmûd Alûsî, *Ruhü’l-meanî fi tefsiri’l-Kur’âni’l-azim ve’s-seb’i’l-mesani*, thk. Ali Abdülbari Atiyye (Beirut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, H 1415), 15/481.

²¹ Yazır, *Hak Dini*, 9/531-532.

nızca Rabbe ibadet edilmesidir.²² Yaygın görüşe göre ise ayetteki “namaz kıl” ifadesi bayram namazını ve “kurban kes” ifadesi ise kurban bayramı günlerinde kesilen kurbanı ifade eder.²³

2.3. Zebh

Sözlükte boğazlama, hayvanın boğazına bıçak vurup damarlarını kesme anlamına gelen zebh, fıkıh ıstılahında hayvanın nefes borusu, “meri” denilen yemek borusu ile bu ikisi arasında bulunan ve adına “vedec” denilen iki damarın kesilmesiyle hayvanın kesilmesi demektir.²⁴ Bu anlamıyla zebh yerine “tezkiye” de kullanılır.²⁵ Kesilen, boğazlanan hayvan için ise (ذَبْح) kelimesi kullanılır.²⁶ Genel anlamda hayvanın eti veya derisi için kesimini ifade eden *zebh* kelimesi, Allah’ın rızasını kazanma ve isteğine boyun eğme gayesiyle kesilen kurbandan ayrılrsa da kurbanla aynı anlamda kullanıldığı durumlar da vardır. Nitekim Saffat suresinin 107. ayetinde bu kelime kesilen kurbanlık hayvan anlamında şu şekilde geçmektedir:

وَقَدَيْنَاهُ بِذَبْحٍ عَظِيمٍ
“Biz, (İbrahim’e) büyük bir kurbanlık vererek onu (İsmail’i) kurtardık.”

Kurban olgusunun Hz. İbrahim’in uygulamasına dayandığını belirten Saffat suresinin 99-111. ayetleri, Müslümanlar için doğrudan doğruya bir kurban yükümlülüğünden söz etmezse de Hz. İbrahim’in yaşadığı yöredeki özellikle Harranlılar arasında yaygın olan insan kurbanı yerine, hayvan kurbanının konulduğunu açıkça gösterir.²⁷

Diğer taraftan zebh ile udhiyye arasında mana bakımından umum husus ilişkisi vardır. Zira genel anlamda hayvan boğazlama için zebh kullanılırken sadece kurban günlerinde hayvan boğazlama için udhiyye kullanılmaktadır. Bu nedenle fıkıh kitaplarında zebh, anlamının umûmiliği bakımından hususi mana ifade eden udhiyyeden önce gelir.²⁸

2.4. Nüsük

Kesilen hayvan için “zebhâ” ve “udhiyye” gibi kelimeler yanında, aynı anlamda “nesîke” (ç. nüsük) kelimesi de kullanılır. Nüsük kelimesi, “kesilen hayvan” anlamı yanında, “kurban kesmek” anlamında da kullanılmıştır: “Hacı ve umreyi Allah için tam yapın. Eğer (bunlardan) alıkonursanız kolayınıza gelen kurbanı gönderin. Kurban, yerine varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin. Sizden her kim hasta olursa yahut başından bir rahatsızlığı varsa, oruç veya sadaka veya kurban (nüsük) olmak üzere fidye gerekir...”²⁹ Bu ayetteki nüsük, kurban demektir. Nitekim Ka’b b. Ucre’den rivayet edildiğine göre, bu ayet kendisi hakkında nazil olmuştur. Şöyle ki, ihramda iken, Hz. Peygamber (s.a.v.) ona başındaki rahatsızlığından dolayı

²² Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi l-Kur’ân*, 22/525; Hayrettin Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017), 5/701.

²³ Hamdi Döndüren, *Ahkamu l-Kur’an* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2020), 10/511.

²⁴ Erdoğan, “Zebh”, 491.

²⁵ Erdoğan, “Tezkiye”, 464.

²⁶ Ragıb el-İsfahani, “Zbh”, 177.

²⁷ Vecdi Akyüz, “Kur’an ve Hadis Boyutuyla Kurban”, *Din ve Hayat*, S 11, (Ekim 2020), 10.

²⁸ bk. Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülazîz ed-Dımaşki İbn Abidin, *Reddü l-muhtar ale d-Dürri l-muhtar: şerhu Tenviri l-ebşâr = Hâşiyetu İbn Abidin*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavvaz (Beyrut: Dâru l-Küttübi l-İlmiyye, 1994), 9/452.

²⁹ el-Bakara, 2/196.

traş olmasını ve onun yerine üç gün oruç tutmasını veya altı fakiri doyurmasını yahut da bir kurbanı kesmesini söylemiştir.³⁰

Nüsük kelimesinin kurban anlamına geldiğini ima eden bir başka ayet ise şöyledir: “*De ki: Şüphesiz benim namazım, kurbanım (nüsükü), hayatım ve ölümüm hepsi âlemlerin Rabbi Allah içindir.*”³¹ Hz. Peygamber’in (s.a.v.) kurban kesim esnasında dua ederken bu ayeti de okuduğu rivayet edilmiştir.³² Bu rivayetler ayetteki nüsük kelimesinin kurban anlamını da kapsadığı ihtimalini güçlendirmektedir. Öte yandan “*Her ümmet için, Allah’ın kendilerine rızık olarak verdiği hayvanlar üzerine ismini ansınlar diye kurban kesmeyi meşru kıldık. İşte sizin ilahınız bir tek ilahtır. Şu hâlde yalnız ona teslim olun. Alçak gönüllüleri müjdele!*”³³ ayetindeki “mensek” kelimesi de kurban veya kurban kesme yeri anlamına gelmektedir.³⁴ Aynı kelimenin geçtiği bir diğer ayette³⁵ ise mensek, kurban anlamından çok, ibadet biçimi anlamında kullanılmıştır. Ayetlerdeki bu kullanımlarda olduğu gibi Hz. Peygamber de birçok hadisinde “nüsük” kelimesini kurban anlamında kullanmıştır.³⁶

2.5. Hedy

Sözlükte “yol göstermek, izinden gitmek; göndermek, hediye etmek” anlamlarına gelen hedy (hedy) kelimesi, fıkıh terimi olarak hac ve umre sırasında Harem’de kesilen kurbanlık hayvanları ifade eder.³⁷ Kur’an-ı Kerim’de terim anlamında beş yerde geçmektedir. Bu ayetlerin birinde şöyle buyrulmaktadır: “*Ey iman edenler! Allah’ın (koyduğu din) nişanelerine, haram aya, hac kurbanına, (bu kurbanlıklara takılı) gerdanlıklara ve de Rab’lerinden bol nimet ve hoşnutluk isteyerek Kâbe’ye gelenlere sakın saygısızlık etmeyin...*”³⁸

3. Kurbanın Hükmü

Hicretin ikinci yılında teşri kılınan kurbanın meşruiyeti, Kitap, sünnet ve ashabın icma ile sabittir.³⁹ Kurban’ın kitaptan meşruiyetinin delili “*Rabbin için namaz kıl kurban kes.*”⁴⁰ ile “*Kurbanlık büyük baş hayvanları da sizin için Allah’ın dininin nişanelerinden kıldık...*”⁴¹ ayetleridir. Sünnetten meşruiyetine delil teşkil eden birçok hadis vardır. Bu hadislerden birinde Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmaktadır:

“*Âdemoğlu, Kurban Bayramı gününde Allah katında kan akıtmaktan daha sevimli bir amel işlememiştir. O kurban, kıyamet günü boynuzları, kulları ve tırnaklarıyla gelecektir. Kur-*

³⁰ Ebû'l-Kasım Carullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed Zemahşerî, *el-Keşşaf an hakaiki gavamizi't-tenzil ve uyuni'l-ekavil fi vücûhi't-te'vil*, thk. Âdil Ahmed Abdü'l-Mevcud ve Ali Muhammed Muavviz (Riyad: Mektebetü'l-Ubeykan, 1998), 1/403-404.

³¹ el-En'âm, 6/162.

³² Ebu Dâvud, “Udhiyye”, 3; Tirmizî, “De'avât”, 32, 87; İbn Mâce, “Edâhi”, 1.

³³ el-Hac, 22/34.

³⁴ Zemahşerî, *el-Keşşaf*, 4/195; Ebû Saïd Nasîrüddin Abdullah b. Ömer b. Muhammed Beyzâvî, *Envarü't-tenzil ve esrarü't-te'vil*, thk. Muhammed Abdurrahman Mer'âşlî (Beirut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, H 1418), 4/71.

³⁵ el-Hac, 22/67.

³⁶ bk. Buharî, “Edâhi”, 1, 8, ve 11; Müslim, “Edâhi”, 1.

³⁷ Salim Ögüt, “Hedy”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1998), 17/156.

³⁸ el-Mâide, 5/2. Diğer ayetler için bk. el-Bakara, 2/196; el-Mâide, 5/95, 97; el-Feth, 48/25.

³⁹ Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme Cemmâilî Makdisî İbn Kudâme, *el-Muğni* (Riyad: el-Mektebetü'r-Riyâdi'l-Hadise, ts.), 8/617; Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, 17/473-474; Vehbe Zühayli, *el-Fikhü'l-İslâmî ve edilletuhu* (Dimâşk: Dârü'l-Fikr, 1985), 3/594.

⁴⁰ el-Kevser, 108/2.

⁴¹ el-Hac, 22/36.

banın kanı yere düşmeden önce Allah katında hemen kabul olunur. Bu sebeple kestiğiniz kurbanlardan dolayı gönlünüz hoş olsun."⁴²

İbadet olarak meşru olduğu hususunda ittifak edilen kurbanın dinî hükmü fakihler arasında tartışmalıdır. Bu tartışmaların neticesinde biri vacip diğeri müekked sünnet olmak üzere iki farklı yaklaşım ortaya çıkmıştır.

İbn Rüşd'ün *Bidayetü'l-Müctehid*'te belirttiği üzere bu görüş farklılığının iki sebebi vardır:

1. Hz. Peygamber'in seferde bile terk etmeksizin devamlı yaptığı kurban kesme fiili vücutta mı yoksa nedbe mi hamledilmelidir? Kurbanın vacip olduğunu söyleyenler Hz. Peygamber'in bu fiilini vücutta, sünnet olduğunu söyleyenler ise nedbe hamletmişlerdir.
 2. Kurban konusunda varid olan hadis-i şeriflerin anlaşılmasındaki ihtilaf.⁴³
- Şimdi bu iki yaklaşıma dair görüşler delilleriyle beraber serdedilecektir.

3.1. Kurbanın Vacip Olduğuna Dair Görüş ve Delilleri

Kurbanın vacip olduğu görüşü genellikle Hanefilere nispet edilmektedir. Bu nedenle öncelikle Hanefî fukahâsından Kâsânî'nin konumuza önemli ölçüde ışık tutacağını düşündüğümüz kurbanı dair tasnifine kısa bir göz atmakta fayda görmekteyiz.

Kâsânî, kurbanı vacip ve nafil olmak üzere iki kısma ayırır. Vacip kurban ise hem fakire hem zengine vacip olan, sadece fakire vacip olan ve sadece zengine vacip olan kurban olmak üzere üç kısımdan oluşur. Temettu ve kıran haccı yapanların ve muhsarın kestiği hedy kurbanı hem fakir hem de zengine vacip olan kurbanlardır. Aynı şekilde adak kurbanı da hem fakire hem de zengine vaciptir. Sadece fakire vacip olan kurbanı gelince Kurban Bayramı günlerinde kurban etmek niyetiyle bir hayvan satın alan fakirin satın aldığı bu hayvanı kesmesi vaciptir. Çünkü kendisine kurban kesmek vacip olmayan bir kimsenin kurban kesmek niyetiyle bir hayvan satın alması, örfen kurban kesmeyi adamaktır. Üçüncüsü ise herhangi bir adak özelliği taşımaksızın nimete şükür ve Hz. İbrahim'in mirasını yaşatmak maksadıyla kurban kesmek ise sadece zengine vaciptir.⁴⁴

Kurbanın vacip olduğu görüşünün Ebu Hanife'ye aidiyeti konusunda ittifak bulunmakla birlikte Hanefî Mezhebinin diğer imamlarından vacip veya sünnet olduğu şeklinde iki farklı görüş aktarılmaktadır. Birinci görüşe göre Müslüman ve hür olan, yolculukta olmayan ve Kurban Bayramı günü, kendisinin ve küçük çocuklarının nafakası bulunan herkes için kurban kesmek vaciptir. Kurban kesmenin vacip olduğunu söyleyenler, İmam Ebû Hanife, İmam Muhammed, İmam Züfer, Hasan b. Ziyad ve bir rivayete göre İmam Ebû Yusuf'tur.⁴⁵ Bir diğer rivayete göre ise İmam Ebû Yusuf kurban kesmenin sünnet olduğunu söylemiştir. Tahavî ise, kurban kesmenin İmam Ebû Hanife'ye göre vacip, diğer iki imama göre sünnet-i müekked olduğunu söylemiştir.⁴⁶ Hanefîler bu görüşlerini şu delillere dayandırmışlardır:

⁴² Tirmizî, "Edâhî", 1; İbn Mace, "Edâhî", 3.

⁴³ Ebu'l-Velid Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Rüşd El-Hafîd, *Bidayetü'l-müctehid ve nihayetü'l-muktesid* (Kahire: Daru'l-Hadis, 2004), 2/191.

⁴⁴ Alâuddin Ebu Bekr b. Mes'ud el-Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi' fi tertibi's-ş-şerai'* (Beirut: Daru'l-Fikir, 1996), 5/92-93.

⁴⁵ Kâsânî, *Bedâi'*, 5/93.

⁴⁶ Ebû'l-Hasan Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr Merginani, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedi*, thk. Talal Yusuf (Beirut: Dâru l-hyâi't-Türâsi'l-Arabi, ts.), 4/355.

1. Hanefiler kurban kesmenin vacip olmasıyla ilgili olarak öncelikle “*Rabbin için namaz kıl, kurban kes*”⁴⁷ ayetini delil olarak gösterirler. Çünkü kurbanla ilgili diğer bütün ayetler ya kurbanın tarihiyle ya da hacda kesilen kurbanla ilgilidir. Bu ayette geçen “*venhar*” kelimesi her ne kadar “namazda eli göğüs üzerine koymaya, sağ eli sol el üzerine koymaya, iftitah tekbirinde, rükûa giderken ve secdeye varken ellerin kaldırılmasına (reful yedeyn) ve göğsünü kibleye döndürmeye” yönelik bir emir olduğuna dair rivayetler olsa da⁴⁸ aslında burada kastedilen kurban kesmektir.⁴⁹ Çünkü kurban kesmenin dışındaki anlamlar zaten namazda yapılması gereken fiillerden ve namazın şartlarından olduğundan burada zikredilmelerinin bir yararı bulunmamaktadır. Çünkü namazın mükemmel ve geçerli olabilmesi için bahsedilen hususların mutlaka bulunması gerekir. Bu itibarla “*venhar*” emri ile burada kastedilen, hayvanı göğsün üst kısmından gerdanlık yerinden kesmektir.⁵⁰ Diğer taraftan ayetin sübutu katî ancak delaleti zannî olması hasebiyle kendi usul terminolojilerine uygun olarak Hanefiler kurbanın hükmünün vacip olduğunu söylemektedirler.⁵¹ Ayrıca her ne kadar ayetteki emir Hz. Peygamber’e (s.a.v.) yönelik olsa da bu emir aynı zamanda onun ümmetini de kapsamaktadır. Zira “... *Ona uyunuz...*”⁵² emri ile “...*Bana uyun ki Allah da sizi sevsin...*”⁵³ ayeti dolayısıyla kurban ümmetine de vaciptir.

2. Kurban kesmenin vacip olduğunu ileri süren Hanefilerin getirdikleri bir diğer delil de “*De ki: Şüphesiz benim namazım, kurbanım (nüsükî), hayatım ve ölümüm hepsi âlemlerin Rabbi Allah içindir*”⁵⁴ ayetidir. Yukarıda da belirtildiği üzere “nüsük” kelimesi ile kurbanın kastedildiği anlaşılmakta ve bir sonraki ayette “*Onun hiçbir ortağı yoktur. İşte ben bununla emrolundum. Ben Müslümanların ilkiyim*”⁵⁵ buyrulurken Hz. Peygamber’in böyle emrolunduğu ifade edilmektedir ki bu emir de vücut ifade eder.⁵⁶

3. Hanefilere göre kurbanın vücutiyetini ifade eden hadislerin birinde şöyle buyrulmaktadır: “*Üç şey bana farz kılındı. Kuşluk namazı, kurban kesmek ve vitir namazı.*”⁵⁷ Bir diğer hadiste ise “*Kurban kesiniz. Çünkü o babanız İbrahim’in sünnetidir*”⁵⁸ buyrulmaktadır. Bu hadiste mutlak emir sıgası kullanılmıştır. Amelî konulardaki bu tür emirler vücut ifade eder.⁵⁹

4. Hanefilerin delil olarak sundukları bir diğer hadis de şöyledir: “*Kesme imkânı bulunup da kurban kesmeyen bizim namazgâhımıza yaklaşmasın.*”⁶⁰ Hanefilere göre böyle bir tehdit/ceza (vaîd) ancak vacibin terki durumlarda söz konusu olur.⁶¹

47 el-Kevser, 108/2.

48 Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmî l-Kur’ân*, 22/526-527.

49 Ragıb el-İsfahani, “Nhr”, 485.

50 Kâsânî, *Bedâi’*, 5/93.

51 Ebû l-Fazl Mecdüddin Abdullah b. Mahmûd b. Mevdud Mevsli, *el-İhtiyar li-ta’lîlî l-Muhtar*, ta’lik Mahmud Ebu Dakika (Beyrut: Daru l-Kütübî l-İlmiyye, ts.), 5/16-17.

52 el-A’râf, 7/158.

53 Âl-i İmrân, 3/31.

54 el-En’âm, 6/162.

55 el-En’âm, 6/163.

56 Ebû Bekr Ahmed b. Ali Râzî Cessâs, *Ahkâmü l-Kur’ân*, thk. Muhammed es-Sadık el-Kamhavi (Beyrut: Dâru İhyai’t-Türâsî l-Arabi, 1992), 4/200.

57 Ahmed bin Hanbel, *el-Müsned*, thk. A. Muhammed Şakir (Mısır: Daru l-Maarif, 1949), 1/231.

58 İbn Mâce, “Edâhi”, 3.

59 Kâsânî, *Bedâi’*, 5/93.

60 İbn Mâce, “Edâhi”, 3; Ahmed bin Hanbel, *el-Müsned*, 2/321.

61 Mehmed Zihni Efendi, *Ni’met-i İslâm* (Diyarbakır: el-Mektebetü l-İslamiyye, H 1393), 2/126.

5. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) "*Bayram namazından önce kurbanını kesenler iade etsinler, kesmeyenler bismillah diyerek kessinler*"⁶² hadisindeki kurban kesme emri ve namazdan önce kesenlerden iade etmelerinin istenmesi, bu ibadetin vacib olduğunu göstermektedir. Eğer sünnet olsaydı iadesi istenmezdi.

6. Hz. Peygamber (s.a.v.) "*Ey insanlar! Her sene her ev halkına kurban kesmek gerekir*"⁶³ buyurmuştur. Hadiste "علي" cer harfi kullanılmıştır ki, bu vücuda delâlet eden lafızlardandır.⁶⁴

7. İbn Ömer (r.a.): "*Allah Resulü (s.a.v.) Medine'de on yıl ikamet etti. Bu süre içinde süreli kurban kesti*"⁶⁵ buyurmuştur. Hz. Peygamber'in kurban kesmeyi hiç terk etmemesi, kurbanın vacip olduğunu gösterir.⁶⁶

8. Diğer taraftan kurban kesmek "Eyyam-ı Nahr/Kurban Bayramı Günü" denilmek suretiyle kurban kesme vaktinin kendisine izafe edildiği Allah'a yaklaşıtırcı bir ibadettir. Bu da kurban kesmenin vacip olduğunu gösterir. Zira izafet ihtisas dolayısıyladır. İhtisas ise o günde kurbanın olmasına bağlıdır. Eğer vacip olmasaydı ara sıra terkedilir ve dolayısıyla o günlere "Kurban Bayramı günleri" denmezdi.⁶⁷

Hanefi fıkıh kitaplarında, kurban kesmenin vacip veya sünnet olduğunu savunanların görüşleri tartışılırken vaciplik görüşünün gerekçelerine ağırlık verilmesi, mezhepte vaciplik görüşünün ağır bastığı ve hatta tercih edildiğini göstermektedir.⁶⁸

3.2. Kurbanın Müekked Sünnet Olduğuna Dair Görüş ve Delilleri

Hanefilerin dışında kalan cumhura göre kurban kesmek müekked sünnettir.⁶⁹ Gücü yeten kimsenin onu terk etmesi ise mekruhtur.⁷⁰ Malikilerce meşhur olan görüşe göre Mina'da olan hacıların dışındakiler hakkındaki hüküm böyledir. Yine Malikilere göre daha efdal olan, gücü yetmesi halinde kişinin yanında bulunan her kişi için bir kurban kesmesidir. Ayrıca İmam Mâlik'ten kurbanın vacip olduğuna dair bir görüş rivayet edilmiştir. Ancak mezhepte mutemed ve meşhur olan bu görüş sahiplerine göre kurban, ancak boğazlanmak suretiyle taayyün etmiş ve vacip olmuş olur. Boğazlanmasından önce niyet ile vacip olmaz.⁷¹

Şafiilere göre udhiyye kesmek Müslümanlar için müekked sünnettir. Hz. Peygamber hakkında ise farzdır. Bunun delili şu hadistir: "*Bana kurban kesmem emredildi. Sizin kurban kesmeniz ise sünnettir.*"⁷² Adakta bulunulan kurban ise vaciptir.⁷³ Ömründe bir defa kurban kesmek, tek başına olan kimse için aynî sünnettir. Bunun delili ise Şafii usul esaslarına göre emrin

62 Buhârî, "Edâhi", 4, 12; Müslim, "Edâhi", 1-16; Ebu Davud, "Dahâyâ", 3; Tirmîzi, "Edâhi", 12; Nesâi, "Dahâyâ", 17; İbn Mâce, "Edâhi", 12.

63 Ebu Davud, "Dahâyâ", 1; Tirmîzi, "Edâhi", 18; İbn Mâce, "Edâhi", 2.

64 Kâsânî, *Bedâi'*, 5/93.

65 Tirmîzi, "Edâhi", 11.

66 Ali Bardakoğlu, "Kurban", *İlmihâl* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1998), 2/2.

67 Vehbe Zühayli, *el-Fikhü'l-İslâmî*, 3/596.

68 Tevhit Ayengin, "Kurban İbadeti", *Diyânet İlmî Dergi* 41/4 (Ekim-Kasım-Aralık, 2005), 13.

69 İbn Kudâme, *el-Muğni*, 8/617; Ebû Zekeriyâ Muhyiddin Yahya b. Şeref en-Nevevi, *Ravzatü'l-talibin*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavvaz (Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003), 2/461.

70 Şirbini, *Muğni'l-Muhtac*, 17/478; Zühayli, *el-Fikhü'l-İslâmî*, 3/596.

71 Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Arafé Desuki, *Hâşiyetü'd-Desuki ala Şerhi'l-kebir* (y.y.: Dâru'l-Fikr, ts.), 2/118; Zühayli, *el-Fikhü'l-İslâmî*, 3/599.

72 Ebû'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed Dârekutni, *Sünenü'd-Dârekutni*. thk. Abdullah Haşim Yemani Medeni (Beyrut: Dâru'l-Marife, 1966), 4/282.

73 Nevevi, *Ravzatü'l-talibin*, 2/461.

tekrara delalet etmemesi prensibidir. Ancak hane halkı birden fazla ise kurban kesmek sünnet-i kifâyedir. Ev halkından herhangi biri bunu yerine getirirse diğerleri için de yeterli olur.⁷⁴

Daha çok hadisleri hükümlerine mesned kabul ederek udhiyye kurbanının sünnet olduğunu söyleyen cumhur, görüşlerini şu delillere dayandırmışlardır:

1. Yukarıda verilen hadisler sebebiyle aslolan kurbanın farz olmamasıdır.⁷⁵ Bu hadislerden birisi şöyledir: “Sizden biri Zilhiccenin hilalini görünce kurban kesmek isterse, saçlarını ve tırnaklarını kesmesin.”⁷⁶ Görüldüğü üzere bu hadis-i şerifle kurban kesmeyi kişinin isteğine bırakmıştır. İsteğe bırakılan bir fiil ise onun hükmünün vacip olmasına manidir.⁷⁷ Bir diğer hadiste ise Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Üç şey bana farz sizin için ise sünnettir. Bunlar, vitir, kurban kesmek ve kuşluk namazıdır.”⁷⁸

2. Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer’in kurban kesmediklerine dair haberler⁷⁹ de kurbanın vacip olmadığını göstermektedir. Zira onların kurban kesmemelerinin nedeni insanların bunu vacip görmelerinden endişe etmeleriydi. Dolayısıyla kurbanda aslolan onun vacip olmamasıdır.⁸⁰

3. Kurban kesme, yolculukta olmayana vacip olsaydı, yolculukta olana da vacip olması gerekirdi. Çünkü zekâtta olduğu gibi, mâli görev ve sorumluluklarda yolculukta olanla olmayanın durumları aynıdır.⁸¹

4. Kurban kesenin, onun etinden yemesinin ve zengine ikram etmesinin helal oluşu da kurbanın vacip olmadığına delildir. Şayet vacip olsaydı, ihramlının av avladığı için kesmesi gereken kurbanda ve benzeri kurbanlarda olduğu gibi, etini yemesinin helal olmaması gerekirdi.⁸²

5. “Kurban Kesiniz. Çünkü o babanız İbrahim’in sünnetidir”⁸³ hadisi kurban kesmenin sünnet olduğunu açıkça ifade etmektedir.⁸⁴

6. Eğer kurban kesmek vacip olsaydı, cuma namazında ve diğer farzlarda olduğu gibi yerine getirilemediği takdirde, onun yerini bedel olarak tutabilecek başka bir şeyin alması gerekirdi. Sözelimi cuma namazı herhangi bir mazeretle kılınmadığında, onun yerine o günün öğle namazını kılmak gerekir. Hâlbuki kurbanın vacip olduğunu söyleyen Hanefiler de zamanında kesilemeyince kazasının gerekmediğini kabul ediyorlar. Bu da kurbanın vacip olmadığını gösterir.⁸⁵

3.3. Değerlendirme

Cumhur, Hanefilerin kurbanın vücubiyeti konusunda delil kabul ettikleri “Rabbin için namaz kıl, kurban kes” mealindeki ayetin Hz. Peygamber’e hitap etmekte olduğunu ve kurbanın

⁷⁴ Ebû Zekeriyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref en-Nevevi, *el-Mecmu' şerhi'l-Mühezzeb li'ş-Şirazi*, thk. Muhammed Necib el-Mutî (Cidde: Mektebetü'l-İrşad, ts.), 8/353.

⁷⁵ Şirbini, *Muğni'l-Muhtac*, 4/476.

⁷⁶ Müslim, “Edâhi”, 3; Ebu Davud, “Dahâyâ”, 10.

⁷⁷ Zühayli, *el-Fikhü'l-İslâmi*, 3/596.

⁷⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/231.

⁷⁹ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali Beyhaki, *es-Sünenü's-sagir*, thr. Abdülmu'ti Emin Kal'aci (Karaçi: Câmîatü'd-Dirasati'l-İslâmiyye, 1989), 2/222.

⁸⁰ Şirbini, *Muğni'l-Muhtac*, 17/476.

⁸¹ Kâsânî, *Bedâi'*, 5/95.

⁸² Serahsî, *Mebcut*, 12/8.

⁸³ İbn Mâce, “Edâhi”, 3.

⁸⁴ Nevevi, *el-Mecmu'*, 8/355-356.

⁸⁵ Nevevi, *el-Mecmu'*, 8/357; Zühayli, *el-Fikhü'l-İslâmi*, 3/603, 607.

sadece O'na vacip olduğunu kabul etmektedirler. Buna göre Müslümanların kurban kesmeleri onlar üzerine vacip değil Hz. Peygamber'in bir sünnetini icra etmektir.⁸⁶ Ayetteki “*venhar*” ifadesi, kurban kesmek anlamına gelmekle birlikte delaletindeki zannilik ve emrin muhatabı bakımından kurban hükmünün belirlenmesinde yeterince açık değildir. Bu nedenle tartışmalardan hükmün tayininde Hz. Peygamber (s.a.v.)'in fiili ve kavli sünnetinin belirleyici olduğu anlaşılmaktadır.

Yine cumhura göre Hanefilerin delil gösterdiği “*Kesme imkânı bulunup da kurban kesmeyen bizim namazgâhımıza yaklaşmasın.*” hadisi, “*Cuma günü gusletmek, ergenlik yaşına gelmiş her kişi için vaciptir.*” hadisinde olduğu gibi tekit içindir.⁸⁷

Buna karşılık Hanefiler ise cumhurun kurban kesmenin sünnet olduğuna dair ileri sürdükleri delillere açıklama getirerek kendi görüşlerinin daha isabetli olduğunu ortaya koymaya çalışmışlardır. Hanefilere göre Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer bir veya iki sene kurban kesmemişlerdir. Bunun nedeni insanların onu vacip görme endişesi değil bilakis kurban kesecek zenginliğe sahip olmamalarıdır. Çünkü bu iki halife de bütün mallarını Allah yolunda harcamalarından dolayı geçimlerini beytülâmlden aldıkları maaşla sağlıyorlardı.⁸⁸

Cumhurun “yolculukta olmayana vacip olsaydı, yolculukta olana da vacip olması gerekirdi.” şeklindeki itirazına Hanefiler şöyle cevap vermişlerdir: Yolculukta olan kimseye kurban kesmenin vacip olmaması bazı zor şartların mülâhasasından kaynaklanır. Çünkü bu kimse o zamanda edasına muktedir olmayabilir. Ve zamanında ifâ etmediği takdirde vakti çıkar. Böylece cuma namazı gibi, kurban kesme de yolculukta olan kimse için vacip olmaz.⁸⁹

Kurban sahibinin veya zenginin kurban etinden yemelerinin mubah oluşu hak sahibinin (Allah'ın) izni ile olur. Çünkü kurban, kesildikten sonra artık Allah'a ait olur. O da: “*Onlardan (kurban etlerinden) yiyiniz ...*”⁹⁰ buyurmuştur.⁹¹

Cumhurun dayandıkları “*Şüphesiz kurban, babanız İbrahim'in sünnetidir.*” hadisinin anlamı “Onun yoludur, âdetidir” demektir. Dolayısıyla bu hadis kurbanın vacip olmasına engel değildir.⁹²

Sünnet olduğu görüşünü savunanlar her ne kadar Hanefilere göre de zamanında kesilemediği takdirde kazasının gerekmeyeceğini söylüyorlarsa da aslında böyle değildir. Çünkü Hanefilere göre, Kurban Bayramı günlerinde (eyyam-ı nahr) kesilmediği takdirde zengin olan kişinin bir koyunun kıymetini tasadduk etmesi gerekir. Çünkü kurban kesmek zengine vaciptir. Vaktinde kesemeyince sorumluluktan kurtulması için, cuma namazını kılamayan kimsenin onun yerine o günün öğle namazını kılarak, oruç tutmaktan aciz olan kimsenin fidye vererek kaza etmesi gibi bunun da kıymetini tasadduk etmesi vaciptir.⁹³ Böyle olunca sünnet görüşünü savunanların ileri sürdüğü bu akli delil anlamını yitirmiş olur.

⁸⁶ Halil İbrahim Acar, “Mali Bir İbadet Olarak Kurbanın Hükmü”, *EKEV Akademi Dergisi* 14 (Kış 2003), 83.

⁸⁷ Zühayli, *el-Fikhü'l-İslâmî*, 3/597.

⁸⁸ Kâsânî, *Bedâi'*, 5/94.

⁸⁹ Serahsî, *Mebcut*, 12/9; Ebû Muhammed Bedreddin Mahmûd b. Ahmed b. Musa Hanefî Aynî, *el-Binaye fî şerhi'l-Hidaye* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1990), 11/4.

⁹⁰ el-Hac, 22/28.

⁹¹ Serahsî, *Mebcut*, 12/9.

⁹² Serahsî, *Mebcut*, 12/8.

⁹³ Ömer Nasuhi Bilmen, *İslam İlmihali* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, ts.), 413.

Görüldüğü gibi kurban ibadetinin dini hükmü, üzerinde oldukça yoğun tartışmaların yaşandığı hususlardan birisi olmuş ve her görüş sahibi birtakım nakli ve akli delillerle görüşlerinin tutarlılığını ispat etmeye çalışmıştır. Bu konudaki ihtilafın en önemli gerekçesi, hükmünün kendisinden doğrudan çıkarılabileceği ve Müslümanların üzerinde anlaşmalarına sebep olabilecek manaya delaleti açık ve kesin bir ayetin bulunmamasıdır. İslam âlimleri bu hükmü, Hz. Peygamber'in konuya ilişkin hadislerinden ve uygulamalarından yola çıkarak belirlemeye çalışmışlardır. Bu hadisler ve uygulamaların yorumu ve metodolojik sonuçları görüş ayrılıklarının temelini oluşturmaktadır. Dolayısıyla Müslümanlar, bu uygulamanın dini bir emir olduğu noktasında görüş birliği içerisinde olsalar da bu emrin bağlayıcılık derecesi konusunda farklı düşünmüşlerdir.⁹⁴ Kaldı ki Hanefî terminolojinde yer alan vacip hükmünün dereceleri olduğu gibi cumhurun sünnet olarak nitelendirdikleri hükümlerde de derece bakımından farklılıklar söz konusudur. Kanaatimizce kurban kesmek Hanefilerde vacip hükmünün en alt kategorisinde yer alırken cumhura göre sünnet kategorisinin derece bakımından en üst derecesinde yani müekked sünnet konumunda yer almaktadır. Bu durumda kurban kesmenin hükmü her ne kadar farklı kavramlarla ifade edilse de hükmün bağlayıcılığı bakımından bu iki görüşün aslında birbirine yakın olduğu söylenebilir.⁹⁵ Nitekim Hanefilerde vacibin mukabili olarak kurban kesmemenin tahrimen mekruh görülmesi ve cumhurun da kurban kesmemeyi mekruh görmesi bu iki görüşün birbirine yakın olduğunu göstermektedir.

Sonuç

Tarihi ilk insan Hz. Âdem'e dayanan kurban ibadeti, malî ibadetler kategorisinde yer almaktadır. Fedakârlık, yardımlaşma ve dayanışma gibi birçok bireysel ve toplumsal faydayı bünyesinde barındıran kurban hicretin ikinci senesinde teşri kılınmıştır.

Kur'an-ı Kerim'de daha çok kurbanın tarihi gerçekliği ve sürekliliğinin yanı sıra hacda kesilen kurbandan bahsedilirken hadis-i şeriflerde kurban kesmenin önemi ve gerekliliğine dair vurgu ön plana çıkmaktadır. Naslarda "kurban, udhiyye, nahr, zebh ve hedy" gibi kavramlarla yer alan kurban ibadeti klasik fıkıh kaynaklarında daha çok zebh konusundan sonra "Udhiyye" başlığıyla yer almaktadır.

Bu çalışmanın konusu olan udhiyye kurbanının hükmü konusunda biri Hanefilere diğeri de cumhura ait olmak üzere iki farklı görüş mevcuttur. Bunlardan birincisine göre kurbanın hükmü vacip, diğerine göre ise sünnet-i müekkededir.

Başta Kevser suresinin 2. ayeti ve Hz. Peygamber'den gelen rivayetlerden istidlalle Hanefiler vacip hükmünü ortaya koyarken cumhur ise Peygamberimizin söz ve uygulamalarından istidlalle kurbanın hükmünün sünnet-i müekkede olduğu kanaatine varmışlardır.

İlgili görüşler ve dayandığı deliller incelendiğinde bu konudaki ihtilafın en önemli gerekçesi, hükmünün kendisinden doğrudan çıkarılabileceği ve Müslümanların üzerinde anlaşmalarına sebep olabilecek manaya delaleti açık ve kesin bir ayetin bulunmamasından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Ayrıca konuyla ilgili hadislerin ve uygulamaların yorumu ve metodolojik so-

⁹⁴ Halit Çalış, "Kurbanın Dini Hükmü ve Fert ya da Aile Adına Kesilmesi Tartışmaları", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 3 (Nisan 2004), 220-221; Ayengin, "Kurban İbadeti", 15.

⁹⁵ Ebû Bekr Alaeddin Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed Semerkandi, *Tuhfetü'l-fukaha*, thk. el-Leccetü'l-İlmiyyetü bi Dari's-Semman (İstanbul: Dârü's-Semman, 2021), 1/170.

nuçları görüş ayrılıklarının bir diğer nedenini oluşturmaktadır. Dolayısıyla kurban kesmenin dini bir emir olduğu noktasında görüş birliği içerisinde olan âlimler, bu emrin bağlayıcılık derecesi konusunda farklı düşünmüşlerdir.

Netice itibariyle meşruiyetini Kitab, Sünnet ve icmardan alan kurbanın hükmü Hanefilere göre vacip, diğer mezheplere göre müekked sünnettir. Hüküm bakımından ulemanın bu ihtilafı, kurbanı ibadet olmaktan çıkarmayacağı gibi onun önemine de halel getirmez. Nitekim fikhî hükmü ne olursa olsun kurban, müslüman toplumların belirli simgesi ve şiarı sayılan ibadetlerden biri olarak asırlardan beri dinî hayatında hak ettiği yeri almıştır.

Kaynakça

- Acar, Halil İbrahim. “Mali Bir İbadet Olarak Kurbanın Hükmü”. *EKEV Akademi Dergisi* 14 (Kış 2003), 75-91.
- Ahmed bin Hanbel. *el-Müsned*, 6 Cilt. thk. A. Muhammed Şakir. Mısır: Daru'l-Maarif, 1949.
- Akyüz, Vecdi. “Kur'an ve Hadis Boyutuyla Kurban”. *Din ve Hayat*. 11 (Ekim 2020), 8-17.
- Alûsî, Ebû's-Senâ Şehâbeddîn Mahmûd b. Abdullâh b. Mahmûd. *Ruhü'l-meani fi tefsiri'l-Kur'âni'l-azim ve's-seb'i'l-mesani*. 16 Cilt. thk. Ali Abdülbari Atiyye. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, H 1415.
- Ayengin, Tevhit. “Kurban İbadeti”. *Diyanet İlmî Dergi* 41/4 (Ekim - Kasım – Aralık, 2005), 7-28.
- Aynî, Ebû Muhammed Bedreddin Mahmûd b. Ahmed b. Musa Hanefî. *el-Binaye fi şerhi'l-Hidaye*. 12 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1990.
- Bardakoğlu, Ali. “Kurban”. *İlmihâl*. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1998, 2/2-11.
- Bardakoğlu, Ali. “Kurban”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 26/436-440. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Bedir, Murtaza. *Kurban İbadeti*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007.
- Beyhaki, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali. *es-Sünenü's-sagîr*. 4 Cilt. thr. Abdülmü'tî Emin Kal'aci. Karâçî: Câmîatü'd-Dirasati'l-İslâmiyye, 1989.
- Beyzâvî, Ebû Saîd Nasîrüddin Abdullah b. Ömer b. Muhammed. *Envarü't-tenzil ve esrarü't-te'vil*. 4 Cilt. thk. Muhammed Abdurrahman Mer'aşlî. Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, H 1418.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *İslam İlmihali*. İstanbul: Bilmen Yayınevi, ts.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail el-Buhârî. *el-Câmi'u's-sahîh*. 8 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî Râzî. *Ahkâmü'l-Kur'ân*. 5 Cilt. thk. Muhammed es-Sadık el-Kamhavi. Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, 1992.
- Çalış, Halit. “Kurbanın Dini Hükmü ve Fert ya da Aile Adına Kesilmesi Tartışmaları”. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 3 (Nisan 2004), 211-230.
- Dârekutni, Ebû'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed. *Sünenü'd-Dârekutni*. 4 Cilt. thk. Abdullah Haşim Yemani Medeni. Beyrut: Dârü'l-Marife, 1966.
- Desuki, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Arafе. *Hâşiyetü'd-Desuki ala Şerhi'l-kebir*. 4 Cilt. y.y.: Dârü'l-Fikr, ts.

- Döndüren, Hamdi. *Ahkamu'l-Kur'an*. 10 Cilt. İstanbul: Erkam Yayınları, 2020.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. Eş'as es-Sicistânî. *es-Sünen*. 5 Cilt. thk. Seyyid Muhammed Seyyid, Abdulkadir Abdulhayr ve Seyyid İbrahim. Kahire: Dâru'l-hadîs, 1995.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 1998.
- İbn Abidin, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülazîz ed-Dımaşki. *Reddü'l-muhtar ale'd-Dürri'l-muhtar: şerh-i Tenviri'l-ebzar = Hâşiyetu İbn Abidin*. 12 Cilt. thk. Adil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavvaz. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme Cemmâli Makdisî. *el-Muğni*. 10 Cilt. Riyad: el-Mektebetü'r-Riyâdi'l-Hadîse, ts.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni. *es-Sünen*. 4. Cilt. thk. Muhammed Fuâd Abdalbâki. Kahire: Dâru'l-hadîs, 2005.
- İbn Rüşd, Ebu'l-Velid Muhammed b. Ahmed b. Muhammed. *Bidayetü'l-müctehid ve nihayetü'l-muktesid*. 4 Cilt. Kahire: Daru'l-Hadis, 2004.
- Karaman, Hayrettin vd. *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017.
- Kâsânî, Alâuddin Ebu Bekr b. Mes'ud. *Bedâi'u's-sanâi' fi tertibi's-şerai'*. 7 Cilt. Beyrut: Daru'l-Fikir, 1996.
- Kur'an-ı Kerim Meali. çev. Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009.
- “Kurbân”. *el-Mevsuatü'l-Fıkhiyye*. 33/92-110. Kuveyt: Vizaretü'l-Evkaf ve's-Şuuni'l-İslâmiyye, 1995.
- Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*. 24 Cilt. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2006/1427.
- Merginani, Ebû'l-Hasan Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr. *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedi*. 4 Cilt. thk. Talal Yusuf. Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, ts.
- Mevsili, Fazl Mecdüddin Abdullah b. Mahmûd b. Mevdud. *el-İhtiyar li-ta'lili'l-Muhtar*. 5 Cilt. ta'lik Mahmud Ebu Dakika. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Müslim, Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisabûrî. *el-Câmi'u'ssahih*, 5 Cilt. thk. Muhammed Fuâd Abdalbâki. Kahire: Dâru'l-hadîs, 1997.
- Nesâî, Ahmed b. Şuayb en-Nesâî. *es-Sünen*. 5 Cilt. thk. Seyyid Muhammed Seyyid, Ali Muhammed Ali ve Seyyid 'İmran. Kahire: Dâru'l-hadîs, 1999.
- Nevevi, Ebû Zekeriyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref. *el-Mecmu'sherhi'l-Mühezzeb li's-Şirazi*. 23 Cilt. thk. Muhammed Necib el-Mufîf. Cidde: Mektebetü'l-İrşad, ts.
- Nevevi, Ebû Zekeriyâ Muhyiddin Yahya b. Şeref. *Ravzatü't-talibin*. 8 Cilt. thk. Adil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavvaz. Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003.
- Öğüt, Salim. “Hedy”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 17/156. Ankara: TDV Yayınları, 1998.
- Ragîb el-İsfahanî. Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal. *el-Müfredat fi gari-bi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Seyyid Kilanî. Beyrut: Darü'l-Ma'rife, ts.

- Semerkandi, Ebû Bekr Alaeddin Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed. *Tuhfetü'l-fukaha*. 3 Cilt. thk. el-Lecnetü'l-İlmiyyetü bi Dari's-Semman. İstanbul: Dârü's-Semman, 2021.
- Serahsî, Ebu Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl. *el-Mebsut*. 31 Cilt. Beyrut: Daru'l-Marifet, ts.
- Şirbînî, Hatîb. *Muğni'l-Muhtâc: Minhacü't-Talibin Şerhi*. 24 Cilt, trc. Soner Duman. İstanbul: Mirac, 2016.
- Tirmizî, Muhammed b. İsa b. Dahhâk. *el-Câmi'u's-sahîh*. 6 Cilt. thk. Ahmed Muhammed Şakir ve Mustafa ez-Zehebî. Kahire. Dârü'l-Hadîs, 2005.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. 10 Cilt. İstanbul: Azim Dağıtım, ts.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kasım Carullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed. *el-Keşşaf an hakaiki gavamizi't-tenzil ve uyuni'l-ekavil fi vücuhî't-te'vil*. 6 Cilt. thk. Âdil Ahmed Abdü'l-Mevcud ve Ali Muhammed Muavviz. Riyad: Mektebetü'l-Ubeykan, 1998.
- Zihni Efendi, Mehmed. *Ni'met-i İslâm*. 2 Cilt. Diyarbakır: el-Mektebetü'l-İslamiyye, H 1393.
- Zühayli, Vehbe. *el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilletuhu*. 8 Cilt. Dımaşk: Dârü'l-Fikr, 1985.

KURBANIN YÜKÜMLÜLÜK ŞARTLARI

Ayhan HIRA*

Giriş

Kurban ibadeti, fıkıh kaynaklarında “eti veya derisi için kesilen hayvan”dan (ze-bîha)¹ ayırt etmek amacıyla “udhiyye” (الأضحية), “dahiyye” (الضحية), “edhâ” (الأضحى) veya bu amaçla kesme işlemini ifade etmek üzere “tadhiyye” (التضحية) şeklinde isimlendirilmiştir.² Bu isim, belirlenen hayvanın Kurban Bayramı’nda kuşluk vakti (dahve/duhâ) ibadet amacıyla kesilmesini ifade etmektedir.³

Kurban olarak belirlenen hayvanın kesilip kanının akıtılmasında “itlaf” manası bulunduğu gibi, etin özellikle fakirlere dağıtılmasında “temlik” manası bulunduğundan dolayı kurban, hem “itlaf” hem “temlik” niteliğini barındıran bir ibadettir. Kurban ibadeti “itlaf” bakımından benzerlik göstermekle birlikte, “bir sebebe bağlı olma” bakımından kefâretlerden ayrılmaktadır. Zira kefâretin ödenmesi amacıyla yapılan azat etme tasarrufunda itlaf manası bulunmaz ve kefâretin yerine getirilmesi yükümlülüğü hataen öldürme, oruç, zihâr gibi bir sebebe bağlıdır. Hâlbuki kurban ibadeti bir sebebe bağlı olmaksızın doğrudan vacip olan ve bir bakıma itlaf yoluyla yapılan bir ibadettir.⁴

Klasik fıkıh literatüründe kurban ibadetinin rüknü olan “kan akıtma”nın itlaf kavramıyla ifade edilmesi, mücerret bir itlâftan ibaret değildir. Zira bir ibadet olan bu eylemde, kulluk

* Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı, ayhnhira@hotmail.com, orcid.org/ 0000-0002-3574-7660

¹ Kurban konusu klasik fıkıh kaynaklarında farklı yerlerde işlenmiştir. Örneğin Merginânî’nin (ö. 593/1197) *el-Hidâye* adlı eserinde konu sıralaması “Kitâbu’z-Zebâih”-“Kitâbu’l-Udhiyye” şeklindedir. Bu sıralama, önce genelini (zebâih) daha sonra özeline (udhiyye) ele alınması yaklaşımına dayanmaktadır. Bk. Ali b. Ebu Bekr b. Abdülcelîl el-Merginânî, *el-Hidâye ft şerhi Bidâyeti’l-mübedî*, thk. Talâl Yusuf (Beyrut: Dâru l-hyâi’t-Türâsi’l-Arabî, ty.), 4/355. İbn Rüşd (ö. 595/1198) önce “Kitâbu’d-Dahâyâ” sonra da “Kitâbu’z-Zebâih” konusunu ele alarak ibadet manasını öncelermiştir. Bk. Ebû’l-Velîd Muhammed b. Ahmed İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-müctehid ve nihâyetü’l-muktesid* (Kahire: Dâru’l-Hadîs, 2004), 2/191. Merdâvî (ö. 885/1480) ise “Kitâbu’l-Hac” başlığı altında “hedy” kurbanıyla birlikte ele alarak konuyu ibadet alanına tahsis etmiştir. Bk. Ebû’l-Hasen Alâüddîn Ali b. Süleyman b. Ahmed el-Merdâvî, *el-İnsâf fi ma’rifeti’r-râcih mine’l-hilâf* (Beyrut: Dâru l-hyâi’t-Türâsi’l-Arabî, ty.), 4/73. Fıkıh kitaplarının özel sistematîği bakımından kurban konusunun işlendiği yerlerle ilgili olarak bk. Abdullah Kahraman, *İslam’da İbadetlerin Değişmezliği* (İstanbul: Akademi Yayınları, 2002), 267-268.

² Kurban isim olan “ضحى” kelimesi için bk. Cemâleddîn Muhammed b. Mükerrerem b. Manzûr, *Lisânü’l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1994), 14/475; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekir er-Râzî, *Muhtâru’s-sihah*, thk. Yusuf eş-Şeyh Muhammed (Beyrut: el-Mektebetü’l-Asriyye, 1999), 183, 333.

³ Kurban anlamına gelen “udhiyye” kelimesinin sekiz ayrı okunuşu hakkında bk. Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şirbînî, *Muğni’l-muhtâc ilâ marifeti meâni elfâzi’l-Minhâc* (Beyrut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1994), 6/121.

⁴ Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed İbn Ebî Sehl es-Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrut: Dâru’l-Marife, 1993), 12/8-9.

bilinci ve iradesi aranır. Söz konusu kesme eylemi, bu bilincin ve iradenin somut göstergesi sayılır. Kurban kesen bir müslüman, böylece Allah Teâlâ'nın emrine itaat etmiş, kulluk bilincini sürdürme iradesini koruduğunu açıkça müşahhas şekilde ortaya koymuş olur. Ardından en yakın akrabalarından ve komşularından başlayarak kurban etini dağıtan bir müslüman, malını Allah Teâlâ için telef etmiş değildir. Tam aksine, insanlara yararlı olacak tarzda bir davranış sergilemiştir. Tüm bu aşamalarda o, kestiği kurbanın kanının ve etinin değil, dinî duyarlılığının (takvâ) Allah'a ulaşacağını⁵ bilmektedir. Bu ilkeden dolayıdır ki, kurbanın rüknü "kan akıtma" olarak belirlenmiş, kurbanda itlaf manası asıl kabul edilmiş, kesilen kurbanın etinin yenmesi, derisinden ve diğer parçalarından yararlanılması, dağıtılması gibi ikinci derecede yararlar ise ibadetin özüyle alâkalı bir gereklilik sayılmamıştır.⁶

Kurban ibadeti, malî nitelikli olma bakımından zekâta ve sadakaya benzemekle beraber, bu ikisinden farklıdır. Örneğin karşılaşılan meşakkatler dikkate alınarak bedenî ibadetlerde yolculuk esnasında yükümlülüğün hafifletilmesi ya da düşürülmesi esas alınmışken, zekât gibi malî ibadette yolculuğun yükümlülüğe bir etkisi söz konusu olmamıştır. Çünkü mukim de yolcu da mala mâlik olma bakımından eşittir. Oysa Hanefiler, malî niteliğe sahip kurban ibadetiinde yolculuk meşakkatinin yükümlülüğü düşürücü etkisini kabul etmişlerdir.⁷ Dolayısıyla bu bakımdan kurban bedenî ibadetlere benzemektedir.

Kurban ibadetinden maksat, kurbanın bayram günlerinde kesilmesidir. Zira kurbanı vacip kabul eden Hanefî fakihlere göre bu hükmü taşıyan yükümlülük, kurban günlerinde kan akıtmak (irâkatü'd-dem) suretiyle ibadet etmektir.⁸ Kurbanı sünnet kabul eden fakihler için de hayvanın kurban günlerinde kesilmesi bakımından durum aynıdır.⁹ Bunun için de fakihlerin büyük çoğunluğuna göre hayvanın değerinin sadaka olarak verilmesiyle bu ibadet ifa edilmiş olmaz.¹⁰ Nitekim İmam Malik'in (ö. 179/795) ifadesiyle, kurban, nafaka konumunda değildir.¹¹

Aslında ibadet olan husus, hayvanın kendisi değil, kanının akıtılmasıdır. Serahsî'nin (ö. 483/1090) ifadesiyle, kan akıtmanın maddî bir değeri yoktur. Kan akıtmak, sırf Allah Teâlâ'nın hakkıdır ve sırf Allah hakkı olan bir şeyde illet aramak anlamsızdır. Dolayısıyla maddî yönü bulunsa da kurban ibadeti, diğer maddî ibadetlerden farklılık arz etmektedir. Bu özellikler dikkate alındığında, fakir kişinin kurban kesmeye çalışmasının daha faziletli olduğu söylenebilir. Nitekim kurbanda sadaka manasının yanı sıra kan akıtma manası da vardır. Ayrıca sair zaman-

⁵ Hac, 22/37. Ayetin tefsiri için bk. Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kurtubî, *el-Câmi li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. *Ahmed el-Berdunî ve İbrahim Etîş* (Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Misriyye, 1964), 12/65-67.

⁶ Burada Ebû Yusuf'a nispet edilen bir görüşte kurbanın, "itlaf (kan akıtmak) suretiyle yapılan teberru" şeklinde tanımlanmasından (Merginânî, *el-Hidâye*, 4/360) hareketle, bahsedilen itlafın, kurban niyetiyle tesis edilen mülkiyetin sona erdirilmesinin şeklini ifade ettiği söylenebilir. Ayrıca kurbanın sadaka manasının, bu ibadetin dünyevî boyutu ve anlamını ifade etmesi hakkında bk. Ali Bardakoğlu, "Kurban", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/436.

⁷ Ebu Bekir Ali b. Muhammed el-Haddâdî, *el-Cevheratü'n-neyyira* (İstanbul: Matbaa-i Hayriyye, 1322), 2/186-187.

⁸ Burhânüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Abdilazîz el-Buhârî, *el-Muhîtu'l-Burhânî fi'l-fikhi'n-nu'mânî*, thk. Abdülkerim Sâmî (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2004), 6/89.

⁹ Ebû'l-Abbas Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs el-Karâfî, *ez-Zehira*, thk. Muhammed Hübze (Beirut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1994), 4/141; Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebir fi fikhi mezhebi'l-İmam eş-Şâfiî*, thk. Ali Muhammed Muavvaz ve Âdil Ahmed Abdülmevcûd (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999), 15/85; Merdâvî, *el-İnsâf*, 3/445.

¹⁰ Kurban hayvanın kesilmesi veya kıymetinin ödenmesi meselesi hakkında bk. Sabri Erturhan, "Zekat ve Kurbanda Kıymet Ödemesi", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/1 (2006), 30.

¹¹ Sahnûn Ebû Saîd Abdüsselam b. Saîd b. Hatîb et-Tenûhî, *el-Müdevvenetü'l-kübrâ* (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994), 1/547.

larda sadaka verilebilecekken kan akıtmak yoluyla yapılan ibadetin süresi kurban günleriyle sınırlıdır. Bayram günleri bittikten sonra, bu imkân sona ermektedir.¹²

Giriş tarzındaki kısa bilgilerden anlaşıldığı üzere, kurban ibadeti hem mahiyeti ve şartları hem de hükümleri bakımından oldukça geniş bir araştırma konusudur. Ancak bu tebliğde konu, kurban ibadetinin yükümlülük şartlarıyla sınırlı tutulacağı için, kurban kesecek kişinin müslüman, akıllı-bâliğ (ergen), zengin, mukim ve hür olması üzerinde durulacak, diğer meselelere yer verilmeyecektir. Burada söz konusu edilecek olan şartlar, kurban kesmenin vacip olduğunu savunanlara göre “vücüb şartları”, kurban kesmenin sünnet olduğunu savunanlara göre ise “sünnet oluş şartları”dır.

1. Müslüman Olmak

İslam’da ibadetler, dinin özünü teşkil eden iman esaslarından sonra ikinci önemli halkayı oluşturur. İnanç ve ibadet sistemleri böylece dinin aslî unsurlarını meydana getirir.¹³ Bu sistemde müslüman olmak, bütün ibadetler için geçerli olan temel şarttır. Bundan dolayı gayrimüslimler ilk olarak iman etmekle yükümlüdürler. Bu yükümlüklerini yerine getirmedikleri takdirde ibadetleri ifa etme ehliyetine sahip olamazlar.¹⁴ İbadet ehliyetine sahip olmanın ilk ve temel kuralı “iman” olduğuna göre, insanların kurban kesmekle yükümlü tutulabilmeleri öncelikle müslüman olmalarına bağlıdır.¹⁵

Hanefilere göre, ehl-i kitabın kestiği hayvanın eti yenebiliyor olsa da kurbanı onların kesmesi mekruhtur. Çünkü kurban kesmek bir ibadettir. Gayrimüslimler ise ibadete ehil değildir. Şayet kurbanın sahibi olan müslüman, ehl-i kitap olan bir kimseye “Kurbanımı kes” dese, bu emir caiz olur. Zira ehl-i kitap kişi et için hayvan kesme (zebh) fiiline ehildir.¹⁶ Böylece kurban ibadeti, müslüman olan kurban sahibinin verdiği yetki ve kurban niyetiyle yerine getirilmiş olur. Fakat kurban sahibi olan müslüman, bir mecûsiye kurbanını kesmesini emretse, bu emir caiz olmaz. Çünkü mecûsî, et için dahi olsa hayvan kesme ehliyetine sahip değildir. Dolayısıyla onun kesmesi durumunda kurban fasit olur.¹⁷

¹² Serahsî, *el-Mebsût*, 12/14.

¹³ Ferhat Koca, “İbadet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/240.

¹⁴ İbn Âbidîn (ö. 1252/1836), kâfirlerin şer’î hükümlere muhatap olmalarıyla ilgili olarak Haskefî’nin (ö. 1088/1677) “Esah olan, kâfirin de amelleri yazılır” şeklindeki ifadesini şöyle açıklamıştır: “Yani kötülükleri yazılır. Çünkü onun iyiliği yoktur ve o, ittifaqla kul hakları ve cezalarla mükellef olduğu gibi gerek inanç gerekse eda bakımından ibadetlerle de mükelleftir. Bize göre mutemet olan görüş budur. Dolayısıyla bu iki şeyi (inanç ve eda) terk ettiği için azap edilir.” İbn Âbidîn’e göre, müslüman olan bir kâfirin küfür halinde işlediği hayırlı işlerinin sevabının müslüman olduktan sonra yazılacağı görüşü, Hanefî mezhebinin görüşüne muhaliftir. Bk. İbn Abidîn, *Reddü’l-muhtâr*, 1/509. Kaynaklarda verilen bilgilere göre kâfirlerin ibadetlerin vücübuna inanıp muâmelât ve ukûbât hükümleriyle emredildikleri, diğer bir ifadeyle hitaba muhatap oldukları hususunda ihtilâf bulunmamaktadır. Zira muamelatta ve ukûbâta talep edilen, dünyevi bir mana olup, buna onlar daha layıktır. Nitekim onlar dünyayı ahirete tercih etmişlerdir. Görüş ayrılığı, dünyadayken ibadetlerin edası hususundadır. Şöyle ki, Iraklı Hanefî âlimlere göre kâfirler, ibadetleri edâ ile emredilmişlerdir. Mâverâünnehir âlimlerinin çoğuna göre ise düşünme ihtimali olan ibadetleri eda etmeleri emredilmemiştir. Iraklı ve Mâverâünnehir âlimleri küfür halinde ibadeti eda etmenin câiz olamayacağı ve müslüman olduktan sonra kaza gerekmeyeceği hususunda görüş birliğine varmışlardır. Burada hilâfın faydası, ibadetleri terk ettikleri için ahirette küfür cezasından başka bir de ibadeti yapmama cezası görmelerinde meydana çıkmaktadır. Konu hakkında tartışmalar için Bk. Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed İbn Ebî Sehl es-Serahsî, *Usulü’s-Serahsî*. thk. Ebu’l-Vefâ el-Afgânî (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2015), 1/73-75. Molla Hüseyin’e (ö. 885/1480) göre sahih olan görüş Mâverâünnehir âlimlerinin görüşüdür. Bk. Mehmed b. Ferâmurz b. Hoca Ali Molla Hüseyin. *Mir’âtu’l-usul* (İstanbul: Şirket-i Sahafiyye-i Osmâniyye, Dersaadet, 1321), 1/ 136.

¹⁵ Abdülganî b. Tâlib b. Hammâde el-Meydânî, *el-Lübâb fî şerhi’l-Kitâb*, thk. Abdürrezzâk el-Mehdî (Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, 1996), 3/98.

¹⁶ Merğînânî, *el-Hidâye*, 4/361: “ويكرو أن يذبحها الكفاي لأنه عمل هو قربة وهو ليس من أهلها، فلو أمره فذبح جزا لأنه من أهل الذكاة”.

¹⁷ Fahrüddîn Osman b. Ali ez-Zeylaî, *Tebyînu’l-hakâik şerhu Kenzi’d-dekâik* (Kahire: Matbaatü’l-Kübra’l-Emîriyye, 1313), 6/9; Molla Hüseyin, *Dürrü’l-hükkâm*, 1/271.

Hanefîler bu görüş doğrultusunda kurban ibadeti için niyeti bir bütün olarak kabul etmişler ve “akan kan bölünemez” gerekçesiyle kurbanı ortak girenlerin hepsinin hem müslüman hem de ibadet niyetiyle kesmesini şart koşmuşlardır. Buna göre, müslüman olmayan kişi ya da kişiler yahut müslüman olmakla birlikte mesela et almak veya ticaret yapmak gibi kurbandan başka maksatla ortak olanların söz konusu olması halinde hiçbirinin kurbanı makbul olmamaktadır. Kurban kesecek kişinin satın aldığı büyükbaş hayvana daha sonradan yedi kişiye kadar başkalarını da ortak etmesinde bir sakınca bulunmamakla beraber, muhtemelen bu ve benzeri endişelerden dolayı kurbanı ortak olacakların belirlenmesinin hayvanın satın alınmasından önce yapılması daha üstün sayılmıştır.¹⁸

Öte yandan müslüman olma şartı, kurban günlerinin başlangıcından sonuna kadar bulunması gereken bir şart değildir. Çünkü kurban günlerinin ilk vakitlerinde henüz kâfir olan bir kişi, kurban günleri sona ermeden müslüman olduğu takdirde kurban kesmesi vacip olur. Zira geriye kalan vakit, vücûbiyeti yerine getirmeye yetmektedir. Bu durum, “ifa edilebileceği son zaman diliminde namazın vacip olması” meselesine benzemektedir.¹⁹

Mâlîkî mezhebinde de ehl-i kitabın kestiği hayvanın eti yenebiliyor olsa da meşhur görüşe göre kurbanın sahibi olan müslümanın, kesmesi için ehl-i kitap birine vekâlet vermesi sahih değildir. Çünkü kurban bir ibadettir (kurbet) ve ehl-i kitap ibadete ehil değildir. Buna göre, bir kimse müslüman olduğunu zannettiği kişiye kurbanını kesmesi için emretse, fakat bu kişinin gayrimüslim olduğu anlaşılrsa, İmam Malik’ten gelen rivayet uyarınca kurbanın iade edilmesi gerekir. Şayet müslüman olmayan kişiler kendilerini müslüman gibi gösterip kurban kesme işini üstlenseler ve durumları ortaya çıksa, devlet başkanı tarafından cezalandırılırlar. Öte yandan söz konusu kesme işlemi dışında hayvanın derisinin soyulması ve etlerinin küçük parçalara ayrılması işlemlerinde müslüman olmayan birinin çalıştırılması, kurban kesme ibadetine müslüman olmayan birinin naipliğini istemek ve böylece ona vekâlet vermek anlamına gelmediği için onların bu tür işlerde çalıştırılmaları caizdir.²⁰

İmam Şâfiî (ö. 204/820), hayvan kesme işini hüküm bakımından vacip olan ve olmayan şeklinde iki kısma ayırmış, vacip olan kesim için bir hristiyanın vekil tayin edilmesini hoş karşılamadığını, ancak bunu haram olarak da görmediğini söylemiştir. Zira hristiyanın kestiği hayvanın etini yemek helal olduğuna göre, onun kesmesi elbette helaldir. İmam Şâfiî, müslümana vacip olmayan kesimlerde ise hristiyanın vekil tayin edilmesinde bir sakınca görmediğini ifade etmiştir.²¹

Şâfiî mezhebinde kâfirin kurban için vekil kılınmamasının “daha faziletli” ve kâfire vekâlet verilmesinin “mekruh” olduğu şeklinde görüşler bulunmaktadır. Örneğin Şîrâzî’ye (ö. 476/1083) göre, kurbanı müslümanın kendisinin kesmesi müstehab olduğu gibi, başkasına kestirecekse vekâlet verilen kimsenin müslüman olması da müstehabtır. Çünkü kurban bir iba-

¹⁸ Mehmed Zihni Efendi, *Nimetü İslâm*, sad. M. Rahmi (İstanbul: Huzur Yayın Dağıtım, t.y.), 879.

¹⁹ Ebû Bekir Alâuddîn Mes’ud b. Ahmed el-Kâsânî, *Bedâiu’s-sanâi’ fi tertibi’ş-şerâi’* (Beyrut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1986), 5/63.

²⁰ Muhammed b. Abdullah el-Haraşî, *Şerhu Muhtasari’l-Halil* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, t.y.), 3/43; Şemsüddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed el-Hattâb, *Mevâhibü’l-celil fi şerhi Muhtasari’l-Halil* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1992), 3/251. Ayrıca İmam Malik’e göre ramazan bayramında fecrin doğmasından önce müslüman olanın fitir sadakasını vermesi müstehap iken, kurban bayramında müslüman olanın kurban kesmesinin müstehap olması daha açık bir hükümdür. Bk. Sahnûn, *el-Müdevvene*, 1/388; Hattâb, *Mevâhibü’l-celil*, 3/239.

²¹ Ebû Abdullah Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, *el-Ümm* (Beyrut: Dâru’l-Marife, 1990), 2/244-245.

detir ve bu işe bir kâfirin vekil kılınmaması daha faziletlidir. İmam Malik'e göre müslüman olmayanın kesmesi, kurban ibadetini yerine getirmek için yeterli olmadığından dolayı böyle yapmakla mezhepler arasındaki ihtilaftan da çıkmış olmaktadır. Yahudi veya hristiyan olan kişiye ise vekâlet verilebilir. Zira bu kişi, kesmeye ehildir. Öte yandan kurban kesecek olan kişinin kesme sünnetini bilmesi de müstehab sayıldığı için kurban sahibinin vekâlet verdiği kişi keserken kendisinin de hazır bulunması müstehab görülmüştür.²² Remlî'ye (ö. 1004/1596) göre, müslüman kişi şayet kendisi güzelce kesebiliyorsa kendisinin kesmesi sünnettir. Nitekim kurban bir ibadettir ve bu ibadeti kişinin doğrudan yapması menduptur. Böyle yapmakla Hz. Peygamber'e ve sahabeye uymuş olur. Kurban için bir naip tayin edecekse onun fakih ve müslüman olması evlâdır. Zira kâfire veya küçük çocuğa kurban için vekalet vermek mekruhtur.²³

Hanbelî mezhebinde İbn Kudâme'nin (ö. 620/1223) ifadesine göre, kurban ibadeti dışın-da başka amaçla hayvan kesmesi caiz olan kişinin, tıpkı bir müslüman gibi kurban kesmesi ve müslüman için ibadet olan bir işte, örneğin mescit yapımında, bir kâfire yetki verilmesi caizdir.²⁴ İbn Kudâme'ye göre, kurbanları temiz yani müslüman olmayanların kesmemesi, müslümanın kesmesinin müstehap olmasına hamledilir. Burada müslüman kişinin kesmesinin müstehap olması ise, tıpkı Şâfiî fakihlerin dediği gibi, hilaftan çıkmak içindir. Müslümanın kendisinin kesmesi elbette daha faziletlidir. Zira Hz. Peygamber kendisi kesmiştir ve onun bu fiili, bir ibadettir. İbadet olan fiili kişinin bizzat yapması, o konuda kendi adına bir başkasının yapmasını istemesinden (istinâbe) daha üstündür. Ancak bu durum, istinâbenin caiz olmadığını göstermez. Nitekim Hz. Peygamber de istinâbe yapmıştır.²⁵ Mezhebin diğer bir fakihî Merdâvî (ö. 885/1480) ise müslümandan başkasının kesmemesinin müstehap olmasını, ehl-i kitabın kesmesinin caiz olduğu şeklinde izah etmektedir.²⁶

2. Akıllı ve Bulûğa Ermiş Olmak

İslam'da ibadet, Allah Teâlâ'nın rızasını kazanmak amacıyla ve şer'î ölçülere aykırı olmamak kaydıyla söylenen sözleri ve yapılan davranışları kapsadığı için kulluğun en özel kavramını ifade etmektedir. Bu kavram, özelden genele doğru gidildiğinde Allah Teâlâ'ya yakınlaşma hedefine (kurbet) ve emredilenleri yapıp yasaklananlardan kaçınma haline (taat) dönüşmektedir.²⁷ Tüm bunlar için de ibadet sorumluluğunu üstlenen insanın belli bir kavrayış ve olgunluk düzeyine erişmiş olması lazımdır. Terim olarak eda ehliyeti kavramıyla ifade edilen ve şer'î hitaba muhatap olmayı gösteren bu ölçüt mahiyetindeki seviye, kural olarak akıl ve bulûğ ile başlamaktadır.²⁸

- ²² Ebû İshak İbrahim b. Ali eş-Şîrâzî, *el-Mühezzebe fî fikhi'l-İmâm eş-Şâfiî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, t.y.), 1/435.
- ²³ Kurban için vekalet verilenin hayırlı bir kadın olmasının sakıncası yoktur. Bk. Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Hamza er-Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1984), 8/132.
- ²⁴ Ebû Muhammed Muvaffâkuddîn Abdullah b. Ahmed b. Kudâme, *el-Muğnî* (Kahire: Mektebetü'l-Kahire, 1968), 9/455: "وَلَمَّا، أَنَّ مَنْ حَازَ لَهُ ذُبُعٌ غَيْرَ الْأَضْحِيِّ، حَازَ لَهُ ذُبُعٌ الْأَضْحِيِّ، كَمَا لَمْ يَسْلِمِ، وَيَجُوزُ أَنْ يَتَوَلَّى الْكَافِرَ مَا كَانَ قَرِينَةً لِلْمُسْلِمِ، كِنَاءُ الْمَسْجِدِ"
- ²⁵ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 9/456.
- ²⁶ Merdâvî, *el-İnsâf*, 4/82.
- ²⁷ Kahraman, *İbadetlerin Değişmezliği*, 264.
- ²⁸ Eda ehliyeti için bk. Serahsî, *Usulü's-Serahsî*, 2/340 vd. Söz konusu ölçütün delili, Hz. Peygamber'in "Üç kimseden kalem (sorumluluk) kaldırıldı: Bulûğa erinceye kadar çocuktan, uyanıncaya kadar uyuyandan ve şifa buluncaya kadar akıl hastasından" hadisidir. Hadis için bk. Buhârî, "Hudûd" 22; Ebû Dâvûd, "Hudûd" 17; Tirmizî, "Hudûd" 1; Nesâî, "Talâk" 21; İbn Mâce, "Talâk" 15.

Kural olarak durum böyle olmakla beraber, akıl ve bulûğ şartları konusunda fakihler arasında iki görüş bulunmaktadır. İlk görüşe göre kurban için “malî ibadet mükelleflîği (malî sorumluluk) şartları” sağlanmalıdır. Bu sebeple, kurban için akıl ve bulûğ şartı değildir. İkinci görüşe göre “genel ibadet mükelleflîği (kişisel sorumluluk) şartları” sağlanmış olmalıdır. Bundan dolayı da kurban kesecek kişinin akıllı ve bulûğa ermiş olması gerekmektedir.²⁹

1) Kurban İçin Akıl ve Bulûğ Şartı Değildir

Hanefî mezhebinde Ebû Hanîfe (ö. 150/767) ve Ebû Yusuf’un (ö. 182/798) savunduğu bu görüşe göre, kurban öncelikli olarak malî bir ibadettir. Dolayısıyla akıl sağlığı yerinde olmayanlar ile küçük çocuklar, diğer şartları sağladıkları takdirde, kurban kesmekle yükümlüdürler. Söz konusu yükümlülerin bizzat kendileri bu sorumluluğu yerine getiremeyecekleri için kanunî temsilcileri onların adına olmak üzere kurban kesme işini üstlenmelidirler. Nitekim Hasan b. Ziyad’ın (ö. 204/819) Ebû Hanîfe’den rivayetine göre fitır sadakasında olduğu gibi, baba küçük çocuğu için de kurban kesmek zorundadır. Çünkü çocuk, babanın bir parçasıdır. Baba zengin olduğunda kendisi için kurban kesmekle yükümlü olduğu gibi, parçası için de kurban kesmekle yükümlüdür. Bu görüşe göre çocuğun babası veya vasîsi onun malından kurban kes-tiğinde tazmin etmesi gerekmemektedir.³⁰

Semerkandî’nin (ö. 539/1144) tespitlerine göre, kurban ile fitır sadakası arasında ayırım yapılmadığı takdirde, küçük çocuğun malvarlığı bulunmasa bile zengin babanın onun adına kurban kesmesi vacip hale gelmektedir. Çocuk akıl hastası olsa ve malvarlığı bulunsa, velinin onun adına kurban kesmesi yine vacip olmaktadır.³¹ Kâsânî’ye (ö. 587/1191) göre bu hususta akıl hastasının kurban günlerindeki durumu esas alınmaktadır. Şayet ayılmışsa kurban ona vaciptir. Hastalık hali devam ediyorsa, farklı görüşler öne sürülmüştür. Bir görüşe göre hangi durumda olursa olsun sağlıklı kabul edileceği söylenmiştir.³²

Küçük çocuğun malından kesilen/onun payına düşen kurban etlerinin sadaka olarak dağıtılmaması gerekir. Zira burada vacip olan, kan akıtmaktır. Kurban etlerinin sadaka olarak dağıtılması ise nafil bir ibadettir (tatavvu) ve küçük çocuğun malı teberruya elverişli değildir.³³ Burada yapılabilecek olanlar; çocuğa kurban etinden yedirmek, çocuğun faydalanabileceği ve kullanılabilen fakat tüketilemeyen bir şeyle etleri değiş tokuş etmektir.³⁴ Zeylaî (ö. 743/1343), bu uygulamayı, “kendi malvarlığından kurban kesilen küçüğün bu hayvanın etinden yemek, malvarlığının kalan kısmıyla da tüketilen şeyler dışında bizzat kendisinden yararlanılabilen eşya satın alma hakkı vardır” şeklinde izah etmiştir.³⁵

²⁹ Vecdî Akyüz, “Fikihî Açısından Kurban”, *Uluslararası Kurban Sempozyumu*, 8-9 Aralık 2007, İstanbul, 2008, s. 28 (25-42).

³⁰ İstihsânen verilen bu görüş için bk. Serahşî, *el-Mebsût*, 12/13; Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed el-Aynî, *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000), 12/59.

³¹ Kurban bayramı günleri içinde ve henüz kurban kesilmeden önce çocuğun vefat etmesi durumunda ona kurban kesmek vacip olmamaktadır. Zira, namazda olduğu üzere vücûbiyet, kurban kesilebilecek son vakitte kesinleşmektedir. Bk. Ebu Bekr Alâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed es-Semerkandî, *Tuhfetü'l-fukahâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994), 3/82.

³² Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 5/64.

³³ Şeyhîzâde Damad Efendi, Abdullah b. Şeyh Muhammed b. Süleyman. *Mecmeu'l-enhur fî şerhi Mülteka'l-ebhur* (Beyrut: Dâru lhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.y.), 2/517.

³⁴ Semerkandî, *Tuhfetü'l-fukahâ*, 3/82; Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 5/64.

³⁵ Zeylaî, *Tebyinü'l-hakâik*, 6/3.

Mâlikî ve Hanbelî mezheplerine göre de kurban öncelikli olarak malî bir ibadet olduğu için küçük çocuk adına kurban kesmek sünnettir.³⁶

Bu görüş sahiplerinin kurban ibadeti konusunda hem malî bir ibadet oluşu hem de kurban etinden istifade edecek diğer şahısların haklarının korunmasını göz önünde bulundurduklarını söylemek mümkündür.

2) Kurban İçin Akıl ve Bulûğ Şarttır

Hanefî mezhebinde İmam Muhammed ve İmam Züfer tarafından savunulan bu görüş, mezhepte genel kabule mazhar olmuş ve tatbikat buna göre yapılmıştır. Bu görüşe göre akıl sağlığı yerinde olmayan ve bulûğa ermeyen kişi ibadet ehliyetine sahip değildir. Hâlbuki kurban mükellefiyeti için bu şartların sağlanmış olması lazımdır. Buna göre şayet babası veya vasîsi küçük çocuğu adına onun malından kurban keserse, tazmin etmek zorundadır.³⁷ Nitekim *Zahiru'r-rivâye*'ye göre de babanın küçük çocuğu adına kurban kesme yükümlülüğü bulunmaktadır. Fıtır sadakası ise kurban benzememektedir. Zira Hz. Peygamber, babanın küçük çocukları için fıtır sadakası vermesini emretmiştir. Şayet küçük çocuklar için de kurban kesmek vacip olsaydı, Hz. Peygamber bunu emrederdi. Böyle bir bilgi olsaydı, nakledilirdi. Nitekim Ebû Hanife'ye nispet edilen ve küçük çocuğun kendisine ait malvarlığı bulunduğu babanın veya vasînin çocuğun malından onun adına kurban kesmeleri gerektiğine dair rivayet, Serahsî'ye göre doğru değildir. Ona göre bu görüşün dayanağı, kurbanın fıtır sadakasına kıyaslanmasıdır. Hâlbuki doğru olan rivayete göre çocuk zengin bile olsa kendisi için kurban gerekmez. Çünkü kurbandan maksat, Allah Teâlâ için malı telef etmek ise, babanın, çocuğun malını telef etme hakkı yoktur. Şayet kurbandan maksat, hayvan kesildikten sonra etini sadaka olarak vermekse, bu da vacip bir yükümlülük değildir, nafîle hükmündedir. Çocuğun malı nafîle sadaka olarak verilmez. Ayrıca hem çocuk hem de fıtır sadakası kişinin kazancı sayılmaktadır.³⁸

Şâfiî mezhebindeki fakihler de bu görüşten yanadır. Zira akıl sağlığı yerinde olmayanlar ve bulûğa ermeyenler ibadet ehliyetine sahip değildirler. Kurban mükellefiyeti için bu şartların da sağlanmış olması lazımdır. Bu görüş doğrultusunda, anne karnındaki cenin adına da kurban kesilmeyeceği ifade edilmiştir.³⁹

Kurban için akıl ve bulûğu şart koşan bu görüş, daha az sayıda kişiyi kurban mükellefi haline getireceğinden dolayı, kurban etinden yararlanacakların hakları açısından olumsuz niteliktedir. Buna karşın, ehliyetsiz veya eksik ehliyetli olanların haklarının korunması bakımından ise olumlu mahiyet arz etmektedir. Bu görüş doğrultusunda hareket edildiğinde, akıl ve bulûğ vasıflarına sahip olmayan kişilerin mal varlıkları korunmuş olmaktadır. Ayrıca kanunî temsilcilerin bu kişilerin haklarını korumaya yönelik dinî/hukukî yükümlülükleri, onlara daha güvenli

³⁶ Muhammed b. Muhammed b. Arafê ed-Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî* (Beirut: Dâru'l-Fıkr, t.y.), 2/118; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 9/438. Hanbelî mezhebinde velinin çocuğunun malından kurban kesmeyeceğine dair farklı bir görüş de bulunmaktadır. Bk. İbn Kudâme, *el-Muğni*, 9/447.

³⁷ Semerkandî, *Tuhfetü'l-fukaha*, 3/82; Aynî, *el-Binâye*, 12/59.

³⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, 12/13.

³⁹ Şâfiî mezhebinde kurban ibadeti tek kişi için sünnet-i ayn, ailede birden fazla kişi olduğunda sünnet-i kifâye hükmündedir ve aileden biri kurban kesince hepsi adına geçerli olur. Cenin ise henüz doğmamıştır. O halde kurban kesmenin sünnet olması, kurban kesme vakti girdiğinde doğan kişi hakkındadır. Bu vakitten sonra doğan hakkında bu hüküm geçerli değildir. Bk. Ebû Zekeriyya Muhyiddin Yahya b. Şeref en-Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzebe* (Beirut: Dâru'l-fıkr, t.y.), 8/384; Şirbîni, *Muğni'l-muhtâc*, 6/123. Fıkıh kaynaklarında kurbanın tek kişi yahut aile fertleri adına kesilmesi meselesi hakkında bk. Halit Çalış, "Kurbanın Dinî Hükmü Ve Fert Ya Da Aile Adına Kesilmesi Tartışmaları", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 3 (2004), 226.

bir geleceğin hazırlanması açısından bu görüşe daha uygun düşmektedir. Öte yandan, kanunî temsilcilerin zengin çocuklar adına kurban kesmesi güzel bir davranış olarak nitelendirilmiştir. Zira bu gibi kişilerin malvarlıklarında söz konusu kaygılar bulunmamaktadır.⁴⁰

3. Malî İmkâna (Nisab-ı İstiğnâ) Sahip Olmak

Kurban kesmek için şart koşulan “nisab”a malik olmak, bu mükellefiyet için yeterince malî imkâna sahip olmayı ifade etmektedir. Nisap, esas itibariyle malî yönü bulunan zekât, fitre ve kurban ibadetlerinde aranan asgarî zenginlik ölçüsü olup miktar bakımından her üç ibadette de aynıdır. Öte yandan zekât, nisap miktarınca malın gelir getirici (nâmî) özelliğe sahip olması ve bu miktarın üzerinden bir yılın geçmesi şartını taşıdığı için bu şartların koşulmadığı fitre ve kurbandan ayrılmaktadır. Zira zekâta öngörülen zenginlik “nisab-ı gınâ”dır ve hakikaten yahut hükmen artma özelliğine sahip malların şer’an tespit edilmiş miktara ulaşmasını ifade eden bu tür zenginlikte, yıl sonunda da varlığını koruyan, oturaklı ve istikrarlı bir zenginlik durumu aranmakta, nisap miktarları altın, gümüş (para), ticaret malları, hayvanlar, toprak mahsulleri ve madenler üzerinden hesaplanmaktadır. Fitre ve kurbanda ise “nisab-ı istiğnâ” şart koşulmaktadır. Çünkü belirlenen zamanlarda öngörülen ihtiyaçsızlık hali mükellefiyet için yeterli görülmektedir. Maddi imkâna sahip olmayanların böylece bayramın sevincine ortak edilmesi bir dereceye kadar sağlanmış olmaktadır.⁴¹

Hanefî mezhebine göre, kurban kesmeyi vacip kılan zenginliğin ölçüsü, zekâta ve fitre sadakasında aranan zenginlik ölçüsüyle aynı olup kişinin borçları ve aslî ihtiyaçları dışında 20 miskal (80.18 gr.) altına ya da buna denk bir paraya veya mala sahip olmasıdır. Hanefîler’e göre, söz konusu nisap miktarına denk gelen malların artıcı özelliği bulunmasa bile, temel ihtiyaçlarından fazla olacak şekilde bu mallara sahip olan kişi belli bir düzeyde zengin sayılmaktadır. Buna göre, mesken ve elbisesinden yahut nafakalarını karşılamakla yükümlü olduğu kimselerin ihtiyaç duydukları ve onlar için yeterli olan miktardan fazla şekilde nisap miktarına sahip bulunan kimse, zekât ve fitre alamasa da kurban kesmekle, fitre vermekle mükelleftir.⁴²

Nisab-ı istiğnada kişinin bu tür zenginliğinin kurban bayramı süresindeki durumu ölçü alınmış ve Kurban Bayramı dâhil yılın diğer tüm vakitlerinde zenginlik şart koşulmamıştır. Bu bakımdan kurban ibadetinde nisap ölçüsü dikkate alındığından dolayı nisabı etkileyen borcun zekâta olduğu gibi burada da yükümlülüğe etkisi göz önünde bulundurulmuştur. Buna göre, kişinin nisabı etkileyecek kadar borcu bulunduğu bu borç zekâtın farz olmasına mâni teşkil ediyorsa kurban evleviyetle mâni olmaktadır. Evleviyetle olmasının sebebi, zekâtın farz, kurbanın vacip olması ve farzın vacibin üstünde yer almasıdır. Bu borçtan dolayı kişi, zekât verecek yahut kurban kesecek derecede zengin olma vasfını yitirmiş olmaktadır. O halde bir kimsenin kurban kesebilecek kadar malı bulursa ve bu malı kaybetse, kurban kesme günlerin-

⁴⁰ Ali Bardakoğlu, *İslam İlmihali* (İstanbul: İSAM Yayınları, 1999), 2/4.

⁴¹ Nisap konusunda detaylı bilgi için bk. Temel Kacı, *İslam Hukuk Düşüncesinde Mali Mükellefiyetler Açısından Nisap* (Ankara: Feer Yayınları, 2018), 33 (zekâta nisap), 63 (fitre sadakasında nisap), 74 (kurbanda nisap). Bir yılın geçmesi ve nema için bk. Emrullah Dumrul, *Ticaret Mallarının Zekâtı* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2012), 58, 60; Bardakoğlu, “Kurban”, 26/437; Mehmet Erkal, “Nisab”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/138-140.

⁴² Abdülğani el-Ğanîmî el-Meydânî, *el-Lübâb fî şerhi'l-Kitâb*, thk. Abdürrezzâk el-Mehdî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1996), 3/98; Semerkandî, *Tuhfetü'l-fukaha*, 3/82; Kâsânî, *Bedâiu's-sanâ'i*, 5/64.

de bu mala ulaşmama, üzerinden yükümlülük kalkmaktadır.⁴³ Zira kurban kesme günlerinde bu kişi fakir konumundadır. Öte yandan, zekâtın ömür boyunca ödenebildiği dikkate alındığında, muvakkat bir ibadet mahiyetindeki kurbandan farklı olarak, zekât bu kişiye vacip olmaya devam etmektedir. Çünkü zekât farz olmuştur ve zimmette sabit hale gelmiştir. Bu sebeple de sonradan yüklenilen borçtan dolayı zekât yükümlülüğü düşmemektedir.⁴⁴

Buradan hareketle şunları söylemek mümkündür:

✓ Bir kimse kurban bayramının evvelinde fakir olsa sonra bayram günlerinde maddi imkâna kavuşsa, kurban kesmek vacip olur.

✓ Bir kimsenin 200 dirhemi bulunsa ve üzerinden bir yıl geçse, 5 dirhem zekât vermedir. Kurban bayramı günleri geldiğinde bu kişinin elinde 195 dirhem bulunsa, bir görüşe göre bu kişinin kurban kesmesi gerekir. Çünkü nisap miktarı her ne kadar eksilmiş olsa da bu kişi ibadet cihetine onu harcamıştır. Dolayısıyla nisap miktarı takdirenen mevcut gibi kabul edilir. Ancak bu kişi söz konusu 5 dirhemi nafakaya harcamış olsa, kurban kesmesi vacip olmaz. Çünkü ibadet cihetine harcamış değildir. Bu durumda nisap hakikaten ve takdirenen eksik kabul edilir.

✓ Bir kimse zenginken kurban kesmek için bir koyun satın alsın ve daha sonra onu kaybetse, böylece bu kişinin nisabı eksik olduğu için fakir konumunda bulunsa ve bu konumdayken kurban bayramı günü gelse, onun başka bir koyun alması gerekmez. Çünkü nisap, kurban bayramı günlerinde aranır. Dolayısıyla vücûbiyet şartlarından zenginlik şartı eksiktir. Bu kişi kurban bayramı günlerinde fakir iken koyunu bulsa, bunu kurban olarak kesmesi gerekmez. Çünkü vücûbiyet zamanında fakir durumundadır ve bu koyun nisap için yeterli olmamaktadır. Şayet önceden fakirken vücûbiyet zamanında nisaba malik olsa ve başka bir koyun satın alsın, bu ikinci koyunu kurban olarak keser. Daha sonra ilk koyunu bulsa, kişinin durumuna bakılır; zengin ise sadaka olarak verir, fakir ise sadaka olarak vermesi gerekmez.⁴⁵

✓ Zengin kişi, kurban kesmek niyetiyle bir hayvanı satın aldıktan sonra hayvanda kurban edilmeye mâni olacak derecede bir kusur ortaya çıktığında, zenginin başka bir hayvan satın alması gerekmektedir. Bu kişinin fakir olması halinde ise başka bir hayvan satın alması gerekli değildir, ilki yeterli görülmüştür. Zira zekât nisabında olduğu üzere, fakir kişinin nisaptaki eksikliği tazmin sorunluluğu bulunmamaktadır.

✓ Kurban niyetiyle satın alınan hayvan öldüğünde, zengin olanlar için başka bir hayvanın kurban edilmesi lazım iken fakirlerin böyle bir yükümlülüğü yoktur.

✓ Zengin bir müslümanın kurbanlığı çalınsa veya kaybolduysa, o da kurban niyetiyle ikinci bir hayvan satın alsın ve kurban kesme süresi içinde ilk hayvan bulunsa, zengin kimsenin bu hayvanlardan sadece birini kesmesi gerekir. Ancak fakir bir müslümanın kurbanlık hayvanı kaybolduğu için ikinci bir kurbanlık satın aldıktan sonra ilk hayvanı bulunsa, adak hükmünden dolayı iki hayvanı da kesmesi gerekir. Zira fakir kişi kurban kesme niyetiyle hayvanı satın aldığı anda bu hayvan taayyün etmektedir.⁴⁶ Zira nisab-ı istiğnâ şartını sağlamadığı için mükel-

⁴³ Yükümlülüğün kalkması, Hanefî mezhebinde kurban için “kudret-i mümekkin”nin şart koşulmasıyla alakalıdır. Bk. Kadir Demiroğlu, “Kurban İbadetinde Maddî Durumun Etkisi”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 39 (2022), 154. Kudretin bu türü için ayrıca bk. Ali Kumaş, *İslam Hukukunda Sorumlu Olmanın Temeli* (Ankara: Gece Kitaplığı, 2015), 45 vd.

⁴⁴ Haddâdî, *Cevheretü'n-neyyira*, 1/114; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 2/260.

⁴⁵ Bütün bu meselelerde kadın ve erkek olmak hüküm bakımından eşittir. Bk. Kâsânî, *Bedâiu's-sanâ'i*, 5/64.

⁴⁶ Merginânî, *el-Hidâye*, 4/359, Semerkandî, *Tuhfetü'l-fukaha*, 3/86; Bardakoğlu, “Kurban”, 26/438. Mehmed Zihni

lefiyeti bulunmadığı halde kurban kesmek isteyen kişi, kendisine şer'an vacip olmayanı örfen vacip kılmış (nezir) olmaktadır.⁴⁷

✓ Bir kimse kurban günleri içinde kurbanını kesememişse, bundan sonra o hayvanı kurban olarak kesmesi caiz değildir. Bir koyunu tayin ederek vacip kılmış yahut onu kurban niyetiyle satın almış ve kesmeden kurban günleri geçmişse, onu canlı olarak tasadduk eder ve sütünü sağarak, tüylerini kırarak yahut etini yiyerek onda hiçbir şekilde eksiltme yapamaz. Çünkü vacip olan hüküm “kan akıtmak”tan “tasadduk” etmeye dönüşmüştür. Şayet bu kişi kendisine vacip kılmış veya kurban kesmek için satın almışsa, kurban günlerinden sonra da hala zenginse, koyunun kıymetini tasadduk etmesi gerekir.⁴⁸

Mâlikî mezhebine göre, kurban kesecek kadar nisaba malik olmak, zorunlu giderler için bu nisaba ihtiyaç duymamak demektir. Ancak bir kişi borç alabiliyor ve alacaklı kişi talepte bulunmuyorsa yahut talep etse bile bu kişi borcunu ödeyebiliyor ve bundan dolayı da bir zarara uğramıyorsa kurban keser.⁴⁹

Şâfiî mezhebine göre kurban kesmede kullanılacak malın ihtiyaç fazlası olması lazımdır. Burada ölçü, kurban kesecek kişinin hem kendisinin hem de bakmakla yükümlü olduğu kimselerin ihtiyacından fazla olmasıdır.⁵⁰ Zira kurban ibadeti, bir tür sadakadır.⁵¹ Söz konusu ihtiyaç fazlasından maksat ise kurban kesecek kişinin bir gün ve gecelik yiyeceğinden, mevsimlik giyeceğinden artan kısımdır. Bu kadarı kurban kesmedeki maddî güç açısından yeterlidir. Burada önemli olan, bu malın bayramın birinci günü ile teşrik günlerindeki ihtiyaçtan artmasıdır. Zira bu vakitler kurban kesme günleri olup ramazan bayramı gününün ve gecesinin fitr sadakasının vakti olmasına benzemektedir.⁵²

Hanbelî mezhebinde de Mâlikî ve Şâfiî mezheplerindeki gibi benzer görüşler öne sürülmüş, borç alabilecek ve borcunu ödeyebilecek durumda olanın kurban keseceği söylenmiştir.⁵³

Malî imkân şartı bakımından Hanefîlerin görüşü, zenginlik ölçüsünü belli bir ölçüye bağladığı için uygulamaya daha elverişli görünmektedir. Zira sabit gelirli olanlar da olmayanlar da böylelikle daha kolay bütçe hesabı yapabileceklerdir.

4. Mukim Olmak

Diğer mezheplerden farklı olarak Hanefî mezhebine göre ilde, ilçede, kasabada veya köyde yaşıyor olmakla birlikte, yolcu hükmünde olan kimselerin kurban kesme yükümlülüğü bulunmamaktadır. Nitekim İmam Muhammed'in Ebû Hanife-Hammad b. Ebû Süleyman-İbrahim en-Nehaî kanalıyla verdiği bilgiye göre kurban, hacılar hariç şehir halkına vaciptir. İmam

Efendi'nin verdiği bilgiye göre bu mesele, fıkıh bilmeceleleri (elğâz-ı fıkhiyye) arasında şu şekilde yer almaktadır: “Hangi servet sahibidir ki kurban bayramında ona yalnız bir koyun kesmek lazım ve hangi fakirdir ki ona iki kurban kesmek lazım gelmiş olsun?” Bk. *Nimet-i İslam*, 880.

47 Cuma namazı kazaya kalan kişi öğle namazını kaza ediyorsa ve oruç tutamayacak kadar acziyet halinde olan kişi fidye veriyorsa, fakir kişi de satın aldığı ama kurban kesme günlerinde kesemediği hayvanı sorumluluktan kurtulmak için tasadduk etmelidir. Bk. Merginânî, *el-Hidâye*, 4/358.

48 Semerkandi, *Tuhfetü'l-fukaha*, 3/84.

49 Mansûr b. Yûnus b. İdris el-Buhûfî, *Keşşâfî'l-kanâ' an metni'l-İknâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ty.), 3/24.

50 Şihâbüddîn Ahmed b. Ahmed el-Kalyûbî, *Hâşiyetü şerhi'l-Mahallî* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1995), 4/250.

51 Mezhepte kurban ibadetinin sadaka ile yedirme (مأطلا) arasında mütereddit olması gerektiğine dair görüş de yer almaktadır. Bk. Takıyyüddin Ebu Bekr b. Muhammed b. Abdülmü'min el-Hısnî, *Kifayetü'l-ahyar fi halli Gayeti'l-ih-tisar*, thk. Ali Abdülhamid Baltacı-Muhammed Vehbi Süleyman (Dimaşk, Dâru'l-Hayr, 1994), 534.

52 Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 6/123.

53 İbn Kudâme, *el-Muğni*, 9/444.

Muhammed bunun açıklamasını Ebû Hanife'ye sormuş, o da şehir halkının ve şehir dışında yaşayanların mukim olanlarına bunun vacip olduğunu ancak ister şehirde ister şehir dışında yaşıyor olsun, yolcuların yükümlü tutulmadığını söylemiştir. Yine İmam Muhammed Sevad halkının kurbanla yükümlü olup olmadığını sormuş, o da “Evet, diğerleri de yükümlü. Maddi durumu elverişli olduğunda, şehirde veya başka yerde yaşayan herkese kurban kesmek vaciptir” şeklinde cevap vermiştir.⁵⁴

Hanefilere göre, kurban belirli bir zaman diliminde ve belirli hayvanların kesilmesiyle ifa edilebilecek bir ibadet olduğu için, yolculukta olan kişi kurban günlerinde her yerde bunu eda etme imkânına sahip olamayacaktır. Bu sebeple onu kurban kesmekle yükümlü tutmak, apaçık bir zorluğa koşmak demektir. Bu kişi kurban kesmek gayesiyle yolculuğu terk etmek zorunda da kalabilir. Bu zorluk durumu, kurbanın ona vacip olmasını engellemektedir.⁵⁵

Hanefi fakihler, diğer şartları sağladıktan sonra mukim olma bakımından şehirliler ile köylüler arasında fark gözetmemişlerdir. Buna göre kurban ibadeti mukim şehirlilere vacip olduğu gibi mukim köylülere de vaciptir. Çünkü bu kişiler, kurbanı satın alıp kesme hususunda yolcuların karşılaştıkları zorluklarla karşı karşıya değildirler. Serahsî “Kurban, hacda olan şehirliler dışındakilere vaciptir.” sözünü yorumlarken “şehirliler” sözündeki maksadın “mukimler”, “hacda olan” sözündeki maksadın ise “yolcular” olduğunu söylemektedir.⁵⁶ Serahsî'ye göre yolcuya kurbanın vacip olmaması hem yolculuktaki zorluktan hem de vakit çıktıktan sonra kaza etme imkânının ortadan kalkmasından dolayıdır. Bu sebeple de ibadet tümüyle terkedilmiş olmaktadır. Bu yönüyle kurban ibadeti diğer malî ibadetlerden farklıdır. Cuma namazı da böyledir. Zira Mekkeliler hacda olsalar da kurban kesmek onlara vaciptir.⁵⁷

Kurban bayramının tüm vakitlerinde mukim olma şartı bulunmamaktadır. Buna göre kişi, kurbanın birinci gününün ilk vakitlerinde yolcu olsa, sonraki vakitte ifa edecek kadar bir zaman dilimi içinde mukim hale gelse, kurban kesmesi vacip olmaktadır. Ancak kişi henüz kurbanlık satın almamış olsa, kurban bayramının ilk vakitlerinde mukim iken daha sonraki vakitlerinde yolculuğa çıksa, kurban kesmek ona vacip olmaz. Yine kişi, kurban kesmek için örneğin bir koyun satın almış sonra da kurban günlerinde yolculuğa çıkmışsa, onu satabilmektedir. Bu konuda kişinin maddi durumunun yerinde olup olmaması bazı meşayih'e göre hükmü etkilemektedir. Şayet bu kişi zengin ise bu hayvanı satın almakla kendisine herhangi bir şey vacip kılmış değildir. Dolayısıyla yolculuğa çıktığında vacibi ıskat etmeyi kastetmiş değildir. Bu kişi, kendisine vacip olduğunu zannettiği bir ibadete başlayan sonra da o ibadetin kendisine vacip olmadığı ortaya çıkan kişiye benzemekte ve o ibadeti tamamlama zorunluluğu bulunmamaktadır. Bu

⁵⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî, *el-Asl*, thk. Muhammed Boynukalın (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2012), 5/411-412.

⁵⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, 12/9; Merginânî, *el-Hidâye*, 4/357; Haddâdî, *Cevheretü'n-neyyira*, 2/186/187; Şeyhîzâde Damad Efendî, *Mecmeu'l-ehur*, 2/516.

⁵⁶ İbn Âbidin'e göre Mekkeliler bile olsa ihramlının yolcu olarak değerlendirilmesi tartışmaya açıktır. Bk. *Reddü'l-muhtâr*, 6/315.

⁵⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, 12/8-9, 19. Ayrıca bk. Merginânî, *el-Hidâye*, 4/355, İbn Âbidin, *Reddü'l-muhtâr*, 6/315. Mekke'de mukim olanların ihramlı da olsa kurban kesmekle yükümlü tutulmaları, Türkiye'den hac için gidip Mekke'de arefe gününe kadar 15 günden fazla kalanları, diğer şartları sağladıkları takdirde, udhiye kurbanı mükellefi yapmaktadır. Bunun için de hedy ve udhiye kurbanı kesimi söz konusu olmaktadır. Bazı hacılar burada hedy kurbanını kesmekte, udhiye için kendi ülkesinde vekalet vermektedir. Bu husustaki meşakkatten dolayı Türkiye'den giden hacılara Mâlikî mezhebindeki içtihadın hatırlatılması hakkında bir yorum için bk. İsmail Narin, *Kur'an ve Sünnet Açısından Kurban İbadeti* (İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009), 206.

kişi fakir ise yolculuk sebebiyle kendisinden kurban kesme yükümlülüğü düşmemektedir. Zira fakirin satın alması adak konumunda olduğu için kurbanlık satın almakla kurban kesmeyi kendisine vacip hale getirmiştir. Dolayısıyla yolculuk sebebiyle bu yükümlülük düşmemektedir. Bu mesele, nafileye başlayan kişinin fesat durumunda onu tamamlaması veya kaza etmesinin gerekli olmasına benzemektedir. Buna göre, fakir kişi kurban kesmenin vakti girdikten sonra yolculuğa çıksa, bu hayvanı kurban edip yükümlülüğünü tamamlaması lazımdır.⁵⁸

Hanefiler dışındaki cumhura göre, kurban ibadeti bakımından yolcu ile mukim eşit konumdadır. Yolcuya vacip olmayan her kurban, mukime de vacip değildir. Nitekim malî ibadetlerde (zekât ve sadaka gibi) yolcu ile mukim arasında fark yoktur. Ancak bedenî ibadetler konusunda farktan söz edilebilir. Zira yolcu, bedenî ibadetleri yerine getirirken zorluklarla karşılaşmaktadır. Bu yaklaşımda Mâlikîlere göre kurban kesmenin sünnet olması bakımından yolculuk durumunda hacı olanlar ile olmayanlar ayrı değerlendirilmelidir. Nitekim İmam Mâlik'e göre Mina'da ikamet ediyor olsalar bile şayet hacı iseler, bu kişiler udhiye kurbanı kesmezler.⁵⁹ Zira hacıların Harem sınırları dâhilinde kesmeleri sünnet olan kurban "udhiye" değil "hedy" kurbanıdır. Hacı olmayanlara udhiye kurbanının sünnet olması için ise mukim olmakla yolcu olmak arasında fark bulunmamaktadır.⁶⁰ Şâfiîlere ve Hanbelîlere göre ise kurban ibadetine hacılar için ayrıma gitmek doğru değildir. Zira Hz. Peygamber'in Mina'da eşleri için büyükbaş bir hayvan kurban ettiği haber verilmiş, hacı olan kişinin Mina'da kurban kesmesinin sünnet olmadığı, hacdaki kişinin kestiğinin udhiye değil hedy olduğu şeklindeki görüş de bu rivayette dayanılarak reddedilmiştir. Bu bakımdan hacda bulunanlar ile yolcu veya mukim olanlar arasında bir farklılık yoktur. Bu mukim veya yolcu kişilerin kurban mükellefiyeti açısından çöllerde ve şehirlerde yaşıyor olması hükme etki etmemektedir.⁶¹

Kurban ibadetine yolcu ile mukimi eşit değerlendiren görüş Hanefîler tarafından isabetli bulunmamıştır. Zira belirli bir zamana tahsis edilmiş olmadığı ve yaşadığı sürece ödeyebileceği için zekât ibadeti kurban ibadetinden farklıdır. Şöyle ki, zekât farz olduktan sonra kişinin şu anda elinde ödeyecek bir mal bulunmasa, fakat daha sonra eline yeterince mal geçse, zekât ibadetini ifa edebilmektedir. Dolayısıyla zekâta kurbandaki zorluk söz konusu değildir. Fıtır sadakası da zekât gibidir. Her ne kadar sınırlı günlerde verilse de belirlenmiş bir mal sınırlaması olmadığı için fitrenin vacip oluşunda kurbandaki zorluk bulunmamaktadır.⁶²

Mukim olma şartı, günümüzde bayram günlerini farklı mekânlarda geçirme eğiliminde olanlar açısından bugün geçmişe oranla daha kolay uygulama imkanlarının varlığı dikkate alınarak değerlendirilmelidir. Ayrıca bu imkânların kurbanın teşri hikmetlerini gerçekleştirecek şekilde kullanılmasına özen gösterilmelidir. Bunun için de ikamet edilen yerde kurban kesmeye öncelik verilmelidir. Bu mümkün olamayacaksa gidilen yerde kesim işlemlerine iştirak etmeye çalışmalıdır. Güvenilir kuruluşlar aracılığıyla vekâlet verilerek kesilmesi de bu ibadetin toplumsal amaçlarına katkı sağlama bakımından önemlidir.

⁵⁸ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi*, 5/63-64.

⁵⁹ Sahnûn, *el-Müdevvene*, 1/550.

⁶⁰ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 1/415; Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Cüzey, *el-Kavâninü'l-fikhyye* (Tunus: y.y., 1981), 186; Karâfî, *ez-Zehîra*, 4/140; Hattâb, *Mevâhibü'l-Celîl*, 3/239.

⁶¹ Nevevi, *el-Mecmu'*, 8/383-384; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 6/123; Buhûtî, *Keşşafü'l-kmâ'*, 3/17.

⁶² Serahsî, *el-Mebisüt*, 12/8-9.

5. Hür Olmak

Kurban mükellefiyetinin şartlarından biri de hür olmaktır. Klasik fıkıh kitaplarında kurban gibi malî yönü bulunan mükellefiyet için öne sürülen “hür olma” şartı, o dönemde sosyal bir vâkıa olarak mevcut bulunan kölelerin mülkiyet sahibi olamayışından⁶³ kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla hür olma şartını kurban için yeterli maddî imkâna sahip olma şartı içinde değerlendirmek de mümkündür. Nitekim Haskefi (ö. 1088/1677), kurbanın vacip olmasının şartlarını sayarken hür olmaktan bahsetmemiş, İbn Âbidin (ö. 1252/1836) de onun bu tavrını “... onun ‘zengin olmak’ sözünden anlaşıldığı için hürriyet şartını açıkça zikretmemiştir” şeklinde izah etmiştir.⁶⁴

Kurban ibadeti açısından hür olma şartı, kölelik statüsünün tümünü kapsamaktadır. Buna göre, bazı hukukî işlemleri yapabilmesi için kölenin ehliyeti genişletilmiş olsa da durum değişmemektedir. Nitekim efendisinin verdiği izinle hukukî işlemleri yapabilen ve bu izne sahip olmayanlara göre nispeten daha geniş yetki kullanabilen me’zûn kölenin mülkiyeti nâkis olduğu için kurban kesmesi vacip veya sünnet olarak görülmemiş, ona zekât ve fitır sadakası gibi bir mükellefiyet de yüklenmemiştir. Yine genellikle vadeli olmak üzere belirli bir bedel karşılığında kendisiyle hürriyet anlaşması yapılan mükâteb kölenin diğer kölelerden farklı olarak eda ehliyetine bağlı hukukî işlemleri kendi adına yapabilme yetkisi bulursa da sözleştikleri bedelli efendisine ödeyince kadar hür sayılmadığı için kurban, zekât ve fitır sadakası bakımından onun durumu da aynı kabul edilmiştir. Öte yandan kurban bayramının başlangıcından itibaren hür olma şartı koşulmamıştır. Zira kölenin hürriyetine kavuştuğu esnada kurban ibadetini ifa edecek kadar vakit kalmışsa, diğer şartların sağlanması durumunda, bu kişinin kurban kesmesi Hanefîlere göre vacip, cumhura göre sünnet hükmünde sayılmıştır.⁶⁵

Sahnûn’un ifadesine göre İmam Mâlik, ümmüveled ile diğer köle statüsünü karşılaştırmış, ümmüveledin kurban kesmesi gerekmediği için diğerlerinin kurban kesmesinin öncelikle gerekmediğini ve bu konuda bir ihtilafın da bulunmadığını söylemiştir.⁶⁶

Şâfiî ve Hanbelî mezheplerine göre özgürlük sözleşmesi yapmış mukâteb köle konumundaki kişinin kestiği kurban teberru niteliğinde sayılmıştır. Buna göre diğer teberrularda geçerli olan hükümler kurban ibadetine de geçerli kabul edilmiştir. Kısmen hür, kısmen köle olan kişinin (المبعض) kurban kesecek kadar malvarlığı bulunduğu da hür olan kısmının dikkate alınacağı ve bu kişinin kurban kesmesinin sünnet olduğu söylenmiştir.⁶⁷

Sonuç

Kurban ibadetinin mahiyetinin kısaca ele alındığı ve asıl olarak kurbanın Hanefîlere göre vacip, diğer mezheplere göre sünnet oluşunun şartlarının üzerinde durulduğu bu çalışmada ulaşılan sonuçlar şu şekilde sıralanabilir:

⁶³ Kölelerin hukukî statüsü hakkında bk. Mehmet Âkif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi* (İstanbul: Beta Yayınları, 2021), 236 vd.

⁶⁴ Haskefi, burada akıllı ve bâliğ olmak şartlarını da zikretmemiştir. Zira bu şartlar hakkında görüş ayrılığı bulunmaktadır. Bk. *Dürri'l-muhtâr* (İbn Âbidin, *Reddü'l-muhtâr* içinde), 6/312.

⁶⁵ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 5/63, Merginânî, *el-Hidâye*, 4/355; Ebü'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Mükerrrem el-Adevî, *Hâşiyetü'l-Adevî alâ şerhi Kifâyeti't-tâlib*, thk. Yusuf Şeyh Muhammed (Beirut, Dâru'l-Fikr, 1994), 1/565; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 6/123; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kinâ'*, 3/21.

⁶⁶ Sahnûn, *el-Müdevvene*, 1/550.

⁶⁷ Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 6/123; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kinâ'*, 3/22.

1) Klasik fıkıh literatüründe udhiye adıyla anılan bu ibadet, belirli nitelikteki hayvanların kurban kesme günlerinde ibadet amacıyla belirli usullere göre kesilmesini ifade etmektedir. Bu ibadetin rüknü, belirlenen hayvanın kesilip kanının akıtılmasıdır. Hayvanın etinin bir kısmının ikram edilmesi, bir kısmının ise özellikle fakir akrabalara ve komşulara dağıtılması da bir ibadet olmakla birlikte, kanın akıtılmasına göre ikincil konumdadır.

2) Kurban kesmek bir ibadet olduğu için hayvanın kanının akıtılmasında kulluk bilincinin ve iradesinin bulunması gerekmektedir. Burada müslüman, Allah Teâlâ'nın verdiği nimeti yine Yüce Allah'ın emri doğrultusunda feda etmektedir. Dolayısıyla kesme eyleminin, söz konusu bilincin ve iradenin somut göstergesi olmak gibi bir anlamı vardır. Kurbanın bedelini sadaka olarak vermek ise bu anlamı vermemektedir. Öte yandan, en yakın akrabalarından ve komşularından başlayarak bir müslümanın kurban etini dağıtması ise bu ibadetin şahsı aşan toplumsal yönünü ortaya koymaktadır.

3) Kurban bir ibadet olduğu ve ibadetleri ifa etme ehliyeti zorunlu tutulduğu için kurban kesme günlerinde ifaya yetecek sürede “müslüman olmak” mezheplerde ilk şart olarak ele alınmıştır. Mâlikî mezhebinde ehl-i kitap birine vekalet verilmesi sahih görülmediği için ehl-i kitabın kestiği kurbanın iade edilmesi gerekir. Ehl-i kitap birisinin söz konusu kesme işlemi dışında hayvanın derisinin soyulması ve etlerinin küçük parçalara ayrılması işlemlerini yapmasında sakınca yoktur. Diğer mezheplere göre (Hanefilerin kerahet kaydı var) ehl-i kitaba vekâlet verilmesi caizdir. Hanefiler ehl-i kitap olmayanlara vekâlet verilmesini caiz saymamışlar, Şâfiîler ise kâfire vekâlet verilmesini mekruh görmüşlerdir.

4) Malî ibadet mükellefligi şartlarını koşan Ebû Hanife, Ebû Yusuf, Mâlikî ve Hanbelî fakihler, diğer şartları sağladıkları takdirde akıl sağlığı yerinde olmayanlar ile küçük çocukları kurban kesmekle yükümlü tutmuşlar, onlar adına ve onların malvarlığından kurban kesen kanunî temsilcilere tazmin sorumluluğu yüklememişlerdir. Kurbanın itlaf ve sadaka manasını göz önünde bulundurarak genel ibadet mükellefligi şartlarını koşan fakihler ise, kurban kesecek kişinin akıllı ve bulûğa ermiş olmasını gerekli görmüşler, buna uymayan kanuni temsililerin tazminle yükümlü olduklarını söylemişlerdir.

5) Kurbanda malî yeterlilik ölçüsü olarak Hanefiler, kurban kesme günlerinde kişinin borçları ve aslı ihtiyaçları dışında 20 miskal (80.18 gr.) altına ya da buna denk bir paraya veya mala sahip olmasını şart koşmuşlar, bu malvarlığının gelir getirme özelliğine sahip olmasını ve üzerinden bir sene geçmesini gerekli görmemişlerdir (nisab-ı istiğnâ). Diğer mezhepler ise malın artıcı özelliğe sahip olmasına bakmaksızın bu sürelerde kişinin bakmakla yükümlü olduğu kimselere yetecek kadar mala sahip olmasını (kifayet) şart koşmuşlardır. Borcun kurban yükümlülüğüne etkisi de bu ölçülere göre değerlendirilmiştir.

6) Yolcu ile mukim arasında malî ibadetler bakımından fark görmeyen cumhur fukaha, kurban ibadeti bakımından yolcu ile mukimi eşit konumda saymış ve yolcuya vacip olmayan kurbanın mukime de vacip olmayacağını söylemiştir. Meşakkati dikkate alan Hanefiler ise, bedenî ibadetlerdeki seferilik hükümlerini zekâtın farklı olarak kurbanı taşımışlar, malî niteliğe sahip kurban ibadetine yolculuk meşakkatinin yükümlülüğü düşürücü etkisini kabul etmişler,

zaman darlığı sebebiyle zekâta ve mal sınırlaması olmaması bakımından fitır sadakasına benzemediği gerekçesiyle cumhurun eşitlemesini tenkit etmişlerdir.

7) Klasik fıkıh kitaplarında kurbanla ilgili olarak öne sürülen “hürriyet” şartı, dönemin sosyal bir vâkiasını ve köle-mülkiyet ilişkisine dair genel kabullerin sonuçlarını ortaya koymuştur. Bu sebeple kimi fakihler bu şartı “mâlî imkân” çerçevesinde ele almıştır.

8) Kurban ibadetiyle ilgili şartlardan anlaşıldığı kadarıyla, sınırlı günlerde yapılabilen bu ibadet diğer maddî ibadetlerden farklılık arz etmektedir. Bu bakımdan şartları tam olarak taşıyorsa bile bir kimsenin kurban kesmeye çalışmasının daha faziletli olduğu söylenebilir. Ancak bu düşünce, imkânları ölçüsünde kişinin kendisini zorlamasını ifade etmekte, ancak zora sokmasını ön görmemektedir. Nitekim Hanefî mezhebinde fakirin kestiği kurbanın adak hükmünde sayılması ve bunun örfen vacip şeklinde isimlendirilmesi, kurbanlık hayvanın kaybolması ve ikinci bir kurbanlık alınmasından sonra birincinin bulunması halinde her iki hayvanı kesmek vacip sayılarak hükmün ağırlaştırılması, fakir kişinin kendisini zora sokmasının önüne geçmenin bir yolu olarak değerlendirilebilir.

Kaynakça

- Adevî, Ebû'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Mükerrerem. *Hâşiyetü'l-Adevî alâ şerhi Kifâyeti't-tâlib*. thk. Yusuf Şeyh Muhammed. Beyrut, Dâru'l-Fikr, 1994.
- Akyüz, Vecdi. “Fıkıhi Açıdan Kurban”. *Uluslararası Kurban Sempozyumu*, 8-9 Aralık 2007. İstanbul, 2008, 25-42.
- Aydın, Mehmet Âkif. *Türk Hukuk Tarihi*. İstanbul: Beta Yayınları, 2021.
- Aynî, Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed. *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.
- Bardakoğlu, Ali. “Kurban”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 26/436-440. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Bardakoğlu, Ali. *İslam İlmihali*. İstanbul: İSAM Yayınları, 1999.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil. *el-Câmiu's-sahîh*. thk. Muhammed Züheyr. Beyrut: Dâru Tavkî'n-Necat, 1422.
- Buhârî, Burhânüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Abdilazîz. *el-Muhîtu'l-Burhânî fî'l-fikhi'n-nu'mânî*. thk. Abdülkerim Sâmî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004.
- Buhûtî, Mansûr b. Yûnus b. İdris. *Keşşâfü'l-kinâ' an metni'l-İknâ*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.
- Çalış, Halit. “Kurbanın Dinî Hükmü ve Fert Ya Da Aile Adına Kesilmesi Tartışmaları”. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 3 (2004), 211-230.
- Demiroğlu, Kadir. “Kurban İbadetinde Maddî Durumun Etkisi”. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 39 (2022), 145-167.
- Desûkî, Muhammed b. Muhammed b. Arafê. *Hâşiyetü'd-Desûkî*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, t.y.
- Dumrul, Emrullah. *Ticaret Mallarının Zekâtı*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2012.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. thk. Muhammed Muhyiddin. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, t.y.

- Erkal, Mehmet. "Nisab". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 33/138-140. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Erturhan, Sabri. "Zekât ve Kurbanda Kıymet Ödemesi". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/1 (2006), 13-47.
- Haddâdî, Ebû Bekir Ali b. Muhammed. *el-Cevheratü'n-neyyira*. İstanbul: Matbaa-i Hayriyye, 1322.
- Haraşî, Muhammed b. Abdullah. *Şerhu Muhtasari'l-Halîl*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, t.y.
- Hattâb, Şemsüddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed. *Mevâhibü'l-celîl fi şerhi Muhtasari'l-Halîl*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1992.
- Hısnî, Takıyyüddîn Ebû Bekr b. Muhammed b. Abdülmü'min. *Kıfayetü'l-ahyar fi halli Ğayeti'l-ihţisar*. thk. Ali Abdülhamid Baltacı-Muhammed Vehbi Süleyman. Dımaşk, Dâru'l-Hayr, 1994.
- İbn Cüzey, Ebû'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed. *el-Kavânînü'l-fikhiyye*. Tunus, y.y., 1981.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed. *el-Muğnî*. Kahire: Mektebetü'l-Kahire, 1968.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd. *Sünenü İbn Mâce*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabî, 1997.
- İbn Manzûr, Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-Arab*. Beyrut: Dâru Sâdır, 1994.
- İbn Rüşd, Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed. *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2004.
- Kacır, Temel. *İslam Hukuk düşüncesinde Mali Mükellefiyetler Açısından Nisap*. Ankara: Fevri Yayınları, 2018.
- Kahraman, Abdullah. *İslam'da İbadetlerin Değişmezliği*. İstanbul: Akademi Yayınları, 2002.
- Kalyûbî, Şihâbüddîn Ahmed b. Ahmed. *Hâşiyetü şerhi'l-Mahallî*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1995.
- Karâfî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs. *ez-Zehîra*. thk. Muhammed Hübze. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1994.
- Kâsânî, Ebû Bekir Alâuddîn Mes'ud b. Ahmed. *Bedâiu's-sanâi' fi tertibi's-şerâi'*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1986.
- Koca, Ferhat. "İbadet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 19/240-247. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Kumaş, Ali. *İslam Hukukunda Sorumlu Olmanın Temeli*. Ankara: Gece Kitaplığı, 2015.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr. *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed el-Berdunî ve İbrahim Etfiş. Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1964.
- Mâverdî, Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed. *el-Hâvi'l-kebîr fi fihhi mezhebi'l-İmam eş-Şâfiî*. thk. Ali Muhammed Muavvaz ve Âdil Ahmed Abdülmevcûd. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999.
- Mehmed Zihni Efendi. *Nimeti İslâm*. sad. M. Rahmi. İstanbul: Huzur Yayın Dağıtım, t.y.
- Merdâvî, Ebû'l-Hasen Alâuddîn Ali b. Süleyman b. Ahmed. *el-İnsâf fi ma'rifeti'r-râcih mine'l-hilâf*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.y.
- Merginânî, Ali b. Ebû Bekr b. Abdülcelîl. *el-Hidâye fi şerhi Bidâyeti'l-mübtedi'*. thk. Talâl Yusuf. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.y.

- Meydânî, Abdülğanî b. Tâlib b. Hammâde. *el-Lübâb fî şerhi'l-Kitâb*. thk. Abdürrezzâk el-Mehdî. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1996.
- Meydânî, Abdülğanî el-Ğanîmî. *el-Lübâb fî şerhi'l-Kitâb*. thk. Abdürrezzâk el-Mehdî. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1996.
- Molla Hüsrev, Mehmed b. Ferâmurz b. Hoca Ali. *Mir'âtu'l-usûl*. İstanbul: Şirket-i Sahafîyye-i Osmâniyye, Dersâadet, 1321.
- Narin, İsmail. *Kur'an Ve Sünnet Açısından Kurban İbadeti*. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009.
- Nesâî, Ahmed b. Şuayb b. Ali. *es-Sünenü's-suğra li'n-* Nesâî. thk. Abdülfettah Ebû Ğudde. Haleb: Meketebetü'l-Matbuati'l-İslamiyye, 1986.
- Nevevî, Ebû Zekerîyya Muhyiddîn Yahya b. Şeref. *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*. Beyrut: Dâru'l-fîkr, ty.
- Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekir. *Muhtâru's-sıhah*. thk. Yusuf eş-Şeyh Muhammed. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1999.
- Remlî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Hamza. *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1984.
- Sahnûn, Ebû Saîd Abdüsselam b. Saîd b. Hatîb et-Tenûhî. *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.
- Semerkandî, Ebû Bekr Alâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed. *Tuhfetü'l-fukaha*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.
- Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed İbn Ebî Sehl. *el-Mebsût*. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1993.
- Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed İbn Ebî Sehl. *Usulü's-Serahsî*. thk. Ebû'l-Vefâ el-Afgânî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2015.
- Şâfî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs. *el-Ümm*. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1990.
- Şeybânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Hasen. *el-Asl*. thk. Mehmet Boynukalın. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2012.
- Şeyhîzâde Damad Efendi, Abdullâh b. Şeyh Muhammed b. Süleyman. *Mecmeu'l-enhur fî şerhi Mülteka'l-ebhur*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ty.
- Şîrâzî, Ebû İshak İbrahim b. Ali. *el-Mühezzeb fî fikhi'l-İmâm eş-Şâfî*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.
- Şîrbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb. *Muğni'l-muhtâc ilâ marifeti meânî elfâzi'l-Minhâc*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre. *el-Camiu's-sahih/Sünenü't-Tirmizî*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. Kahire: Meketebetü'l-İslâmiyye, 1356/1938.
- Zeylâî, Fahrüddîn Osman b. Ali. *Tebyînü'l-hakâik şerhu Kenzi'd-dekâik*. Kahire: Matbaatü'l-Kübra'l-Emîriyye, 1313.

KURBANLIK HAYVANIN ÖZELLİKLERİ

Muharrem ÖNDER*

Giriş

Yüce Allah mükellef varlık olarak yarattığı insana kulluk vazifesi olarak birtakım görevleri yerine getirmesini emretmiş ve: “*Her kim Allah ’ın hükümlerine (şeaîr) ta ’zimde bulunursa, şüphesiz bu, kalplerin takvasındandır.*” buyurmuştur.¹ Yapılmasını emrettiği ve teşvik ettiği bu vazifelerden birisi de kurban kesmektir. Bu konuda şöyle buyurmuştur: “*Biz, büyük baş hayvanları da sizin için Allah ’ın (dininin) işaretlerinden (kurban) kaldık. Onlarda sizin için hayır vardır. Şu hâlde onlar, ayakları üzerine dururken üzerlerine Allah ’ın ismini anınız (ve kurban ediniz).*”² Bu kurban kesme vazifesinin ne zaman ve nasıl yapılacağını, kesilecek kurbanda bulunması gereken vasıfların neler olduğunu, gönderdiği Peygamberi vasıtasıyla açıklamıştır. Biz bu bildiriye, Kur’an ve Sünnet nasları ışığında kesilmesi emredilen kurbanın cinsi, yaşı, kaç kişi adına kesileceği, kurbanda bulunması ve bulunmaması gerekli olan vasıfların neler olduğu gibi konulara açıklık getirmeye çalışacağız.

1. Kurban Edilecek Hayvanın Cinsi

Kur’an-ı Kerim’de Yüce Allah’ın: “*Biz, her ümmete (kurban kesmeye uygun) hayvan cinsinden kendilerine rızık olarak verdiklerimiz üzerine Allah ’ın adını anımlar diye- kurban kesmeyi gerekli kıldık*”³ buyruğu gereğince kurban edilebilecek hayvanların cins ve türü konusunda âlimler arasında görüş birliği bulunmaktadır. Âyette geçen, “kurban kesmeye uygun hayvan cinsi (behîmetü’l-en’âm)” tabiri içerisinde büyükbaş hayvanlardan deve, sığır ve manda; küçükbaşlardan ise davar (koç, koyun ve keçi) girmektedir. Bu hayvanların erkek ve dişi, damızlık olanı ile burulmuş olanı bu kapsam içerisinde yer almaktadır. Buna göre, bu belirtilen hayvanların dışında kalan antilop, zebra, geyik gibi vahşi doğada yaşayan ve eti yenen hayvanlar kurban edilemez. Çünkü ne Hz. Peygamber’den (s.a.v.) ne de O’nun ashabından yukarıda zikredilenlerin dışında başka bir hayvanın kurban edilebileceğine dair bir nakil mev-

* Prof. Dr., Yalova Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı, muharrem.onder@yalova.edu.tr.

¹ el-Hac 22/32.

² el-Hac 22/36.

³ el-Hac 22/34.

cut değildir. Diğer yönden, kurban etmek Allah'ın emrettiği bir ibadet olduğundan “taabbüd” bir konudur ve bunun hangi hayvanlarla yapılacağı yine O'nun tarafından naslarla belirlenip sınırlandırılmıştır.⁴

Kur'an'da yenilmesi helal kılınan hayvanlardan bahsedilirken üç yerde “dört ayaklı hayvan” anlamına gelen “behîme = بهيمة” kelimesi,⁵ deve, sığır, koyun gibi türler için kullanılan “en-âm = الأنعام” lafzına izafe edilerek “behîmetü'l-en-âm = بهيمة الأنعام” şeklinde isim tamlaması yapılarak zikredilmiş; bunun dışında birçok yerde de eti yenen hayvanlar “en-âm = الأنعام” lafzıyla ifade edilmiştir.⁶ Âlimlerin kahir ekseriyetine göre, “en-âm = الأنعام” teriminin kapsamına dişisi ve erkeği ile beraber deve, sığır, manda, davar (koç, koyun ve keçi) gibi dört ayaklı otlararak beslenen hayvanlar girmektedir. Nitekim En-âm sûresi ile Nahl sûresindeki âyetler bunu böyle açıklamaktadır.⁷ En-âm sûresinde: “(Dişi ve erkek olarak) sekiz eş yarattı: Koyundan iki, keçiden iki. De ki: O bunların erkeklerini mi, dişilerini mi, yoksa bu iki dişinin rahimlerinde bulunan yavruları mı haram etti? Eğer doğru iseniz bana ilimle söyleyin. Develerden de iki, sığırdan da iki (yarattı). De ki: O bunların erkeklerini mi, dişilerini mi, yoksa bu iki dişinin rahimlerinde bulunan yavruları mı haram kıldı?”⁸ buyurulmuştur. Nahl sûresinde de: “Allah, evlerinizi sizin için bir huzur ve sükûn yeri yaptı ve sizin için davar (koç, koyun, keçi) derilerinden gerek göç gününüzde gerekse konaklama gününüzde, kolayca taşıyacağınız (çadır) evler; yünlerinden, yapağlarından ve kıllarından bir süreye kadar (faydalanacağınız) bir ev eşyası ve bir ticaret malı meydana getirdi” buyurulmuştur.⁹

Yine Kur'an'da kurban edilecek hayvanlardan bahsedilirken bir âyette de şöyle buyurulmuştur: “Biz, büyük baş (bedene) hayvanları da sizin için Allah'ın (dininin) işaretlerinden (kurban) kıldık”.¹⁰ Âyette “büyük baş hayvanlar” şeklinde çevirilen “el-Büdne = البُدْنَة” kelimesi “Bedene = البَدَنَة” sözcüğünün çoğuludur. Müfessirler bu kelimenin sözlükte iri cüsseli deve için kullanıldığını söylerken, aralarında Hanefîlerin de yer aldığı bir kısım âlime göre, deve gibi yedi kişi adma kesilebilmesi ve onun kadar iri olması bakımından sığır (inek, öküz, manda) cinsini de kapsayacağını ifade etmişlerdir.¹¹

Taberî'nin bazı gruptan, Kurtubî'nin de Süddî, Katâde, Dahhâk gibi bazı âlimlerden naklettiğine göre, “behîmetü'l-en-âm = بهيمة الأنعام” kapsamına antilop, vahşi sığır ve zebra gibi

⁴ Burhânüddin Ali b. Ebî Bekr el-Merginânî, *el-Hidâye fi şerhi Bidâyeti'l-mübedî*, thk. Talâl Yusuf (Beyrut: Dâru l-hyâi't-türâsi'l-Arabî, ts.), 4/359; Alâuddin Ebü Bekr el-Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi' fi tertibi's-Şerâi'* (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1982), 5/69; Fahrüddin Osman b. Ali ez-Zeylaî, *Tebyinü'l-hakâik* (Kahire: el-Matbaatü'l-kübrâ el-Emîriyye, 1313), 5/7; Ebu'l-Velîd Muhammed İbn Rüşd, *Bidâyeti'l-Müctehid ve Nihâyeti'l-muktesid* (Kahire: Dâru'l-Hadis, 2004), 2/192; Şihâbüddin Ahmed el-Karâfî, *ez-Zahîra*, thk. Muhammed Haccî - Saïd A'rab (Beyrut: Dâru'l-garbi'l-İslâmî, 1994), 4/142-143; Ebü İshak İbrahim eş-Şîrâzî, *el-Mühezzebe fi Fikhi'l-İman eş-Şâfi* (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, ts.), 1/433; Şemsüddin Muhammed; el-Hatîbü's-Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti meâni elfâzi'l-minhâc* (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1994), 5/125; Muvaffaküddin Abdullah İbn Kudâme, *el-Muğni* (Kahire: Mektebetü'l-Kahira, t.y.), 9/440; Vehbe Zuhaylî, *el-Fikhu'l-İslâmî ve Edilletühü* (Dımaşk: Dâru'l-fikr, 1985), 3/611.

⁵ el-Mâide 5/1; el-Hac, 22/28, 34.

⁶ Âl-i İmrân 3/14; el-En-âm 6/136, 138, 139, 142; Yûnus 10/24; en-Nahl 16/5, 66, 80; el-Hac 22/30; el-Mü'minûn, 23/21.

⁷ Ebü Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, thk. Ahmed el-Berdûnî - İbrahim Atfîş (Kahire: Dâru'l-kütübî'l-Misriyye, 1964), 6/34.

⁸ el-En-âm 6/143-144.

⁹ en-Nahl 16/80.

¹⁰ el-Hac 22/36.

¹¹ Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-beyân fi Te'vili'l-Kur'an*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2000), 16/553; Ahmed b. Ali el-Cessas, *Ahkâmü'l-Kur'an*, thk. Abdüsselam Muhammed Şahin (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1994), 3/ 317; Ebü'l-Kasım Mahmud ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmizi't-Tenzil* (Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, 1407), 3/157; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, 12/61-62.

hayvanlar da girmektedir.¹² Ancak onlar bunu, eti yenen hayvanlar anlamında söylemişlerdir, yoksa kurban edilmelerinin caiz olduğunu kasdetmemişlerdir. Zira yukarıda da belirttiğimiz üzere Peygamber Efendimizden ve sahâbeden bir nakil bulunmamasından dolayı deve, sığır, manda, koç, koyun ve keçi dışında kalan hayvanların kurban edilemeyeceği hususunda âlimler arasında ittifak oluşmuştur.¹³

Ancak Zâhirî mezhebinin temsilcisi İbn Hazm, at, antilop (yabani sığır), horoz gibi dört ayaklılardan ve kuşlardan eti yenen her hayvanın kurban edilmesinin caiz olduğunu savunmuş ve bu görüşünü sahâbeden Bilal b. Rabâh'a nisbet ettiği bir rivâyete dayandırmıştır. Süveyd b. Gafele Bilal'in kendisine şöyle dediğini nakletmiştir: “Eğer bir horoz kurban etmiş olsaydım bunu önemsemezdim. Bir kurbanı kesmek yerine onun değerini bir yetime veya toza bulanmış bir yoksula tasadduk etmem benim daha çok hoşuma gider.”¹⁴ Fakat bu rivâyeti nakleden Abdürrezzak bunun Süveyd b. Gafele'nin kendi sözü mü, yoksa Bilal'e mi ait olduğu hususunun şüpheli olduğunu ifade etmiştir.¹⁵

Âlimlerin kâhîr ekseriyetinin dayandığı açık ve kuvvetli deliller karşısında böyle tartışmalı bir sahâbî sözüne bina edilen görüşün muteber olmayacağı ortadadır. Ayrıca bu sözün Bilal'e ait olduğu kabul edilse bile bu rivâyetten onun horoz kurban etmeyi caiz gördüğü anlamı çıkarılamaz. Çünkü sözün akışı, horoz kurban etmenin meşruiyetini bildirmekten ziyade, sadakanın ehemmiyetine dikkat çekmektedir.¹⁶

İbnü'l-Münzir Hasan b. Sâlih'ten (öl. 204/819) yaban sığırının (antilop) yedi kişi adına, yabani dağ keçisinin de (zaby = الظَّبْيُ) bir kişi için kurban edilebileceği görüşünü nakletmiştir.¹⁷ Dâvud ez-Zâhirî'nin de yaban sığır hakkında aynı görüşte olduğu belirtilmiştir.¹⁸

Eti yenen yabani hayvanlar evcilleştirilmiş olsa dahi kurban edilemez. “En‘âm = الأَنْعَام” diye adlandırılan deve, sığır, davar cinsinin yabani bir cinsle ilişkisinden doğan melez hayvanlar konusunda Hanefî ve Mâlikî fukahası anne hayvanın esas alınacağını ve hükmün ona göre verileceğini söylemişlerdir. Yani iki farklı cinsten doğan melez hayvanın annesi “en‘âm” sınıfından olup kurban edilebiliyorsa o da kurban edilir, yoksa edilmez.¹⁹

Şâfiî ve Hanbelî fukahasına göre ise, “en‘âm” sınıfından olan evcil ile yabani hayvandan doğan melez kurban edilemez.²⁰ Ancak Şafilere göre, “en‘âm” sınıfının iki farklı cinsinden,

¹² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 9/457; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, 6/34.

¹³ Merginânî, *el-Hidâye*, 4/359; Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 5/69; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/192, 193; Ebû Zekeriyâ Muhyiddin en-Nevevî, *el-Mecmû' Şerhu'l-mühezzeb* (Beyrut: Dâru'l-fikr, t.y.), 8/394.

¹⁴ Abdürrezzak, *Musannef*, 4/385; Ebû Muhammed Ali İbn Hazm, *el-Muhallâ bi'l-Âsar* (Beyrut: Dâru'l-fikr, t.y.), 6/9, 30.

¹⁵ Abdürrezzak, *Musannef*, IV, 385.

¹⁶ İsmail Narin, *Kur'an ve Sünnet Açısından Kurban İbadeti* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009), 244.

¹⁷ Ebû Bekr Muhammed İbnü'l-Münzir, *el-İsrâf alâ Mezâhibi'l-Ulemâ*, thk. Sagîr Ahmed el-Ensârî (Ra'sû'l-Hayme: Mektebetü Mekke es-Sekâfiyye, 2004), 3/406; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/193; Nevevî, *el-Mecmû'*, 8/394.

¹⁸ Nevevî, *el-Mecmû'*, 8/394.

¹⁹ Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsût*, (Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1993), 12/17; Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 5/69; Zeylâî, *Tebyinü'l-hakâik*, 6/7; Muhammed Emin İbn Âbidîn, *Raddü'l-muhtar alâ'd-dürri'l-muhtar* (Beyrut: Dâru'l-fikr, 1992), 6/322; Karâfî, *ez-Zahîra*, 4/144; Şemsüddîn Muhammed el-Hattâb er-Ra'îni, *Mevâhibü'l-Celîl fî şerhi muhtasari Halîl* (Beyrut: Dâru'l-fikr, 1992), 3/242; Muhammed b. Yusuf el-Abderî, *et-Tâcü ve'l-iklî li Muhtasari Halîl* (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1994), 4/367.

²⁰ Nevevî, *el-Mecmû'*, 8/394; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 9/440.

yani koyun ve keçiden doğan melez hayvan iki yaşını doldurup üç yaşına girmesi halinde kurban edilebilir.²¹

2. Kurbanlık Hayvanın Yaşı

İslâm fukahası “behîmetü’l-en‘âm = بهيمة الأنعام” sınıfına giren deve, sığır, davar (koyun, keçi) türü hayvanların kurban edilebilmesi için belirli bir yaşa gelmelerinin gerekli olduğu ve bunun da “seniyy = السني” terimiyle ifade edildiği hususunda görüş birliği içindedir. Bu konuda Peygamber Efendimiz şöyle buyurmuştur: “Yalnız belirli yaşını doldurmuş olanı (müsinne) kurban edin. Ancak bulmakta zorlanırsanız o zaman koyun cinsinden olanın altı ayını doldurmuş olanını (ceza’) kurban edebilirsiniz.”²² Hadiste geçen “müsinne” kelimesi “seniyy” lafzıyla açıklanmıştır.²³ “Seniyy = السني” sözlükte, “insan ve tırnaklı hayvanlarda ağzının ön tarafında alt ve üstte ikişer dişin olmasıdır. Bu deve de beşi tamamlayıp altıya girmesiyle, sığırdaki iki yaşını doldurup üçe girmesiyle, koyun ve keçide bir yaşını doldurmasıyla oluşur” denilmiştir.²⁴

Mezheplere göre “seniyy” vasfının açıklaması şöyledir:²⁵

Hanefî mezhebinde “seniyy” koyun ve keçide, hicrî takvime göre bir yaşını tamamlayıp iki yaşına girmesi, sığır ve manda cinsinde iki yaşını tamamlayıp üç yaşına girmesi, deve de ise, beş yaşını tamamlayıp altı yaşına girmesidir.

Mâlikî mezhebinde, koyunlarda hicrî takvime göre bir yaşını tam olarak doldurup bir ay gibi açık ara ikinci yaşına girmiş olmasıdır. Keçi türünde bir yaşını doldurması yeterli görülmüştür. Sığır ve manda cinsinde üç yaşını tamamlayıp dört yaşına girmesi, deve de ise beş yaşını doldurup altı yaşına girmesidir.

Şafîî mezhebinde, koyunlarda bir yaşını tamamlayıp iki yaşına girmesi, sığırlarda ve keçide iki yaşını doldurup üç yaşına girmesi, develerde ise beş yaşını tamamlayıp altı yaşına girmesidir. Keçi ve koyundan doğan melez hayvanın da üç yaşına girmiş olmasını şart koşmuşlardır.

Hanbelî mezhebinde de Hanefîlerde olduğu gibi, koyun ve keçide bir yaşını doldurup iki yaşına girmesi, sığır ve mandada iki yaşını tamamlayıp üç yaşına girmesi, deve de ise beş yaşını doldurup altı yaşına girmesidir.

Buna göre, dört mezhepte de deve de “seniyy”, beş yaşını tamamlayıp altıya girmesidir. Sığır ve manda cinsinde Hanefî, Şafîî ve Hanbelî mezheplerine göre iki yaşını doldurup üç yaşına girmesi; Mâlikîlerde üç yaşını doldurup dörde girmesi halindedir. Hanefî, Mâlikî, Hanbelî fakihleri ile bir görüşte Şafîî mezhebine göre koyun ve keçide bir yaşını doldurup ikiye girmesidir. Keçi konusunda Şafîî mezhebinde tercih edilen esas görüşe göre iki yaşını tamamlayıp üç yaşına girmesi olarak ifade edilmiştir.

²¹ Hatîbü’ş-Şirbînî, *Muğni’l-muhtâc*, 6/125.

²² Müslim, “Edâhî”, 2; Ebû Davud, Edâhî, 5; İbn Mâce, Edâhî, 7.

²³ Nevevî, *el-Minhâc Şerhu Sahih-i Müslim* (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsî’l-Arabî, 1392), 8/117; Halil Ahmed Seherhafürî, *Beztül’-mechûd fi Halli Süneni Ebi Davud*, 9/542; Ebû’l-Hasan Ubeydullah Mübârekîfûrî, *Mir’atü’l-mefâtih şerhu Mişkâti’l-mesâbih* (Hint: İdâretü’l-buhûs el-İlmiyye, 1984), 5/77.

²⁴ Ebû’l-Fazl Cemalüddin İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1414), “s-n-y”, 14/123; Muhammed Mürtezâ Zebidî, *Tâcü’l-arûs min cevâhiri’l-kâmûs*, thk. Mustafâ Hicazi (Kuveyt: yy., 2001), “s-n-y”, 37/296.

²⁵ Kâsânî, *Bedâiu’s-sanâi’*, 5/70; Zeylai, *Tebyinü’l-hakâik*, 6/7; İbn Âbidîn, *Raddü’l-muhtar*, 6/322; Derdîr, *eş-Şerhu’l-kebir*, 2/119; Muhammed b. Abdullah el-Hıraşî, *Şerhu muhtasarı Halil* (Beyrut: Dâru’l-fikr, ts.), 3/33-34; Nevevî, *el-Mecmû’*, 8/393-394; Hatîbü’ş-Şirbînî, *Muğni’l-muhtâc*, 6/125; 7/125; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 9/439-440; Bühûtî, *Keşşâfü’l-kinâ’*, 2/531-532.

Fukahâ koyunun “seniyy” olmadan önceki hali olan “ceza’ = الحَزْءُ”²⁶ diye adlandırılan durumda kurban edilip edilemeyeceği konusunda ihtilaf etmişlerdir. Hanefî ve Hanbelî mezhebine mensup fukahâ ile Mâlikîlerden bazılarına göre, altı ayını geçmiş iri ve besili “ceza’”, bir yaşını doldurmuş koyundan ayırt edilemeyecek kadar büyük ve gösterişli olması halinde kurban edilebilir.²⁷ Çünkü Peygamber Efendimiz (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Koyunun ceza’ = الحَزْءُ olanı ne güzel kurbanlıktır.”²⁸ Başka bir hadisinde de: “Koyunun ceza’ olanı kurban olarak kifayet eder/caizdir”²⁹ buyurmuştur.

Şafîî mezhebi ile Mâlikî mezhebinde tercih edilen görüşe göre koyunun kurban edilebilmesi için bir yaşını doldurup iki yaşına girmiş olması gerekir. Onlar da Peygamber Efendimiz’den nakledilen şu rivayete dayanmışlardır: “Koyundan ceza’ olanı kurban ediniz; hiç şüphesiz ki o caizdir.”³⁰ Onlar hadiste geçen “ceza’” terimini, bir yaşını doldurup iki yaşına girmiş koyun şeklinde açıklamışlardır.³¹

Zâhirî mezhebinde, küçükbaş veya büyükbaş hayvanların “seniyy” olanı kurban edilir ne koyunun ne de diğerlerinin “ceza’” hali kurban edilemez. Onlara göre koyun, keçi gibi küçükbaşlarda ve sığırdaki ceza’, bir yaşını tamamlayıp iki yaşına giren hayvandır. İki yaşını tamamlayıp üç yaşına girinceye kadar “ceza’” olarak adlandırılır ve üç yaşına girdikten sonra “seniyy” denir. Devede ceza’ ise, dört yaşını tamamlayıp beş yaşına girendir ve beş yaşını dolduruncaya kadar “ceza’” diye isimlendirilir. Altı yaşına girdikten sonra da “seniyy” adını alır.³²

3. Kurbanlığın Kaç Kişi İçin Kesileceği

Fukahânın çoğunluğu bir koyun ile bir keçinin yalnız bir kişi için; deve, sığır ve mandanın ise yedi kişi adına kurban edilebileceği konusunda mütefiktir.³³ Cabir’in (r.a.) naklettiği bir hadiste bu hüküm şöyle açıklanmıştır: “Biz Hz. Peygamber (s.a.v.) ile birlikte Hudeybiye’de bir deveyi yedi kişi adına, bir sığırı da yedi kişi adına kurban olarak kestik.”³⁴ Müslim’in naklettiği bir rivayette de şöyle buyurulmuştur: “Allah Resûlü ile birlikte (Medine’den) yola çıktık ve telbiye getirerek hacca niyetlendik. Allah Resûlü bize bir deve ve sığır kurbanına ortak olmamızı emretti; bizden her yedi kişi bir büyükbaş (deve/sığır) hayvana ortak oldu.”³⁵

²⁶ Ceza’ الحَزْءُ: Koyunun altı ayını doldurmuş, besili ve büyük olması, bir yaşını dolduran ile arasında fark bulunmaması halidir. Bk. Ebu’l-Feth Nasruddin el-Mutarizî, *el-Mu’ribu fi tertibi’l-mua’rrib* (Beirut: Dâru’l-kitabî’l-Arabî, ts.), 78.

²⁷ Kâsânî, *Bedâiü’s-sanâi’*, 5/70; Merginânî, *el-Hidâye*, 4/359; Zeylaî, *Tebyinü’l-hakâik*, 6/7; Derdîr, *eş-Şerhu’l-kebir*, 2/119; el-Abderî, *et-Tâci ve’l-iklil*, 4/363-364; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 9/439-440; Bühûfî, *Keşşâfî’l-kanâ’*, 2/531.

²⁸ Tirmizî, *Edâhî*, 7; Beyhakî, *Sünen*, 9/454.

²⁹ İbn Mâce, *Edâhî*, 7; Ebû Davud, *Edâhî*, 5; Tirmizî, *Edâhî*, 7.

³⁰ Taberânî, *el-Mu’cemü’l-kebir*, XXV, 164; Beyhakî, *Sünen*, IX, 454.

³¹ Derdîr, *eş-Şerhu’l-kebir*, 2/119; İbn Cüzey, *el-Kavâninü’l-fikhiyye*, 126; Karâfî, *ez-Zahira*, 4/145-146; Ebû’l-Hasan Ali b. Muhammed el-Mâverdi, *el-Hâvî’l-kebir şerhu muhtasari’l-Müzenî*, thk Ali Muhammed Muavvaz - Âdil Ahmed Abdülmevcüd (Beirut: Dâru’l-kütübî’l-ilmîyye, 1999), 15/76-77; Ebû’l-Meâlî Abdülmelik el-Cüveynî, *Nihâyetü’l-matlab fi dirâyeti’l-mezheb*, thk. Abdülazîm ed-Dîb (Beirut: Dâru’l-minhâc, 2007), 18/162; Nevevî, *el-Mecmû’*, 8/393.

³² İbn Hazm, *el-Muhallâ bi’l-Âsâr*, 6/13-14.

³³ Merginânî, *el-Hidâye*, 4/356; Kâsânî, *Bedâiü’s-sanâi’*, 5/70; Zeylaî, *Tebyinü’l-hakâik*, 6/3; İbn Âbidîn, *Raddü’l-muhtar*, 6/315-316; Derdîr, *eş-Şerhu’l-kebir*, 2/119; İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-müctehid*, 2/196; Nevevî, *el-Mecmû’*, 8/397; Hatîbü’s-Şirbînî, *Muğni’l-muhtâc*, 6/126; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 9/437-438; Alâuddin Ebû’l-Hasan Ali el-Mirdâvî, *el-İnsâf fi ma’rifeti’r-râcihi mine’l-hulâf* (Beirut: Dâru lhyâi’t-türâsî’l-Arabî, t.y.), 4/75-76.

³⁴ Müslim, *Hac*, 62; İbn Mâce, *Edâhî*, 5; Ebû Davud, *Edâhî*, 7; Tirmizî, *Edâhî*, 8.

³⁵ Müslim, *Hac*, 17; Beyhakî, *Sünen*, IX, 496.

İbn Abbas ve tâbiünden Saîd b. el-Müseyyeb'ten nakledildiğine göre, deve on kişi adına, sığır da yedi kişi adına kurban edilebilir. İshâk b. Râhuveyh de bu görüştedir.³⁶ Onlar bu konuda Râfi' b. Hadîc'in naklettiği, “Hz. Peygamber (s.a.v.) taksimatta bulunmuş ve on koyunu bir deveye denk saymıştır”³⁷ hadisi ile İbn Abbas'tan (r.anhümâ) nakledilen şu rivâyete dayanmışlardır: “Biz bir yolculukta Hz. Peygamber (s.a.v.) ile beraberdik ve kurban bayramı gelmişti. On kişi develere, yedi kişi de sığırlara ortak olarak kurban kestik.”³⁸ Abdullah b. Mesud'un naklettiği bir hadiste de Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Develer kurbanda on kişi adına kesilebilir.”³⁹

Sahâbe, tabiîn ve tebeü't-tâbiîn âlimlerinin çoğunluğu ile mezhep imamları ve müntesipleri olan fakihler Câbir'in naklettiği hadisi daha sahih ve kuvvetli bulduklarından deve ve sığırların yedi kişi adına kurban edilebileceği görüşünü benimsemişlerdir. Tirmizî de Câbir hadisini naklettikten sonra: “Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ashâbından ve diğerlerinden ilim sahibi olanların uygulaması bunun üzerinedir”⁴⁰ demiştir. Beyhakî bu farklı rivâyetleri naklettikten sonra şöyle demiştir: “Câbir'den nakledilen diğer rivâyetten daha sahihtir; zira Câbir Hz. Peygamber (s.a.v.) ile birlikte Hudeybiye'ye, hacca ve umreye katılmış ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kendilerine, yedi kişinin bir deveye ortak olmasını emrettiğini haber vermiştir. Câbir hadisi evveliyatla kabul edilmelidir.”⁴¹

İmam Tahâvî'nin açıklaması da şöyledir: “Onların, yani sahâbenin (büyükbaş) kurbanlıklara yedi kişiden fazla ortak olunamayacağı konusunda icmâ etmeleri bu konuda (on kişi hakkında) nakledilen rivâyetlerin sahih olmadığına delildir.”⁴²

Hanefî fakihlerinden Kâsânî ise şöyle demiştir:

“Bir konuda nakledilen hadisler görünüş itibarıyla ihtilaf ettiğinde ihtiyatın esas alınması gerekir. Bu meselede ihtiyat devenin yedi kişi adına kurban edilmesini ifade eden rivâyetlerdir. Çünkü yedi kişi adına kurban edilmesinin caiz olması ittifakla sabittir; fazlasında (on kişide) ihtilaf vardır. Üzerinde ittifak edilenin esas alınması yakinen/kesin olarak sabit olanı esas almak demektir.”⁴³

Mâlikî fukahası, sayıları yedi kişiyi geçse bile bir kişinin bir koçu/koyunu veya bir sığırı ya da bir deveyi hem kendisi hem de ev halkı için kurban etmesinin caiz olacağını söylemişlerdir. Onlar bunu, aynı evde kalma, kendilerine bakmakla yükümlü olduğu yakınlarından olması şartlarına bağlamışlar ve bu ortaklığı kurbanın etinde ve bedelinde değil sevap ve bereketinde ortaklık olarak değerlendirmişlerdir.⁴⁴

Hanbelî fukahası da bir kişinin aile efradı adına bir koyunu veya bir sığırı ya da bir deveyi kurban olarak kesmesinin caiz olacağını söylemişlerdir.⁴⁵ Onlar bu konuda Âişe validemizin (r.anhâ) naklettiği şu hadise dayanmışlardır: Hz. Peygamber (s.a.v.) bir koçu Muhammed ve

³⁶ Mâverdî, *el-Hâvî'l-kebir*, 15/122; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 9/437.

³⁷ İbn Mâce, *Edâhî*, 6;

³⁸ İbn Mâce, *Edâhî*, 5; Tirmizî, *Hac*, 66; Beyhakî, *Sünen*, V, 386; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, 4/174.

³⁹ Dârekutnî, *Sünen*, III, 268.

⁴⁰ Tirmizî, *Hac*, 66; *Edâhî*, 8.

⁴¹ Beyhakî, *Sünen*, V, 386.

⁴² Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, 4/175; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 2/197.

⁴³ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi*, 5/71.

⁴⁴ Derdîr, *eş-Şerhu'l-kebir*, 2/119; el-Abderî, *et-Tâcü ve'l-iklîl*, 4/354; Hıraşî, *Şerhu muhtasarı Halîl*, 3/34.

⁴⁵ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 9/438; Bühûtî, *Keşşâfü'l-kinâ*, 2/532.

Muhammed ailesi adına kurban etti.⁴⁶ Yine iki tane boynuzlu beyaz koçu da; birisi Muhammed ve ev halkı diğeri de ümmeti adına olmak üzere kurban olarak kesti.⁴⁷ Ebû Eyyüb el-Ensârî'den (r.a.) nakledilen bir başka hadis de şöyledir: Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde bir kişi bir koyunu kendi adına ve ev halkı adına kurban ederd; evlerinde yerlerdi ve ondan ikram edip yedirirlerdi.⁴⁸

Şâfiî fukahası da bir koyunun esas itibariyle bir kişi adına kesileceğini vurgulamakla birlikte bu kurbanın sevabına onayları olmasa bile ev halkını da ortak etmenin caiz olduğunu ve bu şekilde herkes için sünnet sevabının oluşacağını söylemişlerdir.⁴⁹

Hanefî fukahası, bazı hadis rivâyetlerinde yer alması nedeniyle Mâlikî, Hanbelî ve Şâfiî fukahâsı tarafından bir hayvanın ev halkı adına kesilmesinin caiz olacağı görüşünü, onları kurban sevabına ortak kılma anlamında yorumlamışlardır. Kâsânî bu konuyu şöyle açıklamaktadır:

“Eğer şöyle denilirse: Allah Resûlü’nden (s.a.v.) şöyle nakledilmedi mi? O iki alacalı koçu kurban olarak kesmiş; birisini kendi adına, diğerini ümmetinden kurban kesemeyenler adına. Bir koçu ümmeti adına nasıl kurban etmişti? Cevap şudur: Hz. Peygamber (s.a.v.) bunu sevap maksadıyla yapmıştır. Yani O, bir koç kurban etme sevabını ümmeti adına saymıştır; yoksa bu koçun onlar için yeterli olacağını ve onlardan kurban ibadeti yükümlülüğünü düşüreceğini kastetmemiştir.”⁵⁰

Zâhirîlere göre, küçükbaş (davar) veya büyükbaş (sığır) ve deve gibi hayvanların han-gilerinden olursa olsun bir kurbana ev halkından veya başkalarından, yedi sayısıyla sınırlandırılmaksızın birden fazla kişinin ortak olması caizdir. Çünkü kurban kesmek bir hayır işi ve gönülden yapılan tetavvü (nafile) türü bir iyiliktir. Herhangi bir nasla yasaklanmadığı sürece nafile bir ibadete çok sayıda kişinin katılması caizdir.⁵¹ Zira Yüce Allah genel anlamda: “*Hayır işleyiniz*”⁵² buyurmuştur. Ayrıca Âişe Vâlidemiz veya Ebû Hüreyra (r.anhum) kanalıyla nakledilen bir hadiste belirtildiği üzere “Peygamber Efendimiz (s.a.v.) kurban kesmek istediğinde iki tane iri, besili, boynuzlu, beyaz, burulmuş koçu satın alır ve birisini ümmetinden Allah’ı birleyerek (tevhid) inanan kimseler adına, diğerini de Muhammed ve Muhammed ailesi adına keserdi.”⁵³ Onlar, Hz. Peygamber’in bu konudaki uygulamasını, yani nafileye on kişinin katılmasını men etmemesini ve kestiği kurbanına ümmetinin tamamını katmasını açık bir delil kabul etmişlerdir.⁵⁴

4. Kurbanlık Hayvanın Özellikleri

Dinen kurban edilecek hayvanın özelliklerini üç ayrı kategoride inceleyebiliriz: Bulunması mendûp/müstehap olan özellikler, bulunmaması gereken özellikler ve var olması hoş görül-meyen (mekruh) özellikler. Şimdi bunları ayrı ayrı ele alalım.

46 Müslim, Edâhî, 3; Ebû Davud, Edâhî, 4.

47 Taberânî, *el-Mu’cemü l-’evsat*, 2/250; Dârekutnî, *Sünen*, 5/501; Beyhakî, *Sünen*, 9/448, 458.

48 Tirmizî, Edâhî, 10; İbn Mâce, Edâhî, 10.

49 Nevevî, *el-Mecmû’*, 8/397; Hatîbü’s-Şîrbînî, *Muğni’l-muhtâc*, 6/126; es-Senikî, *Esnâ’l-metâlib*, 1/536.

50 Kâsânî, *Bedâiu’s-sanâi’*, 5/70.

51 İbn Hazm, *el-Muhallâ bi’l-’Âsâr*, 6/45.

52 el-Hac 22/77.

53 İbn Mâce, Edâhî, 1; Ahmed, *Müsned*, 43/37, 66; Beyhakî, *Sünen*, IX, 448; Hâkim, *Müstedrak*, II, 425.

54 İbn Hazm, *el-Muhallâ bi’l-’Âsâr*, 6/47.

4.1. Kurbanda Aranılan Vasıflar

Kurbanlık hayvanda bulunması ittifakla müstehap olan özellikler şunlardır:

Kurban edilecek hayvana iyi bakılması ve beslenmesi müstehap görülmüştür. Nakledildiğine göre sahâbe kurban edecekleri hayvanları besliyorlardı. Ebû Ümâme b. Sehl şöyle demiştir: “Biz Medine’de kurbanlık hayvanları besleyerek semiz hale getiriyorduk. Müslümanlar da besliyorlardı.”⁵⁵ Ayrıca Yüce Allah’ın şu buyruğu: “Her kim Allah’ın hükümlerine saygı gösterir ta’zimde bulunursa, şüphesiz bu, kalplerin takvasındandır.”⁵⁶ Nitekim İbn Abbas (r.anhumâ) ta’zimden maksadın, kurbanlığın besili ve güzel olmasına özen göstermek olduğunu söylemiştir.⁵⁷ Bu sebeple Hanefî, Şâfiî ve Hanbelî fakihleri kurbanlığın beslenmesinin, iyi ve güzel görünümlü hale getirilmesinin sünnet ve mendûp olduğunu ifade etmişlerdir.⁵⁸

“En’âm” diye isimlendirilen hayvan türlerinden hangisinin kurban edilmesinin daha faziletli olduğu konusunda fukaha ihtilaf etmişlerdir. Mezheplerin bu konudaki görüşlerinin özeti şöyledir:

Hanefilere göre, türüne bakılmaksızın eti ve değeri daha çok olan hayvanın kurban edilmesi daha faziletlidir. Buna göre fazilet sıralaması büyüklüğe, et ve değer miktarının çokluğuna göre; deve, sığır ve davar şeklinde olmaktadır. Onlar bu konuda şöyle derler: Değer ve et miktarı bakımından eşit olurlarsa eti daha lezzetli olan efdaldır. Eğer et ve değer yönünden birbirinden farklıysalar o zaman fazla miktarda olanı kurban etmek daha evlâdır. Buna göre değer ve et miktarı eşit olduğunda koyun sığırın yedide birinden daha faziletlidir. Sığırın yedide biri et bakımından daha çok ise onu kurban etmek daha faziletli olur. Değer ve et yönünden eşit olduğunda koç koyundan daha faziletlidir, eşit değil de koyun daha fazlaysa onu kurban etmek daha faziletli olur. Değer bakımından eşit ise ve erkek burulmuşsa, keçinin dişisi erkeğinden (teke) daha faziletlidir. Değer ve et miktarı yönünden eşitse devenin ve sığırın dişisi erkeğinden daha faziletlidir; zira dişinin eti daha lezzetlidir. Fakat burma olan deve ve sığırın erkeğinin kurban edilmesi daha faziletli olur.⁵⁹ Kâsânî Hanefilerin görüşünü şöyle özetlemiştir:

“Kurbanın en besili, en güzel ve en büyük olanı müstehaptır. Çünkü o, kişinin âhirette bineğidir. Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: ‘Kurbanlarınızı iri seçin; zira onlar sırat üzerinde sizin bineğinizdir.’ Binek ne kadar büyük, besili ve kuvvetli olursa sırat üzerinden geçişi o kadar kolay olur.”⁶⁰

Belirtilen bu özelliklere sahip olan koçun daha faziletli olmasının sebebi Peygamber Efendimizin kestiği kurbanın özelliklerinde olmasıdır. Bu konudaki hadisler Hz. Ali, Enes, Âişe, Ebû Saîd el-Hudrî, Ebû Hüreyra, Cabir b. Abdullah, Ebû Ümâme el-Bâhilî, Ebû’d-Derdâ, Ebî Râfi’ (r.anhum) gibi birçok sahâbîden nakledilmiştir.⁶¹ Bu hadislerin bir kısmında Hz. Peygamber’in kestiği kurban özellikleri şöyle açıklanmıştır:

⁵⁵ Buhârî, Edâhî, 7; Bagavî, *Şerhu’s-Sünne*, 4/341.

⁵⁶ el-Hac 22/32.

⁵⁷ Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Câmi’u’l-beyân fi Te’vili’l-Kur’an* (Beirut: Müessesetü’r-risâle, 2000), 18/621.

⁵⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, 12/10; Kâsânî, *Bedâiu’s-sanâi’*, 5/80; Ebû Muhammed Mahmûd Bedruddin el-Aynî, *Umdetü’l-kâri şerhu Sahîhi’l-Buhârî* (Beirut: Dâru İhyâi’t-türâsi’l-Arabî, t.y.), 21/150; Mâverdî, *el-Hâvi’l-kebîr*, 15/79; Nevevî, *el-Mecmû’*, 8/396; Hatîbü’s-Şirbînî, *Muğni’l-muhtâc*, 6/127; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 9/439; Bühûfî, *Keşşâfü’l-kanâ’*, 2/531.

⁵⁹ Burhanüddin Mahmud İbn Mâze, *el-Muhtâ’l-bürhâni fi’l-fikhi’n-Nu’mâni*, thk. Abdülkerim Sami el-Cündî (Beirut: Dâru’l-kütübî’l-ilmîyye, 2004), 6/93-94; Kâsânî, *Bedâiu’s-sanâi’*, 5/80; İbn Âbidîn, *Raddü’l-muhtar*, 6/322.

⁶⁰ Kâsânî, *Bedâiu’s-sanâi’*, 5/80.

⁶¹ Tirmizî, Edâhî, 2; Zuhaylî, *el-Fıkhü’l-İslâmî ve Edilletühu*, 3/617.

Enes b. Mâlik'in (r.a.) naklettiği hadis şöyledir: “Hz. Peygamber (s.a.v.) iki tane boynuzlu beyazı siyahından fazla koçu kurban etti; O'nun ayağını koçların boynuna/yan tarafına koyduğunu, besmele çekip tekbir getirdiğini ve kendi eliyle kestiğini gördüm.”⁶²

Âişe Vâlidemiz, Ebû Saîd el-Hudrî ve Ebû Hüreyra'nın (r.anhüm) naklettiği hadis şöyledir: “Allah Resûlü (s.a.v.) açık arazide otlayıp yayılan, gezinen, çöküp dinlenen bir koçun alınmasını emretti ve kurban etmesi için ona getirildi. Hz. Peygamber: “Ey Âişe! Bana bıçağı getir, onu bir taşla sürterek bileyle” buyurdu. Ben de dediğini yaptım. Sonra bıçağı aldı, koçu da tutup yan tarafına yatırdı ve onu kesti.”⁶³

Cabir b. Abdullah'tan (r.a.) nakledilen hadis de şöyledir: Hz. Peygamber (s.a.v.) ile birlikte namazgâhta kurban bayramına şahitlik ettim. Namazı kıldırıp hutbeyi tamamladıktan sonra minberden indi. Kendisine koçu getirildi ve onu bizzat eliyle kesti, şöyle buyurdu: “Bismillahi Allahu Ekber! Bu benim adıma ve ümmetimden kurban kesmeyenler adına.”⁶⁴

Ebû Ümâme el-Bâhilî'nin (r.a.) naklettiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Kefenin en hayırlısı hulle (lifafe, izar ve kamistan oluşan üç parça), kurbanların en hayırlısı da boynuzlu koçtur.”⁶⁵

Hanefî fukahâsı hadım edilmiş/burulmuş olan koçun kurban edilmesi daha faziletli derken, bu görüşlerini Ebû'd-Derdâ ve Câbir'den (r.anhum) nakledilen şu hadise dayandırmışlardır: “Hz. Peygamber (s.a.v.) burulmuş iki tane iri beyaz boynuzlu koçu kurban olarak kesti.”⁶⁶

Mâlikîlere göre, etinin daha lezzetli olması bakımından damızlık koçun kurban edilmesi daha faziletlidir. Sonra sırasıyla burulmuş koç, koyun, damızlık keçi, burulmuş teke, dişi keçi, sığır ve deve gelir. Genel anlamda erkek olanın kurban edilmesi dışısından, beyaz olan siyahından daha faziletli görülmüştür.⁶⁷

Şâfiî ve Hanbelî mezhebine mensup fukahâyâ göre de damızlık koçun kurban edilmesi daha faziletlidir. Onlar bu görüşlerini Ebû Saîd el-Hudrî'den nakledilen şu hadise dayandırmışlardır: “Hz. Peygamber (s.a.v.) arazide otlayan, gezip dolaşan damızlık koçu kurban ederdi.”⁶⁸

Diğer yönden Şâfiî ve Hanbelî fukahâsına göre,⁶⁹ eti ve değeri daha fazla olduğu düşünüldüğünden devenin kurban edilmesi daha faziletlidir. Sonra sırasıyla sığır, koyun ve keçi gelmektedir. Koyun eti keçiden daha lezzetli görüldüğünden koyunun kurban edilmesi daha faziletlidir. Daha sonra deve veya sığır gibi büyük baş hayvanın kurban edilmesine ortak olmak gelir. Miktar bakımından eşit olduğunda, tek başına kesilmesinden ve etinin daha lezzetli olmasından dolayı koyunun kurban edilmesi deveye ortak olmaktan daha faziletli kabul edilmiştir. Ancak devenin yedide bir hissesinin miktarı daha çok olduğu takdirde deve kurbanına ortak

62 Buhârî, Edâhî, 9; Müslim, Edâhî, 3; Nesâî, Dahâyâ, 15; Tirmizî, Edâhî, 2.

63 Müslim, Edâhî, 3; Tirmizî, Edâhî, 4; Nesâî, Dahâyâ, 15; İbn Mâce, Edâhî, 1.

64 Dârekutnî, *Sünen*, 5/513; İbn Mâce, Edâhî, 1.

65 İbn Mâce, Edâhî, 5; Tirmizî, Edâhî, 18; Beyhâkî, *Sünen*, 9/458. Aynı hadisi Ebû Davud da Ubade b. Sâmî'ten (r.a.) nakletmiştir. Bk. Ebû Davud, Cenâiz, 35.

66 Ahmed, *Müsned*, 36/44-45; İbn Mâce, Edâhî, 1; Ebû Davud, Edâhî, 4; İbn Ebî Şeybe, *Müsned*, 51.

67 Ebû Ömer Yusuf İbn Abdilber, *el-Kâfi fi Fıkhı Ehli'l-Medîne*, thk. M. Muhammed Uhayd (Riyad: Mektebetü'r-Riyad el-Hadîse, 1980), 1/421; Ahmed ed-Derdîr, *eş-Şerhu'l-kebir (Haşiyetü Desûki ile)* (Beyrut: Dâru'l-fikr, ts.), 2/121; Ebû'l-Kasım Muhammed; İbn Cüzey, *el-Kavâninü'l-fikhiyye*, thk. Mâcid el-Hamavî (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2013), 324-325.

68 Tirmizî, Edâhî, 4; Ebû Davud, Edâhî, 5; Nesâî, Dahâyâ, 15; İbn Mâce, Edâhî, 4.

69 Nevevî, *el-Mecmû'*, 8/395; Hatîbü's-Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 6/127; Muhammed Şihâbüddin er-Ramlî, *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ Şerhi'l-minhâc* (Beyrut: Dâru'l-fikr, 1984), 8/133-134; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 9/438-439; Mansûr b. Yunus el-Bühûtî, *Keşşâfü'l-kanâ'an meini'l-iknâ'* (Beyrut: Dâru'l-küttübü'l-ilmiyye, ts.), 2/530-531.

olunması daha faziletli olur. Onlara göre, koçun kurban edilmesi koyundan daha faziletlidir, çünkü koç Hz. Peygamber'in kurbanıdır⁷⁰ ve eti daha lezzetli ve hoştur. Hanbelîlere göre, altı ayını doldurmuş besili ve büyük olan koyun da etinin daha lezzetli olmasından dolayı bir yaşını dolduran keçiden daha faziletli bulunmuştur. Çünkü Peygamber Efendimiz'den (s.a.v.) şöyle buyurduğu nakledilmiştir: “*Koyunun ceza' = الجَزَعُ = olanı ne güzel kurbanlıktır.*”⁷¹

Ayrıca Şâfiîlere göre, eti daha lezzetli olduğundan kurbanlığın erkek olanı dışısından daha faziletlidir. Hanbelîlere göre ise, burma erkek koç eti daha fazla ve lezzetli olacağından koyundan daha faziletlidir.

Zâhirî mezhebinde de, deve ve sığırın kurban edilmesi koyundan daha faziletli bulunmuştur.⁷²

Sonuç olarak, bütün mezheplere göre besili ve iri olan hayvanın kurban edilmesinin daha faziletli olduğu söylenebilir. Çünkü Yüce Allah şöyle buyurmuştur: “*Her kim Allah'ın hükümlerine saygı gösterir ta'zimde bulunursa, şüphesiz bu, kalplerin takvasındandır.*”⁷³ İbn Abbas (r.anhumâ) ta'zimden maksadın, kurbanlığın besili ve güzel olmasına özen göstermek olduğunu söylemiştir.⁷⁴

Renk yönünden ise, beyaz olan kurbanlık diğerlerinden daha faziletli görülmüştür. Çünkü Hz. Peygamber'in “iki tane boynuzlu beyaz koçu kurban ettiği” nakledilmiştir.⁷⁵ Hadiste geçen “emlah = أَمْلَحُ” kelimesi, “beyaz veya beyazı siyahından daha fazla olan, beyazla birlikte aralarında siyah kıllar” şeklinde açıklanmıştır.⁷⁶ Kaynaklarda renk yönünden fazilet sıralaması genelde şöyle yapılmıştır: Beyaz, sarı, toprak rengi, kırmızı, beyaz ve siyah karışımı ve sade siyah renk.⁷⁷

4.2. Kurbanlıkta Bulunmaması Gereken Kusurlar/Kurban Edilmeye Engel Vasıflar

Kurbanlıkta kurban etmeye engel olan kusurlar Peygamber Efendimiz'den (s.a.v.) nakledilen hadislere dayanılarak tespit edilmiştir. Bu konuda nakledilen hadisler şunlardır:

1) Berâ b. Âzib'in (r.a.) naklettiği bir hadiste Allah Resûlü (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “*Dört şeyin kurbanlıklarda bulunması caiz değildir: Bir gözü tamamen kör olmuş görmeyen, hastalığı belirgin ve ağır olan, topallığı belirgin ve ileri seviyede olan, ayağı kırık olup yürüyemeyen hayvandır.*” Bir başka rivâyette: “*kemiklerinde iliği kalmamış derecede zayıf ve cılız hayvan*” buyurmuştur.⁷⁸

⁷⁰ Buhârî, Edâhî, 9; Müslim, Edâhî, 3; Tirmizî, Edâhî, 2.

⁷¹ Tirmizî, Edâhî, 7; Beyhakî, *Sünen*, 9/454.

⁷² İbn Hazm, *el-Muhallâ bi'l-Âsâr*, 4/31.

⁷³ el-Hac 22/32.

⁷⁴ Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân fi Te'vili'l-Kur'an* (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2000), 18/621.

⁷⁵ Buhârî, Edâhî, 9; Müslim, Edâhî, 3; Tirmizî, Edâhî, 2.

⁷⁶ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 5/80; Zeylaî, *Tebyînu'l-hakâik*, 6/5; Ebû İshak İbrahim eş-Şîrâzî, *el-Mühcezbe fi Fıkhı'l-İman eş-Şâfiî* (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, t.y.), 1/434; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 9/439.

⁷⁷ İbn Mâze, *el-Muhîtu'l-bürhâni*, 1/93-94; İbn Âbidîn, *Raddü'l-muhtar*, 6/322, 335; Zekerîya b. Muhammed es-Senikî, *Esnâ'l-metâlib fi şerhi Ravzi't-tâlib* (Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-İslâmî, ts.), 1/536; Ahmed b. Muhammed el-Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc fi şerhi'l-minhâc* (Mısır: el-Mektebetü't-ticâriyye el-Kübârâ, 1983), 9/350; Bühûti, *Keşşâfü'l-kinâ'*, 2/531.

⁷⁸ Ebû Davud, Edâhî, 6; Tirmizî, Edâhî, 5; Nesâî, Dahâyâ, 5-7; İbn Mâce, Edâhî, 8; Ahmed, *Müsned*, 30/468, 513.

2) Hz. Ali'den nakledilen hadis şöyledir: “Allah Resûlü (s.a.v.) bize (kurban edilecek hayvanın) göz ve kulağını çok iyi incelememizi, bir gözü kör olanını, kulağının ucu, alt ve üstü, yan tarafı kesik olanını, kulağı delik ve yarık olanını kurban etmememizi emretti.”⁷⁹

3) Utbe b. Abd es-Selâmî'nin naklettiği hadis şöyledir: “Allah Resûlü (s.a.v.) kulağı olmayan veya kökünden kopuk olan, boynuzu kökünden kırılmış olan, gözü çıkmış, kör olmuş, çok zayıf ve cılız olmasından dolayı sürüye ayak uyduramayıp geride kalan hayvanın kurban edilmesini yasakladı.”⁸⁰

Bu hadislerle binaen fukahâ, kurban edilecek hayvanda bulunması engel teşkil eden kusurların bir kısmında ittifak etmişler, bir kısmında da ihtilaf etmişlerdir. Onlar yukarıda geçen hadislerin metninde zikredilen kusurları kurban etmeye engel görmelerinin yanı sıra bunlara kıyas ederek aynı veya benzer mana ve gerekçelerin var olmasını dikkate almışlar ve başka kusurları da engel kabul etmişlerdir. Buna göre onların genel anlamda müttefik oldukları kurbanı engel kusurlar şunlardır:

- 1- Gözünün birisi veya her ikisinin kör olması, görmemesi.
- 2- Belirgin ve aşırı bir hastalığı olması.
- 3- Belirgin ve ileri seviyede topal olması.
- 4- Yürümesine engel olacak şekilde ayağı kırık olması.
- 5- Kemiklerinde ilik kalmayacak kadar zayıf ve cılız olması.
- 6- Otlakta rastgele dolaşıp otlayamayacak kadar deli olması.

Fukahâ bu kusurların kurban etmeye engel oluşturduğu konusunda genel anlamda görüş birliği içerisindeydi ama bu kusurların detaylarında ve açıklamalarında farklı izahlarda bulunmuşlardır. Mezheplere göre kurban etmeye engel olan kusurların açıklaması şöyledir:

4.2.1. Hanefî Mezhebinde Engel Kusurlar

Hanefî fukahâsına göre, iki gözü veya bir gözü görmeyen, kurban kesim yerine yürütemeyecek kadar ayağı sakat ve topal olan, kemiklerinde ilik kalmayacak kadar zayıf ve cılız olan, iki kulağı ve kuyruğu kökünden kesik veya yaratılıştan hiç kuyruğu ve kulağı olmayan, yaratılıştan bir kulağı olan veya bir kulağı tamamen kesik olan, kulak ve kuyruğunun çoğu kısmı kesik olan, önüne koyulan veya uzatılan yiyeceği fark edemeyecek kadar gözünün görme özelliğinin çoğu kayıp olan, beslenmesine engel olacak şekilde hiç dişleri olmayan veya dişlerinin çoğu bulunmayan, memelerinin tamamı veya çoğunun uçları kesilmiş ya da kurumuş olan, burnu kesik olan, erkek veya dişi olduğu belirsiz (hunsâ) olan, sadece pislik yiyerek beslenen hayvan belirli bir süre kapatılmadan önce kurban edilemez.

Kulak, kuyruk, dişler, memeler, görme duyusu gibi azalarda çokluk esas alınmış ve çoğu miktar ve kısmının varlığı tamamının var olması olarak kabul edilmiştir. Çünkü az miktarda kusurun mevcudiyetinden sakınılmasının güçlüğü dikkate alınarak affedilmiştir. Ancak “çok miktarın” ölçüsünü belirleme konusunda Hanefî imamlarından farklı görüşler nakledilmiştir. Bu konuda İmam Ebû Hanîfe'den dört rivâyet bulunmaktadır:⁸¹

⁷⁹ Ebû Davud, Edâhî, 6; Tirmizî, Edâhî, 6; Nesâî, Dahâyâ, 8-11; İbn Mâce, Edâhî, 8; Ahmed, *Müsned*, 1/535.

⁸⁰ Ebû Davud, Edâhî, 6; Ahmed, *Müsned*, 29/199; Beyhakî, *Sünen*, 9/461.

⁸¹ Serahsî, *el-Mebsût*, 12/15-16; Mergînânî, *el-Hidâye*, 4/358-359; Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi*, 5/75; Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâik*, 6/6; Abdurrahman b. Muhammed Dâmad Efendî, *Mecma'u'l-enhur fi şerhi Mültekâ'l-ebhur* (Beyrut: Dâru İhyâi't-türas

Birinci rivâyet: Kulak, kuyruk, göz gibi azalarda kusur ve eksiklik üçte birden daha fazla ise kurban edilemez, üçte bir veya daha az miktardaysa kurban edilebilir.

İkinci rivâyet: Kusur üçte bir miktarında ise kurban edilemez, daha az ise edilebilir. Çünkü üçte bir miktar vasiyet konusunda Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından kabul edilebilir bir miktar olarak belirlenmiş ve “Üçte bir (olsun), ki üçte bir de çoktur.”⁸² buyurulmuştur. Hanefî mezhebinde “zâhiru’r-rivâye” olarak nakledilen görüş budur ve *Vikâye* fıkıh metninde de bu görüş esas alınmıştır.

Üçüncü rivâyet: Çokluğun ölçüsü dörtte bir miktarıdır. Çünkü dörtte bir miktarı, abdestte başın mesh edilmesi, hac ve umre ihramından çıkarken başın traş edilmesi gibi birçok yerde çokluk ölçüsü olarak verilmiştir.

Dördüncü rivâyet: Bu azaların yarısı veya daha fazlası kusurlu ve eksik ise kurban edilemez, yarısından daha azı kusurluysa kurban edilebilir. İmam Ebû Yusuf ile Muhammed’in görüşü de budur. Ebû Yusuf şöyle demiştir: “Ebû Hanîfe’ye bu görüşümü söylediğimde bana ‘Benim görüşüm de seninki gibidir.’ dedi.” Bazı Hanefî fakihleri bunu, İmamın Ebû Yusuf’un görüşüne dönmesi şeklinde yorumlarken, bazıları da bunu, “Benim görüşüm de seninkine yakındır.” anlamında olduğunu söylemiştir. Bu görüş sahiplerine göre her şeyde çokluk ölçüsü yarından fazlasıdır; nitekim Hz. Ali’nin (r.a.) naklettiği bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.v.) boyunca ve kulağı a’dab = اَعْصَبُ olan hayvanı kurban etmeyi yasaklamıştır. A’dab’ın ne anlama geldiği kendisine sorulan Sa’îd b. el-Müseyyeb: “Yarısı ve daha fazlası olmayan.” demiştir.⁸³ Hanefî mezhebinin temel fıkıh kitaplarından olan *el-Hidâye*, *el-Kenz* ve *el-Mültekâ* eserlerinde bu görüş esas alınmış ve fetvanın da bu yönde verildiği belirtilmiştir.

Kurbanlık hayvanı satın alma esnasında bu tür kusurların ve eksikliklerin var olması hayvanın kurban edilmesine engeldir. Ancak hayvan kusursuz ve sağlam bir şekilde satın alındıktan sonra kurbanlığa engel bir kusur oluşmuşsa o zaman zengin ve varlıklı olan kişinin onun yerine sağlam başka bir hayvanı kurban etmesi gerektiği, fakir bir kimseyse kusurlu hale gelen bu hayvanı kurban etmesinin yeterli olacağı söylenmiştir.⁸⁴ Aynı şekilde bir kimse kurban etmek üzere besili bir hayvanı satın alsa ve bir süre sonra hayvan kurban edilmesine mani olacak derecede zayıf ve cılız hale gelse, zengin ve varlıklı kişi için bunu kurban etmesi geçerli olmaz, fakir ise yeterli kabul edilir.⁸⁵

Bir kimse kurbanı kesmek üzere yere yatırdıktan sonra hayvanın direnmesi ve hareket etmesi sebebiyle ayağı kırılrsa veya bıçak gözüne batıp kör etse kıyas hükmüne göre, oluşan kusur kurbanlığa engel türünden olduğundan ve hayvanı kurban etmeden önce meydana geldiğinden geçerli olmaz. Hanefî mezhebinde İmam Züfer’in, Şâfiî mezhebinde de tercih edilen görüş budur. Ancak Hanefî imamlarının tercih ettiği istihsan hükmüne göre, kesme esnasında hayvanın direnmesi ve hareket etmesinden dolayı bu tür yaralanmaların ve kusurların önüne geçilmesi mümkün olmayabileceğinden kurban geçerli olur.⁸⁶

el-Arabî, t.y.), 2/519-520; İbn Âbidîn, *Raddü'l-muhtar*, 6/323-324.

⁸² Buhârî, Cenâiz, 35; Vasâyâ, 3; Müslim, Vasiyye, 1; Ebû Davud, Vasâyâ, 2; Tirmizî, Vasâyâ, 1.

⁸³ Ahmed, *Müsned*, 1/510; Ebû Davud, Edâhî, 7; Tirmizî, Edâhî, 9; İbn Mâce, Edâhî, 8; Nesâî, Dahâyâ, 12.

⁸⁴ Merginânî, *el-Hidâye*, 4/359; Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi*, 5/76; Zeylaî, *Tebyinü'l-hakâik*, 6/6; İbn Âbidîn, *Raddü'l-muhtar*, 6/325.

⁸⁵ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi*, 5/76.

⁸⁶ Merginânî, *el-Hidâye*, 4/359; Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi*, 5/76; Zeylaî, *Tebyinü'l-hakâik*, 6/7.

4.2.2. Mâlikî Mezhebinde Engel Kusurlar

Mâlikî mezhebinde, Berâ b. Âzib'in (r.a.) naklettiği hadiste⁸⁷ zikredilen kusurlar kurban engeldir. Bunlar: Bir gözü veya her ikisi de tamamen kör olmuş görmeyen, hastalığı belirgin ve ağır olan, diğer koyunlara ayak uyduramayacak kadar topallığı belirgin ve ileri seviyede olan, ayağı kırık olup yürüyemeyen, kemiklerinde iliği kalmamış derecede zayıf ve cılız hayvandır. Mâlikî mezhebinde meşhur olan ve tercih edilen görüşe göre bu hadiste zikredilen kusurlar asıldır ve bunların dışında kalanlar bu kusurlara kıyas edilerek değerlendirilir. Hadiste sayılan kusurlar kurban edilecek hayvanda ciddi eksikliğe ve değer kaybına sebep olduğundan engel kabul edilip bulunmaması emredilmiştir. Başka kusurlar da aynı şekilde veya daha fazla olarak hayvanda eksikliğe ve değer kaybına sebep oluyorsa aynı hükme tabi olur ve kurban edilmeye engel teşkil eder. Bu kuralı belirledikten sonra Mâlikî fukahâsı kusurları, bedeninin tamamını kaplayan ve bedeninin bir kısmında bulunanlar şeklinde ikiye ayırmışlardır.⁸⁸

Bedeninin tamamını kaplayan kusurlar şunlardır: Hayvanın ağır hasta olması, ilikleri kurumuş derecede zayıf ve cılız olması, düşkün derecesinde aşırı yaşlı olması, etini bozacak kadar bedenini kaplamış uyuz hastalığı, otlamasına engel ve başıboş dolaşmasına neden olan sürekli delilik hali kurban etmeye engeldir.

Bedeninin bir kısmında bulunup kurban yapmaya engel kabul edilen kusurlar ise şunlardır: Bir gözü veya her iki gözü de görmeyen, bir gözünde veya her iki gözünde de görme kaybının daha fazla olması, kuyruğu olmayan, kulağı yok denecek kadar kısa olan veya tamamen olmayan, kuyruğunun üçte biri, kulağının üçte birden fazlası kesik olan, kulağı sağır olan, el ve ayak gibi aslı uzuvlarının bir kısmı kesik olan veya fazladan azası olan, boynuzu kökünden kırılmış kanayan ve iyileşmeyen, memeleri kurumuş, hastalık veya bir darbeden dolayı dişlerinin çoğu dökülmüş olan hayvan kurban edilemez.

4.2.3. Şâfiî Mezhebinde Engel Kusurlar

Şâfiî fukahâsı kurbanlığı zayıf kılan, etini ve yenilen her parçasını azaltan ve bozan, hayvanın değerini düşüren kusurları engel görmüşlerdir. Berâ b. Âzib'in (r.a.) naklettiği hadise dayanarak kurbanlığa engel gördükleri kusurları ana hatlarıyla şöyle özetleyebiliriz: Hayvanı zayıf ve cılız hale düşüren hastalık, güzel otlara doğru koşmada diğerlerinin kendisini geçmesine ve daima sürünün gerisinde kalmasına sebep olan ayağında belirgin bir topallık ve sakatlık, derisinde etinin bozulmasına sebep olacak belirgin bir uyuzluk, irin ve cerahat toplayan kitleler olması engel kusurlardandır. Bir gözü veya her iki gözü de kör olan, gözlerinde ileri derecede görme kaybı bulunan, kemiklerinde ilik kalmayacak kadar zayıf ve cılız olan, otlakta rastgele dolaşıp otlamayacak derecede deliliği olan, yaratılıştan kulağı olmayan, kulak, kuyruk ve dilinin bir kısmı kesik olan, kulağı yenilmeyecek derecede felçli olan, otlayarak ve yemini yiyerek beslenmesini engelleyecek şekilde dişlerinin tamamı veya çoğu dökülmüş olan, tercih edilen görüşe göre gebeliği sebebiyle zayıf ve düşkün hale düşen, şiddetli susuzluktan otlayamayacak ve su içemeyecek hale gelerek dengesiz davranışlarda bulunan, kurt gibi yırtıcı hayvanlar tara-

⁸⁷ Ebû Davud, Edâhî, 6; Tirmizî, Edâhî, 5; Nesâî, Dahâyâ, 5-7; İbn Mâce, Edâhî, 8.

⁸⁸ Ebû'l-Hasan Ali er-Rucrâcî, *Menâhicü'l-tahsil ve Netâicü'l-âfî'i-te'vil fi şerhi'l-Müdevvene*, thk. Ebu'l-Fadl ed-Dimyâfi - Ahmed b. Ali (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2007), 3/255-260; İbn Abdilber, *el-Kâfi fi Fıkhu Ehli'l-Medîne*, 1/421-422; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 2/193-195; Derdîr, *eş-Şerhu'l-kebir*, 2/119-120; el-Abderî, *et-Tâci ve'l-iklil*, 4/366-368.

findan kalça ve kaba et kısmından belirgin bir miktar ve parçanın kopartıldığı hayvan kurban edilemez.⁸⁹

Şâfiî fakihlerine göre, bir kimse kurbanı kesmek üzere yere yatırdıktan sonra hayvanın direnmesi ve depreşmesi sebebiyle ayağı kırılrsa veya bıçak gözüne batıp kör olsa artık bu hayvanın kurban edilmesi geçerli olmaz. Çünkü bu hayvan kurban edilmeden önce total ve sakat olmuştur, sakatlık ve topallık da kurbanı engel bir kusurdur. Bunun daha önceden sakat olan hayvandan bir farkı yoktur.⁹⁰

4.2.4. Hanbelî Mezhebinde Engel Kusurlar

Hanbelî mezhebine mensup fakihler de Berâ b. Âzib'in (r.a.) naklettiği hadiste zikredilen dört kusuru esas kabul etmişler, aynı mana ve sebebi taşıyan diğer kusurları bunlara kıyas etmişlerdir. Onlara göre, kurbanlığın etini eksilten ve bozan her türlü kusurlar genel anlamda kurban etmeye engeldir. Buna göre bir gözü veya her ikisi de kör olup görmeyen, iyileşme ümidi olmayan ve üzerinde etkisi açık ve belirgin bir hastalığı olan, kemikleri açığa çıkmış, içinde iliği kalmayacak kadar zayıf ve cılız olan, otlamaya giderken sağlıklı sürüye ayak uyduramayacak kadar sakat ve total olup geride kalan, etinin bozulmasına ve zayıflamasına sebep olacak derecede deri hastalığı olan, kulak ve boynuzunun yarısından fazlası olmayan, boynuz kabuğu kırılmış olan, memeleri kurumuş olan, husyeleri ile birlikte aleti de kesik olan dişleri kökten dökülmüş olan hayvan kurban edilemez.⁹¹

4.2.5. Zâhirî Mezhebinde Engel Kusurlar

Kur'an ve Sünnet naslarının zâhirine bağlılıklarıyla bilinen Zâhirîler genel anlamda, Berâ b. Âzib⁹² ile Hz. Ali'den nakledilen⁹³ hadiste belirtilen kusurların kurbanı engel olduğunu bunların dışında kalanların ise engel olmadığını savunmuşlardır. Zâhirîlerin temsilcisi kabul edilen İbn Hazm kurbanda engel görülen kusurları şöyle açıklamıştır:

“Kurbanda ayağı kırık veya topallığı belirgin ve ileri seviyede olan hayvan kesim yerine varabilsin veya varamasın, yürüyebilsin veya yürüyemesin kesilemez, yine hastalığı -uyuzluk da bir hastalıktır- belirgin ve ağır olan, bedeninde hiç yağ kalmayıp kemikleri belirgin olacak kadar zayıf olan, kulağında bir eksiklik, kesik veya delik olan, bir gözünde veya her ikisinde bir kusur bulunan, kuyruğu yaratılıştan olmayan veya kesik olan hayvan kurban edilemez.”⁹⁴

4.3. Kurban Edilmeye Engel Olmayan Kusurlar

Fukahâ kurbanın sağlıklı, sağlam, besili ve iyi görünümüne olumsuz bir etkisi olmayan bazı kusurları kurbanda engel görmemiştir. Bu bağlamda Hanefî fakihlerinin kurban etmeye engel görmedikleri kusurlar şunlardır:⁹⁵

⁸⁹ Mâverdi, *el-Hâvî'l-kebir*, 15/80-83; Nevevî, *el-Mecmû'*, 8/399-404; Hatîbü's-Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 4/127-129; Ramlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 8/134-135; Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 9/351-353; es-Senikî, *Esnâ'l-metâlib*, 1/535-536.

⁹⁰ Nevevî, *el-Mecmû'*, 8/400.

⁹¹ İbn Kudâme, *el-Muğni*, 9/440-442; Mirdâvî, *el-İnsâfî ma'rifeti'r-râcihi mine'l-hilâf*, 4/77-81; Bühûtî, *Keşşâfü'l-kinâ'*, 3/5-6.

⁹² Ebû Davud, *Edâhî*, 6; Tirmizî, *Edâhî*, 5; Nesâî, *Dahâyâ*, 5-7; İbn Mâce, *Edâhî*, 8; Ahmed, *Müsned*, 30/468, 513.

⁹³ Ebû Davud, *Edâhî*, 6; Tirmizî, *Edâhî*, 6; Nesâî, *Dahâyâ*, 8-11; İbn Mâce, *Edâhî*, 8; Ahmed, *Müsned*, 1/535.

⁹⁴ İbn Hazm, *el-Muhallâ bi'l-Âsâr*, 6/10-11.

⁹⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, 12/11; Mergînânî, *el-Hidâye*, 6/359; Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 5/75-76; Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâik*, 6/5; İbn Âbidîn, *Raddü'l-muhtar*, 6/323-324.

Kurban kesim mahalline gitmesine engel olmayacak miktarda ayağı sakat veya total olan hayvan kurban edilebilir. Dişlerinin tamamı veya bir kısmı olmayan hayvan bu haliyle otlayarak, yem ve yiyeceklerini yiyerek beslenebiliyorsa kurban edilebilir; yiyemeyip beslenemiyorsa kurban edilemez. İmam Ebû Yusuf'tan nakledilen bir görüşe göre, kulak ve kuyrukta olduğu gibi dişlerinin çoğu mevcut ise kurban edilebilir; nakledilen diğer görüşüne göre ise, otlayıp yiyecek yiyerek beslenecek kadar dişi varsa kurban edilebilir, yoksa kurban edilemez. Otlamasına, yem ve yiyeceğini yiyerek beslenmesine engel olmayacak ölçüde deliliği olan, yaratılıştan boynuzu olmayan veya bir kısmı kırık olan hayvan da kurban edilebilir. Çünkü hayvanda boynuz, aranan esas bir özellik değildir. Hz. Ali'ye boynuzu olmayan veya kırık olan hayvanın durumu sorulduğunda, “*Bunun bir zararı olmaz*”⁹⁶ demiştir. Ancak hayvanın var olan boynuzunun kökünden kırılması ağır kusur kabul edilerek kurbanlığa engel görülmüştür. Kulak ve kuyruğunun çoğu kısmı mevcut olan, kulağı kesik, yarık, yırtık, delik, damgalı olan, uyuzluk gibi derisinde hastalık olan besili hayvan da kurban edilebilir. Ancak derideki hastalığı beslenmesine olumsuz etki ederek zayıf ve cılız bırakmışsa kurban edilmez. Daha besili ve eti daha lezzetli kabul edildiğinden burulmuş erkek hayvanların da kurban edilmesi caizdir; hatta Peygamber Efendimizin (s.a.v.) iki tane burulmuş beyaz koçu kurban ettiği nakledildiğinden⁹⁷ bu daha faziletli görülmüştür.

Hz. Ali'nin (r.a.) naklettiği bir hadiste Peygamber Efendimiz (s.a.v.) “*Kulağı uç, yan ve arka kısmından kesilip kopartılmadan bırakılan, kulağı boydan kesilen ve delinen hayvanın kurban edilmesini yasaklamıştır.*”⁹⁸ Hanefî fukahası hadiste zikredilen bu kusurlar ile diğerlerinin kesilecek kurbanda bulunmasını mekruh, bulunmamasını ise mendûp görmüşlerdir.⁹⁹

Mâlikî fukahasının kurbanlığa mani görmedikleri kusurlar da şunlardır: Yaratılıştan boynuzu olmayan, boynuzu olup bir kısmı veya çoğu kırılmış ve iyileşmiş olan, çok besili ve yağlı olduğundan dolaşamayan, ayakta duramayan, etine olumsuz etkisi olmayacak şekilde derisinde uyuzluk olması, otlayıp beslenmesine engel olmayacak derecede deliliği olması, kemiklerindeki iliğe etki etmeyecek oranda zayıf ve çelimsiz olması, görmesine engel olmayacak miktarda gözünde beyazlık ve şaşılığın olması, burulmuş olması, kulaklarının kısa olması, kulağının üçte bir veya daha az miktarının kesik olması, kulağının ucundan, yanından veya arkasından kesik olup kopmadan sallanması, kuyruğunun üçte birden daha az miktarı kesik olması, yaşının büyük olmasından dolayı dişlerinin bir kısmının düşmesi, emzirebilecek kadar memelerinin bir kısmının var olması kurban edilmeye engel görülmemiştir;¹⁰⁰ ancak bu tür kusurların varlığı mekruh, olmaması ise mendûp ve müstehap olarak değerlendirilmiştir.¹⁰¹

Şâfiîlere göre, kurbanlık hayvanın etini eksiltecek veya bozacak şekilde bir zararı olmayan, yalnız hayvanın görüntüsünü bozan türden kusurlar kurban etmeye engel değildir; ancak

⁹⁶ Ahmed, *Müsned*, 1/486, 524; Abdürrezzak, *Musannef*, 7/347; Beyhakî, *Sünen*, 9/462.

⁹⁷ Ahmed, *Müsned*, 36/44-45; İbn Mâce, *Edâhî*, 1; Ebû Davud, *Edâhî*, 4.

⁹⁸ Ahmed, *Müsned*, 2/210, 419; İbn Mâce, *Edâhî*, 8; Ebû Davud, *Edâhî*, 6; Nesâî, *Dahâyâ*, 9.

⁹⁹ Kâsânî, *Bedâiu ş-sanâi*, 5/76; Zeylâî, *Tebyinü'l-hakâik*, 6/5, 9; İbn Âbidîn, *Raddü'l-muhtar*, 6/325.

¹⁰⁰ Rucrâcî, *Menâhicü'l-tahsil*, 3/257-260; Derdîr, *eş-Şerhu'l-kebir*, 2/119-120; el-Abderî, *et-Tâcü ve'l-iklil*, 4/365-368; Şemsüddin Ebû Abdullah Muhammed el-Hattâb er-Ra'inî, *Mevâhibü'l-Celil fi Şerhi Muhtasarı Halil* (Beyrut: Dâru'l-fîkr, 1992), 3/240-242.

¹⁰¹ Derdîr, *eş-Şerhu'l-kebir*, 2/121; el-Abderî, *et-Tâcü ve'l-iklil*, 4/368; Halil b. İshak Ziyauddin el-Cündî, *et-Tavzih fi şerhi Muhtasarı İbni'l-Hâcib*, thk. Ahmed b. Abdülkerim Necib (Kazablanka: Merkezü Necibuvayh, 2008), 3/267.

kurbanlıkta bu tür kusurların da olmaması mendûp ve müstehap, olması ise mekruh görülmüştür. Bu tür kusurlar arasında şunlar gösterilmiştir:¹⁰²

Damızlık erkeğin kurban edilmesi daha faziletli olmakla birlikte husyeleri burulmuş olan erkeğin kurban edilmesi de caiz görülmüştür. Ayrıca boynuzları olmayan veya boynuzu kırılmış ya da kabuğu soyulmuş olan, kulağı veya bedeninde başka bir yeri damgalanmış olan, kulağı küçük veya delinmiş, ucundan, kenarından veya arkasından yarılmış ama kopartılmamış olan, doğuştan kuyruğu ve memesi olmayan, etine zarar vermeyecek derecede hafif hasta olan, sürüden geri kalmayacak kadar sakat ve topal olan, otlamasına ve yiyeceğini bulmasına engel olmayacak miktarda gözlerinde görme kaybı olan, gece körlüğü olduğundan gece göremeyip gündüz görebilen, beslenmesine engel olmayacak miktarda dışlarının bir kısmı dökülmüş veya kırılmış olan hayvan kurban edilebilir.

Hanbelî fakihleri de kurbanlığın etine azaltma, eksiltme veya bozma şeklinde bir etkisi olmayan kusurları kurban etmeye engel görmemişlerdir. Buna göre, burulmuş veya sadece husyeleri kesilmiş ya da kurutulmuş olan erkek hayvanın kurban edilmesi caizdir; çünkü nakledildiğine göre Peygamber Efendimiz (s.a.v.) iki tane burulmuş beyaz koçu kurban etmiştir.¹⁰³ Husyeleri kesilmiş veya kurutulmuş olan da burulmuş hükmündedir. Yine yaratılıştan boynuzu ve kulağı olmayan, kulağı kısa olan, kurban maksadına aykırı düşmediği için yaratılıştan kuyruğu olmayan veya kesik olan, gebe olan, kulağı ucundan veya kenarından biraz kesik, yarık ya da delik olan otlayıp beslenmesine engel olmayacak derecede deliliği olan, görmesine engel olmayan gözündeki beyazlık veya şaşılık olan hayvan kurban edilebilir. Ancak kurbanlıkta bu tür kusurların olmaması mendûp ve müstehap, var olması ise mekruh kabul edilmiştir.¹⁰⁴

Zâhirîler, yukarıda da belirtildiği üzere, Berâ b. Âzib ile Ali'nin (r.anhüm) naklettiği hadislerde zikredilmeyen kusurları kurbanlıkta engel görmemişlerdir. Buna göre, yaratılıştan boynuzu olmayan veya kırık olan, burnu kesik olan, az da olsa bedeninde yağı olan hayvan zayıf bile olsa kurban edilebilir.¹⁰⁵

Sonuç

İslâm dininde kurbanlık hayvanın özellikleri özetle şöyledir:

Kurban kesmek Allah'ın emrettiği bir ibadet olduğundan “taabbüdi” bir konudur ve bunun hangi hayvanlardan olacağı yine O'nun tarafından naslarla belirlenip sınırlandırılmıştır. Buna göre kurban, Kur'an'da “kurban kesmeye uygun hayvan (behîmetü'l-en'âm)” şeklinde ifade edilen büyükbaş hayvanlardan deve, sığır ve manda; küçükbaşlardan ise davar (koç, koyun ve keçi) cinsinden olmalıdır. Bu konuda âlimlerin ekseriyeti arasında görüş birliği bulunmaktadır. Eti yenen yabani hayvanlar evcilleştirilmiş olsa dahi kurban edilemez. “En'âm = الأنعام” diye adlandırılan deve, sığır, davar cinsinin yabani bir cinsle ilişkisinden doğan melez hayvanlar konusunda Hanefî ve Mâlikî fukahası anne hayvanın esas alınacağını ve hükmün ona göre verileceğini söylemişlerdir.

¹⁰² Nevevî, *el-Mecmû'*, 8/399-404; Hatîbü's-Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 6/127-129; Ramlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 8/134-135; Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 9/351-353.

¹⁰³ Ahmed, *Müsned*, 36/44-45; İbn Mâce, *Edâhî*, 1; Ebû Davud, *Edâhî*, 4.

¹⁰⁴ İbn Kudâme, *el-Muğni*, 9/441-443; Mirdâvî, *el-İnsâf*, 4/79-82; Bühûtî, *Keşşâfü'l-kınâ'*, 3/6.

¹⁰⁵ İbn Hazm, *el-Muhallâ bi'l-Asâr*, 6/11-13.

İslâm fukahası “behîmetü'l-en'âm = بحیمة الأنعام” sınıfına giren deve, sığır, davar (koyun, keçi) türü hayvanların kurban edilebilmesi için belirli bir yaşa gelmelerinin gerekli olduğu ve bunun da “seniyy = السنيء” terimiyle ifade edildiği hususunda görüş birliği içerisinde. Ancak fukahâ koyunun “seniyy” olmadan önceki hali olan “ceza’ = الجذع” diye adlandırılan durumunda kurban edilip edilemeyeceği konusunda ihtilaf etmişlerdir. Hanefî ve Hanbelî mezhebine mensup fukahâ ile Mâlikîlerden bazılarına göre, altı ayını geçmiş iri ve besili “ceza’”, bir yaşını doldurmuş koyundan ayırt edilemeyecek kadar büyük ve gösterişli olması halinde kurban edilebilir. Şafîî mezhebi ile Mâlikî mezhebinde tercih edilen görüşe göre koyunun kurban edilebilmesi için bir yaşını doldurup iki yaşına girmiş olması gerekir. Zâhirî mezhebinde ise, küçükbaş veya büyükbaş hayvanların “seniyy” olanı kurban edilir, ne koyunun ne de diğerlerinin “ceza’” hali kurban edilemez.

Fukahânın çoğunluğu bir koyun ile bir keçinin yalnız bir kişi için; deve, sığır ve mandanın ise yedi kişi adına kurban edilebileceği konusunda müttefiktir. Zâhirîlere göre, küçükbaş (davar) veya büyükbaş (sığır) ve deve gibi hayvanların hangilerinden olursa olsun bir kurbana ev halkından veya başkalarından, yedi sayısı sınırlanmaksızın birden fazla kişinin ortak olması caizdir.

Kurban edilecek hayvana iyi bakılması ve beslenmesi müstehap görülmüştür. Bu sebeple Hanefî, Şafîî ve Hanbelî fakihleri kurbanlığın beslenmesinin, iyi ve güzel görünümlü hale getirilmesinin sünnet ve mendûp olduğu görüşündedir. Hanefîlere göre, türüne bakılmaksızın eti ve değeri daha çok olan hayvanın kurban edilmesi daha faziletlidir. Buna göre fazilet sıralaması büyüklüğe, et ve değer miktarının çokluğuna göre; deve, sığır ve davar şeklinde olur. Mâlikîlere göre, etinin daha lezzetli olması bakımından damızlık koçun kurban edilmesi daha faziletlidir. Sonra sırasıyla burulmuş koç, koyun, damızlık keçi, burulmuş teke, dişi keçi, sığır ve deve gelir. Şafîî ve Hanbelî fukahasına göre ise, eti ve değeri daha fazla olduğu düşünüldüğünden devenin kurban edilmesi daha faziletlidir. Sonra sırasıyla sığır, koyun ve keçi gelmektedir.

Hz. Peygamber'den (s.a.v.) nakledilen hadislerle binaen fukahâ kurbanlığa engel teşkil eden kusurların bir kısmında ittifak etmişler, bir kısmında da ihtilaf etmişlerdir. Onlar, bazı hadislerin metninde zikredilen kusurları kurban etmeye engel görmelerinin yanı sıra bunlara kıyas ederek aynı veya benzer mana ve gerekçelerin var olmasını dikkate alarak başka kusurları da engel kabul etmişlerdir. Buna göre onların genel anlamda müttefik oldukları kurbana engel kusurlar şunlardır:

Gözünün birisi veya her ikisinin kör olması ve görmemesi, belirgin ve aşırı bir hastalığı olması, belirgin ve ileri seviyede topal olması, yürümesine engel olacak şekilde ayağı kırık olması, kemiklerinde ilik kalmayacak kadar zayıf ve cılız olması, otlakta rastgele dolaşıp otlamayacak kadar deli olması.

Buna mukâbil fukahâ, kurbanın sağlıklı, sağlam, besili ve iyi görünümüne olumsuz bir etkisi olmayan bazı kusurları kurbanlığa engel görmemiştir. Buna göre, kurban kesim mahaline gitmesine engel olmayacak miktarda ayağı sakat veya topal olan, dişlerinin tamamı veya bir kısmı olmayan hayvan bu haliyle otlayarak, yem ve yiyeceklerini yiyerek beslenebiliyorsa kurban edilebilir. Otlamasına, yem ve yiyeceğini yiyerek beslenmesine engel olmayacak ol-

çüde deliliği olan, yaratılıştan boynuzu olmayan veya bir kısmı kırık olan hayvan da kurban edilebilir. Çünkü hayvanda boynuz, aranan esas bir özellik değildir. Kulak ve kuyruğunun çoğu kısmı mevcut olan, kulağı kesik, yarık, yırtık, delik, damgalı olan, uyuzluk gibi derisinde hastalık olan besili hayvan da kurban edilebilir.

Kaynakça

- Abderî, Muhammed b. Yusuf. *et-Tâcü ve'l-iklîl li Muhtasari Halîl*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1994.
- Aynî, Ebû Muhammed Mahmûd Bedruddin. *Umdetü'l-kârî şerhu Sahihi'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, t.y.
- Bühûtî, Mansûr b. Yunus. *Keşşâfü'l-kınâ'an metni'l-iknâ'*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, t.y.
- Cessas, Ahmed b. Ali. *Ahkâmü'l-Kur'an*. thk. Abdüsselam Muhammed Şahin. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1994.
- Cündî, Halil b. İshak Ziyaüddin. *et-Tavzîh fi şerhi Muhtasari İbni'l-Hâcib*. thk. Ahmed b. Abdülkerim Necîb. Kazablanka: Merkezü Necîbuvayh, 2008.
- Cüveynî, Ebû'l-Meâlî Abdülmelik. *Nihâyetü'l-matlab fi dirâyeti'l-mezheb*. thk. Abdülazîm ed-Dîb. Beyrut: Dâru'l-minhâc, 2007.
- Dâmad Efendî, Abdurrahman b. Muhammed. *Mecma'u'l-enhur fi şerhi Mültekâ'l-ebhur*. Beyrut: Dâru İhyâi't-türâs el-Arabî, t.y.
- Derdîr, Ahmed. *eş-Şerhu'l-kebîr (Haşiyetü Desûki ile)*. Beyrut: Dâru'l-fikr, t.y.
- Hatîbü'ş-Şirbînî, Şemsüddin Muhammed. *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti meânî elfâzi'l-minhâc*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1994.
- Hattâb er-Ra'înî, Şemsüddin Ebû Abdullah Muhammed. *Mevâhibü'l-Celîl fi Şerhi Muhtasari Halîl*. Beyrut: Dâru'l-fikr, 1992.
- Heytemî, Ahmed b. Muhammed. *Tuhfetü'l-muhtâc fi şerhi'l-minhâc*. Mısır: el-Mektebetü't-ticâriyye el-Kübrâ, 1983.
- Hıraşî, Muhammed b. Abdullah. *Şerhu muhtasari Halîl*. Beyrut: Dâru'l-fikr, t.y.
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Yusuf. *el-Kâfi fi Fikhi Ehli'l-Medîne*. thk. M. Muhammed Uhayd. Riyad: Mektebetü'r-Riyad el-Hadîse, 1980.
- İbnü'l-Münzir, Ebû Bekr Muhammed. *el-İşrâf alâ Mezâhibi'l-Ulemâ*. thk. Sagîr Ahmed el-Ensârî. Ra'sü'l-Hayme: Mektebetü Mekke es-Sekâfiyye, 2004.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emin. *Raddü'l-muhtar alâ'd-dürri'l-muhtâr*. Beyrut: Dâru'l-fikr, 1992.
- İbn Cüzey, Ebû'l-Kasım Muhammed. *el-Kavânînü'l-fikhiyye*. thk. Mâcid el-Hamavî. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2013.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali. *el-Muhallâ bi'l-Âsâr*. Beyrut: Dâru'l-fikr, t.y.
- İbn Kudâme, Muvaffakuddin Abdullah. *el-Muğni*. Kahire: Mektebetü'l-Kahira, t.y.
- İbn Mâze, Burhanüddin Mahmud. *el-Muhîtu'l-bürhâni fi'l-fikhi'n-Nu'mânî*. thk. Abdülkerim Sami el-Cündî. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2004.
- İbn Rüşd, Ebu'l-Velîd Muhammed. *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-muktesid*. Kahire: Dâru'l-Hadis, 2004.

- İbn Manzur, Ebu'l-Fazl Cemalüddin. *Lisânü'l-Arab*. Beyrut: Dâru Sâdır, 1414.
- Karâfî, Şihâbüddin Ahmed. *ez-Zahîra*. thk. Muhammed Haccî - Saîd A'rab. Beyrut: Dâru'l-garbi'l-İslâmî, 1994.
- Kâsânî, Alâuddin Ebû Bekr. *Bedâiu's-sanâi' fî tertîbi's-Şerâi'*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1982.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*. thk. Ahmed el-Berdûnî - İbrahim Atfîş. Kahire: Dâru'l-kütübi'l-Mısriyye, 1964.
- Mâverdî, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed. *el-Hâvî'l-kebîr şerhu muhtasari'l-Müzenî*. thk. Ali Muhammed Muavvaz - Âdil Ahmed Abdülmevcûd. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1999.
- Merginânî, Burhânüddin Ali b. Ebî Bekr. *el-Hidâye fî şerhi Bidâyeti'l-mübtedî*. thk. Talâl Yusuf. Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, t.y.
- Mirdâvî, Alâuddin Ebû'l-Hasan Ali. *el-İnsâf fî ma'rifeti'r-râcihi mine'l-hilâf*. Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, t.y.
- Mutarriżî, Ebu'l-Feth Nasıruddin. *el-Mu'ribu fî tertîbi'l-mua'rrib*. Beyrut: Dâru'l-kitabi'l-Arabî, t.y.
- Mübârekifürî, Ebû'l-Hasan Ubeydullah. *Mir'âtü'l-mefâtiħ şerhu Mişkâti'l-mesâbih*. Hint: İdâretü'l-buhûs el-İlmîyye, 1984.
- Narin, İsmail. *Kur'an ve Sünnet Açısından Kurban İbadeti*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009.
- Nevevî, Ebû Zekeriya Muhyiddin. *el-Mecmû' Şerhu'l-mühezzeb*. Beyrut: Dâru'l-fıkr, t.y.
- Nevevî, Ebû Zekeriya Muhyiddin. *el-Minhâc Şerhu Sahih-i Müslim*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1392.
- Ramlî, Muhammed Şihâbüddin. *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ Şerhi'l-minhâc*. Beyrut: Dâru'l-fıkr, 1984.
- Rucrâcî, Ebû'l-Hasan Ali. *Menâhicü't-tahsîl ve Netâicü letâifi'te'vil fî şerhi'l-Müdevvene*. thk. Ebû'l-Fadl ed-Dimyâtî - Ahmed b. Ali. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2007.
- Seharnafürî, Halil Ahmed. *Bezlül'-mechûd fî Halli Süneni Ebî Davud*. Hind, 2006.
- Senikî, Zekeriya b. Muhammed. *Esnâ'l-metâlib fî şerhi Ravzi't-tâlib*. Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-İslâmî, t.y.
- Serahsî, Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ahmed. *el-Mebsût*. Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1993.
- Şîrâzî, Ebû İshak İbrahim. *el-Mühezzeb fî Fıkhı'l-İmam eş-Şâfiî*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, t.y.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-beyân fî Te'vili'l-Kur'an*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2000.
- Zebîdî, Muhammed Mürtezâ. *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. thk. Mustafa Hicazi. Kuveyt, 2001.
- Zemaşerî, Ebû'l-Kasım Mahmud. *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmizi't-Tenzil*. Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, 1407.
- Zeylâî, Fahrüddin Osman b. Ali. *Tebyinü'l-hakâik*. Kahire: el-Matbaatü'l-kubrâ el-Emîriyye, 1313.
- Zuhaylî, Vehbe. *el-Fıkhü'l-İslâmî ve Edilletühü*. Dımaşk: Dâru'l-fıkr, 1985.

KURBAN ÇEŞİTLERİ

Abdurrahman BULUT*

Giriş

Kurban “Allah’a yakınlaşmak için ibadet maksadıyla fedakârlık nişanesi ve şükran ifadesi olmak üzere hayvan kesimi” olarak tarif edilmektedir.¹ Kurban, taabbüdî niteliği baskın olan mâlî bir ibadettir. Bu ibadetin toplumun farklı kesimlerini ilgilendiren sosyal yönü de bulunmaktadır. “Kurban çeşitleri” üzerinde tefekkür ederken kurban ibadetinin bu özelliklerinin hatırla tutulması faydalı olacaktır.

Hanefî fıkıh kitaplarında mâlî ibâdetler iki tür olarak tasnif edilmektedir: a- temlik yolu ile eda edilen tasarruflar b- itlâf yolu ile eda edilen tasarruflar. Temlik türü tasarruflar sadaka, zekât gibi, bir başkasına mülk edindirme şeklinde gerçekleştirilen ibadetler iken itlâf türü tasarruflar ise köle azad etme, bir malı vakfetme vb. “ibadet niyeti ile bir mülkü feda etme” şeklinde gerçekleştirilmektedir. Şemsüleimme es-Serahsî (öf. 483/1090), *el-Mebsût* isimli eserinde, mâlî ibadetleri zikredilen iki tür olarak tasnif etmekte, örnek olarak ilk türe sadaka vermeyi, ikinci türe ise köle azad etmeyi zikrettikten sonra kurban ibadetinin her iki manayı da ihtiva ettiğini söylemektedir. Buna gerekçesi kurbanın Allah’a yakınlaşmak üzere kan akıtma yolu ile yapılan bir ibadet olmasıdır. Bu, kurbanın itlâf niteliğine işaret eder. Yani bu şekilde kişi malını (canlı hayvan) Allah için feda etmektedir. Daha sonra ise kesilen kurbanın eti(nin bir kısmı) tasadduk edilir. Bu ise kurbanın temlik yönüne işaret eder.²

Mâlî ibadetlere dair bu ikili tasnife ilişkin örneklendirme daha sonraki bazı Hanefî fakihleri tarafından kısmen değiştirilmiştir. Mesela Zeylaî mâlî ibadetleri aynı şekilde temlik ve itlâf türü olmak üzere ikiye tasnif ettikten sonra ikinci türe yani itlâf yolu ile yapılan mâlî ibadetlere örnek olarak köle azad etme ve kurbanı zikretmiş daha sonra ise kurbanda her iki mananın da bir araya geldiğini ifade etmiştir.³ Burada kurban ibadeti için itlâf niteliğinin -Serahsî’nin açıklamalarına nispetle- daha baskın olarak takdim edilmesi söz konusudur. Bu da kurbanın, sadaka ve zekât vb. temlik türü olan diğer mâlî ibadetlerden farkını daha açık göstermektedir.

* Dr. Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı, abdurrahman.bulut@kocaeli.edu.tr <https://orcid.org/0000-0003-4631-7911>.

¹ Ali Bardakoğlu, “Kurban”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/436; Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010), 318.

² Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1993), 12/8. Çocuğun malından kurban yükümlülüğünün sabit olmaması kurban ibadetinin bu iki özelliği temelinde izah edilmektedir. Bk. Serahsî, *el-Mebsût*, 12/12-13.

³ Zeylaî, *Tebyînu’l-hakâyık* (Mektebetü İmdâdiyye, t.y.), 6/2.

Nitekim sadaka ve zekât türü ibadetlerde asıl olan bir malın mutlak olarak feda edilmesi değil, bir fakirin mülkiyetine dâhil edilmek suretiyle feda edilmesidir.⁴

Kurban ibadetindeki itlâf niteliği, bu ibadetteki taabbüdî niteliğin de bir göstergesidir. Kurban ibadetinin özü kurbanlık hayvanı keserek yani o hayvanın kanını akıtarak Allah'a ibadet etmektir.⁵ Hanefî mezhebinde, kurban ibadetinin rüknünün kanın akıtılması olduğu, bu eylemin Allah'a yakınlaştırma yönünün akılla kavranamayacağı, bundan dolayı da kurbanlık hayvanın kıymetinin sadaka verilmesi suretiyle bu ibadetin yerine getirilemeyeceği görüşü benimsenmiştir.⁶ Bu yaklaşım Kurban bayramında kesilen vâcip kurban (udhiyye) için geçerli olduğu gibi adak, akıka vb. diğer kurban çeşitleri için de söz konusudur. Nitekim kurban kesmeyi adayan bir kişi, kurbanlık hayvanın kıymetini fakirlere tasaddukta bulunarak yükümlülüğünü yerine getirememektedir. Hanefî fakihleri, bu hükmün gerekçesini izah ederken kurban kesmeyi adayan kişinin "kurbanlık hayvanı keserek yani o hayvanın kanını akıtarak Allah'a ibadet etmeyi iltizâm ettiğini" söylemektedir.⁷

Kurbanlık hayvan kesildikten sonra, etinin en uygun ve sağlıklı şekilde tüketilmesi, ikram ve tasadduk edilmesi önemlidir. Fakat ilk aşamada kurban ibadetinin gerçekleşmesi, hayvanın ibadet niyetiyle kesilmesi ile nihayetlenmiş olmaktadır. Nitekim aşağıda geleceği üzere "sahibinin etinden yiyebileceği" kurban türlerinde, fukaranın hakkı doğrudan bu ete taalluk etmez. Bundan dolayı kurban sahibinin kesilen hayvanın etinden herhangi bir kısmını fakirlere tasadduk etmesi vâcip değildir. Yani kurban öncelikle fukaraya tasadduk edilmek veya diğer insanlara ikram edilmek üzere vazedilmiş bir ibadet değildir. Kişi dilerse hepsini hibe veya tasadduk edebilir, dilerse hepsini kendisi ve ailesi tüketebilir. İşin bu boyutu fıkıh yönüyle kurban ibadetinin özüne taalluk etmemektedir. Kurban ibadetinin özü yukarıda ifade edildiği üzere Allah'a ibadet maksadıyla kurbanlık hayvanın bir fedakârlık nişanesi ve şükran ifadesi olarak kesilmesidir.⁸ Bazı kurban çeşitlerinde kurban sahibinin, yakınlarının ve dinen zengin kabul edilen kişilerin, kesilen kurbanın etinden yemesi caiz olmayıp etin tamamı fakir kimselere tasadduk edilmelidir.⁹ Bu tür kurban çeşitlerinde dahi fakirlere tasaddukta bulunmak, bir ibadet olması bakımından bu kurban çeşitlerinin yerine geçmemektedir. Dahası, kesildikten sonra etinin fakirlere dağıtılması gereken bu tür kurbanlar kesilip de daha sonra kişinin kusuru ve müdahalesi olmaksızın et telef olsa yükümlülük yine de yerine getirilmiş kabul edilmektedir.¹⁰

⁴ Şâfi mezhebî fıkıh kaynaklarında da kurban Allah'a yakınlaşma maksadıyla bir malı feda etme olarak tarif edilmektedir: "izâletü'l-milk alâ sebîlil-kurbet" Bk. Şirbîni, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'âni elfâzi'l-Minhâc*, thk. Muhammed Halil Aytânî (Beyrut: Dâru'l-Marife, 1997), 4/377.

⁵ "el-vâcip hüve et-takarrub bi-irâkati'd-dem" Serahsî, *el-Mebsût*, 4/143.

⁶ Hanefî mezhebine göre mesela fitr sadakası -kurban ibadetinin aksine- illeti akılla kavranabilir türden mâlî bir ibadettir. Fitr sadakasında illet "iğnâü'l-fakir" yani fakirin ihtiyacının giderilmesi olduğu için Hanefî mezhebine göre hadislerde zikredilen gıdaların kıymeti ödenerek de bu ibadet yerine getirilebilmektedir. Bk. Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1986), 5/66-67. Bk. Abdullah Kahraman, *İslam Hukukunda Değişim ve İbadetler* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012) 407.

⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, 4/147. Mesela kişi iki orta seviye mâlî değerinde kurban kesmeyi adasa fakat mâlî olarak iki orta seviyeli kurbanlık hayvan değerinde bir adet hayvan keser adak yükümlülüğünü yerine getirmiş olmaz. Hâlbuki iki orta seviyeli hayvanın etini tasadduk etmeyi adasa bu değere tekabül eden bir hayvanın etini tasadduk ederek adak yükümlülüğünü yerine getirmiş olur. Bk. İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr alâ'd-Dürri'l-muhtâr*, thk. Adil Ahmed-Ali Muhammed (Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003), 3/211.

⁸ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi*, 5/81; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 3/211.

⁹ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi*, 2/226.

¹⁰ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi*, 5/80. Diğer taraftan satın alınmış olan vâcip kurban çalınsa, zengin kişi yeniden bir kurbanlık alıp keser. Fakat kesilse de eti çalınsa vazife yerine getirilmiş kabul edilmektedir. Bk. Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük İslâm*

Çünkü kurbanın kesilmesi ile ibadet “tamamlanmış” olmaktadır.¹¹ Bu da “bütün çeşitleri itibariyle” kurban ibadetinin özünü teşkil eden unsurun “iraka-i dem” olduğunun farklı bir göstergesidir. Şükran ifadesi olarak veya kefarete olarak, fakirlere tasadduk edilmek üzere vâcip, sünnet, nafile gibi farklı kurban çeşitleri ile mü’minler Rablerine kulluklarını ve bağlılıklarını arz etmek ve O’na yaklaştıracak amel işlemek açısından farklı vesile imkânları bulmuş olmaktadır.

Klasik fıkıh literatüründe, günümüzdeki bazı çalışmalarda olduğu gibi “Kurban Çeşitleri” başlığı altında farklı kurban türleri topluca ele alınmamaktadır. Fakat Hanefî fakihleri bazı meseleleri işlerken farklı kurban türlerini bir arada zikretmektedir. Mesela kesilen kurbanın, ibadet niyeti ile sadece et için kesilen hayvanlardan ayırt edilmesi gerektiği gibi diğer kurban türlerinden ayırt edilmesi için de hangi tür kurban olduğunun niyet ile tayin edilmesi gerektiği ifade edilmektedir.¹² Yine Hanefî fakihleri büyükbaş hayvana birden çok kişinin hissedâr olması meselesinde, kasapların et elde etmek niyetiyle hissedâr olması durumunda kurban ibadeti niyeti ile dâhil olan diğer hissedârların kurbanının geçerli olmayacağı görüşünü benimsemektedir. Bu geçersizlik hükmü, gerek vâcip kurban (udhiyye) gerekse diğer kurban türleri için söz konusudur.¹³ Hissedârlar kurban niyeti ile kestikten sonra ise hangi tür kurban olduğunun bir önemi yoktur.¹⁴ İşte bu mesele ele alınırken bazı kurban türleri bir arada zikredilmektedir. Mesela İbn Âbidîn bu meselede udhiyye (vâcip kurban), kıran, temettü, ihsar, sayd-halk, akîka, tatavvu gibi kurban türlerini bir arada saymaktadır.¹⁵

1. Kurban-Şükür İlişkisi

Fıkıh literatüründeki kurban çeşitleri içerisinde pek çoğunun Allah’a bir şükran ifadesi olarak eda edildiği görülmektedir. Kâsânî (öl. 587/1191) genel bir ifadeyle “Etinden kurban sahibinin yemesi mubah olan kurban çeşitleri şükran ifadesi olarak kesilen kurbanlardır.” demektedir.¹⁶ Buna göre diğer bir ifade ile şükür kurbanı olarak tarif edilen kurbanların etinden kurban sahibinin ve zenginlerin yemesi helâldir.

Kurban Bayramı günlerinde kesilen vâcip kurban kişinin hayat nimetine karşı bir şükran borcu olarak tarif edilmektedir.¹⁷ Fıkıh literatüründe kurban türleri arasında zikredilen velime kurbanı, düğünde ikram edilmek üzere kesilen kurbandır. Bunda misafirlere et yemeği ikram etmek de söz konusu olmakla birlikte, bizzat kurbanın kesilmesine nikâh nimetine bir şükran ifadesi olması boyutuyla vurgu yapılmaktadır.¹⁸ Aynı şekilde akîka da evlat sahibi olmanın neticesinde bir şükür ifadesi olarak kesilmektedir.¹⁹ Temettü ve kıran haclarında vâcip kabul

İlmihâlî (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1985), 389.

¹¹ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadir*, thk. Abdürrezzâk Gâlibü'l-mehdî (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2003), 3/150.

¹² Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi*, 5/71.

¹³ “lâ yecüzü vâhid minhüm mine'l-udhiyye ve lâ min gayrihâ min vücühil-kurban” Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi*, 5/71.

¹⁴ Çünkü farklı türlere niyet edilmiş de olsa mana itibariyle hepsi birdir. Nitekim hepsi Allah’a yaklaşmak ve ibadet niyeti ile kesime dâhil olmuşlardır. Bk. Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi*, 5/71, 72.

¹⁵ İbn Âbidîn, *Minhatü'l-hâlik*, 2/631.

¹⁶ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi*, 2/226.

¹⁷ “şükran li-ni'meti'l-hayât” Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi*, 5/62; *el-Fetâvâ'l-Hindîyye*, 5/292; Haddâd, *el-Cevheretü'n-neyyire*, 1/201.

¹⁸ “şükran lillâh alâ ni'meti'n-nikâh” Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi*, 5/72; Şelebî, *Hâşiyetü Tebyîni'l-hakâyik* (Mektebetü İmdâdiyye, t.y.), 6/8; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 9/472.

¹⁹ “şükran lillâh alâ mâ ün'ime mine'l-veled” Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi*, 5/72; Şelebî, *Hâşiyetü Tebyîni'l-hakâyik*, 6/8; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 9/472.

edilen hedy kurbanları da (ceza/kefâret olmayanlar) şükür kurbanı olarak tarif edilmektedir (hedyü'ş-şükür). Hanefî fakihleri tek seferde umre ve hac ibadetinin edasına muvaffak kıldığı için Allah'a şükran ifadesi olarak bu kurbanı kesmekle yükümlü olduğu görüşünü benimsemişlerdir.²⁰ Nafîle kurban (tatavvu) da genelde bir nimete şükür vesilesi olarak kesilmektedir. Bazı yazarlar kurban çeşitlerini sayarken nafîle kurban yerine "şükür kurbanı"ni tercih etmektedir.²¹

2. Kurban Çeşitlerine Dair Tasnifler

Kurban çeşitleri farklı yaklaşımlarla tasnif edilebilir/edilmektedir.

2.1. Vâcîp Kurbanlar-Nafîle Kurbanlar

Hanefî fikhında bazı kurbanlar vâcîp diğer bazı kurbanlar ise nafîle hükmündedir. Ayrıca, nikâh vesilesi ile nikâh nimetine şükür ve misafirlere ikram etmek üzere kesilen velîme kurbanında kişinin "sünneti ikâme niyeti" söz konusu edilmektedir.²² Vâcîp kurbanlar ise Kurban Bayramı'nda kesilen kurban örneğinde olduğu gibi ilkten vâcîp ve bazı ihram yasaklarının ihlâlinde olduğu gibi kişinin bir eksiği ve kusurunun telafisi olmak üzere (kefâret/cebr) vâcîp olanlar şeklinde taksim edilebilir.

2.2. Etinden Sahibinin Yiyebileceği Kurbanlar (Şükür)-Etinden Sahibinin Yiyemeyeceği Kurbanlar (Tasadduk-Ceza-Kefâret)

Hanefî fakihleri kurbanları, kurban sahibinin etinden yemesi mubah olan ve olmayan şeklinde iki tür olarak tasnif etmektedir. İlk türe temettü ve kıran haccı eda eden hacıların kestiği hedy kurbanı, Kurban Bayramı'nda kesilen vâcîp kurban ve Mekke'de kesilen nafîle hedy kurbanı örnek olarak zikredilmektedir. Kâsânî genel bir ifade ile kurban sahibinin etinden yemesi mubah olan kurban türlerinin "şükür kurbanı" olduğunu söylemektedir. Şükür hedyi, akîka, velîme ve nafîle kurbanlar da kurban sahibinin etinden yemesi mubah olan kurbanlardandır. İkinci türe ise adak, kefâret, ihsar kurbanları ve kesilme yeri olan Harem'e ulaşmamış olan nâfîle hedy kurbanı²³ örnek olarak zikredilmektedir. Kâsânî adak kurbanını "sadaka kurbanı" olarak tarif etmekte, kefâret ve ihsar kurbanlarının da bu manada olduğunu, bir günahın veya eksikliğin telafisi olarak kesildiğini söylemektedir. Nitekim kesilmesi ile bu kurbanların etine fukaranın hakkı taalluk etmiş olmaktadır. Bundan dolayı kurban sahibinin, yakınlarının ve zengin kimselerin bu kurbanların etinden yemesi caiz değildir.²⁴ Kurban Bayramı geçtikten sonra kesilen ve ölü adına onun emriyle kesilen kurbanlardan da bu kurbanı kesenler yiyemez.²⁵

²⁰ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi*, 2/174; Burhâneddin el-Buhârî, *el-Muhîtu'l-Burhânî*, thk. Abdülkerîm Sâmi (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2004), 2/449.

²¹ Ahmet Yaman, "Kurban ve Adak", *İslam İbadet Esasları*, ed. Ahmet Yaman (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2015), 204.

²² Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi*, 5/72; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 9/472.

²³ Mahallene ulaşmamış olan nafîle hedyin etinden kurban kesenin niçin yemesinin caiz olmadığı hakkında bk. İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 4/39.

²⁴ Alâeddin es-Semerkandî, *Tühfetu'l-fukahâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1984), I, 412; Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi*, 2/226. Ceza kurbanından, kişi, yakınları ve zenginlerin yiyememesi bunların zekat, nezr ve sadaka mesabesinde olması ile izah edilmektedir. Bk. Bilmen, *Büyük İslâm İlmihâli*, 389.

²⁵ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 9/472-474.

2.3. İsimlerine Göre Tasnif

Günümüzdeki ilgili çalışmalarda kurban çeşitleri ele alınırken daha çok farklı sebeplerle kesilen ve özel isimlerle anılan türlerine göre tasnif edilmektedir: udhiyye (vâcip kurban), adak, akîka (nesîke), hedy (Hac kurbanları), nafilâ/şükür kurbanı.

Şimdi kurban çeşitlerine göre dikkat çeken bazı meselelere işaret etmek istiyorum.

3. Kurban Çeşitlerine Dair Bazı Meseleler

3.1. Adak Kurbanı

Kendisi fakir dahi olsa adak sahibinin, kesilen kurbanın etinden yemesi caiz değildir. Bu yasağın kapsamına adak sahibinin eşi, anne-baba ve dede-ninesi yanı sıra çocuk ve torunları da dâhildir. Eğer adak sahibi veya bu sayılan kişilerden biri kesilen adak kurbanının etinden yerse, bedelini fakirlere ulaştırması gerekmektedir. Çünkü bu durumda fakirlerin hakkı ihlal edilmiş olmaktadır.²⁶ Adak kurbanı, kesen kişinin etinden yiyemediği ve hükmü vâcip olan kurbanlar kategorisine dâhildir. Adak kurbanı şükür kurbanı değil, sadaka kurbanıdır. Kesilmesi ile etine fukaranın hakkı taalluk etmektedir.²⁷

Hanefî fakihleri tarafından, fakir kişinin kurban kesme niyetiyle bir hayvanı satın alması veya kendisine ait bir hayvanı kurbanlık olarak belirlemesi durumunda bu hayvanın adak hükmünde olacağı kabul edilmektedir. Bu meseledeki “adak hükmünde olma” özellikle fakir kişinin artık o kurbanlık hayvanı kesmesinin vâcip kabul edilmesi ile ilgilidir. Nitekim fakirin kurban niyeti ile satın aldığı hayvan ölse fakir için başka bir yükümlülük yoktur. Çünkü fakir mutlak olarak kurban adağında bulunmuş değildir. Kurban niyeti ile satın aldığı kurbanı, kurban olarak kesmeyi “adamış gibi” kabul edilmektedir.²⁸ Bundan dolayı adak hükmünde kabul edilen bu kurban etinden fakirin yiyip yiyemeyeceği konusunda geç dönem kaynaklarında bazı Hanefî fakihlerine nispetle her iki görüş de nakledilmiştir.²⁹ Kâsânî, genel bir ifade ile baştan vâcip olsun veya adamak suretiyle vâcip olsun tüm udhiye (Kurban bayramı) kurbanlarının, etinden sahibinin yiyebileceği hükmünü nakletmektedir.³⁰ Bu konuya dair Hanefî mezhebi kaynaklarında adak benzetmesinin veya hükmen adak kabul edilmesinin fakirin kurban kesme niyetiyle satın aldığı hayvanı kesmesinin vâcip olması ile irtibatlı olarak ele alındığı dikkate alındığında fakir olan kurban sahibinin bu kurbanın etinden yiyemeyeceği hükmünü Hanefî mezhebinin bu konudaki görüşü olarak ifade etmek güçtür.

3.2. Akîka Kurbanı

Yeni doğan çocuk için şükran ifadesi olmak üzere kesilen kurbanı “akîka kurbanı” denir. Hz. Peygamber kök anlamı itibarıyla “isyan” manası dolayısıyla akîka yerine nesîke tabirini kullanmayı tercih etmiştir. Bununla birlikte hem bazı hadislerde hem de fıkıh literatüründe

²⁶ Zeyla‘î, *Tebyînu'l-hakâyik*, 6/8.

²⁷ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi*, 2/226.

²⁸ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi* Kâsânî, 5/62; Haddâd, *Cevhere*, 2/284; Burhâneddin el-Buhârî, *el-Muhîtu'l-Burhânî*, 6/87-88. Fakir kimse, kurban niyeti ile bir hayvan satın alsa, bu hayvan çalınsa sonra tekrar kurban niyeti ile bir hayvan satın alsa ve daha sonra önceki hayvanını ele geçirse her ikisini de kesmesi vâcip olur. bk. Merğînânî, *el-Hidâye*, 9/530.

²⁹ Zeynüddin İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik*, thk. Zekeriya Umeyrât (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997), 8/320; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 9/473-474.

³⁰ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi*, 5/80.

bu terim de kullanılmıştır.³¹ Akıka kurbanının dinî hükmü üzerinde fıkıh âlimleri ihtilâf etmişlerdir. Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî mezheplerine göre akıka kurbanı kesmek sünnet, Zâhirî mezhebine göre ise vâcibtir.³² Hanefî mezhebi fıkıh kaynaklarında akıkanın hükmü ile ilgili farklı değerlendirmeler yapılmıştır. Bu nedenle Hanefî fakihlerinin yaklaşımına göre akıkanın hükmü konusunu biraz daha etraflıca ele almak istiyoruz. Günümüzdeki ilmihâl türü eserlerde veya “kurban” başlıklı çalışmalarda Hanefî mezhebine göre akıkanın hükmüne ilişkin şu tür ifadeler yer almaktadır:

“Ebû Hanîfe’ye göre mubahtır. Kaynaklarda Hanefiler’e göre akıkanın mendup olduğu da zikredilmektedir.”³³

“Akıka kurbanı Hanefiler’e göre mubah (bazı rivayetlerde mendup) ...”³⁴

“... mubahtır, ne vâcip ne de sünnettir.”³⁵

“Hanefilere göre mubah veya mendup”³⁶

“Akıka bizce mubah ve nihayet menduptur.”³⁷

Bu ifadelerde görüldüğü üzere akıka kurbanının hükmü konusunda Hanefî mezhebine mubah ve/veya mendup görüşü nispet edilmektedir. Görebildiğimiz kadarıyla mubah görüşünün nispet edilmesi daha yaygındır.

Hanefî mezhebi fûru fıkıh kaynaklarında akıka kurbanının hükmüne ilişkin daha yaygın olanı mubah olmakla birlikte tatavvu (müstehab/mendup) da zikredilmektedir. Ayrıca bazı rivayetlerde kerâhet hükmü de nispet edilmektedir. Bazı Şâfiî kaynaklarında Ebu Hanife’nin akıka için bidat görüşünü benimsediği de nakledilmektedir ki bu nispet Hanefî mezhebi kaynaklarındaki yaygın kabul ve hâkim yaklaşım dikkate alındığında isabetli değildir.³⁸

Akıka’nın hükmüne ilişkin Hanefî fıkıh literatüründeki farklı görünümle örnek olarak Kâsânî’nin *Bedâi’u’s-sanâi’* isimli eserindeki ifadeleri zikredilebilir. Kâsânî vâcip olan udhiye kurbanının önceki kurbanları nesh ettiği bilgisini nakletmektedir. Akıka da bu kurbanlardan biridir. Kâsânî bu konuda şöyle söylemektedir: “Ebû Bekr el-Keysânî’den rivayetle İmâm Muhammed şöyle demiştir: Câhiliyye döneminde bazı kurbanlar kesilirdi. Akıka da onlardan biriydi. Câhiliyye döneminde tatbik ediliyordu. İslâm’ın başlarında da bu uygulama devam etti. Udhiyye kurbanı bu kurbanları nesh etti. Bundan sonra dileyen kesti, dileyen kesmedi.” Kâsânî, İmâm Muhammed’in “dileyen kesti, dileyen kesmedi.” ifadesinin akıkanın hükmünün ibâha olduğuna ve sünnet olmadığına işaret olarak yorumlamaktadır. Hemen devamında *el-Câmiu’s-sağîr*’deki “Erkek ve kız çocuk için akıka kurbanı kesilmez”³⁹ ifadesinin ise akıkanın

³¹ Fahrettin Atar, “Akıka”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/264.

³² Fahrettin Atar, “Akıka”, 2/264; Ali Bardakoğlu, “Kurban”, 26/437.

³³ Fahrettin Atar, “Akıka”, 2/264.

³⁴ Ali Bardakoğlu, “Kurban”, 26/437; Heyet, *İlmihâl* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), 2/11. *Din İşleri Yüksek Kurulu Fetvalar* isimli matbu eserde akıka kurbanının hükmüne ilişkin mezhep ayrımı zikredilmeden “sünnet” denilip Hz. Peygamber’in torunları için akıka kurbanı kestiği bilgisi nakledilmektedir. Bk. *Din İşleri Yüksek Kurulu Fetvalar* (İstanbul: DİB Yayınları, 2019), 346. Bugün itibarıyla (06.08.2022) internet sitesinde ise “Akıka kurbanı kesmek, Hanefî mezhebine göre mubah, diğer mezheplere göre ise sünnettir.” denilmektedir. <https://kurul.diyaret.gov.tr/Cevap-Ara/679/akika-nedir-ve-ne-zaman-yerine-getirilir>

³⁵ Mehmed Zihni, *Nimet-i İslâm Mufassal İlmihâl* (İstanbul: Salah Bilici Kitabevi, 1971), 604; *el-Fetâvâ’l-Hindîyye*, 5/362.

³⁶ Hamdi Döndüren, *Detilleriyle İslâm İlmihali* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2012), 803; Yaman, “Kurban ve Adak”, 203.

³⁷ Bilmen, *Büyük İslâm İlmihâli*, 415.

³⁸ Bk. Ebû Zekeriyâ en-Nevevî, *el-Mecmû şerhu’l-Mühezzeb*, 8/430. Bu konuda bk. Husâmüddin b. Mûsâ Afâne, *el-Mufassal fî ahkâmî’l-akıka* (Filistin: 2003), s. 47-48.

³⁹ “İâ yu’akku ani’l-gulâm ve-lâ ani’l-câriye” ifadesi *el-Câmiu’s-sağîr*’in sonunda “Bâbu olmayan bazı meseleler” başlığı

hükümünün mekruh olduğuna işaret olarak değerlendirmektedir. Bunun gerekçesi şöyle izah edilmektedir: Akıka kurbanı kesmek nafil idi (fadl). Nafililik nesh olunca geriye kerâhet kalır. Oruç ve sadaka ise bu şekilde değildir. Bu ikisi nafil değil farzdı. Farz hükmü nesh olunca geriye nâfile olarak yapmanın caizliği kalmış olmaktadır.⁴⁰ Kâsânî, eserinin İstihsân bölümünde de *el-Câmiu's-sağîr*'deki ifadeyi nakledip akıka kurbanı kesmenin mekruh olduğunu ifade etmektedir.⁴¹

Kâsânî, gördüğü üzere akıka kurbanı ile ilgili Hanefî imâmlarından rivayet edilen ve eserlerinde nakledilen ifadelerin akıka kurbanı kesmenin mubah veya mekruh olduğuna işaret ettiğini söylemektedir. Bununla birlikte Kâsânî, büyükbaş kurbanda tüm hissedârların ibadet (kurbet) niyeti ile dâhil olması meselesini ele alırken hissedârlardan birinin akıka kurbanı niyeti ile dâhil olması durumunda tüm hissedârların kurban ibadetinin geçerli olduğu hükmünü zikretmektedir. Kâsânî burada akıka kurbanı ile ilgili “ihsan ettiği evlat nimetine karşı Allah’a şükür maksadı ile” kesilmesi dolayısıyla akıka kurbanının bir ibadet (kurbet) olduğunu ifade etmektedir.⁴² Bu ise akıkanın mekruh veya mubah değil aksine tatavvu veya mendub olduğuna bir işaret olarak yorumlanabilir.⁴³

Erken dönem Hanefî metinlerinden biri olan *Muhtasaru't-Tahâvî*'de akıka kurbanının hükmüne ilişkin “Akıka tatavvudur, dileyen keser, dileyen kesmez.” ifadesi zikredilmektedir.⁴⁴ *Muhtasaru ihtilâfî'l-ulemâ* isimli eserde ise İmâm Muhammed'in *el-İmlâ*'daki şu ifadeleri nakledilmektedir: “Akıka tatavvudur. Câhiliyye döneminde bu kurban kesiliyordu. İslâm'ın ilk döneminde de Müslümanlar kesti. Fakat daha sonra udhiyye kurbanı bu kurbanı nesh etti. Bundan sonra dileyen kesti, dileyen kesmedi.”⁴⁵

Tatavvu terimi genel olarak “nafil” anlamında kullanıldığı gibi teklifi hükümler bakımından genel bir ifade ile müstehap/mendup hükmüne karşılık gelmektedir.⁴⁶ Mesela kesilen kurbanın etinin üçte birlik kısmının dağıtılması, çoğu eserde müstehap olarak zikredilirken⁴⁷ bazen “tatavvu” olarak da ifade edilmektedir.⁴⁸ Yukarıda iktibas edilen ifadelerde daha sonraki metinlerde ibâha hükmüne bir işaret olarak değerlendirilen “dileyen keser, dileyen kesmez” yaklaşımı ile birlikte “tatavvu” denilmesi dikkat çekmektedir. Nitekim tatavvu/mendub/müstehap türü ibadetleri de dileyen yapar, dileyen yapmaz. Herhangi bir mazereti olmaksızın bu

altında zikredilmektedir. Bk. Şeybânî, *el-Câmiu's-sağîr* (Beyrut: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 1986), 534. Aşağıda İbn Âbidîn'in, bu ifadenin akıkanın mekruh olduğuna değil başka bir manaya yorumlanabileceğine dair bir izahı nakledilecektir.

40 Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi*, 5/69, 127.

41 Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi*, 5/127.

42 Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi*, 5/72; *el-Fetavâ'l-Hindiyeye*, 5/304; Husâmüddin b. Mûsâ Afâne, *el-Mufassal fi ahkâmi'l-akıka*, s. 48.

43 Aşağıda nakledileceği üzere İbn Âbidîn akıkanın bu mahiyeti dolayısıyla mubah değil tatavvu olarak ifade edilmesinin uygun olduğu görüşünü benimsemiştir.

44 Cessâs bu ifadeyi şerh ederken akıkanın mubah veya müstehap olup olmadığı meselesine temas etmeksizin ilgili delillerin akıkanın vâcip olmadığına delâlet ettiğine dair açıklamalar yapmaktadır. Bk. Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, thk. İsmetullah Muhammed (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2010), 7/292-293.

45 Cessâs, *Muhtasaru ihtilâfî'l-ulemâ*, thk. Abdullah Nezir Ahmed (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1995), 3/232.

46 “Yapanın sevabı hak edeceği, yapmayanın ise cezalandırılmayacağı ve kınanmayacağı fiiller nefl, nâfile, mendup, müstehap, tatavvu, edep (âdâb) olarak adlandırılmıştır.” Bk. Fahrettin Atar, “Nâfile”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/290.

47 Mesela bk. Mergînânî, *el-Hidâye*, 3/149; Zeyla'î, *Tebyînu'l-hakâyk*, 2/89.

48 Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi*, 5/81.

tür ibadetleri yerine getirmeyen kişi kötü bir davranış sergilemiş değildir, cezayı ve kınanmayı hak etmez.

Hanefî mezhebi kaynak eserlerinden nakledilen ifadeler Hanefî mezhebine göre akîka kurbanının hükmüne ilişkin tatavvu ve dolayısıyla mendub/müstehap görüşünün daha isabetli olduğunu göstermektedir. “Dileyen keser, dileyen kesmez” ifadesinin yukarıda ifade edildiği üzere mubah için olduğu gibi nâfile (tatavvu)/müstehap/mendup için de kullanılmasında bir sakınca yoktur. Fakat mubahın “yapılmasıyla sevabın ve terk edilmesiyle cezanın hak edilmediği fiil”⁴⁹ manasıyla birlikte düşünüldüğünde akîka kurbanı için zikredilen “evlat nimetine karşı Allah’a şükür maksadı ile bir ibadet (kurbet) olarak kurban kesilmesi” ifadelerinin telif edilmesi mümkün olamayacaktır. Ayrıca yukarıda nakledildiği üzere bazı Hanefî âlimleri açık bir ifade ile “tatavvu” hükmünü zikretmektedir. Kudûrî ise *et-Tecrîd* isimli eserinde akîka kurbanının sünnet olmadığını ifade ederken Hanefî mezhebine göre akîka kurbanının hükmünü açık bir şekilde “müstehap” olarak zikretmektedir.⁵⁰ Bu konuyu İbn Âbidîn’in açıklamaları ile nihayetlendirmek istiyoruz.

İbn Âbidîn, Hanefî fıkıh kaynaklarında mubah ve tatavvu hükmünün zikredildiğini söyledikten sonra büyükbaş kurbanlık hayvana yedi hissedardan birinin akîka niyeti ile dâhil olması durumunda diğer hisse sahiplerinin kurbanlarının geçerli olduğu hükmüne dair yapılan izahın akîka kurbanının hükmünün tatavvu olduğu yaklaşımını desteklediğini ifade etmektedir. Nitekim mubah da denilse şükür maksadı ile kesilmesi durumunda bu bir ibadet (kurbet) olmaktadır. Ayrıca İbn Âbidîn *el-Câmiu’s-sağîr*’deki “akîka kesilmez” ifadesi ile “akîka sünnet olarak kesilmez” manasının kastedildiğini söylemektedir.⁵¹

3.3. Hedy Kurbanı

Hac ve umre fiilleri ile ilgili olarak kesilen kurbanlara “hedy” denir. Yüce Allah’ın rızasını kazanmak için Kâbe’ye ve Harem bölgesine hediye edilmesinden dolayı bu ad verilmiştir. Hedy kurbanı, harem bölgesi sınırları içinde kesilir.⁵² Temettü ve kıran haccı yapanlar ile ihram yasaklarına veya hacla ilgili bazı kurallara aykırı davranışların hedy kurbanı (*ceza hedyi*) kesmeleri vâciptir. Ayrıca, hac veya umre yapmak üzere ihrama girdikten sonra bazı sebeplerden ötürü Arafat vakfesi, ziyaret veya umre tavafı yapamayanların (*ihsar hedyi*), Arafat vakfesini yapmadığı için haccı kaçıranların (*fevât hedyi*) ve Harem bölgesinde kesilmek üzere adakta bulunanların (*nezir heydi*) da bu kurbanı kesmeleri vâciptir.⁵³ Hanefî mezhebine göre temettü, kıran ve nâfile hedyelerin etinden kurban sahipleri, bakmakla yükümlü oldukları kimseler, zengin, fakir herkes yiyebilir. Ceza, ihsar, adak ve fevat hedyinden ise kesenler ile bakmakla yükümlü oldukları kimseler yiyemez.⁵⁴ Şiâr ve temsîl niteliği yüksek seviyede olan hac ve umre

49 Cessâs, *el-Fusûl fi’l-usûl*, thk. Uceyl Câsim en-Neşemî (Kuveyt: Vizâretü’l-Evkâf ve’ş-Şuûni’l-İslâmiyye, 1994), 2/89; İbrahim Kâfi Dönmez, “Mubah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/339.

50 “el-akîka müstehabettün” Ebu’l-Huseyn el-Kudûrî, *et-Tecrîd*, thk. Muhammed Ahmed Sirâc - Ali Cuma Muhammed (Kâhire: Dâru’s-Selâm, 2004), 12/300.

51 İbn Âbidîn, *Reddü’l-muhtâr*, 9/472.

52 Merğînânî, *el-Hidâye*, 3/149; Haskefî, *ed-Dürrü’l-muhtâr*, 4/36.

53 Abdullah Kahraman vd., *İslam İbadet Esasları* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2021), 284, 313.

54 Zeyla’î, *Tebyînu’l-hakâyık*, 2/89; İbnü’l-Hümâm, *Fethu’l-kadir*, 3/150.

ile ilgili bu kadar farklı türde kurban ibadetinin teşrî kılınmış olması Müslümanların kulluk pratikleri bakımından kurban ibadetinin yerine dair dikkat çekmektedir.

3.4. Nafile Kurbanlar (Başkası Adına Kurban Kesilmesi)

Nafile kurban başlığı altında bu konuda dikkat çeken önemli bir meseleyi ele almak istiyoruz. Başkası adına, daha özelde ölü bir kimse adına ve nihayet Hz. Peygamber (s.a.v) adına kurban kesilebilir mi? Diğer bir ifade ile kesilen kurbanın sevabı başkasına bağışlanabilir mi?⁵⁵

Bu mesele “eda edilen ibadetin sevabının bir başkasına bağışlanması” olarak ifade edilen daha genel nitelikli bir konunun kapsamına dâhildir. Hanefî mezhebi fûrû fıkıh literatüründe bu konu özellikle “Başkası Adına Hac (el-hac ani'l-gayr)” bölümünün giriş kısmında ele alınmaktadır.

Kâsânî mâlî ve bedenî olmak bakımından ibâdetlerin üç tür olduğunu söylemektedir. İlk tür zekât, sadaka gibi mahza mâlî ibadetlerdir. Bu tür ibadetleri mutlak olarak başkasına vekâleten (niyâbet) eda etmek caizdir. Çünkü bu ibadetlerde asıl olan kişinin mülkiyetinden malın çıkarılmasıdır. Bu ise başkasının fiili ile de gerçekleşir.

İkinci tür ise namaz, oruç gibi mahza bedenî ibadetlerdir. Bu tür ibadetleri mutlak olarak başkasına vekâleten (niyâbet) eda etmek caiz değildir. Nitekim âyet-i kerimede “Kişi için ancak çalıştığına karşılığı vardır.” buyrulmaktadır. Kâsânî, delil ile bu âyetin muhtevası dışında kalan durumların söz konusu olabileceğini söylemektedir. Hz. Peygamber’in bu konuda nakledilen “Kimse bir başkası adına oruç tutamaz, namaz kılamaz.” şeklindeki hadisinin manasını ise “Başkasının sorumluluğunu yerine getirecek şekilde başkası adına namaz kılamaz, oruç tutamaz” olarak açıklamaktadır. Sevap bakımından ise durumun farklı olduğunu söyleyen Kâsânî kendisinden sonraki Hanefî fakihleri tarafından da yaygın olarak nakledilen bir ilkeyi zikretmektedir: “Ehl-i sünnet ve'l-cemaat'e göre⁵⁶; bir kimse oruç tutar, namaz kılar, sadaka verir ve sevabını ölü veya diri bir başkasına hediye ederse o amelin sevabı o hediye edilen kişiye ulaşır.”⁵⁷

Hanefî mezhebinde ilke olarak “yapılan herhangi bir salih amelin sevabının başkasına hediye edilebileceği” görüşü benimsenmiştir. Yukarıda nakledilen her türden amelin sevabının bir başkasına hediye edilebileceği ve hediye edilen kişinin bundan istifade edeceği prensibi Kâsânî'den sonraki hemen bütün Hanefî kaynaklarında tekrar edilmektedir.⁵⁸ Hanefî fıkıh kaynaklarında nakledildiğine göre Mutezile bu konuda mutlak olarak amelin sevabının başkasına hediye edilemeyeceği görüşünü İmâm Şâfiî ve İmâm Mâlik ise sadece sadaka gibi mâlî ibadetlerde bunun caiz olduğu görüşünü benimsemektedir.⁵⁹

⁵⁵ Burada başkası adına bir ibadet yapılması (el-amel an fülân) ifadesi ile öncelikle sevabın ona bağışlanması kastedilmektedir. Başkasından ibadet yükümlüğünü düşürmek üzere ona vekâleten (niyâbet) bir amelin eda edilmesi ise bahs-i diğerdır. Bu konuda bir paragraf sonra Kâsânî'den bir açıklama nakledilecektir. Ayrıca bk. Sirâceddin İbn Nüceym, *en-Nehru'l-fâik*, thk. Ahmed İzzu 'Inâye (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1986), 2/164.

⁵⁶ Buradaki “ehl-i sünnet ve'l-cemaat” ifadesi ile Hanefî âlimlerinin kastedildiğine dair bk. İbnü'l-Hümâm, *Fehu'l-kadir*, 3/131. İbn Nüceym bu ifadeyi Hanefî âlimlerine nispet ederek “inde ashâbinâ” kaydı ile zikretmektedir. Bk. İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik*, 3/105. Bununla birlikte özellikle Mutezile'ye mukabil olarak ehl-i sünnet vurgusunun tercih edilmiş olması muhtemeldir. Bu prensibi “ehl-i sünnet”e nispet eden bir başka ifade için bk. Burhâneddin el-Buhârî, *el-Muhîtu'l-Burhânî*, 2/477.

⁵⁷ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi*, 2/212.

⁵⁸ Mesela bk. Merğînânî, *el-Hidâye*, 3/131; Zeyla'î, *Tebyînu'l-hakâyk*, 2/83; İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik*, 3/105.

⁵⁹ Zeyla'î, *Tebyînu'l-hakâyk*, 2/83; İbnü'l-Hümâm, *Fehu'l-kadir*, 3/131; Bedreddin el-Aynî, *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye*

Bu konudaki tartışma özellikle “Kişi için ancak çalıştığıının bir karşılığı vardır.”⁶⁰ âyetinin manası etrafında dönmektedir. Hanefî mezhebinde bu âyetin zâhir manası ile esas alınamayacağı, -aşağıda nakledilecek olan- güçlü bazı deliller dolayısıyla takyîd edilmesi gerektiği görüşü benimsenmiştir. Buna göre âyetten “başkasının kendisine hediye ettiği hariç” manası anlaşılmaktadır. Ya da âyetin manası zâhir manasından farklı ihtimallerle izah edilmektedir.⁶¹

Hanefî fakihlerinin benimsedikleri görüşü desteklemek için zikrettikleri delillerden bazıları şunlardır:

- Kur’ân-ı Kerîm’de başkası adına dua ve istiğfar emredilmektedir veya başkası adına dua ve istiğfarın yapıldığı zikredilmektedir: “Rabbim! Onlar nasıl küçüklükte beni şefkatle eğitip yetiştirdilerse şimdi sen de onlara merhamet göster! diyerek dua et.”⁶², “(Melekler) mü’minlerin başışlanmasını dilerler.”⁶³, “Kendi günahın için, erkek kadın müminler için Allah’tan af dile!”⁶⁴ Hanefî mezhebi fakihlerine göre başkası adına dua ve istiğfarın faydalı olması “başkasının amelinin faydalı olması” prensibine işaret etmektedir. Nitekim istiğfar ve dua da kuran okumak, namaz kılmak, kurban kesmek gibi bir ameldir.⁶⁵ Bu tür âyetlerin “başkasının amelinden istifade meydana geleceği” prensibine kesin olarak delâlet ettiği ifade edilmektedir.⁶⁶

- Hz. Peygamber kendisi adına kestiği kurbandan ayrı olarak ümmeti adına da kurban kesmiştir.⁶⁷ Hz. Peygamber’in “ümmeti adına” kurban kesmesi “sevabını ümmetine hediye ederek” şeklinde açıklanmaktadır. Ayrıca bu uygulaması Hz. Peygamber’in başkasının amelinin bir başkasına faydalı olacağını ümmetine talim etmesi şeklinde yorumlanmaktadır.⁶⁸ Diğer taraftan Hz. Peygamber’in “ümmeti”ne dâhil olup ölmüş kişiler de bulunduğu için bu uygulamanın “amelin sevabının ölmüş kişilere hediye edilebileceği” görüşü için de bir delil olduğu ifade edilmektedir.⁶⁹

- Sa’d b. Ebî Vakkas, Hz. Peygamber’e “Annem sadaka vermeyi çok severdi, (öldükten sonra) onun adına sadaka vereyim mi?” diye sormuş Hz. Peygamber de annesi adına tasaddukta bulunmasını söylemiştir.⁷⁰

- “Ölülerinize Yâsîn suresini okuyun!” hadisi.⁷¹

(Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1990), 4/422; İbn Âbidîn, *Reddü’l-muhtâr*, 4/11.

⁶⁰ en-Necm 53/39.

⁶¹ Zeyla’î, *Tebyînu’l-hakâyık*, 2/84-85; İbnü’l-Hümâm, *Fethu’l-kadîr*, 3/131; Aynî, *el-Binâye fi şerhi’l-Hidâye*, 4/424-425; İbn Nüceym, *el-Bahru’r-râik*, 3/105. Âyetin mensûh veya mukayyed olduğu tespit edilmekle birlikte takyîd görüşünün daha isabetli olduğu ifade edilmektedir. Mesela bk. Şelebî, *Hâşiyetü Tebyîni’l-hakâyık*, 2/84.

⁶² el-İsrâ 17/24.

⁶³ el-Ğâfir 35/7.

⁶⁴ Muhammed 47/19.

⁶⁵ Zeyla’î, *Tebyînu’l-hakâyık*, 2/84.

⁶⁶ “kat’iyyün fi husûli’l-intifâ bi-ameli’l-gayr” İbnü’l-Hümâm, *Fethu’l-kadîr*, 3/133; Şelebî, *Hâşiyetü Tebyîni’l-hakâyık*, 2/84; İbn Âbidîn, *Reddü’l-muhtâr*, 4/12. Şâfiî âlimlerinden Nevevî, *el-Ezkâr* isimli eserinde ölülere yapılan duanın onlara fayda verdiği ve sevabının onlara ulaştığı hususunda icmâ bulunduğunu ifade etmektedir. Bk. Ali el-Kârî, *Fethu bâbi’l-inâye*, thk. Muhammed Temîm - Heysem Temîm (Beyrut: Dâru’l-Erkam, t.y.), 1/441.

⁶⁷ Burhâneddîn el-Buhârî, *el-Muhtâ’l-Burhânî*, 2/477. İbnü’l-Hümâm bu konuda çok rivayet bulunduğunu ortak mana olarak “Hz. Peygamber’in ümmeti adına kurban kestiği” bilgisinin teknik ifade ile “meşhur” olduğunu söylemektedir. Bk. İbnü’l-Hümâm, *Fethu’l-kadîr*, 3/133.

⁶⁸ Zeyla’î, *Tebyînu’l-hakâyık*, 2/84; Aynî, *el-Binâye fi şerhi’l-Hidâye*, 4/426.

⁶⁹ Kâsânî, *Bedâiu’s-sanâi*, 5/72.

⁷⁰ Kâsânî, *Bedâiu’s-sanâi*, 2/212.

⁷¹ Zeyla’î, *Tebyînu’l-hakâyık*, 2/84; İbnü’l-Hümâm, *Fethu’l-kadîr*, 3/133.

- Ölmüş olan ebeveyni için hayır olarak ne yapabileceğini soran kişiye Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Namazınla beraber onlar için de namaz kıl, orucunla beraber onlar için de oruç tut!”⁷²

- “Bir kimse kabre uğrayıp ihlâs suresini on bir defa okusa ve sevabını oradaki ölülere bağışlasa, ölü sayısınca ecir verilir.” hadisi.⁷³ Bu hadis izah edilirken, sevabı onlara ulaşır, okuyan kişinin ecrinden de eksilme olmaz, denilmektedir.⁷⁴ Aynı şekilde bir kişi sadaka verirken tüm müminler için niyet etmesi durumunda hem ecri onlara ulaşır hem de ecrinde eksilme olmaz, denilmektedir.⁷⁵

- Bir kişi Hz. Peygamber’e sordu: “Ölülerimiz adına tasaddukta bulunuyoruz, onlar adına hac yapıyoruz, onlar için dua ediyoruz. Bu amellerimiz onlara ulaşıyor mu?” Hz. Peygamber şöyle cevap verdi: “Evet, onlara sevabı ulaşır ve onlar bununla sevinirler, ferahlarlar.”⁷⁶

İbnü'l-Hümâm (öl. 861/1457) yapılan sâlih amellerin sevabının bir başkasına bağışlanacağı ve bundan bağışlanan kişinin yararlanacağı ortak manasına dair ilgili delillerin tevatür derecesine ulaştığını ifade etmektedir.⁷⁷ Kâsânî, Hz. Peygamber döneminden kendi zamanına kadar Müslüman toplumlarındaki uygulamanın da bu yönde olduğunu söylemektedir. Buna göre kabirler ziyaret edilip, Kur’ân okunmaktadır. Sadakalar verilir, namazlar ve oruçlar eda edilip sevabı ölülere hediye edilmektedir.⁷⁸ Kâsânî, bu meselede şöyle bir değerlendirme de yapmaktadır: “Akıl da bunu imkânsız görmez. Çünkü eda edilen bir amele mukabil sevap vermek Allah’ın kula karşı bir yükümlülüğü değil lütfudur. Buna göre hiç amel yapmadan kişiye sevap verebileceği gibi bir başkasının amelinin sevabını kendisine hediye etmesi dolayısıyla da kişiye sevap verebilir.”⁷⁹ Bazı kaynaklarda başkasının kişiye amelinin sevabını hediye etmesi konusunda kişinin dolaylı da olsa bir çabası olduğu yorumu da yapılmaktadır. Şöyle ki kişi iman ederek, mü’min kardeşlerini çoğaltarak kendisine sevapların hediye edilmesine dair sebeplere tevessül etmektedir.⁸⁰

Görüldüğü üzere her türlü amelin sevabının bir başkasına bağışlanacağı konusunda Hanefî mezhebinde çok güçlü bir kanaat hâkimdir.⁸¹ Bu doğrultuda Hanefî mezhebine göre kesilen kurbanın sevabı da gerek yaşayan gerekse vefat etmiş kimselere bağışlanabilir. Eda edilen amelin vefat etmiş olan kişilere hediye edilebileceği görüşü Hz. Peygamber’i de (s.a.v) ihtiva etmektedir. İmkânı olanlar için bu bir vefa olarak da değerlendirilebilir. İbn Âbidîn bu konuyu ele alırken bu noktaya temasla “amelin sevabının başkasına hediye edilebileceği” prensibinin Hz. Peygamber’i de (s.a.v) ihtiva ettiğini fakat bunun kendisinden önce tasrih edilmediğini söylemektedir. Diğer mezhep âlimlerinin bu konuyu uzun uzun tartıştıklarını, İbnü’s-Sübkî

⁷² Zeyla’î, *Tebyînu’l-hakâyık*, 2/84; İbnü’l-Hümâm, *Fethu’l-kadîr*, 3/133.

⁷³ İbnü’l-Hümâm, *Fethu’l-kadîr*, 3/133.

⁷⁴ Tahtâvî, *Hâşîye alâ Merâkı’l-felâh* (Beirut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2009), 622; İbn Âbidîn, *Reddü’l-muhtâr*, 3/308.

⁷⁵ İbn Âbidîn, *Reddü’l-muhtâr*, 4/10. Bazı kaynaklarda ihtiyaten dua edilirken “Kıraatimden hasıl olan sevabın mislini ulaşır” denilmesi tercih edilmektedir. Bk. Ali el-Kârî, *Fethu bâbî’l-inâye*, 1/441.

⁷⁶ Zeyla’î, *Tebyînu’l-hakâyık*, 2/84.

⁷⁷ İbnü’l-Hümâm, *Fethu’l-kadîr*, 3/133.

⁷⁸ Kâsânî, *Bedâiu’s-sanâi*, 2/212. Benzer bir değerlendirme için bk. Aynî, *el-Binâye fi şerhi’l-Hidâye*, 4/422.

⁷⁹ Kâsânî, *Bedâiu’s-sanâi*, 2/212.

⁸⁰ Zeyla’î, *Tebyînu’l-hakâyık*, 2/84.

⁸¹ İbn Âbidîn, Hanefî mezhebi kaynaklarından şöyle bir tavsiye nakletmektedir: “Faziletli olan, kişi her tasaddukta bulunduğu sevabını tüm mü’minlere hediye etmek için niyet etmesidir. Nitekim bu durumda sevabı onlara ulaşır ve tasaddukta bulunan kişinin sevabı da eksilmez. İbn Âbidîn, *Reddü’l-muhtâr*, 3/151, 308; 4/10.

gibi geç dönem âlimlerinin çoğunun cevaz görüşünü benimsediklerini ifade etmektedir.⁸² İbn Âbidîn, bu kanaatini cenaze namazı bölümünün son taraflarında hususi bir başlık altında (Kıraatin sevabının Hz. Peygamber'e hediye edilmesi) zikretmektedir. Hz. Peygamber'in ümmetine olan ihsanlarını hatırlatan İbn Âbidîn şu bilgileri nakletmektedir: İbn Ömer vefatından sonra Hz. Peygamber adına umreler yapardı. Cüneyd'in akranı olan İbnü'l-Muvaffak, Hz. Peygamber adına yetmiş defa hac yapmıştır. İbn Süreyc ise Hz. Peygamber adında on binlerce hatim indirmiş ve bir o kadar da kurban kesmiştir.⁸³

Sonuç

Hanefî fıkıh doktrininde “kurban çeşitleri” üzerinde tefekkür ederken kurban ibadetinin taabbüdî niteliği baskın olan mâlî bir ibadet olarak ve bu doğrultuda mâlî ibadetlere dair temlik türü-itlâf türü şeklinde yapılan ikili tasnifte itlâf niteliği baskın olan bir ibadet olarak kabul edildiğinin hatırda tutulması faydalı olacaktır. Nitekim kurban ibadetine dair bu yaklaşım udhiyye kurbanı yanı sıra adak, akîka vb. meşru kılınmış olan diğer tüm kurban çeşitleri için de söz konusudur. Şükran ifadesi olarak veya kefâret olarak, fakirlere tasadduk edilmek üzere meşru kılınmış olan vâcip, sünnet, nafile gibi farklı kurban çeşitleri ile mü'minler Rablerine kulluklarını ve bağlılıklarını arz etme fırsatı bulmuş olmaktadır.

Hanefî fıkıh literatüründe bağlama göre kurban çeşitlerinin vâcip-nâfile ve sahibinin etinden yiyebildiği-yiyemediği şeklinde tasnif edildiği dikkat çekmektedir. Ayrıca farklı kurban çeşitlerinin günümüzdeki ilgili çalışmalarda literatürdeki özel isimlerine göre ele alındığı görülmektedir.

Hanefî mezhebine göre akîka kurbanının hükmünün ne olduğu hem klasik kaynaklar hem de modern çalışmalar açısından önemli bir sorudur. Hanefî mezhebi kaynak eserlerinden nakledilen ifadeler Hanefî mezhebine göre akîka kurbanının hükmüne ilişkin tatavvu ve dolaşısıyla mendub/müstehap görüşünün daha isabetli olduğunu göstermektedir. “Dileyen yapar dileyen yapmaz” şeklinde formüle edilen görüşün ibâha hükmünden ziyade akîka kurbanının vâcip veya müekked sünnet olmadığına işaret ettiği şeklindeki izah daha tutarlı gözükmektedir.

Nâfile kurban meselesine dair ele alınan önemli bir fikhî problem bir başkası adına kurban kesilip kesilemeyeceğidir. Hanefî mezhebinde, her türlü amelin sevabının bir başkasına bağışlanacağı konusunda çok güçlü bir kanaat hâkimdir. Bu ilke doğrultusunda Hanefî mezhebine göre kesilen kurbanın sevabı da gerek yaşayan gerekse vefat etmiş kimselere bağışlanabilir. Bu yaklaşım kesilen kurbanın sevabının Hz. Peygamber'e (s.a.v) hediye edilebileceğini göstermektedir. Bazı Hanefî fakihlerinin de ifade ettiği üzere imkânı olanlar için bu bir vefa olarak da değerlendirilebilir.

⁸² İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 4/11.

⁸³ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 3/153-154.

Kaynakça

- Afâne, Husâmüddin b. Mûsâ. *el-Mufasssal fî ahkâmi 'l-akîka*. Filistin: 2003.
- Ali el-Kâri. *Fethu bâbi 'l-inâye*. Thk. Muhammed Temîm-Heysem Temîm. Beyrut: Dâru'l-Erkam, t.y.
- Atar, Fahrettin. "Akîka". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 2/263-264. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Atar, Fahrettin. "Nâfile". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32/290-292. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Aynî, Bedreddin. *el-Binâye fî şerhi 'l-Hidâye*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1990.
- Bardakoğlu, Ali. "Kurban". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 26/436-440. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Büyük İslâm İlmihâli*. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1985.
- Buhârî, Burhâneddin. *el-Muhîtu 'l-Burhânî*. Thk. Abdülkerîm Sâmi. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004.
- Cessâs, Ebû Bekr. *el-Fusûl fî 'l-usûl*. Thk. Uceyl Câsim en-Neşemî. Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâf ve'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, 1994.
- Cessâs, Ebû Bekr. *Muhtasarı ihtilâfî 'l-ulemâ*. Thk. Abdullah Nezir Ahmed. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1995.
- Cessâs, Ebû Bekr. *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*. Thk. İsmetullah Muhammed. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2010.
- Din İşleri Yüksek Kurulu Fetvalar*. İstanbul: DİB Yayınları, 2019.
- [https://kurul.diyaret.gov.tr/Cevap-Ara/679/akika-nedir-ve-ne-zaman-yerine-getirilir-\(Erişim:06.08.2022\)](https://kurul.diyaret.gov.tr/Cevap-Ara/679/akika-nedir-ve-ne-zaman-yerine-getirilir-(Erişim:06.08.2022)).
- Döndüren, Hamdi. *Delilleriyle İslâm İlmihali*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2012.
- Dönmez, İbrahim Kâfi. "Mubah". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 30/339-343. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010.
- Haddâd, Radiyyüddîn. *el-Cevheretü'n-neyyire alâ muhtasarı 'l-Kudûrî*. Mektebe-i Hakkâniyye, t.y.
- Heyet. *İlmihal*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.
- İbn Âbidîn. *Reddül-muhtâr alâ'd-Dürri'l-muhtâr*. Thk. Adil Ahmed-Ali Muhammed. Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003.
- İbn Hümâm. *Fethu 'l-kadîr*. Thk. Abdürrezzâk Gâlibü'l-mehdî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- İbn Nuceym, Zeynüddin. *el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik*. Thk. Zekeriya Umeyrât. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- İbn Nuceym, Sirâceddin. *en-Nehru'l-fâik*. Thk. Ahmed Izzu 'Inâye. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986.
- Kahraman, Abdullah. *İslam Hukukunda Değişim ve İbadetler*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012.
- Kahraman, Abdullah vd.. *İslam İbadet Esasları*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2021.

- Kâsânî, Alâüddîn. *Bedâiu 's-sanâi fî tertîbi 'ş-şerâi'*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986.
- Kudûrî, Ebu'l-Huseyn. *et-Tecrîd*. Thk. Muhammed Ahmed Sirâc - Ali Cuma Muhammed. Kâhire: Dâru's-Selâm, 2004.
- Merğînânî, Burhâneddin. *el-Hidâye* (şerhi ile birlikte). Thk. Abdürrezzâk Gâlibü'l-Mehdî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- Semerkandî, Alâeddin. *Tühfetü'l-fukahâ*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1984.
- Serahsî, Şemsüleimme. *Mebûsât*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993.
- Şelebî. *Hâşiyetü Tebyîni'l-hakâyık*. Mektebetü İmdâdiyye, t.y.
- Şeybânî, Muhammed b. el-Hasen. *el-Câmiu's-sağîr*. Beyrut: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 1986.
- Şeyhîzâde. *Mecmeu'l-ehur fî şerhi Mülteka'l-ebhur*. Thk. Halîl İmrân el-Mansûr. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.
- Şirbinî, Muhammed b. Ahmed el-Hatîb. *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*. Thk. Muhammed Halil Aytânî. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1997.
- Tahtâvî. *Hâşiyetü alâ Merâkı'l-felâh*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009.
- Yaman, Ahmet. "Kurban ve Adak". *İslam İbadet Esasları*. ed. Ahmet Yaman. 194-211. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2015.
- Zihni, Mehmed. *Nimet-i İslâm Mufasssal İlmihâl*. İstanbul: Salah Bilici Kitabevi, 1971.

İBÂDİYYE MEZHEBİNDE KURBAN HÜKÜMLERİ

Ahmet Faruk GÖKSÜN*

Giriş

Allah rızası için bir şeyleri feda etme amacı taşıyan kurban, tüm İslam dünyasında yerine getirilen ve Müslümanlar arası yakınlaşmaya vesile olan bir ibadettir. Bu ibadete ve hükümlerine fıkıh kitaplarında genişçe yer ayrılmış ve kurban ile alakalı meseleler fakihler tarafından detaylıca incelenmiştir. Dört mezhebin kurban ibadeti hakkındaki hükümleri ülkemizde ve İslam dünyasında bilinmekle birlikte, İbâdiyye mezhebi ve Ehl-i sünnetten sayılmayan diğer fırkalar için aynı şeyi söylemek mümkün görünmemektedir. Onların bu konudaki hükümleri sadece bu mezhep ve fırkaların hâkim oldukları yerlerde yaygın olarak bilinmektedir. Biz de bu çalışmada Hâricîlerin Ehl-i sünnete en yakın ve en ılımlı kolu olarak bilinen, ayrıca günümüze kadar ulaşan tek fırkası olan İbâdiyye mezhebinin kurbanla dair hükümlerini belirtmeye çalışacağız. İbâdiyye mezhebi, Maturîdiyye ve Eşariyye mezhepleri gibi sırf itikadî ya da Hanefî, Malikî vd. amelî mezhepler gibi sırf amelî bir mezhep değil, aynı zamanda hem amelî hem itikadî boyutu olan bir mezheptir. Dolayısıyla mezhep müntesipleri hem itikat hem amel açısından İbâdiyye mezhebine tâbi durumdadırlar.

Günümüzde İbâdiyye mezhebi mensupları tek bir noktada toplanmış değil İslam dünyasının farklı noktalarına dağılmış olarak yaşamaktadırlar. Bu durum İbâdiyye mezhebinin tarihi ile yakından alakalıdır. Nitekim İbâdîler ortaya çıkış yerleri olan Basra'yı terk ettikten sonra başta Umman olmak üzere günümüzde Libya, Cezayir, Tunus olarak bilinen ülkelere yerleşmişler ve günümüze kadar kendi kimliklerini korumaya çalışmışlardır. Bu dağılımın bir sonucu olarak ise Meşrik (Umman) ve Mağrib (Libya, Cezayir, Tunus) İbâdîleri olmak üzere iki farklı İbâdî ekol ortaya çıkmıştır. Biz bu çalışmada bu ekollerden herhangi birini tek başına konu edinmek yerine, her iki ekolün klasik ve modern kaynaklarından faydalanarak İbâdiyye mezhebinin kurban ile alakalı hükümlerini ortaya koymayı hedefliyoruz.

* Arş. Gör., Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı, ahmetfarukgoksun@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-0107-0492>.

1. İbâdiyye Mezhebi

H. Osman'ın şehadeti ile başlayan fitne dönemi ve akabinde gelişen olaylar İslam dünyasında farklı itikadî ve siyasi oluşumların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bunlardan biri olan İbâdiyye mezhebi ise Sıffin savaşı esnasında gerçekleşen tahkim olayı sonrası Muhakkime-i Ūla grubunun bir parçası olarak tarih sahnesine çıkmış ve Hâricîler'in şiddet ve tekfiri benimseyen politikalarından uzaklaşarak ılımlı bir politika takip etmişlerdir. Tarihi süreç içerisinde şiddet yanlısı diğer gruplar yok olurken onlardan ayrılan İbâdiyye mezhebi günümüze kadar var olmaya devam etmiştir.

Bu mezhebin "İbâdiyye" olarak isimlendirilmesi Sünnî dünya tarafından mezhebin kurucusu olarak kabul edilen Abdullah b. İbâd sebebiyle olmuştur.¹ İbâdîler ise ilk asırlarda bu isimlendirmeyi kabul etmemiş ve kendilerini Ehlü'l-Hak ve'l-İstikâme ya da Cemâatü'l-Müslimîn şeklinde isimlendirmişlerdir. Ancak İbâdiyye şeklindeki isimlendirmenin yaygınlığı zaman içerisinde İbâdîleri de bu isimlendirmeyi benimsemeye zorlamıştır.² İbâdîlerin bu isimlendirmeyi kabul etmemeleri kendilerini asıl doğru yolda olanlar olarak görmeleri ve dolayısıyla bir isme nispet edilmek istememelerinin yanı sıra, Abdullah b. İbâd'ı mezhep imamı olarak görmemelerinden kaynaklanmaktadır. Nitekim mezhep kaynaklarının ittifakla belirttiği üzere mezhebin kurucu imamı Abdullah b. İbâd değil, tâbiî âlim Câbir b. Zeyd'dir (ö. 93). Abdullah b. İbâd ise direktifleri Câbir'den almakta ve mezhebin resmi sözcülüğü vazifesini yürütmektedir.³ İbâdîleri, gerçek imamın gizli tutulması ve başka bir ismin mezhebin resmi yüzü yapılmasına götüren sebep ise dönemim baskıcı politikalarına karşı mezhebin imamını koruma altına alma güdüsüdür. Bu durum İbâdîlerin imamet tasnifinde yer alan kitmân imameti hükümleri ile uyum halindedir.

Câbir b. Zeyd'in ilmî riyasetinde ortaya çıkan İbâdiyye mezhebi, ikinci imam Ebû Ubeyde'nin (ö. 145) yetiştirdiği hameletü'l-ilim⁴ isimli davetçi/öğrenci grupları sayesinde dünyanın farklı bölgelerine dağılmıştır. Üçüncü imam Rebi' b. Habîb'in (ö. 175-180) vefatı ile mezhebin Basra'daki varlığı tamamen sonlanmış ve mezhep mensupları başta Umman olmak üzere Kuzey Afrika'nın farklı bölgelerine dağılmıştır.⁵ İbâdîler Umman'da ilk İbâdî imametini Abbasî devriminin olduğu yıl (h. 132) kurmuş ve o günden bugüne Umman'da hâkim renk olarak kalmaya devam etmişlerdir. Günümüzde de İbâdiyye mezhebi Umman'da gerek halk gerek yönetim bazında etkin bir şekilde varlığını sürdürmektedir. Kuzey Afrika'ya giden İbâdîler ise orada Rüstemiler⁶ devletini kurarak yüz yıldan uzun bir süre orada hüküm sürmüşler, devletin yıkılması ile içine kapanık gruplar olarak yaşamaya devam ederek günümüze kadar gelmişlerdir. Günümüzde Umman'da, Zanzibar'da, Libya'da Cebel-i Nefûsa bölgesinde, Tunus'ta Cerbe adasında, Cezayir'de ise Mizâb vadisinde İbâdiyye mezhebi mensupları bulunmaktadır.

¹ Ethem Ruhi Fıçlalı, "İbâdiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/256-261.

² Orhan Ateş, *Günümüz Uman İbâdiyyesi* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007), 45-46.

³ Amr Halife en-Nâmî, *Dirâsât ani'l-İbâdiyye* (Tunus: Daru'l-Garbi'l-İslamî, 2012), 45.

⁴ Hameletü'l-ilim kavramı ilim taşıyıcıları anlamına gelmekte olup Ebû Ubeyde'nin mezhebin fikirlerini İslam dünyasının farklı bölgelerinde yaymaları için özel yetiştirdiği dâî grubuna verilen isimdir.

⁵ Mezhebin ilk üç imamı hakkında detaylı bilgi için bk. Ahmet Faruk Göksün, *İbâdî Fıkhnın Tarihsel Gelişimi (Umman Örneği)* (İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 27-45.

⁶ Rüstemiler hakkında detaylı bilgi için bk. Nadir Özkuyumcu, "Rüstemiler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/295-296.

Mezhep ile alakalı detaylı bilgileri ve mezhebin itikadî fikirlerini ilgili kaynaklara bırakarak konumuza geçiyoruz.

2. İbâdiyye’de Kurban

İbâdiyye mezhebi itikadî bir mezhep olarak bilinmekle birlikte aynı zaman fikhî boyuta da sahiptir. Mezhebin ilk yıllarından itibaren oluşmaya başlamış ve günümüzde dahi yeni eserler vermeye devam eden geniş bir fikhî literatürü bulunmaktadır.⁷

İbâdiyye mezhebi fikhî eserlerinde kurban konusunun araştırmak istediğinizde birtakım zorluklarla karşılaşabilirsiniz. Nitekim kurban meselesi ile alakalı bilgi almak için İbâdî fikhî kitaplarına bakıldığında kurban konusuna ayrılmış müstakil başlıklar bulmak zordur. İbâdî ulema -birkaç istisnası olmakla beraber- genelde kurbanı müstakil bir ibadet olarak görmeyip haccın bir parçası olarak kabul etmiş ve kurban bahsine hacla alakalı bölümlerde hedy başlığı altında yer vermişlerdir. Kurbanla alakalı bilgilerin bir kısmı ise yiyecekler/içecekler (eşribe-et’ime), hayvan kesimi (zebh), avlanma (sayd) vb. bölümlerin içerisine serpiştirilmiş şekilde yer almaktadır.

İbâdiyye mezhebinde kurban hakkında zikredilecek hükümlerin bir kısmı Sünnî mezheplerle aynı olduğu için bunlar tekrar olarak algılanabilir. Ancak bu çalışmanın amacı İbâdiyye mezhebinin Sünnîlerden farklı olan hükümlerini zikretmek değil, bu mezhepteki kurbanla ait hükümleri belirtmektir. Benzer hükümlerin zikredilmesinin bir diğer amacı ise İbâdiyye mezhebi ile diğer mezhepler arasında benzer hükümlerin var olduğunu göstermektir.

2.1. Kurbanın Hükümü

İbâdîler kurban kesmenin hükümünü sünnet-i müekkede olarak kabul etmekte⁸ ve buna delil olarak şu hadisleri zikretmektedirler: Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “*Kurban kesmekle emrolundum, kurban sizin için sünnettir.*”⁹ “*Zilhicce’nin ilk on günü girdiği zaman sizden biriniz kurban kesmek isterse saçlarından ve tırnaklarından bir şey almasın.*”¹⁰ Birinci hadiste kurban kesmenin ümmet için sünnet olduğu açık bir şekilde belirtilmektedir. Diğer hadiste ise Peygamberimiz (s.a.v.) kurban kesmeyi kişinin isteğine bırakmıştır, dolayısıyla kurban kesmek zorunlu bir ibadet olmayıp kişinin tercihine bırakılmış bir sünnettir.¹¹ Bu konuda delil olarak zikrettikleri diğer bir hadis de şudur: “*Âdemoğlu kurban bayramı günlerinde Allah katında, kan akıtmaktan/kurban kesmekten daha sevimli bir amel işlemez... Kurban, daha kanı yere düşmeden Allah katında kabul olunur...*”¹² Kurban kesmenin Resulullah (s.a.v.) dışındaki kimseler için gerekli olmadığı ile alakalı İbâdî kaynaklarda şöyle bir hadis zikredilmektedir: “*Kurban*

⁷ Mezhebin klasik dönem fikhî literatürü hakkında bilgi almak için bk. Ahmet Faruk Göksün, “Klasik Dönem İbâdî Fikhî Literatürü”, *BEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 / 1 (Haziran 2022), 107-136.

⁸ Nüreddin Abdullah b. Humeyd es-Sâlimî, *Cevherü’l-nizâm fi ilmeyi’l-edyân ve’l-ahkâm* (Umman Sultanlığı: Vizaretü’l-Evkaf ve’ş-Şuûn ed-Diniyye, 2018/1439), 246.

⁹ Bu hadis benzer bir şekilde “*Kurbanla emrolundum, ancak o vacip değildir*” lafzıyla Dârekuṭnî’de geçmektedir. Ebû’l-Ḥaseṇ ‘Alî b. ‘Omer el-Bağdâdî ed-Dârekuṭnî, (ö.385/995), *Sunenu’d-Dârekuṭnî* (Beyrut: Müessesetu’r-Risâle, 1424/2004), 5/507.

¹⁰ İbn Mâce, “Ebvâbü’l-Edâhî”, 11.

¹¹ Ebû Tahir İsmail b. Musa el-Citâlî, *Kavâidü’l-İslam*, tsh. Abdurrahman b. Ömer, thk. Ahmed b. Salih eş-Şeyh Ahmed (Seeb/Umman Sultanlığı: Mektebetü’d-Dâmirî, 2015/1436), 2/241.

¹² İbn Mâce, *Bâbu Sevâbi’l-Udhiyye*, rkm. 3117.

bana farz kılınmış, size ise farz kılınmamıştır."¹³ Ayrıca mezhebin imamı Câbir b. Zeyd'den bu konuda şöyle bir rivayet aktarılmaktadır: "*Câbir b. Zeyd bir adama kendisine kurbanlık hayvan almasını emretti. Adam ise çok zayıf bir hayvan dışında kurbanlık bulamadı. Bunun üzerine Câbir b. Zeyd adama meyve almasını emretti. Bu meyveleri yedi ve fakirlere yedirdi.*"¹⁴ Bu rivayet de kurban kesmenin vacip olmadığını göstermektedir. Burada şu nokta özel olarak zikredilebilir. Mezhep fakihleri kendi imamlarından gelmesine rağmen bu rivayetin mazmunu ile amel etmemişler ve meyve vb. şeylerin kurban yerine ikame edilebileceğine dair herhangi bir hüküm zikretmemişlerdir.

Ayrıca kurbanın hükmü hakkında şu husus da zikredilmelidir. Kurban kesmenin sünnet olması hükmü o sene hac yapmayan kimseler içindir. Hac yapanlar için ise durum farklıdır. Nitekim kıran ya da temettü haccı yapanlar ile muhsar¹⁵ olan kimsenin kurban kesmesi vaciptir.¹⁶

2.2. Kurbanın Geçerlilik Şartları

Kesilen hayvanın kurban olarak geçerli kabul edilmesi için birtakım şartlar gereklidir. Bu şartların bir kısmı kurbanın kesilme vakti, bir kısmı kurbanı kesecek kimseler, bir kısmı ise bizzat kurban olarak kesilecek hayvan ile alakalı şartlardır. Şimdi bu şartların detaylarına bakabiliriz.

2.2.1. Kurbanın Kesim Vakti ve Şekli

Kurban kesmenin vakti konusunda cumhur ulema ile aynı görüşü paylaşan İbâdîler, bayram namazından önce kesilen kurbanı geçerli olarak görmemekte ve buna delil olarak mezhep imamı Câbir b. Zeyd'in Abdullah b. Abbas'tan (r.a.) rivayet ettiği şu hadisi göstermektedirler: "*Resulullah (s.a.v.) kurban bayramı günü bayram namazından sonra insanlara hutbe verdi ve şöyle dedi: 'Dikkat edin, her kim bayram namazından önce kurbanını kesmişse başka bir kurban daha kessin.'*"¹⁷ Günümüz Umman müftüsü Halilî ise namaz öncesi kesilen kurbanın sadece et için kesilmiş olacağını belirterek şu hadisi delil getirmektedir:¹⁸ Peygamberimiz (s.a.v.) Kurban günü hutbe verdi ve şöyle dedi: "*Kim namazdan önce kurbanını keserse o, et için kesilmiştir.*"¹⁹ Kurban kesmek için bayram namazının ve imamın kurban kesmesinin beklenmesi yerleşim yerlerinde yaşayanlar içindir. Bayram namazının kılınmadığı çöl ya da kırsal kesimlerde yaşayanların ise namazın kılınacağı kadar güneşin yükselmesi akabinde kurbanlarını kesmeleri mümkündür.²⁰

Kurbanlık hayvanın ne zamana kadar kesilmesi ile alakalı olarak bazı âlimler kurban kesim vaktinin bayram namazı vaktinde başlayıp dördüncü teşrik gününün²¹ zeval vaktine kadar

¹³ Bu hadis İbâdîlerin hadis kaynaklarında değil bir fıkıh kitabında geçmektedir. Bk. Âmir b. Ali eş-Şemmâhî, *Kitâbu'l-İzâh* (Umman Sultanlığı: Vizâratü't-Türâsî'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1999), 2/322-23.

¹⁴ Cîtalî, *Kavâidü'l-İslam*, 2/241.

¹⁵ Hac veya umre için ihrama girdikten sonra bunların tamamlanmasını engelleyen bir durumun ortaya çıktığı kimse.

¹⁶ Şemmâhî, *Kitâbu'l-İzâh*, 2/323

¹⁷ Ebû Gânim Bişr b. Gânim el-Horasânî, *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*, thk. Muhammed b. Yusuf Ettafeyyîş, thk. Mustafa b. Salih Bacu (Umman Sultanlığı: Vizâratü't-Türâsî'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 2008/1428), 2/165.

¹⁸ Mu'tasım b. Saîd el-Mî'velî, *el-Mu'temed fi fikhî'l-haccî ve'l-umre* (Beyrut/Lübnan: Mektebetü'l-İstikâme), 459.

¹⁹ Buhârî, *Edâhî*, 1. 6/234.

²⁰ Muhammed b. Yusuf Ettafeyyîş, *Şerhu kitâbi'n-nîl ve şifâi'l-alîl* (Cidde: Mektebetü'l-İrşâd, 1985), 4/205.

²¹ Teşrik günler arefe günü itibarıyla başladığı için teşrik günlerinin dördüncüsü Kurban bayramının üçüncü gününe denk gelmektedir.

devam ettiğini söylemişlerdir. Bazı âlimler ise Mina’da olanlar hariç kurban kesim vaktinin sadece ilk gün ile sınırlı olduğunu söylemiştir. Nitekim Mina’da olanların kurban kesim süresinin üç gün kılınması, kurbanlık bulamayan ya da zorlanan kimselere kolaylık olması içindir. Mina’da olanların bayramın üçüncü günü zeval vaktine kadar kurbanlık hayvanlarını kesmeleri mümkündür. Bu vakit geçtikten sonra gelecek seneye kadar kurban kesilmez.²² Bisyevi burada tek görüş zikretmektedir. Ona göre kurbanlık hayvanlar bayramın ilk günü akabe cemresinin taşlanmasıyla kesilmeye başlanır ve bu süre ilk dönüş günü²³ (yevmü’n-nefri’l-evvel) güneşin zevaline kadar devam eder. O gün güneşin zevalinden sonra kurban kesmek artık caiz olmaz.²⁴ Mezhebin ikinci imamı olan Ebû Ubeyde de benzer bir görüşü benimsemektedir. Ona göre kurban kesmenin vakti kurban günü ve sonrasındaki iki gün olmak üzere üç gündür. İlk günde kesilmesi daha faziletlidir. Ebû Ubeyde’nin görüşünün diğer görüşlerden farkı ise ona göre kurban kesim vaktinin üçüncü gün güneşin zevaline kadar değil güneşin batışına kadar olmasıdır.²⁵

İbâdiler kurbanlık hayvanın kesilme yöntemi hakkında da diğer mezhepler ile aynı görüşü paylaşmaktadır. Onlara göre küçükbaş hayvanlar zebh²⁶ yoluyla, deve nahr²⁷ yoluyla kesilir. İnek ise ister nahr ister zebh yoluyla kesilebilir, kişi hangi yolla keserse kessin onun için kurban geçerli olur.²⁸

2.2.2. Kurbanlık Hayvanın Yaşı ve Ortak Olabilecek Kişi Sayısı

İbâdilerin, bazı kurbanlık hayvanların yaşı konusundaki görüşleri diğer mezheplerden farklılık arz etmektedir. Hayvanların kurban olabilmesi için gerekli yaşları belirtmeye geçmeden şunu ifade edebiliriz. Fıkıh kitaplarında geçen es-seniyye, el-ceze‘a gibi terimler belirli bir yaşı ifade etmemekte, bilakis belirli bir olgunluk seviyesini belirttiği için koyun, inek ve develer için farklı yaşı belirtmektedir.

İbâdilere göre koyunun kurban olabilmesi için altı ayını (el-ceze‘a), keçinin ise bir yaşını doldurmuş (es-seniyye) olması gerekmektedir. Altı aylık keçi ise kurban olmamaktadır.²⁹ İbâdiler altı aylık keçinin kurban olmaması konusunda sünnetten şöyle bir rivayeti delil olarak getirmektedirler:³⁰ Peygamberimiz (s.a.v.) Ebû Büreyde için altı aylık keçinin kurban olması ile alakalı sorusuna şöyle cevap vermiştir: “*Evet, ancak senden sonra hiç kimse için altı aylık keçiye izin vermem*”³¹

²² Cîtalî, *Kavâidü'l-İslam*, 2/248.

²³ İlk dönüş günden kasit Kurban bayramının üçüncü günüdür.

²⁴ Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Bisyevi, *Câmiu Ebi'l-Hasan el-Bisyevi*, thk. Süleyman b. İbrahim Babziz el-Vercelâni ve Davud b. Ömer Babziz el-Vercelâni, (Maskat: 2008), 2/1351.

²⁵ *Mevsûatü'l-âsâr el-fıkhiyye li'l-İmam Ebi Ubeyde Müslim b. Ebi Kerime et-Temimî*, Derleme ve Talik: İbrahim b. Ali b. Bulurvah (Umman Sultanlığı: Vizaretü'l-Evkâf ve'ş-Şuun ed-Diniyye, 2018/1438), 1/502.

²⁶ Hayvanın boynunun çene ile birleştiği yerden kesilmesi.

²⁷ Hayvanın boynunun göğse birleştiği yerden kesilmesi.

²⁸ Ebû Bekir Ahmed b. Abdullah b. Musa el-Kindî, *el-Musannef*, thk. Mustafa b. Salih Bâcû (Umman Sultanlığı: Vizâratü'l-Evkâf ve'ş-Şuuni'd-Diniyye, 2016/1437), 6/603.

²⁹ Ebu'l-Hasan el-Bisyevi, *Câmiu Ebi'l-Hasan el-Bisyevi*, 2/1351.

³⁰ Cîtalî, *Kavâidü'l-İslam*, 2/243.

³¹ Rivayetin İbâdi kaynaklarında Câbir b. Zeyd ve Ebû Ubeyde kanalıyla aktarılan uzun versiyonunda olay şu şekilde geçmektedir: Ensardan bir adam kurbanını kesti ve Resulullah (s.a.v.) ile birlikte musallaya gitti. Arkadaşları erken kesmesi sebebiyle onu azarladılar ancak adam onların sözlerine iltifat etmedi. Resulullah'a (s.a.v.) gelecek bu durumu sordu. O (s.a.v.) da şöyle cevap verdi: “Bunu namaz bitmeden önce yapmaman gerekirdi. Senin koyunun et için kesilen koyun olmuştur.” Bunun üzerine Ensardan olan adam “Ya Resulallah, bir tane şişman altı aylık keçim var onu keseyim

İneklerde kurban olabilmeyen asgarî sınırı bir yaşını doldurmuş olmaktır. Nitekim İbâdîlere göre bir yaşını doldurmuş inek kurban edilebilmektedir. Fakat bir yaşını doldurmuş inek (el-ceze‘a) kurban edildiği zaman sadece üç kişi için geçerli olmakta ve o hayvanda daha fazla ortak kabul edilmemektedir. İki yaşını doldurup üç yaşından gün almış inek (es-seniyye) beş kişi için yeterli olurken üç yaşının üzerinde olan inekleri³² (el-müsinne) ise yedi kişi ortak girerek kurban olarak kesebilmektedir.³³

İbâdîlere göre devenin kurban edilmesi için beş yaş sınırını doldurması gerekmektedir. Bilakis bir yaşını doldurup iki yaşından gün almış (bintü mahâd/z), iki yaşını doldurup üç yaşından gün almış (bintü lebûn) ve üç yaşını doldurup dört yaşından gün almış (el-hıkkâ) devenin de kurban edilmesi mümkündür. Ancak bu yaşlardaki develer sadece bir kişi tarafından kurban edilebilmekte, bunlara ortak olarak girilememektedir.³⁴

Kurban edilecek deve hakkında İbâdîlerin ayrıştığı diğer bir nokta ise deveye ortak olarak girecek kişi sayısını devenin yaşına göre farklılık arz edecek şekilde hesaplanmasıdır. Nitekim onlara göre dört yaşını doldurup beş yaşından gün almış deve (el-ceze‘a) beş kişi, beş yaşını doldurup altı yaşından gün almış deve (es-seniyye) ise kurbanlık olarak yedi kişi için yeterli olmaktadır.³⁵ Hatta İbn Cafer’in aktardığına göre altı yaşından büyük develer, dokuz kişinin kurbanlığı olarak geçerli kabul edilmektedir.³⁶ Ancak bu görüşün tercih edilen görüş olmadığı açıktır. Nitekim bu görüş diğer kaynaklarda zikredilmediği gibi bazı kaynaklarda ortak sayısının yediden fazla olamayacağına dair kayıtlar bulunmaktadır.³⁷

İbâdî fıkıhında bulunan kurbanlık hayvanın yaşı ve hayvana ortak olabilecek kişi sayısındaki bu dikkat çekici görüşler İbâdîlerin sadece klasik dönem ulemasına ait görüşler değildir. Bilakis günümüzde dahi uygulanmaya devam etmektedir. Nitekim günümüz Umman müftüsü Ahmed el-Halîlî bu konu hakkında kendisine sorulan bir soruya benzer şekilde cevap vermiştir. Ancak küçükbaş kurbanlıkların yaşıyla alakalı terimleri genel kabulden farklı olarak yorumlamış ve buna binaen kurban olabilmesi için koyunun bir, keçinin ise iki yaşını doldurmuş olması gerektiğini söylemiştir.³⁸ Burada bir nokta daha dikkatimizi çekmektedir. Modern dönem eserlerinde özel olarak sorulduğunda ihtilafli konular bu şekilde tafsilatlı olarak açıklanmaktadır. Fakat Umman’da ilmihal anlamında büyük bir boşluğu dolduran ve halkın başvuru kitaplarından olan “Mu‘temed” serisinde ihtilafa girilmemekte sadece inek ve devenin iki yaşını doldurup üç yaşına girmiş olanlarının kurbanlık olarak geçerli olacağı belirtilmektedir.³⁹ Bu

mi” diye sordu. O (s.a.v.) da “Evet, senden sonra hiç kimse için altı aylık keçi izin vermem” buyurdu. *Mevsûatü'l-âsar el-fikhiyye li'l-İmam Ebi Ubeyde*, 1/502.

³² İbâdî fıkıh kitaplarında beş kişi için yeterli olan inek için “es-seniyye” tabiri, yedi kişi için yeterli olan kurbanda ise “el-müsinne” tabiri kullanılmaktadır. Sözlükte bu iki tabir için de iki yaşını doldurup üç yaşından gün almış inek ifadesi kullanılmaktadır. İstisna olarak Malikiler el-müsinne olan ineği üç yaşını tamamlamış ve dört yaşından gün almış inek olarak kabul etmektedir. İbâdîler de bu görüşü benimsemiş olmalıdır. Nitekim bu iki ismi taşıyan hayvanların aynı yaşta olduğu kabul edildiğinde bunlara ortak olarak girebilecek kişi sayısındaki değişiklik mantıksız olmaktadır.

³³ Ebû'l-Câbir Muhammed b. Ca'fer el-İzkevi, *el-Câmi'*, tsh. Ahmed b. Salih Şeyh Ahmed (Umman Sultanlığı: Vizâratü't-Türâsi ve's-Sekâfe Saltanatu Uman, 2018/1439), 3/76.

³⁴ Ebu'l-Hasan el-Bisyevî, *Câmiu Ebi'l-Hasan el-Bisyevî*, 2/1351.

³⁵ Muhammed b. Yusuf Ettafeyyîş, *Şerhu kitâbi'n-nîl ve şifâi'l-alil*, 4/201.

³⁶ İzkevi, *el-Câmi'*, 3/76.

³⁷ Şemâhî, *Kitâbu'l-İzâh*, 2/324.

³⁸ Ahmed b. Hamed el-Halîlî, *el-Fetâvâ* (Umman Sultanlığı: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuuni'd-Diniyye Mektebü'l-İftâ, 2013), 5/359.

³⁹ Mi'velî, *el-Mu'temed fi fikhi'l-hacci ve'l-umre*, 445

seriyi kontrolden geçiren kişinin aynı zamanda yukarıdaki fetvaya cevap veren Halîlî olması ise ayrıca dikkat çekicidir.

2.2.3. Kurban Olarak Kesilmesi Caiz Olmayan Hayvan Çeşitleri

Kurbanlık hayvanın deve, sığır ve koyun gibi behîmetü'l-en'âm olarak isimlendirilen hayvan çeşitlerinden olması konusunda İbâdîler cumhur ulema ile aynı görüşü paylaşmaktadır. Bu başlıktan amaç behîmetü'l-en'âmdan olmayan hayvanların kurban olarak kesilmesinin caiz olmadığını ortaya koymak değil, mezkûr hayvan sınıflarından hangi kusurlara sahip hayvanların kurban olarak kesilmesinin caiz olmadığını belirtmektir.

Kurban olarak kesilecek hayvanın ayıp ve kusurlardan salim olması gereklidir. Buna binaen bir organı kesik, topal, bir gözü kör, kulağının üçte biri kesik, uyuz, sıska ve boynuzu kırık hayvanların kurban olarak kesilmesi caiz değildir. Nitekim Peygamberimizin (s.a.v.) kulağı ve boynuzu kesik hayvanın kurban edilmesini yasakladığı rivayet edilmiştir.⁴⁰ Koyunun bacağı kırılır da sonra iyileşir ve meraya gidecek seviyeye gelirse kurban edilmesi caiz olur. Boynuzu kırık hayvanda parmak ile kavranabilecek ya da ip bağlanacak kadar bir kısım kaldıysa caiz olur. Tek memeli olarak yaratılmış hayvanın kurban edilmesi caizdir. Memeleri kurumuş ve süt veremez hale gelmiş hayvan kurbanlık olarak caiz olmazken az da olsa süt gelmesi durumunda caiz olmaktadır.⁴¹

Citâli, kurbanlık olarak kesilmesi caiz olmayan hayvan hakkında ulemanın şu dört çeşit üzerinde ittifak ettiğini belirtir: Gözünün şaşılığı zahir olacak derecede şaşı hayvan, topallığı belli olan topal hayvan, hastalığı zahir olan hasta hayvan ve aşırı derecede zayıf olan hayvan. Bu dört kusur hakkında hadis vârid olduğu için ulema bu kusurlara sahip hayvanların kurban olmayacağı konusunda hem fikirdir. Mezkûr kusurların hafif olması durumunda da hayvanın kurbanlık olmasını engellemeyeceği konusunda fikir birliği içerisinde dirler.⁴² Nitekim hadiste bu kusurların açık olduğunun belirtilmesi, âlimleri hafif kusurlu hayvanların kurban olabileceği sonucuna götürmüştür. Halîlî ise bu tip kusurlara sahip hayvanların normalde kurban olmayacağını belirtmekte, ancak kulağının kesilmesi vb. durumların hayvanın bir alameti olması için sahipleri tarafından yapılması ve bu durumun hayvanın kıymetini eksiltmemesini bu meselelerin istisnası olarak saymaktadır.⁴³

Ayrıca mezhep kaynaklarında doğuştan olan kusurların bir eksiklik sayılmayacağı, sonradan insanlar tarafından meydana getirilmiş kusurların ise hayvanın kurban olmasına zarar vereceği belirtilmektedir.⁴⁴

2.3. Kurban ile Alakalı Diğer Meseleler

2.3.1. Kurbanlık Hayvandan İstifade

Müdevvene sahibi Ebu Gânim; Ebu'l-Müerric ve Ebû Saîd Abdullah b. Abdulaziz'e kişinin kurbanlık hayvanının derisinden faydalanması ya da satmasının caiz olup olmadığını sor-

⁴⁰ Ebu'l-Hasan el-Bisyevi, *Câmiu Ebi'l-Hasan el-Bisyevi*, 2/1352.

⁴¹ İzkevi, *el-Câmi'*, 3/77.

⁴² Citâli, *Kavâidü'l-İslam*, 2/243.

⁴³ Halîlî, *el-Fetâvâ*, 1/439.

⁴⁴ Şemmâhî, *Kitâbu'l-İzâh*, 2/328.

duğunda ikisinin de caizdir şeklinde cevap verdiğini belirtmektedir. Ebû Ubeyde de bu konuda ruhsat vermiş ve “kişi hangisini isterse yapsın” demiştir.⁴⁵ Ancak İzkevî *el-Câmi*’ adlı eserinde kurbanın derisinden faydalanmanın caiz olduğunu, satımının ise caiz olmadığını belirtmektedir.⁴⁶ İlerleyen sayfalarda bu konuda detay veren İzkevî, Mina’da kesilen kurbanlık koyun derilerinin satılmasında bir beis olmadığını söylemekte, nafîle olarak kesilen kurbanların derilerinin satılması durumunda ise kıymetlerinin sadaka olarak verilmesinin daha faziletli olduğunu belirtmektedir. Ona göre temettü haccı yapan kimsenin kurbanının derisini satması ise caiz değildir. Aynı şekilde ihramlıyken avlanan kimsenin kefarete olarak kestiği kurban ve hac nüsüklerinden birisinde yapılan bir hata dolayısıyla kesilen kurbanlık hayvanların derisi satılmaz, bilakis derileri de etleriyle birlikte sadaka olarak verilir.⁴⁷ Bisyevî ise eserinde kurbanlık hayvanın derisinden faydalanmanın caiz olduğunu, satmanın ise mekruh görüldüğünü belirtmektedir.⁴⁸ Câbir’den aktarılan bir rivayette o, kasabın hayvanın derisini yüzmesi karşılığında deriyi şart koşmasını uygun görmemekte, ancak iş bittikten sonra ona verilebileceğini söylemektedir.⁴⁹ Genel olarak baktığımızda mezhep içerisindeki baskın görüşün kurbanlık hayvan derilerinden istifadenin mümkün olduğu, satılmasının ise hoş karşılanmadığı şeklinde ifade edilmesi mümkündür.

İbâdî ulema “*Onlarda sizin için belirli süreye kadar yararlar da vardır*”⁵⁰ ayetinde söz konusu edilen kurbanlık hayvanların yararlarını, o hayvanlara binilmesi ve sütlerinin içilmesi olarak yorumlamaktadır. Belirli bir süreden kasıt ise o hayvanların kurbanlık olarak işaretlenmeleri ve “hedy” olarak isimlendirilmeleri olarak yorumlanmaktadır. Dolayısıyla bir hayvan kurbanlık olarak belirlendikten sonra zaruret hali hariç ona yük yüklenmez. Maruf ölçüler dâhilinde üzerine binilebilir. Yavrusunun emmesinden sonra arta kalan sütün içilmesinde bir beis yoktur, ancak fazla süt almak için hayvan zorlanmaz.⁵¹ Hac için ihrama girmiş kimsenin kurbanlık hayvana binmesi, onu kurbanlık olarak işaretlemesine kadardır. Sonrasında caiz olmaz. Sütünden içmesi caiz olmakla birlikte mezhep içerisinde bu kimsenin zengin olması durumunda sütün kıymeti kadar sadaka vermesi gerektiğine dair bir görüş de bulunmaktadır.⁵²

2.3.2. Kurbanlık Hayvanın Etinin Taksimi

İbâdî âlimlere göre bir insan kestiği kurbanın tamamını tek bir kişiye yedirecek olursa hata etmiş olur, ancak kestiği kurban onun için geçerli olur. Fakat kestiği kurbanın tamamını kendisi yiyen ve başka hiç kimseye yedirmeyen kimsenin yeni bir kurban kesmesi gerekir. İbâdî fukahaya göre kurbanın üçte biri kişi ve ailesi tarafından yenilmeli geri kalan üçte ikilik kısım ise diğer insanlara yedirilmelidir.⁵³ Bununla birlikte İbâdî literatür içerisinde kurbanından hiç kimseye yedirmeyen kimse hakkında “kötü bir iş yapmıştır, ancak kurbanı geçerli olur”

⁴⁵ Ebû Gânim *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*, 2/163.

⁴⁶ İzkevî, *el-Câmi*’, 3/77.

⁴⁷ İzkevî, *el-Câmi*’, 3/79.

⁴⁸ Ebu'l-Hasan el-Bisyevî, *Câmiu Ebi'l-Hasan el-Bisyevî*, 2/1353.

⁴⁹ Şemmâhî, *Kitâbu'l-İzâh*, 2/333.

⁵⁰ el-Hac, 22/33.

⁵¹ İzkevî, *el-Câmi*’, 3/79.

⁵² İzkevî, *el-Câmi*’, 3/81.

⁵³ İzkevî, *el-Câmi*’, 3/77.

şeklinde bir görüş de bulunmaktadır.⁵⁴ Umman müftüsü Halîlî de Peygamberimizin (s.a.v.) “[*Kurban etinden*] yiyin, *sadaka verin ve saklayın*”⁵⁵ hadisi gereği kurbanın üç parçaya bölünmesi ve bunun bir parçasının aile birlikte yenilmesi, birinin sadaka verilmesi, diğer parçanın ise ileride yenilmek üzere saklanması gerektiğini söylemektedir.⁵⁶

2.3.3. Kurbanlık Hayvanın Kaybolması

Kurbanlık hayvanı kaybolan kimsenin kurban ibadetini yerine getirebilmesi için yeni bir hayvan alması gereklidir. Ancak ikinci hayvanı kurban ettikten sonra kayıp hayvanını bulan kimsenin bunu satmasında ya da kesmeden beslemesinde bir beis yoktur. Nitekim mezhep imamı Câbir b. Zeyd bu konuda “*Allah Teâlâ hakkını iki kez almayacak kadar cömerttir*” demektedir.⁵⁷ Bisyevî birinci kurbanı kaybolan ve ikinci kurbanı satın alan kimsenin henüz ikinciyi kesmeden birinciye bulması durumunu ele almakta ve ilk kurbanı kesmesinin daha hoş olacağını söylemektedir. İkisini birden kurban etmesi ise daha faziletli olandır. Bu iki hayvandan birisini satmasında da bir beis yoktur. Burada zikredilen hükümler kesilecek kurbanlığın ceza kurbanı ya da temettü kurbanı gibi vacip kurbanlardan olması durumundadır. Kaybolan kurbanın nafîle olması durumunda ise kurban sahibinin yeni bir kurban alması ya da bir şey ödemesi gerekmemektedir.⁵⁸

2.3.4. Kurban Kesiminde Dikkat Edilecek Noktalar

İster hacda olsun ister sâir mekânlarda, kurban kesecek kimsenin kurban keserken besmele çekmeyi hatırlaması gerekir. Çünkü besmele çekmek, hatırlama ve unutma anında kurbanın sıhhati ve etinin helal olması için gereklidir. Asrın meşhur İbâdî âlimlerinden Halîlî ve meşhur muhaddis Kannûbî’ye göre kurban kesme esnasında besmeleyi kasten ya da unutarak terk eden kimsenin kurbanı sahih olmaz. Kesilen kurbanın etinin yenilmesi de helal değildir. Eğer kesilen kurban vacip kurbanlardan ise yeni bir kurban kesilmesi gerekir.⁵⁹ Bu hükmün dayanağı ise şu ayet-i kerimedir: “*Üzerine Allah’ın adı anılmadan kesilen hayvanlardan yemeyin. Kuşkusuz bu büyük günahdır.*”⁶⁰

Ayrıca kurban keserken niyet edilmesi ve kesilecek hayvanın kibleye çevrilmesi gereklidir. İbâdî fıkhdındaki bir görüşe göre besmele çekilmeden, niyet edilmeden veya kibleye çevrilmeden kesilen hayvanın kesimi şeriata uygun olmaz ve eti yenilmez. Diğer bir görüşe göre ise hayvan, besmelenin terki durumunda haram olurken, niyet edilmemesi ya da kibleye çevrilmesi sebebiyle haram olmaz.⁶¹

⁵⁴ İzkevî, *el-Câmi’*, 3/82.

⁵⁵ Rebi’ b. Habîb el-Ferâhîdî, *el-Câmiü’s-Sahîh* (Umman Sultanlığı: Vizâratü’l-Evkaf ve’ş-Şuun edDiniyye, Saltanatu Uman, 1. Basım, 2011/1432) 140, (No:110).

⁵⁶ Mi’velî, *el-Mu’temed fi Fikhi’l-Hacci ve’l-Umre*, 460.

⁵⁷ Ebû Bekir el-Kindî, *el-Musannef*, 6/602.

⁵⁸ Ebu’l-Hasan el-Bisyevî, *Câmiu Ebi’l-Hasan el-Bisyevî*, 2/1354.

⁵⁹ Mi’velî, *el-Mu’temed fi fikhi’l-hacci ve’l-umre*, 461-462.

⁶⁰ el-En’âm, 6/121.

⁶¹ *Mevsuatü’l-fikhi’l-İbâdî, el-hac, el-eymân, el-keffarât ve’n-nüzür, ez-zebâih*, İshraf: Abdullah b. Muhammed b. Abdullah es-Siyâbî, Bu cildi hazırlayan: Muhammed Kâsım el-Mensî, tkd. Muahmed Kemalüddin İmam (Umman sultanlığı: Vizâratü’l-Evkâf ve’ş-Şuuni’-d-Diniyye, 2017), 4/344-45.

Müslüman kimsenin kurbanlık hayvanını Yahudî, Hristiyan, Mecusîlikten Yahudîliğe dönmüş kişiler ya da sünnetsiz kimseler kesemez.⁶² Bu durum ibadet amacıyla kesilen hayvanlar hakkındadır. Yenilmesi için kesilen hayvanlarda ehl-i kitaptan olan zimmîlerin kestiği hayvan yenilebilir. Harbî olanların kestikleri ise tartışmalıdır. Baskın olan görüş onların kestiğinin yenmeyeceği yönündedir.⁶³ Kişinin kendi kurbanlık hayvanını kesmesi müstehaptır. Keserken kendi ismini söyleyerek “Allah’ım falan kimseden kabul eyle” der.⁶⁴

Kurbanlık hayvan doğuracak olursa yavrusu da onunla birlikte kesilir.⁶⁵ Kurbanlık hayvanın karnında yavrusunun olması durumunda ise bakılır. Eğer ceninin azaları tamamlanmış ise annesinin kesimi onun da kesimi sayılır. Azalarının tamamlanmasının ölçüsü ise kıllarının/tüylerinin olmasıdır. Çünkü bu durum ona hayat üflenmiş olduğunun delilidir. Azaları tam olarak belirginleşmemiş, tüyleri çıkmamış cenin için ise annesinin kesimi bir şey ifade etmez. Çünkü cenin canlı değildir. Dolayısıyla eti de yenmez.⁶⁶

Sonuç

Müntesiplerinin hem itikatta hem amelde mezhebi olan İbâdiyye mezhebi, günümüzde Umman başta olmak üzere Libya, Cezayir, Tunus gibi ülkelerde hala varlığını sürdürmektedir. Mezhep mensupları da itikatta olduğu gibi kurban hükümleri dâhil olmak üzere fikhî hükümler konusunda mezhebe tâbi olmaya devam etmektedir. İbâdiyye mezhebinde kurban kesmenin sünnet oluşu onları bu uygulamadan geri koymamış, İslam dünyasının geri kalan bölgelerinde olduğu gibi İbâdiyye mezhebinin baskın olduğu yerlerde de kurban kesimi ve buna bağlı adetler canlılığını korumaya devam etmektedir.

İbâdiyye mezhebinde yer alan kurban ile alakalı meseleleri incelediğimiz bu tebliğde yer alan hükümlere baktığımızda, İbâdîlerin birçok noktada Sünnî mezhepler ile ittifak halinde olduğu görülecektir. Bu çok doğaldır, nitekim İbâdîler kitap, sünnet, icma, kıyas gibi temel delil ve yöntemlerin kabulü noktasında diğer mezheplerden ayrılmamaktadır. Buna binaen kaynak olarak kabul edilen ayetler ve sünnet malzemesi aynı ya da benzer olmaktadır. Bu da ortaya çıkan hükümlerin aynı veya benzer olması sonucuna götürmektedir.

Sonuç olarak baktığımızda, İbâdîlerin kurban ile alakalı birçok hükmünün Sünnî mezheplerden biri ile örtüştüğünü söylemek ve diğer mezheplerden farklı ya da dikkat çekici görüşlerini iki başlık altında toplamak mümkündür. Bunlardan birincisi, kurban olacak hayvanların yaş sınırı ile alakalıdır. Onlara göre kurban olmak için ineğin iki yaşını, devenin ise beş yaşını doldurmuş olması şartı bulunmamakta, bu sınırların altında olan hayvanların da kurban olarak kesilmesi sahih kabul edilmektedir.

İkinci mesele ise birincisi ile alakalı olarak inek ve deveyi ortak olarak kesecek kimselerin sayılarının, hayvanların yaşları ile doğru orantılı olarak değişmesidir. Onlara göre bir yaşını doldurmuş inek üç kişi için, iki yaşını doldurup üç yaşından gün almış inek beş kişi için yeterli olurken üç yaşının üzerinde olan ineklere ise yedi kişi ortak olarak girebilmektedir.

⁶² Ebû Bekir el-Kindî, *el-Musannef*, 6/603.

⁶³ *Mevsuatü'l-fikhi'l-İbâdî*, 4/361.

⁶⁴ Ebû Bekir el-Kindî, *el-Musannef*, 6/605.

⁶⁵ Ebû Gânim el-Horasânî, *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*, 2/165.

⁶⁶ *Mevsuatü'l-fikhi'l-İbâdî*, 4/342.

Develerde ise bir yaşından büyük olan ancak henüz beş yaşından gün almamış develer sadece bir kişi tarafından kurban edilebilmekte, bunlara ortak olarak girilememektedir. Dört yaşını doldurup beş yaşından gün almış deve beş kişi, beş yaşını doldurup altı yaşından gün almış deve ise kurbanlık olarak yedi kişi için yeterli olmaktadır. Altı yaşından gün almış devenin dokuz kişi için kurban olarak kabul edileceğine dair bir görüş olmakla birlikte bu görüşün diğer görüşler yanında şaz olarak kaldığını belirtmiştik.

Bunların yanında kurbanlık hayvandan canlı olarak ya da ölümünden sonra faydalanma, kesimi esnasında gerekli bazı şartlar vb. bazı konularda İbâdîlerin dikkat çekici birtakım görüşleri bulunmaktadır. Bunlar metin içerisinde zikredildiği için burada tekrarlanma ihtiyacı duyulmamıştır.

Son olarak şunu belirtmek mümkündür. Söz konusu hükümlerin İbâdî muhitlerde halen uygulanmaya devam ettiğini belirtmiştik. Ancak kişinin kurbanını kendi kesmesi gibi durumlar, modern dünyanın getirdiği şartlar dolayısıyla şehirde yaşayan kimseler için tatbiki zor hatta yer yer imkânsız hale gelmiştir. Bu gibi bazı uygulamaların kırsal bölgelerde ise halen devam ettirilmeye çalışıldığı gözlemlenmektedir.

Kaynakça

- Ateş, Orhan. *Günümüz Uman İbâdiyyesi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.
- Bisyevi, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed. *Câmiu Ebi'l-Hasan el-Bisyevi*. 4 cilt, thk. Süleyman b. İbrahim Babziz el-Vercelânî ve Davud b. Ömer Babziz el-Vercelânî, Maskat: y.y. 2008.
- Cîfâlî, Ebû Tahir İsmail b. Musa. *Kavâidü'l-İslam*. tsh. Abdurrahman b. Ömer, 2 cilt, thk. Ahmed b. Salih eş-Şeyh Ahmed. Seeb/Umman Sultanlığı: Mektebetü'd-Dâmirî, 5. Basım, 2015/1436.
- Dârekuṭnî, Ebû'l-Ḥasen 'Alî b. 'Omer el-Bağdâdî. (ö.385/995). *Sünenu'd-Dârekuṭnî*. 5 cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1424/2004.
- Ettafeyyiş, Muhammed b. Yusuf. *Şerhu kitâbi'n-nîl ve şifâi'l-alîl*. 10 cilt. Cidde: Mektebetü'l-İrşâd, 1985.
- Ferâhîdî, Rebi' b. Habîb. *el-Câmiü's-Sahîh*. Umman Sultanlığı: Vizâratü'l-Evkaf ve'ş-Şuun edDiniyye, 1. Basım, 2011/1432.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. "İbâziyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/256-261. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Göksün, Ahmet Faruk. *İbâdî Fıkıhının Tarihsel Gelişimi (Umman Örneği)*. İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Göksün, Ahmet Faruk. "Klasik Dönem İbâdî Fıkıh Literatürü", *BEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (Haziran 2022), 107-136. <https://doi.org/10.33460/beuifd.1090977>.
- Halîlî, Ahmed b. Hamed. *el-Fetâvâ*. Umman Sultanlığı: Vizâretü'l-Evkâf ve'ş-Şuuni'd-Diniyye Mektebü'l-İftâ, 2013.

- Horasânî, Ebû Gânim Bişr b. Gânim. *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*. 3 cilt. thk. Muhammed b. Yusuf Ettafeyyiş, Mustafa b. Salih Bacu. Vizâratü't-Türâsi'l-Kavmi ve's-Sekâfe Saltanatu Uman: 1. Basım, 2008/1428.
- İbn Mâce, Ebû 'Abdullâh Muḥammed b. Yezîd el-Ḳazvîni (ö.273/887). *es-Sünen*. 5 cilt. Kahire: Dâru't-Te'sîl, 1435/2015.
- İzkevî, Ebû Câbir Muhammed b. Ca'fer. *el-Câmi'*. 10 cilt. tsh. Ahmed b. Salih Şeyh Ahmed. Vizâratü't-Türâsi ve's-Sekâfe Saltanatu Uman: 3. Basım, 2018/1439.
- Kindî, Ebû Bekir Ahmed b. Abdullah b. Musa. *el-Musannef*. 20 cilt. thk. Mustafa b. Salih Bâcû. Vizâratü'l-Evkâf ve's-Şuûni'd-Diniyye Saltanatu Uman: 1. Basım, 2016/1437.
- Mevsuatü'l-fikhi'l-İbâdî, el-hac, el-eymân, el-keffarât ve'n-nüzûr, ez-zebâih*, İşraf:Abdullah b. Muhammed b. Abdullah es-Siyâbî, Bu cildi hazırlayan: Muhammed Kâsım el-Mensî, tkd. Muahmmmed Kemalüddin İmam, Umman Sultanlığı: Vizâratü'l-Evkâf ve's-Şuûni'd-Diniyye 1. Basım, 2017.
- Mevsüatü'l-âsar el-fikhiyye li'l-İmâm Ebi Ubeyde Müslim b. Ebi Kerime et-Temîmî*, 2 cilt, Derleme ve Talik: İbrahim b. Ali b. Bulurvah, Umman Sultanlığı: Vizaretü'l-Evkâf ve's-Şuun ed-Diniyye, 1. Basım, 2018/1438.
- Mi'velî, Mu'tasım b. Saîd. *el-Mutemed fi fikhi'l-hacci ve'l-umre*. Beyrut/Lübnan: Mektebetü'l-İstikâme.
- Nâmî, Amr Halife. *Dirâsât ani'l-İbâdîyye*. Tunus: Daru'l-Garbi'l-İslamî, 2012.
- Özkuyumcu, Nadir. "Rüstemîler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/295-296. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Sâlimî, Nüreddin Abdullah b. Humeyd. *Cevherü'n-Nizâm fi İlmevi'l-Edyân ve'l-Ahkâm*. 2 cilt. Umman Sultanlığı: Vizaretü'l-Evkaf ve's-Şuûn ed-Diniyye, 2. Basım, 2018/1439.
- Şemmâhî, Âmir b. Ali. *Kitâbu'l-İzâh*. 4 cilt. Umman Sultanlığı: Vizâratü't-Türâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1999.

CAFERİLİK’TE KURBAN

Ahmet NİYAZOV*

Giriş

Caferîlik fikhî bir tanımdır. Bu fikhî mezhep, bazen İmâmiyye Şîası, bazen de İsnâaşeriyye isimleri ile anılmaktadır. İmamet anlayışını dinin esaslarından kabul etmesi hasebiyle İmâmiyye, “on iki imam” sistemini benimseyen Şîî fırkası olması hasebiyle de bu fikhî ekole İsnâaşeriyye denilmiştir. Mezhebin fikhî görüşleri altıncı imam Ca’fer es-Sâdık’a nisbet edildiği için fikhî mezhepler arasında adı Ca’feriyye veya Ca’ferîliktir.¹

Gelişen dünyada yeni içtihadî meseleler mezheplerin birbirleri arasında fikir alış-verişi ve çözüm yolları arama konusunda iş birliklerini zorunlu hale getirmiştir. Geçmişte “takribü’l-mezâhib” çalışmaları adı altında bu ilişkiler belli bir mesai şekli oluşturabilmişti. Bu çerçevede farklılıklar gözden geçirilmiş özellikle de Ca’ferîlikle Ehl-i Sünnet arasında bulunan mevcut içtihadî duruma dikkat çeken yaklaşımlar olmuştur. Abdulaziz Dihlevi *Tuhfetü İsnâaşeriyye* eserinde bundan bahsetmiş, Mahmud Şükri el-Alusi *Muhtasar*’ında Ehl-i Sünnet ve Şîa arasında ihtilafî konuların toplam sayınının 123 olduğunu, Şerif el-Murtaza ise bunun 110 olduğunu, Mutahhar el-Hillî ise İmâmiyye ile cumhur arasındaki ihtilafî meseleleri ele alarak taharet konularında 29, namaza bağlı 72, humusa bağlı ise 17 mesele olduğunu daha net rakamlarla vermiştir.²

Gördüğümüz kadarıyla ulemeden hem Ca’ferî, hem de Sünnî birçok alim mesele ile yakından ilgilenmiştir. Aslında bu durum içtihat geleneğine sahip İslâm hukukunun doğasını yansıtmakta, işin mezhep içi farklılıklar olduğu kadar küçük olduğunu ve mezheplerin daha sık karşılaşmaları önünde bir engel olmayacağını göstermektedir.

Kurban konusu Ca’ferî fikhî literatüründe genel olarak hacla ilgili bölümde yer almaktadır. Diğer bazı mezheplerin fikhî literatüründe görülen “Kitâbü’l-udhiyye” gibi özel başlık altında tüm kurbanlık konularını ihtiva edecek şekilde rastlamak zordur. Mezhebin temel hadis kaynaklarında olduğu gibi fikhî literatüründe de kurban ve kurbanlık konuları belli başlı bazı konular içerisinde yaygın halde işlenmiştir. Bu konu daha çok hac amellerinden, özellikle de

* Doç. Dr., Azerbaycan İlahiyat Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Bölüm Başkanı, ahniyazov@hotmail.com.

¹ Daha geniş bilgi için bk. Ethem Ruhi Fırlalı, “İsnâaşeriyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/142-147.

² Mutahhar el-Hillî, *Nehcü’l-hak ve keşfü’s-sıdk* (Beyrut, 1982), 457.

temettü haccı ile ilgili konular arasında hedy ile ilgili ahkâma dair konular irdelenirken vacip olan hedy kurbanlığı hakkında bilgi verilmekte, adeten bunun akabinde müstehap hükmünde olan kurbandan da söz edilmektedir. Bazen de özel başlık ihtiva edecek şekilde ele alınsa da genellikle hac konusu içerisinde irdelenmektedir. Yusuf el-Bahrani, *el-Hadaikü'n-Nadira* eserinde konuyu fikhî açıdan en geniş ele alan âlimlerden biridir. O da kurban konusunu eserinde “المقام الخامس، في الأضحية”³ altında incelemiştir.⁴ Bu bölümde bayram günleri, hac ibadeti yapanların kurbanlıkları irdelendikten sonra hac yapmayanların ibadet niyeti ile kestikleri kurbanlıklar ve onlara bağlı bilgilere yer verilir. Bu hususun Ca'ferî literatürü için genel bir durum arzettiğini de söylemek mümkündür. Şöyle ki bu mezhebin “İstilahat-i fikihiyye” çalışmaları ile ilgili eserlerinde de durumun bundan farksız olduğunu görmek mümkündür.⁵

1. Kurbanla İlgili Terimler

Kelimelerin özel ve özgün anlam yüklü terkipleri sayılan istilahlara⁶ her bilim dalı ve aynı zamanda bazen de her bir fırkaya özgü özel terimlerdir. Genel olarak fıkıh bilim dalı açısından istilahlara aynı olsa da farklı mezhepler açısından bu istilahlara gerek zahiri bakımdan ve gerekse de anlam ve hükümleri bakımından farklılık arz etmektedirler. Bu bakımdan Ca'ferîlikte kurbanla bağlı istilahlara gözden geçirmek yerinde olacaktır:

Yevm-i nahr: İslâm fikhında genel olarak kurban bayramının birinci gününden dördüncü günü günbatımına kadar zamana⁷ kurban kesme günleri anlamında olan “eyyami-nahr” Ca'ferî mezhebine göre iki farklı günleri ihtiva etmektedir;

1. Bayram günleri hac farızasını yerine getirenler dışındaki Müslümanlara kurban kesmek müekked müstehaptır ve Ca'ferî fikhında bu günlere “eyyâmü't-teşrik” denilmektedir. Bu günler bayramın birinci gününden (Zilhicce ayının 10'undan) başlayarak 3 gündür. Kurban kesme vaktinin en faziletli anı bayram günü güneş doğduktan sonra bayram namazının kılındığı ve iki hutbe okunduktan sonraki zaman olsa da⁸ genel olarak kurban kesme vakti bayramın birinci günü güneş doğduktan sonra başlar. Dolayısı ile Ca'ferîlikte bayram namazından önce de kurban kesilebilir. Bu konuda isnad edilen rivayet şöyledir:

Musa b. Cafere “*Minada (hacıların) kurban kesme günlerinin kaç gün olduğunu*” sordum.

- *Dört gündür*, dedi. Ona, Mina dışındakilerin kurbanını sordum:

- *Üç gündür*, dedi.⁹

2. Yukarıda kaydedilen rivayete binanen görülmektedir ki, Mina'da olan hacılar için “eyyâm-ı nahr” yani kurban kesme günlerinin sayısı bayram günleri kadar, yani dört gündür. Şu da

³ “Beşinci başlık, kurban hakkında.”

⁴ Yusuf el-Bahrani el-Muhakkık, *el-Hadaiku'n-nadira fi ahkami urati't-tahira*, thk. Muhammed et-Taki el-İravani (Kum, t.y.), 17/199.

⁵ Ali Ekber Feyz el-Mişkini, *Kitabu Mustalahati'l-fikihiyye* (Kum, 1989), 553.

⁶ Halim Öznurhan, “İstilah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınevi, 2020) 2/575-576.

⁷ İslâm'da genel olarak ibadetler ve sair gibi zamana bağlı şeylerin hesaplanması ve yerine yetirilme kameri takvimle belirlenmektedir. Bu takvime göre bir sonraki günün başlangıç anı güneşin battığı, yani akşam namazının girdiği andır. Akşamla başladığı için bir günün gecesi evvel, gündüzü sonra gelir. Mesela, haftanın beşinci günü olan cuma gününün akşam (gece) kısmı önce gelir ve miladi takvime göre dördüncü günün sonundan başlar. Bu sebebledir ki örf-adetimizdeki elçilik, düğün, gibi işlerin yerine yetirilme zamanı seçilen cuma akşamı hiç de tesadüfi değil ve de haftanın dördüncü günü de değil, mübarek sayılan cuma gününün yani vakti girmiş cumanın akşam kısmıdır.

⁸ M.C. Mağniyye, *Fıkhü'l-İmâm Cafer es-Sadık*, 2/231.

⁹ Amili, *Vesâilu's-Şia*, 14/92.

var ki, bayram günleri hacda olanlara kurban kesmek vaciptir ve Ca'ferî ulema arasında tertibe riayet ederek önce akabe cemresini taşlamak, sonra traş olmak ve sonra kurban kesmenin daha faziletli olacağı da kaydedilenler arasındadır.¹⁰

Nezir/Adak kurbanı: Nezir, insanın hayır bir işi yapmayı ya da yapılmaması daha iyi olan bir işi Allah rızası için terk etmeyi kendisine ahdetmesidir.¹¹ Ca'ferilikte kurban ibadeti hükmü sünnet/müstehap olduğu halde, kişi dini bakımdan mesul olmadığı halde, müslümanın kendi isteği neticesinde kendisine vacib olan kurbanı “nezir yahut adak kurbanı” denir. “Fılan işim olursa kurban keseceğim” yahut “şu deritten kurtulursam bir kurban keseceğim” şeklinde niyet etmekle müslüman ahdetmiş olur. Eğer arzusu yerine gelmiş olsa nezreden için bu kurbanı kesmesi vacip olur. Ancak bununla birlikte adağın vacipliği bir şeyin adanmasından sonra yürürlüğe girer.¹² Bir işi yapmayı nezreden kimse, onu nezrettiği ve belirttiği şekilde yerine getirmelidir. Kocasının izni olmaksızın nezreden kadının nezri batıl sayılmıştır.¹³

Adak kurbanının etinden adakta bulunan kişi ve ailesi de yiyebilir. Eğer adak adarken etinden yememeyi nezrederse o halde yemesi caiz olmaz.

Akika kurbanı: Yeni doğan çocuk için Allah'a şükür alameti olarak kesilen kurbanı aki-ka kurbanı denir. Küleynî'nin rivayeti olarak nakledildiğine göre İmam Ca'fer es-Sâdık şöyle demiştir: “Çocuk doğumundan sonra yedinci güne kadar rehine gibidir. Yedinci günde adı konulur ve kendisi için akika kurbanı kesilir.”¹⁴ Akika kurbanının etinden kendisi için kesilen çocuğun annesinin yemesi mekruh sayılmıştır.¹⁵

Nahr ve zebh: Bu iki kelime hayvanların kesimi ile ilgili terimlerdir. Koyun, keçi, inek ve manda gibi hayvanların çene altı hizasından boğaz kısmından (nefes borusu, yemek borusu ve iki damarı) boğazlamaya denir. Deve ve at gibi hayvanların ise göğüs hizasından, yani hayvanın göğsü üstünden bıçak vurup boğaz damarını kesme eylemine nahr denilir.¹⁶ Ca'ferî fikhında her hayvanın kendine has kesilme usulüne göre boğazlanması şarttır. Zebh usulü ile kesilen hayvanların nahredilmesi yahut nahr usulü ile kesilmesi gereken hayvanların da zebhedilmesi haramdır. Bu durumda kesilen hayvan meyte hükmünde, yani kendiliğinden ölmüş kabul edilir.¹⁷ Bu konu üzerine Ca'ferilikte fikhî bir kaide de bina edilmiş,¹⁸ her bir hayvan türüne onu boğazlama şekli tahsis edilmiştir. Fiilî olarak bunlarla amel edilmemesi ve usule uygun kesilmemesi caiz değildir.

Evdac: Hayvanın boğazının iki yanındaki şah damarları ile nefes borusu (hulkum) ve yemek borusuna “evdac” denir. Hem zebh, hem de nahr usulü ile hayvan keserken bu dörd uzvun kesilmesi gerekir. Ca'ferî fikhında, heyvan zebh olunurken dört damarın (evdacın) tam kesilmesi onun etinin helal sayılması için şarttır. Bu damarlar kesilip bir müddet bekledikten sonra hayvanın damarlarında ve başka organlarından geriye kalan kanları temiz sayılır. Kes-

¹⁰ İbn İdris el-Hillî el-Muhakkık, *Kitabu's-Serâir* (Kahire, 1989), 1/602.

¹¹ Ruhullah Musevi el-Humeynî, *Tam İlmihal*, 320.

¹² Mehmet Keskin, *Ca'ferî İlmihali* (Ankara, 2010), 421.

¹³ Humeynî, *Tam İlmihal*, 320.

¹⁴ Küleynî, *el-Kâfi*, 6/26.

¹⁵ Keskin, *Ca'ferî İlmihali*, 419.

¹⁶ Mişkinî, *Kitâbu Mustalahati'l-fikhîyye*, 533.

¹⁷ Mişkinî, *Kitâbu Mustalahati'l-fikhîyye*, 533.

¹⁸ “إن كل منحور مذبح حرام، و كل مذبح منحور حرام”/ “Nahredilen bir hayvanın zebhedilmesi haramdır, zebhedilen bir hayvanın nahredilmesi de haramdır.” Bk. Mişkinî, *Kitâbu Mustalahati'l-fikhîyye*, 533.

me eyleminin arka ve enseden değil ön kısmından ve boğazdan yapılması şarttır. Hayvan can vermedikçe omuriliği vurulmamalı, boynu kırılmamalı ve kafası bedeninden ayrılmamalıdır. Çünkü hayvanın canı çıkmadan bu gibi eylemler hayvana karşı eziyettir ve caiz değildir.¹⁹

2. Kurbanın Hükümü

Ca'ferilikte kurban hükümlerine gelince iki vacip kurban vardır. Kalanları ise sünnettir. Vacip kurbanlardan biri "hedy" kurbanıdır. Temettü haccına niyet edenlerin Kurban Bayramı günü Mina'da kestikleri kurbanı "hedy" denilmektedir. Bu kurbanın hükümü vaciptir.²⁰ Muhammed Cevad Mağniyye'ye göre Ca'ferilikte kurbanın vacip olduğu tek yer temettü haccıdır.²¹ İfrad haccı ve kıran haccına niyet edenlere kurban vacip olmaz.

Diğer vacip kurban akika kurbanıdır. Yeni doğan kız veya erkek çocuk için akika kurbanı kesmek vaciptir. Hz. Fatıma, oğullarının saçlarını tıraş etmiş ve saçlarının ağırlığına gümüş tasadduk etmiştir.²² Ca'ferilikte bu kurbanın vacipliği çocuğun babasının maddi açıdan durumuna bağlıdır. Mali durumu elverişli olmayan kimse, bu kurbanı kesmekle yükümlü olmaz.²³

İsmail kurbanı olarak meşhur olan udhiyyeye gelince Ca'ferî mezhebinde bunun hükümü müstehaptır.²⁴ Kevser suresinin "*Rabbin için namaz kıl ve kurban kes!*"²⁵ ayeti buna delil olarak kabul edilir. Bu ayete göre Yüce Allah, bayram namazından sonra kurban kesmeyi emretmiştir. Aynı zamanda Allah Resülü bayram namazından sonra iki koç kesmiştir.

Kurbanla ilgili Ehl-i Sünnet mezhepleri arasında müstehab olan deliller arasında İbn Abbas'tan gelen rivayet aynı zamanda Ca'ferî ulema tarafından da zikredilen rivayettir. Rivayet şöyledir: Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu duydum: "*Üç şey var ki, bana farz, ancak size nafiledir: Vitir namazı kılmak, kurban kesmek ve duha (işrak; kuşluk) namazı kılmak.*"²⁶

İmam Cafer Sadık'tan bu konuda gelen rivayet ise şöyledir: "*Kesilen kurbanın kanunun ilk damlası yere düşünce kurban sahibinin günahları bağışlanır.*" Sonra buyurdu: "*Bakınız, Allah Habil'in kurbanını nasıl kabul, Kabil'in kurbanını ise reddetti.*"²⁷

Müminlerin emiri Hz. Ali'den gelen rivayet ise şöyledir: "*Eğer insanlar kurban kesmelerinde ne tür bir fazilet olduğunu bilselerdi, borç alır ve kurban keserlerdi. Kesilen hayvanın yere düşen ilk damla kanı ile kurban sahibinin günahları bağışlanır.*"²⁸

Kurban ibadetinin müekked sünnet olması hakkında Ca'ferî mezhebi ulemasının icması bulunmaktadır.²⁹ Bu hüküm hakkında Bahrani, Ehl-i Sünnet mezheplerinin de görüşünü kaydederek "âmmenin çoğunluğunun da görüşü" demiştir.³⁰ Mezhep içerisinde İbn Cüneyd'in kurbanın vacip olduğu hükmü üzerine açıklamaları da gerek Bahrani ve gerekse de Mağniyye

¹⁹ Keskin, *Ca'ferî İlmihali*, 417.

²⁰ M.C. Mağniyye, *Fıkhü'l-İmam Cafer es-Sadık*, 2/230.

²¹ M.C. Mağniyye, *el-Fıkh ale'l-mezahibi'l-hams*, 1/264.

²² Küleynî, *el-Kâfi*, 6/33.

²³ Keskin, *Ca'ferî İlmihali*, 418.

²⁴ Mağniyye, *Fıkhü'l-İmam Cafer es-Sadık*, 2/230.

²⁵ el-Kevser 108/2.

²⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/231.

²⁷ Amili, *Vesâilü's-şia*, 14/207.

²⁸ Şeyh Sadük, *İlelu's-şerâi'*, 2/440.

²⁹ Bahrani, *el-Hadaikun-Nadira*, 17/200-204.

³⁰ Bahrani, *el-Hadaikun-Nadira*, 17/200-204.

tarafından kaydedilerek konuyu kendi görüşleri açısından değerlendirmeye tabi tutmuşlardır.³¹ Rivayetlerin geneline yakını ele alan M. C. Mağniyye onların delalet ettiği mana bakımından: “Kur’an’ın sarıh bir nassın olduğu konularda hiçbir mezhep arsında ihtilaf yoktur, ihtilaf nas olmadığı hallerde söz konusudur.” diyerek kurbanın hükmünün icmayı yansıttığını beyan etmiştir.³²

3. Kurbanlık Hayvanlar ve Onların Vasıfları

Diğer mezheplerde olduğu gibi Ca’ferilikte de kurbanlık hayvanlar deve, inek, koyun ve keçiden ibaret olmakla evcil olan hayvanlarla münhasırdır.³³ Bu konuda Ca’ferî ulema Kur’an-ı Kerim’den kurbanlık hayvanlarla ilgili ayeti delil getirmektedirler. İlgili ayet şöyledir: “Allah’ın onlara rızık verdiği (dört ayaklı) hayvanların üzerine (onları kestikleri zaman) Allah’ın adını ansınlar (Bismillah desinler).”³⁴

Kurbanlık hayvanların yaşlarına gelince deve 5 yaşını, inek ve keçi 2 yaşını, koyun ise 1 yaşını doldurmuş olmalıdır. Mezhep âlimlerinden bazıları koyunun yaşı ile ilgili farklı bir görüş ileri sürmekte ve koyunun en az 8 aylık da olabileceği görüşündedirler.³⁵ Kurbanlık hayvanlar sağlıklı olmalı, herhangi bir uzvunun eksik olmaması gerekir. Yumurtaları çıkarılmış yahut burulmuş bir hayvanın kurban edilmesi caiz değildir.³⁶

Ca’ferilikte bir kişi hem kendisinin, hem de ailesinin adına bir hayvanı kurban kesebileceği gibi küçükbaş hayvanlar da dâhil olmakla bir hayvan için birkaç kişinin müşterek kurban kesmesi de caizdir. Bu sayı yetmiş kadar dahi olabilir.³⁷ Burada sayı sınırlaması yoktur. Bu konuda isnat edilen rivayet İmam Rıza’dan sorulan soru üzerinedir. Sorulan soruya İmam’ın verdiği cevap şöyledir:

“(Ey İmam) Mekke’de kurbanlık almak bize zor gelmektedir. İki kişi bir koyunu müşterek kesebilir mi?”

“-Evet. Yetmiş kadar (müşterek kesebilir), dedi.”³⁸

Hayvanın canı tam çıkmadan önce derisi yüzülmemeli ve hayvanı keserken omurga kemiğinde bulunan iliğe kadar da ulaşılmamalıdır. Hayvanın canı çıkmadan önce, kafasını gövdesinden ayırmak haramdır; ama bu işle hayvanın eti haram olmaz.

Kesilen hayvanın etinin helal olması için hayvanı kesen kişinin Müslüman olması şarttır. Kâfir kimsenin kestiği meyte ve necaset hükmünde olduğu için yenilmesi haramdır.³⁹ Kitap ehlinin kestiğinin hükmü hakkında mezhep içerisinde iki farklı görüş bulunsa da meşhur görüşe göre bu caiz değildir.⁴⁰ Hristiyan ve Yahudi gibi ehl-i kitap olanlar mezhep esaslarına göre kâfir ve aynı zamanda müşrik addedilmektedir.⁴¹ Nitekim Şîî müfessirlere göre, “Kâfir kadınları

³¹ Bahrani, *el-Hadaikun-Nadira*, 17/200-204; Mağniyye, *Fikhu'l-İmam Cafer es-Sadık*, 2/231.

³² Mağniyye, *el-Fıkh ale'l-mezahibil-hams*, 1/268.

³³ Bahrani, *el-Hadaiku'n-Nadira*, 17/208.

³⁴ el-Hacc 22/34.

³⁵ Mağniyye, *el-Fıkh ale'l-mezahibil-hams*, 1/265.

³⁶ Keskin, *Ca'feri İlmihali*, 416.

³⁷ Bahrani, *el-Hadaikun-Nadira*, 17/206.

³⁸ Amili, *Vesâilü's-şia*, 14/119.

³⁹ Mişkinî, *Fikhu'l-İmam Cafer es-Sadık*, 445.

⁴⁰ Şii literatürünün büyük bir kısmında ehl-i kitap kâfir hükmündedir. Bk. Mişkinî, *Fikhu'l-İmam Cafer es-Sadık*, 6. Çünkü bazı ulemaya göre küfür İslam'ı, bu dinin esaslarını ve aynı zamanda dinin zaruriyetini inkar edenlere denir.

⁴¹ Tüsi Ebû Cafer Muhammed b. el-Hasan Şeyhu't-Taife, *el-Udde fi Usulü'l-Fıkh* (Kum, 1996), 1/339; Küfî Muhammed b.

*nikahınızda tutmayın!*⁴² ayetindeki nikahlanması haram olan kâfir kadınlar mümin olmayan müşrikler olduğu gibi ehl-i kitabı da içine alır.⁴² Buna göre kitap ehli olmayan müşrikler gibi ehl-i kitabın kestiği hayvan da murdar ve haram olur. Şîu ulemadan çağdaş merci-i taklid Iraklı müçtehit Sistani'ye göre kitap ehli olan kâfir, her ne kadar hayvanı keserken besmele çekse dahi kestiği hayvan helal sayılmaz.⁴³ İster erkek ister kadın olsun hayvanı kesen kişinin Müslüman olması gerekir. Ancak kesilen kurbanın etinden gayr-i müslim birine verilmesi konusunda ekser ulema cevaza kail olmuştur.

Kesim aleti olan bıçağın demirden bir parça olması, kasabın boğazlarken yüzünü kibleye doğru çevirmesi ve hayvanı keserken Allah'ın ismini anarak "Allahu Ekber", "Bismillah", "El-hamdulillah", "La ilâhe illallah" gibi "Allah" ismini içeren herhangi bir zikirle anması şarttır. Kesilen kurbanın eti üçe taksim edilir. Bir kısmının fakirlere verilmesi, bir kısmının da konu komşu ve görenlere hediye edilmesi, diğer bir kısmının ise ev halkınca yenilmesi müstehaptır.

Gerek kurbanlık hayvanları ve gerekse de eti yenen hayvanları boğazladıktan sonra hayvanların bazı azalarını yemek haramdır. Onları sayarsak sırası ile şöyledir: 1- Kan. 2- Dışkı. 3- Erkeklik organı. 4- Dişilik organı. 5- Yavruluk. 6- Ur denilen vücuttaki şişkinlik. 7- Erkeklik yumurtaları. 8- Beyinde bulunan nohut şeklindeki hipofiz bezi. 9- Omurilik (Omurga kemiğinde bulunan beyaz ilik). 10- Safra kesesi. 11- Bel kemiğinin iki tarafında bulunan sarı renkli iki sinir. 12- Dalak. 13- Mesane. 14- Göz bebeği. 15- Hayvanların tırnakları arasında olup zatü'l-eşaci' denilen şey (parmak diplerinin bulunduğu yer).⁴⁴

Sonuç

Kurban hem ferdî hem de toplumsal yararları olan ibadettir. Bu ibadeti yerine yetirmekle Müslüman birey Allah'ın emrine boyun eğmiş ve kulluk şuurunu korumuş olur. Zengin kurban keserek malını Allah yolunda paylaşmakla birlikte toplumsal hayatta kardeşlik, yardımlaşma ve dayanışma ruhunu pekiştirmekle kalmaz, dünya malına körü körüne bağlanmaktan kurtulma ve malından Allah için paylaşma gibi birçok erdeme de erişmiş olur. Dolayısı ile zengin bu ibadeti yerine yetirmekle fakirin de zengin kullar aracılığı ile elinin genişlemesine, kavuştuğu nimete şükretmesine ve yokluk karamsarlığından kurtulmasına vesile olur. Kurban ibadetinin bu hikmetleri İslâm mezheplerinin temel doktrinleri muhtevasında her bir içtihadın ana temasını teşkil etmektedir.

Her bir İslâm mezhebinde olduğu gibi Ca'ferilikte de kurbanla dair serdedilen hükümlerin yahut konu ile bağlı farklı içtihatların zımında "makâsîd-i diniyye" ve "hikmet-i ilahiyye" esastır. Nitekim kurban ibadeti her şeyden önce kulun Allah'ın emrine boyun eğme ve kulluk bilincini ortaya koyma şuurunu ifade etmektedir.

Başlıklar içerisinde diğer mezheplerden farklı bulunan birtakım hükümler, kaydedildiği üzere ayetler bazında farklı tefsir yaklaşımlarının, hadisler bazında ise farklı rivayet zinciri ve farklı hadis literatürü kaynaklı olmasındandır. Fürûatta bu gibi farklılıkların çok olmadığı

Muhammed el-Eş'as, *el-Ca'feriyyât* (Tahran, 106); Ruhânî Seyyid Muhammed, *Tevzîhul'l-mesâil* (y.y., t.y.), 244.

42 el-Mümttehine 60/10.

43 Kummî Muhammed b. Ali b. Hüseyin b. Babaveyh, *Tefsîru'l-Kummî* (Kum, 1984), 1/10, 2/363; Ayyâşî Muhammed b. Mesud, *Tefsîru'l-Ayyâşî* (Tahran: y.y., 1960), 1/296; Tabatabâi Seyyid Muhammed Kazım el-Yezdî, *el-Mizân fi Tefsîri'l-Kurân*, çev. V. İnce - S. Uçan (İstanbul, 1996), 2/304.

44 <https://www.sistani.org/turkish/book/59/3284/> (Erişim 10 Eylül 2022.)

ğ1, aslında mezhep tasavvurunun nüansını sergileyecek kadar az olduğu görülmektedir. Bu da Ca'ferîlik ve ehl-i sünnet mezhepleri arasında "takrîbul-mezâhib" çalışmaları açısından münbit bir zeminin mevcut olduğunu göstermektedir. Bu gibi fırsatların değerlendirilmesi ve onların geliştirilmesi her zaman ve her platformda kayda değerdir. İçerisinde bulunduğumuz zaman itibariyle bu birlikteliğe olan ihtiyacımızın diğer zamanlardan daha çok olduğunu düşünürsek bunun ne denli önem arz ettiğini yakından hissetmek mümkündür.

Kaynakça

- Amulî, el-Hürr. *Vesâilu's-ş-şia*. Kum, 2011.
- Ayyâşî, Muhammed b. Mesud. *Tefsîru'l-Ayyâşî*. Tahran, 1960.
- Bahrani, Yusuf el-Muhakkık. *el-Hadaikun-Nadira fi Ahkami Itratit-Tahira*. thk. Muhammed et-Taki el-İravani. Kum, t.y.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. "İsnâaşeriyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/142-147. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Hillî, Muhammed b. Mansur b. İbn İdris el-Muhakkık. *Kitabu's- Serâir*. Kahire, 1989.
- Humeynî, Ruhullah Musevi. *Tam İlmihal*. y.y., t.y.
- Keskin, Mehmet. *Ca'ferî İlmihali*. Ankara, 2010.
- Kûfî, Muhammed b. Muhammed el-Eş'as. *el- Ca'feriyyât*. Tahran: y.y., 1960.
- Kummî, Muhammed b. Ali b. Hüseyin b. Babaveyh. *Tefsîru'l-Kummî*. Kum, 1984.
- Mağniyye, Muhammed Cavad. *Fıkhul-İmam Cafer es-Sadık*. Beyrut, 1965.
- Mağniyye, Muhammed Cavad. *el-Fıkh alel-Mezahibil-Hams*. Beyrut, 1982.
- Mişkinî, Ali Ekber Feyz. *Kitabu Mustalahati-Fıkhîyye*. Kum, 1989.
- Mutahhar el-Hillî. *Nehcu'l-hak ve Keşf's-Sıdk*. Beyrut, 1982.
- Öznurhan, Halim. "İstilah". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınevi, 2005.
- Ruhânî, Seyyid Muhammed. *Tevezihul'İmesâil*. y.y., t.y.
- Tabatabâî, Seyyid Muhammed Kazım el-Yezdî. *el-Mîzân fi Tefsîri'l-Kurân*. çev. V. İnce - S. Uçan. İstanbul, 1996.
- Tûsî, Ebû Cafer Muhammed b. el-Hasan Şeyhu't-Taife. *el-Udde fi usûli'l-fıkh*. Kum, 1996.
- <https://www.sistani.org/turkish/book/59/3284/> (Erişim 10 Eylül 2022).

ZEYDİYYE'DE KURBAN

Fatih YÜCEL*

Giriş

Kurban ibadeti İslam'ın şiarlarından biridir. Bu ibadetle ilgili ahkâm dört mezhep öze-
linde ilmi çevrelerde yaygın biçimde bilinmekle birlikte aynı hususu Ehl-i sünnet'in dışında-
ki ekoller için söylemek mümkün değildir. Bu çalışmamızın temel hedefi Şia isimlendirmesi
altında yer almakla birlikte Ehl-i sünnet'e en yakın ekol olarak bilinen Zeydiyye mezhebinde
Kurban ahkâmını temel kaynaklara dayalı olarak ortaya koymaktır. Burada ifade edilmesi ge-
reken ilk husus Zeydiyye isimlendirmesinin daha çok itikadî-siyasi tavır birlikteliğini yan-
sıtıyor olmasıdır. Bu üst isimlendirme içerisinde farklı fikhî ekoller olmakla birlikte bugün
Zeydiyye içerisinde daha çok Hadeviliğin hâkim olduğu bilinmektedir. Bu tür bir daraltmaya
girmeden kurucu dönemi ifade eden hicri II. asırdan müteahhirun döneme kadar sembol isim
ve fakihler üzerinden incelememizi sürdürmeye çalışacağız. Tespit edebildiğimiz kadarıyla
bu konuya dair ne ülkemizde ne de yurt dışında özel bir çalışma yapılmıştır. Çalışmamızın
ana kaynaklarını Zeyd b. Ali'nin (ö. 122/740) *el-Mecmû'u*, Ahmed b. İsâ'nın (ö. 247/861)
Kitâbu Ra'bi's-Sad'ı (*Emâli*), Yahyâ b. Hüseyin'in (ö. 298/911) *el-Ahkâm* ve *el-Müntehab'ı*,
Müeyyed-Billâh'ın (ö. 411/1021) *Tecrid* ve *Şerhu't-Tecrid'i*; Nâtik-Bilhak'ın (ö. 424/1033)
et-Tahrîr'i, Ebû Abdullah Alevî'nin (ö. 445/1053) *el-Câmi'u'l-Kâfi'si*, Ahmed b. Süleyman'ın
(ö. 566/1171) *Usûlu'l-Ahkâm'ı*, Cafer b. Ahmed'in (ö. 573/1177) *er-Ravdatü'l-Behiyye'si*,
İbnu'l-Murtazâ'nın (ö. 840/1437) *Kitâbu'l-Ezhâr* ve *el-Bahru'z-Zehhâr'ı*, İbn Miftâh'ın (ö.
877/1472) *el-Munteze'u'l-Muhtâr'ı*, Şevkânî'nin (ö. 1250/1834) *es-Seylü'l-Cerrâr'ı* ve Ahmed
b. Kâsım el-Ansî'nin (ö. 1390/1970) *et-Tâcu'l-Muzheb'i* oluşturmaktadır. Zeydî fakihlerin yu-
karıda yer verdiğimiz eserlerinde konu “kitâbü'l-hac”, “kitâbü's-sayd ve'z-zebâih” içerisinde
“hedy”, “edâhî” ve “akîka” bâblarında ele alınmıştır. Zeydiyye mezhebine dair ülkemizde ya-
pılan çalışmalar gün geçtikçe artmaktadır. Bu nedenle mezhebin kelâm, hadis, fıkıh ve usûl-i
fikha dair yaklaşımlarının detaylarını bu akademik çalışmalara¹ havale ederek burada çok kısa
bir bilgilendirme ile yetinmek, ardından da mezhebin kurban ahkâmı konusunda öne çıkan
görüşlerine temas etmek istiyoruz.

* Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli İslami İlimler Fakültesi Fıkıh Anabilim Dalı, fyecel@yahoo.com <https://orcid.org/0000-0003-4254-9133>.

1. Zeydiyye Mezhebi

Zeydiyye mezhebi hakkında öncelikle şunlar söylenebilir:

“Hicrî II. asrın ilk çeyreğinde Kûfe’de ortaya çıkan, Irak, Taberistan ve özellikle Yemen’de varlığını sürdüren ılımlı bir Şîî fırkasıdır. Kufe merkezli siyâsî bir hareket olarak ortaya çıkan Zeydiyye, başlangıçta Irak-Kûfe fıkıh çevreleriyle aynı muhiti paylaşmıştır. Kufe, Bağdat ve Medine gibi ilim merkezlerinde sürdürülen siyâsî ve ilmî faaliyetler hicrî II. asrın ortalarından itibaren ağırlıklı olarak Taberistan, Gılân, Deylem ve Yemen’e kaymaya başlamıştır.”¹

Zeydiyye’yi diğer fıkıh mezheplerinden farklı kılan en belirgin husus itikadî ve siyasî yönüdür. Bu sebeple Zeydiler;

“Zeydiyye adlandırmasını fikhî bir yapılanmadan çok bir anlayış olarak takdim ederler ve bu adlandırmanın öncelikle Zeyd b. Ali mensupları için kullanıldığını, ancak bunun fikhî görüşlerinde onu taklit etmeyi gerektirmediğini belirtirler. Zeydî müelliflerin tanımları da Zeydîliğin daha çok siyasî bir adlandırma olduğunu göstermektedir.”²

2. Zeydiyye’de Kurban

Kurban, Müslüman bir kimsenin “Kurbîyet/Allah’a yakınlaşmak ve rızasına ulaşmak için belli şartları taşıyan hayvanı usulüne uygun olarak kesmesi” olarak tarif edildiği gibi “bu mak-satla kesilen hayvan” da “kurban” olarak anılmıştır. Müslüman bir kimsenin koyun, keçi, sığır ve deve cinsinden bir hayvanı Kurban Bayramı günlerinde ibadet niyeti ile kesmesine udhiye denir.³ Bu çalışmamızda hac ve umre sırasında haremde kesilen hedy, çocuğun doğumunun ilk günlerinde şükür niyetiyle kesilen akika, bir adak nedeniyle kesilen adak kurbanlarına temas edilmeksizin udhiye kurbanının hükmü ele alınacaktır.

2.1. Kurbanın (Udhiye) Dini Hükmü

Udhiye, Kurban Bayramı’nda kesilen (ذبح) veya boğazlanan (نحر) hayvana denir. İlk dönem Zeydî fakihlerden Müeyyed-Billâh, fıkha dair mufassal eserinde -meşruiyetinde müslümanların ittifakı bulunan- kurban kesmekle ilgili fukahânın verdiği farklı dinî hükümleri nakletmiş ardından da kendilerine göre kurbanın hükmünü farklı hadislerle temellendirerek aktarmıştır. Onun naklettiğine göre dinen aranan şartları taşıyan kimselerin kurban kesmesi Hanefî mezhebinde Ebû Hanîfe, İmam Muhammed, İmam Züfer ve meşhur olan rivayette İmam Ebû Yûsuf’a göre vaciptir, İmam Malik’in de bu görüşte olduğu rivayet edilmiştir.⁴ Bununla birlikte kendilerine göre kurbanın vacip olmadığı ifade ettikten sonra “Güç yetirebilene terk etmemesi

¹ Bu konuda yapılmış çalışmalar için bk. Fatih Yücel, *Zeydî Usûlcülerin Kaynak Anlayışı* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008); Fatih Yücel, “Zeydiyye: Fıkıh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/331-338; Fatih Yücel, “Usûl Yazım Yöntemi Açısından Hicrî VIII.-X. Asra Ait Zeydî ve Hanefî Literatürü”, *TALİD* 11/22 (2013), 305-339; Kadir Demirci, *Zeydiyye ve Hadis* (Ankara: Gece Akademi, 2019); Eren Gündüz, *Zeyd b. Ali, Hayatı, Eserleri ve İslâm Hukuk Düşüncesindeki Yeri* (İstanbul: Düşünce Kitabevi, 2008); Eren Gündüz, “Zeydî Fukahânın Tasnifi: Bülûğu’l-Ereb ve Künûzu’z-Zeheb fi-ma’rifeti’l-mezheb Adlı Eser Çerçevesinde Bir İnceleme”, *Cumhuriyet Theology Journal* 25/3 (2021), 1485-1505; Ahmet Ekinci, *Zeydî Fıkıhının Gelişimi ve Hâdî-İlâh* (İstanbul: Kitap Dünyası, 2019).

² Yücel, “Usûl Yazım Yöntemi Açısından Hicrî VIII.-X. Asra Ait Zeydî ve Hanefî Literatürü”, 305; Yücel, “Zeydiyye: Fıkıh”, 44/331-338.

³ Yücel, “Zeydiyye: Fıkıh”, 44/331.

⁴ Müeyyed-Billâh Ahmed b. Huseyin b. Harun b. Huseyin el-Hârûnî, *et-Tecrid fî Fıkhi’l-İmâmeyni’l-A’zameyn Kasım er-Rassî ve Hafîdihî Yahyâ b. Huseyin*, nşr. Abdullah b. Hammûd el-İzzî (Ammân: Müessesetu’l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye, 1422/2002), 343; Cafer b. Ahmed, *er-Ravdatü’l-Behiyye Şerhu Nüketi’l-İbâdât* (San’a: Merkezü Bedr, 1423/2002), 271.

hoş olur (تستحب)'' kaydını düşmüştür. Hâdî-İlelhak'ın *Müntehab*'ında bu şekilde ifade edildiğini de eklemiştir.⁵ Bu kaydı kardeşi Nâtık-Bilhak da eserinde tekrarlamıştır.⁶ Müeyyed-Billâh eserinde İmam Şâfiî, Sevri ve bir rivayete göre İmam Ebû Yusuf'un da bu kanaatte olduğunu belirlemiştir.⁷ *Müntehab*'ta "Zekât ve diğer farz ibadetler gibi kurban kesmek de gerekli (vacip) midir?" şeklinde kendisine sorulan soruya Yahyâ b. Hüseyin'in verdiği cevap "Kurban kesmenin farz olmadığını, bununla birlikte imkân bulanın kesimi terk etmemesinin fazilet adına kendilerine daha sevimli geldiğine" dair ifadesi⁸ kurban kesmenin Hz. Peygamber'in terk edilmemesi uygun düşen bir sünneti olduğu şeklinde anlamak gerekir. Nitekim sonraki Zeydî eserlerde açıkça kurban kesmenin vacip değil, sünnet olduğu ifade edilmiştir.⁹ Hafız 'Alevî kapsamlı eseri *el-Câmi'ul-Kâfi*'de kurbanın hükmünün Ahmed b. İsa, Kâsım er-Ressî ve Hassen ve Muhammed'e göre sünnet olduğunu, Muhammed'in *Mesâil*'inin ise kurban kesmenin vacip olduğuna delalet ettiğini belirtir.¹⁰ Buradaki terk etmeme vurgusuna bakıldığında bunun literatürdeki müekked sünnet tanımlamasına karşılık geldiği söylenebilir.¹¹

Zeydiler kurbanın farz (vacip) değil sünnet olduğunu aşağıda yer vereceğimiz rivayetlerle temellendirmişlerdir. Zeydî fakihlerin bu konuda temel olarak kabul ettikleri rivayet "Kurban bana farz, size ise sünnettir"¹² şeklindedir. Yine İbn Abbas'tan (ra) rivayet edilen "Üç şey bana farz kılındı ama sizin için tatavvudur: kurban, vitir, duha"¹³ buyurmuştur. Diğer rivayetler ise şöyledir: "Ben kurban kesmekle emrolundum, ama siz değil."¹⁴ "Kurban bana farz kılındı (كتب علي) ama size değil."¹⁵ Zeydiler bütün bu rivayetlerinden dolayı kurban kesmenin vacip (farz) değil, sünnet olduğunu ifade etmişlerdir. Onlara göre "Rabbin için namaz kıl ve kurban kes." ayeti nedb,¹⁶ bu konuda varid olan "Kim kurban kesmez ise namazgâhımıza yaklaşmasın.", "Kim imkân bulursa kurban kessin." rivayetleri de kurban kesmeye teşvik ve bu ibadetin Allah katında sevimli (istihbab) oluşunun bir tekidi olarak değerlendirilmiştir.¹⁷ Ahmed b.

⁵ Müeyyed-Billâh, *Şerhu'l-tecrîd fi fihî'z-zeydiyye*, thk. Yahya Salim Azzân, Hamîd Cabir Abîd (San'a: Merkezû'l-Bühûs ve't-Türâsî'l-Yemenî, 1427/2006), 6/408.

⁶ Müeyyed-Billâh, *Şerhu'l-tecrîd*, 6/408.

⁷ Müeyyed-Billâh, *Teocrîd*, 343; Nâtık-Bilhak, *et-Tahrîr fi'l-keşfi an nusûsi'l-eimmeti'n-nehârîr*, thk. Murtaza b. Zeyd el-Mahatvarî (San'a: Mektebetü Bedr, t.y.), 321.

⁸ Müeyyed-Billâh, *Şerhu'l-tecrîd*, 6/408.

⁹ Yahyâ b. Hüseyin, *Kitâbu'l-Müntehab ve kitâbu'l-funûn* (San'a: Dâru'l-Hikmeti'l-Yemânî, 1414/1993), 118.

¹⁰ Hafız Ebû Abdullah 'Alevî, *el-Câmi'u'l-Kâfi fi Fihî'z-Zeydiyye*, thk. Abdullah b. Hammûd el-'İzzî (Sa'de: Müessesetü'l-Mustafa es-Sekâfiyye, 1435/2014), 8/46; Cafer b. Ahmed, *er-Ravdatü'l-Behiyye*, 271; Mu-tevekkil 'Alellâh, Ahmed b. Süleyman, *Usûlu'l-Ahkâm*, thk. Abdullah Hammûd el-'İzzî ('Ammân: Müessesetü'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye, 1424/2003), 2/1351; Ahmed b. Yahya İbnu'l-Murtazâ, *Kitâbu'l-Ezhâr fi Fihî'l-Eimmeti'l-At-hâr* (b.y.: 1392/1972), 248.

¹¹ 'Alevî, *el-Câmi'u'l-Kâfi*, 8/46

¹² Zeydî usul eserinde teklifi hükümlerin tasnifi ile ilgili bir bilgiye rastlanmamıştır. Bk. Fatih Yücel, "İlk Dönem Irak Hanefîlerinin Zeydî Usulüne Etkilerine Yönelik Bir İnceleme (Kerhi ve Ebû Abdullah el-Basrî Örneği)", *Diyanet İlmî Dergi* 52/2 (2016), 140 vd.

¹³ Müeyyed-Billâh, *Şerhu'l-tecrîd*, 6/408. Ahmed b. Süleyman'ın eserinde ise farz-ı ayn ilavesi yer almıştır. Muhakkik bu ifadenin bazı nüshalarda düştüğünü belirtilmiştir. Bk. Ahmed b. Süleyman, *Usûlu'l-Ahkâm*, 2/1351; Cafer b. Ahmed, *er-Ravdatü'l-Behiyye*, 271.

¹⁴ Müeyyed-Billâh, *Şerhu'l-tecrîd*, 6/408; Ahmed b. Süleyman, *Usûlu'l-Ahkâm*, 2/1351. Kısmen benzer ifadeler için bk. Ahmed b. Yahyâ el-Murtazâ, *el-Bahru'z-Zehâr el-Câmi'u li Mezâhibi 'Ulemâi'l-Emsâr* (Beirut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1422/2001), 5/475, 476.

¹⁵ Müeyyed-Billâh, *Şerhu'l-tecrîd*, 6/408; Ahmed b. Süleyman, *Usûlu'l-Ahkâm*, 2/1351; Cafer b. Ahmed, *er-Ravdatü'l-Behiyye*, 271.

¹⁶ Müeyyed-Billâh, *Şerhu'l-tecrîd*, 6/408; Ahmed b. Süleyman, *Usûlu'l-Ahkâm*, 2/1351; Cafer b. Ahmed, *er-Ravdatü'l-Behiyye*, 271.

¹⁷ İbnu'l-Murtazâ, *el-Bahru'z-Zehâr*, 5/476.

Süleyman ise ilgili ayeti Hz. Peygamber'in (sas) tefsir ettiğini, buna göre kurbanın Efendimize vacip, ümmetine ise sünnet olduğunu belirtmiştir.¹⁸ İbnü'l-Murtazâ'nın *Ezhâr*'ı üzerine yazdığı eserinde Şevkânî azınlık olarak gördüğü vacip diyenlerin görüşünü tercih etmiş, ancak bunun imkân ile mukayyed bir vücubiyet olduğunu, imkânı olmayanlara kurban gerekmeyeceğini belirtmiştir.¹⁹

2.2. Kurban Kesecek Kimsede Aranılan Şartlar

Zeydî eserlerde kurbanın sünnet olması ilkesinden hareket edildiği için kimlerin bununla yükümlü olduğuna dair detaya çok fazla rastlanmaz. Genelde Zeydiyye mezhebinin temel metinlerinin bir kısmında “kurban kesmeye güç yetirebilen (المن قدر)” ifadesi yer alırken bir kısmında da “her mükellef” için kaydı yer almaktadır. Ebü'l-Abbâs el-Hasenî kadın ve erkeğin udhiyede bir olduğunu; mukim ya da seferi olan kimse için de udhiye kurbanı kesmenin müstehap (yustehabbu) olacağını ifade etmiştir.²⁰ Bazı şerhlerde bu ifadeler “kadın olsun erkek olsun buna imkânı olan (hali vakti yerinde) hür, her Müslüman” olarak açıklanmıştır.²¹ Burada çocuk ile ilgili bir açıklama bulunmamaktadır. Bununla birlikte diğer bazı şerhlerde bu kayıt akıl-baliğ, hür, Müslüman şeklinde izah edilmiş; çocuk ve kölenin mülk edinemeyeceğinden hareketle “mükatep köle” hakkında da meşru olmadığı belirtilmiştir.²² İlk dönem eserlerden Hafız 'Alevî'nin verdiği bilgilere göre içlerinde Ahmed b. İsa ve Kâsım er-Ressî'nin de bulunduğu bir grup fakihe göre “Fakirin değil de zengin kimsenin kendisi ve küçük çocukları için kurban kesmesi sünnettir.”²³ İbnü'l-Murtazâ, Ebû Hanîfe'ye göre, kurbanın yolcu olmayan, mukim ve zengin Müslümana vacip olduğuna dair görüşü naklettikten sonra, “Biz deriz ki haberler onun mendupluğuna delildir.” demesi, seferi/mukim ayrımı yapmadıkları ve vacip oluşuna katılmadıkları şeklinde yorumlanabilir.

Zeydiler Mu'tezile'de olduğu gibi kâfirlerin de ibadetlerle mükellef olduğunu kabul etmekle birlikte kurbanın onlar hakkında sünnet olmadığını savunurlar; zira küfür vasıflarını taşıdıkları sürece onlar için sünnet olması sahih değildir.²⁴

Öyleyse Zeydî fakihlerin “kadın olsun erkek olsun kurban kesmeye güç yetirebilen/hali vakti yerinde akıl-bâliğ, hür, her Müslümana kurban kesmenin sünnet olduğu” şeklinde bir kabule sahip olduklarını kısaca ifade edebiliriz.

¹⁸ Müeyyed-Billâh, *Şerhu'l-tecrîd*, 6/409; Ahmed b. Süleyman, *Usûlu'l-Ahkâm*, 2/1352.

¹⁹ Ahmed b. Süleyman, *Usûlu'l-Ahkâm*, 2/1352.

²⁰ Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *es-Seylü'l-cerrâr el-mütedeffik alâ hadâiki'l-ehzâr*; thk. Mahmûd İbrahim Zâyed (Beirut (Kâhire): Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1408/1988), 4/72.

²¹ Nâtk-Bilhak, *Tahrîr*; 322.

²² Ahmed b. Kâsım el-Yemânî el-'Ansî, *et-Tâcu'l-Muzheb li Ahkâmi'l-Mezheb Şerhu Metni'l-Ezhâr fi Fikhi Eimmeti'l-Athâr* (San'a: Dâru'l-Hikmeti'l-Yemânî, 1414/1993), 3/464.

²³ Bk. Ebû'l-Hasan Abdullah İbn Miftâh, *el-Munteze'u'l-Muhtâr mine'l-Ğayisi'l-Midrâr el-Ma'rûf bi Şerhi'l-Ezhâr* (Sa'de: Mektebetu't-Türâsi'l-İslâmî, 1424/2003), 9/170 2. Dipnot.

²⁴ Ebû Abdullah 'Alevî, *el-Câmi'u'l-Kâfi*, 8/46.

2.3. Kurbanlık Hayvan ve Kesimi

2.3.1. Geçerlilik Şartları

Kurbanın geçerli olması için ileri sürülen şartlardır. Kurbanlık hayvanın vasıfları ve kesimiyle ilgili bu şartlar dikkatlice incelendiğinde bazı temel farklılıkların olduğu görülmektedir. Şimdi bu farklılıkları da ortaya koyacak şekilde konumuzu detaylandırmak istiyoruz.

2.3.1.1. Evcil (Ehlî) Hayvanlardan Olması

Bunlar da koyun, keçi, sığır ve devedir.²⁵ Eğer vahşi hayvan olursa ondan kurban olmaz. Bu noktada anne dikkate alınır, eğer anne ehli ise bu yeterli olur; vahşi ise kurban geçerli olmaz. Ebû Hanîfe'nin de bu görüşte olduğunu kaydeden İbn Miftâh, Şâfiîlerde anne-babanın her ikisinin de ehli olmasının şart koşulduğunu ileri sürmüştür.²⁶

2.3.1.2. Kurbanda Ortaklık

Zeydiyye mezhebindeki hâkim görüşe göre koyuna üç, sığıra yedi, bedene/ deveye on kişi ortak olabilir. Zeyd b. Ali'nin *Mecmu*'unda bu konuya dair bir bilgi tespit edemedik. Bununla hicrî III. asrın önemli ismi Yahya b. Hüseyin'in *Ahkâm'ı ve Müntehab*'ında bu konuyla ilgili bilgiler bulmak mümkündür. *Ahkâm'da* yer alan bilgiye göre "Bedene on, sığır yedi ve koyunun üç kişi için kesilebilir."²⁷ Burada "kesenlerin aynı evden olmasına" dair bir kayıt zikredilmeksizin ifade mutlak olarak gelmiştir. Bununla birlikte Yahya b. Hüseyin'in *Müntehab*'ında koyun, sığır ve deve için anılan miktarda ortaklık için "aynı aileden olma" kaydı yer alır.²⁸ Müeyyed-Billâh, Yahya b. Hüseyin'in gerek *Ahkâm* gerekse *Müntehab*'da yer alan görüşlerini naklettikten sonra "Bütün bunlara kurbanda katılanlar aynı aileden iseler ortak olabilirler" kaydının uzak (bir yorum) olduğunu belirterek ona katılmamıştır. Ona göre ilgili rivayetlerin mutlak olarak gelmesinden dolayı -aynı aileden olsun ya da olmasın-deveye on, sığıra yedi koyuna da üç kişiye kadar kimse ortak olabilir. Bununla birlikte Müeyyed-Billâh'a göre evla olan koyunun sadece bir kişi adına kesilmesidir. Ayrıca o, Kasım er-Ressî'den önce "Koyuna birden fazla kimse ortak olabilir" diyen birini de bilmediğini ve eğer bu mesele içtihadı açık ise kendisinin bu görüşünün daha yakın bir yorum olduğunu da eklemesi oldukça manidardır.²⁹ Bu da ilk dönemlerde koyunun sadece bir kişi adına kesildiğini göstermesi bakımından önemlidir. Nâtk-Bilhak da fıkha dair eserinde Yahya b. Hüseyin'de olduğu gibi ortakların aynı aileden olma şartını koşarak "bedenenin/devenin on, sığırın yedi, koyunun üç kişi" adına kesilebileceğini, bununla birlikte evla olanın koyunun bir kişi adına kesilmesi olduğunu belirtmiştir.³⁰ 'Alevî'nin *el-Câmiu'l-Kâfi*'de naklettiğine göre Ahmed b. İsa'ya "Bedene, birden yedi kişiye kadar ortak kurban olabilir değil mi" diye sorulunca "evet" cevabını vermiştir. "Peki, yedi kişiden fazla kimse bedeneye ortak olabilir mi" şeklindeki soruya ise "hayır" cevabını vermiştir. Onun verdiği bilgiye göre deve (bedene) "aynı aileden olsun ya da olmasın yedi kişi için"

²⁵ İbn Miftâh, *el-Munteze'u'l-Muhtâr*, 9/170.

²⁶ İbnü'l-Murtazâ, *Kitâbu'l-Ezhâr*, 248.

²⁷ Hâdî-llelhak Yahyâ b. Hüseyin, *Kitâbu'l-Ahkâm fi'l-Helâli ve'l-Harâm* (San'a: Mektebetu'l-Yemeni'l-Kubrâ, 1410/1990), 2/305.

²⁸ Bk. Yahyâ b. Hüseyin, *Kitâbu'l-Müntehab*, 118.

²⁹ Müeyyed-Billâh, *Şerhu'l-tecrîd*, 6/420, 421.

³⁰ Nâtk-Bilhak, *Tahrîr*, 322.

kesilebilir. Onun “Koçu bir topluluk kurban edebilir mi” şeklindeki soruya cevabı ise “Birden daha fazla kişinin kesmesini tasvip etmem (ما احب)” şeklindedir. Bütün bu bilgiler ilk dönemlerde koyunun bir kişi, deve ve sığırın da yedi kişi adına kesilebileceği şeklindeki görüşlerin bulunduğu bilinmesi bakımından önemlidir. Yine onun naklettiğine göre Kasım er-Ressî, “aynı aileden olmak kaydıyla bedeninin on, sığırın yedi kişiye kadar kesilebileceğini” ifade etmiştir. Zeydiyye’de Zeyd b. Ali’den gelen rivayeti dikkate alan bir grup âlime göre deve ve sığır sadece yedi kişi için kesilebilir. Nitekim Hz. Peygamber’den ve Hz. Ali’den de bu yönde rivayetler mevcuttur.³¹ Bütün bu nakillerden Zeydî fukahâ içinde koyunun bir kişi, devenin de yedi kişi adına kesilebileceğini ileri süren âlimlerin de bulunduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca pek çok eserde nakledilen “-deve için on, sığır için yedi, koyun için üç kişi- kurban katılacak ortakların aynı aileden olma şartının” hicrî V. asra kadar devam ettiğini Müeyyed-Billâh ile birlikte bu kaydın tercih edilmediğini söyleyebiliriz. Zira sonraki süreçte Cafer b. Ahmed’in açıklamaları bize bunu ihsas etmektedir. O bedeninin on, sığırın yedi ve koyunun da üç kişi adına kesilebileceğini, evla olanın ise koyunun bir kişi adına kesilmesi olduğunu belirtmiştir. Daha önce *Tahrir*’de yer alan “Bir koyuna aynı aileden üç kişi hissedar olabilir.” şartı burada zikredilmemiştir. Kısaca burada “aynı aileden” kaydı yer almaz.³² Bu da bir dönüşümün olduğunu ortaya koymaktadır. Zeydî Hâdeviyye mezhebinin en temel metinlerinden biri olan *Ezhâr*’da ise deveye on, sığıra yedi, koyuna ise sadece üç kişinin ortak olabileceğine dair ibare bunun artık mezhepte yerleşik görüş haline geldiğini de göstermesi bakımından önemlidir. İbn Miftâh *Ezhâr* şerhinde önceki pek çok temel fıkıh kitabında yer alan “aynı aileden olma” kaydına dair bir bilgi nakletmez. Sadece Hanefî ve Şâfiî mezhebinde devenin sığır gibi yedi kişi, koyunun da bir kişi adına kurban edilebileceğinden bahseder. Fakat burada iki kardeşten bahsederek -ki onlar muhtemelen Müeyyed-Billâh ile Nâtık-Bilhak kardeşlerdir- onların farklı düşündüğünü ve koyunun bir kişi adına kurban edileceği kanaatinde olduklarını nakletmiştir. Dipnotta ise İmam Şerafüddin’in *Esmar*’da bu görüşü güçlü gördüğü ve bununla hüküm verdiği (احتج له) vurgulanmıştır.³³ *Kitâbü’l-Hac*’da da bedene ve sığır konusu tartışılmış; ilgili hadisten dolayı deveye on, sığıra yedi kişinin hissedar olabileceği koyunu ise sadece bir kişinin kesebileceği hükmü zikredilmiştir. Bununla birlikte Zeyd b. Ali ve Ahmed b. İsa’nın devenin yedi kişi adına kesilebileceği kanaatine yer verilmiştir.³⁴ Udhiye kurbanında koyunun üç kişi adına kesilebileceği, konuyla ilgili hadislerin delaletinden çıkartılmış bir hükümdür. Rivayette Efendimiz birini ümmeti diğerini de kendisi ve ailesi adına iki koç (كباشين عظيمين) kesmiştir. Buradan bir koyunun birden fazla kişi adına kesilebileceği hükmü çıkarılmış; üçten fazla kişi adına kesilemeyeceğinde de icma olduğu ifade edilmiştir. Buna göre üç kişi adına kesilmesinin sahih olacağı hükmü benimsenmiştir. Cafer b. Ahmed bu bilgileri naklettikten sonra kendi görüşünü açıklamış ve bir koyunun bir kişi adına kesilmesinin kurbiyete en uygun ve ecir bakımından en üstün olduğunu belirtmiştir.³⁵ Ahmed b. Süleyman da naklettiği hadislerden bir koyunun üç

³¹ Ebû Abdullah ‘Alevî, *el-Câmi’u l-Kâfi*, 8/47, 48.

³² İbnu’l-Murtazâ, *Kitâbu l-Ezhâr*, 248.

³³ İbn Miftâh, *el-Munteze’u l-Muhtâr*, 9/171.

³⁴ İbn Miftâh, *el-Munteze’u l-Muhtâr*, 4/347.

³⁵ Cafer b. Ahmed, *er-Ravdatü l-Behiyye*, 271, 272.

kişiye yetmesi gerektiği sonucunu çıkarmış; “Tek bir evden olsun ya da olmasın koyun üç kişi adına kesilebilir” demiştir.

San‘ânî (ö. 1182/1768) İbn Abbas’tan gelen rivayete göre bedeninin on kişiye kadar kesilebileceğini; buna mukabil Zeydi-Hâdeviyye’nin bunu udhiyeye kıyasladığını, fakat nas varken kıyasa gidilmeyeceğini ifade eder. O ayrıca Hâdeviyye’nin “bir koyunu üç kişinin kurban edebileceği görüşünde olduğunu, bunu da Hz. Peygamber’in (sas) bir koçu kendisi ve ailesi için kurban etmesine dayandırdıklarını, buradan hareketle bir koyunun üçten fazla kimse için kurban edilebileceğini; bununla birlikte icmâ’ın bunu üç ile sınırlandırdığını” belirtmiştir. Fakat San‘ânî’ye göre bu icma iddiası *Nihâyetü'l-Müctehid*’deki bir koyunun sadece bir kişi için kesilebileceğine dair vuku bulan icma bilgisiyle çelişmektedir. Sonuç olarak San‘ânî koyunun sadece kişinin kendisi ve ailesi için yeterli olabileceğini belirtmiştir.³⁶ Şevkânî devenin yedi kişi adına kesileceğine dair rivayetleri hedy kurbanına hamletmiş, on kişi adına kesileceğine dair rivayetleri ise udhiye kurbanı olarak anlamıştır.³⁷ Ayrıca Nevevî, İbn Rüşd ve İmam Mehdî’nin (İbnü'l-Murtazâ) bir koyunun üç kişi için kesilebileceğine dair görüşünü doğru bulmamıştır. Ona göre bir koyun sadece bir kişi ya da ne kadar çok olursa olsun sadece bir aile adına kesilebilir.³⁸

2.3.1.3. Kurbanlık Hayvanın Yaşı

Zeydî kaynaklara göre deve sığır ve keçinin (ثني-seniy) olması yeterlidir. Buna göre kurbanın sığır ve keçide iki yaşını doldurmuş üçe basmış; deve ise beş yaşını doldurmuş olması gerekir.³⁹ Bunun altındakiler geçerli olmaz.⁴⁰ Koyunun ise genç (حذع-ceze‘) olmasının yeterli olacağı ifade edilmiştir. Müeyyed Billâh ceze‘ kelimesini “sekiz ayını dolduran”, “bir yaşını doldurmuş iki yaşından gün almış” şeklinde anlayanlar olduğunu, ikinci anlamın yani bir yaşını doldurmuş olmanın daha uygun düştüğünü, kuzunun (حمل) yani ilk senesi içinde olanın kurban edilmesinin uygun olmadığını ifade etmiştir. Ona göre ihtilafı olanın değil üzerinde ittifak edilen görüşün alınması gerekir. Bir yaşını dolduran kuzunun kurban edilmesinde de ittifak vardır. “Altı ayını doldurmuş (gösterişli) kuzunun kurban edilebileceğine dair rivayette”⁴¹ ise bu lafzı ravinin hadis metnine sokmuş olma ihtimali ya da ceze‘ olduktan sonra altı ayını aşmasındaki maksadın kurbanın yüceliğini teşvik olabileceği dile getirilmiştir. Sonuç olarak, koyun bir yaşını⁴², keçi ve inek iki yaşını, deve de beş yaşını doldurmuş olmalıdır.⁴³ Mahatvarî *Usûlü'l-Ahkâm*’dan referans göstererek bu ifadenin kendilerine göre “bir yaşını tamamlamış iki yaşından gün almış” anlamına geldiğini; “altı ayını doldurmuş yedinci aydan gün almış” diyenler ve “sekiz ayını doldurmuş anlamına gelir” diyenlerin de bulunduğunu ifade etmiştir.⁴⁴

³⁶ Muhammed b. İsmâil Emîr es-San‘ânî, *Sübülü's-selâm*, thk. Halil Me'mûn Şihâ (Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1424/2003), 4/148, 149.

³⁷ Şevkânî, *es-Seylü'l-cerrâr*, 4/71.

³⁸ Şevkânî, *es-Seylü'l-cerrâr*, 4/74.

³⁹ Ahmed b. Süleyman, *Usûlü'l-Ahkâm*, 2/1357; Nâtik-Bilhak, *Tahrîr*, 343. Muhakkik Abdullah Hammud İzzî'nin düştüğü not.

⁴⁰ İbn Miftâh, *el-Munteze'u'l-Muhtâr*, 9/171.

⁴¹ Ahmed b. Süleyman, *Usûlü'l-Ahkâm*, 2/1357.

⁴² İbn Miftâh, *el-Munteze'u'l-Muhtâr*, 9/171.

⁴³ Ahmed b. Süleyman, *Usûlü'l-Ahkâm*, 2/1358.

⁴⁴ Ahmed b. Süleyman, *Usûlü'l-Ahkâm*, 2/446; Nâtik-Bilhak, *Tahrîr*, 321.

Sırasıyla deve, sığır ve koyun kesmek faziletlidir.⁴⁵ Koyun da keçiden faziletlidir.⁴⁶ En faziletli si deve, sonra sığır sonra da koyun kurban etmektir. En besili hayvanı kurban etmek en faziletli olanıdır. İğdiş edilmiş hayvanı kesmekle kurban vazifesi yerine gelmiş olur; hatta besili olması nedeniyle kurban etmek müstehaptır.⁴⁷ Boynuzlu koçun en faziletli olduğuna dair ifadeler de vardır.⁴⁸

2.3.1.4. Kurban Olmaya Engel Kusurlar

Zeydî fıkıh kitaplarında kurban olmaya engel kusurlarla ilgili sınırlı düzeyde açıklama mevcuttur. Söz konusu kusurların her birinin hadislerden delilleri Ahmed b. Süleyman'ın *Usulü'l-Ahkâm*'nda detaylıca zikredilmiştir.⁴⁹ Bu noktada Zeyd b. Ali'nin *Mecmû'*unda⁵⁰ ve Ahmed b. İsa'nın *Emâli*'sinde⁵¹ ve Müeyyed Billâh'ın *Şerhu't-Tecrid*'inde⁵² rivayetler yer almaktadır. Bu konuyu öncelikle İbnü'l-Murtazâ'nın *Ezhâr*'ına göre sunduktan sonra varsa diğerlerindeki farklılıklara da kısaca işaret edeceğiz. *Ezhâr*'da, kulağı boynun altından uzunlamasına yarık (شرقاء),⁵³ az da olsa kulağı delinmiş (مثقوبة), kulağının ucundan kesik (مقابلة), kulağının yanından kesik (مدابرة), kör (عمياء), kemiklerinde ilik kalmayacak şekilde zayıf, sıkı (عجفاء), tek gözlü, körlüğü açık olan (بينة العور), kurban olacağı yere gidemeyecek kadar topal olan -gidebiliyor ise bu engel görülmemiştir- (عرج), boynuzu yaratılıştan ya da kırmak suretiyle kopmuş/kökünden kesilmiş, burnu kesilmiş, kuyruğu kopmuş (مسلوبة القرن والاذن والذنب والالية) hayvandan kurban olmayacağı ifade edildikten sonra bunların az miktarda olanının kurban olmaya engel olmayacağı, bunun da bir kısım âlimlere göre üçte birin altı olduğu belirtilmiştir. (يعني عن اليسير).⁵⁴

Zeyd b. Ali'nin *el-Mecmû'*unda yer alan rivayete göre kurbanın iki gözünün, kulaklarının, ayaklarının sağlam olması gerektiği, besili olanın tercih edilmesi; ayıplı, lekeli, kulağı delik, kulağının ucundan kesik, kulağının yanından kesik, kulağı, burnu kesik, kötürüm, elden ayaktan düşmüş, tek gözlü olmaması gerektiği, satın alındıktan sonra kusurlu hale gelmesi halinde kesileceği yere gidebilenin kurban edilmesinde beis olmayacağı ifade edilmiştir.⁵⁵ Yahya b. Hüseyin ise tek gözlü, kör, uzuvları kesik, kötürüm, boynuzu kökünden kırık hayvanın kurban olmayacağını; en faziletlisinin en besili olan olduğunu, kısır olanın besili olmasından dolayı caiz olacağını ifade etmiş; “kulağı yarık, delik ve boynuzu kırık” hayvanın kurban edilmesi sorulunca da “kurbanın uzuvlarında kesiklik ve ya da tek gözlülük ya da kötürümlük gibi ayıplardan ari olmasının gerekeceği; bu ayıpları taşıyan hayvanın kurban olmayacağı bununla birlikte bir beldede bunlardan ari hayvan bulunamıyor ise o takdirde kurban olabileceği” ifade

⁴⁵ Müeyyed-Billâh, *Tecrid*, 343.

⁴⁶ Yahyâ b. Hüseyin, *Ahkâm*, 1/316, 317.

⁴⁷ Müeyyed-Billâh, *Tecrid*, 343; Nâtk-Bilhak, *Tahrîr*, 321.

⁴⁸ Nâtk-Bilhak, *Tahrîr*, 322.

⁴⁹ Ahmed b. Süleyman, *Usûlü'l-Ahkâm*, 2/1354-1356.

⁵⁰ Zeyd b. Ali, *el-Mecmû'u'l-Hadisî ve'l-Fikhî*, thk. Abdullah b. Hammûd el-'İzzî (San'a: Müessesetu'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye, 1422/2002), 170.

⁵¹ Ahmed b. İsa, *Kitâbu Ra'bi's-Sad' (Emâli)*, thk. Ali b. İsmâil b. Abdullah el-Mueyyed (Beyrut: Dâru'l-Mahacceti'l-Beydâ, 1428/2007), 2/758.

⁵² Müeyyed-Billâh, *Şerhu't-Tecrid*, 6/411 vd.

⁵³ Ebû Halid bu ifadeyi ya da lekeli (توسوم) şeklinde anlamıştır. Zeyd b. Ali, *el-Mecmû'*, 170.

⁵⁴ İbnü'l-Murtazâ, *Kitâbu'l-Ezhâr*, 248, 249; İbn Miftâh, *el-Munteze'u'l-Muhtâr*, 9/172-175; San'ânî, *et-Tâcu'l-Muzheb*, 3/465.

⁵⁵ Zeyd b. Ali, *el-Mecmû'*, 169, 170.

edilmiştir.⁵⁶ Müeyyed-Billâh da tüm bu şartları zikretmiş, tek gözlü, gözleri kör ve kötürüm olanın kurban edilmeyeceğinde ittifak olduğunu belirtmiştir.⁵⁷ Boynuzun kökünden kopması/ kırılması halinde bu durumdaki hayvanın kurban edilemeyeceğini, bunun dışındaki kırıkların ise kurbana engel teşkil etmeyeceğini belirtmiştir. Diğer Zeydî fıkıh kitaplarında da benzer kusurlar zikredilmiştir.⁵⁸ Bütün bu şartlardan kurban edilecek hayvanın sağlıklı, organlarının tamam ve besili olmasının gerekli görüldüğü; kötürüm derecesinde hasta, zayıf ve düşkün, bazı organları eksik, meselâ bir veya iki gözü kör, kulakları ve boynuzları kökünden kesilmiş, kuyruğu ve memesi kesik hayvanların kurban olmayacağı söylenebilir.⁵⁹ Satın alındıktan sonra kurban olarak belirlenen hayvanın sonradan ayıplı hale gelmesi -mesela bir gözünün kör olması- halinde Ebü'l-Abbas el-Hasenî'ye göre geçerli olur.⁶⁰ Ayrıca hayvan kesenin mülkiyetinde olmalı yahut kesenin buna yetkisi bulunmalıdır.⁶¹

2.3.1.5. Kurbanın Vakti

Kurban kesim günleri yevmü'n-nahr ve sonraki iki günün yani üçüncü günün sonuna kaddır.⁶² Zeydiler bunun tevkifi olup, Hz. Peygamber'den (sas) nasıl gelmişse öyle bilinebileceğini, nitekim Hz. Ali'den gelen rivayetlere göre, "kurban kesme günleri Zilhiccenin 10. günü ve sonrasındaki iki gün" olduğunu ifade etmişlerdir.⁶³ Konuyla ilgili Zeyd b. Ali'nin *el-Mecmû'*unda geçen rivayette "Bu günlerin hangisinde kesersen sana yeter" denmiştir.⁶⁴

Müeyyed-Billâh, imam namazdan ayrılmadan kesilen udhiyenin geçerli olmayacağını, buna mukabil tek başına namaz kılan kimsenin namazı kıldıktan sonra kesebileceğini belirtir.⁶⁵ *Usulü'l-Ahkâm*'da bu konudaki rivayetler zikredildikten sonra namazdan önce kesilen kurbanın kurban değil et hükmünde olduğu, ayette "*Kurban kes!*" emrinden önce "*Namaz kıl!*" denmesinin tertip ifade ettiği, burada vakte değil namazın kılınmasına itibar edileceği vurgulanmıştır.⁶⁶ Müeyyed-Billâh da benzer ifadeleri zikretmiştir.⁶⁷ *Ezhâr* şerhlerinde ise hayız ve nifaslının ya da bu namazı sünnet olarak kabul edenin, namazla mükellef olmayanın birinci günün fecrinden itibaren kesebileceği; bayram namazını gerekli görüp onunla mükellef olanın namazdan sonra kesmesi gerektiği ya da namazla mükellef olduğu halde namazı kılmayan kimsenin kurbanının ancak namazın vakti çıktıktan sonra yani zeval ile kesebileceğini, -bu durumda mekruh vakit de girmiş olur- ifade edilmiştir.⁶⁸

⁵⁶ Yahyâ b. Hüseyin, *Ahkâm*, 2/303.

⁵⁷ Müeyyed-Billâh, *Tecrid*, 343; Müeyyed-Billâh, *Şerhu'l-tecrîd*, 6/411.

⁵⁸ Müeyyed-Billâh, *Tecrid*, 343; Nâtik-Bilhak, *Tahrîr*, 321, 322.

⁵⁹ Müeyyed-Billâh, *Şerhu'l-tecrîd*, 6/412, 413.

⁶⁰ Ebü Abdullah 'Alevî, *el-Câmi'u'l-Kâfî*, 8/49.

⁶¹ İbnü'l-Murtazâ, *el-Bahrü'z-Zehhâr*, 5/482.

⁶² Cafer b. Ahmed, *er-Ravdatü'l-Behiyye*, 271; Müeyyed-Billâh, *Tecrid*, 344; İbnü'l-Murtazâ, *Kitâbu'l-Ezhâr*, 248; İbn Miftâh, *el-Munteze'u'l-Muhtâr*, 9/175; San'ânî, *et-Tâcu'l-Muzheb*, 3/466.

⁶³ Cafer b. Ahmed, *er-Ravdatü'l-Behiyye*, 271.

⁶⁴ Zeyd b. Ali, *el-Mecmû'*, 169.

⁶⁵ Müeyyed-Billâh, *Tecrid*, 343. Zeyd b. Ali, *el-Mecmû'*, 314 nolu rivayet 175; Yahyâ b. Hüseyin, *Kitâbu'l-Müntehab*, 117, 118.

⁶⁶ Ahmed b. Süleyman, *Usulü'l-Ahkâm*, 2/1359 vd.

⁶⁷ Müeyyed-Billâh, *Şerhu'l-tecrîd*, 6/417.

⁶⁸ İbn Miftâh, *el-Munteze'u'l-Muhtâr*, 9/174, 175; San'ânî, *et-Tâcu'l-Muzheb*, 3/466.

2.3.1.6. İbadet Niyeti Bulunması

Zeydiyye mezhebinin temel metinlerinin pek çoğunda bu konuda bir açıklamaya rastlayamadık. Bununla birlikte bazı eserlerde konuya dair açıklamalara yer verilmiştir. Buna göre bir udhiye kurbanına hissedâr olan ortakların hepsinin niyette ittifak etmesi dikkate alınır. Ortaklardan birinin farz, birinin nafîle birinin de sadece et elde etme niyetiyle iştiraki diğerlerinin kurbanını geçersiz kılar; çünkü kurban bölünemez. Fakat ortaklardan birisinin akika birisinin de udhiye kurbanına niyet etmiş olması gibi sünnetin yönünün değiştiği kurbanlar kıyasa göre geçerli olurlar.⁶⁹ İbn Miftâh'ın *Şerhu'l-Ezhâr*'ının muhakkiki yaptığı açıklamada ortakların hepsinin ibadet niyetiyle dâhil olmaları gerektiğini ileri sürmüş, bir kısmının et niyetiyle ortak olması halinde kurbanın fasit olacağına değinmiştir. Bir kısmının farz bir kısmının nafîle niyeti halinde ise fakihler arasında ihtilafın olduğunu belirtmiştir.⁷⁰ Hedy kurbanı konusunda bu mesele daha önce hac bölümünde ele alınmış orada da hedy kurbanının ortaklarının her birinin farz niyetiyle/kendilerine zorunlu olmuş olarak ortak olması gerektiği ifade edilmiştir. Bu durumda zorunlulukları değişse de bu kurbanı zarar vermez. Mesela, bir kimse temettü haccı yaptığı için, bir kısmı nezir, bir kısmı da vacip olduğuna inanarak udhiye kurbanına niyet etse bu şekilde hissedâr olduğu sürece hepsinin kurbanı geçerli olur. Fakat bir kısmı nafîle hedy bir kısmı da et niyeti ile iştirak etse o zaman temettü haccı yapanın hedyi geçerli olmaz.⁷¹ Emir San'ânî de Hâdeviyye'nin ortaklıkta maksatların bir olması gerektiğini şart koştuklarını nakletmiş, maksatlar farklı olduğunda kurbanın geçerli olmayacağından bahsetmiştir. O da bu konuyu onların hedy kurbanı üzerinden temellendirdiğini, hedyin tek bir şey olup bölünemeyeceğini, buna göre bir kimse vacip olana diğeri de olmayana niyetle girse bu şekildeki hedyin geçerli olmayacağını nakletmiştir. *el-Câmi'u'l-Kâfi*'de ise ibadet niyetinin birleşmesi gerektiği, ortaklardan bir grubun et niyeti taşıması halinde o kurbanın kurban olmayıp tamamının et hükmünde olacağı ifade edilmiştir.⁷² Bu bilgilerden hareketle şunu söyleyebiliriz: Zeydî fakihlerin tamamı cihetleri farklı olsa da kurbanı nafîle niyetiyle hissedâr olmakta beis görmez, bununla birlikte bir kısmına göre biri farz diğeri nafîleye niyetle iştirak etse bu da caiz olmaz. Bir kısım bilginler ise ibadet niyetinde ortak olmayı yeterli görmüştür. Bir kısmının et, bir kısmının ibadet niyeti ile kurbanı ortak olmasının caiz olmadığına ise ittifak vardır. Bu da Hanefî mezhebinin kabul ettiği görüşle örtüşmektedir.

2.4. Kurbanlık Hayvanın Kesimi ve Diğer İşlemler

2.4.1. Kesenin Müslüman Olması/Ehl-i Kitabın Kestiği Hayvan

Zeyd b. Ali'nin *Mecmû'*unda kesenin Müslüman olması gerektiğine dair bir şart yer almaz. Hatta orada yer alan bir rivayete göre Allah'ın adını anmaları koşulu ile Yahudi ve Hıristiyanların kestiklerinin yeneceği bununla birlikte Mecusi ve Arap Hıristiyanların kestiklerinin yenmeyeceği, onların Ehl-i kitap olmadığı bildirilmiştir.⁷³ Seyyâğî (ö.1221/1806), Zeyd b. Ali, Emir Hüseyin, Yahyâ b. Hamza ve diğer bazı Ehl-i beyt imamlarının Ehl-i kitabın kestiğinin ye-

⁶⁹ San'ânî, *et-Tâcu'l-Muzheb*, 3/464.

⁷⁰ İbn Miftâh, *el-Munteze'u'l-Muhtâr*, 9/171.

⁷¹ İbn Miftâh, *el-Munteze'u'l-Muhtâr*, 4/ 348.

⁷² Ebû Abdullah 'Alevî, *el-Câmi'u'l-Kâfi*, 8/48.

⁷³ Zeyd b. Ali, *el-Mecmû'*, 171, 172.

neceğini görüşünde olduklarını nakleder. Bununla birlikte Kâsimiyye'nin, Müeyyed-Billâh'ın, bir rivayete göre de Zeyd b. Ali'nin bunun haramlığına hükmettiğini aktarmıştır.⁷⁴ Ahmed b. İsa eserinde -Abdullah'tan rivayet ettiğine göre- Kâsım er-Ressî'ye Yahudi ve Hristiyanların kestiğinin hükmünü sormuş, o da Zeyd b. Ali'nin "Ehl-i kitabın yiyeceğinden helal olan sadece hububattır. Onların kestiklerine gelince, onlar yenmez. Zira onlar Allah'ın Rasulünü, onun Allah'tan getirdiklerini inkâr ediyorlar, bu yolla Allah'a şirk koşmuş oluyorlar." dediğinin zikredildiğini söylemiştir.⁷⁵ Yine aynı kaynakta Ehl-i kitabın kestiklerinin yenebileceğine, fakat ibadet maksadıyla kesilenler (نسك) ile udhiyenin bunun dışında olduğu, bunları sadece Müslümanın kesebileceğine dair bir rivayet de vardır. "وطعام الذين اوتوا الكتاب حل لكم"⁷⁶ ayetinde "etin değil yiyeceğin kastedildiği, onların kestiklerinin, putperestlerin kestikleri gibi haram olacağı, zira buradaki illetin küfür olduğu, ayette daha fazla açıklamanın yer olmadığı" ifade edilmiştir.⁷⁷ Zeydî Hâdeviyye mezhebinin temel metinlerinden *Ezhâr*'a göre ise kesenin Müslüman olması şarttır.⁷⁸ Kurban kesenin de Müslüman olması gerekir, kâfilerin kestikleri leş hükmünde olup udhiye olarak nitelendirilemez. Ehl-i kitabın da kestiği yenmez. Harbi olanda ihtilaf yoktur. Zimmi olana gelince Hâdeviyye, Kâsım, Nâsır ve bir rivayete göre Zeyd b. Ali'ye göre onlar da harbi gibidir, kestiği yenmez. Ancak Zeyd b. Ali'den bir diğer rivayete göre, Ebû Hanife, Cafer Sadık ve İmam Şafî'ye göre Ehl-i kitabın kestiği yenir. Emir Hüseyin de bu görüşü tercih etmiştir.⁷⁹

Ahmed b. Süleyman'a göre fâsığın kesimi de helal olmaz. Bununla birlikte burada kastedilen bütün fasıklar değildir; kâfir ile arasında fark bulunmayan fasığın kestiği helal olmaz. Namazı kılmayan, zekâtı vermeyen, oruç tutmayan haccetmeyen fasığın kesimi böyledir. Ama namaz kılan, zekât veren, İslam'a temessükü galip olan (çoğunlukta olan) her ne kadar vaktinin az bir kısmında arzularının galip gelmesinden, şiddetli ihtiyaç, şiddetli öfkeden dolayı haram işlese de bu tür fasıklar kurban kesebilir. Kurban kesen çocuğun mümeyyiz olması bazılarınca şart koşulmuş ancak, mezhepte zahir olan görüşe göre bu şart değildir.⁸⁰ *Mecmû'* da Zeyd b. Ali'ye çocuğun ve kadının kesimi sorulmuş o da çocuğun namazı ezberlemesi/bilmesi, kadının ise kesmesi halinde kesimin geçerli olacağını ifade etmiştir.⁸¹ Ona göre kadının ve erkeğin kesimi eşittir.⁸² Cünüp, âdetli, çocuk ve kadının kesimi konusunda sorulan soruya cevap veren Yahya b. Hüseyin, kadının Müslüman ise ve kesim usulüne riayet ederse kestiğinin yeneceği, cünüp ve hayız halinde bulunmanın kesime engel teşkil etmediğini, bulûğa ermeyen çocuğun da kesimi bilmesinin yeterli olacağını ifade etmiştir.⁸³ Mukim olan kimse gibi seferinin kesmesi müstehap kabul edilmiştir. Besmele kesim esnasında bir kimse besmeleyi niyetine aldığı halde

⁷⁴ Şerafuddîn Huseyin b. Ahmed el-Hamîmî Seyyâğî es-San'ânî, *Kitâbu'r-Ravdî'n Nadîr Şerhi Mecmû'î'l-Fikhi'l-Kebîr* (Beyrut: Dâru'l-Cil, t.y.), 3/168.

⁷⁵ Ahmed b. İsa, *Emâli*, 2/761, 762.

⁷⁶ el-Mâide 6/5.

⁷⁷ Ahmed b. İsa, *Emâli*, 2/762.

⁷⁸ İbnu'l-Murtazâ, *Kitâbu'l-Ezhâr*, 194.

⁷⁹ İbn Miftâh, *el-Munteze'u'l-Muhtâr*, 9/160, 161, 170.

⁸⁰ İbn Miftâh, *el-Munteze'u'l-Muhtâr*, 9/160, 161, 162.

⁸¹ Zeyd b. Ali, *el-Mecmû'*, 172.

⁸² Nâtik-Bilhak, *Tahrîr*, 322.

⁸³ Yahyâ b. Hüseyin, *Kitâbu'l-Müntehab*, 117.

söylemeyi unutursa bu kesim helaldir. Zira bir müminin besmeleden gafil olması düşünülemez.⁸⁴

2.4.2. Kesim Esnasında Dua

Zeyd b. Ali'nin *Mecmû'* undaki rivayete göre Hz. Ali kurbanını keserken kibleye yönelir sonra da "Yüzümü gökleri ve yeri yaratan Allah'a, O'nun birliğine inanarak çevirdim. Ben müşriklerden değilim." (el-En'âm 6/79), "Benim namazım, ibadetim (kurbanım), hayatım ve ölümüm hep âlemlerin rabbi olan Allah içindir. Onun ortağı yoktur. Bana böyle emrolundu ve ben Allah'a teslim olanların ilkiyim." (el-En'âm 6/162-163) meâlindeki âyetleri okur ve ardından da "بِسْمِ اللَّهِ وَاللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُمَّ مِنْكَ وَالْبَيْتُ اللَّهُمَّ تَقَبَّلْ مِنْ عَلِيٍّ" (Allah'ım Ali'den kabul buyur) diye dua ederdi. Hz. Ali hayvan ölmeden boynunun koparılmasını hoş karşılamazdı.⁸⁵

2.4.3. Şer'î Kesim

Zeydiler kesimin helal olması için beş şart zikretmişlerdir. Bunlardan ilki yukarıda zikrettiğimiz kesim yapanın Müslüman olmasıdır. Mezhepte muhtar olan görüşe göre Ehl-i kitabın ve kâfirin kestiği yenmez. Kesimin geçerli olması için ikinci şart hayvanın iki şah damarının, nefes borusu (boğazın) ve yemek borusunun kesilmesidir. Bunların üçte birinden daha az kısmın kalması durumunda da kesim geçerli sayılmıştır. Kesim keskin bir aletle yapılmalıdır. Kesim esnasında -hatırlarsa- besmele çekilmelidir. Besmele unutulur ya da gerekliliğini bilmeyen bir kimse kesiyor ise o takdirde yine helal olur. Bismillah demeksizin Allah dense de geçerlidir. Kibleye yönelmek menduptur. Bir kimse kibleye yönelmeyi hafife almadığı sürece başka tarafa yönelerek kestiğinde bu geçerli olur.⁸⁶ Koyun ve inek kesilir (ذبح), deve ise boğazlanır (نحر).⁸⁷ Anne karnındaki cenin için hüküm farklılığı söz konusudur. Annenin kesilmesi onun etinin helal olduğu anlamına gelmez. Eğer cenin sağ çıkarsa ayrıca kesilir, ölü çıkarsa yenmez. Bu Ehl-i beyt'in tamamının görüşüdür.⁸⁸ Bu görüş Ebû Hanife'nin mezhepte yalnız kaldığı görüş olup onunla örtüşmektedir.

2.4.4. Kesim Öncesi Faydalanma, Kurban Eti ve Parçaları

Kurban niyetiyle satın alınan hayvan artık udhiye olacağından kesimden önce bizzat kendisinden, sütünden ve benzerinden istifade edilmez.⁸⁹ Belirlendikten sonra kesilinceye dek aynından ve süt yün ve benzerinden faydalanılmaz. Faydalanmış ise faydalandığı miktarı tasadduk eder.⁹⁰

Hz. Ali kurbanın üçte birini yedirir, üçte birini yer ve üçte birini de ailesi için alıkoyardı.⁹¹ Ebû'l-Abbas el-Hasenî de üçte birini yedirmesinin, üçte birini tasadduk etmesinin üçte birini

⁸⁴ Nâtk-Bilhak, *Tahrîr*, 322.

⁸⁵ Zeyd b. Ali, *el-Mecmû'*, 169; Ahmed b. İsa, *Emâli*, 2/757.

⁸⁶ Müeyyed-Billâh, *Tecrid*, 341, 342; Nâtk-Bilhak, *Tahrîr*, 320, 321; San'ânî, *et-Tâcu'l-Muzheb*, 3/460-463; İbn Miftâh, *el-Munteze'u'l-Muhtâr*, 9/162-168.

⁸⁷ Yahyâ b. Hüseyin, *Kitâbu'l-Müntehab*, 117.

⁸⁸ Yahyâ b. Hüseyin, *Kitâbu'l-Müntehab*, 117; Müeyyed-Billâh, *Tecrid*, 342; Nâtk-Bilhak, *Tahrîr*, 321; San'ânî, *et-Tâcu'l-Muzheb*, 3/463; İbn Miftâh, *el-Munteze'u'l-Muhtâr*, 9/167, 168.

⁸⁹ İbnu'l-Murtazâ, *Kitâbu'l-Ezhâr*, 195.

⁹⁰ San'ânî, *et-Tâcu'l-Muzheb*, 3/467.

⁹¹ Zeyd b. Ali, *el-Mecmû'*, 169.

de alkoymasının caiz olduğunu belirtmiştir.⁹² Zeyd b. Ali'nin *Mecmû'*unda Hz. Peygamber'in (sas) kurban etlerini üç günden fazla alıkonulmasının yasaklandığına dair rivayetin ardından bu yasaklamanın kalktığı, “*Artık kurban etinden yiyin, yedirin ve evinizde alıkoyun.*” şeklindeki meşhur buyruğu nakledilir.⁹³ Aynı ifade *Müntehab*'ta da tekrarlanmıştır. Bu durumda kişi dilediği kadar miktarını alıkoyabilir.⁹⁴ Buna göre kurban kesenin kurban etinin dilediği miktarını vermesi, dilediği miktarını da dilediği vakte kadar yanında tutmasında bir beis yoktur. İmam Yahya'nın verecek bir parça bulamadığı, yarısını verdiği, yarısını da yediğine dair rivayetler de vardır.⁹⁵ Müeyyed-Billâh bütün bunların hepsinin güzel olduğunu, ilgili rivayetlerin bir kısmında kişinin ihtiyacı kadar ya da dilediği kadar miktarı yiyebileceğini de nakletmiştir.⁹⁶

Zeyd b. Ali'nin *Mecmû'*unda yer alan rivayette Hz. Ali: “Kurbanların etleri ve derilerini satmayınız, ondan yiyiniz, yediriniz ve faydalanınız.” dedikten sonra Rasulü Allah'ın (sas) kendisini hedy kurbanı ile gönderdiğinde “derisini, süslerini tasadduk etmesini, kasaba derisinden hiçbir şey vermemesini” emrettiğini aktarmıştır.⁹⁷ *Ezhâr* şerhlerinde kişinin kurban etinin bir kısmından faydalanıp bir kısmından da tasadduk etmesinin mendup, satmasının ise mekruh olduğu belirtilmiştir.⁹⁸

Sonuç

Şi'a içerisinde yer alan Zeydiyye mezhebinin temel kaynaklarına dayalı olarak yaptığımız bu çalışmaya göre İslâm'ın şiarlarından biri olan kurban, güç yetirebilen kimsenin terk etmemesi uygun düşen bir sünnettir. Zeydiyye mezhebi, kurban kesmenin hükmü, kurbanı engel kusurlar, kurbanlığın yaşı, kesim vakti, kesim esnasında dua, kurbanın dağıtımı, kurban öncesi hayvandan faydalanma, kesim usulü gibi konuların tamamında dört mezhep ile uyum içerisindedir. Bununla birlikte hicrî II. asırdan hicrî IX. asrı ifade eden İbnü'l-Murtazâ dönemine yapılan incelemede Zeydî fakihlerin kurban ahkâmına dair bazı görüşlerinin gerek kendi içerisinde gerekse diğer mezheplere göre kısmi farklılıklar taşıdığı söylenebilir. Bu konuya örnek olarak ilk dönemlerde koyunun “bir kişi”, devenin de “yedi kişi” için kurban edilebileceğine dair icthadları zikredebiliriz. Buna mukabil süreç içerisinde “aynı aileden olma kaydı” hazfedilerek koyunun üç, devenin ise on kişi için kesilebileceği icthadı benimsenmiştir. Müeyyed-Billâh ile birlikte bahse konu kayıt kaldırılmış, İbnü'l-Murtazâ ile birlikte artık mutlak olarak koyunun üç, devenin de on kişiye kadar ortaklaşa kesileceği kanaati yerleşik hale gelmiştir. Zeydiyye mezhebinde bütün ortakların kurbanı ibadet niyeti ile ortak olmaları şarttır. Bir kimsenin et niyeti ile ortak olması kurbanın tamamını sakatlar. İbadet niyetlerinde cihetlerin farklılaşmasında ise kısmi ihtilaflar vardır. Mezhep içerisinde ilk dönemlerde Ehl-i kitabın kestiğinin yendiğine dair kanaat sonraki dönemde, harbi, zimmî olup olmamaya göre değişiklik göstermiş, İbnü'l-Murtazâ ile birlikte artık Ehl-i kitabın kestiğinin yenmeyeceği ve kesenin de Müslüman olması gerektiği görüşü mezhepte yerleşmiştir. Kurban ahkâmı ile ilgili

⁹² Nâtk-Bilhak, *Tahrîr*, 322.

⁹³ Zeyd b. Ali, *el-Mecmû'*, 171.

⁹⁴ Yahyâ b. Hüseyin, *Kitâbu'l-Müntehab*, 118.

⁹⁵ Müeyyed-Billâh, *Tecrid*, 343.

⁹⁶ Müeyyed-Billâh, *Şerhu'l-tecrîd*, 6/418, 419.

⁹⁷ Zeyd b. Ali, *el-Mecmû'*, 170.

⁹⁸ İbn Miftâh, *el-Munteze'u'l-Muhtâr*, 9/184; San'ânî, *et-Tâcu'l-Muzheb*, 3/469. Talik yapan mekruhu tenzihen mekruh olarak tasrih etmiştir.

bütün bu fikhî farklılıklar mezhep içerisinde yer alan ve müctehidlere ictihadı zorunlu gören ilke ile uyumludur. Sonraki dönemde *Ezhâr*'daki görüşlerin mezhepte yerleşik hale gelmesi de Hâdeviyye'nin bölgede hayatta kalması ile izah edilebilir.

Kaynakça

- ‘Alevî, Hafız Ebû Abdullah. *el-Câmi ‘u’l-Kâfi fî Fıkhî’z-Zeydiyye*. thk. Abdullah b. Hammûd el-‘İzzî. 8 Cilt. Sa‘de: Müessesetu’l-Mustafa es-Sekâfiyye, 1. Basım, 1435/2014.
- ‘Ansî, Ahmed b. Kâsım el-Yemânî. *et-Tâcu’l-Muzheb li Ahkâmi’l-Mezheb Şerhu Metni’l-Ezhâr fî Fıkhî Eimmeti’l-Athâr*. 4 Cilt. San‘a: Dâru’l-Hikmeti’l-Yemânî, 1414/1993.
- Ahmed b. İsa. *Kitâbu Ra’bi’s-Sad’ (Emâli)*. thk. Ali b. İsmâil b. Abdullah el-Mueyyed. 3 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Mahacceti’l-Beydâ, 2. Basım, 1428/2007.
- Cafer b. Ahmed. *er-Ravdatü’l-Behiyye Şerhu Nüketi’l-‘İbâdât*. San‘a: Merkezü Bedr, 2. Basım, 1423/2002.
- Demirci, Kadir. *Zeydiyye ve Hadis*. Ankara: Gece Akademi, 1. Basım, 2019.
- Ekinci, Ahmet. *Zeydî Fıkhının Gelişimi ve Hâdî-İlelhak*. İstanbul: Kitap Dünyası, 1. Basım, 2019.
- Gündüz, Eren. “Zeydî Fukahânın Tasnifi: Bülûgu’l-Ereb ve Künûzu’z-Zeheb fi-ma’rife-ti’l-mezheb Adlı Eser Çerçevesinde Bir İnceleme”. *Cumhuriyet Theology Journal* 25/3 (2021), 1485-1505.
- Gündüz, Eren. *Zeyd b. Ali, Hayatı, Eserleri ve İslâm Hukuk Düşüncesindeki Yeri*. İstanbul: Düşünce Kitabevi, 1. Basım, 2008.
- Hâdî-İlelhak, Yahyâ b. Hüseyin. *Kitâbu’l-Ahkâm fî’l-Helâli ve’l-Harâm*. 2 Cilt. San‘a: Mektebetu’l-Yemeni’l-Kubrâ, 1410/1990.
- Hâdî-İlelhak, Yahyâ b. Hüseyin. *Kitâbu’l-Müntehab ve Kitâbu’l-Funûn*. San‘a: Dâru’l-Hikmeti’l-Yemânî, 1. Basım, 1414/1993.
- İbn Miftâh, Ebû’l-Hasan Abdullah. *el-Munteze ‘u’l-Muhtâr mine’l-Ğaysi’l-Midrâr el-Ma’rûf bi Şerhi’l-Ezhâr*. 10 Cilt. Sa‘de: Mektebetu’t-Türâsi’l-İslâmî, 1. Basım, 1424/2003.
- Mehdî-Lidînilâh, Ahmed b. Yahyâ el-Murtazâ. *el-Bahru’z-Zehhâr el-Câmi ‘u li Mezâhibi ‘Ulemâi’l-Emsâr*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1. Basım. 1422/2001.
- Mehdî-Lidînilâh, Ahmed b. Yahyâ el-Murtazâ. *Kitâbu’l-Ezhâr fî Fıkhî’l-Eimmeti’l-Athâr*. b.y.: 4. Basım, 1392/1972.
- Mueyyed-Billâh, Ahmed b. Huseyin b. Harun b. Huseyin el-Hârûnî. *et-Tecrîd fî Fıkhî’l-İmâmeyni’l-A‘zameyn Kasım er-Rassî ve Hafidihî Yahyâ b. Huseyin*. nşr. Abdullah b. Hammûd el-‘İzzî. Ammân: Müessesetu’l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye, 1. Basım, 1422/2002.
- Mueyyed-Billâh, Ahmed b. Huseyin b. Harun b. Huseyin el-Hârûnî. *Şerhu’t-tecrîd fî fikhi’z-zeydiyye*. thk. Yahya Salim Azzân, Hamîd Cabir Abîd. 6 Cilt. San‘a: Merkezü’l-Bühûs ve’t-Türâsi’l-Yemenî, 1. Basım, 1427/2006.
- Mutevekkil-‘Alellâh, Ahmed b. Süleyman. *Usûlu’l-Ahkâm*. thk. Abdullah Hammûd el-‘İzzî. 2 Cilt. ‘Ammân: Müessesetu’l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye, 1. Basım, 1424/2003.

- Nâtık-Bilhak. *et-Tahrîr fi'l-keşfi an nusûsi'l-eimmeti'n-nehârîr*. thk. Murtaza b. Zeyd el-Mahatvarî, San'a: Mektebetü Bedr, t.y.
- San'ânî, Muhammed b. İsmâil Emîr. *Sübülü's-selâm*. thk. Halil Me'mûn Şihâ. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 7. Basım, 1424/2003.
- Seyyâgî, Şerafuddîn Huseyin b. Ahmed el-Hamîmî es-San'ânî. *Kitâbu'r-Ravdi'n Nadîr Şerhi Mecmû'i'l-Fıkhî'l-Kebîr*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cîl, t.y.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali. *es-Seylü'l-cerrâr el-mütedeffik alâ hadâiki'l-ezhâr*. thk. Mahmûd İbrahim Zâyed. 4 Cilt. Beyrut (Kâhire): Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1408/1988.
- Yücel, Fatih. "Zeydiyye: Fıkıh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/331-338. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Yücel, Fatih. "Usûl Yazım Yöntemi Açısından Hicrî VIII.-X. Asra Ait Zeydî ve Hanefî Literatürü". *TALİD* 11/22 (2013), 305-339.
- Yücel, Fatih. "İlk Dönem Irak Hanefîlerinin Zeydî Usulüne Etkilerine Yönelik Bir İnceleme (Kerhi ve Ebû Abdullah el-Basrî Örneği)". *Diyanet İlmî Dergi* 52/2 (2016), 115-146.
- Yücel, Fatih. *Zeydî Usûlcülerin Kaynak Anlayışı*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008.
- Zeyd b. Ali. *el-Mecmû'u'l-Hadîsî ve'l-Fıkhî*. thk. Abdullah b. Hammûd el-İzzî. San'a: Müessesetu'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye, 1422/2002.

KURBAN İBADETİNİN HİKMETİ

Abdullah KAHRAMAN*

Giriş

Yüce Allah'ın emir ve yasaklarında pek çok hikmet vardır. Kullar bunların bir kısmını bilebilir ancak bir kısmını bilemez. Kesin olan husus şudur ki, Allah maksatsız, anlamsız ve kulların dünya veya ahiret maslahatına yönelik bir tarafı olmadan bir şeyi ne emreder ne de yasaklar. Allah'ın emir ve yasaklarındaki hikmet, maksat ve maslahatlar bazen bizzat Allah tarafından Kur'an'da bazen de Hz. Peygamber'in sünnetinde açıklanmıştır. Bundan dolayı da Allah'ın vazettiği hükümlerde hikmet aramak öteden beri İslam âlimleri tarafından merak ve araştırma konusu olmuş bu araştırmalar *Hikmet-i teşri'* edebiyatını meydana getirmiştir. Bazen "hikmet" bazen "esrar" bazen "mehâsin" bazen de "makâsıd" başlıkları altında pek çok eser ve risale kaleme alınmıştır. Müstakil eserler yanında bu konu bazı fıkıh, ahlak ve tasavvuf kitaplarının bir bölümü olarak veya hükümler anlatılırken de ele alınmıştır. Mesela, Hakîm et-Tirmizî (ö. 320/932) tarafından kaleme alınan *es-Salâtü ve Makâsıduhâ, İlelü's-ş-şeri'a ve Ma'rifetü'l-esrâr* adlı kitaplar, Kaffâl eş-Şâşî (ö. 365/985)'in *Mehâsinü's-ş-şeri'a fî furûi's-Şâfiyye* adlı eseri, İmâm Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) *İhyâ ulümi'd-dîn* adlı eseri, Muhammed b. Abdurrahman el-Buhârî'nin (ö. 546/1151) *Mehâsinü'l-İslam ve Şerâiu'l-İslam* adlı kitabı, İbnü'l-Arabî'nin (ö. 638/1240) *Fütuhâtu'l-Mekkiyye* adlı kitabının ilk ciltleri, Kadı Burhâneddin'in (ö. 800/1398) *İksîru's-seâdât fî esrâri'l-ibâdât* adlı eseri, Şah Veliyyullâh'ın (ö. 1117/1762) *Huccetullahi'l-bâlîğa* adlı kitabının ilgili bölümleri, Abdulvehhâb eş-Şa'rânî'nin (ö. 973/1565) *el-Fethu'l-mübîn fî cümletin min esrâri'd-dîn (Esrâru erkâni'd-dîn)* adlı eseri bunlar arasında sayılabilir.

Bütün bu vb. eserler İslamî hükümlerin tamamının ve özellikle de ibadetlerin hikmet ve esrarı hakkında birbirinden güzel ve faydalı bilgiler vermektedir. Kurban ibadeti özelinde baktığımız zaman bu eserlerde kurban ibadetinin bireysel ve toplumsal pek çok hikmeti yanında genelde şu hususların ifade edildiğini görmekteyiz:

Kurban ibadeti bu ibadetle mükellef olan kimsenin;

1. Yüce Allah'ın rızasına kavuşmasını ve Allah'ın emrine uyduğu için sevap kazanmasını sağlar. Allah'ın sayısız nimetlerine karşı şükretmesinin yollarından biridir. Zira kurban kes-

* Prof. Dr., Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Ana Bilim Dalı.

mek Allah'a şükür vesilelerinden biridir. "Şimdi sen Rabbin için namaz kıl ve kurban kes!"¹ emrine uyan bir Müslüman kurbanının kanını akıtığında bu davranışı ile Allah'a yaklaşmış olur. Aynı zamanda Allah için ve usulüne uygun olarak kesilen kurbanın kanının her damlası kişinin günahının bağışlanmasına vesile olur. Nitekim Hz. Peygamber'in Hz. Fâtıma'ya şöyle buyurduğu rivayet edilir: "Ey Fâtıma kurbanın için kalk ve onun yanında bulun. Onun her damlasına karşılık senin geçmiş günahların bağışlanır." Hz. Fâtıma, bunun sadece ehl-i beyte mahsus bir durum mu olduğunu sorunca Hz. Peygamber bunun bütün Müslümanlara ait olduğunu söylemiştir.²

Yine Hz. Peygamber'den nakledildiğine göre o şöyle buyurmuştur: "Kurban Bayramı günü, sila-i rahim hariç Âdemoğlu, kurban kanı akıtmaktan daha üstün bir amelde bulunmaz."³

2. Kurban, bazı âlimlere göre vacip bazılarına göre ise müekked sünnet olan bir ibadettir. Dolayısıyla kurban kesen Müslüman yükümlülüğünü yerine getirmiş olur. Böylece mükellef, bir ibadeti yerine getirmenin huzur ve mutluluğunu yaşar.

3. Kurban kesmek kişiyi bencilleşmekten ve varlığını sadece kendisine ait kılma düşüncesinden kurtarıp paylaşımcı olmasına vesile olacağı için cömertlik, mertlik ve diğer ahlâkî özelliklerini geliştirir.

4. Kurban kesen Müslüman, Hz. İbrahim'in bu konudaki sünnetini ihya etmiş olur. Oğlu İsmail'i kurban etmesi Allah tarafından emredildiğinde Hz. İbrahim, tereddüt etmeden bu emre itaat etmiş, Hz. İsmail de bu konuda sonsuz bir teslimiyet göstermişti. Hz. İbrahim oğlunu kurban etmeyi göze alarak Allah'ın emrini nefsinin isteğine tercih etmiş, Hz. İsmail ise canını Allah için feda etmeyi göze almıştı. Kurban kesen kişi de bu hatırayı canlı tutup Allah'ın bu konudaki emrini yerine getirmekle aynı duyguları yaşar.

5. Elverişli bir hayvanı usulüne uygun olarak ve Allah'ın rızasını kazanmak için kurban etmek putlarına ve sultanlarına kurban kesen bâtil din mensuplarına muhalefet etmek anlamı taşır.

Toplumsal açıdan bakıldığında ise kurbanın toplum bakımından bazı hikmetleri şöyle ifade edilebilir:

1. Kurban, toplum içinde paylaşımcılık duygusunun artmasını sağlar. Birlik, beraberlik, dayanışma, sevgi ve saygı ortamının oluşumuna ve sosyal adaletin sağlanmasına katkıda bulunur.

2. Toplum içinde yaşayan fakir, yoksul veya yardıma muhtaç olan kişilerin de temel gıda maddelerinden biri olan etten yararlanmalarına imkân sağlar.

Kur'an'da kurbanla ilgili âyetler yukarıda belirtilen hikmetlere işaret eden ifadeler taşımaktadır. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "Onlara Âdem'in iki oğlunun başından geçen ibret verici şu gerçeği anlat: Onlar Allah'a birer kurban takdim etmişlerdi de birinden kabul edilmiş, diğerinden ise kabul edilmemişti. Kurbanı kabul edilmeyen kıskanıp: 'Seni mutlaka öldüreceğim.' deyince, diğeri: 'Allah ancak takvâ sahiplerinin ibâdetini kabul buyurur.' diye cevabı vermişti."⁴

¹ el-Kevser, 108/2.

² Bezzâr, *Müsned*, ts. 1202; Nureddin el-Heysemî, *Mecme'u'z-zevâid*, (Cidde: y.y. 2015), 8/470 (No: 5993).

³ Heysemî, 8/473 (No: 5997); Rudânî, *Cem'u'l-fevâ'id*, 3822.

⁴ el-Mâide, 5/27.

“Biz, kurbanlık sığırları ve develeri de sizin için Allah’ın dininin işaretlerinden kıldık. Onlarda sizin için pek çok hayır vardır. Onlar boğazlanmak üzere ayakta dururken üzerlerine Allah’ın adını anarak kurban edin. Nihâyet yan üstü yere yıkılıp canları çıkınca da onlardan hem siz yiyin, hem kanaat edip istemeyen fakirlere, hem de açıkça isteyen fakirlere yedin. İşte böylece biz, o kocaman hayvanları sizin emrinize verdik ki şükredesiniz. Unutmayın ki, o kurbanların ne etleri ne de kanları Allah’a ulaşır. Sizden Allah’a ulaşacak olan tek şey takvânızdır. Allah böylece o hayvanları hizmetinize verdi ki sizi doğru yola ilettiği için tekbir getirerek Allah’ın büyüklüğünü ilan edesiniz! Rasûlüm! Artık o iyilik eden ve işini güzel yapanları müjdele!”⁵

Bu âyetlerde kurbanın Hz. Âdem’in şeriatından beri devam eden bir ibadet olduğu, kabul edilen kurbanlar olduğu gibi kabul edilmeyen kurbanların da bulunduğu, kurbanın Allah’ın ve dinin şiarlarından yani tanıtıcı sembollerinden biri olduğu, insanlar için kurbanda pek çok faydanın olduğu, fakir ve ihtiyaç sahiplerine tasadduk edilmeleri gerektiği, kurbanın şükür vesilesi olduğu ve kurbanın kanının ve etinin değil kesen Müslümanın takvâsının Allah’a ulaşması amacıyla kesildiği ifade edilmiştir.

Hikmet-i teşrî’e dair ilk eser telif edenlerden biri olan Hakîm et-Tirmizî bu konuda şunları söylemektedir:

“Kul kendine karşı haksızlık edip günah işleyince adeta buna keffâret olarak ölmeyi hak etmiş olmaktadır. Ancak insan kurban etmek Hz. İbrahim ve Hz. İsmail olayı ile yasaklanıp onun yerine hayvan kurban etmek meşru kılındığı için insan kendi yerine kurbanlık hayvanı feda etmektedir. Biz de İbrahim milletinden olduğumuzdan Allah, O’na ikram ettiğini bize de ikram etti. Hz. Peygamber de insan kurban kestiğinde kurbanın yere akan ilk kanı esnasında onun günahlarının bağışlanacağını söylemiştir. Bu sebeple Hz. Peygamber Hz. Fâtıma’ya kurbanının ilk kanı akıtılırken onun başında durmasını söylemiştir.”⁶

Ömer Nasuhi Bilmen bu hususları şu şekilde ifade etmektedir:

“Vacip olan kurban görevi, Hak yolunda fedakârlığın bir alametidir. Yüce Allah’ın verdiği nimetlere karşı yapılan bir şükürdür. Bunun sonucu da sevaba ulaşmak ve birtakım belalardan korunmaktır.

Şu gerçek de bilinmeli ki, insanların ihtiyaçları için yeryüzünde yüz binlerce hayvan kesiliyor. Fakat bunlardan yalnız durumları yeterli olanlar yararlanıyor. Kurban Bayramı’nda ise, Hak rızası için birçok hayvan kesiliyor. Bunların etlerinden ve derilerinden çok fakir kimseler de yararlanıyor. İktisadî olan mesele, dinî ve ahlakî bir mahiyet kazanıyor. Şahıs menfaati yerine toplumun menfaati bulunmuş oluyor. Bunun için kurban kesilmesi, İslam’a ait insanî ve sosyal büyük bir fedakârlık demektir.”⁷

Mehâsinü’l-İslâm müellifi kurbanın hikmetlerini şu şekilde sıralamaktadır:

⁵ el-Hac, 22/36-37.

⁶ Hakîm et-Tirmizî, *İsbâtü’l-İlel*, thk. Halid Zehri (Rabat: Külliyyetü’l-âdâbi ve’l-ulûmî’l-insâniyye bi’r-Rabâd, 1998), 206-207.

⁷ Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük İslam İlmihali*, sad. Ali Fikri Yavuz (İstanbul: İpek Yayınevi, ts.), 410; Abdullah Kahraman, *Ömer Nasuhi Bilmen’in Eserlerinde Hikmet-i Teşrî’i* (İstanbul: Nizamiye Akademi, 2017) 93-94.

1. Kurban kesmek av hayvanlarından vacip olmayıp ehli hayvanlardan vacip kılınmıştır. Zira av hayvanını kurban etmeye herkesin gücü yetmez. Müellif şöyle der:

“Kurbanlıklara gelince; bundaki hikmet, Allah Teâla'nın eti yenilen her hayvanı kurban için uygun kılmamış olmasıdır. Allah, kurbanı avlanılan hayvanlardan vacip kılmadı. Çünkü herkes avlanmaya güç yetiremez ve bu şekilde hazırlamak kendisi için imkânsız olur ve dolayısıyla kurban kesimi kendisine kolay olmaz. Ayrıca bu hayvanları kurban kesim gününe kadar muhafaza etmek de zordur. Av hayvanın genelde eti ve yağı az olur.”⁸

2. Kurban, nimetin ve mü'minin ruhunun şükrüdür.

“Kişinin ruhuyla cömertlikte bulunması diğer şükür çeşitlerine kıyas etmenin bir gereği-
dir. Bu büyük nimete karşılık şükür olmak üzere ruhuyla cömertlik hâsıl olmayınca (yani kişi kendini kesemeyeceğine göre) en azından ona en yakın (benzer) olanını kesmesi uygundur. Hayvanlardan ehli olanlar da kurban etmeye en elverişli olanlarıdır. Çünkü bunlar bütün insanların kendilerinden yararlandıkları hayvanlardır.”⁹

Buhârî, kurbanın hikmeti bağlamında daha sonra şu hususları dile getirir:

“Bundaki bir başka güzellik de küçük hayvanların kurban olarak kesilmesinin caiz olmamasıdır. Çünkü insanlar o hayvanları yükümlü tutmamakta ve onlara iş yaptırmamaktadır. Bu sebeple yükümlülük altında olan kişinin onları feda etmesi caiz değildir. Hem o yaşı küçük hayvanlardan insanlar çok az yararlanır. Develer ve sığırlar onlarla yük taşınacağı ve bizzat onların da iş görecekları kurbanlık için tayin edilen yaşa erdiklerinde artık onların kurban edilmeleri caiz olur, aksi takdirde olmaz.”

“Kurbanlardaki önemli bir husus da kurbanlık hayvanların kurbanlık olmalarının bedenleriyle değil kanlarıyla gerçekleşmiş olmasıdır. Nitekim kan akıtıldıktan sonra hayvanların bedenleri mal sahibinin mülkiyetinde kalmaya devam etmektedir. Eğer isterse tamamını fakirlere tasadduk eder, dilerse tamamını yakınlarına ikram eder, isterse de tamamını kendine saklar. Bu durum, bu ümmete mahsus özelliklerdendir. Diğer ümmetlerde kulun kurban ettiği her şey mülkiyetinden çıkardı ve ondan hiç kimse yararlanamazdı. Bizim şeriatımızda ise bize bir rahmet ve lütuf olmak üzere kurbanlar mülkiyetimizde kalmaktadır. Kurbanlar önceki bazı ümmetlerde gökten gelen bir ateşte yakıldığı için onlar kurbanlar hususunda çok az istekliyidiler. Allah Teâla bu ümmetin kendilerine kıyamet gününde bir karşılığı ve sırat köprüsünde binek olmak üzere kurbanlarının çoğalmasını murad ettiği için kullarına kanın akıtılmasıyla kurban etmelerini emretmiştir. Kurban kesenin Allah'a yaklaşması, kurban kesip cimrilik yapmaması ve kurban kesmekten geri durmaması için kendinin ve neslinin faydasını artırmasıyla olmaktadır.”

“Diğer ümmetlerin kurbanlarını ateş yiyordu, bizim ise kurbanımız cehennem ateşini yiyor. Bu ise Melik ve Ğaffar olan Allah'ın lütfundan başka bir şey değildir. Bu zikredilenler kurbanın vücûbiyetinin hükmüdür.”

“Sünnet olan hükümlerdeki güzelliğe (hikmete) gelince; sünnet olan kişinin üçte birini tasadduk etmesi, üçte birini yiyip yedirmesi üçte birini ise saklamasıdır. Üçte birini tasadduk ederse bu gayet çok bir miktardır. Aynı şekilde üçte birini yiyip yedirirse bu da

⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdurrahman el-Buhârî, *Mehâsinü'l-İslâm ve Şerâi'u'l-İslâm* (Kahire: Mektebetü'l-kuds, 1357/1928), 104.

⁹ Buhârî, *Mehâsinü'l-İslâm*, 104.

çoktur. Üçte birini saklarsa bu da çoktur. Sübhanallah! Tek bir koyunda ancak bir teklik miktar varken Allah onu kulu hakkında üç parça kılmıştır. Üçte biri tasadduk, üçte biri ikram üçte biri de saklamak için.”

“Koyun adet olarak bir tektir, üç ise sayı olarak çoktur. Böylece kul kıyamet gününde çok sadaka ve çok ikram ile huzura gelecektir.”

“Bir başka güzellik de pek çok kurban kesmeye gücü yetecek kimse için de tek bir koyunu kesmesi, vacip olan yükümlülüğü yerine geçer. Kişi deve veya sığır kesmeye güç yetirse de durum böyledir. Çünkü filan hayvandaki sayı diğer filan hayvandaki sayıdan evlâ değildir. Bu sebeple “bir” ile yetinilmiştir. Kişinin malının çokluğuna ve elinin genişliğine bakılmaz. Temelde zengin olması sebebiyle kurbanın temeli olan ‘kan akıtılması’ ile yetinilir. Nitekim maksat malının az bir kısmından imtihan olunmasıdır. Canlı olanla, kesilen arasında maliyet bakımından fark vardır. Kan akıtılması bakımından ise hepsi eşittir. Ayrıca o ruhun sadakasıdır. Ruh ise ileri derece zenginlik, orta seviye zenginlik ve temelde zengin olmak bakımından eşittir. Bu nedenle vacip olan bir hayvanın kesimiyle yerini bulmaktadır.”

“Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: ‘Kurbanlarınızı büyük olandan seçin. Zira onlar sırat köprüsünde binekleriniz olacaktır.’ Kula düşen görev dünyadan ahirete bineğini hazırlamaktır. Ayrıca kul kurbanlar hususunda takvâyı gözetmelidir. Allah Teâla şöyle buyurmaktadır: ‘Onların etleri ve kanları asla Allah’a ulaşmaz. Fakat O’na sizin takvanız (Allah’a karşı gelmekten sakınmanız) ulaşır.’ (el-Hac, 22/37)”¹⁰

Sonuç

Allah için usulüne uygun olarak kurban kesmek, Allah’ın meşru kıldığı, hemen her peygamberin şeriatında bulunan ancak sonsuz fedakârlık ve teslimiyetleri sebebiyle Hz. İbrahim ve Hz. İsmail ile zirve yapıp sembolleşen bir ibadettir. Ancak Allah adına ve Allah için yapılacağından dolayı kurban ibadeti, ibadetin bir diğer tabiri olan “kurbet” kelimesinin bir türevi ile ifade edilmiştir. Yakınlık anlamına gelen “kurban” Allah’a yakın olmak anlamına gelmektedir. Bu anlamı yakalayabilmek için de kurbanın Allah için kesilmesi gerekir.

İlgili âyet ve hadislere baktığımız zaman kurbanın bir ibadet, teslimiyet, fedakârlık, adanmışlık, şükür, nefis terbiyesi, diğergâmlık, yardımseverlik olduğunu görmekteyiz. Bütün bu hususlar kurban mükellefinin niyeti ile yakından ilgili olduğundan özellikle kurban alırken ve onu keserken niyetin ibadet, Allah’a yaklaşmak ve O’nun rızasını kazanmaktan başka bir şey olmaması gerekir. Kurbanın sıratla bineğimiz olacağını, onun etinin ve kanının Allah’a ulaşmayıp sadece bizden sunulan takvânın Allah’a ulaşacağını, et niyetinin kurbanı kurban olmaktan çıkarıp ete dönüştüreceğini, kurbanla birlikte bütün kötü duyguları da kesip atmamız gerektiğini, kurban vesilesi ile Hz. İbrahim’in emre itaatini ve Hz. İsmail’in teslimiyetini yeniden hatırlamamız gerektiğini hatırdan tutmamız gerekmektedir. Kurbanın akıtılan kanı kadar günahlarımıza keffâret olduğunu, tasadduk anlayışımızı geliştirmeye aday olduğunu da bilmemiz gerekmektedir.

¹⁰ Buhârî, *Mehâsinü'l-İslâm*, 104-106.

Kaynakça

- Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr. *el-Müsned*. Medine: Mektebetü'l-ulûm ve'l-hikem, 1427/2006.
- Heysemî, Nureddin. *Mecmeu'z-zevâid*. Cidde: y.y. 2015.
- Rudânî, Muhammed b. Muhammed. *Cem'u'l-fevâ'id min Câmi'i'l-usûl*. Cidde, 1973.
- Tirmizî, Hakîm. *İsbâtü'l-'ilel*. Thk. Halid Zehrî. Rabat: Külliyyetü'l-âdâbi ve'l-ulûmi'l-insâniyye bi'r-Rabâd, 1998.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Büyük İslam İlmihali*. sad. Ali Fikri Yavuz. İstanbul: İpek Yayınevi, t.y.
- Kahraman, Abdullah. *Ömer Nasuhi Bilmen'in Eserlerinde Hikmet-i Teşr'i*. İstanbul: Nizamiye Akademi, 2017.
- Buhari, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdurrahman. *Mehâsinü'l-İslâm ve Şerâi'u'l-İslâm*. Kâhire: Mektebetü'l-kuds, 1357/1928.

SOSYOLOJİK AÇIDAN KURBAN: BİR İBADETİN DÖNÜŞÜMÜ

Vejdî BİLGİN*

Giriş

İbadetlerin ifası din sosyolojisi araştırmalarının temel konularından birisidir. Özellikle dinî hayat araştırmalarında örneklemin, bir bütün olarak ibadetleri ne ölçüde ifa ettiğine özel bir önem verilir. Ancak ülkemizde özel bir ibadeti konu edinen çalışmaların sayısı oldukça azdır. Oysa bu tür çalışmalar ibadetlerin toplum tarafından nasıl algılandığı, coğrafi veya boyamsal olarak farklılık gösterip göstermediği, bir değişim söz konusu ise bunun hangi faktörlere bağlı olduğu gibi sorulara cevap vermek için daha elverişlidir.

Bu bildiride kimi genel dinî hayatla, kimi doğrudan kurbanla ilgili olarak Türkiye’de yapılan lisansüstü araştırmalardan ve istatistiksel çalışmalardan hareketle toplumun kurban ibadetine yönelik tutum ve davranışlarını, yakın dönemdeki tartışmaların ve özellikle şehirleşmenin kurban ibadetine etkisini, son olarak da vekâlet yoluyla yapılan kesimlerin kurban ibadetini nasıl dönüştürdüğünü ortaya koymaya çalışacağız.

1. Türkiye’de Kurban İbadetinin Geleneksel Algılanışı

Her ne kadar ülkemizde kurban, dindarlığın temel formülasyonu olan “İslam’ın şartları” içerisinde yer almasa da pratikte hepsinden daha önce gelen ve uygulanan bir ibadettir. Diğer üç mezhepten farklı olarak Hanefilerde “vacip” hükmü altında toplanan kurban, diğer vacip ibadetlere benzer şekilde bir farz gibi algılanır. Bu anlayışı çeşitli toplumsal faktörler besler.

Her şeyden önce, hemen herkesin kurban kestiği bir ortamda evin reisi ailesini düşkün durumda göstermek istemez. Toplumda pek çok kişi maddi durumları çok iyi olmamasına rağmen kurban kestiği için, hiç kurban kesmemek ailenin gerçekten ekonomik anlamda çok güç durumda olduğu gibi bir izlenim uyandırır. Kurban eti dağıtılırken yoksullara, komşulara ve akrabalara da pay verilir. Kurban kesemeyen kişi bu payı yoksul konumunda almayı kendisine yakıştıramaz.¹

* Prof. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Sosyolojisi Anabilim Dalı.

¹ Bk. Özer Çetin, *Kurban ile İlgili İnanç ve Tutumlar* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008), 152.

İkinci olarak yakın çevre içerisinde kurban kesilip kesilmediğinin sorulması sadece erkek değil, ailedeki diğer bireyler (kadın ve çocuklar, varsa büyükler) üzerinde de bir baskı oluşturur. Bayramın gereği olarak yoğun ziyaretlerin yapılması bu soruyla muhatap olmayı kaçınılmaz hale getirir. Evdeki yetişkinlerin bu durumu tolere etmeleri nispeten daha kolay olsa da özellikle çocukların akrabaları arasındaki konuşmalardan ciddi olarak etkilendikleri tespit edilmiştir. Bir araştırmada memur olan katılımcının bu durumu şöyle ifade ettiğini görüyoruz:

“Daha ucuza temin ettiğimiz için kurbanı her yıl köyümüze giderek anne ve babamızın yanında kesiyorduk. Bu durumdan oğlum hiç memnun değildi. Ana sınıfına gidiyordu. Mahallede arkadaşları kimlerin kurban kestiğini konuşurken oğluma siz kesmiyorsunuz, kesseniz görürüz, demişler. Ertesi yıl bayramda oğlum kurban derisinin kimseye verilmemesini istedi. Deriyi ne yapacağımı sorduğumda: ‘Balkona asacağım ki arkadaşlarım görsün.’ cevabını verdi. Onu bu durumdan kurtarmak için isteğini yerine getirdim ve daha sonraki yıllar anlayacak düzeye gelinceye kadar evimizde kestik.”²

Üçüncü olarak, halk arasında kurban eti diğer etlerden farklı görülür ve kurban etinin bir tür şifalı yiyecek olduğu düşünülür.³ Bundan dolayı eve kurban etinin girmesi arzu edilen bir durumdur.

Dördüncü olarak mutfaktaki et ihtiyacının uzun süre kasap yerine kurbandan karşılanması bu ibadetin belirli ekonomik zorluklara rağmen ifa edilmesini insanların zihninde meşrulaştırır. Şüphesiz günümüzde gittikçe azalsa da etin yanında kelle, paça, işkembe gibi diğer yenilebilir kısımlar ile kurban bayramı bir şölene dönüşmekteydi. Kurban kesen kişi manevi boyutunun dışında maddi anlamda da harcadığı paranın karşılığını aldığını düşünmekteydi ve hâlâ da bu hesap (kurban etinin kilosunun kaçta geldiği meselesi) konuşulur. Dolayısıyla dinî anlayış ve yaşayıta gözlenen değişimlere rağmen hâlâ kredi kartına taksit yaparak kurban alınıp alınmayacağı şeklindeki dinî sorular toplumun kurban konusundaki bu eski tutumunu yansıtır. Nitekim 2013’te Türkiye genelinde yapılan araştırmada katılımcıların % 1,8’i maddi durumları uygun olmamasına rağmen her yıl kurban kestiklerini belirtmiştir.⁴

Ancak kurban konusundaki geleneksel tutum ülkemizde Şafii mezhebinin daha çok görüldüğü Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde kısmen farklılık gösterir. Şafii mezhebinde kurban kesmenin sünnet, ayrıca bölgede yaşayanların gelir düzeyinin daha düşük olması nedeniyle kurban kesme oranları da ülke geneline göre azalmaktadır. Diyanet İşleri Başkanlığı’nın 2013 tarihli araştırmasında maddi durumu uygun olduğunda her yıl kurban kestiğini söyleyenlerin oranı Hanefi nüfusta % 73,6; Şafii nüfusta ise % 53,1’dir. Bölge olarak bakıldığında maddi durumu uygun olduğunda her yıl kurban kestiğini belirtenlerin oranı Türkiye genelinde % 69,5 iken, bu rakam Hanefilerin yaşadığı Orta Anadolu’da % 84,4; Şafiilerin daha fazla olduğu Güneydoğu Anadolu’da ise % 52,8 olarak tespit edilmiştir.⁵

² Çetin, *Kurban ile İlgili İnanç ve Tutumlar*; 164-165. Ayrıca bk. Çetin, *Kurban ile İlgili İnanç ve Tutumlar*, 152.

³ Çetin, *Kurban ile İlgili İnanç ve Tutumlar*; 261; Ferya Çalış, *Günümüz Kentinde Kurban Ritüeli* (Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016), 266, 278. Kurban etinin genel özelliğinin yanında parçalarından da şifa umulan yerler vardır. Örneğin Sivrihisar’da konuşamayan çocuklara kurbanın dili yedirilmekteymiş. Bk. Çalış, *Günümüz Kentinde Kurban Ritüeli*, 88.

⁴ *Türkiye’de Dinî Hayat Araştırması* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014), 82.

⁵ Bk. *Türkiye’de Dinî Hayat Araştırması*, 83-84.

Şüphesiz kurban kesimi sadece Kurban Bayramı ile sınırlı değildir. Türk toplumunda bir dileğin gerçekleşmesi veya bir belanın savılması için, bazen adak bazen de şükür olarak kurban kesilir. 1998 tarihinde İstanbul dâhil olmak üzere beş şehirde yapılan araştırmaya göre, ev ve araba gibi bir isteği gerçekleştğinde şükür kurbanı kesenlerin oranı % 49,1; kaza-beladan korunmak için her zaman veya zaman zaman kurban kesenlerin oranı % 61,9; tevbe amaçlı kefaret kurbanı kesenlerin oranı % 3,6'dır.⁶ 2007'de Balıkesir'de yapılan araştırmaya göre ise, bir veya birden çok şükür kurbanı kestiklerini belirtenlerin oranı % 59,5; kendi evlerinin veya kooperatiflerinin temelini atarken kurban kestiklerini belirtenlerin oranı % 54,2; bir veya birden çok adak kurbanı kesenlerin oranı % 58,9; yatırı ve türbelerde kurban kesenlerin oranı % 12,1; ölmüş büyükleri için kurban kesenlerin oranı % 28,4'dir.⁷ Bu araştırmalardaki verilerin dışında yağmur duasına çıkıldığında⁸ ya da bir devlet büyüğünü karşılarken kurban kesilir. Ayrıca gelişen şartlara bağlı olarak yeni uygulamalar çıkmıştır. Örneğin futbol kulüpleri sezon açılışında kurban keserler.⁹

İslam dininde sünnet olarak kabul edilen ve çocuk doğduktan sonra kesilen "akika" kurbanı, isim olarak tam bilinmese de toplumda oldukça yaygındır. 2007'de Balıkesir'de yapılan araştırmaya göre, her bir çocuğu veya en azından çocuklarından birisi için akika kurbanı kesenlerin oranı % 48,5'dir. Katılımcıların büyük çoğunluğu (% 76,3) bu kurbanı bir sünnet olmaktan ziyade çocuğu kaza ve belalardan koruyan bir uygulama olarak değerlendirmiştir. Nitekim çocuğu doğduktan sonra kurban kesmeyen, ancak ilerleyen yıllarda çocuğu sık sık hastalanan veya yaralanan bazı katılımcılar kurban kestikten sonra bu tür olayları bir daha yaşamadıklarını anlatmışlar.¹⁰ 1990'da Ankara'da yapılan araştırmaya göre kurbanın kişiyi kötülüklerden koruyacağına inananların oranı % 81'dir. Bu araştırmada katılımcıların % 10'u kurban kanını alınlarına sürdüklerini söylemiş, buna gerekçe olarak da âdet olması, nazar ve kötülükten korunma, kurbandan güç alma gibi sebepler göstermişler.¹¹ 2007'de Balıkesir'de yapılan araştırmada da katılımcıların % 26,6'sı herhangi bir amaçla kestikleri kurbanın kanını alınlarına, arabalarına vs. sürdüklerini, % 23,6'sı ise bunu bazen yaptıklarını ifade etmiş.¹²

Görüleceği üzere toplumumuzda çok farklı amaçlar ve durumlar için kurban kesilmektedir. Kanaatimize göre bu çeşitlilik, doğal olarak insanların Kurban Bayramı'nda kurban kesilmesi gerektiği hususundaki inançlarını daha da pekiştirmektedir.

2. Kurban Kesiminde Yaşanan Değişim

Türkiye'de kurban kesiminin zaman içerisinde değişimini gösteren istatistiksel veriler bulmak zordur. Sosyal bilimsel saha araştırmalarının da tarihi çok eski tarihlere gitmediğinden, üstelik bu araştırmalar genelde belirli bir şehir ile sınırlı olduğundan bu konuda fikir beyan et-

⁶ Yahya Turan, *Psikolojik ve Sosyal Yönleriyle Kurban* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1999), 88-89.

⁷ Çetin, *Kurban ile İlgili İnanç ve Tutumlar*; 274, 280, 284, 291, 305.

⁸ Gürbüz Erginer, *Kurban: Kurbanın Kökenleri ve Anadolu'da Kanlı Kurban Ritüelleri* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1997), 213-215.

⁹ Erkan Arslan, *Tarihi ve Sosyal Açından Anadolu'da Kurban Olayı* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1991), 61.

¹⁰ Çetin, *Kurban ile İlgili İnanç ve Tutumlar*; 265, 268-270.

¹¹ Arslan, *Tarihi ve Sosyal Açından Anadolu'da Kurban Olayı*, 61.

¹² Çetin, *Kurban ile İlgili İnanç ve Tutumlar*, 225. Ayrıca bk. Arslan, *Tarihi ve Sosyal Açından Anadolu'da Kurban Olayı*, 62.

mek daha da zorlaşır. Aşağıdaki tabloda tespit edebildiğimiz yakın tarihli en eski araştırmadan günümüze kadar olan bazı oranları verdik.

<i>Farklı araştırmalara göre Türkiye’de kurban kesme oranları</i>			
Araştırmanın yapıldığı yıl	Araştırmanın yapıldığı yer	Her yıl kurban kestiğini söyleyenler	Maddi durumuna göre kurban kestiğini söyleyenler
1975-1977 ¹³	Erzurum	% 23,7	% 33,5
1989 ¹⁴	İzmir	% 37,3	% 52,5
1990 ¹⁵	Ankara	% 87	
1998 ¹⁶	Beş şehir*	% 61,6	% 29,9
1999 ¹⁷	Türkiye geneli	%67,9	%14,4
2007 ¹⁸	Balıkesir	% 67,7	% 22,1
2013 ¹⁹	Türkiye geneli	% 69,5	% 13,9
2019 ²⁰	İstanbul	% 47,2	% 27,2

Yukarıdaki veriler sınırlı olduğundan klasik sosyolojik bakış açısıyla eskiden daha yüksek oranda kurban kesilirken zaman içerisinde bir azalma olduğunu öne sürmek mümkün değildir. Kurban her şeyden önce mali bir ibadet olduğu için, toplumun farklı dönemlerdeki gelir durumu kurban kesme davranışını etkiler. Bir başka ifadeyle, bir dönem kurban kesme oranları düşükken ekonomik gelire bağlı olarak bunu takip eden diğer bir dönem artış gösterebilir. Ayrıca şehirlerin dinî-sosyal yapılarındaki farklılıklar ve şehrin büyüklüğü gibi faktörler de kurban kesim oranlarını farklılaştırır. Ancak Türkiye genelinde 1999 ve 2013 yıllarında yapılan iki araştırma kurban kesme oranının oldukça yüksek olduğunu gösteriyor.

1975-1977 tarihli Erzurum araştırmasına göre en fazla kurban kesenler orta gelir grubudur. Bunu yüksek gelir grubu ve düşük gelir grubu takip etmiştir.²¹ 1990’lı yılların başında Uşak merkezinde araştırma yapan Gürbüz Erginer, çok yoksul olanların dışında yerli halkın kurban kesmeye “büyük bir özen” gösterdiğini söyler.²² Balıkesir’de 2007’de yapılan araştırmaya göre ise en fazla yüksek gelir grubunda olanlar kurban kesmekte, gelir azaldıkça kurban kesme oranı düşmektedir.²³

Türk toplumunun ibadetlere yönelik tutumları, davranışlarının çok üstündedir. Bir başka ifadeyle ibadetleri düzenli olarak yerine getirmeyenler bile olumlu tutum sergiler. Örneğin 2013 tarihli araştırmaya göre, her yıl bayram namazına gidenlerin oranı % 77,1 iken, hiçbir zaman bayram namazına gitmeyenlerin ve bu soruya cevap vermeyenlerin toplam oranı

¹³ Ünver Günay, *Erzurum ve Çevre Köylerinde Dinî Hayat* (İstanbul: Erzurum Kitaplığı, 1999), 131, 134.

¹⁴ M. Emin Köktaş, *Türkiye’de Dinî Hayat: İzmir Örneği* (İstanbul: İşaret Yayınları, 1993), 121-122.

¹⁵ Arslan, *Tarihi ve Sosyal Açısından Anadolu’da Kurban Olayı*, 41.

¹⁶ Turan, *Psikolojik ve Sosyal Yönleriyle Kurban*, 71.

* Çoğunluğu İstanbul olmak üzere Kastamonu, Bolu, Karabük ve Gönen şehirleri.

¹⁷ Ali Çarçoğlu-Özen, *Türkiye’de Din, Toplum ve Siyaset* (İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı, 2000), 46.

¹⁸ Çetin, *Kurban ile İlgili İnanç ve Tutumlar*; 113.

¹⁹ *Dinî Hayat Araştırması*, 82.

²⁰ Gökçen Çatlı Özen, “Kurban Bayramı İbadeti: İstanbul’da Bir Saha Çalışması Örneği,” *Aydın Türklük Bilgisi Dergisi* 10 (Bahar 2020), 62.

²¹ Günay, *Erzurum ve Çevre Köylerinde Dinî Hayat*, 131, 134.

²² Erginer, *Kurban: Kurbanın Kökenleri ve Anadolu’da Kanlı Kurban Ritüelleri*, 179.

²³ Çetin, *Kurban ile İlgili İnanç ve Tutumlar*; 151.

% 6,3'tür. Şüphesiz Cuma ve vakit namazlarına katılım daha düşüktür. Ancak namaza karşı olumsuz tutumu en iyi ölçebileceğimiz ibadet bayram namazı olduğu için bu veriyi kullandık. Aynı araştırmaya göre sağlığı elverdiği ölçüde Ramazan orucunu tutanların oranı % 83,4 iken, hiçbir şekilde oruç tutmayanların ve cevap vermeyenlerin toplam oranı % 3,2'dir. Buradaki rakamların biraz ihtiyatla değerlendirilmesi gerektiği kanaatindeyiz. Maddi durumu uygun oldukça zekât verdiklerini söyleyenlerin oranı % 71,9 iken, hiç zekât vermeyen ve bu soruyu cevaplamayanların toplam oranı % 2,3'tür.²⁴ Şüphesiz genel olarak toplumda hacca gidenlerin oranı çok azdır. 2013 araştırmasında bu oran % 6,6 çıkmış. Toplumun % 84,9'u maddi imkânı olduğu takdirde hacca gitmek istediğini söyleyerek olumlu bir tutum sergilerken % 8,5'lik kesimi çeşitli gerekçelerle hacca karşı olumsuz tutum belirtmiş: Bu soruya cevap vermeyenlerin (%1,5) yanında, gerekçe göstermeksizin hacca gitmeye düşünmeyenler (% 2,4), hacca gitmek yerine muhtaç birine yardım etmeyi doğru bulanlar (% 3,2), gönül yapmanın haccetmekten daha önemli olduğunu düşünenler (% 1) ve ibadet etmek amacıyla da olsa paralarını bir başka ülkede harcamak istemeyenler (% 0,4).²⁵ Bu rakamlardan hareketle Türkiye'de son yıllarda yaşanan tartışmaların hacca yönelik tutumları negatif yönde etkilediğini iddia etmek mümkündür.

Kurban ibadetine baktığımızda olumsuz tutumlara zemin hazırlayan benzer gerekçelerin öne sürüldüğünü görüyoruz. Ancak kurban konusunda yine de olumsuz tutum düşük orandadır.

1989'da İzmir'de yapılan araştırmaya katılanların % 9,3'ü kurban kesmenin gereğine inanmadıklarını belirtmiştir ve sosyo-ekonomik seviye yükseldikçe bu olumsuz tutum artmaktadır. Beşli tabakalaşma sistemine göre en düşük tabakada olumsuz tutum % 5,9 iken, en yüksek tabakada % 38,4'tür.²⁶ 1990-1991'de Mersin'de tarım işçileri arasında yapılan araştırmada olumsuz tutum görülmezken, sanayi işçileri arasında kurbanı bir ibadet değil, sosyal yardımlaşma olarak görenleri oranı % 1,36; hayvanların "boğazlanmasına" karşı olanların oranı % 3,4 olarak tespit edilmiştir.²⁷ Akdoğan 1997'de Rize'de yaptığı alan araştırmasında herhangi bir oran vermemekle birlikte alt sosyo-ekonomik tabaka arasında bile hem dinî hem sosyal sebeplerden ötürü kurban kesme oranının yüksek olduğunu, ancak olumsuz tutum sahibi olanların da bulunduğunu söyler.²⁸ 1999 tarihli Türkiye geneli araştırmasına göre "Kurban kesmem." diyenlerin oranı % 6,1'dir.²⁹

İstanbul'da 2002'de yapılan bir araştırmada "Muhtaç olana yardım etmek kurban kesmek yerine geçebilir." şeklindeki bir tutum cümlesine katıldığına belirtenlerin oranı % 23,5; kararsız olduğunu söyleyenlerin oranı % 7,1 olarak tespit edilmiştir. % 69'luk bir oran ise kurban yerine bir başka şeyin ikame edilemeyeceği kanaatinindedir.³⁰ Buradaki olumsuz tutum cümlesinin oldukça yüksek oranda kabul görmesi dikkat çekicidir. 2007'de Balıkesir'de yapılan araştırmada olumsuz tutum hemen hiç yoktur. Ancak "Kurbanın bir ibadet olduğuna inanıyorum." yargısına "Kesinlikle katılıyorum." diyenlerin oranı ve "Maddi durumu uygun olsun ya da

²⁴ *Türkiye'de Dinî Hayat Araştırması*, 57, 72, 75.

²⁵ *Türkiye'de Dinî Hayat Araştırması*, 77.

²⁶ Köktaş, *Türkiye'de Dinî Hayat: İzmir Örneği*, 121-122

²⁷ Ramazan Karaman, *Sanayileşmenin Dine Etkisi: Mersin Örneği* (Konya: 2000), 119.

²⁸ Ali Akdoğan, *Geleneksel Toplumdan Modern Topluma Geçişte Dinî Hayat: Rize İl Merkezi Örneği* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2002), 155.

²⁹ Çarçoğlu-Toprak, *Türkiye'de Din, Toplum ve Siyaset*, 46.

³⁰ Ali Coşkun, *Sosyal Değişme ve Dinî Normlar* (İstanbul: DEM Yayınları, 2005), 171.

olmasın her yıl kurban kesilmelidir.” yargısına katılanların oranı eğitim seviyesi yükseldikçe düşmektedir.³¹

2013 tarihli Türkiye geneli araştırmasına göre, kurban kesimi sorusuna cevap vermeyenler (% 1) yanında, maddi durumu uygun olmasına rağmen kurban kesmediğini (% 1), kurban kesmek yerine fakirlere yardım etmeyi daha uygun bulduğunu (% 0,4) ve kurban ile Allah’a yaklaşılabileceğini düşünmediğini (% 0,1) söyleyenleri topladığımızda olumsuz tutum sahipleri % 2,5 çıkıyor. Burada dikkat çekici olan husus, eğitim seviyesi arttıkça olumsuz tutumda da artış görülmesidir. Lisans ve lisansüstü programlardan mezun olanlarda cevap vermeyenlerle birlikte olumsuz tutum % 6,3’e yükseliyor.³² 2019’daki İstanbul araştırmasında kurban kesmeyenlerin % 4,3’ü bunu gerekli bulmadıklarını ve %3,6’sı kurban kesmenin canlı hayatını ihlal ettiğini belirtmişlerdir. Araştırmada kurban ibadeti için hayvan kesmenin, canlı hayatına karşı işlenmiş bir ihlal olduğunu ve/veya kurban kesmeyi gerekli görmediklerini belirtenlerin toplamı %7,9’dur.³³

Kurbana yönelik olumsuz tutumların artışında yakın tarihteki kurban tartışmalarının etkili olduğunu iddia edebiliriz.

Türkiye’de özellikle 28 Şubat sürecinin yaşandığı 90’lı yılların sonu ve 2000’li yılların başından itibaren medyada kurban tartışmaları yaşandı. Şüphesiz bu konu ilmî çevrelerin makale ve kitaplar üzerinden yaptıkları bir tartışma haline hiç dönüşmedi. Ancak bazı İlahiyat hocalarının veya ilahiyatçı olarak bilinen kişilerin demeçleri ve yazıları medya tarafından ön plana çıkarıldı. O zamanlar televizyon kanalları ve gazeteler vasıtasıyla gündeme gelen kurban konusu bugün (2022) internet siteleri ve sosyal medya üzerinden devam etse de eski popülerliğini kaybetmiş durumdadır.

Yaşar Nuri Öztürk 1999’da *Hürriyet* gazetesindeki köşesinde “Kurban kesmek ibadet mi?” başlığıyla iki yazı kaleme aldı.³⁴ Bu yazıları daha sonra birleştirip dekanlığını yaptığı *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*’nde makale olarak yayınladı.³⁵ Öztürk bu yazılarında kurbandan esas amacın yardımlaşmak olduğunu, bu yardımın et vermek veya nakdi yardım şeklinde de yapılabileceğini, örneğin ameliyat parasına ihtiyaç duyan birisine para vermenin Allah indinde “daha üstün bir kurban” olduğunu söylüyor, çevresinde yoksul bulunmayan kişilerin Kızılay ve Mehmetçik Vakfı gibi kuruluşlara “Hayvan kesimi istemiyoruz” kaydıyla yardım ederek kurban ibadetini yerine getirmiş olacaklarını belirtiyordu.

Ali Kırca bir dönem oldukça popüler olan *Siyaset Meydanı* isimli tartışma programında, 2000 yılında kurban konusunu ele alır. Programda Yaşar Nuri Öztürk peygamber tavsiyesi olduğu için her yıl mutlaka kurban kestiğini ama ikinci kurbanının parasını Mehmetçik Vakfı’na bağışladığını söyler. Burada dikkati çeken bir husus, İslamî çevrelerde iyi tanınan hukuk profesörü Hüseyin Hatemi’nin 1989’dan sonra artık kurban kesmediğini, kurban kesmek yerine, örneğin 1999’daki büyük Gölcük depremindeki depremzedelere yardım edilmesi gerektiğini

31 Çetin, *Kurban ile İlgili İnanç ve Tutumlar*, 145-146.

32 *Türkiye’de Dini Hayat Araştırması*, 82.

33 Çatlı Özen, “Kurban Bayramı İbadeti: İstanbul’da Bir Saha Çalışması Örneği”, 62.

34 Yaşar Nuri Öztürk: “Kurban ‘Kesmek’ İbadet mi?” *Hürriyet* (26 Mart 1999); Yaşar Nuri Öztürk, “Kurban ‘Kesmek’ İbadet mi? (2),” *Hürriyet* (2 Nisan 1999).

35 Bk. Yaşar Nuri Öztürk, “Kurban Kesmek İbadet mi?” *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (2000), 1-5.

söylemesidir.³⁶ Nitekim Hatemi daha sonraları *Yeni Şafak* gazetesinde yazdığı köşe yazısında kurbanın sadece hac mevsiminde, yoksul hacılara yardım amacıyla kesilebileceğini, bugün bu yardımın başka yollarla yapılabildiği için hacda bile kurban kesmeye gerek olmadığını, bir ailenin 10 günlük mutfak masrafı kadar bir bedelin infak edilerek bu ibadetin gerçekleşeceğini söyleyecektir.³⁷ Kurbanın sadece hacca gidenler tarafından eda edilen bir ibadet olduğunu söyleyen başka kişiler de medyada yer aldı.³⁸

Bu tartışmalardan dolayı *Diyanet Aylık Dergi*'nin 2000 yılındaki kurban sayısında “Kurban kesmek yerine, kurban bedelinin veya kurbanlık hayvanın kesilmeden, yoksula yahut bir hayır kurumuna bağışlamakla, kurban ibadeti yerine getirilmiş olmaz.” şeklinde bir açıklama düştüğünü görüyoruz.³⁹

Ancak kurbanla ilgili tartışmalar bitmediği gibi artarak devam etti. 28 Şubat sürecinde Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanlığı'na getirilen Zekeriya Beyaz'ın 2001 yılında “Allah hatırı için yoksullara yardım etmekse amaç, o zaman tavuk bile kurban olur. Tavuğu da Allah rızası için kesersin, onlara ziyafet çekersin. O da Allah'a bir yakınlık vesilesi olur. Veya 10 milyon harçlık koyarsınız cebine.” şeklindeki sözleri basında geniş yankı buldu.⁴⁰ Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı Osman Zümrüt Kur'an'da hangi hayvanın kurban edileceğine ilişkin belirli bir açıklama olmadığını, isteyenin devekuşu bile kesebileceğini belirterek Beyaz'a destek verirken, gerek Diyanet İşleri Başkanlığı'ndan gerekse diğer İlahiyat Fakültesi dekan ve hocalarından Beyaz'a tepkiler geldi.⁴¹ Nitekim 2003'te *Çeşitli Dinlerde ve İslam'da Kurban* isimli bir kitap yayımlayan dinler tarihi profesörü Ahmet Güç'ün “Kurban kesmek yerine parası fakirlere verilse olur mu?” başlığı altında o dönemdeki popüler tartışmalara atıf yapma ihtiyacı hissettiği anlaşılıyor. Ahmet Güç bu amaçla verilen paranın kurban yerine geçmeyeceği kanaatindedir.⁴²

Diyanet İşleri Başkanı Ali Bardakoğlu'nun 2004 yılında, bir başka popüler tartışma programı *İskele Sancak*'ta dinî kisvesi ile kurbanı vacip değil de sünnet olarak değerlendirmesi kamuoyunda yine oldukça yankı buldu.⁴³ O dönemde benzer görüşlerin İlahiyat hocaları tarafından serdedildiğini görüyoruz. Örneğin 2007'de düzenlenen kurban konulu sempozyumda hadis hocası Bünyamin Erul kurban kesmenin müekked sünnet olduğunu belirtmişti.⁴⁴

Ali Bardakoğlu başkanlığı döneminde kurban konusundaki tartışmalara müdahil oldu, hatta yeni tartışmalara kapı aralayacak açıklamalar yaptı. 2008 tarihinde, yukarıda verdiğimiz tartışmalara atıfta bulunarak, yardım kuruluşlarına verilen ama kurban kesilmeyen vekâletlerin kurban yerine geçmeyeceği şeklinde bir açıklama yaptı.⁴⁵ 2010 yılında kurban kesiminin ül-

³⁶ *Sabah*, “Kurban Bayramı kavurma şöleni mi?” (4 Mart 2000).

³⁷ Hüseyin Hatemi, “Kurban ve Kurbet”, *Yeni Şafak* (16 Aralık 2007).

³⁸ İhsan Eliaçık'ın basına yansıyan görüşleri için bk. *Habertürk*, “Bu kadar kurban kesmeye gerek yok” (05 Ekim 2010).

³⁹ *Diyanet Aylık Dergi* 111 (Mart 2000), 25.

⁴⁰ *Milliyet*, “Tavuk da kurban olur” (01 Mart 2001).

⁴¹ *Hürriyet*, “Kurban tartışması” (02 Mart 2001); *Sabah*, “Ne yani balık mı kurban edelim?” (02 Mart 2001).

⁴² Ahmet Güç, *Çeşitli Dinlerde ve İslam'da Kurban* (İstanbul: Düşünce Kitabevi Yayınları, 2003), 365-368.

⁴³ Program Kaydı İçin Bk. Kanal 7 Arşiv, “Ahmet Hakan ile İskele Sancak-Ali Bardakoğlu 16 Ocak 2004,” *Youtube* (15.04.2022). Basındaki Yansımalar İçin Bk. *Vatan*, “‘Kurban Farz Değil’ Sözü Tartışma Yarattı” (20 Ocak 2004).

⁴⁴ Bünyamin Erul, “Hz. Peygamberin Sünnetinde Kurban,” *Uluslararası Kurban Sempozyumu: Bildiriler* (İstanbul: Bayrampaşa Belediyesi Yayınları, 2008), 54.

⁴⁵ CNNTÜRK, “Bardakoğlu: Vekaletle kurban olmaz” (30 Kasım 2008).

kedeki canlı hayvan rezervini tehlikeye soktuğu şeklindeki iddialar üzerine Bardakoğlu, konu hakkında araştırma yaptıklarını, böyle bir durum söz konusu ise kurban kesilmeyebileceği noktasında görüş bildirebileceklerini ifade etti.⁴⁶ Birkaç gün sonra Bardakoğlu kurban kesimini engelleyecek bir problem görmediklerini belirtti.⁴⁷ Ancak bu açıklamalardan kısa bir süre sonra Bardakoğlu emekliliğini talep etti ve başkanlık görevinden ayrıldı.

2000’li yıllarda eğitim ve sağlık gibi amaçlarla faaliyet gösteren bazı dernek ve vakıflar Kurban Bayramı’nda kurban kesmedikleri halde kurban bedeli talep ettikleri kampanyalar düzenlediler. Bu durum açık bir şekilde kampanyada yer almaktaydı. Örneğin Lösemili Çocuklar Vakfı 2010 yılı kampanyasında “Kurban kesemiyoruz ama hayat kurtarmaya devam ediyoruz.” demiş, hasta bir çocuk ve kuzunun yer aldığı görselde “Kuzucuklar ağlamasın. Kimse annesiz kimse yavrusuz kalmasın.” sloganına yer vermişti. Fakat daha sonraki yıllarda söz konusu vakıf eski tutumundan vazgeçti ve kurban kesim vekâleti almaya başladı.⁴⁸

Burada kısaca değindiğimiz ve daha sonraki tarihlerde de devam eden kurban tartışmalarının bir bölümü ise hayvan hakları üzerinden yürüdü. Hayvanları koruma amaçlı kurulmuş dernekler, baro gibi kuruluşlar, hatta popüler sanatçılar hemen her Kurban Bayramı öncesinde ve sonrasında kurbanla ilgili eylemler yapmakta, etkinlikler düzenlemekte veya mesajlar vermektedir.⁴⁹ Örneğin Hayvan Haklarını Koruma Derneği başkanı Süsen Erkuş 2000 yılında içinde kurban olan her türlü bayrama karşı olduğunu söylemiş, İslâm’da da kurbanın farz değil, sünnet olduğunu söyleyerek o dönemdeki tartışmalardan hareketle dinî referanslar kullanma yoluna gitmişti.⁵⁰ 2009’da İstanbul Barosu Hayvan Hakları Komisyonu’nca düzenlenen panelde Kurban Bayramlarında hayvanlara uygulanan “şiddet” konusu işlendi.⁵¹ 2010’da Kurban Bayramı öncesinde popüler sanatçı Tarkan “Herkesin bayramını gönülden kutluyorum. Çok güzel bir bayram olsun. Olabildiğince az hayvan öldürülsün inşallah... Ben hayata farklı bakıyorum, ama bazı gelenekler maalesef değişmiyor, keşke biraz değişse. Daha az hayvan öldürsek.” şeklinde mesajlar verdi.⁵² Hâlen (2022) Hayvan Hakları Federasyonu “Kurban Bayramı hakkında HAYTAP görüşü ve duruşu” başlıklı yazısında acısız kesimi öne sürmekte, fakat esas olarak “bu paranın ihtiyacı olanlara verilmesi ya da hastanelerde örneğin ameliyat parası olarak gerçekten ihtiyacı olan kişilere verilmesi” gibi uygulamaları savunuyor.⁵³ HAYTAP bu önerileri hususunda Hüseyin Hatemi’ye referansta bulunuyor.⁵⁴

Ancak saha araştırmalarındaki verilere baktığımızda bütün bu tartışmaların toplumun kurban ibadetine yönelik tutumunu olumsuz yönde değiştirmediklerini görüyoruz. Olumsuz tutumun en yüksek olduğu hac ibadetine nazaran kurbana yönelik olumsuz tutumların biraz daha düşük olmasının birkaç sebebinden söz edilebilir. Birincisi kurbanda pratik bir fayda, eve et girmesi söz konusudur. İkinci olarak kurbanda açık bir şekilde yardımlaşma yaşanmaktadır. Üçüncü

46 NTV, “Bardakoğlu: Kurban kesmeyin derim” (16 Ekim 2010).

47 *Milliyet*, “Diyanet: Kurban sıkıntısı yok” (19 Ekim 2010).

48 Pınar Yüksel, *Kurban in Turkey: From Traditional Ritual to Urban Practice* (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 126-128.

49 Çalış, *Günümüz Kentinde Kurban Ritüeli*, 203-204.

50 *Sabah*, “Çiller’in düntürü kurbana karşı” (9 Mart 2000).

51 İstanbul Barosu, “Hayvanların Yaşama Hakkı İnsan Haklarına Dâhildir” (5 Mayıs 2009).

52 NTV, “Daha az hayvan öldürsek” (11 Kasım 2010).

53 Hayvan Hakları Federasyonu (HAYTAP), “Kurban Bayramı hakkında HAYTAP görüşü ve duruşu.”

54 Hayvan Hakları Federasyonu (HAYTAP), “Hatemi-Kurban uygulaması.”

olarak vekâleten kurban kesiminin gittikçe arttığı günümüzde sırf dinî gayelerle değil, farklı amaçlarla kurulmuş ve dinî bir amacı olmayan kuruluşlar da kurban bağışı toplamakta; bunlar kurbanı yönelik olumsuz tutuma sahip bireyleri olumlu yönde etkilemektedir.

3. Şehirleşme ve Kurban

Klasik sekülerleşme kuramına göre şehirleşme arttıkça dindarlıkta bir gerileme yaşanır.⁵⁵ Türkiye’de şehirleşme ile birlikte kurban kesme oranlarındaki azalma ilk bakışta bu teoriyi destekler gibi görünüyor. Ancak son yıllarda yapılan araştırmalar şehirleşme-sekülerleşme arasında doğrudan bir ilişki kurulamayacağını gösterdi. Hatta bazı dinî hareketlerin şehirlerde gelişmesi şehirleşmenin dindarlığa yol açabileceği şeklinde yeni görüşlere zemin hazırladı.⁵⁶

Türkiye’de şehirleşmeye bağlı olarak kurban kesimindeki azalmanın temel sebebinin dindarlığın zayıflaması değil, kurbanı ulaşma ve fizikî mekân problemi olduğu anlaşılıyor. Günay’ın 1975-1977’de Erzurum’da yaptığı araştırmaya göre kırsal kesimde kurban kesme oranı daha yüksektir. Zira hayvan yetiştiriciliği köylünün temel işlerinden biridir; elinin altında çoğu kez kesebileceği hayvanı bulunur ve köylü açısından bu kurbanın maliyeti şehirlie göre daha düşüktür.⁵⁷ 1998 tarihli araştırmaya göre İstanbul’un Üsküdar ve Kadıköy gibi köklü semtlerinde kurban kesme oranı Gaziosmanpaşa, Ümraniye, Esenler gibi semtlere göre oldukça düşüktür. Bu araştırmanın örneklemini arasında yer alan İstanbul dışındaki şehirlerde (Kastamonu, Bolu, Karabük ve Gönen) kurban kesme oranı daha yüksektir.⁵⁸ Türkiye genelinde 2013’te yapılan araştırmaya göre de şehirlerde kurban kesme oranları daha düşüktür. Düzenli olarak veya maddi duruma bağlı olarak kurban kestğini belirten şehir nüfusundaki oran % 84,1 iken kırsal nüfustaki oran % 88,4’tür.⁵⁹

Klasik sosyolojik yaklaşıma göre kırsal kesimde dindarlık daha güçlüdür. Nitekim 2013 tarihli araştırmada namaz kılma ve hacca gitme⁶⁰ hususunda kırsal kesimde daha yüksek oranlar tespit edilmiştir. Ancak oruç ve zekât ibadetlerinde bir farklılık söz konusu değildir.⁶¹ Kurban ibadetindeki farklılık kırsal kesimin geleneksel dindarlığına ilave olarak, kırsal kesimin hayvana daha yakın olması ve kurban kesimi için elverişli şartların bulunmasıyla açıklanabilir. İbadetlerin edası ile fiziksel mekânı arasında bir ilişki vardır; fiziksel şartlar ibadete katılımı olumlu anlamda etkiler. Bugün ülke genelinde bulunan 85.000 civarında caminin esas olarak Cuma ve bayram namazlarında kullanıldığı açıktır. Her mahallede en az bir cami olmasa bu namazlara katılım oranı düşecektir. Aynı durumun kurban için de geçerli olduğu kanaatindeyiz. Kurban pek çok zorluğu içinde barındıran bir ibadettir. Hayvanın satın alınması, kesme vaktine kadar -birkaç gün, hatta bir gece de olsa- korunması ve beslenmesi, kurban kesmek için uygun

⁵⁵ Peter L. Berger, *Dinin Sosyal Gerçekliği*, trc. Ali Coşkun (İstanbul: İnsan Yayınları, 1993), 163.

⁵⁶ Bk. Inger Furseth, “Neden Kentte? Kentsel Radikal Dinciliği Açıklamak,” *Dindarlık ve Kentsel Mekânın Yeniden Üretimi*, ed. N. AlSayyad, M. Massoumi, trc. Ş. E. Ataman (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2015), 57, 65-68; Nezar AlSayyad, “Önsöz,” *Dindarlık ve Kentsel Mekânın Yeniden Üretimi*, ed. N. AlSayyad, M. Massoumi, trc. Ş. E. Ataman (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2015), 11; Rhys H. Williams, “Amerikan Ulusal Kimliği, Modern Kentin Yükselişi ve Radikal Protestanlığın Doğuşu,” *Dindarlık ve Kentsel Mekânın Yeniden Üretimi*, ed. N. AlSayyad, M. Massoumi, trc. Ş. E. Ataman, (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2015), 146-157.

⁵⁷ Günay, *Erzurum ve Çevre Köylerinde Dini Hayat*, 133.

⁵⁸ Turan, *Psikolojik ve Sosyal Yönleriyle Kurban*, 74.

⁵⁹ *Türkiye’de Dini Hayat Araştırması*, 82.

⁶⁰ *Türkiye’de Dini Hayat Araştırması*, 43, 77.

⁶¹ *Türkiye’de Dini Hayat Araştırması*, 72, 75.

mekân bulunması, kesme süreci ve kurban sonrası temizlik şeklinde sıralayabileceğimiz bu zorluklar, hayvanla irtibatı kesilen ve fiziksel imkânı kısıtlı olan şehir insanı için bir problem olarak durmaktadır. Eskiden şehirlerin bahçeli evlerden oluşması veya mahalle aralarında geniş boşlukların olması kurban için uygun bir vasat sağlamaktaydı. Türkiye'deki hızlı şehirleşme ve gecekondulaşma da ilk başlarda kurbanı yönelik olumsuz bir durum oluşturmamıştı. Zira gecekondu mahallelerinde çok sayıda boş arsa vardı. Bundan dolayı yerel yönetimler kurban kesimi için özel alanlar yapma veya tahsis yoluna gitmedi. Ancak artık şehirlerde ister eski ister yeni olsun, hiçbir mahallede boş arazilerden bahsedemiyoruz. Türkiye'nin yakın tarihinde çok yoğun ve sıkı bir şehirleşme yaşandığı gibi, çok az sayıdaki boş alan da yeşil alan/sosyal alan olarak düzenlendi. Bugün artık yerel yönetimlerin mahalle içlerinde kurban kesme alanları oluşturması mümkün değildir.

Yapılan araştırmalarda kurbanın nerede kesildiğine dair çok az veri tespit ettik. 2007'deki Balıkesir araştırmasına göre, katılımcıların % 53,2'si evlerinde uygun bir yerde, % 28,9'u kurban kesim merkezlerinde, %10,7'si çevrelerindeki boş bir alanda, % 7,2'si ise il merkezine yakın köylerde kurban kestiklerini belirtmişler.⁶² İstanbul'da 2019'da yapılan araştırmaya katılanların ise % 36,7'si kesimhanede, % 25,2'si İstanbul dışında memleketlerinde, %22'si İstanbul'da uygun bulunduğu bir alanda (sokak, bağ, bahçe vb.) kurbanlarını kestiklerini, % 13,4'ü ise kurban bağışında bulduklarını ifade etmiş.⁶³

Yukarıda sıraladığımız zorlukların doğal bir sonucu olarak son yıllarda kurban bağışının gittikçe yaygınlaştığını görüyoruz. Örneğin Türkiye Diyanet Vakfı 2. Başkanı İhsan Açıık'ın demecine göre, söz konusu vakfa bir önceki yıla göre verilen vekâlet sayısı 2016'da % 30; 2017'de % 5; 2018'de % 76; 2019'da % 3,7; 2020'de % 26,5; 2021'de % 6 artmış. Vakıf 2021 yılında 589.136 hisselik kurban kesmiş.⁶⁴ Ülkemizde Türkiye Diyanet Vakfı, Kızılay ve Mehmetçik Vakfı gibi çok sayıda kuruluş kurban vekâleti organizasyonu yapıyor ve her geçen yıl bu kuruluşlara yenileri ekleniyor. Ayrıca yakın tarihte zincir marketler de profesyonel biçimde vekâletle kurban kesimine başladılar.⁶⁵ Dolayısıyla yakın zamana kadar oldukça dar bir çerçevede yürüyen vekâlet daha geniş kitleler tarafından tercih edilmeye başlandı. Ancak bu durumun hem bireysel hem de toplumsal dindarlık açısından bazı riskler barındırdığı kanaatindeyiz.

4. Görünürlükten Sanallığa Kurban İbadetinin Dönüşümü

İbadetin temel işlevi kulun Rabbine olan şükür ve minnetini bildirmesi, kulun hayatına istikamet kazandırmasıdır. Ancak ibadetlerin örtük işlevleri de vardır. Bu işlevleri ortaya koymak ibadetlerin psikolojik ve toplumsal hikmetlerini aramak anlamına gelir. İbadetin yapısında meydana gelen değişim söz konusu işlevlerde de bir değişime, hatta bozulmaya yol açar. Örneğin vakit namazlarının daha ziyade bireysel olarak eda edilmesi, cami ve cemaatten uzaklaşmaktan dolayı hem bireyin dindarlığına hem de dindarlar arasındaki ilişkileri etkiler.

⁶² Çetin, *Kurban ile İlgili İnanç ve Tutumlar*, 254.

⁶³ Çatlı Özen, "Kurban Bayramı İbadeti: İstanbul'da Bir Saha Çalışması Örneği," 63.

⁶⁴ Türkiye Diyanet Vakfı, "Türkiye Diyanet Vakfı 78 ülkede 24 milyon 449 bin kişiye kurban eti ulaştırdı" (23 Temmuz 2021).

⁶⁵ Bk. Yüksel, *Kurban in Turkey: From Traditional Ritual to Urban Practice*, 111-113.

Toplumsal yapı kurumsal davranışlardan meydana gelir. Her bir sosyal kurum kendi içerisinde yüzlerce, belki daha fazla kalıp davranışı barındırdığından yardımcı kurumlardan söz ederiz. Dinin yardımcı kurumlarından birisi de kurbandır. Kurban kurumu dediğimizde kurban kesilen mekânları değil toplumun kurbanla ilgili kalıplaşmış davranışlarının toplamını anlarız. Bu kalıp davranışlar bazen aylar öncesine giden kurban arayışıyla başlar. Kurban pazarlığının ayrı bir seremonik yönü vardır. Sonra kurban eve getirilir, beslenir. Kurbanın beslenmesiyle özellikle çocuklar ilgilenir. Kurban süslenir, kınası yakılır. Kesim alanı belirlenir, özel çukurlar açılır. Kesim esnasında kurbanın gözü bağlanır, ortaklar varsa çoğunlukla hazır bulunurlar. Kurban kesildikten sonra, kurban sahibinin üstü kan olsa da şükür namazını kılar. Bazı yerlerde kan çocukların alınlarına sürülür. O gün kahvaltı kurban ciğeri ile yapılır.* Kurbanın derisinin soyulması, etlerin parçalanması ve pay edilmesi, payların dağıtılması, etin bir kısmının kavurma yapılması ve gelen misafirlere ikramı gibi tekrarlanan kalıp davranışlar kurbanı diğer ibadetlerden ayrı bir yere koyar. Kurbanla ilgili kalıp davranışlar arasında, duruma göre, örneğin nişanlılık döneminde erkek tarafının kız tarafına kurbanlık göndermesi ya da kurban derilerinden pöstekiler yapılması gibi uygulamalar da yer alır.

Bu geniş zaman dilimi ve detaylanan kalıp davranışlarına bakıldığında kurbanın diğer ibadetler içinde, hac gibi ayrı bir konumda olduğunu söyleyebiliriz. Yalnız hac ve umre bireyin hayatında bir ya da birkaç kez yaşanırken, kurban hemen her sene tekrarlanır. Bir ibadetin ritualistik unsurları ne kadar fazla ise ve ne kadar çok tekrarlanıyorsa birey üzerindeki etkisi de o denli güçlüdür. Kurban ibadeti de kalıp davranışları ile bireyin biyografisinde silinmeyen izler bırakır. Birey çocukluğundan itibaren kurbanla ilgili olarak her sene kısa bir zaman diliminde tekrarlanan yoğun yaşantılar geçirir.

Şehirlerde kesim merkezlerinin ortaya çıkması kurbanla ilgili pek çok kalıp davranışı ve buna bağlı duyguları yok etmeye başladı. 1998'de İstanbul dâhil olmak üzere beş şehirde yapılan araştırmada kurbanlarını kendilerinin kestiklerini söyleyenlerin oranı % 21,7'dir.⁶⁶ 2007'de Balıkesir'deki araştırmaya göre kurbanı her zaman veya zaman zaman kendilerinin kestiklerini söyleyenlerin oranı % 39,4'tür.⁶⁷ Kurbanlarını kendileri kesmeyenler; kendi mekânlarında kasaplara kurban kestirmek, kesim merkezlerinden hizmet almak, zincir marketlere kurban kestirmek veya hayır kuruluşlarına bağış yapmak yolunu seçiyor. Ancak kesim merkezlerinin birkaç açıdan kurban sahipleri tarafından hoş karşılanmadığı anlaşılıyor. Eskişehir'in Beylikova İlçesi'nde yapılan araştırmada katılımcılar, kurbanların çok incindiği, temiz kesilmediği, organların bir kısmının heba edildiği, ama özellikle bayram havası yaşayamadıkları için mezbahayı tercih etmediklerini belirtmişler.⁶⁸ Balıkesir'de 2007'de yapılan araştırmada da biri esnaf, diğeri sanayici olan iki katılımcının kesim merkezleri ile ilgili benzer gözlem ve duygular içerisinde olduğunu görüyoruz:

* Ferya Çalış'a göre Kurban Bayramı ritüelleri içinde ülkemizde en yaygın olanları kurbanın süslenmesi, kına yakılması, kesim esnasında gözünün bağlanması, kurbanın kanı ile ilgili uygulamalar ve bayram sabahı ilk olarak kurbanın ciğerinin yenmesidir. Bk. Çalış, *Günümüz Kentinde Kurban Ritüeli*, 100.

⁶⁶ Turan, *Psikolojik ve Sosyal Yönleriyle Kurban*, 85.

⁶⁷ Çetin, *Kurban ile İlgili İnanç ve Tutumlar*, 252-253.

⁶⁸ Çalış, *Günümüz Kentinde Kurban Ritüeli*, 92.

“Kurbanını kendin kesemiyorsun. Kasaptan et alır gibi bir poşet etle eve dönüyorsun. Kurban havası yaşayamadım. Kurbanları evde kesmeye karar verdim”. “Keseceğin hayvanı bile tam göremiyorsun. Dokunup okşayamıyorsun. Tekbirini getiremiyorsun. Etler iyi paylaştırılmıyor. Bazıları kalben rıza göstermeyebilir. Etler iyi sıyrılmıyor. Bir defa kestim. Sonra bu kaygılardan dolayı vazgeçtim ve işyerinde kesmeye devam ediyorum.”⁶⁹

Kesim merkezlerinin çok daha ötesinde bir uygulama olarak, kurbanın zincir marketlerde veya hayır kuruluşlarına bağışla gerçekleştirilen bir ibadet haline gelmesi ise bireydeki duyguları en alt düzeye indiriyor ve sosyolojik anlamda da pek çok kurumsal davranışı ortadan kaldırıyor. Hali hazırda dahi toplumun belirli dindar kesimlerinde kurban, dinin müstakil bir yardımcı kurumu olmaktan çıkmış, tuşlar aracılığı ile verilen bir sadakaya dönüşmüş görünümdedir.

Zeynep Beyaz’ın kadınlar üzerinde yaptığı araştırmada bir katılımcı bu konuyla ilgili duygularını şöyle aktarmış:

“İnsanlar kurbanını bir yere gönderiyorlar. Bana göre o kurbanın yaşanması gerekiyor... Hani o olay, kurbanı göreceksin, bana göre, onu yaşamak çok farklı... Ama bunu göndersen bir yere, hiçbir bayram yaşamıyorsun. Ben Batı kültüründe yetişmiş bir insanım... Kurban olayını ben Türkiye’de öğrendim. Benim için bu büyük bir önem taşıyor. O kurbanı yaşayacağım ben. Etler eve gelecek. Ben kendim ayıracağım onları. Kendim dağıtacağım, her şeyi ben hazırlayacağım ve benim çok hoşuma giden bir şey. Bayramda tek yaşadığım, hoşuma giden şey o zaten.”⁷⁰

Kurbanın klavye tuşlarına indirgenen bir ibadet haline gelmesi, yani görünürlüğünün kaybolması başka mahzurları da beraberinde getiriyor. İbadetin temel özelliklerinden birisi “görünür” olmasıdır. Bu “görünürlük” gösteriş veya riya olarak anlaşılmalıdır. Dinler ibadetlerin bireyler arasında görünür olmasını, sosyolojik tabirle objektif hale gelmesini öngörürler. Bütün ibadetlerinin müminlerin kendi hususi mekânlarında, tek başlarına ifa edildiği bir dinden söz edilemez. Aksine pek çok ibadet topluluk içinde veya topluluk halinde yapılır. Riya veyahut gösteriş kişinin ibadetlerini diğer insanlar arasında kabul görmek amacıyla ihlastan uzak, abartılı bir şekilde yapmasıdır. Şüphesiz her ibadette böyle bir ihtimal söz konusudur. Bu çekince ile hiçbir ibadet görünür olmayacağı için İslam farzın ifasında riya görmez.⁷¹ “İbadetin gizlisi makbuldür” şeklindeki popüler ifade ise esasında nafile ibadetlere matuftur. Buna göre, kişi zekât verdiğini açıktan söyleyebilir, bunun dışındaki yardımları ise söylememelidir. Kur’an-ı Kerim’de geçen, “*Sadakaları [zekâtı] açık olarak verirseniz bu ne güzel! Şayet onu yoksullara verirken gizlerseniz bu sizin için daha da hayırlıdır ve sizin bir kısım günahlarınıza kefarettir. Allah yaptıklarınızdan haberdardır*”⁷² şeklindeki âyet sırf yardım alan kişi incinmesin diye zekâtın gizli verilebileceğini ifade etmektedir. Yoksa kişinin bir ortamda o sene zekât verdiğini açık bir şekilde söylemesi riya olarak değerlendirilmez.

⁶⁹ Çetin, *Kurban ile İlgili İnanç ve Tutumlar*, 258.

⁷⁰ Zeynep Beyaz, *Türkiye’de Modernleşme ve Din Etkileşimi Ekseninde Kadınların Kurban Tahayyülü* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 49.

⁷¹ Bk. İmam Rabbani, *Mektubât-ı Rabbani* 1, trc. Ali Kara (İstanbul: İhvan Basım Yayın, t. y.), 627.

⁷² el-Bakara 2/271.

Kesimhanelerde veya marketler tarafından kesilen kurbanların, bir ibadet ve sosyal kurum olarak görünürlüğü ciddi şekilde azalırken, hayır kuruluşlarına verilen kurbanların görünürlüğü tamamen ortadan kalkmaktadır. Artık burada yapılan şey, Kurban Bayramı yaklaşırken hayır kuruluşları üzerine araştırma yapmak, bir kuruluşa para havale etmek ve bayram günü kurban kesildiğine dair gelen mesajı okumaktır. Kurban artık monitör üzerinden gerçekleştirilen bir yardımdan başka bir şey değildir.

Ritüelin en önemli işlevlerinden birisi yeni kuşaklara dinî bir bilinç aşlamak ve onların ibadetlere duygusal katılımını sağlamaktır. Bir başka ifadeyle ritüeller yeni kuşaklar için bir dinî sosyalleşme aracıdır.⁷³ Ancak zincir marketler ya da hayır kuruluşları aracılığı ile yapılan kesimlerde çocuklar hiçbir şekilde kurban ibadeti ile karşılaşmıyor. Oysa geleneksel kurban kesiminde çocuk sürecin en başından beri var olduğu gibi, özellikle hayvanın beslenmesi ve bakımında aktif rol oynar, nihayetinde de arkadaş olduğu kurbanı “feda etme” eylemini yaşırdı. Yeni kurban uygulamaları hem çocuğun rolünü hem de çocuğun kurbanı öğrenme ihtimalini ortadan kaldırıyor.⁷⁴ Nitekim Zeynep Beyaz’ın araştırmasında, söz konusu durumu fark eden bir kadın katılımcının tekrar geleneksel kurbanı döndüğünü görüyoruz:

“Bundan sonra dedim kurbanımızı hayırlısıyla şöyle gerektiği yerlere verelim. Vakıflara bağışlayalım. Temiz temiz. Ne kurbanın eti vesaire paylaşımı söz konusu olsun, hem de et bize ulaşmasın, yani tamamen gidecek yerlere gitsin düşüncesindeydim. Ha yaptım bunu uzun yıllar, böyle yaptık. Ama çocuklarımız şimdi büyüyünce onların da kurban fikriyatının, kurban ibadetinin zihinlerinde tam olarak oturması için hem normal kesim oluyor hem de diğer tarafta gerekli ülkelere hamd olsun vererek o ibadeti yerine getirmeye çalışıyoruz. Ama şimdi burada benim gördüğüm şu oldu tabii yabancı ülkelere Afrika falan kurban fiyatları çok uygundur. Yani hiç yapamayanlar onu da yapsın ama gene yapmak durumunda olanlar mümkün mertebe bir tane keseceklerine birkaç tane keserek biraz böyle o ibadet onları zorlasın düşüncesindeyim.”⁷⁵

Kurban ibadetindeki bu dönüşüme aracılık eden yardım kuruluşlarının da söz konusu problemin farkında olduğu anlaşılıyor. Nitekim İHH İnsani Yardım Vakfı Başkanı Bülent Yıldırım 2016 yılındaki kurban kampanyası öncesinde şöyle bir açıklama yapmış:

“Bir aile içerisinde dede, baba, çocuklar bir araya gelip kurban kesip o kurban etini paylaştıkları zaman aile içi ilişkilerin de daha sağlamlaştığı görüyoruz. O nedenle Türkiye’de ve dünyanın çeşitli yerlerinde kurban bağışlayanlara diyoruz ki, eğer bir kurban kesiyorsanız mutlaka kendi aileniz içerisinde kesin. Çocuklarınız o kurbanın kesildiğini görsün, onlar da bunu yaşasın. İkinci kurbanınız varsa bunu bize bağışlayın. Kurumların hedefi çok kurban toplamak için herkesten bu bağışı almak değildir. Önemli olan o ibadetin yaşanması, lezzetinin tadılmasıdır. Afrika’daki bir çocuk nasıl bu lezzeti tatma hakkına sahipse Türkiye’deki çocuk da bu lezzeti tadabilmeli. Onun için biz ikinci kurbanı, üçüncü kurbanı talibiz.”⁷⁶

⁷³ Sibel Özbudun, *Ayından Törene* (İstanbul: Anahar Kitaplar, 1997), 23; James L. Cox, *Kutsalı İfade Etmek*, trc. Fuat Aydın (İstanbul: İz Yayıncılık, 2004), 139.

⁷⁴ Çalış, *Günümüz Kentinde Kurban Ritüeli*, 135.

⁷⁵ Beyaz, *Türkiye’de Modernleşme ve Din Etkileşimi Ekseninde Kadınların Kurban Tahayyülü*, 72.

⁷⁶ Anadolu Ajansı (AA), “İHH Genel Başkanı Yıldırım: Vatandaşın ikinci, üçüncü kurbanına talibiz” (22 Ağustos 2016).

Sonuç

İslam diğer dinlerden farklı olarak kurbanı, sadece belirli bir zümrenin değil, bir mabede ve sunağa gerek olmaksızın şartları taşıyan herkesin eda edebileceği bir ibadet haline getirmiştir.⁷⁷ Bu durum kurban ibadetinin kitleselleşmesi, bireysel ve toplumsal işlevlerinin azami düzeyde gerçekleşmesi açısından çok önemli bir imkân sağlamıştır. Ancak son yıllarda şehirlerde kurban kesecek yer sıkıntısının baş göstermesi insanların zorunlu olarak kurban kesim merkezlerine yönelmelerine sebep oldu ve geleneksel kurban uygulamalarının bir kısmı ortadan kalktı. Zincir marketlerin kurban kesim işine girmeleri ise bu uygulamaların önemli bir kısmının daha yok olmasına kapı araladı. Markete vekâlet veren birey için kurban, sadece etin teslim alınması, pay edilmesi ve dağıtılması, kavurma yapımı ve ikramından ibarettir. Fakat kurban konusundaki esas riskin, hayır kuruluşlarına verilen vekâletlerle ortaya çıktığını düşünüyoruz. Çünkü vekâlet verilen evlerde artık kurban adına herhangi bir şey yapılmıyor; kurban psikolojik ve toplumsal olarak anlamını yitirip ekonomik bir yardım faaliyetine dönüşüyor. Yakın gelecekte bu vekâletlerin, özellikle büyük şehirlerde çok daha yüksek oranlara ulaşacağını iddia etmek mümkündür. Zira kurban kesim mekânı ve kesim zorluğu dışında, hayır kuruluşlarının kurban ücretlerinin çok daha düşük olması, ayrıca bireylerin bayramlarını daha kolay bir şekilde tatile çevirme imkânı sağlaması bu kuruluşlara vekâlet vermeyi teşvik ediyor. Kanaatimizce bu durum, toplumda son yıllarda gördüğümüz kurban karşıtı olumsuz tutuma göre çok daha ciddi bir konudur ve toplumca geri döndürülemez bir hâle gelmeden önce hem hayır kuruluşları hem de fikh âlimleri tarafından yeniden değerlendirmeye alınmalıdır.

Kaynakça

- Akdoğan, Ali. *Geleneksel Toplumdan Modern Topluma Geçişte Dini Hayat: Rize İl Merkezi Örneği*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2002.
- AlSıyyad, Nezar. “Önsöz.” *Dindarlık ve Kentsel Mekânın Yeniden Üretimi*. Ed. N. AlSıyyad, M. Massoumi. Trc. Ş. E. Ataman. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2015, 11-15.
- Anadolu Ajansı (AA). “İHH Genel Başkanı Yıldırım: Vatandaşın ikinci, üçüncü kurbanına talibiz.” (22 Ağustos 2016). <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/ihh-genel-baskani-yildirim-vatandasin-ikinci-ucuncu-kurbanina-talibiz/633007> erişim, 02.04.2022.
- Arslan, Erkan. *Tarihi ve Sosyal Açısından Anadolu’da Kurban Olayı*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1991.
- Berger, Peter L. *Dinin Sosyal Gerçekliği*. Trc. Ali Coşkun. İstanbul: İnsan Yayınları, 1993.
- Beyaz, Zeynep. *Türkiye’de Modernleşme ve Din Etkileşimi Ekseninde Kadınların Kurban Tahayyülü*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- CNNTÜRK. “Bardakoğlu: Vekâletle kurban olmaz.” (30 Kasım 2008). <https://www.cnnturk.com/2008/turkiye/11/30/bardakoglu.vekaletle.kurban.olmaz/502793.0/index.html> erişim, 05.05.2022.
- Coşkun, Ali. *Sosyal Değişme ve Dini Normlar*. İstanbul: DEM Yayınları, 2005.
- Cox, James L. *Kutsalı İfade Etmek*. Trc. Fuat Aydın. İstanbul: İz Yayıncılık, 2004.

⁷⁷ Yümnî Sezen, *Antropolojiden Psikanalize Kurban ve Din* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2004), 211.

- Çalış, Ferya. *Günümüz Kentinde Kurban Ritüeli*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara: 2016.
- Çarkoğlu, Ali-Toprak, Binnaz. *Türkiye'de Din, Toplum ve Siyaset*. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı, 2000.
- Çatlı Özen, Gökçen. "Kurban Bayramı İbadeti: İstanbul'da Bir Saha Çalışması Örneği." *Aydın Türklük Bilgisi Dergisi* 10 (Bahar 2020), 49-69.
- Çetin, Özer. *Kurban ile İlgili İnanç ve Tutumlar*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008.
- Diyanet Aylık Dergi* 111 (Mart 2000).
- Erginer, Gürbüz. *Kurban: Kurbanın Kökenleri ve Anadolu'da Kanlı Kurban Ritüelleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1997.
- Erul, Bünyamin. "Hz. Peygamberin Sünnetinde Kurban." *Uluslararası Kurban Sempozyumu: Bildiriler*. İstanbul: Bayrampaşa Belediyesi Yayınları, 2008, 49-56.
- Furseth, Inger. "Neden Kentte? Kentsel Radikal Dinciliği Açıklamak." *Dindarlık ve Kentsel Mekânın Yeniden Üretimi*. Ed. N. ALSayyad, M. Massoumi. Trc. Ş. E. Ataman. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2015, 57-91.
- Güç, Ahmet. *Çeşitli Dinlerde ve İslam'da Kurban*. İstanbul: Düşünce Kitabevi Yayınları, 2003.
- Günay, Ünver. *Erzurum ve Çevre Köylerinde Dinî Hayat*. İstanbul: Erzurum Kitaplığı, 1999.
- Habertürk*. "Bu kadar kurban kesmeye gerek yok." (05 Ekim 2010). <https://www.haberturk.com/polemik/haber/558557-bu-kadar-kurban-kesmeye-gerek-yok-erişim>, 05.05.2022.
- Hatemi, Hüseyin. "Kurban ve Kurbet." *Yeni Şafak* (16 Aralık 2007). <https://www.yenisafak.com/yazarlar/huseyin-hatemi/kurban-ve-kurbet-8375-erişim>, 05.05.2022.
- Hayvan Hakları Federasyonu (HAYTAP). "Hatemi-Kurban uygulaması." <https://www.haytap.org/tr/hatemi-kurban-uygulamas-erişim>, 05.05.2022.
- Hayvan Hakları Federasyonu (HAYTAP). "Kurban Bayramı hakkında HAYTAP görüşü ve duruşu." <https://www.haytap.org/tr/kurban-bayram-hakkinda-haytap-ve-durusu-erişim>, 05.05.2022.
- Hürriyet*. "Kurban tartışması." (02 Mart 2001). <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/kurban-tartismasi-39229545-erişim>, 04.05.2022.
- İmam Rabbani. *Mektubât-ı Rabbani* 1. Trc. Ali Kara. İstanbul: İhvan Basım Yayın, t. y.
- İstanbul Barosu. "Hayvanların Yaşama Hakkı İnsan Haklarına Dâhildir." (5 Mayıs 2009). <https://www.istanbulbarosu.org.tr/HaberDetay.aspx?ID=4121-erişim>, 05.05.2022.
- Kanal 7 Arşiv. "Ahmet Hakan ile İskele Sancak-Ali Bardakoğlu 16 Ocak 2004." *Youtube* (15.04.2022). <https://www.youtube.com/watch?v=34mpwOxNyil-erişim>, 05.05.2022.
- Karaman, Ramazan. *Sanayileşmenin Dine Etkisi: Mersin Örneği*. Konya: 2000.
- Köktaş, M. Emin. *Türkiye'de Dinî Hayat: İzmir Örneği*. İstanbul: İşaret Yayınları, 1993.
- Milliyet*. "Diyanet: Kurban sıkıntısı yok." 19 Ekim 2010. <https://www.milliyet.com.tr/gundem/diyanet-kurban-sikintisi-yok-1303350-erişim>, 05.05.2022.
- Milliyet*. "Tavuk da kurban olur." (01 Mart 2001). <https://www.milliyet.com.tr/gundem/tavuk-da-kurban-olur-5289012-erişim>, 04.05.2022.

- NTV. “Bardakoğlu: Kurban kesmeyin derim.” (16 Ekim 2010). <https://www.ntv.com.tr/turkiye/bardakoglu-kurban-kesmeyin-derim,hrDekqAafUiZkhYziYLMYQ> erişim, 05.05.2022.
- NTV. “Daha az hayvan öldürsek.” (11 Kasım 2010). <https://www.ntv.com.tr/yasam/da-ha-az-hayvan-oldursek,V-1fr9M2VEqpCC3ggrwarw> erişim, 05.05.2022.
- Özbudun, Sibel. *Ayinden Törene*. İstanbul: Anahtar Kitaplar, 1997.
- Öztürk, Yaşar Nuri. “Kurban ‘kesmek’ ibadet mi?” *Hürriyet* (26 Mart 1999). <https://www.hurriyet.com.tr/yasar-nuri-ozturk-kurban-kesmek-ibadet-mi-39069844> erişim 04.05.2022.
- Öztürk, Yaşar Nuri. “Kurban ‘kesmek’ ibadet mi? (2).” *Hürriyet* (2 Nisan 1999). <https://www.hurriyet.com.tr/yasar-nuri-ozturk-kurban-kesmek-ibadet-mi-2-39071006#:~:text=1,-yer%20alan%20bir%20yard%C4%B1mla%C5%9Fma%20%C5%9Feklidir> erişim 04.05.2022.
- Öztürk, Yaşar Nuri. “Kurban Kesmek İbadet mi?” *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (2000), 1-5.
- Sabah*. “Çiller’in dünürü kurbanı karşı.” (9 Mart 2000). <http://arsiv.sabah.com.tr/2000/03/09/g09.html> erişim, 05.05.2022.
- Sabah*. “Kurban bayramı kavurma şöleni mi?” (4 Mart 2000). <http://arsiv.sabah.com.tr/2000/03/04/g12.html> erişim, 04.05.2022.
- Sabah*. “Ne yani balık mı kurban edelim?” (02 Mart 2001). <http://arsiv.sabah.com.tr/2001/03/02/g08.html> erişim, 04.05.2022.
- Sezen, Yümnü. *Antropolojiden Psikanalize Kurban ve Din*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2004.
- Turan, Yahya. *Psikolojik ve Sosyal Yönleriyle Kurban*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi,1999.
- Türkiye Diyanet Vakfı. “Türkiye Diyanet Vakfı 78 ülkede 24 milyon 449 bin kişiye kurban eti ulaştırdı.” (23 Temmuz 2021). <https://tdv.org/tr-TR/turkiye-diyamet-vakfi-78-ulke-de-24-milyon-449-bin-kisiye-kurban-eti-ulastirdi/> erişim, 06.05.2022.
- Türkiye’de Dinî Hayat Araştırması*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014.
- Vatan. “‘Kurban farz değil’ sözü tartışma yarattı.” (20 Ocak 2004). <https://www.gazetevatan.com/gundem/kurban-farz-degil-sozu-tartisma-yaratti-21276> erişim 05.05.2022.
- Williams, Rhys H. “Amerikan Ulusal Kimliği, Modern Kentin Yükselişi ve Radikal Protestanlığın Doğuşu.” *Dindarlık ve Kentsel Mekânın Yeniden Üretimi*. Ed. N. AlSayyad, M. Massoumi. Trc. Ş. E. Ataman. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2015, 127-165.
- Yüksel, Pınar. *Kurban in Turkey: From Traditional Ritual to Urban Practice*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.

KURBAN PAYLAŞMA VE MANEVİYAT İLİŞKİSİ

Ahmet Canan KARAKAŞ*

Giriş

İbadetler bir yandan kulu Allah'a yakınlaştırırken öte yandan hayatını anlamlandırma ona katkıda bulunur. Çünkü İslam dinine göre yaratılışın temel amacı Allah'a kulluktur. Hayatını anlamlandırma düzeyi ile Allah'a yaklaşma arasında pozitif bir ilişki söz konusudur. Kurban ibadeti de bu konuda kendi elleri ile kazandıklarından ve sevdiklerinden vazgeçmenin sembolik bir ifadesidir. Kurban ibadeti insanlık tarihi kadar eskidir. “Onlara Âdem'in iki oğlunun başından geçen ibret verici şu gerçeği anlat: Onlar Allah'a birer kurban takdim etmişlerdi de birinden kabul edilmiş, diğerinden ise kabul edilmemişti.”¹ Bu ayete psikolojik açıdan bakıldığında, kişinin elindekinden vazgeçtikçe kıymetlenir yani değer gördüğü sonucu çıkar. Bireyin değersizlik duygusu onun hayattan tat almamasına ve kendi yaptıklarını değersizleştirerek hayatın anlamını yitirmesine sebep olabilir. Kurban kesme ve paylaşma kişiye manevi açıdan değer katarak hayatın anlamını bulmasında kolaylık sağlar. Çünkü kurbanda maddeden iki türlü vazgeçme vardır. İlki Allah için vazgeçme diğeri ise kendi hem cinsi insanlarla paylaşmasıdır. Bu meyanda “*kurban, bencilliğin yenilmesi, fedakârlık duygusunun ön plana çıkması, önce mümin kardeşinin faydasını düşünme, fakirlerin düşünülmesi, ziyafet ve ikramlarla herkes açısından değer arz eden islâmî adet ve geleneklerin yaşatılması açısından pek çok fayda ve hikmetler barındıran bir ibadettir.*”²

Manevi kirlerden arınarak ahlaki zaafı gidermek ve tutarlı, dengeli, huzurlu bir yaşam için ibadetler en etkili vasıtalar. Kurban ibadetine ayrıca insanın tahrir etme öldürme içgüdü düşünüyü terbiye eden bir etkisi olabileceği de düşünülmektedir. Kurban ibadetinin de hem insan psikolojisinde bir denge unsuru olduğu hem de önemli bir sosyoekonomik işleve sahip olduğu düşünülmektedir.³ Bu çalışmada kurban kesmek kadar kurban bağışlamanın da maneviyat ile ilişkisi olup olmadığı araştırılmıştır. Çünkü maneviyat aşkınlığı Allah'a bağlılığı ve yaşam zorluklarıyla başa çıkmayı içermektedir. Bugün gelinen noktada seküler dindar bir toplumda

* Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Bilimleri Anabilim Dalı, canan.karakas@kocaeli.edu.tr.

¹ el-Mâide, 5/27.

² Ekrem Keleş, “Kurbanın Hükümü Konusunda Mukayeseli Bir İnceleme”, *Diyanet İlmî Dergi* 26/3 (1990), 69-78.

³ Ali Murat Daryal, “Kurban Kesmenin Metafizik Temelleri”, *İslam Medeniyeti* 3/27 (t.y.), 6-10.

katılımcıların kurban paylaşımlarının maneviyatlarıyla arasında bir ilişki olabilir mi? Dinin özünde ibadetler Allah'a yakınlaştırır, imanları onları iç huzura güven duygusuna sevk eder.

1. Yöntem

Bu çalışma Google form üzerinde demografik bilgiler cetveli yanında Maneviyat Ölçeği⁴ ve katılımcıların kurban paylaşma tekrarları ve hissettikleri duyguları aktaran anket soruları ile kurgulanmıştır. Araştırmaya 135'i kadın ve 331'i erkek olmak üzere 466 kişi katılmıştır. Araştırmanın sonuçları SPSS 20 uygulamasıyla analiz edilip sonuçları bulgular kısmında paylaşılmıştır.

2. Veri Toplama Aracı

Maneviyat Ölçeği, 5'li likert tipi bir ölçek olup 3 olumsuz 24 olumlu toplam 27 maddeden oluşmaktadır. Ölçek maddeleri "(1) Bana hiç uygun değil, (2) Bana uygun değil, (3) Bana biraz uygun, (4) Bana oldukça uygun, (5) Bana tamamen uygun" şeklinde 5'li likert tarzında hazırlanmış olup, ölçekte yer alan olumsuz maddeler değerlendirmeye alınmadan önce ters kodlanmaktadır. Ölçek toplam puanı açısından değerlendirildiğinde ölçekten alınacak en yüksek puan 135, en düşük puan ise 27'dir. Ölçeğin her bir alt boyutundan alınan yüksek puan bireyin ilgili alt boyutun değerlendirdiği özelliğe sahip olduğunu göstermektedir. Ölçek ayrıca toplam maneviyat puanı vermektedir. Ölçekten alınan yüksek puan, kişide maneviyatın yüksek düzeyde olduğunu göstermektedir.

"Yardımlaşma organizasyonlarına kaç kez kurban bağışı yaptınız?" sorusuna "Hiç bağış yapmadım (1), "Sadece 1 kez" (2), İki kez (3), Üç kez (4), Dört kez (5), "Beş kez veya daha fazla" (6) şeklinde cevaplar ve puan değeri sunulmuştur.

Diğer madde "Kurbanınız kesilmiştir. Allah kabul etsin" mesajı geldiğinde "en çok hangisini hissedersiniz?" sorusuna ise, "hiçbir şey hissetmedim" (1), "mutluluk" (2), "paylaşmanın hazzı" (3), "affedilmiş olmanın hafifliği" (4), "Allah'a güven duygusu" (5), "derin bir huzur duygusu", (6) şeklinde kurgulanmıştır.

3. Teorik Çerçeve

3.1. Kurban

İlâhî kitaplarda, ilk olarak Hz. Âdem'in (a.s.) iki oğlunun kıssasında yaşandığı belirtilen bu ibadetin aslî hüviyetinin "tevhîd" ve "takva" olduğunu Kur'an özellikle vurgular. Bu ibadetin ayrıca iktisadî, sosyal, psikolojik ve ahlakî yansımaları da bulunmaktadır.⁵ Kurban ibadeti, sorumluluk bilincini üst sınırlara taşımaya sağlayan ibadetler arasında yer alır. Sorumluluk bilinci bireyde "kontrol bende" bilincini geliştirir, bu da bireye duygularının farkında olmasını sağlar. Öte yandan paylaşmayı ve fedakarlığı barındırdığı için kişinin daha merhametli ve empati becerisi yüksek birey olmasına katkı sağlayabilir. Şirkten korunmayı itikâdi ve ahlakî sahadaki hedefleri arasına yerleştiren din, kurban ibadetine karışmış şirk geleneklerini ayıkla-

⁴ Turgay Şirin, "Maneviyat Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması", *Turkish Studies Social Sciences* 13/18 (2018), 1283-1309.

⁵ İsmail Narin, *Kur'an ve Sünnet Açısından Kurban İbadeti* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009).

miş, kurbanı aslı kimliğiyle yeniden düzenlemiştir.⁶ “*Kurbanlık deve ve sığırları da, sizin için Allah’ın (dininin) nişanelerinden (kurban) kıldık. Sizin için onlarda hayır vardır. O halde onları saf saf sıralanmış dururken (kurban edeceğinizde) üzerlerine Allah’ın adını anın. Yanları yere yaslandığı vakit (yani canları çıktığında) onların etlerinden yiye, kanaat edip istemeyene de, isteyene de yedirin. Böylece onları sizin emrinize verdik ki, şükredesiniz.*”⁷ Ayette geçen “*bunlardan yiye*” emri hakkında bazı âlimler şunları söylemişlerdir; “Bu durum, farz oluşu ifade eder. Çünkü cahiliye Arapları, fakirlere karşı böbürlenmek için kestikleri bu hayvanlardan yemiyorlardı. Bu durumdan dolayı Yüce Allah, Müslümanlara, hem gayr-i müslimler gibi yaşamamak, fakirlerle eşit olmak ve hem de tevâzuyu yürürlüğe koymak için, kurban etinden yemelerini emretmiştir.”⁸ Bu hem candan hem maldan paylaşma durumu bireyi bencillikten ve haz düşkünü olmaktan koruyabilir. Dolaylı olarak hazlarını elinden kaçırma endişesi olmayan bireyler nevrotik rahatsızlıklardan daha kolay korunabilirler.

Kurban kesmekteki ana gaye; her şeyden önce Allah’a yaklaşmaya, O’nun ilahi rızasını kazanmaya bir vesile olmasıdır. Çünkü kurban ibadetinde Allah’ın yüce ismini anmak, O’nun bu emrine teslim olmak ve itaat etmek vardır. Kurban; Allah yolunda gösterilmesi gereken her türlü fedakârlığın bir sembolü ve nişanesi, verdiği sonsuz nimetlerin mâlî bir teşekkürüdür. İhlas ile yapılan bu ibadet karşılığında; büyük sevap vardır. Kurban, kaza ve belâlara karşı bir nevi siperdir, kalkandır. Kesilen kurbanlar, Allah yolunda fedakârlığın, gerektiğinde dini ve vatani korumak için mal ve canın fedâ edileceğinin bir ifadesidir. Haddi zatında kurban ibadetinden maksat, et değil, nefsin cimrilikten arındırılması ve Allah’a tazim duygusu ile güçlendirilmesi olabilir. Bu ise, en iyi şekilde, kıymeti yüksek olan hayvanları kesmekle gerçekleşir.

Kesilen kurbanların muhtaç kimselere ulaştırılması bir eğitim ve alışkanlık kazandırma sürecidir. Ayrıca kurban kesen kişi, bu davranışıyla gerektiğinde sahip olduğu her şeyi Allah yolunda feda edebileceğini tecrübe eder.⁹ Bu tecrübe bir yandan Allah’a yaklaştırırken, öte yandan bireyi geçmişte kaybettiklerine üzülme ve gelecekte kavuşamayacağı/kaçıracağı kaygısından koruyabilir. Çünkü vermek insanı güçlü yapar. Kurban hem bizzat kendi varlığıyla ve hem de alındığı karşılık itibarıyla maddedir, maddeyi temsil eder. Başka bir ifade ile kurban hayvanı onu almak için para kazanmak gayesiyle sarf ettiğimiz “enerji- güç- kuvvet” itibarıyla maddedir. Enerji karşılığında kazandığımız ve alırken de vermek mecburiyetinde olduğumuz “para” itibarıyla maddedir. Nihayet sırf kendi varlığı itibarıyla maddedir. Hal böyle olunca, Kurban bayramının gelmesi ile Allah rızası için kurban kesmemiz maddeyi bu üç haliyle, enerji-para-varlık olarak kendi nefsinde toplamış olan koyunu -yani maddeyi- Allah rızasına -yani manaya- tamamen feda etmemizden başka bir şey değildir. Burada dikkat edilirse, potansiyel halindeki enerjiyi harekete geçirip ona istikamet veren, şekil veren Allah rızasıdır, Allah sevgisidir. Netice itibarıyla yine bu madde birçok form değiştirdikten sonra yine Allah rızası, Allah sevgisi uğruna feda edilmektedir.

⁶ el-Hacc, 22/34, 37.

⁷ el-En’âm, 6/121.

⁸ Ebû Abdillâh Fahrüddîn Mahmud b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistanî, *Mefâtihu'l-Gayb* (Kahire: Matbaatü'l-Behiyye, t.y.), 16/303.

⁹ Abdurrahman Kasapoğlu, “Kişilik Eğitimi Açısından Hac İbadeti”, *Diyanet İlmî Dergi* 44/1 (2008), 94-118.

Maneviyat

Modern zamanda insan artık biyo-psiko-sosyal ve manevi boyutları olan bir varlık olarak tanımlanmaktadır. İnsanın doğru bir şekilde anlaşılması için manevi aşkın bir yönü olan manevi alanı da dikkate alınmaktadır. Bireyin, kendisi ve diğer insanlarla ilişkilerini, evrendeki yerini, yaşamın anlamını anlama ve kabul etme çabasıdır. Bu tanımla maneviyat, insanın varlığına ilişkin bir değer olarak ortaya çıkmaktadır. Zira her insanın yaşama ve ölüme ilişkin soruları ve bu sorulara ilişkin yanıtları bulunmaktadır. Manevî kelimesi, köken itibariyle Arapçadan gelen bir sıfattır ve “duyu organları olmaksızın kalp (gönül) ile kavranıp bilinen şeye ait olan”¹⁰ veya “görülmeven, duyularla sezilebilen, ruhanî, tinsel, maddî kelimelerinin karşıtıdır.”¹¹ Literatürde, manevi kelimesi din kelimesinden ayrı kullanılmakla beraber, yüz yılı aşkın süredir “dindarlık” ve “maneviyat” terimleri psikologlar tarafından farklı şekillerde tanımlanmıştır.¹² Maneviyat aynı zamanda yaşam boyu süren deneyimlerin ve kazanılan bilgilerin bir sonucudur. İnsanlar, yaşamın amacına ilişkin buldukları yanıtlarla bir anlamda kendi maneviyatlarını oluştururlar, bu nedenle maneviyat, bireye anlamlı gelen unsurları içerir.¹³ Maneviyat, insanın yaşamlarında anlam bulmasını sağlayan bir zemin hazırlamaktadır.¹⁴ Maneviyat, dinî olan veya dinî olmayan yollarla ifade edilebilen geniş bir kavramdır ve bu terim özel olarak düşünülebildiği gibi başka bireylerle de paylaşılabilir.¹⁵ Öte yandan herhangi bir yapının dini ve manevi olarak tanımlanması tartışmalı olsa da maneviyat, kutsalın arayışı, insanların hayatlarında kutsal olarak kabul ettikleri şeyleri değiştirmek için arayışa girdikleri bir süreç olarak anlaşılabilir. Bu arayış da ister dini sınırlar içerisinde olsun ister daha geniş bir süreç olsun insanın maneviyat ihtiyacının bir neticesidir.¹⁶

Literatür tarandığında manevi yaşamın genel anlamda üç farklı formu olduğu söylenebilir. Bunlardan birincisi teolojilerdeki düşünce ve pratiğin nedeni olarak ileri sürülen hem geniş hem de dar olarak tasavvur edilen Tanrı yönelimli bir manevi yaşam. İkincisi bir kimsenin çevre veya doğa ile ilişkisini vurgulayan dünya yönelimli bir manevi yaşam. Üçüncüsü de insan başarısını ya da potansiyelini vurgulayan “hümanisttik” (insan yönelimli) bir manevi yaşamdır. Kısaca maneviyat kişinin “anlam” sistemi ve bu anlam doğrultusunda yaşadığı duygusal tecrübelerin, sahip olduğu düşüncelerin ve bu etki doğrultusunda sergilediği davranışların bütünüdür.¹⁷ Bireyin manevi hayatını etkileyen faktörler araştırıldığı da önem sırası gözetilmeksizin dua ve meditasyon, ibadethaneye devam, kutsal metin okuma, olumlu tanrı imajı ve dini teslimiyet şeklinde özetlenebilir.¹⁸ Bu ritüellere devam eden bireylerin maneviyatları daha yüksek olduğu öngörülmektedir.

¹⁰ *Türk Dil Kurumu*, “Maneviyat” (Erişim 23 Mart 2022).

¹¹ *Sesli Sözlük*, “Maneviyat” (Erişim 23 Mart 2022).

¹² Raymond F. Paloutzian - Crystal L. Park, *Din ve Maneviyat Psikolojisi Temel Yaklaşımlar ve İlgili Alanları* (2013), 63.

¹³ Güler Cimete, *Yaşam Sonu Bakım* (İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri, 2002), 125.

¹⁴ Hıdır Apak, Muhammet Cevat Acar, “Dindarlığın Bir Boyutu Olarak Maneviyat”, *Din Bilimleri Klasik Sorunlar-Güncel Tartışmalar*, ed. M. Nesim Doru, Ömer Bozkurt (Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, 2018), 368.

¹⁵ Edward Canda, “Spiritual Connections in Social Work: Boundary Violations and Transcendence”, *Journal of Religion & Spirituality in Social Work: Social Thought* 27/1 (2008), 25-40.

¹⁶ Turgay Şirin, “Maneviyat Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenlilik Çalışması”.

¹⁷ Brian J. Zinnbauer, Kenneth I. Pargament, “Dindarlık ve Maneviyat”, çev. Sevdener Düzgüner, *Din ve Maneviyat Psikolojisi: Temel Yaklaşımlar ve İlgili Alanları*, ed. Raymond F. Paloutzian, Crystal L. Park (Ankara: Phoenix Yayınevi, 2013), 535.

¹⁸ Ümit Horozcu, “Tecrübi Araştırmalar Işığında Dindarlık ve Maneviyat ile Ruhsal ve Bedensel Sağlık Arasındaki İlişki”, *Mil ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi* 7/1 (2010), 209-240.

4. Bulgular

Araştırmanın bulguları içinde demografik bilgiler metin halinde özetlenirken diğer analizler tablolar halinde sunulmuş ve değerlendirilmiştir.

Bu çalışmaya 135'i kadın ve 331'i erkek olmak üzere 466 kişi katılmıştır. Katılımcıların 103'ü bekâr, 359'u evli olup 4'ü de diğer kategorisinde olduğu gözlenmiştir. Katılımcıların 5'i 15-20 yaş arası, 88'i 21-30 yaş arası, 115'i 31-40 yaş arası, 132'si 41-50 yaş arası, 110'u 51-60 yaş arası, 15'i 61-70 yaş arası, 1'i de 71 veya üstü şeklinde dağılım gösterdiği gözlenmiştir. Katılımcıların ekonomik düzeyleri ise 1-4250 tl arası 44 kişi, 4251-6000 tl arası 116 kişi, 6001 tl-10000 tl arası 165 kişi, 10001- 15000 tl arası 85 kişi, 15001- 25000 tl arası 29 kişi, 25001 tl ve üstü ise 27 kişi olduğu gözlenmiştir. Katılımcıların eğitim durumlarına gelince ilkokul 5kişi, ortaokul 14 kişi, lise 46, lisans 292, lisansüstü mezunu ise 109 kişi olarak gözlenmiştir.

Tablo 1: Maneviyat Ölçeği ve Alt Boyutlarının Ortalamalarını Gösterir

	N	Min	Max.	'X	SD
Maneviyat	465	49	132	115,363	9,394
Manevi Başa Çıkma	465	5	25	23,006	2,580
Manevi Hoşnutluk	465	4	20	14,365	2,333
Bağlantı	465	5	20	18,807	1,884
Anlam Arayışı	465	10	20	18,381	1,880
Aşkınlık	465	2	10	9,520	0,940
Tabiatla Uyum	465	3	15	10,394	2,478

Tablo 1 incelendiğinde, maneviyat ölçeğinin minimum puanı 51, maksimum puanı 135, ortalaması ise 110,632 olduğu gözlenmiştir. Manevi başa çıkma alt boyut ortalaması 23,006, manevi hoşnutluk ortalaması 9,634, Allah'a bağlılık alt boyutu, 18,806, tabiatla uyum, 10,393, aşkınlık, 9,520, tabiatla uyum ise 10 394 olarak gözlenmiştir. Bu sonuçlara göre maksimum puana en yakın ortalamalar "aşkınlık, "manevi başa çıkma" ve "Allah'a bağlılık" olduğu söylenebilir.

Tablo 2: "İHH ve Benzeri Organizasyonlara Kaç Kez Kurban Bağışı Yaptınız?"- "Kurbanınız Kesilmiştir. Allah Kabul Etsin Mesajı Geldiğinde En Çok Hangisini Hissedersiniz?"

İfadelerine Verilen Cevapların Dağılımını Gösterir.

İHH ve benzeri organizasyonlara kaç kez kurban bağışı yaptınız?	Sıklık	Kurbanınız kesilmiştir. Allah kabul etsin mesajı geldiğinde en çok hangisini hissedersiniz?	Sıklık
Hiç bağış yapmadım	95	Hiç bir şey hissetmedim	22
Sadece 1 kez	86	Mutluluk	48
2 kez	37	Paylaşmanın hazzı	159
3 kez	53	Affedilmiş olmanın hafifliği	10
4 kez	26	Allah'a güven duygusu	56
5 kez veya üstü	169	Derin bir huzur duygusu	171
Toplam	466		

Tablo 2’ e bakıldığında, Hiç bağış yapmayanların sayısı 95, “Sadece 1 kez” bağış yapanların sayısı 86, 2 kez bağış yapanların sayısı, 37, 3 kez bağış yapanların sayısı 53, 4 kez bağış yapanların sayısı 26, 5 veya daha fazla kurban bağışı yapanların sayısı 169 olarak saptanmıştır.

Bu sonuçlara göre katılımcıların 371’ i kurban bağışında bulunmuştur. Kurbanlarının kesildiğini haber alan katılımcıların hissettikleri duyguların dağılımlarına gelince, hiçbir şey hissetmeyenlerin sayısı 22, mutluluk hissedenenlerin sayısı 48, paylaşmanın hazzını hissedenenlerin sayısı 159, affedilmiş olmanı hafifliğini hissedenenlerin sayısı 10, Allah’ a güven duygusu hissedenenlerin sayısı 56 ve derin bir huzur duygusu hissedenenlerin sayısı ise 171 olduğu gözlenmiştir.

Tablo 3: “İHH ve Benzeri Organizasyonlara Kaç Kez Kurban Bağışı Yaptınız” İfadesine Verilen Cevapların Meslek Guruplarına Göre Dağılımını Gösterir.

İHH ve benzeri organizasyonlara kaç kez kurban bağışı yaptınız?							
Meslek	Hiç bağış yapmadım	Sadece 1 kez	2 kez	3 kez	4 kez	5 kez veya üstü	Toplam
İşsiz	9	11	3	3	0	6	32
İşçi	9	11	5	7	4	18	54
Esnaf	3	6	3	4	4	20	40
Din Hizmetleri	25	21	6	11	3	23	89
Tarım	0	0	1	0	0	1	2
MEB Eğitim	37	23	11	16	7	49	143
Emniyet Mensubu	3	3	0	0	1	2	9
Hukuk-Adalet	3	2	1	1	1	7	15
Mühendis	3	1	2	6	1	16	29
Akademisyen	3	8	1	3	3	14	32
Emekli	0	0	4	2	2	13	21
Toplam	95	86	37	53	26	169	466

Tablo 3 incelendiğinde, “hiç bağış yapmadım” diyen katılımcıların sayısı 95 olduğu, 5 veya daha fazla bağış yapan katılımcıların sayısı ise 169 olduğu gözlenmiştir. 5 veya daha fazla kurban bağışı yapan meslek gurubu 49 katılımcıyla MEB-Öğretmen meslek gurubu olduğu gözlenmiştir. Öğretmenleri 23 katılımcı sayısı ile din hizmetleri mensubu, 20 katılımcı sayısı ile esnaf gurubu, 18 katılımcıyla işçiler 16 katılımcı sayısı ile mühendisler, 14 katılımcıyla akademisyenler, 13 katılımcıyla emekliler, 6 katılımcı sayısı ile işsizler izlerken en az bağış yapan meslek gurubunun ise tarım ve ziraatla uğraşan katılımcılar olduğu gözlenmiştir. Bağışın bir tercih olduğunu düşünürsek, katılımcılar bağış motivasyonlarında farklılıklar olabilir.

Tablo 4: “İHH ve benzeri organizasyonlara kaç kez kurban bağışı yaptınız” ile “Kurbanınız kesilmiştir. Allah kabul etsin mesajı geldiğinde en çok hangisini hissedersiniz” İfadelerine Verilen Cevapların Çapraz Tablolarını Gösterir.

İHH ve benzeri organizasyonlara kaç kez kurban bağışı yaptınız?	Hiç bağış yapmadım	1 kez	2 kez	3 kez	4 kez	5 &+	Toplam
Kurbanınız kesilmiştir. Allah kabul etsin mesajı geldiğinde en çok hangisini hissedersiniz?	Hiç bir şey hissetmedim	14	5	0	0	0	22
	Mutluluk	8	10	2	5	3	48
	Paylaşmanın hazzı	21	31	11	18	14	159
	Affedilmiş olmanın hafifliği	1	0	2	3	0	10
	Allah'a güven duygusu	12	12	5	7	1	56
	Derin bir huzur duygusu	39	28	17	20	8	171
Toplam	95	86	37	53	26	169	466

Kİ-Kare: 50,746, p=,002, p<,05.

Tablo 4 incelendiğinde, “hiç bağış yapmayan” ve “hiçbir duygu hissetmeyen” sayısı 14 olduğu gözlenmiştir. Bağış yapan katılımcıların kendini mutlu hissedenlerin sayısı 40, paylaşmanın hazzını yaşayanların sayısı 138, affedilmenin hafifliğini yaşayanların sayısı 9, Allah'a güven duygusu hissedenlerin sayısı 44, derin bir huzur duygusu hissedenlerin sayısı ise 132 olduğu gözlenmiştir. Katılımcılar kurban bağışı yaptıklarında paylaşmanın hazzını ve derin bir huzur duygusu yaşadıkları söylenebilir.

Tablo 5: “İHH ve Benzeri Organizasyonlara Kaç Kez Kurban Bağışı Yaptınız?” İfadelerinin Maneviyat Ölçeği Alt Boyutlarının Ortalamalarını Gösterir.

İHH ve benzeri organizasyonlara kaç kez kurban bağışı yaptınız?	Maneviyat	Manevi Başa çıkma	Manevi Hoşnutluk	Aşkınlık	Tabiatla Uyum	Bağlantı	
Hiç bağış yapmadım	ˆX	114,516	22,821	14,326	18,326	10,358	18,484
	N	95	95	95	95	95	95
	SD	12,504	3,014	2,385	2,065	2,427	2,440
Sadece 1 kez	ˆX	118,105	23,616	14,791	18,558	10,849	19,244
	N	86	86	86	86	86	86
	SD	8,198	1,702	2,093	1,584	2,344	1,319
2 kez	ˆX	114,270	22,622	14,459	17,892	10,568	18,649
	N	37	37	37	37	37	37
	SD	14,546	3,684	1,880	2,390	2,421	2,595
3 kez	ˆX	114,547	22,868	14,189	18,245	10,340	18,642
	N	53	53	53	53	53	53
	SD	9,464	2,304	2,346	1,839	2,320	1,688
4 kez	ˆX	113,960	22,880	14,200	18,200	9,720	18,400
	N	25	25	25	25	25	25
	SD	11,721	2,522	2,432	1,979	2,390	1,780
5 kez veya üstü	ˆX	115,148	22,947	14,231	18,497	10,260	18,911
	N	169	169	169	169	169	169
	SD	9,860	2,474	2,490	1,783	2,635	1,614
Total	ˆX	115,363	23,006	14,366	18,381	10,394	18,806
	N	465	465	465	465	465	465
	SD	10,704	2,580	2,333	1,880	2,478	1,884

Tablo 5 incelendiğinde, kurban paylaşımı yapan bireylerin paylaşma tekrarlarına göre maneviyat ölçeği ve alt boyutları ortalamaları görülmektedir. Hiç bağış yapmayanların manevi başa çıkma ortalaması 22,821, Allah ile bağ kurma alt boyut ortalaması 18,484, tabiatla uyum ortalaması 10,358, manevi hoşnutluk ortalaması 14,326, olarak gözlenmiştir. Sadece 1 kez bağış yapanların manevi başa çıkma ortalamaları 23,616, Allah ile bağ kurma ortalamaları 19,244, tabiatla uyum sağlama ortalamaları 10,849, manevi hoşnutluk ortalamaları ise 14,791 olarak gözlenmiştir. İki kez bağış yapanların manevi başa çıkma ortalamaları 22,622, Allah ile bağ kurma ortalamaları 18,648, tabiatla uyum ortalamaları 10,568, manevi hoşnutluk ortalamaları ise 14,459 olarak gözlenmiştir. Üç kez bağış yapanların manevi başa çıkma ortalamaları 22,868, Allah ile bağ kurma ortalamaları 18,642, tabiatla uyum ortalamaları 10 339, manevi hoşnutluk ortalamaları 9,811 olarak gözlenmiştir. Dört kez bağış yapanların manevi başa çıkma ortalamaları 22,880, Allah ile bağ kurma ortalamaları 18,400, tabiatla uyum sağlama ortalamaları 9,720, manevi hoşnutluk ortalamaları ise 14,200 olduğu gözlenmiştir. Beş kez ve üzeri bağış yapanların manevi başa çıkma ortalamaları 22,947, Allah ile bağ kurma ortalamaları 18,911, tabiatla uyum sağlama ortalamaları 10,260, manevi hoşnutluk ortalamaları ise 14,231 olarak gözlenmiştir.

Tablo 6: Meslek Türlerinin Maneviyat Ortalamalarını Gösterir.

Meslek	Maneviyat	
	N	'X
Tarım	2	102,500
Emekli	21	112,714
Hukuk-Adalet	15	113,000
Esnaf	40	113,925
Akademisyen	32	115,187
İşsiz	32	115,343
Din Hizmetleri	89	115,573
Mühendis	29	116,689
İşçi	54	116,925
Öğretmen	170	116,127
Emniyet Mensubu	9	121,111
Sig.		,053

Tablo 6 incelendiğinde, meslek guruplarının maneviyat ortalamalarını dağılımı görülmektedir. 102,5 ortalamayla en düşük meslek gurubu tarım ve ziraatla uğraşanlar olduğu gözlenmiştir. En yüksek maneviyat ortalaması ise 121,111 ortalamayla emniyet mensubu meslek gurubu olduğu gözlenmiştir. Emniyet mensuplarını ise öğretmenler, işçiler ve mühendislerin izlediği gözlenmiştir.

Tablo 7: “Kurban Organizasyonlarına Kaç Kez Kurban Bağışı Yaptınız?” ve “Kurbanınız Kesilmiştir, Allah Kabul Etsin Mesajı Geldiğinde En Çok Hangisini Hissedersiniz?” İfadeleri İle Maneviyat ve Alt Boyutları Arasındaki İlişkiyi Gösterir.

		Bağış Tekrarı	Duygular	Maneviyat	MBC	Bağlantı	MH	AA	Aşkın- lık	TU	
İHH ve benzeri organizasyonlara kaç kez kurban bağışı yaptınız?	r	1	,004	-,030	-,025	,027	-,053	,021	,049	-,059	
	p		,940	,524	,587	,562	,258	,645	,293	,207	
	N	466									
Kurbanınız kesilmiştir. Allah kabul etsin mesajı geldiğinde en çok hangisini hissedersiniz?	r		,004	1	-,059	-,046	-,074	-,054	-,062	-,004	-,025
	p		,940		,202	,326	,112	,242	,182	,939	,590

Tablo 7 incelendiğinde, “Kurban organizasyonlarına kaç kez kurban bağışı yaptınız?” ve “Kurbanınız kesilmiştir, Allah kabul etsin mesajı geldiğinde en çok hangisini hissedersiniz?” ifadeleri ile maneviyat ve alt boyutları arasında istatistiksel düzeyde anlamlı bir ilişki gözlenmemiştir.

Sonuç

Bu çalışmada sonuçları gözlemlendiğinde katılımcıların en yüksek maneviyat puanı 131 iken $\bar{X}=115,363$, $SD=9,314$ olduğu gözlenmiştir. Standart sapmanın yüksek oluşu maneviyat ortalamasının çok yüksek olmadığını göstermektedir. Fakat öte yandan katılımcıların Allah’a bağlılık ve manevi başa çıkma ortalamalarının maksimum değere yakın olduğu gözlenmiştir. Bu sonuç katılımcıların kurban kesmeleri ve paylaşımlarının onları Allah’a yaklaştırdığı ve yaşam sıkıntılarıyla manevi başa çıkmada başarılı oldukları şeklinde yorumlanabilir. Yapılan bir çalışmada paylaşma tutumlarının öznel iyi oluşla ilişkisi araştırılmıştır. Araştırmanın sonuçlarına göre paylaşma arttıkça yaşam zorluklarıyla başa çıkmanın da artış gösterdiği gözlenmiştir. Kurban kesmek ve paylaşmak da infakın içinde değerlendirildiğinde bu sonuç araştırmamızın sonuçlarını desteklemektedir.¹⁹ Kurban bağışı yapan katılımcıların maneviyat ortalamaları arasında bir fark olmadığı aksine hiç bağış yapmayanların maneviyat ve manevi başa çıkma ortalamaları bağış yapanlara göre daha düşük gözlenmiştir. Bu durumda katılımcıların maneviyatını etkileyen daha güçlü ritüelleri ve/veya motivasyonları olduğu söylenebilir. Aynı şekilde meslek guruplarının maneviyat ortalamaları arasında önemli bir fark gözlenmemiştir. Bu çalışmaya göre mesleklerin de maneviyata anlamlı bir etkisi olmadığı gözlenmiştir. Bununla beraber toplamda 200 kişinin katıldığı ve kurban kesme tutumlarının araştırıldığı bir çalışmada “her sene kurban keserim” diyen meslek guruplarında memur 80 kişi, serbest meslek mensubu 76 kişi, işçi ise 11 kişi olarak gözlenmiştir.²⁰ “Her sene keserim” diyen dindarların sayısı -ki bunlar kendilerini çok dindar olarak nitelendiren katılımcılardır- 153 kişi olarak gözlenmiştir. Bazı seneler kurban kesip de dindar olduğunu belirten deneklerin sayısı 60, dinle az ilgisi oldu-

¹⁹ Ahmet Canan Karakaş, “Paylaşmanın Öznel İyi Oluşa Etkisi”, *1. Uluslararası İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Kongresi* (Karabük: Karabük Üniversitesi Yayınları, 2018), 1-20.

²⁰ Yahya Turan, *Psikolojik ve Sosyal Yönleriyle Kurban* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1999), 73.

ğunu açıklayan deneklerin sayısı ise 22'dir. Hiç kurban kesmediğini ifade eden deneklerin 10'u dinle az ilgili, 11'i ise dindar olduğunu beyan etmektedirler.²¹ Aynı çalışmada, deneklerin kurban kesme ve kesmemelerindeki sebepleri tespit etmek için, "sizce kurban kesmenin en önemli sebebi nedir?" ve "sizce kurban kesmemenin en önemli sebebi nedir?" soruları yöneltilmiştir. Deneklerin büyük bir çoğunluğu kurban kesme sebebinin Allah'ın emrini yerine getirmek olduğunu belirtmektedir (247, %87.9). 18 denek kurbanın sosyal yönünü ortaya çıkarmış ve kurban kesme sebebinin bayramda insanlara et dağıtıp sevindirmek olduğunu ifade etmişlerdir (%6.4). Kurban infakın içinde değerlendirip zekat ibadetiyle ilişkilendirildiğinde "Zekâtımı zaman zaman veririm" ifadesini işaretleyen 49 denek (%17.9), "veririm" seçeneğinde; "vergimin zekat yerine geçtiğine inanırım" cevabım veren 7 denek (%2.6) ile durumunu "başka" kategorisinde izah eden 20 denek (%7.3) "vermem" ifadeleri katılımcıya arz edilmiş, tablo verilerine göre; araştırmaya katılan deneklerden, zekâtını verdiklerini belirtenlerin (159 kişi) %69.4'ü zekat vermediğini belirtenlerin (12 kişi) %27.3'ü her sene kurban kestiğini ifade etmektedir.²²

Deneklerin, kurban ibadeti ile alakalı olarak kurban öncesi ve sonrası yaptıkları davranışlarını tespit etmek için sorulan sorulara verdikleri cevaplara göre frekans dağılımları ile ilgili bulgulara göre deneklerin 192'si (%68.3) kurban kesildikten sonra Allah'a şükür için namaz kıldığını ifade etmiştir. %28.5'i ise, şükür namazı kılmamaktadır.²³ Şükür duygusu maneviyatın bir faktörü olduğuna göre bu çalışmada maneviyatı yüksek olan katılımcı sayısı oldukça fazla olduğu söylenebilir. Kurban etinin 1/3'ünü dağıtanların sayısı %135'tir. Bir parçasını yiyip, kalanını dağıtanların sayısı ise 57'dir. Kurbanın tamamını dağıtan denek sayısı 8 iken, 1 denek hiç dağıtmadığını ifade etmiştir.

Çalışmamızda katılımcılara "Hiç kurban bağış yaptınız mı?" ve "Kurbanınız kesildiğinde neler hissettiniz?" soruları yöneltilmiştir. Tablo sonuçlarına göre katılımcıların 59'u beş kez veya daha fazla bağış yaptıklarını ve kendilerinde derin bir huzur duygusu hissettiklerini beyan etmiştir. 5 kez veya daha fazla bağış yapıp "paylaşmanın hazzını" hissettiklerini söyleyenler ise 64 kişidir. Yapılan başka bir çalışmada kurbanı "Allah'a sevginin göstergesi" olarak kesenler 29 kişi, Allah'a şükürün bir ifadesi olarak kesenler 154 kişi, Allah'a minnettarlığını ifade etmek için kesenler 63 kişi olarak gözlenmiştir.²⁴

Son söz olarak ise kurban bağışlamakla maneviyat arasında istatistiksel anlamda bir fark gözlenmemiştir. Bu çalışmada tespit edilen bağış tekrarı ve kurbanla ilgili hislerin katılımcıların maneviyatına anlamlı bir derecede etki etmediği gözlenmiştir.

²¹ Turan, *Psikolojik ve Sosyal Yönleriyle Kurban*, 78.

²² Turan, *Psikolojik ve Sosyal Yönleriyle Kurban*, 84.

²³ Turan, *Psikolojik ve Sosyal Yönleriyle Kurban*, 86.

²⁴ Turan, *Psikolojik ve Sosyal Yönleriyle Kurban*, 90.

Kaynakça

- Apak, Hıdır-Acar, Muhammet Cevat. “Dindarlığın Bir Boyutu Olarak Maneviyat”. *Din Bilimleri Klasik Sorunlar-Güncel Tartışmalar*. ed. M. Nesim Doru, Ömer Bozkurt. Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, 2018.
- Canda, Edward. “Spiritual Connections in Social Work: Boundary Violations and Transcendence”. *Journal of Religion & Spirituality in Social Work: Social Thought* 27/1 (2008), 25-40.
- Cimete, Güler. *Yaşam Sonu Bakım*. İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri, 2002.
- Daryal, Ali Murat. “Kurban Kesmenin Metafizik Temelleri”. *İslam Medeniyeti* 3/27 (t.y.), 6-10.
- Fahredden Razi, Ebû Abdillâh Mahmud b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistanî. *Mefâtihu'l-Gayb*. XXXII Cilt. Kahire: Matbaatü'l-Behiyye, t.y.
- Horozcu, Ümit. “Tecrübâ Araştırmalar Işığında Dindarlık ve Maneviyat ile Ruhsal ve Bedensel Sağlık Arasındaki İlişki”. *Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi* 7/1 (2010), 209-240.
- Karakaş, Ahmet Canan. “Paylaşmanın Öznel İyi Oluşa Etkisi”. Karabük: Karabük Üniversitesi Yayınları (2018), 1-20.
- Kasapoğlu, Abdurrahman. “Kişilik Eğitimi Açısından Hac İbadeti”. *Diyanet İlmî Dergi* 44/1 (2008), 94-118.
- Keleş, Ekrem. “Kurbanın Hükümü Konusunda Mukayeseli Bir İnceleme”. *Diyanet İlmî Dergi* 26/3 (1990), 69-78.
- Narin, İsmail. *Kur'an ve Sünnet Açısından Kurban İbadeti*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Paloutzian, Raymond F.-Crystal L. Park. *Din ve Maneviyat Psikolojisi Temel Yaklaşımlar ve İlgi Alanları*. Phoenix Yayınları, 2013.
- Sesli Sözlük*, t.y. Erişim 23 Mart 2022
- Şirin, Turgay. *Dini Danışma ve Rehberlik İhsan Modeli*. İstanbul: Mim Akademi Yayınları, 1. Basım, 2014.
- Şirin, Turgay. “Maneviyyat Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması”. *Turkish Studies Social Sciences* 13/18 (2018), 1283-1309.
- Turan, Yahya. *Psikolojik ve Sosyal Yönleriyle Kurban*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1999.
- Türk Dil Kurumu*, t.y. Erişim 23 Mart 2022
- Zinnbauer, Brian J., Kenneth I. Pargament. “Dindarlık ve Maneviyat”. çev. Sevdener Düzgüner. *Din ve Maneviyat Psikolojisi: Temel Yaklaşımlar ve İlgi Alanları*. ed. Raymond F. Paloutzian, Crystal L. Park. 575. Ankara: Phoenix Yayınevi, 2013.

İSLAM'DA KURBAN İBADETİNİN SOSYO-EKONOMİK AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Ayhan ORHAN*

Giriş

İnsanoğlu inancı gereği uygulamış olduğu ibadetlerinde sadece Allah'a yakın olmayı arzular. Yüce Allah kendisi için edilen ibadetlerin ve kulluk bilincinin karşılığını ahirette vereceğini yüce kitabımızda buyurmuştur. Kulun dünya hayatı boyunca Allah'a yakın olmak ve ahiretini kurtarmak amacı ile kendisine sunulan nimetlerin sosyal ve ekonomik boyutta karşılığını dünyevi hayatta vermesi gerektiğine ilişkin yüce kitabımızda emredici hükümler bulunmaktadır. Zekât, kurban, sadaka gibi bireyi mal varlığından sorumlu tutan hükümler, Müslüman bireyler için mükellefiyet ve kulluk vazifesinin idrakidir.¹ Birey sosyal yardımlaşma olgusu ile dayanışma ve kardeşliğe Allah inancı gereği ekonomik açıdan katkı sağlamaktadır. Söz konusu katkı gelir grupları arasında gelir transferi olarak nitelendirilir. Yüce Allah'ın emrettiği kurban ibadeti de yılda bir kez de olsa zenginlerin mallarının kefareti olarak yoksul kesime aynı bir transfer olarak düşünülmelidir. Diğer yandan kurban ibadetinin yapıldığı bölge ekonomiye katkı açısından bakıldığında hayvancılık ve türev sektörler vasıtasıyla tarım sektörüne önemli bir katkı sağlamaktadır. Bu çalışmada Kurban ibadetinin sosyal ve ekonomik adalet içerisinde yansıttığı paylaşım ruhunu besleyen birlik beraberlik ve dayanışma konusu ele alınacaktır. Diğer taraftan tarım sektöründe besiciliğe ve GSYİH'ye tarım sektörünün katkısı konusunda bilgiler aktarılmaya çalışılacaktır.

1. İslam Dininde Kurban İbadetinin Sosyo-Ekonomik Katkısı

İslam dini emir ve yasakları ile toplumların davranışlarına yön verici faktörleri içermektedir. Toplumları yönlendiren sosyoekonomik kurumlar buldukları sistem içerisinde olgusal nitelik taşıyan kavramlar arasında değer yargılarıyla bütünleşecek bir içeriğe sahiptir. Bu durum toplumların ibadetlerini inanç sisteminin gerekliliği içerisinde değerlendirmeye yönlendirmektedir. Toplumların inanç sisteminin öncelendiği temel esaslar İslam dinini diğer dinlerden ayırmaktadır.

* Prof. Dr. Kocaeli Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İktisat Bölümü.

¹ Veli Sırım, "İslâm Dininde Uygulanan Mâli Keffâretler ve Sosyo-Ekonomik Yönleri", *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi* 7/1 (2021).

İslam dini, ibadetler açısından imanın korunmasını öncelemektedir. İbadetler yüce Allah'a teslimiyet ve onun buyruklarını yerine getirmek için kulluk bilinci ile yerine getirilmektedir. Böylelikle Allah'a karşı vazifelerini ve ondan gelen emirleri yerine getirmek kulluk bilincinin bir gereğidir. İslam dini açısından ibadetlerin bir bütün halinde toplumsal fonksiyonlar içerdiği gerçeği tartışılmazdır. İbadetler iman tazeleme ve ahlaki düzenin bir aracı olarak nitelendirilebilir. Kısacası ibadet olmadan dinin varlığının tehlikeye düştüğüne ilişkin genel bir kanı yaygındır. İbadetlerin bireysel niteliğinin toplumsal etkileşimi kuvvetlendirdiği ve birey davranışlarına pozitif etki ettiği gerçeği değişmez bir ahlaki kural olarak nitelendirilebilir.²

İslam ve imanın şartları içerisinde yer almamasına rağmen kurban, Allah'a ulaşmada kulluk bilincinin toplumsal yansımaya en gerçekçi ibadetlerden birisidir. Kurban ibadeti zenginden fakire aynı bir gelir transferi olarak da nitelendirilebilir. Bu bağlamda kurban ibadeti bireylerin paylaşımcı ruhuna vurgu yapmaktadır. Yanı sıra toplumun en küçük parçası olan bireyin sosyoekonomik bütünleşmeye paralel bir davranış modeli sergilemesine dayanak oluşturmaktadır. İslam dininde kurban tam anlamıyla toplumun dayanışma ve yardımlaşma duygularını öğreten ve yaşatan bir ibadet örneğidir.³

İslam dini, toplumsal mücadelede bireyin varlığını sürdürebilmesi için yardımlaşmanın önemine çokça vurgu yapmaktadır. Tam olarak sağlamasa da gelir grupları arasındaki gelir transferinin toplumsal kaygıları gidermede ve zengin-fakir arasındaki ilişkinin tesisinde kurban ibadeti, zekât, fitre ve sadakada olduğu gibi etkin bir işlev üstlenmektedir. Yüce kitabımız Kur'an-ı Kerim'de bu tarz düzenlemeler emredici nitelik içeren ayetlerle İslam toplumlarına bildirilmiştir. İslam dininde kurban ibadeti dayanışma ve yardımlaşma adına somut bir örnektir. Bu sebeple farz olan ibadetlerin yanında, kurban vb. ahlaki davranışları birbirlerinden ayırmak mümkün olmaz.⁴

İnsanlık tarihi boyunca avcılık ve toplayıcılıkla başlayan süreçte bireyler et ihtiyacını karşılamak adına besin değeri yüksek olan et hayvanlarını avlamış ya da evcil olanları besleyerek kesmişler ve çoğunlukla gelir düzeyi yüksek olan kesim, besin ihtiyacını karşılamaya çalışmıştır. Diğer taraftan kurban ibadetinde asıl olan, toplumda alt grupları temsil eden ihtiyaç sahiplerinin yararlanmasını sağlamaktır. Daha doğru bir ifade ile zenginlerde infak, paylaşma ve cömertlik duygularını geliştiren yönü, alt grupları temsil eden yoksulların ise yüksek gelir gruplarına karşı olan ön yargıların yok edilmesine katkı sağlamaktadır. Bu durum alt ve üst gelir grupları arasındaki bağı güçlendirerek toplumsal huzurun ve sosyal adaletin sağlanmasına katkı sağlar.⁵

İslam dini, mali güce dayalı ibadetlerin toplumda yardımlaşma ve dayanışma duygularının sürdürülebilmesi ve yaygınlaştırılmasını emretmektedir. Bu tarz ibadetler gelir grupları arasındaki iktisadi ve davranışsal farklılıkları kısmen de olsa ortadan kaldırmaktadır. Kısacası İslam dini, bireysel ve toplumsal yakınlaşmayı sağlayıcı ibadetlerin işlevselliğini emreder.

² Vehbi Ünal, "İslam'da İbadetlerin Sosyal Fonksiyonu", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17 (2010).

³ Ünal, "İslam'da İbadetlerin Sosyal Fonksiyonu".

⁴ Nedim Öz, "İslâm Dininde İbadetlerin Sosyal Boyutu", *Mütefekkir Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 8/15 (2021).

⁵ Ünal, "İslam'da İbadetlerin Sosyal Fonksiyonu".

Mali ibadetler söz konusu işlevleri yerine getirebildiği ölçüde anlam ve değer kazanır. Ancak bu işlevlerin temelinde paylaşım, kabul, gayret, devamlılık ve şuur ön plana çıkmaktadır.

2. Kurban İbadetinin İktisadi Katkısı

Kurban ibadeti manevi bir ibadet olmasının yanında mali bir ibadet olarak genel kabul görmektedir. İktisadi boyutu itibari ile öncelikle ticari hayata olumlu katkısı bulunmaktadır.⁶ Besicilik, lojistik, ithalat, fiyat rekabeti, kasaplık mesleği, barınma ve tekstil sektörü gibi birçok alt sektör kurban ibadeti ile direkt bağlantılıdır. İslam dininin buyruklarından olan kurban, yüzyıllardır değişmeyen yoksulluk döngüsüne ve sosyal adaletin sağlanmasına ilişkin bir sorumluluktur. Diğer bir ifade ile kurban, zekât, sadaka, nafaka, fitre gibi mecburi ya da mecburi olmayan sosyal güvenlik uygulamaları içermektedir.⁷

İslam dini bu tarz sosyal güvenlik uygulamaları ile gelir farklılıkları dolayısıyla ortaya çıkan ihtiyaçların karşılanma güdüsünü, kaynak aktarımı ile sağlamayı hedefler. Ayrıca söz konusu kaynak aktarımı durağan hale gelen gelir kaynaklarının tekrar ekonomiye kazandırılmasına etki etmektedir. Tüketim harcamalarının gelir düzeyine bağlı olduğu düşünüldüğünde bayram haftalarının harcama artırıcı etkilerini dikkatlerden kaçırmamak gerekmektedir. Üst gelir gruplarının marjinal tüketim eğilimlerinin düşük alt gelir gruplarının yüksek olduğu düşünüldüğünde üst gelir grubu zorunlu mallardan lüks mallara doğru bir yönelim gösterirken alt gelir gruplarının tüketim bileşimleri zorunlu ihtiyaçlara yönelmektedir.⁸ Zenginliğin üst grubun elinde toplanması sonucunda düşen tüketim eğilimi, alt gelir gruplarına, yapılan ibadetler sonucu aktarılan aynı ve nakdi gelir transferleri tüketim harcamalarının artmasına ve tabi olarak ekonomide hareketliliğe sebep olabilecektir.

İslam inancı, sermayenin yoğun olarak zenginliğin kaynağı olan birikimlerin yatırımı dönüşmesini teşvik etmektedir. Durağan bir servetin, İslam inancında karşılığı refahın azalmasıdır ve servetin dağılımı teşvik edilmektedir. Refah ve gelirden adaletin sağlanması adına, toplumun tüm katmanlarında üretim ve yatırımı teşvik eden İslam inancı, bireylerin harcamaları için finansmana erişimini kolaylaştırmaktadır.

Yoksulluk toplumların çözülmesi gereken en önemli sorunlarının başında gelmektedir. Zorunlu ve zorunlu olmayan mali ibadetler, inanan bireylerin ahiret sorumluluğunu unutmamasına vesile olmaktadır. Toplumsal refah artışı ve gelir dağılımında adaletin önemli göstergelerinden birisi olan yardımlaşma ve paylaşım duygusu İslam toplumlarında iradi olarak gerçekleşmesi önem arz eder. Ahiret inancı ve sevap kazanma duygusu iradi paylaşımlarda etkin rol oynamaktadır. İslam dini toplumdaki sosyal dengenin sağlanması adına eşitsizlik sınırlarını belirleyen emredici kuralları içermektedir. Ancak gelir eşitsizliğinin varlığına da dikkat çekilmektedir. Bu bağlamda kontrollü bir eşitsizlik ve adil bir bölüşüm toplumdaki sosyal dayanışma arzusu ile önlenebilecektir. Bu tespit hem kamu hem de özel mülkiyet tartışmasını beraberinde getirmektedir. Servet kaynakları ve dağılımından sorumlu araçların kullanımı

⁶ Mustafa Boran, "Kurban İbadeti ve Bazı Güncel Meseleler", *Helal ve Etik Araştırmaları Dergisi* 2/1 (2020).

⁷ Servet Armağan, "İslâm Dininde Sosyal Güvenliğin Temel Müesseseleri", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 14 (2009).

⁸ Beğlü Eke, "Yaşama Tarzı ile Gelir Seviyesi Arasındaki İlişki", *Sosyoloji Konferansları* 18 (1980).

toplumu yararına ve gruplar arasında güç farkı oluşturmayacak ideal bir bölüşüm anlayışı ile yapılandırılmalıdır.

İslam inancında kurban ibadeti bölüşüm kavramı ile ifade edilmektedir. Diğer dinler açısından bakıldığında kurban, ilkesel ve fikri anlamda farklı bir ibadettir. Bu konuda bireysel ve/veya toplumsal bölüşüm doktrini açısından egemen görüş, ekonomik sistemlerin tamamını kapsamaktadır. Özel ya da kamusal bölüşüm, birey için sosyal veya dini konuyla ilişkilendirilebilir. Fonksiyonel bölüşüm anlamında irdelendiğinde konu, yoksulluk ve zenginliğe odaklanmaktadır. Bu durumda bireylerin ihtiyaçları farklılaşmaktadır. Aşamalı bakıldığında maddi kaynakların elde edilmesi, elde edilen kaynakların bölüşümü ve harcanması inanç ve doğal süreçle çatışmamalıdır. Beşeri ve maddi kaynakların artması zenginlik ile ifade ediliyorsa, gruplar arasındaki paylaşımın ve gelirin yeniden dağılımının yükümlülüğü inançlı bireylerin üzerindedir. Bu durumda kurban ibadeti transfer harcamaları açısından önemli bir araç haline gelmektedir.

Kurban ibadeti gibi bölüşüm araçlarının, toplumsal gruplar arasında ekonomik açıdan farklılıkları önlemesi ve sınıfsal farklılıkların ortaya çıkmasını engelleyecek etkinlikte olması önem arz etmektedir. Diğer bir ifade ile İslam inancı, gelir paylaşımının üretime aktif olarak katılanların yanında, tüm grupların toplam gelirden pay almasını salık vermektedir. Bu durumda asıl tartışılması gereken kurban ibadetinin hangi ölçüde alternatif olacağıdır. Gelir dağılımı ve sosyal adaletin toplumsal dengeye ne ölçüde katkı sağlayacağı bu alternatifin değerlendirilmesinde önemlidir. Bu açıdan, kurban ibadeti gelir yoksunluğu ve bölüşümde önemli bir araçtır.

3. Kurban İbadetinin Sektörel Katkısı

İslam dininde inanç gereği yapılan bir mali ibadet olarak kurban, sektörel anlamda ekonomiye katkı sağlamaktadır. Kurban ibadetinin ortaya çıkardığı iktisadi değeri hesaplandığında ortaya ciddi bir ekonomik büyüklük ortaya çıkmaktadır. Ancak kayıt dışılığın var olduğu düşünüldüğünde net bir hesap çıkartmak güçtür. Kurban ibadeti döneminde ortaya çıkan istatistiklere ancak resmi kurumlara yapılan bağışlar ve kurban derisi sayısı ile ulaşılabilmektedir.⁹

3.1. Tarım Sektörü Açısından

Türkiye’de tarım sektörünün ağırlığı Cumhuriyet kurulduğundan bu yana önemli bir değişime uğramıştır. Sanayi sektörüne yönelik planlama çalışmaları ve değişen dünya düzeni içerisinde ülke ekonomilerinde hizmet sektörünün ağırlıklı hale gelmesi, gizli işsizlik deposu olan Tarım sektörünü GSYİH ‘ya katkısı açısından geriye düşürmüştür. Bu duruma Tarım sektöründe artan nüfus yapısı ve şehirleşme sürecinin hızlanması neden olmuştur. Üstelik Tarım üreticilerinin göç sonrasında tüketici konuma gelmesi işin diğer önemli yanıdır. Tarım sektörünü oluşturan alt sektörlerden biri olan hayvancılık sektörü, besin değeri açısından bakıldığında üretim sürecinin devam etmesi gereken bir sektör olarak dikkat çekmektedir. Ancak değişen dünya düzeni içerisinde hayvancılık sektörü de geleneksel üretim tarzını terk etmiş moderniteye teslim olmuştur. Türk tarımının en önemli sorunu üretim sürecinin açık alanlardan kapalı

⁹ Altan Kar, “Kurban Geleneğinin Sosyo-Ekonomik Analizi”, 16. Ulusal Sosyoloji Kongresi Malatya (2006).

alanlara taşınmasıdır. Sebze ve meyve üretimi yılın her döneminde ve her türlü mal ve hizmetin üretilmesine dönüşmüştür. Aynı durum hayvancılığın yaylalardan besi ahırlarına dönüşünü ve suni yemle beslenme sisteminin gelişmesine neden olmuştur. Ayrıca başka ülkelerden yapılan ithalatın maliyetlerinin düşük olması yurt içi artan maliyetler sebebi ile zor ve zahmetli olan hayvancılık sektörünün yavaş yavaş terk edilmesine sebep olmaktadır.

Doğal kaynak zenginliği, toprak yapısı ve su zengini olarak görülen ülkemizin büyükbaş ve küçükbaş hayvancılık açısından ideal şartlara sahip olduğu net bir şekilde ifade edilebilir.¹⁰ Hayvan başına otlak alanların fazlalığı ve besi ve damızlık hayvan ırkına yönelik yapılan çalışmaları dikkate değerdir. Eksik olan unsur ise istihdamdır. Bu açıdan bakıldığında faaliyet hacmi ve üretim değeri açısından tarımsal işletmelerin önemi ortaya çıkmaktadır. Kurban ibadeti yılda bir de olsa hayvancılık sektörüne önemli katkılar sağlamaktadır. Hayvancılık istatistikleri takip edildiğinde yıllar itibari ile artan bir faaliyet hacmi olduğu görülecektir. Bu durumu nüfus artışı, devlet teşvikleri, yabancı ülkelere gelen talepler, endüstriyel üretim gibi koşullar etkilemektedir. Aşağıdaki tabloda, yıllar itibari ile Türkiye’de kurban ibadetine konu olan büyük ve küçükbaş hayvan üretim sayıları ve yıllık kesim miktarları verilmiştir. Kurban dönemlerinde kesim miktarı artışları kayıt altına alınmadığı için yıllara saik veri bulmak güçtür. Ancak son yıllarda hayvancılık sektörünü kayıt altına alan küpe uygulaması verilerin daha net ortaya konulabilmesine katkı sağlamıştır. Diğer yandan Türkiye hayvan ithalinde sanıldığı kadar aksine üst sıralarda değildir. Küçükbaş hayvan ihracatında ilk yirmi ülke arasında olmayan ülkemiz ithalatta da ilk yirmi ülke arasında yer almamaktadır.¹¹

Tablo-1 Türkiye’de 2000’li Yıllar İtibari İle Hayvancılık İstatistikleri¹²

Yıllar	Büyükbaş Hayvan Üretimi (Sığır, Manda)	Küçükbaş Hayvan Üretimi (Koyun, Keçi)	Kesilen Büyükbaş Hayvan Sayısı	Kesilen Küçükbaş Hayvan Sayısı
2002	9.924.575	31.953.800	1.784.217	4.692.858
2003	9.901.458	32.203.214	1.600.566	4.161.084
2004	10.173.246	31.811.092	1.866.407	4.504.458
2005	10.631.405	31.821.789	1.639.391	4.834.047
2006	10.971.880	32.260.206	1.760.655	5.556.457
2007	11.121.458	31.761.651	2.014.674	7.725.780
2008	10.946.239	29.568.152	1.743.358	6.356.428
2009	10.811.165	26.877.793	1.506.930	4.603.390
2010	11.454.526	29.382.924	2.617.966	8.093.130
2011	12.483.969	32.309.518	2.579.020	6.733.638
2012	14.022.347	35.782.519	2.798.460	5.467.921
2013	14.532.848	38.509.795	3.433.126	6.299.135
2014	14.345.223	41.485.180	3.714.457	6.767.528
2015	14.127.837	41.924.100	3.766.468	7.007.652
2016	14.222.228	41.329.232	3.901.806	5.839.980
2017	16.105.025	44.312.308	3.608.238	7.203.204
2018	17.220.903	46.117.399	3.428.060	5.345.930
2019	17.872.331	48.481.479	3.634.068	5.893.402
2020	18.155.388	54.112.626	3.633.730	5.057.026
2021	18.036.117	57.519.204	-	-

¹⁰ Oğuz Fatih Ergün, Bahri Bayram, “Türkiye’de Hayvancılık Sektöründe Yaşanan Değişimler” *Bahri Dağdaş Hayvancılık Araştırma Dergisi* 10/2 (2021).

¹¹ “Dokap Bölgesi Tarımsal Üretim Ve Tarımsal Sanayi Yatırım Potansiyeli Araştırma Projesi”, (2019).

¹² HAYGEM ve çeşitli haber portal verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 1 izlendiğinde Büyük ve küçükbaş hayvancılıkta yıllar boyunca düzenli sayılabilecek artışlar gözlenmektedir. Kesilen hayvan sayısı itibari ile bakıldığında büyük baş hayvan kesimlerinin istikrarlı bir şekilde arttığı gözlenirken, küçükbaş hayvan kesin sayılarının yıllar itibari ile değişkenlik gösterdiği görülmektedir.

Tablo 2: Yıllar İtibari İle Türkiye’de Kesimi Yapılan Hayvan Sayıları¹³

Yıllar	Kurbanda Kesilen Büyükbaş Hayvan Sayısı	Kurbanda Kesilen Küçükbaş Hayvan Sayısı
2012	753 762	1 930 255
2013	850 000	2 500 000
2014	880 000	2 500 000
2015	867 652	2 716 336
2016	923 751	2 939 252
2017	817 805	2 720 271
2018	866 143	2 682 612
2019	891 670	2 823 066
2020	910 000	3 000 000
2021	950 000	2 750 000

Tablo 2 izlendiğinde, Türkiye’de yıllar itibari ile kurban bayramı dönemlerinde kesimi yapılan büyük ve küçükbaş hayvanların rakamları yer almaktadır. Her iki tablo karşılaştırıldığında yıllar itibari ile kesimi yapılan hayvanların yaklaşık %25-30 Aralığında olan kısmı kurban ibadetinin hayvancılık sektörüne katkısı olarak görülmektedir.

Hayvancılık sektörünün bir diğer önemli ekonomik katkısı nakliye sektörüdür. Özellikle kurban bayramı dönemlerinde üretim yapılan bölgelerden satış bölgelerine çok sayıda nakliye yapılmaktadır. Tablo 3’te yıllar itibari ile Türkiye’de hayvan hareketliliğine ilişkin veriler yer almaktadır. Kurban bayramı dönemlerinde kesimi yapılan hayvanların yaklaşık %30’lar civarında arttığı düşünüldüğünde bayram öncesi ve sonrası dönemlerde kurban hareketliliğinin nakliye sektörüne olumlu etki yaptığı söylenebilir.

Tablo 3: Yıllar İtibari İle Türkiye’de Hayvan Hareketliliği¹⁴

Yıllar	Büyükbaş hayvan hareketliliği	Küçükbaş hayvan hareketliliği
2012	2.504.123	6.934.432
2013	2.304.612	6.926.641
2014	2.131.373	6.534.302
2015	1.776.847	6.395.434
2016	1.455.865	6.735.571
2017	1.709.506	6.994.212
2018	1.296.120	6.257.080
2019	1.339.200	6.866.729
2020	1.046.844	7.056.145
2021	1.280.040	6.051.515
2022	1.369.666	3.006.991

¹³ SETBİR, <https://www.yeniakit.com.tr/foto-galeri/turkiyede-kurban-bayramlarında-ortalama-kac-kurban-kesiliyor-iste-kurban-istatistikleri-23886> ve çeşitli haber portal verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

¹⁴ Gıda ve Kontrol Genel Müdürlüğü, (2022) web erişim: <https://www.tarimorman.gov.tr/sgb/Belgeler/SagMenuVeriler/GKGM.pdf>.

Kurbanlık satışlarının yanı sıra diğer sektörler için katkısı sebebiyle büyük bir ekonomik değer oluşturan Kurban ibadetinin en büyük katkılarından biri de hayvancılık sektöründe hayvan neslinin genç kalmasına yaptığı katkıdır. Kurban bayramı boyunca çevresel etkilerin ekonomiye negatif dışsallık olarak dönmesi ayrı bir kayıp ekonomik değer olarak karşımıza çıkmaktadır. Kurban ibadetinin ekonomiye katkısının yanında çevresel olarak verdiği zararın önlenmesine yönelik yapılan harcamaların ekonomik ve sosyal değeri fazladır. Hijyenik standartların sağlanması, hayvan sağlığının korunması, çevre kirliliğinin önlenmesi ve et dışında hayvandan elde edilen deri, sakatat gibi ekonomik değeri olan parçaların zarar verilmeden üretim sürecine dâhil edilmesi önemlidir.

3.2. Kurban Derisi ve Deri Sektörü

Özellikle tekstil sektörü kurban bayramı döneminde kesim sonrası derilerin zarar görmemesi, saklanması ve nakliyesi konusunda hassasiyet talep etmektedir. Kurban ibadetinin tekstil sektörüne önemli katkısı olduğu bir gerçektir. Ancak toplanan derilerin tek bir kurumda toplanmaması fiyat rekabeti konusunda önemli zorluklara sebep olmaktadır. Kurban ibadetini yerine getiren bireylerin derileri başış yolu ile yerel cami derneklerine, Türk Hava Kurumu'na, vakıflara, cemaatlere başışlaması tekstil sektörünün bu anlamda birden fazla satıcı ile muhatap olmasına neden olmaktadır.

Daha uygun fiyat alabilmek adına derinin doğru koşullarda saklanamaması ve kesiklerin yanında taşınırken zarar görmesi derinin üretim sürecine girmeden yok olmasına neden olmaktadır. Kurban ibadeti sosyal paylaşım olarak gözüke de ekonomik bir değer taşımaktadır. Kesilen etlerin paylaşılmasının yanında kurban hayvanından elde edilen diğer kısımlar ibadetinin boyutunu sevap olarak nitelendirilen bireysel ve kurumsal yardımlara dönüştürmektedir. Bu yardımlar, ibadet yerlerinin yapımı, tamirati, kurban bayramı dışındaki dönemlerde yoksullara ayni ve nakdi olarak yardım yapılması ve öğrenci yetiştirmek için burs niteliği taşıyan yardımlara dönüşen bir ekonomik değerdir.

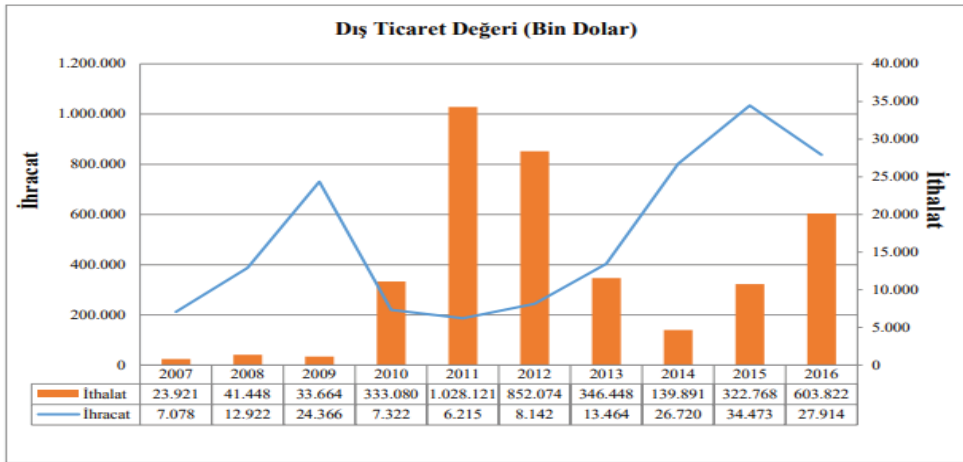
Kurban dönemlerinde kesilen hayvanların derilerinin sektöre ciddi manada katkısı olmaktadır. Yıllık ortalama 100 milyon TL'lik bir katkı sağlanmaktadır. Ancak, kesim, tuzlama ve depolama yanlışlıkları sebebiyle sektörün kaybı ortalama rakamın yaklaşık %20'si kadar fire vermektedir. Tarım ve hayvancılık sektörü başta olmak üzere üretim sürecinde değişik sektörlerle irtibatlı olan deri sektörü, ekonomiye dış ticaret ve istihdam açısından da önemli katkılar sağlamaktadır. Yıllara saik olarak yaklaşık 1.5 milyar dolarlık hâsıla katkısı sağlayan sektör için kurban kesim dönemleri dikkatlice takip edilmektedir. Sektör kurban bayramı döneminde ihtiyacı olan hammaddeyi hem uygun hem de fazla miktarda tedarik etme şansını yakalamaktadır. Deri ihracatçılar birliğinden dönem dönem yapılan açıklamalar konunun ciddi bir ekonomik değer olduğunun ispatıdır. Türkiye deri sanayisinin yıllık ortalama 5 milyon büyükbaş ve 50 milyon küçükbaş hayvan derisine ihtiyacı olduğu düşünüldüğünde sadece kurban ibadetinin yapıldığı dönemde ihtiyacın %20'sinin karşılandığı belirtilmektedir. Bu da sektörün ekonomik büyüklüğünü 300 milyon TL civarına taşıyacaktır.

3.3. Uluslararası Ticaret Açısından

Birçok ülkede olduğu üzere Türkiye’de tarım ve bağlı alt politikalar gereği, bireylerinin yeterli ve dengeli beslenmesini sağlayacak üretim koşullarını oluşturma ve üretimden elde ettiği fazla ürünleri dış ticarete konu etme gibi politikaları vardır. Tarımsal üretimde fiyat rekabeti çevre ve özellikle çalışmaya konu olan hayvancılık sektöründe üretici ve hayvan refahını sağlama amacıyla sürdürülebilir bir üretim sürecini destekleyen politika araçlarıyla, yapısal düzenlemelerin uluslararası ticarete var olma koşullarını sağlama hedefi önemlidir.¹⁵ Bu bağlamda, hayvancılık sektörüne önemli katkı sağladığı düşünülen kurban ibadetinin, dış ticarete konu olan mallar içerisinde katkısı önemlidir.

Türkiye resmi anlamda ilk kez 2010 yılında kurbanlık amaçlı ithalat yapmıştır. Daha sonra 2011, 2017 ve 2018 yıllarında söz konusu ithalat devam etmiştir.¹⁶ Bu süreçte yapılan ithalatın rakamsal değeri 4 milyar dolar civarındadır. Ağırlıklı olarak Güney Amerika ve Hindistan’dan yapılan ithalat 2018 yılından itibaren giderek azalmıştır. Tam tersine son iki yılda ihracat rakamlarında ciddi artışlar kaydedilmektedir. Şekil 1 incelendiğinde dış ticaret açısından canlı hayvan ihracatının ithalattan daha fazla olduğu izlenebilmektedir.¹⁷ Kurban ibadetinin dış ticaret açısından kısıtlı olsa ekonomiye katkısı büyüktür. İslam inancında kurban ibadetinin önemi sadece Türkiye için bir ekonomik değer değildir. Diğer İslam ülkelerinde de kurban ekonomisi dikkate değerdir. Ayrıca yoksul ülkelere yardım kuruluşları vasıtasıyla önemli ölçüde kurban tedarik edilmekte ve dini vecibelerin yerine getirilmesi sağlanmaktadır. Ayrıca hac mevsiminde kesilen kurbanların diğer İslam ülkelerine ulaştırılması uluslararası lojistik anlamında değer yaratmaktadır.

Şekil 1: Türkiye’nin Canlı Hayvan İthalat ve İhracat Değerlerinin Değişimi (Dolar)¹⁸

¹⁵ Mehmet Ferit Can, “Türkiye Hayvancılık Politikalarının AB ile Etkileşimi ve Olası Sonuçları” *Atatürk Üniversitesi Veteriner Bilimleri Dergisi* 13/2 (2018).

¹⁶ Numan Akman, “Dünya ve Türkiye’de Hayvansal Üretim”, (Ankara: 2018).

¹⁷ Türkiye Ziraat Odası, (2019).

¹⁸ Tarım ve Gıdada Rekabetçi Üretim Özel İhtisas Komisyonu Raporu, web erişim: https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2020/04/Tarim_ve_GidadaRekabetciUretimOzelIhtisasKomisyonuRaporu.pdf

Sonuç

İslam inancında bireyin yapmış olduğu ibadetlerin tek amacı vardır. O da kulluk ettiği Allah'a yakın olmak ve ahiret inancı gereği vaat edilen cennete ulaşmaktır. İbadetlerin kulluk bilinci içerisinde yapılırken Allah'ın verdiği nimetlerin ve zenginliğin paylaşım esasına dayalı olması, İslam dininin en önemli özelliklerinden birisidir. Mali vecibeler olarak nitelendirilen ve elde edilen gelirden yoksullara pay verme ibadetleri içerisinde, zekât, fitre, sadaka, kurban, bağış gibi zorunlu, sünnet ve vacip olarak nitelendirilen ibadetler bulunmaktadır. Söz konusu ibadetler temelde yoksulluğu önlemek için yapılan gelir transferlerdir. Sosyal devlet ilkesi gereği devletin yapmış olduğu transfer harcamaları içerisinde önemli yer tutan gelir destekleri, bireylerin katkısı ile toplumda huzur ve refaha kısmen de olsa katkı sağlamaktadır.

İslam dinindeki mali vecibeleri, toplumsal ilişkiler, farklılıkların giderilmesi, farkındalık ve üretkenliğe katkısı açısından değerlendirmekte fayda vardır.¹⁹ Kurban gibi toplumsal paylaşım içeren ibadetlerin başta akrabalar olmak üzere topluma karşı servetleri ile sorumlu olan bireylere yükümlülük getirmektedir. Bölüşüm ve gelir transferi olarak nitelendirilen ibadetler, üretim sürecine katkı sağlayamayan ancak pay alması gereken gruplara karşı bir bölüşüm sorumluluğudur. Kurban fonksiyonel bir gelir dağılımı aracı değildir. İslam dini bu tarz bölüşümleri esnek bırakmıştır. Bu sebeple toplumda süreklilik değil kısa vadeli çözüm olarak algılanmaktadır. Bu yaklaşımın İslam dinine uygun olduğu nitelendirilemez. İslam dininde bu tarz yardımların miktarı kısmen esnek olabilir ancak devamlılığı esastır. Kurban, zekât, fidyeye, sadaka gibi ibadetler iktisaden bakıldığında toplum grupları arasında adil bir bölüşüm içermektedir. Hesaplama da İslam dini adaleti emretmektedir. Servet sahibi durağan varlıklarından ya da bir yıl önceki nisap miktarından sorumlu tutulmaktadır. Mali ibadetlerin diğer bir özelliği, özellikle durağan sayılan servetlerin ekonomiye tekrar kazandırılmasını sağlayacak ve gelirin yoksullara yeniden dağılımını sağlayacak tedbirleri içeren bir sosyal güvenlik aracı olmasıdır. İslam dininde bu tür ibadetlerde esas olan sosyal dengenin sağlanması ve gelirin adil bölüşümünü işlevselleştirilmesidir.

Çalışmada, kurban ibadetinin iktisadi yönüne ilişkin sektörel değerlendirmeler yapılmıştır. Kurban ibadeti başta tarım sektörü ve bağlı sektörlerle önemli katkılar sağlamaktadır. Her şeyden önce devletin transfer harcamaların yaptığı katkı önemlidir. Yanı sıra hayvancılık sektörü ve bileşenlerine, lojistik sektörüne, deri ve tekstil sanayine, dış ticarete, istihdama katkı sağlamaktadır. Kurban ibadetinin, iktisadi açıdan olumlu taraflarının yanı sıra ekonomiye negatif etkileri vardır. Kurban ibadetine toplum ve devlet tarafından önlem alınması gereken, kayıt dışılık, çevresel etkiler, yardımların yerine ulaşamaması gibi başlıkları vardır. Özellikle kayıt dışılığı önleyecek yasal düzenlemeler mutlaka yapılmalıdır. Hayvan hareketliliği, kayıtsız hayvan kesimi, yapılan işlemlerin vergiye tabi olmaması, kesim alanlarının düzenlenmesi, çevre kirliliğine yönelik uygulamalara riayet edilmemesi, uzmanlık alanı olmayan kişilerin kısa süreli istihdamında ortaya çıkan kazalarda sağlık sisteminin meşgul edilmesi gibi olumsuz etkilerin en aza indirilmesi ibadetin uhrevi olarak kabulünü daha da artıracaktır.

¹⁹ Armağan, "İslâm Dininde Sosyal Güvenliğin Temel Müesseseleri".

Kaynakça

- Armağan, Servet. “İslâm Dininde Sosyal Güvenliğin Temel Müesseseleri”. *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 14, (2009).
- Akman, Numan. “*Dünya ve Türkiye’de Hayvansal Üretim*”. Ankara: 2018.
- Boran, Mustafa. “Kurban İbadeti Ve Bazı Güncel Meseleler”. *Helal ve Etik Araştırmaları Dergisi* 2/1 (2020).
- Can, Mehmet Ferit. “Türkiye Hayvancılık Politikalarının AB ile Etkileşimi ve Olası Sonuçları”. *Atatürk Üniversitesi Veteriner Bilimleri Dergisi* 13/2 (2018).
- Certel, Hüseyin. “İslami İbadetlerin Psiko-Sosyal İşlevleri”. *Ekev Akademi Dergisi* 1/3 (1998).
- Yüksel, Çayiroğlu. “*İslâm İktisadının Karakteristik Özellikleri*”. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 24, (2014).
- DOKAP (2019). “*Dokap Bölgesi Tarımsal Üretim Ve Tarımsal Sanayi Yatırım Potansiyeli Araştırma Projesi*”. Erişim: https://www.dokap.gov.tr/Upload/Genel/dokap-kucuk-bas-hayvancilik-kumelenme-raporupdf-966311-rd_9.pdf
- Eke, Beğlü. “Yaşama Tarzı ile Gelir Seviyesi Arasındaki İlişki”. *Sosyoloji Konferansları*, 18, (1980).
- Ergün, Oğuz Fatih, Bayram, Bahri. “Türkiye’de Hayvancılık Sektöründe Yaşanan Değişimler”. *Bahri Dağdaş Hayvancılık Araştırma Dergisi* 10/2 (2021).
- Gıda ve Kontrol Genel Müdürlüğü. “Hayvan Hareketliliği Raporu”. 2022. Erişim: <https://www.tarimorman.gov.tr/sgb/Belgeler/SagMenuVeriler/GKGM.pdf>
- HAYGEM. “Hayvancılık Genel Müdürlüğü Verileri”. 2022. Erişim: <https://www.tarimorman.gov.tr/sgb/Belgeler/SagMenuVeriler/HAYGEM.pdf>
- Hersh, Ahmad Fayez, Mahmut Samar, Meryem Yılmaz. “İslam İktisadında Bölüşüm Sisteminin Bir Aracı Olarak Zekâtın Rolü”. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 35 (2020).
- Kar, Altan. “Kurban Geleneğinin Sosyo-Ekonomik Analizi”. *16. Ulusal Sosyoloji Kongresi*, Malatya (2006).
- Öz, Nedim. “İslâm Dininde İbadetlerin Sosyal Boyutu”. *Mütefekkir Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 8/15 (2021).
- Sırım, Veli. “İslâm Dininde Uygulanan Mâli Keffâretler ve Sosyo-Ekonomik Yönleri”. *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi* 7/1 (2021).
- Şencal, Harun, Ekinci, Merve. “Refah Devleti: İslam Ekonomisi Açısından Bir Eleştiri”. *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies* 3 (2021).
- SBB. “Tarım ve Gıdada Rekabetçi Üretim Özel İhtisas Komisyonu Raporu”. 2020. Erişim: https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2020/04/Tarim_ve_GidadaRekabetciUretimOzellhtisasKomisyonuRaporu.pdf
- Türkiye Ziraat Mühendisleri Odası. “Kurbanlık Hayvanlar Üzerinden Hayvancılık Raporu-2019”. Erişim: https://www.zmo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=31668&tipi=5&sube=0
- Ünal, Vehbi. “İslam’da İbadetlerin Sosyal Fonksiyonu”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17 (2010).

KURBANIN PEDAGOJİK YÖNÜ

M. Fatih GENÇ*

Giriş

İbadetler arasında kökeni insanlığın ilk dönemlerine kadar dayanan en eski ibadet kurbandır. Arkeolojik, mitolojik ve kutsal metinlerde, kurban ibadetinin şekil ve amaç yönünden farklılıklar taşısaya da hemen hemen her dönemde ve toplumda uygulanagelen bir ritüel olduğundan bahsedilmektedir. Eski çağlardan beri insanlar, ekip biçtiklerini bereketlendirmek, kazandıklarının şükrünü eda etmek, duaları kabul ettirmek ve savaş meydanlarında düşmanlarını mağlup etmek için bu ibadete başvurmuşlardır. Aynı zamanda insanlar, başlarına gelecek felaketlerden korunmak, kehanetlerden emin olmak ve inandıkları tanrının gücünü artırmak amacıyla da kurban ritüelini gerçekleştirmişlerdir.¹

İslami kaynaklara bakıldığında kurban, Hz. Âdem'in oğulları Habil ve Kabil'in hikâyelerinde bahsi geçtiği gibi Allah tarafından emredilen ilk ibadetlerdendir (el-Maide 5/27). Kur'an-ı Kerim bu ibadetin önceki ümmetlerde var olduğunu, Hz. Nuh, Hz. İbrahim, Hz. Musa ve Hz. İsa'nın bu ibadeti yerine getirdiğini bildirmektedir (el-Hac 22/34). Ancak zaman içerisinde tevhit çizgisinden uzaklaşılması sonucu kurban konusunda sapmalar meydana gelmiş, Allah'ın emrettiği şeklin ve gayenin dışına çıkmıştır. Örneğin, Hz. İsa peygamberliği döneminde kurban ibadetini Tevrat'ta geçen hükümlere göre yerine getirmiştir, fakat sonraki dönemlerde Hıristiyanların Hz. İsa'yı merkezileştirmesiyle kurban anlayışı da değişmiştir. İncillerde Hz. İsa'nın çarmıha gerilmesiyle büyük günah kefaretinin ödendiği (Matta,26/26-28), bu sayede insanların günahının bağışlandığı veya Hz. İsa'nın canının Allah'a fide olarak verildiğine (Matta, 20/28; Markos, 10/45) dair ifadeler geçmektedir. Bu ifadeler Hıristiyanların, Hz. İsa'nın Allah'a sunulan son kurban olduğuna inandığını ve ibadetin gerçek gayesi dışına çıkarıldığını göstermektedir.²

İslam'ın doğduğu topraklarda Risâlet öncesi dönemde ise, Araplar arasında kurban ibadetinin yaygın olduğu görülmektedir. Cahiliye döneminde putlar adına kurban kesildiği gibi, doğacak çocuklar için, ölülerin ruhu yüceltmek ve cinlerden korunmak için kurban kesiliyordu.

* Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Bilimleri Anabilim Dalı.

¹ Özer Çetin, *Kurban İle İlgili İnanç ve Tutumlar* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008), 4.

² Ahmet Güç, "Kurban", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/433.

İslam'ın gelişiyle birlikte kurbanla dair yanlış uygulamalar yasaklanarak kurban yeniden tevhid çizgisine taşınmış ve belirli kurallara bağlanmıştır. İslam'la birlikte meşru halini yeniden bulan kurban, günümüze kadar insanlar arasında en çok rağbet gören ibadetlerden olmuştur.³

Farklı amaçlar ve biçimlerde tarihin her sahnesinde yer bulan ve bugüne kadar gelen kurban ibadetinin ilk olarak kurban kesme, etin dağıtılması, misafirlere ikram edilmesi, yaratıcı için kan akıtılması gibi maddi boyutu akla gelse de psikolojik ve sosyolojik yönü de ağır basmaktadır. Nitekim ilk paragrafta bahsedildiği üzere insanlar korktuklarında, üzüldüklerinde, motivasyona ihtiyaç duyduklarında ya da sevindirici olaylarla karşılaştıklarında kurban ibadetine sarılmışlardır. Yani bu ibadeti yapmaya sevk eden şey insanın manevi boyutudur. Dolayısıyla kurbanın çocukluk döneminden itibaren insanların hayatında nasıl yer bulunduğu, ne tür manalar yüklediği, bu geleneğin sonraki nesillere nasıl aktarıldığı merak konusudur.

Bu çalışmada kurban ibadetinin çocuktan yetişkinliğe kadarki süreçte bireyin gelişimi üzerindeki bilişsel, duyuşsal ve davranışsal etkisi üzerinde durularak, Kurban ibadetinin pedagojik yönü açıklanmaya çalışılmıştır.

1. Gelişim Dönemlerine Göre Kurban İbadeti Eğitimi

İnanç ve onun pratikteki yansıması olan ibadetler, insan hayatının ayrılmaz unsurudur. İslam dininde, Allah'a bağlılığı, itaati, saygıyı, sevgiyi ve inancı sergileyen her türlü davranış ibadet kapsamında değerlendirilmektedir. İbadet, aciz olan insanın, yaratan, yöneten, zati ve sıfatları tam olarak kavranamayan, her şeyin mutlak hâkimi, mükemmel olan Allah'a karşı itaat ve bağlılığının göstergesidir. İnsan, yaptığı ibadetlerle hem inancına bağlılığını hem de Allah'a olan itaatini söz, davranış ve eylemleriyle ortaya koymaktadır. İbadetler aynı zamanda insanı Rabbine yakınlaştıran bir vasıtaadır. İbadetler sayesinde insan, hayatın her anında Allah'la irtibat kurabilmekte, O'na karşı sevgisini, saygısını, şükürünü ifade edebilmektedir. Korku ve endişeli zamanlarda Rabbine sığınarak ona sıkıntısını açıp yardım isteyebilmektedir.⁴

Erken çocukluk döneminden başlayarak, çocukluk, gençlik ve yetişkinlik dönemlerinde inanç ve ibadetin bilişsel, duygusal ve davranışsal yansımalarını görmek mümkündür. Çocuklar erken dönemlerden itibaren aile ortamı sayesinde ibadetlerle tanışır. Çocuklar ilk olarak ailelerinden gördüğü dini ve ahlaki davranışları taklit eder. Daha sonra çevresindeki diğer insanlardan ve okul ortamından görüp öğrendikleriyle kendi dini ve ahlaki değer yargılarını oluşturur.⁵ Dolayısıyla ailenin söz, tutum ve davranışları dini gelişim açısından dikkat gerektiren bir durumdur. Gelişim dönemi özellikleri göz önünde bulundurularak kurban ibadetinin erken dönemlerden itibaren çocuklara nasıl anlatılması gerektiği ve ailenin bu hususta nasıl davranması gerektiği sırasıyla şu şekilde ifade edilebilir:

1.1. Erken Çocukluk Dönemi

Erken çocukluk döneminde kurban ibadeti anlatılırken üç aşamalı bir yöntem izlenebilir. İlk aşama, çocuğun bilişsel, duygusal, ahlaki ve sosyal alandaki farklılıklarına uygun yöntem geliştirme aşamasıdır. Çocuğun kültürel birikimle deneyiminin sınırlı olduğu ve zaman-mekân

³ Çetin, *Kurban İle İlgili İnanç ve Tutumlar*, 4.

⁴ Esma Sayın, *Namaz Terapisi* (İstanbul: Hayykitap, 2020), 13-19.

⁵ Ali Baz Bilici, "Çocukta Dini Duygunun Teşekkülü", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/1 (2012), 189-219.

algısının tam olarak gelişmediği de hesaba katılırsa çocuğa doğrudan bilgi yüklü telkinler vermek, çocuk için anlamsız gelebilir. Bu nedenle, din eğitimi verilirken çocuğun farklı gelişim alanlarına hitap eden etkinlikleri kullanmak daha isabetli olacaktır. Goldman da inanç ve ibadetlerde doğrudan bilgi aktarımı yerine, gündelik aktiviteler üzerinden çocuğun din alanına yönlendirilmesini doğru bulmaktadır. Örneğin, kurban edilen hayvanlardan biri olan koyunun resimlerle, sevimli figür veya şekillerle çocuğun ilgi alanına girmesi sağlanabilir ve çocuk koyun görünce kurban ibadetini hatırlayıp, onu zihin dünyasında eşleştirebilir. Bu yöntem çocuğun ilgi alanının dışına çıkılmadan ve farklı gelişim alanına hitap edilerek çocuğun kurbanına dair izlenim oluşturmalarını sağlayacaktır.⁶ “Hz. İbrahim oğlunu kurban edecekken, onun teslimiyetinin mükâfatı olarak kurban indirilmişti ve oğlu yerine bu hayvanın kurban edilmesi kendisine emredilmişti.” gibi çocuğa doğrudan verilen bilgiler, Goldman’a göre çocuğun ilgisini çekmeyerek zihin dünyasında yer bulmayacaktır ya da çocuğun kurban edilme sahnesine odaklanmasına ve endişelenmesine yol açacaktır. Çocuğun kurban kesimine maruz bırakılması ise ölüm korkusu gibi daha büyük endişeleri tetikleyecektir.⁷

İkinci aşama, dini düşüncüyü geliştirici fırsatların değerlendirilerek çocuğa oyunlarla, etkinliklerle veya kutlamalarla ibadetlerin öğretilmesi aşamasıdır. Montessori metodunu okul öncesi eğitimine uygulayan Berryman, kıssaları dini bir materyal olarak kullanmış, sınıf ortamında oyun ve etkinliklerle çocukların kalplerine, zihinlerine, duyularına, sezgilerine ve motor becerilerine hitap ederek din eğitiminin yapılacağını belirtmiştir. Berryman’ın bu yaklaşımı kurban ibadetinin çocuğa anlatılmasında kullanılabilir. Örneğin, kurban denilince akla gelen hikâyelerden biri olan Hz. Âdem’in oğulları Habil ve Kabil’in kıssası çocuğa anlatılmak üzere seçilir. Önce etkinliğin yapılacağı mekân hikâyeye uygun olarak dini materyal ve sembolle süslenir. Çocuk, bu ortama girdiğinde manevi havayı hissetmelidir. Daha sonra seçilen hikâye çocuğun anlayacağı bir din diliyle anlatılır. Çocuğun anlatılan hikâyeden kendine rol model belirlemesi için Habil gibi iyi kişilikler ön plana çıkarılır. Hikâye sonrasında çocuğun soru sormasına izin verilmeli ve sorular cevaplandırılmalıdır. Etkinlik sonunda hikâyeye ilgili müzikler, videolar veya sanatsal çalışmalar yapılarak etkinlik ortamında çocuğun kurban ibadetini öğrenmesi sağlanır.

Yapılan araştırmalar⁸ erken dönemlerde çocuklara anlatılan dini içerikli hikâyelerin ilk aşamada etkili olmadığını fakat çocuğun ilerleyen dönemlerinde dini gelişimine katkı sağladığını kanıtlamaktadır. Bu görüşten yola çıkarak Kur’an kıssalarının kurban ibadetinin öğretiminde kullanılabileceğini söylemek mümkündür. Bu aşamada Kur’an’da adından sıklıkla bahsedilen Hz. İbrahim ve oğlu Hz. İsmail’in hikâyesi anlatılabilir. Ancak Hz. İsmail’in kurban edilişinden ziyade bu peygamberlerin çabaları ve baba oğul ilişkisi aktarılabilir.

Bu aşamaların devamında çocuğun bayram namazı, ev ziyaretleri, bayramlaşmalar gibi sosyal ortamlara katılımının sağlanması çocukta olumlu dini etki bırakacaktır. Pedagog Âdem Güneş de 7 yaşından önce çocuklara daha çok bayramlaşma vurgusu yapılması gerektiğini belirtmiştir. Ancak çocuğun, kurban kesilen ortamlara girmesi, kurban kesimine maruz bira-

⁶ Mustafa Köylü (ed.), *Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi* (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2021), 38.

⁷ Seval Uslu Yazıcı, “Kurban Bayramı Çocuğa Nasıl Anlatılmalı?” (Erişim: 15.05.2022).

⁸ Köylü, *Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi*, 47.

kılması ve etin parçalandığı ortamlarda bulundurulmasını erken dönemdeki dini gelişim için sakıncalı bulmaktadır. Buna dikkat edilmediği takdirde sorunlarla karşılaşılabilceği hususunda yetişkinleri uyarmıştır: 1. Çocuğa kurban kesimi bizzat izletilmemeli veya anlatılmamalıdır, ebeveynler konuşmalarında özenli davranmalıdır. Aksi halde çocuğun kurban kesen kişiye karşı nefret duyguları gelişebilir ve bu da çocuğun ruhsal sağlığını etkileyebilir. 2. Çocuğun kesilecek hayvan ile empatik ilişkiye girmemesine ve yakınlık kurmasına izin verilmemelidir. Çocuk yakınlık kurduğunda kesilen hayvanın acısını hissetmek için empati yapabilir. 3. Kurban bayramları kurban eti vurgusuyla değil bayram vurgusuyla anlatılarak birlik beraberlik hissiyatı artırılmalıdır.⁹

1.2. Çocukluk Dönemi

Çocukluk dönemi (7-11 yaş), çocuğun aile ortamından çıkıp, dış dünyaya açıldığı, toplumsal çevreye karıştığı dönemdir. Bilişsel, fiziksel, psiko-sosyal ve ahlaki alanda birçok gelişimin yaşandığı bu dönemde dini duygu ve düşüncenin de geliştiği görülmektedir. Meydana gelen gelişimler sayesinde çocuk, kolay inanırlık özelliğinden sıyrılarak olay ve bilgiler hakkında sorgulama yapmaya, daha rahat anlamaya, öğrenmeye ve ahlaki konuları kendine göre değerlendirmeye başlamaktadır.¹⁰ Piaget'in bilişsel kuramına göre somut işlemler dönemi olarak adlandırılan bu dönemde çocuk; Tanrı, melek, ahiret ve ölüm gibi inanca dair konuları benzetmeler kullanarak anlamlandırmaya çalışır. Dua ve ibadet konularına karşı ilgisi de artar. Bu dönemde çocuk, ibadetleri çevreden gördüğü şekilde taklit etmekle kalmaz, neyi taklit ettiğini de öğrenmek ister.¹¹ Örneğin, kurban gibi ibadetlere dair bilgi sahibi olmak için de aile ve çevresindekilere sorular sorar. Bu ibadetin nasıl yerine getirildiğini merak ederek kurban kesimine katılmak ve ebeveynleriyle beraber ortamı tatbik etmek ister. Nevzat Tarhan kurbanla ilgili yaptığı açıklamada, 7 yaşından itibaren çocuklarda gerçeklik algısının değiştiğini, bilişsel ve entelektüel alandaki yeteneklerin arttığına dikkat çekmiştir. Dolayısıyla 7 yaş itibarıyla çocuğa kurban ibadetinin maddi ve manevi boyutlarıyla anlatılabileceğini belirtmiş ve ebeveynlere tavsiyeler vermiştir:

“Çocuklara Kurban ibadetinin dini görev olduğu, yoksullara yardım gibi sosyal boyutu olduğu anlatılmalıdır. Özellikle Kurban Bayramı'nda ortaya çıkan yardımlaşma kültürü hakkında bilgi verilmelidir. Bayramdan bayrama evine et giren ihtiyaç sahipleri olduğu, yoksulların düşünülmesi gerektiği anlatılmalı, sosyal bir ibadet olduğu vurgulanmalıdır.”¹²

Ayrıca çocuklara protein ihtiyacımızı karşılamak için hayvansal gıdalar tüketmemiz gerektiğini ve hayvanların bu amaçla beslenip büyütüldüğünü, zamanı gelince de kesilip tüketildiğini, evrende böyle bir denge olduğunun söylenmesi önemlidir. Âdem Güneş, bu dönemdeki çocukların, kurban etinin ihtiyaç sahiplerine dağıtımında görev almasını uygun görmektedir.¹³

Çocukluk çağı aynı zamanda okul çağı olarak adlandırılmaktadır ve çocuğun dini gelişimi üzerinde okuldaki derslerin katkısı oldukça fazladır. 4. sınıf itibarıyla ilk defa Din Kültürü ve

⁹ Adem Güneş, “Çocukların ruhu hangi yaşta bir hayvanın kesildiğini görmeye hazır olur?” (Erişim: 12.05.2022).

¹⁰ Kerim Yavuz, *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi* (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2012), 137-138.

¹¹ Rıdvan Demir, “İlköğretimde Din Eğitimi”, *Din Eğitimi*, ed. M. Fatih Genç (İstanbul: Lisans Yayıncılık, 2020), 122-140.

¹² Nevzat Tarhan, “Kurban kesimini çocuklar görmeli mi?” (Erişim: 12.05.2022).

¹³ Adem Güneş, “Çocukların ruhu hangi yaşta bir hayvanın kesildiğini görmeye hazır olur?”.

Ahlak Bilgisi Dersiyle karşılaşan çocuklar, din dersi öğretmenin tavrı ve tutumuyla ve akran çevresinin etkisiyle dine karşı yeni bir anlayış geliştirir. Öğretmenlerine sıkı bir bağımlılık içinde olan çocuklar için öğretmen her şeyi bilen bir rol model konumundadır. Bu nedenle öğretmenin, ibadet eğitiminde ya da güzel alışkanlıklar edinilmesinde öğrenciye örnek olması oldukça önemlidir. Ayrıca çocuklar öğretmene bağlılığından dolayı kafalarına takılan her türlü soruyu sorup cevap beklemektedir. Bu noktada öğretmenin çocukların anlayacağı bir dil ve üslupla soruları yanıtlaması gerekir. Öğretmenin, Kur'an ve hadisler üzerinden yaptığı bilgilendirme ve somut örneklendirmeler yapması, birey ve toplum yararını gözeten yönlerine dair öğrencileri düşünmeye sevk edecek yönlendirmelerde bulunması kurban ibadetinin çocuğun zihninde temellendirmesine ve içselleştirmesine katkı sağlayacaktır.

1.3. Gençlik Dönemi

Gençlik dönemi, çocukluğa dair birtakım sınırlılıklardan kurtularak, dini ve dünyevi görev ve sorumlulukların üstlenildiği dönemdir. İslam dini buluşla birlikte kişiyi dini ibadetler açısından mükellef saymaktadır. Bu dönemde, soyut işleme dair becerilerinin artmasıyla, gençlerin çeşitli fikir, değer ve inançlar geliştirdiği görülmektedir. Problemlere yeni çözümler üretme ve değişkenler arasında sebep sonuç ilişkisi kurabilme yeteneği gelişmektedir. Psiko-sosyal alanda ise bağımsızlık ve bireysellik kazanma gayreti, arkadaş ve gruplarla yakın ilişki kurma arzusu gençlerin sosyal hayatı için önemli hale gelir. Dolayısıyla bu gelişimler ergenlik dönemindeki gencin dini düşünce, dini anlayış ve dini pratiklerini olumlu veya olumsuz manada etkilemektedir.¹⁴

Gençler, bilişsel olgunluk ve kültürel birikimleri sayesinde kurban ibadetinin niyet, gaye ve hikmetini daha iyi kavrama imkânına sahiptir. Çocukluk döneminde öğrendiği kıssa ve hikâyeleri daha iyi yorumlayarak kurbanın Allah'a yaklaştıran bir ibadet olduğunu ve kesilmesiyle birlikte dini yükümlülüğün yerine getirildiğini anlayabilir. Bu dönemde duygusallık yerini akla bıraktığı için gencin kurban alım-satımında, kurban kesim yerinde bulunup kesim anına şahit olmasında ve etin parçalanma sürecinde görev almasında bir beis görülmemektedir. Ancak zorlayıcı tavır ve davranışlardan uzak durulmalı, gencin kendi tercihinin bırakılmalıdır. Kurban ibadetinin hikmeti üzerine derinlemesine düşünmeye başlayan genç, ebeveynlerine, öğretmenlerine ve çevresindeki kişilere sorular yöneltir, bazen de eleştirel yaklaşımlarda bulunur. Bu durum, gencin inanç ve ibadeti içselleştirme çabasından kaynaklanmaktadır. Yetişkinlerin bu konuda anlayışlı davranarak bilgi ve deneyimlerini paylaşması önemlidir.

Psiko-sosyal açıdan değerlendirildiğinde gencin, kurban ritüeli boyunca yetişkinlerle beraber rol alması, bireyselleşme açısından büyük bir adımdır. Nitekim genç, küçüklerden ayrı tutularak kendisine sorumluluk verilmesini, bireyselleşme olarak algılar. Cemaatle kılınan bayram namazı, gencin toplumsal kimlik kazanmasına yardımcı olur. Gence birey olarak toplumda bir yerinin olduğunu ve içinde yaşadığı toplumun bir parçası olduğu bilincini verir. Bayramlaşmalar, gencin dini gruba aidiyetini pekiştirir ve yalnızlık hissinden korunmasını sağlar. Kurban etinin dağıtımında görev verilmesiyle hem başkalarına faydalı olmaya hem de topluma hizmet etme karşı duyarlılık kazanır. Ayrıca kurban ibadeti insanın fitratında bulunan ve ergenlik dö-

¹⁴ Mustafa Koç, "Gelişim ve Din Psikolojisi Açısından Ergenlik Dönemi", *Ekev Akademi Dergisi* 7/ 15 (Bahar, 2003), 129.

neminde zirveye ulaşan saldırganlık ve cinsellik dürtüsünün kontrol altına alınmasını ve başkalarına zarar verici davranışlardan uzaklaşılmasını sağlar. Tüm bu sayılanlar gencin hayatındaki toplumsal değer yargılarının ve ahlaki değerlerin kuvvetlenmesine yardımcı olacaktır.

2. Kurbanın Kazandırdığı Temel Değerler

Günümüz modern toplumlarında sanayi ve teknoloji alanlarında büyük gelişmeler sağlanmış, toplumlar bilim ve sanatta daha da ileriye gitmiş ancak bu ilerlemenin yanında insanî ve ahlakî sorunlarda da bir artış olmuştur. Bu durumun sebebi teknik problemlerden çok, insan eylemlerinden kaynaklanan problemlerdir. Bu sorunlar ise değerler konusu ile doğrudan ilgilidir ve modern toplumlarda değerler eğitiminin önemsenmesi bu durumla doğru orantılıdır. Eğitim ile bireyin davranışlarında olumlu değişiklikler meydana getirilmek istenilmektedir. Eğitimin amaçları düşünüldüğünde; bu amaçlardan birincisi ve belki de en önemlisi toplumun değer yargılarını bir sonraki nesle aktarmaktır. Eğitimde değerlerin rolü yüzlerce yıl önceden tartışılmaya başlanmış ve değerler doğrudan veya dolaylı olarak eğitimin içinde -özellikle hazırlanan programlarda- açık veya gizli bir şekilde yer almıştır.¹⁵ Bu bağlamda değerler Kurban ibadetinin öğretiminde; minnettarlık, fedakârlık, Allah'ın sevgisini kazanma, arınma, korunma, ölümü hatırlama, yardımlaşma ve merhamet gibi bazı temel değerlerin öğretiminde eğitimcilerle kaynaklık edebilir.¹⁶

Bu bağlamda, minnettarlık duygusu ve değeri insanda doğuştan var olan, fitri bir duygudur. İnsan Rabbinin ona vermiş olduğu sınırsız nimetler karşısında yaratıcısına şükretme ihtiyacı duyar. Tüm bu nimetlerin şükürünü eda edebilmek amacıyla çeşitli davranışlarda bulunabilir. Yapılan bir doktora çalışmasında, anket sonucu görüşülen kimseler “Allah kurban kesecek maddi ve manevî gücü verdiği için”, “Bu yıl da sağ salim kurban kesme imkânına kavuştuğum için”, “Verilen tüm nimetlere karşılık”, “Tüm aile fertleri ile sağlık ve huzur içinde bayrama ulaştığımız için” vb. ifadeler kullanarak kurban ibadetini yerine getirmişlerdir.¹⁷ Fedakârlık duygusu da tıpkı minnettarlık gibi insanda fitri olarak var olan bir duygu ve değerdir. Kişiler kurban keserek maddî mal varlıklarından bir kısmını Allah için feda ederler. Fedakârlığın kurbanla ilişkili olmasının bir diğer nedeni ise içinde yetiştiğimiz kültürel ortamda edindiğimiz algısal roldür. İslam geleneğinde kurbanın en önemli referansı Hz. İbrahim'in kıssasıdır. Bu kıssa fedakârlıkla özdeş hale gelmiş ve fedakârlığın en üst makamı olarak görülmüştür. Kurban kesen birçok kimse kurban ibadetini Hz. İbrahim kıssası ile ilişkilendirerek kendine özgü fedakârlık sergilemektedir. Kurban kesen bir kimse en temel duygu olarak şüphesiz Allah'a yakınlaşmak istemektedir. Kişi ona emredilenleri yerine getirdiği sürece Rabbinin sevgisini kazandığına ve ona yaklaştığına inanır. Yaratıcısı tarafından sevildiğine olan inancı arttıkça kişide öz saygı duygusu da gelişmektedir. Kişinin kendine duyduğu öz güven ve öz saygı sonucu çevresi tarafından da sevilir ve sayılır bir birey haline gelir. Böylelikle kurban ibadeti kişide hem sosyal hem de psikolojik anlamda olumlu bir etki yaratmış olur.¹⁸ Suçluluk duy-

¹⁵ M. Fatih Genç, *Öğretmenler Gözüyle İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinde Değerler Eğitimi* (Samsun: Etüt Yayınları, 2013), 9.

¹⁶ Çetin, *Kurban İle İlgili İnanç ve Tutumlar*, 178.

¹⁷ Çetin, *Kurban İle İlgili İnanç ve Tutumlar*, 182.

¹⁸ Çetin, *Kurban İle İlgili İnanç ve Tutumlar*, 184-185.

gusu evrensel bir duygu olmakla beraber dinlerde dinin koyduğu kuralların ihlali anlamına gelmektedir. Sonucunda ise günah boyutu gelmektedir. Günah işleyenin Rabbinden uzaklaştığı düşüncesi kişiyi arınma, tövbe ve hidayete sevk etmektedir. Tövbe ederek arınmak isteyen kimse aynı zamanda namaz, oruç, hac, kurban gibi ibadetlerinde arınma arzusunun etkisini hissedebilir. Toplumumuzda kurbanın korunmaya vesile olduğuna dair yaygın bir inanç bulunmaktadır. Toplum içinde herkes kendine, ailesine ve yakın çevresine karşı gelebilecek kötülüklerden korkar ve potansiyel kötülüklerden korunmaya çalışır. İnsan, varlığının devamı için bu korku duygusuna ihtiyaç duymaktadır. Bu duygunun dinî hayat için de geçerli olduğu söylenebilir. Din insandaki bu duyguya yönelik söylemlerle Tanrı'nın rahmeti yanında gazabının da olduğunu hatırlatmaktadır. Dinî hayatta korku günahlardan korunmanın yanında, yapılan çalışmalarda korku ile ilintili faktörlerin bireyleri ibadetlere sevk ettiği tespit edilmiştir.¹⁹ Nitekim halk arasında Kurban Bayramı'ı öncesinde istenmeyen bazı olayların başlarına gelmesinden korkulduğu ve tedirginlik yaşandığını tespit edilmiştir. Kişiler bu inançtan kurban keserek kurtulmaya çalışmışlardır. Kurban fiziki yönü itibarıyla içinde kan barındıran bir ibadettir. Hayvanın kesimi esnasında somut olarak ölümlüyle yüzleşme vardır. Bunun yanında kurbanlık hayvanın ölüm anındaki davranışları insanı daha derinden etkileyebilir. Çünkü insanlar ölüm anında ızdırap duymaktan korkmaktadırlar.²⁰ Ayet ve hadislerde bize sürekli olarak hatırlatılan ölüm, kurbanla birlikte canlı olarak gözler önüne serilmektedir. Kurban ibadeti insanı ölümlüyle yüzleştirmesi nedeniyle kişilerin unuttukları ölümlü akıllarına getirip, kendilerine çeki düzen vermelerini sağlamaktadır. Şüphesiz ki kurbanın en temel amaçlarından biri de yardımlaşma duygusunu kişiye kazandırmaktır. Kurban Bayramı günlerinde ihtiyaç sahiplerine karşı duyarlılık artmakta ve çevredeki muhtaçlar kurban ibadeti vasıtasıyla hatırlanarak bu kimselere yardım edilmesi gerektiği bilinci uyanmaktadır. Ayet ve hadislerde yoksul kimselere yardım etme davranışı sıklıkla övülmüştür. Kurban ile bu davranış tekrardan toplum içinde yaygınlaşır ve yoksul kimselerin ihtiyaçları karşılanmış olur. Kurban kişilerde yardımlaşma duygusuyla paralel olan merhamet duygusunu açığa çıkarır. Toplumumuzda kurban kesme davranışı ile merhamet duygusu arasında ilişki kurulmakta, kurban kesen kişi şartları uygun olduğu halde kesmeyenden daha merhametli olarak algılanmaktadır.²¹ Günümüzde yaygınlaşan şehirleşme ve kadınların çalışma hayatına katılması ile büyük şehirlerde, eskiden kültürümüzde çok değerli bir yeri olan komşuculuk git gide son bulmaktadır. Hayat meşgalesiyle uğraşan insanlar eskiden olduğu gibi komşularını tanımamakta, samimi ilişkiler kurmamaktadırlar. Fakat bayram günleri yardımlaşma duygusunun da tesiriyle komşularıyla tanışıp, kaynaşmaya, ihtiyacının olup olmadığını anlamaya çalışmaktadırlar. Bu yönüyle kurban ibadeti yozlaşan bazı kültürel değerlerimizi de bize hatırlatarak onları canlandırmaktadır.

¹⁹ Çetin, *Kurban İle İlgili İnanç ve Tutumlar*, 185.

²⁰ Çetin, *Kurban İle İlgili İnanç ve Tutumlar*, 201.

²¹ Çetin, *Kurban İle İlgili İnanç ve Tutumlar*, 208.

Sonuç

Kurban, insanlığın tanıdığı en eski geleneklerden biri olmakla birlikte tarihin her döneminde insanların sıklıkla rağbet ettiği bir ibadet şeklidir. Bu ibadet, inanan insanın Allah'a olan bağlılığını, yakarışını ve teşekkürünü simgelemekte ve kişiyi Allah'a yaklaştırdığına inanılmaktadır. Kurban, Hz. Âdem'den son peygamber Hz. Muhammed'e (sav) kadarki süreçte farklı şeriatlerde uygulanmış ve İslam'ın meşru saymasıyla da günümüze kadar gelmiştir. İslam'ın şairi olan kurban ibadetinin, nasların emrettiği şekilde usulüne uygun olarak yerine getirilmesine önem verilmektedir. Gücü yeten her Müslüman kurban keserek hem dini sorumluluğunu yerine getirmekte hem de maddi ve manevi birçok maslahata erişmektedir.

Kurban ibadetinin niyet ve gayesinden sapmadan bugünlere kadar gelmesinde nesilden nesile aktarımın etkisi büyüktür. Hz. Muhammed (sav) küçük yaşlardan itibaren çocuklara inanç ve ibadetleri öğretmeyi tavsiye etmekte ve bu konuda yetişkinlerin örnek olması gerektiğini belirtmektedir. Günümüzde yapılan bilimsel çalışmalar da inanç ve ibadetlerin aktarımında aile ve okula büyük roller düştüğünü ortaya koymaktadır. Hem naslar hem de bilimsel çalışmalardan faydalanılarak çocuklara dini konuların öğretilmesi isabetli olacaktır. Çocuğa dini ve ahlaki eğitim verilirken, ilk olarak farklı gelişim alanları göz önünde bulundurulmalı ve yaş seviyesine uygun yöntemlerle ibadetler öğretilmelidir. Çocuğun bilişsel, duygusal, sezgisel ve fiziksel gelişim alanlarına hitap edilmeli, doğrudan telkin vererek çocuğun anlam dünyasının dışına çıkılmamalıdır. Çocukluk ve gençlik dönemlerinde bilişsel yetenek ve kültürel birikim dikkate alınarak ibadete dair bilgiler aktarılmalı, kişisel ve sosyal alanlardaki becerilerin geliştirilmesinde ibadetlerin sunduğu fırsatlar kullanılmalıdır.

İnsanın gözlerini ilk açtığı, her alanda gelişiminin başladığı yer ailedir. Bu nedenle bireyin gelişiminde aile önemli bir yere sahiptir. İnsan tüm tecrübe ve bilgilerinin ilk nüvelerini ailesinden almaktadır. Uzmanlar özellikle ilk 6 yaşın gelişim açısından çok önemli olduğunu belirtmektedir. İlk çocukluk dediğimiz bu dönemde çocuğun en önemli öğrenme aracı büyüklerini taklit etme ve soru sormadır. Çocuk çevresinde gördüklerini sorgulamadan taklit etmekte ve sorduğu soruların cevaplarını irdelemeden içselleştirmektedir. Bu nedenle çocuğun gelişim özellikleri göz önünde bulundularak dini ibadet ve esasların öğretimi önem taşımaktadır. Çocukların küçük yaştan itibaren dini ibadetleri görmesi, dini sözcükleri işitmesi dine ilgisini artırsa da kurban kesimine şahit olması bu genellemenin dışında tutulmalıdır.

Kurban Bayramı'nda çocuklara bayramı anlatırken, kurban kesimi üzerinde değil kurbanın sosyal boyutu üzerinde durmak daha faydalıdır. İnsanların bayramda yardımlaştığını, akrabalarını ziyaret ettiğini, fakirlere et ve para yardımında bulduklarını anlatmak daha doğru olacaktır. Et yiyemeyen çocukların, ihtiyaç sahiplerinin Kurban Bayramı'nda et yiyebildikleri, mutlu oldukları anlatabilir. Çocuklarla beraber et dağıtımını yapmak ve akraba ziyaretlerine gitmek, bayramın yardımlaşma ve birlikte olma duygusunu çocuğa yaşattırır.

İbrahim Peygamber (a.s.) ile oğlu İsmail'in (a.s.) kıssasını çocuklara anlatırken vurguyu doğrudan bıçağa ve kesmeye değil de İsmail Peygamber'in (a.s.) teslimiyetine ve babasının sözünü yerine getirmesine yapmak daha doğru olur. Bu kıssanın çocuklara 7 yaşından sonra anlatılması daha doğrudur. Kıssanın soyut yönünü anlayabilmesi 12-13 yaşından sonra mümkün

olmaktadır. Kesime vurgu yapıldığında çocuk baba için çocuğunun boynunu kesmesinin normal bir şey olduğunu düşünmesine sebep olabilir.²² İsmail Peygamber'in (as) kesilmek için değil, Allah'a hediye edilmek için götürüldüğünü söylemek çocukların ruhsal gelişimi için daha uygundur. 12 yaş öncesi çocuklara kurbanın kesildiğini söylemek yerine onu Allah'a hediye ettik şeklinde açıklama yapılabilir. Çocuk kurbanı Allah'a hediye sunma olarak öğrenebilir.²³

Çocuklar hayvanın kesilerek yenmesini anlamsız bulabilirler. Bu nedenle dünyadaki tüm canlıların birbirine yardım ettiğinden bahsetmek, bitkilerin ve hayvanların bizlere besin olduğuna, biz onları yediğimizde mutlu olduklarına değinmek çocuğun bu durumu kabul etmesini kolaylaştıracaktır. Bu çerçevede kurban edilen hayvanları, insanların yiyip güçlendiğine; hayvanların bizim güçlenmemize yardımcı oldukları için çok sevindiklerine değinmek de zihindeki olumsuz düşüncenin dağılmasını sağlayacaktır.²⁴

“Kurban Bayramı'nda hayvanın öldürüldüğünü veya acı çektiğini düşünen çocukta ölüm korkusu başlayabilir. Kâbuslara sebep olabilecek bu durum çocuğun anne ve babasıyla yatmak istemesine, altını ıslatmasına veya et içeren yiyecekleri yemeyi istememesine sebep olabilir. Bu çocuklar, zamanla içine kapanırken, hırçın davranabilir veya tek başına yapabileceği işleri yapmaktan korkabilir. Ayrıca bıçakla oynama ve arkadaşlarına zarar verme gibi olası sonuçlar da görülebilir. Ayrıca bu dönemde çocuğun “ölüm” kavramıyla ilgili soruları artabilir. Çocuğun yaşına göre ölüm hakkında açıklama yapılması ve kullanılan kelimelerin özenle seçilmesi gerekir. “Uykuya daldı”, “Zaten ölecekti” ve “Kaza oldu” gibi açıklamalar kullanılmamalıdır. Çocuklara kurban edilen hayvanların ölüm nedeni ile ilgili açıklama yapılırken yanlış, yetersiz veya bazen çocukta endişe yaratabilecek bilgiler verilmemelidir. Ayrıca kurbanın kesimden sonra ‘uyuduğunu’ söylemek çocukta ölüm kavramıyla ilgili karışıklık da yaratacaktır. Bu tarz cümleler çocuğun uykuyu ölüm olarak değerlendirmesine sebep olacakken, sürekli tedirgin ve kaygılı bir ruh halinde olmasına da sebep olabilmektedir.”²⁵

Birey ergenlik dönemine ulaştığında toplumsal ilgi ve toplum tarafından kabul görme onu rahatlatmaktadır. Artık çevre onun için önemlidir ve dış etkilere açıktır. Bu dönemde gençlerin buldukları inanç ve kültürü benimsemeleri için içinde yaşadığı toplumun, sembollerini, temel değerlerini ve bu değerlerin kendileri ve başkaları arasında oluşan ifade şekillerini öğrenmesi kısacası sosyalleşmesi gerekir.²⁶ Genellikle 12 yaş sonrasına tekabül eden bu dönemlerde ergenlerin kurban ibadetine katılması, onların sosyalleşmesi, dinî ibadet ve kültürünü öğrenmesi açısından önemlidir. Aile, çocuğunun kurban kesimine katılmasının ruhsal açıdan ona zarar vereceğini düşünmüyorsa kesime katılmasını sağlayabilir ve kurbanın kesimi ve dağıtımını sırasında ona yapabileceği ölçüde görevler verebilir. Kesim sırasında insanların bir ibadeti yerine getirmesiyle hissettikleri huzur ve mutluluğu gören birey, kendisinin de bu ibadetin bir parçası olmaktan mutluluk duyacak ve bu durumu içselleştirecektir. Özer tarafından yapılan bir

22 Genco Usta, “Kurban Bayramı ve Çocuk” (Erişim: 15.04.2022).

23 Bizim Aile Aylık Kadın- Aile Dergisi, “Kurban ve Çocuk” (Erişim: 15.04.2022).

24 Bizim Aile Aylık Kadın- Aile Dergisi, “Kurban ve Çocuk”.

25 Cansu Avcı, “Kurban Kesiminin Çocuklar Üzerindeki Etkisi” (Erişim: 15.04.2022).

26 Hayati Hökelekli, *Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016), 204-205.

anket çalışmasında, kurban ibadetini yerine getiren ailelerinin çocuklarının da bu ibadeti yerine getirmeye özen gösterdiği görülmüştür.²⁷

Kurban ibadetine farklı bir bakış açısı getiren Daryal, bu ibadetin sosyal yönüyle sınırlandırılmaması gerektiğini savunmaktadır. Tüm varlığıyla insan ve medeniyetler açısından kurban ibadetini inceleyen Daryal, insanın doğuştan saldırganlık içgüdüsüne sahip olduğunu ve kendisine dokunulmasa da saldırgan bir tutum içinde olduğunu söylemektedir.²⁸ İnsanda var olan bu duygunun varlığının kabul edilmiş olduğu, Hz. İbrahim'in oğlunu kurban etmek istediğinde bu isteğin yasaklanmamasından anlaşılmaktadır. Allah, Hz. İbrahim'in bu isteğini yasaklamak yerine onu "tashih" etmiş ve kesmesi için Hz. İbrahim'e bir koç göndermiştir. Bu hadiseden şunu çıkarmak mümkündür; İslam dini, insanda var olan kan dökme isteğini hayvan kanına yönlendirmiş ve bu içgüdüğü hayvan kanı dökmeye şartlamıştır. Tahripkâr olan bu içgüdünün Üst Şuur tarafından yönlendirilmesiyle, kişinin tekâmülü, toplumun gelişmesi ve yücelmesi için önemli bir güç kaynağı olmuştur.²⁹

Yine Kurban ibadeti, Özer'in³⁰ de belirttiği üzere minnettarlık, fedakârlık, Allah'ın sevgisini kazanma, arınma, korunma, ölümü hatırlama, yardımlaşma ve merhamet gibi bazı temel değerlerin öğretiminde kullanılabilir. Böylece çocukların ve gençlerin bahsedilen bu temel değerleri öğrenmesi onların ahlaki gelişimlerine olumlu katkı sunacaktır.

Bu bağlamda örgün ve yaygın eğitimde verilen din derslerinin sağladığı imkânlar dini gelişimi için oldukça önemlidir. Okullarda, kurslarda, camilerde veya sosyal ortamlarda, hitap edilen kitlenin ihtiyacına uygun şekilde verilen dini ders ve sohbetler hem bireysel hem de toplumsal bilinci arttırmaktadır. Bu bilinç günlük hayatta bireyin çevresine ve kendisine yönelik hareketlerini iyileştirmekte ve toplum huzurun tesisine yardımcı olmaktadır.

Kaynakça

- Bilici, Ali Baz. "Çocukta Dini Duygunun Teşekkülü". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/1 (2012), 189-219.
- Çetin, Özer. *Kurban İle İlgili İnanç ve Tutumlar*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008.
- Daryal, Ali Murat. *Kurban Kesmenin Psikolojik ve Metafizik Temelleri*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 4. Basım, 2017.
- Demir, Rıdvan. "İlköğretimde Din Eğitimi". *Din Eğitimi*. ed. M. Fatih Genç. İstanbul: Lisans Yayıncılık, 2020.
- Genç, M. Fatih. *Öğretmenler Gözüyle İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinde Değerler Eğitimi*. Samsun: Etüt Yayınları, 2013.
- Güç, Ahmet. "Kurban". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 26/433. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

²⁷ Çetin, *Kurbanla İlgili İnanç ve Tutumlar*, 154-156.

²⁸ Ali Murat Daryal, *Kurban Kesmenin Psikolojik ve Metafizik Temelleri* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017), 428-466.

²⁹ Daryal, *Kurban Kesmenin Psikolojik ve Metafizik Temelleri*, 459.

³⁰ Çetin, *Kurban İle İlgili İnanç ve Tutumlar*, 178.

- Hökekleli, Hayati. *Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2. Baskı, 2016.
- Koç Mustafa. “Gelişim ve Din Psikolojisi Açısından Ergenlik Dönemi”. *Ekev Akademi Dergisi* 7/15 (Bahar, 2003), 129.
- Köylü, Mustafa (ed). *Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2021.
- Sayın, Esmâ. *Namaz Terapisi*. İstanbul: Hayykitap, 2020.
- Yavuz, Kerim. *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2012.

İnternet Kaynakları

- Avcı, Cansu. “Kurban Kesiminin Çocuklar Üzerindeki Etkisi”. (Erişim 15.04.2022). <https://pdrrehberi.com/kurban-kesiminin-cocuklar-uzerindeki-etkisi>.
- Bizim Aile Aylık Kadın- Aile Dergisi. “Kurban ve Çocuk”. (Erişim 15.04.2022). <https://www.bizimaile.com/2016/09/kurban-ve-cocuk/>.
- Güneş, Adem. “Çocukların ruhu hangi yaşta bir hayvanın kesildiğini görmeye hazır olur?”. (Erişim: 12.05.2022). https://www.facebook.com/Dr.AdemGunes/post-s/1828330463869427/?refsrc=deprecated&locale2=tr_TR.
- Tarhan, Nevzat. “Kurban kesimini çocuklar görmeli mi?”. (Erişim: 12.05.2022). <https://www.gazetevatan.com/saglik/kurban-kesimini-cocuklar-gormeli-mi-1402413>.
- Usta, Genco. “Kurban Bayramı ve Çocuk”. (Erişim 15.04.2022). <https://www.cocukpsikiyatri.org/kurban-bayrami-ve-cocuk/>.
- Yazıcı, Seval Uslu. “Kurban Bayramı Çocuğa Nasıl Anlatılmalı”. (Erişim: 15.05.2022). <https://hisarhospital.com/kurban-bayrami-cocuga-nasil-anlatilmali/>.

GAYRİMÜSLİMLERİN KURBAN İBADETİNE BAKIŞLARI

Mehmet TEKİN*

Fatih EROĞLU**

Giriş

Konuya şöyle bir tespiti ifade ederek girmek yerinde olacaktır. Kurban hem aşkın varlık olan Allah hem de insanlar arasındaki iletişimi sağlayan önemli bir bağ ve olgudur.

Kurban ibadeti hemen hemen bütün toplum ve dinlerde yer almış¹ ve özellikle ilahi dinlerin ana temasını oluşturmuştur.² Kurban ibadeti şükür ve minnettarlık, kutsala yakınlaşma, onunla irtibat kurma, günahlardan arınma ve kefarete, kutsal için fedakârlıkta bulunma ve vazgeçme gibi çok farklı amaçlar için³ farklı şekillerde ve farklı araçlarla yerine getirilmiş ve farklı isimlerle isimlendirilmiştir. Bu isimlendirmeler içerik ve amaca göre farklılık arz ettiği için çeşitli şekillerde sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırmalar temelde kanlı (canlı) ve kansız (cansız) diye ikiye ayrılmaktadır.⁴ Sami geleneğindeki tüm kavimlerde kurbanın varlığı görülür.⁵ Eski Ahit'te kurban için yaklaştıran şey anlamında "Kurban", kutsal kan dökme anlamında "zebah" ve bağış ve vergi anlamlarında "minha" kavramları kullanılmıştır.⁶ Günümüzde Yahudilikte kanlı ve kansız kurbanın yerini dua almıştır.⁷ İslam dininde ise "udhiyye" ve "hedy" gibi kesiliş amacına göre farklı isimler almıştır.⁸ Birbirinden mahiyet itibarıyla farklılık arz etse de hem Yahudilik ve Hıristiyanlıkta hem de İslam dininde kurban olgusu varlığını sürdürmüştür. Bunlar içerisinde en fazla farklılığı göze çarpan Hz. İsa'nın aslı günah için kendisini kurban etmesi anlayışıdır.⁹ Böylece Hıristiyanlıkta Hz. İsa'nın çarmıha gerilerek kurban edilmesi anlayışı öne

* Dr., DİB İstanbul Anadolu Eğitim Merkezi Eğitim Görevlisi, mehmettekin8787@gmail.com.

** DİTİB Berlin Eyalet Birliği Müdürü, Berlin Frei Üniversitesi Doktora Öğrencisi, fatih58@yahoo.com

¹ H. Ringgers, *Sacrifice in the Bible* (London: Lutter wort lı Press, 1963), 7; Tahsin Feyizli, *İslam'da ve Diğer İnanç Sistemlerinde Oruç-Kurban* (İstanbul: MEB. Yayınları, 1993), 61; Ali Rafet Özkan, *Dinlerde Kurban Kültü* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2003), 23; Şinasi Gündüz, "Dinlerde Tanrıya Yakınlaşma Aracı Olarak Kurban", *Uluslararası Kurban Sempozyumu* (İstanbul: Bayrampaşa Belediyesi, 2007), 65.

² el-Hac 22/34; Ahmet Güç, "Kurban", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: 2002), 26/433.

³ Gündüz, "Dinlerde Tanrıya Yakınlaşma Aracı Olarak Kurban", 66.

⁴ Dinlerde kurban çeşitleri hakkında daha geniş bilgi için bk. Özkan, *Dinlerde Kurban Kültü*, 45-94.

⁵ RS. Smith, *Religion of the Semites* (London: Adamant Media Corporation, 2005), 213 vd.

⁶ *Kitab-ı Mukaddes*, İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 1995, Yar.4:3, 31:54, 32:14, 33:10; Çık.10:25, 12:27; Lev.2:1-13; Ezra.20:28, 40:43, Yşa.43:2, I. Sa.2:12-17, 29, 26:19.

⁷ Gündüz, "Dinlerde Tanrıya Yakınlaşma Aracı Olarak Kurban", 70.

⁸ Gündüz, "Dinlerde Tanrıya Yakınlaşma Aracı Olarak Kurban", 70.

⁹ Rom.5:12-21; I. Ko.15:21-22.

çıkarılarak diğer kurbanların anlamsız ve gereksiz olduğu inancı benimsenmiş ve Ahd-i Atik'in kurban anlayışı iptal edilmiştir.¹⁰ Çünkü hayvan ve sıradan insanların kanı günahı ortadan kaldırıp ona kefaretiler olamamaktadır.¹¹ Hz. İsa'nın kendisini bütün insanlık adına kurban etmesi bütün bunların yerine geçmektedir.

İslam öncesi ilahi dinlerde ve çok farklı kültürlerde görülen bu gelenek cahiliye döneminde de bir adet olarak farklı amaç ve şekillerde varlığını sürdürmüştür. İslam dini ise bu adet ve geleneği çeşitli olumsuzluklardan arındırarak mali ve sosyal yönü ağır basan bir ibadet olarak kabul etmiştir.¹² Kuran'da hac ibadetiyle ilgili kurbandan doğrudan bahs edilirken¹³ hac dışındaki kurbana dolaylı olarak değinilmiş¹⁴ ve bu ibadet fakihlerin çoğunluğuna göre Hz. Peygamberin söz ve uygulamalarına dayandırılmıştır.¹⁵ Kuran'da bu ibadet hem takvayı içeren¹⁶ hem de teslimiyetin bir ifadesi olarak yer alır.¹⁷ Buraya kadar anlatılanlar esasen dinler tarihi ya da ibadet tarihini ilgilendiren konulardır. Bununla beraber ele aldığımız gayrimüslim toplumların temelinde böyle bir ibadet geleneğinin varlığını ve buna aslında yabancı olmadıklarını ortaya koymak ve hatırlamak için konuya değinilmiştir.

Başlığımızda yer alan gayrimüslim ifadesi herhangi bir kayıtla sınırlandırılmamıştır. Müslüman olmayan herkesi kapsayacak şekilde kullanılmıştır. Gayrimüslim kavramı içinde sayılabilecek tüm farklı inanç gruplarına göre konunun işlenmesi makalenin kapsamını aşacağı için buna girilmiştir.

Konu başlığı mekân, zaman ve inanç grupları açısından oldukça geniş ve geneldir. Konu bu genişlikte ele alınmayacaktır. Mekân olarak genelde AB ülkeleri olmakla birlikte daha çok Almanya örneği incelenecektir. Almanya'nın özellikle ele alınması AB ülkeleri içerisinde Fransa'dan sonra Müslüman ve Türk nüfusun yoğunluğu nedeniyle. Almanya'da yaşayan Müslüman nüfus oranı 2014 yılı itibarıyla Fransa'dan sonra %4,66 ile ikinci sırada yer almaktadır. Buda 3 milyon 850 bin kişidir.¹⁸ Bugün mültecilerle beraber yaklaşık 5,5 milyonu bulmaktadır.¹⁹ Kurban ibadetinin en yaygın olarak uygulandığı ülkelerin de başında gelmektedir.

Burada şu gerçeği de hatırlamakta yarar var. Almanya'nın Müslüman azınlıklarla tanışıklıkları ve tarihi birliktelikleri Fransa, İtalya, İspanya ve Avusturya'dan biraz daha farklıdır. Almanya diğerlerine göre bu ilişkide oldukça yeni sayılır. Bu nedenle İslami uygulamalarla Almanya toplumun geniş manada tanışıklığının diğerlerine göre daha yeni olduğunu söylemek mümkündür.

¹⁰ İbr.10:5-10; Mat.26:26-28; Rom.5:12-2 1; 1. Ko.15:21 -22.

¹¹ Özkan, *Dinlerde Kurban Kültüü*, 116.

¹² Ali Bardakoğlu, "Kurban", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları 2002), 26/436.

¹³ el-Bakara 2/196; el-Mâide 5/2, 95, 97; el-Hac 22/28, 36, 37; el-Feth 48/25.

¹⁴ el-Kevser 108/2.

¹⁵ Ebu Ahmed b. Muhammed eş-Şeybani Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmam Ahmed b. Hanbel* (Cidde: Darü'l-Minhac, 2013/1433), II, 321; Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid er-Tebei el-Kazvini, *Sünenü İbn Mace*, thk. Muhammed Fuad Abdülbaki (Kahire: Darü'lhyai'-Türasi'l-Arabi, 1975/1395), "Edâhi", 2; Ebü İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *Sünenü'l-Tirmizî* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992), "Edahi" 1/1493,1494, 18/1518, 20/1521.

¹⁶ el-Hac 22/37.

¹⁷ es-Sâffât 37/102-107.

¹⁸ Şener Aktürk, *Siyasal Mühendislik ve Avrupa'da Dindar Muhafazakâr Müslümanların Dışlanması*, çev. Handan Öz (İstanbul: SETA, 2018), 39; Faruk Şen-Martina Sauer, *İslam in Deutschland Einstellungen der Türkischstämmigen Muslime*, (Essen: Zentrum für Türkeistudien, 2006), 5.

¹⁹ Morgenpost, "Zahl-der-Muslime-in-Deutschland-deutlich-gestiegen" (Erişim: 15 Nisan 2022); Statista, "Entwicklung der Anzahl der Muslime in Deutschland von 1945 bis 2020" (Erişim: 15 Nisan 2022).

Almanya’da yaşayan genelde tüm Müslümanların ve özelde de Müslümanların büyük çoğunluğunu oluşturan Türkiye kökenli Müslümanların buraya gelişi, yerleşimi, dini, sosyal ve kültürel olarak kurumsallaşmalarına, yaşadıkları zorluklara, içinde yaşadığı toplumla iletişim ve dini yaşamlarındaki durumlarına kısaca bir göz atmakta yarar olacaktır. Almanya’da Müslümanların varlığı daha eski yıllara dayansa da²⁰ çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu bugünkü Müslümanların gelişi ve yavaş yavaş kalıcı hale gelmesi 30 Ekim 1961 tarihli Batı Almanya ve Türkiye arasındaki işçi göçü anlaşmasıyla başlamaktadır. Almanya’nın ikinci dünya savaşı sonrası işgücü istihdamını karşılamak üzere hayata geçirilen bu anlaşmayla beraber ilk devirlerde geri dönmek üzere işçi olarak gelen Türkler ilerleyen süreç ve zamanlarda bu ülkede ya vatandaşlık ya da süreli/süresiz oturma hakkı alarak kalıcı hale gelmiştir.

Çoğunluğu büyük şehirler ve sanayi bölgelerinde olmak üzere Türk ve Müslüman nüfusu hemen hemen Almanya’nın her bölgesinde varlığını devam ettirmektedir. Sadece başkent Berlin’de 300 bin civarında Türk vatandaşı bulunmakta, diğer ülke ve milletlerle beraber toplam Müslüman nüfusunun 400 binin üzerinde olduğu bilinmektedir.²¹

Bu yoğun nüfus ile Almanya’nın en ücra köyünden en kalabalık şehirlerine kadar geniş bir alanda yaşamını sürdüren Müslümanlar çalıştıkları Alman kurum ve işyerlerinde çalışan olarak, kendi açtıkları market, lokanta, kafe, fabrika ve atölye gibi işyerlerinde işveren olarak, oturdukları bina ve dairelerde komşu olarak, çocuklarının okudukları okullarda veli olarak Müslüman olmayan çoğunluk nüfusla sürekli bir iletişim halinde bulunmaktadır. Aktif veya pasif olarak gerçekleşen bu iletişim sayesinde Müslüman ve Müslüman olmayanlara ait yöresel örf ve adetler; kültürel, dini ve millî faaliyet ve uygulamalar, zaman zaman pozitif zaman zaman negatif bir şekilde tecrübe edilmekte, karşılaştırılmakta, sorgulanmakta, eleştirilmekte veya örnek alınmak/gösterilmek suretiyle takdir edilmektedir.

Türkiye kökenli Müslümanlar bağlamında gelen nüfusun kalıcı olduğunun anlaşılması ve sayının aile birleşimi veya yeni işçi alımlarıyla giderek ve düzenli bir şekilde artış göstermesiyle beraber, dini ihtiyaçların karşılanması amacıyla 1980’li yıllardan itibaren dernek statüsünde camiler kurulmaya ve açılmaya başlanmıştır. İlk defa 1982 yılında Berlin’de, 1984 yılında da Köln’de bir çatı kuruluşu olarak kurulan Diyanet İşleri Türk İslam Birliği (DİTİB)’ne bağlı cami derneklerinin sayısı artarak devam etmiş ve bugün itibarıyla 911 cami derneğine ulaşmıştır.²² Türk ve diğer milletlere ait Almanya genelinde 4 bin civarında cami ve mescit bulunmaktadır.²³ Yine Müslümanların oluşturduğu dini eksenli olmayan sportif, siyasi, kültürel, sanatsal, ticari vb. birçok derneğin varlığı da bir vakiadır.

Cami sayılarının ve dini faaliyetlerin giderek artması, vakıf ve derneklerin profesyonelleşmesi ve çeşitlenmesi dini alanda bir canlanmaya sebep olmuş, burada yaşayan Müslüman toplumun dindarlık oranlarına ve dini vecibeleri yerine getirebilme imkânlarına olumlu manada yansımıştır. Cuma ve bayram namazlarının daha rahat ve geniş ortamlarda/mabetlerde kılınabilmesi, helal gıda alanındaki seçeneklerin ve bunlara ulaşma imkânlarının artması, hac ibade-

²⁰ Altan Araslı, *Avrupa’da Türk İzleri-1* (Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları 2001), 196; Werner Ende-Udo Steinbach, *Der İslam in der Gegenwart* (München: C.H.Beck), 561.

²¹ Tagesspiegel, “Die Zahl der Moscheen in Berlin steigt” (Erişim: 12 Mart 2022).

²² Diyanet İşleri Türk İslam Birliği (DİTİB), “Derneklerimiz” (Erişim: 10 Mart 2022).

²³ Werner -Steinbach, *Der İslam in der Gegenwart*, 563.

tinin kolayca yerine getirilebilmesi, çocuklara yönelik din eğitiminin camilerde verilebilmesi, İslam din dersinin seçmeli bir ders olarak resmi okullarda dini cemaatler tarafından verilmeye başlanması, İslami usullere göre defin yapılabilmesi gibi sosyal ve kişisel dini pratiklerin yerine getirilmesine buradaki varlığını 40 yılı aşkındır sürdüren cami ve dini kuruluşların önemli katkıları olmuştur.

Yukarıda bazı örneklerini verdiğimiz bu kazanımların elde edilebilmesi sürecinde yaşanan tüm zorluklar, kısıtlamalar ve gayrimüslim bir ülkede azınlık olarak yaşamının dezavantajlarına rağmen buradaki Müslüman toplumun büyük oranda yerine getirdiği ibadetlerden birisi de Kurban ibadetidir. 2005 yılında Türkiye Araştırmalar Merkezi Vakfı tarafından Almanya'da yaşayan Türkiye kökenli 1.000 kişi arasında yapılan bir anket/röportaj çalışmasında röportaja katılanların %54,6 sı hac ibadetini %75'i de kurban bayramını kutlayıp kurban ibadetini yerine getirdiklerini ifade etmişlerdir. Devamlı olarak günlük namaz kılanların oranı %34,9 iken, domuz eti yemenin haramlığına inanıp yemeyenlerin oranı %90,7, helal kesime dikkat edenlerin oranı ise %75,8 olmuştur.²⁴ Bütün bu veriler Almanya'da yaşayan Türkiye kökenli Müslümanların dine ve kurban ibadetine hassasiyetlerinin yüksek olduğunu göstermektedir.

Almanya'daki dini kurumların ve cami sayılarının çoğalması ve toplumdaki dindarlık oranlarının yukarıdaki anket sonuçlarından da anlaşılacağı üzere belli seviyelerde seyretmesi, İslam ve İslam dinine ait namaz, oruç, hac ve kurban gibi ana ibadetlerin, sembol ve ritüellerin de çoğulcu gayrimüslim toplum içerisinde giderek daha görünür, bilinir ve yerine göre sorgulanır hale gelmesine sebep olmuştur.

Gayrimüslimlerin kurban ibadetini algılamasına geçmeden önce genelde Avrupa ve özelde de Almanya'da genelde hayvan ve özelde kurban kesimiyle ilgili mevzuata, resmi ve sivil toplum kuruluşlarının konuya bakışına değinmek konunun açıklığı kavuşması açısından önem arz etmektedir.

1. Avrupa ve Almanya Özelinde Yasal Açıdan Kurban İbadetinin Zorlukları

1.1. Yasal Açıdan Kurban Kesimi

Kurban kesiminde uyulması gereken yasal mevzuat AB yasaları çerçevesinde genel anlamda hayvan kesim yasaları ve ülkelerin kendi Anayasa ya da yasalarıdır. Bu yasalara uyma zorunluluğu Müslümanlar açısından özellikle iki açıdan problem ve zorluk oluşturmaktadır. Birincisi zorunlu olan uyuşturma ya da şoklama yöntemiyle kesim konusunun helalliği noktasındaki tartışmalar ve Müslümanların bu konuya bakışıdır. Uyuşturma zorunluluğunun yanında özel araçla hayvan taşıma ve kesimhanelerin dışında kesim yapılmasının kesinlikle yasak olması kurban kesme sürecini zorlaştırmaktadır. Buna aykırı davrananlar çeşitli para ve hapis cezasıyla karşılaşmaktadırlar.²⁵

AB ülkelerine genel olarak bakılacak olursa içerisinde en fazla Müslüman nüfusa sahip Fransa'da narkozla kesim zorunluluğunun yanında kesimhane dışında kesim yapanlara 6 aya

²⁴ Şen-Sauer, *Islam in Deutschland Einstellungen der Türkischstämmigen Muslime*, 23, 26.

²⁵ Perspektif, "Batı Avrupa'da Kurban Kesimi Düzenlemeleri" (Erişim: 20 Mart 2022).

kadar hapis ve 15000 Avro, izinsiz bir araçla hayvan taşıma 6 ay hapis ve 7500 Avro ve narkozsuz kesime ise 750 Avro para cezası verilmektedir.²⁶

Müslüman Türk nüfusun en fazla yaşadığı ülke olan Almanya da ise yine uyuşturulmadan kesim yasaklanmıştır. Bu yasak hem Alman Anayasasının 20. Maddesine hem de Hayvanları Koruma Kanununun 4a maddesinin 1. fıkrasına dayanmaktadır. Bu yasaya göre sıcakkanlı bir hayvanın kesilmesi sadece uyuşturulduktan sonra kanunen mümkündür. Uyuşturulmadan hayvan kesimi yapılması bütün eyaletlerde kesinlikle yasaktır.²⁷ Bu maddenin gerekçesi olarak da insanların dostları sayılan hayvanların (Mitgeschöpf) hayat ve rahatlarını korumalarının insanoğlunun sorumluluğu altında olduğu ve geçerli bir sebep olmadan hiç bir hayvana acı çektilirip zarar verilemeyeceği olarak zikredilmiştir.²⁸ Ancak Alman Anayasasının 15 Ocak 2002²⁹ ve Federal İdare Mahkemesi'nin 2006 yıllarında aldıkları kararlarla Müslüman kasaplara bayıltmadan hayvan kesebilecekleri şeklinde bir istisna uygulayabilecekleri kararını vermişlerdir. Bu istisna, uyuşturmadan kesmenin dini açıdan gerekli olduğuna dair bir yetkili dini cemaatten belge sunulmasına bağlanmaktadır.³⁰ Yine bu kesim süreci de veterinerlerce sıkı şekilde denetlenmektedir. Hessen ve Hamburg bölgelerinde bu istisnai durum uygulanmaktadır.³¹ Ancak 2007 yılında Alman Federal Meclisi Bilimsel Hizmetler Birimi tarafından “Hayvan Kesimi (Schächtung): Din Özgürlüğü ve Hayvan Refahı Arasındaki Anayasal Gerilim” başlığı altında on sayfalık kapsamlı bir rapor hazırlanmış, ilgili düzenlemelerle beraber Alman Anayasa Mahkemesi ve eyalet mahkemelerinin değişik yıllarda aldığı kararlar ayrıntılı ve gerekçeli olarak ele alınmış ve değerlendirilmiştir. Bu raporu hazırlayan Bilimsel hizmet biriminin bu konudaki genel kanaati şoksuz kesime izin verilmesinin anayasaya ve hayvan haklarına aykırı olduğudur. Dolayısıyla bu istisnai durumlar ya uygulanmamakta ya da uygulanan bu istisnai durumlarda kesilecek hayvanların nitelikleri ve sayıları oldukça sınırlı kalmaktadır.

Ayrıca kesimhaneler dışında kesim yapılması yasaklanmıştır. Örneğin Alman Tarım Bakanlığı 2017'de kesimhanelere gönderdiği bir yazıda Müslümanlara kurban için hayvan verilmesini yasaklamıştır. Kurban kesim esnasında polislerin denetim için özellikle kesimhanelerde bulunmaları da³² Müslümanlarda baskı ve stres unsuru oluşturmaktadır. Yasaklara uymayanlara 25000 avroya kadar para cezası verilebilmektedir. Yasağın tekrarı halinde hapis cezası sözkonusu olabilmektedir. Fransa'da olduğu gibi büyük ve küçükbaş hayvanların özel araçlarla taşınması da yasaklanmıştır.³³ Bazı eyaletler kurban kesimleriyle ilgili Müslümanlara özel düzenlemeler getirmişlerdir. Örneğin Bayern Eyaletinde Bayern Eyaleti Çevre ve Tüketiciyi Koruma Bakanlığı, Kurban Bayramı dolayısıyla yapılan kesimlerle ilgili bu eyalette yaşayan Müslümanlar için 12 maddelik bir bilgilendirme sayfası düzenlemiştir. Bu düzenlemede hayvanın nasıl kesileceği, taşınacağı, muamele edileceği, bayıltarak kesilmesi gerektiği, kesim için

²⁶ Perspektif, “Bati Avrupa’da Kurban Kesimi Düzenlemeleri”

²⁷ Lifeverde, Schächtung: Gottesfurcht oder Tierquälerei? (Erişim: 25 Mayıs 2022).

²⁸ Lifeverde, Schächtung: Gottesfurcht oder Tierquälerei? (Erişim: 25 Mayıs 2022).

²⁹ (GG, 2012).

³⁰ Deutscher Bundestag, *Wissenschaftliche Dienste, Schächten, Das verfassungsrechtliche Spannungsfeld zwischen Religionsfreiheit und Tierschutz* [Hayvan Kesimi: Din Özgürlüğü ve Hayvan Refahı Arasındaki Anayasal Gerilim]: WD 3- 2002/07, 4.

³¹ Das Erste, “Ist Schächten Tierquälerei?” (Erişim: 28 Mart 2022).

³² Diriliş Postası, “Almanya’dan Müslümanlara Kurban Yasağı” (Erişim: 23 Mayıs 2022).

³³ Perspektif, “Bati Avrupa’da Kurban Kesimi Düzenlemeleri” (Erişim: 20 Mart 2022).

yeterlilik belgesinin olması, hijyen konuları, kesilecek hayvanın veteriner tarafından kontrol edilmesi vb. konular ele alınmıştır.³⁴ Bu şartlara uyulduğu takdirde kesim yapılabilir. Bu kesim işlemleri de en yakın çiftlik, kesimhane veya işletmelerde randevu alıp, kesilecek hayvan cinsi ve miktarını bildirerek ve istenirse yetki belgesi bulunan kendi kasabını götürerek kesim yapılabilirler. Diğer alternatifler olarak ya Müslüman marketlere kesim yaptırılıp eti bizzat alınmakta ya da vekâlet yoluyla çeşitli sivil toplum kuruluşları aracılığı kurban kesimleri gerçekleştirilmektedir.

Diğer AB ülkelerine bakıldığında örneğin uyuşturma zorunluluğuyla birlikte Hollanda ve Avusturya'da İslami usullere göre kesime müsaade edilmektedir. Yine Hollanda'da istisnai izinle İslami usullere göre kesim yapılabilir. İngiltere'de de bayılma zorunluluğu olmadan İslami usullere göre kesime izin verilmektedir.³⁵ Belçika'da ise şoklu kesim 2019 yılında yasal zorunluluk haline getirilmiştir. Denetimler oldukça sıkı bir şekilde uygulanmaktadır.³⁶ Bayılılmadan kesime izin verilen ülkelerde sıkı denetim var ve kurallara uymayanlara hapis ya da para cezası verilebilmektedir. Örneğin Avusturya'da 18 yaşında bir genç babası adına aldığı koyunu şartları yerine getirmeden kestiği gerekçesiyle bir ay hapis, annesi de ona yardım ettiği için 150 saat kamuda çalışma cezasına çarptırılmışlardır.³⁷

İzlanda, Letonya, Lihtensteyn, Polonya, Norveç, İsveç, Danimarka, Belçika ve İsviçre gibi ülkelerde sersemletme artık ritüel (dini ve ibadet) kesimler için de zorunlu hale gelmiştir.³⁸

28 Mayıs 2018 yılında Avrupa Adalet Divanı; "Dinî usullere göre kurban kesiminin sadece tanınmış kesimhanelerde mümkün olmasının ve geçici kesimhanelerde yasaklanmasının din hürriyetini ihlal etmediğine"³⁹ ve 17.12.2020 tarihli kararında ise bayılarak kesimin dini kesimler için de uygun olduğu⁴⁰ kararına varmıştır.

Müslümanların hayvan kesimiyle ilgili taşıdıkları endişeler İslam dininin ölü yahut öldürülmüş veya Allah adına kesilmeyen hayvanların etlerinin yasaklanması (haram oluşu)⁴¹ ilkesine dayanmaktadır.

Aslında konuyla ilgili tartışmaları bir kenara bırakırsak hayvanın ölmeyecek şekilde şokla kesiminin caiz olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü şoka giren hayvan hemen ölmez ve hayatı devam eder. Kesilince kanı akar ve ölür.⁴² Almanya'da en büyük dini sivil toplum kuruluşu olan DİTİB 2009 yılında yayınladığı bayram mesajında hayvanlara eziyet edilmemesi ve bayılarak hayvan kesiminin dini olarak bir sakıncası olmadığını bildirerek Müslüman toplumu bilgilendirmiştir. Bu mesaj Alman Hayvan Hakları Koruma Derneği'nin internet sayfasından yayınlanmış ve bu konuda herkesin desteği rica edilmiştir.⁴³ Fakat kurban kesecek kişilerin bu konuda içinin mutmain olması ve ikna olmaları her zaman mümkün olmamaktadır. Halen

³⁴ Landkreise Guenzburg, İslamisches opferfest Regelungen zur Schlachtung, (Erişim: 30 Nisan 2022).

³⁵ Perspektif, "Bati Avrupa'da Kurban Kesimi Düzenlemeleri" (Erişim: 20 Mart 2022).

³⁶ Amerika'nın Sesi, "Almanya'da Helal Kesim Tartışması" (Erişim: 19 Ağustos 2022).

³⁷ Kleine Zeitung, "Tierquälerei: 18-Jähriger für illegales Schächten verurteilt" (Erişim: 17 Nisan 2022).

³⁸ Deutsches Tierschutz Buero, "Schächten und Schlachten ist Tierquälerei" (Erişim: 4 Nisan 2022).

³⁹ Perspektif, "Belçika Elektroşoksuz Kesim Yasağı Din Özgürlüğünü İhlal Etmiyor" (Erişim: 23 Mart 2022).

⁴⁰ Deutsches Tierschutz Buero, "Schächten und Schlachten ist Tierquälerei" (Erişim: 26 Temmuz 2022).

⁴¹ el-Bakara 2/173; el-Maide 5/3; el-Enam 6/145; en-Nahl 16/115.

⁴² Bardakoğlu, "Kurban", 26/439; Not: DİB Din İşleri Yüksek Kurulunun 24.02.2010 tarihli kararı da bu yöndedir. "Bk. Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), "Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı" (Erişim: 14 Mayıs 2022).

⁴³ Deutscher Tierschutzbund E.V., "Schächten" (Erişim: 24 Nisan 2022).

geleneksel kurban kesim eğilimleri devam etmektedir.⁴⁴Sadece Almanya’da dini nedenle uyuşturulmadan kesilen küçükbaş hayvan sayısı yaklaşık yılda 500 bin kadardır.⁴⁵

Ayrıca Yahudilere şokuz kesim için bazı kesimhanelerde izin verildiği bilinmektedir. Bu durum bir ayrımcılık oluşturmakta idi. Söz konusu eşitsizlik 2002 yılından sonra giderilerek Müslümanların da Yahudiler gibi hayvan kesmenin istisnai maddelerinden istifade etmeleri sağlanmıştır. Uygulamada ise bu ayrımcılık hala devam etmektedir. Yahudilerle ilgili genellikle istisnai hüküm uygulanıp izin verilirken Müslümanların izin taleplerinin reddedildiği görülmektedir.⁴⁶Ancak hayvan hakları savunucuları bu istisnai uygulamaya şiddetle karşı çıkmakta⁴⁷ve bu istisnai iznin kaldırılmasını istemektedirler.⁴⁸ Bu gruplar özellikle çeşitli veteriner dernekleri ve Almanya’nın en önemli veteriner federasyonu tarafından da destek bulmaktadır.

Müslümanların endişelerinin ikincisi ise bizzat kurbanı kesen kişinin kimliği ve kesilen hayvanın dini usullere göre kesilip kesilmediği konusudur. Müslüman ve ehli kitabın usulüne uygun olarak hayvanı kesmesi dini açıdan bir sorun oluşturmaya da⁴⁹ bu konudaki tartışmalar ve inançsız kişinin kurbanı kesme ihtimali kestirecek kişileri endişelendirmektedir. Kurbanı kesecek kişinin inancı noktasında bilgi sahibi olmaları da her zaman mümkün değildir.

Genel anlamda kurallara uyulduğu takdirde kurban ibadetini Müslümanlar sorunsuz yerine getirebilmektedirler. Gayrimüslimlerin bu konuda kurumsal anlamda kesin bir olumsuz tavır ve bakış açısının olduğunu söylemek mümkün değildir. Bununla beraber marjinal bazı gruplar ve hayvan hakları savunucuları hayvan kesimi kurallarına riayet edilmesi konusunda tepkilerini göstermektedirler. Bu durum bazen kullanılarak İslam ve Müslüman karşıtlığına dönüşebilmektedir. Ama bunu tüm gayrimüslimler için söylemek mümkün değildir.

Karşılaşılan bu zorluklar kurban kesmek isteyen Müslümanları yurt dışındaki çeşitli kuruluşlar aracılığıyla vekâlet yoluyla kurban kesmeye zorlamaktadır.⁵⁰ Bu durum ise Müslümanların kurban havasını, onun coşku ve sevincini tam olarak yaşamalarının ve yeni nesle aktarmalarının önünde bir engel oluşturmaktadır. Bu eksikliği gidermek için Fransa’da olduğu gibi bazı kesimhanelerde kurban kesimi kurban sahibine canlı olarak kamera sistemiyle gösterilmektedir.⁵¹

Yasaklama ve kısıtlamalar bazı kimselerin hayvan ve kurban kesimiyle ilgili illegal yollara başvurmalarına neden olmaktadır. Örneğin Fransa’da adını açıklamak istemeyen bir Müslüman daha önce bağış yaptığını veya kesimhanelerde kurbanını kestiğini ancak çocuklarına bu geleneği daha yakından yaşatmak için illegal yollarla kurbanlık hayvanı elde ettiğini ve bahçesinde kesmeye karar verdiğini ifade etmektedir.⁵²

44 Emin Özcan, “Avrupa’da Kurban Kesmenin Zorlukları ve Vekâletle Kurban Kesmeye Yöneliş”, *Uluslararası Kurban Sempozyumu* (İstanbul: Bayrampaşa Belediyesi, 2007), 184.

45 Das Erste, “Ist Schächten Tierquälerei?” (Erişim: 28 Mart 2022).

46 Mimu Kama, “Wieviel Qualist in Halal-Fleisch” (Erişim: 17 Nisan 2022).

47 (ZDF), *Zweites Deutsches Fernsehen*, “İslamischer Festkalender” (Erişim: 18 Şubat 2022); Ali Kızılkaya, “Almanya’da Kurban Tecrübesi”, *Uluslararası Kurban Sempozyumu* (İstanbul: Bayrampaşa Belediyesi, 2007), 182.

48 Das Erste, “Ist Schächten Tierquälerei?” (Erişim: 28 Mart 2022).

49 el-Maide; 5/5.

50 Haberler.com, “Almanya’da Müslümanlar Şoklu Kesim İstemiyor” (Erişim: 14 Nisan 2022); Euronews, “Fransa’da Müslümanlar Kurban İbadetini Nasıl Yeriine Getiriyor” (Erişim 14 Ağustos 2022).

51 Euronews, “Fransa’da Müslümanlar Kurban İbadetini Nasıl Yeriine Getiriyor” (Erişim: 27 Nisan 2022).

52 Euronews, “Fransa’da Müslümanlar Kurban İbadetini Nasıl Yeriine Getiriyor”.

Yukarıda zikredilen bu durumlardan dolayı ilgili kişiler inançlarını özgürce yerine getiremediklerini düşünerek mutsuz ve huzursuz olmakta ve ayrımcılığa uğradıkları hissine kapılmaktadırlar.

Zikredilen kurban kesmedeki zorluklar sadece kurban bayramına mahsus değil diğer vesilelerle kurban kesmek isteyenler için de geçerli olan bir durumdur.

Konunun çözümü ise İslam'ın resmi bir din ve kurbanın da dini bir vacibe olduğu kabulü ve kurbanı ilgili kişilerin iştirak edip coşkuyu yaşayabilecekleri ortam ve kolaylıkların sağlanması, engel olarak zikredilen hususların ve kurban kesecek kişilerin taşıdıkları endişelerin giderilmesidir.

1.2. Resmi Makamların Konuya Bakışı

Resmi makamların (çeşitli devlet kurumları, İçişleri bakanlığı, Yabancıardan sorumlu daireler, çeşitli STK ve Kilise vb. dini kuruluşlar) Müslümanların kurban bayramına ve bu ibadetin yerine getirilmesine karşı tutumlarının genelde olumlu olduğu söylenebilir. Benzer şekilde Müslümanların bayramlarını kutladıkları, olumlu tebrik ve kutlama mesajları gönderdikleri resmi olmasa da Müslüman öğrencilerin o günlerde okula gelmemelerini⁵³ ve işçilerin izin kullanmalarını olumlu karşıladıkları görülmektedir.

Örneğin Federal Dışişleri Bakanlığı'nın yayınladığı kurban bayramı mesajlarından bir tanesi şu şekildedir: “Wir wünschen allen Musliminnen und Muslimen ein gesegnetes Opferfest und eine friedliche Pilgerzeit. Eid al-Adha Mubarak! [Bayan erkek tüm Müslümanlara mübarek bir kurban bayramı ve huzurlu bir hac zamanı dileriz. Kurban Bayramı Mübarek olsun!]”⁵⁴

Yine Berlin'in merkez ilçelerinden birisi olan Charlottenburg-Wilmersdorf Belediyesi de hem Entegrasyon birimi olarak hem de bizzat Belediye Başkanı'nın ismiyle Müslümanların Kurban bayramlarını kutladıklarını Belediyenin internet sayfasından bir basın açıklaması şeklinde yayınlamışlardır.⁵⁵ Bir sayfaya yakın yapılan bu basın açıklamasında da kurban bayramının Müslümanlar için ifade ettiği manadan, kurban ibadetinin hem Müslümanların hem de Yahudi ve Hıristiyanların ortak atası olan Hz. İbrahim'le olan alakasından ayrıntılı bir şekilde bahsedilmiş ve bayram tebrik cümleleri hem Arapça hem Türkçe olarak bu açıklamanın sonunda yer almıştır.

Katoliklere ait Mainz Piskoposluğu örneğinde olduğu gibi bazı okul ve kiliselerin resmi internet sitelerinde kurban ibadetinin tarihçesi, amaç ve gayesi, toplumda oluşturduğu etki gibi konulara dair bilgiler verilmektedir. Yine benzer şekilde Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'in fedakârlıkları ve Allah'ın merhametini anmaları, Müslümanlar arasında meydana getirdiği birlik ve beraberlik ve kurban kesenlerin kurban etini üçe böldükleri gibi bilgileri yayınlayarak⁵⁶ genel ve gayrimüslim velileri bilgilendirdikleri görülmektedir.

⁵³ Rheinland-Pfalz Eyaletinde bulunan 3.900 nüfuslu Zewen isimli küçük bir yerleşim bölgesindeki ilkokulun internet sayfasında 2021 yılında kurban bayramı mesajı yayımlanmış, bayram kelimelerinin Arapça ve Türkçe karşılıklarının “İdul Adha“ ve “Kurban Bayramı” olduğu ve Müslüman öğrencilerin bayramların birinci günlerinde velilerinin yazılı bildirmeleri şartıyla evde kalabilecekleri belirtilmiştir. Grundschule Trier-Zewen, “Opferfest 2021 (Islamischer Feiertag)” (Erişim: 21 Mart 2022).

⁵⁴ (Auswärtiges Amt, 11 Ağustos 2019).

⁵⁵ Bezirksamt Charlottenburg Wilmersdorf, “Das Islamische Opferfest” (Erişim: 4 Mart 2022).

⁵⁶ Sonntagsblatt, “Islam: Was feiern Muslime beim Opferfest?” (Erişim: 20 Mart 2022); Grundschule-zewen, “Opferfest 2021 (Islamischer Feiertag)” (Erişim: 21 Mart 2022).

Bazı siyasi partiler ve özellikle hayvan haklarıyla ilgili bazı sivil toplum kuruluşları konuyu istismar ettikleri ve aşırı tepki gösterdikleri görülmektedir.

2. Gayr-i Müslimlerin Çeşitli Açılardan Kurban İbadeti Hakkındaki Kanaatleri

Yapılan anket çalışmamızda⁵⁷ gayrimüslimlerin çoğunluğunun kurban hakkında tam (%69,9) ya da kısmi (%28,6) bilgi sahibi oldukları az bir kısmının (%9,5) ise bilgi sahibi olmadıkları görülmektedir. Bu konudaki bilgi kaynaklarının ise arkadaş çevresi (%41,2), kitaplar (%41,2) bir kısmının ise sosyal medya olduğu görülmektedir. Kurban ibadetini herhangi bir şekilde tecrübe eden, kendisine kurban eti ikram edilenlerin oranı %38,1 iken böyle bir tecrübe yaşamayanların oranı %57,1'dir. Kendilerine ikram edilen ve bunu reddedenlerin oranı ise %4,8'dir. Toplam kendilerine kurban eti ulaşanların sayısı %42,9'dur. Bu sonuçlar şunu gösteriyor gayrimüslimlerin çoğunun kurban hakkında bilgi sahibi olduğu ancak kurbanın tecrübe olarak çoğuna ulaşamadığı ulaşılanların ise bir kısmının bunu reddederek olumsuz tepki verdiği görülmektedir. Bir din görevlisi arkadaşımızın yaşadığı olay bize ışık tutacaktır. 2000'li yıllarda ibadet gereği kurban olarak inek kestiklerini ifade ederek etinden Alman komşularına ikram ettiklerinde Alman komşularının verdiği cevap şu olmuştur: "Ben bu eti alıp yiyemem. Kurban etini alkolle tüketemem. Yersen yanında alkol almam gerekir ve alkolle beraber yerim ancak dedi. Biz de eti bıraktık ve alkolsüz tüketin iyi olur dedik ve ayrıldık." Bu olayda kurban etini alkolle tüketemem demesi oldukça ilginç. Olay aslında hem bu ibadete saygıyı hem de tereddütle yaklaşımı göstermektedir.

2.1. İbadet Açısından

Basında çıkan haberlerin çoğunda kurban ibadetinin gaye ve amacının ne olduğu, bayram günlerinin Müslümanlar için ne alma geldiği, bu ibadetin sosyal yönünün ve tarihi kökeninin nereye dayandığı konusunda genel anlamda doğru bilgiler verilmesinin yanında asılsız ve gerçekle bağdaşmayan bilgilerin de yer aldığı görülmektedir.

Almanların bir kısmının kurban ibadetini bütün Müslümanların yerine getirmesi gereken zaruri bir ibadet olmadığı Almanya'da yaşayan sadece bazı Müslümanların yerine getirdiği dini bir gelenek olarak kabul ettikleri görülmektedir.⁵⁸

Bazıları daha da ileri giderek günümüzde uyuşturmadan hayvanı kesme anlayışına sahip böyle bir dinin ve ibadet anlayışının olamayacağını ve Almanya'da böyle bir dinin kabul edilemeyeceğini ifade etmektedirler.⁵⁹ Kurban ibadetinin Almanya'ya ait olmadığını ve yüzyıllar önce düşman bölgelerde yazılan uygulamalar olduğunu düşünmektedirler.⁶⁰ Bazı açıklamalarda kurbanın yanlış anlaşıldığı ve algılandığı da görülmektedir. Kurban kesmenin asıl manası olan Allah için bir ibadet olarak fedakârlıkta bulunma ve O'na bağlılığı ortaya koymaktan uzaklaşarak bu günlerde dinin insanları et yemeye zorladığını ileri sürmektedirler. Bu yanlış anlama ya da anlamlandırma yanlış sonuçlar çıkarmaya götürmektedir. İnsanların bir din

⁵⁷ Ankete katılanların eğitim düzeyi (%50 üniversite %26 Gymnasium) ve semavi dinlere inananların oranı (%70,8) oldukça yüksek çıkmaktadır.

⁵⁸ Das Erste, "Ist Schächten Tierquälerei?"

⁵⁹ Das Erste, "der Religiöse Wahnsinn ist nicht zustoppen" (Erişim: 10 Mayıs 2022).

⁶⁰ Das Erste, "Schächten" (Erişim: 29 Mart 2022).

tarafından et yemeye zorlanmasını şaşkınlık ve hayretle karşıladıklarını ve bunun mümkün olamayacağını ifade etmektedirler.⁶¹

Gerek bazı ön yargılar ve yeterince bilgisizlik gerekse kasıtlı ve kötü niyetli yaklaşımlar nedeniyle toplumda bu ibadetin önem, anlam ve mahiyetinin tam olarak kavranmadığı ya da yanlış anlaşıldığı ortaya çıkmaktadır. Bir ibadet olarak görülmenin yanında tamamen bağlamından çıkarıldığı da görülmektedir.

2.2. Sosyal ve Ekonomik Açıdan

Kurban ibadeti Allah'ın sevgisini ve gelebilecek tehlikelerden korunmasını sağlamayı amaçlayan, bireyin Allah ile olan iletişimini sağladığı gibi Müslim gayrimüslim olsun fark etmeksizin toplumsal yardımlaşma, dayanışma ve kaynaşmaya da önemli katkılar sunmakta ve toplumsal iletişimi güçlendirmektedir.⁶² Toplumda birleştirici ve bütünleştirici bir rol oynamaktadır.⁶³ Yapılan anketimizde gayrimüslimlerin de bu görüşü paylaştıkları görülmektedir. Anketimize katılanların %71,4'ü kurban ibadetinin toplumdaki ihtiyaç sahiplerine destek olduğunu, dayanışma ve kaynaşmaya katkı sağladığını, %66,7'sinin ekonomik eşitsizliğin giderilmesine, %71,5'i zengin ile fakir arasındaki dayanışmaya ve %65'i ise toplumdaki iletişim ve diyaloga olumlu katkı sağladığını düşünmektedir. Bu veriler gayrimüslimlerin kurban ibadetinin toplumsal faydalarına inandıklarına kuvvetli şekilde işaret etmektedir.

Kurban ibadeti aynı zamanda tüm süreçleri dikkate alındığında bireylerin sosyalleşmesine de önemli katkılar sağlamaktadır.⁶⁴ Kurban kesecek kişinin kurbanlık hayvanı temin etmesi, kesmesi ya da kestirmesi, onun etini ihtiyaç sahiplerine dağıtması vb. aşamalar bir sosyalleşme ve iletişim sürecini de beraberinde getirmektedir. Bu durumda batı toplumlarının Müslümanları sürekli uyum noktasında sorunlu olarak gördükleri için sosyalleşmeye önemli katkı sağlama-sı gözden kaçırılmaması gereken başka bir yöndür.

Kesilen kurbanlar din ayrımı gözetilmeden komşular ile paylaşılarak kurban ibadetinin toplum bireyleri arasında önemli kaynaşmaya neden olduğu görülmektedir.⁶⁵ Örneğin Fransa'da yaşayan ve çiftçilik yapan Noly ailesi daha önceleri çiftliklerinde Müslümanların kurban kesmesine izin verdiklerini, Müslümanların kendilerini kurban kestikleri çayıra davet ettiklerini söylemiştir. Üstelik kurban bayramlarının kendileri içinde bir şenliğe dönüştüğünü, ailece birlikte yediklerini, içtiklerini, sohbet edip güzel vakit geçirdiklerini ancak kurban kesimine kısıtlamalar ve sıkı denetimler getirilmesiyle bu durumun ortadan kalktığını ifade etmişlerdir.⁶⁶

Yurtdışındaki Müslümanların bazılarının kurban kestiklerinde etini dağıtacak kimse bulamadığını ve bu nedenle kurban etini buzdolabında saklayıp kış boyu tükettiğini ifade ettikleri de görülmektedir.⁶⁷

⁶¹ APA OTS, "Schächtfest Kurban Bayrami beginnt morgen wieder" (Erişim: 2 Nisan 2022).

⁶² Özkan, *Dinlerde Kurban Kültü*, 138-140; Orhan Kenasarı, "Din ve Dindarlık Tartışmaları Arasında Kurban", *Uluslararası Kurban Sempozyumu* (İstanbul: Bayrampaşa Belediye Başkanlığı, 2007), 157-164.

⁶³ Özkan, *Dinlerde Kurban Kültü*, 152.

⁶⁴ İsmail Narin, *Kuran ve Sünnet Açısından Kurban İbadeti* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009), 1.

⁶⁵ Hürriyet, "Alman komşularımıza da İkrâm Ediyoruz" (Erişim: 10 Şubat 2022).

⁶⁶ Euronews, "Fransa'da Müslümanlar Kurban İbadetini Nasıl Yerine Getiriyor".

⁶⁷ Euronews, "Fransa'da Müslümanlar Kurban İbadetini Nasıl Yerine Getiriyor".

Bazı Almanlar bu ibadetin Müslümanları toplumdan soyutladığını düşünmektedir. Bu nedenle uyuşturmadan kesime izin vermek kamusal vahşeti ve izole bir paralel toplumun kurulmasını teşvik ettiğini ileri sürmektedirler.⁶⁸

Esasen tüm yönleriyle toplumsal tanışma ve kaynaşmayı içinde barındıran kurban ibadeti gayri Müslimler tarafından kabul edilmektedir. Özellikle kurban tecrübesini yaşayanlar bunu ifade etmektedirler. Ancak yasal düzenlemeler, psikolojik ve sosyal baskılar, içinde yaşanılan toplumun ekonomik durumunun iyi olması, kurban kesen kişilerin komşularını yeterince tanımamaları veya yeterince iletişim içinde olmamaları gibi hususlar nedeniyle toplumsal yönüyle asıl amacına tam olarak ulaşamadığı görülmektedir. 150 kişilik bir gruptan kurban etini gayrimüslim komşularıyla paylaşanlarına oranı sadece 3-5 kişi ile sınırlı olduğu tespit edilmiştir.

2.3. Hayvan Hakları Açısından

Aslında hayvan hakları savunuculuğuna dayalı kurbanı anlama temeli çok eski kültür ve inanışlara dayanmaktadır. Daha önce dile getirdiğimiz üzere çeşitli dinler ve kültürler nezdinde kurbanlar temelde kanlı ve kansız olarak ikiye ayrılmaktadır. Özellikle vejetaryen geleneğe dayalı dinlerde kanlı kurban yerine sunular, takdimeler, riyazet vb. hususlar ön plana çıkmaktadır.⁶⁹ Özellikle Hint dinlerinde “Hiçbir canlıya zarar vermeme veya incitmeme” ilkesi bu anlayışın temelini oluşturur. Budizm, Caynizm vb. inançlarda bu anlayış temel ilke olarak kabul edilir. Bu dinlerde genel olarak hayvansal gıdalara yasak getirilip bitkisel beslenmeye yönelme olduğu görülür. Viccacılar gibi yeni bazı neopaganist dinsel akımlarda da bu anlayış hâkimdir ve kanlı kurban eylemi şiddet olarak tanımlanır ve özellikle kaçınır.⁷⁰ Kanlı kurbanı benimseyenlerde kansız, kansız kurbanı benimseyenlerde de kanlı kurban uygulamalarının olduğu görülebilmektedir.

Avrupa’da hayvan haklarını korumanın temeli 15 Ekim 1978 yılında Paris’te imzalanan İnsan Hakları Evrensel Beyannamesine dayanmaktadır. Ayrıca bu konuda beyannameden önce ve sonra olmak üzere çeşitli sözleşmeler imzaya açılmıştır.⁷¹ Avrupa Birliği’nin İşleyişi Hakkındaki Kanununun 13 maddesi ve Amsterdam Antlaşması ile hayvanların korunması ve refahı temel hukuki metinlere yansıtılmıştır. Bu düzenlemeler öncelikle hayvanların hissedebilen varlıklar olduğunu kabul etmekte, engellenebilir acı veya eziyet çekmemesinin temin edilmesi hedeflemekte ve hayvan sahipleri/bakıcılarının asgari refah kurallarına riayet etmesini zorunlu kılmaktadır. Fransa’da hayvan hakları ceza kanununda düzenlenmiş ve aykırı davranışlar suç kabul edilmiştir.⁷² Almanya Anayasası’nın 20’inci maddesinde de “Devlet gelecek nesiller yararına doğal hayatı ve hayvanları korumak sorumluluğundadır.” hükmüne istinaden hayvan hakları koruma altına alınmıştır. Diğer birçok AB ülkesinde de benzer kanunlar görülmektedir.

⁶⁸ Das Erste, “Schlachten ist furchtbar betäubungsloses Schächten aber grauenhaft” (Erişim: 22 Mayıs 2022).

⁶⁹ Gündüz, “Dinlerde Tanrıya Yakınlaşma Aracı Olarak Kurban”, 66.

⁷⁰ Gündüz, “Dinlerde Tanrıya Yakınlaşma Aracı Olarak Kurban”, 69.

⁷¹ Bu sözleşmeleri şöylece sıralamak mümkündür: 1968 yılında imzaya açılan 65 no’lu Hayvanların Uluslararası Taşıma Sırasında Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi ve 1979 yılında imzaya açılan 103 sayılı Ek Protokol, 1976 yılında imzaya açılan 87 no’lu Yetiştirme Amaçlarıyla Muhafaza Edilen Hayvanların Korunması Hakkında Avrupa Sözleşmesi, 1979 yılında imzaya açılan 102 no’lu Kesim Sırasında Hayvanların Korunmasına Dair Avrupa Sözleşmesi, 1986 yılında imzaya açılan 123 no’lu Deney ve Diğer Bilimsel Amaçlarla Kullanılan Omurgalıların Korunmasına Dair Avrupa Sözleşmesi, 1987 yılında imzaya açılan 125 no’lu Ev Hayvanlarının Korunmasına Dair Avrupa Sözleşmesi’dir. Bu sözleşmelere bazı AB ülkeleri imzalamış ve taraf olmuşken bazıları henüz imza atmamıştır.

⁷² (Cp, 1990).

Bu yasaların gereğini yerine getirmek için bayılarak kesimler tercih edilmiş aksi durumlar ise hayvan haklarını ihlal olarak görülmüştür. Müslümanlar için şoksuz kesim için 2002 yılında Yahudilerde olduğu gibi şartlarına uymak kaydıyla yasal olarak istisnai izin getirilmesine hayvan hakları savunucuları tarafından şiddetle karşı çıkmış ve bu yasa eleştirilmiş ve hayvan haklarını koruma ilkesine aykırı olduğu iddia edilmiştir.⁷³ Almanya’da yapılan bir ankete göre katılanların %81’i bayılmadan kesime karşı çıkarken %8’i bunu onaylamış ve %11 ise karasız kalmıştır.⁷⁴

Kurban ibadetinin yerine getirilmesiyle ilgili Almanya’da olan tartışmalar veya eleştiriler bu ibadetin içeriği ve taşıdığı manadan ziyade, ağırlıklı olarak kesim şekliyle alakalı olup, bunlar da özellikle hayvan hakları koruyucu dernekleri ve sayıları giderek artan ve artık bir ekol/akım haline gelen vegan oluşumlar tarafından dillendirilmektedir. Bu gibi dernekler genel olarak hayvan kesimine karşı olup vegan beslenme tarzını empoze ve reklam etmeye çalışan derneklerdir.⁷⁵ Yaptığımız ankette de katılanların büyük çoğunluğu (katılanların %57,1) kurban kesmenin hayvan hakkı ihlali olmadığını belirtirken %19’u hayvan hakkı ihlali olduğu görüşündedir.

Bu alandaki temel tartışma şudur. Dini uygulama özgürlüğü mü daha önde gelir yoksa hayvan haklarını korumak mı önde gelir. Ya da bu ikisini nasıl uzlaştırmak mümkündür. Hayvan hakları savunucuları din özgürlüğüne dayanarak buna izin verilmemesi gerektiğini savunurken yasaların ve yasa koyucuların belirli şartlar uymak kaydıyla din özgürlüğünü ve uygulamalarını genellikle öncelediği görülmektedir.

Hayvan hakları savunucuları şoksuz kesimin İslam dinine göre mecburi olmadığı, Kur’an’da böyle bir emir bulunmadığı dolayısıyla şoksuz kesimin tüm Müslümanların değil “kökten dincilerin” talebi olduğunu⁷⁶ ifade etmektedirler.

Özellikle ırkçı ve aşırı sağ partilerin yabancı düşmanlığını kurban ibadetine karşı da ortaya koydukları görülmektedir. Örneğin aşırı sağcı parti AFD (Alternative für Deutschland) 2018 yılında kurban bayramı öncesinde kurban kesimini hedefleyen #MähToo etiketiyle Aşağı Saksonya eyaletinde kurban karşıtı bir kampanya başlatmıştır. Üzerinde hayvan resimleri bulunan araçlarla şehirleri turlamış, sokak lambalarına, cami duvarlarına ve cami derneklerine afişler yapıştırmıştır. Bununla hayvan haklarını savunduğunu iddia etmiş ve şoksuz kurban kesimi için özel izinlerin ve istisna onay belgelerinin iptalini istemiştir. Bu kampanya ile ilgili açtıkları sitelerinde “İnancı için helal et kesimine ihtiyaç duyanlar, hayvan haklarının korunmadığı ülkelere geri dönsünler. Biz Aşağı Saksonya’da hayvana zulmü desteklemiyoruz”⁷⁷ diyerek bayılmadan kurban kesmeyi hayvan zulmü olarak tanımlamışlardır. Böyle talepte bulunanların ülkeyi terk etmelerini isteyerek yabancı düşmanlığının aracı yapmışlardır. Avusturya da kurban kesilen ve bir Türk tarafından işletilen mezbaha önüne şöyle bir pankart ve afiş asılarak Müslümanlar üzerinde ciddi bir baskı kurulduğu görülmektedir. Afiş üzerindeki mesaj şu: “En

⁷³ ZDF, “İslamischer Festkalender” (Erişim: 18 Şubat 2022).

⁷⁴ Handwerk.com, “Tierschutzgehtvor” (Erişim: 12 Nisan 2022).

⁷⁵ Örnek olarak, Soko Tierschutz ve Peta e.V. dernekleri. Bk. Lifeverde.de, “Schächtung: Gottesfurcht oder Tierquälerei?” (Erişim: 25 Mart 2022). <https://www.lifeverde.de/nachhaltigkeitsmagazin/gesellschaft/schaechtung-gottesfurcht-oder-tierquaelerei>

⁷⁶ Tierschutzbeirat, “Toleranz beim Thema Schächten?” (Erişim 2 Nisan 2022).

⁷⁷ Perspektif, “Almanya Aşırı Sağcı Afd’dan Kurban Kesimini Hedef Alan Kampanya” (Erişim: 26 Mart 2022).

vahşi hayvan zulmü: Allah adına.”⁷⁸ Bu durum hem kurban kesimhanesi işleten işletmeciler hem de kurban ibadetini yerine getirmek isteyen Müslüman bireyler üzerinde ciddi bir psikolojik baskı ve engel oluşturmaktadır. Yaptığımız ankette gayrimüslimlerin %42,9’u bu ibadeti yerine getirirken Müslümanların baskı altında olduğu ve İslami usullere göre kesim yaparak yerine getiremedikleri görüşüne katılırken %23.8’i bu görüşe katılmamış ve %33,3’ü ise karsız kalmıştır.

Özellikle Almanya’da aşırı sağ görüşlü siyasetler hayvan haklarını helal kesim noktasında siyasi bir silah olarak kullanılmaktadır. Bu manada yalan haberler, ürkütücü hikâyeler ve adeta korku filmleri oluşturmaktadır.⁷⁹ Örneğin Almanya’nın Rheinland Pfalz eyaletindeki bir hayvan koruma derneği kurban kesimini bir vahşete kurban etlerinin koymak için getirilen poşetleri ise ceset torbası olarak tasvir etmektedir.⁸⁰ Hayvan haklarıyla ilgili kamuoyu oluşturmak, siyasi destek elde etmek ve kanunlarda ilgili düzenlemeleri sağlamak amacıyla kesimhanelerde ortaya çıkan uygunsuz görüntüler resim ve videolar şeklinde medyada sunulmaktadır. Aslında bu görüntüler incelendiğinde uyuşturularak kesim yapılan yerlerde de var olduğu görülmektedir.

Bazı Almanlar uyuşturulmadan kurban kesmeyi toplum yasalarına ve değerlerine uyumsuzluk ve saygısızlık, hayvanlara kötü davranma, savunmasız hayvanları acımadan işkenceye tabi tutma, gereksiz öldürme, katletme, merhametsizlik ve hatta suç olarak değerlendirmekteler.⁸¹

Çoğunluğu Hıristiyanlardan oluşan batı toplumlarında Hz. İsa’nın kendini feda etmesi kurban olarak kabul edildiği için kanlı kurbandan ziyade kansız kurbanın benimsenmesi İslam’daki kurban ibadetini anlama/anlayamama da rol oynadığını söylemek mümkündür.

Şunu da belirtmekte yarar var. Uyuşturulmadan kesim hakkındaki değerlendirmeler sadece kurban kesimine özel bir durum değil başka amaçlarla yapılan tüm kesimler için de geçerlidir. Ama bu konulardaki tartışmalar daha çok kurban bayramı öncesinde özellikle gündeme geldiği için Müslümanları ve kurban ibadetini yakından ilgilendirmekte ve etkilemektedir. Yaptığımız ankete katılan gayrimüslimlerin çoğunluğu (%63,2) da kurban için kesilen hayvanla başka amaçla kesilen hayvan arasında hayvan hakları açısından hiçbir fark olmadığı görüşünde iken %36,8’i fark olduğunu belirtmiştir.

Almanya’da uyuşturulmadan kesilen hayvan sayısı diğerlerine oranla çok az olduğu için bunu gerekçe göstererek Müslümanlara saldırmak büyük bir haksızlık ve gerçeği çarpıtmak olur⁸² diyenlerin sayısı az değildir. Çünkü dünyada kesilen hayvanlar arasında kurban oranı sadece % 1,6 kadardır.⁸³

Ayrıca gerek bayıltma cihazlarının iyi çalışmaması, çalışanların tecrübesizlikleri ve de bayıltma işlemlerinin birkaç kez uygulanması geleneksel yöntem kadar hayvanların acı çekmesine neden olmaktadır. Hayvan hakları kuruluşu Petra üyesi Edmund Hafetbeck ülkedeki

⁷⁸ APA OTS, “Schächtfest Kurban Bayrami beginnt morgen wieder”.

⁷⁹ Perspektif, “Helal Kesim Ve Odak Noktasındaki Müslümanlar” (01 Mart 2022).

⁸⁰ Tierschutzbeirat, “Toleranz beim Thema Schächten?”.

⁸¹ Martina ve Jürgen Gerlach, *Kurban Kesmekle İlgili DİTİB’e Şikâyet Mektubu* (Köln: Diyanet İşleri Türk İslam Birliği, 2018), 1-2; Das Erste, “Ist Schächten Tierquälerei?”.

⁸² Peta, “Schächten: Was steckt wirklich dahinter?” (Erişim: 14 Nisan 2022).

⁸³ Yünni Sezen, *Kurban ve Din* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2004), 16.

düzenli kesimhanelerde yüz binlerce hayvanın başarısız bayılma nedeniyle uyuşturulmadan kesildiğini söylemektedir. Bunların oranı domuzlarda %3,3 ile %12,5, sığırlarda %4 ile %9 arasındadır. Bunlar yetersiz sersemletilerek kesilmiştir.⁸⁴ Hayvan hakları savunucuları uyuşturulsun uyuşturulmasın tüm hayvan kesimlerinin bir katliam olduğunu düşünmektedirler.⁸⁵ Almanya’da yapılan bir ankete göre uyuşturulmadan kesimin hayvanlara işkence ve onlar için daha kötü olduğu görüşüne sahip olanların oranı yüzde 60’dır.⁸⁶ Ayrıca hayvanlar kesilmeden önce uyuşturulsalar dahi kesim esnasında acı çekmektedirler. Dolayısıyla hayvanların acı çekmesini Müslüman ya da Museviler için sorun haline getirmek gerçeği çarpıtmaktan başka bir şey değildir.⁸⁷

Bu arada şunu da belirtmekte yarar var. Yahudiler de uyuşturulmadan kesim yapmaktadırlar. Ancak medyada onlardan çok Müslümanların hedefte olması da ayrıca dikkat çekici ve düşündürücüdür. Bir çifte standart olduğunu göstermektedir.

Bazı aileler çocuklarının uyuşturulmadan kesilen hayvanların etlerini yememeleri için gayret göstermiş, bu tür etleri kullanan müessesleri protesto etmişler ve çocuklarını bu gibi kurslara göndermeyeceklerini ifade etmişlerdir.⁸⁸

Almanya’da hem insan hakları açısından din özgürlüğü hem de hayvan haklarını koruma yasaları garanti altına alınmıştır. Bu iki hakkın korunması bir tartışmaya neden olmuştur. Din özgürlüğü mü yoksa hayvan haklarının korunması mı? Burada yasa koyucular istisnai izin uygulamasıyla din özgürlüğünü öncelediğini ortaya koymaktadırlar. Bu durum ise hayvan hakları savunucularını ciddi anlamda rahatsız etmekte ve buna karşı çıkmalarına neden olmaktadır. Hayvan hakları kullanılarak Müslümanlara ve onların kurban ibadetine karşı çıkmak için ortaya konan gerekçelerin objektif ve tutarlı olmadığı görülmektedir. Eğer öyle olsaydı hayvanların tamamen kesimine karşı çıkılması gerekirdi. Ayrıca Yahudiler için tanınan istisna izne de aynı tepki gösterilmeliydi. Burada bir çifte standart olduğu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca bu tartışmaların özellikle kurban bayramı öncesinde yapılması ve özellikle üslup, kullanılan ifadelerin ağır olması ve medyada sunulan resim ve videolar Müslümanlar aleyhine bir kamuoyu oluşturma çabasını akla getirmektedir. Bu konu siyasi bir çıkar aracı olarak kullanılmakta ve belli bir kesimin aleyhine olacak şekilde istismar edilmektedir.

2.4. İslamofobi Açısından

İslamofobi, İslam’a karşı önyargı ve Müslüman azınlığa karşı gösterilen ırkçılık şeklinde anlaşılabilir.⁸⁹ Bu bakış açısının Müslümanlara karşı olumsuz tutumlar, ayrımcılık, fiziksel rahatsızlık ve medyadaki iftiralar, sözlü ve fiziksel saldırganlık eylemleri gibi bazı davranış biçimlerinin kaynağı olduğu görülmektedir.⁹⁰ Bu korkunun birçok tarihi, kültürel ve psikolojik nedenleri bulunmaktadır. Burası yeri olmadığı için bunlara girmeye gerek yoktur. İslamofobi

⁸⁴ Die Zeit, “Die Tiere sind ihnen egal” (Erişim: 23 Nisan 2022).

⁸⁵ Lifeverde.de, “Schächtung: Gottesfurcht oder Tierquälerei?” (Erişim: 25 Mayıs 2022).

⁸⁶ Gutefrage, “Ist Halal Schlachtung (Islam) Tierquälerei bzw. extrem schlimm für die Tiere?” (Erişim: 2 Nisan 2022).

⁸⁷ Die Zeit, “Die Tiere sind ihnen egal” (Erişim: 23 Nisan 2022).

⁸⁸ (RB,4 Mayıs 2022).

⁸⁹ Rachel A. D. Bloul, “Anti-discrimination Laws, Islamophobia, and Ethnicization of Muslim Identities in Europe and Australia”, *Journal of Muslim Minority Affairs* 1/28 (Nisan 2008), 10.

⁹⁰ Necmi Karlı, “İslamofobi’nin Psikolojik Olarak İncelenmesi”, *Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 13/1 (Haziran 2013), 81.

ABD ve AB ülkelerinde de mevcuttur ve özellikle 11 Eylül 2001'den sonra bu daha da artmış ve artmaya devam etmektedir. Bu korkunun Müslümanlar üzerinde olumsuz manada sosyolojik, psikolojik ve ekonomik etkileri olabilmektedir.⁹¹ Etki yönünü kaygı, rahatsızlık, dehşet ve sinirlilik gibi sonuçlarda görmek mümkündür.⁹² Hatta bazı Müslümanlar korku, stres ve tedirginlik, özellikle kötü muamele, ırkçılık ve ayrımcılık korkusu yaşayabilmektedir.⁹³ Bu yüzden bazı Müslümanlar ismini değiştirmekte ve başörtüsü gibi bazı uygulamaları terk ettikleri⁹⁴ görülmektedir. AB ülkelerinde de yasalar ve çeşitli yaşam alanlarında bu korkuyla hareket edildiği gözlemlenebilmektedir. Çıkan yasalarda ya da bu yasaların uygulanmasında ön yargı ve çifte standartlar olduğu göze çarpmakta ve son zamanlarda bu daha fazla artmaktadır. Bu durum Müslümanlarda kanunun kendilerini korumadığı hissini oluşturmakta ve onların marjinalleşmeye kayma ihtimalini artırmaktadır.

Bu zihni arka plana sahip batıda şiddet ile kurban arsında bir ilişki kurulmaya çalışılmıştır.⁹⁵ Bazı batılı bilim insanları ise aksini düşünmektedir. Örneğin George Bataille ve Erich Fromm gibi bazı bilim insanları ise kurbanı öldürme ve yok etme olarak görmediği için aynı kanaatte değildir. Onlar kurbanı bir verme ve kutsala bağlılık olarak kabul ederler.⁹⁶ Ülkemizde de bazı yazarlar kurbanın şiddeti körüklediğini⁹⁷ söylerken bazıları insandaki şiddet duygusunu törpülediğini ifade etmişlerdir.⁹⁸ Ancak yapılan anketlerde usulüne uygun ve hayvana eziyet etmeden kesilen kurbanın şiddet olmadığı fikrinin ortaya çıktığı görülmektedir.⁹⁹ Bu araştırmada kurbanın insanları şiddete teşvik etmediği aksine cana kıymaktan kaçınma bilincini oluşturduğu görülmüştür.¹⁰⁰ Aslında davranışların şiddet olarak algılanmasında inanç ve geleneklerin oldukça önemli rolü vardır.¹⁰¹

Bireysel kurban kesimine getirilen kısıtlama ve engellemeler gayrimüslimler tarafından Müslüman düşmanlığı olarak algılanmaktadır.¹⁰² Fransa'da çiftçilerden kurbanlık hayvan satın alan Müslüman bir birey ve satış yapan çiftçilerin ırkçı komşuları tarafından şikâyet edildiği bu nedenle çiftçilerin satış yapamadıkları ifade edilmektedir.¹⁰³ Bu şikâyette yerli çiftçinin şikâyet eden kişiyi ırkçı olarak nitelendirmesi dikkat çekmektedir.

Bazı Almanlar kurban ibadetinin radikalizmin temelini ve başlangıcını oluşturduğunu düşünmektedir. Onlara göre uyuşturulmadan kesilen savunmasız ve ceza gerektirmeyen hayvan-

⁹¹ Alice Aslan, *Islamophobia in Australia* (Sydney: Agora Press, 2009), 6.

⁹² Sherman A. Lee, Jeffrey A. Gibbons, John M. Thompson, Hussam S. Timani, "The Islamophobia Scale: Instrument Development and Initial Validation", *The International Journal for the Psychology of Religion*, 2009, 19/94.

⁹³ Qulsoom Inayat, *Islamophobia and the Therapeutic Dialogue: Some Reflections, Counselling Psychology Quarterly*, September 2007; 20(3), 289.

⁹⁴ Fatih Okumuş, "Avrupa'da İslamofobi ve Mabadi", *Batı Dünyasında İslamofobi ve Anti-İslamizm*, ed. Kadir Canatan, Özcan Hıdır (Ankara: Eskiyei Yayınları, 2007), 27.

⁹⁵ Bk. Grard, Rene, *Kutsal ve Şiddet*, çev. Necmiye Alpay (İstanbul: Kanat Yay, 2003), 1-53.

⁹⁶ Jill Robbins, "Sacrifice" *Critical Terms For Religious Studies*, ed. Mark C. Taylor (Basım Yeri (?): The University of Chicago Press, 1998), 290; Erich Fromm, *İnsandaki Yıkıcılığın Kökenleri*, çev. Şükrü Alpogut (İstanbul: Payel Yay., 1985), 2/9.

⁹⁷ Bekir Coşkun, "Dana Yazısı..." *Hürriyet* (22 Ocak 2005).

⁹⁸ Ali Murat Daryal, *Kurban Kesmenin Psikolojik Temelleri* (İstanbul: Doğu Matbaası, 1980), 16-100.

⁹⁹ Özer Çetin, *Kurban İle İlgili İnanç Ve Tutumlar* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, Doktora Tezi), 210.

¹⁰⁰ Çetin, *Kurban İle İlgili İnanç ve Tutumlar*, 215-217.

¹⁰¹ Elisabeth Copet-Rougier, "Başsız Bir Toplumda Görünen ve Görünmeyen Şiddet", *Antropolojik Açından Şiddet*, çev. Dilek Hattatoğlu (İstanbul: Ayrıntı Yayınevi, 1989), 90.

¹⁰² Euronews, "Fransa'da Müslümanlar Kurban İbadetini Nasıl Yerine Getiriyor".

¹⁰³ Euronews, "Fransa'da Müslümanlar Kurban İbadetini Nasıl Yerine Getiriyor".

lar işkence görür ve katledilirse çekingencilik sınırı kalkar. Bu durumu katillere benzetmişlerdir. Caniler, katiller ve teröristler öldürecekleri insanları seçmeden önce hayvanlar üzerinde talim yaptıklarını beyan etmişlerdir.¹⁰⁴ Başka bir sosyal medya kullanıcısı yaptığı yorumda şunu dile getirmektedir: “Bugün hayvanlar, yarın kadınlar ve sonra biz. Durdurun İslam’ı.”¹⁰⁵ Hatta bu düşmanlığı o kadar ileri götürmektedirler ki bayılılmadan kesilen hayvanın kesim esnasındaki stres ve şiddetin hayvanın kanına karıştığı ve dolayısıyla bu eti yiyen kişiye fiziksel ve ruhsal olarak bu stres ve şiddetin geçtiğini, bu nedenle Berlin’deki birçok suçu Müslümanların bu yüzden işlediklerini ileri sürebilmişlerdir.¹⁰⁶ Yaptığımız ankette ise bu iddialar desteklenmektedir. Kurbanın toplumda bir korku oluşturduğuna katılanların oranı %31,8 iken katılmayanların oranı %45,5’tir. Kararsızların oranı ise %22,7’dir. Bu oranlar ağırlıklı olarak bir korku oluşturmadığı yönünde ise de bir kafa karışıklığının olduğuna da işaret etmektedir.

Almanya’da Müslümanların helal kesimi için boğazlamak anlamına gelen “schächten” kelimesinin kullanılması da bir ön yargı ve olumsuzluk içermektedir. Bu kelime Yahudilere yönelik propaganda faaliyetlerinde oldukça olumsuz manada kullanılmıştır. Özellikle Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi (NSDAP)’nin Der Stürmer dergisi Yahudilerin Pesah bayramında Hristiyançocuklarını kurban ettiklerini iddia etmiş ve bu kelimeyi kullanmışlardır.¹⁰⁷ Birçok Alman basını da katliam anlamına gelen bu kavramı kullanmışlardır.¹⁰⁸

Avrupa Adalet Divanı’nın (EuGH), İslam’a uygun etlere organik sertifika vermemesi de popülizm ve islamofobiden kaynaklanan siyasi bir karar olarak Müslümanlar tarafından algılanmıştır.¹⁰⁹

Başka türlü hayvanlara yapılan eziyetlerin gündeme getirilmeyip sadece İslami usullere göre kesimin gündeme getirilmesini gerekçe göstererek İslam düşmanlığını hayvan haklarını kullanarak gerçekleştirdiklerini savunanlar olduğunu da söylemek gerekir.¹¹⁰ Uyuşturulmadan kesime karşı çıkanların bu tavırları bazı Müslümanlar tarafından yabancı düşmanlığı olarak algılanmaktadır.

Aşırı sağcı parti AfD Alman federal mahkemesinin 2002 yılında almış olduğu dini cemaatler için dini gerekçelerle hayvanı bayılılmadan kesebilecekleri istisnai izin uygulamasının tamamen iptal edilmesini talep etmektedir. Acil durumlarda ya da kümes hayvanlarının kesimine de hayvan koruma yasası istisnalar getiriyor fakat ne bu parti ne de diğer sağ partiler bunlara karşı çıkmıyor. Dini gerekçelerle istisnai kesim iznine karşı çıkıyorlar ki bu da bir çifte standart, din özgürlüğüne karşı çıkma ve yabancı düşmanlığıdır. Kassel Üniversitesinde hayvan ve insan ilişkileri profesörü Mieke Rocher’e göre böyle kesime karşı çıkmanın tarihi çok eskilere ve Yahudi karşıtlığına dayanır. Bu amaçla Nasyonal sosyalistler 1933 yılında istisna olmayan hayvan kesim yasası çıkarmışlardır. Günümüzde de bu Müslüman karşıtlığından kaynaklanmaktadır,¹¹¹ demektedir.

¹⁰⁴ Martina ve Jürgen Gerlach, *Kurban Kesmekle İlgili Ditib’e Şikâyet Mektubu*, Köln: Diyanet İşleri Türk İslam Birliği, 1-2.

¹⁰⁵ @InesWagenknecht, “@AfD_Bayernadlı kişiye yanıt olarak”, *Twitter*, (11 Nisan 2018, 10:59).

¹⁰⁶ Pi-news.net, “Schächten ist Tierquälerei” (Erişim: 21 Mayıs 2022).

¹⁰⁷ Perspektif, “Helal Kesim ve Odak Noktasındaki Müslümanlar”.

¹⁰⁸ Das Erste, “Ist Schächten Tierquälerei?”.

¹⁰⁹ Perspektif, “Helal Kesim ve Odak Noktasındaki Müslümanlar”.

¹¹⁰ @JxstanEarthling, “@AfD_Bayernadlı kişiye yanıt olarak”, *Twitter* (11 Nisan 2018, 08.08).

¹¹¹ Die Zeit, “Die Tiere sind ihnen egal”.

Batı toplumlarında genel anlamda bir İslam korkusu olduğu göze çarpmaktadır. Bu durum Müslümanları birçok açıdan olumsuz etkilemektedir. Ruhsal ve fiziksel etkilenmenin yanında hem bireysel hem de toplumsal yaşamlarına olumsuz etki yapmaktadır. Kurban ibadeti de İslam karşıtlığı eğiliminde olanların kullandıkları bir kanıt olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle siyasi partiler ve aşırı diğer gruplarda hayvan hakları bahane edilerek bu çaba görülebilmektedir. Dolayısıyla bu durum hem kanunlara hem de sosyal yaşama etki etmektedir.

Hatta durum daha ileri götürülerek birçok suçun temelinde kurban ve uyuşturulmadan hayvan kesiminin yattığı iddia edilebilmektedir. Medya da Müslümanları dışlayan, kötü gösteren ve hakaret içeren ifade ve görüntülere yer verilebilmektedir. Gayrimüslimler medyada çıkan bu olumsuz haberlerin Müslüman imajına olumsuz etki yaptığını düşünmektedirler. Yaptığımız ankete göre bu görüşte olanların oranı %71,4'tür. Bu ve benzeri haberler toplumda Müslüman ve kurban ibadetine karşı bir ön yargının oluşmasına neden olmaktadır. Nitekim toplumda kurbanla ilgili bir ön yargının olup olmadığı sorusuna gayrimüslimlerin %61,9'u evet cevabını verirken %19'u bu görüşe katılmadığını beyan etmiştir.

Bütün bunlar Müslümanların bir korku ve stres yaşamalarına, kanunun kendisini tam olarak koruyamadığı hissine kapılmalarına ve dolayısıyla toplumdan soyutlanmalarına ve belki de uç gruplar oluşturmalarına neden olabilmektedir. Sosyal ve dini yaşamda özgür olmadıklarını düşünerek bazı dini uygulamaları terk etmek zorunda kalabilmektedirler.

2.5. Özgürlükler Açısından

Almanya'da din özgürlüğü anayasal olarak güvence altına alınmıştır.¹¹² Ancak hayvan hakları da aynı şekilde güvence altına alınmıştır. Sorun Müslümanların kurban kesimini hayvan hakkı değil dinin gereği bir uygulama olduğu görüşünde iken bazı Almanların bunun hayvan katliamı ve hayvanlara eziyet olarak görmeleridir. Sorunun temel nedeni buradan kaynaklanmaktadır. Bu nedenlerden dolayı kurban bayramı döneminde Müslüman dernekleri Vegan aktivistlerin tepkileriyle karşılaşmaktadır.¹¹³ Yaptığımız ankette Almanya'da gayrimüslimlerin %71,4'ünün herkesin bu ibadeti yaşadığı ülkede özgürce yerine getirebilmesi gerektiği kanaatinde. %23,8 görüş belirtmezken %4,8'i sadece Müslüman ülkelerde uygulanmalıdır demektir. Kesinlikle yasaklanmalıdır diyen hiç kimse olmamıştır. Gayrimüslimlerin inananların bu ibadeti özgürce yerine getirip getiremediği noktasındaki görüşleri ise biraz karışık gözükmektedir. Özgürce yerine getirebildiklerini söyleyenlerin oranı %45,5 iken getiremediklerini ifade edenlerin oranı %54,5'tir. Çoğunluk özgürce yerine getirilemediği kanaatinde.

Hayvan haklarını koruma yasası çerçevesinde gerek şoklu kesim gerekse diğer zorlaştırıcı unsurların devam etmesi ve bu konuda Müslümanların taleplerinin dikkate alınarak çözüm bulunamaması bu inanç mensupları tarafından din özgürlüğünün kısıtlanması olarak algılanmaktadır. Gayri Müslimlerin de bu kanaatte oldukları görülmektedir. Anketimize katılanların %66,7'si bu ibadet için yasal engel bulunduğu kanaatinde. Kararsızların oranı ise %23,8'dir. Bununla birlikte toplam oran %90,5'e ulaşmaktadır. Aslında bu yasal engel kesimle ilgili olmasına rağmen kurban ibadetiyle ilgili bir engel olarak algılandığı görülmektedir.

¹¹² (GG, 2012).

¹¹³ Euronews, "Fransa'da Müslümanlar Kurban İbadetini Nasıl Yerine Getiriyor".

Müslümanlardan bazılarının getirilen kısıtlamalar karşısında kaçak kesime yöneldikleri¹¹⁴ de görülmektedir. Çiftçilerden temin edilen hayvanlar ya çiftçi izin verirse çiftlikte yoksa birey kendi bahçesinde kesim yapabilmektedir.¹¹⁵

Müslüman toplumların sözcüleri başta ırkçı söylemlere sahip olan Afd (Alternative für Deutschland) olmak üzere İslami usullere göre kesim izinlerinin yasaklanması ile ilgili yasal düzenleme taleplerini inanç özgürlüğü karşıtlığı olarak değerlendirmektedirler.¹¹⁶

Kesim izni olayının azınlık haklarıyla da alakalı olduğu görüşünde olanlar vardır. Bu haklara karşı çıkmanın azınlık haklarına karşı çıkmak olacağı, dolayısıyla Nazilikle suçlanma endişesi doğuracağı için birçok politikacının buna karşı çıkmadığı da ifade edilmektedir.¹¹⁷

3. Ehl-i Kitab'ın Kurban Algısının Müslümanlara Etkisi ve Müslümanların Tepkileri

Davranışlara anlam kazandırdığı için¹¹⁸ dini olsun veya olmasın çevre oldukça önemlidir.¹¹⁹ Dini davranışların motivasyonunda¹²⁰ inanç ve tutumların kazanılması ve sürdürülmesinde de çevre önemli rol oynamaktadır.¹²¹ Bu durum kurban ibadeti içinde geçerlidir. Bu anlamda Müslümanların çocuklarının bu ibadeti yaşayarak algılamaları bu tutumu oluşturmaları açısından önemli rol oynarken bundan mahrum kalmaları da davranışı algılama ve benimseme noktasında eksikliğe neden olmaktadır. Bazı Müslümanlar çocukları unutmamasın diye kurbanlarını özellikle buldukları yerde kesmeyi tercih ettiklerini ifade etmektedirler.¹²²

Ayrıca yaşanan çevredeki basın, medya ve toplumda kurban ibadetiyle ilgili olumsuz bilgi ve tutumlarda gelecek nesillerin bu ibadete bakışlarını olumsuz etkilemektedir.

Yukarıda değindiğimiz Aşağı saksonya eyaletinde başlatılan kurban karşıtı kampanyaya Müslümanlar tepkilerini göstermiş ve lokallere ve cami derneklerine yapıştırılan afişler Hannover Müslüman Topluluğu tarafından Naziler zamanında Yahudi dükkânlarına yapıştırılan Davut yıldızına benzetilerek eleştirilmiştir. Polis ise afişlerin Müslüman karşıtı ve ırkçı bir içerik taşımadığını belirtmiştir.¹²³

Helal kesim ve kurban kesimi konusunun fazlaca gündemde tutulması Müslümanları rahatsız etmektedir. Artık bayılmadan kesim konusu üzerinde her yıl yeniden daha fazla konuşulmasını istememektedirler.¹²⁴

¹¹⁴ MDR, Mittel Deutscher Rundfunk) Fakt, "Verschließen die Behörden die Augen vor Tierquälerei?" (Erişim 13 Mayıs 2021).

¹¹⁵ Euronews, "Fransa'da Müslümanlar Kurban İbadetini Nasıl Yeriine Getiriyor".

¹¹⁶ Amerika'nın Sesi, "Almanya'da Helal Kesim Tartışması".

¹¹⁷ Das Erste, "Schächten".

¹¹⁸ T.Clifford Morgan, *Psikolojiye Giriş*, çev. Hüsnü Arıcı vd. (Anakara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1981), 332.

¹¹⁹ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi* (Ankara: T.D.V. Yayınları, 1993), 118.

¹²⁰ Hüseyin Peker, *Din Psikolojisi* (İstanbul: Çamlıca Yay., 2003), 76.

¹²¹ Hood Jr., Ralph, W. -Spilka, Bernard-Hunsberger, Bruce-Gersuch, Richard, *The Psychology of Religion: An Amprical Approach* (New York: The Guilford Press, 1996), 72-105.

¹²² Hürriyet, "Alman komşularımıza da İkrâm Ediyoruz" (Erişim: 26 Şubat 2022).

¹²³ Perspektif, "Almanya Aşırı Sağcı Afd'den Kurban Kesimini Hedef Alan Kampanya".

¹²⁴ Das Erste, "Ist Schächten Tierquälerei?".

Bireysel kurban kesimine getirilen kısıtlama ve engellemeler Müslüman düşmanlığı olarak algılanmaktadır.¹²⁵ Örneğin Müslümanlar ve Yahudiler yukarıda belirtilen İslami usullere göre kesilen etlere organik sertifika verilmemesi şeklindeki Avrupa Adalet Divanı'nın vermiş olduğu kararı şiddetle eleştirmişlerdir. Bunun din özgürlüğüne aykırı ve ayrımcılık olduğunu belirtmişlerdir.

Ayrıca hayvan haklarından yola çıkarak kurban eleştirileri Müslümanlar tarafından kendilerini geri kalmış, vahşi ve kültürsüz kimseler olarak topluma sunma olarak algılanmaktadır. Bir algı girişimidir. Kurban kesimine tepki gösterenler başka hayvan hakkı ihlallerine aynı tepkiyi göstermemektedirler.¹²⁶

Helal kesim noktasındaki tartışmalar ve toplumda oluşturulan psikoloji bazı bireylerin davranış değişikliğine de neden olmaktadır. Bu nedenle Müslümanların et tüketimini daha fazla azalttıkları ve tedarikçilerini sorguladıkları, onlara karşı güvenlerinin sarsıldığı ve bir kısmının et tüketimini tamamen bırakıp vejetaryenliğe yöneldiği de görülmektedir.¹²⁷

Usulüne uygun kesimin yasaklanması, izin verilmemesi, resim ve videolarla medyada Müslümanların aleyhine adeta propaganda yapılması Müslümanların kendilerini kötü hissetmelerine, dışlandıkları hissine kapılmalarına ve yaşadıkları topluma uyum sağlamaya direnç göstermelerine neden olmaktadır.

Bütün bunlar kendilerini kötü algılamalarına, moral ve motivasyonlarının zayıflamasına, kendilerini mutsuz hissetmelerine ve içinde yaşadıkları topluma aidiyet duygularının zayıflamasına neden olmaktadır.

Sonuç

Buraya kadar dile getirdiğimiz hususlardan, verdiğimiz örneklerden ve sınırlı sayıda yapabildiğimiz anket çalışmasından da anlaşılacağı üzere kurban ibadetinin bizzat kendisiyle alakalı olarak istisnai kişi ya da gruplar dışında gayrimüslimlerin kayda değer olumsuz bir bakış açısının veya bu ibadetin yerine getirilmesini zorlaştıracak kurumsal veya kişisel bir tepkinin ve uygulamanın olduğunu söylemek mümkün değildir. Bilakis her iki bayram günlerinde de devlet kurumları tarafından Müslümanlara yönelik yapılan ve yayınlanan tebrik ifadeleri, Katolik ve Protestan kilise üst kuruluşlarının düzenli olarak Müslüman dini cemaatlerine gönderdikleri tebrik mektupları, gerek Ramazan ayı orucu ve bayramının gerekse Kurban ibadeti ve bayramının gayrimüslimler tarafından bilindiğinin, tanındığının ve İslam'ın bir ibadet çeşidi olarak kabul edildiğinin bir göstergesidir. Sorunun daha ziyade hayvan kesim şekliyle ilgili olduğu görülmektedir.

Batı insanı üzerine önemli etkiye sahip medyanın Müslümanları ve İslam'ı olumsuz göstermek için hayvan haklarının bir araç olarak kullanıldığı görülmektedir. Uyuşturulmadan hayvan kesimi üzerinden genel olarak sadece kurban ibadeti değil aynı zamanda İslam da eleştirilmekte ve toplum nezdinde ilkel, şiddet içeren ve gerici bir anlayış olarak sunulmaktadır.

Birçok AB ülkesinde olduğu gibi Almanya'da da yukarıda dile getirilen engelleyici unsurlar nedeniyle kurban ibadeti toplum yaşamı içerisinde istenildiği gibi gerçekleştirilememek-

¹²⁵ Euronews, "Fransa'da Müslümanlar Kurban İbadetini Nasıl Yerine Getiriyor".

¹²⁶ Deutsche Welle, "ND: AfD'nin Kurban Bayramı eleştirisi demagoji" (Erişim: 13 Şubat 2022).

¹²⁷ Perspektif, "Helal Kesim ve Odak Noktasındaki Müslümanlar".

tedir. İngiltere gibi ülkelerde kurban ibadeti doğrudan uygulanamamakta et kesip dağıtılamamaktadır.¹²⁸ Bunun sonucu olarak da kurban ibadetinden hedeflenen sosyal amaçların gerçekleştiği tam olarak gözlemlenememektedir. Dolayısıyla bu ibadeti yerine getiren Müslümanlar kestikleri kurban etlerini çevrelerindeki komşu, evsiz, fakir, öğrenci vb. kimselere daha fazla ikram ederek iletişim, tanışma, dayanışma ve kaynaşma hedeflerini gerçekleştirmelidirler. Bu hedeflerin gerçekleştirileceği şekilde kurban ibadetinin önündeki engeller kaldırılmalı ve uygun ortamlar sağlanmalıdır.

Kurban ibadetini bizzat katılarak yerine getirmekle vekâleten kestirme arasında önemli duyuşsal farklar söz konusu olmaktadır. Kurban ibadetini yerine getirmeye sevk eden arınma, korunma, minnettarlık, fedakârlık, Allah'ın sevgisini kazanma, ölümü hatırlama, yardımlaşma vb. duyguların yoğun bir şekilde yaşanamaması durumu ortaya çıkmaktadır. Bu duyguları yaşamakla yaşayamamak arasındaki fark kişinin iç dünyasında ferahlık, mutluluk ve de rahatlatma ya da aksi duyguların ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Almanya'da önemli bir sayıya sahip olan Müslümanlar, gayrimüslimlerin bir kısmı tarafından kurban ibadetine direk ya da dolaylı olarak gösterilen olumsuz algı ve tavırlar nedeniyle derinden etkilenmekte, kendilerini mutsuz, huzursuz hissettikleri ve içinde yaşadıkları topluma güvenlerinin sarsıldığı görülmektedir. Kendilerine ve değerlerine ön yargılı davranıldığı kanaatini oluşturmaktadır. Bu durum toplumsal uyumun önünde bir engel oluşturmakta ve bu bireylerin toplum dışına itilmelerine neden olmaktadır.

Yapılması gereken ise hem din özgürlüğünü muhafaza etmek hem de hayvan haklarını gözetmeye yönelik tedbirleri uygulamaktır. Bununla beraber normal olan uygulamalar içerisinde sadece Müslümanların uygulamalarını ele alıp olumsuz algı oluşturmaktan vazgeçme sorumluluğunu medya ve yetkililer göstermelidir. Müslüman bireyler de kurban ibadetlerini yerine getirirken bu olumsuzlukların oluşturulması ve istismar edilmesine fırsat verecek davranışlardan uzak durmalıdır.

Sonuç olarak kurban ibadeti yerine getirilirken genel anlamda AB ülkelerinde özel olarak ise Almanya'da yasal ve resmi makamlar açısından temelde bir engelle karşılaşmadıkları görülmüştür. Bununla birlikte bazı aşırı grup veya bireyler tarafından ve özellikle de hayvan hakları savunucuları tarafından kurban ibadetini bizzat kendisine değil kesim şekline karşı çıkıldığı görülmüştür. Bazen de bu tepkiler yabancı veya İslam düşmanlığı şekline dönüştüğü müşahade edilmiştir.

Almanların anayasalarında ve yasalarında din özgürlüğü ve hayvan hakları garanti altına alınmıştır. Bu durum hayvan kesiminde bu iki hakkın korunmasının hangisinin öncelikli olduğu ya da nasıl uzlaştırılması gerektiği tartışmasını beraberinde getirmiştir. Bu tartışmalar kurban ibadetine de yansımıştır. Neticede çeşitli yasal düzenlemelerle her iki hakkın da azami korunması hedeflendiği görülmüştür.

Gayrimüslimlerin kurban ibadetinin anlamı, mahiyeti ve amaçlarını görebildikleri toplumsal yönünü fark ettikleri, bir ibadet olarak Müslümanlar açısından ne ifade ettiğinin farkın-

¹²⁸ Abdulkerim Vekil, Mübarek Kurban, "Gayrimüslim Ülkelerde Yaşayan Müslümanlarda Kültür Dönüşümü", *Uluslararası Kurban Sempozyumu* (İstanbul: Bayrampaşa Belediyesi, 2007), 169.

da oldukları tespit edilmiştir. Hayvan hakları açısından çeşitli tartışmaların olduğu, islamofobi ve özgürlükler yönünden farklı bakış açılarının varlığı dikkatleri çekmektedir.

Bu tartışmalar ve özellikle konunun istismar edilmesini sağlayan aktiviteler Müslümanların bu ibadeti yerine getirmelerinde alternatif yollar aramalarına neden olurken psikolojilerini de olumsuz etkilediği ve yeni davranış kalıpları geliştirdikleri gözlemlenmektedir.

Bu bulgu ve sonuçların anlamı şudur. Gayrimüslimlerin kurban ibadetinin ne olduğu konusunda yeterli bilgiye sahip oldukları, toplumda meydana getirdiği sosyal etkinin farkında olduğu, yerine getirilmesi noktasında bir engel bulunmadığı, yasal mevzuata uyulması gerektiği, uç gurupların istismar çabalarının olduğu ve bu durumun Müslümanlar tarafından oldukça negatif algılandığı ve psikolojilerini etkilediği görülmektedir.

Son olarak şunu belirtmekte yarar var. Almanya’da yaşayan tüm gayrimüslimlerin incelediğimiz alanlarla ilgili bakış açılarının aynı olmadığı, farklı bakış açılarının mevcut olduğu görülmektedir. Bu nedenle her alanda mutlak manada bir genelleme yapmanın imkânsız olduğu ve doğru olmayacağı söylenebilir.

Kaynakça

- @InesWagenknecht. “AfD_Bayern adlı kişiye yanıt olarak”. Twitter. 11Nisan 2018, 10:59. (Erişim: 4 Nisan 2022). <https://mobile.twitter.com/InesWagwnknecht/status/984159013729430744>.
- Aktürk, Şener. “Siyasal Mühendislik ve Avrupa’da Dindar Muhafazakâr Müslümanların Dışlanması”. *Seta*. (Erişim: 2 Mart 2022). <https://www.setav.org/rapor-siyasal-muhendislik-ve-avrupada-dindar-muhafazakar-muslumanlarin-dislanmasi/>
- Amerika’nın Sesi. “Almanya’da Helal Kesim Tartışması”. (Erişim: 19 Ağustos 2022). <https://www.amerikaninsesi.com/a/almanya-da-helal-kesim-tartismasi/5047836.html>.
- APA ots. “Schächtfest Kurban Bayrami beginnt morgen wieder”. (Erişim: 2 Nisan 2022). https://www.ots.at/presseaussendung/OTS_20220708_OTS0074/schaechtfest-kurban-bayrami-beginnt-wieder-morgen-bild.
- Araslı, Altan. *Avrupa’da Türk İzleri-1*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001.
- Aslan, Alice. *Islamophobia in Australia*. Sydney: Agora Press, 2009.
- Auswärtiges Amt. “Eid el Adha”. Twitter. 11 Ağustos 2019, 6:00. (Erişim: 24 Mayıs 2022). <https://twitter.com/auswaertigesamt/status/1160566543505190913>.
- Bardakoğlu, Ali. “Kurban”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 26/436-440. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Bezirsgamt Charlottenburg Wilmersdorf, “Das Islamische Opferfest”. (Erişim: 4 Mart 2022). <https://www.berlin.de/ba-charlottenburg-wilmersdorf/aktuelles/pressemitteilungen/2021/pressemitteilung.1107859.php>
- Copet-Rougier, Elisabeth. “Başsız Bir Toplumda Görünen ve Görünmeyen Şiddet”. *Antropolojik Açından Şiddet*. çev. Dilek Hattatoğlu. İstanbul: Ayrıntı Yayınevi, 1989.
- Coşkun, Bekir. “Dana Yazısı...” *Hürriyet*. (Erişim: 22 Ocak 2005). <https://www.hurriyet.com.tr/dana-yazisi-290596>.

- Cp, Code Penal, Fransa: Fransa Meclisi, 1990. (Erişim: 5 Nisan 2022). https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006070719?etatTexte=VIGUEUR&etatTexte=VIGUEUR_DIFF.
- Çetin, Özer. *Kurban İle İlgili İnanç Ve Tutumlar*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, Doktora Tezi.
- Daryal, Ali Murat. *Kurban Kesmenin Psikolojik Temelleri*. İstanbul: Doğu Matbaası, 1980.
- Das Erste. “Ist Schächten Tierquälerei?”. (Erişim: 28 Mart 2022). <https://www.swr.de/report/ist-schaechten-tierquaelerei/-/id=233454/did=3728026/nid=233454/1qroavm/index.html>
- Deutsche Welle. “ND: AfD'nin Kurban Bayramı eleştirisi demagoji”. (Erişim: 13 Şubat 2022). <https://www.dw.com/tr/nd-afd-nin-kurban-bayram%C4%B1-ele%C5%9Ftirisi-sadecce-demagoji/a-50002947>.
- Deutscher Tierschutzbund E.V. Schächten. (Erişim: 24 Nisan 2022). <https://www.tierschutzbund.de/information/hintergrund/landwirtschaft/schaechten/>
- Deutsches Tierschutz Buero. Schächten und Schlachten ist Tierquälerei. (Erişim: 4 Nisan 2022). <https://www.tierschutzbuero.de/schaechten-und-schlachten-ist-tierquaelerei/>
- Die Zeit. “Die Tiere sind ihnen egal”. (Erişim: 23 Nisan 2022). https://www.zeit.de/zett/politik/2021-01/rechte-parteien-tierschutz-schaechten-judentum-islam-verbot/seite-3?utm_referrer=https%3A%2F%2Fwww.google.de%2F
- Diriliş Postası. “Almanya'dan Müslümanlara Kurban Yasağı”. (Erişim: 23 Mayıs 2022). <https://www.postgazetesi.ch/almanyadan-muslumanlara-kurban-yasagi-7675h.htm>.
- Diyanet İşleri Türk İslam Birliği (DİTİB). (Erişim: 10 Mart 2022). <https://www.ditib.de/default.php?id=13&lang=en>
- Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid er-Tebei el-Kazvini. *Sünenu İbn Mace*. thk. Muhammed Fuad Abdulkaki. Kahire: Darü İhyai'l-Türasi'l-Arabi, 1975/1395.
- Ebu Ahmed b. Muhammed eş-Şeybani, Ahmed b. Hanbel. *Müsnedü'l-İmam Ahmed b. Hanbel*. Cidde: Darü'l-Minhac, 2013/1433.
- Ende, Werner-Steinbach, Udo. *Der İslam in der Gegenwart*, München: C.H.Beck, 2005.
- Euronews. “Fransa'da Müslümanlar Kurban İbadetini Nasıl Yerine Getiriyor”. (Erişim: 27 Nisan 2022). <https://tr.euronews.com/2019/08/14/fransa-da-muslumanlar-kurban-ibadetini-nasil-yerine-getiriyor>.
- Faruk Şen-Martina Sauer. *İslam in Deutschland Einstellungne der Türkischstämmigen Muslime*. Essen: Zentrum für Türkeistudien 2006.
- Feyzli, Tahsin. *İslam'da ve Diğer İnanç Sistemlerinde Oruç-Kurban*. İstanbul: MEB. Yayınları, 1993.
- Fromm, Erich. *İnsandaki Yıkıcılığın Kökenleri*. çev. Şükrü Alpagut. İstanbul: Payel Yay., 1985, 2/9.
- Gerlach, Martina ve Jürgen. *Kurban Kesmekle İlgili Ditib'e Şikâyet Mektubu*, Köln: Diyanet İşleri Türk İslam Birliği, 2018.
- Grard, Rene. *Kutsal ve Şiddet*. çev. Necmiye Alpay. İstanbul: Kanat Yay., 2003.

- Grundschule Trier-Zewen. “Opferfest 2021 (Islamischer Feiertag)”. (Erişim: 21 Mart 2022). <http://grundschule-zewen.de/?s=opferfest>.
- Gutefrage. Ist Halal Schlachtung (Islam) Tierquälerei bzw. Extrem schlimm für die Tiere?. (Erişim: 2 Nisan 2022). <https://www.gutefrage.net/frage/ist-halal-schlachtung-islam-tierqua-elerei-bzw-extrem-schlimm-fuer-die-tiere>.
- Güç, Ahmet. “Kurban”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 26/ 433-435. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Gündüz, Şinasi. “Dinlerde Tanrıya Yakınlaşma Aracı Olarak Kurban”. *Uluslararası Kurban Sempozyumu*. İstanbul: Bayrampaşa Belediyesi, 2007.
- Haberler.com. “Almanya’da Müslümanlar Şoklu Kesim İstemiyor”. (Erişim: 14 Nisan 2022). <https://www.ha-ber.com/almanyada-muslumanlar-soklu-kesim-istemiyor/59532/>.
- handwerk.com. “Tierschutzgehtvor”. (Erişim: 12 Nisan 2022). <https://www.handwerk.com/tierschutz-geht-vor>.
- Hood Jr., Ralph, W. -Spilka, Bernard-Hunsberger, Bruce-Gersuch, Richard, *The Psychology of Religion. An Amprical Approach*, New York: The Guilford Press, 1996.
- Hökelekli, Hayati. *Din Psikolojisi*. Ankara: TDV Yayınları, 1993.
- Hürriyet. “Alman komşularımıza da İkrâm Ediyoruz”. (Erişim: 10 Şubat 2022). <https://www.hurriyet.com.tr/avrupa/alman-komsularimizda-ikram-ediyoruz-41299066>.
- Karşlı, Necmi. “İslamafobi’nin Psikolojik Olarak İncelenmesi”. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 13/1 (2013).
- Kenasarı, Orhan. “Din ve Dindarlık Tartışmaları Arasında Kurban”. *Uluslararası Kurban Sempozyumu*. İstanbul: Bayrampaşa Belediye Başkanlığı, 2007.
- Kızılkaya, Ali. “Almanya’da Kurban Tecrübesi”. *Uluslararası Kurban Sempozyumu*. İstanbul: Bayrampaşa Belediyesi, 2007.
- Kitab-ı Mukaddes*. İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 1995.
- Kleine Zeitung. “Tierquälerei: 18-Jähriger für illegales Schächten verurteilt”. (Erişim: 17 Nisan 2022). https://www.kleinezeitung.at/steiermark/5103334/Prozess-in-Graz_Tierqua-elerei_18Jaehriger-fuer-illegales.
- Landkreises Guenzburg. “İslamisches opferfest Regelungen zur Schlachtung”. (Erişim: 30 Nisan 2022). <https://landratsamt.landkreis-guenzburg.de/opferfest+regelungen>.
- Lifeverde. “Gottesfurcht oder Tierquälerei?”. (Erişim: 25 Mayıs 2022). <https://www.lifeverde.de/nachhaltigkeitsmagazin/gesellschaft/schaechtung-gottesfurcht-oder-tierqua-elerei>.
- MDR (Mittel Deutscher Rundfunk) Fakt. “Verschließen die Behörden die Augen vor Tierquälerei?”. 13 Mayıs 2022. <https://www.mdr.de/nachrichten/deutschland/illegales-schaechten-schlachten-ohne-betaeubung-100.html>.
- Mımı Kama. “Wieviel Qual ist in Halal-Fleisch?”. (Erişim: 17 Nisan 2022). <https://www.mimikama.at/aktuelles/wie-viel-qual-ist-in-halal-fleisch/>.
- Morgan, Clifford T. *Psikolojiye Giriş*. çev. Hüsni Arıcı v.d. Anakara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1981.

- Morgenpost. “Zahl-der-Muslime-in-Deutschland-deutlich-gestiegen”. (Erişim: 15 Nisan 2022). <https://www.morgenpost.de/politik/inland/article232162785/Zahl-der-Muslime-in-Deutschland-deutlich-gestiegen>.
- Narin, İsmail. *Kuran ve Sünnet Açısından Kurban İbadeti*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009.
- Okumuş, Fatih. “Avrupa’da İslamofobi ve Mabadi”. *Batı Dünyasında İslamofobi ve Anti-İslamizm*. ed. Kadir Canatan-Özcan Hıdır. Ankara: Eskiyei Yayınları, 2007.
- Özcan, Emin. “Avrupa’da Kurban Kesmenin Zorlukları ve Vekâletle Kurban Kesmeye Yöneliş”. *Uluslararası Kurban Sempozyumu*. İstanbul: Bayrampaşa Belediyesi, 2007.
- Özkan, Ali Rafet. *Dinlerde Kurban Kültü*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2003.
- Peker, Hüseyin. *Din Psikolojisi*. İstanbul: Çamlıca Yay., 2003.
- Perspektif. “Almanya Aşırı Sağcı Afd’den Kurban Kesimini Hedef Alan Kampanya”. (Erişim: 26 Mart 2022). <https://perspektif.eu/2018/08/15/almanya-asiri-sagci-afdden-kurban-kesimini-hedef-alan-kampanya/>.
- Perspektif. “Bati Avrupa’da Kurban Kesimi Düzenlemeleri”. (Erişim: 20 Mart 2022). <https://perspektif.eu/2018/08/20/bati-avrupada-kurban-kesimi-duzenlemeleri/>.
- Perspektif. “Helal Kesim Ve Odak Noktasındaki Müslümanlar”. (Erişim: 01 Mart 2022). <https://perspektif.eu/2019/09/01/helal-kesim-ve-odak-noktasindaki-muslimanlar/>.
- Perspektif. “Belçika Elektroşoksuz Kesim Yasağı Din Özgürlüğünü İhlal Etmiyor”. (Erişim: 23 Mart 2022). <https://perspektif.eu/2018/05/29/belcika-elektrosoksuz-kesim-yasagi-din-ozgurlugunu-ihlal-etmiyor/>.
- Peta. “Schächten: Was steckt wirklich dahinter?”. (Erişim: 14 Nisan 2022). <https://www.peta.de/themen/schaechten/>.
- Pi-news.net. “Schächten ist Tierquälerei”. (Erişim: 21 Mayıs 2022). <https://www.pi-news.net/2009/10/schaechten-ist-tierquaelerei/>.
- Qulsoom Inayat. Islamophobia and the Therapeutic Dialogue: Some Reflections. *Counselling Psychology Quarterly*, September 2007; 20(3).
- Rachel A. D. Bloul. “Anti-discrimination Laws, Islamophobia, and Ethnicization of Muslim Identities in Europe and Australia”. *Journal of Muslim Minority Affairs*. No. 1, April 2008, 28.
- RB, Rund ums Baby und die ersten Kinderjahre. “HALAL ist Tierquälerei!!!”. (Erişim: 2 Mayıs 2022). <https://www.isnadsistemi.org/guide/isnad2/isnad-metinici/25-internet-sitesi-2/>.
- Riggers, H., *Sacrifice in the Bible*. London: Lutter wort lı Press, 1963.
- Robbins, Jill. “Sacrife”. *Critical Terms For Religious Studies*. ed. Mark C.Taylor. The University of Chigago Press, 1998.
- Sezen, Yümnü. *Kurban ve Din*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2004.
- Sherman A. Lee, Jeffrey A. Gibbons, John M. Thompson, Hussam S. Timani. “The Islamophobia Scale: Instrument Development and Initial Validation”. *The International Journal for the Psychology of Religion*. 2009.
- Smith, RS. *Religion of the Semites*. London: Adamant Media Corporation, 2005.

- Sonntagsblatt. “Islam: Was feiern Muslime beim Opferfest?”. (Erişim: 20 Mart 2022). <https://www.sonntagsblatt.de/artikel/ratgeber/opferfest-im-islam>.
- Statistika. “Entwicklung der Anzahl der Muslime in Deutschland von 1945 bis 2020”. (Erişim: 15 Nisan 2022). <https://de.statista.com/statistik/daten/studie/72321/umfrage/entwicklung-der-anzahl-der-muslime-in-deutschland-seit-1945/>.
- Tagesspiegel. “Die Zahl der Moscheen in Berlin steigt”. (Erişim: 12 Mart 2022). <https://www.tagesspiegel.de/berlin/die-zahl-der-moscheen-in-berlin-steigt-4977220.html>.
- Tierschutzbeirat. “Toleranz beim Thema Schächten?”. (Erişim: 2 Nisan 2022). <https://tierschutzbeirat-rlp.de/archiv/spezial-10-jahre-tierschutzbeirat-rheinland-pfalz/toleranz-beim-thema-schaechten/index.php>.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ et-Tirmizî. *Sünenü't-Tirmizî*. 1-5 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992.
- Vekil, Abdülkerim. “Mübarek Kurban: Gayrimüslim Ülkelerde Yaşayan Müslümanlarda Kültür Dönüşümü”. *Uluslararası Kurban Sempozyumu*. İstanbul: Bayrampaşa Belediyesi, 2007.
- ZDF, Zweites Deutsches Fernsehen. “İslamischer Festkalender”. (Erişim: 18 Şubat 2022). <https://www.zdf.de/kultur/forum-am-freitag/islamischer-festkalender-100.html>.

DİYK KARAR VE FETVALARINDA KURBAN / TÜRKİYE’DE KURBANLA İLGİLİ GÜNCEL MESELELER

Bilal ESEN*

Giriş

İbadet niyetiyle hayvan kesimi, İslam’ın temel kaynaklarında yer almakta olup mahiyeti, maksadı ve yerine getiriliş keyfiyeti gibi hususlar genel olarak naslarla belirlenmiştir ve bu tür bir kesimin çeşitli türleri bulunmaktadır. Bu meyanda başta belirtmek gerekir ki, kurban kavramı, ibadet niyetiyle hayvan kesimini ifade etmek üzere günümüz Türkçesinde yaygınlaşmış üst bir kavram olup bunun udhiyye kurbanı ve hedy kurbanı gibi çeşitleri bulunmaktadır.

Bu çalışmada, kurbanla ilgili güncel meselelerden öne çıkanlar, Din İşleri Yüksek Kurulu’nun karar ve fetvaları bağlamında tespit edilmeye çalışılacak, bu meselelere dair Kurul’un yaklaşımı aktarılıp değerlendirilecektir. Bu değerlendirme sırasında, imkân ölçüsünde, söz konusu problemlerle ilgili ülkemizdeki farklı akademik yaklaşımlara ve fetvalara da değinilecektir.

Din İşleri Yüksek Kurulu (DİYK), Türkiye’de Diyanet İşleri Başkanlığı’nın dinî konulardaki en yüksek danışma ve karar organı olup çeşitli kararlar, fetvalar ve kitaplar yayınlamaktadır. Esasında güncel meselelerin heyet halinde karara bağlandığı bir organ olan Kurul’un, ihtiyaca göre kimi meselelerde heyetten daha alt düzeydeki ihtisas komisyonları marifetiyle bilgi üretimi ve aktarımı yaptığı görülmektedir. Nitekim toplumu dinî konularda bilgilendirmek üzere kurduğu internet sitesinin gerek “Hakkımızda” bölümüne gerekse diğer bölümlerine bakıldığında bu husus anlaşılmaktadır. Sitede, “Kurul Karar ve Mütalaaları” başlıklı ayrı bir bölüm de bulunmaktadır ve buradaki fetvalar, tarihleri ve sayı numaralarıyla birlikte verilmektedir. Diğer bölümlerdeki bilgiler ise böyle değildir.¹ Bu durum, sitede yer alan bilgilerin yalnızca bir kısmının heyetçe alınmış karar ve mütalaalardan oluştuğunu, bunlar dışındakilerin ise daha alt düzeydeki bilgiler olduğunu teyit etmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada “Kurul kararı” ve “Kurul mütalaası” kavramları kullanıldığında bunlar, on altı kişilik heyet tarafından kararlaştırılan fetvaları ifade etmekte, bu kavramlar kullanılmadan Kurul’a nispetle bir fetvadan bahsedildiğinde ise daha alt düzeydeki bir bilgi kastedilmektedir.

* Dr., Din İşleri Yüksek Kurulu, bilalesen@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-3549-6152.

¹ Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı (DİYK), “Hakkımızda”, (Erişim 5 Mayıs 2022); “Kurul Karar ve Mütalaaları”, (Erişim 5 Mayıs 2022).

Kurul kararları ve mütalaaları haricinde, Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yayınlanan eserlerde de kurban hakkında bilgilendirme yapılması söz konusudur. Bazen bir yazar adına bazen bir birim adına yayınlanan bu eserler genel olarak Kurul tarafından incelendikten sonra yayımlansa bile içerdikleri bilgilerin Kurul kararı veya mütalaası olarak nitelenemeyeceği aşikârdır. Bu bağlamda Kurul, hem “Müşavere Heyeti” (1924) adını taşıdığı ve sırf istişari bir organ olduğu dönemde hem de sonrasında “Müşavere ve Dinî Eserler İnceleme Kurulu” (1950) ve “Din İşleri Yüksek Kurulu” (1965) adlarını aldığı dönemlerde birçok eserin Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yayınlanmasının uygun olduğuna karar vermiştir.

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından Ahmet Hamdi Akseki'nin, *İslam Dini* adlı eseri ve bazı ilmihaller gibi genel bilgilendirme yapan birçok eser yayınlanmakla beraber kurban konusuna tahsis edilmiş ilk eser tespit edebildiğimiz kadarıyla Ömer Nasuhi Bilmen tarafından yazılan ve 1956 yılında basılan *Kurban* adlı küçük kitapçıktır. Bunu Ali Arslan Aydın tarafından yazılan ve 1972 yılında basılan *Kurban Rehberi* takip etmiştir. Bu iki eser kurbanın fikhî boyutuna tahsis edilmiş olmakla birlikte yine Diyanet tarafından 2005 yılında yayınlanan *Kurban Rehberi* ise fikhî bilgiler dışında kurban hizmetlerinin yürütülmesine dair bazı usul ve esasları da içermektedir. Zira 18 Ağustos 2002 tarih ve 24850 Sayılı Resmi Gazete'de “Kurban Hizmetlerinin Diyanet İşleri Başkanlığınca Yürütülmesine Dair Yönetmelik” yayınlanmış ve bu tarihten itibaren Başkanlık, kurban konusunda dinî bilgilendirme dışında yürütmeye ilgili bazı görevler de üstlenmiştir. Buna bağlı olarak son yıllarda her Kurban Bayramı öncesinde Resmî Gazete'de kurban hizmetlerinin uygulanmasına dair tebliğ yayınlanmaktadır. 2007 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı ve Bayrampaşa Belediyesi tarafından “Uluslararası Kurban Sempozyumu” düzenlenmiş ve bu sempozyumun kitabı 2008 yılında yayınlanmıştır.

Kurban konusunda doğrudan Kurul tarafından yayınlanan eser ise 2018 tarihli *Kurban: Sıkça sorulanlar* adlı kitapçıktır. Bu kitapçıkta toplamda 75 soru ve kısa cevapları yer almakta olup bunlar Kurul'un kurbanla ilgili karar ve mütalaalarından bir kısmının özeti ile diğer fetvalardan ibarettir. Buradaki soru ve cevapların çoğu, Kurulca yayınlanan ve son baskısı 2021 yılında yapılan *Fetvalar* kitabında da bulunmaktadır, fakat *Fetvalar* kitabının başlık tasnifi farklı olup ayrıca burada cevapların kaynaklarına da yer verildiği görülmektedir. Her iki matbu eserde yer alan kurbanla ilgili bilgiler <https://kurul.diyaret.gov.tr/> adresi üzerinde de bulunmaktadır. Şu var ki, bu üç tür yayında bulunan tüm soru ve cevapların tamamen aynı olmadığı, birinde yer alan soruların bir diğerinde yer almayabildiği ve başka küçük farklılıkların bulunduğu görülmektedir. Bunların haricinde zaman zaman kurban hakkında Kurul tarafından yapılan basın açıklamaları da bulunmaktadır. Bireysel veya kurumsal başvuruya gelen dinî sorulara Kurul tarafından çeşitli düzeylerde verilen cevaplar ise genel olarak dışarıdan erişime kapalıdır. Bu cevaplardan bazılarının çeşitli internet sitelerine yansıdığına, özellikle kurban organizasyonu düzenleyen bazı kuruluşların sitelerinde bulunduğu rastlanmaktadır.

Kurban konusunda Kurul tarafından kullanılan kavramlar bu çalışmada da genellikle aynen kullanılmış ancak zaman zaman belli bir kavramın yerindeliği hakkında değerlendirmelerde bulunulmuştur. Bunun en başta gelen nedeni, klasik fıkıh kitaplarında “kurban” ile ilgili genel bir başlık görülmemekle beraber günümüzdeki Türkçe fıkıh kitaplarında ve ilmihallerde

böyle bir başlığın bulunması ve kurban kavramının kullanımında bazı hatalı genellemelere yer veriliyor olmasıdır. Fıkıhta başlıklar ve hükümler, genellikle her bir kurban çeşidine özel olarak zikredilmektedir. Örneğin udhiyye/edâhî başlığı altında aktarılan hükümler udhiyye ile ilgili, hedy/hedâyâ bölümünde aktarılan hükümler ise hedy kurbanıyla ilgilidir. Nezir (adak) bölümündeki hükümler ise udhiyyenin nezri veya hedyin nezri gibi ifadelerle kayıtlanmaktadır. Sırf hayvan kesiminin (zebh) adanması durumunda bunun kurban sayılıp sayılmayacağı hususunda ise bazı detaylar ve çeşitli tartışmalar bulunmaktadır. Zira fıkıh kitaplarındaki “zebh/zebîha”, ibadet niyetiyle olsun veya olmasın her türlü hayvan kesimini ifade etmekte olup nezir/adak ise ancak ibadetler hakkında geçerlidir. Dolayısıyla fıkıh kitaplarında belli bir kurban çeşidine özel olarak zikredilen hükümlerin günümüzdeki birçok yayında genel olarak kurban adı altında zikredilmesi hatalı genellemelere yol açabilmektedir. Aşağıda özellikle adak kurbanı bölümünde bu hususa temas edilecektir.

Çalışmanın ana başlıkları, genel olarak, Kurul tarafından yayınlanan *Kurban: Sıkça Sorulanlar* isimli kitapçığındaki başlıklardır. Bazı ana başlıklarda veya bunların alt başlıklarında ise yeri geldiğinde şahsi tasarruflarda bulunulmuş ve gerekçesi belirtilmiştir.

1. Kurbanın Mahiyeti ve Hükümü ile İlgili Güncel Meseleler

1.1. Kurban Kesmek Yerine Sadaka Vermek

Kurban ibadetinin ancak kurban olacak hayvanın usûlüne uygun olarak kesilmesiyle yerine getirileceğini belirten Kurul, sadaka vermek ve bedelini infak etmekle kurban ibadetinin yerine gelmiş olmayacağı yönünde fetva vermektedir.²

Bu tür bir fetvaya ihtiyaç duyulmasının sebebinin, son yıllarda bazı kişi ve kuruluşlarca “kesimsiz kurban” ve “kesimsiz bağış” gibi tabirlerinin kullanılması ve kurban ibadeti hakkında kafa karışıklığı meydana getirme teşebbüsleri olduğu söylenebilir.

1.2. Kurban İbadetinin Hükümü

Kurul, kurbanın hükümüne mahsus cevaplarda, mezheplerin çoğuna göre udhiyye kurbanı kesmenin sünnet, Hanefî mezhebinde tercih edilen görüşe göre ise bu kurbanın vacip olduğunu aktarmakla yetinmektedir.³ Ancak borçlunun veya seferî olanın kurban kesmesi, kurbanlık hayvanın kesimden önce ölmesi ve kurban konusundaki nisapta gümüşün itibar edilip edilmemesi gibi cevaplara bakıldığında, genel olarak udhiyye kurbanın hükümü konusuna Hanefî bakış açısıyla yaklaştığı görülmektedir.⁴

Dikkati çeken bir husus da şudur ki, kurbanının mahiyeti ve hükümüyle ilgili fetvalarda udhiyye ve hedy gibi kavramlar kullanılıp aralarında ayırım yapılmışsa da diğer fetvaların birçoğunda, kastedilen udhiyye olmasına rağmen, udhiyye kavramı kullanılmamış ve genel olarak kurbandan söz edilmiştir. Örneğin Kurul’un, “Kimler kurban kesmekle yükümlüdür?” ve “Kurban kesim vakti ne zaman başlar ve biter?” gibi konularda verdiği fetvalar böyledir.⁵

² DİYK, *Kurban: Sıkça Sorulanlar* (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018), 20-21; *Fetvalar* (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2021), 344.

³ DİYK, *Fetvalar*, 337.

⁴ DİYK, *Kurban: Sıkça Sorulanlar*, 17, 19, 31; *Fetvalar*, 339.

⁵ DİYK, *Kurban: Sıkça Sorulanlar*, 17, 32; *Fetvalar*, 338, 340.

Buna bakılarak diğer kurban çeşitleriyle yükümlü olma ve bunların kesim zamanı hakkında hatalı algılamaların ortaya çıkması muhtemeldir.

1.2.1. Kurban ve Seferîlik

Kurban mükellefiyeti için mukim olmayı şart kabul eden Kurul, seferî kimsenin de udhiyye kurbanı kesebileceğini, seferî iken kurban kesen kişinin bayram günlerinde ikamet ettiği yere döndüğünde yeniden kurban kesmesi gerekmeyeceğini belirtmektedir.⁶ Bu mesele, Cuma namazının kadınlara ve yolculara farz olmadığı halde, kılmaları halinde ayrıca o günün öğle namazını kılmalarına gerek olmamasına benzetilmektedir.

1.2.2. Udhiyye Mükellefiyetinde Zenginliğin Ölçüsü

Kurul'a göre, kurbanla mükellef olabilmek için, temel ihtiyaçları ve borçları haricinde -nâmî (artıcı) olup olmadığına ve üzerinden bir yıl geçip geçmediğine bakılmaksızın- nisap miktarı mala sahip olmak gerekir.⁷ Borçların nisap dışında tutulmasında, Hanefî görüşünün tercih edildiği görülmektedir. Bu borçların da herhangi bir yıllla sınırlandırılması söz konusu olmayıp tüm borçların nisap dışında tutulacağı anlaşılmaktadır.⁸

Günümüzde gümüşün aşırı derecede değer kaybettiğini göz önüne alan Kurul, kurban nisabı için 80.18 gr. (20 miskal) altına ya da bunun değerinde para veya mala sahip olmayı esas almaktadır. Bu fetvanın, gümüş dışındaki malların kurban nisabını altınla belirlediği açık olmakla beraber, gümüşe sahip olan bir kimse için de kurban nisabının altının kıymetine göre mi belirleneceği hususu açık değildir. Günümüzde bir kişinin gümüşe sahip olması durumunda, kurbanla mükellef olması için gümüşün gram bakımından nisaba ulaşmasına mı yoksa bu gümüşün altının nisap kıymetine ulaşmasına mı itibar edilecektir? Fetvadaki soru kökü "Kurban ibadetiyle yükümlü olmak için gerekli nisap miktarı, gümüşün değeri üzerinden belirlenebilir mi?" şeklindedir.⁹ Burada gümüşün kendi nisabı hakkında değil başka malların nisabı hakkında cevap verilmekte ve bu malların nisabında gümüşün değil altının itibara alınacağı söylenmektedir. Bu ifade biçimine bakılacak olursa kurban konusunda gümüşün nisabının, eskiden beri olduğu üzere, ağırlık (200 dirhem / 561,2 gram) türünden itibara alınacağı ima edildiği söylenebilir. Fakat bunun açıkça ifade edilememiş olması bir tereddüt yaşandığını göstermektedir.

Muhtemelen gümüşle ilgili bu tereddüt, kurban nisabının zekât nisabına göre belirlenmesiyle ilişkilidir. Hanefîler kurban nisabının -nema şartı hariç- zekât nisabı olduğunu ifade etmektedirler.¹⁰ Zekât nisabı ise altın ve gümüşte nasla, ticaret mallarında ise altına ve gümüşe kıyasla belirlenmiştir. Hadislerde iki yüz dirhemi, yani gümüş parası olanın zekât vermesi gerektiği açıkça ifade edilmektedir. Dolayısıyla günümüzde bu kadar gümüşe sahip bulunduğu halde bundan zekât gerekmeyeceğini söylemek, nas bulunan yerde ictihad etmek ve bir nevi nassa muhalefet anlamına gelecektir. Kurban konusundaki tereddütün kaynağının da bu olduğunu düşünüyoruz.

⁶ DİYK, *Kurban: Sıkça Sorulanlar*, 18-19.

⁷ DİYK, *Kurban: Sıkça Sorulanlar*, 15, 17, 19; *Fetvalar*, 338, 339.

⁸ Zekât ve sadaka-i fitir konusunda ise Kurul, yalnızca bir yıllık borçları nisap dışında tutmaktadır. Bk. DİYK, *Fetvalar*, 229, 230, 231, 232, 233, 250.

⁹ DİYK, *Fetvalar*, 339.

¹⁰ Alâüddin Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1406/1986), 5/64.

Kanaatimizce kurban mükellefiyetini gerektirecek gümüş nisabı konusunda yukarıdaki tereddüde düşmeye lüzum yoktur. Zira zekâtın farklı olarak kurbanda nisap, altın ve gümüş dâhil bütün paralar ve mallarda, nasla değil kıyasla ortaya konmuştur. Kurban mükellefiyetini açıklayan hadislerde şu kadar dirhemi veya dinarı olanın kurban kesmesi gerektiği şeklinde açık ifadeler rastlanmamaktadır. Bunun yerine “*Kim imkânı olduğu halde kurban kesmezse...*”¹¹ şeklinde genel mali duruma işaret eden ifadeler vardır. Dolayısıyla konu ihtihada açıktır. Kurban nisabı konusunda gümüşün gramına değil bu gümüşün belli bir kıymete ulaşmasına itibar edileceğini söylemek mevrid-i nasta ihtihad etmek anlamına gelmeyecektir. Bu kıymeti de nisap miktarı (80,18 gram) altının kıymeti olarak belirlemek mümkündür.

1.2.3. Kurbanın Bireysel Bir İbadet Oluşu

Aile içinde bir veya birden fazla kurban kesilmesi konusunda Kurul, aile fertlerinden kimin borcu ve temel ihtiyaçları dışında -nâmî olmasa ve üzerinden bir yıl geçmese bile- 80,18 gram altını ya da bunun değerinde malı bulunuyorsa onun kurban kesmekle yükümlü olduğunu belirtmektedir. Hanefî mezhebinin görüşünün tercih edildiği bu fetvaya göre, aynı ailede birden fazla kişinin kurbanla mükellef olması söz konusu olabilecektir. Fetvanın devamında Şafî mezhebine göre, aynı aileden bir kişinin kurban kesmesi ile tüm aile için sünnetin yerine gelmiş sayıldığı aktarılmıştır.¹² Kurul’un bu aktarımı yapmasının sebebi bir taraftan Şafî vatandaşlara rehberlik etmek iken başka bir sebebi ise Hanefî mezhebine mensup olanların da ihtiyaç halinde bu görüşle amel edebileceklerini ifade etmektir. Nitekim bu aktarımın sonunda “Bu görüş asgarî derecede nisâba sahip olan aileler için daha uygundur.” denilmesi bunu göstermektedir.

Günümüzdeki kimi çalışmalarda, aileden bir kişinin kesmesiyle, yediden fazla sayıda bile olsalar, tüm aile fertleri için kurban ibadetinin yerine gelmiş olduğu görüşü Şafî mezhebi yanında¹³ Malikî mezhebine de nispet edilmektedir. Ancak Bilmen, Malikîlere göre aile adına kesilmiş sayılacak böyle bir kurbanın büyükbaş kurban olduğunu belirtirken¹⁴ Halit Çalış’a göre, Malikîlerde bir davar da aile adına kesilmiş sayılır.¹⁵

1.2.4. Kurbanın Kesim Vakti

“Kurban kesim vakti ne zaman başlar ve ne zaman biter?” başlıklı fetvada kurbanın kesim vaktinin, bayram namazı kılınan yerde namaz kılındıktan sonra, kılınmayan yerde ise bayramın birinci günü fecirden sonra başlayacağı ve Hanefîlere göre bayramın 3. günü gün batımına kadar Şafîlere göre ise bayramın 4. günü gün batımına kadar kesilebileceği ifade edilmektedir.¹⁶

Kurul yayınlarında “kurbanın” kesim vaktiyle ilgili fetvalarda genel ifade kullanılması, akıka ve şükür kurbanı gibi çeşitleri göz ardı etmektedir. Esasında burada kastedilen udhiyye kurbanının kesim vaktidir. Başlıkta da bunun belirtilmesi uygun olurdu.

11 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/321; İbn Mâce, “Eđâhi”, 2.

12 DİYK, *Kurban: Sıkça Sorulanlar*, 19-20.

13 Hamdi Döndüren, *Güncel Fıkhi Meseleler* (İstanbul: Işık Yayınları, 2011), 181.

14 Ömer Nasuhi Bilmen, *Kurban*, (Ankara: Diyanet İşleri Reisliği Yayınları, 1956), 3-4; Kaşif Hamdi Okur, *Güncel Konularla İlm-i Hâl* (Ankara: Anadolu Yayınları, 2018), 228.

15 Halit Çalış, “Kurbanın Dinî Hükümü ve Fert ya da Aile Adına Kesilmesi Tartışmaları”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 3, (2004), 226.

16 DİYK, *Kurban: Sıkça Sorulanlar*, 32; *Fetvalar*, 340.

Kurban çeşitleri ile ilgili müstakil fetvalarda ise akıka kurbanının, çocuğun doğumundan buluş çağına kadar kesilebileceği, doğumun yedinci gününde kesilmesinin daha faziletli olduğu belirtilmektedir.¹⁷ Bundan, akıka kurbanının Kurban Bayramı günleri dışında kesilebileceği anlaşılmaktadır.

Adak kurbanının, udhiyye veya hedy adağı değilse, Kurban Bayramı günlerinde kesilmesinin şart olmadığı açıkça ifade edilmektedir. Udhiyye kurbanı adağının Kurban Bayramı günlerinde kesileceği, hedy kurbanı adağının ise Harem bölgesinde kesilmesi gerektiği belirtilmektedir.¹⁸

2. Kurban Çeşitleri ile İlgili Güncel Meseleler

Kurul'un 1967/236 sayılı kararında İslam dininde yedi çeşit kurban bulunduğu bilgisi verilmiştir: Udhiyye, kıran, temettu, ihsar, cinayet, nezir ve tatavvu' kurbanları. Bizim burada ele alacaklarımız ise *Kurban: Sıkça Sorulanlar* kitapçığında ve *Fetvalar* kitabının kurban bölümünde ele alınan meselelerle sınırlı olacaktır. Söz konusu iki yayında adak kurbanı, genel adak konusu başlığı altında ayrı bir başlıkta verilmiş olmakla beraber bu çalışmamızda adak kurbanının da kurban çeşitleri başlığı altına alınmasının uygun olacağını düşünüyoruz.

2.1. Akıka Kurbanı

Kurul fetvalarında, yeni doğan çocuk için şükür amacıyla kesilen akıka kurbanı hakkında doğrudan hadisler delil gösterilerek bu kurbanın sünnet olduğu vurgulanmıştır.¹⁹ Herhangi bir fıkıh kaynağına atıf yapılmamıştır. Hanefi mezhebinde aslen mubah kabul edilen ve şükür kastı bulunduğu kurbet olabileceği değerlendirilen²⁰ bu kurbanın, Kurul tarafından sünnet olarak kabul edilmesi dikkat çekicidir.

2.2. Şükür Kurbanı

“Şükür kurbanı ne demektir?” sorusuna cevaben, bir kimsenin bir amaca ulaşması ya da bir nimete kavuşması sebebiyle şükür kurbanı kesebileceği ancak adakta bulunmadığı sürece böyle bir kurban kesmesinin zorunlu olmadığı ifade edilmiştir. Ayrıca Hanefi mezhebine göre temettu veya kıran haccı yapanların, Harem bölgesinde kestikleri kurbanın da bir tür şükür kurbanı olduğu ifade edilmiştir.²¹ Bu fetvada herhangi bir kaynak bulunmamaktadır.

Esasında fıkıh kitaplarında, hac dışında, şükür kurbanı diye bir kavramın ve kurban çeşidinin bulunup bulunmadığı izaha muhtaçtır. Araştırmamızda bu isimle özel bir kurban çeşidine rastlanmamıştır. Fıkıh kitaplarında geçen “dem-i şükür” ifadesi ise kurbanın türünü değil gayesini açıklamaktadır ve özellikle Hanefilerde, temettu veya kıran haccı yapanların keseceği kurban hakkında bu ifade kullanılmaktadır.²² Hac kurbanları ise “hedy”in türleridir.

Şükür kurbanı nitelemesiyle toplumda kastedilen ve Kurul fetvalarına yansıyan hususun, şükür amacıyla “nafile/tatavvu'” kurbanı kesmek olduğu söylenebilir. Nafile kurbanın da ud-

¹⁷ DİYK, *Kurban: Sıkça Sorulanlar*, 23; *Fetvalar*, 346.

¹⁸ DİYK, *Kurban: Sıkça Sorulanlar*, 46; *Fetvalar*, 366-367.

¹⁹ DİYK, *Kurban: Sıkça Sorulanlar*, 23; *Fetvalar*, 346.

²⁰ *el-Fetava'l-Hindiyye* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1411/1991), 5/362; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1412/1992), 6/326.

²¹ DİYK, *Kurban: Sıkça Sorulanlar*, 23; *Fetvalar*, 346.

²² Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi*, 2/174.

hiyyenin nafilesi ve hedy kurbanının nafilesi gibi ayırımları olacaktır. Bu ayırım yapılmadığından, şükür kurbanının ne zaman ve nerede kesilebileceği, kesilecek hayvanın kurbanlık şartlarını taşıyıp taşıyamaması ve sahibinin bunun etinden yiyip yiyemeyeceği gibi hususlar kapalı kalmış ve bunlar Kurul fetvasında açıklanmamıştır.

Kanaatimizce şükür amacıyla kesilen kurbandan maksat nafile udhiyye ise bunun Kurban Bayramı günlerinde kesilmesi, nafile hedy ise Harem'de kesilmesi ve bu kurbanların şartlarını taşıması gerekir. Sahibi de bu kurbanın etinden yiyebilir. Bu ikisi de kastedilmemiş ise böyle bir uygulama ancak tasadduk amacıyla hayvan kesimi olabilir ki, bu durumda ibadet, kan akıtmanın kendisi değil etinin dağıtılmasıdır. Önceden bu konuda bir adak söz konusu değilse şükür amacıyla kesilen böyle bir hayvanın etinden sahibi de yiyebilir. Ancak etini dağıttığı kadar ibadet etmiş olacaktır. Tasadduk amacıyla hayvan kesimi hususunu, aşağıdaki mutlak adak kurbanı hakkındaki mülahazamızla birlikte ortaya koymak yerinde olacaktır.

2.3. Adak Kurbanı

Adak kurbanının kesim vaktiyle ilgili Kurul fetvasına bakılacak olursa üç çeşit adak kurbanından söz edildiği görülmektedir: a) Adak udhiyye kurbanı, b) Adak hedy kurbanı, c) Mutlak adak kurbanı ki, udhiyye ve hedy adağı dışındaki adak kurbanıdır.²³

Mutlak olarak kullanıldığında çoğunlukla üçüncü tür adak kurbanının kastedildiğini söylemek mümkündür. Mamafih Kurul fetvalarında bu üç adak türünün sonuç bakımından hükümlerinin bir tutulduğu söylenebilir. Aralarında yalnızca, yukarıda belirtildiği gibi, kesim vakti ve hedy kurbanı adağının Harem'de kesilmesi hususunda bir farktan söz edilmiştir.

2.3.1. Adak Kurbanının Etinden Sahibinin Yiyememesi

Kurul fetvalarında adak kurbanı olacak hayvanın udhiyye kurbanında aranan şartları taşıması gerektiği, etinden sahibinin, eşinin, usûl ve fûruu ile zengin kimselerin yiyemeyeceği vurgulanmaktadır. Bu hükümlere riayet edilemeyeceği için düğün ve toplantılarda verilen yemeklerde adak kurbanının etinden ikram edilmesi caiz görülmemektedir.²⁴

Adak kurbanının etinden sahibinin kendisinin yiyemeyeceği hususunda günümüzde yaygın bir kanaat bulunmakla birlikte fıkhıta bu konuda farklı görüşler de bulunmaktadır. Örneğin Hanefilerden Kâsânî'ye göre adak udhiyye kurbanından sahibi yiyebilir.²⁵ Fakat Kâsânî, bir de yenmesi caiz olmayan bir başka adak kurbanından bahsetmektedir ki bu da mutlak adak kurbanı dediğimiz kurban türü olmalıdır.²⁶ Mutlak adak kurbanının esasında sadaka türünden bir kurban olduğu hususu aşağıda ayrıca ele alınacaktır.

Hanbelilerden İbn Kudâme de adak udhiyye kurbanından sahibinin yiyemeyeceği görüşüne karşı çıkmakta ve adağın, şeriatta belirlenen vasıflar haricinde kurbanı bir şey ekmediğini, dolayısıyla udhiyye kurbanından sahibi yiyebileceği gibi onun adağından da yiyebileceğini söylemektedir. Ona göre, adak hedyden yenmemesi, hacda aslen vâcib olan hedylere yen-

²³ DİYY, *Kurban: Sıkça Sorulanlar*, 46; *Fetvalar*, 366-367.

²⁴ DİYY, *Kurban: Sıkça Sorulanlar*, 45-50; *Fetvalar*, 365-367.

²⁵ (دَمُ الْأَضْحِيَّةِ نَهْلًا كَانَ أَوْ وَاجِبًا مَنُوتًا)

²⁶ (دَمُ النَّذْرِ بِالْبَيْعِ) Kâsânî, *Bedâi' u's-Sanâi'*, 5/80. Adak udhiyye kurbanının etinden sahibinin yiyebileceği konusunda ayrıca bk. Mahmud İzzuddin, *Ahkâmü'n-Nezr* (Ümmüdermân: Câmîatü Ümmüdermân, Külliyyetü'ş-Şerîati ve'l-Kânûn, Yüksesek Lisans Tezi, 1999) 248.

memesinden dolayıdır. Adak udhiyye ise udhiyye kurbanına tabidir ve sahibi ondan yiyebilir. Bu konuda İbn Kudâme gibi düşünen başka Hanbelîler de bulunmaktadır.²⁷ Hatta bu görüş, Hanbelîler ve Malikîlerin mezhep görüşü olduğu aktarılmaktadır.²⁸

2.3.2. Adak Kurbanı Yerine Kıymetinin Sadaka Olarak Verilip Verilemeyeceği

Adak kurbanı yerine kıymetinin sadaka olarak verilmesi hususu *Kurban* kitapçığında ve *Fetvalar* kitabında açıkça yer almamaktadır. Adakla ilgili genel hükümlerden bahseden bir fetvada, adanan şeyin kendi cinsi ile yerine getirilmesi gerektiği, mesela namaz adanmış ise oruç tutulamayacağı, ancak bir eşyanın tasadduk edilmesi adanmışsa kıymetinin verilebileceği belirtilmektedir.²⁹ Burada adak kurbanı yerine bedelinin tasadduk edilmesi konusuna değinilmediği dikkat çekmektedir. Adak udhiyye kurbanında ve adak hedy kurbanında kıymetini vermekle adağın yerine gelmeyeceği müsellem kabul edilse bile, Kurban Bayramı günleri dışında, yani kan akıtmanın ibadet olduğu günler dışında kesilen mutlak adak kurbanını kesmek yerine bedelinin tasadduk edilmesi konusu tartışılmaya muhtaçtır.

Kurul'un eski üyelerinden Kâşif Hamdi Okur'a göre, adak udhiyye kurbanı ve adak hedy kurbanı dışında kalan ve fakirlere dağıtılmak üzere adanan kurbanın kesilmesi mümkün olduğu gibi parasını fakirlere vermek suretiyle de yerine getirilebilir. Muhammed Ebû Zehre'nin de bu görüşte olduğunu aktarmaktadır. Bu hükme gerekçe olarak Okur, Hanefîlerdeki kurala göre, adanan şeyin kıymetinin de verilebileceğini belirtmektedir.³⁰ Okur'un kaynak gösterdiği yerde İbn Âbidîn; zekât, oşür, harâc, fitre, adak ve keffaretlerde (azat etme hariç) kıymetini vermenin caiz olduğunu ancak udhiyyede, hedyde ve azat etmede kıymetini vermenin geçerli olmadığını ifade etmektedir. Ayrıca udhiyyede kıymetini vermemenin Kurban Bayramı günleriyle sınırlı olduğunu, bu günler geçtikten sonra bunların kıymetinin verileceğini belirtmektedir.³¹

Görebildiğimiz kadarıyla Okur, udhiyye ve hedy adağı dışında kalan ve bizim mutlak adak kurbanı dediğimiz kurbanı, esasında sadaka kabilinden yapılmış bir adak olarak kabul etmektedir. Nitekim onun atf yaptığı Muhammed Ebû Zehre de "koyun kesmek" veya "buzağı kesip fakirlere dağıtmak" üzere yapılan adakları sadaka adağı olarak kabul etmektedir.³²

Ayrıca Okur, Din İşleri Yüksek Kurulu'na göre, adak kurbanının kesilmeden yerine gelmeyeceği şeklinde *Fetvalar* kitabından bir aktarımda bulunmaktadır ki, "Adak kurbanının bedeli para olarak fakire verilebilir mi?" başlıklı bu fetvanın kitabın eski baskılarında bulunduğu ve yeni baskılarında bulunmadığını tespit etmiş bulunuyoruz. Ancak bu fetva Kurul'un web sitesinde halen bulunmakta olup adak kurbanının yerine kıymetinin verilemeyeceğine ilişkin cümleler için kaynak verilmemesi ise dikkat çekmektedir.³³ Mutlak adak kurbanı ve sadaka ilişkisini tartışmak için ayrı bir başlık açmak uygun olacaktır.

²⁷ Muvaffakuddîn İbn Kudâme, *el-Muğnî* (Kahire: Mektebetü'l-Kâhire, 1388/1968), 9/457; Alâuddîn el-Merdâvî, *el-İnsâf*, (Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, ts.), 4/104.

²⁸ "Udhiyye", *el-Mevsuatü'l-fikhiyye*, 5/103, 6/115, 117, 35/210.

²⁹ DİYK, *Fetvalar*, 370.

³⁰ Okur, *İlm-i Hâl*, 185-186.

³¹ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 2/286.

³² Muhammed Ebû Zehre, *Fetâvâ* (Dimaşk: Dâru'l-Kalem, ts.), 716, 717.

³³ DİYK, "Adak kurbanının bedeli para olarak fakire verilebilir mi?", (Erişim 7 Nisan 2022).

2.3.3. Mutlak Adak Kurbanının Kesim Vakti ve Esasen Sadaka Hükmünde Olup Olmadığı

Mutlak adak kurbanının kesilmeden yerine bedelinin verilmesiyle ilgili yukarıdaki bilgiler ve bunun dışındaki araştırmamız, bizi mutlak adak kurbanının esasen kurban değil sadaka olduğu sonucuna götürmektedir. Şöyle ki;

Fıkıh kitaplarında adak kurbanının hükümleri, yukarıda bahsettiğimiz üç adak türüne göre farklılık arz etmektedir. Adama esnasında udhiyye³⁴ ve hedy³⁵ kökünden kelimelerin kullanıldığı adağın hükmü ile bu kelimeler kullanılmadan sırf hayvan kesmenin (zebh) adandığı bir adağın hükmü aynı değildir. Hatta bu sonuncusu, ancak fakirlere tasadduk kasdı bulunduğu adak sayılmakta, sırf hayvan “kesme” sözü, bağlayıcılığı bulunmayan bir söz, yani sahih olmayan bir adak olarak kabul edilmektedir.³⁶ Örneğin kişi; “Şayet iyileşirsem bir koyun kesmek borcum olsun” demiş olsa adak sahih olmaz ve kendisine hiçbir şey gerekmez. Ancak “kesip etini tasadduk edeceğim bir koyun borcum olsun” demişe onu kesmesi vâcip olur.³⁷ Çünkü adak, sırf bir şeyi yapmakla ilgili verilen bir söz değil dinde ibadet/kurbet kabul edilen bir fiili Allah için yapmak üzere verilen bir sözdür.³⁸ Kan akıtmanın ibadet olması ise udhiyye veya hedy kurbanı kesmektir. Bunların dışında kan akıtmak ibadet değildir.³⁹ Bunların dışında hayvan kesiminin adanması, ancak etinin tasadduku amaçlanmışsa ibadet olur.

Ülkemizde yaygın olan kurban adağında genellikle udhiyye veya hedy kelimeleri kullanılmadan “kurban” kelimesi kullanılmakta ve “şu işim olursa kurban keseceğim” ve benzeri şekillerde adakta bulunmaktadır. Bu durumda kurban kavramı, ibadet için kesilen bütün hayvan kesimlerini kapsamakta olup söz konusu adağın, nafil udhiyye veya hedy kurbanını vacip hale getirip bu kurbanların hükmüne mi tabi olduğu yoksa et tasadduku kapsamında mı olduğu hususu önemlidir.

“Kurban” kelimesi kullanılarak ve Harem’de kesilmesi amaçlanmadan yapılan adaktan kastedilenin, udhiyye olduğu farz edildiğinde mutlak adak kurbanlarının Kurban Bayramı günlerinde kesilmesi gerekecek ve ayrıca bedelini tasadduk etmekle bu adak yerine gelmiş sayılmayacaktır. Nitekim Akseki’ye göre, ölü için “kurban” keseceğini söylemiş (adamış) olan kimsenin bunu Kurban Bayramı günlerinde kesmesi gerekir. Fakat kurban niyetiyle değil de bir hayvan keserek fukaraya dağıtmaya niyet ederse istediği zaman kesebilir.⁴⁰

Ahmed Hamdi Akseki’nin, adak kurbanının Kurban Bayramı’nda kesileceği ifadesi, Din İşleri Yüksek Kurulu’nun 1959/21 ve 1959/40 sayılı kararlarıyla teyit edilmiş ve sevabının ölü-

34 (لِلَّهِ عَلَيَّ أَنْ أَضْحِيَ شَاءَ أَوْ بَدَأَ) Kâsânî, *Bedâiü’s-sanâi’*, 5/62.

35 (لِلَّهِ عَلَيَّ أَنْ أُهْدِيَ) Zeynüddin İbn Nüceym, *el-Bahrü’r-râik*, 4/321-322. Udhiyye veya hedy kelimeleri kullanılmadan hayvan kesmenin (zebh)

36 adanmasının bir örneği bu kaynakta şöyledir: (لِلَّهِ عَلَيَّ أَنْ أُذْبَحَ حَبْرًا)

37 Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *el-Mecmu’ Şerhu’l-Mühezzeb* (Beyrut: Darü’l-Fikr, ts.) 8/469; Damad Abdurrahman Gelibolulu Şeyhizade, *Mecmau’l-Enhur* (İstanbul: Şirket-i Sahafiyeh-i Osmaniye, 1319), 1/556; Kemâlüddin İbnu’l-Hümâm, *Fethu’l-Kadir* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, ts.), 5/92.

38 Bilal Esen, *İslam Hukukunda Nezir ve Adak* (Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2003), 70-72, 99-100.

39 Şemsüleimme es-Serahsi, *el-Mebsût*, (Beyrut: Dâru’l-Marife, 1414/1993), 12/14; Kâsânî, *Bedâiü’s-sanâi’*, 2/224.

40 A. Hamdi Akseki, *İslam Dini*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1969), 224.

ye gitmesi için yapılan adakta “kurban” ismi zikredilirse bunun Kurban Bayramı’nda kesilmesi gerektiği belirtilmiştir.⁴¹

Ancak başka Kurul kararlarında, adak kurbanının istenildiği zaman kesilebileceği yönünde ifadeler bulunmaktadır. 1967/236 sayılı karar, hac kurbanları özelinde kurban çeşitleriyle ilgili özet mahiyetinde olup burada adak kurbanının istenildiği zaman kesilebileceği ifade edilmektedir.⁴² Kurul’un mevcut yayınlarında da udhiyye veya hedy şeklinde adanmayan mutlak adak kurbanlarının herhangi bir yer ve zamanda kesilebileceği ifade edilmektedir.⁴³

Kanaatimizce fetvalarda görülen bu çelişkili durum “kurban” kelimesinin, nasıl anlaşılacağına bir ittifak olmamasından kaynaklanmaktadır. Başta belirttiğimiz gibi esasında kurban sadece udhiyyeden ibaret değildir. Günümüzde kurbanla ilgili yapılan çalışmaların birçoğunun, klasik fıkihtaki “udhiyye” kavramını “kurban” olarak tercüme etmeleri de karışıklığa yol açmaktadır. Hâlbuki kurban kavramı, kapsadığı bütün türlerin üzerinde umumi bir kavramdır.

Görebildiğimiz kadarıyla Hanefî fıkıh kaynakları, adanan kurban “udhiyye” ise bunun Kurban Bayramı günlerinde kesilmesini şart koşturmaktadırlar. Adanan “hedy” kurbanı ise bunun da Harem’de kesilmesi gerekir. Türü belirlenmeksizin, genel olarak “kurban” kesmeyi içeren bir adak sözünün hangi anlama geldiğine ve bunun ne zaman kesileceğine ise bu kitaplarda rastlanılmamaktadır. Udhiyye ve hedy kurbanı adakları haricinde, hayvan kesimi adağı bağlamında ele alınan mesele ise yukarıda belirttiğimiz gibi sırf “kesme”yi (zebh) konu edinen adaktır. Böyle bir adağın ancak tasadduk kasdı varsa sahih olacağı aksi halde bunun bağlayıcılığının bulunmadığı açıklanmaktadır. Kısacası bu adak, esasında “kurban adağı” değil sadaka adağıdır. Buna kurban denilmesi mecazidir. Başka bir deyişle burada, sırf kesmek ve kan akıtmakla ibadet yerine gelmiş olmaz, ibadet olan tasadduk etmektir.

Özellikle Hanefî kaynaklarında Kurban Bayramı günleri dışındaki adakla ilgili olarak “kesme”nin konu edilip “kurban”ın konu edilmemesi dikkat çekicidir. Zira Harem dışında ve Kurban Bayramı günleri haricinde kan akıtmanın ibadet oluşu tasavvur edilmemektedir. Şöyle ki, adak, dinde vacip veya farz bir aslı bulunan bir uygulamanın nafilisini vacibe çevirmekte, yeni bir ibadet türü ortaya koymamaktadır. Mutlak adak kurbanının tabi olacağı ibadet, ya udhiyye kurbanı veya hedy kurbanıdır. Kurban Bayramı günleri veya Harem dışında kesilmesi adanan kurban ise mecazen kurban olabilir. Dolayısıyla günümüzde udhiyye ve hedy olduğu belirtilmeksizin “kurban keseceğim” şeklinde yapılan bir adağın, fıkihtaki hayvan kesme (zebh) adağının hükümlerine tabi olması gerektiğini söyleyebiliriz. Esasında burada, ibadet olan, hayvanın etinin tasaddukudur. Zira sadakanın, dinde farz veya vacip aslı bulunmakta olup belli bir zamanla da kayıtlı değildir. Dolayısıyla mutlak adak kurbanları da sadaka hükümlerine tabi olarak herhangi bir vakitte kesilebilir. Bu kurbanda adanan şey esasen sadaka olduğu için, kan akıtmakla ibadet yerine gelmiş olmaz ve etinin tamamının tasadduk edilmesi gerekir.

Mutlak adak kurbanlarının, tasadduk kasdı bulunmaksızın sahih bir adak sayılmayacağına ilişkin yukarıdaki bilgiler haricinde, bunlar hakkında “sadaka kurbanı” kavramının kullanıldığına da fıkıh kaynaklarında rastlanmaktadır.⁴⁴ Bunu destekleyecek bir husus da, nafilê/tatav-

41 DİYK Arşivi, 1959/21 ve 1959/40 sayılı kararlar.

42 DİYK Arşivi, 1967/236 sayılı karar.

43 DİYK, *Kurban: Sıkça Sorulanlar*, s. 46; *Fetvalar*, 366-367.

44 (وَذَكَرَ النَّبِيُّ ﷺ) Kāsānî, *Bedāiu s-sanāi*’, 2/226; Ibn Nüceym, *el-Bahru’r-râik*, 3/76.

vu hedyinin ancak Harem'e ulaştığında hedy kabul edilmesi, ulaşmadığında ise hedy kabul edilmemesidir. Böyle bir kurban Harem'de kesilmiş olsa, nafiye hedy olacak ve etinden sahibi de yiyebilecektir. Ancak Harem'de kesilmeyince böyle bir hayvanın kesiminde ibadet, kan akıtmak değil tasadduk etmeye dönüşmüş olmakta ve sahibi bundan yiyememektedir.⁴⁵ Harem veya Kurban Bayramı günleri dışında kan akıtmanın ibadet sayılmamasının bir diğer örneği de vaktinde kesilmeyen udhiyye kurbanlarının daha sonra, Hanefilere göre canlı olarak veya kıymetinin tasadduk edilmesi gereğidir. Diğer mezheplere göre ise vakti geçmiş de olsa udhiyyenin kesilerek kaza edilmesi gerekir.⁴⁶

Sonuç olarak, adak udhiyye kurbanının etinden sahibinin, usul-fürûunun ve zenginlerin yiyip yiyemeyecekleri hususu ihtilaflıdır. Ancak mutlak adak kurbanlarının etinden sahibinin, usul-fürûunun ve zenginlerin yiyemeyeceğinde ittifak bulunduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca bu kurbanlar bayram günleri dışında kesilebilirler. Bu hususlar, mutlak adak kurbanlarında sadaka niteliğinin ağır basmasından dolayıdır. Tüm bunlara ilaveten, bu tür kurbanların kesilmeden bedelinin ödenebileceği yönünde, yukarıda zikrettiğimiz şekilde bazı görüşler bulunmaktadır. Bu görüşlerden hareket edilerek mutlak adak kurbanlarının, sadaka niteliğinde olup mecazen kurban olduğu kabul edildiğinde; a) kesilmeden bedelinin tasadduk edilebilmesi, b) kesim vaktinin tüm seneye yayılması, c) kesilecek hayvanın udhiyye kurbanının şartlarını taşıması gerekmediği gibi hususlar söz konusu olacaktır. Mutlak adak kurbanları, sadaka niteliğinde değil de hakiki anlamda kurban kabul edildiğinde ise; a) kesilmeden bedelinin tasadduk edilememesi, b) Kurban Bayramı günlerinde veya Harem'de kesilmesi, c) kesilecek hayvanın udhiyye şartlarını taşıması gerekecektir. Mamafih bu husus, daha detaylı çalışmalara ihtiyaç duymaktadır.

3. Kurbanla İlgili Bid'at ve Hurafelere İlişkin Güncel Meseleler

Bu başlık, esasında *Kurban* kitapçığında ve *Fetvalar* kitabında bulunmamaktadır. Ancak söz konusu yayınlarda kurban çeşitleri başlığı altında, dinimizde ölü kurbanı ve Peygamber kurbanı diye kurban çeşitlerinin bulunmadığının söylenmesi ve Kurul adına kamuoyuna yapılan açıklamalarda da⁴⁷ bu hususlar yanında bazı hususların bid'at ve hurafe olarak değerlendirilmesi nedeniyle bu konuda müstakil bir başlığın uygun olacağı düşünüyoruz.

3.1. Ölü Adına Kurban

Kişinin ölü adına kurban kesmesi meselesi öteden beri gündemde olan bir konudur. Özel bir isimle halk arasında bir bid'at olarak yaygınlaşma riski bulunan bu konuda Kurul, öncelikle dinimizde kabir kurbanı veya ölü kurbanı diye bir kurban türünün bulunmadığını vurgulamaktadır. Ölenin vasiyeti yoksa onun adına kurban kesmek gerekmeyeceğini ancak sevabı ölüye bağışlanmak üzere başka ameller yapılabileceği gibi kurban da kesilebileceğini ifade etmektedir. Ölenin vasiyeti olduğunda, kurbanının kesilip etinin tamamının fakirlere dağıtıl-

⁴⁵ Ahmed b. Muhammed Hamevi, *Gamzu uyuni'l-besair* (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1405/1985), 2/82-83.

⁴⁶ Serahsi, *el-Mebsût*, 12/14; Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 5/68; "Ekl", *el-Mevsuatü'l-fikhiyye* (Kuveyt: Vizaretü'l-Evkaf ve's-Şuuni'l-İslâmiyye, 1406/1986), 6/115.

⁴⁷ Ahmet Yaman, "Kurban İbadetinin Anlamı ve Kurbanla İlgili Bazı Bid'at ve Hurafeler", *Müslüman ve İbadet*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 81-84; Anadolu Ajansı, "Ölülerin ruhaniyeti adına kurban kesmek yasaklanmıştır", (Erişim 7 Nisan 2022).

çağı, vasiyeti olmadan kesilmişse, kesenin kendisinin ve ailesinin de bundan yiyebileceği ifade edilmektedir.⁴⁸

Ölü adına kesilecek kurbanı “kabir kurbanı” gibi bir isim verilmesinin doğru olmadığını ifade etmek yerindedir. Çünkü bu kurbanın tek tip olması mümkün değildir. Ölen adına udhiyye kurbanı kesiliyor olabileceği gibi, adak kurbanı veya başka bir kurban da kesilebilir ve bu konuda vasiyet bulunabilir. Her bir kurban çeşidinin hükmü de farklı olacaktır.

Kurul’un mevcut yayınlarındaki bu fetvada kapalı kalan husus, vasiyet olsun veya olmasın, ölü adına kesilecek kurbanın ne zaman kesilebileceği hususudur. Kurul arşivindeki 1961/296 sayılı kararda ise ölünün vasiyetine binaen kesilecek kurbanın ancak Kurban Bayramı günlerinde kesilebileceği ifade edilmektedir. Vasiyet bulunmadığı durumda, ölü adına kesilecek kurbanın adak olması halinde bunun ne zaman kesileceği hususu da önemlidir. Bütün bunlar günümüzde “kurban” kavramından neyin anlaşılması gerektiği hususunda yukarıda adak kurbanı kısmında tartıştığımız meselenin farklı boyutlarıdır.

3.2. Peygamber Adına Kurban

Kurul, kişilerin bir araya gelerek Hz. Peygamber adına kurban kesmeleri uygulamasının dinde bulunmadığını ve bunun yapılması gereken bir ibadet olarak telakki edilmesinin bid‘at olduğunu ifade etmektedir. Sakınca, Hz. Peygamberden nakledilmeyen bir uygulamaya dinilik vasfını vermek ve ayrıca bir kişinin mülkü olarak kesilmesi gereken bir kurban/hisseye birden fazla kişiyi ortak etmek gibi nedenlerden kaynaklanmaktadır.⁴⁹

Son yıllarda din istismarcısı bazı gruplar tarafından öne çıkarıldığı görülen bu uygulama⁵⁰ hakkında, akademik çevrelerce ortaya konan yaklaşım da hemen hemen Kurul ile aynı istikamettedir.⁵¹

Bu bağlamda Kurul’un, bir kurban/hisseye birden fazla kişinin ortak olamayacağını belirtmesi, yukarıda zikredilen ölü kurbanı gibi uygulamalar hakkında da bu ilkenin geçerli olacağına işaret etmektedir. Yani birden fazla kişi bir araya gelerek bir kurban/hisse kesemezler. Yine buna bakılarak kurbanın, gerçek kişinin mülkü olarak kesilmesi gerektiği, tüzel kişilerin kurban kesemeyeceği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bir kurum veya kuruluşun, çeşitli kişilerden topladığı paralarla veya kuruluşa ait kaynaklarla ölmüş bir kimse adına hayvan kesmesinin hakiki anlamda değil mecazi anlamda kurban olduğu söylenebilir.⁵²

Buraya kadar yer verilen kurban çeşitleri haricinde, medyadaki bazı haberlerde teberrük kurbanı ve temsil kurbanı gibi nitelemelere⁵³ rastlanmakta olup şu ana kadar Kurul tarafından bu konuda bir fetva verildiğine rastlamamış bulunuyoruz. Ancak söz konusu haberlere bakıldığında bu nitelemelerde yer alan kurbanın, bazı tüzel kişiliklerin kendi kaynaklarıyla kestikleri

⁴⁸ DİYK, *Kurban: Sıkça Sorulanlar*, 24, *Fetvalar*, 347.

⁴⁹ DİYK, *Kurban: Sıkça Sorulanlar*, s. 24-25; *Fetvalar*, 347.

⁵⁰ DİYK, *Dini İstismar Hareketi Fetvâ/Pdy: Olağanüstü Din Şurası Kararları*, (Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016), 65; Milliyet Gazetesi, “Peygamber Kurbanı Diye Para İstediler Vermedim”, (Erişim 13 Nisan 2022).

⁵¹ Okur, *İlm-i Hâl*, 233-234; Soner Duman, *Günümüz Fıkıh Problemleri* (İstanbul: Beka Yayıncılık, 2020), 192-193.

⁵² Bu meseleye örnek teşkil edebilecek bir olay hakkında bk. Türkiye Diyanet Vakfı, “Şehit Eren Bülbül adına kurban kesildi”, (Erişim 28 Nisan 2022).

⁵³ Bülent Acun, “Kurbanımı Paylaş, Kardeşinle Yakınlaş”, (Erişim 13 Nisan 2022); Diyanet Haber, “Milletimiz her daim mazlumun umudu olmuştur”, (Erişim 13 Nisan 2022); TimeTürk, “TDV’nin Vekaletle Kurban Kesimi”, (Erişim 28 Nisan 2022).

hayvanı ifade etmekte olduğu görülmektedir. Dolayısıyla buradaki kurban ifadesinin de mecazi ve sembolik olduğunu söylemek mümkündür.

3.3. Türbelere Adakta Bulunmak ve Kurban Kesmek

Türbe veya ölümler için adakta bulunmanın caiz olmadığını belirten Kurul, bu yönde yapılacak bir adağın geçersiz olacağını, fakat türbe civarında bulunan kimselere ikram edilmesi amaçlanan ve orada medfun bulunan kişiyi yüceltme maksadı taşımayan kurban adaklarının geçerli olacağını belirtmektedir.⁵⁴

3.4. Kurban Kanının Alna ve Çeşitli Yerlere Sürülmesi

Kurul, kanın dinen necis olduğunu ve kurban kanının insanların alnına veya araba tekerlekleri gibi yerlere sürülmesinin dinî bir dayanağının bulunmadığını belirtmektedir.⁵⁵

3.5. Kurban Kestikten Sonra Namaz Kılmak

Dinimizde kurban namazı diye bir namazın bulunmadığını belirten Kurul, bu namazın dinî bir gereklilik olduğu inancının veya kanaatinin yanlış olduğunu açıklamaktadır.⁵⁶

4. Kurbanın Alım Satımı ve Hisse Ortaklığı ile İlgili Güncel Meseleler

4.1. Kurbanlık Hayvanın Satıcının Elinde Ölmesi

Müşteri tarafından satın alındıktan sonra korunmak veya beslenmek gayesiyle satıcının yanında Kurban Bayramı'na kadar bırakılan hayvanı emanet hükmünde değerlendiren Kurul, kastı, kusuru veya ihmali bulunmadığı sürece bu tür bir hayvanın ölmesinden satıcının sorumlu olmayacağını belirtmektedir.⁵⁷

Ancak günümüzdeki bazı satıcıların, sırf satış işlemi yapmadıkları aynı zamanda bayrama kadar hayvana bakmak, bayram günü kesmek, etini hazır hale getirmek ve hatta eti eve teslim etmek gibi hizmetler üzerine müşterilerle anlaşma yaptıkları görülmektedir. Bu durumda yukarıdaki fetva yetersiz kalmaktadır. Zira akit, kurbanın satımıyla bitmemekte, akdin içerisinde bulunan diğer hizmetlerin ki, bunların ücreti de kurbanlık ücretine dâhil edilerek müşteriden toplam ücret alınmaktadır, bunların yerine getirilmesi için kurbanlık hayvan satıcının elinde bulunmaktadır. Böyle bir durumda müşterinin hayvanı götürüp başka birine kestirmesi de söz konusu değildir. Çünkü ücretin içerisinde kesim ve parçalama işlemi de bulunmaktadır. Aksi halde akdin feshi ve ücretin tekrar gözden geçirilmesi gerekecektir. Dolayısıyla bu tür bir kurban satış ve kesim hizmetinin söz konusu olduğu durumda, teslim-tesellümün bayram günlerinden önce gerçekleştiği söylenemez. Hayvanın kesilip eti teslim edilinceye kadar satıcının elinde durması da ücret mukabilinde olduğundan satıcının tazmin sorumluluğunun bulunması gerekecektir.

⁵⁴ DİYK, *Kurban: Sıkça Sorulanlar*, s. 51; *Fetvalar*, 368.

⁵⁵ DİYK, *Kurban: Sıkça Sorulanlar*, s. 37-38; *Fetvalar*, 346; Yaman, "Kurban İbadetinin Anlamı ve Kurbanla İlgili Bazı Bid'at ve Hurafeler", 83.

⁵⁶ DİYK, *Kurban: Sıkça Sorulanlar*, s. 38; *Fetvalar*, 342.

⁵⁷ DİYK, *Kurban: Sıkça Sorulanlar*, s. 31; *Fetvalar*, 351.

Nitekim bazı internet sitelerinde Kurul'a nispet edilerek⁵⁸ yayınlanan fetvalara bakılacak olursa, vatandaşlarca sorulan bazı münferit sorulara bu yönde cevap verildiği anlaşılmaktadır. Bu cevaplara göre, hayvanın Kurban Bayramı günlerinde teslim alınması tarzında yapılan bir satımda, teslim-tesellüm akit anında gerçekleşmemekte, hayvanın emanet bırakılmasından çok, bayrama kadar satıcı tarafından bakılma şeklinde şartlı bir satış söz konusu olmaktadır. Bu durumda meydana gelecek zarardan satıcı sorumlu olur. Şu var ki, bu cevabın henüz Kurul'un yayınları içerisine dâhil edildiğini görmüş değiliz.

4.2. Kişi veya Kuruluşun, Mülkiyetinde Bulunmayan Bir Hayvanı Kurbanlık Olarak Satması

Satıcının henüz mülkiyetinde bulunmayan bir hayvanı, özelliklerini tam olarak belirterek ve bedelini peşin tahsil ederek satabileceğini belirten Kurul, bu fetvayı bazı âlimlerin görüşüne dayandırmaktadır.⁵⁹ Konu selem akdiyle ilgili olup bu şekilde hayvan satışı Hanefilere göre caiz değilken Şafî mezhebine göre hayvanın cins, yaş, tür ve özellikleri belirlenebilir olduğundan caiz görülmektedir.⁶⁰ Bu mesele, daha çok, marketler gibi ticari kuruluşların kurban organizasyonlarında gündeme gelmektedir.

4.3. Kurbanlık Hayvanın Tartı ile Satılması

Kurbanlık hayvanın, canlı olarak tartılıp satın alınması caiz görülmektedir. Ayrıca toplumda ihtilafa yol açmayan yaygın bir uygulama varsa, kesildikten sonra tartılması ve parasının ödenmesi de belli şartlarla caiz görülmektedir. Bu şartlar; akdin kesimden önce tamamlanması, satışa konu olan hayvanın alışı-verişi esnasında belirlenmiş olması, karkas etin kilogram birim fiyatının akit esnasında belirlenmiş olması, hayvanın sadece kurban niyetiyle kesilmesi ve herhangi bir parçasının satıcıda kalmasının şart koşulmamasıdır. Konu hakkında 2021/19 sayılı Kurul kararı bulunmaktadır.⁶¹

Kilo ile kurbanlık satışının güncel bir boyutu da ticari kuruluşlarca düzenlenen vekâletle kurban organizasyonlarında kilo garantili kurbanlık satışı meselesidir. Kurul, bu tür organizasyonlarla ilgili fetvalarında, kurban sahibine belli kiloda et miktarının verileceğinin taahhüt edilmemesi gerektiğini, tahmini bir kilo aralığı belirlenebileceğini ve belirlenen hayvandan ne kadar et çıkmış ise bunun tamamının kurban sahibine teslim edilmesi gerektiğini, taahhüt edilenden fazla et çıktığında bu etlerin toplanarak yeni bir hisse oluşturulmayacağını veya satılmayacağını, küçükbaş bir hayvanın ancak bir kişi, büyükbaş bir hayvanın ise en fazla yedi kişi adına kesilebileceğini vb. hususları sürekli vurgulamaktadır. Bu konuda 2018/31 sayılı Kurul kararı da bulunmaktadır.⁶²

⁵⁸ Online Vaaz, "Kurbanın satıldıktan sonra satıcının elinde dururken ölmesi veya başka bir sebeple kesilememesi durumunda ne yapılmalıdır?", (Erişim 15 Nisan 2022); Haber 61, "2019 yılında Kurban Bayramı ne zaman? Kurban fiyatları? Kurban Bayramı ve kesimi ile ilgili tüm detaylar...", (Erişim 15 Nisan 2022).

⁵⁹ DİYK, *Kurban: Sıkça Sorulanlar*, s. 28-29; *Fetvalar*, 354.

⁶⁰ Burhaneddin Ebu'l-Hasen Merğînânî, *el- Hidâye fî Şerhi Bidâyeti'l-mübtedî* (Karaçi: İdâretü'l-Kur'ân ve'l-Ulûmü'l-İslamiyye, 1417), 5/226.

⁶¹ DİYK, "Kurbanlık Hayvanın Satış Usûlleri ve Kilogram Birim Fiyatı Üzerinden Kurban Alım-Satımının Dini Hükümü hk.", (Erişim 15 Nisan 2022); *Kurban: Sıkça Sorulanlar*, s. 27-28.

⁶² DİYK, "Vekâlet Yoluyla Kurban Alımı ve Kesimi Organizasyonları", (Erişim 15 Nisan 2022); "Vekâletle Kurban Kesim Organizasyonlarında Sabit Kilo Garantisi ve Kurban ile ilgili Bazı Hususlar", (Erişim 27 Mart 2022).

5. Kurban Kesimi ile İlgili Güncel Meseleler

5.1. Besmele Şartı ve Kurbanın Gayrimüslim Tarafından Kesilmesi

Kesim esnasında besmele şartına müstakil bir fetvada cevap verilmekte olup besmele kasten terkedilirse Hanefilere göre etin yenmeyeceği ve dolayısıyla kurbanın geçersiz olduğu, Şâfiilere göre ise besmele kasten çekilmese bile etin yenebileceği aktarılmaktadır. Kesim esnasında üç defa “Bismillahi Allahü ekber” denileceğinden söz edilmiştir ki, bunun fikhî bir gereklilik değil adap kabilinden değerlendirilmesi mümkündür.⁶³

Besmele şartının gündeme geldiği özel bir mesele, kesimin gayrimüslim tarafından yapıldığı durumdur. Kurul fetvalarında hayvanı kesecek kişinin, âkil ve temyiz gücüne⁶⁴ sahip, Müslüman veya Ehl-i kitaptan olması gerektiği vurgulanıp mecûsî, putperest ya da ateistin kestiği hayvanın etinin helal olmayacağı dolayısıyla kurbanın geçerli olmayacağı belirtilmektedir. Ayrıca bu noktada Kurul, kurban bir ibadet olduğu için bunun kesimini diğerlerinden ayırarak, Ehl-i kitaptan birinin kurban kesmesini geçerli kabul etmekle beraber mekruh saymaktadır.⁶⁵ Gayrimüslimin kesim esnasında besmele çekip çekmemesi hususuna kurbanla ilgili cevaplarda açıkça değinilmemektedir. İlk bakışta besmele hakkındaki genel cevabın burada da geçerli görüldüğü başka bir deyişle, Ehl-i kitaptan olacak kişinin de besmele konusunda Müslümanla bir tutulduğu söylenebilir. Ancak genel kesimle ilgili başka bir cevapta “Ehl-i kitaptan olan kimsenin, hayvanı keserken Hz. Mesih’in veya Hz. Üzeyir’in adını andığı kesin olarak bilinirse, o takdirde kestikleri helâl olmaz. Çünkü Allah’tan başkası adına kesilen hayvanlar yenilmez.” denilmektedir⁶⁶ ki, buna bakılarak Ehl-i kitap kimsenin besmele çekmesinin şart olmadığı Allah’tan başkasının adını anmamasının ve kesimin diğer usullerine riayet etmesinin yeterli olduğu anlaşılmaktadır.

5.2. Kurbanın Elektrik veya Narkozla Bayıltılarak Kesilmesi

Kurul’a göre kesimde asıl olan, bilinen klasik yöntemle kesim yapılmasıdır. Kurbanlık veya etlik hayvan kesiminin caiz olabilmesi için kesim sırasında hayvanın canlı olması gerektiği belirtilmekte, bayıltıldıktan sonra ölmeden boğazından kesilmesi halinde elektrik veya narkozla bayıltılarak kesmek caiz görülmektedir. Şokun etkisiyle henüz kesilmeden hayvanın ölmesi durumunda kurbanın geçerli olmayacağı ve etinin de yenmeyeceği belirtilmektedir.⁶⁷ Bu konudaki fetvalar, çerçeve fetva diyebileceğimiz 2010/22 sayılı Kurul mütalaasına⁶⁸ dayanmaktadır. Bu mütalaa İslam İşbirliği Teşkilatına bağlı Mecmaü’l-Fikhi’l-İslâmî’nin 1997/95 sayılı kararıyla⁶⁹ uyumludur. Şu var ki bundan farklı olarak Kurul mütalaasında, şoklama ve bayıltma işlemlerinde hayvanın ölümüne yol açılmaması için dikkat edilmesi gereken teknik hususlara yer verilmemiş sadece genel ilke vurgulanmıştır.

⁶³ DİYK, *Kurban: Sıkça Sorulanlar*, s. 34; *Fetvalar*, 341.

⁶⁴ Kesen kişinin bâliğ olması şart sayılmayıp mümeyyiz olması yeterli görülmüştür. Kesim ve kesende aranan genel şartlarla ilgili olarak kurban bölümü dışındaki fetvalar için bk. DİYK, *Fetvalar*, 511.

⁶⁵ DİYK, *Kurban: Sıkça Sorulanlar*, s. 33; *Fetvalar*, 349.

⁶⁶ DİYK, *Fetvalar*, 511.

⁶⁷ DİYK, *Kurban: Sıkça Sorulanlar*, s. 37; *Fetvalar*, 341.

⁶⁸ DİYK, “Büyükbaş, Küçükbaş ve Kanatlı Hayvanların Kesiminde Uyulması Gereken İslâmî İlkeler”, (Erişim 16 Nisan 2022).

⁶⁹ Mecmaü’l-Fikhi’l-İslâmî ed-Düvelî, “Karâr bi Şe’ni’z-Zebâih”, (Erişim 16 Nisan 2022).

5.3. Vekâlet Yoluyla Kurban Kesimi

Vekâlet yoluyla kurban hakkında *Kurban* kitapçığında ve *Fetvalar* kitabında yalnızca iki fetva bulunmaktadır. “Vekâlet yoluyla kurban kesilebilir mi? Kişinin bulunduğu şehir veya ülke dışında vekâletle kurban kestirmesinin hükmü nedir?” başlıklı fetvada, mali bir ibadet olan kurbanın bir kişi veya kuruma vekâlet vererek de kestirilebileceği, vekâletin sözlü veya yazılı biçimde ya da telefon, faks, internet ve benzeri iletişim araçları yoluyla verilebileceği, kurbanın başka bir ülkede kesilmesinin ve oradaki kurbanlık fiyatlarının az veya çok olmasının kurban kesimine mâni olmadığı belirtilmektedir. Bununla birlikte, kurban eti dağıtımında, kişinin yaşadığı yerdeki komşulara ve fakirlere öncelik vermesinin daha uygun olduğu da vurgulanmaktadır. Vekâletle kurban kesiminde niyetin Allah için olması ve kurbanın vekâlet veren adına kesilmiş olmasının şart olduğu belirtilmektedir.⁷⁰

“Kurban kesmek üzere vekil kılınan kişinin kurbanı kesmediği öğrenilirse ne yapılması gerekir?” başlıklı fetvada ise zengin bir kimsenin, vekâlet verdiği kişinin kurbanı kesmediğini ve parayı harcadığını öğrenmesi halinde Kurban Bayramı günlerinde kendisinin bir kurban alıp kesmesi, bu günler geçmişse kurban bedelini fakirlere vermesi gerektiği ve ayrıca söz konusu vekilin de aldığı bedeli tazmin etmesi gerektiği ifade edilmektedir.⁷¹

Günümüzde özellikle bazı kuruluşlarca düzenlenen kurban organizasyonları sayesinde vekâlet yoluyla kurban yaygınlaşmış ve hayvanın vekâletle kesimi haricinde birçok boyut kazanmıştır. Bu tür organizasyonda, vekâlet veren kişi adına hayvanın satın alınması, kesilmesi, etinin ve parçalarının dağıtılması, bütün bu işlemler için ayrıca bir hizmet bedeli alınıp alınmaması, alınıyorsa hangi bedellerin alındığı, paradan artan olup olmadığı, artanların nasıl kullanıldığı, eksik geldiğinde paranın nasıl tamamlandığı gibi birçok mesele bulunmaktadır. Bütün bu meselelerle ilgili verilecek dinî hüküm, sadece kurban ahkâmının değil vekâlet ahkâmının da gözetilmesini gerekli kılmaktadır. Zira kişinin bizzat kendisinin kurbanı kesmesi halinde geçerli olan bir hüküm vekâletle kesilmesi durumunda farklılık arz edebilmektedir. Örneğin kişi udhiyye kurbanının etini dilediği kişilere ikram edebilirken, vekâletle kurban kesen kuruluşun, kimlere dağıtmak üzere vekâlet almış ise etleri yalnızca onlara dağıtma sorumluluğu bulunmaktadır. Vekâlet sözleşmesinde veya organizasyon ilanlarında muhtaçlara veya mültecilere ulaştırılacağı sözü verilmişse, bu tür kurban etlerinin başkalarına yedirilmesi caiz olmayacaktır. Aksi bir davranış, kurbanının geçerliliğine etki etmemekle beraber vekâlet ahkâmına aykırılık teşkil etmektedir. Vekâlet ahkâmına aykırılık durumunda da vekil olan kuruluşun tazmin sorumluluğu bulunmaktadır.

Öte yandan vekâletle kurban organizasyonlarının yardım kuruluşlarınca düzenlenmesi yanında ticari kuruluşlarca düzenlenmesi de söz konusu olup bu ikincisinde genellikle vekâlet, kurbanın kesimi ve deri ya da sakatat gibi parçalarının bazı hayır kuruluşlarına ulaştırılmasıyla sınırlı olmakta, etin de sahibine teslimi şart koşulmaktadır. Bu durumda da yukarıda belirttiğimiz gibi kilo garantili kurban ve benzeri meseleler gündeme gelmektedir.

Görebildiğimiz kadarıyla Kurul, vekâletle kurban organizasyonlarıyla ilgili dinî hükümleri, kitap veya kitapçıkta ayrıntılı olarak yayınlamamış ancak internet sitesinde yayınlama-

⁷⁰ DİYK, *Kurban: Sıkça Sorulanlar*, s. 32-33; *Fetvalar*, 347.

⁷¹ DİYK, *Kurban: Sıkça Sorulanlar*, s. 40; *Fetvalar*, 352.

yı ve kamuoyu açıklamaları yoluyla duyurmayı tercih etmiştir. Bu konuda internet sitesinde 2009/106 sayılı bir mütalaa⁷² ile 2018/31 sayılı⁷³ ve 2021/19 sayılı⁷⁴ iki Kurul kararı bulunmaktadır.

Vekâletle kurban organizasyonlarıyla ilgili dinî hükümlerin Kurul tarafından açıklanmasında bir diğer yöntemin ise bu kuruluşların talebi üzerine verilen özel cevaplar olduğu söylenebilir. Bazı kuruluşların internet sitelerinde bu cevapların yayımlandığı görülmektedir.⁷⁵ Söz konu kuruluşların bu cevaplara uygun hareket edip etmedikleri ise ayrı bir konudur ve bu hususun denetlenip denetlenmediği bilinmemektedir.

6. Kurbanın Eti, Derisi ve Menfaatleri ile İlgili Güncel Meseleler

6.1. Kurban Derisinin Bağışlanması

Kurban derilerinin satılması veya kesim ya da bakım ücret olarak verilmesinin caiz olmadığı belirtilen fetvada, derinin yoksullara veya hayır kurumlarına bağışlanabileceği ifade edilmektedir. Satılması halinde de bedelinin fakirlere tasadduk edileceği, bunun dışında derinin ev eşyası yapılarak kullanılmasında da bir sakınca olmadığı belirtilmektedir.⁷⁶

Geçmişte, ülkemizde kurban derilerinin nereye verileceği hususu ve bu konuda devletçe gündeme getirilen zorunlu uygulamalar kamuoyunda ve siyasi çevrelerde, özellikle Türk Hava Kurumu bağlamında uzun süre tartışma konusu olmuştur.⁷⁷ Din İşleri Yüksek Kurulu öteden beri, kurban derilerinin hayır kurumlarına verilebileceğini ancak zekâtın bu tür kurumlara verilemeyeceğini ifade etmektedir. Bu konuda doğrudan THK ile ilgili olarak 1979/71 sayılı bir Kurul kararı bulunmaktadır.⁷⁸

6.2. Kurban Etlerinin Satımı

Kurul, genel olarak, kurbanın etinin ve diğer parçalarının satımını caiz görmemektedir.⁷⁹ Anlaşıldığı kadarıyla bu hüküm, kurban sahibi için geçerli olup kendisine kurban eti bağışlanan taraf için geçerli değildir. Nitekim bazı ilahiyatçılar da bu hususa vurgu yapmakta ve kurban kesen yükümlünün, eti satmasının caiz olmadığını ancak onun et bağışladığı kimsenin bunu satabileceğini ifade etmektedirler.⁸⁰

Günümüzde kurban etinin satılması meselesi, özellikle vekâlet yoluyla kurban kesim organizasyonu düzenleyen kuruluşlar bağlamında gündeme gelmektedir. Ancak bu kuruluşların kurban sahiplerine vekil olmalarından öte, kurban etinin bağışlandığı taraf olup olmadıkları, başka bir deyişle, kurban eti ve parçalarının kendi kuruluşlarına bağışlanıp bağışlanmadığı hususu önem arz etmektedir. Birçok kuruluş, kurbanın kendisine bağışlanmasını değil kendisi

⁷² DİYYK, “Vekâlet Yoluyla Kurban Kesimi”, (Erişim 16 Nisan 2022).

⁷³ DİYYK, “Vekâlet Yoluyla Kurban Alımı ve Kesimi Organizasyonları”, (Erişim 16 Nisan 2022).

⁷⁴ DİYYK, “Kurbanlık Hayvanın Satış Usûlleri ve Kilogram Birim Fiyatı Üzerinden Kurban Alım-Satımının Dini Hükümü hk”, (Erişim 16 Nisan 2022).

⁷⁵ A101, “T.C. Diyanet İşleri Başkanlığından Alınan Fetva” (Erişim 18 Nisan 2022).

⁷⁶ DİYYK, *Kurban: Sıkça Sorulanlar*, s. 42-43; *Fetvalar*, 342-343.

⁷⁷ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem: 2, c. 15, Toplantı: 2, Birleşim: 79, 446-448 (Erişim 21 Nisan 2022); Hürriyet Gazetesi, “Kurban derisi toplamada tek yetkili artık THK değil” (Erişim 21 Nisan 2022).

⁷⁸ DİYYK Arşivi, 1979/71 sayılı karar; Fatih Yücel, “Türkiye’de Güncel Zekât Problemleri,” *Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları: Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı, 03-04 Aralık 2016* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017), 643-684.

⁷⁹ DİYYK, “Vekâlet Yoluyla Kurban Alımı ve Kesimi Organizasyonları”; *Kurban: Sıkça Sorulanlar*, 43-44; *Fetvalar*, 343-344;

⁸⁰ Karaman, “Kurban etini satmak”, (Erişim 1 Nisan 2022).

aracılığıyla yurt içinde veya yurt dışındaki muhtaçlara ulaştırılması üzerine kampanya düzenlenmektedir. Buna göre, böyle bir kuruluş kurban sahibinin vekili durumunda olup kurban sahibinin kendisi etini satamayacağı gibi onun vekili olan kuruluş da satamaz. Şu var ki, söz konusu kuruluşlar kurban etlerini başkalarına ulaştırmak üzere değil de kendi kuruluşlarına bağışlamak üzere vekâlet almışlarsa bu durumda kurban etini alan taraf konumunda da olacaklarından ihtiyaç fazlası etleri rayiç bedelle paraya çevirebilmeleri mümkün olacaktır. Bu ve benzeri hususların, ilgili kuruluşlarca kurban sahiplerine bildirilmesi, yeterince bilgilendirme yapıp onayları alınarak şeffaf bir şekilde sözleşmeye yansıtılması önem arz etmektedir.

Kurul'un *Fetvalar* kitabında vekâlet yoluyla kurban kesen hayır kurumlarının ve kendilerine ihtiyaç fazlası et verilenlerin kurban etlerini satabileceği yönünde fakat yukarıda sözünü ettiğimiz ayırıma yeterince dikkat çekilmeyen ifadeler vardır.⁸¹ Ayrıca geçmişte bazı kuruluşlara verilen özel cevaplarda, kurban kesildikten sonra etinin kısmen veya tamamen yerine ulaştırılmaması halinde rayiç bedelle satılarak aynı maksatlara sarf edilebileceğine fetva verildiği anlaşılmaktadır.⁸² Ancak bu fetvanın bazı kuruluşlarca amacından saptırıldığı tespiti üzerine 2020 yılında açıklamada şöyle denilmiştir:

... Bununla beraber kurban etlerinin satılarak bedelinin söz konusu yerlere harcanabileceğini muhtevi Kurul Görüşü, ilgili kişi ve kurumlar tarafından etlerin ihtiyaç sahiplerine dağıtılması planlanarak gerekli çaba ortaya konulduğu halde, farklı nedenlerle fakirlere ulaştırılma imkânının sağlanamadığı ve telef olma tehlikesiyle karşılaşıldığı durumlara özel ve zarurete dayalı olarak verilmiş istisnai bir hükümdür. Bu nedenle belirli özel durumlara has bu görüşün, gerekçeleri ve verildiği şartlar dikkate alınmadan kapsamının genişletilerek henüz planlanma aşamasında kurban etlerinin bazı kişi ve kuruluşlar tarafından satılması doğru değildir. Netice itibarıyla Kurulumuzun kurban etlerinin satılabileceğine yönelik cevaz hükmü yukarıda açıklandığı üzere istisnai durumlarla ilgili olup vekâletle kurban organizasyonu yapan kuruluşların henüz planlama aşamasında kurban etlerini satıma konu etmesi caiz değildir.⁸³

7. Kurbanlık Hayvanın Nitelikleri ve Kusurlarına Dair Güncel Meseleler

Kurbana mâni olan hususlar esasen hadislerde sayılmıştır. Fakat bu hadislerde sayılmayan bazı kusurlar da bulunabilmektedir ki, ihtilaf konusu olan budur. Bu noktada hangi ilkenin geçerli olacağına ilişkin Kurul'un cevaplarında, “hayvanın değerini düşürücü nitelikteki kusurlar”, “insanlar arasında kusur sayılan ayıplar”, “hayvandan beklenen bir menfaati tümüyle yok eden veya hayvanın güzelliğini ortadan kaldıran kusurlar” gibi ifadeler bulunmaktadır.⁸⁴

7.1. Kurbanlık Hayvanın Yaşı

Kurban olabilecek hayvanın yaşının, kamerî yıla göre hesaplanacağı, devenin 5; sığır ve mandanın 2; koyun ve keçinin ise 1 yaşını doldurmuş olmasının şart olduğu belirtilmektedir. İstisna olarak 6 ayını tamamlayan koyunun, bir yaşını doldurmuş koyun gibi gösterişli olması hâlinde kurban edilebileceği ancak bu istisnanın diğer hayvanlarda geçerli olmadığı ifade edil-

⁸¹ DİYK, *Fetvalar*, 353.

⁸² Lösemili Çocuklar Vakfı (LÖSEV), “Vekâleten Kurban Kesimi” (Erişim 21 Nisan 2022).

⁸³ DİYK, “Kurbanın Değerlendirilmesinde Dikkat Edilecek Bazı Hususlar”, (Erişim 25 Temmuz 2020); Ayrıca bk. Diyanet Haber, “Diyanet, vekâletle kurban uygulamaları hakkında uyardı”, (Erişim 27 Mart 2022).

⁸⁴ DİYK, *Kurban: Sıkça Sorulanlar*, 56-59; *Fetvalar*, 356-358.

mektedir. Ayrıca sığırın yaşı biliniyorsa dişlerinin kapak atıp atmamasına itibar edilmeyeceği fakat yaşı bilinmiyorsa kapak atmanın iki yaşını doldurduğuna bir alamet olarak kabul edilebileceği açıklanmaktadır.⁸⁵

Kurbanlık hayvanın yaşı konusunda klasikte var olan farklı bir görüş Şafî mezhebine göre, keçinin iki yaşını doldurmuş olması şartıdır.⁸⁶ Ayrıca günümüzde bazı fetva mercileri, yaş istisnasının sığırdan da olabileceğini ifade etmektedirler. Hayrettin Karaman'a göre günümüzde hayvan besleme teknik ve imkânları, iki yaşını doldurmamış bir sığırın otlakta beslenen ve iki yaşını dolduran bir sığır kadar iri olmasına imkân vermektedir. Dolayısıyla gövde büyüklüğünü ve kilosunu esas alarak otlakta yetişmiş iki yaşındaki ortalama bir sığır büyüklüğündeki bir danayı kurban etmek, koyuna kıyasla mümkündür. Konu hakkındaki hadislerin böyle yorumlanmasının da mümkün olduğunu söyleyen Karaman, Atâ ve Evzâî gibi fakihlerin de bu yorumu kabul ettiklerini söylemektedir.⁸⁷ Bu tür bir yorumda, bir taraftan günümüz şartlarının getirdiği bir sonuca hüküm bağlanırken diğer taraftan tarihte de bu görüşte olanlara atıf yapılması çelişkili gözükmektedir. Ayrıca hadislerde istisna edilmiş bir mesele üzerine kıyas yapmak, usul açısından problemlidir.

Avrupa Fetva ve Araştırma Meclisi isimli kuruluş da kurbanda yaş şartının yalnızca bir alamet olduğunu, asıl olanın hayvandan faydalanmanın gerçekleşmesi olduğunu belirterek yaşını doldurmasa bile, doldurmuş gibi büyük cüsseye sahip olan sığır, keçi ve koyunun kurban edilebileceğine fetva vermekte ve bazı Mâlikî âlimlerin de bu yönde fetva verdiğini aktarmaktadır.⁸⁸

Konu hakkındaki farklı görüşlerin farkında olan Kurul bunlara karşı şu açıklamayı yapmaktadır:

“... İbadetlerde ise akıl/ictihad değil, nakil/nass esastır. Hakkında açık delil bulunan meselelerde akıl yürütmek söz konusu değildir. Nitekim bir yaşına varmamış ama yetişkin olan oğlağını kurban etmek isteyen bir kimseye Hz. Peygamber, “Bu sadece sana mahsustur. Senden sonra başkası için yeterli olmaz.” (Buhârî, Edâhî, 8) buyurmuştur. Bu itibarla, gelişmiş olmakla birlikte şart koşulan yaşı doldurmayan hayvanların, koyun örneğine kıyas edilerek kurban edilebileceği şeklindeki bir yaklaşım isabetli görülmemektedir.”⁸⁹

7.2. Kurbanın Hasta Olduğunun Kesimden Sonra Ortaya Çıkması

Daha önce hastalığı bilinmemesine rağmen, kesimden sonra hayvanın etinin sağlık sebebiyle imha edilmesi söz konusu olduğunda esasen kurban ibadetinin yerine gelmiş olduğu bununla birlikte kurban bedelinin satıcıdan geri alınması hâlinde, bunu tasadduk etmek gerekeceği, bedel geri alınmamışsa, yeniden bir kurban kesmek gerekmeyeceği ifade edilmektedir.⁹⁰ Kanaatimizce, bu fetvaya ilave yapılarak, etin sağlıksız çıkması halinde bedel iadesi yapılmışsa ve henüz kesim günleri geçmemişse, yeni bir kurban kesilmesini önermek daha uygun gözükmektedir.

⁸⁵ DİYK, *Kurban: Sıkça Sorulanlar*, 53-55; *Fetvalar*, 355-356.

⁸⁶ Mehmet Keskin, *Şafî Fıkhi* (Ankara: Diyanet İşler Başkanlığı Yayınları, 2015), 1/720.

⁸⁷ Karaman, “Kurban” (Erişim 28 Nisan 2022).

⁸⁸ el-Meclisü'l-Avrûbbî li'l-İftâ ve'l-Buhûs, *el-Kararât ve'l-Tavsiyât* (b.y. 1424/2013), 256-257.

⁸⁹ DİYK, *Kurban: Sıkça Sorulanlar*, 53-55; *Fetvalar*, 355-356.

⁹⁰ DİYK, *Kurban: Sıkça Sorulanlar*, 58-59; *Fetvalar*, 358.

Sonuç ve Değerlendirme

Kurban ibadetiyle ilgili hususlar genel olarak naslarla belirlenmiş olmakla birlikte gerek nasların sübutu ve delaleti bağlamında farklı yaklaşımların gündeme gelmesi gerekse teşri döneminde ve coğrafyasında var olmayan meselelerle sonradan karşılaşılması gibi hususlar, her devirde ve coğrafyada kurban ahkâmıyla ilgili güncel meselelerin bulunmasına zemin hazırlamıştır. Din İşleri Yüksek Kurulu'nun karar ve fetvalarında yer alan meseleler de ya tamamen güncel olan veya tarihte de var olmakla birlikte güncel boyutu bulunan meselelerdir. Bunun yanında sırf geçmişteki bir hükmü aktarma mahiyetinde olan fetvalar da bulunmaktadır.

Kurul'un karar ve fetvaları genel olarak ülkemizin geçmişten gelen geleneğine bağlı olarak Hanefî mezhebine uygun olmakla birlikte, kurbanlık hayvanın selem yoluyla satın alınabilmesi örneğinde olduğu gibi bazı durumlarda başka mezheplerin görüşlerinin de tercih edildiğine veya tercih söz konusu olmaksızın, birkaç bir mezhebin görüşü bir arada verilerek, farklı mezhep mensuplarına da bilgilendirme yapıldığına şahit olunmaktadır.

Karar ve fetvalarda genel olarak fikhî açıdan geçerlilik öne çıkartılırken kimi fetvalarda adap türünden bazı hususların tavsiye edildiği görülmektedir. Mesela kurban keserken üç defa tekbir getirilmesi gibi hususlar bu türdendir.

Türkiye'de Kurul'un dinî kararları ve fetvalarına uymak esas itibarıyla vicdanî olup resmî bir bağlayıcılığı bulunmamaktadır. Bununla beraber 2002 yılından itibaren ülke içinde kurban kesim hizmetleri Diyanet İşleri Başkanlığının kontrolüne verilmiş olduğundan yıllık olarak yayınlanan kurban hizmetleriyle ilgili tebliğlerde kurbanın dinî hükümleri konusunda Din İşleri Yüksek Kurulu'nun fetvalarının esas olduğu belirtilmektedir⁹¹ ki, bu hüküm kurban kesimi yapan kuruluşları bağlayıcı niteliktedir.

Son yıllarda, hem marketler gibi ticari kuruluşlar tarafından hem de yardım kuruluşları tarafından düzenlenen vekâletle kurban organizasyonlarında bir artış söz konusudur. Mamafih Kurul'un bu alandaki karar ve fetvalarının henüz matbu eserlere tam olarak yansdığı söylenemez. İnternet sitesindeki bilgiler ise genellikle parça parça olup bu konuda müstakil eserlerin yayınlanmasına, belki de bir başka ibadet olan zekât alanını da kapsayacak şekilde "Yardım Kuruluşları Fıkhı" adıyla veya buna benzer bir adla yayına ihtiyaç bulunduğunu söylemek mümkündür. Bu noktada Kurul'un, kurban organizasyonu düzenleyen çeşitli kuruluşlara rehberlik etmesi ve özellikle de ibadetlerde vekil olmanın sorumluluğu gibi hususlara ağırlık vermesi önem arz etmektedir.

Kaynakça

"Ekl". *el-Mevsuatü'l-fikhiyye*. Kuveyt: Vizaretü'l-Evkaf ve's-Şuuni'l-İslâmiyye, 1406/1986.

"Udhiyye". *el-Mevsuatü'l-fikhiyye*. Kuveyt: Vizaretü'l-Evkaf ve's-Şuuni'l-İslâmiyye, 1406/1986.

2021 Yılı Kurban Hizmetlerinin Uygulanmasına Dair Tebliğ. *Resmî Gazete* 31516 (19 Haziran 2021). Erişim 5 Mayıs 2022. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/06/20210619-21.pdf>

⁹¹ 2021 Yılı Kurban Hizmetlerinin Uygulanmasına Dair Tebliğ, *Resmî Gazete* 31516 (19 Haziran 2021) md. 6/1-ğ.

- A101, "T.C. Diyanet İşleri Başkanlığından Alınan Fetva". Erişim 18 Nisan 2022. <https://www.a101.com.tr/diyanet-fetvasi>
- Acun, Bülent. "Kurbanını Paylaş, Kardeşinle Yakınlaş". Erişim 13 Nisan 2022. <http://www.haberdurus.com/kose-yazilari/kurbanini-paylas-kardesinle-yakinlas-1187.html>
- Akseki, A. Hamdi. *İslam Dini*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1969.
- Anadolu Ajansı. "Ölülerin ruhaniyeti adına kurban kesmek yasaklanmıştır". Erişim 7 Nisan 2022. <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/prof-dr-yaman-olulerin-ruhaniyeti-adina-kurban-kesmek-yasaklanmistir/1235908>
- Aynî, Bedrüddîn. *el-Binâye şerhu'l-Hidâye*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1420/2000.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Kurban*. Ankara: Diyanet İşleri Reisliği Yayınları, 1956.
- Çalış, Halit. "Kurbanın Dinî Hükümü ve Fert ya da Aile Adına Kesilmesi Tartışmaları". *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 3 (2004).
- Damad Abdurrahman Gelibolulu Şeyhizade. *Mecmau'l-Enhur*. İstanbul: Şirket-i Sahafiye-i Osmaniye, 1319.
- Diyanet Haber. "Diyanet, vekâletle kurban uygulamaları hakkında uyardı". Erişim 27 Mart 2022. <https://www.diyanehaber.com.tr/dini-haberler/diyanet-vekaletle-kurban-uygulamaları-hakkında-uyardı-h11537.html>
- Diyanet Haber. "Milletimiz her daim mazlumun umudu olmuştur". Erişim 13 Nisan 2022. <https://www.diyanehaber.com.tr/konya-muftulugu/milletimiz-her-daim-mazlumun-umudu-olmudur-h6333.html>
- DİYK, Din İşleri Yüksek Kurulu. *Kurban: Sıkça Sorulanlar*. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018.
- DİYK, Din İşleri Yüksek Kurulu. *Dini İstismar Hareketi Fetö/Pdy: Olağanüstü Din Şûrası Kararları*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016.
- DİYK, Din İşleri Yüksek Kurulu. "Adak kurbanının bedeli para olarak fakire verilebilir mi?". Erişim 7 Nisan 2022. <https://kurul.diyane.gov.tr/Cevap-Ara/38182/adak-kurbaninin-bedeli-para-olarak-fakire-verilebilir-mi-?enc=QisAbR4bAkZg1HImMxXRn2t8ij%2beDt-MkJdRGirgyeb8%3d>
- DİYK, Din İşleri Yüksek Kurulu. "Büyükbaş, Küçükbaş ve Kanatlı Hayvanların Kesiminde Uyulması Gereken İslâmî İlkeler". Erişim 16 Nisan 2022. <https://kurul.diyane.gov.tr/Karar-Mutalaa-Cevap/4162/buyukbas--kucukbas-ve-kanatli-hayvanlari-kesiminde-uyulmasi-gereken-islami-ilkeler>
- DİYK, Din İşleri Yüksek Kurulu. "Dişi Hayvanların Kurban Olarak Kesilmesi". Erişim 28 Nisan 2022. <https://kurul.diyane.gov.tr/Karar-Mutalaa-Cevap/38231/disi-hayvanlari-kurban-olarak-kesilmesi>
- DİYK, Din İşleri Yüksek Kurulu. "Hakkımızda". Erişim 5 Mayıs 2022. <https://kurul.diyane.gov.tr/Hakkimizda>
- DİYK, Din İşleri Yüksek Kurulu. "Kurbanın Değerlendirilmesinde Dikkat Edilecek Bazı Hususlar". Erişim 25 Temmuz 2020. <https://kurul.diyane.gov.tr/Duyuru-Detay/Duyurular/685/kurbanin-degerlendirilmesinde-dikkat-edilecek-bazi-hususlar>

- DİYYK, Din İşleri Yüksek Kurulu. “Kurbanlık Hayvanın Satış Usûlleri ve Kilogram Birim Fiyatı Üzerinden Kurban Alım-Satımının Dini Hükümü hk.”. Erişim 15 Nisan 2022. <https://kurul.diyagnet.gov.tr/Karar-Mutalaa-Cevap/39694/kurbanlik-hayvanin-satis-usulleri-ve-kilogram-birim-fiyati-uzerinden-kurban-alim-satiminin--dini-hukmu-hk->
- DİYYK, Din İşleri Yüksek Kurulu. “Kurul Karar ve Mütalaaları”. Erişim 5 Mayıs 2022. <https://kurul.diyagnet.gov.tr/KurulKarar/>
- DİYYK, Din İşleri Yüksek Kurulu. “Vekâlet Yoluyla Kurban Alımı ve Kesimi Organizasyonları”. Erişim 15 Nisan 2022. <https://kurul.diyagnet.gov.tr/Karar-Mutalaa-Cevap/38272/vekalet-yoluyla-kurban-alimi-ve-kesimi-organizasyonlari>
- DİYYK, Din İşleri Yüksek Kurulu. “Vekâlet Yoluyla Kurban Kesimi”. Erişim 16 Nisan 2022. <https://kurul.diyagnet.gov.tr/Karar-Mutalaa-Cevap/39694/kurbanlik-hayvanin-satis-usulleri-ve-kilogram-birim-fiyati-uzerinden-kurban-alim-satiminin--dini-hukmu-hk->
- DİYYK, Din İşleri Yüksek Kurulu. “Vekâletle Kurban Kesim Organizasyonlarında Sabit Kilo Garantisi ve Kurban ile ilgili Bazı Hususlar”. Erişim 27 Mart 2022. <https://twitter.com/dinisleriyyk/status/1414558736341929984>
- DİYYK, Din İşleri Yüksek Kurulu. *Fetvalar*. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2021.
- Döndüren, Hamdi. *Güncel Fıkhî Meseleler*. İstanbul: Işık Yayınları, 2011.
- Duman, Soner. *Günümüz Fıkıh Problemleri*. İstanbul: Beka Yayıncılık, 2020.
- Ebû Zehre, Muhammed. *Fetâvâ*. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, ts.
- el-Fetava'l-Hindiyye*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1411/1991.
- el-Meclisü'l-Avrûbbî li'l-İftâ ve'l-Buhûs. *el-Kararât ve'l-Tavsiyât* . b.y., 1424/2013.
- Esen, Bilal. *İslam Hukukunda Nezir ve Adak*. Marmara Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi, 2003.
- Haber 61. “2019 yılında Kurban Bayramı ne zaman? Kurban fiyatları? Kurban Bayramı ve kesimi ile ilgili tüm detaylar...”. Erişim 15 Nisan 2022. <https://www.haber61.net/diger/2019-yilinda-kurban-bayrami-ne-zaman-kurban-fiyatları-kurban-bayrami-h362138.html>
- Halebî, İbrâhim b. Muhammed. *Mülteka'l-ebhur*. Bulak: Dâru't-Tibâa el-Mısriyye, 1265.
- Hamevi, Ahmed b. Muhammed. *Gamzu uyuni'l-besair*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1405/1985.
- Hürriyet Gazetesi. “Kurban derisi toplamada tek yetkili artık THK değil”. Erişim 21 Nisan 2022. <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/kurban-derisi-toplamada-tek-yetkili-artik-thk-degil-24793242>
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn. *Reddü'l-muhtâr*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1412/1992.
- İbn Kudâme, Muvaffakuddîn. *el-Muğnî*. Kahire: Mektebetü'l-Kâhire, 1388/1968.
- İbn Nüceym, Zeynüddin. *el-Bahru'r-râik*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbî'l-İslâmî, ts.
- İbnu'l-Hümâm, Kemâluddîn. *Fethu'l-Kadîr*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- Karaman, Hayrettin. “Kilo fiyatıyla kurbanlık alımı caiz mi?”. Erişim 1 Nisan 2022. <http://www.hayrettinkaraman.net/sc/00335.htm>

- Karaman, Hayrettin. “Kurban etini satmak”. Erişim 1 Nisan 2022. <http://www.hayrettinkaraman.net/sc/00471.htm>
- Karaman, Hayrettin. “Kurban”. Erişim 28 Nisan 2022. <http://www.hayrettinkaraman.net/yazi/laikduzen/3/0105.htm>
- Kâsânî, Alâüddîn. *Bedâiu’s-sanâi’*. Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1406/1986.
- Keskin, Mehmet. *Şafii Fıkhi*. Ankara: Diyanet İşler Başkanlığı Yayınları, 2015.
- LÖSEV, Lösemili Çocuklar Vakfı. “Vekâleten Kurban Kesimi”. Erişim 21 Nisan 2022. <https://www.losev.org.tr/bagis/kurban.html>
- Mahmud İzzuddin, *Ahkâmü’n-Nezr*. Ümmüdermân: Câmîati Ümmüdermân. Külliyye-tü’ş-Şerîati ve’l-Kânûn. Yüksek Lisans Tezi, 1999.
- Mecmaü’l-Fıkhi’l-İslâmî ed-Düvelî. “Karâr bi Şe’ni’z-Zebâih”. Erişim 16 Nisan 2022. <https://iifa-aifi.org/ar/2015.html>
- Merdâvî, Alâüddîn. *el-İnsâf*. Beyrut: Dâru İhyai’t-Türasi’l-Arabi, ts.
- Mergînânî, Burhaneddîn Ebu’l-Hasen. *el-Hidâye fi Şerhi Bidâyeti’l-mübtedî* (Leknevî Şerhi ile birlikte). Karaçi: İdâretü’l-Kur’an ve’l-‘Ulûmi’l-İslamiyye, 1417.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi. Dönem: 2. c. 15. Toplantı: 2. Birleşim: 79. Tarih: 3.4.1967. Erişim 21 Nisan 2022. https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM__d02/c015/mm__02015079.pdf
- Milliyet Gazetesi. “Peygamber Kurbanı Diye Para İstediler Vermedim”. Erişim 13 Nisan 2022. <https://www.milliyet.com.tr/yerel-haberler/isparta/peygamber-kurbani-diye-para-istediler-vermedim-11636000>
- Nevevî, Yahyâ b. Şeref. *el-Mecmu’ Şerhu’l-Mühezzeb*. Beyrut: Darü’l-Fikr, ts.
- Okur, Kaşif Hamdi. *Güncel Konularla İlm-i Hâl*. Ankara: Anadolu Yayınları, 2018.
- Online Vaaz. “Kurbanın satıldıktan sonra satıcının elinde dururken ölmesi veya başka bir sebeple kesilememesi durumunda ne yapılmalıdır?”. Erişim 15 Nisan 2022. <https://www.onlinevaaz.com/kurban/kurbanin-satildiktan-sonra-saticinin-elinde-dururken-olmesi-veya-baska-bir-sebeple-kesilememesi-durumunda-ne-yapilmalidir>
- Serahsî, Şemsüleimme. *el-Mebsût*. Beyrut: Dâru’l-Marife, 1414/1993.
- TimeTürk. “TDV’nin Vekâletle Kurban Kesimi”. Erişim 28 Nisan 2022. <https://www.timeturk.com/tdv-nin-vekaletle-kurban-kesimi/haber-279400>
- Türkiye Diyanet Vakfı. “Şehit Eren Bülbül adına kurban kesildi”. Erişim 28 Nisan 2022. <https://tdv.org/tr-TR/sehit-eren-bulbul-adina-kurban-kesildi/>
- Yaman, Ahmet. “Kurban İbadetinin Anlamı ve Kurbanla İlgili Bazı Bid‘at ve Hurafeler”. *Müslüman ve İbadet*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020.
- Yücel, Fatih. “Türkiye’de Güncel Zekât Problemleri.” *Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları: Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı 03-04 Aralık 2016*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017.

KURBANLIK HAYVAN VE HAYVAN SATIŞIYLA İLGİLİ GÜNCEL MESELELER

Recep ÖZDİREK*

Giriş

Kurban Hanefî mezhebinde vacip bir ibadet olup amelî farz olarak da ifade edilmektedir ve mutlaka yerine getirilmesi gerekir. Bu yüzden mükellefiyet şartlarını taşıyanlar için bu ibadeti yerine getirmek zorunlu olup meşru bir mazereti olmadan ifa etmemeleri günahdır.¹ Bu sebeple Hanefilerin yoğun yaşadığı bölgelerde kurban ibadeti yaygın olarak yerine getirilmektedir. Kurban ibadetinde bir hayvanın satın alınması, kesileceği vakte kadar bekletilmesi, kesilmesi, parçalanması gibi bazı işlerin yapılması gerekir. Nüfusun büyük çoğunluğunun köy ve kasabalarda yaşadığı yer ve zamanlarda herkes kendi bahçesinde, tarlasında veya evi civarında uygun bir yerde bu işleri yapabiliyordu. Artan şehirleşme ile birlikte şehirlerde kurbanlıkların satımı, kesim zamanına kadar muhafaza edileceği yer ve kesimin yapılacağı yer gibi mekânsal problemler ortaya çıktı. Yine köy ve kasabalarda tarım ve hayvancılıkla geçinen insanların hayvan kesimi işlemlerini bizzat kendilerini yapmaktayken şehirleşmeyle birlikte bu işlemleri ancak mesleği kasaplık olanlar ve bu konuyla ilgi özel becerisi olanlar yerine getirebilmektedir. Bu da kurbanlık hayvanların şehirlere getirilmesi, şehirlerde hayvanların kesimi ve diğer işlemlerin profesyonel olarak yerine getirilmesini gerektirdi. Profesyonelleşme ile birlikte bir ibadet olan kurbanda dikkat edilmesi gereken bazı hususların göz ardı edilebilmesi gibi bir tehlikeyi gündeme geldi. Dinî vakıf ve dernekler ile dindar insanların oluşturduğu mahalli gruplar kendilerinin ve yakın çevresindekilerin kurban ile ilgili faaliyetlerini büyük ölçüde yerine getiriyordu. Fakat zamanla bu yeterli olmamaya başladı. Kırmızı et sektöründe faaliyet gösteren bazı profesyonel ticari ve iktisadi kuruluşlar bu alandaki tecrübelerine güvenerek bu bilgi, birikim ve imkânlarıyla kurbanın satın alınması, kesilmesi, parçalanması gibi işleri belli bir ücretle yapmaya veya tüm işlem için bir fiyat belirleyerek yerine getirmeye talip oldular. Kurban kestirenler için bunun olumlu yanları yanında bazı çekinceler de söz konusu oldu.

Kurban; psikolojik, sosyolojik, kültürel, ekonomik yönleri olan ve bizim farklı yönlerimizi besleyen bir ibadettir. Bu beslenmenin sağlıklı bir şekilde gerçekleşmesi ve kurbandan

* Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi. rozdirek@kastamonu.edu.tr

¹ Kurban ibadetinin hükmü konusunda geniş bilgi için bk. Halit Çalış, "Kurbanın Dinî Hükmü ve Fert ya da Aile Adına Kesilmesi Tartışmaları", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 3 (2004), 212 vd.

beklenen gönül dünyamızı ihya etmesi onun bu özelliklerini dikkate alarak yerine getirilmesine bağlıdır.

Ülkemizde kentleşme oranı yüksek düzeydedir. Buna bağlı olarak kurban ibadetini psikolojik, sosyal, kültürel vs. yönlerini de dikkate alarak ve bu alanlarda bize kazandırdıklarını da kaybetmeden devam ettirebilmek büyük şehirlerde hatta normal ve küçük şehirlerde bile gün geçtikçe zorlaşmaktadır. Kurban ibadetini yerine getirirken bütün bu kazanımlardan bir şeyler kaybetmeden ibadetin ruhuna uygun şekilde devam ettirmek önem kazanmaktadır. Bunu yaparken de kurbanı değişen şartlara uydurmak değil de içinde bulunduğumuz şartları kurbanın ruhuna uygun şekilde yerine getirebilecek şekilde yeniden düzenleme ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu konuda teknolojinin imkânlarını en üst seviyede kullanma zarureti ortaya çıkmıştır.

Profesyonel kurban organizasyonları düzenlenmesine ihtiyaç vardır. Günümüzde kurbanın sadece hayvanın kesimi, parçalanması, paketlenmesi ve kurban sahiplerine sunulması işlemlerinin gerçekleştirilmesi öncelikli hale gelmiştir. Bu, yapılması gereken bir şeydir fakat yeterli değildir. Kurbanın psikolojik, sosyolojik, kültürel kazanımlarının da korunması için bu organizasyonların ilave bazı çalışmalar, programlar yapması gerekmektedir.

Din sosyolojisi, din psikolojisi, din eğitimi, kültür tarihi gibi alanlardaki araştırmacılarımız Kurbanın bu yönleriyle ilgili hedefleri ilmi olarak ortaya koymakta ve değişen şartlar altında bu alanlarda büyük kayıplar olduğunu vurgulamaktadırlar.

Teşhis, tedavinin ön şartıdır. Bundan sonra yapılması gereken bu kayıpların asgariye nasıl indirileceğinin tespiti hatta ilave bazı kazançların nasıl temin edileceğinin de plan ve projelerinin yapılmasıdır.

Bu çalışmamızda biz, kurban kesimi konusunda şehirlerde yaşanan zorlukları aşma adına özel ticari organizasyonlar tarafından yapılan bazı teşebbüslerin hukukî yönünü ele almaya çalışacağız. Bu alanlardaki problemlerin bir kısmının şahsî teşebbüslerle çözülebileceğini bazılarının ise daha üst seviyede devletin düzenleme iradesi ortaya koymasıyla çözüme kavuşacağını göstermeye çalışacağız.

Kurban organizasyonları, verdikleri hizmeti ticari amaçla yapan ve yapmayan şeklinde ikiye ayrılabilir. Bu tebliğimizde sadece ticari bir amaç güden organizasyonlar ve onların faaliyetleri ele alınacaktır. Konunun daha iyi kavranabilmesi için tebliğimizi muhtemel sorular ve cevapları şeklinde soru-cevap yöntemiyle hazırladık.

Kurban organizasyonları hakkında bilgi verir misiniz?

Kurban organizasyonları farklı özellikleriyle tasnif edilebilir. Burada bizim yapacağımız tasnifte organizasyonların fikhî açıdan hak ve sorumlulukları göz önünde bulundurulmuştur. Buna göre organizasyonları bu işten kâr ve kazanç elde eden ve etmeyenler şeklinde tasnif edebiliriz.

1- Hayır kurumları. Bu kurumlar kurban ile ilgili her türlü hizmeti bu işten ticari bir kazanç gütmeyenler yapmaktadırlar. Bu kurumlar buradan doğrudan bir gelir elde etmezler. Bağış sahiplerinin kurbanlarını yurt içi ve yurt dışında fakir fukaraya, ihtiyaç sahiplerine, öğrencilere ulaştırırlar. Bu organizasyonlar da iki gruba ayrılabilir.

a- Kurbanın tamamen hayır kurumuna kaldığı uygulama. Kurban sahipleri vekâlet yoluyla kestirecekleri kurbanı bu organizasyona hibe eder. Kurum da yurt içinde veya yurt dışında ihtiyaç sahiplerine bu kurbanları ulaştırır. Bu kurumlar kurban sahibi tarafından vekâlet ile yetkilendirilmekte ve bu yetkiye dayanarak kurbanların satın alınmasından ihtiyaç sahiplerine ulaştırılmasına kadarki faaliyetleri yürütmektedirler.

b- Kurbanın bir bölümünün hayır kurumuna kaldığı diğer kısmının kurban sahiplerine verildiği uygulama: Kurban sahiplerinin evlerine de kurban etinin mutlaka girmesi gerektiği ve kurbanın evlerde mutlaka hissedilmesi ve yaşanması gerektiği düşüncesinden hareketle kurbanın bir bölümünün fakir fukaraya ulaştırılmak üzere vakıf ve derneklere bağışlandığı bir kısmının da kurban kesenlere teslim edildiği faaliyetlerdir. Burada kişilerin bizzat kurbanın kesimi faaliyetlerine iştirak etmesi mümkün olduğu gibi sadece vekâlet vererek kurban etinin kendisine ulaştırılması da mümkündür. Uygulamada her iki şekil de mevcuttur.

2- Kâr amacı güden kurban organizasyonları. Bunlar hayır kurumu olmayıp tamamen ticari amaçlarla kurban organizasyonu düzenliyorlar. Yaptıkları hizmetin çeşidine göre aralarında büyük farklılıklar bulunmaktadır. Bunların ortak özelliği yaptıkları işi ticari gayeyle, kar ve gelir elde etme amacıyla yapmalarıdır. Bunlar da birkaç çeşittir.

a- Market Zincirleri: Bu organizasyonlar kurbanlığın satımından, kesim, paylaşım ve paketlenip kurban sahibine teslimine kadar bütün kurban hizmetlerini yürütmektedirler.

b- Yerel Kurban kesim organizasyonları: Kurbanlık hayvanı satan müşterisine kesip parçalamayı da yapan üreticiler.

c- Kasaplık hizmeti veren organizasyonlar: Kurbanlık hayvanın kesim ve parçalama işleri yaparak kasaplık hizmeti verenler.

Bunların yaptıkları işlemler; kurbanın satın alınması, kesilmesi, paylaşılması, kurban etlerinin sahiplerine ulaştırılması ve kurbandan arta kalan parçaların hayır kurumlarına verilmesidir.

Büyük ticari marketleri kurban organizasyonu yapmaya iten sebepler nelerdir?

Büyük ticari marketleri kurban organizasyonu yapmaya iten sebepler çok büyük ölçüde ekonomiktir. Kurban faaliyetleri et ve et ürünleri sahasındaki yıllık ekonomik faaliyetlerin yaklaşık %30'una tekabül edecek kadar büyük bir yekûn tutmaktadır. Bu da gıda-et sektörü alanında faaliyet gösteren market zincirlerinin dikkatini kurbana çekmiştir. Bu büyük pastadan pay kapabilmek için onlar da kurban organizasyonu alanına yöneldiler. Meselenin ekonomik yönünü dikkate alan bu marketlerin kurban organizasyonu düzenlemeye iten ekonomik, iktisadi gerekçeleri detaya girmeden şu şekilde sıralayabiliriz:

1- Müşteri portföyünü geliştirmek: Kurban organizasyonu sebebiyle marketler daha geniş bir müşteri portföyüne ulaşmaktadır.

2- Hizmet alanında ihtisaslaşma: Marketlerdeki et satımı miktar ve oran olarak sınırlı iken kurban organizasyonu ile daha yüksek miktarda ve yoğun et satım faaliyeti yapılıyor ve bu da ihtisaslaşmaya (daha profesyonel olmaya) ve tecrübeye vesile oluyor.

3- Kurban organizasyonu ile kazandığı tecrübeyi et satımı alanında daha da geliştirmek. Marketler et satım organizasyonunda mezbahalardan alıp tüketiciye satıyor. Kurban organizasyonu ile doğrudan üreticiden alıp tüketiciye ulaştırıyor.

4- Ekonomik canlılık: Marketlerin kurban işine girmesindeki en etkin sebep bir haftalık sürede ortaya çıkan büyük ekonomik hareketliliktir.

5- Yüksek Kar: Kurban organizasyonu ile üreticiden tedarik edilen et müşteriye ulaştırılmış oluyor, aracı kurumların olmaması kâr oranını yükseltiyor.

İnsanları marketlerin kurban organizasyonuna katılmaya iten sebepler nelerdir?

İnsanları market zincirlerinden kurban almaya iten çok farklı sebepler olabilmektedir. Ekonomik, sosyal ve psikolojik, çevresel sebepler, pratik olması, hijyene dikkat edilmesi, zaman kazandırması vs. Bu yönlerinin her birisi müstakil bir araştırma konusudur. Biz burada birkaç hususa dikkat çekmek istiyoruz:

1- Kentleşme olgusu: Kentleşmenin artmasıyla birlikte insanların kendi kurbanını kendisinin kesmesi her geçen gün daha da zorlaşmaktadır. Bu da insanları kurban organizasyonlarına yönlendirmektedir. Büyük şehirlerde kurbanı seçmek, almak, kesmek, kestirmek, paylaşmak, atıklarıyla meşgul olmak ciddi bir külfet gerektirmektedir. Şehir hayatına alışmış bir kişi için bunları yapmak aşılması zor engel olarak durmaktadır.

2- Psikolojik olarak deneyimimiz olmayan bir alanda ekonomik yönü yüksek bir kurban faaliyetini yürütmek insanlara zor gelmektedir. Bu yüzden vekâlet yöntemiyle bir kişi veya kurum vasıtasıyla bu görevi yerine getirmek daha makul ve uygulanabilir görünmektedir.

3- Kurbanın maddi, manevi külfetinden kaçmak. Kültürel olarak bayramlar tatil olarak değerlendirilmeye başlandı. Bu yüzden tatili kurban aldım, kestim, paylaştım vs. gibi faaliyetlerle geçirmek yerine vekâleten kestirmek daha makul gelmektedir.

4- Hijyen ve temizlik endişeleri: Şehirleşmeyle birlikte kurbanın kesileceği uygun yer ve ortam her geçen gün azalıyor. Kurbanların değerlendirilemeyen parçaları çevre sağlığını tehdit eden kirliliğe sebep oluyor. Bu yüzden gerekli ortamı oluşturmuş organizasyonlar tercih ediliyor.

Kurban organizasyonlarının fikhî yönü nasıldır?

Kurban organizasyonu düzenlemek dinî-hukukî açıdan meşru ve mübah bir faaliyettir. Bir organizasyon olmadan ifâ edilemeyeceği durumlarda “vâcibin ancak kendisiyle tamamlandığı (gerçekleştiği) şey de vaciptir” kuralı gereğince vâcib-i kifâye haline dönüşebilir.² Kurban, mali yönü ön planda olan bir ibadet olması sebebiyle³ kurbanda yerine getirilmesi gereken görevleri kişinin bizzat yerine getirmesi -farz olmasa da- daha faziletli kabul edilmiştir.⁴ Bu aşamalardaki işler, üzerine vacip olan kişi tarafından bizzat yerine getirilemiyorsa vekâlet yoluyla başkalarına yaptırılabilir.⁵ Bu işlemler zamanla mesleği kasaplık olan veya bu alanda tecrübe

² Zerkeşî, Bedreddin Muhammed b. Bahâdir. *el-Bahru'l-muhît fi usulî'l-fikh*, thk. Ömer Süleyman el-Aşkar (Kuveyt: 1992), 1/238.

³ Ali Bardakoğlu, “Kurban”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/436-440.

⁴ Alâeddin el-Kâsânî, *Bedâi' u's-sanâi' fi tertîbi's-şerâi'*, thk. Ali Muhammed Muavvaz ve Adil Ahmed Abdülmevcûd (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2010), 6/322.

⁵ Alâeddin İbn Âbidînâze, *Tekmiletü Reddi'l-muhtâr*, nşr. Âdil Ahmed Abdülmevcûd–Ali Muhammed Muavvaz (Beyrut: 1994-1998), 7/271.

ve becerisi olan kişiler tarafından bir organizasyon halinde yapılagelmiştir. Günümüzde şehirleşme ile birlikte artık çok sayıda kişinin kurban hizmetlerini amatör faaliyetler olarak özellikle şehirlerde yürütmek neredeyse imkânsız hale gelmiştir. Bu da temizlik ve hijyen şartlarına uyan, hayvanların sağlık ve diğer özelliklerini tetkik eden, hayvanlar tarafından insanlara zarar vermeyecek şartların oluşturulduğu, kesim ve parçalama işlerinin hızlı, temiz, düzenli bir şekilde yürütüldüğü sistemlerin kurulması ve bunun organizasyon halinde yürütülmesi ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Normalde bu görevleri yapacak organizasyonlar oluşturmak câiz iken artık ihtiyaç ve zaruret haline gelmiştir. Bu yüzden bu şekilde organizasyon oluşturmak devlet, belediye için bir görev halini almıştır.

Kurban organizasyonlarında bulunan kişilerin ücret alması caiz midir?

Hız. Peygamber döneminden beri kendi kurbanını kesmeyen veya kesemeyen kişiler bunu becerebilecek bilgi ve donanımına sahip kişilere veya mesleği bu olan kasaplara yaptırmış ve bunun için ücret ödemişlerdir.

Hız. Peygamber ehl-i beytin kurban işlerini yürütmek üzere Hız. Ali'yi görevlendirmiştir. Hız. Ali bu konuda şöyle demiştir: “*Rasûlullah (s.a.s.), kurbanlık develer kesilirken başında durmamı, derilerini ve sırtlarında bulunan çullarını paylaştırmamı emretti. Ve onlardan herhangi bir şeyi kasap ücreti olarak vermeyi bana yasakladı ve ‘Kasap ücretini biz kendimiz veririz.’*” buyurdu.”⁶ Buradan hareketle ilk dönemden itibaren kurbanın kesim ve diğer işlerini yürütmek için ücret verilmesi câiz kabul edilmiştir.

Günümüz kurban uygulamaları özellikle de büyük şehirlerdeki organizasyonlar daha detaylı olmaktadır. Bizim adımıza kurbanlık hayvanı satın alan, kesim yeri tespit edip burayı uygun hale getiren, kesim ve diğer işleri yürütecek ekibi oluşturan organizasyonun bu işler için bir ücret alması tabiidir. Özellikle de bu işi ticari amaçlarla yapan organizasyonlar verdikleri hizmetler karşılığı belli bir meblağ almaktadırlar.

Bu organizasyonlarda sadece kesim ve parçalama işini yapanlar, hayvan satma, kesme, parçalama vs. tüm işleri yapan organizasyonlar gibi farklı uygulamalar bulunmaktadır. Yapılan işin çeşidine göre de farklı fiyat belirlenebilmektedir. Bu kadar karmaşık ve meşakkatli işleri yürütecek bir organizasyonun -kamu kurumu değilse- bedava yapılması genellikle mümkün olmaz. Bu yüzden bu şekildeki hizmetlerin belli bir organizasyon ile yürütülmesi ve yapılan bu hizmetlerin ücretlendirilmesi caiz ve meşrudur. Kurban organizasyonunda yapılan işler göz önünde bulundurulduğunda bunlar için bir ücret alınmasının yerinde olduğu daha iyi anlaşılabilir. Yapılan işleri şu şekilde özetleyebiliriz:

1- Organizasyon oluşturmak: Kurban kesmek isteyen kişilerin taleplerini ve bilgilerini tutacak ve buna göre kurban faaliyetlerini yürütecek pek çok ayağı olan birbiriyle koordine çalışmak zorunda olan bir organizasyon oluşturuluyor.

2- Kurbanlık piyasası takip ediliyor, müşterilerin verdikleri fiyata uygun hayvanlar bulunuyor, seçilip satın alınıyor.

3- Kurbanlıklar alınıp mezbahalara ve kurban kesim yerlerine naklediliyor.

4- Kurbanlıkların veterinerler tarafından sağlık durumları, din görevlileri tarafından dini yönden uygunluğu kontrol ediliyor.

⁶ Müslim, “Hac”, 348; İbn Mace, “Menâsik”, 92.

- 5- Kurbanlıklar verilen vekâlete göre oluşturulan gruplardaki kişiler adına kesiliyor.
- 6- Kesilen hayvanların etleri dinlendiriliyor ve soğutuluyor.
- 7- Müşterilerin istemediği kurbanın parçaları hayır kurumlarına veriliyor.
- 8- Kurban etleri marketlere gönderiliyor.
- 9- Kurban etleri parçalanıyor ve paketleniyor.
- 10- Kurban etleri müşterilere ulaştırılıyor.

Kurban kesimi ve diğer kurban ile ilgili işler için ücret olarak kurbanlık hayvanların et, deri, sakatat vs. parçalarını vermek caiz midir?

Kurbanın bütün parçaları kurbandır. Bu yüzden bunların kurban üzerine vacip olan kişi tarafından satılması, ticari bir faaliyete konu edilmemesi gerekir. Ya bizzat kurbanı kesen tarafından kullanılabilir veya kurban kesen tarafından hibe edilen kişi tarafından kullanılabilir.

Kurbanın eti dışındaki parçalarının da ekonomik değeri olabilir. Derisinin, boynuzunun, kemiklerinin, sakatatının ekonomik değeri olan işlerde kullanılması mümkündür.⁷ Fakat bu durumda bizzat kurbanı kesen kişi tarafından satım şeklinde ücret getirecek bir şekilde tasarrufa konu olamaz. Eğer ücret getirecek bir şekilde tasarrufta bulunulmuşsa bu elde edilen ücret fakir fukaraya tasadduk edilmelidir.⁸

Kurbanın ekonomik değeri olan ve kurbanın sahibi tarafından kullanılmayacak/ değerlendirilmeyecek parçaları fakir fukaraya veya hayır cihetinde kullanacak kişi veya kurumlara verilebilir. Bu parçaların çöp kabul edilerek çürümeye, yok olmaya terk edilmesi yerine ekonomik bir faaliyet içinde kullanabilecek kişi veya kurumlara hibesi de mümkündür. Bu kişi ve kurumların öncelikle hayır ciheti olan kuruluşlar olması tercih edilebilir. Fakat bu mümkün olmazsa bu parçaların ekonomiye kazandırılmadan yok olmasına razı olunmamalıdır. Bu şekildeki bir hareket israftır. Milli bir servetin heba edilmesidir.

Kurbanın parçalarının hibe edildiği kurumların kurbanın bu parçalarını ekonomik değere çevirip ihtiyaç sahibi kişiler için kullanması yerinde bir davranış olacaktır. Bir kişi veya ticari kurumun tamamen kâr elde etme amacıyla bu parçaları toplaması ve kullanması bundan şahsi gelir elde etmesi fikhen câiz ise de kurbanın ruhuna uygun değildir. Zaruret hallerinde ve başka bir kullanım imkânı bulunmadığı durumlarda çürüyüp yok olmaya terk etmek yerine kâr amacı güden kurum ve kişilere hibe edilmesi meşrudur. Dinî bakımdan bu kurumların elde ettikleri gelirleri veya bir kısmını hayır kurumlarına harcama zorunluluğu söz konusu değildir. Fakat belediye veya başka yetkili kamu kurumları tarafından kurban organizasyonu düzenlenmesine izin verilirken bu şekildeki gelirlerin belli bir kısmının hayır cihetlerine sarf edilmesi şart koşulabilir, bu konuda kanunî bazı düzenlemeler getirilebilir.

Kurbanın parçaları Allah için adandığından doğrudan satışı kesinlikle caiz değildir. Fıkıh kitaplarımızda bu konu gerekçesiyle birlikte çok açık şekilde ifade edilmiştir. “Kurban Allah’ın ziyafetidir. Ziyafete giden kişi ziyafette kendisine takdim edilen şeyi satamaz”.⁹ Kurban eti ve parçalarının organizasyona kalması sebebiyle kurban kesim ücretinin düşük tutulması gibi dolaylı satımında ise hile-i şer’iyye bulunup İslam Hukukunun ruhuna aykırıdır. Şehirlerde

⁷ Kâsânî, *Bedâi’*, 6/332.

⁸ Kâsânî, *Bedâi’*, 6/332. Kurban eti, derisi fakir olsun olmasın kesen kişi tarafından istediğine ikram edilebilirken bu parçalar bir şekilde satım akdine konu olmuşsa buradan elde edilen ücret mutlaka fakir fukaraya verilmelidir.

⁹ Kâsânî, *Bedâi’*, 6/332.

insanların sakatları ve deriyi alma ve bunu işleyip kullanma ihtimali çok düşüktür. Kurbanın bu parçaları genelde kurban kesim organizasyonuna kalıyor. Organizasyon görevlileri her bir deri ve sakatat için belli bir fiyat belirleyerek bunları deri ve sakatat ile meşgul olanlara satıyorlar. Hayır kurumları buradan elde ettikleri gelirleri hayır cihetine sarf ettiğinden burada bir problem yoktur. Bu parçaların ticari organizasyona hibe edilmesi durumunda iki ihtimal söz konusudur. Birinci durumda organizasyon bu parçaları bir hayır kurumuna verebilir veya buradan elde edilen belli bir gelir vardır. Organizasyon bunu satar elde ettiği geliri hayır kurumlarına aktarır. İkinci durumda ise bu parçalar organizasyona hibe edilir. Kurban etinin ve diğer parçalarının mutlaka fakirlere verilmesi gibi bir mecburiyet yoktur.¹⁰ Dolayısıyla böyle bir hibe caiz ve meşrudur. Organizasyonun buradan elde ettiği gelir de helaldir. Eğer organizasyon buradan elde ettiği geliri göz önünde bulundurarak kurban ile ilgili faaliyetler için düşük ücret belirliyorsa burada zımnî bir satım sözleşmesi olduğu şüphesi ortaya çıkmaktadır. Bu konu farklı yönleriyle ele alınıp farklı çözüm önerileri aranması gereken bir husustur. Burada dikkatimizi çeken önemli bir husus da şudur; organizasyon bunu biz almamız derse bu takdirde de ekonomik olarak değerlendirilebilecek bu parçalar çöp veya zararlı atık haline dönüşebilir. Bu yüzden bunların ekonomiye kazandırılacak şekilde kullanılmasına engel olunmamalı fakat bunun için birtakım düzenlemelerin de yapılması gerekir.

Organizasyona bırakılan (hibe edilen) kurban parçalarının satılması durumunda bu gelirin hayır alanında kullanılması gerekir mi?

Kurban etlerinin sadece fakirlere verilmesi veya fakirlerce yenilmesi gibi bir mecburiyet yoktur. Çünkü kurban Allah'ın bir ikramıdır ve bu ikram zengin fakir herkese şamildir.¹¹ Bununla birlikte fakirlerin tercih edilmesi daha faziletli olup İslam ahlakı öncelikle bunu gerektirmektedir. Peygamberimiz şöyle buyurmuştur: “*Yemeklerin en kötüsü zenginlerin çağrılıp fakirlerin çağrılmadığı ziyafet yemeğidir.*”¹² Dolayısıyla ziyafet sofralarının hayırlısı fakir fukaraya da ikram edilenlerdir.

Kurbanın Allah'a adanmış olması insanların ihtiyaçlarını giderme yönünü ön plana çıkarılmaktadır. Hali vakti yerinde bir komşuya da teberrüken kurban eti verilebilir. Kurban etiyle hazırlanan bir yemek ikram edilir veya kurban etiyle hazırlanan bir yemeğe davet edilebilir. Bu yönüyle kurban eti üç parçaya ayrılıyor, bir kısmı fakir fukara ve komşulara veriliyor, bir kısmı hane halkına ayrılıyor, bir kısmı da yemek yapıp eş dost, akraba ve sevenlerle birlikte yeniliyor.¹³

Kurban etlerini vakıf ve derneklerin finansman kaynağı olarak görmek isabetli değildir. Vakıf ve derneklere hibe edilen kurban etlerinin satılıp buradan elde edilen gelirin zaruret bulunmaması halinde başka hayır cihetlerine harcanması uygun değildir. Bu ancak sınırlı durumlarda câiz olabilir.¹⁴ Kurban fakir ve fukaranın et ihtiyacını karşılamak için kullanılabilir. Hatta

¹⁰ Kurban Allah'a adandığından eti ve diğer parçaları fakir olsun olmasın herkese ikram edilebilir. Bu parçaların satılmasının caiz olmadığı fıkıh kitaplarımızda bir misal ile izah ediliyor. “Kurban Allah'ın ziyafetidir. Ziyafete giden kişi ziyafete kendisine takdim edilen şeyi (orada yiyip içebilir fakat başkasına) satamaz.” Kâsânî, *Bedâi'*, 6/332.

¹¹ Kâsânî, *Bedâi'*, 6/331.

¹² Buhârî, “Nikâh”, 42; Müslim, “Nikâh”, 107; Ebû Dâvûd, “E't'ime”, 1.

¹³ Kâsânî, *Bedâi'*, 6/331.

¹⁴ Diyanet 21.10.2012 tarihinde kurban etlerinin ancak zaruret durumunda satılabileceğine dair bir açıklama yapmıştır. <https://www.aa.com.tr/tr/yasam/bagislanan-kurban-eti-satilamaz/316472> (Erişim 01.08.2022).

bu etlerin, konservesinin yapılması, sucuk, pastırma vs. gibi et ürünlerine çevrilip yine fakir fukaraya infakı uygun ve caizdir. Fakat bu etlerin satılıp elde edilen gelirin vakıf ve derneklerin birtakım ihtiyaçları için kullanılması isabetli değildir. Kurbanda elde edilen etlerin yurtlardaki öğrencilerin ya da fakirlerin et ihtiyacı için kullanılması isabetlidir. Bu etleri saklayacak imkânın bulunmaması durumunda bunların satılıp buradan elde edilen gelirin daha sonra yine öğrenci ve fakirlerin et ve yiyecek ihtiyaçlarını karşılamak için kullanılmasına “Din İşleri Yüksek Kurulu” tarafından yapılan açıklamayla izin verilmiştir. Fakat onların câiz olduğu şeklindeki görüş, bu etlerin bu şekilde satılmaması durumunda bozulması ihtimaline binaendir. Önceki açıklamalarında böyle bir şart koşulmazken bu fetvanın bazı kurum ve kuruluşlarca suiistimal edildiği görülmüş ve böyle bir şarta bağlanmıştır.¹⁵

Kurban organizasyonunda bulunanların kurbanlık hayvanları kendi adlarına alıp bir miktar kâr ile kurban kesenlere satmaları caiz olur mu?

Kurban organizasyonunu kâr amacıyla düzenleyenlerin bu işten ekonomik bir kazanç elde etmeleri tabiidir. Bu uygulama da farklı şekillerde gerçekleşmektedir. Hayvan çiftlikleri ellerindeki hayvanları bu yolla satabiliyorlar. Nitekim böyle büyük hayvan çiftliklerinde bir mez-baha da bulunuyor ve kendi hayvanlarını satıp kurban sahipleri için kesim ve diğer işlemleri de yaparak müşteri topluyorlar. Bu çeşit çiftlikler hem hayvan satımından ve hem de kesim ve diğer işlemlerden kazanç elde etmiş oluyorlar. Bazı çiftliklerin müşteri toplamak için kesimden ücret almadıkları da oluyor. İzdiham ve kargaşa olmaması için randevu usulü bu hizmetleri veriyorlar.

Büyük çiftlikler kendi hayvanları dışında başka yerlerden alınan hayvanlar için de kesim hizmeti veriyor ve buna mukabil belli bir ücret talep ediyorlar. Bu durumda kazançları sadece kesim ve diğer işlemler için aldıkları ücrettir. Uygulamada bu organizasyonlar da randevu usulü çalışıyorlar ki yapılan bu işlemler de caizdir.

Belediyelerin veya bazı özel teşebbüslerin kurban satım yerleri civarında kesim ve parçalama şeklinde işlemleri yapmak üzere organizasyon oluşturduğu da olmaktadır. Kurbanını burada kestirmek isteyenler için randevu usulü hizmet verilmektedir.

İnsanlar hayvanın satın alınmasından kesim ve diğer işlemlerin tamamlanıp poşetlenerek kendilerine teslim edilmesine kadar bütün işlemleri tek elden belli bir kişi veya kuruma yaptırmayı tercih etmektedir. Aksi durum her bir işlemi ayrı ayrı takip etmeyi gerektirmektedir ki meydana gelecek bir aksama buna bağlı diğer işlemlere de yansımakta ve aksamalara sebep olmaktadır. Bununla birlikte meydana gelecek aksilik ve olumsuz durumlarda işlemlerinin bir kısmının yapılması, bazılarının yapılmaması söz konusu olabilmektedir. Hukukî açıdan bu işlemler için belli bir ücret ödeyen kişi bu ücretinin karşılığı olan hizmeti alamadığında ya ücretin iadesini veya zararının tazmin edilmesini talep edebilir. Bunun tartışmaya sebep olmayacak şekilde hukuka uygun meydana gelebilmesi için organizasyon tarafından yapılan işlemlerin ve bu işlemler için alınacak ücretin kalem kalem belirlenmesi ve bunun satım veya kesim fişine yazılı olarak konulması kanaatimizce isabetli olur.

¹⁵ Diyanet'in bu konudaki haberi için bk. <https://www.diyanehaber.com.tr/kurban/vekleten-kurban-kesen-hayir-kurumlari-ve-kendilerine-ihhtiyac-fazlasi-h6735.html> (Erişim 01.08.2022).

Akitlerde sadelik ilkesi gereğince hayvan satımını ayrı bir işlem, kesim ve diğer işlemleri ayrı bir kalem olarak tespit edip fiyatlandırmayı bu şekilde yapmak makul görünmektedir. Fakat bu durumda kurbanlığı alan kişinin bunu başka bir yerden randevu alması ve kolayca kestirmesi çoğu kere zor ve meşakkatli olmaktadır. Bu yüzden bu mesele şartlı satım ilkelerine göre çözüme kavuşturulmalıdır.

Kendi çiftliğinden alınan hayvanın kesim ücretini düşük tutmak veya hayvanı satarken kesim ücretini de fiyata eklemek gibi yollar da izlenmektedir. Kesim ücreti hayvan ücretine göre çok cüzî kaldığından bazen çiftlikten alınan hayvanlar için hiç ücret talep edilmeyebiliyor. Zincir marketlerin de satımı artırmak için “kurban kesim ücreti alınmamaktadır” şeklinde reklamlarında bu durumu ilan ettikleri görülmektedir.

Kurbanlıkları muhtelif satıcılardan toplayıp satan organizasyonlar olabiliyor. Bu durumda hayvan sahiplerinden toplu satın alma gerçekleştirdiklerinden daha uygun ve hesaplı fiyata hayvanları topluyorlar ve piyasa fiyatına sattıkları zaman aradaki fark kâr olarak organizasyona kalabiliyor. Bu şekilde aracı olarak çalışma yapan kişiler, hukuk açısından aracı değil doğrudan satın alan ve müşteriye satan durumundadır. (Meselenin alım satım vergisi vs. yönü ayrı bir çalışma konusudur.)

Kurban organizasyonunun hukukî durumu nedir? Organizasyon kurban sahiplerinin vekili mi yoksa satım işleminin diğer tarafı yani kurban sahiplerine mal satan kişi midir? Organizasyon aldığı hayvanları kendi adlarına mı alıyorlar yoksa kurban sahipleri adına mı alıyorlar? Yaptıkları işlem vekâlet ise bu işten vekâlet ücreti alabilirler mi?

Ticârî kurban organizasyonu yapan kurumlar -sadece kesim ve parçalama gibi hizmeti verenler hariç- aracı kurum değildir. Hayvanları üreticilerden veya diğer kişi veya kurumlardan tedarik etmekte ve bunları satın almakta, kurban kesmek isteyenlere belli bir kâr ile satmaktadır. Hukukî ihtilaf durumunda ticârî yönleri sebebiyle kurban sahiplerine karşı sorumlulukları satıcı sorumluluğudur. Kendileri de üreticilere karşı müşteri: satın alan durumundadır. Satın aldıkları kişi veya kurumla aralarındaki hukukî ilişki de satın alma ilişkisidir. Kurbanlık hayvan ile ilgili bir ihtilaf veya problem çıktığı zaman kurbanı alan kişi organizasyondan problemin çözümünü ister. Organizasyon bu durumda ben aracıyım sizi üreticiye yönlendireyim diyemez, üretici ile kendisi muhatap olur.

Organizasyon kurbanlık hayvan satımı üzerine kurulduğu için yaptığı icap kurbanlık özellikleri taşıyan bir hayvan temin etme üzerinedir. Bu yüzden bir kurbanlıkta fıkhen bulunması gereken şartları taşıması gerektiği akitte zımnen ileri sürülmüştür. Buna mukabil müşterinin kabulü de kendisinden kurbanlık olma vasıflarını taşıyan bir hayvan üzerinedir. Kurbanlık hayvanlarda bazı şartlar aranır. Yaş şartı, körlük, topallık gibi fiziki kusurlarının bulunmaması...¹⁶ İki irade bu şekilde birbirine uygun olarak tahakkuk eder. Organizasyonun bu özelliklerden herhangi birini taşımayan hayvanı müşteriye vermesi durumunda iradeler birbirine uygun olmadığı için akit tahakkuk etmez dolayısıyla müşteri bu satışı kabul etmez.¹⁷ Üstelik bu yeni bir icap da kabul edilemez, çünkü hayvan kurban olma vasfını taşımamaktadır. Böyle olunca akdin kurulmasının temel gayesi tahakkuk etmemiştir. Organizasyon bu kusurlardan dolayı ücrette

¹⁶ Hamdi Döndüren, *Delilleriyle İslâm İlmihali* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2012), 796-799.

¹⁷ Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku* (İstanbul: Nesil Yayınları, 1991), 2/81.

tenkis de teklif edemez zira bu hayvan kurban olamaz. Organizasyon bu durumda kurbanlık şartlarını taşıyan yeni bir hayvan temin etmekle yükümlüdür. Çünkü kurbanlık satın alan müşterinin icabı kurbanlık özellikleri taşıyan bir hayvan satın almak şeklindedir. Gerekli şartları taşımadığı halde satılan hayvan vasıf muhayyerliği sebebiyle kurban kesecek kişi tarafından organizasyona, organizasyon tarafından da ilk satıcıya veya üreticiye iade edilir.¹⁸

Kurbanlık satın alan kişilerin kurbanlıkta hangi şartları aradıkları kendi aralarındaki anlaşmaya bağlıdır. Herhangi bir şart ileri sürülmemişse normal/vasat bir kurbanlıkta aranan şartları taşıması gerekir. İslam hukukunda bu durum “iradenin eşyanın tabiatından anlaşılması” olarak ifade edilir ki bunun tespiti örfe göre olur.¹⁹ Burada örf akdin şümülünü tesbitte önemli bir rol oynar.²⁰ Kurbanlık satın alan kişiler organizasyondan aldıkları hayvanların kendilerine beyan edilen özellikleri taşımadığı iddiasında bulunurlarsa satın alanların bu eksiklikleri ispat etmesi gerekir.

Organizasyonun mülkiyetinde olmayan kurbanlıkların satılması câiz midir? Selem akdi yapılırsa câiz olur mu?

Market zincirleri tarafından düzenlenen kurban organizasyonları kurban satışını internet üzerinden online satış yöntemiyle yapmaktadır. Bu satışın yapılmasında iki ihtimal vardır:

A- Market, kurbanlık hayvan satan kişi ve kurumlarla parası ileride verilmek üzere anlaşma yapar. Hayvanları satın alır. Satın aldığı fiyatı ve kendi kârını da düşünerek belli bir bedel belirler ve bunun üzerinden hisse başı şu kadar fiyattan bu kurbanlıkları internet üzerinden satışa çıkarır.

B- Market satın almadığı ve elinde olmayan kurbanlıkları internet üzerinden satışa çıkarır. Bu durumda da iki ihtimal söz konusudur.

1- Satıcı olan marketin elinde kurbanlık hayvanlar olmayıp market, kurban satan bazı kişi ve kurumlarla satın alma vaadi (akit yapma vaadi: önsözleşme) yapmış olabilir. Bu durumda bir ön alım anlaşmasıyla belirlenmiş belli sayıda hayvan var denilebilir. İnternette kurbanlık hayvanları sattıkça bu hayvanlar için gerçekleştirilen ön alımı normal satın almaya çevirir ve karşı tarafa satın alma işlemini tamamladığını veya onayladığını belirtir. Bu durumda kişinin mülkiyetinde olmayan bir malın satımı söz konusudur. Hanefi fikhında memlûk olmayan malın satımı caiz değildir.²¹ Ortada belli bir mal söz konusudur, dolayısıyla tamamen mevcut olmayan bir malın satımı değil, normal satımı söz konusudur.

2- Satıcı marketin elinde hayvan olmadığı gibi herhangi bir kurum veya şahıs ile de ön anlaşma yapmamış olabilir. İnternet üzerinden hisseler satıldıkça peyderpey hayvanları satın alabilir veya hedefledikleri belli bir sayıya ulaşıncaya satın alma görevlileri vasıtasıyla piyasadaki hayvanlar toplanıp alınabilir.

Her iki durumda da elde olmayan bir malın satımı söz konusudur. Mevcut olmayan malın satımı ise İslam hukukuna göre caiz değildir. Mevcut olmayan bir malın satımı ancak selem akdiyle mümkündür. Hayvanların selem akdine konu olup olamayacağı İslam hukukçuları arasında ihtilafıdır.

¹⁸ Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, 2/295 vd.

¹⁹ Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, 2/130.

²⁰ Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, 2/383.

²¹ Recep Özdirek, *İslam Hukukunda Akdin Sınırları* (İstanbul: Yedirenk Yayınları, 2010), 139.

1- Hanefî mezhebine göre selem akdi sadece mislî mallarda olur. Hayvanlar kıyemî mal olduğu için selem akdine konu olamazlar.²² Ebû Hanife etlerin selem akdine konu olamayacağını söylerken Ebu Yusuf ve İmam Muhammed hayvanın cinsi, sıfatı, nevi, miktarı, yaşı gibi özelliklerinin belirlenmesi durumunda caiz olacağı kanaatindedirler. Çünkü et üzerine selem yapılmasının fasit olması cehalet sebebiyledir. Yukarıdaki özellikler belirlenince cehalet izâle olmuş olur.²³ Fakat kurbanda satılan et değil hayvan olduğu için Hanefilerce caiz değildir. Buna bağlı olarak Hanefilere göre hissesi satılan hayvanın mevcut olması gerekir. Zira mevcut olmayan hayvanın satışı caiz değildir.²⁴ Bununla birlikte sonraki Hanefiler hayvanlarda da selemin geçerli olacağını kabul etmişlerdir.²⁵

2- Cumhura (Mâliki, Şâfiî ve Hanbelîlere) göre hayvanlar yaş, cinsiyet vb. özelliklerinin belirtilmesi şartıyla selem akdine konu olabilir.²⁶

Şâfiî mezhebine göre ise hayvanın cinsi, sıfatları ve yaşı belirlendiğinde belirsizlik büyük ölçüde giderilmiş olduğundan selem yoluyla hayvanların alım satımı caiz olur.²⁷

Günümüz fıkıh araştırmacıları Cumhur'un bu görüşüne dayanarak kurbanlık hayvanların bu yöntemle satışının caiz olacağını söylemektedirler. Din İşleri Yüksek Kurulu da bu hükmü kabul etmiştir.²⁸

Dini emir ve yasaklara uyma konusunda hassasiyet göstermeyen organizasyonlar yoluyla kurban kestirmek caiz midir?

Kurban dini bir ibadettir. Bu yüzden kurban faaliyetlerinin yürütülmesinde dini hassasiyet gerektirir. Bu hassasiyete uymayan faaliyetleri olan kurumlar konusunda ihtiyatlı olmak gerekir. Zincir marketlerin yaptıkları kurban organizasyonlarına yöneltilen eleştirilerden birisi bu kurumların dinî hassasiyetinin bulunmamasıyla ilgilidir. Bu konudaki eleştiriler özetle şu şekildedir:

Zincir marketler alkollü ürünler gibi dinen yasak olan şeyleri satmakta herhangi bir sakınca görmemektedirler. Dini hassasiyetleri olmayan bu kurumların kurban yaklaşımı tamamen maddi-ekonomiktir. Burayı önemli bir gelir kapısı görmektedirler. Bu yüzden dinî hassasiyet taşımayan bu kurumların yapacakları kurban organizasyonunda dini kuralları uygulayacakları konusunda şüphe vardır. Bununla ilgili medyada pek çok haber ve yorum bulunmaktadır. Büyük marketler kendilerine yönelen bu eleştiriler üzerine yayınladıkları broşürlerde kurban organizasyonunda din görevlisi, veteriner, kasap, noter gibi görevlileri istihdam ettiklerini beyan etmektedir. Böylece Müslümanların dinî hassasiyetlerini dikkate alacaklarını ifade etmektedirler.

Kurban organizasyonunun din görevlisi bulundurması organizasyonun dine uygun olduğu anlamına gelir mi?

²² Şemsüleimme es-Serahsî, *el-Mebsût* (Kâhire: Dâru'l-ma'rife, 1989), 12/131; Kâsânî, *Bedâi'*, 7/128.

²³ Kâsânî, *Bedâi'*, 7/137.

²⁴ Kâsânî, *Bedâi'*, 7/128.

²⁵ Bilal Aybakan, "Selem" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/402-405.

²⁶ İbn Kudâme, *el-Muğnî* (yy., ty.), 4/308; Şemseddin eş-Şirbîni, *Muğnî'l-muhtâc* (Beyrut: 1415/1994), 2/110-111; Ebû'l-Berekât Derdîr, *eş-Şerhu'l-kebir* (Beyrut, ty.), 3/278; Aybakan, "Selem", 36/402-405.

²⁷ Şemseddin er-Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ Şerhi'l-Minhâc* (Beyrut: 1984), 4/203, 206; Aybakan, "Selem", 36/402-405.

²⁸ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, Karar Yılı: 2021, Karar No: 19. "Kurbanlık Hayvanın Satış Usûlleri ve Kilogram Birim Fiyatı Üzerinden Kurban Alım-Satımı."

Kurban organizasyonunda din görevlisinin bulundurulması organizasyonun dine uygun olduğu anlamına gelmez. Organizasyonun her aşamasında dinî kurallara uyulması hususunda da etkili ve yetkili olması gerekir.

Kurban organizasyonunda dinî kuralların göz önünde bulundurulup yerine getirilmesi birinci derecede önemlidir. Eğer bu kurallara dikkat edilmezse kurban ibadeti gerçekleşmez ve kişi sonuçta bir miktar et elde etmiş olur. Bu yüzden zincir marketler kurban organizasyonunun dine uygun olarak gerçekleştiğini göstermek üzere organizasyonda bir din görevlisi bulundurmaktadırlar.

Kurban organizasyonun dine uygun olabilmesi için aşağıda belirtilen aşamalarda dini kurallara uyulması gerekir. Satın alma faaliyetinin sahih bir satım akdiyle gerçekleşmesi, satış akdinde faiz, garar, cehalet gibi unsurların bulunmaması gerekir. Kurban ortakları oluştururken büyükbaş hayvanlarda ortak sayısı en fazla yedi (7) kişi olmalı ve ortakların hayvandaki hisselerinin gerek ücreti ve gerekse hayvandan alacakları pay miktarı 1/7 olacak şekilde belirlenmelidir. Ortaklardan kurban kesimi ve diğer işlemleri için vekâlet alınmalı, bu vekâlete dayanarak yedi (7) ortak için bir hayvanın belirlenmesi ve bu yedi kişinin vekâletine dayanarak bunlar adına kasabın hayvanı kesmesi gerekir. Kesim işlemi dinî usullere göre gerçekleştirilmelidir. Bir kişi için kesilen hayvanın eti başka kişilerin etleriyle karışmamalıdır. Kurbanlık hayvanın istenmeyen parçaları satılmamalı, İslam'a uygun şekilde gerekli yerlere ulaştırılmalıdır.

Görebildiğimiz kadarıyla din görevlisinin kurban organizasyonundaki vazifesi tekbir getirmek ve belki vekâleti alan kişilerin isimlerini hayvanı kesen kasaba söylemekten ibarettir. Yapılan kurban işlemlerinin dine uygunluğu konusunda dikkat edilmesi gereken diğer konularda din görevlisinin herhangi bir etkisi ve yetkisi bulunmamaktadır. Kurban olacak hayvanda bulunması gereken şartları ve kuralları veteriner, hayvanın kesimi ve parçalanmasıyla ilgili şartları ve kuralları kasaplar takip etmektedir. Din görevlilerinin kurban organizasyonu tarafından müşterilerden hisselerin toplanmasından kurban etlerinin müşterilere ulaştırmasına kadar yapılan faaliyetlerde dinî bakımdan dikkat edilmesi gereken kurallara uyulmasını sağlama ve denetleme gibi bir görevi yoktur. Bu yüzden organizasyonun her aşamasında dini kurallara uyulduğunun dinî bakımdan onaylanmasına ihtiyaç vardır.

Kurban organizasyonunun et satımı organizasyonuna dönüşme riski var mıdır?

Kurban bir ibadettir. İbadette niyetin hâlis olması gerekir. Kurbanlık hayvan Allah'a adanmıştır. Kurbanın her şeyi kurbandır. Kanı, eti, derisi, tüyleri, kemikleri, boynuzları vs. Bu yüzden kurbanlıkların gösterişli olması tercih edilmektedir. Aynı fiyata iki hayvan varsa bunlardan gösterişli olan tercih edilir.

Peygamberimiz şöyle buyurmuştur: “*Âdemoğlu, kurban bayramı gününde Allah katında kan akıtmaktan daha sevimli bir amel işlememiştir. O kurban, kıyamet günü boynuzları, kılları ve turnaklarıyla gelecektir. Kurbanın kanı yere düşmeden önce Allah katında hemen kabul olunur. Bu sebeple kestiğiniz kurbanlardan dolayı gönlünüz hoş olsun.*”²⁹

Rasulullah'ı (s.a.v) kurban keserken gören sahabe anlatıyor: Bir gün Resulullah'a [aley-hissalatü vesselam] şöyle sorduk: “Ey Allah'ın Resülü, bayram günü kesilen şu kurban nedir?” Peygamberimiz şu cevabı verdi: “Bu, babanız İbrahim'in (a.s.) sünnetidir. (Onun zamanından

²⁹ Tirmizî, “Edâhî”, 1; Ibn Mâce, “Edahî”, 3.

beri devam eden bir ibadettir.” Bunun üzerine biz: “Kurban kesersek bize ne gibi bir sevap var Ya Resulullah!” diye sorduk. Peygamberimiz şöyle buyurdu: “Kurbanın her bir kılı için bir sevap.” O zaman, dedik: “Kesilen kurban, (koyun, kuzu gibi) yünlü ise sevap nasıl olacak.” Peygamberimizde: “Yünün her bir kılı için de bir sevap var!” buyurdu.³⁰

İslam tarihinde kurbanlıkların süslenmesi, onlara kına yakılması, kesilmeden önce gözlerinin bir bez ile kapatılması vs. gibi uygulamalar hep kurbanlıkların Allah’a adanmışlık yönüyle ilgilidir. Müslümanların önemli bir kısmı onun vacip bir ibadet olduğu ve kurbanın kesilmesiyle bu görevin yerine getirildiğini şuurlu bir şekilde bilmektedirler. Kurbanı dinî bir vecibeyi yerine getirmek için kestiren, kurban etlerini de yurt içi, yurtdışı fakirlere bağışlayanların kurbanı bir et bayramı görmedikleri açıktır. Yine kurbanını bir vakıf, dernek, mezbahada kestirip bir bölümünü bu kurumlar aracılığıyla fakirlere, ihtiyaç sahiplerine ulaştırırlar vardır. Ekonomik durumu çok iyi olmamasına rağmen bu ibadeti yerine getiren bazı kişilerin de komşu ve akrabalarına az bir miktar kurban verip geri kalanı kendi ailesiyle tüketmesi yasak, ayıp ve yanlış bir davranış değildir.³¹

Kurbanın birlik ve beraberlik yönünü fark etmeyen, kurban ibadeti konusunda yeterli bilgiye sahip olmayan veya kulaktan dolma eksik bilgi sahibi olanlar kurbanı et bayramı gibi görebilmektedirler. Kurbanın bilinçli bir tercihle fakirlerin et ihtiyacını karşılama ibadeti şeklinde sunulması doğru olmakla birlikte eksiktir. Sadece bunun ön plana çıkarılması isabetli değildir.

Bir mal alırken onun bir piyasası vardır. Biz bu piyasa fiyatı üzerinden malı alırız. Kurbanlık hayvanların da fiyatının belirlenmesinde hiç şüphesiz et fiyatları etkilidir. Fakat kurbanın fiyatını belirleyen tek unsur et değildir. Sadece hayvandan elde edilecek et miktarını göz önüne alarak fiyat belirlendiğinde kurbanın et satımına dönüşmesi gibi bir tehlike vardır. Kurbanlık satan kimse, hayvanına bir bedel belirlerken, yol masrafı, pazar masrafı vs. gibi birtakım harcamalarını dikkate almaktadır. Satın alan ise genelde bunları dikkate almadan hayvandan yaklaşık olarak elde edeceği et miktarına bakmaktadır. Etin piyasadaki fiyatı şu kadar ben bu kadara alıyorum, gibi bir hesap içine girmektedir. Fakat bu hayvandan ne kadar et elde edileceği konusunda da elinde objektif ve net bir bilgi ve ölçüt bulunmamaktadır.

Bu tehlikenin temelinde kurban fiyatlarını belirleyen unsurlar ve şartlar konusunda kurbanlık satın alanların hayvan fiyatları konusundaki bilgisizlikleri ve hayvanların ne kadar edebileceği hususunda bir kanaatlerinin olmaması bulunmaktadır. Satıcılar serbest piyasa mantığı içinde hayvanlara yüksek fiyat biçiyorlar. Fakat bu fiyatı hakkaniyete göre söyleyemeyebiliyor. Müşterilerin aldanmamak için bazı yöntemler izlediği görülmüştür. Canlı hayvanın tartılarak fiyatının belirlenmesi, hayvanın kesiminden sonra karkas etine belli bir fiyat verilerek fiyatın belirlenmesi vb.

Kurbanlık hayvanların fiyatları belirlenirken canlı hayvanın tartılması şeklinde bir yöntem caiz midir?

Kurban alırken canlı hayvanın tartılması şeklinde bir yöntem caizdir ve yaygın olarak uygulanmaktadır. Kurbanlık hayvanın fiyatını belirlemede özellikle müşterinin çekincesi al-

³⁰ İbn Mâce, “Edâhî”, 3.

³¹ Kişi kurbanın etinin tamamını dağıtabilir veya tamamını kendisine alıkoyabilir. Çünkü kurbanda ibadet olan hayvanın kanını akıtmaktır. Faziletli olan başkalarına ikram etmek ve tasadduk etmektir. Fakat kişinin ailesi kalabalık ise ve ekonomik durumu zayıfsa kendine alıkoyabilir. Bk. Kâsânî, *Bedâi’*, 6/331.

datılma ihtimalidir. Aslında ülke genelinde bir kurban piyasası oluşmaktadır. Piyasa fiyatları içinde kalmak şartıyla müşterinin satın alacağı hayvanın vasıflarını özellikle de büyüklüğünü ve kilosunu belirlemesi kolaylaşmaktadır. Gelişen teknoloji ve imkânlar sebebiyle kurbanlığın fiyatını belirlemek biraz daha kolay ve objektif olabilmektedir.

Eskiden kurbanlık hayvan seçilirken hayvanları ve fiyatını bilenlerden yardım isteniyordu. Onlar da tecrübelerine dayanarak hayvana belli bir fiyat biçiyorlar, bu fiyat üzerinden pazarlık ve satış gerçekleşiyordu. Şimdilerde daha objektif ve kolay iki yöntem izlenmektedir. Hayvanın canlı olarak tartılıp fiyatın belirlenmesi ya da kesimden sonra hayvandan elde edilen karkas et için belli bir fiyat belirlenmesi.³²

Kurbanlık hayvanı canlı canlı tartıp hayvanın canlı kilogramı şu kadar şeklinde bir fiyat belirleniyor ve hayvanın ağırlığı ile bu birim fiyatın çarpımından hayvanın ücreti belirleniyor. (Kilosu 50 TL hayvan 545 kg geldi, fiyatı 27.250 TL) Bu yöntemde tarafların aldanma ve aldatma ihtimali zayıflamaktadır. Kurbanda asıl olan Allah rızası olup elde edilecek et ikinci sırada olsa da insanlar hayvandan ne kadar et elde edileceğini mutlaka göz önünde bulunduruyorlar. Canlı hayvan ile bundan elde edilecek et miktarı hayvanın türüne, cinsine, beslenme yöntemine vs. göre değişebilmektedir. Bu durumda da satın alan kişinin hayvandan elde edeceği et konusunda yanılması mümkündür. Fakat bu katlanılabilir (tolere edilebilir) bir yanılmadır.

Kurbanlık hayvanın fiyatı belirlenirken kullanılan bir diğer yöntem de şudur: Hayvanın eti için belli bir birim fiyat belirlenir kesimden sonra elde edilen karkas etin ağırlığıyla birim fiyat çarpılarak hayvanın bedeli tespit edilir.

Bu satım şeklinin caiz olmayacağını söyleyenler olsa da genel kabul caiz olacağı ve bu şekilde kesilen kurban ile vacip ibadetin yerine getirilmiş olacağı şeklindedir. Bu satım şekli kurban satımının et satımına dönüşmesi ihtimalini barındırıyor. Ortaklar kurbanı satın alıyorlar, fakat fiyatını hayvanı kesip karkas etini elde ettikten sonra etin kilosu şu kadardan olmak üzere şeklinde ileride belirleyeceklerini söylüyorlar ve satıcı da bunu kabul ediyor. Satım anında fiyat belirli olmadığı için bu çeşit satış fasittir. Fasit akitte malın mülkiyeti karşı tarafa geçer. Kişinin bu mal üzerindeki tasarrufları da geçerlidir. Bu yüzden kesilen kurban dinen geçerlidir.³³ Buradaki belirsizlik taraflar arasında anlaşmazlığa (nizaya) sebep olacak ölçüde de değildir. Üzerinde anlaşılan birim fiyat bellidir ve hayvanın ağırlığı ortaya çıkınca diğer taraf ben vazgeçtim diyemez. Bu yüzden muasır İslam hukuku hocaları “bu durumda kurban caizdir” şeklinde yaygın olarak fetva veriyorlar. Din İşleri Yüksek Kurulu’nun 2021 yılı 19. kararında da hüküm bu şekildedir.

Bu uygulamada kurbanlık hayvanın fiyatının belirlenmesi sadece kurbanın etinin kilogram olarak miktarına bağlanmaktadır. Bu yaklaşım sadece kendisine fiyat biçilen kurbanlık hayvanın etinin satın alındığı gibi bir izlenim oluşturmaktadır. Hâlbuki kurban sahiplerinin mülkiyet hakkı kurbanlık hayvanın tamamı üzerindedir. Kurban sahibi hayvanın derisi, sakatatı, kellesini, kemikleri vs. kurbanın tüm parçaları üzerinde tasarruf hakkına sahiptir. Kurban sahibi bu parçalardan kendisi istifade edebilir, istifade etmek istemezse de hakiki veya tüzel

³² Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, Karar Yılı: 2021, Karar No: 19. “Kurbanlık Hayvanın Satış Usûlleri ve Kilogram Birim Fiyatı Üzerinden Kurban Alım-Satımı”

³³ Kâsânî, *Bedâi*’, 6/318.

kişilere hibe edebilir. Fakat satamaz. Kurban için yapılan kesim, parçalama, paketleme vs. gibi bir işlem için ücret olarak bu parçaları veremez. Bu konuyla ilgili peygamberimizin özel yaşağı vardır. Hz. Ali'den rivâyet edildiğine göre o şöyle demiştir: “*Resulullah (s.a.s.), develer kesilirken başında durmamı, derilerini ve sırtlarındaki çullarını (fakir fukaraya) paylaştırmamı emretti ve (kurbanın) herhangi bir parçasını kasap ücreti olarak vermeyi bana yasakladı ve ‘Kasap ücretini biz kendimiz veririz’.*”³⁴

Kurbanı kesen kişinin hibe ettiği hakiki veya tüzel kişiler ise hibeyi kabul ettikten sonra satabilirler. Elde edilen gelir hayır işlerinde kullanılabilir. Tercihen bu ücretin de fakir, fukara ve ihtiyaç sahiplerine harcanması kurbanın ruhuna uygun olmuştur.

Ticari amaçla kurban organizesi yapan kişi veya kuruluşlara kurbanın bu parçalarının hibe edilmesi mümkündür. Bunu yaparken kurban sahipleri kurbanla ilgili işlerin ücretine niyet etmeseler bile bir süre sonra bu hibenin kurban ücreti olarak algılanma riski ortaya çıkabilir. Bu da kurbanın ruhuna uygun değildir. Bu bir nevi hile-i şer’iyye haline gelir. Bu işi tamamen ticari amaçlarla ve kâr gayesiyle yapan kişilerden ince dini hassasiyet beklemek isabetli olmasa gerekir.

Satıcıyla kurbanlık hayvandan elde edilecek et miktarını dikkate alarak fiyat belirlemesi yapılması halinde satıcının kurbanın diğer parçalarının kendinde kalması şart koşmaması gerekir. Bu durumda akit kurbanlık hayvanın tamamı üzerine değil sadece eti üzerine yapılmıştır olur ki bu caiz değildir.

Kurbanlık hayvanlara ortak olacakların kurban kesilmeden önce yedişer hisse olarak belirlenmesi gerekir mi? 70 kişi için şu 10 hayvanı kesiyoruz şeklindeki bir işlem caiz olur mu?

Kurban organizesi yapan kuruluşlar meselenin dini yönünü tam anlamıyla bilemedikleri zaman hata yapabilirler. Bir organizasyon yetmiş (70) hisse toplasa bunun için on (10) tane büyükbaş hayvan kesmesi gerekir. On hayvan satın alıp bunları kesse ve herkes için bir hisse olacak şekilde kurbanı kestik dese bu işlem İslam Hukuku bakımından geçerli değildir. Çünkü bu durumda yetmiş kişinin her birinin on hayvan üzerinde 1/70 oranında ortaklık vardır. Hâl-buki kurbanın geçerli olabilmesi için bir hayvan üzerinde en fazla 1/7 oranında ortaklık olması gerekir.³⁵ Bu şekilde toplu ortaklık, kurban açısından caiz değildir. Bunun yerine her bir hayvan için yedi kişinin belirlenmesi (tayin) gerekir. “Şu hayvanın ortakları şu yedi kişidir” şeklinde tayin edilmelidir. Bu belirlenme hayvanın satın alımı aşamasında yapılabilir. Bu durumda o hayvanın kesiminde belirlenen bu kişiler için alınan hayvanın o kişiler adına kesilmesi ve kesim vekâletinin kasaba bu kişiler adına verilmesi gerekir.

Bir hayvan kesim için kasabın kesim yapacağı yere getirildiğinde, organizasyona vekâlet veren yedi kişi belirlenir ve o kişilerin vekâletini alan organizasyon sorumlusu listedeki yedi kişi için şu hayvanın kurban olarak kesilmesine seni vekil tayin ettim diyerek kasaba kesim vekâleti verir. Bu durumda o kişi organizasyon adına kurbanlık olarak satın alınan hayvanı vekâlet veren kişilere tahsis etmeye yetkilendirilmiş demektir.

³⁴ Müslim, “Edâhi”, 28; Ebu Davud, “Edâhi”, 9.

³⁵ Kâsânî, *Bedâi’*, 6/304.

Kurban organizasyonun yaptığı işlemin şeffaf olması açısından kurbanlık hayvanları satın alınca kulağındaki küpe numarasına göre yedişer kişiye tahsisini yapıp bu hayvanı kurban kestirmek isteyen kişilerle de resim olarak paylaşabilir. Bu durumda kurban sahipleri hayvanıyla ilgili durumu takip edebilirler. Nitekim günümüzde kargo şirketleri teslim aldıkları bir mala barkod ile bir numara veriyorlar ve o malın kargoya verilmesinden teslim aşamasına kadar hangi aşamada olduğunu barkod ile takip ediyorlar. Tıpkı bunun gibi bir sistem kurularak kurbanlık hayvanın da takibi yapılabilir.

Kurban kesen kasaba her hayvan için yedişer kişinin vekâletinin verilmesi gerekir mi?

Kurbanın kesimi esnasında kurban sahipleri bizzat hayvanın başında bulunacaklarsa kasaba kesim vekâletini kendileri verebilirler. Bizzat bulunmayacaklarsa organizasyondaki bir kişiyi “kesme, kestirme, parçalama ve diğer işleri yapmaya vekil tayin ettim” şeklinde umumi bir vekâlet verebilir. Bu durumda vekâlet verilen kişinin kurbanın hangi kişiler için kesileceğini zikredip kasabın da vekâleti aldım deyip kurbanı kesmesi gerekir.

Kurban organizasyonuna şahıs ismi belirtilmeden vekâlet verilebilir mi? A vakfım vekil tayin ettim. B şirketini vekil tayin ettim şeklinde tüzel kişiliğe verilecek vekâlet caiz olur mu?

İslam hukuku ile ilgili klasik eserlerde tüzel kişiliğin bulunup bulunmadığı meselesi doktrinde ele alınmıştır. Devlet, vakıf, beytülmal gibi bazı örnekler üzerinden tüzel kişiliğin İslam hukuku tarafından kabul edildiği ifade edilmiştir. Tüzel kişilerin sorumluluğu ve tasarrufları meselesi farklı yönleriyle ele alınmıştır. Şirketlerin tüzel kişiliği konusunda genellikle sorumlunun tespiti ve meydana gelecek zarar ve problemlerde muhatap olabilecek gerçek kişinin olmaması ve insanları aldatma sebebi olabileceği gibi eleştiriler yapılmıştır.³⁶

Konumuz olan kurban organizasyonunda kurban kestirecek kişinin bir vakıf, şirket veya organizasyona vekâlet vermesi bir aksilik durumunda kimi muhatap alacağıyla ilgili sorunu ortaya çıkarmaktadır. Kurban işlerinde bir aksama olursa şirketin, vakfın sorumlu tutulmasından ziyade organizasyon sorumlusunun şahsen sorumlu tutulması yapılacak işlemlerde daha dikkatli olunmasını sağlayabilir.

Genel olarak kurban kestirmek isteyen kişiler organizasyonu düzenleyen vakıf, dernek ve şirketlere vekâlet vermektedir. Bu kurum ve kuruluşlardan bu işi üzerine alan belli bir kişiye vekâlet verilmesi ve bu kişinin üzerine aldığı vekâleti sonuçlandırıp durumu geri vekâleti veren kişiye bildirmesi gerekir. Aksi takdirde tüm vekâletin tüzel kişilik olan bir organizasyonda olması, bizzat hakiki bir kişi tarafından takibinin yapılmaması ihmal edilen, gözden kaçan kurban vekâletlerine sebep olabilir. İslam hukukunun ruhuna uygunluk açısından vakıf, dernek ve şirketin kurban organizasyonundan sorumlu bir kişiyi belirlemesi ve bu kişinin tüm organizasyondan sorumlu olması ve insanlardan aldığı vekâleti kesim ve diğer işleri yürütecek kişilere devretmesi ve onları görevlendirmesi işleyişin sağlıklı olması, denetlenebilir olması ve aksama durumunda muhatap bulunması açısından faydalı olacaktır.

³⁶ Hasan Hayri Çırak, *İslam Hukukunda Hükmi Şahsiyet (Tüzel Kişilik)* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001), 175.

Vekâlet, mutlaka sözlü mü olmalıdır? Yazılı, mail ile mesaj ile de vekâlet olur mu?

Kişinin kurban ibadetini bizzat yerine getirememesi durumunda bunu yapabilecek kişi veya kuruma vekâlet verebilir. Bu vekâlet sözlü olabileceği gibi yazılı da olabilir. Din İşleri Yüksek Kurulu kurban ile ilgili aldığı kararda bu hususu şu şekilde ifade etmiştir. “Baştan umumi vekâletin alınmadığı uygulamada, hisse satıldıktan sonra veya satım akdi esnasında ilgili kuruluşun, müşterisinden hayvanı kurban etme vekâleti alması gerekir. Vekâlet, sözlü veya yazılı olarak verilebileceği gibi telefon, internet, faks ve benzeri iletişim araçları ile de verilebilir.”³⁷

Kurbanın kesilmesinden sonra vekâlet veren kişiye kurbanının kesildiğinin bildirilmesi gerekli midir?

Kurban hizmetlerinin şeffaflık içinde yürütülmesi bazı eleştirilere engel olunması bakımından önemlidir. Bu yüzden kurban vekâletinin kasaba verilmesi ve kasabın bu vekâlete göre hayvanı kesmesi videoya kaydedilip kurban sahibine ulaştırılması isabetli bir davranış olur. Devlet, kurban organizasyonlarına bu faaliyetler için izin verirken denetim amaçlı bazı görevlerin yapılmasını şart koşabilir. Bu kapsamda kurbanın kesim işleminin resminin çekilmesi veya videoya kaydı da şart koşulabilir.

Organizasyonun kurban organizasyonu olması bu organizasyona katılacakların da kurban katıldığı anlamına gelir mi? Ortakların kurban niyetinin olup olmadığını netleştirmek mecburiyetimiz var mı?

Kurban organizasyonu kurban ibadetini yerine getirmek isteyenler için düzenlenmiş bir organizasyondur. Böyle bir organizasyona kurban kesme niyeti olanlar başvurur. Bununla birlikte ihtimal olarak kurban niyeti olmayanların da başvurması mümkündür. Kurban kesme niyeti olmayanların başvurması kurban organizasyonu ile daha hesaplı et alma ihtimalidir. Fakat uygulamada kurban organizasyonuna ödenen meblağ ile elimize geçen et miktarı normal şartlarda marketlerden alınan et miktarından daha az olmaktadır. Üstelik elde ettiğimiz etin kalitesi ve çeşidi de daha düşük olabilmektedir. Şöyle ki marketin et reyonundan hangi yemekte kullanacaksak ona göre et satın alırız yani etin türünü çeşidini kalitesini seçme imkânımız vardır. Hâlbuki kurbanda hayvanın 1/7 hissesi bize verildiğinden adalet ve hakkaniyetli bir paylaşım da her bir hisse sahibine hayvanın muhtelif yerlerinden etler bize teslim edilmektedir. Bu yüzden daha hesaplı olur diye insanların kurban organizasyonuna katılması makul değildir.

Kurban organizasyonunda grup oluşturarak kesime katılacak ortakların da ibadet niyetinin olması gerekir. Vacip, sünnet veya nafil bir kurban görevinin yerine getirilmesine niyet edilmesi gerekir. Biz insanların gerçek niyetini bilemeyiz, dışarı yansıyan zâhir irade beyanlarını dikkate alırız.³⁸ Dışarıya yansıyan irade beyanları da kurban organizasyonuna katılmalarının kurban niyetiyle olduğunu göstermektedir. Online başvurularda da başvuru anında hangi tür kurban katıldığı sorularak bu konu netleştirilmektedir.

Zincir marketlerin kurban organizasyonuna yönelik yapılan eleştirilerden birisi de insanların kurban niyetiyle değil et niyetiyle bu organizasyona katılabilmeye ihtimalidir. Bu eleştiri isabetli değildir.

³⁷ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, Karar Yılı: 2018, Karar No: 31.

³⁸ Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, 2/128-129.

Kurban organizesi yapan kurumlar organizeye katılanlardan vekâlet alıyorlar. “Kurbanımı kesmeye A kurumunu vekil tayin ettim” şeklinde yazılı veya sözlü irade beyanı talep ediliyor. İslam Hukukunda akitlerde insanların zâhir iradeleri dışında iç iradelerinin de dikkate alınıp alınmayacağı hususu İslam Hukuk doktrininde “sebeup nazariyesi” olarak adlandırılmaktadır. Genel kural olarak insanların dışarıya vurdukları zâhir irade beyanına itibar edilir. Ayrıca iç iradeleri araştırılmaz. Fakat bu konuda farklı farklı görüşler bulunmakla birlikte Hanefî mezhebinde iç iradenin araştırılmayacağı kabul edilmiştir.³⁹

Kurban için organizasyonun belli bir miktar et taahhüt etmesi caiz midir? Kurbanlığın bu miktarın altında kalması durumunda başka ortakların etlerinden verilmesi caiz olur mu? Kurbanın taahhüt edilen miktardan çok fazla olması halinde bu etler organizasyona kalabilir mi?

Kurban organizasyonu yapanlar müşterilerine sattıkları hayvan için belli bir kilogramdan aşağı olmamak gibi bazı taahhütlerde bulunuyorlar. Bu taahhüt organizasyonun icabıdır. Bu yüzden organizasyon icabının gereği olarak satın alacağı hayvanı bu kilodan az olmayacak şekilde seçerek temin etmelidir. Aksi takdirde organizasyonun şartlı icabı ile müşterinin kabulü örtüşmediğinden akit gayr-ı lâzım olur. Buna bağlı olarak da vasıf muhayyerliği ortaya çıkar.⁴⁰ Bu durumda kilogram şartını taşımayan bir hayvan temini durumunda ya bu vasıfıyla akde razı olur yahut muhayyerliği sebebiyle akdi kabul etmeyebilir. Kabul ederse aradığı şartları taşımadığı için ücrette tenkis talep edebilir.⁴¹

Kurbanın kesimi sırasında dikkat edilmesi gerekenler

Marketler kurbanı ya kendi mezbahalarında yahut da kiraladıkları veya anlaşma yaptıkları mezbahalarda kesmektedirler. Kurbanın ortaklarının kurbanı kesene vekâlet vermesi ve kurbanın kimler adına kesileceğinin belirlenmemesi söz konusudur. Bu durumda kurban ibadeti gerçekleşmemiş olur.

Kurbanlık hayvanı kesen kişiye ortaklar veya ortakların vekâlet verdiği kişi “kurbanımı kesmeye seni vekil tayin ettik” der. Kesimi yapacak kişi de “vekâletinizi aldım kabul ettim” der. “Niyet ettim Allah rızası için bana vekâlet verenlerin kurbanını kesmeye Bismillahi Allahu ekber” der ve kurbanı keser.

Bu durumda hayvanın kesimi, yüzülmesi sakatatının ayrılması işlemleri bittikten sonra “bu hayvan şu yedi kişinin kurbanıdır” denilirse o kişilerin kurban ibadeti yerine getirilmiş olmaz. O yedi kişiye ait et kesimi yapılmış olur. Kurban sahibinin kasaba, hayvanı kesmesi için izin vermesi gerekir. Kişi kendi kesmiyorsa verdiği bu izin ya nassen veya delaleten olmalıdır. Eğer bu izin yoksa caiz olmaz. Kişi bir işi kendi yapar, başkası yaparsa ya sahibinin emriyle veya izniyle bunu yapar. Eğer bu ikisi de yoksa caiz olmaz.⁴²

Kurban kesilirken mutlaka yerine getirilmesi gereken görev besmele çekilmesidir. Bunun dışında okunacak dua müstehaptır. Bu yüzden marketler reklamlarında kurban organizasyonunda din görevlilerinin bulunduğunu bildiriyorlar. Bu görevlinin vazifesi kurbanın kesimi öncesinde teşrik tekbirlerini getirmektir. Besmeleyi ise hayvanı kesen kişinin getirmesi gerekir.

³⁹ Bu konuda geniş bilgi için bk. Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, 2/239.

⁴⁰ Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, 2/126.

⁴¹ Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, 2/129.

⁴² Kâsânî, *Bedâi*’, 6/308.

Kurbanlık hayvanın kimin adına kesildiğinin belirlenmesi önemlidir. “Bu hayvanı şu 7 kişi için kesiyoruz”, “şu 7 kişi namına bu hayvanın kesilmesinde seni vekil tayin ettim” diye kasaba vekâlet veriliyor. Kasap da “aldım kabul ettim” deyip “bu kişiler namına kesiyorum” diyerek “Bismillahi Allahuekber” diyerek keser.

Sonuç ve tavsiye

Kurban ile ilgili olarak ulaştığımız sonuçlar ve tavsiyelerimiz şu şekildedir:

1- Ücretli kurban organizasyonu düzenlemek câizdir. Gelişen şartlara göre profesyonel organizasyonların yapılması teşvik edilmeli, hızlı, sağlıklı, temiz, başarılı organizasyonların oluşmasına zemin hazırlanmalıdır. Bu organizasyonu yapacaklar için hukukî sınırları tespit eden yasal düzenlemeler yapılmalıdır.

2- Kurban organizasyonu için standartlar oluşturulmalı, hem çalışanlar için hem de müşteriler için uygun ortam ve şartlar oluşturulmalıdır.

3- Kurban organizasyonunda kurbanlık hayvanların parçaları ücret olarak organizasyona verilmemeli, ücret ayrıca tespit edilmelidir.

4- Kurban sahibi tarafından istifade edilmeyecek parçaların çöp haline gelmemesi ve çevreyi kirletmemesi için tedbir alınmalı, bunları hayır kurumlarına kazandırıcı tedbir ve düzenlemeler ve organizeler yapılmalıdır.

5- Kurban organizasyonu düzenleyen kurum ve kişinin hukukî durumu vekil olmayıp satıcı olmasıdır ve kurban sahiplerine karşı bizzat sorumludur. Kurban sahipleri ile üreticiler arasında aracı gibi hareket edemezler.

6- Kurban organizasyonunun, kurbanlıkları temin ve fiyat belirleme yöntemlerinde çeşitli yöntemler izlenebilir. Bu işlemlerin taraflar arasında nizâ çıkmayacak şekilde bir standarda bağlanması isabetli olur.

7- Ticari gayelerle kurban organizesi yürüten ve dini hassasiyeti bulunmayan kurumlara kurban konusunda yetki verilirken bu konuda hazırlanmış standartlara uymaları istenmeli, din-dar insanları kandırmalarına ve sömürmelerine fırsat verilmemelidir.

8- Kurban organizasyon standardı olarak organizenin, noter, kasap, veteriner ve din görevlisi bulundurması talep edilmeli bunların hak ve sorumlulukları, yetkileri net bir şekilde ortaya konulmalıdır.

9- Ticari amaçla yapılan organizasyonun kurban ibadetini et satım organizasyonuna dönüştürmemesi için gerekli tedbirler alınmalı bazı standartlar belirlenmelidir.

10- Kurban organizasyonundaki standartlar İslam Hukukunun ortaklık, mülkiyet, garar, faiz, cehalet gibi konulardaki hukukî ilkelerine dayanarak belirlenmelidir.

11- Organizasyonda vekâlet usulü yapılan düzenlemelerde kurban sahiplerinin organize muhatabı olan kişiyi bilmesi ve kurbanın durumunu bu kişi üzerinden takip etmesi için teknik düzenlemenin yapılması tavsiye edilir.

12- Kurban faaliyetlerinde kurban sahiplerinin muhtelif aşamalarda resim ve video gibi medya unsurlarıyla bilgilendirilmesi tavsiye edilir.

Kaynakça

- Bardakoğlu, Ali. “Kurban”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 26/436-440. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Aybakan, Bilal. “Selem”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 36/402-405. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmi’u’s-sahih*. Beyrut: 1987.
- Çalış, Halit. “Kurbanın Dinî Hükmü ve Fert ya da Aile Adına Kesilmesi Tartışmaları”. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 3 (2004), 211-230.
- Çırak, Hasan Hayri. *İslam Hukukunda Hükmi Şahsiyet (Tüzel Kişilik)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001.
- Derdîr, Ebû’l-Berekât Sîdî Ahmed. *eş-Şerhu’l-kebîr*. Beyrut, ty.
- Döndüren, Hamdi. *Delilleriyle İslâm İlmihali*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2012.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. Eş’âs es-Sicistânî. *es-Sünen*. İstanbul: 1413/1992.
- İbn Âbidînzâde, Alâeddin. *Tekmiletü Reddi’l-muhtâr*. Nşr. Âdil Ahmed Abdülmevcûd–Ali Muhammed Muavvaz. Beyrut: 1994-1998.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn. *el-Muğnî*. Yy., t.y.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd. *es-Sünen*. İstanbul: 1413/1992.
- Karaman, Hayreddin. *Mukayeseli İslam Hukuku*. İstanbul: Nesil Yayınları, 1991.
- Kâsânî, Alâeddîn Ebû Bekir b. Mesud. *Bedâi’u’s-sanâi’ fî tertibi’s-şerâi’*. Thk. Ali Muhammed Muavvaz ve Adil Ahmed Abdülmevcûd. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2010.
- Müslim, Ebû’l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbûrî. *Sahîh-i Müslim*. Beyrut: ty.
- Özdirek, Recep. *İslam Hukukunda Akdin Sınırları*. İstanbul: Yedirenk Yayınları, 2010.
- Remlî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *Nihâyetü’l-muhtâc ilâ Şerhi’l-Minhâc*. Beyrut: 1984.
- Serahsî, Şemsüleimme. *el-Mebsût*. Kâhire: Dâru’l-ma’rife, 1989.
- Şirbînî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed el-Hatîb. *Muğnî’l-muhtâc*. Beyrut: 1415/1994.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *es-Sünen*. İstanbul: 1413/1992.
- Zerkeşî, Bedreddîn Muhammed b. Bahâdır. *el-Bahru’l-muhît fî usuli’l-fikh*. Thk. Ömer Süleyman el-Aşkar. Kuveyt: 1992.
- <https://www.diyanehaber.com.tr/kurban/vekleten-kurban-kesen-hayir-kurumlari-ve-kendilerine-ihhtiyac-fazlasi-h6735.html> (Erişim 01.08.2022).
- <https://www.aa.com.tr/tr/yasam/bagislanan-kurban-eti-satilamaz/316472> (Erişim 01.08.2022).

VEKÂLETLE KURBAN UYGULAMALARININ FIKHÎ AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Yahya SOLMAZ*

Giriş

İlk insan ve ilk peygamber olan Hz. Âdem'den itibaren kurban ibadetinin meşru kılındığı bilinen bir husustur. Nitekim Kur'an'ı Kerim'de şöyle buyrulmaktadır: “*Biz her ümmete kurban kesmeyi meşrû kıldık ki kendilerine rızık olarak verdiği kurbanlık hayvanlar üzerine Allah'ın adını ansınlar.*”¹ “*Onlara Âdem'in iki oğlunun haberini gerçeğe uygun olarak anlat: Hani ikisi de birer kurban sunmuşlar, birininki kabul edilmiş, diğerininki kabul edilmemişti.*”² Bu âyetlerden de anlaşıldığı üzere göre kurban, her ümmette var olagelmıştır.

Kurban ibadetinin temel hedeflerinden birinin, Yüce Allah'a kulluğu arz etmek ve kulluk bilincini tazelemek olduğunu söylememiz mümkündür. “*Onların ne etleri Allah'a ulaşır ne de kanları; O'na ulaşacak olan sadece sizin takvânızdır*”³ âyet-i kerimesi de bu hususa dikkat çekmektedir. Müslümanlar arasında yaygın bir şekilde yerine getirilen kurban, bir yönüyle şî'ar özelliği de taşımaktadır. Kur'an'ı Kerim'de “*Biz o büyükbaş hayvanları da Allah'ın size nişânelerinden kıldık...*”⁴ mealindeki ayet de onun şiar olma yönüne işaret etmektedir.

Kurban, mali bir ibadet olup bizzat sahibi tarafından yerine getirilebileceği gibi vekâlet yoluyla başkası aracılığıyla da yerine getirilebilir. Nitekim günümüzde daha çok vekâlet yoluyla kurban kesimi gerçekleştirilmektedir. Ancak burada şu hususu vurgulamamız gerekir. Kurban, bir ibadet olması hasebiyle belirli şartlara riayet edilerek yerine getirilmek durumundadır. Zira kurbanlık hayvanın niteliklerinden, kesilip dağıtılmasına kadarki süreçte uyulması gereken kurallar söz konusudur. Vekâletle kurban uygulamalarında buna farklı yükümlülükler de eklenmektedir. Çünkü bu durumda kurbanla özgü şartların yanına bir de vekâlet aktidinin getirdiği sorumluluklar söz konusu olmaktadır. Kurban ibadetinin gerektiği gibi ifâ edilebilmesi bu yükümlülüklerin yerine getirilmesiyle mümkündür. Bu açıdan vekâletle kurban uy-

* Dr., DİB Din İşleri Yüksek Kurulu Uzmanı, 0000-0003-1394-3713, e-posta: yahyasolmaz1@hotmail.com

1 el-Hac, 22/34.

2 el-Mâide, 5/27.

3 el-Hac, 22/37.

4 Ayetin tamamı mealen şöyledir: “Biz o büyükbaş hayvanları da Allah'ın size nişânelerinden kıldık; sizin için onlarda nice yararlar vardır. Onlar (kesim için) sıraya dizildiklerinde üzerlerine Allah'ın adını anın, cansız halde yere serildiklerinde ise onlardan hem kendiniz yiyecek hem de ihtiyacını gizleyen ve gizlemeyen yoksulları doyurun. İşte onları şükredesiniz diye sizin istifadenize verdik.” (el-Hac, 22/36)

gulamalarının çeşitli ilmi araştırmalara konu edilmesi önem arz etmektedir. Biz de bu sebeple vekâletle kurban uygulamalarını konu edinecek ve günümüzde var olan yöntemleri inceleyerek bunlar hakkında değerlendirmelerde bulunmaya çalışacağız. Bunu yaparken de önce kurbanın hükmüne ve vekâletle kurban yöntemlerine temas edecek, ardından da bu uygulamalarda öne çıkan problemleri tespit edecek ve çözüm yollarını önermeye çalışacağız.

1. Kurban İbadetinin Hükmü ve Vekâletle Kurban

“Kurban” kelimesi (قرب) fiilinin mastarı olup, “yakın olmak ve yaklaşmak” gibi manalara gelmektedir. Bu kelime, yukarıdaki anlamla da ilişkili olarak Allah’a yakınlaşmaya vesile olması amacıyla sunulan şeylere isim olarak kullanılmaktadır.⁵ Geniş anlamıyla kurban, Allah’a yakınlaşmaya vesile kılınan şey anlamında kullanılsa da⁶ zamanla anlam daralması yaşayarak, Allah rızası için kesilen hayvanlar için kullanılmaya başlanmıştır.⁷ Günümüzde de özellikle Türkçe’deki kullanımda bu mana hâkimdir.⁸ Fıkıh kaynaklarında Kurban Bayramı’nda kesilen kurbanlar için “udhiye” kavramı kullanılmaktadır. Terim olarak udhiye, belirli günlerde ibadet maksadıyla boğazlanan belirli nitelikleri haiz hayvanları ifade etmektedir.⁹

Kurban ibadetinin meşruiyeti hususunda âlimler arasında görüş birliği bulunmakla birlikte hükmü hususunda ihtilaf vardır. Hanefî mezhebine göre belirli şartları taşıyan kişilerin Kurban Bayramı’nda kurban kesmesi vacip kabul edilmiştir.¹⁰ İbrahim en-Nehaî (ö. 96/714), Evzâî (ö. 157/773) ve Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778) gibi âlimlerin de aynı görüşte olduğu aktarılmaktadır.¹¹ Diğer mezheplerde ise genellikle kurban kesmenin müekked sünnet olduğu görüşü hâkimdir.¹² Alkame b. Kays (ö. 62/682), Hasan-ı Basrî (ö. 110/728) ve Atâ’ b. Ebî Rebâh (ö. 115/733) gibi âlimlerin de bu görüşte oldukları ifade edilmiştir.¹³

⁵ Ebû Naşr İsmail b. Hammâd el-Cevherî el-Fârâbî Ebû Naşr el-Cevherî, *Tâcu'l-Luğâ ve Şihâhu'l-'Arabîyye*, thk. Ahmed 'Abdulğafûr 'Atîâr (Beyrut: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, 1407/1987), 1/99; Ebû'l-Kâsim el-Hüseyn b. Muhammed er-Râğîb el-İsfehânî, *el-Mufredât fî Garîbi'l-Kur'an*, thk. Safvân 'Adnân ed-Dâvûdî (Dimaşk; Beyrut: ed-Dâru's-Şâmiyye, 1412), 664; Ebû'l-Fadl Muhammed b. Mukerrem b. 'Alî Cemâlüddîn b. Manzûr er-Ruveyi'î İbn Manzûr, *Lisân'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Şâdir, 1414/1993); Muhammed b. Muhammed b. 'Abdurrezâk ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, thk. Heyet (b.y.: Dâru'l-Hidâye, ts.), 4/12-13.

⁶ Nitekim Kur'an'da da hem hayvan hem de diğer mahsüllerle yapılan sunular için bu kavram kullanılmıştır. Bu bağlamda Hz. Âdem'in iki oğlunun takdim ettikleri şeyler de kurban olarak anılmaktadır, el-Mâide, 5/27.

⁷ Ahmet Güç, “Kurban”, *DİA* (Ankara, 2002), 26/ 433.

⁸ Ömer Nasûhî Bilmen, *Kurbân, Mâhiyyeti, Vücûbu, Hikmet-i Teşriyyesi* (Ankara: Diyanet İşleri Reisliği Yayınları, Güven Matbaası, 1956), 3.

⁹ Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed Bedruddîn el-'Aynî, *el-Binâye şerhu'l-Hidâye* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1420/2000), 12/ 3.

¹⁰ Geniş bilgi için bk. Ebû Bekr Ahmed b. Alî Râzî Cessâs, “Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fikhi'l-Hanefî” (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2010), 7/ 305-320.

¹¹ Ebû'l-Hasen 'Alî b. Muhammed el-Basrî el-Mâveridî, *el-Hâvî'l-Kebîr fî Fikhi Mezhebi'l-İmâmî 'ş-Şâfi'î ve huve Şerhu Muhtasari'l-Muznî*, thk. eş-Şeyh 'Alî Muhammed Me'ûd - eş-Şeyh 'Adil Ahmed 'Abdulmevcûd (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1419-1999), 15/ 71; Ebû'l-Hasen 'Alî b. Ebûbekr el-Fergânî el-Mergînanî, *el-Hidâye fî şerhi Bidâyeti'l-mubtedî*, thk. Tâllâl Yûsuf (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, ts.), 4/ 355-356; Ebû'l-Fidâ' İsmâil b. 'Omer b. Keşîr ed-Dimeşkî İbn Keşîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, thk. Muhammed Hüseyn Şems ed-Dîn (Beyrut: y.y., 1419), 5/431-433; Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalânî İbn Hacer, *Fethu'l-bârî şerhu şâhihi Buḥârî*, thk. M. Fuad Abdülbâkî (Beyrut: Dâru'l-marife, 1379), 10/ 3; Bedruddîn el-'Aynî, *el-Binâye şerhu'l-Hidâye*, 12/ 4-5; Muhammed Abdurrahman el-Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-aḥvezi bi şerhi câmi'i'l-Tirmizi* (B.y: Daru'l-küttübî'l-ilmiyye, ts), 5/ 79; Ali Bardakoğlu, “Kurban (İslâm'da Kurban)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/437.

¹² Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl Şemsü'l-'Eimme es-Seraḫsî, *el-Mebsût*, thk. Ḥalîl Muhyiddîn el-Meyyis (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1414/1993), 12/ 8; Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Ruşd el-Kurtubî İbn Ruşd, *Bidâyetü'l-muctehid ve nihâyetü'l-mukteşid* (Kahire: Dâru'l-Ḥadîs, 1425/2004), 2/ 191; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 10/ 3; Bedruddîn el-'Aynî, *el-Binâye şerhu'l-Hidâye*, 12/ 4-5; Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-aḥvezi*, 5/ 79; Bardakoğlu, “Kurban”, 26/437.

¹³ Ebû'l-Hüseyn Yahyâ b. Ebî'l-Ḥayr b. Sâlim el-'İmrânî el-Yemenî eş-Şâfi'î el-'İmrânî, *el-Beyân fî Mezhebi'l-İmâm eş-Şâfi'î*, thk. Kâsim Muhammed en-Nûrî (Cidde: Dâru'l-Minhâc, 1421/2000), 4/ 432; Ebû Muhammed Muvaffaḫuddîn

Kurbanın hükmü hususunda ihtilaf edilmiş olması, mezheplerin usul anlayışlarının farklılığı, vacip kavramına yükledikleri anlam ve konuyla ilgili vârid olan hadisleri farklı yorumlamaları gibi hususlardan kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla ifade etmemiz gerekir ki, kurban ibadetini sünnet kabul edenler nezdinde de bu ibadetin önemli bir yeri vardır. İmam Şâfiî'nin "kurban kesmek, terk edilmesini sevmediğim bir sünnettir"¹⁴ sözü de buna işaret etmektedir.

Esas olan, kişinin kurbanını bizzat kesmesi, buna gücü yetmediği takdirde de başkasına vekâlet vererek kesimine şahitlik etmesidir. Hz. Peygamber'in (s.a.v) bizzat kurban kesmesi ve kızı Hz. Fatıma'dan kendisi adına kesilen kurbanı şahitlik etmesini istemesi de buna delâlet etmektedir.¹⁵ Çünkü ibadetlerin bazı şekil şartlarının yanında insana kazandırmayı hedeflediği çeşitli meziyetler de bulunmaktadır. Kurban ibadetinin yerine getirilmesine bizzat iştirak etmenin de bu bağlamda önem arz ettiği düşünülmektedir. Nitekim kurbanlık hayvanın alım, kesim ve dağıtım süreçlerine iştirak eden kişi ile bu aşamalara şahitlik etmeyen kişi arasında bu ibadetin etkileri anlamında bir farklılık olacağı açıktır. Kişi kurbanlık satın alırken Yüce Allah'ın kendisine bahşettiği malı sayesinde bu alımı gerçekleştirdiğini, kurbanını kestiğinde de kendisine verilen nimetten yine Allah adına feragatte bulunduğunu davranışlarıyla ortaya koymaktadır. Kurban etlerini muhtaçlara dağıtırken de yardıma muhtaç kişilerin varlığını bütün benliğiyle hissetmekte ve bu durum, kendisine toplumsal bir görev yüklendiği inancını pekiştirmektedir. Kişinin, kurban kesimine şahitlik etmesi ve etlerinin dağıtımını bizzat üstlenmesi bu bilincin kazanılmasına katkı sağlamaktadır.

Kurban sahibinin kurban kesimine ve dağıtımına iştirak etmesi şeklindeki geleneksel uygulamanın yanı sıra günümüzde bu ibadetin yerine getirilişinde farklı uygulamalar da ortaya çıkmıştır. İnsanların bir kısmı, kurban kesimini bizzat deruhte etmek yerine bu ibadeti kurban kesim organizasyonları aracılığıyla yerine getirmeyi tercih etmektedir. Kurbanlık alımından kesimine kadarki uğraşlardan kurtulmak, maddi avantaj elde etmek, fakr-u zaruret içerisinde bulunan insanların hayatına dokunmak ve onlara destek olmak gibi saikler bu yöneleştire etkili olmaktadır. Bu yöneleştiren Avrupa'da daha erken başladığını, günümüzde de daha belirgin olduğunu söylememiz mümkündür. Nitekim bir yandan hukuki problemler, diğer yandan sanayi toplumunda ve büyük kentlerde yaşamının zorlukları, kurban ibadetinin geleneksel bir şekilde yerine getirilmesinde çeşitli zorluklar ortaya çıkarmakta ve kurbanın, zikir geçen organizasyonlar aracılığıyla yerine getirilmesine zemin hazırlamaktadır.¹⁶

Meselenin fikhî tahliline geçmeden önce şu hususu vurgulamamız gerekir. Vekâletle kurban organizasyonu, dini bir boyutu olmasına rağmen, aynen hac organizasyonlarında olduğu gibi, bir yönüyle hizmet sektörü kapsamına girmektedir. Bu sektörde iyi niyetli dürüst çalışan kurumların yanı sıra, gerekli hassasiyetten ve hizmet standardından yoksun kurumların bulunması da mümkündür. Hemen hemen her sektör için bir oto kontrol sistemi vardır (Meslek

¹ Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâ'î İbn Kudâme el-Makdisî, *el-Muğnî*, thk. Tâhâ ez-Zeynî vd. (Kahire: Mektebetu'l-Kahire, 1388/1968-1389/1969), 11/ 435-436; İbn Keşîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, 5/431-433.

¹⁴ Ebû 'Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. 'Abbâs eş-Şâfiî, *el-Umm* (Beirut: Dâru'l-Ma'rife, 1410/1990), 2/ 246; Ebû İbrâhîm İsmâ'îl b. Yahyâ el-Muzenî el-Muzenî, *Muhtaşaru'l-Muzenî* (Beirut: Dâru'l-Ma'rife, 1410/1990), 8/ 391.

¹⁵ Ebu Abdullah Muhammed en-Neysâbüri Hâkim, *el-Müstedrek ale's-Şâhihayn* (Beirut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1990), 4/ 247-248; Süleyman et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-ıv'sât* (Kahire: Dâru'l-harameyn, ts), 3/ 69.

¹⁶ Benzer değerlendirmeler için bk. Emin Özcan, "Avrupa'da Kurban Kesmenin Zorlukları ve Vekâlet Sistemine Yöneleş", *Uluslararası Kurban Sempozyumu* (İstanbul: Diyanet İşleri Bakanlığı-Bayrampaşa Belediyesi, 2007), 184-185.

odalarının kuralları ve kanuni mevzuatlar gibi). Ancak bu sektörde buna benzer bir otorite, ya da oto kontrol sistemi tam anlamıyla yoktur. Böyle bir sistem oluşturulmadan bazı suiistimallerin engellenmesi mümkün değildir. Geçmişte hac ibadeti için de buna benzer sıkıntılar mevcut iken, bu konudaki problemlerin büyük bir kısmı şimdi ortadan kaldırılmıştır. Bu konuda Diyanet İşleri Başkanlığı'nın ve TÜRSAB'ın katkıları büyüktür.¹⁷ Unutmamak gerekir ki, bu tür organizasyonlarda en önemli husus güvendir. Güven ise şeffaflık ve denetime açık olmak yoluyla sağlanabilir. Bu sebeple hac organizasyonunda olduğu gibi burada da bir otokontrol sisteminin geliştirilmesi önem arz etmektedir. Esasen bu yönde çeşitli çabaların da mevcut olduğunu söylememiz gerekir. Nitekim 2.7.2018 tarihli KHK¹⁸ ile “vekâletle kurban organizasyonu gerçekleştiren kurum ve kuruluşların bu kapsamdaki hizmet ve faaliyetlerini denetlemek” Diyanet İşleri Başkanlığı'nın görevleri arasına eklenmiştir. Bu görevin Diyanet İşleri Başkanlığı'na tevdi edilmiş olması kanaatimizce bu yolda kat edilmiş önemli bir aşamadır. Denetim mekanizmasının sistemli ve etkin bir şekilde işletilmesi hem ibadetin sıhhatini hem de ilgili kuruluşlardan işini iyi ve şeffaf yapanların diğerleri sebebiyle yanlış değerlendirilmelerinin önüne geçecektir.

Meselenin fikhî açıdan tahliline gelince ilk olarak ifade etmemiz gerekir ki, kişinin kurbanını bizzat kesmesi esas olsa da vekâlet yoluyla kestirmesi de mümkündür.¹⁹ Bu vekâlet yalnızca kesim vekâleti olabileceği gibi kurbanlık hayvanın alım satımı, kesimi ve etlerinin dağıtımını da kapsayacak şekilde umumi vekâlet de olabilir. Günümüzdeki vekâlet uygulamaları da bu iki şekilde gerçekleşmektedir. Burada ilk olarak önümüze çıkan yol ise kurbanın, satın aldıktan sonra kesim yerindeki bir kasaba vekâlet verilerek kestirilmesi yöntemidir. Bu uygulama bireysel olabileceği gibi kurumlar aracılığıyla da yapılabilmektedir. İkinci olarak ise umumi vekâlet yoluyla kurban kesimidir. Kurumsal anlamda bu uygulama daha yaygındır. Nitekim günümüzde pek çok kuruluş, kurban kestirmek üzere kendilerine başvuran kişilerden kurban alımı, kesimi, dağıtımı gibi hususları kapsayacak şekilde genel bir vekâlet almaktadır. Daha sonra kendilerine verilen parayla müvekkilleri adına kurbanlık alıp kestirmekte ve muhtaçlara dağıtmaktadır. Son dönemde ticari kuruluşların kurban kesiminde yaptığı uygulamalar da bu iki durumun dışında değildir. Şimdi her iki uygulamada da öne çıkarılması gereken hususlara temas edeceğiz.

1.1. Kurbanda Kesim Vekâleti

Kurban ibadetinin kesim vekâleti verilerek yerine getirilmesi geçmişte olduğu gibi günümüzde de uygulanmaya devam etmektedir. Nitekim yukarıda da yer verdiğimiz üzere kurbanlarını bizzat kesemeyenler bunu yapabilecek birine kesim vekâleti vererek ibadetlerini yerine getirmektedirler. Yapılan bu uygulamada vekil olan kişi gerekli şartlara uygun olarak kesim yaptığı takdirde bu husustaki vekâlet görevi sona ermekte ve kurban ibadeti yerine getirilmiş olmaktadır. Günümüzde bunu kurumsal bir şekilde yapan oluşumlar da mevcuttur. Nitekim

¹⁷ Özcan, “Avrupa’da Kurban Kesmenin Zorlukları ve Vekâlet Sistemine Yöneliş”, 184-185.

¹⁸ Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun, Diyanet İşleri Başkanlığı (22 Haziran 1965), 633, KHK/703/141 md. (Değişik: 2.7.2018).

¹⁹ ‘Alâ’uddîn Ebûbekir b. Mes’ûd b. Ahmed el-Haneî el-Kâsânî, *Bedâ’i’u’s-şanâ’i’ fî tertîbi’ş-şerâ’i’* (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1406/1986), 5/ 67; Muhammed b. Ebi’l-‘Abbâs Ahmed b. Hamza Şemsuddîn er-Remlî, *Nihâyetu’l-Muhtâc ‘ilâ Şerhi’l-Minhâc* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1404/1984), 8/ 132.

bazı kuruluşlar, kurbandan önce satın aldıkları kurbanlıkları kendilerine başvuranlara satmakta ve daha sonra bu kişilerden kurban kesim vekâleti olarak onlar adına kesim yapmaktadırlar. Bu kuruluşlara başvuran kimseler de kurbanlığın kelle, paça, deri ve sakatatını, hatta kimi zaman etlerini de öğrencilere veya çevredeki yoksul ailelere dağıtmaları için ilgili kuruluşa emanet ederler. Etlerin bir kısmını kendilerine alıp diğer kısmını ise ilgili kuruluşa emanet edenler de vardır.

Bu uygulamada dikkat edilmesi gereken bazı hususları şu şekilde sıralayabiliriz:

1. İlgili kuruluş, kesim için vekâlet almalıdır. Kesim vekâleti alırken de vekâleti alan kişinin bizzat kesmesi söz konusu olmayacağından “kurbanı kesmeye ve kestirmeye” şeklinde genel vekâlet alınmasına önem verilmesi gerekir. Her ne kadar vekâlet alan kişinin kurum adına vekâlet alması sebebiyle burada zımnen umumi kesim vekâletinin bulunduğunu söylemek mümkün olsa da yapılan işlemin salt hayvan kesmekten ibaret görülmemesi, ibadet olduğu hassasiyeti ve bilincinin devam etmesi adına açık ifadelerle vekâlet alınması önem arz etmektedir.

2. İlgili kuruluş satışa konu ettiği kurbanlıkların mülkiyetine sahip olmalıdır. Eğer mülkiyetlerinde kurbanlık hayvan bulunmuyorsa bu durumda belirsiz bir malı satıma konu etmiş olurlar. Oysa satım akdi bağlamında meseleye yaklaşıldığında mebûin malum olması gerekir.²⁰ Kaldı ki, elde bulunmayan bir malın satışı fıkhîta selem akdinin konusu olarak ele alınmaktadır. Hayvanların selem akdine konu edilmesinin caiz olup olmadığı ise ihtilafıdır. Nitekim Hanefiler, hayvanların kıyemî mallardan olduğunu, kıyemî mallarda ise belli bir standardın bulunmadığını ileri sürerek burada selem söz konusu olamayacağını ifade etmişlerdir.²¹ Şafîilere göre ise her ne kadar hayvanın; cinsi, rengi, çeşidi, sıfatları ve yaşı zikredilerek selem akdine konu edilmesi mümkün olsa da²² ilgili kuruluşların bu özelliklere yer vermeden satış yaptıkları da bilinen bir gerçektir. Bu açıdan mülkiyetinde kurbanlık hayvan bulunmadığı halde vekâletle kurban kesme organizasyonu yapacak kuruluşların aşağıda zikredilecek ikinci yöntem üzere; yani umumi vekâlet olarak müvekkili adına kurbanlık ya da kurbanlık hissesi satın alıp kesmek suretiyle işlem yapmaları doğru olacaktır.

3. İlgili kuruluşların kendilerine bırakılan et, deri, sakatat gibi ürünleri müvekkilin rızası doğrultusunda dinen verilmesi caiz olan yerlere vermeleri gerekir. Zira bu kuruluşlar genellikle dağıtım hususunda da vekil kılınırlar. Vekil ise müvekkilinin rızasına uygun hareket etmekle yükümlüdür.

1.2. Kurbanda Umumi Vekâlet

Vekâletle kurban organizasyonlarında daha çok tercih edilen bu uygulamada kurban kestirmek isteyen kişi, kurbanın satın alınmasından kesilip etlerinin dağıtılmasına varıncaya kadar bütün hususları kapsayan genel bir vekâlet vermektedir. Vekil kılınan kuruluş ise, gerekli şartları haiz bir hayvanı satın alıp kesim günlerinde usulüne uygun bir şekilde kesmek ve etlerini muhtaçlara dağıtmak gibi bütün aşamalardan sorumlu olmaktadır.

²⁰ Ebu'l-Faql 'Abdullâh b. Maḥmûd el-Ḥanefî el-Mevsîlî, *el-İhtiyâr li ta'lîli'l-Muhtâr* (Kahire: Maḥba'atu'l-Ḥalebî, 1356/1937), 2/ 5.

²¹ Kâsânî, *Bedâ'i' uṣ-ṣanâ'i' fi tertîbi'ş-şerâ'i'*, 5/ 209; Muḥammed Emin b. 'Omer b. 'Abdil'azîz el-Ḥuseynî ed-Dimeşķî İbn 'Âbidîn, *Reddu'l-muhtâr 'alâ'd-Durri'l-muhtâr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1412/1992), 5/211-212.

²² Şemsuddîn er-Remlî, *Nihâyetu'l-Muhtâc ilâ Şerhi'l-Minhâc*, 4/ 203, 206.

Bu uygulamada dikkat edilmesi gereken bazı hususları şu şekilde sıralamamız mümkündür:

1. Kurban sahibinden kurbanın satın alınması, kesilmesi-kestirilmesi ve dağıtılması için genel bir vekâlet alınmalıdır.
2. Kesilen hayvan kurbanlık şartlarını taşıyor olmalıdır. Küçükbaş hayvanın yalnızca bir kişi adına, büyükbaş hayvanın ise en fazla yedi kişi adına kesilebileceği unutulmamalıdır.
3. Kesim yapılmadan önce hissedarlar belirlenmeli ve bu belirlemeden sonra kasaba vekâlet verilmelidir. Kasap da kurban niyetiyle ve müvekkili adına kesimi gerçekleştirmelidir.
4. Kurbanlıklar, mutlaka kurban kesim günleri içerisinde kesilmelidir.
5. Kurbanlık hayvanların etleri, derileri veya sakatatı kesim ücreti olarak değerlendirilmemeli ve sahibinin talebi doğrultusunda ihtiyaç sahiplerine dağıtılmalıdır.
6. Kurban etleri satışa konu edilmemelidir.
7. Belli kiloda et miktarının kurban sahiplerine verilmesi taahhüt edilmemeli, kesilen kurbandan çıkan et ne ise o teslim edilmelidir.²³

1. Vekâletle Kurban Uygulamalarında Dikkat Çekilmesi Gereken Muhtemel Problemler

Vekâletle kurban uygulamaları günümüzde kurban ibadetinin yerine getirilmesinde büyük ölçüde kolaylık sağlamaktadır. Ayrıca kesilen kurbanın daha muhtaç olanlara ulaştırılmasına da vesile olmaktadır. Bununla birlikte zikri geçen uygulamalarda bazı problemler de söz konusu olabilmektedir. Nitekim bu uygulamaların yaygınlaşması, kurban ibadetinin para bağışından ibaretmiş gibi algılanmasına yol açma potansiyeline sahiptir. Zira bu şekilde kurban kestiren kişi, ilgili kuruluşun banka hesabına para yatırmakla yetinmekte, bunun dışında kurban ibadetinin hiçbir aşamasına iştirak etmemektedir. Ticari kuruluşların organizasyonlarında ise kurban ibadetinin et alımına indirgenmesi riski bulunmaktadır. Çünkü bu kuruluşlar aracılığıyla kurban kestiren kişi, gerekli meblağı ilgili hesaba yatırmakta ve daha sonra bu para karşılığında evine et teslimatı yapılmaktadır. Hem kendisi hem de aile efradı kurbanın hiç bir aşamasına şahitlik etmemiş olmaktadır. Her ne kadar şartlarına riayet edilerek kesim yapıldığı takdirde kurban ibadeti yerine getirilmiş olsa da burada kurbanın hedeflediği pek çok amaç gerçekleşmemektedir. Bu da gelecek nesillerin bu ibadetin mahiyetinden uzaklaşmasına sebep olma tehlikesini beraberinde getirmektedir. Ticari kuruluşlarda ortaya çıkan önemli bir problem de dinen gayri meşru ürün satışında bulunan kuruluşların da kurban kesme işlemine aracılık etmeleridir. Bu durumun dini hassasiyetle uyuşmadığı gibi çeşitli itirazlara konu olduğu da izahtan varestedir.

Diğer taraftan kurban kesim ve dağıtımının yaygın bir şekilde ilgili kuruluşlara devredilmesi hem ibadetin getirdiği külfetten kaçmaya zemin hazırlamakta hem de farklı statüdeki toplum fertleri arasında arzu edilen kaynaşma ve dayanışmanın oluşmasına engel teşkil etmektedir. Zira bu kuruluşlar aracılığıyla kurban kestiren kişi, kurbanlık satın alma ve kesme süreçlerinden uzak kaldığı gibi kurban etlerini de araçlar yoluyla dağıttığından fakir ve muhtaçlarla hiç temasta bulunmaksızın bu ibadeti yerine getirmiş olmaktadır. Bu durumun, kurban ibadetinin, in-

²³ Din İşleri Yüksek Kurulunun konuyla ilgili 2018 tarihli bir kararı mevcuttur. Bu kararda vekâletle kurban organizasyonlarında dikkat edilmesi gereken hususlar, yukarıda zikrettiklerimizi de içerecek şekilde genişçe ele alınmıştır. Bk. Din İşleri Yüksek Kurulu, *Vekâlet Yoluyla Kurban Alımı ve Kesimi Organizasyonları* (03 Ağustos 2018).

sanın manevî ve rûhî dünyasını geliştirme bağlamındaki hedefleriyle ne derece uyumlu olacağı tartışma konusudur. Zikri geçen bu genel sorunlara ilaveten uygulama esnasında ortaya çıkması muhtemel bazı problemler de söz konusudur. Şimdi bu muhtemel problemlere temas edeceğiz.

2.1. Kurban Alımıyla İlgili Muhtemel Problemler

Vekâletle kurban organizasyonu yapan kuruluşlar genellikle -umumi vekâlet olarak işlerini yürüttüklerinden- kurban alımından kesilmesine ve hatta dağıtılmasına kadar geniş bir yelpazede sorumluluk üstlenmektedir. Bu sorumluluğun ilk aşamasında kurbanlık hayvanın satın alınması gelmektedir. Uluslararası faaliyette bulunan kuruluşlar başta olmak üzere kurban organizatörleri, hizmetlerini sağlıklı bir şekilde yürütebilmek için kurban bayramından çok önce kurbanlık fiyatını belirlemek durumundadırlar. Aralarında ciddi oranda fiyat farkı bulunan bölgelerde bu hizmeti yürütenlerin fiyat belirlerken ve kurban satın alırken ciddi zorluk yaşadıkları açıktır. Bu zorlukları en aza indirebilmek amacıyla ilgili kuruluşlar, yurt dışı için genellikle tek bir fiyat belirleme yoluna gitmektedirler.

Yurt dışı için tek fiyat belirlemek bazı kolaylıkları sağlamakla birlikte çeşitli problemleri de beraberinde getirmektedir. Zira faaliyet gösterilen bölgelerde fiyat farklılıkları söz konusudur. Yurt dışı için tek bir fiyat belirlendiği takdirde kimi yerlerde bu fiyatla rahatlıkla kurbanlık alınabilirken kimi yerlerde ise bu mümkün olmamaktadır. Bu durumda müvekkilin verdiği para ile kurbanlık fiyatı arasındaki farklılığın ne şekilde telafi edileceği sorunu ortaya çıkmaktadır. Böyle bir durumda şu iki soruya cevap aramak gerekir:

1. İlan edilen fiyattan kurban alınmadığı zaman bu eksiklik ne şekilde giderilmektedir?
2. İlan edilen rakamdan daha aşağıda bir fiyatla kurban alındığı takdirde artan para nerelerde kullanılmaktadır?

Zikri geçen fiyat farklılığından kaynaklı probleme farklı çözüm yollarının sunulması mümkündür. Bu hususta şu önerileri sıralayabiliriz:

1. Vekâletle kurban kesen kuruluşlar her bölgenin fiyatını ayrı ayrı tespit ederek ilan edebilir, kurban kestirmek isteyenler de istedikleri bölgeden o bölgenin fiyatını esas alarak vekâlet verebilirler. Nitekim kimi kuruluşların bu yönde bir çaba içerisinde olduğu bilinmektedir. Bu uygulamada fiyatların uygun olduğu yerlerdeki yığılmayı önlemek adına her bölge için kontenjan belirlenebilir ve belirli bir sayının üzerine çıkıldığında o bölge için vekâlet alımı durdurulup başvurular diğer bölgelere yönlendirilebilir.

2. Zikri geçen kuruluşlar, hazırlayacakları bir vekâlet formuna kurbanlık fiyatlarının farklılaşabileceğini beyan edip eksikliğin nasıl giderileceğini, muhtemel fazlalığın da nerelerde kullanılacağını vekâlet almadan önce müvekkillerine bildirerek vekâleti buna göre alabilirler. Bu vesileyle organizasyonda arzu edilen şeffaflığın sağlanmasına dönük önemli bir adım olmuş olur.

3. İlgili kuruluşların, kurbanlık hayvanları önceden satın almaları ve bu kurbanlıkları daha sonra kendilerine başvuran kişilere satmaları şeklinde bir yola başvurmaları da imkân dâhilindedir. Bu durumda konuya başlarken yer verdiğimiz birinci uygulamada olduğu gibi yalnızca kesim ve sonrası için vekâlet alınmış olur. Ancak böyle bir uygulamaya gidilmesi halinde satma konu olan hayvanlar önceden belli olmalıdır. Yukarıda yer verdiğimiz birinci uygulamada bu bağlamdaki hassasiyetlere temas edilmişti.

2.2.Vekâlet, Hisse ve Kesim ile İlgili Muhtemel Problemler

Vekâletle kurban uygulamalarında yukarıda da zikredildiği üzere önceden vekâlet alınma- lı ve kurbanlıklar müvekkiller adına kesilmelidir. Kurban bedelinin ilgili kuruluşların hesabına yatırılmasının zımnen vekâlet hükmünde değerlendirilmesi mümkün olsa da ibadetlerde göste- rilmesi gereken hassasiyete uygun düşen, açık bir ifadeyle vekâletin alınmasıdır. Kaldı ki zımnî vekâletle iktifa edilmesi, zamanla yapılan işlemin vekâletle kurban işlemi olduğunun göz ardı edilmesine ve uzun vadede çeşitli problemlerin ortaya çıkmasına sebep olabilecektir.

Burada dikkat çekilmesi gereken bir diğer husus da mutlaka kesimin yapılıyor olması hu- susudur. Bu bağlamda “Kesimsiz Kurban Bağışı” veya “Kesimsiz Bağış” şeklindeki kampan- yalara yapılan bağışların kurban ibadeti yerine geçmediğini de belirtmemiz gerekir. Konuyla ilgili temas edilecek bir diğer nokta da henüz kesim yapılmadan hissedarların tamamının bel-irlenmiş olmasının gerekliliğidir. Buna göre söz gelimi kesim öncesi altı kişinin kaydedildiği bir büyükbaş hayvana kesimden sonra bir kişi daha eklendiğinde o kişinin kurbanı kesilmemiş olur. Baştan iyi bir planlama yapılmadığında bu problemlerin ortaya çıkması olasıdır. Yine büyük baş hayvana ortak olanların tümünün niyetinin kurban olması gerekir.²⁴ Bu açıdan vekâ- letle kurban kesimi gerçekleştiren kuruluşların, vekâlet formunda ya da yayınladıkları broşür- lerde bu hususu vurgulamaları önem arz etmektedir. Özellikle kurban kesimine aracılık eden ticari kuruluşlarda bu hususa daha fazla özen gösterilmesi gerekmektedir.

Ayrıca kesim işlemi vaktinde yapılmalı ve kesim günlerinden sonraya bırakılmamalıdır. İslam âlimleri kurban kesim vaktinin başlangıç ve bitişi hakkında farklı görüşler ileri sürmüş- lerdir.²⁵ Hz. Peygamber'in (s.a.v.) “*Bugün (bayram günü) ilk olarak namaz kılarız sonra döner ve kurban keseriz. Kim böyle yaparsa sünnetimize uygun hareket etmiş olur. Kim ki hayvanını bayram namazından önce kesmişse, kurban kesmiş olmayıp ailesine et takdim etmiş olur*”²⁶ mealindeki hadisine bakıldığında bayram namazı kılındıktan sonra kurban kesmeye başlamak gerektiği sonucu çıkmaktadır. Nitekim Hanefî mezhebine göre de her ne kadar kurban kesim vaktinin bayram günü fecrin doğuşuyla başladığı zikredilse de bayram namazının kılındığı yerlerde bayram namazı kılınmadan kesmenin caiz olmadığı da ifade edilmiştir. Dolayısıyla kurban kesmek için bayram namazının kılınmasını beklemek gerekir. Kesim vakti Hanefîlere göre kurbanın üçüncü günü güneş batıncaya kadar,²⁷ Şafî mezhebine göre ise bayramın dör- düncü günü güneş batıncaya kadar devam eder.²⁸ Kurban keserken kurbanın kesildiği bölge esas alındığından²⁹, ilgili kuruluşların kurban kesme zamanını kesim yaptıkları bölgeye göre tespit etmeleri gerekir.

²⁴ Zira Hanefî mezhebine göre büyük baş hayvana ortak olanlardan yalnızca biri bile et alma niyetiyle bu ortaklığa girmiş- se bu kurban tümüyle geçersiz hale gelir. Bk. İbn 'Âbidîn, *Reddu'l-muhtâr 'alâ'd-Durri'l-muhtâr*, 6/ 326-327.

²⁵ İbn Kudâme el-Makdisî, *el-Muğni*, 9/ 452-453; Şemsuddîn Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. 'Arafe ed-Desûkî Muhammed b. Ahmed ed-Desûkî, *Hâşiyetu'd-Desûkî 'alâ's-Şerhi'l-Kebîr* (b.y.: y.y., ts.), 2/ 120-121; Ebû'l-'Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed İbn Hacer el-Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc fî Şerhi'l-Minhâc* (b.y.: el-Mektebetu't-Ticâriyye, 1357/1983), 9/ 354; İbn 'Âbidîn, *Reddu'l-muhtâr 'alâ'd-Durri'l-muhtâr*, 6/ 318.

²⁶ Ebû'l-Hasan İbnü'l-Haccâc el-Müslim, *el-Câmi'u's-Şaâih*, thk. M. Fuat Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, ts), “Dahâyâ”, 3, 16; Ebû 'İsâ Muhammed b. 'İsâ et-Tirmizî, *es-Sünen*, thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Ğar- bi'l-İslâmî, 1998), “Edâhi”, 12; Suleymân b. el-Eş'âş es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, thk. Şu'ayb el-'Ar- nâût (b.y.: Dâru'r-Risâleti'l-'Alemiyye, 2009), “Dahâyâ”, 12.

²⁷ İbn 'Âbidîn, *Reddu'l-muhtâr 'alâ'd-Durri'l-muhtâr*, 6/ 318.

²⁸ İbn Hacer el-Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc fî Şerhi'l-Minhâc*, 9/ 354.

²⁹ Serahsî, *el-Mebûs*, 12/ 10,11,18,19; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-Şanâ'i' fî tertibi's-şerâ'i'*, 5/ 74.

2.3.Vekâletle Kurban Kesiminde Kilo Taahhüdü ile İlgili Problemler

Vekâletle kurban organizasyonu yapan kimi kuruluşların kurban kesimi için kendilerine başvuran kişilere kaç kilo et verileceğini taahhüt etme yoluna gittikleri ve yayınladıkları broşürlerde bunu beyan etiketleri görülmektedir. Bu şekildeki bir uygulama pek çok problemi beraberinde getirmektedir. Bunları şu şekilde sıralamamız mümkündür:

1. Kurban ibadetini yerine getirirken kilo taahhüdünde bulunmak dikkatleri ibadetten öte çıkan ete çevirmektedir. Bu da ibadetin mana ve mefhumuyla bağdaşmamaktadır.

2. Kurban kesilmeden önce kimin hangi hayvana sahip olduğu belli olmalı ve bu hayvan kime tahsis edildiyse onun adına kesilmelidir. Kilo taahhüdünde bulunulduğunda ise bu hususa ne kadar riayet edileceği soru işaretleri barındırmaktadır. Zira kesilecek kurbanlıkların tümünün aynı kiloda olması mümkün değildir. Bu durumda şu iki temel soru gündeme gelmektedir:

a- Kurbanlık hayvanın eti taahhüt edilen miktardan daha az çıktığı takdirde nasıl bir yola başvurulacaktır? Eğer ilgili kuruluş bu eksikliği diğer kurbanlıkların etleriyle telafi edecekse bu durumda o kurbanlıkların sahiplerinin hakkını başkasına vermiş olacaktır. Her ne kadar gönüllü olarak kendi öz gelirinden kestiği hayvanların etlerinden buna ilavede bulunması mümkün olsa da yapılan işlem et satın alımını anımsatacağı için doğru olmayacaktır.

b- Kurbanlık hayvanın eti taahhüt edilen miktardan daha fazla çıktığı takdirde nasıl bir yola başvurulacaktır? Eğer bu etler başkalarına veriliyorsa bu durumda birinin hakkı ondan izinsiz olarak başkasına verilmiş olur ki bu da kul hakkı ihlali kapsamına girmektedir. Şayet kimseye verilmeyip ilgili kuruluş tarafından sahipleniliyorsa bu da hem kul hakkını ihlal sayılmakta hem de kurban ibadetine aykırılık teşkil etmektedir.

3. Kilo taahhüdünde bulunulduğunda artan etlerden yeni bir hisse oluşturulma ihtimali söz konusu olabilir. Ayrıca bu uygulama, kesimden önce hisseler belirlenmeden hayvanların topluca kesilip hisselerin, çıkan etler dikkate alınarak belirlenmesi riskini taşımaktadır. Böyle olduğunda ise hangi hayvanın kimler adına kesildiği belli olmayacak ve kurbanın geçersiz olma tehlikesiyle karşı karşıya kalınacaktır.

Özetle; hem ibadet hassasiyetine riayet hem de ortaya çıkması muhtemel bu problemlerle karşılaşmamak için et taahhüdünde bulunulmamalı, hisseler kesimden önce belirlenmeli ve çıkan et ne kadar ise hepsi kurban sahibine verilmelidir. Şayet bağış yapılacaksa bunun için de kurban sahibinin rızası alınmalıdır.

2.4.Kurban Etleri ile İlgili Problemler

Vekâletle kurban uygulamalarında öne çıkan problemlerden biri de kurban etleri ile ilgilidir. Burada öncelikli olarak ifade etmek gerekir ki, kurban etlerinde ne şekilde tasarrufta bulunulacağı hususu kesilen kurbanın adak olup olmadığına göre değişmektedir. Eğer adak ise tamamıyla fakirlere tasadduk edilmelidir. Eğer adak değilse kurban sahibi bundan istifade edebileceği gibi bu etleri başkalarına vermesi de mümkündür. Bununla birlikte kişinin, kurban etlerini üçe ayırıp bir kısmını kendisine, bir kısmını fakirlere, bir kısmını da dost ve akrabalara vermesi tavsiye edilmiştir.³⁰ Bu genel bilgiyi verdikten sonra vekâletle kurban uygulamalarında bu bağlamda öne çıkan şu iki temel probleme dikkat çekmemiz gerekir:

³⁰ Kâsânî, *Bedâ'î u s-sanâ'î fî tertibi ş-şerâ'î*, 5/ 80-81; İbn 'Âbidîn, *Reddu'l-muhtâr 'alâ'd-Durri'l-muhtâr*, 6/ 328.

1. Kurban etlerinin harcandığı yerler ile ilgili problemler

Kurban kesen kişi her ne kadar adak dışındaki kurban etlerini fakir olmayanlara verme hakkına sahip olsa da vekâletle kurban uygulamalarında meselenin daha farklı değerlendirilmesi gerektiği kanaatindeyiz. Zira bu uygulamada kurban sahibi ile ilgili kuruluş arasında vekâlet akdi kurulmaktadır. Vekâlet akdinde ise müvekkilin rızası doğrultusunda hareket etme zorunluluğu bulunmaktadır. Müvekkilin izni veya rızası bulunmadan yapılan her tasarruf geçersiz olacaktır. Bu bağlamda mevcut uygulamaya baktığımızda vekâletle kurban kestirmek isteyenlerin, genellikle elde edilen etlerin muhtaçlara ulaştırılması amacıyla aracı kuruluşu başvurduklarını görmekteyiz. Dolayısıyla zikri geçen kuruluşların; elde edilen et, deri ve sakatatı -eğer kurban sahibine göndermiyorlarsa- aldıkları vekâlete uygun olarak ihtiyaç sahibi insanlara ulaştırmaları gerekir. Buna aykırı hareket ettikleri takdirde yaptıkları vekâlet akdinin gereğini yerine getirmemiş olurlar.

2. Kurban etlerinin satılması ile ilgili problemler

Konuya başlarken de ifade ettiğimiz üzere günümüzde vekâletle kurban kestiren bazı kimseler (özellikle de ticari kuruluşlar aracılığıyla kestirenler) kurban etlerinin kendilerine, derilerinin ise ihtiyaç sahiplerine verilmesini istemektedirler. Bu uygulamada ilgili kuruluşun, aldığı vekâlet gereği kurban etlerini kurban sahibine, deri ve diğer parçalarını ise onun rızası doğrultusunda ya bizzat muhtaçlara ya da muhtaçlara ulaştıran hayır kurumlarına teslim etmeleri gerekir. Eğer bir kuruluş, belirli bir kiloda eti kurban sahibine teslim ettikten sonra hassasiyet göstermeyip geride kalan parçalarını satıyor veya kasap ücreti olarak veriyorsa bu durumda hem aldığı vekâletin gereğini yerine getirmemiş hem de caiz olmayan bir iş yapmış olur.³¹ Vakıf ve derneklerin vekâlet uygulamalarında ise kurban sahibi genellikle et, sakatat, kelle-paça ve derileri dâhil kurbanlığın bütün parçalarının muhtaçlara dağıtılmasını istemektedir. Dolayısıyla bu kuruluşlardan beklenen, kesilen kurbandan elde edilen et vb. ürünleri müvekkilin isteği doğrultusunda muhtaçlara dağıtmasıdır. Uygulama da genellikle bu şekildedir. Bununla birlikte kimi kuruluşlar, vekâleten kestikleri kurban etlerini henüz kurban günleri geçmeden dağıtırken kimileri ise çeşitli zorlukları gerekçe göstererek etleri dağıtmadıklarını ifade etmektedirler. Hal böyle olunca da ellerinde kalan kurban etleri bozulma tehlikesiyle karşı karşıya kalabilmektedir. Bu probleminden kurtulmak için elde kalan etlerin satışını gündeme getirmektedirler.

Kurban etlerinin satılması hakkında şunları söylemek mümkündür: Hanefî mezhebine göre kurban et ve derilerinin satılması mekruh kabul edilmiştir. Satıldığı takdirde ise bedelinin tasadduk edilmesi gerekir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuşlardır: “*Kim kurbanın derisini satarsa, kurban kesmemiş gibidir.*”³² Yine Hanefî mezhebi âlimleri kurban derisinin istihsanen aynı baki kalacak bir şey karşılığında satılmasını caiz görmüşken, yiyecek ve

³¹ Nitekim Hz. Ali'den rivayet edildiğine göre şöyle demiştir: “Hz. Peygamber (s.a.v.), develer kesilirken başında durmamı, derilerini ve sırtlarındaki çullarını yoksullara paylaşmamı emretti ve onlardan herhangi bir şeyi kasap ücreti olarak vermeyi yasakladı ve ‘kasap ücretini biz kendimiz veririz’ buyurdu.” Bk. Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. İsmâ’il b. İbrâhîm el-Buhârî, *el-Câmi’u’s-Şâhih*, thk. Muhammed Zuheyr en-Nâşır (Beyrut: Dâru Tavkî’n-Necât, 1422), “Hac”, 120; Ebû Dâvûd, *Sunenu Ebî Dâvûd*, “Menâsik”, 19.

³² Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. ‘Alî el-Hüsvircirdî el-Beyhakî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, thk. ‘Abdullâh et-Turkî (b.y.: Merkezi Hicr, 1432/2011), 9/496.

içecek gibi tüketilen bir şey karşılığında satılmasını ise caiz görmemişlerdir.³³ İbn Âbidîn etin de deri gibi aslı baki kalacak şeylere karşılık satılmasının cevazı hususunda ihtilaf bulunduğunu ancak sahih olan görüşe göre bunun caiz olduğunu nakletmektedir.³⁴ Kurban etleri veya derilerinin parasının tasadduk edilmesi amacıyla satılmasının ise caiz/geçerli olmakla birlikte mekruh olduğu ifade edilmiştir.³⁵ Bütün bu görüşleri birlikte değerlendirdiğimizde kurban etlerinin satışına esasen cevaz verilmediğini, ancak ihtiyaç duyulması halinde aslı baki kalacak bir şey karşılığında satılmasının caiz olacağını anlamaktayız. Bazı kaynaklarda kurban etlerinin et vb. yiyecekler karşılığında satılmasının cevazına dönük ifadeler de³⁶ yukarıdaki değerlendirmeler ışığında anlaşılmalıdır.

Vekâleten kurban kesen kuruluşların fakirlerin değil, kurban sahibinin vekili konumunda buldukları dikkate alındığında onların da öncelikli olarak kurban etlerini et olarak hak sahiplerine ulaştırmakla yükümlü olduklarını vurgulamamız gerekir. Zira vekâlet yoluyla kurban kestirmek isteyen kişi, bu amaçla vekâlet vermektedir. Bu etleri dağıtmayıp onda satış vb. tasarruflarda bulunmak ve elde edilen etleri muhtelif alanlara kanalize etmek buna aykırılık teşkil etmektedir. Burada Din İşleri Yüksek Kurulu'nun konuyla ilgili yayınlanan bir fetvasına da kısaca temas etmek isabetli olacaktır. Kurulun *Fetvalar* adlı kitabında kurban etlerinin satılmasının caiz olmadığı vurgulanmakla birlikte³⁷ bunların et olarak ihtiyaç sahiplerine ulaştırılmasının imkânsız hale gelmesi durumunda rayiç bedelle satılarak bedelinin fakirlere verilmesinin caiz olacağı ifade edilmiştir.³⁸ Kimi kuruluşların kurban etlerini satma konu ettikleri ve bu husustaki itirazlar karşısında kurulun zikri geçen görüşüne atıfta buldukları bilinmektedir. Ancak mezkûr fetva incelendiğinde burada genel bir cevaz hükmünün bulunmadığı, aksine cevazın imkânsızlıkla kayıtlığı görülmektedir. Nitekim Din İşleri Yüksek Kurulu tarafından 2020 yılında yapılan açıklamada zikri geçen fetvanın bağlamından koparıldığına işaret edilmiş ve şöyle denilmiştir: "...belirli özel durumlara has bu görüşün, gerekçeleri ve verildiği şartlar dikkate alınmadan kapsamının genişletilerek henüz planlanma aşamasında kurban etlerinin bazı kişi ve kuruluşlar tarafından satılması doğru değildir. Netice itibarıyla Kurulumuzun kurban etlerinin satılabileceğine yönelik cevaz hükmü yukarıda açıklandığı üzere istisnai durumlarla ilgili olup, vekâletle kurban organizasyonu yapan kuruluşların henüz planlama aşamasında kurban etlerini satma konu etmesi caiz değildir."³⁹ Bu açıklamadan, mezkûr fetvanın olağanüstü bir durum sebebiyle et dağıtımının gerçekleştirilemediği durumlara yönelik verilen bir fetva olduğu anlaşılmalıdır. Kaldı ki, henüz planlama aşamasındayken

³³ Serahsî, *el-Mebsût*, 12/ 14; Kâsânî, *Bedâ'î u's-şanâ'î fi tertibi 'ş-şerâ'î*, 5/ 80-81; İbn Âbidîn, *Reddu'l-muhtâr 'alâ'd-Durri'l-muhtâr*, 6/ 328.

³⁴ İbn Âbidîn, *Reddu'l-muhtâr 'alâ'd-Durri'l-muhtâr*, 6/ 328.

³⁵ Zeynüddin b. İbrahim b. Muhammed el-Mısrî İbn Nuceym, *el-Bahrü'r-râik şerhu Kenzi'd-dakâik* (Tekmiletü Muhammed b. Hüseyin b. Ali et-Türî el-Kâdirî) (b.y.: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.), 8/ 203. Bu uygulamanın mekruh olmakla birlikte nazif olduğuna dikkat çekilmektedir.

³⁶ Heyet, *el-Fetâva'l-Hindîyye* (Dârü'l-fikr, 1310), 5/ 301.

³⁷ Din İşleri Yüksek Kurulu, *Fetvalar*, (İstanbul: DİB Yayınları, 2021) 343.

³⁸ Din İşleri Yüksek Kurulu, *Fetvalar*, 353.

³⁹ DİYK, "Kurbanın Değerlendirilmesinde Dikkat Edilecek Bazı Hususlar", <https://fetva.diyabet.gov.tr/Duyuru-Detay/Duyurular/685/kurbanin-degerlendirilmesinde-dikkat-edilecek-bazi-hususlar/> (Erişim 25 Temmuz 2020); Ayrıca bk. <https://www.diyanehaber.com.tr/dini-haberler/diyabet-vekâletle-kurban-uygulamalari-hakkinda-uyardi-h11537.html> (Erişim 27 Mart 2022); "<https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/dib-kurbandan-elde-edilen-et-sakatat-deri-yun-ve-sut-gibi-unsurlarin-satilmasi-caiz-degidir/1922077>" (Erişim 04 Nisan 2022).

kurban etlerinin satıma konu edilmesi hem ibadet açısından sorunlu bir iş olmakta hem de bunu yapanlara duyulan güvenin sarsılmasına yol açmaktadır.

Sonuç

Kurban ibadeti Müslüman toplumların hayatında önemli bir yere sahiptir. Bu ibadet bizzat kurban mükellefi tarafından yerine getirilebileceği gibi vekâlet yoluyla da yerine getirilebilir. Ancak gerek Hz. Peygamber'in (s.a.v) bizzat kurban kesmesi gerekse bizzat kesemeyecek olanlara kesim işlemine şahit olmalarını tavsiye etmesi bu ibadetin yapılışındaki usulün ne olması gerektiği hususunda öğretici niteliktedir. Bu sebeple kurban kesimi için vekâlet veren kişinin, buna şahitlik etmek üzere ilgili yerde bulunup o havayı teneffüs etmesi tavsiye edilmektedir. Tarihsel sürece baktığımızda da kurban kesme uygulamasının bu minvalde seyrettiğini görürüz. Nitekim kurban ibadetinin çeşitli hikmetleri de bu meyanda ortaya çıkmaktadır. Bu yöntemin, kişinin kurban ibadetini bütün benliğiyle hissetmesi, ondan amaçlanan hikmetlerin gerçekleşmesi ve gerek dini gerekse kültürel boyutuyla bu ibadetin gelecek nesillere taşınması bağlamında önemli katkıları olduğunu söylememiz gerekir.

Yukarıda zikri geçen geleneksel uygulamanın yanı sıra büyük şehirlerde yaşamın yaygınlaşmasıyla birlikte günümüzde yeni uygulamalar da ortaya çıkmıştır. Bazı ticari kuruluşlar ile çeşitli hayır kurumlarının kurban organizasyonları bu bağlamda öne çıkmaktadır. Gittikçe yaygınlaşan bu kuruluşların kurban alımından kesimi ve dağıtımına kadarki bütün süreci üstlendikleri görülmektedir. Bu organizasyonlara başvuran kişiler gerekli parayı ilgili kuruluşun hesabına yatırmakla yetinmekte ve yapılacak bütün iş ve işlemleri bu kuruluşa bırakmaktadırlar. Esasen güvenilir kuruluşlar marifetiyle kurban kestirmek vekâletle kurban kapsamında olup meşrudur. Hatta belirli bölgelerde acil ihtiyaçların ortaya çıkması durumunda bunun teşvik edilmesi de mümkündür. Ancak kurban ibadetinin ağırlıklı olarak zikri geçen organizasyonlar eliyle yapılması çeşitli sorunları da beraberinde getirecektir.

1. Bu uygulamaların yaygınlaşmasıyla birlikte kurban ibadetinin asli hüviyetinden uzaklaşıp para bağıışı şeklinde algılanması tehlikesi söz konusudur. Nitekim kurban ibadetini yalnızca "EFT" yapmakla yerine getiren kişi bu ibadetin aşamalarına katılmamış olmakta ve kurbanı bizzat kesme veya kesimine şahitlik etme ile ulaştırılması istenen bazı hedeflerin gerçekleşmemesine sebep olmaktadır. Ayrıca bu durum, gelecek nesiller nezdinde kurban ibadetinin banka hesabına "EFT" yapılarak ifâ edilen bir ibadet olduğu şeklindeki bir yanlışlamaya yol açma potansiyeline sahiptir. Bu sebeple kurban bedelinin tasadduk edilmesiyle kurban ibadetinin yerine getirilmiş olmayacağı, yapılan işin bir vekâletle kesim işlemi olduğu sıklıkla vurgulanmalıdır. Kurban vekâleti alan kuruluşların, kurbanın kesildiği hususunda sahibini bilgilendirmeleri, hatta video vb. bir yolla buna şahitlik etmesini sağlamaları zikri geçen olumsuzluğun giderilmesine katkı sağlayacaktır.

2. Ticari kuruluşların uygulamaları dikkate alındığında müşteri, hayvanın kesilip kesilmediğinden habersiz, kimi zaman kaç kilo et alacağını da bilerek parasını vermekte ve karşılığında etini almaktadır. Bu da kurban ibadetinin et alım satımına indirgenmesi riski taşımaktadır. Bunun önüne geçmek için ise, yapılan işlemin vekâletle kurban kesimi olduğu vurgulanmalı, parayı yatıranlardan mutlaka açıkça vekâlet alınmasına özen gös-

terilmeli ve kurban sahibinin kurban heyecanını hissetmesini sağlayacak yukarıdakine benzer yöntemler geliştirilmelidir. Yine kurban ibadetinin yanlış algılanmasının önüne geçmek için eti temel amaç haline getiren kilo taahhüdünde bulunma vb. uygulamalardan da uzak durulmalıdır.

3. Zikri geçen uygulamaların yaygınlaşması, kurban kesimiyle mükellef olan varlıklı kişilerin kendi yaşadıkları yerlerdeki fakirleri araştırma ve onlarla paylaşma gibi kurbanın önemli hedeflerinin sekteye uğramasına sebep olabilmektedir. Oysa kişinin, yaşadığı yerdeki muhtaçlara karşı sorumluluğu önceliklidir. Kurban kesilen yerde fakirler bulunduğu halde kurban etlerinin sürekli olarak farklı yerlere gönderilmesi hem kurban kesenin manevi sorumluluğuna hem de toplumsal dayanışmaya katkı sunması beklenen bu ibadetin zikri geçen amaca hizmet etmeyecek bir hale gelmesine sebep olacaktır. Her ne kadar ihtiyaç halinde kurban etlerinin farklı bölgelerdeki fakirlere ulaştırılması faydalı olsa da buna süreklilik kazandırılması durumunda sebep olunacak problemlerin boyutu da gözden ırak tutulmamalıdır. Öte yandan kurban etini dağıtırken fakirlere bizzat temas etmek ve bunu bir kültür olarak gelecek nesillere aktarmak da oldukça önemlidir. Fakir ile zengin arasındaki temassızlık nedeniyle kurban ibadetinin pek çok hikmeti hayatımızdan çıkmaktadır. Bu sebeple kurban kesme kültürünün ve kurban etlerini bizzat dağıtarak toplumdaki fakirlerle temas etmenin önemine dair çalışmalar yapılmalıdır.

4. Zikri geçen uygulamalarda kurbanlık fiyatı için belirlenen meblağ kurbanlık alma-ya yetmediğinde veya fazla geldiğinde nasıl bir yol izleneceğinin açık olmaması, ilgili kuruluşların tenkide uğramasına sebep olmaktadır. Zikri geçen kuruluşların özellikle de parasal açıdan şeffaf olması ve fiyat farklılıkları karşısında nasıl bir yol izleyeceklerini netleştirmeleri bu bağlamda önem arz etmektedir. Bu hususta her bölgenin kurbanlık fiyatının ayrı ayrı belirlenmesinin daha doğru olacağını belirtmemiz gerekir. Bunun yanı sıra kurbanlık alımında artan paranın nerelerde kullanılacağı, kurban et ve derilerinin nasıl değerlendirileceği vb. hususları muhtevi bir vekâlet formunun hazırlanarak vekâlet veren herkesin bunu onaylamasının sağlanması şeffaflığı sağlamak adına başvurulabilecek bir yöntem olarak karşımızda durmaktadır.

5. Vekâletle kurban kesim organizasyonlarında tenkide konu olan hususlardan biri de kurban etlerinin satılmasıdır. Her ne kadar yaygın olmasa da zaman zaman bazı kuruluşların buna tevessül ettiği kamuoyuna yansımaktadır. Bu hususta şunu söylemek mümkündür: Vekâletle kurban kesen kuruluşlar, kurban sahibinin vekili konumundadırlar. Kurban kesen kişinin kurban etlerini satması caiz olmadığı gibi bu kuruluşların da kurban etlerini satması esasen caiz değildir. Bu sebeple ilgili kuruluşlar, kapasitelerini dikkate alarak vekâlet almalı, kapasitelerinin üzerinde vekâlet alıp artan etleri satma gibi farklı yollara tevessül etmemelidir.

Konuyla ilgili muhtemel problemleri zikrettikten sonra zikri geçen organizasyonların pek çok olumlu tarafının bulunduğunu da vurgulamamız gerekir. Nitekim bu kuruluşların, gerek yurt içinde gerekse yurt dışında kurban ibadetinin yerine getirilmesinde ciddi katkıları söz konusudur. Mezkûr kuruluşlar, hem büyükşehirlerde yaşamının getirdiği zorluklar sebebiyle kurbanını rahat bir şekilde kesemeyen kimseler adına bu sorumluluğu üstlenmekte hem de daha muhtaç olabilecek kişileri tespit etme imkânına sahip olduklarından kurbanlıkları gerek

yurt içinde gerekse yurt dışında yaşayan muhtaçlara ulaştırabilmektedirler. Bunun dışında zikri geçen kuruluşların pek çok hayrî hizmette buldukları da izahtan varestedir. Dolayısıyla bahse konu kuruluşların varlığının devam ettirilmesi ve tenkide konu olan olumsuzluklardan da uzak tutulması önem arz etmektedir. Bunu sağlanması için de zikri geçen kuruluşların, organizasyonun her aşamasını şeffaf bir şekilde yürütmeleri ve satıcı ile müşteri arasında güven tesis etmeye özen göstermeleri gerektiğine özellikle vurgu yapmamız gerekir. Zira güvenilirlik bu uygulamada vazgeçilmez temel unsurdur. Güvenilirliğin kazanılması ve devam etmesi ise hizmetlerin şeffaf bir şekilde yürütülmesiyle mümkündür. Bu sebeple ilgili kuruluşların, dinî duyarlılığa sahip kişileri bu işte istihdam etmeleri, yukarıda zikredilen ilkeler muvacehesinde kurbanın şiar olma vasfını da ortaya çıkaracak yöntemlerle kurban kesimini gerçekleştirmeleri önemlidir.

Ayrıca şu hususu da vurgulamamız gerekir. Bu kuruluşlar bir yünden ibadetin yerine getirilişine aracı olsalar de bir yönüyle hizmet kuruluşlarıdır. Hizmet sektöründe ise şeffaflık ve denetim oldukça önemlidir. Mevcut kuruluşlar içerisinde gerekli hassasiyetlere riayet edenler bulunduğu gibi aynı hassasiyete sahip olmayanların bulunması da mümkündür. Kanaatimizde zikri geçen hassasiyetlerin korunması ve oluşması muhtemel problemlere meydan verilmemesi için kurban organizasyonlarının tıpkı hac organizasyonunda olduğu gibi denetime tabi tutulması gerekir. Nitekim etkin bir denetimin yapılması hem alandaki problemleri minimize etme hem de sorumluluklarını hakkıyla yerine getirenler ile diğerlerini birbirinden ayırma gibi pek çok önemli faydayı beraberinde getirecektir.

Kaynakça

- Anadolu Ajansı. Erişim 04 Nisan 2022. “<https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/dib-kurbanan-el-de-edilen-et-sakatat-deri-yun-ve-sut-gibi-unsurlarin-satilmasi-caiz-degildir/1922077>”
- Bardakoğlu, Ali. “Kurban (İslâm’da Kurban)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/436-440. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Bedruddîn el-‘Aynî, Ebû Muhammed Maḥmûd b. Aḥmed. *el-Binâye şerḥu’l-Hidâye*. 13 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1420/2000.
- Beyhâkî, Ebû Bekr Aḥmed b. el-Ḥüseyn b. ‘Alî el-Ḥüsrevcirdî el-. *es-Sunenu’l-Kubrâ*. thk. ‘Abdullâh et-Turkî. 22 Cilt. b.y.: Merkezu Hicr, 1432/2011.
- Bilmen, Ömer Nasûhî. *Kurbân, Mâhiyyeti, Vücûbu, Hikmet-i Teşriyyesi*. Ankara: Diyanet İşleri Reisliği Yayınları, Güven Matbaası, 1956.
- Buḥârî, Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. İsmâ‘îl b. İbrâhîm el-Buḥârî el-. *el-Câmi ‘u’ş-şâhiḥ*. thk. Muhammed Zuheyr en-Nâşır. 9 Cilt. Beyrut: Dâru Ṭavḳi’n-Necât, 1422.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî Râzî. “Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî fi’l-fikhi’l-Hanefî”. Beyrut: Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, 2010.
- Din İşleri Yüksek Kurulu. Erişim 25 Temmuz 2020. <https://fetva.diyaret.gov.tr/Duyuru-Detay/Duyurular/685/kurbanin-degerlendirilmesinde-dikkat-edilecek-bazi-hususlar>

- Din İşleri Yüksek Kurulu. *Vekâlet Yoluyla Kurban Alımı ve Kesimi Organizasyonları*. (03 Ağustos 2018). <https://kurul.diyabet.gov.tr/Karar-Mutalaa-Cevap/38272/vekalet-yoluy-la-kurban-alimi-ve-kesimi-organizasyonlari>
- Diyanet Haber. Erişim 27 Mart 2022. <https://www.diyanehaber.com.tr/dini-haberler/diyane-net-vekaletle-kurban-uygulamaları-hakkında-uyardı-h11537.html>.
- Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş Ve Görevleri Hakkında Kanun. 633 (22 Haziran 1965), KHK/703/141 md. (Değişik: 2 Temmuz 2018). Erişim 23 Şubat 2022. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=633&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>.
- Ebû Dâvûd, Suleymân b. el-Eş'âş es-Sicistânî. *Sunenu Ebî Dâvûd*. thk. Şu'ayb el-'Arnâût. 7 Cilt. b.y.: Dâru'r-Risâleti'l-'Âlemiyye, 2009.
- Ebû Naşr el-Cevherî, Ebû Naşr İsmail b. Hammâd el-Cevherî el-Fârâbî. *Tâcu'l-Luğa ve Şihâhu'l-'Arabîyye*. thk. Aḥmed 'Abdulḡafûr 'Atṡâr. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, 1407/1987.
- Hâkim, Ebu Abdullah Muhammed en-Neysâbüri. *el-Müstedrek ale's-şahîhayn*. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1990.
- Heyet. *el-Fetâva'l-Hindîyye*. 6 Cilt. Dâru'l-fikr, 1310.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalânî. *Fethu'l-bârî şerhu şahîhi Buḡârî*. thk. M. Fuad Abdülbâkî. Beyrut: Dâru'l-marife, 1379.
- İbn Hacer el-Heytemî, Ebû'l-'Abbâs Şihâbüddîn Aḥmed b. Muḡammed b. Muḡammed. *Tuḡfetu'l-Muḡtâc fî Şerḡi'l-Minhâc*. 10 Cilt. b.y.: el-Mektebetu't-Ticâriyye, 1357/1983.
- İbn Keşîr, Ebû'l-Fidâ' İsmâîl b. 'Omer b. Keşîr ed-Dimeşķî. *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-'Azîm*. thk. Muḡammed Ḥuseyn Şems ed-Dîn. Beyrut: y.y., 1419.
- İbn Kudâme el-Maḡdisî, Ebû Muḡammed Muvaffaḡuddîn 'Abdullâh b. Aḥmed b. Muḡammed b. Kudâme el-Cemmâ'îlî. *el-Muḡnî*. thk. Tâhâ ez-Zeynî vd. 10 Cilt. Kahire: Mektebetu'l-Kahire, 1388/1968-1389/1969.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Faḡl Muḡammed b. Mukerrem b. 'Alî Cemâlüddîn b. Manzûr er-Ruveyfî'î. *Lisân'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Şâdir, 1414/1993.
- İbn Nuceym, Zeynuddîn b. İbraḡîm b. Muḡammed el-Mışrî. *el-Baḡru'r-râîḡ şerhu Kenzi'd-dakâîḡ*. 8 Cilt. b.y.: Dâru'l-Kitâbî'l-İslâmî, 2. Basım, ts.
- İbn Ruşd, Ebu'l-Velîd Muḡammed b. Aḥmed b. Muḡammed b. Aḥmed b. Ruşd el-Ḳurṡubî. *Bidâyetu'l-muctehid ve nihâyetu'l-muḡteşid*. 4 Cilt. Kahire: Dâru'l-Ḥadîs, 1425/2004.
- İbn 'Âbidîn, Muḡammed Emîn b. 'Omer b. 'Abdil'azîz el-Ḥuseynî ed-Dimeşķî. *Reddu'l-muḡtâr 'alâ'd-Durri'l-muḡtâr*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2. Basım, 1412/1992.
- Kâsânî, 'Alâ'uddîn Ebûbekir b. Mes'ûd b. Aḥmed el-Ḥanefî el-. *Bedâ'i'u's-şanâ'i' fî tertîbi's-şerâ'i'*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubî'l-'İlmîyye, 2. Basım, 1406/1986.
- Mâverdü, Ebû'l-Ḥasen 'Alî b. Muḡammed el-Başrî el-. *el-Ḥâvî'l-Kebîr fî Fıḡhi Mezḡebi'l-İmâmi's-Şâfi'î ve huve Şerḡu Muḡtaşari'l-Muznî*. thk. eş-Şeyḡ 'Alî Muḡammed Me'ûd - eş-Şeyḡ 'Âdil Aḥmed 'Abdulmevcûd. 19 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubî'l-'İlmîyye, 1419-1999.
- Mergînânî, Ebu'l-Ḥasen 'Alî b. Ebûbekr el-Ferḡânî el-. *el-Hidâye fî şerḡi Bidâyeti'l-mubtedî*. thk. ṡallâl Yûsuf. 4 Cilt. Beyrut: Dâru İḡyâi't-Turâşî'l-'Arabî, ts.

- Mevşilî, Ebu'l-Fađl 'Abdullâh b. Maĥmûd el-ĤaneĤî el-. *el-İĥtiyâr li ta'lîli'l-Muĥtâr*. 5 Cilt. Kahire: Maĥba'atu'l-Ĥalebî, 1356/1937.
- Muĥammed b. Aĥmed ed-Desûkî, Şemsuddîn Ebû 'Abdillâh Muĥammed b. Aĥmed b. 'Arafe ed-Desûkî. *Hâşiyetu'd-Desûkî 'alâ'ş-Şerĥi'l-Kebîr*. 4 Cilt. b.y.: y.y., ts.
- Muzenî, Ebû İbrâhîm İsmâ'îl b. Yaĥyâ el-Muzenî el-. *Muĥtaşaru'l-Muzenî*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1410/1990.
- Mübârekfûrî, Muhammed Abdurrahman el-. *Tuĥfetü'l-ahvezî bi şerĥi câmi'i't-Tirmizî*. B.y.: Darü'l-kütübi'l-ilmiyye, ts.
- Müslim, Ebü'l-Hasan İbnü'l-Haccâc el-. *el-Câmi'u'ş-şahîĥ*. thk. M. Fuat Abdülbâkî. Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, ts.
- Özcan, Emin. "Avrupa'da Kurban Kesmenin Zorlukları ve Vekâlet Sistemine Yöneliş". *Uluslararası Kurban Sempozyumu*. İstanbul: Diyanet İşleri Bakanlığı-Bayrampaşa Belediyesi, 2007.
- Râĥib el-İşfehânî, Ebû'l-Kâsım el-Ĥuseyn b. Muĥammed er-. *el-Mufredât fi Ġarîbi'l-Ĥur'ân*. thk. Şafvân 'Adnân ed-Dâvûdî. Dimaşk; Beyrut: ed-Dâru'ş-Şâmiyye, 1412.
- Seraĥsî, Muĥammed b. Aĥmed b. Ebî Sehl Şemsü'l-'Eimme es-. *el-Mebsû't*. thk. Ĥalîl Muĥyiddîn el-Meyyis. 30 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1414/1993.
- Şâfiî, Ebû 'Abdillâh Muĥammed b. İdrîs b. 'Abbâs eĥ-. *el-Umm*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1410/1990.
- Şemsuddîn er-Remlî, Muĥammed b. Ebi'l-'Abbâs Aĥmed b. Ĥamza. *Nihâyetu'l-Muĥtâc 'ilâ Şerĥi'l-Minhâc*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1404/1984.
- Taberânî, Süleyman et-. *el-Mu'cemü'l-evsâf*. Kahire: Dâru'l-hameyn, ts.
- Tirmizî, Ebû 'İsâ Muĥammed b. 'İsâ et-. *es-Sunen*. thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ġarbi'l-İslâmî, 1998.
- Zebîdî, Muĥammed b. Muĥammed b. 'Abdurrezzâĥ ez-. *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Ĥâmûs*. thk. Heyet. 4 Cilt. b.y.: Dâru'l-Hidâye, ts.
- 'İmrânî, Ebû'l-Ĥuseyn Yaĥyâ b. Ebi'l-Ĥayr b. Sâlim el-'İmrânî el-Yemenî eĥ-Şâfi'î el-. *el-Beyân fi Mezĥebi'l-İmâm eĥ-Şâfi'î*. thk. Ĥâsım Muĥammed en-Nûrî. 13 Cilt. Cidde: Dâru'l-Minhâc, 1421/2000.

KURBAN MÜKELLEFIYETİNDE ZENGİNLİK-FAKİRLİK KRİTERİ BAĞLAMINDA FAKİRİN KESTİĞİ KURBANIN ADAK OLACAĞI GÖRÜŞÜNÜN DEĞERLENDİRİLMESİ

Hüseyin OKUR*

Giriş

Arapça karşılığı udhiye ve nahr olan kurban, belli vakitte belli hayvanların şer'an belirlenmiş usulde Allah için kesilmesi demektir.¹ Bu ibadet Türkçemize Allah'a yaklaşmak anlamında genel ibadetlerin adı olan "kurbet" kelimesinden türeyerek "kurban" kelimesiyle geçmiştir. Dolayısıyla "Kurban" kelimesi dilimize Kurban Bayramı günlerinde kesilen hayvanın ve bu ibadetin ismi olarak geçmiştir. Zira kurban ibadetinin özünde Allah'a şükür, yaklaşma ve ibadet yani kurbet bulunmaktadır.

Genel olarak ibadetler yapılaş şekillerine göre bedenî ve malî olarak iki kısma ayrılır. Ancak bazılarında her iki özellik de bulunabilir. Bu bakımdan ibadetler *bedenî*, *malî* ve *hem bedenî hem de malî* olmak üzere üç kısma ayrılır. Aslında her bedenî ibadetin malî, malî ibadetin de bedenî bir yönü bulunmaktadır. Bu ayrım, ibadetin yapılaşında malın veya bedeninin daha ağırlıklı olmasına göre yapılmıştır. İbadetlerin pek çoğunda fert ve toplum yararına yönelik unsurlarla taabbüdî nitelik taşıyan ve Allah'a bağlılığı temsil eden simgesel davranışlar bir arada bulunur. Malî bir ibadet olan kurbanda ibadet yönleri bulunmakla birlikte fert ve toplum yararı daha ön plandadır.

Bedenî ibadet: Ağırlıklı olarak bedenle yapılan, yerine getirilmesi için beden sağlığı ve hareketi gereken ibadetler bu grupta yer alır. Namaz kılmak ve oruç tutmak bedenî ibadetlerin başlıca örnekleridir. Bedenî bakımdan sağlıklı olmayan kimseler, oruçla yükümlü olmazlar. Şartlarına uygun bir namaz kılabilmek için de bedeninin hareketlerine ihtiyaç vardır. Bu gibi ibadetleri kimse başkasının yerine yapamaz; ibadetin yerine getirilmesinden her mükellefin kendisi sorumludur.

Malî ibadet: Ağırlıklı olarak malla yapılan ve sorumlu tutulabilmek için belli bir mal varlığı gerektiren ibadetlerdir. Zengin sayılan Müslüman mükelleflerin zorunlu olarak vermesi gereken zekât, kurban ve her Müslümanın kendi imkânına göre gönüllü olarak verdiği sadaka

* Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi huseyin.okur@kocaeli.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-4285-7478>

¹ Şemsüddîn Muhammed b. Hüsâmiddîn el-Horasânî Kuhistânî, *Câmiu'r-Rumûz şerhu'n-Nukâye*, neşr. Kebîrüddin Ahmed (Kalkûta: Matbaa Mazhar Acaib, 1289), 563.

şeklindeki yardımlar bu kısımda yer alır. Bu gibi ibadetlerle yükümlü olanlar bizzat îfâ edebileceği gibi, vekil tayin ettikleri kimseler aracılığıyla da yerine getirebilirler.

Malî ve bedenî ibadet: Yerine getirilmesi için aynı anda hem mal hem de beden gerektiren ibadetlerdir. Bunun başlıca örneği hacdır. Hac ile yükümlü olabilmek için belli bir malî güce sahip olmak gerektiği gibi beden de sağlıklı olmak şarttır. Sağlığı yerinde ancak hacca gidip dönecek kadar mal varlığı olmayan veya gerekli mal varlığı olduğu halde hac fiillerini yapacak kadar sağlıklı bulunmayan kimseler bu ibadetle bizzat yükümlü değildirler. Ancak varlıklı olanlar, gerekli masrafları karşılayarak başkalarını kendi yerlerine hacca gönderebilirler.

Kurban ibadeti malî boyutu olan bir ibadettir. Malî ibadetler veya haklar iki kısımda incelenmiştir. Bunlardan birincisi; îfâ edilebilmesi için kendisinde temlikin şart olduğu malî haklar, diğeri ise itk (azat etme) örneğinde olduğu gibi îfâsı için tüketim ve harcamanın şart olduğu malî haklardır. Kurban ibadeti de itk türündendir. Çünkü kurban ibadetinde vâcip olan husus sadece kanın Allah için akıtılmasıdır. Dolayısıyla onda sadaka yani kesilen hayvanın etinin veya herhangi bir cüzünün dağıtılması vâcip değildir.² Serahsî (ö. 483/1090 [?]) ve İbn Nüceym (ö. 970/1563) ise kurban ibadetinde her iki unsurun da bulunduğunu söyler. Buna göre kurban hem kanın akıtılmasıyla hem de etin sadaka olarak verilmesiyle malî bir ibadettir.³

1. Kurban Kesmenin Hükümü

Kurbanla mükellef olmak için aranan şartları taşıyan kimselerin Kurban Bayramı'nda kurban kesmesi, Hanefî mezhebindeki hâkim görüşe göre vâcip,⁴ diğer mezheplerin çoğunluğuna göre müekked sünnettir.⁵ Zeylaî'ye (ö. 743/1343) göre eğer kişi, nisap miktarı mala sahip değilse kurban kesmek kendisine sünnet olur.⁶

Hanefîlere göre, Hz. Peygamber'e hitap eden, "O halde Rabbin için namaz kıl ve kurban kes!"⁷ ayeti ile, "İmkânı olduğu halde kurban kesmeyen kimse bizim mescidimize yaklaşmasın!"⁸; "Ey insanlar! Her sene her ev halkına kurban kesmek vâciptir."⁹; "Her kim namazdan

² Ebu'l-Hüseyn Kudûrî, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*, thk. Abdullah Nezir Ahmed, (Kuveyt: Esfâr, 2022), 6/355; Ebû Bekr Şemsü'l-cimme Muhammed b. Ebî Sehl Serahsî, *el-Mebsût*, (Beyrut: Dâru'l-Marife, 1993), 12/8.

³ Serahsî, *el-Mebsût*, 12/8. Zeynüddin b. İbrâhîm b. Muhammed İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik*, (Beyrut: Dâru'l-Marife, ts.), 8/197.

⁴ Ebu Hanîfe, Muhammed, Züfer ve Hasan b. Ziyad'a göre kurban kesmek vâciptir. Ebu Yusuf'a göre ise sünnettir. İmam Şâfi'nin görüşü de bu yöndedir. Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, *el-Asl*, thk. Mehmet Boyunkalın, (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2012), 5/411; Kudûrî, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*, 6/355; Serahsî, *el-Mebsût*, 12/8; Ebu'l-Leys es-Semerkindî Nasr b. Muhammed b. Ahmed, *Fetâvâ'n-Nevâzil*, thk. Seyyid Yusuf Ahmed, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2004), 334. Kuhistânî'ye göre tarafeynin görüşü kurbanın farz olduğu yönündedir. Bk.: Kuhistânî, *Câmiu'r-Rumûz şerhu'n-Nukâye*, 563. Tahâvî'ye göre de kurban kesmek sünnettir. Zira malî ibadet olması itibarıyla kurban, fitr sadakası ve zekâtla ayndır. Dolayısıyla kişinin mukim olmasıyla yolcu olması arasında farklılık arz etmemesi gerekmesi gerekir. Nasıl ki, yolcu için zekât ve fitr sadakasının hükümleri değişmiyorsa, kurban hakkında da değişmemesi gerekir. İbn Nüceym'e göre ise kurbanın yolcudan sakit olması meşakkatle alakalıdır. Çünkü kurban ibadetinin edâ edilmesi bazı sebeplerin gerçekleşmesine bağlıdır ve bunların tamamının elde edilmesi ise yolcu/seferî için meşakkatlidir. Ayrıca kurban için belirlenen süre zarfından kurban kesilmezse, bu ibadet kaçırılmış olur. Bu sebeple, Cuma namazında olduğu gibi zorluk ve meşakkat sebebiyle yolcuya kurban vâcip değildir. Zekât ve fitr sadakasından ise durum böyle değildir. Zira bunlar herhangi bir vakitle kayıtlı olmadıgından ötürü, zamanın geçmesiyle kaçırılmış olmaz. Bk.: İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik*, Beyrut: Dâru'l-Marife, ts. 8/197.

⁵ İbn Nüceym'in Kudûrî'den naklettiğine göre vücûbun da dereceleri bulunmaktadır. Buna göre Tilavet secdesinin vücûbiyeti fitr sadakasının vücûbiyetinden daha kuvvetlidir. Fitr sadakası ise vâcip olma yönünden kurbandan daha kuvvetlidir. İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik*, 8/197-198.

⁶ Zeylaî, Ebû Muhammed Fahrüddin Osmân b. Alî, *Tebiyü'l-hakâik şerhu Kenzi'd-dekâik*, (Kahire: Bulak Matbaası, 1313), 6/5.

⁷ el-Kevser 108/2.

⁸ İbn Mâce, "Edâhî", 2.

⁹ Ebû Dâvûd, "Edâhî", 1; Tirmizî, "Edâhî", 18.

(bayram) önce keserse, kurbanını iade etsin (tekrar kessin), kesmemiş olan da Allah'ın adını anarak kessin"¹⁰ gibi birçok hadis kurbanın vâcip olduğunun delilidir. Çünkü kurban, vakte izafe edilmiş bir ibadettir. Dolayısıyla vakte izafe edilmesi noktasında Cuma namazında olduğu gibi vâciptir.¹¹ Ayrıca Hz. Peygamber, hicretin ikinci yılında meşru kılınmasından itibaren hiç aksatmadan her yıl kurban kesmiştir.

Kurban Bayramı günlerinde kurban kesmenin müekked sünnet olduğunu söyleyen diğer mezhepler ve müçtehitler ise bu delilleri farklı açılardan yorumlayarak bunların vücüb ifade etmediği sonucuna varmışlardır. Ancak bütün mezhepler, kurbanın son derece önemli bir ibadet olduğunu vurgulamaktan geri durmamışlardır. Ona sünnet-i müekkede diyenler de bunun herhangi bir sünnet gibi algılanmaması gerektiğini, dolayısıyla terk etmenin hoş karşılanmayacağını belirtmişlerdir.

2. Kurban İbadetiyle Mükellef Olmanın Şartları

Kurban ibadetiyle yükümlü olmak için şu beş şartın bulunması gerekmektedir:

Müslüman olmak, hür olmak, akli yerinde ve bülûğa ermiş olmak, mukim olmak yani seferî (yolcu) olmamak¹² ve dinen zengin sayılacak ölçüde belli bir malî güce sahip olmak.¹³ Kurbanın vücûbiyeti açısından köylü ile şehirli arasında herhangi bir fark yoktur.¹⁴

Yolcuya kurbanın vâcip olmaması, yolculuğun taşıdığı meşakkat sebebiyledir. Ancak şartları uygun olanlar veya bir şekilde imkân bulabilenler seferî iken de bu önemli ibadeti edâ edebilirler. Yolculuk halinde olmak, Cuma namazında olduğu gibi kurban ibadetinin vücûbiyetini düşürür,¹⁵ ancak yolcunun kestiği kurban da (udhiye) yani kurban günlerinde kesilen kurbandır.

Kurban kesmekle mükellef olabilmenin malî şartı, zekât ve fitır sadakasında aranan zenginlik ölçüsüyle aynıdır.¹⁶ Ancak kurban kesecek olan mükellefin kendini kurban mükellefi yapan malının üzerinden bir kamerî yılın geçmiş olması ve malın artıcı (nâmî) olması şart değildir. Dolayısıyla kurbanda fitır sadakası yükümlülüğü ile aynı şartlar söz konusudur. Hz. Peygamber (s.a.v), “Her kim kurban kesecek genişlik/imkân (zenginlik) bulursa, kurban kes-sin” buyurmuştur.¹⁷ Kurban Bayramı'nın ilk üç gününde yukarıdaki nisap değerine ulaşan bir mala sahip olanlar, o günler içinde kurban kesmekle de mükellef olurlar.

Klasik fûrû fıkıh eserlerimizde, kurban mükellefiyeti açısından zengin (الغني) ve fakir (الفقير) kavramlarından başka eli geniş, durumu müsait, rahat anlamlarında, “Mûsir” (الموسر) ve eli dar,

¹⁰ Buhârî, 'İdeyn, 23; Müslim, Edâhî, 1. Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde ise şöyle bir rivayet bulunmaktadır: “Bugün yapacağım ilk şey namaz kılmak olacaktır. Sonra dönük kurbanlarımız keseceğiz. Herkim böyle yaparsa, bizim sünnetimize isabet etmiş (uymuş) olur. Her kim de namazdan önce kurbanını keserse, bu sadece evine götürüleceği bir et olur; ibadetten sayılmaz.” Bkz: Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/281.

¹¹ Kudûrî, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*, 6/356.

¹² Kudûrî, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*, 6/356.

¹³ Kudûrî, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*, 6/357; Ahmed b. Ali Ebu Bekir el-Cessâs, *Şerhu Muhtasaru'l-Tahâvî*, thk. İsmetullah İnyet vd. (Beirut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslamiyye, 2010), 7/305; İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik*, 8/197; Muhammed Emin b. Ömer İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr*, (Beirut: Dâru'l-Fikr, 1992), 6/311-312.

¹⁴ Şeybânî, *el-Asl*, 5/411; Serahsî, *el-Mebsût*, 12/18.

¹⁵ Kudûrî, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*, 6/357.

¹⁶ Ebû Bekr Alâüddîn Muhammed b. Ahmed Alaeddin es-Semerkanî, *Tuhfetü'l-Fukahâ*, (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1984), 3/81; İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik*, 8/198.

¹⁷ Ahmed b. Hüseyin b. Ali Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Abdülkadir Atâ, (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003), 9/473 (nr. 19012); Ebu Abdullah el-Hâkim Muhammed b. Abdullah Hâkim en-Neysabûrî, *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*, thk. Mustafa Abdülkadir Atâ, (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1990), 2/422 (nr. 3468).

imkânı kısıtlı anlamlarında “Mu’sir” (المعسر) kavramları da kullanılmıştır. “Mûsir” istiğna hali yani başkasına ihtiyaç duymama durumu olarak kullanılırken, “Mu’sir” ise malî anlamda eli dar ve sıkışık kimseler için kullanılmıştır¹⁸

Kurban kesmekle mükellef olan bir kişi, kurban kesmek yerine bunun bedelini ya da daha fazlasını sadaka olarak fakirlere vermekle kurban ibadetini yerine getirmiş olmaz. Çünkü bunlar farklı ibadetlerdir. Serahsî’ye göre kurban her ne kadar malî bir ibadet olsa da kan akıtma eyleminin bir değeri yoktur. Değeri olan bir şeyi, değeri olmayan yani değer biçilemeyen bir şeyin yerine koymak caiz değildir. Zira kurban kesmek ve kan akıtmak sırf Allah hakkı olan bir ibadettir. Sırf Allah hakkı olan bir şeyde illet (neden) aramanın bir anlamı yoktur. Zira bunlar taabbüdî hükümlerdir. Bu özelliğiyle kurban ibadeti, zekât ve fitir sadakasından ayrılır.

Kurban kesmek fakire vâcip olmadığı halde, şayet kesmek isterse, bu durum onun için daha faziletli olur. Çünkü kurban ibadetinde hem kan akıtma hem de sadaka verme (etini dağıtma) birlikte bulunmaktadır. Zira sadaka yani malî yardım başka zamanlarda da yapılabilirken, kurban ibadeti ancak bu günlerde yapılabilir. Dolayısıyla kurban kesmesi, sadaka vermesinden daha faziletlidir.¹⁹

3. Kurban İbadetinde Fakirlik Durumuyla İlgili Özel Hükümler

Kurban ibadeti, hac veya umrede olduğu gibi zengin fakir herkesin yerine getirebileceği bir ibadettir. Ancak malî bir ibadet olması hasebiyle dinen zengin sayılan kimseler için Hanefî hukukçulara göre yerine getirilmesi vâcip olan bir ibadettir. Kurban ibadeti muvakkat bir ibadet olduğu için, namaz ve oruç gibi kurbanın da muayyen bir vakti vardır. Kurbanın vücûbu için muteber olan da o vaktin sonudur. Bu itibarla kurban kesim günlerinin en son günü fakir bir kişi zengin olsa, kurban kesmesi gerekir. Bayramın ilk günü zengin olduğu halde son günü fakir olan kimse ise hali hazırda henüz kesmediyse ona kurban kesmesi gerekli değildir.²⁰ Kurban Bayramı’nın ilk günlerinde fakir olmasına rağmen son gününde zengin olsa, kurban kesmesi vâcip olur. Çünkü zengin olarak kurbanın vaktine erişmiştir. Zira vaktin bir kısmında vücûb ehliyetine erişmiş olmak, vaktin evvelinde erişmiş olmak gibidir.²¹

Kurban, belirlenen vakitler haricinde edâ yahut kaza edilemez. Kurbanın vakti çıktığından ötürü onun aynının yani hayvanın bizzat kendisini ya da kıymetinin sadaka olarak verilmesi gerekir.²²

Dinen zengin sayılmayan kimselerin kurban ibadetini ifâ etmek istemeleri durumunda klasik fûrû eserlerinde bazı özel hükümlerden söz edilmiştir.

3.1. Kurbanın Tayini Meselesi ve Fûrû-i Fıkha Yansıyan Hükümleri

Kurbanlık hayvanın “tayin”i meselesi, satın alınan veya kişinin sahibi olduğu ve kurban olabilecek evsafdaki bir hayvanı, “Bu benim udhiyemdir”, şeklinde tayin etmesi yani belirlemesi demektir. Fûrû eserlerindeki tayinden maksat budur.

¹⁸ Ebu Hilal el-Askerî, *el-Furûku'l-luğaviyye*, (Kum: Müessesetü Neşri'l-İslâmî, 1412), 1/159.

¹⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, 12/13.

²⁰ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 6/315.

²¹ Zeylâi, *Tebyînü'l-hakâik*, 6/3.

²² İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 6/314-315.

Esas itibariyle kurbanlık olarak satın alınan bir hayvan, kesilmeden önce herhangi bir alışverişle satın alınan hayvandan farksızdır. Dolayısıyla kurbanlık hayvanın satın alındıktan sonra tekrar satıma, hibeye veya vakfa konu olması mümkündür. Ancak bu noktada fukaha arasında bazı görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Bu da kurbanlık hayvanın, hangi durumda bizzat “kurbanlık hayvan” olarak tayin edilmiş olacağıdır. Bu hususta görüş ayrılığının temel noktası, fakirin satın aldığı kurbanın, tayin edilmesi sebebiyle vâcip bir kurbanla dönüşüp dönüşmeyeceği meselesidir.

Hanefilerin fûrû eserleri mütalaa edildiğinde bu konuda farklı görüşlerin ortaya çıktığı hatta bu hususta zâhirurrivâyenin tespit edilmesinin bile oldukça güç olduğu görülmektedir. Örneğin Şeyhülislam Hâherzâde (ö. 483/1090), kurbanlık hayvanı satın alan kişinin fakir olması halinde, bu hayvanın udhiye için vâcip olacağı görüşünü benimsemiş ve bunun zâhirurrivâye olduğunu söylemiştir. Cessâs'ın (ö. 370/981) öğrencilerinden Zaferânî de (ö. 394/1003)²³ fakirin satın aldığı hayvanın vâcip udhiye haline dönüşmeyeceğini söylemiştir. Şemsüleimme es-Serahsî (ö. 483/1090 [?]) ve Şemsüleimme Halvânî de (ö. 452/1060 [?]) bu yönde kanaatlerini belirtip zâhirurrivâye görüşün bu olduğunu ifade etmişlerdir.²⁴ Halvânî, kişinin hayvanı satın alırken, açık bir şekilde diliyle, “Bu benim udhiyemdir” demesi durumunda, vâcip olduğunu dile getirmiştir.

Kâdihân (ö. 592/1196) ise yine zâhirurrivâyeye dayandırdığı nakiller üzerinden giderek fakir veya zengin satın aldığı hayvanın vücûba dönüşmesi için niyetin gerekli olduğunu düşünür. Niyetin ise dille mi yoksa kalp ile mi olması yani hangi durumda vâcip hale dönüşeceği hususunda farklı görüşler bulunmaktadır. Bu sebeple Kâdihân, “Fakir kendisine vâcip kılmadığı müddetçe ona udhiye gerekmez” demiştir. Onun ifadelerinden anlaşıldığı kadariyle vücûbiyet sırf satın alma yoluyla değil dili ile niyet etmesi durumunda hâsıl olur.²⁵

Serahsî, fakirin udhiye olarak bir kurban belirlemesi veya aynı niyetle satın alması durumunda bunun vâcibe dönüşeceğini söylemekle birlikte, aynı durumun zengin için de söz konusu olacağını söyler. Zira zengine kurban kesmek vâcip ise de onun da bu vâcibi belirli bir hayvan için tayin etmesi mümkündür. Öyle olunca, onun belirlemesi ile mal olma bakımından kurban edilecek hayvan belirli (muayyen) hale gelir. Ancak zimmetinin kurtulması bakımından belirli hale gelmez.²⁶

Ebu Cafer et-Tahâvî'nin (ö. 321/933) ise vâcip olacağı şeklinde görüş beyan ettiği ifade edilmiştir.²⁷ Ancak şunu ifade edelim ki; bahsi geçen kaynaklara müracaat edildiğinde, kurbanın sırf satın almak suretiyle vâcip olup olmadığı hakkındaki ifadelerde netlik bulunmamaktadır. Zira bu ifadelerden bizzat satın alınan kurbanlık hayvanın kesilmesinin mi vâcip olduğu yoksa fakirin satın alması durumunda mı vâcip olduğu çok net ifadelerle açıklanmamıştır. Nitekim Şâfiî fakihlerden İbnü'r-Rif'a (ö. 710/1310), Ebû Hanîfe'den gelen rivayetlerde, udhiye

²³ Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. Ahmed ez-Za'ferânî. Cessâs'ın öğrencilerindedir. Bk. Ebü Muhammed Muhyiddin Abdülkâdir b. Muhammed el-Kureşî, *el-Cevâhîrü'l-mudhiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, (Karaçi: Mir Muhammed Kütübhanesi, ts.) 1/85, 2/6.

²⁴ Burhânüddîn (Burhânü's-Şerîa) Mahmûd b. Ahmed el-Buhârî, *el-Muhîtü'l-Burhânî fî'l-fikhi'n-Nu'mânî*, thk. Abdülkerim Sami, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2004), 6/87.

²⁵ Ebü'l-Mehâsin Fahrüddîn Hasen b. Mansûr el-Fergânî Kâdihân, *Fetâvâ Kâdihan*, thk. Salim Mustafa Bedevî, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2009), 3/233

²⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, 12/13.

²⁷ Bk. Ahmed b. Ali Ebu Bekir el-Cessâs, *Şerhu Muhtasarü'l-Tahâvî*, thk. İsmetullah İnayet vd. (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2010), 7/318.

niyetiyle satın almak maksadıyla da olsa, bu hayvanın vâcip olmayacağını kaydedildiğini söyler. Çünkü bu bir adak değildir.²⁸

Burada açıklamak durumunda kaldığımız bir diğer mesele de fakirin udhiye için satın aldığı hayvan hakkında “vâcip olur” ifadesinden ne kastedildiği olacaktır ki onu ileride izah etmeye çalışacağım. Nitekim “vâcip olur” ifadesi daha sonraki bazı fakaha tarafından “adak” şeklinde yorumlanmıştır.

Bu yorumun kaynağı, “لله على أن أضحي” “Allah için üzerime kurban kesmek vâcip olsun” şeklinde ve benzeri cümleler sarf edilmesinden kaynaklanmakta ve bu da tayin ile ilişkilendirilmektedir.²⁹ Esasen bütün furû eserlerinde geçen ve “تَصِيْرٌ وَاجِبَةٌ بِشِرَاءِ نَبِيَّةٍ الْأَصْحِيَّةِ إِنْ كَانَ الْمُشْتَرِيَّ”³⁰ ve benzeri şekillerde kurgulanan cümlelerin tamamı, kurban niyetinin adak ve benzeri cümleler üzerine kurgulanmasından kaynaklanmaktadır. Bu konuda meydana gelen ihtilafların ya da metin okumalarından meydana gelen anlam kaymalarının sebebi, konunun adakla ilişkilendirilmeye çalışılmasıdır. Zira fakir için nafîle olan bir ibadetin vücûb halini alması ancak adanması suretiyle meydana gelir. Diğer durumda meydana gelen bu vâciplik durumunun kaynağının tespiti problemi ortaya çıkmıştır. İleride diğer fakihlerin de bu mesele hakkındaki görüşlerini aktaracağız.

Zeylaî, fakirin Kurban Bayramı günlerinde aldığı hayvanın adak olarak addedilmesini örf ve âdete bağlar. Halbuki fakir olsun zengin olsun bir şeyin satın alınması, mülkiyete dâhil etmek içindir. Adak ise onu mülkiyetten çıkarmak içindir. Fakirin satın aldığı kurbanın adak menziline olması ise örf sebebiyle böyle kabul edilmiştir. Bu durumu Zeylaî, “Biz bu zamanda hiçbir fakirin udhiye niyetiyle kurbanlık satın aldığını görmedik” diye ifade etmiştir. O bu cümleleriyle kendi zamanlarında fakir bir kimsenin kurban almasının ancak bir adağı sebebiyle olduğunu dile getirmiştir.³¹

Fukaha arasında fakirin satın aldığı kurbanlık hakkında farklı bakış açıları da bulunmaktadır. Bunlardan biri de kurbanlık hayvanın vakıf haline dönüşeceği. Zira fakir kişinin Kurban Bayramı’nda kesmek üzere satın aldığı hayvan, Allah’a kurbet için adanmıştır.³² Bu sebeple, adeta vakıf gibi düşünülmüş, satılması câiz görülmemiştir. Bu husus fakirin udhiyesi için geçerlidir. Zira fakirin satın aldığı (veya sahip olduğu) udhiye, udhiye olmak için taayyün eder; adak veya başka bir türe dönüşmez.³³ Zenginin udhiyesi ise udhiye olmak için taayyün etmez. Bu konuda Hanefîler arasında herhangi bir görüş ayrılığı söz konusu değildir.³⁴ Bundan dolayıdır ki zenginin udhiyesi kesim gününden önce helâk olsa veya udhiye olmaya mâni olan bir ayıpla ayıplansa, ona başka bir udhiye vâcip olur. Çünkü vücûb, udhiyenin kendisine değil, zengin olan sâhibinin zimmetine taalluk eder. Fakirde ise bu durum aksinedir. Zira onun udhiyesi kayboldu veya ölse vs. kendisine başka bir udhiye vâcip olmaz. Çünkü onun zimmetine

²⁸ Ebü'l-Abbâs Necmüddîn Ahmed b. Muhammed İbnü'r-Rif'a, *Kifâyetü'n-Nebîh fi Şerhi'l-Tenbîh*, thk. Mecdî Muhammed Surur, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2009), 8/61.

²⁹ Bk. Burhânüddîn el-Buhârî, *el-Muhitü'l-Burhânî*, 6/87.

³⁰ İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik*, 8/199.

³¹ Ayrıca bk.: Zeylaî, *Tebyinü'l-hakâik*, 6/7.

³² Bk. Abdullah b. Ahmed İbn Kudâme, *el-Muğni*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1405), 11/112.

³³ Hâherzâde Ebû Bekr b. Muhammed el-Buhârî (ö. 483/1090) kanaati bu yöndedir. Bk. Burhânüddîn el-Buhârî, *el-Muhitü'l-Burhânî*, 6/87.

³⁴ Burhânüddîn el-Buhârî, *el-Muhitü'l-Burhânî*, 6/87.

tahakkuk eden bir borç bulunmamaktadır ve ona kurbanın vâcip olmasının sebebi, satın alması sebebiyledir.³⁵ Ancak fakir kaybolan hayvanını bulduğu zaman kesmesi gerekir. Bu durum zekât vermeyi vâcip kılan nisap gibidir. Nisap olunca zekât vâcip olur, fakat zekâtı, nisaba ulaşan maldan vermek vâcip değildir, o başka bir maldan da verilebilir ve bununla zekât yerini bulur. O halde zengin kimse udhiye için tayin ettiği hayvandan başkasını kesebilir.

Kâsânî (ö. 587/1191) *Bedâi*'de şöyle denmiştir: “Udhiyeyi satmak mekruhtur. Çünkü o kurbet için belirlenmiştir. Fakat sâhibi onu satsa, İmam-ı A‘zam Ebû Hanîfe ve İmâm-ı Muhammed’e göre satış câizdir. Bu, satanın mülkü olan, kendisinden faydalanılabilen ve teslim edilmesi satanın gücü dâhilinde bulunan bir malın satışdır. Bu sebeple câizdir. Fakat İmam Ebû Yusuf’a göre udhiyenin satışı câiz değildir. Çünkü ona göre, udhiye vakıf hükmündedir.³⁶ Bu böyle olduğu için, kişi udhiyesini satsa, İmam-ı A‘zam Ebû Hanîfe ve İmâm-ı Muhammed’e göre, ondan daha iyi veya onun gibi bir udhiye kesmesi lazımdır. Fakat ondan daha aşağı bir udhiye keserse, ikisinin arasındaki kıymet farkını da tasadduk etmesi vâciptir. Kıymet farkı da para farkı değildir, değer farkıdır.”³⁷

Kurbanın tayin etmesi hakkında dayanak olarak zikredilen rivayetlerden biri de şöyledir: Bir gün Resûlullah, Kûfeli sahâbî Urve el-Bârîkî’ye bir dinar verip kendisi için bir koyun almasını istemişti. Urve, önce bir dinar vererek iki koyun aldı. Sonra bu koyunlardan birini bir dinara satarak Resûlullah’a bir koyun ve bir dinar getirdi. Bu durum Resûlullah’ı çok memnun etmişti. Urve’ye böyle kârlı bir iş yaptığı için övgüler yağdırdı ve ona, “Allah ticaretini senin için bereketli kılsın” diyerek dua etti.³⁸

Her ne kadar bazı fûrû eserlerinde udhiyenin bir nevi vakıf gibi olduğu kanaati olmuşmuşsa da Tahânevî’nin de dediği gibi³⁹ bu hadisle, udhiyenin vakıf gibi olduğu görüşü iptal edilmiştir. Çünkü udhiye vakıf gibi olsaydı, udhiye olarak alınan koyunun satılması câiz olmazdı. Ancak Tahânevî’ye göre bu hadis aynı zamanda udhiyenin satın alınmakla taayyün ettiğini yani udhiye olarak aynileştiğini de göstermektedir. Zira taayyün etmeseydi, Allah Resûlü (s.a.v) geri getirilen dinarın sadaka edilmesini emretmezdi. Ancak bu taayyün fakir olanlar içindir. Bu sebeple fakirin satın aldığı udhiyeyi değiştirmesi câiz görülmemiştir. Ancak fakirin satın aldığı kurbanın helak olması durumunda da vâciplik sakıt olur. Dolayısıyla fakirin elinde aynileşen kurban, adamak suretiyle aynileşen hayvandan farklıdır. Adayan kişinin hayvanının ölmesi veya kaybolması durumunda adak kendisinden sakıt olmaz. Zira adak onun zimmetine sabit olmuştur.

Hemen şunu ifade edelim ki, bu taayyün bir miktar zengin için de oluşur.⁴⁰ Şöyle ki, her ne kadar udhiyenin zengininin zimmetine tahakkuk etmesinden ötürü satın aldığı hayvanı değiştirmesi caiz olsa da yine de değiştirmesi yahut sütünden ve tüyünden yararlanması mekruh görülmüştür. Fakat misliyle veya daha iyisiyle değiştirmesi câizdir. Yine zengininin satın aldığı veya kurban olarak tayin ettiği hayvan helak olacak olsa, kurban vücûbiyeti kendisinden sa-

³⁵ Burhânüddin el-Buhârî, *el-Muhîtü'l-Burhânî*, 6/87.

³⁶ Alaeddin es-Semerkandî, *Tuhfetü'l-Fukahâ*, 3/88.

³⁷ Alâüddin Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed Kâsânî, *Bedâiü's-sanâ'i fi tertibi 'ş-şerâ'i'*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986), 5/66.

³⁸ Tirmizî, “Büyû”, 34.

³⁹ Zafer Ahmed Osman et- Tahânevî, *‘İlâu's-sünen*, (Karaç: İdâretü'l-Kur'an ve'l-Ülülü'l-İslamiyye, 1415), 17/279-283.

⁴⁰ Kâsânî'nin de benzer cümleleri bulunmaktadır. Bk.: Kâsânî, *Bedâiü's-sanâ'i*, 5/68.

kıt olmayacaktır.⁴¹ Çünkü şeriatın zengin hakkındaki hükmü bizzat satın alınan hayvana değil kişinin zimmetindedir. Vücûb hükmü ayna değil de zimmete taalluk ettiğinden dolayı zenginin hayvanının kaybolması vb. gibi sebeplerle tekrar satın alması gerekir.⁴²

Fukahanın bu taayyün meselesini daha ileri taşıyan kişisi Haskefî (ö. 1088/1677) olmuştur. O, bu hususta, “Fakir udhiye satın alsa, o üzerine vâcip olur. Bu sebeple ondan sonra onu satması mümtendir” der. Ona göre zâhirürrivâyeden anlaşılan mana bu yöndedir. Çünkü fakirin onu satın alması, kendi üzerine vâcip kılması demektir. Bu bir anlamda udhiyeyi nezretmek ve adamaktır.⁴³ Fakirin satın aldığı kurban hakkında belirgin bir şekilde “adak olur” söylemlerinin başlangıç noktası Haskefî’den sonra olmuştur. Daha öncesindeki ibarelerde “adak menziline olur” ifadeleri geçmektedir. Örneğin Kâsânî, bazı Hanefî meşayihinin şu kanaatlerini aktarmaktadır:

Kurban kesme vaktinin başlangıcında mukim olmakla beraber sonunda seferî olan kişiye kurban vâcip olmaz. Çünkü vücûb hükmü vaktin sonuna itibarlıdır. Fakat bu durum, hayvanı satın almadan önce yolculuğa çıktığı takdirdedir. Şayet kurban kesmek üzere bir hayvan satın almışsa ve kesmeden yolculuğa çıkacaksa, bu hayvanın satılması gerektiği söylenmiştir. Fakat meşâyihden bazıları bu durumda iki halden söz etmiş ve zengin ile fakirin arasında bir ayrıma gitmişlerdir. Buna göre hayvanı satın alan kişi şayet zengin ise ve hayvanı kesmeden yolculuğa çıkmış ise bu hayvanı satar. Yani kesmesi gerekmez. Çünkü o kişi kendisine bu hayvanı vâcip kılmayı değil vâcip olanı ıskat etmeyi murat etmiştir. Daha sonra onun yolculuk yapacağı ortaya çıkınca da bu vücûbiyet kendisinden sakıt olmuştur. Bu durum aynen bir ibadetin kendisine farz olduğunu zannedip daha sonra farz olmadığını anladıktan sonra yarıda kesmesi durumuna benzer ki, bu halde o ibadeti tamamlaması gerekmez. Fakir satın aldıktan sonra henüz kesmeden yolculuğa çıkması gerekirse, meşâyihden bazılarına göre o hayvanı kesmesi ona vâcip olur. Sefere çıkmakla kendisinden sakıt olmaz. Çünkü bu adak menziline olup fakirin kendisine vâcip kılmasından ibarettir. Öyleyse yolculuğa çıkmakla ondan sakıt olmaz. Bu durum aynen başlanmış olan nafil bir ibadetin bozulmasıyla kaza edilmesinin gerekliliği gibidir.⁴⁴

Bu ve benzeri meselelerden iki sonuç ortaya çıkmaktadır. Birincisi, zenginin kestiği kurban zimmete taalluk eden bir borçtur. Fakirde ise zimmete taalluk eden bir vâcip borcu bulunmamakla birlikte udhiye olarak tayin edilmiş olması suretiyle her ne kadar zimmete bir borç tahakkuk etmese de bizzat tayin edilmiş olması itibariyle udhiye olarak belirlenen hayvana tahakkuk eder. Yani fakirin aldığı kurbanın vâcip olarak nitelendirilmesi, onun udhiye olarak taayyün etmesinden kaynaklanır ve bu hükmün menşei satın almadır. Zenginin üzerine udhiyenin vâcip olmasının menşei ise şeriatın bizzat kendisidir.⁴⁵ Fûrû eserlerinde kastedilen taayyünden kasıt da budur.

41 Ebu'l-Leys es-Semerkandî, *Fetâvâ'n-Nevâzil*, 336.

42 Burhânüddîn el-Buhârî, *el-Muhitü'l-Burhânî*, 6/88.

43 Bk.: Alâüddîn Muhammed b. Ali el-Haskefî, *ed-Dürri'l-muhtâr* (*Reddü'l-muhtâr* ile birlikte), (Beyrut: Dâru'l-Fikir, 1992), 6/321.

44 Kâsânî, *Bedâiu's-sanâ'i*, 5/63.

45 Burhânüddîn el-Buhârî, *el-Muhitü'l-Burhânî*, 6/88.

Genel olarak kurbanda, fakirin kurbanı hakkındaki bu düşünceler, kurbanın tayini ve bu sebeple oluşan vücûb/borç ilişkisine dayanmaktadır. Bu kanaatten kaynaklı olarak fûrû eserlerinde bazı hükümlerden bahsedilmiştir.

1. Bir kişi, kurban etmek amacıyla bir hayvan satın alsa, fakat kesilme gününe kadar geçen zaman zarfında kurban edilemeyecek kadar zayıf düşse; eğer bu kişi zengin ise bu hayvan kurbanlık olarak kesilemez. Yenisini alması ve kesmesi gerekir. Eğer fakir ise zayıflayan bu hayvan onun için yeterlidir ve kurban olarak kesebilir.⁴⁶ Çünkü kurban ibadeti zengin olan kişinin zimmetine vâcip olarak tahakkuk etmiştir. Dolayısıyla zimmetine tahakkuk ettiği şekliyle îfâ etmesi gerekmektedir. Hayvanın zayıf düşmesi, onu kurbanlık olma vasfından çıkardığından dolayı, bu vasıftaki bir hayvanı kesmesi onun zimmetindeki borcu ıskat etmeyecektir. Bu sebeple zenginim zimmetindeki borçtan kurtulabilmesi için kurbanlık olabilecek vasıftaki bir hayvanı satın alıp kesmesi gerekir.⁴⁷ Fakirin ise zimmetinde kurban vâcip olarak durmaktadır. Fakir kurbanlık hayvanı üzerine vâcip olan bir udhiye olarak değil ayn olarak tahsis etmiştir. Bu sebeple hayvanın zayıflaması, helak olması gibidir. Dolayısıyla tekrar başka bir hayvan satın alması gerekmez. Hayvanın ölmesi veya çalınması gibi durumlarda da aynı kural geçerlidir.⁴⁸

Aynı durum, satın alınan hayvanın sağlam iken gözünün kör olması, kulağının kesilmesi kesileceği yere gidemeyecek derecede ayağının kırılması veya topallaması durumlarında da söz konusudur. Zengin olan kişi bu durumlarda, “udhiye” manasını taşıyan başka bir hayvan kurban etmesi gerekirken fakir için böyle bir durum söz konusu değildir.⁴⁹

2. Fakirin bir hayvanı udhiye olarak tahsis etmesi veya satın alması durumunda ortaya çıkan durumlardan biri de şudur:

Bir kişinin büyükbaş bir hayvan satın aldıktan sonra ona başkalarını da ortak etmesi durumunu İmâm-ı A‘zam Ebû Hanîfe caiz görmeye beraber mekruh olduğunu söylemiştir. Ebû Yusuf’un görüşü de budur. İmâm Muhammed’e göre de caizdir fakat ona göre bu ortaklığın satış akdinden önce kararlaştırıp sonra beraber satın alınması daha güzel bulunmuştur. Ancak bu hüküm yalnızca zenginler içindir. Çünkü zengin bir kimsenin satın aldığı (veya eli altında belirlediği) udhiye, vâcibin edâsı için taayyün etmez (aynileşmez, illâ o haline gelmez). Fakat yine de bunu yapmak mekruhtur. Çünkü zengin kimse de hayvanı udhiye yapmak niyetiyle satın aldığı (veya belirlediği) zaman, onu kendi hesabına kesmeyi taahhüd eder, bir anlamda söz verir. Onun daha sonra bu sözünü bozması ise mekruhtur. Fakat büyükbaş hayvanı alan kişi fakir olsa, satın aldıktan sonra kimseyi ona ortak etmesi câiz değildir. Çünkü onu satın almasıyla hayvan kendi üzerindeki vâcibin edâsı için taayyün eder ve üzerinde vâcip olan şey, artık değişmez.

Hanefî fukahası, kaybolan kurban hakkında şöyle bir değerlendirilmede bulunmuşlardır: “Hz. Âişe, Kâbe’ye kesilmek üzere iki hedy getirtmişti. Ancak bu kurbanlar kayboldu. Bunun üzerine Abdullah b. Zübeyr (Hz. Esmâ’nın oğlu) ona iki bedene (hedy) gönderdi ve Hz. Âişe

⁴⁶ Şeybânî, *el-Asl*, 5/404; Abdülganî b. Tâlib b. Hammâde el-Meydânî, *el-Lübâb fi şerhi'l-Kitâb*, thk. Muhammed Emin Nevâvî, (Beyrut: Dâru'l-Kitâbu'l-Arabî, ts.), 1/350.

⁴⁷ Kudûrî, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*, 6/382.

⁴⁸ Şeybânî, *el-Asl*, 5/405; Serahsî, *el-Mebsût*, 12/17. Bk. Ebu'l-Leys es-Semerkandî, *Fetâvâ'n-Nevâzil*, 335.

⁴⁹ Kudûrî, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*, 6/382.

bunları kestirdi. Ancak sonra kaybolan hayvanlar bulundu. Hz. Âişe bunları da kestirdi ve “Hedyin sünneti (kuralı) budur” dedi.⁵⁰

Rivayet, kaybolan hayvanın bulunduğu takdirde kesilmesinin vâcib olduğuna delalet etmez. Rivayetin nihaî delâleti, onu da kesmenin sünnet olmasıdır. Nitekim Kâsânî şöyle demektedir: “Zengin/varlıklı bir kimse, kurbanlık bir koyun satın alsın ve o da kaybolduysa; sonra bu kişi kurbanlık/udhiye niyetiyle yerine bir yenisini satın aldıktan sonra kesim vakti geçmeden önce ilk kaybettiği hayvanı bulsa, faziletli olan her ikisini de kesmesidir. Bununla birlikte yalnız birincisini kesse, o da yeterli olur; diğerini kesmesi gerekmez. Birinci hayvanın kıymetinin ikinciden fazla veya eksik olması fark etmez.” Hz. Âişe’den rivayet edilen eser bunun delilidir. Kâsânî’nin naklettiği rivayette Hz. Âişe, her ikisini de kestirdikten sonra “İlki tek başına da benim için yeterliydi” demiştir.⁵¹ Böylelikle bir hayvanı kesmenin yeterli olması onun sözüyle, ikincisini kesmenin faziletli olması da onun fiiliyle sabit olmuştur. Çünkü bu durumdaki bir kişinin zimmetine taalluk eden vâcib, yalnız bir taneyi kesmektir.

Fakat nafiye olan yani fakirin aldığı udhiyenin durumu bunun gibi değildir. Daha önce ifade ettiğimiz gibi fakirin udhiyesi kaybolduysa veya ölse vs. kendisine başka bir udhiye vâcib olmaz. Çünkü onun zimmetine tahakkuk eden bir borç bulunmamaktadır. Ancak kaybolan hayvanını bulduğu zaman kesmesi gerekir. O, hayvanı kaybaldığı zaman ikinciyi alsın ve bu esnada birinci hayvan bulursa, ikinciyi kesmiş olsa bile birinciyi de kesmesi gerekir. Çünkü o, birinciyi satın alırken, onu kesmeyi taayyün etmiş, yani aynîleştirmiştir. Bu sebeple, ikincinin kesilmesiyle birincisi kendisinden sakıt olmaz. Zengin için bu böyle değildir. Çünkü onun için illâ satın alınması udhiye etmesi vâcib değildir. Kendisi ikinciyi kesmekle vâcibi edâ ederse, ayrıca birinciyi kesmesi gerekmez. İmam Ebû Yusuf’un görüşüne göre ise, onun için ancak birinciyi kesmesi yeterli olur. Çünkü kendisi udhiyeyi de vakıf hükmünde görmüştür.⁵²

Ebü’l-Hüseyn Muhammed b. Ahmed ez-Za‘ferânî ise bu konuda şöyle demektedir: “Fakir olan bir kişi udhiye maksadıyla bir kurban satın aldıktan sonra onu kaybetse, sonra yeniden udhiye niyetiyle bir hayvan satın alsın ve bunun akabinde kaybettiği hayvan bulursa; bu duruma göre şayet ikinci kurbanı birincisinden bağımsız bir şekilde satın aldıysa, her ikisini de kurban etmesi gerekir. Yok eğer ikincisini birincisine bedel olarak aldıysa, dilediğinden birisini kesebilir. Bu durumda zengin ile fakir arasında herhangi bir ayırım yoktur.”⁵³

Burhânüddin el-Buhârî, *Fetâvâ-i Ehli Semerkand* adlı eserden nakille, yukarıdaki örneğe benzer bir örnek zikreder. Buna göre, fakir bir kişi, udhiye maksadıyla bir hayvan satın aldıktan sonra çalınsa ve bu kişi onun yerine başka bir hayvan satın alsın, ardından çalınan hayvan bulursa, her ikisini de kesmesi gerekir. Bu durumun açıklaması şöyle izah edilmiştir: Fakirin üzerine terettüp eden vücûbiyet satın almak yani udhiye olarak tayin etmekle gerçekleşir. Dolayısıyla her bir satın almada bu vücûbiyet tekrar eder. Zengine vâcib olması ise şerî hüküm

⁵⁰ Bk.: Dârekunî, *Sünen*, nr. 2557; Veliyyüddin Ebu Abdullah Muhammed Hatîb Tebrizî, *Mişkâtü'l-Mesâbih*, (Hindistan/ Benares: İdâretü'l-Buhâsî'l-İlmiyye, 1984), 9/221.

⁵¹ Kâsânî, *Bedâiü's-sanâ'î*, 5/66.

⁵² Kâsânî, *Bedâiü's-sanâ'î*, 5/66. Merginânî'ye (ö. 593/1197) göre fakir kişi ikinci hayvanı aldıktan sonra birincisi bulunursa, her halükarda ikisini de kesmesi gerekmektedir. Bk. Ebü'l-Hasen Burhânüddin Alî b. Ebî Bekr Merginânî, *el-Hidâye*, thk. Talâl Yusuf, (Beyrut: Dâru lhyâi't-Türâsî'l-Arabî, ts.), 4/359.

⁵³ Burhânüddin el-Buhârî, *el-Muhitü'l-Burhânî*, 6/87. Ayrıca bk.: Zeylaî, *Tebyinü'l-hakâik*, 6/7.

gereğidir. Şeriat ise onun tek bir udhiye kesmesini emretmektedir.⁵⁴ Ancak daha önce de ifade ettiğimiz gibi çalınma veya kaybolma durumlarında, aynın bizzat kendisi ortadan kalktığı için fakir kişinin tekrar yeni bir hayvan alma zorunluluğu yoktur. Zira dini-hukuki bir yükümlülük olarak zimmetine herhangi bir hüküm tahakkuk etmemiştir. Son olarak, şayet bir fakir udhiye niyetiyle satın aldığı kurbanı, Kurban Bayramı günlerinde kesmezse, aynı prensip sebebiyle canlı olarak tasadduk etmesi gerekir. Zira vücûbiyet ayna tahakkuk etmiştir. Vücûbiyet zenginim zimmetine tahakkuk ettiğinden ötürü ister hayvanı satın almış olsun ister olmasın, onun kıymetini vermesi gerekir.⁵⁵

Kâdihan'a göre ise satın aldığı hayvan çalınan veya kaybolan kişi, eğer ikinci hayvanı kesmeden önce birinci hayvanı bulursa, bu hususta tercih hakkına sahiptir; dilerse birincisini dilerse de ikincisini kesebilir. İkinci satın aldığı hayvanı kestikten sonra birinciyi bulması durumunda ise farklı görüşler vardır. Bazılarına göre, vücûb farklı aynlara taalluk ettiğinden ötürü, birincisini de kesmesi gerekir. Zengin ise satın alıp kestiği ikinci hayvan yeterlidir. Ebû Hafs Kerderî ve Şeyhu'l-İmam İsmail ez-Zâhid'e göre ise, ikinci hayvanı birincisinin yerine yani ona bedel olarak almışsa, ikincisini de kesmesi gerekir; öyle değilse gerekmez.⁵⁶

Konuyu (ö. 1118/1706'dan sonra) vefat etmiş, Aydınli Osmanlı âlimi, müftü Âlim Muhammed Efendi'nin (Muhammed b. Hamza Aydınî) değerlendirmeleriyle tamamlamak istiyorum. Bu konuyu iyi tahlil etmiş biri olarak Âlim Muhammed Efendi, Hanefî mezhebinin meşhur fetva kaynaklarından, fakirin udhiye maksadıyla satın aldığı kurbanı yiyip yiyemeyeceğine dair nakillerde bulunur. Onun açıklamalarından gördüğümüz kadarıyla meselenin bu denli girift hale gelmesinin temel sebebi, mezhebin klasik muhtasar metinlerinin anlaşılabilmesidir. Daha önce de aktardığımız üzere kimi fetva kitapları fakirin kendisine kurban kesmesi vâcip olmadığı halde, kurban yani udhiye olarak tayin etmesi sebebiyle kendisine vâcip kıldığını ve bu sebeple de aynen adak kurbanında olduğu gibi yiyemeyeceğini dile getirmektedir. Âlim Muhammed Efendi bu görüşleri naklettikten sonra şöyle demektedir:

“Fakirin kestiği kurbanın etinden yiyememesi görüşü, Allah'ın kulları için bir ziyafet olarak takdir ettiği bir günde, fakir kimseler ve aileleri için büyük bir zorluk barındırmaktadır. Ayrıca bu görüş umûmu'l-belvâya aykırıdır ve şahlığın zirvesinde bir görüştür. Hiç şüphe yok ki gerek uygulama (amel) gerekse de fetva bu görüş üzerine değildir. Sahih sünnete muvafık ve apaçık sabit rivayetlere uygun olan görüş, fakirin kestiğini yiyebileceği görüşüdür. “Resûlullah kesilen kurban etlerini üç günden fazla (saklayarak) yemeyi yasakladı. Bir müddet sonra da şöyle buyurdu: «Artık dilediğiniz zamana kadar yiyebilir, yedirebilir ve saklayabilirsiniz.»⁵⁷, “Biriniz kurban (udhiye) kestiği zaman ondan yesin!”⁵⁸ Bu hususta pek çok hadis ve ümmetin âlimlerinin icması bulunmaktadır. Bütün bu hadisler, fakiri de zengini de kapsamaktadır. Zira

⁵⁴ Burhânüddin el-Buhârî, *el-Muhitü'l-Burhânî*, 6/87. Ayrıca bk.: Zeylâi, *Tebyinü'l-hakâik*, 6/7. Ayrıca bk.: Serahsî, *el-Mebsût*, 12/17; Ebu'l-Leys es-Semerkandî, *Fetâvâ'n-Nevâzil*, 335; Kâdihan, *Fetâvâ Kâdihan*, 3/233.

⁵⁵ Ebu'l-Leys es-Semerkandî, *Fetâvâ'n-Nevâzil*, 336.

⁵⁶ Kâdihan, *Fetâvâ Kâdihan*, 3/234.

⁵⁷ Müslim, “Edâhî”, 5; Mâlik, *Muvatta'*, “Dahâyâ”, 2 (nr. 634); Nesâî, “Dahâyâ”, 36; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/388; Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, thk. Tarık b. İvazullah, Kahire: Dâru'l-Haremeyn, 1415, nr. 9062; Tahâvî, *Şerhu Meânî'l-Asâr*, nr. 5810.

⁵⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/391; Zeynüddin Muhammed Abdürreûf Münâvî, *Feyzü'l-Kadir*, (Beyrut: Dâru'l-Küttübü'l-İlmiyye, 1994), nr. 737.

her ne kadar kendisine vâcip olmasa da fakir de kurban kesenler zümresindedir. Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, *Muvatta'* da yukarıdaki rivayeti aktardıktan sonra, zengin veya fakir ayırımı yapmaksızın, kurban kesen kişinin kestiği kurbandan yiyebileceğini söylemiş⁵⁹ ve bunu mezhebin kurucu imamı Ebû Hanîfe'ye nispet etmiştir.

Babertî'ye atfettiği bir izahta -ki bunu İbn Nüceym ve Zeylaî de söylemiştir- kurban ya adaktır ya da değildir. Şayet adak ise bundan kesen kişi yiyemediği gibi zenginlere de yediremez. Nitekim bir hayvan adak olmuşsa, onun eti sadece fakirlere tasadduk edilmelidir. Eğer adak değilse, kendisi yiyebildiği gibi zengin fakir herkese de yedirebilir.

Fetâvâ Tatarhâniyye' de İmam Attâbî'nin fetvalarından nakille şöyle denilmektedir: Kurban kesen bir kişi, fakir-zengin, Müslim-zimmî ayırımı olmaksızın dilediği kişiyi yedirebilir. Hatta hepsini kendisi yese bile bu caizdir fakat üçte birini tasadduk etmesi müstehaptır. Şayet kesen kişi fakir ise en faziletli olanı, bunu ailesiyle birlikte yemesidir.”

Âlim Muhammed Efendi'ye göre klasik Hanefî kaynakları fakirin kestiği kurbandan yiyebileceği hususunda ittifak etmektedirler. Bu hususta hiçbir ihtilaf bulunmamaktadır. Hatta fakirin kestiği kurbanı yiyemeyeceğine dair zayıf bir görüş dahi nakledilmemiştir. Şayet varsa da bu daha sonra fûrû kitaplarından sakıt edilmiştir. “Fakir kişinin, kendisine vâcip olmadığı halde udhiye niyetiyle satın aldığı kurban vâcip kurban olur...” şeklindeki hüküm ise zengin kestiği kurban ile tenakuz içermektedir. Zira zengin de taayyün ederek udhiye niyetiyle kurbanı satın almaktadır. O halde zengin de kurbanının adak olması gerekir.”⁶⁰

Sonuç

Fûrû meselelerde yaşanan en önemli sorunlardan biri de meselelerin mezhebin asıllarına dayandırıldığı iddiası sorunsalıdır. Bir meselenin birden fazla zâhirurrivâyeye isnat edilmesi kabul edilir olmakla birlikte, bir meselenin zâhirurrivâyeye atfedilmesinin ardından ilgili meselelerin zâhirurrivâyeye eserlerinde net olarak tespit edilememesi, mezhep içinde yorumun kuvvetli oluşunu göstermektedir. Bizim tespitlerimize göre erken dönem metinlerinde fakirin kestiği kurbanın vâcip olup adak yerine geçeceğine dair bir asla rastlayamadık. Bu tür kanaatler daha çok son dönem mufassal fûrû ve fetva kitaplarında görülmektedir.

Klasik fûrû eserlerinde fakirin kestiği udhiye hakkında tayin/taayyün ifadeleri kullanılarak özel bir alana tahsis edilmiştir. Bu kavram, fakirin kendisine kurban vâcip olmadığı halde, kurbet maksadıyla bir hayvanı tayin etmesi yönüyle elde edilmiş bir kavramdır. Fukaha udhiyenin tayin etmiş olması hasebiyle onun da vâcip olarak değerlendirilmesi gerektiği kanaatine ulaşmışlardır. Bizim görebildiğimiz kadarıyla bu vâcip ile adak benzeri bir vâcip kastedilmemiş bilakis zengin kestiği kurbandaki vâcip kastedilmiştir. Hanefî fukahası tarafından fakirin kestiği kurbanın taayyün ile vâcip oluşunda ittifak edilmiştir. Ancak bu vâcip kavramı zengin kestiği vâcip kurban ile karışması sonucunda, taayyün ile ilişkili olarak bunun adak olabileceği kanaatine varıldığı görülmüştür. Fakat mezhebin fûrû eserleri detaylı bir şekilde mütalaa edildiğinde, velev ki taayyün etse bile onun kestiği kurban etinden yemesinde bir sakınca olmadığı

⁵⁹ Mâlik, Muhammed b. Hasan, *Muvatta'*, “Dahâyâ”, 2 (Muhammed b. Hasan rivayeti), thk. Takiyyüddin en-Nedvi, (Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1991).

⁶⁰ Âlim Muhammed Efendi, *Mecmûatü Resâilü Âlim Muhammed b. Hamza fı'l-fikhi'l-Hanefî* (içinde *Risâletü'l-udhiye fi hakki'l-fakîr*), thk. Recep Cici, Hasan Özer, Mustafa Ateş, (İstanbul: İrşad Kitabevi 2020), 295-299.

anlaşılmaktadır. Bu itibarla, fakir bir kimse, Allah'a yaklaşmak ve kurban sevabına nail olmak maksadıyla bayram günü kestiği kurban etinden yiyebilir. Hatta böyle bir kimse, kendisi fakir ve ihtiyaç sahibi olduğundan, kurbanın etini dağıtmadan hepsini kendisine ayırabilir. Zira kurbanda vâcip olan kanın akıtılmasıdır; yoksa bir kısmının temlikli yani etinin tasadduku değildir. Tasadduk ile hedeflenen amelin ecrinin artırılmasıdır.

Bizim bu tahlillerimizi destekleyen hususlardan biri de fakir olan kişinin kurban günlerinde kurban kestikten sonra aynı kurban günlerinde zengin olması durumunda tekrar kurban kesip kesmesinin gerekip gerekmeyeceği durumudur. Burhaneddin Buhârî ilk dönem bazı Hanefî fakihlerince o kişinin tekrar kurban kesmesi gerektiğini aktardıktan sonra müteahhir dönem Hanefî fukahasinca o kişinin tekrar kurban kesmesi gerekmediği kanaatinde olduklarını bildirmiş ve kendi görüşünün de bu yönde olduğunu ifade etmiştir.⁶¹ Bununla şu ortaya çıkmaktadır ki, zengin olsun veya fakir olsun, kesilen kurban, adak, akika gibi ayrı bir niyetle kesilmediği sürece udhiye kurbanı olarak nitelendirilecektir.

Zeylaî, fakirin Kurban Bayramı günlerinde aldığı hayvanın adak olarak addedilmesini, örf ve âdete bağlar. Hâlbuki fakir olsun zengin olsun bir şeyin satın alınması, mülkiyete dâhil etmek içindir. Adak ise onu mülkiyetten çıkarmak içindir. Fakirin satın aldığı kurbanın adak menziliinde olması ise örf sebebiyle böyle kabul edilmiştir. Bu durumu Zeylaî, "Biz bu zamanda hiçbir fakirin udhiye niyetiyle kurbanlık satın aldığını görmedik" diye ifade ederek, kendi zamanlarında fakir bir kimsenin kurban almasının adak gibi yorumlanması gerektiğini ifade etmiştir.

Ayrıca Zeylaî'nin udhiyeyi sünnet ve vâcip olarak ikiye ayırması da fakirin kestiğinin sünnet olacağını gösteren bir başka delildir. Zira udhiye, adak olarak niyet edilmediği müddetçe ya vâciptir ya da sünnet. Şayet adak niyetiyle yapılmışsa, bu udhiyeden başka olur ve kesen kişi isten zengin isterse fakir olsun kendisi yiyemez, ayrıca zengin olanlara da tasadduk edemez.

Kurban, ancak hali vakti yerinde olup, şer'an zenginlik ölçüsü olan nisap miktarı fazla bir mala sahip kişiye vâciptir. Bu durumda olmayan kişilere borç olmamakla birlikte şayet keserlerse, nafîle olur ve etinden, zengin kestiği kurbanın et durumu ne ise aynen yararlanabilir. Zira Hanefî mezhebinde fetvaya esas olan ağırlıklı görüş, fakir kişinin kestiği kurbanın, özel olarak onu adanmadığı sürece, adak kurbanı hükmünü almayacağı, zengin kimsenin kestiği kurbanla aynı hükme tabi olduğu yönündedir.

Ayrıca Zeylaî'nin "Nisap miktarı mala sahip olmayan kişinin kestiği kurban vâcip değil sünnet kurban olur" kanaati, fakirin kestiği kurbanın vâcip hale dönüşmeyeceğini gösteren başka bir kanaattir.

Son olarak bu noktada Kâsânî'nin tespitlerini aktarmamız, konunun aydınlanması açısından yararlı olacaktır. Hayvan kesimi sebebiyle akıtılan kanlar üçe ayrılır:

1. Nafîle olan udhiye kurbanları, adanması sebebiyle vâcip olan udhiye ve zenginlik sebebiyle ibtidaen vâcip olan udhiye kurbanları. Bu kategoride olanların tamamını kesen kişinin yemesi icma ile caizdir.

⁶¹ Burhânüddin el-Buhârî, *el-Muhitü'l-Burhânî*, 6/101.

2. İhsar kurbanı, hacda avlanma yasağının ihlali sebebiyle kesilmesi gereken kurban, ihsar yasaklarının ihlali sebebiyle kefarete için gereken kurban ve adak kurbanı. Bunların etlerini kesen kişi yiyemez.

3. Temettü ve kıran haccı yapanların kestikleri hedy kurbanları ise ihtilafıdır. Hanefilere göre kesen kişi bunlardan yiyebilirken Şafiilere göre ise yiyemez.⁶²

Kasânî'nin ifadelerinden de anlaşılacağı üzere o, normal zamanlarda adanan hayvanların sahibi tarafından etinin yenilemeyeceğini ifade ederken udhiye olarak nezredilene ise bundan ayrı tutmuş ve yiyebileceğini ifade etmiştir.

Bütün bu değerlendirmelerden sonra şunu söyleyebiliriz ki: “Kurbanı dinen zengin olanlar keser. Bir kişi dinen zengin değilse ve buna rağmen kurban kesmek isterse, keseceği kurban ‘adak’ yerine geçer. Adak kurbandan ise adak sahibi ve ailesi yiyemez” şeklindeki fakir kimsenin kestiği kurbanla ilgili yaklaşımlar doğru değildir. Dinen zengin olmayan bir kişinin keseceği her kurban adak olarak nitelenemez.

Fakirin yaptığı hac ibadetinde de durum böyledir. Üzerine hac farz olmadığı halde, bu ibadeti yapmaya azmeden ve gerçekleştiren kişinin haccı adak yerine geçmediği gibi kurban da adak yerine geçmez. Zira adak sadece kurbandan değil farz ve vâcip cinsinden tüm ibadetlerden adanabilir. Nasıl ki farz olmadığı halde farz veya vâcip cinsinden bir ibadet tayin edildiği takdirde adak olmuyorsa, kurban ibadeti de sırf tayin edilmesi suretiyle adak haline gelmez. Adak olması için onun nezir yani adak olduğu hususen belirtilmesi gerekir.

Kaynakça

- Alaeddin es-Semerkandî, Ebû Bekr Alâüddîn Muhammed b. Ahmed. *Tuhfetü'l-Fukahâ*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1984.
- Âlim Muhammed Efendi. *Mecmûatü Resâilü Âlim Muhammed b. Hamza fi'l-fikhi'l-Hanefî*. thk. Recep Cici, Hasan Özer, Mustafa Ateş. İstanbul: İrşad Kitabevi, 2020.
- Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin b. Ali. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Abdülkadir Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- Burhânüddîn (Burhânü's-Şerîa) Mahmûd b. Ahmed el-Buhârî. *el-Muhitü'l-Burhânî fi'l-fikhi'n-Nu'mânî*. thk. Abdülkerim Samî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004.
- Cessâs, Ahmed b. Ali Ebû Bekir. *Şerhu Muhtasarü'l-Tahâvî*. thk. İsmetullah İnyet vd. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslamiyye, 2010.
- Ebu Hilal el-Askerî. *el-Furûku'l-luğaviyye*. Kum: Müessesetü Neşri'l-İslâmî, 1412.
- Ebu'l-Leys es-Semerkandî, Nasr b. Muhammed b. Ahmed. *Fetâvâ'n-Nevâzil*. thk. Seyyid Yusuf Ahmed. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004.
- Hâkim en-Neysabûrî, Ebû Abdullah el-Hâkim Muhammed b. Abdullah. *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*. thk. Mustafa Abdülkadir Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990.
- Haskefî, Alâüddîn Muhammed b. Alî. *ed-Dürü'l-muhtâr (Reddû'l-muhtâr ile birlikte)*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1992.
- Hatîb Tebrizî, Veliyyüddin Ebû Abdullah Muhammed. *Mişkâtü'l-Mesâbih*. Hindistan/Benares: İdâretü'l-Buhûsi'l-İlmiyye, 1984.

⁶² Kâsânî, *Bedâiu's-sanâ'i*, 5/80.

- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer. *Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1992.
- İbn Kudâme, Abdullah b. Ahmed. *el-Muğnî*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1405.
- İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed. *el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik*. Beyrut: Dâru'l-Marife, ts.
- İbnü'r-Rif'a, Ebü'l-Abbâs Necmüddîn Ahmed b. Muhammed. *Kifâyetü'n-Nebîh fi şerhi't-Tenbîh*. thk. Mecdî Muhammed Surûr. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009.
- Kâdîhan, Ebü'l-Mehâsin Fahrüddîn Hasen b. Mansûr el-Fergânî. *Fetâvâ Kâdîhan*. thk. Salim Mustafa Bedevî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009.
- Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed. *Bedâiu's-sanâ'i fi tertîbi's-şerâ'i*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986.
- Kudûrî, Ebü'l-Hüseyn. *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*. thk. Abdullah Nezir Ahmed. Kuveyt: Esfâr, 2022.
- Kuhistânî, Şemsüddîn Muhammed b. Hüsâmiddîn el-Horasânî. *Câmiu'r-Rumûz şerhu'n-Nukâye*. neşr. Kebîrüddîn Ahmed. Kalkûta: Matbaa Mazhar Acaib, 1289.
- Kureşî, Ebü Muhammed Muhyiddîn Abdülkâdir b. Muhammed. *el-Cevâhirü'l-mudîyye fi tabakâti'l-Haneşîyye*. Karaçi: Mir Muhammed Kütübhanesi, ts.
- Mâlik, Ebü Abdillâh. *Muvatta'* (Muhammed b. Hasan rivayeti). thk. Takiyyüddin en-Nedvi. Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1991.
- Mergînânî, Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr. *el-Hidâye*. thk. Talâl Yusuf. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Meydânî, Abdülganî b. Tâlib b. Hammâde. *el-Lübâb fi şerhi'l-Kitâb*. thk. Muhammed Emin Nevâvî. Beyrut: Dâru'l-Kitâbu'l-Arabî, ts.
- Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf. *Feyzü'l-Kadîr*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl. *el-Mebsût*. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1993.
- Şeybânî, Muhammed b. Hasan. *el-Asl*. thk. Mehmet Boynukalın. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2012.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed. *el-Mu'cemü'l-Evsat*. thk. Tarık b. Ivazullah. Kahire: Dâru'l-Harameyn, 1415.
- Tahânevî, Zafer Ahmed Osman. *İlâu's-sünen*. Karaçi: İdâretü'l-Kur'an ve'l-Ulûlu'l-İslamiyye, 1415.
- Zeylaî, Ebü Muhammed Fahrüddîn Osmân b. Alî. *Tebyînü'l-hakâik şerhu Kenzi'd-dekâik*. Kahire: Bulak Matbaası, 1313.

FIKİH MECLİSLERİNİN KURBANLA İLGİLİ GÜNCEL MESELELERE DAİR FİKHİ TARTIŞMALARI

Mustafa Bülent DADAŞ*

Giriş

Bu bildiride Fıkıh Meclislerinin kurban ibadeti ile ilgili gündemlerine alarak tartıştıkları güncel fikhî problemlere dair almış oldukları kararlar ve fetvalar ele alınacaktır. Bu bağlamda öncelikle Fıkıh Meclisleri ve işlevleri ile ilgili kısa bir bilgi verilecek, ardından kurbanla dair aldıkları kararlar tasnif edilerek tahlil edilecektir. Kurbanlık hayvanın yaşı, kesimden önce elektroşok vb. bayılma yöntemleri kullanılarak hayvanın etkisiz hale getirilmesi ve kurbanlık hayvanın mükellefin bulunduğu yerin dışında kestirilmesi başlıkları, bu bildiride yer alacak meseleler olacaktır. Fıkıh meclislerinin görüşleri verilmeden önce konuya hazırlık mahiyetinde bir giriş yapılacak, görüşler zikredildikten sonra klasik kaynaklardan istifade edilerek tahliller yapılacaktır. İhtiyaç görülen yerlerde tavsiyelere yer verilecektir.

I. Fıkıh Meclisleri ve İşlevleri

Fıkıh Meclisleri geçen yüzyılım ikinci yarısından itibaren özellikle de güncel fikhî meselelerin çözümüne dair bilgi üretmek için tesis edilen ilmi kurumlardır. İstişare mekanizmasını günümüzün imkânlarını kullanarak daha işler hale getirmek gayesi, bu kurumların ortaya çıkışının önemli sâiklerindendir. Hz. Ebûbekir (r.a.) ve diğer râşid halifelerin fetva verirken istişare etmeye özen gösterdikleri malumdur. Onların bu tutumu, sonradan terimleştiği haliyle heyet/cemaat ichtihadının (الاجتهاد الجماعي) ya da kolektif içtihadın ilk örneklerini oluşturmuştur. Tarihi süreç içinde *el-Fetâva 'l-Hindiyye* ve *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye* gibi eserleri hey'et marifetiyle yapılan fikhî çalışmalara örnek vermek mümkündür.

Bilindiği üzere geçen asrın ikinci yarısından itibaren hayatın her alanında görülen değişim ve gelişmelerle birlikte fıkha taalluk eden meseleler daha karışık hale gelmiş, farklı alanlarla daha yoğun bir ilişki içine girmiştir. Tabi yeni şartlar fakihin işini zorlaştırmış, farklı alanları ilgilendiren bir meselenin tasavvurunu kâmil bir şekilde yapıp, ardından şer'î şerifin ona dair

* Doç. Dr. Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, mbdadas_63@hotmail.com orcid.org/0000-0002-9892-4206

hükümünü belirlemek tek bir âlimin üstesinden gelemeyeceği bir hal almıştır. İşte fıkıh meclisleri bu ihtiyacı karşılamak üzere ortaya çıkmıştır.

Fıkıh Meclislerini uluslararası ve ulusal olarak ikiye ayırabiliriz. İlki, İslam dünyasının farklı coğrafyalarından fakihlerin üyesi olduğu kurumlardır. Ulusal fıkıh meclislerinin üyeleri ise sadece kurumun bulunduğu ülkenin fakihleridir. Kurumların ilgilendiği meselelere göre de ayrı bir sınıflama yapılabilir. Beytü’z-zekât el-Küveyfî, Hey’etü’l-muhâsebe ve’l-murâcaa (AAOIFI), el-Munazzamatü’t-tubbiyye li’l-ulûmi’l-İslâmiyye özel bir alanda fikhî faaliyet icra eden uluslararası kurumlardır. İslam İşbirliği Teşkilatı’na bağlı Fıkıh Meclisi, Avrupa Fetva Meclisi, Hindistan Fıkıh Meclisi ise umumen fıkha dair bütün konuları, nadir de olsa akaide dair bazı meseleleri gündemine alan uluslararası fıkıh kurumlarıdır. Sudan ve Irak Fıkıh meclisleriyle Din İşleri Yüksek Kurulu gibi müesseseleri ulusal fıkıh meclislerine örnek verebiliriz. Aşağıda bir kararına değineceğimiz merkezi Mekke-i Mükerrreme’de bulunan Râbita’ya bağlı fıkıh meclisi, geçmişte önemli faaliyetler icra etse de 2010 yılından itibaren işlevsiz bir görünüm arz etmektedir.

Karar alma veya fetva verme süreçleri bakımından Fıkıh meclisleri ile ilgili bilinmesi ve dikkat edilmesi gereken önemli bir hususu burada hatırlatmakta yarar görüyoruz. Meclisler genel itibarıyla oy çokluğuyla karar almaktadır. Ancak kararlar yayımlanırken bu hususa genel itibarıyla dikkat çekilmemekte, kimi zaman ittifakla alınmış gibi takdim edilirken kimi zaman da kararın çoğunluğun görüşü ile alındığı ifade edilse de kimin hangi görüşte olduğuna dair bir izaha yer verilmemektedir. Bu durum, alınan kararı nakleden veya herhangi bir meselede meclisin kararını kendisine dayanak yapan araştırmacılar için yanıltıcı olabilmektedir. Bu nedenle kararın alındığı toplantı tutanaklarına bakılarak üyelerden alınan karara muhalifler tespit edilmelidir. Bundan daha iyisi, bizatihi meclislerin karara muhalif olanların veya tevakkuf edenlerin kimler olduğunu karar metninde beyan etmesidir. Râbita’ya bağlı fıkıh meclisinin uygulaması bu şekildedir. Her kararın sonuna üyelerin imzalarının bulunduğu bir sayfa ilave edilmektedir.¹

II. Kurbanla İlgili Tartışılan Güncel Meseleler

İbadet alanında taabbud esastır. Bu nedenle teşri’ tarihi boyunca ibadet alanında yapılmış icthadlar daha çok nasların yorumlanması ve sübutunun tespiti bağlamındadır. Kurban da ibadet kategorisine dâhil olduğu için mezkûr tespit kurban için de geçerlidir. Örneğin hangi tür hayvanların kurban edileceği meselesi icthada kapalıdır, dolayısıyla bu noktada ihtilaf bulunmaz. Fakihlerin ihtilafları, kurban edilebilecek bir hayvanın konu hakkındaki nasların yorumlanmasından kaynaklı sahip olması gereken özellikleri noktasındadır. Bu tür yorumlar mezhep imamları ve onların yaşadığı dönemdeki diğer müctehidlerin marifetiyle yapıldığı ve tamamlandığı için bu alanları yeniden mutlak icthada açmanın manası ve faydası yoktur. İctihadlardan birini diğerine tercih etmek veya hükmü yeni bir vakiya tatbik ve tenzil etmek mümkündür ve icthadın bu türleri için bir zaman sınırlaması yoktur. Yine bir ibadetin yerine

¹ Fıkıh Meclisleri ve çalışma yöntemleri hakkında geniş bilgi için bk. Mustafa Bülent Dadaş, “Bir Fetva Belirleme Yöntemi Olarak Heyet İctihadi ve İslam Dünyasında Bu Amaçla Kurulan Fıkıh Meclisleri”, *Bilimname: Düşünce Platformu* 28/1, 2015), 329-339, 311-342; Ali Muhyiddin el-Karâdâğî, *el-İctihâd ve’l-fetvâ*, çev. Mustafa Bülent Dadaş (İstanbul: Nida Yayıncılık, 2019), 74-78.

getirilmesi noktasında vesile sayılan bir hususta, zamanla farklı vesileler ortaya çıkmışsa bu husus ictihada konu olabilir. Kameri aybaşlarını tespit ederken ya da namaz vakitlerini belirlerken astronominin kesin verilerinden istifade edilmesi buna örnektir. Tabi ki bir hususun vesile mi yoksa maksat mı olduğu ictihada açık olup buradaki farklı yaklaşımların sonuca yansıtacağında şüphe yoktur. Kurbanla alakalı aşağıda yer vereceğimiz konular bu çerçevede ele alınacaktır.

1. Kurbanlık Hayvanın Yaşı ile İlgili Tartışmalar

Taabbud ve ta'lil kapsamında değerlendirilebilecek bu mesele daha çok Batıdaki Müslümanları meşgul etmektedir. Bilindiği üzere kurbanlık hayvanların yaşları ile ilgili sınırlama bizatihi Hz. Peygamber (s.a.s.) tarafından yapılmıştır² ve bazı istisnaları olsa da fakihler bu sınırlamanın taabbudî olduğu, dolayısıyla ictihada açık olmadığı kanaatine sahip olmuşlardır.³ Bu hususta icmâ ya da ittifak bulunduğunu iddia eden fakihler de bulunmaktadır.⁴ Buna göre teferruatta bazı farklı görüşler olsa da koyun ve keçi bir yaşını, sığır iki yaşını deve de beş yaşını doldurmuşsa kurban edilemez.⁵ Hayvanın bu yaşa ulaşmadan önce daha fazla gelişmiş olması bu durumu değiştirmez. Özetle “nassın bulunduğu yerde ictihada mesağ yoktur” kaidesinin bir gereği olarak bu mesele ictihada mahal değildir. Aksini savunan kimsenin öncelikle yaş sınırlamasının taabbudî olmadığını ispatlaması gerekir ki icthadı meşru olsun. Bu esaslara binaen Din İşleri Yüksek Kurulu bu konuda vermiş olduğu bir fetvada şöyle demiştir:

Kurbanlık hayvanların yaş sınırı, Hz. Peygamberin sünneti ile tespit ve tayin edilmiştir. (Ebu Davud, Dahaya, 5; Nesai, Dahaya, 13; İbn Mace, Edahi, 7). Buna göre kameri yıl esasına uygun olarak, deve 5; sığır ve mandada 2; koyun ve keçide ise 1 yaşını doldurma şartı aranır. Bunun yanında, 6 ayını tamamlayan koyun, bir yaşını doldurmuş gibi gösterişli olması halinde kurban edilebilir. Koyunlardaki bu istisna bizzat Hz. Peygamber (s.a.s.) tarafından şöyle buyurularak yapılmıştır: “Yıllanmış (kurbanlık yaşını tamamlamış) hayvanlardan kurban kesin. Eğer bulmakta zorluk çekerseniz bir ceze'a (Altı ayını doldurmuş gösterişli kuzu) kesin.” (Müslim, Edahi, 13). Bu istisnanın hadiste ifade edildiği şekilde sadece koyunlara mahsus olduğu konusunda İslam âlimlerinin büyük çoğunluğu görüş birliği içindedirler. Evzai gibi bazı

² Bu konudaki rivayetler için bk. Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc, *el-Câmi' u's-şâhih*, nşr. Muhammed Fuâd Abdül-bâki (Kahire: y.y., 1374-75/1955-56), “Edâhi”, 13; Ebü Dâvûd Süleymân b. Eşas, *es-Sünen*, thk. Şuayb Arnaüt (Beyrut: Dâru'r-risâleti'l-âlemiyye, 2009), “Edâhi” 5.

³ Kâsânî, Alâuddîn Ebübekr b. Mesûd, *Bedâi' u's-sanâi' fi tertibi's-şerâi'*, 2. Basım. (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 1986), 2/70.

⁴ İbn Hazm, Alî b. Ahmed, *Merâtibü'l-icmâ*, (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, ty.), 153; İbn Rüşd, Ebü'l-Velid Muhammed b. Ahmed, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*, (Kahire Dâru'l-hadis, 2004) 2/196. Görüşler hakkında kıymetli bir değerlendirme için bk. Yahya Solmaz, *Kurbanla İlgili Güncel Meseleler* (Ankara: DİYK. Uzmanlık Tezi, 2016), 50-56.

⁵ Görüş farklılıkları rivayetlerde geçen “seniyy (السنية)” ve “el-ceza (الجزع)” kelimelerinin tefsirinden kaynaklanmaktadır. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) koyun cinsinden kurban edilebileceğine hükmettiği “el-ceza” Hanefî ve Hanbelîlere göre altı ayını doldurmuş koyundur. Koyun ve keçiden “seniyy” bir yaşını, sığırdan iki yaşını, deveden ise beş yaşını tamamlamış hayvandır. Mâlikîlere göre “el-ceza” râcîh görüşte bir kameri yılını doldurmuş koyundur. “Seniyy” ise keçiden bir yaşını doldurmuş ikiye girmiş, sığırdan üç yaşını doldurup dört yaşına girmiş, deve beş yaşını doldurmuş altı yaşına girmiş hayvandır. Şâfiîlere göre “el-ceza” râcîh görüşte bir kameri yılını doldurmuş, mercûh görüşe göre altı ayını doldurmuş koyundur. “Seniyy” râcî görüşe göre keçiden iki yaşını doldurmuş üç yaşına girmiş, mercûh görüşe göre bir yaşını doldurmuş hayvandır. Devede beş yaşını, sığırdan ise iki yaşını doldurmuş hayvan seniyy sayılır.

Bk. Kâsânî, *Bedâi' u's-sanâi'*, 2/70; İbn Kudâme, Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed, el-Muğnî, thk. Abdullah Muhsin et-Türkî, 3. Baskı (Riyad: Âlemü'l-kutub, 1997) 13/368-369; Nevevî, Ebü Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref, *Ravzatü'l-tâlibîn*, thk. Âdil Ahmed – Alî Muhammed, (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, ty.), 2/462; Karâfî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. İdris, *ez-Zehîra*, thk. Muhammed Haccî vdğr. 1. Basım, (Dâru'l-garbi'l-İslâmî, 1994), 4/145-146.

âlimler ise bu hükmün keçî, sığır ve deve cinsi için de söz konusu olduğunu belirtmiştir (Nevevi, Şerhu Müslim, XIII, 117-118). Günümüzde Evzai'nin görüşüne uygun olarak bu hükmün başka hayvanlar için de geçerli olabileceğini savunanlar olsa da bu görüşün kuvvetli bir delili yoktur. Çünkü kurban kesmek bir ibadettir. İbadetlerde ise akıl/ictihad değil, nakil/nass esastır. Hakkında açık delil bulunan meselelerde akıl yürütmek söz konusu değildir (Kasani, Bedaî', V, 69; İbn Abidin, Reddü'l-muhtar, IX, 465-466). Nitekim bir yaşına varmamış ama yetişkin olan oğlağını kurban etmek isteyen bir kimseye Hz. Peygamber, "Bu sadece sana mahsustur. Senden sonra başkası için yeterli olmaz." (Buhari, Edahi, 8) buyurmuştur. Bu itibarla, gelişmiş olmakla birlikte şart koşulan yaş doldurmayan hayvanların, koyun örneğine kıyas edilerek kurban edilebileceği şeklindeki bir yaklaşım isabetli görülmemektedir.⁶

Aslında bu meselenin Avrupa'daki Müslümanlar tarafından yeniden ictihada açılması geçmişte ve İslam dünyasının diğer bölgelerinde hissedilmeyen bir ihtiyaca mebnidir. Şöyle ki: Bilirkişilerin verdikleri malumata göre hayvanlar, besicilikte uygulanmaya başlanan teknolojinin sunduğu yeni yöntemlerle, klasik besiciliğe nispeten daha kısa bir süre içinde gelişmektedir. Hatta naslarda belirlenen yaşa girmesi beklendiğinde et sertleşmekte ve yemeye elverişli olmaktan çıkmaktadır. Buna ilaveten yaş şartında ısrar edilmesi halinde arz kıtlığı ve muhtemelen bu talebin suiistimal edilmesi sebebiyle fiyatlarda fahiş bir artış görülmektedir. Bu sorunlara binaen yaş şartının taabbudî olduğu kanaatinde olan fakihler, Avrupa'da bu şartları haiz hayvan bulamadıkları için Müslümanlara kurbanlarını başka bölgelerde kesmelerini öğütlemektedir.

Sözü edilen ihtiyaçlara bağlı olarak Avrupa Fetva Meclisi 2001 yılında Dublin'de düzenlemiş olduğu 7. Dönem toplantısında bu meseleyi Avrupalı Müslümanların bu alanda vakıada yaşadıkları problemleri dikkate alarak tartışmış ve meclise taşınan "Kurbanlık hayvanlarla ilgili getirilen yaş sınırına hangi ölçülerde riayet etmek gerekir?" şeklindeki soruya şöyle cevap vermiştir.

Kurbanlık hayvanlarda konulan yaş sınırı, o hayvanın gelişmiş olduğuna, kendisinden istenilen düzeyde istifade edilebilecek bir yaşa ulaştığına delâlet etmesi ve dolayısıyla kurban olarak geçerli olması bakımından önemlidir. Bu nedenle yaşla ilgili getirilen sınırlandırmalara, hayvanın bu yaşa gelmeden önce istenilen şekilde gelişmemesi durumunda, yani normal hallerde riayet etmek icap eder. Tabi yollarla veya özel besleme araçlarıyla Avrupa'da özellikle de koyunlar süratli bir şekilde gelişmektedir. Aynı durum danalar da görülmektedir. Buna binaen hayvan, kurban olarak kesilebilmesi için konulan yaş sınırına gelmeden önce gelişimini tamamlamışsa, maksat tahakkuk ettiği için kurban olarak kesilebilir. Nitekim bazı meşhur Mâlikî fakihleri de bu yönde fetva vermiştir.⁷

Bu fetva bağlamında şu değerlendirmeleri yapabiliriz. Öncelikle: Avrupa Fetva Meclisi bu hükmü fetva formatında neşretmiştir. Bu nedenle konu hakkında üyelerinin hazırlamış olduğu bildiriler yoktur. Fetvada yer verilen hükümlerin dayandığı mukaddimleri havi bir gerekçe

⁶ Din İşleri Yüksek Kurulu, *Fetvalar*, 9. Basım. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 356.

⁷ Bu fetva bağlamında ilk üç günde kurbanlık hayvanın bulunmaması halinde dördüncü günde de kesimin yapılabileceği ifade edilmiştir. Bk. Abdullah el-Cüdey', *el-Karârâtü's-sâdira ani'l-Meclisü'l-Avrubbî li'l-iftâ ve'l-buhûs* (1997-2018), s. 244-245.

de neşredilmemiştir.⁸ Fetvanın dayandığı temel gerekçe kurbanlık hayvanın yaşı hakkında getirilen sınırlamanın taabbudî olmadığı, illeti anlaşılabilir (ma'kûlü'l-ma'nâ) bir hüküm olduğu esasına dayanmaktadır. Dolayısıyla illet varsa hüküm de vardır, illet yoksa hüküm de yoktur. Yaş sınırlamasının illeti, hayvanın istenilen düzeyde bir iriliğe ulaşmasıdır. Normal şartlarda hayvan ancak hadiste beyan edilen yaşa ulaştığında geliştiği için yaş sınırlaması buna bir alamet olması için zikredilmiştir. Dolayısıyla hayvan bu yaşa gelmeden önce arzu edilen hacme ve iriliğe ulaşmışsa kurban olarak kesilebilir. Mesela dana iki yaşını tamamlamadığı halde iki yaşını tamamlamış bir dana hacmine ulaşmışsa kurban olur.

Meclisin etkili üyelerinden Hâlid Hanefî bir internet sitesinde bu konuda yayımlamış olduğu kısa makalesinde bu hükmün gerekçesi sayılabilecek noktalara özetle şöyle değinmiştir:

Kurbanlık hayvandaki yaş sınırlaması illeti anlaşılabilir bir hüküm olup illet, hayvanın daha çok ve kaliteli ete sahip olmasıdır. Buna binaen bir hayvan naslarda belirtilen yaşa ulaşmamış olmasına rağmen kendisinde bu iki vasıf mevcutsa kurban olarak kesilebilir. Bu hükmün bu şekilde ta'lîl edilmesi, kadının mahremsiz yolculuk yapmasının güvenlik illetiyle, aynı mallardan ödenmesi salık verilen fitır sadakasının fakirin ihtiyacının karşılanması illetiyle, kameri aybaşlarının belirlenmesinde hilalin gözle görülmesinin, yeni ayın girdiğinin bilinmesi illetiyle ta'lîl edilmesine benzemektedir. Dolayısıyla istenilen et kalitesine ve hacme ulaştığı tespit edilen bir hayvanın hadiste belirtilen yaşa ulaşmamış olduğu halde kurban olabileceğine hükmetmek, hadise muhalefet etmek anlamına gelmez. Fakihlerin, hadiste beyan edilen kurbanlık hayvanlarda bulunmaması gereken dört kusura, beyan edilmeyen kusurları kıyas etmesi ve kıyas ettikleri kusurların hayvanın kıymetini azalttığı veya etinin kalitesini düşürdüğü gibi tezlerle izah etmeleri, aslında kurbandaki yaş meselesinin de akılla kavranabilir muallal bir hüküm olduğunu gösterir.

Hâlid Hanefî kanaatini bu şekilde izah ettikten sonra kurbandaki yaş sınırının taabbudî kabul edilmesinin Avrupalı Müslümanları kurbanlarını vekâlet yoluyla başka bir yerde kesmek zorunda bıraktığını ifade ederek, bunun da Avrupa'da İslam'ın bu şiarının unutulmasına yol açacağını belirtir.⁹ Mısır Müftülerinden Ali Cuma ve Şevkî Allâm, Avrupa Fetva Meclisi'nin de fetvasında zikretmiş olduğu illeti esas alarak, bölge ayrımı yapmaksızın gelişmiş ve cüseli hayvanın yaş sınırına ulaşmamışsa da kurban edileceğine dair fetva vermişlerdir.¹⁰ Bu iki müftünün vermiş oldukları fetvanın Mısır Fetva Kurulu'nun sitesinde neşredilmiş olması, bu görüşün kurumun resmi görüşü olduğunu gösterir.

Kanaatimizce dayandığı delillerin zayıflığı bakımından tenkide açık olan bu görüşü, ihtiyaca binaen mercûh bir görüşün râcih olana tercih edilmesi bağlamında değerlendirmek mümkündür. Nitekim hem kadim hem de muasır fakihlerin, delilinin güçlü olmadığını kabul ettikleri halde pek çok meselede bu gerekçeyle fetva verdikleri bilinmektedir. Esas itibarıyla fikh kitaplarının kurban bahislerinde yer verilen bazı hükümlerden hareketle bu görüşün teyit

⁸ Meclisin neşrettiği fetvalar, genel itibarıyla bazı üyelerin kendilerine sorulan soruları meclisin gündemine arz etmesi ve soruyu arz eden ya da başka bir üyenin önceden kaleme almış olduğu metnin o gün mevcut bulunan üyelere takdim edilmesi şeklinde hazırlanmaktadır. Fetvanın görüşülmesi zamanında genel itibarıyla üyelerin tamamı mevcut olmadığından fetvaların meclisin tüm üyelerine nispet ederken dikkatli olmak icap eder.

⁹ Bk. [aljazeera.net](https://bit.ly/3EHe5ey), "https://bit.ly/3EHe5ey" (Erişim 24.04.2022)

¹⁰ Bk. Dâru'l-iftâ el-Mısıriyye, "https://bit.ly/3OBIbe" (Erişim 24.04.2022)

edilmesi mümkündür. Hâlid Hanefî'nin de belirttiği üzere fakihlerin, hadiste hayvanın kurban olarak kesilmesine mani olacağı belirtilen kusurları hayvanın kıymetini azaltması ve et kalitesini düşürmesi illetiyle açıklayarak aynı illetin söz konusu olduğu farklı kusurları da hadiste zikredilenlere kıyas ya da ilhak etmeleri gerek yaş gerekse kusur bakımından naslarda zikredilen hükümlerin muallel olduğuna işaret eder.

Burada Ebû Hanîfe ve öğrencilerinin hayvanın kurban olarak kesilmesine mani olan kusurun miktarı, bundan da hareketle kurban fihhına dair yaklaşımlarına yer vermek uygun olacaktır. Şöyle ki: Hanefî fakihleri Ebu Hanîfe'nin avret yerinin açılmasının namaza mani olacak miktarıyla hayvanın kurban edilmesine mani kusurun miktarı hususunda aynı esası dikkate aldığını ifade ederler. Yani, açılması halinde namazı bozan miktar ne kadarsa, bulunması halinde hayvanın kurban edilmesine engel kusur miktarı da o kadardır. Ancak kurbandaki kusur hakkında Ebû Hanîfe'den nakledilen farklı rivayetler, namaz ve kurban meseleleri arasında bir tutarsızlık olduğu izlenimini verdiği için bazı fakihler tarafından sorgulanmıştır. Şeyh Bedreddin (öl. 820/1417) Ebû Hanîfe'den kurban edilmeye mani kusurlar hakkında: dörtte bir, üçte bir, üçten birden fazla ve yarıdan fazla şeklinde dört görüşün nakledildiğini ifade ettikten sonra, namaza mani avret miktarı meselesi ile kurbandaki kusur miktarının aynı olması gerektiğini, namazda çok kabul edilen avret miktarı dörtte bir olarak takdir edilmişse, kurbandaki kusurun da dörtte bir olarak takdir edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bedreddin, aynı sorgulamayı avret ve kusur meselelerinde İmâmeyn'den nakledilen görüşler arasında da yapar.¹¹ Bedreddin yaptığı sorgulamada zahiren haklı görünmektedir ancak Hanefî imamlarının iki mesele arasındaki hüküm ayırımına gitmelerini gerektirecek bir farkın olduğunu gözden kaçırmaktadır. Buna işaret eden Fâzıl Emîr (öl. 11/17. yüzyıl) şöyle der:

Fıkıh araştırmacıları bilir ki “Meşakkat kolaylığı celbeder”, “Bir işte darlık olunca kolaylıkla genişler”, “İhtiyatla amel etmek yerinde vâciptir” kaideleri fıkhıta dikkate alınan kaidelerdendir. Bu kaidelerde ittifak ediyorsak şunları söyleyebiliriz: Ebû Hanîfe ve Muhammed, ihtiyatı esas alarak avret meselesinde dörtte bir miktarının açılmasını namaza mani görmüşlerdir. Zira namazla ilgili ahkâm ihtiyatı gerektirmektedir. Kurban meselesinde ise, kulağının dörtte biri olmayan hayvanın kurban edilemeyeceğini söylemek mükelleflere sıkıntı getireceğinden Ebû Hanîfe, kolaylık ilkesini gözetip her birinde delilini zikrederek dört farklı hükme varmıştır. Aynı incelikten hareketle Muhammed de kulağının yarısından azı veya yarısı olmayan hayvanın kurban edilebileceğini söylemiştir. İşte kurban ile namaz arasındaki hüküm ayrılığına sebep olan fark bundan ibarettir.¹²

Fâzıl Emîr'in, Ebû Hanîfe ve İmâmeyn'in kurban konusundaki yaklaşımlarını ortaya koyduğu bu cevabı, kurbanlık hayvanın yaşı meselesinde de önümüzü açmaktadır. Buna ilaveten kurban fihhının pek çok meselesinde, kolaylığı sağladığı ve ihtiyacı giderdiği gerekçesiyle kıyasın terk edilerek istihsanla amel edilmesi de kurbanda esas olanın kolaylığı temin etmek olduğu fikrini güçlenmektedir. Kurban fihhında kıyasın terk edilerek istihsanla amel edildiği ve dolayısıyla kesilen hayvanın kurban olarak geçerlilik kazandığı örneklerden bazıları şöyledir:

¹¹ Şeyh Bedreddin, Mahmûd b. İsrâil, *et-Teshîl*, thk. Mustafa Bülent Dadaş, 1. Baskı (Ankara: TDV. Yayınları, 2018) 1/315.

¹² Mustafa Bülent Dadaş, *Şeyh Bedreddin Bir Osmanlı Fakihî*, (Ankara: TDV. Yayınları, 2018), 103-105.

- Bir kimsenin, satın aldığı büyükbaş bir hayvana sonradan başkalarını ortak etmesi
- Kendisinin hayvanı sanarak bir başkasının kurbanlık hayvanını kesmesi
- Yedi kişinin yedi koyuna ortak olması
- Bir kimsenin vekâleti olmaksızın bir başkasının kurbanlık hayvanını kesmesi
- Büyükbaş bir hayvana ortak olan yedi kişiden birisinin kesim öncesi vefat etmesi halinde varislerinin hayvanın kesilmesine rıza göstermeleri
- Birden fazla bayram namazı kılınan bir yerde kurbanın namazlar tamamlanmadan önce kesilmesi
- Mekke’de -mukim olsa da- hac menâsiki yapan kimseye udhiyyenin vâcib olmaması
- Hayvanı kesmek için hamle yapıldığı esnadan kasabın elinden bıçağın düşerek kurbanlığı yaralaması¹³

Anılan örneklere bakıldığında Hanefî Mezhebinin kurban fihhına istihsan fihki demek mümkündür. Buna binaen Avrupa şartları dikkate alındığında yaşını doldurmamış ancak cüseli hayvanın kurban edilmesini caiz saymak, kurban meselesinde kolaylığı esas alan Hanefî imamlarının yaklaşımına uymaktadır. Ancak aynı ihtiyaç İslam coğrafyasında hissedilmediği için bu bölgelerde yaşla alakalı fikhî hükümlere riayet etmek gerekir.

2. Hayvan Kesiminde Başvurulan Yeni Yöntemlerle İlgili Tartışmalar

Özelde kurban genelde hayvan kesimi ile alakalı uzun yıllardır tartışılan meselelerden birisi de hayvan refahını sağlama maksadıyla kesim öncesinde başvuru yeni yöntemlerin meşru olup olmadığıdır. Bu konuda gerek dinimizde gerekse diğer dinlerde farklı alan uzmanları tarafından pek çok çalışmanın yapıldığını peşinen belirtmek gerekir.¹⁴ Bu çalışmaların temel sâiki, dinimizde hayvan kesiminin taabbudî bir niteliğe sahip olduğu inancıdır. Hz. Peygamber’in (s.a.s.) “*Kelime-i şehâdet getirinceye kadar insanlarla savaşmakla emrolundum. Kelime-i şehâdet getirirler; namazımızı kırlarlar; kiblemize yönelirler ve kestiğimiz gibi keserlerse kanları ve malları dokunulmaz hale gelir*”¹⁵ buyurulmaktadır. Kesim işlemi namaz kılmak ve kibleye dönmek ile beraber zikrettiği hadis ile bu manaya delâlet eden diğer hadisler, hayvan kesim usulünün insanların tasarruflarına bırakılan ve kendilerine istedikleri gibi uygulama imkânı verilen bir fiil olmadığını, kesim usulünün taabbudî bir niteliğe sahip olduğunu gösterir.¹⁶

¹³ Örnekler hakkında bk. Kâsânî, *Bedâi’u’s-sanâi’*, 5/71-73; Mevslî, Abdullah b. Mahmûd, *el-İhtiyâr li ta’lîli’l-muhtâr*, thk. Muhammed Adnân Dervîş, 1. Baskı, (Beirut: Dâru’l-Erkâm ibnû’l-Erkâm, 1999), 5/465-472; Abdülğani el-Mekkî, Hüseyin b. Muhammed, *İrşâdû’s-sârî ilâ menâsiki Molla Alî el-Kârî*, thk. Muhammed Talhâ Meyyâz, 1. Baskı (Mekke: el-Mektebetü’l-İmdâdiyye, 2009) 559-590.

Kurban fihhındaki güncel bir istihsan örneğine Din İşleri Yüksek Kurulu’nun misafir olduğu yerde kurbanını kestikten sonra bayramın üçüncü günü bitmeden önce kendi memleketine dönen kimsenin yeniden kurban kesmesinin gerekli olmadığı fetvasını verebiliriz (Din İşleri Yüksek Kurulu, *Fetvalar*, 339-340). Hanefî usulüne göre namaz ve kurban gibi muayyen bir vakitte eda edilmesi emredilen ancak tayin ve takdir edilen zamanın hem emredilen hem de o cinsten başka ibadetleri yapmaya müsait olduğu müvessa vâciblerde vücut, vaktin sonunda takarrür eder. Bu kaideye göre kıyas kurban bayramı günleri içinde mukim olan kimseye kurban kesmenin vacib olmasını gerektirirken (bk. Kâsânî, *Bedâi’u’s-sanâi’*, 5/65) (Kurul açıkça belirtmese de ihtiyaç veya haracı def etme gerekçesiyle istihsana göre fetva vermiş olmalıdır).

¹⁴ Din İşleri Yüksek Başkanlığı tarafından 26-28 Kasım 2011 tarihinde Afyon’da düzenlenen Günümüzde Helal Gıda konulu IV. Güncel Din İstişare Toplantısında konu hakkında sunulan tebliğler ve farklı dergilerde yayımlanmış makaleler meselenin bütün boyutlarıyla tartışıldığını gösterir.

¹⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi’u’s-şâhih*, nşr. Muhammed Zühayr b. Nasr (b.y.: Dâru Tavki’n-Necât, 1422/2001), “Sala” 28.

¹⁶ Hayvan kesim usulünün taabbudiliğiyle ilgili kıymetli bir değerlendirme için bk. Osmânî, Muhammed Takî, *Buhûs fi kadâyâ fikhîyye muâsıra* (Dimaşk: Dâru’l-kalem, 2013), 1/369-371.

Mesela kasten besmele çekilmeden boğazlanan bir hayvanın eti; damarları, yemek ve nefes borusu kesilip, kanı tamamen boşaltılmış olsa da helal olmaz. Aradaki tek fark besmeledir; besmele varsa hayvanın eti helal aksi halde haramdır. Yine besmele çekse ve usulüne göre bir kesim yapsa da Mecusi ve ateist bir kimsenin kestiği hayvan meyte, yani leş sayılır ve kendisinden istifade edilemez. Dolayısıyla gerek nazari gerekse pratik bu alanda yapılan çalışmalar, inanan inanmayan herkesin saygı duymasını gerektiren güçlü bir gerekçeye dayanmaktadır. Hayvan kesiminin boyundaki damarların kesilmesi suretiyle icrasının (tezkiye) taabbudî olmadığını, buna binaen hayvana en az acı verecek şekilde başka yöntemlere de başvurulabileceğini iddia eden Muhammed Abduh ve öğrencisi Muhammed Reşid Rıza'nın bu görüşü, ciddi eleştirilere maruz kalmış şaz bir görüştür.¹⁷

Esasen İslam dünyasında hayvan kesiminde geleneksel yöntemi kullanmaya yönelik kanuni bir yasak ya da toplumsal baskı bulunmadığı için tartışma daha çok kurban ve hayvan kesiminde uygulanan geleneksel yöntemin siyasete malzeme edildiği Batıdaki Müslümanların ihtiyaçları dikkate alınarak yapılmaktadır Batıdaki Müslümanların yüzleştikleri en ciddi sınımalardan birisi helal gıdayla olan imtihanlarıdır. Buna binaen helal gıdaya dair meseleler, ilmi toplantıların ve istiftâların en temel konusudur. Meselenin ekonomik kazanç tarafını da unutmamak gerekir. Özellikle de Batıda Müslümanların helal gıdayla ilgili hassasiyetlerinin farklı kesimlerce ekonomik saiklerle suiistimal edildiği malumdur.

Modern kesim yöntemleri olarak adlandırılan ve vakiada öyle olup olmadığı ciddi bir şekilde sorgulansa da¹⁸ hayvanın kesim esnasında daha az acı çekmesi fikrine dayanan uygulamalardan bazıları şunlardır: Elektrik verilerek hayvanın sersemletilmesi, tabanca gibi bir aletle hayvanın alnına vurularak aletten çıkan mil ile hayvanın beyninin delinmesi ya da gaz karışımlarıyla hayvanın bayıltılmasıdır. Hayvan, sayılan yöntemlerle bayıltılmakta ve sonra da kesilmektedir.¹⁹ Bu işlemlerdeki en ciddi tereddüt ve şüphe, hayvanın aldığı darbe ile geri dönemeyecek şekilde ölüm aşamasına gelmesi ve bayıltma sürecinde hayvanın ölmesi, dolayısıyla kesimin hayvan öldükten sonra gerçekleştirilmesi ihtimalidir. Bu ihtimal tabiatıyla ve haklı olarak bazı Müslümanların klasik usulde direktmesine sebep olmaktadır. Bazı Müslüman ülkelerce yurt dışından ithal edilen etlerin bu yöntemlerle kesilen hayvan kaynaklı olması da o ülkelerdeki Müslümanları tedirgin etmektedir.

Meselenin bu bağlamlarda Müslüman kamuoyunda yüksek bir sesle tartışılması, uluslararası olanlar başta olmak üzere, fıkıh meclislerinin de konuyu kendilerine gündem yapmasına vesile olmuştur. Fıkıh meclislerinin bu konuda almış oldukları kararlara ve yayımladıkları fetvalara bakıldığında genel itibarıyla aynı sonuçlarla karşılaşılır. Bu nedenle her bir meclisin

¹⁷ Bk. Muhammed Reşid Rıza, *Tefsîrî'l-Menâr* (Mısır: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-âmme li'l-kitâb, 1990), 6/120-121. Bu görüşe yönelik eleştiriler için bk. Osmâni, *Buhûs fi kadâyâ fikhiyye muâsıra*, 1/370-371; Ahmed Halîfi, "ez-Zebâih ve't-tarîkati's-şer'îyyeti fi incâzi'z-zekât", *Mecelletü Mecma'i'l-fikhi'l-İslâmî* 10/1 (1997), 177-183.

¹⁸ Hayvan kesiminde klasik yöntemin hayvan refahını daha fazla sağladığını savunarak, modern diye adlandırılan yöntemlerin daha acısız bir kesim olanağı sunduğu fikrinin asılsız ve tamamen dayatmadan ibaret olduğuna dair bir değerlendirme için bk. İlker Alat, "Hayvan Kesiminde Boğazlamanın Önemi ve Elektroşok, Anestezi ya da Analjezi Gibi Yöntemleri Haram Kılan Tıbbi Gerçekler", *Güncel Dini Meseleler İstisare Toplantısı – IV Günümüzde Helal Gıda (26-28 Kasım 2011 Afyonkarahisar)*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), 348-351.

¹⁹ A. Ahmet Antalya, *Avrupa Birliği ve Türkiye'de Hayvan Refahı Uygulamaları* (Ankara: T.C. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Dış İlişkiler ve Avrupa Birliği Koordinasyon Dairesi Başkanlığı, AB Uzmanlık Tezi, 2007); Taki Osmâni, *Buhûs fi kadâyâ fikhiyye muâsıra*, 1/418; Muhammed Hevvârî, "ez-Zebâih ve't-tarîkati's-şer'îyyeti fi incâzi'z-zekât", *Mecelletü Mecma'i'l-fikhi'l-İslâmî* 10/1 (1997), 1/408-411.

almış olduğu kararları tek tek saymak yerine kararlarda müşterek noktaları ve farklı bir hususa değinmiş olanları zikretmek yeterli olacaktır. Tespitlerimize göre fıkıh meclislerinden konuyu gündemine ilk defa alan Râbîta'ya bağlı Fıkıh Meclisidir. Meclis 1987 Ekim'inde düzenlemiş olduğu 10. Dönem toplantısında elektroşok yöntemi ile hayvan kesimi meselesini de ele almış ve dört maddelik bir karar metni yayımlamıştır. İslam İşbirliği Teşkilatı'na bağlı Uluslararası Fıkıh Meclisi, 27 Haziran-3 Temmuz 1997'de fakihler, hekimler, gıda uzmanları ve veterinerlerin de iştirak ettiği toplantısında, meclise takdim edilen tebliği müzakere etmek suretiyle meseleyi detaylı bir şekilde kararlarına yansıtmıştır. Avrupa Fetva Meclisi ise 2006 yılında İstanbul'da düzenlemiş olduğu 16. Dönem toplantısında bu konuyu bir fetva formatında karara bağlamıştır. Söz konusu kararların müşterek noktası şudur:

Prensip itibarıyla hayvanın kesim esnasında acısını hafifletecek ve refahını sağlayacak yöntemlere başvurulması caizdir hatta tavsiye edilir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus şudur: Hayvan şoklama ya da uygulanan başka bir yöntemle kesilmeden önce ölüme meyle sayılır ve kendisinden istifade edilemez.

Bu karardan anlaşıldığı kadarıyla, önemli olan, hayvanın canlı iken kesilmesidir. Kararda bayıltma maksadıyla yapıldığı söylenen işlem uygulandıktan sonra hayvanın tekrar kendine gelmesi ve normal hayatına dönmesi ile alakalı bir hususa değinilmediğine bakılırsa bu şart aranmamaktadır. Uygulanan bayıltma yönteminin caizliği, hakikaten acıyı hafifletme şartına bağlanmıştır. Bu hususu tespit edebilmek için bilirkişilere başvurmak icap eder.

Kararlarda görülen ilaveler ise şöyledir: Uluslararası Fıkıh Meclisi, hayvanın kesimden önce ucuna iğne takılmış tabanca (müseddes) kullanmak suretiyle veya başına tokmak gibi bir alet vurularak ya da İngiliz yöntemi diye bilinen, hayvanın akciğerlerine doğru bir delik açılarak içeriye gaz salınması suretiyle etkisiz hale getirilmesini caiz saymaz. Bu hükmün gerekçesine dayanak teşkil edecek gerekçeler, toplantıya takdim edilen tebliğ ve yapılan müzakerelerde hayvanın kesim gerçekleşmeden ölmesi veya ölme riski, darbenin geri dönülemez şekilde hayvanın ölümüne sebebiyet vermesi ve hayvanın bu yöntemde daha fazla acı çekmesi şeklinde açıklanmıştır.

Fıkıh meclisinin caiz saymadığı yöntemlerin dışında sadece elektroşok yöntemi kalmaktadır. Bu yöntemin uygularken de bilirkişilerin verdikleri malumatlara binaen şu hususlara riayet edilmesi istenmiştir.

- a. Elektroşok aletinin hayvanın her iki kutbunun hayvanın şakaklarına veya alın tarafına uygulanması
- b. Uygulanan voltajın 100 ile 400 volt arasında olması
- c. Elektrik akımının küçükbaş hayvanlarda 0,75 ile 1 amper arasında, büyükbaşlarda ise 2 ile 2,5 arasında olması
- d. Akımın 3 ile 6 saniye arasında bir süre içinde verilmesi²⁰

²⁰ Karârât ve tavsîyâtü Mecma'î'l-fikhi'l-İslâmî'd-devlî, (Cidde, 2011), s. 314-317.

Müzakere ve tartışmalara bakıldığında Fıkıh Meclisinin bu oturumuna, Abdullah Bey-ye, Muhammed Takî Osmânî, Vehbe Zuhaylî, Alî Muhyiddîn el-Karâdâğî, Alî Sâlûs, Halîl el-Mîs, Ahmed Halîfî, Muhammed Hevvarî, Muhammed el-Hâc en-Nâsir, İbrahim es-Selkînî, Abdüsselâm el-Abbâdî ve Abdullâ b. Menî‘ gibi fakihleri katıldığı anlaşılıyor. Oylamaya dair bir belge olmadığı için yukarıda yer verilen kararların ittifakla mı yoksa oy çokluğu ile mi alındığı hakkında bir tespiti yapamıyoruz. Bununla birlikte bazı istisnalar dışında katılımcıların, şoklandıktan sonra hayvanın tekrar eski haline dönmesinin şart olup olmadığına dair sarîh bir beyanda bulunmadıklarını ifade etmek istiyoruz. Ancak karardaki cevaz hükmünün sadece belli sınırlarda kalan elektroşok yöntemini kullanmakla sınırlı tutulmasından, bu şartın zimnen koşulmuş olduğunu çıkartmak mümkündür.

Bayılma yöntemine başvurmanın meşruiyetini, sadece hayvanın canlı halde iken kesilmesi şartına bağlayıp muayyen bir yöntemle sınırlamayan Avrupa Fetva Meclisi ve Din İşleri Yüksek Kurulunun bu şartı aramadığı anlaşılmaktadır. Kurul konu ile ilgili fetvasında şöyle demiştir:

Kurbanın bilinen klasik yöntemle kesilmesi asıldır. Bununla beraber kurbanı fazla eziyet vermemek (ölüm acısını azaltmak) maksadıyla, kesim esnasında hayvanın elektrik şoku, narkoz veya benzeri bir yöntemle bayıltılarak kesilmesi caizdir. Ancak hayvanın bayıldıktan sonra ölmeyen boğazından kesilmesi gerekir. Hayvan henüz kesilmeden, şok etkisiyle ölürse, kurban olmayacağı gibi, eti de yenmez (DİYK 24. 02. 2010 tarihli ve 22 no’lu mütalaası; bk. Mecma’u’l-Fıkh, Kararat ve Tevsiyat, 28 Haziran-3 Temmuz 1997 tarihli Karar, s. 314-318). Zira kurbanlık veya etlik hayvanın yenilmesinin caiz olabilmesi için kesim esnasında hayvanın canlı olması gerekir (Merğınani, el-Hidaye, VII, 133).²¹

Kurulun, hayvanın bayıldıktan sonra kesilmemesi halinde eski haline dönme hususuna değinmeden fetvada mutlak bir dil kullanmasına bakılırsa bu şartı aramadığı anlaşılmaktadır.

Ürdün Fetva Kurulu 28.04.2013 tarihli ve 2799 no’lu kurul fetvasında hayvanın, şoklandıktan sonra boğazlanmış bir hayvan (mezbûh/zebîh) hayatı kadar bir hayatı kalmışsa, yani kendi iradesi ile hareket edemez hale gelip, kesilmemesi halinde bayılmanın etkisiyle ölecek durumda ise meyte hükmünde olacağını ifade etmiştir. Bu kurula göre caiz olan şoklama, kesim olmaması halinde hayvanın tekrar eski haline döneceği miktarla sınırlıdır.²² Sabık Mısır müftülerinden Ali Cuma ve halen müftü görevini deruhte eden Şevkî Allam da bu şartla hayvanın kesim öncesinde bayılmasına cevaz hükmü vermişlerdir.²³

Bu noktanın anlaşılması için el-hayâtü’l-müstekirra ve hayâtü’l-mezbûh kavramlarına değinmek uygun olur. el-Hayâtü’l-müstekirra, hayvanın yaralandıktan/bayıldıktan sonra bilincini kaybetmediği, kendi iradesi ile hareket edebilmesine imkân verecek canlılık alametidir. Hayâtü’l-mezbûh (boğazlanmış hayvandaki canlılık) ise bilincin kaybolduğu ve irade ile hareket imkânının bulunmadığı canlılık halidir ki bu durumdaki canlı kısa bir süre içinde ölür.

²¹ Din İşleri Yüksek Kurulu, *Fetvalar*, s. 341.

²² (Dâru’l-iftâ el-Ürdüniyye, “<https://www.aliftaa.jo/Question2.aspx?QuestionId=2799#YmvClfNBzyl>” (Erişim 29.04.2022). Fıkıh Meclislerinin bu konudaki kararlarının değerlendirilmesi için bk. Ahmet Yaman, “Hayvan Kesim Yöntemleri ve Fıkhî Hükmüleri”, *Güncel Dini Meseleler İstisare Toplantısı – IV Günümüzde Helal Gıda (26-28 Kasım 2011 Afyonkarahisar)*, s. 387-389.

²³ Dâru’l-iftâ el-Mısıriyye, “<https://bit.ly/3MIU1vn>”; “<https://bit.ly/3s3VtjV>” (Erişim 29.04.2022).

Ürdün ve Mısır kaynaklı fetvalar, bayılma işleminden sonra hayvanın birinci tür bir canlılığa sahip olması gerektiğine vurgu yapmışlardır. Hayvan, bu aşamayı geçmiş, kendisinde ancak mezbûh kadar bir canlılık kalmışsa, mezkûr şekilde icra edilen kesim bu kurumlar tarafından helal sayılmamıştır.

Gerek Din İşleri Yüksek Kurulu gibi sözü edilen iki tür canlılık arasında fark gözetmeden, bayılma işleminden sonra yapılan kesimi caiz gören; gerekse el-hayâtü'l-müstekirrayı şart koşanların kadim fıkıhtan kendisine tahrir yapabilecekleri dayanakları bulunmaktadır. Hanefî fıkıh kitaplarındaki şu meseleleri konumuza örnek verebiliriz:

a. Bir hayvanın etinin helal olabilmesi için boğazlanmadan önce canlı olması gerekir. Ebû Hanîfe'ye göre hayvanda az da olsa canlılık alameti varsa boğazlanmak suretiyle helal hale gelir.²⁴ Ebû Yûsuf ve Muhammed'e göre ise az bir canlılık (aslü'l-hayat) kifayet etmez, hayvanın, mezbûhun hayatından daha fazla bir canlılığa sahip olması gerekir. Bu esaslara binaen yüksek bir yerden düşen (müteraddiye), bir başka hayvan tarafından boynuzlanan (natîha) ve ağır bir şeyle vurularak (mevkûze) yaralanan bir hayvanın ölmeden önce boğazlanması durumunda etinin helal olup olmadığı hususunda yukarıdaki ilkelere binaen farklı görüşler oluşmuştur. Ebû Hanîfe'ye göre bu durumdaki hayvan ölmeden önce boğazlanmışsa eti helaldir. Ebû Yûsuf, kendisinden zâhirürrivâye olarak nakledilen görüşünde bu haldeki hayvan yaşayamayacak durumdaysa ölmeden önce boğazlansa da etini helal saymaz. Zâhirürrivâye dışındaki bir tarikle ondan nakledilen görüşünde ise hayvan bu haliyle en az yarım günden fazla yaşayabilecek bir durumdaysa boğazlanmakla helal hale gelir. Muhammed'e göre ise hayvan, mezbûhtan daha fazla bir canlılığa sahipse eti helal aksi halde haramdır. Özetle İmâmeyn'e göre hayvanın boğazlanmak suretiyle helal olabilmesi için el-hayâtü'l-müstekirraya sahip olması gerekir. Ebû Hanîfe'ye göre ise kesilmeden önce hayvanın canlı olduğunun bilinmesi yeterlidir.²⁵

b. Avcının, aletle veya avcı hayvan ile yaraladığı avına henüz ölmeden önce yetişmesi durumunda hayvandaki canlılık el-hayâtü'l-müstekirra düzeyinde ise mutlaka boğazlamalıdır. Şayet hayâtü'l-mezbûh düzeyinde ise Ebû Hanîfe'ye göre neticede bir canlılık söz konusu olduğu için boğazlama şarttır. İmâmeyn'e göre ise yaralama suretiyle hayvandaki canlılık mezbûhtaki kadar olduğu için boğazlamaya gerek yoktur.²⁶

c. Boğazlamaya ense tarafından başlanması halinde hayvan henüz atar damarları, yemek ve nefes borusu kesilmeden önce ölürse meyte sayılır. Ölmeden önce kesilmesi halinde yapılan işlem mekruh sayılsa da hayvanın eti helaldir.²⁷

Fıkıh kitapları bazı istisnalar dışında yukarıdaki iki maddede Hanefî imamları arasında sözü edilen görüş ayrılığını bu meselede zikretmese de ihtilafın burada da bulunması gerekiyor.²⁸ Çünkü boğazlamaya enseden başlanması halinde biraz da yavaş hareket edilmişse, ilk bi-

²⁴ Serahsî Ebû Hanîfe'nin bu görüşünü şu ifadeleriyle beyan eder:

«ثم عند أبي حنيفة رحمه الله : إذا علم أنها كانت حية حين ذبحت حلت سواء كانت الحياة فيها متوهمة البقاء، أو غير متوهمة البقاء؛ لأن المقصود تسييل الدم النجس بفعل ذكاة، وقد حصل.»

Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed, *el-Mebsût* (Beirut: Dâru'l-ma'rife, 1993), 12/5.

²⁵ Kâsânî, *Bedâi'*, 5/50-51.

²⁶ Kâsânî, *Bedâi'*, 5/51.

²⁷ Bâbertî, Muhammed b. Mahmûd, *el-İnâye Şerhu'l-Hidâye* (Beirut: Dâru'l-fikr, ty.), 10/132.

²⁸ İsbicâbî'nin *el-Kâfî* şerhinde Ebubekir el-A'meş'ten (öl. 675/1276) naklettiği bir değerlendirmede A'meş, enseden ya-

çak darbesinden sonra hayvandaki canlılık ancak mezbûhtaki kadar olur. Dolayısıyla hayvanın İmâmeyn'e göre meyte sayılması ve damarları kesilse de helal olmaması icap eder. Enseden başlanan boğazlamada hayvanın başı tek bıçak darbesi ile gövdesinden ayrılmışsa, yapılan işlem hayvana gereksiz bir eziyete sebep olduğundan mekruh sayılsa da eti helaldir. Diğer mezheplerin bu konudaki görüşleri İmâmeyn'in kanaati ile paralellik arz ettiğinden²⁹ İmâmeyn'in görüşüne tahricle vardığımız sonuç diğer mezhepler için de geçerlidir.

Elektroşok ve sayılan diğer bayıltma yöntemleriyle hayvan kesiminin hükmünü, Hanefî imamlarından yukarıda naklettiğimiz görüşlere tahrir ederek belirleme imkânına sahibiz. Buna göre hayvan bayıltma işleminden sonra kesimden vazgeçilmesi halinde tekrar eski haline dönemeyecek şekilde ölüm aşamasına gelmişse, bu haldeyken yapılan kesim Ebû Hanîfe'ye göre geçerli olmalıdır. İmâmeyn'e göre ise özellikle de hayvanın beyninin delindiği tabanca kullanma yoluyla yapılan bayıltma işleminde hayvandaki canlılık ancak mezbûh hayvandaki canlılık kadar kaldığı için bu süreçten sonra yapılacak boğazlama işlemi hayvanı helal hale getirmez.

Bu meseleyi maddeler halinde arz edeceğimiz şu değerlendirmelerle tamamlamak istiyoruz.

- Öncelikle dini hassasiyeti olan veya en azından dine saygılı alan uzmanlarının, kesim işleminde hayvan refahının hangi yöntem kullanılarak sağlanacağı hususunda daha kapsamlı araştırmalar yapması büyük önemi haizdir. Böylelikle Batının hayvan refahını sağlama iddiası ile yaptığı dayatmalara karşı bilimsel bir karşılık verilmiş olunacaktır.

- Bayıltmada kullanılan yöntemlere dair daha kapsamlı araştırmalar yapılmalıdır. Şartlı olarak caiz sayılan bayıltma yöntemlerinin pratikte nasıl uygulandığını takip etmek elzemdir. Birkaç hayvanın bayıltılıp ardından ilkinden başlanarak kesim yapılması halinde kalan hayvanların ölüp ölmediğine dair endişeler, uygulamaların takibi yoluyla izale edilecektir.

- Kurban ibadetinin İslam'ın şîarlarından olduğu ve kesim şeklinin de bu ibadetin bir parçası olduğu vurgulanarak, özellikle de Batıda yaşayan Müslümanların hak arayışına katkı sağlanmalıdır.

- Kesim noktasında Müslümanlara yakınlığı bilinen Batıdaki Yahudi azınlıklarla iş birliği yolları aranmalı, en azından onlara bu hususta verilen ayrıcalıkların ve tanınan muafiyetlerin Müslümanlara da sağlanması için çaba sarf edilmelidir. Tabi Müslümanlar azınlıkların bu hususta başarılı olabilmeleri için birlik olmaları ve tek bir yürek halinde hareket etmelerinin faydası izahtan varestedir.

pılan boğazlamada hayvanın helal olabilmesi için ölmeden önce damarlarının kesilmesinin yeterli olmaması gerektiğini, buna ilaveten hayvandaki canlılığın mezbûhun hayatından daha fazla olması gerektiğini beyan etmiştir. Ona göre ancak bu durumda hayvanın ölmesi boğazdaki damarların kesilmesine ilave edilebilir. Aksi halde hayvan, damarların kesilmesinden önceki fiile, yani enseden yapılan kesme işlemine nispet edilir. A'meş, bu değerlendirmesinde Ebû Hanîfe ile İmâmeyn arasında görüş farklılığına değinmez ancak mezhep görüşünün bunu gerektirdiğini ifade eder. Bk. Aynî, Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed, *el-Binâye şerhu'l-Hidâye* (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-İlmiyye, 2000), 11/566. Bazı fakihler A'meş'in dikkat çektiği hususun hayvanın, önce ense sonra boğazdaki damarları kesmek suretiyle iki ve daha fazla darbe ile boğazlanması halinde tartışmaya mahal olacağını, boynun tek darbe kesilmesi halinde bu hususun gündeme gelmeyeceğini söyleyerek cumhur-i fukahânın bu sebeple bu meseleye değinmediklerini öne sürseler de [İbn Âbidîn, Muhammed Emin, *Reddü'l-muhtâr ale'd-dürri'l-muhtâr* (Beyrut: Dâru'l-fıkır, 1992), 6/296] kanaatimizce A'meş, gündeme getirdiği hususta haklıdır ve onun bu tahriri tartışığımız meselede ön açıdır.

²⁹ Bk. Ebû Ömer, Yûsuf b. Abdillâh, *el-Kâfi fi fihri ehli'l-Medine*, thk. Muhammed Muhammed el-Mûritânî, (Riyad: Mektebetü'r-Riyâd, 1980), 1/428; İmrânî, Ebû'l-Hüseyn Yahyâ b. Ebi'l-Hayr, *el-Beyân fi'l-mezhebi 'iş-Şâfiî*, thk. Kâsım Muhammed en-Nûrî (Cidde: Dâru'l-minhâc, 2000), 4/533; İbn Neccâr, Muhammed b. Ahmed, *Münheha'l-irâdât*, thk. Abdülmuhsin et-Türkî (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1999), 5/188.

• Bayılma yöntemlerinin şer‘î hükmüne dair fetva veren şahıs ve kurumların Batıdaki Müslümanların hassasiyetlerini dikkate almaları, vakıyı tam olarak bütün yönleriyle bilmeden fetva vermekten kaçınmaları gerekir. Özellikle de şer‘î şerife daha uygun, şüphelerden azade ideal bir yöntem varken dayatılan yöntemin caiz olduğuna dair fetva verilerek Müslümanların direncini kırmaktan kaçınmak gerekir. Aksi halde sahada verilen mücadeleler bizden kaynaklı nedenlerle başarısızlıkla sonuçlanacaktır.

3. Kurbanlık Hayvanın Mükellefin Bulunduğu Yer Dışında Kesilmesi

Muâz (r.a.) hadisi diye bilinen rivayette zekâtın, toplandığı yerdeki zenginlerden alınması ve yine oranın fakirlerine dağıtılması buyruğuna binaen,³⁰ zekâtın malın bulunduğu yerde fakire ulaştırılması esas olup, başka bir yere nakledilmesi caiz görülmemiş veya caiz sayılsa da mekruh kabul edilmiştir. Bu yönüyle kurban ibadeti hakkında böyle bir nas bulunmamaktadır. Buna binaen ve kendi zamanlarında böyle bir ihtiyaç duymadıkları için fakihler bu meseleyi tartışmamışlardır. Günümüzde şehirleşme, yerleşim yerlerinin büyümesi, kurbanlık hayvan bulma veya nakletmedeki zorluklar, resmi makamlarca belirlenen yerlerin dışında kesim yapılamaması vb. sebeplerle, mükellefler kurbanlarını vekâlet yoluyla kestirmeyi tercih etmektedirler. İletişim araçları vasıtasıyla dünyanın farklı coğrafyalarında daha muhtaç insanların mevcudiyetinin bilinmesi ve büyük şehirlerde fakirleri tespit etme ve onlara ulaşmanın zorluğu da vekâletle kurban kesimine ilgiyi arttırmıştır.

Esas itibarıyla sırf mali bir ibadet olduğu için kurban kesiminin vekâletle yapılmasının önünde fikhî bir engel yoktur. Bu işlemin caiz olmadığını beyan eden bir fakihe de rastlanmamıştır. Ancak meseleye hükmün yol açtığı sonuçlar dikkate alınarak (fikhü'l-meâlât) bakıldığında, vekâletle kurban kesiminin -özellikle de yaygınlaşması halinde- çok masum olmadığı görülecektir. Bu durum Avrupa'daki Müslümanlar açısından daha ciddi bir boyuta ulaşmış olmalı ki Avrupa Fetva Meclisi 2015 yılında İstanbul'da düzenlemiş olduğu 25. Dönem toplantısında bu meseleyi gündem yapmış ve şu fetvayı vermiştir:

Kurban ibadeti İslam'ın önemli şiarlarından birisidir. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) kurbanını bizatihi kendisinin kestiği ve kestiği hayvanın etinden yediği ve başkalarına yedirdiği bilinmektedir. Kurban ibadeti bir başka yönüyle İbrahim'in (as) hatırasını zihinlerde canlı tutmaya vesiledir. Daha fakir insanların ihtiyaçlarını karşılamak için vekâletle bir başka yerde kurban kesilmesi caiz olmakla birlikte esas olan, kurbanın bizatihi mükellefin bulunduğu yerde kesilmesidir. Nitekim sözü edilen hikmetler de ancak bu şekilde tahakkuk etmektedir. Bu sebeple bu ibadetin şeâir-i İslam'ın gösterilmesinin çok daha ihtiyacı olan Avrupa'da icra edilmesi daha isabetlidir.³¹

Meclisin dikkat çektiği hususlar yabana atılmayacak kadar ciddidir. Nitekim aynı durumu ülkemizde de müşahede ediyoruz. 2021 yılı itibarıyla açık kaynaklardan aldığımız verilere göre sadece TDV, Kızılay ve İHH'nın vekâletle kestiği kurban hissesi 800 bine ulaşmıştır. Buna göre bir kısmının bulunduğu yerde de kurban kestiği kabul edilirse en az 500 bin kişi kurbanını vekâletle kestirmiştir. Temin ettiği kolaylık, dini otoritelerin teşviki veya başka se-

³⁰ Buhârî, "Zekât" 63.

³¹ Cüdey', *el-Karârâtü's-sâdira ani'l-Meclisü'l-Avrubbî li'l-iftâ ve'l-buhûs*, 322.

beplerle bu sayının önümüzdeki yıllarda daha fazla artacağını tahmin etmek zor değildir. Bunun sonucu olarak çocuklarımız kurban dokunmadan, kesilirken getirilen tekbir ve tehlilleri duymadan, elleriyle poşetlere koyup fakirlere ulaştırmadan, özetle kurban heyecanını yaşamadan büyümektedir. Vekâletle kurban kesen kurumlarımızın muhtemelen mesafeli yaklaşacağını düşündüğümüz bu meseleyi kurban ibadetinin hikmetleriyle muhakeme ederek, psikolojik ve sosyolojik açılardan farklı boyutlarıyla tartışmak zorunda olduğumuzu düşünüyoruz. Belki çözüm olarak, aracı kurumlar bir ailede kesilen ikinci kurban talip olup, vekâleti ancak bu şartla kabul ederlerse bu endişeler bir nebze izale edilir kanaatindeyiz.

Sonuç

Bildirimizde ele aldığımız konulara dair ulaştığımız sonuçları şöyle özetleyebiliriz: Fıkıh Meclisleri güncel fıkıh problemlerinin çözümünde istişare mekanizmasını en aktif bir şekilde işletmek suretiyle önemli bir rol üstlenmektedir. Meclislerin ortak akılla ürettikleri fetvalar, Müslümanlar tarafından ferdi fetvalardan daha güvenilir bulunmaktadır. Genel itibarıyla ferdi ve bölgesel meselelerden daha çok, umum Müslümanları ilgilendiren konuları gündemlerine taşıyan fıkıh meclisleri, kurban ibadetine dair nevâzil kabilinden bazı meseleleri de gündemine taşımıştır. Bu meselelerden ilki, hadis rivayetlerinde kurbanlık hayvanın yaşına dair belirlenen rakamların taabbudî olup olmaması meselesidir. Bu mesele daha çok Batıdaki Müslümanları meşgul ettiği için Avrupa Fetva Meclisi tarafından ele alınmıştır. Meclis, kurbanlık hayvanların yaşlarına dair naslarda getirilen sınırlamaların taabbudî olmadığını, hayvanın iri ve gelişmiş olması vasfı ile muallel olduğu kanaatini benimseyerek, belirlenen yaşa gelmemişse de istenilen düzeyde bir hacme ulaşmış hayvanın kurban olarak kesilebileceğine dair fetva vermiştir. Kanaatimizce Batıda yaşayan Müslümanların bu fetva ile amel etmesini tevciz edecek fikhî dayanaklar mevcuttur. Ancak böyle bir ihtiyacın bulunmadığı İslam coğrafyasında yaş sınırına riayet etmek ihtiyata daha uygundur.

Fıkıh Meclislerinin ele aldığı bildirimize konu ettiğimiz diğer bir mesele, hayvan kesiminden önce hayvanın çeşitli yöntemlerle bayıltılmasının hükmüdür. Batıda hayvan refahını daha fazla sağladığı yönündeki bir kabulde dünyanın diğer coğrafyalarına dayatılmaya çalışılan bu uygulamadaki en ciddi tereddüt, bayıltilan hayvanın kesim gerçekleşmeden önce ölmesi ihtimalidir. Fıkıh Meclisleri genel itibarıyla meseleye bu cihetten yaklaşmış, uygulanan yöntemin gerçekten de hayvanın refahını sağladığına kanaat getirilmişse, ölümüne sebep olmayacak bir seviyede bayıltilma işleminin caiz olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Fıkıh Meclislerinin bu kararını fikhî açıdan doğru bulmakla birlikte, bayıltilma işleminin icra keyfiyetinin takip edilmesi ve bu uygulamanın gerçekten de hayvan refahını sağladığı tezinin alan uzmanları tarafından araştırılmasının elzem olduğunu düşünüyoruz.

Bildirimize konu ettiğimiz son mesele, kurban kesiminin mükellefin yaşadığı yer dışında vekâletle icra edilmesidir. Avrupa Fetva Meclisi, gündemine aldığı bu konuyu daha çok meşrû bir amelin bizzat ifâsını değil ifâ edildikten sonraki aşamayı değerlendirerek ve bu icra sebebiyle meydana gelecek sonuçları dikkate alarak fikh-ı meâlât ve zerâi' bağlamında ele almıştır. Meclis, esas itibarıyla kurbanın vekâletle mükellefin yaşadığı yerin dışında başka bir yerde kesilmesini caiz saymakla birlikte, bu uygulamanın toplumsal bir yaygınlık kazanması halinde

İslam'ın önemli bir şiarının unutulmasına yol açacağı düşüncesiyle doğru olmadığı kanaatine varmıştır. Kanaatimizce Avrupa Fetva Meclisi'nin bu konudaki endişeleri, vekâletle kesilen hisse sayısının 1 milyona yaklaştığı ülkemiz için de geçerlidir.

Kaynakça

- Abdülğani el-Mekkî, Hüseyin b. Muhammed. *İrşâdü's-sârî ilâ menâsiki Molla Ali el-Kârî*. thk. Muhammed Talhâ Meyyâz, Mekke: el-Mektebetü'l-İmdâdiyye, 1. Basım, 2009.
- Alat, İlker. "Hayvan Kesiminde Boğazlamanın Önemi ve Elektroşok, Anestezi ya da Analjezi Gibi Yöntemleri Haram Kılan Tıbbi Gerçekler", *Güncel Dini Meseleler İstişare Toplantısı – IV Günümüzde Helal Gıda (26-28 Kasım 2011 Afyonkarahisar)*. 300-357. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011.
- Antalyalı, A. Ahmet, *Avrupa Birliği ve Türkiye'de Hayvan Refahı Uygulamaları*. Ankara: T.C. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Dış İlişkiler ve Avrupa Birliği Koordinasyon Dairesi Başkanlığı, AB Uzmanlık Tezi, 2007.
- Aynî, Bedrüddin Mahmûd b. Ahmed. *el-Binâye şerhu'l-Hidâye*. (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 2000).
- Bâbertî, Muhammed b. Mahmûd. *el-İnâye Şerhu'l-Hidâye*. Beyrut: Dâru'l-fikr, ty.
- Cüdey', Abdullah. *el-Karârâtü's-sâdira ani'l-Meclisü'l-Avrubbî li'l-iftâ ve'l-buhûs* (1997-2018). yy., ty.
- Dadaş, Mustafa Bülent. *Şeyh Bedreddin Bir Osmanlı Fakihî*. Ankara: TDV Yayınları, 2018.
- Dadaş, Mustafa Bülent. "Bir Fetva Belirleme Yöntemi Olarak Heyet İçtihadı ve İslam Dünyasında Bu Amaçla Kurulan Fıkıh Meclisleri". *Bilimname: Düşünce Platformu* 28/1 (2015), 311-342.
- Dadaş, Mustafa Bülent. "Fıkıh Meclisleri ve Ürettikleri Fikhî Görüşlerin Fetva Usûlü Bağlamında Değerlendirilmesi". *Güncel Dini Meseleler İstişare Toplantısı VI: Zekât, Evlilik, Kadınların İbadet ve Sosyal Hayatı ile İlgili Farklı Görüşlerin Yeniden Değerlendirilmesi, 13-15 Aralık 2013, Afyonkarahisar*. 401-418. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018.
- Din İşleri Yüksek Kurulu. *Fetvalar*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 9. Basım, 2020.
- Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî. el-Câmi'u's-şâhîh. nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr. b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001.
- Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi'u's-şâhîh*. Nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Kahire: y.y., 1374-75/1955-56.
- Ebû Dâvûd Süleymân b. Eşas. *es-Sünen*. thk. Şuayb Arnaût. Beyrut: Dâru'r-risâleti'l-âlemîyye, 2009.
- Ebû Ömer, Yûsuf b. Abdillâh. *el-Kâfi fî fikhî ehli'l-Medîne*. thk. Muhammed Muhammed el-Mûritânî, Riyad: Mektebetü'r-Riyâd, 1980.
- Halîlî, Ahmed. "ez-Zebâih ve't-tarîkati's-şer'îyyeti fî incâzi'z-zekât", *Mecelletü Mecma'i'l-fikhî'l-İslâmî* 10/1 (1997). 161-249.
- Hevvârî, Muhammed. "ez-Zebâih ve't-tarîkati's-şer'îyyeti fî incâzi'z-zekât". *Mecelletü Mecma'i'l-fikhî'l-İslâmî* 10/1 (1997), 373-454.

- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn. *Reddü'l-muhtâr ale'd-dürri'l-muhtâr*. Beyrut: Dâru'l-fikr, 1992.
- İbn Hazm, Alî b. Ahmed. *Merâtibü'l-icmâ*. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, ty.
- İbn Kudâme, Muvaffakuddin Abdullah b. Ahmed. *el-Muğnî*. thk. Abdullah Muhsin et-Türkî. Riyad: Âlemü'l-kutub, 3. Basım, 1997.
- İbn Neccâr, Muhammed b. Ahmed. *Münteha'l-irâdât*. thk. Abdülmuhsin et-Türkî. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1999.
- İbn Rüşd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed. *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*. Kahire Dâru'l-hadîs, 2004.
- İmrânî, Ebü'l-Hüseyn Yahyâ b. Ebi'l-Hayr. *el-Beyân fi'l-mezhebi'îş-Şâfiî*. thk. Kâsım Muhammed en-Nûrî. Cidde: Dâru'l-minhâc, 2000.
- Karâdâğî, Alî Muhyiddîn. *el-İctihâd ve'l-fetvâ*. çev. Mustafa Bülent Dadaş. İstanbul: Nida Yayıncılık, 2019.
- Karâfî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. İdrîs. *ez-Zehîra*. thk. Muhammed Haccî vdğr. Dâru'l-garbi'l-İslâmî, 1. Basım, 1994.
- Kâsânî, Alâuddîn Ebûbekr b. Mesûd, *Bedâi' u's-sanâi' fi tertîbi'ş-şerâi'*. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 2. Basım, 1986.
- Mecma'î'l-fikhi'l-İslâmî'd-devlî, *Karârât ve tavsîyât*. Cidde, 2011.
- Mevsilî, Abdullah b. Mahmûd. *el-İhtiyâr li ta'lîli'l-muhtâr*. thk. Muhammed Adnân Dervîş. Beyrut: Dâru'l-Erkâm ibni'l-Erkâm, 1999.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref. *Ravzatü't-tâlibîn*. thk. Âdil Ahmed – Alî Muhammed. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, ty.
- Osmânî, Muhammed Takî. *Buhûs fi kadâyâ fikhîyye muâsıra*. Dimaşk: Dâru'l-kalem, 2013.
- Rıza, Muhammed Reşîd. *Tefsîrû'l-Menâr*. Mısır: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-âmme li'l-kitâb, 1990.
- Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed. *el-Mebsût*. Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1993.
- Solmaz, Yahya. *Kurbanla İlgili Güncel Meseleler*. Ankara: DİYK. Uzmanlık Tezi, 2016.
- Şeyh Bedreddin, Mahmûd b. İsrâîl. *et-Teshîl*. thk. Mustafa Bülent Dadaş. Ankara: TDV. Yayınları, 2018.
- Yaman, Ahmet. "Hayvan Kesim Yöntemleri ve Fikhî Hükümleri". *Güncel Dini Meseleler İstisare Toplantısı – IV Günümüzde Helal Gıda (26-28 Kasım 2011 Afyonkarahisar)*. 380-390. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011.

İnternet Kaynakları

- aljazeera.net. Erişim. 24.04.2022. <https://bit.ly/3EHe5ey>.
- Dâru'l-iftâ el-Mısriyye. Erişim 24.04.2022. <https://bit.ly/3OBIIBE>.
- Dâru'l-iftâ el-Mısriyye. Erişim 29.04.2022. <https://bit.ly/3MIU1vn> ; <https://bit.ly/3s3VtjV>.
- Dâru'l-iftâ el-Ürdüniyye. Erişim 29.04.2022. <https://www.aliftaa.jo/Question2.aspx?QuestionId=2799#.YmvCItNBzy1>.

İHH İNSANİ YARDIM VAKFI VEKÂLETEN KURBAN UYGULAMASI

Yusuf BİLGİN*

Giriş

İnsanoğlu fitraten aşkın, müteal ve yüce bildiği, gördüğü ve hissettiği varlığa/varlıklara tapınma, temannada bulunma, kendinde olandan ona takdim etme, hediye etme ve sunu istemektedir. Bu fitri durum dinler tarafından biçimlere kavuşturulmuştur. Vahye dayalı dinlerde bu sunum süreklilik ve tutarlılık arz etmektedir. Şekil ve içerik bakımından genel inanış çerçevesine de uyum sağlamakta ve yine bir tutarlılık ortaya koymaktadır.

Konumuz bağlamında kurban ibadetini ele aldığımızda ise, kurbanın Hz. Âdem'den bu yana devam edegelen bir ibadet olduğunu görürüz. Kur'an-ı Kerim'den ilk kurban örneklerinin Hz. Âdem'in oğulları tarafından (Hâbil-Kâbil) Allah'a sunulduğunu ancak kurbanını "halis niyet" ile takdim ettiği için sadece Hâbil'in kurbanının kabul edildiğini öğreniriz. Buradan da anlaşılacağı üzere, yaratıcı ile irtibat ve bağın kriteri sadece içtenlik ve saf bir inanıştır. Bu özden sapılması ise insanlığı ana kaideden savurmaktadır:

"Unutmayın ki, o kurbanların ne etleri ne de kanları Allah'a ulaşır. Sizden Allah'a ulaşacak olan tek şey takvanızdır. Allah böylece o hayvanları hizmetinize verdi ki, sizi doğru yola ilettiği için tekbir getirerek Allah'ın büyüklüğünü ilan edesiniz! Resulüm! Artık o iyilik eden ve işini güzel yapanları müjdele!"¹

Arapçada "gerek maddi gerekse manevi her türlü yakınlığı ve yakın olmayı kuşatacak bir anlam yelpazesine sahip olan kurban kelimesi, dinî terminolojide kendisiyle Allah'a yaklaşılacak şeyi, özel olarak da Allah'a yakınlık sağlamayı, yani ibadet amacıyla belli bir vakitte, belirli cinsten hayvanı kesmeyi ve bu amaçla kesilen hayvanları ifade eder."²

Bu bağlamda ilahi kaynaklı bir emir olarak kurban, Yahudilikten itibaren tüm semavi dinlerde yükümlülük olarak uygulanmıştır.

* İHH İnsani Yardım Vakfı Müttevelli Heyeti Üyesi.

¹ el-Hac 22/37.

² Ahmet Güç, "Kurban", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 26/433.

İslam'da da kurban ibadeti bir yükümlülük olarak dinî hayatın en önemli şiarlarından biridir; her bir kurban insanın rabbine sunduğu, içten ve samimi bir sunaktır. Kabulünü temenni ettiği bir dua ve yakarıştır. Bu dua ve yakarışla insanın yaratana yakınlaşma arzusunu ortaya koymasıdır. Zira kulun en büyük arzusu yaratana yakın durmak, yakınlaşmaktır. İşte insan kurban ibadetiyle bu duasına nail olmaya çalışmaktadır.

“Biz her ümmete bir kurban ibadeti belirledik ki, kendilerine rızık olarak verdiğimiz hayvanları kurban ederken üzerlerine Allah'ın adını ansınlar. Şunu iyi bilin ki, sizin ilahınız tek bir ilahdır; öyleyse artık O'na teslim olun. Resulüm! Tam bir ihlas, samimiyet ve tevazu içinde Allah'a boyun eğen kulları müjdele!”³

Kurban ibadeti, İslam'da bütün yönleriyle belirlenmiş bir ibadettir. Öyle ki hayvanın cinsinden kaç yaşlarında olması gerektiğine ve sağlık durumunun nasıl olacağına kadar her ayrıntının izahı yapılmıştır. İlâveten kesim şeklinden pay edilmesine, bu payların kimlere verileceğine, arta kalan sakatatın sarf şekline kadar her ayrıntı kurala bağlanmıştır. Ancak kişi bütün bu kurallara özenle ve titizlikle uyup bunları yerine getirirse de asıl olanın içtenlik ve takva olduğu Kur'an'da kesin bir şekilde belirtilmektedir. Hâsılı ibadetlerin özünü teşkil eden bu ana kuralın (içtenlik ve takva) kurbanda büsbütün ön şart niteliği taşıdığı görülmektedir.

Kurban, aynı zamanda kesen kişiye toplum nezdinde bir statü de sağlar. Kişi kurban kesip ikram etmeyi, yakınlarına, komşularına ve topluma karşı bir vazife bilir. Kurbandan sadece insanlar istifade etmez, hayvanat da nasibini alır.

Bizde kurbanın birçok boyutu vardır ve bunlar insanı rabbine, ailesine, cemiyetine ve diğer sorumluluklarına yakınlaştırır. Hâliyle kurban sadece fikhın ortaya koyduğu bir uygulama değildir. O, bu topraklarda hissetmenin, yakın durmanın, takvanın ve içtenliğin getirdiği farklı anlam ve boyutlar kazanmıştır.

Kurbanın vücubiyeti yanı sıra fert ve toplum nezdinde sembolik bir yönünün olduğu da muhakkaktır. Bu ibadetin edası ile kişiler hem Allah'a karşı kulluk vazifelerini yerine getirirler hem de ibadetin toplumsal veçhesini ifa etmekle tatmin olurlar. İbadetlerin toplumsal yönü psikolojik yönü (kişisel tatmin) kadar önemlidir. Müslüman fert, toplum nezdinde ibadetlerini yerine getirerek Allah'a ve kullara karşı sorumluluklarını ifa etmiş olur.

Vekâleten kurban kesme ve fakirlere ulaştırma yöntemi de kişilerin kurban ibadetini yerine getirme amacına hizmet eder. Bu amacı gerçekleştirmek maksadıyla özel ve tüzel kişilikler gayret gösterirler; Müslümanların yaşadığı her beldede, her ülkede kişiler adına bu ibadeti vekâleten icra ederler. Böylece faydanın çoğalmasına vesile olup Müslümanların nerede olursa olsun korunup kollanmasına, görülüp gözetilmesine sebep teşkil ederler. Mazlum ve mağdur coğrafyalardaki Müslümanlar, kurban vesilesiyle hatırlanırlar, hatır ve gönülleri bu vesileyle hoş edilir.

“Gelsinler de hacda kendilerini bekleyen dünyevi ve uhrevi faydaları görsünler. Ayrıca Allah'ın onlara ihsan ettiği kurbanlık hayvanları, belirlenen günlerde üzerlerine Allah'ın adını anarak kessinler! Bu hayvanların etinden hem siz yiyin hem de darda kalmışlara ve yoksullara yedin!”⁴

³ el-Hac 22/34.

⁴ el-Hac 22/28.

Bu ilahi buyrukta dikkat çeken unsur, Allah rızası için kesilen kurbanlardan sadece kurban sahiplerinin yememesi, sıkıntı içindeki yoksullara da kurban etinden yedirilmesi gerektiğidir. Nitekim bu bağlamda “...son yıllarda bu etlerin değerlendirilip yoksul ülkelere ulaştırılması yoluna gidilmesi, Kur’an’ın ruhuna ve bu ayetin amacına uygun bir uygulama arayışının güzel bir örneği sayılır.”⁵

Uzak coğrafyalarda gerçekleştirilen kurban organizasyonları sırasında, buralardaki Müslüman toplumların sorunları, sair ihtiyaçları da tespit edilerek hâl çareleri aranmaktadır. Örneğin İHH, kurban sonrası dönemlerde su kuyusu, katarakt, yetimhane, yetim sponsorluğu, sağlık ocağı, cami, ramazan kumanyası ve benzeri yardımlarla tekrar o toplumlara dönüş yapmaktadır. Diğer kişi ve kurumlara da örneklik teşkil eden bu türden çalışmalar her geçen gün daha da artmaktadır.

1. Kurbanla Ulaşılmak İstenen Temel Hedefler

İHH, kurban çalışması yaparken öncelikle yapılanın bir ibadet olduğu ve en temel maksadın Allah’ın rızasını kazanmak olduğu bilinciyle hareket etmektedir. Bu bilinçle gerçekleştirdiği çalışmalarında özellikle dikkat ettiği hususlar ise şunlardır:

- Hayırseverlerin kurban ibadetlerini yerine getirmelerinde aracı olmak.
- Bayramı milyonlarca kardeşimizle onlarca ülke ve bölgede beraber eda ederek bir ümmet buluşması gerçekleştirmek.
- İslam coğrafyasının farklı noktalarındaki insanlar için moral, motivasyon ve umut olmak.
- Kurban çalışmasıyla misyonerlerin çalışmalarına karşı bir panzehir etkisi oluşturmak.
- Dünyadaki gelişmeleri, özellikle kardeş coğrafyalarda yaşananları yerinde gözlemleyip takip edebilmek.
- Bölgelerdeki ihtiyaçları yerinde gözlemleyerek bunların giderilmesi için projeler oluşturmak ve hayırseverlerin bilgisine sunmak.
- Maddi ve manevi yönden desteklenmesi gereken Müslümanların tamamını göz önünde bulundurmamak.
- Bütün bölgelerden kurban fiyatları alıp ortalama bir fiyat belirlemek.
- Her bölgeye ihtiyacı oranında kurban eti götürebilmeye gayret etmek.
- Planlayıp karara bağlanan sayıda kurbanlığın gününden önce (bir ay ila altı ay öncesinden) satın alımını gerçekleştirip vakıf mülkiyetine geçirmek.

2. Vekâleten Kurban Uygulaması

İHH İnsani Yardım Vakfı, mevcut yasaların verdiği hukuki meşruiyet çerçevesinde diğer yardım çalışmaları yanı sıra kurbanı toplayıp dağıtma faaliyetini yürütmektedir. İHH, hem kurbanın vekâleten kabul edilmesi hem kabul edilen bu kurbanların usulüne uygun satın alınması hem de kesilip mağdur ve ihtiyaç sahiplerine dağıtılması işlemlerini yapmaktadır. Bütün bunlar da belirlenmiş fikhî prensiplere göre yerine getirilmektedir. Bu fikhî prensipler öncelikle Diyanet İşleri Başkanlığı’nın yayınlarından ve özel olarak hazırlanmış “Kurban Rehberi”n-

⁵ Hayreddin Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), 3/728.

den alınarak oluşturulmaktadır. Ayrıca uygulama zorlukları göz önünde bulundurularak, farklı âlimlerin görüşlerine de başvurulmaktadır.

Kurban kesimi için gerekli olan vekâlet sistemi de şu şekilde oluşturulmuştur: Kurban kestirmek isteyen mükellefler kurbanlarının kesilmesi ve etinin ihtiyaç sahiplerine dağıtılması için İHH İnsani Yardım Vakfı tarafından belirlenmiş olan kurban bedelini kuruma ulaştırırlar. Her şeyde olduğu gibi vekâlette de asıl olan kişinin niyet ve iradesidir; dolayısıyla kurbanını kestirmek üzere İHH'ya başvuran kişi, bu niyet ve iradeyi ortaya koymuş olmaktadır. Ayrıca sözlü olarak ifade edilmesi şart değildir; çünkü fiil ve uygulama da bir irade beyanıdır.

Kurbanı, kişi kendisi kesebileceği gibi, vekâlet yoluyla başkasına da kestirebilir. Zira kurban, hac ve zekât gibi mal ile yapılan bir ibadettir ve mal ile yapılan ibadetlerde vekâlet caizdir. Vekâlet yoluyla kurban kestiren kişi kendi bulunduğu yerde birisine vekâlet verebileceği gibi, başka bir yerdeki kişi veya kuruma da vekâlet verebilir. Vekâlet, sözlü veya yazılı olarak ya da telefon, internet, e-mail, faks ve benzeri iletişim araçlarıyla verilebilir. Vekil tayin edilen kişi veya kurum da aldığı vekâleti gereği gibi yerine getirmekle mükelleftir.⁶

Kurban İslam fikhının bütün ayrıntılarıyla vâzetmiş olduğu bir ibadettir ve İHH da bu sürecin nasıl yürütülmesi gerektiğinin bilinciyle hareket etmektedir. Vakfımız, bu sorumlulukla ve titizlikle kurban ibadetinin başından sonuna kadar bütün aşamalarını bu kurallar çerçevesinde ifa etmeye çalışmaktadır.

İHH, vekâleten kurban çalışmasını ilk defa 1993 senesinde Bosna-Hersek'te yapmıştır ve bu ibadet, vakfımızın kuruluş temellerinin atıldığı ana faaliyet alanlarından biridir.

Vakıf yönetim kurulumuz vekâleten kurban bağışlarının kabul ve ifasını yerine getirmek maksadı ile bir komisyon kurmaktadır. Bu komisyon kendi adına sırasıyla aşağıdaki iş ve işlemleri yapma yetkisi vermektedir:

1. İhtiyaçlı olan ülke ve bölgeleri tespit etmek.
2. Nerede ve ne kadar kurban kesileceğini belirlemek.
3. Fiyat araştırması ve tespiti yapmak.
4. Bağışçıları kurban çalışması hakkında bilgilendirilmek.
5. Belirlenmiş kurbanlıkların tedarik ve satın alım işlemlerini yapmak.
6. Satın alımına karar verilmiş kurbanlıkların ödemelerini ve gerekli sözleşmelerini yapmak.
7. Bilgilendirme ve bilinçlendirme toplantıları yapmak.
8. Konserve, kavurma, dondurulmuş et, paket yemek vb. ürünler yapılması planlanmışsa bunlar için alt komisyon kurmak.
9. Toplu kesim yerlerini belirlemek ve bu yöndeki gerekli çalışmayı yapmak.
10. Kurban kesimlerine şahitlik edecek ekipleri oluşturup, bunların transferleriyle ilgili işlemleri yürütmek.
11. Vekâleten gelen kurban adedine göre durum değerlendirmesi yapıp, gerekli tedbirleri almak.
12. Gerekli kamuoyu bilgilendirmelerini ve duyurularını yapmak.

⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi' u's-şâhîh*, (Riyad: Dârü's-selâm, 1419/1999), "Hâc", 120-121 (No. 1716-1717).

13. Kurbanlıkların kesim süreçlerini takip edip oluşabilecek aksaklıklara derhâl müdahale ederek gereğini yerine getirmek.

14. Kesim yapılan ülke ve bölgelerde paylaştırmanın hijyen kurallarına uygun şekilde ve belirli paylaşım esaslarına dikkat edilerek yapılmasını sağlamak.

15. Kurbanların “kesildi” bilgisini başişçılara iletmek.

16. Kurban şahitliğı için bölgelere giden ekiplerden geri bildirimleri ve raporları almak, değerlendirmek ve gereğini yerine getirmek.

17. Süreç içerisinde düzenli olarak yönetim kurulunu bilgilendirmek.

18. Sürecin tamamında fikhî kurallara riayet etmek, bilinmeyen bir fikhî durumla karşılaşılması hâlinde ilgili fikhî kuruluna müracaat etmek ve bu maksatla özel bir mekanizma oluşturmak.

19. Sakatları değerlendirmek.

20. Komisyon icmali raporunu hazırlayıp yönetime sunarak görevini tamamlamak.

1. İhtiyaçlı olan ülke ve bölgeleri tespit etmek

• Kurbanın kesilerek etinin dağıtımının yapıldığı ülke ve bölgelerde ilk sırayı; varsa mülteci kamplarının, savaş ve doğal afet mağdurlarının, yetim yurtlarının, yetim ailelerinin, yaşlıların, kimsesizlerin, dulların, yoksulların, okulların, medreselerin ve hastanelerin almasını sağlamak.

• Müslümanların azınlık olarak yaşadığı ülke ve bölgelerdeki ihtiyaç sahiplerini tespit edip yapılacak yardımları belirlemek.

• İlk defa gidilmesi, selam verilmesi, yakınlaşılması gereken Müslüman azınlık toplulukları tespit etmek ve yapılacak yardımları belirlemek.

• Toplu kurban kesim ihtiyacı olan ülke ve bölgeleri tespit etmek, akabinde kesim yerlerini belirleyip kesim sonrası etin hangi mamule dönüştürüleceğı hususuna karar vermek ve bu yönde yapılacak iş ve işlemleri belirlemek.

2. Nerede ve ne kadar kurban kesileceğini belirlemek

Bu süreç gerek vakıf yetkilileri gerekse dünyanın farklı bölgelerinde vakfımızın birlikte çalıştığı güvenilir proje partnerleriyle istişare ederek yürütülmektedir. Karar aşamasında göz önünde bulundurulmuş kriterler şunlardır:

• Savaş, afet, fakirlik vb. koşulların hüküm sürmesi.

• Kesim ve dağıtım yapılacak bölgedeki ihtiyaç tespitinin yapılmış olması.

• Canlı hayvan fiyatlarının belirlenmesi.

• Salgın hastalık, can güvenliğı, ulaşım güvenliğı ve beslenme güvenliğı gibi konuların tespiti ve açıklığa kavuşturulması.

• Fakir nüfus yoğunluğunun tespitinin yapılması.

• Geri bildirim, raporlama ve yardım belgelerinin tedarikinin kolay yapıp yapılmadığının tespit edilmesi.

• Kesim yapılacak bölgeye görevliler dışında gönüllülerin de götürülüp götürülemeyeceğinin tespit edilmesi.

- Ülke ve bölgelerde kesilecek kurban hisse adedinin belirlenerek ilan edilmesi.
- Kurban bağışlarının belli ülke ve bölgelerde yoğunlaşmaması amacıyla gerekli açıklamaların hazırlanarak kamuoyuna duyurulması; tercihlerin imkânlar dâhilinde vekâlet verilen kuruma bırakılması telkininin yapılması.
- Kamuoyunun yapılan faaliyetle alakalı daha ayrıntılı bilgilendirilmesi maksadıyla bir broşür hazırlatılıp dağıtılması, bu bilgilerin resmî web sitesinde de ilan edilmesi.

Örnek-1

BROŞÜR ÖRNEĞİ

KURBANLARINIZ NASIL KESİLİYOR?

1. Kurbanlarını onlarca ülke ve bölgedeki kardeşlerine vekâlet yoluyla gönderen hayırseverlerimiz, kurban bedellerini İHH'nın banka hesap numaralarına havale, kredi kartı, posta çeki ile veya vakıf merkezine bizzat gelerek elden, internet üzerinden online bağış veya telefon vasıtasıyla ulaştırırlar.
2. Gelen kurban bedelleri, bağışçıların talebi/onayı doğrultusunda, İHH'nın kurban organizasyonu yapacağı ülkelerin ihtiyaç durumuna göre paylaşılır.
3. Kurbanlıklar, İHH'nın çalışma yapacağı bölgelerdeki partner kuruluşlar tarafından kurban ibadeti için gerekli kriterler göz önünde bulundurularak satın alınır.
4. Kurban Bayramı'nın birinci günü, bayram namazı akabinde kurbanlıklar İslami usullere göre kesilir.
5. Bayramlaşmanın ardından kesilen kurbanlar paylara bölünerek ihtiyaç sahiplerine dağıtılır.
6. Kurban kesimleri tamamlandıktan sonra İHH, kurban sahiplerine kısa mesaj yoluyla kurbanın kesildiğine dair geri bildirimde bulunur.

3. Fiyat araştırması ve tespiti yapmak

- Dünya genelinde ve bölgelere göre canlı hayvan fiyatlarının borsalar aracılığıyla ve serbest piyasa koşullarıyla tespitinin yapılması.
- Kurban Bayramı sebebiyle bölge ve ülkelere göre fiyat artış marjlarının tespitinin yapılması.
- Satın alım kararı verilen bölge ve ülkelerde kurbanlıkların gününden önce satın alınmasının sağlayacağı avantajın belirlenmesi.
- Satın alım onayı verilmesi durumunda ödeme kolaylıklarının tespitinin yapılması.
- Yapılan fiyat tespitlerinin bölge ve ülkeler nispetindeki değişim risklerinin belirlenmesi.

- Kurban Bayramı vesilesiyle Türkiye ve dünyadaki kurbanlık fiyat artışlarının/pazarının yakından takip edilmesi.
- Kurbanlık canlı hayvan fiyatlarının ve yönetim organizasyon masraflarının tespit edilmesi akabinde, artı eksi marj belirlenerek kurban birim fiyatına netlik kazandırılması.
- Kurbanlık hayvanların pazarlık usulü ya da canlı baskül fiyatına göre bölge ve ülkelere göre satın alımlarının belirlenmesi.
- Konserve, kavurma, yemek, dondurulmuş et vb. mamullere dönüştürülmek üzere, yapılan toplu kesim kurban satın alımlarında canlı baskül, kesim neticesinde karkas ağırlık, kesim sonrası kemiksiz et ağırlığı gibi yöntemler ile sözleşmelerle netleştirilen kurbanlık satın alımlarının yapılması.
- Belirlenen kurban hisse miktarının (organizasyon ücreti dâhil) kamuoyuna duyurulması.
- Planlanıp karara bağlanan sayıda kurbanlığın satın alım işleminin gününden önce (bir ay ila altı ay öncesinden) yapılarak, kesilecek bölge ve ülkelerdeki partnerlere teslim edilmesi ve bu konuları hâvi gerekli protokol ve sözleşmelerin imzalanması.

4. Bağışçılar kurban çalışması hakkında bilgilendirilmek.

- Hangi ülke ve bölgelerde kaç adet kurban kesileceği bilgisinin verilmesi.
- Kurban kesilecek bölge ve ülkeler hakkında bilgilendirme yapılması.
- Kurban ibadeti ile alakalı kısa bilgiler verilmesi.
- Kurban vekâleti hakkında kısa bilgiler verilmesi.
- Kurban vekâleti verecek bağışçılara gerekli ödeme bilgileri ve ödeme noktaları hakkında detaylı bilgi verilmesi.
- Kurumsal ağ aracılığı ile daha detaylı bilgi verilmesi.
- Kurban organizasyonu için afişler hazırlatılarak dış mekânlara asılması yöntemiyle daha yaygın bilgilendirme yapılması.
- Medya, sosyal medya vb. mecralarda reklam ve tanıtımlarla duyurumun geniş kitlelere yapılması.

Örnek-2

2021 YILI BROŞÜR ÖRNEĞİ İÇERİĞİ

[İÇ SOL] KONSEPT

Geçtiğimiz Kurban Bayramı'nda sizlerin desteğiyle **Türkiye ve 52 ülkede 4 milyondan fazla ihtiyaç sahibine ulaştık**. Dünyanın dört bir yanındaki milyonlarca ihtiyaç sahibine ulaşmak için her yıl olduğu gibi bu kurban da yola çıkıyoruz.

KURBAN BEDELİ 1.200 TL
BİR BAYRAMLIK BEDELİ 150 TL

Kurban Bayramı vesilesiyle ulaştığımız bölgelerde yetim yavrularımızı da sevindirmek istiyoruz. Geçtiğimiz yıl **27 ülkede 184 bin yetim**, bayram sabahına yeni bayramlıklarıyla uyandı. Mutlulukları görülmeye değerdi. Binlerce yetim mutlu olmak için yine sizi bekliyor. 150 TL bağışlayarak bir yetime bayramlık hediye edebilir veya BAYRAMLIK yazıp 4072'ye göndererek 28 TL ile bu sevince ortak olabilirsiniz.

[İÇ ORTA]

2020 Kurban yolculuğumuzda;

- Türkiye ve 52 ülkede
- 82 bin 411 hisse kurbandan
- 3 milyon 951 bin 780 ihtiyaç sahibi faydalandı.
- Türkiye ve 26 ülkede 184 bin 552 yetim ve ihtiyaç sahibi çocuğun yüzü yeni bayramlıklarla güldü.

[İÇ SAĞ]

Milyonlarca ihtiyaç sahibi yardımlarınızı bekliyor!

29 yıldır bizi bekleyenler olduğunu bilerek yola çıkıyoruz. Kurbanlarınızı bu yıl Türkiye ve 64 ülkede ihtiyaç sahiplerine ulaştırmayı hedefliyoruz. Siz de kurban hisselerinizle bizi bekleyenlerin sevincine ortak olabilirsiniz.

[ARKA SOL]

Bu Kurban Bayramı'nda Türkiye ve 64 ülkede ihtiyaç sahiplerine ulaşmayı hedefliyoruz.

Kurban kesimi yapılacak ülke ve bölgeler:

ORTADOĞU: Filistin, Irak, İran, KKTC, Lübnan, Suriye, Tunus, Yemen

AFRİKA: Benin, Burkina Faso, Burundi, Cibuti, Çad, Esvatini, Etiyopya, Fildişi Sahilleri, Gana, Gine, Güney Afrika Cumh., Kamerun, Kenya, Malavi, Mali, Moritanya, Mozambik, Nijer, Senegal, Sierra Leone, Somali, Sudan, Tanzanya, Togo, Uganda

ORTA ASYA VE KAFKASYA: Afganistan, Azerbaycan, Gürcistan (Acara), Kazakistan, Kırgızistan, Kırım, Moğolistan, Tacikistan

GÜNEY ASYA: Bangladeş, Endonezya, Filipinler (Bangsamoro), Hindistan, Myanmar (Arakan), Nepal, Pakistan, Sri Lanka, Tayland (Patani), Vietnam

BALKANLAR VE AVRUPA: Arnavutluk, Bosna-Hersek, Karadağ, Kosova, Kuzey Makedonya, Macaristan, Romanya, Sırbistan (Sancak ve Preşova),

AMERİKA: Bolivya, Ekvador, Haiti, Kolombiya, Venezuela

[ARKA ORTA] (Rehber iç kapak sayfanın kopyası)

Kurban Bedeli 1.200 TL

Ziraat Bankası: TR66 0001 0004 8802 1249 9450 07

Ziraat Katılım: TR94 0020 9000 0000 2121 0000 02

Kuveyt Türk: TR12 0020 5000 0009 9999 9000 06

Vakıfbank: TR29 0001 5001 5800 7266 5775 89

Vakıf Katılım: TR12 0021 0000 0000 3811 8000 01

Halkbank: TR43 0001 2009 7540 0012 0100 80

Türkiye Finans: TR13 0020 6000 0400 3279 3000 05

Albaraka Türk: TR90 0020 3000 0028 7839 0778 29

Türkiye İş Bankası: TR92 0006 4000 0011 3460 0506 27

Emlak Katılım Bankası: TR34 0021 1000 0291 2199 5000 02

PTT Bank (posta çeki): 1605451

Bu bankaların şubelerine giderek İHH'nın kurumsal tahsilat hesabından bağış ekranı ile havale masrafı ödmeden kurban bedellerinizi yatırabilirsiniz.

Büyük Karaman Cad. Taylasan Sok. No: 3 Fatih/İstanbul 0212 631 2121 ihh.org.tr/bagis

İHH'nın internet sitesinden kurban bedelini ödeyebilir ve kurbanınızın nerede kesileceğini/kesildiğini görebilirsiniz. İHH'nın mobil uygulamasından kurban bedelini ödeyebilirsiniz.

5. Belirlenmiş kurbanlıkların tedarik ve satın alım işlemlerini yapmak

- Belirlenmiş kurbanlıkların fikhî kriterlere uygunluk tespitinin yapılması.
- Adet ve fiyat kontrollerinin yapılması.
- Ödeme usul ve şekillerinin belirlenmesi.
- Kurbanlıkların gününden önce teslim alınması ya da kesim gününe kadar yerinde muhafaza edildiğinin tespit edilmesi.
- Satın alınan kurbanlıkların ayrıntılı bir şekilde fotoğraf ve videolarının önceden tedarik edilmesi.

6. Satın alınmış kurbanlıkların ödemelerini ve gerekli sözleşmelerini yapmak

- Yapılacak ödemelerin süreçlerinin yönetilmesi.
- Bütün satın alımların sözleşmelerinin yapılması.
- Sözleşme gereklerinin takip edilmesi.
- Ödemelerin avans, peşin ve vadeli olanlarının tespitinin ve buna göre takibinin yapılması.
- Geri dönen ödemelerin, tekrar ödemelerinin yapılabilmesi için yol ve yöntemlerin araştırılması.

- Yapılmış sözleşmelerin, ödemelerin ve satın alımların mutabakatlarının yapılması.

- Gelen kurban bağışları ile kesilen kurbanların mutabakatlarının yapılması.

7. Bilgilendirme ve bilinçlendirme toplantıları yapmak

- Vakıf personeline yönelik yazılı bilgilendirmelerin ve toplantıların yapılması.
- Şube ve temsilcilik personel ve yöneticilerine yönelik yazılı bilgilendirmelerin ve toplantıların yapılması.
- Vekâleten kurban ibadeti projesinin/faaliyetinin müştereken yürütüldüğü diğer tüzel kişiliklerin personel ve yönetimlerine yönelik yazılı bilgilendirmelerin ve toplantıların yapılması.
- Daha önce kurban bağışı yapmış bağışçılara yönelik bilgilendirme yapılması.
- Muhtemel kurban bağışı yapacaklara yönelik bilgilendirme yapılması.
- Gönüllü kişi ve kurumlara yönelik bilgilendirme yapılması.
- Kamuoyunun tamamına yönelik bilgilendirme yapılması.
- Yurtdışında bulunan kişi ve kurumlara yönelik bilgilendirme yapılması.
- Bilgilendirmelerin çeşitli medya mecralarından da yapılması.

8. Konserve, kavurma, dondurulmuş et, paket yemek vb. ürünler yapılması planlanmışsa bunlar için alt komisyon kurmak

- Konserve, kavurma vb. ne tür ürün yapılacağının tespiti ve kararının verilmesi.
- Yapılacak yardımların ülke ve bölgesinin tespit edilmesi.
- Yapılacak yardımların miktar ve niteliğinin tespit edilmesi.
- Konserve vb. ürünlerin büyükbaş hayvandan mı küçükbaş hayvandan mı yapılacağının kararının verilmesi.
- Yapılacak yardımların lojistiği hususunda detaylı bilgilere ulaşılmaması.
- Yapılacak yardımların ihtiyaç bölgelerine ulaştırılmasıyla ilgili takvimin belirlenmesi.

- Bu iş ve işlemlerin başından sonuna takibi maksadıyla gerekli sözleşmelerin yapılması ve sürecin her aşamasının takip edilmesi.

- Ödeme ve hak edişlerinin takip ve uygulamasının yapılması.
- Bu çalışmaya mahsus ayrı bir tanıtım broşürü ve bilgilendirmenin yapılması.

9. Toplu kesim yerlerini belirlemek ve bu yöndeki gerekli çalışmayı yapmak

- Toplu kesim yapılacak ülke ve bölgelerde bu işi yapacak firma ve organizasyonların kapasite ölçümlerinin önceden tespit edilip belirlenmesi.

- Kasapların kurban ibadeti hassasiyetini taşımaları şartının gözetilmesi.
- Kurban kesimi yapılacak tesisin helal sertifikalı olması; kesim işlemlerinin fiilen uygulanabilirliğinin belirlenmesi.
- Kurbanlık olarak belirlenen hayvanların kesim öncesi tekrar kontrol edilmesinin sağlanması.

- Kesim ve parçalama süreçlerinin takibi için görevli bir ekibin istihdam edilmesi.
- Toplu kesim yapılan yerde aynı zamanda konserve, kavurma vb. işlemler de yapılacak ise, bu işlemlerin süreçlerinin takibini yapacak ayrı bir ekibin görevlendirilmesinin sağlanması.
- Başından sonuna bütün iş ve işlemlerin fotoğraf, video ve gerekli resmî evraklarla desteklenmesi.

10. Kurban kesimlerine şahitlik edecek ekipleri oluşturup, bunların transferleriyle ilgili işlemleri yürütmek

Denetlenebilirlik ilkesi gereğince;

- İcra edilecek vekâleten kurban kesme ve dağıtma ibadetinin bağımsız kişiler ve kurum temsilcilerinin tanıklığında yapılması.
- Kurban çalışmasına tanıklık edecek görevli İHH ekiplerinde mümkün mertebe vakfın üst düzey sorumlularından isimler olması.
- Sırasıyla bu faaliyete destek veren kurum ve kuruluşların temsilcilerinin görevlendirilmesinin sağlanması.
- Medya mensuplarının, kanaat önderlerinin, resmî erkânın vb. zevatın, kurban ibadetinin uygulanmasını sahada izlemelerinin sağlanması.
- Bu şahitliklere katılan kişilerden geri bildirim raporlarının, bilgi notlarının, hatıratların ve sair malumatların alınarak kayıtlara geçmesinin sağlanması.

11. Vekâleten gelen kurban adedine göre durum değerlendirmesi yapıp, gerekli tedbirleri almak

- Önceki yıllara kıyasla bir kurban bağış tablosu oluşturup günlük takibatının yapılması.
- Satın alımı yapılan ya da taahhülle bağlanan kurban adedine ulaşmak maksadıyla anlık ve günlük bağış tespit raporlarının tanzim edilmesi.
- Genel kurban bağışlarının eksik seyretmesi hâlinde durum tespiti yapılarak kurbanlık satın alım adedinin düşürülmesi, planlanan kurban kesimlerinde azaltma yapılması.
- Genel kurban bağışlarında artış söz konusu ise durum tespiti yapılarak kurbanlık alımında artışa gidilmesi ve gerekli alımların yapılması.

- Kurban bağışlarında düzenli bir artış seyri görülmemesi durumunda, gerekli çalışmaların yapılarak istenen seviyeye ulaşılmamasının sağlanması.

- Kurban bağışlarındaki artışa veya eksilişe göre önceden satın alınan yahut sözleşmelerle satın alım taahhüdünde bulunulan adetler üzerinde değişikliğe gidilmesi.

12. Gerekli kamuoyu bilgilendirmelerini ve duyurularını yapmak

Şeffaflık ilkesi gereğince;

- Kurban Bayramı'nın başında genel bilgilendirme ve bilinçlendirmeye matuf ilan ve bilgilendirme raporlarının yayımlanması.

- Kurban Bayramı öncesi mütevelli, yönetim, koordinatörler, personel, şube ve temsilcilerle paydaş kurumların üyelerine yönelik çevrimiçi ya da kapalı salon toplantılarıyla bilgilendirme ve bilinçlendirilme çalışmalarının yapılması.

- Çeşitli medya mecralarından kamuoyuna yönelik genel bilgilendirilmelerin yapılması.

- Kurban Bayramı günlerinde hem bağışçıları hem de kamuoyunu bilgilendirmek maksatlı gerek SMS gerekse diğer medya mecraları aracılığıyla kurbanların kesildiğinin bilgisinin verilmesi, Kurban Bayramı'nın tebrik edilmesi.

- Kurban Bayramı sonrası bağışçılara ve kamuoyuna kısa kurban raporunun sunulması.

Örnek-3

2021 YILINDA YAYIMLANMIŞ KISA KAMUOYU DUYURUSU

Yetimler, bayramlık hediyelerle gülecek

İHH İnsani Yardım Vakfı, “Kurbanla Hatırla” sloganıyla yürüttüğü Kurban 2021 çalışmaları kapsamında 30 ülkede toplamda 100 binden fazla yetim ve ihtiyaç sahibi çocuğa bayramlık kıyafet hediye edecek.

İHH İnsani Yardım Vakfı, 29 yılın verdiği tecrübe ile bu yıl da yine mazlumların yanında olacak; hayırseverlerin kurbanlarını ihtiyaç sahiplerine ulaştırmak için “Kurbanla Hatırla” sloganıyla Türkiye ile birlikte 65 ülkeye yola çıkacak. Kurban bedelinin 1.200 TL olarak belirlendiği kampanya kapsamında ayrıca İHH, yetimler için de çalışmalar yürütecek.

30 ülkede 100 binden fazla yetime ulaşılabilecek

İHH, bayrama sevinçle girsinler diye yetim, ihtiyaç sahibi yetişkin ve çocuklara bayramlık kıyafet hediye edecek. Hayırseverlerin destekleriyle yapılacak olan çalışmayla Türkiye dâhil 30 ülkede 100 binden fazla çocuğa bayramlık hediye edilecek.

İHH İnsani Yardım Vakfı, geliştirmiş olduğu Yetim Sponsorluk Sistemi'yle 51 ülkede yaklaşık 120 bin yetimin aylık bakımına katkı sağlıyor.

Yetimleri bayramda sevindirmek için

İHH İnsani Yardım Vakfı'nın Bayramlık projesi aracılığıyla dünyanın dört bir yanındaki ve Türkiye'deki yetimlere yardımda bulunmak isteyen bağışçılar, BAYRAMLIK yazıp 3072'ye SMS göndererek 5 TL yardımda bulunabiliyor. Ayrıca İHH'nin internet sitesi ve banka hesapları yoluyla da yine BAYRAMLIK koduyla projeye destek olabiliyorlar. Bir bayramlık bedeli 150 TL.

Örnek-4**2021 YILINDA YAYIMLANMIŞ KISA KURBAN RAPORU ÖRNEĞİ**

29 yıldır olduğu gibi bu yıl da Kurban Bayramı'nda mazlumları, ihtiyaç sahiplerini, sevdiklerimizi ve unutulmaları birlikte hatırladık.

Kurban vekâletlerinizi Türkiye ile birlikte 65 ülkedeki ihtiyaç sahiplerine ulaştırdık.

2021 Kurban yolculuğumuzda destek ve bağışlarımızla

- Türkiye ile birlikte 65 ülkede
- 62 bin 62 hisse kurbandan
- 2 milyon 482 bin 480 ihtiyaç sahibi faydalandı.

Ülkemizle birlikte 20 ülkede 61 bin 836 yetim ve ihtiyaç sahibi çocukla annelerinin yüzü yeni bayramlıklarla güldü.

Bu iyiliğe vesile olan hayırseverlere teşekkür ederiz.

Örnek-5**2021 YILI KURUMSAL KISA BİLGİLENDİRME MESAJI ÖRNEKLERİ**

- KURBANLA HATIRLA. 29 yıldır olduğu gibi bu yıl da kurban emanetlerinizi 65 ülkede bizi bekleyenlere ulaştırıyoruz. HİSSE BEDELİ 1.200 TL ihh.org/bagis

- 29 yıldır olduğu gibi bu yıl da kurbanlarınızı dünyanın dört bir yanındaki ihtiyaç sahiplerine ulaştırıyor, kardeşliğimizi pekiştiriyoruz. HİSSE BEDELİ 1.200 TL ihh.org/bagis

13. Kurbanlıkların kesim süreçlerini takip edip oluşabilecek aksaklıklara derhâl müdahale ederek gereğini yerine getirmek

Zamanlama ilkesi gereğince:

- Kurban kesim sürecinin takip edilmesi için özel ekiplerin oluşturulması.
- Kurban kesim süresinin bayram namazı kılınan yerlerde bayram namazı kılındıktan sonra, bayram namazı kılınmayan yerlerde ise fecirden (sabah namazı vakti girdikten) sonra başlatılması.
 - Hanefi içtihadını esas alarak bayramın üçüncü günü akşamına kadar kurbanların kesiminin tamamlanması, zorunlu hâllerde ise fikhin cevaz verdiği imkânlardan istifade edilmesinin sağlanması.
 - Kurban kesim sürecinde kurban vafına uygun olmayan kurbanlıkların yerine kurban vafına uygun yeni kurbanlıkların satın alınması.
 - Kurbanlık hayvanların kesilmesi sırasında vazedilmiş olan fiki kuralların, azami derecede yerine getirilmesinin sağlanması.
 - Kesim yapılması planlanan bölge ve ülkelerde çıkan siyasi karışıklıklar veya olağanüstü koşullar sebebiyle kurbanlıkların kesilememesi gibi bir durum karşısında kurbanların başka ülke ve bölgelerde kesilmesinin sağlanması.
 - Kurban kesimi ve dağıtımı esnasında yaşanabilecek izdiham vb. karışıklıkların önlenmesi amacıyla gerekli tedbirlerin alınması, kriz yönetimi konusunda hazırlıklı olunması.

• Herhangi bir sebeple vakıf hesaplarına ulaşamayan ya da ulaşmayan dolayısıyla vakfin kurban kayıtlarında görülmeyen kurban vekâletleri namına niyet edilerek fazladan kurban kesilmesi.

14. Kesim yapılan ülke ve bölgelerde paylaşımın hijyen kurallarına uygun şekilde ve belirli paylaşım esaslarına dikkat edilerek yapılmasını sağlamak

Saygı ilkesi gereğince;

• Kesim ve parçalama sırasında temizlik kurallarına azami derecede uyulmasının sağlanması.

• Kesilmiş olan kurbanlıkların yenilebilecek kısımlarının eşit şekilde pay edilmesi.

• Payların hijyenik poşet ve kaplara konularak dağıtılması.

• İklim ve bölge koşulları dikkate alınarak kurban etlerinin bozulmadan dağıtılmalarının sağlanması.

• Dağıtım esnasında insan onurunu incitici hiçbir durumun oluşmasına izin verilmemesi.

• Dağıtım esnasında kadın, çocuk ve yaşlıların öncelenmesinin sağlanması.

• Yardım dağıtımlarının görüntü ve videoları alınırken incitici davranılmaması, kişilik haklarının korunması ilkesine uyulması.

• Dağıtım esnasında yerel yetkililerin de olmasına dikkat edilmesi ve gerekli hâllerde imzalarının alınması.

15. Kurbanların ‘kesildi’ bilgisini bağışçılara iletmek

• Vekâletlerini verdikleri sırada iletişim bilgileri alınan kurban sahiplerine kurbanlarının hangi ülke ya da bölgede ve hangi gün kesildiği bilgisinin kısa mesaj yoluyla iletilmesi.

• Kurumsal sosyal medya hesapları aracılığıyla kısa bilgilendirilmelerin yapılması.

• Kurumsal ağ aracılığıyla görseller kullanılarak kurbanların kesildiği bilgisinin ve raporlarının iletilmesi.

• Yazılı ve görsel medya mecralarına kurbanların kesildiği bilgisi servis edilerek kamuoyunun bilgilensinin sağlanması.

• Bölgelere giden kurban ekiplerinde yer alan katılımcıların kişisel mecralarından iştirak ettikleri kurban kesimleriyle ilgili bilgilendirme yapmalarının sağlanması.

• Kurban için vekâlet alınması işlemine bayramın ikinci günü saat 23.59’a kadar devam edildiği bilgisinin paylaşılması.

Örnek-6

İLETİŞİM MERKEZİ SÖZLÜ BİLDİRİM ÖRNEĞİ

“Vakfımıza verdiğiniz kurban vekâletiniz için teşekkür ederiz. Sizlerin de desteğiyle yıldır dünyanın birçok ülkesinde savaş ve doğal afetlerde zarar görmüş, yaşadıkları coğrafyalarda mağdur ve mazlum olmuş kardeşlerimize kurban ve diğer bağışlarınızı ulaştırıyoruz. Bu sene de ülke ve bölgede ihtiyaç sahibi kardeşlerimize kurbanlarınızı ulaştırmayı ve aynı zamanda yetim kardeşlerimize bayramlık hediye etmeyi hedefliyoruz. Dilerseniz kurban vekâletinizi ve yetimlere bayramlık hediyenizi www.ihh.org.tr üzerinden, mobil uygulamamızdan veya banka hesaplarımıza havale ve EFT yoluyla da vakfımıza ulaştırabilirsiniz. Vakit ayırdığınız için teşekkür eder, hayırlı günler dileriz.”

Örnek-7**SMS METİN ÖRNEKLERİ**

Bağışçılarımız bağışlarını banka/online/elden kurumumuza ulaştırdıklarında bağışlarının sisteme kaydı gerçekleştirilir ve verdikleri GSM numarasına aşağıdaki SMS metni otomatik olarak yönlendirilir:

“Değerli bağışçımız, ...TL tutarındaki bağışınız vakfımıza ulaştı ve ‘Kurban’ olarak kaydedildi. İhtiyaç sahipleri adına teşekkür ederiz.”

Kurban kesimleri gerçekleştirildikten sonra, kesim yapılan ülke ve bölgelerden İHH İletişim Merkezi’ne bilgilendirmede bulunulur. İletişim Merkezi de hazırlanan “Kurban Kesim Bildirimi”ni vekâlet sahibinin GSM numarasına yönlendirir:

“Değerli bağışçımız, vekâletini verdiğiniz ...hisse kurbanı ihtiyaç sahiplerine ulaştırdık. Onlar adına teşekkür ederiz. Allah ibadetinizi kabul etsin. Kurbanınızın bölge bilgisi için tıklayabilirsiniz: <https://www.ihh.org.tr/login?redirect=/profile/proxy>”

Örnek-8**E-POSTA METİN ÖRNEKLERİ**

Bağışçılarımız, bağışlarını banka/online/elden kurumumuza ulaştırdıklarında bağışlarının sisteme kaydı gerçekleştirilir ve verdikleri e-posta adresine aşağıdaki metin otomatik olarak yönlendirilir:

“Değerli bağışçımız, ...hisse kurban vekâletiniz kesilmek üzere kayıt altına alındı. Vekâletiniz emin ellerde, hassasiyetiniz için teşekkür ederiz.

Lütfen bu maile dönüş yapmayınız.

Maillerinizi info@ihh.org.tr adresine gönderebilirsiniz.”

Kurban kesimleri gerçekleştirildikten sonra, kesim yapılan ülke ve bölgelerden İHH İletişim Merkezi’ne bilgilendirmede bulunulur. İletişim Merkezi de hazırlanan “Kurban Kesim Bildirimi”ni vekâlet sahibinin e-posta adresine yönlendirir. Bilgilendirme metni aşağıdaki gibidir.

“Değerli bağışçımız, vekâletiniz üzere kestiğimiz ...hisse kurbanınızı ihtiyaç sahiplerine ulaştırdık. Dünyanın dört bir yanındaki ihtiyaç sahiplerinin hayır duasını almaya vesile olduğunuz ve bu büyük iyilik kervanına katıldığınız için kardeşlerimiz adına sizlere teşekkür ederiz. Allah ibadetinizi kabul etsin.

Kurbanınızın bölge bilgisi için tıklayabilirsiniz:

<https://www.ihh.org.tr/login?redirect=/profile/proxy>

Lütfen bu maile dönüş yapmayınız.

Maillerinizi info@ihh.org.tr adresine gönderebilirsiniz.”

Örnek-9**WEB SİTELERİNDE HABERLEŞTİRME ÖRNEĞİ**

“İHH, Tanzanya’da 200 büyükbaş kurban kesimi yaptı. Doğu Afrika’da yer alan ülkenin iki ayrı bölgesinde İHH ekiplerinin gözetiminde kesilen kurbanlıkların etleri ihtiyaç sahiplerine dağıtıldı.”

Murat Paksoy

21.07.2021

Darüselam

İHH İnsani Yardım Vakfı ekipleri, Tanzanya Birleşik Cumhuriyeti’nin iki ayrı bölgesinde 200 büyükbaş kurban keserek ihtiyaç sahiplerine ulaştırdı.

Kurban bağışlarını bu yıl Türkiye ile birlikte 65 ülkeye ulaştırmayı amaçlayan ve “Kurbanla Hatırla” sloganıyla harekete geçen İHH, Doğu Afrika ülkelerinden Tanzanya’da da kurban kesimi yaptı.

Ülkenin kuzeyindeki Tanga bölgesinde 150, Singida bölgesinde ise 50 büyükbaş kurbanın kesimi, İHH ekiplerinin gözetiminde gerçekleştirildi.

Yaklaşık 1.400 hisseye denk gelen kurbanların etleri bu bölgelerdeki ihtiyaç sahiplerine ulaştırıldı.

“Kurban etlerinden binlerce ihtiyaç sahibi faydalanacak”

İHH Uluslararası İlişkiler Biriminden Abdülkadir Oğuz, AA muhabirine yaptığı açıklamada, 29 yıldır olduğu gibi bu sene de kurban çalışmalarının tamamlandığını söyledi.

İHH’nin bu yıl 65 ülkede kurban kesimini gerçekleştireceğini aktaran Oğuz, “Bu sene sloganımız ‘Kurbanla Hatırla.’” Sloganımızdan da anlaşılacağı gibi kurban, dünyanın birçok bölgesindeki mazlum ve muhtaçları hatırlamaya bir vesiledir. Bu, onları yalnız bırakmadığımızın ve Türkiye’deki kardeşlerinin her zaman onların yanında olacağını da bir hatırlatmasıdır.” dedi.

Oğuz, vakıf olarak dünyanın neresinde bir ihtiyaç sahibi varsa onlara el uzatmaya çalıştıklarını, Tanzanya’da da bu kapsamda faaliyetlerini yoğunlaştırdıklarını anlattı.

Tanzanya’da bayramın Türkiye’den bir gün sonra kutlandığını söyleyen Oğuz, kurban kesim işlemlerine de bu nedenle bugün başladığını kaydetti.

Bu yıl Tanzanya’nın iki farklı bölgesinde çalışma yaptıklarını ifade eden Abdülkadir Oğuz, “Tanga ve Singida bölgesinde 200 büyükbaş kurbanlık kesimi yaptık. Yaklaşık 1.400 hisseye tekabül eden bu kurban etlerinden binlerce ihtiyaç sahibi faydalanacak.” dedi. (AA Haber)

Örnek-10**KOMİSYON KISA DEĞERLENDİRME RAPOR ÖRNEĞİ**

Kurban çalışmalarımızla alakalı bilgilendirici haber, fotoğraf ve DSF, Kurban Bayramı’ndan önce hazırlanarak hem medyaya servis edildi hem de internet sitemize eklendi. Ayrıca kurbanla ilgili diğer faaliyetlere dair haberler de yapıldı. Kurban Bayramı bitiminde de bayramın dördüncü günü son yapılan genel haber medyaya servis edildi.

Ekipler yola çıkarken sosyal medya hesapları üzerinden canlı yayınlar gerçekleştirildi, ilgili içerik medya mensuplarına gönderildi.

Kurbandan önce medya kuruluşlarıyla görüşülerek haberler ve röportajlar ayarlandı. Bunun için medya kuruluşlarının reklam birimleri ve daha önce vakfımızın birlikte çalıştığı, kurumumuzun çalışmalarına destek veren isimler arandı. Ayrıca bölgelerden kaliteli fotoğraf ve video alabilmek için ilgili kişilerin olduğu bir grup kuruldu.

Kurban ekip başarıyla birlikte İHH Dış İlişkiler Birimi’nin yaptığı ortaklaşa çalışma ile medya Telegram grubu kuruldu.

Örnek-11**KURBAN FAALİYETLERİNİN MEDYAYA YANSIMASI**

2021 Kurban dönemi haber dağılımlarına bakıldığında basında toplam 1.283 haberimizin yer aldığı görülmektedir. Bunların 38'i ulusal gazete, 4'ü bölgesel gazete, 93'ü yerel gazete, 42'si televizyon haberidir. Ayrıca 1.106 internet sitesinde de haberlerimiz yayımlanmıştır.

16. Kurban şahitliği için bölgelere giden ekiplerden geri bildirim ve raporları almak, değerlendirmek ve gereğini yerine getirmek**Hüseyin Aydemir / Burundi****Gönül Dili**

Kurban dağıtım çalışmaları için Afrika, Burundi'deyim. Burası Ruanda'yla sınır komşusu. Müslüman sayısı 2.000 civarında. Müslümanlar azınlıkta oldukları için ziyaretimiz onları çok memnun etti. Halkın çoğu bizi sevinçle karşıladı. Yaşlı, genç, kadın, erkek yolumuzu gözlüyordu. Mutluluklarını gözlerinden anlayabiliyordum. Konuşma dilimiz ortak olmasa da gönül dilimiz birdi. Kimisi de şaşkınlıkla karşıladı bizi. Misafir geleceğinden haberleri yoktu çünkü. Bu yolculuk bana asıl maksadımızın kurban eti vermek değil, kardeşlik olduğunu öğretti. Gönül diliyle konuşmanın ne kadar kıymetli bir şey olduğunu Burundi'de öğrendim. Her zorlukta bir kolaylık vardır ayetini düstur edinerek çıktığımız kurban yolculuğunu bu şekilde tamamladık.

Mehmet Özdamar / Filipinler**Sadece İHH'nın Yardım Götürdüğü Köy**

Kurban çalışmaları için Filipinler'deyiz. Kurban kesimi, dağıtımı, yetimhane ziyaretleri, yetimlerle oyunlar derken yoğun ama yorucu olmayan bir yolculuktayız. Bayramlık hediye ettiğimiz yetimlerin gözündeki ışıltı tüm yorgunluğumuzu alıyor. Kurban paylarını ihtiyaç sahiplerine ulaştırmak için köyleri ziyaret ediyoruz. Bu ziyaretlerden birinde köy camisinin imamı Archil Hoca gözlerimize bakarak; "Altı yıldır buraya sadece İHH geliyor. Köydeki Hristiyanlar samimiyetinizden etkilenip Müslüman oluyor. Bugüne kadar 700 kişi Müslüman oldu." dedi. Bir kez daha anladık ki kurban sadece et paylaşmak değil.

Muhammed Baki Özkara / Azerbaycan**"Buraya yalnızca siz geliyorsunuz."**

İHH'nın kurban çalışmalarına şahitlik etmek için Azerbaycan ve Gürcistan'a gittik. Bayram namazının ardından kurbanları kesip evlere dağıtmaya başladık. Türkiye'den geldiğimizi öğrenen Ahıska Türkleri, büyük bir ilgiyle karşıladı bizi. Sohbetleri, misafirperverlikleri, iyi kalplileriyle bayramımızı bayram ettiler. Fakat beni en çok Azerbaycan'da gittiğimiz bir evde duyduklarım etkiledi. Getirdiğimiz et poşetini alan bir kadın, biraz mahcubiyetle, "Buraya yalnızca siz geliyorsunuz. Bu yüzden her Kurban Bayramı ve Ramazan ayında yolunuzu gözlüyorum." dedi. Bu sözler içime öyle bir işledi ki, tüzülsem mi sevinsem mi bilemedim.

18. Süreç içerisinde düzenli olarak yönetim kurulunu bilgilendirmek

- Kararı alınıp yürürlüğe konan iş ve işlemlerle alakalı ilgili mercilere rutin bilgilendirmelerin yapılması.
- İş ve işlemler yürütülürken ortaya çıkan eksiklik ve aksaklıklarla alakalı ilgili mercilerin bilgilendirilmesi.

• Süreç içerisinde değişiklik gerektiren yahut değişikliğin zorunlu görüldüğü hâllerde ilgili mercilere alternatifleri de hazırlanarak bilgi verilmesi.

19. Sürecin tamamında fikhî kurallara riayet etmek, bilinmeyen bir fikhî durumla karşılaşılması hâlinde ilgili fikhî kuruluna müracaat etmek ve bu maksatla özel bir mekanizma oluşturmak

• Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kurbanı özel yayımlamış olduğu "Kurban Rehberi"nin gerek PDF'inin gerekse basılı hâlinin ilgili bütün kişi ve birimlere ulaştırılması.

• Kurban Rehberi'nde yer almayan hususlarla alakalı hem diyanetin ilgili fetva mekanizmaları ile hem de âlimlerle istişare edilmesi, alınan cevapların gereğinin yerine getirilmesi.

20. Sakatları değerlendirmek

• Mezbahalarda toplu kesimi yapılan hayvanların sakatat kısımlarının rayici üzerinden satılması ve elde edilen gelirin fukaralara ve muhtaçlara dağılmak üzere sadaka fonuna kaydedilmesi.

• Partnerler aracılığıyla kesilen kurbanlıkların sakatatlarının tasarrufunun partnerlere bırakılması, ancak onlara da sakatat gelirlerini sadaka olarak değerlendirmeleri hususunda tavsiyede bulunulması.

• Gerek mezbahalarda bizzat vakfımızın kestiği gerekse partnerlerimiz aracılığıyla kestirdiğimiz kurbanlıkların sakatatlarının kasap ücreti olarak verilmemesi hususuna özen gösterilmesi.

• Toplu kesim yapılan bütün alanlarda kesim öncesi ve kesim sonrası çevre temizliğine dikkat edilmesi, kurbanlıkların hiçbir parçasının ortalıkta kalmamasının sağlanması.

• Çevre ve insan hassasiyeti gösterilerek kurban artıklarının bertaraf edilmesi.

21. Komisyon icmali raporunu hazırlayıp yönetime sunarak görevini tamamlamak

• Komisyon Raporu'nun yazılı, görsel ve sözlü olarak sunulup izah edilmesi.

• Soru ve eleştirilere cevap verilmesi.

• Bir sonraki komisyon çalışmasında sorunların en aza inmesine katkı sağlayacak şekilde gerekli bilgilerin sunulması.

Önceden Satın Alım ve Ortalama Tek Bir Fiyat Belirleme

Vekâleten alınan kurbanların en önemli şartı; kesilmesi, kanının akıtılmasıdır. İkinci şartı ise, kurban vekâleti hangi ülke ve bölge için alınıp kesildi ise o insanlara ulaştırılması, takdim edilmesidir. Bu iki aşamada üzerimize dinen vücutiyet yüklenmektedir.

Bu noktada belirtmek gerekir ki, vakfımız tarafından görevlendirilen ekipler, arefe günü ya da bayrama birkaç gün kala vekâletleri alınmış olan kurbanlıkların bedellerini yanlarına alıp kurbanların kesileceği ülkelere, bölgelere, şehirlere gidip emanetlerindeki paralarla pazara inmemektedir. Zira bu uygulanabilir bir yöntem değildir; çünkü birçok aksaklık, eksiklik ve krizle karşılaşmak muhtemeldir. En basitinden böyle bir yöntem uygulandığında hedeflenen fiyat aralığını yakalamak mümkün olmayabilir yahut istenen nitelikte, sağlıklı ve dirayette kurbanlık bulunamayabilir. Bulunsa dahi, adet bazında sıkıntılar yaşanabilir, lojistik konularda sorunlar ortaya çıkabilir. Kısacası, birçok fikhî ayrıntıyı da barındıran bu ibadet için yerine getirilmesi gereken diğer iş ve işlemlerin bir gereği olarak, öncesinde her ihtimalin olabildiğince

dikkate alındığı detaylı bir organizasyon yapılmalıdır. Unutulmamalıdır ki kurban organizasyonunun son gün ve günlere bırakılması kendi içinde birçok riski barındırmaktadır. Bugüne kadarki saha tecrübelerinden de müşahede edildiği kadarıyla sürecin aşamalarında birçok aksaklık, olumsuzluk ve fikhî açıdan eksiklik söz konusu olabilmektedir.

Bu sebeple her ne kadar arefe günü ya da Kurban Bayramı'nın birinci günü bireysel kurban satın alımı yapılabilse de on binlerce satın alımı gerektiren büyük çaplı kurban organizasyonlarında bu mümkün olmayacaktır. Zira kendimiz için satın aldığımız kurbanlıkta aradığımız niteliklerin, vekâleten aldıklarımızda da aranması esas olmalıdır. Nasıl ki bizler kendi kurbanlığımızı satın alabilmek için çarşı pazar gezip saatlerimizi hatta günlerimizi ayırdıktan sonra ancak istediğimiz kurbanlık hayvanı buluyorsak, çoklu satın alımlarda da aynı düsturla ve özenle hareket etmemiz gerekmektedir. Bunun için de alımların son günlere bırakılmaması, uygun kurbanlıkların bulunabilmesi için önemlidir.

Belirtilen bu hassasiyet sebebiyle vakfımız, kurbanlık niteliği taşıyan hayvanları bayramdan çok önce satın almaktadır. Bu satın alımı, kendi öz varlığından ayırdığı kaynakla yapmaktadır. Alınan bu hayvanlar vakfın malı niteliğindedir; yani vakıf bir şirket gibi, bir tüccar gibi kurbanlıkların satın alımını günler öncesinden yapmaktadır. Bu niteliği itibarıyla da ticari bir işlem gerçekleştirmektedir. Hâsılı İHH, Kurban Bayramı'ndan günler önce niteliğine uygun öngördüğü adetteki hayvanı satın alıp bakımlarını da yapmaktadır; dolayısıyla ortaya çıkan bu zorunlu yönetim ve organizasyon masraflarını da hesap ederek, kurbanlıkların birim maliyetini ve nihayetinde de kurban hisse bedelini belirlemektedir.

Akabinde satın alım işlemlerinden önce kurban kotalarının belirlendiği ülke ve bölgeler adına ilana çıkılmakta, insanlardan kurbanlarını buralarda kesip yoksullara, mağdurlara dağıtmak üzere vekâletleri talep edilmektedir. Açıklanan bütün bu sürece binaen de talep edilen hisse bedeli tek fiyat olmaktadır.

İHH, tek fiyat uygulamasını organizasyon kabiliyetinin gücüne dayanarak ortaya koymaktadır. Elbette gerekirse her bölge ve ülke için ayrı ayrı fiyat belirlemeleri yapıp bu şekilde de vekâleten kurban talep edilebilir. Ancak fiyat farklılığı ve bölge farklılığından hareketle bu durum birçok aksamaya sebep olabilir. En basitinden bazı ülke ve bölgelerde aşırı yığılma olabilir; dolayısıyla süreci yönetip koordine etmek de güçleşebilir. Ayrıca kurban çalışması yapan kurumlar arasında ister istemez oluşan rekabet de kurban için verilen vekâletlerin fiyatların en düşük olduğu bölgelere kaymasına sebep olacaktır.

Kaldı ki ülke ve bölge ayrımına gidilerek her ülke ve bölgede ayrı fiyat uygulaması yapılacak olsa bile yerel bazda da her şehirdeki fiyatlar farklılık arz edecektir; hatta aynı şehirde iki ayrı pazarda dahi aynı yaş ve kiloda olan hayvanlar arasında fiyat farkı olabilmektedir. Aynı hayvan pazarından birden çok hayvan alan bir tüccar ya da kişi, her hayvan için takdir edilen farklı fiyatları görecektir. Bu da kabul edilebilir ve makul bir durumdur. Bunu kurban satın alımı yapan her kişi elbette bilir. Gerçek şu ki, alternatifli fiyat veren kurumlar da aslında ülke ve bölgesine göre tek fiyat uygulaması yapmaktadır. Buna rağmen her bölge ve ülke için farklı fiyat uygulaması yapıyor görünmek, yukarıda açıklanan koşullar dikkate alındığında çelişkili bir durum oluşturmaktadır. Çünkü pazarın ve işin tabiatı, kurban organizasyonu yapan kurumların

ne olursa olsun bir fiyat belirlemesini zorunlu kılmaktadır. Bu durumun fikhî yönden tartışılıp bir sonuca bağlanması ise ayrı bir bahistir.

Öte yandan İHH'nın belirlemiş olduğu ve 30 yıldan bu yana uyguladığı yöntem, bu karmaşaya bir çözüm olma niteliği taşıyabilir. Kaldı ki İHH bu yöntemi bir grup âlimin görüşü doğrultusunda mütalaa ederek uygulamaya koymuştur.

Fikhî açıdan da bir problem olmadığına dair onay alındıktan sonra vekâleten kurban talebiyle kamuoyuna ilana çıkılır. Bu ilana istinaden bağışçı, belirlenmiş olan ülke ve bölgelerden birinde kurbanını kestirmek, kestirdiği kurbanın etini yine buralardaki ihtiyaç sahiplerine dağıtırmak üzere, vekâleten vakfımızdan bir hisse/adet kurban talep eder; yani kişiler, kurbanlarını yukarıda belirtilen şartlar çerçevesinde İHH'dan satın almış olurlar. Kurban sahibi, dilerse kurbanın kesileceği bölgeyi de belirleyip satın aldıktan sonra, kesim ve dağıtım için vakfımızı vekil kılar. Hâsılı bağışçı, ortaya konan açık, şeffaf, anlaşılır ve makul “vekâleten kurban” kesim ameliyesinin süreçlerini görerek, okuyarak, anlayarak, inanarak ve kanaat getirerek buna karar verir. Bu süreçlerde de kurum, her zaman resmî web sitesi yoluyla ve oluşturduğu SMS, e-posta, broşür, afiş, telefon ile arama ve “kurban rehberi” gibi araçlarla izahatlı bir duyurumu tercih eder.

Hac kurbanı da vekâleten kurban kesmeye bir örnek teşkil etmektedir. Zira hac için ödenen yolculuk ücreti içinde kurban ücreti de vardır. Bu ödeme şekliyle hacı adayı fikhen hacda kesilecek kurbanının vekâletini de vermiş olmaktadır. Hac organizasyonu yapan kurum, hacı adayının kurbanını da satın alıp kesmektedir. Ancak bu satın alım ve kesme işi de yine vekâleten bir üst organizasyona yani İslam Kalkınma Bankası'na verilmektedir. Böylece hac kurbanı da önceden satın alınmış, ahırlara konmuş kurban niteliği taşıyan hisse ya da adet bazında kurbanlıklardan kesilerek ifa edilmektedir. Bu bağlamda hac kurbanında da tek fiyat uygulandığını görmekteyiz. Yine bu uygulamada da vekâleten kurbanını veren kişi, kurbanıyla ilgili hiçbir aşamaya tanıklık edememektedir. Bu uygulama da dinen caiz görülmektedir.

Dindeki vekâlet müessesesi ihtiyaçları karşılayabilmek adına işleri kolaylaştırmak için vardır. Bu noktadan hareketle vakfımızın onlarca ülkede gerçekleştirdiği kurban organizasyonu için -hac kurbanından hareketle- aylar öncesinden kurbanlıkları satın alması ve gerekli diğer düzenlemeleri yapması, bu işin kotarılması babında büyük önem arz etmektedir. Ancak satın alımlar konusunda şeklen uygun olmayan bir durum olduğu düşünülüyorsa burada bu alana odaklanıp çözümler bulmamız gerekmektedir.

Biz, kurbanı vesile kılarak Müslümanlara yakınlaşacaksak, sorunlarını göreceksak, gördüğümüz bu sorunlara çözümler arayacaksak, kardeş olacaksak, ümmet olacaksak bu türden yardım çalışmalarımızı artırarak devam ettirmeliyiz.

Kurban ibadeti vacip bir ibadet olmakla beraber, kültürel yanı da ağır basan bir ibadettir. Bu sebeple vakıf ve dernekler vekâleten kurban kesme ibadetine fazlasıyla ilgi duymaktadır. İHH da başka coğrafyalardaki kardeşleriyle yakınlaşmak için yıllardır bu çalışmayı sürdürmektedir.

Bu süreçte her zaman hatırda bulundurulması gereken en önemli husus ise, kurbanın ibadet olduğu gerçeğidir. Bu ibadetin ailecek de yaşanması önem arz etmektedir. Yeni nesillere

kurban ibadetinin tevarüs edebilmesi maksadıyla bu ibadetin ailecek de ifa edilmesi son derece elzemdir. Bizler bunu çok önemsiyoruz, dolayısıyla ancak ailenin ikinci kurbanı var ise, biz ona talip olmak istiyoruz. Bu anlayıştan hareketle de kamuoyuna “Biz sizin ikinci kurbanınıza talibiz” diyoruz ki diğer Müslümanlar da bu vesileyle sevinsinler, mutlu olsunlar, bayramı bayram gibi algılasınlar, boyunları bükük kalmasin, onlar da ailecek kurban etiyle Kurban Bayramı sofrası kurabilsinler.

Sonuç

Kurban ibadetinin vekâletle yerine getirilmesine aracı olan vakıf ve derneklerin, oluşturulacak bir mekanizmayla süreçlerinin tamamının etkin bir şekilde denetlenmesi gerekmektedir.

Unutulmamalı ki denetim güvene mâni değildir, bilakis güven için çok önemli bir etken-dir. Bu denetimleri etkin ve sonuç alıcı bir mekanizmaya kavuşturmak bu bakımdan zorunluluk arz etmektedir.

Ayrıca denetim hem faaliyeti hem de o faaliyeti yapan kurumu güçlendirmektedir. Bu bağlamda dinî bir ibadet olması hasebiyle de vekâleten kurban iş ve işlemlerinin Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından denetlenmesi uygun olabilir. Bu denetimlerin kurbanın talebinden kurbanlıkların kesilip dağıtımına kadar ki süreçlerin tamamını içermesi gerekmektedir. Bu meyanda standartlar oluşturulmalıdır. Denetim mekanizması tarafından bağış talebinden fiyat belirleme kriterlerine, bölge seçiminden kurbanın kesimi, parçalanması ve dağıtımına kadarki sürecin tamamı rapor edilmelidir. Oluşturulan bu standartlar ve rapor edilen bilgiler, önceden kamuoyuna ilan edilerek kurumlara tebliğ edilmelidir.

Hac ve umre gibi kurban ibadetini de kişiler adına vekâleten yapan kurumlara da sertifika programları uygulanmalı ve yetkilendirme belgesi verilmelidir. A, B, C gibi sınıflandırmalar getirilerek verilen sertifika içeriğinin denetlenmesi maksadıyla sürecin tamamına yönelik denetçiler/memurlar vazifelendirilmelidir.

İHH olarak vekâleten kurban organizasyonu konusunda bütün bu hassasiyetler göz önünde bulundurularak artık böyle bir uygulamaya geçilmesinin zorunlu bir hâl aldığı kanaatindeyiz.

Kurbanların bayram günlerinde kesilip bekletmeden dağıtımının yapılması, bayram coşkusunun yaşanması bakımından önem arz etmektedir ve gereklidir. Ancak kurban etinin konserve ve kavurma gibi mamullere dönüştürülmesinin de stratejik olduğuna şüphe yoktur.

Bu bağlamda kurumumuz, yıl içerisinde mağdurlar, yoksullar, mültecilerle ortaya çıkacak muhtemel insani krizlerde ihtiyaç sahiplerine ulaştırılmak üzere vekâleten toplanan kurbanların bir kısmını bu alanda değerlendirmektedir. Bu yolla hem kurban etinin zayıyatının minimuma inmesi hem de ortaya çıkaracağı faydanın maksimuma ulaşması amaçlanmaktadır.

Bu noktada ülkemizde ve dünyada hacimli faaliyet gerçekleştiren kurumlara da vekâleten aldıkları yüksek adetteki kurbanların bir kısmını yukarıda zikredilen mamullere dönüştürmelerini tavsiye etmek isteriz. Bunun haricinde kurban organizasyonu yapan kurumlar bir araya gelerek sıcak kesim ve dağıtımın dışında tutabilecekleri adetleri bir araya getirip konserve ve benzeri mamullere dönüştürebilir, bu yönde ortak adımlar atabilir. Böylece Müslümanlar

tarafından vekâleten emanet edilen bu değerli besin maddesinin ihtiyaç sahiplerine dağıtımını en verimli hâlde yapılabilir.

Bu amaçla belki çatı bir kuruluş da oluşturulabilir. Bu kuruluş, vekâleten kurban ibadetinin yerine getirilmesinde aracı olan hacimli vakıf ve derneklerden teşekkül edebilir. Kurumlar, kendi aralarında tanzim edecekleri bir mutabakat zaptıyla çatı kuruluşun amacını kamuoyuna duyurup meşruiyetini tesis edebilir; hatta bu durum resmiyete de kavuşturulabilir. İş bu çatı kuruluş, yapacağı çalışmalarla ülke ve bölgelerdeki yoksulluk, fakirlik, mağdurluk gibi durumları tespit ederek raporlar hazırlayabilir. Hangi ülkeye ve bölgeye ne miktarda yardım götürüleceğinin ön görüşünü ortaya koyabilir. Kesilecek kurbanlıkların genel sayısı ile ilgili gerçek verilere yakın bilgiler sunan araştırmalar hazırlayıp fiyat aralıklarıyla alakalı verileri oluşturmaya çalışabilir. Bu işleri gerçekleştirebilmek için de yerel olarak iş birliği yapılabilecek resmî-sivil kurum ve kuruluşlar hakkında liste çalışması yapılabilir. Böylece belli yerlere ağırlık verilerek oralardaki hayvan popülasyonun azalması da önlenir, dolayısıyla yerel halkın fakirleşmesinin de önüne geçilebilir. Diğer taraftan fiyatların yüksek olması sebebiyle hiç kurban kesilmeyen/kesilemeyen bölge ve ülkelerin durumları hakkında da raporlar hazırlanıp buralara da dikkat çekilebilir.

Oluşturulacak bu tür bir çatı kurum sayesinde, toplanan kurbanların muhtaç ve fakirlere daha eşit dağıtılabilmesi maksadıyla etkili çalışmalar yapılabilir. Bu mekanizma ayrıca kurbanlık fiyatları, hangi ülke ve bölgede kaç adet kurban kesileceği, kesilen kurbanların kaç adedinin sıcak dağıtım yapılacağı, kaç adedinin konserve-kavurma gibi mamullere dönüştürülmesinin faydalı olacağı yönünde raporlar da hazırlayabilir. Hatta hangi kurumun nerede ne kadar kurban kesebileceği yönünde varsayım oluşturarak bir veri ortaya koyabilir; iş birliği yapabilecek kurum ve kuruluşları birbirine tavsiye ederek bir zemin oluşturabilir.

Bu mekanizmanın tavsiye ve yönlendirmelerine uyulması durumunda, istifade edenlerin sayısında olumlu ve anlamlı bir artışın gözlemlenmesi olasıdır.

İHH, kurban etlerini ihtiyaç sahipleri yararına en üst seviyede değerlendirebilmek maksadıyla müşterek organizasyon yapma hususunda kendi imkânlarını kullanmakta, sahada var olan etki gücünü her anlamda ortaya koymaya çalışmaktadır. Burada vakfın öncelendiği şey, birlik ve beraberlik içinde hareket ederek ortaya konan faydayı çoğaltmaktır. Bu maksatla İHH, yılların verdiği tecrübeyle geliştirdiği kendi çalışma sistematüğini benimseyen her vakıf ve derneğe kapılarını açmakta, müşterek kurban uygulamaları yapmaktadır. Bununla da kalmayıp insani yardım alanının diğer konularında da ortak faaliyetler yürütmekte, bu yöndeki iş birliklerini de teşvik etmektedir. Hâsılı bütün bu çalışmalara bakıldığında İHH'nın adı konmamış bir çatıyı çoktan oluşturmuş olduğu da söylenebilir.

Şimdi de İHH'nın kurban organizasyonunun diğer kurumların yaptıklarından farkı ne, sorusuna yanıt vermeye çalışalım. Her şeyden önce biz bir öncülük yaptık ve diğer bütün kurum ve kuruluşlar, oluşumlar hatta bireyler buradan hareketle benzer çalışmalar başlattılar. Bu, İHH'nın temel prensiplerinden olan "öncü" olma ilkesinin bir tezahürüdür. Bu amaçla bundan sonra da güzel ve hayırlı işlerde ilk adımları atmaya gayret ve devam etmek niyetinde olduğumuzu belirtmek isteriz. Keza vekâleten kurban ibadetinde de öncü kurumlardan biri ol-

duğumuza inanıyoruz. Bundan sonra da iyi bir örneklik teşkil etmeyi umuyor ve bu doğrultuda gayret ediyoruz.

İnsanların kurban vekâletlerini İHH'ya vermesinde belirleyici olan bir diğer etken ise, bizim yalnızca bir ülkeye veya bölgeye odaklanmamamızdır. Vakfımız çalışmalarını projelendirirken yıllardan beri bütün Müslümanlara ulaşma gayretini en öncelikli hedef olarak ortaya koymaktadır.

Yukarıda da ayrıntılı bir şekilde izah ettiğimiz üzere; İHH olarak hedefimiz hiçbir zaman kurbanlık fiyatlarının en düşük olduğu yerlere yoğunlaşmak değil, nerede ihtiyaç fazlaysa, nereye gitmemiz gerekiyorsa oraya gitmek olmuştur.

Bugüne kadar da bu düsturla hangi Müslüman topluluğa ulaşmamız gerekiyorsa o topluluğa ulaşmaya; hangi ülkenin hangi bölgesine yoğunlaşmamız gerekiyorsa tüm imkânlarımızla orada olmaya gayret ettik.

Vakfımız bu hassasiyetlerle en ince ayrıntısına kadar araştırıp, komisyonlar oluşturmakta; her ülke ve bölgedeki ihtiyaç durumunu bu komisyonlarda tek tek değerlendirip karara bağlamaktadır. Bütün bunları yaparken de açık ve şeffaf bir süreç yönetilmesini ayrıca önemsemektedir.

İHH olarak en iyisini biz yapıyoruz demiyoruz elbette; yalnızca buna gayret edip yaptıklarımızı ortaya koyuyoruz ve çalışmalarımızı örnek alacak olanları da cesaretlendiriyoruz. Biz insanlara sadece, “Kurban vekâletini İHH'ya verirseniz yerine getiririz ve inşallah hedefine ulaştırırız.” diyoruz.

Vakfımız ayrıca kurban ya da başka vesilelerle yardım götürdüğü ülke ve bölgelerde sosyal etki de oluşturuyor.

Gittiğimiz bölgelerde türlü yoksunluk içindeki toplulukların kendilerine olan inançlarını olumlu yönde etkilediğimizi gördüğümüzde çok daha büyük bir heyecanla çalışıyoruz.

Özellikle kurban dönemlerinde bölgelere götürülen maddi kaynağın oralardaki ticari hayatta hareketlenmeye sebep olması da söz konusu toplumlar için artı bir değer oluşturuyor. Kurban vesilesiyle gittiğimiz bölgelerde tespit ettiğimiz ihtiyaçlara yönelik geliştirdiğimiz kalınma projeleriyle de mikro kalkınmaya katkı sağlamayı hedefliyoruz.

Vakfımız bütün bu çalışmaları yaparken, amaç birliği güden diğer vakıf ve dernekleri de teşvik ederek bu “iyilik hareketini” daha da büyötmeyi hedefliyor.

Her şeyin en iyisini ancak Allah bilir.

Kaynakça

- Güç, Ahmet. “Kurban”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/433. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Karaman, Hayreddin, vd. *Kur'an Yolu Türkçe Meal Ve Tefsiri*. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.
- el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi 'u's-şâhih*. Riyad: Dârü's-selâm, 1419/1999.

TÜRKİYE DİYANET VAKFI KURBAN UYGULAMASI

İhsan AÇIK*

Giriş

Kurban, insanlık tarihi kadar eski ve bütün ilahi dinlerin önemli ibadetlerinden biridir. Kurbanın temel felsefesi, “Allah’a yakınlaştıran” bir ibadet olmasıdır. Kişi, kurban ibadetini gerçekleştirmekle Allah’ın emrine boyun eğmiş ve kulluk bilincini koruduğunu canlı bir biçimde ortaya koymuş olur. Bunu yaparken de malını Allah için telef etmesi değil, en yakınlarından başlayarak insanlara yararlı olacak tarzda gerçekleştirilmesi istenmiştir.

Kurban, ilahi merhamete nail olma ve Rabbimizin rızasını kazanma vesilesi olduğu gibi aynı zamanda toplumsal boyutu olan sosyal bir ibadettir. Gerek fert gerekse toplum açısından birçok hikmeti bünyesinde barındıran kurban ibadetinin, müminler arasında kardeşlik şuurunun pekişmesini, insanlar arasında paylaşma, yardımlaşma ve dayanışma bilincinin gelişmesini sağlayan önemli bir yönü vardır.

Bu yönüyle kurban, Allah için paylaşmaktır. Paylaşarak birbirimize yaklaşmayı sağlayan bir ibadettir. Kesilen veya kestirilen kurbanın Allah için fedakârca paylaşılması, Peygamberimizin örnek ahlakı ve bizlere bıraktığı çok önemli bir mirastır.

Geçmişten bugüne Müslümanlar, kurbanlarını ihtiyaç sahipleriyle paylaşmayı kurban ibadetinin bir parçası ve nebevi bir davranış olarak benimsemiştir.

Türkiye Diyanet Vakfımız, bu anlayışla 1993 yılından beri Diyanet İşleri Başkanlığımız ile vekâletle kurban organizasyonu gerçekleştiren milletimizin hayır elini ve cömertliğini dünyanın dört bir tarafına ulaştırmak için özveriyle çalışmaktadır.

Bu kapsamda, Vekâlet Yoluyla Kurban programımız aşağıdaki aşamalardan geçerek yürütülmektedir;

1. Vekâleten Kurban Programının Amacı

- Kurbanlarını vekâlet yoluyla kestirmek isteyen vatandaşlarımıza yardımcı olmak,
- Kurban etlerini daha fazla ihtiyaç sahibine ulaştırmak,
- Müslüman kardeşlerimizle bayram sevincini ve mutluluğunu paylaşmak,
- Mazlum, mağdur ve muhtaçlarla kardeşlik bağımızı kuvvetlendirmek,

* Türkiye Diyanet Vakfı Mütvevelli Heyeti II. Başkanı

2. Vekâleten Kurban Programında Ortak Çalıştığımız Kurumlar

Vakfımızın vekâletle kurban programındaki paydaşları; Müftülükler, yurt dışındaki Büyükelçilikler, Müşavirlikler, Ataşelikler, Koordinatörlükler, Dini İdareler, yurt dışında beraber çalışılan kuruluşlardır.

Türkiye’de il ve ilçe üftülükleri, aynı zamanda Vakfımızın birer şubesi durumundadır. Türkiye’de 1003 Vakıf şubesi, yurt dışında ise 102 paydaş kurum/kuruluş vardır.

3. Kurban Fiyatlarının Belirlenmesi;

- Türkiye’de ve kurban kesimi yapılacak ülkelerde kurban piyasası araştırılır ve piyasa şartları incelenir.

- Yurt içinde Et ve Süt Kurumu başta olmak üzere İl ve İlçe müftülüklerimizden teklifler alınır.

- Yurt dışında beraber çalışılan kuruluşlardan fiyatlar toplanır.

- Toplanan fiyatlar Genel Merkezde proje ekibi tarafından değerlendirilerek karara bağlanır.

4. Kurban Fiyatlarının Açıklanması;

Diyanet İşleri Başkanı ve Türkiye Diyanet Vakfı Mütevelli Heyeti Başkanı tarafından belirlenen bir tarihte yapılan kurban tanıtım toplantısı ile kurban fiyatları kamuoyuna duyurulur.

5. Kurbanların Satın Alınması;

- Yurt dışında TDV saha uzmanlarımız, yerel dini idareler, vakıflar, STK’lar, din hizmetleri müşavirliklerimiz ve ataşeliklerimizle koordineli bir şekilde,

- Yurt içinde ise il ve ilçe müftülüklerimiz ve şubelerimiz aracılığıyla alımlar gerçekleştirilmektedir.

6. Kurban Bağışının Kabulü;

- Hayırseverlerimiz, www.tdv.org ve bagis.tdv.org adreslerinden online bağış yapabilmeyi yanı sıra Android ve Apple store mağazalarından indirilebilen mobil bağış uygulamasından kurban vekaletlerini verebilecekleri gibi il ve ilçe müftülükleri, TDV şubeleri, din görevlileri, tüm PTT şubeleri ve bankalar aracılığıyla da Türkiye Diyanet Vakfı kurban programına katılım sağlayabiliyor.

- Ayrıca 0 312 416 90 00 numaralı telefonu arayan vatandaşlarımız kurban vekâleti hakkında detaylı bilgi alabiliyor.

- Yurt dışında yaşayan hayırseverlerimiz de Din Hizmetleri Müşavirlikleri, Ataşelikleri, Koordinatörlükler ve bu ülkelerdeki cami dernekleri ile din görevlileri vasıtasıyla kurban vekâletlerini Vakfımıza emanet edebiliyor.

- Bağış kanallarının yanı sıra yaklaşan Kurban Bayramı öncesi vatandaşlar bağışlarını kolaylıkla yapabilmeleri için 81 ilde ve ilçelerde önemli noktalara kurban bağış stantlarımız kuruluyor.

- 1003 şubemiz aracılığıyla il ve ilçelerde merkezi noktalara kurulan ve vatandaşların kolaylıkla ulaşabileceği stantlarda hem bağış yapılabilir hem de kurban çalışmalarını hakkında bilgi alınabiliyor.

7. Bağış Kabul Mesajlarını Gönderilmesi

Vekâleti vakfımızın sistemine kaydedilen her bir bağışçımıza otomatik olarak bağışının Vakfımıza ulaştığına dair bilgilendirme mesajı gönderilmektedir.

8. Kesim ve Dağıtım Yapılacak Ülke ve Bölgelerin Belirlenmesi

- Ülkenin ekonomik ve sosyal durumuna,
- Nüfus ve demografik yapısına,
- Ülkede beraber çalışılabilecek çok güçlü bir kurum bulunma durumuna göre,
- Afet, kıtlık, kuraklık, iç savaş gibi olumsuz şartların olup olmamasına bakarak belirliyoruz.

• Kurbanlarınız Vakfımızca planlanan ihtiyaç bölgelerinin herhangi birinde kesilmektedir. Hangi ülkeye ne kadar kurban bağışlanacağı tahmin edilemediğinden ve belli ülkelerin öne çıkıp belli ülkelerin kurban yardımından mahrum kalabileceğinden dolayı bağışçılarımıza ülke tercihi seçeneği sunulamamaktadır.

9. Kurban Kesimi ve Dağıtımı

Milletimizin emanetleri kurban vekâletlerini saha uzmanlarımız ve görevlilerimiz nezaretinde dini esaslara uygun bir şekilde keserek ülkemiz başta olmak üzere dünyanın dört bir yanında ihtiyaç sahiplerine ulaştırıyoruz.

10. Kurban Kesildiğinin Bildirilmesi

Kurbanın kesilmesinin akabinde cep telefonlarına SMS ile gönderilen link üzerinden bağışçı ekranına ulaşıp, kurban bağışını sorgulayabilmekte ve nerede kesildiğini öğrenebilmektedir. Ayrıca online bağış web sitemize kaydolarak bağışlarım menüsünden bağışını ve kesim durumunu takip edebilmektedir. Kurban kesildiğinde, ilgili kurban bağışının yanında kesim sertifikası oluşturulmaktadır.

29 yıldır dünyanın dört bir yanındaki 149 ülkesinde hayırseverlerin destekleriyle iyilik faaliyetlerini sürdüren Vakfımız “Yeryüzünde İyilik Egemen Oluncaya Kadar” sloganıyla Türkiye ve yurt dışındaki 3,5 milyona yakın ihtiyaç sahibine ulaşmıştır.

Dünyada iyiliğin en büyük temsilcisi olan Vakfımız, ülkemiz insanının cömertliğini, hayrını mazlum ve mağdurlara taşımaya büyük bir gayretle devam etmektedir.

Biz, kurban kesme imkânı olan ailelerin çocuklarıyla birlikte ilk kurbanlarını kendilerinin keserek kurban ibadeti atmosferinin ailece yaşanmasını, Allah’a yakınlaşmaya vesile olan kurban ibadetinin tadılmasını önemsiyoruz. Vakıf olarak, imkânı olan hayırseverlerimizin ikinci kurbanlarına talip olduğumuzu belirtiyoruz.

Diyanet İşleri Başkanlığımız ile iş birliği içerisinde bu yıl da “Kurbanını Paylaş Kardeşinle Yakınlaş” temasıyla vekâletle kurban kesim organizasyonu düzenlemekteyiz. Vakfımız, tarafından 2022 yılı vekâletle kurban bedeli yurt içinde 2250 lira, yurt dışında ise 1800 lira olarak belirlenmiştir.

Bağışçılarımızın, Kurban Vekâletini Türkiye Diyanet Vakfı’na Emanet Etmelerinin Başlıca Gerekçeleri Olarak;

• Türkiye’de ve dünyada vekâletle kurban organizasyonunda güvenin sembolü haline geldiği için,

• Kurban ibadetinin her aşaması dikkat ve hassasiyetle yapıldığı için,

• Dini bir vecibe olan bu ibadeti 1993 yılından bugüne her geçen yıl artan bir ivmeyle gerçekleştirdiği için,

• Kurban etlerini ülkemizde ve yeryüzünün en muhtaç coğrafyalarında ihtiyaç sahiplerine ulaştırdığı için,

• Hayırsever milletimizin dünyaya uzanan iyilik eli olduğu için,

• Kurban kesimleri öncesi ve sonrası bağış sahibinin her aşamada şeffaf bir şekilde bilgilendirdiği için,

• Kurbanların İslami usullere uygun şekilde kesildiğinden ve gerçek sahiplerine ulaştığından emin olduğum için,

• Vekâletle Kurban alanında uzman, işinin ehli, tecrübesi ve başarılarıyla standartları belirleyen bir kurum olduğu için,

• Sadece kurban ibadeti değil, yılın her gününde, özellikle Ramazan ayında yürütülen insani yardım çalışmaları, Cami-Kuran Kursu inşaatlarına destek vermesi, sadece ülkemizdeki insanları değil dünyanın dört bir yanında bulunan ihtiyaç sahiplerine yardım eli uzattığını bildiğim için,

• Kurbanlarımızı 7 kıtada mazlum, mağdur ve muhtaç coğrafyalardaki Müslümanlara ulaştırdığı için,

• Her zaman toplumun ihtiyaçlarını üst seviyede tutarak hassasiyet içinde gereğini yerine getirmeyi kendine görev kabul ettiği için,

• Filistin’de İsrail zulmü altında ezilen Gazzeli kardeşlerimize milletimizin emaneti kurbanları zor şartlara rağmen ihtiyaç sahiplerine ulaştırdığı için,

• Her çalışmasında olduğu gibi Kurban ibadetini de ifa ederken DİB ve Vakfımız çalışanlarından oluşan ehil ve profesyonel ekibiyle görevi en iyi şekilde yerine getirmeye hassasiyet gösterdiği için,

• Bir kamu kurumu olan Diyanet İşleri Başkanlığı’nın rehberliğinde kurban vekâlet sahiplerinin isim isim okunduğundan emin olduğum için,

Şeklindeki İfadelerini sıralayabiliriz.

Vakfımız bu yıl vekâlet yoluyla keseceği kurbanları, Türkiye’de 81 il 922 ilçede, yurt dışında ise 80 ülke 345 bölgede ihtiyaç sahiplerine titizlikle ulaştıracaktır. Bu kapsamda 25 milyonu aşkın ihtiyaç sahibine kurban yardım kolisinin ulaştırılması hedeflenmektedir.

İyilik faaliyetlerinde yarım asırlık tecrübesi bulunan Vakfımız, kurban alım sürecinden kesim sürecine kadar çok titiz bir çalışma yürüterek, dini vecibelere uygun bir şekilde kesimini yaptığı kurbanları, Kurban Bayramı boyunca başta ülkemiz olmak üzere dünyanın dört bir yanındaki ihtiyaç sahiplerine ulaştırmaktadır.

Kurban Bayramı öncesi hazırlanan plan ve program dahilinde yurt içi ve yurt dışındaki görevli ile gönüllülerimiz, bölgedeki partner kuruluşların da desteğiyle kurban paketi dağıtımını şeffaf bir şekilde sağlamaktadır.

Yurt içinde ve yurt dışında çok geniş bir iletişim ağına sahip olan Vakfımız, dünyanın çok farklı noktalarında bu organizasyonu rahatlıkla gerçekleştirebilmektedir. Hayırsever bağışçılarımızı, kurbanlarının akıbeti ve hangi ülkede kesildiğiyle ilgili SMS üzerinden bilgilendirmekteyiz.

Geçen yıl vekâleten kesilen kurbanların bir bölümü ülkemizde geçim sıkıntısı çeken, evine et almakta güçlük yaşanan ihtiyaç sahibi ailelere ulaştırılırken, bir bölümü de yurt dışında açlık, yoksulluk ve iç çatışmaların yoğun olarak yaşandığı Afrika ülkeleri olmak üzere Balkanlar, Türk Cumhuriyetleri, Kafkasya ve diğer bölgelerde ihtiyaç sahiplerine ulaştırılmıştır.

Vakfımız, 2021 yılı vekâletle kurban organizasyonunda ülkemizde 81 ilde yurt dışında ise 77 ülkenin 339 bölgesinde görevli ve gönüllülerin nezaretinde, vekâlet sahiplerinin isimlerini tek tek okunmak suretiyle İslami usullere uygun bir şekilde kurbanları keserek ihtiyaç sahiplerine ulaştırmıştır. Bu kapsamda geçen yıl 24 milyon 449 bin 144 ihtiyaç sahibinin evine kurban eti girmiştir.

Vakfımızın 29 yıldır başarıyla sürdürdüğü vekâletle kurban organizasyonunda hayırseverlerin desteğinin her yıl artarak devam ettiği görülmüştür. Kurban vekâlet sayılarında 2016 yılında yüzde 30, 2017 yılında yüzde 5, 2018 yılında yüzde 76, 2019 yılında yüzde 3,7, 2020 yılında yüzde 26,5 artış sağlanmış 2021 yılında ise 64 bin 33'ü yurt içinde 525 bin 103'ü yurt dışında olmak üzere toplamda 589 bin 136 hisseye ulaşılarak yaklaşık yüzde 6'lık bir artış yaşanmıştır.

1993 yılından bugüne kadar Vakfımıza, hayırseverler tarafından 3.391.173 hisse kurban bağışlanmıştır. Bu sayede şimdiye kadar 140 milyonun üzerinde ihtiyaç sahibinin evine kurban eti girmiştir.

Türk medeniyetinin köklerinden gelen yardımlaşma ve dayanışmanın en büyük temsilcilerinden olan Vakfımız, “Yeryüzünde iyilik egemen oluncaya kadar” sloganıyla sadece kurban yardımı değil medeniyetimizin değerlerini de yaşatmaya gayret etmektedir.

Bu kapsamda gerçekleştirdiğimiz “1 Kurban 1 Kur'an” projesiyle Vakfımıza kurban vekâletini emanet eden hayırseverlerimizin, ihtiyaç sahiplerine Kur'an-ı Kerim de hediye edebilmelerine imkân sağlamaktayız. Dünyanın çoğu noktasında ihtiyaç sahiplerinin rehberimiz Kur'an-ı Kerim'e ulaşmakta güçlük çektiğinin farkındayız.

Vekâletle kurbanını internet ortamından Vakfımıza bağışlayan hayırseverlerimiz, aynı zamanda “Kurbanınızla birlikte bir de Kur'an hediye etmek ister misiniz?” yazılı kutucuğa tıklayarak Kur'an-ı Kerim'e Mushaf olarak ulaşamayan Müslümanlara hediye edebiliyor. Kurban bağışının yanında kardeşlerimiz, en güzel hediyeye böylelikle kavuşmuş oluyor.

Vakfımız tarafından farklı dillerde hazırlanan mealler, başta Afrika olmak üzere dünyanın birçok bölgesindeki medrese, cami, Kur'an kursu, üniversite ve ihtiyaç sahiplerine gönderiliyor. Şu an 27 dilde hazırlanan meal bulunuyor. Yurt içinde ise okul, yurt, hastane ve cezaevlerine yönelik Türkçe mealli Kur'an hediye etme çalışmaları gerçekleştiriliyor.

Son olarak, Türkiye Diyanet Vakfı, “İnsanların en hayırlısı, insanlara faydalı olandır” düsturuyla bütün insanlığın hizmetinde olma gayesiyle çalışan, yeryüzünde iyiliğin egemen olması için çaba sarf eden bir iyilik hareketidir.

TÜRK KIZILAY SAHADAN SOFRAYA YURTIÇİ KURBAN KESİM MODELİ

Gazi ALATAŞ*
Yasemin ÇEBİ**

Giriş

Günümüzde başta şehirleşme olmak üzere birçok alandaki değişim, sosyal ve iktisadi alanlara yansımaktadır. Vacip olan Kurban ibadeti özellikle şehirlerde yaşayan insanlar için; kurban kesim alanı bulma, çevre kirliliği, temizlik, hijyen vb. faktörler yüzünden zorlaştığından kişiler, başta Türk Kızılay gibi hayır kurumları aracılığıyla bu ibadeti yerine getirmek istemektedirler. Türk Kızılay 2008 yılından bu yana Vekâlet yoluyla kurban ibadetini yerine getirmek isteyen kişilere bu hizmeti sağlamaktadır. Vekâletle Kurban Kesiminde Türk Kızılay modelinin detayları aşağıda anlatılacaktır.

1. Kurbanlıkların Temini ve Kesimi

Türk Kızılay yetkili kurulları tarafından; Kurban Bayramı öncesinde bayram süresince yerine getirilebilecek vekâlet sayısı ve hisse bedeli belirlenir ve bağış yapmak isteyen vatandaşlara iletişim kanalları vasıtasıyla duyurulur.

Türk Kızılay modeline göre, kurbanlıkların kesimi, parçalanması, soğuk zincir bozulmadan nakliyesi, muhafazası ve etlerin kıyma / kuşbaşı konserve haline getirilmesi iş süreçlerinin her bir aşaması Türk Kızılay personeli nezaretinde paydaş kurum/kuruluş tarafından yerine getirilir.

Bu yıl kurumumuz Türkiye Cumhuriyeti Tarım ve Orman Bakanlığına bağlı Resmi Kuruluş olan Et ve Süt Kurumu ile paydaş olarak çalışmaktadır.

Türk Kızılay personeli Kurban kesimleri öncesinde, veteriner hekimlerle birlikte kurbanlık hayvanların padoklarda muayene ve kontrollerini yapar, kurban olmaya uygun nitelikte olmayan kurbanlıkları ayırıp, uygun olanlarla değiştirilmesini sağlar. Kurumumuzun ayrıca Veteriner Hekimleri Birliği ile protokolü bulunmakta ve ihtiyaç duyulması halinde ilgili kurumdaki veteriner hekim görevlendirilmesi talep edilebilmektedir.

* Dr., Türk Kızılay Toplumsal Hizmetler Genel Müdürü, gazi.alatas@kizilay.org.tr

** Sosyal Hizmetler Direktörlüğü, Sosyal Destek Programları Yetkilisi, yasemin.cebi@kizilay.org.tr

Türk Kızılay, bağışçıları tarafından kendisine verilen her kurban vekâletini eksiksiz olarak yerine getirilir.

Kurban kesimleri, vekâlet verenlerin isimleri görevli Kızılay personeli tarafından din görevlisinin duaları eşliğinde tek tek okunur ve kurbanlık kesimi paydaş kurum veteriner hekimlerin kontrolünde ehil kasaplar tarafından hijyen ve “İslami Kurban Kesim” şartlarına uygun olarak yapılır.

Gerçekleşen kurban kesimleri noter tarafından onaylanır ve vekâlet okumaları kayıt altına alınır. Talep edilmesi durumunda vekâlet sahibinin isminin okunduğu kayıtlar bağışçı ile paylaşılmaktadır.

2. Kurban Kesimi Takibi ve Vekâlet Sahiplerine Geri Bildirimi

Kurban kesimleri gerçekleştikçe görevli Kızılay Personeli tarafından mobil uygulama üzerinden anlık olarak vekâlet sahiplerine SMS ile bildirimler yapılır. Kurban kesim ve karkas et parçalama ve konserve üretim süreçlerinin gerçekleştirildiği Et ve Süt Kurumu Kombinalarında, iş ve işlemlerin her aşamasında bulunan Türk Kızılay personeli tarafından Türk Kızılay Genel Merkezine raporlanır.

3. Konserve Üretimi

Kesimi yapılan kurbanlıklar konserve üretimi yapılacak olan tesislere soğuk zincir bozulmadan nakliye edilir, üretilecek ürüne uygun olarak ilgili kurum tesislerinde işlenir, konserve üretimi yapılmak üzere -40 derecede modern soğuk hava depolarında şoklanır ve muhafaza edilir.

Uygun koşullarda saklanan kurban etlerinden, etin muhteviyatı doğrultusunda; 800 gr’lık kuşbaşı tipi et konservesi, 800 gr’lık kıyma tipi et konservesi, 4.200 gr’lık değerli et (bonfile, antrkot ve kontrfile) konservesi ve 10 kg’lık et suyu konservesi otoklav yöntemiyle üretilir.

Üretilen konserve ürünlerin raf ömürleri 24 ay olup, uygun koşullarda uzun süre saklanabilirler.

Yukarıda detaylarını anlattığımız Türk Kızılay Kurban modeli ile kurbanlıklardan elde edilen etler sadece Kurban Bayramı süresince değil, konserve haline getirilerek şubelerimiz vasıtasıyla gerek ihtiyaç sahibine bizzat gerekse aşevlerimiz aracılığıyla sıcak yemek olarak yıl boyunca ulaştırılmaktadır.

KOCAELİ BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ SAĞLIK VE SOSYAL HİZMETLER DAİRESİ BAŞKANLIĞI VETERİNER HİZMETLERİ ŞUBE MÜDÜRLÜĞÜ KURBANLIK HAYVAN SEÇİMİ KESİMİ VE HİJYEN

Özgür Yasin ALKAN*

Giriş

Kurban; gerek birey, gerekse toplum açısından çeşitli yararlar sağlayan mali bir ibadettir. Gelir düzeyi yeterli seviyede olan insanlarımızın kurbanlıklarını hijyenik kurallara uygun olarak kesilmesi, dinlendirilmesi ve dağıtımının sağlanması ile alt gelir gruplarındaki vatandaşlarımızın beslenme kalitesinin yükseltilmesine katkı sağlar.

Ülkemizde Kurban hizmetlerinin yürütülmesi Bakanlar Kurulu'nca 24.10.2001 tarihinde «Diyanet İşleri Başkanlığı'na» verilmiştir.

Belediyemiz uzun yıllardır kesim hizmetlerini sürdürmektedir. Geçmiş yıllarda İzmit, Hereke, Uzunçiftlik, Yuvacık, Gölcük, Karamürsel, Kandıra, Gebze ve Darıca'daki mezbahanelere ilaveten Kırkikievler, Derince, Körfez, Kartepe, Başiskele, Gölcük, Kandıra'daki örnek kesim yerleri de kurban bayram dönemlerinde vatandaşlarımızın hizmetine sunulmuştur.

2019 yılından itibaren ise Kocaeli Büyükşehir Belediyesi bünyesinde İzmit-Kandıra ve Karamürsel tesisleri modernize edilmiş ve kurban kesim hizmetleri burada sürdürülmeye devam edilmiştir.

Bu çerçevede, ilçelerde kurban satış ve özel ve kamuya ait kesim merkezlerinde alışveriş yapan halkımızın, kurban konusunda bilgilendirilmesine yönelik çalışmalar gerçekleştirilmektedir. Bu çalışmalar basit afiş-broşür çalışmaları değil, kültür oluşturma amacı içeren bir süreç yönetimidir.

Bu amaçla; Valilik makamında gerçekleştirilen; Tarım ve Orman Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı, İl Müftülüğü katılımları ile yapılan Kurban Komisyonlarında görev alınmış ve yine bu kurumların koordinasyonu ile bilgi ve yayın konularında vatandaşa hizmetler sunulmuştur.

* Veteriner Hekim, Kocaeli Büyükşehir Belediye Başkanlığı Sağlık ve Sosyal Hizmetler Dairesi Başkanlığı Veteriner Hizmetleri Şube Müdürlüğü.

Kalite Politikamız

Kırmızı et sektörünün önde gelen kuruluşlarından olan kurumumuz gıda sektöründe kaliteden sorumlu olduğu düşüncesi ile hareket ederek, kanun, yönetmelik, kodeks ve yasal standartlara/mevzuatlara uygun doğru, kaliteli ve hijyen şartlarında ürünlerini sürekli geliştirerek üretmek ve sunmak, pazarda kalıcılığımızı değişmeyen kalitemizle sağlamak bu yolla müşteri memnuniyetini sürekli kılmak ve kalite yönetim sisteminin sürekli iyileştirilmesini sağlamak ilkelerini kalite politikası olarak benimsemiştir.

Gıda Güvenliği Politikamız

Hayvansal ürün üretiminin faaliyetini gerçekleştirdiğimiz mezbaha tesislerimizde, sağlık kurallarına uygun, hijyenik şartlarda, güvenilir üretim yapmak kurumumuzun temel politikasıdır. Sürekli gelişen ürün, hizmet ve sistem kalitesi ile ismi kalite ve güvenilirlik ile birlikte anılan sektörün lider kuruluşu ve örnek bir tesisi olmak hedefimizdir.

Aynı zamanda;

- Vatandaşlarımızın ve tüm ilgili tarafların memnuniyet ve beklentilerini ön planda tutmak,
- Tanımlanmış ve ölçülebilir kalite kriterlerine uygun olmak,
- Fiziksel, kimyasal veya mikrobiyolojik açıdan bulaş olmamış, insan sağlığını tehlikeye sokmayacak sağlıklı, lezzetli, ürün sağlamak, İyi üretim, iyi hijyen uygulamaları ve uygun çevre şartlarını sağlamak ve teknolojik gelişmeleri takip etmek suretiyle işletme verimliliğini sürekli artırmaktır.

Helal Politikamız

- Helal riski olan durumları gidermek ve ürünlerimizin helal gıda güvenliğine uygun şekilde üretilmesini sağlamak,
- Helal zorunluluklarını uygulamak,
- Çalışanlarımızın Helal Gıda Yönetim Sistemi hakkında bilinçlenmelerini eğitimler ile sağlamak ve bu bilinçle sistemin geliştirilmesi için katkıda bulunmalarını teşvik etmektir.

Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Solaklar Mezbahası

Yukarıda saydığımız prensiplerimiz doğrultusunda, merkez mezbahamız olan Solaklar Mezbahası'na ait Gıda Güvenliği HACCP Dosyası; Tarım ve Orman Bakanlığı onayından geçmiştir. Bünyemizde HELAL KALİTE EL KİTABI oluşturulmuştur ve belediyemiz; 27.08.2021 tarihinde "TSE Helal Belgesi" almaya hak kazanmıştır.

Kurban Hizmetleri

Veteriner Hizmetleri Şube Müdürlüğü bünyesinde hizmet vermekte olan mezbahalarda 2021 yılı Kurban Bayramı çalışmaları kapsamında, oluşan talepler doğrultusunda; toplam 160 büyükbaş, 95 küçükbaş hayvan kesimi gerçekleştirilmiştir.

Kurban Bayramı'nda kesim çalışmaları bayram namazı sonrasında vakit kaybedilmeden başlanmaktadır. Mezbahalarımızda Diyanet İşlerince görevlendirilmiş bir din görevlisi bulunmaktadır.

Bayram Öncesi Çalışmaları

- KBB Solaklar Mezbahası'nda kurbanlarını kestirmek isteyen vatandaşlarımıza öncelikle belediye.kocaeli.bel.tr web adresinden ön sıra numarası almaları sağlanmaktadır.
- Vatandaşlarımızın kurbanlarını daha hijyen ve hızlı teslim almaları konusunda; büyükbaş ve küçükbaş teslim fişi, ücretsiz araç içi naylon, poşetler ve çuvallar verilmektedir.
- Kurbanlık hayvanlar kesim sonrasında kurban sahiplerine 4 parça şeklinde poşetlenerek teslim edilmektedir. Sakatatlar ise ayrıca poşetlenmektedir. Buna ilaveten tüm parçaların araçlara aktarımı tarafımızca yapılmaktadır. Kurban hisse sayısı kadar poşet ve naylon çuval kurban sahiplerine ilaveten teslim edilmektedir.
- Kurban Bayramı'nda kurban sahiplerine yönelik ikramlarda bulunularak, kurban kesiminde vatandaşın talep ve ihtiyaçları karşılanmaktadır.
- Vatandaşlarımızın karkas eti dört parça, kelle, ayak, deri ve işkembe ve ciğer parçaları ilgili noktalardan "numaralı teslim fişleri" karşılığında verilmiştir.
- Vatandaşlarımıza kurban kesimlerini beklerken ikramlarda bulunulmuştur.
- Kurban Bayramı'nda vatandaşlarımıza dağıtılmak üzere kurban rehberi broşür çalışması yapılmıştır.
- İlçe Belediye Kurban Yakalama Ekiplerine Kaçak Boğa Timi uygulamalı eğitimi verilmiştir.

Kurban Bayramı süresince; niyet sahipleri şu hizmetlerden yararlanır.

- Kurbanlık satış ve kesim yerleri, sağlık kontrolü ve hijyen şartlarının sağlanması amacıyla kurban komisyonunca görevlendirilmiş veteriner hekimler tarafından sürekli gözetim altında tutulur.
- İzinsiz kurban satış ve kesimi yapanlara zabıta ekiplerince cezai işlem uygulanır.
- Halk sağlığını korumak amacıyla satış ve kesim yerlerinde oluşan hayvansal atıklar günlük olarak Temizlik İşleri Müdürlüklerince uzaklaştırılır.
- Salgın ve bulaşıcı hastalıklara karşı satış ve kesim yerleri düzenli olarak dezenfekte edilir.
- Kaçan kurbanlık hayvanların kontrolü amacıyla ilçe boğa yakalama ekipleri bayram süresince halka hizmet verir.
- Kesim öncesi ve sonrası hastalık taşımamasından şüphelenilen kurbanlık hayvanlar ve etlerin kontrolü konusunda destek alır.

Kurbanlık Hayvan Seçimi

- * Kurban edilecek hayvan sağlıklı ve besi durumu iyi olmalıdır.
- * Besili sığırların vücut çukurları kaybolmuş ve kemik uçları belirgin olmamalıdır.
- * Besili koyun ve keçilerin bel omurları el ile kavrandığında kemik uçları ve kaburga kemikleri hissedilmez. Belleri düz ve yürüyüşleri diktir.
- * Hayvanlar herhangi bir hastalığı düşündürücü semptomları taşımamalıdır.
- * Hayvanların kılları veya yünleri parlak, bakışları canlı kondisyonları iyi olmalıdır.
- * Vücut deliklerinden hastalık belirtisi akıntı gelmemelidir. Aşırı derecede zayıf olan, ölüm derecesinde hasta olan, gebe olan, kesim yerine yürüyerek gidemeyecek derecede aksak

olan, kulağının, kuyruğunun veya cinsel organının üçte birinden fazlası bulunmayan, burnu kesilmiş olan, iki veya bir gözü kör olan, doğuştan kulağı veya cinsel organı olmayan ve dişlerinin yarısından fazlası düşmüş olan hayvanların kurban edilmesinin uygun olmadığı yetkili merciler tarafından bildirilmektedir.

* Dinimize göre deve, manda, sığır gibi büyükbaş hayvanlar ile koyun, keçi gibi küçükbaş hayvanlar kurban olarak kesilebilir.

* Erkek hayvanlar çoğunlukla kurbanlık olarak seçilir, ancak dişi hayvanların da gebe olmayanları tercih edilebilir.

* Kurbanlık olarak seçilen hayvanların süt dişlerini düşürmüş olması gereklidir ancak, kesim için seçilecek hayvanların; devenin 5, sığır ve mandanın 2, koyun ve keçilerin de 1 yaşını doldurmuş olmaları gerekir. Koyunların besisi durumunun iyi olması halinde 6 aylık olanlar da kurbanlık olarak seçilebilir.

* Veteriner sağlık raporu ve Menşe Şahadetnamesi bulunmalıdır.

* Hayvanların küpesi olmalıdır.

* Salya akıntısı bulunmamalıdır. Vücut deliklerinden hastalık belirtisi olabilecek herhangi bir anormal akıntı gelmemelidir.

* Bir veya iki gözü kör, boynuzları kırık, dili, kuyruğu, kulakları ve memesi kesik, dişlerinin tamamı veya çoğu dökük hayvanlar kurban edilmemelidir.

* Hayvanların doğuştan boynuzsuz olması, şaşı, topal, bir kulağı delik veya yırtılmış olması kurban edilmesine engel teşkil etmez.

* Vücudunun herhangi bir bölgesinde şişlikler olmamalıdır.

* Çevreye karşı aşırı tepkili veya çok duyarsız olmamalıdır.

İnternet ve mobil sorgulama imkânları ile hayvanlara ait aşı, hastalık, karantina ve üretim yeri bilgileri bulunabilir.

Kesicilerin Uyması Gereken Şartlar

• Kesim yapacak personelin kurban kesim sertifikası olmalıdır.

• Kesimi gerçekleştirecek kişilerin sağlık kontrolleri yapılmış olmalı, diğer insanlara veya hayvanlara bulaşabilecek herhangi bir hastalık taşımamalıdır.

• Kesiciler, kesim işleminde kullanacağı bıçak, satır vb. aletlerle yaralanmalara karşı dikkatli olmalıdır.

• Etten kendisine bulaşabilecek hastalıklara (şarbon, bruselloz gibi) karşı gerekli tedbirleri almalıdır. Eğer ellerinde açık yara varsa etle temastan kaçınmalı ve ellerine mutlaka eldiven takmalıdır. Hastalıklı olabileceğinden şüphe edilen etlerin kesimi sırasında kirlenen bıçaklar, sağlam kısımların kesim ve parçalanmasında kullanılmamalıdır. Şüpheli durumlarda Veteriner Hekimlere ulaşılmalıdır. Bıçak, satır, masat ve diğer ekipmanlar kullanıldıktan sonra mutlaka dezenfekte edilmelidir.

Kesim Öncesi İşlemler

• Kesim öncesi kurbanlık hayvanların 8-12 saat dinlendirilmesi et kalitesinin daha iyi olmasını sağlar.

• Kesimin en az 8 saat öncesinde yemleme kesilmeli, hayvanların ihtiyaçları dâhilinde su içmelerine izin verilmelidir.

• Kesim öncesi dönemde veteriner hekim tarafından yapılacak muayene ile zoonoz olarak adlandırılan ve hayvanlardan insanlara bulaşan kuduz, tüberküloz, şap, şarbon ve çiçek gibi hastalıkların tespit edilmesi sağlanır.

- Hayvanlara kötü muamele edilmemelidir.
- Büyükbaş hayvanlar gözleri bağlı olarak sırayla kesim alanına alınmalıdır.
- Kesim öncesi ve kesim sırasında hayvanlara eziyet edilmemelidir.

Kesim

• Kesimde amaç, hayvana eziyet etmeden, uygun şekilde yatırarak iyi kan akıtmayı sağlamak ve kesimi hijyenik olarak sonlandırmaktır. Kurban kesim işlemi, eğitilmiş kişilerce keskin aletler kullanılarak, hayvan strese sokulmadan yapılmalıdır. Kesimde ilk hamle mutlaka tek hareketle olmalı boyundaki her iki atardamar ve toplardamar kesilerek yapılmalıdır. Kesim mümkünse askıya alınarak yapılmalıdır.

Böylelikle kanın iyice akması ve yüzme işleminin temiz olarak yapılması sağlanır.

• Kanın iyice akıtılmaması ette mikroorganizmaların üremesine sebep olur ve etin kalitesini düşürür.

• “Küçük ve büyük baş hayvanların kesimi sol tarafına yatırılarak, üstte kalan ayağın serbest kalacak şekilde bir ayağı bağlanılarak yapılması gerekir. Mutlaka keskin bir bıçakla, tek bir hareketle solunum borusu, yemek borusu ve damarlardan atardamar veya toplardamlardan birisinin kesilmesi gerekir.”

• “Kurbanın kullanılmayacak parçaları gömülerek imha edilmeli. Hayvanlardan insanlara geçebilecek hastalıklara karşı önlem amaçlı kurbanın organlarında su keselerinin olup, olmadığına bakılmalı. Bunun için özellikle karaciğer, akciğer ve bağırsakların üst kısmında su keselerinin olup, olmadığına dikkat edilmelidir. Kist hadit bulunan organlar kesinlikle tüketilmemeli ve sokak hayvanlarına verilmemeli.”

Derinin Yüzülmesi

• Kurbanlık hayvanın derisinin yüzülmesine başlamadan önce kanının tamamen boşalmış olması ve kafasının tam olarak ayrılmış olması gerekir. Yüzme işleminin hijyenik bir şekilde olması için, askıda yapılmalıdır. Böylelikle:

- Deriye verilecek zarar azaltılır.
- Etin deride kalarak et veriminin düşmesi önlenir.
- Ete mikroorganizma bulaşması en az düzeye indirilmiş olur.

Yüzme İşlemi Sırasında Dikkat Edilecek Hususlar

• Kesim yeri zemininde kesinlikle toz, pislik ve dışkı gibi atıklar olmamalıdır.

• Derinin dış yüzü ete temas ettirilmemelidir.

• Yüzme işleminin ardından deri serin ve havadar bir bölüme alınarak bir miktar tuz dökülüp saklanmalıdır. Koyun derilerini tuzlamak için 2 kg, sığır derilerinde ise en az 5 kg tuz kullanılmalıdır.

• Tuzun tüm deri yüzeyine temas etmesi sağlandıktan sonra, içe doğru bohça şeklinde katlanarak en kısa zamanda ilgili yerlere gönderilmelidir.

• Yüzme işlemi sonrası tüketilebilen sakatat ve et; tüketilemeyen boynuz, tırnak, kuyruk ve deri gibi kısımlardan tam olarak ayrılmalıdır.

İç Organların Çıkartılması

*Sindirim kanalının çıkarılması sırasında et ve temiz sakatat üzerine kesinlikle içerik dökülmemesine dikkat edilmelidir. Herhangi bir bulaşma durumunda karkas yıkanarak temizlenmeli ve kendi haline kurumaya bırakılmalıdır.

*Kesim sonrası iç organlar en geç 30 dakika içinde çıkartılmalıdır. Geç kalınırsa içerik kokusu ete geçebilir. Bağırsak içeriğinde bulunan mikropların ete bulaşması durumunda etin dayanma süresi azalır.

*İşkembe ve bağırsaklar kesinlikle açılmamalı, kesim yeri zeminine işkembe ve bağırsak içeriği kesinlikle dökülmemelidir.

*Bağırsak içerikleri ve kullanılan kısımlar kesim yerlerinde bulunan çöp konteynırlarına kapalı poşet içerisinde konulmalıdır.

Hayvanlarda Bulunabilecek Parazitler, Hastalıklar

- Tenya Saginata
- Sarkokistler
- Toksoplazma
- Hidatik Kist
- Tenya Multiceps
- Karaciğer Kelebeği
- Akciğer Kıl Kurtları

Hayvanlarda Bulunabilecek Bakteriyel Hastalıklar

- Şarbon
- Tüberküloz
- Brusella
- Sarılık

Etler uygun koşullarda kesilmez, doğru pişirilmez ve uygun sıcaklıklarda bekletilmez ise hayvanlardan insanlara tenya, şarbon, tüberküloz, salmonella gibi hastalıklar bulaşabilmektedir.

Kesim Sonrası Dikkat Edilmesi Gereken Noktalar

- Etlerinin kesitinde, yanak, dil, kalp kası ya da karaciğerinde beyaz noktacıklar mevcutsa,
- Karaciğer, akciğer ve diğer organların herhangi birinde su dolu kesecikler görülüyorsa,
- Dalağı normalden 3-5 misli büyük, kanı koyu renkli ve geç pıhtılaşıyorsa,
- Göğüs kafesinde yapışma ya da inci tanesine benzeyen yapılar varsa,
- Lenf yumrularında aşırı büyüme, iltihap ve kireçlenmiş odaklar mevcutsa,
- Etin veya yağların rengi aşırı sarıysa,

- Deri altında morarma, bağırsaklarda aşırı derecede gaz ve kan oturmaları mevcutsa derhal veteriner hekime başvurulmalıdır.
- Yukarıda yazılı maddelerden herhangi biri veya birkaçı görülürse hayvanın derisi, iç organları ve gövdesi veteriner hekim gelinceye kadar serin bir yerde muhafaza edilmelidir.

Etlerin Olgunlaşması ve Muhafazası

• Taze eti hemen tüketmek çeşitli sindirim problemlerine yol açabilir. Bu sebeple parça etin en az 24 saat, mümkünse 36 saat dinlendirildikten sonra tüketilmesi daha uygun olacaktır. Eğer hemen tüketilecekse kıyma şeklinde tüketilmesi önerilir. 48 saat içerisinde tüketilmeyecek etler 250 gr'lık paketler halinde derin dondurucuya (- 18 °C) konmalıdır.

Toplam Kalite Yönetimi

Kurban Organizasyonu sadece kesim ve dağıtımla ilgili bir iş değildir. Öncesi ve sonrasında çalışma gerektiren bir süreçtir. Sağlık ve Sosyal Hizmetler Dairesi Başkanlığı, Veteriner Hizmetler Şube Müdürlüğüne bağlı olarak hizmet vermekte olan İzmit Mezbahamız, 2019 yılında modernize edilerek hizmete sunulmuştur.

Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Solaklar Mezbahası

Bir hayvan kanama süresi = 3-5 dakika

Saatte kesim adedi = 18 büyükbaş -12 küçükbaş

8 saatte kesim adedi = 144 büyükbaş - 96 küçükbaş

Kanama süresi (ölüm süresi) Helal Sertifikasyonuna uygun olarak tüm kesim dönemlerinde uygulanmaktadır.

7 adet karkas soğuk hava deposu bulunmaktadır.

3 adet sakatat-soğuk hava deposu bulunmaktadır.

Genel Soğutma hacmi: 3452 m³

Kalite Sloganlarımız

- Güvenilir Devl-‘Et’
- Kaliteli Hizm-‘Et’
- Helal’Et’
- Sağlıklı Mill-‘Et’
- “TSE Helal Belgesi 27.08.2021 tarih 041662- HG-01-01” nolu belgeyi almaya hak kazanmıştır.

Eğitim ve Standardizasyon

KOMEK ve Halk Eğitim Merkezleri iş birliği ile kurban kesim elemanı yetiştirme eğitimleri verilmektedir. Yıl içerisinde birkaç kez tekrarlanan eğitim çalışmaları sonrasında hak kazanan kursiyerlere sertifika verilmektedir. Bu katılımcılar sonraki süreçlerde özel izinlerle kurban kesiminde görev alabildikleri gibi, sertifikaları ile başka alanlarda da kesimci olarak iş bulma imkânına sahip olmaktadır.

Veteriner Hizmetleri Şube Müdürlüğümüzce “Kesici Eğitimi” sağlanmıştır.

2020’de 260, 2021’de 237, 2022’de 100 kişi KOMERK ve Halk eğitim merkezleri bilgileri almıştır. Kurban Bayramı’nda kesim yapmak isteyen adaylar eğitimden geçmiştir. 4 saat teorik +12 saat iş güvenliği +8 saat mezbaha uygulaması şeklinde program oluşturulmaktadır.

Eğitimlerde;

- Yakalama Zapturapt
- Hayvanların Ölçümleri Tanımlama-Seçim-Sağlık
- Standart (Kesimhane Kasabı)
- Kırmızı Et İşleme Tesislerinde İş Sağlığı ve Güvenliği
- Gıda Hijyeni ve Sterilizasyon
- Etlerin Hazırlanması
- İş Güvenliği ve Çevre Sağlığı konularına yer verilmektedir.

Kesicinin Bilmesi Gerekenler

- İş Sağlığı ve Güvenliği ile Çevre Güvenliği Önlemleri Almak
- İş Organizasyonu Yapmak
- Kalite ve Gıda Güvenilirliği İşlemlerini Yürütmek
- Kesim Öncesi Hazırlık Yapmak
- Büyükbaş/Küçükbaş Hayvan Kesimi
- Sakatat Hazırlamak
- Makine ve Ekipmanların Periyodik Bakımlarını Yapmak
- Mesleki Gelişim Faaliyetlerine Katılmak
- Kullanılan Araç, Gereç ve Ekipman
- Bilgi ve Beceriler
- Tutum ve Davranışlar

Çevre Sağlığı Neler Yapabiliriz?

• Bölgesel kesim yeri izinlerinin işbaşı ve sonu zorunluluklarını kesim yeri sahibine bildirmek.

• Atık alanları oluşturmak, zorunluluk getirmek, hızla kapatmak, kaldırmak

• Hayvansal atıklar, sızdırmaz çöp poşetleri içerisinde ağzı kapalı olarak kapaklı konteynerlere konulmalıdır. Bu şekilde hem görüntü kirliliği hem de çevredeki sokak hayvanlarının bu atıklara ulaşması önlenmiş olur.

• Hayvansal atıkların açık alanlarda gelişigüzel bırakılması sonrasında çevresel kontaminasyona bağlı risklerden dolayı, halk ve toplum sağlığının korunması amacıyla temizlik ve dezenfeksiyon çalışmaları bayram sonrasında belediyemiz bünyesindeki paydaşlarımızla gerçekleştirilmektedir.

Vektör ile Mücadele

Kurban Bayramı öncesi ve sonrasında; hayvan pazarları ve kurban kesim alanlarının karasinek larva ve ergin mücadelesi gerçekleştirilmektedir. 2021 Kurban Bayramı Döneminde de Başta Darıca, Çayırova, Gebze, Dilovası, Körfez, Derince, Gölcük başta olmak üzere 3215 noktada 90.000 m² alanda mücadele gerçekleştirilmiştir.

TÜRKİYE DIŞINA İNSANİ YARDIMLARIN SOSYAL ETKİLERİ: KURBAN YARDIMLARI ÖRNEĞİ

Ahmet Emin DAĞ*

Giriş

Devlet, şirket, sivil toplum kuruluşu ve sosyal girişimci gibi çok farklı kurumsal yapıların ilgi alanına giren sosyal etki, en genel anlamıyla, yapılan planlı bir proje veya faaliyetle birlikte “farklı insanlar üzerinde oluşan etkiler” olarak tanımlanmaktadır.¹ Bu anlamda sosyal etki, bir faaliyetin muhatap bireylerin hayatında doğrudan ve dolaylı olarak yarattığı her türlü değişimle ilgilidir. Bunlar; insanların yaşam tarzları, kültürleri, inançları, politik katılımları, demokratikleşme düzeyleri, sosyal refahları, sağlıkları, hakları ve haklara erişimleri olabileceği gibi korkuları, özlemleri ve hatta güvenlik ihtiyaçları ile ilgili dahi olabilir.²

Sosyal etkilerin ölçümü ve analizi, kuruluşların yaptıkları faaliyet ve işlere daha bütünsel olarak bakmalarını sağlayan ve potansiyellerini ne kadar gerçekleştirdiklerini anlamalarına yardımcı olan bir süreç olarak görülmektedir.³ Bu nedenle, sosyal sorumluluk projeleri yapan şirket ve kurumlar, faaliyet gösterdikleri toplumlar içindeki sosyal etkileri anlamak amacıyla 1970’li yıllardan itibaren önem kazanmaya başlamış ve giderek yaygınlaşmıştır.⁴ Farklı sektörlerdeki yatırımların ve hizmetlerin devamlılığı açısından hayati önem taşıyan bu tür sosyal etki ve çıktı hesaplamaları, zaman içinde şirketlerden üniversitelere kadar birçok farklı kurumsal yapının gelecek stratejilerini belirlemede hayati roller oynamaya başlamıştır.⁵

Bir proje veya faaliyetin oluşturduğu sosyal etkinin büyüklüğünü ölçümlemede temel kriterlerden biri ilgili faaliyetten elde edilen faydanın ne oranda sürdürülebilir olduğuyla bağlantılıdır. Dolayısıyla bir faaliyet ya da projenin üretmiş olduğu kamusal faydayı sosyal sürdürülebilirlik çerçevesinde daimî kılmak hemen her kurumun amaçları arasındadır. Sosyal

* Dr., İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi, ahmetemindag@gmail.com.

¹ Ayşe Seda Müftügil Yalçın-Duygu Güner, *Sosyal Etki Ölçümlemesi* (İstanbul: Kusif Yayınları, 2015), 18.

² Başak Tuğsavul-Anıl Derkuş, *Sosyal Etki Analizi Rehberi* (İstanbul: AB TACSO Yayınları, 2021), 2-3.

³ Koç Üniversitesi Sosyal Etki Forumu (KUSİF), “Sosyal Etki Analizi” (Erişim 26 Nisan 2022).

⁴ William Freudenburg- M.Kenneth Keating, “Increasing the Impact of Sociology on Social Impact Assessment: Toward Ending the Inattention”, *The American Sociologist* 17/1 (Şubat 1982), 73.

⁵ Yüksek Öğretim Kalite Kurulu (YKK), “Toplumsal Katkı Stratejisi ve Hedefleri” (Erişim 25 Nisan 2022).

sürdürülebilirlik, özellikle eğitim ve sağlık projeleri başta olmak üzere, toplumsal fayda üreten sektörler için zengin bir çeşitlilik gerektirmektedir.⁶

Uluslararası insani yardımlar söz konusu olduğunda sosyal etki ve çıktılarının ölçümü çok daha önemli hale gelmektedir. Yoksullukla mücadele, gıda güvenliği, sağlık koşullarının iyileştirilmesi gibi önemli insani sorunları, sınırlı maddi imkânlarla çözüme iddiasındaki uluslararası yardım kuruluşları için sosyal çıktı ve amaçların iyi bir şekilde ortaya konulması, kaynakların daha verimli kullanılmasını sağlamaktadır. Üstelik insani yardımla uğraşan kurumlar açısından kaynakların verimli kullanımı, hem bağışçıların ve diğer paydaşların güvenini kazanmada etkili bir rol oynarken hesap verilebilirliği de kolaylaştırmaktadır.⁷

Ülkemiz kaynaklı uluslararası insani projeler için çok yaygın olarak kullanılsa da dünyadaki birçok kalkınma projesinde sosyal etki ve faydalarına ilişkin çalışmalar önemli görünmekte ve ölçümü konusunda yöntemler geliştirilmektedir. Sosyal etki veya daha özel anlamda sosyal fayda; bir projenin ilgili toplumun günlük hayatı, ekonomik durumu, kültürü, yaşadığı çevre, sağlık ve hakları üzerinde yaptığı değişimleri gösteren bir süreç olduğu için, yardım kuruluşları için uzun vadede çok daha stratejik bir alan haline gelmektedir.⁸

İnsani yardım kuruluşları neredeyse tümüyle mağdur odaklı proje ve faaliyet tasarımlarına odaklandığı için ihtiyaç içindeki mağduru güçlendirmenin yanında, mağduriyete sebebiyet veren koşulları ve aktörleri ortadan kaldıracak stratejilere yer vermek durumundadır. Böylece insani yardımla ilgili bir projede genel çıktılar hesaplanırken daha projenin tasarım aşamasında sosyal bakımdan etki edeceği paydaş ve kesimlerin iyi analiz edilmesi önemlidir.⁹

Burada dikkat edilmesi gereken detaylardan biri, sosyal etki ölçümlerinin tümüyle bir sosyal araştırma olmadığıdır. Yani, sosyal araştırmalar belirli bir sorunun toplumsal boyutuyla ele alınması amacıyla güden araştırmalar olduğu için, belirli bir insani proje ya da uygulamayla ilişkili olmak durumunda değildir. Sosyal etki çalışmaları ise doğrudan belirli bir faaliyet sonucunda oluşan toplumsal durumu anlamaya yöneliktir.¹⁰

Uluslararası insani yardım projelerinde, söz konusu faaliyetin yapılması sonrasında elde edilmesi umulan yakın vadeli sonuç “özel amaç” olarak tanımlanabilir. Bu özel amaç tamamlandığında elde edilmek istenilen daha geniş kapsamlı ve uzun vadeli sonuçlar ise “genel amaç” olarak nitelenmektedir.¹¹ Kurban eti dağıtımı söz konusu olduğunda burada özel amaç, insanların o anlık et ihtiyacının karşılanması ve gıda güvenliğine katkıda bulunması olsa da genel amaçları arasında uzun vadeli olarak bölgedeki gıda eşitsizliğini gidermek ve diğer yoksulluk bağlantılı sorunların çözümüne katkıda bulunmak olmalıdır.

İnsani yardımlardaki sosyal etkilerin ölçümüne dair yaklaşımda, bir proje kapsamında yapılan etkinliklerin yanı sıra sonuçlara ve değişimlere bakılmaktadır. Dolayısıyla bir proje-

⁶ UN Global Compact (UNGC), “Social Sustainability” (Erişim 25 Nisan 2022).

⁷ Alnoor Ibrahim-Kasturi Rangan, *The Limits of Nonprofit Impact: A Contingency Framework for Measuring Social Performance* (Harvard Business School, 2010), 26.

⁸ Francis Vanclay-Ana Maria Esteves, *Social Impact Assessment: Guidance for Assessing and Managing the Social Impacts of Projects* (Netherlands: University of Groningen, 2015), 2.

⁹ Angela Kail-Tris Lumley, *Theory Of Change: The Beginning Of Making A Difference* (London: NPC Publish, 2012), 2-7.

¹⁰ Ayşe Pınar Güner vd., *Sivil Toplum Kuruluşları İçin Sosyal Etki Rehberi* (İstanbul: Yada Vakfı Yayınları, 2019), 8-10.

¹¹ Adrian Hornsby, *Guidelines for how to Measure and Report Social Impact* (London: Investing for Good, 2012), 15-17.

nin sosyal etkisini ölçümlemek için hedefler, bu hedeflere ulaşmak için istenilen sonuçlar ve hedef grupta oluşturulmak istenen etkiler öncelenmektedir. Bu yönüyle, yapılan projenin nasıl yapıldığından ziyade, neyi değiştirdiğine, bu değişimlerin neye yol açtığına, ne sağladığına, hangi kararlar üzerinde etkili olduğuna, hangi tutum ve davranış değişikliklerine yol açtığına odaklanılmaktadır.¹²

Bir projenin veya faaliyetin sosyal çıktılarını veya etkilerini anlamak ve ölçmek için farklı sektör ve görev alanlarına göre tasarlanmış 30'dan fazla yöntemden bahsedilmektedir. İnsani yardım yapan sivil toplum kuruluşları gibi kâr amacı gütmeyen ama sosyal etki yaratmayı hedefleyen kuruluşlar için de bazı yöntemler bulunmaktadır.¹³ Bunların hangisinin etkili olduğuna dair birçok tartışma bulunsa da özellikle insani yardımların üretmiş olduğu sosyal faydayı ölçümleme konusunda marjinal faydanın ortaya konulması, toplumsal sonuçların hesaplanmasını kolaylaştıran bir rol oynamaktadır.¹⁴

Yöntem

Sosyal etki ölçümlerinde, yukarıda bahsi geçen kategorik yaklaşımları tamamlayan ve sosyal çıktıların anlaşılmasına yardımcı olan nitel ve nicel araştırmalar hâlâ en önemli metodolojik yaklaşım olarak yerini korumaktadır. Nitel araştırmalar; sosyal etkilerin sistemik, derinlemesine araştırmasını, saha araştırmalarını, odak grup çalışmalarını ve yapılandırılmış mülakatları içerir. Bunun yanında nicel araştırmalar ise sayısal olarak ifade edilen veriler ve raporlardır. Doğrudan ölçümlerini ve anket sonuçlarını içerir.¹⁵

Bu bağlamda farklı bilim dallarında kendi kontekstleri değişmekle birlikte, Kurban faaliyetinin yerel toplumlarda oluşturduğu sosyal çıktıları anlamada Maliyet-Etkinliği Analizi (*Cost-Effectiveness Analysis=CEA*) yöntemi ile Maliyet-Fayda Analizi (*Cost-Benefit Analysis=CBA*), araştırma konumuzun yapısına en uygun yöntemler olarak öne çıkmaktadır.

Maliyet etkinliği analizi (CEA), 1990'lı yıllardan beri toplumsal yardım ve hizmetlerin önceliklerini belirlemede ve performans ölçümlerinde kullanılmaktadır.¹⁶ Maliyet etkinlik analizleri genellikle sağlık sektöründe ağırlık kazanmıştır.¹⁷ Yöntem, bir anlamda faydaları para ile ifade edilemeyen programların maliyetlerinin ekonomik araçlarla ifadesi olsa da parasal karşılaştırmalardan ziyade, uzun vadeli sosyal çıktıları anlamaya çalışır. Bu yönüyle CEA, bir sosyal girişim faaliyeti gerçekleştirirken katılan maliyetlerin parasal olmayan bir çıktı veya faydaya oranlanmasıyla elde edilir. Burada maliyet para ile temsil edilirken çıktı, kurtarılan bir hayat veya kazanılan yaşam yılları gibi farklı ölçülerle ifade edilmektedir.¹⁸

¹² Eibhlín Ni Ógáin, *Impact Measurement in Impact Investing: Learning from Practice* (London: Nesta Impact Investment, 2015), 11-19.

¹³ Karen Maas-Kellie Liket, *Social Impact Measurement: Classification of Methods* (Netherlands: Springer Dordrecht, 2011), 179.

¹⁴ Abdullah Keskin-Abdulkadir Gulsen, "The Power Of Sharing And Increasing Social Marginal Utility", *Sakarya İktisat Dergisi* 4/2 (Haziran 2015), 95-109.

¹⁵ Marc J.Epstein-Kristi Yuthas, *Measuring and Improving Social Impacts. A Guide for Nonprofits, Companies, and Impact Investors* (London: Greenleaf Pub, 2014), 117.

¹⁶ Ayla Zehra Öncer, *Performance Measurement in Social Enterprises: Social Impact Analysis* (İstanbul: Commerce University, 2018), 207-215.

¹⁷ Zeliha Kaygısız-Nuray Girginer, "Maliyet Etkinlik Analizi: Türkiye'de Büyükşehir Belediyelerinde Uygulama", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 6/2 (Ekim 2011), 319.

¹⁸ Melinda T. Tuan, *Measuring And/Or Estimating Social Value Creation: Insights Into Eight Integrated Cost Approaches* (Washington: Bill & Melinda Gates Foundation Impact Planning And Improvement, 2008), 3.

Sosyal çıktılarını ölçümlemede bir diğer yöntem, özellikle eğitim projelerinin sonuçlarını analiz etmede kullanışlı Maliyet-Fayda analizidir (*Cost-Benefit Analysis=CBA*). Bu yöntem, topluma ve çeşitli paydaşlara sağlanan net faydaların oranını ortaya koymaya çalışmaktadır. CBA, esasında ekonomik anlamda bir yatırıma dair alternatiflerin maliyetlerini ve sosyal faydalarını parasal bazda ölçen bir değerlendirme tekniği olsa da sosyal projelerde herhangi bir projenin sosyal faydaları ve maliyetleri arasındaki farkı ortaya koymak için kullanılmaktadır.

Maliyet-Fayda analizi yapılırken sadece ekonomik anlamda çıktıları ifade eden “özel fayda” veya “doğrudan fayda” projenin yakın vadeli faydalarını dikkate alırken “sosyal fayda” veya “dolaylı fayda” ise projenin uzun vadeli faydalarını kastetmektedir. Bu yapılırken projenin var olduğu durum ile projenin olmadığı durum karşılaştırılarak toplumun yoksun kalacağı kazanımlar da hesaplanmaya çalışılmaktadır.¹⁹ Bir okulun kurulması sonrasında, örneğin bu okulun olmaması hâlinde o bölgede yaşayan insanların ekonomik anlamda ödemek zorunda kalacağı bedel ortaya konulmaya çalışılır.

Bu anlamda bir projenin *doğrudan faydaları*, projenin varlığına bağlı olan ve ilk yapıldığında ortaya çıkan faydalar olduğundan büyük oranda ölçülebilir niteliktedir. Örneğin, yeni kurulan bir okulda okuyan ve mezun olan kişilerin sayısını parasal olarak değerlemek mümkündür. Buna karşın *dolaylı fayda* ise proje ile üretilen mal ya da hizmetin, o mal ya da hizmeti kullanmayanlara da sağladığı uzun vadeli ve maddi olarak hesaplanamayan dışsal faydasıdır. Dolaylı faydalar büyük ölçüde gayri maddi nitelik taşıdığı için uzun vadeli çıktıları hesaplamak çoğu zaman mümkün olamamaktadır. Örneğin, bir okuldaki eğitim programı, yararlanan bireyin sadece kendi yaşam seviyesini etkilemekle kalmayacak, aynı zamanda toplumun eğitim düzeyini yükseltip yeni fırsat alanları yaratarak dolaylı fayda sağlayacaktır.²⁰

İnsani Yardım Projelerinde Toplumsal Çıktı ve Faydalar

Çıktının Türü		
Doğrudan fayda	Maddi	
	Maddi Olmayan	
Dolaylı fayda	Maddi	
	Maddi Olmayan	

Tablo 1: İnsani Yardım Projelerinin Toplumsal Çıktı ve Faydaları

Yukarıda bahsi geçen doğrudan ve dolaylı faydaların anlaşılmasında nitel ve nicel verilerin birlikte ele alınması, tablonun tümünü görme açısından hayati önemdedir. Bu yönüyle, sosyal etkileri ölçümlemeye yardımcı olacak bilimsel verilerin toplanması konusunda nitel ve nicel verileri buluşturan karma yaklaşım, sonuçların analizi açısından oldukça belirleyicidir.²¹

¹⁹ Ceyda Şataf, “Fayda-Maliyet Analizinde Uygulamada Karşılaşılan Güçlükler: Fayda Ve Maliyetin Belirlenebilme Sorunu”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 19/1 (Isparta 2014), 107-123.

²⁰ Mircan Tokathoğlu, *Fayda-Maliyet Analizi* (İstanbul: Ekin Yayınları, 2017), 89-94.

²¹ Anne Kazimirski-David Pritchard, *Building Your Measurement Framework: Npc's Four Pillar Approach* (London: NPC Publish, 2014), 28.

Verinin Türü	Bulguların Türü	Verinin Kaynağı
Nicel veri	Görüş ve deneyimlerin yaygınlığına yönelik istatistik hesaplamaları	Anketler İdari veri tabanları
Nitel veri	Bir müdahalenin neden ve nasıl değişime yol açtığına detaylı olarak anlamlandırılması	Derinlemesine mülakatlar Odak gruplar

Tablo 2: İnsani Projedeki Sosyal Çıktılarda Nitel ve Nicel Verilerin Karma Kullanımı

Nicel veriler, genel olarak değişimin yaşanıp yaşanmadığını ortaya çıkarırken; nitel veriler ise ortaya çıkan değişimin nasıl oluştuğunu anlamayı sağlamaktadır. Sosyal etkiyi ölçmek için çok farklı türlerde veri toplanması ve bu verilerden anlamlı bir bütün oluşturulması gerektiği için niceliksel veya niteliksel olabilen her türlü ham bilgi hesaba katılmalıdır.²²

Sosyal etki analizi yaparken projenin doğrudan ya da dolaylı olarak etkilediği kitlenin tamamının verisini toplamak çoğunlukla mümkün olmadığı için araştırma evreninde yer alan belirli bir örneklem seçilmiştir. Temel olarak örneklem, bir sosyal etki analizinde erişmek istediğimiz kitleyi en iyi temsil edeceği düşünülen rassal seçilmiş, büyüklüğü yeterli olan kümedir.²³

Bizim sosyal etki ölçme çalışmamızın ilk aşamasında yukarıdaki çerçeveye uygun olarak nitel ve nicel veriler toplanmıştır. Bu aşamada projenin paydaşları ve hedef grubuyla derinlemesine görüşmeler yapılmış ve niceliksel araştırma çalışması gerçekleştirilmiştir. Bu yapılırken, söz konusu projelerin ilk defa gündeme gelmesi ve bunun kurban faaliyeti ile bağlantısı, projenin yapılması öncesi ve sonrasında bölgelerinde eğitim ve sağlık alanında nelerin değiştiği gibi soruların yanıtı aranmıştır.

Saha çalışmamız için dünyanın en fakir iki Afrika ülkesi ölçüm konusunda oldukça kıymetli sosyal etki izleme verilerine sahip görünmektedir. Bunlardan Burkina Faso, sadece genel yoksulluk anlamında değil, özellikle eğitim konusunda da dünya ortalamasının çok gerisinde bulunmaktadır. Bu nedenle bu ülkedeki kurban faaliyetleri ve bunların doğrudan ve dolaylı olarak eğitim konusundaki etkilerini ölçme bakımından önemli bir örnek durumundadır. Öte yandan, tüm insani kalkınmışlık göstergelerinde dünyanın en kötülerini arasında yer alan ve özellikle sağlık alt yapısı konusunda en kritik ülkelerden biri durumundaki Nijer, diğer saha çalışması alanımız olmuştur. Nijer'deki kurban çalışmaları ve bunların yerel sağlık imkanları bakımından herhangi bir sonuç yaratıp yaratmadığını anlamak önemli bir veri sağlayacaktır.

Kurban eti dağıtımı, bir gıda yardımı projesidir. Yurt dışında bu yardım projesini gerçekleştiren çok sayıda farklı kurum bulunmaktadır ve sosyal çıktı ölçümü bakımından somut rakamlara dökülebilmek için aralarında bir tercih yapmak zorunludur. Bu bağlamda bizim tercihimiz, her iki ülkedeki gıda çalışmaları bakımından en eski kurum olarak görünen İHH İnsani Yardım Vakfı'dır. Sivil toplum kuruluşu ve uluslararası bir yardım kuruluşu olarak bu iki ülkedeki çalışmaları neredeyse 18 yıl geriye giden İHH'nın kurban çalışmalarındaki sosyal çıktıları ölçümlemek genel sonuçlar konusunda fikir verecektir.

²² Ebrahim-Rangan, *The Limits of Nonprofit Impact*, 36.

²³ Ali Yıldırım-Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Seçkin Akademik ve Mesleki Yayınları, 2018), 113-19.

1. Vaka Çalışmaları

1.1. Vaka Çalışması 1: Burkina Faso Kurban Çalışmaları ve Eğitim Projeleri

Batı Afrika ülkesi Burkina Faso, %40'ı açlık sınırında yaşayan dünyanın en yoksul ülkelelerinden biridir.²⁴ Dünya Sağlık Örgütü'ne göre ülkede 62 olan yaşam süresi dünya ortalamasının (72) oldukça altındadır.²⁵ Birleşmiş Milletler rakamlarına göre, ülkede okur-yazarlık oranı da %40 ile dünya ortalamasından (%84) çok daha düşüktür.²⁶ Ülkelerin eğitim ve sağlık eksikliği nedeniyle ne kadar sermaye kaybettiğini ölçen Dünya Bankası'nın İnsan Sermayesi Endeksi'ne göre (*Human Capital Index*), Burkina Faso 0-1 ölçeklendirmede 0,4 ile 170 ülke içinde 155'inci sırada, yani en kötüler kategorisinde yer almaktadır.²⁷

Bu açıdan uluslararası insani yardım çalışmalarında önemli bir yeri olan kurban eti dağıtımlarının sosyal çıktılarını görme konusunda Burkina Faso uygun bir örnek olacaktır. Bu ülkeyi seçme nedenimiz, ülkenin sahip olduğu sosyoekonomik sorunların yanı sıra, Türkiye'den bir yardım kuruluşunun çok uzun süredir kurban çalışması yapıyor olmasıdır. Afrika'da insani yardım konusunda en eski sivil toplum kuruluşlarından biri olan İHH İnsani Yardım Vakfı, Burkina Faso'da 18 yıldır kurban eti yardımları yapmaktadır.²⁸ Kurban eti dağıtımı ile ilgili olarak sosyal çıktılarının anlaşılması konusunda hem ülkenin profili hem de kurumsal geçmişinin uzun olması, uzun vadeli sosyal etkileri ve sonuçları görme bakımından önemli iki kriterdir.

Burkina Faso'da ilk defa 2004 yılında kurban eti dağıtımı ile insani yardım çalışmaları başlamıştır. Vakıf yetkililerinin verdiği bilgilere göre, o tarihten bu yana ülkede her yıl ortalama 500 adet kurban hissesi kesilip dağıtılmaktadır. Bu dağıtımlardan yakın fayda olarak her yıl ortalama 10 bin kişi istifade etmiştir. Aradan geçen zaman içinde tüm ülkede İHH'nın yapmış olduğu kurban yardımlarından istifade eden kişilerin sayısı toplamda günümüz itibarıyla 250 bine ulaşmış, kurban faaliyetlerinin toplam maliyeti ise yaklaşık 65 bin Amerikan doları olmuştur (K11, Kişisel Görüşme, 18 Mayıs 2022).

Bu faaliyetlere Maliyet-Fayda Analizi açısından bakıldığında, yapılan kurban faaliyetinin maliyeti kişi başına neredeyse 0,25 ABD doları düzeyinde gerçekleşmiştir. Yaşadıkları coğrafi ve ekonomik koşullar göz önüne alındığında, yararlananların bu yardımları almaması halinde kalori eksikliği veya buna bağlı hastalıklar sebebiyle ölüm ya da malul olma ihtimalini görmenin yolu, kurban eti dağıtımı yapılmayan bölgelerdeki durumu anlamaya çalışmaktır.

Şöyle ki, ülkede ortalama yaşam süresi 62 olmasına rağmen kurban eti dağıtımı yapılan bölgelerde bu oran son on yılda 63 olarak hesaplanmaktadır (K2, Kişisel Görüşme, 25 Mayıs 2022). Bu durum, bir yönüyle yaşam süresi üzerinde belirli bir etkisi olduğunu göstermekle birlikte kuşkusuz tüm iyileşmeyi tek bir yardım kalemine bağlamak fazla mübalağalı olacaktır. Ancak, bunun yanı sıra besin güvenliği konusunda kurban sonrasında da yardımların sürdürülmesi bölge insanları açısından daha belirleyici bir unsur haline gelmiştir. Yani kurban eti yardımı alan bir aile, yıl boyu farklı vesilelerle gıda yardımları almaya devam etmiştir.²⁹

²⁴ World Food Programme (WFP), "Burkina Faso Annual Country Report" (Erişim 14 Mayıs 2022).

²⁵ World Health Organization (WHO), "Global Health Observatory data repository" (Erişim 12 Mayıs 2022).

²⁶ United Nations Development Program (UNDP), "Human Development Report" (Erişim 13 Mayıs 2022).

²⁷ World Bank (WB), "Human Capital Project" (Erişim 20 Mayıs 2022).

²⁸ İHH İnsani Yardım Vakfı (İHH), "Burkina Faso'ya Merhamet Eli" (Erişim 30 Mayıs 2022).

²⁹ İHH İnsani Yardım Vakfı (İHH), "Nitekim kurban dönemi dışında yıl boyu 400'e yakın yetim ailesine düzenli aylık

Bu bağlamda, kurban dağıtımları ile ilgili en önemli sosyal çıktı, dağıtım için gidilen bölgelerdeki yoksulluğun nedenlerinden biri olarak eğitim konusundaki eksikliklerin görülmesi ve bu konularda yeni yatırımların yapılması kararı olmuştur. Uluslararası kuruluşların raporları da ülkedeki kalkınma problemlerinin en önemli sebebi olarak eğitim konusundaki sorunlar ve nitelikli yetişmiş insan bulmadaki sıkıntı olduğunu teyit etmektedir.³⁰

Burkina Faso'daki kurban ziyaretleri sonrasında yapılan tespitler doğrultusunda *Kadiogo* bölgesinde bulunan *Ouagadougou*, *Basinko*, *Yagima*, *Marcuossi* şehirleri ile kuzeyde yer alan *Loroum* bölgesindeki *Titao* ve *Solle* şehirleri ve *Yatenga* bölgesindeki *Ouahigouya* ve *Ziga* şehirlerinde ciddi eğitim sorunları ve okul sıkıntısı olduğu gözlenmiştir. Vakıf yetkililerinden alınan bilgiye göre sonraki aylarda bu bölgelere okul yapılması konusunda projeler hazırlanmış ve sosyal yatırımlar başlamıştır.

Kurumun resmi kayıtlarında da yer alan okul inşaatları ve maliyetleri şöyledir:

İnsani yatırımın adı	Kapasite	Bölge	Maliyeti	Yılı
1) Nasrullah İlk ve Orta Öğretim Kur.	500 öğr.	Titao	20.000\$	2006
2) Zeyt bin Sabit Okulu	400 öğr.	Ouagadougou	15.000\$	2010
3) Nur Nesibe Kadın Eğt. Mrkz.	200 öğr.	Basinko	15.000\$	2010
4) Seyyidan Orta Öğr. Mrkz.	200 öğr.	Yagima	130.000\$	2011
5) Buhara İmam Hatip	150 öğr.	Marcuossi	25.000\$	2015
6) M. Özer İmam Hatip Okulu	350 öğr.	Ouahigouya	20.000\$	2015
7) Akabe İlkokulu	180 öğr.	Solle	30.000\$	2016
8) Malcolm X Lisesi	700 öğr.	Titao	75.000\$	2017
9) Seyyid Baba İmam Hatip Okulu	400 öğr.	Ziga	25.000\$	2018
10) Molla Kerküklü İlkokulu	200 öğr.	Sangi	20.000\$	2021
Toplam	3280 (öğrenci)		375.000\$ (maliyet)	

Yukarıdaki tablo İHH İnsani Yardım Vakfı tarafından son 15 yılda Burkina Faso'nun dört farklı bölgesindeki on şehirde, farklı büyüklüklerde 10 farklı okul yapıldığını göstermektedir. Özellikle yoksulların yaşadığı bölgelerin tercih edildiği okullar sayesinde şu ana kadar yüzlerce çocuğun hayatını nasıl değiştirdiğini anlayabilmek için yaptığımız bölge ziyareti önemli ipuçları vermiştir. Bu tablodaki verilere göre bu ülkedeki okul inşaatları için toplam 375 bin Amerikan doları masraf yapılmış ve bunun karşılığında yıllık 3 bin 280 öğrencinin eğitim görmesi garanti altına alınmıştır. Bu da bir öğrenci için ortalama 114 Amerikan doları tutarında kuruluş maliyeti yapıldığını göstermektedir. Bu okulların işlemesinden sorumlu yerel kuruluş İnsani Yardım Organizasyonu (*Organisation Pour Le Secours Humanitaire=OSEH*) Başkanı Yakoup Savatogo tarafından verilen bilgiye göre bu okulların ayakta durması için idari giderler ve öğretmen maaşları için de öğrenci başına yıllık yaklaşık 50 dolar masraf yapılmaktadır. Bu

ödemeler yapılmış, Ramazan ve diğer dönemlerde 300 bini aşkın kişiye gıda yardımları ve zekat ödemeleri yapılmıştır. Bunun yanı sıra, ihtiyaç bölgelerinde 150 su kuyusu açılmış ve 400 bin kişinin temiz suya erişimi sağlanmıştır." <https://ihh.org.tr/search?q=Burkina+Faso&page=1> (Erişim 21 Mayıs 2022).

³⁰ International Monetary Fund (IMF), "*Burkina Faso Economic Development Documents, IMF Country Report No 18/85*" (Washington: IMF Publication, 2018), 6.

da toplamda yıllık 164 bin Amerikan doları paranın idari masraf, öğretmen maaşı ve elektrik, su gibi giderler için harcandığını göstermektedir (K1, Kişisel Görüşme, 22 Mayıs 2022).

Maliyet-fayda analizi bakımından değerlendirildiğinde böylesi bir sosyal yatırımın nasıl bir toplumsal fayda yarattığı önemli bir sorunsaldır. Kuruluşu için 375 bin Amerikan dolarına ilave olarak her yıl 164 bin Amerikan doları harcama söz konusudur. Saha çalışmamız sırasında bölgedeki okulların büyük bölümü ziyaret edilerek müdür, öğretmen ve öğrencilerle nitel görüşmeler yapılmıştır. Bazı bölgelerde devam eden iç savaş o bölgelerdeki okullara ziyareti-mizi engellemiş olsa da okul idarecileriyle telefon üzerinden görüşülmüştür.

Bu ülkede Türkiyeli bir kuruluş tarafından kurulan ilköğrenim kurumunun bulunduğu kuzeydeki Titao şehrinde bulunan Nasrullah Okulu yetkilisi Nouh Savatogo, bu okulun yılda ortalama 70-80 mezun verdiğini söylemiştir. İlkokuldan 30, ortaokul kısmından 25 ve lise kısmından yaklaşık 20 öğrenci her yıl mezun olmakta ve bu lise mezunlarından sadece biri ya da ikisi üniversiteye gitme imkânı bulmaktadır. Onun verdiği bilgiye göre, kurulduğundan beri okuldan bugüne kadar yaklaşık 8 bin öğrenci eğitim görüp mezun olmuştur. Yine, ilköğretime başlayan öğrencilerin %60'ı bir üst eğitim seviyesine devam ederek ortaokulu bitirmiş ve ortaokulu bitirenlerin de %50'si lise öğrenimini tamamlamıştır. Bu mezunlardan da sadece %2'si üniversite eğitimine devam etme şansı bularak farklı mesleki beceriler kazanmıştır (K2, Kişisel Görüşme, 25 Mayıs 2022).

Okul yöneticisinin verdiği bilgiye göre liseden mezun olanlar arasında, değişik devlet dairelerinde memur olarak işe başlayanların sayısının çok olduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra, üniversiteye gitme şansı bulanlar içinde mühendis ve öğretmen olanların bulunduğu belirtilmiştir. Hatta kendi mezunlarından bazı genç öğretmenler, yıllar sonra yine kendi mezun oldukları okullarında işe başlamıştır. Bunlardan biri olan Omar Amadou, yıllar önce öğrenci olarak okuduğu Nasrullah Okuluna geçen yıl öğretmen olarak gelmiş. Kendi tecrübesini şöyle anlatıyor:

“...şayet bu okulda okuyup hayatım değişmeseydi köyümüzdeki diğer yüzlerce genç gibi, işsiz bir şekilde ve gelecek yardımlarla ayakta durmaya çalışacaktım. Hiçbir şey üretmeden ne kendim ne de ailem ve ülkem için faydalı olamadan yaşamak zorunda kalacaktım...”

Okul Müdürü Zango Ahmed, kendi okullarının bulunduğu Loroum bölgesindeki Titao ili ve çevresinde hali hazırda yaklaşık 26 bin öğrencinin eğitim gördüğünü belirterek “Herhangi bir okula gitmeyenlerin sayısı okuyanların en az üç katıdır. Okul çağında oldukları halde okumayan bu çocukların yoksulluktan kurtulup başkalarına muhtaç olmadan kendileri için yeni bir hayat kurma konusunda hemen hiçbir şansı bulunmuyor. Bu nedenle sadece bizim okulumuz için değil, bölgede bizim gibi faaliyetteki 157 okulun önemi çok büyük” diyor (K3, Kişisel Görüşme, 24 Mayıs 2022).

Okul müdürünün verdiği bilgilere göre kendi mezunları arasında üniversite eğitimi görenlerin sayısı 20'yi geçmiş durumda. Bunlardan 11'i fen bilimleri, 5'i matematik, 3'ü iktisat, 2'si tıp ve biri de biyomedikal okumakta, mezunları arasında 2 ziraat mühendisi ve 2 polis bulunmaktadır.

Liseyi Nasrullah eğitim kurumunda bitiren ama üniversite eğitimine devam etmeyenlerden Moussa Boureima ise liseyi bitirdikten sonra bir yandan ailesinin geçimine katkıda bulunmak ve eğitimini geliştirmek için bir cep telefonu dükkânında çırak olarak işe başlamış ve teknik bilgisini geliştirmiştir. Okul okumamış olsaydı, okuma yazma dahi bilmeyeceği için kendisinin bu işlerden hiçbirini yapamayacağını söyleyen Moussa, muhtemelen vasıfsız bir tarla işçisi olarak bir başka köylünün yanında karın tokluğuna çalışıyor olacağını belirtiyor (K4, Kişisel Görüşme, 24 Mayıs 2022)

Okul müdürünün verdiği bilgiye göre, kendi mezunları arasında meslek sahibi olup başkalarına muhtaç olmaktan kurtulan insanların sayısının çok fazla olduğu anlaşılmaktadır. Bunlar arasında güneş paneli ustalığından tıp sektöründe yardımcı elemana kadar çok farklı mesleklerde çalışan bazı mezunlarla görüşmemiz, bu okulların onların hayatlarındaki olumlu etkilerini görme bakımından önemli bir gösterge olmuştur.

Bu okulların sosyal etkilerini görme bakımından kişisel hayatlarda yaratmış olduğu artı değerleri ortaya koymak kadar önemli bir diğer gösterge de “okulların olmaması halinde bu insanların ne durumda olacağına dair” senaryolardır. Resmi istatistiklere göre ülkede okul çağındaki çocukların sadece üçte biri okuma fırsatı bulmaktadır. Verilere göre okul çağındaki 1 milyon 800 bin çocuğun sadece üçte biri yani yaklaşık 600 bini okula gidebilmiştir.³¹ Geri kalan okul çağındaki çocukların tümü vasıfsız ve işsiz olarak yaşamaya mecbur kalmakta ya da daha kötüsü suç şebekelerinin kurbanı haline gelebilmektedir. Resmi istatistiklere göre ülkedeki nüfusun %65 gibi büyük bir bölümünü 25 yaş altı gençler oluşturmaktadır. Bu da 2022 rakamları ile yaklaşık 22 milyonu bulan ülke nüfusunun 14 milyon gibi yüksek bir bölümünü oluşturmaktadır. Bu 14 milyon genç içinde %63,5’ini (yaklaşık 9 milyon) işsiz genç nüfus oluştururken bunların tamamını okula gitmemiş veya herhangi bir eğitim almamış kişiler oluşturmaktadır.³²

Başkent *Ouagadougou*’nun kırsal kesimlerinde kurulmuş bulunan Zeyt b. Sabit Okulu Müdürü Derra Issa, bu konuda ülkedeki eğitim sorununun hem ekonomik hem de güvenlikle ilgili boyutları olduğunu belirtiyor. Issa’ya göre kendi okullarının sadece öğrencinin mesleki anlamda bir kabiliyet kazanmasıyla ilgilenmediğini, büyük oranda karakter eğitiminin bu konuda çok daha önemli olduğunu söylüyor:

“Öğrencilerimizden beklediğimiz temel beceri kendi ayakları üzerinde dururken, bunu birtakım ahlaki temeller üzerinde yapmalarıdır. Okulda karakterlerini şekillendirmeye çalışırken, nasıl bir örnek insan olabileceklerine dair eğitimi önceliyoruz. Okula gitmemiş milyonlarca gencin içinde bulunduğu durum içler acısı. Birçoğu için temel sorun ekonomik anlamda işsiz kalmalarından ziyade, eğitimsizliğin bedelinin ağır olmasıdır.” (K5 Kişisel Görüşme, 24 Mayıs 2022).

Okula giden öğrenci ile gitmeyen arasındaki en önemli farklardan biri kuşkusuz birinin okuryazar olmasından dolayı diğerine göre iş bulmada daha avantajlı olmasıdır. Burkina Faso gibi, nüfusunun büyük bölümü okuryazar olmayan bir ülkede bu avantaj, ekonomik anlamda

³¹ Ministère Des Enseignements Secondaire Et Supérieur, *Annuaire Statistique Des Enseignements Post-Primaire Et Secondaire* (2013-2014).

³² Central Intelligence Agency (CIA), “Burkina Faso ülke profili” (Erişim 19 Mayıs 2022).

hem bireysel kabiliyetlerin artması hem de kendi ayakları üzerinde durma konusunda birçok gencin hayatını değiştirmektedir. Müdür Issa'ya göre bu ekonomik katkının ötesinde binlerce genç, bu okullar sayesinde enerjisini boşa harcama, topluma zararlı bireylere dönüşme ve suç şebekelerinin kurbanı olma gibi risklerden korunmaktadır.

Zeyt bin Sabit Okulu mezunlarından biri olan Lamoussa Salimata, kendisi 8 yaşında iken iş bulmak için göç edip bu gecekondulu bölgesine yerleşen ailesiyle başkente gelmiş ve üç kardeşi ile birlikte uzun bir süre eğitimsiz kalmış. Lamoussa, okumayan arkadaşlarının durumuyla mukayese ettikten sonra kendi hikâyesindeki temel kazanımı şöyle söylüyor:

“Benim gibi şehir dışından gelip yerleşen birçok arkadaşım vardı. Aileleri okula göndermediği için bir bölümü okuma yazma dahi öğrenemedi. Şu an birçoğunun hayatı daha kötü durumda. Ne yazık ki bir bölümü madde bağımlılığı, hırsızlık veya başka bir suçtan dolayı hapiste bulunmaktadır. Gelecek yıl üniversiteye girmek için uğraşacağım. Okul bana yeni bir çevre kazandırmakla kalmadı, iş konusunda seçeneklerimi artırdı.” (K6, Kişisel Görüşme, 25 Mayıs 2022).

Yagima bölgesinde bulunan Seyyidan okulunun Müdürü Konfe Omar, on yılı aşkın bir süredir eğitim veren bu okulun yaşadıkları bölgedeki birçok gencin hayat şartlarını iyileştirme ve onları eğitilmiş bireyler olarak hem aile ve hem de topluma yararlı hale getirme bakımından çok önemli bir rol oynadığını belirtmektedir. Okul müdürüne göre kendi bölgeleri geniş bir coğrafi alanı kapsadığı için okul çağındaki çocuk sayısındaki sorunlu tabloyu şöyle ortaya koyuyor:

“Bölgemizde okul çağındaki çocuk sayısı 865 bini geçmektedir. Buna karşın bunlardan 700 bini hiçbir şekilde okula gitmiyor. Bu da toplumun geleceği bakımından büyük bir kayıp demektir. Bu çocukların tümü, aslında toplumumuzun yok olan potansiyelini göstermektedir. Okulumuz şu ana kadar iki bine yakın mezun verdi. Bu çocukların neredeyse tamamına yakını, yaşadığı bölgenin ortalama yaşam şartlarından biraz daha iyisine sahip olmaktadır” (K7, Kişisel Görüşme, 24 Mayıs 2022).

Başkent'in kuzeyindeki Basinko şehrinde 2010 yılında İHH tarafından kurulan Nur Nesibe Kadın Eğitim Merkezi Müdürü Kafando İbrahim, kendi bölgelerinde özellikle kadın nüfusun içinde bulunduğu dezavantajlar nedeniyle eğitim konusunda büyük sorunlar yaşadığını hatırlatarak şöyle demiştir:

“Okulumuz sadece okul çağındaki kızlara değil, aynı zamanda eğitimden yoksun kalmış yetişkin kadınlara da eğitim vermektedir. Kadınların okuması konusunda toplumdaki sorunlu yaklaşıma ilave olarak ilkokuldan sonra kız çocukları, ekonomik ve ailevi sebeplerle okulu bırakmak zorunda kalmaktadır. Okulumuz şu ana kadar iki bine yakın mezun vermiştir. Bu mezunlarımızın tümü okuma yazma bilmenin getirdiği avantajla içinde buldukları toplumda daha saygın bir konumda bulunmaktadır. Kendi annelerinin sahip olmadığı bir avantaja sahip bulunmakta ve bir bölümü yükseköğrenime devam etme şansı bulunmaktadır.” (K8, Kişisel Görüşme, 25 Mayıs 2022).

Okul müdürlerinin tespitlerine ilave olarak söz konusu okulların kurulduğu bölgelerde yapılan saha çalışmaları, bu bölgelerde okur-yazarlık oranının son 15 yılda yükseldiğini göstermiştir. Örneğin Marcuossi bölgesinde 7 yılı aşkın bir süredir faaliyet gösteren Buhara İmam Hatip Okulu müdürü Kiemde Omar, bölgelerine kurban eti dağıtımı için 2012'de gelen ekip-

lerin iki yıl sonra bu okulu inşa ettiğini belirterek bu okulla birlikte yaşadıkları bölgede hem okuryazarlık oranının yükseldiğini hem de işsizlik oranının düştüğünü belirtmiştir (K9, Kişisel Görüşme, 26 Mayıs 2022). Sosyal çıktılarını gösteren en önemli unsurlardan biri, İHH yetkililerine göre, okulun faaliyete geçmesi sonrasında bölgede kendilerine yapılan yardım taleplerinin oranlarında az da olsa bir düşüşün gözlenmesidir.

Bölgede İHH ile ortaklaşa insani yardım çalışmaları yürüten OSEH Başkanı Yakoup Savatogo, bundan on yıl önce bölgede kendilerine yardım için başvuran insan sayısının aylık üç bini bulunduğunu hatırlatarak değişimi şöyle izah ediyor:

“Okulun kurulması sonrasında bölgedeki ekonomik ve sosyal yaşam değişmeye başladı. Ekonomik anlamda iş kabiliyeti sahibi insanların sayısı artarken, eğitim seviyesinin yükselmesine bağlı olarak da yardımlaşma ve dayanışma olgusu gelişmiştir. Bugün bizden yardım almak için başvuranların sayısı aylık üç binin altına düşmüştür”

Kırsal bölgelerdeki bu okullar sadece öğrencilerin eğitim gördüğü yerler olmanın dışında, ziraat, hayvancılık ve fırıncılık dâhil birçok pratik mesleki eğitimin verildiği gayri resmi kurs olarak da işlev görmektedir. Bu misyondan dolayı birçok öğrenci, resmi müfredat çerçevesinde bir sonraki sınıfa geçmese bile okulda birtakım mesleki beceriler kazandığı için yaşlılarına göre avantajlı biçimde iş hayatına geçiş yapmaktadır. Titao bölgesindeki Malcolm X Lisesi bu anlamda bilgisayar dersi dahi koyarak öğrencilerin okul sonrası bilgi işlem sektörüne hazırlanması konusunda bir fırsat sunmaktadır.

Kurban faaliyeti sonrasında Burkina Faso’da kurulması kararı alınan okulların aradan geçen sürede içinde buldukları toplumda nasıl bir sosyal ve ekonomik çıktı yarattığına dair verileri maddi anlamda ifade etmek mümkün olmadığı için maliyet fayda analizinde yakın ve uzak vadeli toplumsal çıktıların ne olduğuna odaklanmak gerekmektedir. Bu bağlamda her okulun kendi bölgesinde onlarca çocuğun okur yazar olmasını temin etmesine ilave olarak bir sinerji yaratmış ve sadece ailelere değil toplumun tüm kesimlerine farklı bir motivasyon sağlamıştır. Titao bölge yöneticilerinden Jibril Zongo, okulun açılması sonrasında bölgede okul gereçleri, kıyafet ve gıda sektörlerinde yeni iş yerleri açıldığını teyit etmiştir (K10, Kişisel Görüşme, 30 Mayıs 2022)

Maliyet-fayda analizi tablosu oluşturmak gerekirse, Burkina Faso için hem somut ölçülebilir hem de soyut sosyal çıktılar özet haline getirildiğinde söz konusu okulların gerek kendi kuruldukları bölgelerde ve gerekse genel anlamda ülke eğitiminde önemli artıları olduğu söylenebilir. İHH tarafından kurulmuş bulunan 10 ayrı okuldan şu ana kadar binlerce öğrencinin mezun olduğu göz önüne alındığında bir öğrenci için yapılan yıllık 50 dolar maliyet karşılığında gerek bireyin doğrudan ve gerekse içinde yaşadığı toplumun dolaylı olarak elde etmiş olduğu sosyal ve ekonomik çıktıların boyutu anlaşılacaktır.

Aşağıdaki örnek tablo, hali hazırda tümüyle gerçekleşmemiş olsa bile yoksul bir ülkedeki eğitim projelerinin doğrudan ve dolaylı olarak yarattığı sosyal etkilerin küçük bir özeti olarak değerlendirilmelidir. Burkina Faso örneğinde görülmektedir ki, bu ülkenin artan eğitim

seviyesine bağlı olarak yaşadığı insani kalkınmışlık seviyesinin de her geçen gün yükseldiğini söylemek mümkündür.³³

Ülkenin teknolojik ve teknik alt yapısı uygun olmadığı için bölgeler arası kalkınmışlık farkını ortaya koyacak somut veriler, bu araştırma yapıldığı sırada henüz yayınlanmamıştır. Ancak okulların kurulduğu bölgelerde gerek yetkililerle gerekse bu okullardan mezun olan gençlerle yapılan nitel görüşmeler, insani gelişmişlik anlamında mütevazı olsa dahi olumlu yönde ilerleme olduğunu göstermektedir. Aradan geçen yıllar içinde eğitim tesislerinden mezun olan öğrenci sayısının artmasına bağlı olarak ortaya çıkacak toplumsal faydaların da kümülatif olarak artacağını öngörmek sürpriz olmayacaktır.

Fayda Türü		Sosyal çıktı
Doğrudan Fayda (Birey üzerinde)	Maddi	<ul style="list-style-type: none"> - Okuryazar olma - Meslek edinme şansını artırma - Katılımcı birey haline gelme - İş imkân ve seçeneklerini geliştirme
	Maddi Olmayan	<ul style="list-style-type: none"> - Saygınlık kazanma - İletişim becerilerinin gelişmesi - Başkalarına muhtaç olmaktan kurtulma - Hayata bakış açısının değişmesi
Dolaylı Fayda (Toplum üzerinde)	Maddi	<ul style="list-style-type: none"> - Toplumun eğitim seviyesinde yükselmesi - Ekonomik anlamda kendine yeterliliğin artışı - İnsani kalkınmışlık düzeyinde artış - Suç oranlarında düşüş - Teknolojik gelişme ve bilgi toplumu - Uluslararası rekabette avantajı artırma
	Maddi Olmayan	<ul style="list-style-type: none"> - Saygın uluslararası konum kazanma - Toplumsal zorluklarla başa çıkmada kolaylık - İnsanlık ailesine katkı - Küresel fırsatlardan yararlanma

Tüm bu sürecin 2004 yılında bu ülkeye kurban eti dağıtımını yapmak üzere gelmiş olan bir insani yardım ekibinin tespitleri ile başladığı göz önüne alınırsa, kurbanın sosyal çıktıları içinde bu eğitim kurumlarının en önemli kazanım olduğu söylenebilir. Bunun bir devamı olarak sonraki aşamada bu eğitim kurumlarının sosyal çıktısı ise söz konusu okulların bulunduğu bölgelerdeki insani kalkınmışlık seviyesinin artışı olmuştur. Yüzlerce çocuğun hayatına dokunan bu eğitim projeleri, sadece onların bireysel olarak hayatlarında yeni bir pencere açmakla kalmamış, Afrika'nın bu en fakir ülkelerinden biri olan Burkina Faso'nun genel insani kalkınmışlık seviyesinin artışına katkıda bulunmuştur.

1.2. Vakıa Çalışması 2: Nijer Kurban Çalışmaları ve Sağlık Projeleri

Kurban eti yardımlarının sosyal çıktılarını görme bakımından saha çalışması için seçtiğimiz diğer ülke, yine bir Batı Afrika ülkesi olan Nijer'dir. Dünya Sağlık Örgütü rakamlarına

³³ United Nations Development Program (UNDP), "Burkina Faso Country Report" (Erişim 1 Haziran 2022).

göre Nijer, yaşam beklentisi yönünden 63 yaş ile dünya ortalamasının (72) oldukça altındadır.³⁴ Kişi başı gelir bakımından Dünya Bankası verilerine göre Nijer dünyanın en kötü durumda ki üçüncü ülkesi durumundadır ve nüfusun %76'sı şiddetli yoksulluk içinde yaşamaktadır.³⁵ Okur-yazarlık oranı %30 olan Nijer, insani kalkınmışlık düzeyi olarak dünyanın en kötü durumdaki ilk üç ülkesinden biridir.³⁶

Nijer'de İHH'ya ait ilk kurban eti dağıtımı çalışması 2006 yılında gerçekleştirilmiştir. Bu tarihten sonra Türkiye'den o bölgeye gidiş gelişler artmış ve her yıl düzenli olarak gıda yardımları sürmüştür. Vakfın Batı Afrika Sorumlusu Yunus Satılmış'ın verdiği rakamlara göre, son 15 yılda Nijer'de 14 bin adetten fazla kurban hissesi kesilip dağıtılmış ve bu dağıtımlardan 224 bin kişi yararlanmıştır (K11, Kişisel Görüşme, 18 Mayıs 2022). Bu dağıtımların yaklaşık maliyeti 63 bin Amerikan doları tutarında olmuştur. Bu rakamlara göre kişi başına harcanan meblağ yaklaşık 0,21 Amerikan doları düzeyinde gerçekleşmiştir.

İnsanların yaşamı üzerindeki sosyal etkisini göz önüne aldığımızda kısa vadeli fayda bakımından yardıma muhtaç binlerce kişinin dönemsel olarak gıda güvenliğine kavuşması en önemli çıktılardan biridir. Üstelik kurban eti dağıtımları sonrasında Nijer'de muhtaç binlerce aileye yönelik gıda yardımları sürmüş ve yıl boyu yardımlar sayesinde bazı bölgelerdeki gıdaya dayalı sorunların çözümüne katkı yapmıştır.³⁷

Kurban eti çalışmalarının en önemli çıktısı bu ülkedeki sağlık alt yapısına yönelik yeni projeler geliştirilmesi olmuştur. Kurban eti ve diğer gıda yardımları için bu ülkeye giden yardım görevlileri, yaptıkları gözlemler sonucunda ülkenin içinde bulunduğu sağlık sorunlarına dikkat kesilmiş ve bazı sağlık projelerinin hazırlanmasına ön ayak olmuştur. Nitekim Nijer bebek ölüm oranında her bin doğumda 67 ile dünyada en kötü durumdaki 6. ülkedir. Beş yaş altı çocuk ölümlerinde her bin canlı doğuma karşın 114 ölüm ile dünyanın en kötü durumdaki ilk üç ülkesinden biridir. Anne ölüm oranında her 100 binde 509 ölümlerle dünyada en kötü durumdaki yirminci ülke durumundadır. Kişi başı hastane yatağı sıralamasında ise her bin kişi için 0,4 yatak ile dünyanın en kötüsü durumundadır.³⁸

Bu bağlamda sonraki yıllarda ilk olarak sağlık projeleri hayata geçirilmeye başlanmıştır. Sağlık projeleri, hassasiyet taşıyan bir sektör olmasının yanı sıra oldukça pahalı ekipmanlar gerektirmesinden ve yerel yasal kısıtlamalardan kaynaklanan sebeplerle yavaş ilerlemiştir. Bir diğer zorluk ise bu kliniklerin kırsal bölgelerde yapılmasından kaynaklı lojistik ve ulaşım sorunları yaşanması olmuştur.

Tüm bu nedenler sonucunda, ilk kurban eti dağıtımı ile ilk sağlık projesinin gerçekleşmesi arasındaki tarih aralığı 8 yıl sürmüştür. Bu zorlukların üstesinden gelmek için İHH yönetimi, Nijer'de bir temsilcilik açmaya karar vermiş ve 2017 yılından itibaren "*ONG-İHH Fondation d'aide humanitaire représentant au Niger*" resmi adıyla bu ülkede daimi temsilcilik açılmıştır.³⁹

³⁴ World Health Organization (WHO), "Global Health Observatory Data Repository" (Erişim 12 Mayıs 2022)

³⁵ Worldmeters (WM), "GDP by Country" (Erişim 16 Mayıs 2022).

³⁶ United Nations Development Programme (UNDP), "Human Development Reports", (Erişim 15 Mayıs 2022).

³⁷ İHH, *Yetim Destekleme Günleri Raporu* (İstanbul: İHH Yayınları, 2020), 22.

³⁸ World Health Organization (WHO), "*BM Dünya Sağlık Örgütü Nijer Raporu*" (Erişim 2 Haziran 2022).

³⁹ İHH İnsani Yardım Vakfı, "yurt dışı şubeler", (Erişim 2 Haziran 2022).

Bizim saha çalışması yaptığımız dönemde İHH Nijer Temsilcisi olarak görev yapan Serdar Yılmaz'ın verdiği bilgilere göre kurumun Nijer'de hayata geçirdiği sağlık tesisi projelerinin listesi şöyledir:

İnsani yatırımın adı	Kapasite	Bölge	Maliyeti	Yılı
1. Lamorde Göz Kliniği	50 hasta/gün	Niamey	350.000\$	2014
2. 15 Temmuz Sağlık Ocağı	20 hasta/gün	Hondobon	60.000\$	2017
3. Molla Bayram Şifahanesi	25 hasta/gün	Kollo	64.000\$	2018
4. Neccar Sağlık Ocağı	40 hasta/gün	Tillabery	64.000\$	2019
5. Şerif Ablak Sağlık Ocağı	70 hasta/gün	Tillabery	84.000\$	2021
Toplam	205 hasta/gün		622.000\$	

Söz konusu sağlık projelerinin toplam kuruluş maliyeti 622 bin Amerikan doları olmuştur. Bu maliyete ilave olarak bu kliniklerin yıllık işletme masrafları, tıbbi sarf malzemeleri ve idari giderler dâhil ortalama 200 bin doları bulmaktadır. Söz konusu maliyete karşılık olarak bu kliniklerden yılda yaklaşık 70 bin kişi yararlanmaktadır. Böylece yıllık işletme giderleri baz alındığında hasta başına 2,85 dolar gibi bir maliyet ($200.000\$/70.000=2,85\%$) ortaya çıkmaktadır. Buna ilave olarak İHH tarafından 2013-2021 yılları arasındaki 8 yıl boyunca Nijer'de 10 bin katarakt ameliyatı gerçekleştirilmiştir. Ameliyat yapılan o tarihe kadar engelli durumlarından dolayı başkalarının desteği ile hayatını sürdürmek zorunda kalan insanların görmesi sağlanmıştır. Bunların yaklaşık toplam maliyeti de 510 bin dolar tutmuştur. Bu da hasta başına yaklaşık 51 dolarlık bir maliyet anlamına gelmektedir. Aynı sürede yaklaşık 100.000 göz muayenesi ve taraması yapılarak uygun olanların tedavileri gerçekleştirilmiştir.⁴⁰

Maliyet etkinliği analizi yöntemi ile değerlendirildiğinde, hastanelerin sosyal çıktısını hesapladığımızda 622 bin dolarlık bir maliyete karşın, binlerce insanın ya hayatı kurtulmuş, ya yeniden görmeye başlamış ya da olası sağlık sorunlarının giderilmesi sayesinde başkasına bağımlı yaşamaktan kurtulmuştur. Hastane kayıtlarına göre, tedavileri gerçekleştirilen bu 70 bini aşkın hastanın en az 8 bini, hastane müdahalesi olmaması halinde ölümcül hastalık sebebiyle hayatını kaybedecek kişilerden oluşmaktadır. 30 bini aşkın çocuk kolera başta olmak üzere pis su kaynaklı hastalıklardan kurtarılmış, 15 bini aşkın gebe kadının sağlıklı doğum yapması sağlanmıştır. Katarakt ameliyatları söz konusu olduğunda on binlerce insanın başkasına muhtaç olmaktan kurtularak kendi hayatını idame ettirecek bir duruma gelmesi sağlanmıştır (K12, Kişisel Görüşme, 3 Haziran 2022).

İHH Nijer temsilciliğinin verdiği bilgiye göre, Niamey'deki Lamorde göz kliniği sayesinde bölgede katarakt kaynaklı körlük nedeniyle muhtaç duruma düşen insanların sayısında büyük bir düşüş yaşanmış ve yardım taleplerinde az da olsa düşüş gözlenmiştir. Ameliyat edilenler içinde başkasına muhtaç bir halde yaşadığı halde, ameliyat sonrasında yeniden görmeye başlayan ve ailesinin geçimini sağlayacak duruma gelen binlerce yetişkin bulunmaktadır. Bu da dolaylı yoldan söz konusu bölgelerdeki yoksulluğun azalmasına dolaylı katkıda bulunmuştur.

⁴⁰ İHH İnsani Yardım Vakfı (İHH), "Katarakt çalışmaları" (Erişim 1 Haziran 2022).

Göz kliniği dışındaki diğer kliniklerin inşa edildiği bölgelerde iyileştirilebilir hastalıklar nedeniyle ölümler %40 oranında azalma göstermiştir. Başkentin kuzeyindeki kırsal bölgede bulunan 15 Temmuz Sağlık Ocağı Başhekimi Dr. Doulla Gothèye'nin verdiği bilgiye göre, kliniklerinde günlük olarak 50-60 hastanın muayene ve tedavisi gerçekleştiriliyor. Bölgede temiz içme suyu sıkıntısından kaynaklanan hastalıklar ile enfekte sivrisineklerden bulaşan sarıhummanın çok yaygın olduğunu söyleyen Gothèye, bu nedenle kendilerine bu konuda başvurunun fazla olduğunu belirtiyor:

“Kirli suların birçok virüs ve bakteri bulaştığı için bölgemizde genellikle bu tür hastalıklar çok yaygın. Bu hastalıklar nedeniyle son yıllara kadar ölümler de oldukça fazlaydı. Bunun yanında anne ve çocuk sağlığı bizim önceliklerimizden. Anne-çocuk ölümleri, ülkenin genel bir sağlık sorunu olsa da bu bölgelerde erken müdahaleler sayesinde çok sayıda kişinin hayatı kurtuldu.”

Bu klinikten yararlananlardan biri Mariama Ndagi. Daha önce, bölgelerinde böyle bir klinik olmadığı için bir çocuğu ateşli hastalık nedeniyle kaybetmiş. 4 yaşındaki kızını şiddetli karın ağrısı ve ishal şikâyetiyle getirdiğinde muayene sonrasında küçük çocuğa dizanteri teşhisi konuluyor. Doktor tedavi sürecini hemen başlattığı için hayati riski atlatıyor (K13, Kişisel Görüşme, 30 Mayıs 2022).

Nijer’de İHH tarafından kurulan kliniklerden biri ülkenin kuzeybatısında bulunan Tillabery bölgesindeki Neccar Sağlık Ocağı’dır. Bu klinikteki Başhekim Commissaire Oummou, son 3 yıldır faaliyet göstermesine rağmen tesisin aradan geçen kısa sürede bile toplum sağlığı bakımından büyük bir fark yarattığını belirtiyor:

“Başkente oldukça uzak olan bu kentte, önceki yıllarda özellikle anne-bebek ölümleri oldukça yüksek idi. Birçok kadın, sağlık tesisi bulunmadığı için elverişsiz ortamda doğum yapmak zorunda kaldığından ölümcül sonuçlar yaşıyordu. Kliğin faaliyete geçmesinden beri 30 bini aşkın kişiye sağlık hizmeti verildi. Birçok kişinin hayatı kurtuldu.” (K14, Kişisel Görüşme, 31 Mayıs 2022).

Ülkenin sağlık alt yapısı ile birlikte sağlık istatistikleri konusunda da ciddi sorunlar bulunmaktadır. Bu nedenle söz konusu bölgelerde kurulan tüm klinik ya da sağlık ocaklarının yerel toplumun sağlığı üzerinde ne oranda olumlu etkiler yarattığını rakamlara dökmek oldukça zor görünmektedir. Ancak Neccar Sağlık Ocağı Sorumlusu Dr. Oummou’nun da işaret ettiği gibi, bu klinik özelinde en az 30 bini aşkın insanın değişik bulaşıcı hastalıklar, yaralanma ve gebelik gibi riskli sağlık süreçlerini atlatmış olması önemli bir başarıdır.

Bu anlamda Nijer’in farklı kentlerine Türkiyeli bir kurum tarafından yapılmış olan kliniklerin içinde buldukları topluluklara hayati birer kazanım sunduğuna kuşku yoktur. Sağlık sektöründeki her bir insani projenin aslında bu ülkeye yıllar önce kurban eti dağıtmak üzere giden bir grup vakıf gönüllüsünün önerileri ile başladığını bilmek kurban gıda yardımlarının dönemsel karakterine rağmen uzun vadeli sonuçlar yarattığını göstermesi bakımından oldukça önemli bir çıktıya işaret etmektedir.

Bu yönüyle kurban eti dağıtımlarının orta vadede yeni gıda projeleri ile birlikte sağlık projelerinin tetikleyicisi bir rol oynadığı söylenebilir. Sosyal çıktıları özetlemek gerekirse, Kurban

eti dağıtımının birey üzerindeki doğrudan maddi faydaları arasında gıda güvenliği ilk sırada yer almakla birlikte bunun ötesinde uzun vadeli doğrudan fayda olarak bölgedeki birçok hastalığın tedavi edilmesi konusunda ön açıcı olmuştur. Bu imkânlardan yararlanan birey üzerindeki maddi olmayan faydalar söz konusu olduğunda, yaşam kalitesinin artması, insanların daha sağlıklı bir yaşam bilincine ulaşmaları önemli çıktılar olarak dikkat çekecektir.

Toplum üzerinde uzun vadede hissedilen dolaylı faydalara bakıldığında kuşkusuz söz konusu kliniklerin toplumun genel sağlığı üzerinde ve sağlık harcamaları konusunda büyük bir kazanım sağladığı görülmektedir. Bu kliniklerin yereldeki varlığı iyileşebilir hastalıklar sebebiyle ölümleri azalttığı gibi, bulaşıcı hastalıkların önlenmesi ve daha sağlıklı bir toplum oluşması konusunda işlevsel roller oynamaktadır. Belki de uzun vadede kendini gösteren önemli kazanımlardan biri toplum sağlığının gelişmesine bağlı olarak toplumsal öz güven ve iyi olma halindeki iyileşmeler olacaktır.

Fayda Türü		Sosyal çıktı
Doğrudan Fayda (Birey üzerinde)	Maddi	- Tedavinin gerçekleşmesi - Enerjik hissetme - Ekonomik yeterliğe kavuşma
	Maddi Olmayan	- Yaşam kalitesinin artması - Kendisinin ve ailesinin ruhen iyi hissetmesi - Sağlıklı yaşama bilincinin artması
Dolaylı Fayda (Toplum üzerinde)	Maddi	- Toplum genel sağlığının iyileşmesi - Sağlık harcamalarının azalması - Geleceğe yönelik güvenin yükselmesi - Bulaşıcı hastalıkların önlenmesi - İyileşebilir hastalık ölümlerinin azalması
	Maddi Olmayan	- Toplumda öz güven artışı - Küresel saygınlık - Toplumsal iyi olma halinin gelişmesi

Sonuç

Afrika ülkeleri gerek maddi kalkınmışlık ve gerekse sosyal kalkınmışlık olarak içinde buldukları insani sorunları aşma konusunda halen dışarıdan desteğe ihtiyaç hisseden karamsar bir tablo sergilemektedir. Bu aşamada Türkiye'den yardım kuruluşlarının bu kıtada gerçekleştirdiği gıda yardımları, uzun vadeli kalkınma ve sosyal gelişme endeksini etkileyen kalıcı sonuçlar yaratmayı başarmıştır.

Gıda yardım kalemleri içinde önemli bir yer alan Kurban eti yardımlarının, zannedilenin aksine, insani ve toplumsal etkileri aslında tahmin edildiğinden çok daha yüksek görünmektedir. Yılda bir defa dönemsel bir yardım gibi görünen bu et dağıtımları, aslında hacimlerinin çok ötesinde birtakım toplumsal sonuçlar yaratmaktadır. Afrika kıtasına son 20 yıldır yapılan gıda yardımları içinde Kurban eti yardımları, birçok Türkiyeli kuruluş bakımından aslında diğer insani yardımların sıçrama taşı olarak kullanılmıştır. Bu yönüyle kurban eti dağıtmak için bir

ülkeye gidilmesi, o ülkede yeni insani projelerin başlaması için birer fırsat olarak kullanılmış ve daha büyük insani projelerin başlatılmasında ön ayak olmuştur.

Birçok ülkedeki insani projenin temelinde, bundan birkaç on yıl önce o ülkeye kurban eti dağıtmak üzere yapılan bu ilk ziyaretler bulunmaktadır. Bu ziyaretler, sonraki yıllarda farklı gıda yardımlarının yanı sıra, sağlık ve eğitim projelerinin gerçekleşmesine de zemin hazırlamıştır. Türkiye’den yapılan sivil dış yardımların en önemli sosyal çıktıları içinde, Afrika’nın yoksul ülkelerinde kurulan onlarca eğitim kurumu ve klinik bulunmaktadır. Bu kurumlar, yakın vadeli insani ihtiyaçlara ilave olarak uzun vadede sosyal gelişmişlik endeksinin iyileşmesinde mütevazı da olsa roller oynamaktadır.

Saha çalışması için seçtiğimiz Burkina Faso ve Nijer gibi iki en fakir Afrika ülkesinde Türkiyeli yardım kuruluşlarının yaptığı eğitim ve sağlık projeleri, yüzbinlerce insanın hayata tutunmasına yardım etmiştir. Burkina Faso’daki okulların sosyal çıktısı olarak yüzbinlerce çocuk, kendi ebeveynlerinin kaderi gibi görünen yoksulluk açmazından çıkma konusunda birer fırsat elde etmiştir. Okuma yazma bilmenin ötesinde sadece kendi ayakları üzerinde durmalarına yardımcı olarak meslekler edinmekle kalmamış insani kalkınmışlık anlamında toplumun da iyileşmesine büyük katkıda bulunmuştur. Aynı şekilde, Nijer’deki sağlık projeleri sayesinde binlerce insan sağlığına kavuşmakla kalmamış, olası ölümler ve binlerce engelli olma durumu önlenmiştir. Bu sayede, aile geçimini sağlayan birinin ölümü veya sakat kalması sonucunda muhtaç duruma düşecek binlerce potansiyel mağduriyet, daha oluşmadan ortadan kaldırılmıştır.

Türkiyeli kuruluşların Afrika’da yürütmüş olduğu irili ufaklı yüzlerce insani proje bugün kıtanın yoksullukla özdeşleşmiş çehresinin değişmesinde mütevazı roller oynamaktadır. Türkiyeli sivil ve kamu yardım kuruluşlarının kıtada yürüttüğü birçok eğitim ve sağlık projesi, yerel insanların hayatına dokunduğu her yerde belirgin bir fark yaratmaktadır. Bu fark, söz konusu projelerin yürütüldüğü kırsal bölgelerdeki insani sorunların azalmasında kendini göstermektedir. Kurban yardımları, bu insani projeler içinde önemli bir katalizör rolü oynamakta ve yeni bölgelere ulaşılmasında önemli bir fırsat olarak kullanılmaktadır.

Kaynakça

- Ebrahim, Alnoor- Rangan, Kasturi. *The Limits of Nonprofit Impact: A Contingency Framework for Measuring Social Performance*. London: Harvard Business School, 2010.
- Epstein, Marc J.- Yuthas, Kristi. *Measuring and Improving Social Impacts. A Guide for Nonprofits, Companies, and Impact Investors*. London: Greenleaf Pub., 2014.
- Eşkinat, Rana. “Binyıl Kalkınma Hedeflerinden Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerine”. *Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 2/3 (Kasım 2016), 27-33.
- Freudenburg, William- Keating, M.Kenneth. “Increasing the Impact of Sociology on Social Impact Assessment: Toward Ending the Inattention”. *The American Sociologist* 17/1 (Şubat 1982), 73.
- Gürer, Ayşe Pınar (vd.). *Sivil Toplum Kuruluşları İçin Sosyal Etki Rehberi*. İstanbul: Yada Vakfı Yayınları, 2019.

- Hornsby, Adrian. *Guidelines for how to Measure and Report Social Impact*. London: Investing for Good, 2012.
- Kail, Angela - Lumley, Tris. *Theory Of Change: The Beginning Of Making A Difference*. London: NPC Publish, 2012.
- Kaygısız, Zeliha- Girginer, Nuray. “Maliyet Etkinlik Analizi: Türkiye’de Büyükşehir Belediyelerinde Uygulama” *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 6/2 (Ekim 2011), 319.
- Kazimirski, Anne- Pritchard, David. *Building Your Measurement Framework: Npc’s Four Pillar Approach*. London: NPC Publish, 2014.
- Keskin, Abdullah- Gülşen, Abdulkadir. “The Power Of Sharing And Increasing Social Marginal Utility”, *Sakarya İktisat Dergisi*, 4/2 (2015), 95-109.
- Maas, Karen- Liket, Kellie. “*Social Impact Measurement: Classification of Methods*” Netherlands: Springer Dordrecht, 2011.
- Ní Ógáin, Eibhlín. *Impact Measurement in Impact Investing (Learning from Practice)* London: Nesta Impact Investment, 2015.
- Öncer, Ayla Zehra. “*Performance Measurement in Social Enterprises: Social Impact Analysis*” İstanbul: İstanbul Commerce University, 2018.
- Şataf, Ceyda. “Fayda-Maliyet Analizinde Uygulamada Karşılaşılan Güçlükler: Fayda Ve Maliyetin Belirlenebilme Sorunu” *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 19/1 (Isparta 2014), 107-123.
- Tokathoğlu, Mircan. *Fayda-Maliyet Analizi*, İstanbul: Ekin Yayınları, 2017.
- Tuan, Melinda T. *Measuring And/Or Estimating Social Value Creation: Insights Into Eight Integrated Cost Approaches*. Washington: Bill & Melinda Gates Foundation, 2008.
- Tuğsavul, Başak- Derkuş, Anıl. *Sosyal Etki Analizi Rehberi*. İstanbul: AB TACSO Yayınları, 2021.
- Vanclay, Francis (vd.). *Social Impact Assessment: Guidance for Assessing and Managing the Societal Impacts of Projects*. Netherlands: University of Groningen and International Association for Impact Assessment, 2015.
- Yalçın, Ayşe Seda Müftügil- Güner, Duygu. *Sosyal Etki Ölçümlemesi*. İstanbul: Kusif Yayınları, 2015.
- Yıldırım, Ali-Şimşek, Hasan. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Akademik ve Mesleki Yayınları 2018.

Raporlar

- IMF, International Monetary Bank. *Burkina Faso Economic Development Documents, IMF Country Report No 18/85*, Washington DC: 2018.
- İHH, İnsani Yardım Vakfı. *İHH Yetim Destekleme Günleri Raporu*, İstanbul: 2021. <https://ihh.org.tr/public/publish/0/141/ydg-kitap-2020---web.pdf>.

- İlköğretim Sonrası ve Ortaöğretim İstatistikleri 2013-2014 (*Annuaire Statistique Des Enseignements Post-Primaire Et Secondaire (2013-2014)*), http://www.cns.bf/IMG/pdf/annuaire_stat_2013_2014__secondaire.pdf
- KUSİF, Koç Üniversitesi Sosyal Etki Forumu. *Sosyal Etki Analizi*, İstanbul: 2020. <https://sosyaletkianalizi.com/tanimlar/>
- UNDP, United Nations Development Program. BM Kalkınma Programı, *Burkina Faso Country Report*, New York: 2019. <https://hdr.undp.org/en/countries/profiles/BFA>.
- UNDP, United Nations Development Program. Nijer Ülke Raporu, New York: 2021. <https://hdr.undp.org/en/countries/profiles/NER>
- WB, World Bank. *Human Capital Project*, Washington: 2021. <https://www.worldbank.org/en/publication/human-capital>.
- WFP, World Food Programme. *Annual Country Report*. New York: 2020. https://www.wfp.org/operations/annual-country-report?operation_id=BF02&year=2021#/21967.
- WHO, World Health Organization. Global Health Observatory Data Repository, New York: 2020. <https://apps.who.int/gho/data/node.main.688>.
- WHO, World Health Organization. *BM Dünya Sağlık Örgütü Nijer Raporu*, New York: 2018. <https://www.who.int/publications/i/item/WHO-CCU-14.03-Niger>
- WM, World Meters. Ülkelerin Bütçe Rakamları, *GDP by Country*, London: 2022. <https://www.worldometers.info/gdp/gdp-by-country/>.
- Yüksek Öğretim Kalite Kurulu, *Toplumsal Katkı Stratejisi ve Hedefleri*. Ankara: 2020. <https://portal.yokak.gov.tr/makale/kurumun-toplumsal-katki-stratejisi-ve-hedefleri/>

Mülakatlar

K1:	Yakoup Savatogo,	Organisation Pour Le Secours Humanitaire(OSEH) Başkanı,	22 Mayıs 2022
K2:	Nouh Savatogo,	Titao şehrinde bulunan Nasrullah Okulu yetkilisi,	25 Mayıs 2022
K3:	Zango Ahmed,	Titao şehrinde bulunan Nasrullah Okulu Müdürü	24 Mayıs 2022.
K4:	Moussa Boureima,	Titao şehrinde bulunan Nasrullah Okulu Öğrenci,	24 Mayıs 2022.
K5:	Derra İssa,	Ouagadougou'da Zeyt bin Sabit Okulu Müdürü.	24 Mayıs 2022.
K6:	Lamoussa Salimata,	Ouagadougou'daki Zeyt bin Sabit okulunda öğrenci,	25 Mayıs 2022.
K7:	Konfe Omar,	Yagima bölgesindeki Seyyidan Okulu Müdürü,	24 Mayıs 2022.
K8:	Kafando Ibrahim,	Basinko'daki Nur Nesibe Kadın Eğitim Merkezi Müdürü,	25 Mayıs 2022.
K9:	Kiemde Omar,	Marcuossi'daki Buhara İmam Hatip Okulu Müdürü,	26 Mayıs 2022.
K10:	Jibril Zongo,	Titao Kaymakamı,	30 Mayıs 2022.
K11:	Yunus Satılmış,	İHH İnsani Yardım Vakfı'nın Batı Afrika Sorumlusu,	18 Mayıs 2022.
K12:	Serdar Yılmaz,	İHH İnsani Yardım Vakfı Nijer Sorumlusu,	3 Haziran 2022.
K13:	Doulla Gothèye,	Hondobon bölgesindeki 15 Temmuz Kliniğinin Sorumlusu,	30 Mayıs 2022.
K14:	Comisair Oummou,	Tillabery bölgesindeki Neccar Sağlık Ocağı Sorumlusu,	31 Mayıs 2022.

KURBAN VE SOSYAL HAYATA ETKİLERİ (BANGLADEŞ ÖRNEĞİ)

A. H. M. Ershad UDDIN*

Giriş

'Kurban' kelimesi "karabe" kökünden gelir. Fıkhî literatürde daha çok "tedhiye" kökünden gelen "udhiyye" kullanılır. Öte yandan Kaşgarlı Mahmud'a göre "Bayram" kelimesi, birliğin sağlandığı, neşe ve eğlence gününe denk gelir.¹ Arapçada "Kurban" kelimesi daha genel bir anlama sahipken, İslamî literatürde ibadet için kesilen hayvana "zebiha"² ve "udhiyye"³ denir. Farsça, Urduca ve Bengalcide Arapça "kurban" kelimesi yerine "kurbani" kelimesi kullanılmaktadır.

Kurban ibadeti, Allah'a ibadet etmek ve O'na yakınlaşmak maksadıyla belli bazı hayvanları belirli zamanlarda belirli kurallara uyararak kesmek demektir. İnsanlık tarihine bakıldığında yerine getirilmesi hususunda şekli bazı farklılıklar bulunmakla birlikte hemen hemen tüm dinlerde kurban ritüelinin olduğu görülmektedir. Kur'an'da kurbanın tüm tevhidî dinlerde olduğu belirtilir. Hac suresinde Allah Teâlâ şöyle buyurur: "Biz, her ümmet için bir kurban ibadeti koyduk ki Allah'ın kendilerine rızık olarak verdiği hayvanların üzerine O'nun adını ansınlar. Tanrınız bir tek Tanrı'dır; yalnız O'na teslim olun. (Ey Muhammed) o alçak gönüllü, saygılı, samimi insanları müjdele!"⁴

Kurban hem bireye hem de topluma büyük fayda sağlayan bir ibadet şeklidir. Yaptığımız her şeyin Allah için olması gerektiğini ve işimizin sadece O'na teslim olmak olduğunu İbrahim ve İsmail peygamberlerin yaptıkları fedakârlıkları bize hatırlatır. Kurban; kardeşliği, yardımlaşmayı ve dayanışmayı ifade eder, sosyal adaletin gerçekleşmesine katkıda bulunur. Bu durum, özellikle et alamayan veya nadiren alabilen muhtaç bölgelerde çok daha belirgindir. Kurban ibadeti, zenginlere mallarını Allah yolunda feda etmelerine imkân verir ki bu, onlara zihinlerindeki hırs ve şehvetleri bastırma fırsatı verir. Kurban gününde ihtiyaç sahipleri et te-

* Dr., Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, E-mail: ahmershad86@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6270-9117

¹ Kaşgarlı Mahmud, *Divânü Lügâti'l-Türk* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014).

² Abdülkâdir Ebû Fâris, *Ahkâmü'z-Zebâ'ih Fi'l-İslâm* (Ürdün: Zerkâ, 1980), 121.

³ Mustafa b. Şemseddin Ahterî, *Câmiu'l-Mesâil* (İstanbul: Revza yayınları, 2017), 371.

⁴ el-Hac 22/34.

min ederek Allah'a şükretme fırsatı bulurken, zenginler de kurban keserek ruhlarını arındırma fırsatı kazanır.⁵

Hanefi mezhebine göre hür, mukim ve nisab miktarı mala sahip olan Müslümanın kurban kesmesi vaciptir. Diğer mezheplere göre ise sünnettir.⁶ Kurban yükümlülüğünün sabit olması için nisab miktarı malın üzerinden bir yıl geçme şartı aranmaz. Zekâta olduğu gibi malın nâmi (ticari) olması da gerekmez. Hacet-i asliyeden başka nisab miktarına ulaşan her mali servet, Müslümanı kurban ibadetiyle mükellef kılar.⁷

Bangladeş'te gerek eğitim kurumları gerekse ilim ehli insanların dersleri ve konferansları vasıtasıyla diğer İslamî konularda olduğu gibi kurban ibadeti konusunda da toplumun bilgi edinebileceği imkânlar oluşturulmaktadır. Bununla birlikte ülkede kurban kesiminin pratik olarak nasıl yapıldığına dair bir çalışmanın bulunmadığı görülmektedir.

Bu araştırma, kurbanın Müslüman hayatındaki önemi ve bu ibadetin Bangladeş'te Türkiye'ye kıyasla nasıl yerine getirildiği konusuna odaklanmaktadır.

1. Kurbanın Mahiyeti ve Müslümanın Hayatındaki Önemi

Fıkıh istilahında anahatlarıyla iki tür kurban vardır.

1.1. Hac ve Umreyle İlgili Hedy Kurbanları

Hac ve umre fiilleriyle ilgili kesilen kurbanlara, Kâbe'ye ve Harem bölgesine hediye edilmesinden dolayı "hedy" ismi verilmiştir. Hedy kurbanı, harem bölgesi sınırları içinde kesilir. Hanefi mezhebine göre temettu ve kıran haccı yapanların bu kurbanı kesmeleri vaciptir. Ayrıca ihram yasaklarına veya hacla ilgili bazı kurallara aykırı davranışların da hedy kurbanı kesmeleri gerekli görülmüştür.

1.2. Udhiyye Adak ve Nafile Kurbanlar

En'am Suresi'nin 162. ayeti ile Kevser Suresi'nin 2. ayetlerinde kurban ibadetinden bahsedilmektedir. En'am Suresi'nde geçen ayette özellikle "nüsiik" kelimesi dikkat çekmektedir.⁸ Allah'ın rızasını kazanmak için Allah adına kesilen hayvan anlamına gelen "nesike" kelimesinin çoğuludur.

Kurbanın tarihi serüvenine bakıp Kitap ve Sünnet ışığında incelediğimizde, Kurban Bayramı (*İdü'l-Edhâ*), Âdem (a.s.)'in oğulları Habil ve Kabil arasında rekabet konusu bir yarışla başlayan gizemli bir tarihe sahip olduğunu görürüz.

Kur'an'da ilâhî dinlerin hepsinde kurban hükmünün konulduğu bildirilir (el-Hac 22/34) ve ayrıntısı verilmeksizin Hz. Âdem'in iki oğlunun Allah'a kurban takdim ettiklerinden söz edilir: "*Onlara, Âdem'in iki oğlunun haberini gerçek olarak oku. Hani ikisi de birer kurban sunmuşlardı da birinden kabul edilmiş, ötekinden kabul edilmemişti. Kurbanı kabul edilmeyen, "And olsun seni mutlaka öldüreceğim" demişti. Öteki, "Allah, ancak kendisine karşı gelmek-*

⁵ Arslan Mahmut vd., *Türkiye'de Gençlerin Dini Bayram Algısı Araştırması* (İstanbul: İstanbul Aydın Üniversitesi Yayınları, 2018), 20.

⁶ Alâüddin Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî, *Bedâ'i'u's-Şanâ'i' Fi Tertibi's-Şerâ'i'* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986), 4/196; Mustafa Kelebek, *Câmiu'l-Mesâil ve Menâhicuhü Fi'l-Fıkhî'l-İslâmî* (İstanbul: Dâru'r-Ravza, 2016), 357.

⁷ el-Kâsânî, *Bedâ'i'u's-Şanâ'i' Fi Tertibi's-Şerâ'i'*, 4/192.

⁸ el-En'am 6/162; el- Kevser 108/2.

ten sakınanlardan kabul eder” demişti.”⁹ Kur’an’da ifade edildiğine göre kurban ibadetine dair diğer önemli bir süreç Hz. İbrahim’in (a.s) bu konuda karşılaştığı büyük imtihandır. Nitekim Hz. İbrahim (a.s.) Oğlu İsmail’i kurban etmesi imtihanında Allah’ı razı etmek için gıpta edilecek bir imanla parıldayan bir fedakârlık örneği bıraktı. İbrahim (a.s) ile İsmail (a.s) arasındaki olay bizzat Kuran’da anlatılmaktadır: “(Çocuk) Onun yanında koşma çağına erişince (İbrahim ona), ‘Yavrum, dedi, ben uykuda görüyorum ki ben seni kesiyorum; (düşün) bak, ne dersin?’ (Çocuk), ‘Babacığım, sana emredilene yap, inşallah beni sabredenlerden bulacaksın’ dedi.”¹⁰

Kurban ibadetini yapan bir mümin, tüm hayatını Allah’ın emrine hazır hale getirir, kurban kalp takvasının bir ifadesidir.¹¹ “Onların etleri ve kanları Allah’a ulaşmaz, ama sizin takvanız ona ulaşır.”¹² Böylece, kurban kesen bir Müslüman, bu ibadetiyle günahlarından arınmayı umar ve sembolik olarak Allah’a kendi takvasını sunar.¹³

Kurban Bayramı ve kurban ibadeti fedakârlık, kendi içindeki vahşiliği yok etmek, bir ve tek olan Rabbin rızasını kazanmaktır. Âdem (a.s) döneminden beri devam eden kurban kesimi, sonraki tüm peygamberler tarafından Allah adına, sadece Allah rızası için devam ettirilmiştir.

Kurban için seçilen hayvan, koyun ve keçi, sadece bir kişi için kurban kesilir. Böyle bir hayvan iki veya daha fazla kişi tarafından birlikte kesilirse hiçbirisi geçerli olmaz. Ama develer ve inekler en fazla yedi kişinin katılımıyla kesilebilir. Yediden fazla ortak olursa kurbanları sahih olmaz.¹⁴ Çünkü Cabir b. Abdillâh’tan şöyle rivayet edilmiştir: “Resulullah (s.a.v) bize bir inek veya bir deve kurban keserken toplam yedi kişiyle paylaşmamızı emretti.”¹⁵ Bir kimse Allah’ın emrine uymak için değil, et yemek için kurban keserse kurbanı sahih olmaz. O kişi ortak olarak katılırsa, ortaklardan hiçbirinin kurbanı kabul edilmez. Bu yüzden ortakların çok dikkatli seçilmesi gerekmektedir.¹⁶

2. Bangladeş’te Kurban Uygulaması

Bangladeş halkı Türkiye gibi Hanefî mezhebine mensup olduğu için orada da her Müslümanın bu vecibeye uyması gerekli görülmektedir. Bangladeş’te halkın çoğunlukla ilk gün kurban kesmeye çalıştığı görülmektedir. Bangladeş halkının, kurban kesmeye gücü yetmeyenlerin bile borçlanarak kurban kestikleri müşahede edilmektedir. Ekonomik durumu çok iyi olanların her sene kurban kestiği görülmektedir. Ekonomik durumu iyi ve orta olanların %80’inin kurban kestiğini anlaşılmaktadır. Ayrıca aralarında ekonomik durumu çok iyi olmayanların %35’i kurban keserken, ekonomik olarak kötü durumda olduğu söylenenler ise hiç kurban kesmemektedir.

Türkiye’deki kurban kesimiyle ilgili bir çalışmada ifade edildiğine göre Türkiye’de ekonomik geliri iyi olanların oranı düşük olanlara göre daha yüksektir. Kurban ibadeti gençlerde daha az, orta yaşlı ve yaşlılarda daha fazladır. Kurban Bayramı’nın özellikle kentli çalışanlar

⁹ el-Maide 5/27.

¹⁰ es-Sâffât 37/102.

¹¹ el-Hac, 22/37.

¹² el-Hac, 22/37.

¹³ el-En’âm, 6/164.

¹⁴ Ebû’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *El-Cmi’u’s-Şaîh* (Kahire: Muhammed Fuâd Abdülbâkî, 1955), H/1318.

¹⁵ Ebû Abdillâh Muhammed İbn Mâce, *Sünen İbn Mâce* (Dâru’l-İhya’ el-Kutub el-Arabiyye, 2009), H/2079.

¹⁶ Ebû’l-Mehâsin Fahrüddin Hasen b. Mansûr b. Mahmûd el-Özkendî el-Fergânî, *Fetva Kâdihan* (Dimaşk: Dâru’el-Nevaldir, 2012), 3/349.

için eşdeğerinin sadece dini (kurban) ve geleneksel (aile ziyareti) değil, aynı zamanda sosyal hayata da (ev ve dışarıdaki etkinlikler, tatiller vb.) karşılık geldiği düşünülmektedir.¹⁷ Bangladeş toplumunun durumu da hemen hemen buna paraleldir.

Bangladeş'teki Müslümanlar genellikle inek ve keçi kurban ederler. Bazı insanlar da koyun, manda, deve gibi hayvanları kurban ederler. Bu hayvanlara Kur'an'ın lisanında "*Behîmetü'l-en'âm*" denir. Allah Teâlâ'nın buyurduğu gibi: "*Ben her ümmet için kurbanın hükümlerini koydum; Allah'ın kendilerine rızık olarak verdiği bütün hayvanların üzerine Allah'ın adını ansınlar.*"¹⁸ Allah'ın elçisi deve, inek, manda, keçi, koyun, dışında hiçbir hayvanı kurban olarak kesmemiş, kesilmesini de emretmemiştir. Dolayısıyla kurban ibadeti sadece bu hayvanlarla yapılmalıdır.¹⁹

Bangladeş'te son yıllarda 10 milyonlarca hisse kurban kesilmektedir. 2019 yılında Bangladeş'te kurbanlık hayvan sayısı 12 milyon, kurbanlık hayvan talebi ise 11 milyon oldu. 2018 yılında kurban edilen hayvan sayısı ise 10 milyon 500 bin idi.²⁰ Beş yıl önce bile yasal ve yasadışı yollarla Hindistan, Nepal ve Myanmar'dan 2-2,5 milyon inek ithal edilerek talebin karşılanması gerekiyordu. Sadece son bir yılda kurbanlık hayvan üretimi yaklaşık üç yüz bin arttı. Son yıllarda Bangladeş inek ve keçi üretiminde kendi kendine yeterli hale gelmiştir.²¹

Bangladeş'teki yaygın uygulamaya göre -hadislerdeki teşvik doğrultusunda- kurbanın eti üçe bölünür: Bir kısmı fakir ve muhtaçlar arasında, bir kısmı akrabalar arasında, bir kısmı da ailenin kendi tüketimi için bırakılır. Çünkü özel durumlar hariç, etlerin tamamını kimseye vermeden evde bırakmak uygun görülmez.²²

Kurban Bayramı'nda erkekler bayram namazını kılar, kurban kesme ibadetine katılır ve kesilen etleri fakirleri mutlu etmek için dağıtır. Ardından akraba ve arkadaş ziyaretleri yapılır ve birlik kurulum. Kurban Bayramı kentli çalışan kesim için üçlü bir anlama sahiptir: dini anlam (kurban), geleneksel anlam (aile ziyareti) ve sosyal anlam (tatil).²³ Kurban kesenin, eğer becerebilirse kurbanını kendisi kesmesi daha iyidir. Resulullah bizzat kestiği için, bu gelenek Allah'a yakınlaşmaya vesiledir. Bu yüzden herkes kendi kurbanını kesmeye çalışmalıdır. İmam Buhari (rh.a) şöyle demiştir: Ebu Musa el-Eş'ari, kızlarına kurbanlık hayvanlarını kendi elleriyle kesmelerini emretti.²⁴ Bu talimat, kızların kurbanlık hayvanı kesebileceğini kanıtıyor. Kurbanı kesme sorumluluğunu başkasına devretmek caizdir. Sahih-i Müslim'de geçen bir hadiste, "*Resulullah, 63 kurbanı kendi eliyle kesip geri kalanını Ali'ye kesme sorumluluğunu vermiştir*" denilmiştir.²⁵ Çünkü üç günün ilkinde, yani 10, 11 ve 12 Zilhiccenin 10. gününde kurban kesmek daha iyidir. Sonra ikinci gün, sonra üçüncü gün gelir.²⁶ Tüm bu işlerde de-

¹⁷ Gökçen Çatlı Özen, "Kurban Bayramı İbadeti: İstanbul'da Bir Saha Çalışması Örneği," *Aydın Türklük Bilgi Dergisi* 6/1 (2020), 53. Tuncer Baykara, "Türklerde Şenlikler, Kutlamalar, Toylar ve Eğlenceler," *Erdem İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı 12/36 (2000), 871.

¹⁸ el-Hac, 22/34.

¹⁹ el-Fergâni, *Fetva Kâdihan*, 3/348. el-Kâsânî, *Bedâ'i'u's-Şanâ'i' Fi Tertibi's-Şerâ'i'*, 4/205.

²⁰ Munni Akter, "ভারতের কটোর পদক্ষেপ যেভাবে বাংলাদেশের গরু খামারীদের জন্য আশীর্বাদ হয়ে গেল," BBC Bangla (2019).

²¹ Sait Shain, গরু পালনে বিশেষ দ্বাদশ বাংলাদেশ (Aralık 4, 2020).

²² el-Kâsânî, *Bedâ'i'u's-Şanâ'i' Fi Tertibi's-Şerâ'i'*, 4/224.

²³ Çatlı Özen, "Kurban Bayramı İbadeti: İstanbul'da Bir Saha Çalışması Örneği," 56.

²⁴ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî* (Kahire: el-Matba'at es-Salafiyye, 2004), 10/21.

²⁵ Zafer Ahmed et-Tehânevî, *İ'Lâü's-Sünen* (Pakistan: 'Idaretül Kuran el-'İslamiyye, 1418), 18/271–272. Müslim, *El-Cmi'u's-Sahîh*, H/1218.

²⁶ Muhammed Emin b. Ömer b. Abdilaziz el-Hüseynî ed-Dimaşkî İbn Âbidin, *Reddü'l-Muhtâr 'ale'd-Dürri'l-Muhtâr*

neyimli bazı insanlar, kurban derisinden eti parçalara ayırmaya kadar her şeyi yaparlar. Deri genellikle yerel bir dinî kuruma bağışlanır. Ya da satıp parası bağışlanır. Kurban derisi kurban edenin kendisi tarafından da kullanılabilir, ancak kullanmadan satarsa, satış bedelinin tamamını sadaka olarak vermesi gerekir.²⁷ Kurbanın derisini satmak isterse sadaka niyetiyle satar. Niyet ne olursa olsun, satılan tüm parayı bağışlamak gerekir.²⁸ Toplumlar, ortak geleneklerin işlevsel olarak uygulanması yoluyla bir birliktelik duygusunun oluşumuna aracılık eder. Küreselleşme ve kentleşmeyle birlikte geleneksel tutumların değişebileceği ve küresel yeni davranış ve düşünce biçimlerinin uygulanmaya başlayabileceği görülmektedir. Hayvanlar, ortaklığa dayalı olarak kurban edilirse, etin bazı organları ortaklar arasında eşit olarak dağıtılır.

Bangladeş'teki kurban kesim işlemi, Türkiye'de yaygınlık kazandığı gibi kesimhanede toplu olarak kesilme şeklinde olmayıp çoğunlukla kasap veya deneyimli kurban sahipleri tarafından gerçekleştirilmektedir. Kesimhane konusunda Bangladeş'in henüz gelişmemiş olduğu söylenebilir. Endüstriler veya özel şirketler, çalışan işçiler için düzenli olarak kesimhanede hayvanları keserler, fakat bu, henüz halk arasında yaygınlaşmamıştır. Bunun sebeplerinden biri Avrupa'nın farklı ülkelerinde olduğu gibi Bangladeş'te de hayvan sever bazı gençlerin hayvanların kurban edilerek kesilmesine karşı kampanya yürütmesidir. Hac ve kurban mevsimi geldiğinde, Bangladeş'te bazı çevrelerin bu ibadet hakkında hoş olmayan çeşitli sözler ve itirazlar ileri sürdükleri görülmektedir. Lakin bir mümine bu tür menfi propagandalardan etkilenmek yakışmaz. Aksine müminin onuru ancak Allah'ın emrine teslim olmaktır. Bu büyük teslimiyetin bir nişanesi olarak kurbanın kanı, bizim ihtiras ve tekebbürümüz için değil, Allah'ın “*azamet ve şanını yüce tutmak*” adına akıtılır. Akıtılan kan, Allah adına ve Allah'ın adıyla akıtılıyor. Bu da kulun takvası ve kulluk bilinci, insanıyeti yardım severliği, sosyal aktivitesi, çoğulcu bir hayatı başka insanlarla paylaşma bilincini ortaya çıkarıyor. Bu yönüyle kurban, büyük bir öğretinin terbiye ve eğitiminin öğrenildiği büyük bir ibadettir. Buna itiraz etmek, en hafif deyimle cehalettir. Bir füzeyle, kat kat binaları çöp yığına çeviren, masum çocukları hunharca katleden canilere tek kelime söylemeyenlerin, böyle güzel bir ibadete karşı çıkmaları akıl kârı değildir. Hele böyle bir aykırı düşüncenin İslam toplumunun çocukları arasına girmesi, barışçıl bir toplum olan Bangladeşli gençler açısından yakışır bir durum olamaz. Malum, kurbanlık hayvanın kesimi yapılırken, Kitab ve Sünnet'e uygun olarak; “*bismillâhi Allahu ekber... Kul inne salâti ve nüsükî ve mahyâye ve memâtî lillâhi Rabbil'âlemîne lâ şerike leh*” denir. Böylece kurban sahibi o güzel hayvanı Rabbi adına O'nun rızasına ermek için ve kullarına armağan niyetiyle kestğini açıkça belirtir. Eğer Hint toplumu, İslam'ın bu inceliğini doğru kavrayıp topyekûn Müslüman olur ve ineklerini Allah için kurban eder. Kurban kesmeyi, kan dökmek olarak betimlemek, son derece üzücü ve tutarsız bir itirazdır. Diğer dinlerde, hayvan kurban etme kültürü ile İslam'daki kurban uygulaması arasında şeklen belirgin bir fark göze çarpmıyor. Bunun yanı sıra İslami esaslar hayvanların kesilmesi hususunda oldukça titiz davranmayı telkin etmektedir. Hayvanların kesilmesiyle ilgili bir hadis-i şerifte, Şeddad b. Evs, Peygamber (s.a.v)'in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: “*Allah'ın lütfu her şeye şamildir.*

(Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1992), 6/316.

27 Muhammed Bin Ali Bin Muhammed El Hanefi el Haskefi, *Ed Dürrül Muhtar Şerhu Tenvirül Ebsar* (Dımaşk: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001), 6/328.

28 el-Fergâni, *Fetva Kâdihan*, 3/354.

*Öyleyse öldürdüğünüz zaman (hukuka göre bir ceza olarak), en güzel şekilde öldürün. Kurban ettiğinizde, iyi bir şekilde fedakârlık yapın. Herkes bıçağını bilesin ve hayvanını rahatlatınsın!*²⁹

Bazı İslam karşıtı grupların, hayvan kurban etmek yerine insanlardan fakirlere para bağışlamalarını istedikleri görülmektedir. Bu kampanyayı yürütenlerin ailece dindar olmadıkları ya da vaktinin çoğunu bilgisayar karşısında tüketen ve kurban ibadetinin anlamından habersiz yaşayan çocuklardan oluştuğu, bu yüzden hayvanların kurban edilmesini protesto ettiği anlaşılmaktadır.

Diğer taraftan Bangladeşli aileler kurbanlarını keserken hanedeki tüm erkek bireyler hazır bulunmaya çalışır. Bunun olumlu yanı şudur: Aile üyelerinin huzurunda kesim yapılarak kurban vecibesi yerine getirildiğinde, genç erkek çocuklar kurban ibadetinin önemini kavrayıp bunu doğal bir süreç olarak kabul ederler. Kurbanlık hayvanı, bizzat sahibinin kesmesi daha iyidir. Ancak, başkalarıyla birlikte de bu ibadet, yani kesim işlemi ifa edilebilir. Bu durumda kurban sahibi erkek ise, mezbahada bulunması onun için daha iyidir.³⁰

İslam temizliğe çok dikkat eder, kurban konusunda da buna dikkat edilmesi gerekir. Güney Asya ülkelerinde Türkiye’de olduğu gibi düzenli ve temiz yerde kurulan kesimhane sistemi olmadığı için temizlik konusunun zayıf olduğu görülmektedir. Bu ülkelerde sahanın temizliği konusunda gerekli özenin gösterilmesi önem arz eder. Toplumun, kendi sorumluluğu ve inisiyatifıyla şehir, kasaba, mahalle ve arka bahçeleri temiz ve düzenli tutması çok önem arz etmektedir.

Kurban eti üç kısma ayrılır: Kurban etinin üçte birini fakirlere, üçte birini akraba ve komşulara, üçte birini de hane halkı için ayırmak daha iyidir.³¹ Bununla birlikte, kurban kesenlerden bazılarının yıl boyunca kullanılmak üzere çok fazla et ve kurban sakladıkları da doğrudur. Kurban etinin buzdolabında saklanması veya işlenmesi caizdir.³² Hz. Aişe’den gelen bir rivayette, “*Yiyin, saklayın ve sadaka verin*” denilmiştir.³³

Kurban etini, Allah’ın emrine uygun olarak hem kendi hane halkımıza hem de Allah’ın kullarına tattırarak şükürümüzü ifade edeceğiz. Allah şöyle buyurmaktadır: “*Biz o kurbanlık develeri de size Allah’ın (dininin) işaretlerinden yaptık. Onlarda sizin için hayır vardır. Onlar ön ayaklarını sıra halinde yere basmış durumda iken üzerlerine Allah’ın adını anın (da boğazlayın) yanları yere düşüp canları çıkınca da onlardan yiyin, kanaat eden fakire de isteyen fakire de yedirin. Allah o kocaman hayvanları, size boyun eğdirdi ki şükredesiniz.*”³⁴

Bangladeş’te kurban kesen insanlar genellikle kurban edilen hayvanın etini yemeye başlar. Çünkü Kurban Bayramı’nda mümkünse önce kendi kurbanının etiyle yemeye başlaması

²⁹ Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş’as b. İshâk b. Beşîr b. Şeddâd b. ‘Amr el-Ezdi es-Sicistânî, *Sünen-i Ebi Dâvûd*, thk. Şu’ayb Arnavut-Muhammed Kâmil karh Belefi (Dâru’r-Risâleti’l-Âlemiyye, 1999), 7/2815; Müslim, *El-Cmi’u’s-Şahîh*, H/1903; Sünen İbn Mâce, H/3170; Muhammed b. ‘İsâ b. Şevre b. Mûsa b.ed-Đahhâk et-Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*, ed. Ahmed Muhammed Şâkir-Muhammed Fu’âd ‘Abdülbâkî-İbrâhîm Utve ‘Avd (Mısır: Şirketü Mektebeti ve Maḥbaati Muḥtafa el-Bâbi el-Halebi, no date), 5/H/1409.

³⁰ el-Kâsânî, *Bedâ’i’u’s-Şanâ’i’ Fi Tertibi’s-Şerâ’i’*, 4/223.

³¹ el-Kâsânî, *Bedâ’i’u’s-Şanâ’i’ Fi Tertibi’s-Şerâ’i’*, 4/224.

³² Müslim, *El-Cmi’u’s-Şahîh*, 2/159. Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes Enes, *El-Muvatta’* (Beyrut: Dar et-Turas el-Arabi, 1994), 1/318. et-Tehânevî, *l’Lâu’s-Sünen*, 18/270.

³³ Ebû’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *El-Cmi’u’s-Şahîh* (Kahire: Muhammed Fuâd Abdülbâkî, 1955), H/1971.

³⁴ el-Hac, 22/36.

sünnettir. Yani sabahleyin hiçbir şey yemeden önce kurban etini yemek sünnettir. Bu sünnet sadece 10 Zilhicceye mahsustur, 11'inde veya 12'sinde etle yemeye başlamak sünnet değildir.³⁵

Bangladeş halkından imkânı olanlar içerisinde Peygamberimiz için kurban kesenler vardır. Gücü yeten kişinin Peygamber (s.a.v) adına kurban kesmesi güzel bir ameldir. Peygamber (s.a.v) kendisi adına kurban kesmesini Hz. Ali'ye vasiyet etti. Bu yüzden Hz. Ali her yıl Peygamber (s.a.v) adına kurban keserdi.³⁶

Bangladeş'te kurban mevsimi boyunca sokak çocukları ve sokak işçileri kemikleri toplar, birçok tacir de bu kemikleri satın alır. Ancak kurban edenin kendi kurbanından herhangi bir şeyi, hatta kemiklerini satması caiz olmaz, bunu yaparsa aldığı parayı bağışlamalıdır.³⁷

Araştırmamıza göre, Bangladeş'te kurban kesen bazı kişilerin, kurbanlık hayvanın etini bayram günü evdeki hizmetçilere ücret yerine verdiği görülmektedir. Kurbanlık hayvanın etinin, derisinin, yağının ve herhangi bir şeyin satılması caiz değildir. Kurban etini kasap veya başkasına ücret olarak vermek caiz değildir. Elbette bu dönemde hanenin diğer fertleri gibi çalışan insanlara da et yedirilebilir. Hadis-i şerifte, “*Hazırlanması için ondan hiçbir şey verilmeyecektir*” buyrulmuştur.³⁸ Ancak kurbanlık hayvanın hiçbir kısmı ücret olarak ödenemez.³⁹ Nadiren de olsa bazı yörelerde bayram günü yoksulların horoz kurban ettikleri tespit edilmiştir. Buna şer'an cevaz vermek mümkün değildir. Horoz kurban gününde kesilmesi yasak değildir, ancak bu kesim kurban maksadıyla yapılamaz.⁴⁰ Bangladeş'te, ailelerin ölen üyeleri için hayvan kurban etmeleri yaygın olarak görülmektedir. Bu uygulama, Hanefî mezhebine göre caizdir, kurban sahibi ve ailesi bu kurbanın etinden yiyebilir.⁴¹

Sonuç olarak, Bangladeş'te kurban kesme ibadeti, kutsal kavramı ve toplumsal birlik, dayanışma ve yardım unsurlarıyla birlikte yürütülmektedir. Ayrıca diğer ülkelerde olduğu gibi Bayram ve çevresindeki uygulama sisteminin aile bağlarını ve yakın çevre ile iletişimi güçlendirdiği bilinmektedir. Kırsal alanlarda ve geleneksel yapılarda kurban ibadeti geleneği daha yüksek iken, kentleşmeyle birlikte daha kalabalık yerleşim yerlerinde bu oranın menfi yönde değiştiği görülmektedir. Bunun nedenleri; kentsel yaşam, kadınların çalışma yaşamına katılımıyla işlevsel olmayan komşuluk ilişkileri, çalışanların tatil anlayışı, değişen dini algı ve tüketim alışkanlıklarıdır. Tüm toplumlarda olduğu gibi Bangladeş'te de kültür, insanların hayatlarını değiştiriyor. Ancak günümüzdeki genel duruma bakarsak, kurban kesmede “*en bağlayıcı unsur; dindarlık olsa da milliyetçilik ve geleneğin de önemli unsurlar olduğu*” anlaşılmaktadır. Dolayısıyla milli değerlere ve yerel kültüre önem verenlerin bu ibadeti gerçekleştirmede öncü oldukları görülmektedir.

³⁵ Zeynuddin Zeyn b. İbrâhîm b. Muhammed Mısri Hanefî Ibn Nüceym, *El-Bahrü'r-Râik Şerhu Kenzi'd-Dekâik* (Kahire: el-Matbaatü'l-İlmiyye, 1998), 2/163.

³⁶ Ebû Muhammed Maḥmûd b. Aḥmed Bedrû'd-dîn el-'Aynî, *Şerhu Süneni Ebû Dâvud*, ed. Ebû'l-Munzir Hâlid b. İbrâhîm el-Mısrî (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1999), 2/29.et-Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*, 1/265.

³⁷ el-Kâsânî, *Bedâ'ü's-Şanâ'î Fi Tertibi's-Şerâ'î*, 4/225. el-Fergânî, *Fetva Kâdihan*, 3/354.

³⁸ Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî, *Ahkâmü'l-Kur'an* (Dâru'l-Ihya' el-Kutub el-Arabiyye, 1992), 3/237; Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fi el-Buhârî, *El-Câmiu's-Sahih* (Riyad: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2002), H/1716.

³⁹ Ibn Nüceym, *El-Bahrü'r-Râik Şerhu Kenzi'd-Dekâik*, 1998, 2/182.

⁴⁰ el Haskefi, *Ed Dürrül Muhtar Şerhu Tenvirül Ebsar*, 6/313.

⁴¹ Ibn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr 'ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, 6/326.

3. Bangladeş'te Dernekler ve Vakıfların Kurban Hizmetleri

Son on yılda Bangladeş'te, farklı organizasyonlar aracılığıyla kurban kesimi konusunda büyük bir değişiklik görülmektedir. Eskiden herkes kurban kesip tek tek dağıtır ya da zengin mükellef kesip kendi kanallarıyla fakirlere dağıtırdı. Bazen Suudi hükümetinin hacdan sonra ihtiyaç sahipleri için et gönderdiği de olurdu. Ancak bu et dağıtımları uygun bir şekilde yapılmazdı. Son on yılda “İHH”, “Diyaret Vakfı”, “TİKA”, *Sadakataşı* gibi bir grup Türk kuruluşu özellikle Rohingya halkı için Kurban Bayramı'nda kurban kesmeye başladı. Bu uygulama, Bangladeş'teki Türk kurumlarının yaptığı gibi şu anda vekâlet sistemi yoluyla kurban çalışmalarını yöneten gençler ve çeşitli yerel kuruluşlar tarafından ifa edilmektedir.

Hem Ramazan Bayramı'nda hem de Kurban Bayramı'nda yerel olarak çok sayıda kuruluş, ihtiyaç sahiplerine yardım eli uzatmak için faaliyet göstermektedir. Devletin doğrudan müdahil olmadığı birçok kuruluş, bireysel olarak faaliyetlerini yürütüyor. Bazıları resmi olarak devlet lisansına sahipken, diğerleri özel gayretleriyle bu faaliyetleri yerine getiriyorlar.

1996'da Türkiye'deki bir yardım kuruluşu olarak İHH hem Bangladeş hem de Myanmar'daki Rohingya Müslümanlarına yönelik çalışma yapmaya başlamış, ancak bu, Türkiye kamuoyunda pek fazla gündem olmamıştı. 2012'de Arakan'da yaşanan katliam ve göçten sonra Türkiye'deki kamuoyunda yoğun bir gündem oldu, Arakan'a yapılan yardımlar da böylece artmış oldu. Türk halkı ve STK'ların Arakan'a yönelik esas yönelişi 2017'de büyük göçten sonra başladı. Bangladeş hükümeti, 2017'de Arakanlı mülteciler için çalışan STK'ların prosedürlerini kolaylaştırmasından sonra onlarca Türk STK bölgeye gitmiş ve etkinliklerde bulunmuşlardır. Hem Türkiye Cumhuriyeti devlet kurumları hem de STK'lar başta barınma olmak üzere sağlık, eğitim, gıda güvenliği, su sanitasyon ve hijyen alanlarında ciddi çalışmalar yapmaktadırlar. Bazı STK'lar koruma ve beslenme alanında da çalışma yapmaktadır.⁴² Örneğin; İHH, bugüne kadar Bangladeş'te yaklaşık 300 bin aileye kurban eti ulaştırmıştır. Kurban dışında Ramazan ayı hizmetleri, yetim sponsorluğu, kalkındırmaya yönelik projeler, sağlık, eğitim, su kuyusu, hijyen, beslenme ve barınma alanında çalışmalar yapılıyor. Yetimhane, okul ve cami inşaatı gibi diğer bazı çalışmalar da buna ilave edilebilir.⁴³ Bangladeş'te her sosyal organizasyon, bakanlık aracılığıyla kayıt altına alınmaktadır. Ancak, kuralların resmi olarak uygulanmasında halk ve hükümet arasında büyük bir boşluk bulunmaktadır. İdari eksiklik nedeniyle, bazı kuruluşlar tarafından alınan fonlar şeffaf bir şekilde dağıtılamamaktadır.

Sonuç

Kurban Bayramı, tüm dünyada Müslümanlarının hayatlarında önemli bir gündür. İnsanlar bugünde dini ibadetlerini yerine getirmeye çalışırlar. Her ülkenin dili, kültürü farklı olmakla birlikte bayramın şekli ve kutlanması tüm ülkelerde İslami açıdan aynıdır. Bangladeş halkı, Hanefi mezhebine mensup oldukları için, Hanefi mezhebine göre kurban ritüellerini yerine getirirler.

Bangladeş'teki kurban kesimiyle ilgili araştırmamız tabii olarak belli konularla sınırlanmıştır. Esas olarak kurban kesen mükellefler, kesim sırasında belirli bir yerde performans

⁴² Diğer kurumların ne zaman çalışmaya başladığına dair detaylı bir bilgi bulunmamaktadır.

⁴³ Münever Hüseyin, “İHH Güney Asya Koordinatörlü İle Görüşme.”

göstermezler. Kurban kesimi konusunda Bangladeş, kesimhane de dâhil olmak üzere çeşitli konularda hâlen Türkiye'deki teamüllerden farklılık göstermektedir. Bu durumda iki ülke, deneyimlerini resmî kurumlar yoluyla paylaşabilir. Büyükbaş hayvan kesiminde mekân temizliğine ve hijyen şartlarına uyulmadığı olabilmektedir. Bu da çevre kirliliğinin nedenlerinden biridir. Türkiye'de kurbanlık alanı, yani belli bir yerde hayvanların kesilme şekline, “*Kesimhane*” veya “*Mezbaha*” denir. Böyle güzel, düzenli bir ortamda kurban kesimi için ne devletin ne Bangladeş halkının, hatta belediyenin böyle bir hamlesi vardır. Her yıl faaliyet gösteren birçok Türk kuruluşu Bangladeş'te mezbahaların nasıl kurulacağı konusunda adım atabilir veya harekete geçebilir. İki ülkenin dini kurumları veya belediyeleri de özellikle hayvan kesimi durumunda eksikliklerin giderilmesi için birbirlerine yardımcı olacak adımlar atabilirler. Bu faaliyetlerde İHH ve Türkiye Diyanet Vakfı öncü rol oynayabilir. Örneğin, Bangladeş hükümetiyle müzakereler yoluyla Diyanet veya işin ehli kişiler Bangladeş'e giderek bu konuda eğitim verebilir. Bangladeş hükümetini temsilen, kurban kesim alanlarına 5-10 kişi getirilebilir ve Türkiye'nin farklı şehirlerinde modern kurban kesim işlemleri hakkında uygulamalı eğitimler düzenlenebilir. Halk, genel olarak böyle bir hareketi ve böyle yeni bir sistemi memnuniyetle karşılayacaktır.

Diğer taraftan, farklı kanallardan gönderilen kurbanların kurban edilmesi dışında diğer bağışlar veya projeler de şeffaf olmalıdır. Bazı kuruluşların, ihtiyaç sahipleri için düzenlenen fonları kötüye kullandığıyla ilgili söylentiler mevcuttur. Bu yüzden kurumlar, herhangi bir projeye başlamak için finansmanı yönetmek için doğru kişileri seçmelidir. Çünkü burada çift taraflı ciddi bir vebal söz konusudur: Birincisi, bağış yapan insanların vebali; ikincisi ise kendileri için bağış yapılan insanların vebalidir.

Kaynakça

- Ahterî, Mustafa bin Şemseddin. *Câmiu'l-Mesâil*. İstanbul: Revza yayımları, 2017.
- Akter, Munni. “ভারতের কঠোর পদক্ষেপ যেভাবে বাংলাদেশের গরু খামারীদের জন্য আশীর্বাদ হয়ে গেল”. *BBC Bangla* (2019). <https://www.bbc.com/bengali/news-49288631>
- Askalânî, İbn Hacer el-. *Fethu'l-Bârî*. Kahire: el-Matbaeat es-Salafîyye, 2004.
- Bedru'd-dîn el-'Aynî, Ebû Muḥammed Maḥmûd b. Aḥmed Bedru'd-dîn. *Şerḥu Süneni Ebû Dâvud*. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1999.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fi el-. *el-Câmiu's-Sahîh*. Riyad: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2002.
- Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî. *El-Muvatta*. Darul-'İhya' et-türa el-Aarabiye, 1985.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî. *Sünen-i Ebi Dâvud*. Riyad: âru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1999.
- Ebû Fâris, Abdülkâdir. *Aḥkâmü'z-Zebâ'ih Fi'l-İslâm*. Ürdün: Zerkâ, 1980.
- Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *el-Müsnedü's-Sahîh*. Beyrut: Dar Ibn-Hazm, 2012.
- Fergânî, Ebû'l-Mehâsin Fahrüddîn Hasen b. Mansûr b. Maḥmûd el-Özkendî el-. *Fetva Kâdîhan*. Dimaşk: Dâru'l-el-Nevadir, 2012.

- Haskefî, Muhammed Bin Ali Bin Muhammed El Hanefî el. *Ed Dürrül Muhtar Şerhu Tenvirül Ebsar*. Dimaşk: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dimaşkî. *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1992.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed. *Sünen İbn Mâce*. Dâru'l-İhya' el-Kutub el-Arabiyye, 2009.
- İbn Nuceym, Zeynuddin Zeyn b. İbrâhim b. Muhammed Mısıri Hanefî. *El-Bahrü'r-Râik Şerhu Kenzi'd-Dekâik*. Kahire: el-Matbaatü'l-İlmiyye, 1998.
- Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-. *Bedâ'î'u's-şanâ'î' fi tertibi's-şerâ'î'*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1986.
- Kelebek, Mustafa. *Câmiu'l-Mesâil ve Menâhicuhû Fi'l-Fıkhi'l-İslâmî*. İstanbul: Dâru'r-Ravza, 2016.
- Mahmud, Kâşgarlı. *Dîvânu Lügâti't-Türk*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014.
- Mahmut, Arslan vd. *Türkiye'de Gençlerin Dini Bayram Algısı Araştırması*. İstanbul: İstanbul Aydın Üniversitesi Yayınları, 2018.
- Mollaoğlu, Münevver Hüseyin. “İHH Güney Asya Koordinatörlü ile Görüşme”.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Cmi'u's-Şâhih*. Kahire: Muhammed Fuâd Abdülbâkî, 1955.
- Özen, Gökçen Çatlı. “Kurban Bayramı İbadeti: İstanbul'da Bir Saha Çalışması Örneği”. *Aydın Türklük Bilgi Dergisi* 6/1 (2020), 53.
- Râzî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-. *Ahkâmü'l-Kur'ân*. d: Dâru'l-İhya' el-Kutub el-Arabiyye, 1992.
- Shain, Sait. গরু পালনে বিশ্বে দ্বাদশ বাংলাদেশ (04 Aralık 2020). https://bonikbar-ta.net/home/news_description/249134/%E0%A6%97%E0%A6%B0%E0%A7%81-%E0%A6%AA%E0%A6%BE%E0%A6%B2%E0%A6%A8%E0%A7%87-%E0%A6%AC%E0%A6%BF%E0%A6%B6%E0%A7%8D%E0%A6%AC%E0%A7%87-%E0%A6%A6%E0%A7%8D%E0%A6%AC%E0%A6%BE%E0%A6%A6%E0%A6%B6-%E0%A6%AC%E0%A6%BE%E0%A6%82%E0%A6%B2%E0%A6%BE%E0%A6%A6%E0%A7%87%E0%A6%B6
- Tehânevî, Zafer Ahmed et-. *İ'Lâü's-Sünen*. Pakistan: 'Idaretül Kuran el-'İslamiyye, 1418.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre et-. *Sünen-i Tirmizî*. Kahire: Ahmed M. Şâkir, 1356.

DOĞU AVRUPA'DA KURBAN (ROMANYA ÖRNEĞİ)

Cherim ENGHİN*

Giriş

Bu çalışmada Romanya'nın yerel Müslümanları tarafınca İslami bir ibadet olarak algılanan kurban kesimi değerlendirilecektir. Çalışmanın betimsel bir şekli olup, ekseriyetle müellifin doğrudan gözlemleri ve tecrübeleri ile aynı zamanda yerel Müslüman topluluk önderlerinin¹ rivayetlerine de dayanmaktadır. Ayrıca yazıyı hazırlama sürecinde Romanya, Bulgaristan, Ukrayna (Kırım) ve Moldova'da yaşayan Müslümanların söylemlerinden de istifade edildiğini vurgulamak isteriz.

1. Çalışmada Kullanılan Tabirler

Yerel Müslümanlar: Bu ifadeyle Romanya'nın özellikle Dobruca bölgesinde yaşamlarını sürdüren, ekseriyetle Türkçe veya Tatarca konuşan veya anlayabilen ve tarihleri Osmanlı'ya ve hatta daha öncesine, Sarı Saltuk Dede'ye varan Müslüman toplum kastedilmektedir. Osmanlı'nın 93 Harbi sonrası, Romanyalıların Kurtuluş Savaşı diye adlandırdıkları savaş sonrası (1877-1878) bu bölge Osmanlıdan koparak yeni kurulmaya başlayan modern Romanya'ya dâhil edilmiştir. Bu tarihsel süreç itibari ile Müslüman toplumu da günümüz Romanya'sının sosyal yapısında yerini bulmaya çalışmıştır.

Bu bölgede yaşayana Müslümanlar; Müslüman ismi almak, sünnet olmak, nikâhını kıydırmak gibi dinsel ayinler sayesinde kimliklerini koruyorlardı.² “Ben bunları yaparak Müslümanım, Müslüman kalmakla benliğimi koruyorum”, “böylece Türk kalıyorum” gibi iç içe geçmiş bir duygu hâkimdir.³ Fakat Komünist dönemde din, gelenek vesaire inkâr edildiği için

* Romanya Müslümanları Derneği, Kurum Başkanı.

¹ Bağış Şahingiray, Romanya eski müftüsü.

² Önemli olan, adamların belirli bir şekilde geleneksel yaşamlarına olan bağlılıklarıdır. Müslüman ismi almak, sünnet olmak, nikâhını kıydırmak gibi, bunlar üç-beş tane (ayın diyebiliriz bunlara, bu dinsel ayinler sayesinde kimliklerini koruyorlardı). Bu duygu bakımından önemliydi onların müracaatları. Artık burada Türkmüş, değilmiş dine karşıymış, vesaire gibi şeyler yok. Sadece, “ben bunları yaparak Müslümanım, Müslüman kalmakla benliğimi koruyorum” yani bir yerde, „böylece Türk kalıyorum” gibi iç içe geçmiş bir duygu var. Varlıkları tehlikeye girmiş, benim içinde yaşadığım türden topluluklarda bu duygu çok açık şekilde görülür. Komünist dönemde din, gelenek vesaire inkâr edildiği için bu kadar sene dayanabilmiş olan bu kitle, o dönemde çökmeye başlamıştır. Romenler ve Hıristiyanlar kadar olmasa da Müslüman kitle de çökmüştür. Gelenekler sayesinde bir dereceye kadar varlıklarını koruyabilmiştir ve bugün hâlâ geleneklerini korumaktadır.

³ Kemal Karpat, *Dağı Delen İrmak*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2010), 150.

bu kadar sene dayanabilmiş olan bu kitle, o dönemde çökmeye başlamıştır. Romenler ve Hıristiyanlar kadar olmasa da Müslüman kitle de çökmüştür.⁴

1. Romanya Müslüman Toplumunda Kurban Çeşitleri ve Özellikleri

Toplumumuzun daha zayıf veya daha kesin dini kaidelere dayanan bazı inanışları, davranışları ve uygulama şekilleri olup, bunları nesilden nesle aktarmaktadırlar. Bu farklı kurban çeşitlerinin ortak özellikleri; dini kaidelere göre hayvanın kurban sayılacak kadar iri ve sağlam olması, hoca tarafından okutulması, varsa kına yakılması, hayvana eziyet yapılmaması, keserken bıçağın keskin olmasıdır. Kesen kişinin Müslüman olmasına ve kurban kesiminin tüm kurallarına uyulmasına itina gösterilir. Eğer kesen kişi Müslüman değilse güvenilir ve becerikli bir Hristiyan'a başvurulur ve başında duran bir erkek Müslüman besmele çekerken kurbanın kanı akıtılır.

En yaygın uygulamaya göre, bir kurbanın eti üçe ayrılıp bir kısmı evde tüketilir, bir kısmı komşu, dost ve akrabalara dağıtılır ve bir kısmı da muhtaçlara erişirilir. Hayvanın bütün parçalarını kullanmaya özen gösterilir, kullanılmayan parçalar ise gömülür veya çöpe atılır. Hayvan postu veya derisi eskiden hocaya hediye olarak verilir, günümüzde ise bunları toplayacak ve değerlendirecek tesis bulunmadığından maalesef israf olmaktadır.

Eski gelenekte de kurban için pazarlık yapılmazdı. Varlıklı aileler hariç, geliri düzgün ve sabit olan kişiler de (maaşlı çalışanlar) kurban kesmeye özen göstermekte olup, her ailede her Kurban Bayramı en az bir kurban kesmeye meyil vardır. Ne yazık ki geliri düzgün olup kurban kesmeyen haneler de mevcuttur ve bu durum asimilasyon fenomeni ile doğrudan ilişkilidir.

Genelde koyunlar ve koçlar nadir durumlarda da iri kuzular tercih edilir. Keçiler ise ancak çok ender durumlarda tercih edilir ya da tercih edilmez ve bulunmaz denecek kadar az rastlanır. Büyükbaşlar da bazı durumlarda kesilmektedir. Bölgede manda ve deve bulunmadığından bunların neredeyse %100'ü danalardan oluşmaktadır.

Şimdi kurban çeşitlerini ve her birinin özelliklerini incelemeye çalışacağız.

1.1. Azret (Hazret)

Hazret kurbanı (Azret), ölümler için kesilen kurbandır. En yaygın algıya göre, bir rahmetlinin peşinden birkaç sene kurban göndermek ailesinin borcudur. İnanışa göre, bu kurbanlar mevtayı Sırat Köprüsünden geçirebilme kabiliyetindedirler. Böylelikle cenazeden sonra yedi sene süreyle her sene bir küçükbaş kurban etmek en yaygın uygulama şeklidir. Ne yazık ki, bu hazret kurbanı Kurban Bayramından önce Arife günü kesilmektedir. Yaygın inanışa göre de ihtiyaç sahipleri bu kurbanın etinden Arife gününden başlayarak yararlanmaktadırlar.

1.2. Adak

Adak kurbanı, "dinen mükellef tutulmadığı halde kişinin kendi vaadiyle üzerine vâcip kıldığı ibadet" olarak tanımlanır.⁵ Toplumumuzda da bu durum farklı olmayıp, insanlar bazı durumlarda adak adamaktadırlar. Ekseriyetle bir aile ferdinin ağır hastalıktan kurtulması gibi bir musibeti defetme durumunda rastlanır.

⁴ Karpat, *Dağı Delen İrmak*, 80.

⁵ Ahmet Özel, "Adak" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1988) 1/337-340.

1.3. Akika

Akika kurbanı toplumumuzda pek yaygın olmayıp, son zamanlarda bazı dernek ve vakıfların gayretleri sonucu bu tür kurban hakkında bilgi yayılıp uygulanması da artmıştır.

1.4. Bayram'da kurban

Bayram günü kesilen vacip kurbanın Romanya Müslümanları arasında, eski sosyalist Romanya'da olduğu kadar da şimdiki Romanya'da da en yaygın ibadet olduğunu söyleyebiliriz. Aynı zamanda, bu ibadete herkes kendine göre bir anlam vermeye çalışmıştır. Kimisi anne-babadan görüp, kimisi akraba-komşudan görüp, kimisi kendisini, ailesini veya malını, mülkünü bela ve musibetlerden koruyacağını düşünerek senede bir kere, Kurban Bayramı'nda kurban keser. Kırım Tatarca tabiri ile "kurban soymak", "kurban kesmek" ve "kurban çalmak" denir.

Bayram günü, kurban hoca tarafından okutulmadan kesilmezdi. Bu uygulama günümüzde gittikçe unutulmaktadır. Bazıları kurbanı kına sürerdi. Büyükbaş kesecekler dörder veya yedişer kişilik gruplar halinde dana keserdi. Kurban kibleye karşı doğrultulur, sol tarafına yatırılır ve 3 ayağı bağlanırdı. Keskin bir bıçakla ve hayvana eziyet etmeden, *Allahu ekber Allahu ekber. Lâ ilâhe İllâllahü vallahu ekber. Allahu ekber ve lillâhil hamd*", *Bismillahi Allahu Ekber* söylendikten sonra kesilir.

Eskiden hayvanın hoca tarafından okutulmasına para verilmezdi ama şimdi veriliyor. Eskiden, Romanya eski müftüsü Bağış Şahingiray Efendi bir senesinde 70 kurban okuduğunu hatırlamaktadır ve bunların sosyalist (komünist) Romanya'sında olduğunun altını çizmektedir. Kendi ifadesi ile, o zamanlarda bile Müslümanlar bu ibadetini yerine getirmeye bir yol bulmuşlardı. Eskiden, herkes kendi kurbanını keserdi, fakat bugün şehirleşme olayından sonra, bu kurbanlar daha çok İslami vakıf ve dernek aracılığıyla kesilmektedir.

1.5. Hayır ve Şükür Kurbanı

Bu tür kurbanlar Romanya Müslümanları arasında ender sayıda denecek kadar az kesilmektedir.

1.6. Koyun Baba Kurbanı

Romanya'nın Dobruca bölgesinde, Babadağ kasabasının yanındaki tepelerin arasındaki ormanlarda rivayetlere göre Koyun Baba denen bir zatın kabri bulunmuştur. Kimisi onun bir veli olduğunu, kimisi bölgeye ilk gelen Müslümanlardan olup bölgedeki halkı İslam'a davet ettiğini, kimisi de onun önemli bir askeri kumandan ve aynı zamanda çok dindar ve imanlı bir zat olduğuna inanır. Maalesef yerel halk, bu zatın mezarını neredeyse bir tavaf yerine çevirmiştir ve bazı kişiler de bu mezarda kurbanların kesildiğini rivayet ederler.

2. Vekâletle Kurban Kesimi

Kurban, eskiden ekseriyetle bizzat kurban sahibi tarafınca kesilirdi. O nesil köyde doğup büyüdüğü için aralarında birçoğu az çok İslami usulde hayvan kesmeyi bilmekteydi. Şimdi ise kurban kesme işlemi daha çok vekâleten yapılmaktadır.

Eskiden kurbanlar her hane avlusunda kesilirdi, şehirdekiler de dâhil böyleydi. Sonraki yıllarda belediyenin bazı girişimleri sonucu bu yöntem kısıtlanmıştır ve hâlihazırda toplumun

çoğu kurbanlarını ya köyde ya da mezbahalarda kesmektedir. Bu yönde faaliyet gösteren vakıflar ve dernekler önemli ölçüde destek sağlamaktadırlar.

2005 yılından itibaren Türkiye'deki İHH gibi insani yardım kuruluşları Dobruca bölgesinde vekâleten Kurban kesmekte ve dağıtmaktadır. Son yıllarda da özellikle Orta Doğu'daki siyasi ortamdan dolayı, bölgenin Tatar Türk Halkı kurbanların bir kısmını vekâleten Afrika kıtasına veya başka ülkelerde göndermektedir. Diğer bir deyişle Türkiye'deki kuruluşların öncülüğünde Dobruca'daki Tatar Türk toplumu alan elden veren el durumuna geldi. Örneğin 2022 yılında toplanan kurbanların bir kısmı Etiyopya bir kısmı Pakistan bir kısmı da Ukrayna'daki Müslüman toplumlara gönderilmiştir.

3. Kurban Etinin Dağıtımı

Her Kurban Bayramı'nda, imamlar toplam kurban etinin nasıl pay edileceğini ve kime hak düştüğünü hatırlatmaktalar ve toplum çoğunlukla bu talimatlara uymaktadır. Adak kurbanın eti tamamen ihtiyaç sahiplerine ulaştırılmaktadır. Bu konuda derneklerin ve vakıfların katkıları hatıra sayılır seviyededir.

Kurban etinin dağıtımı öncelikle kurban sahibinin olup, yerel geleneğe göre üçe ayrılır. Bir kısmı evde kullanılır, bir kısmı komşu, akraba, dostlara verilir ve bir kısmı da muhtaç kişilere ulaştırılır. Bazı kişiler etin tümünü bağışlamaktalar. Ülke nüfusunun çoğunluğu Ortodoks Hristiyanlardan oluşması Romanya'da, azınlık olarak yaşayan Müslümanların üzerinde bir sosyal baskı tesir etmektedir. Bu sebeple Müslümanlar birbirini bilmeye, tanımaya mecbur kalmışlardır. Böylece, hemen hemen her mahallenin, köyün, kasabanın muhtaçları toplumca bilinir ve onlar bayram günü dâhil olmak üzere unutulmamaya gayret gösterilir.

4. Günümüz Şartlarında Romanya'da Kurban

Özel olarak belirtmek lazımdır ki, Avrupa Birliğine dâhil olan Romanya'da hayvan kesme faaliyeti genel Avrupa Birliği Kesimhaneler kanunnamesine ve hayvan haklarını koruma kanunlarına uymaktadır. Bu kanunlara göre, hayvanlar kesilmeden önce bayıltılmaktadır. Müslümanlar bu konuda kesimlerini geleneksel yöntemle devam ettirmektedir ve bu konuda sıkıntı veya engel yaşanmamaktadır.

Globalleşen dünyada, Romanya'nın Müslümanları da etki altında kalmaktadırlar. Vejetaryanizm, veganizm, hayvan haklarını koruma gibi akımlar toplumumuza da tesir etmiş olup, çok az kişi bu nedenlerden dolayı kurban kesmeyi reddetmiştir. Onlar, kurbanı bir ibadet gibi değil, bir yardım olarak gördükleri için, et dağıtmak yerine başka gıdalar dağıtarak teselli bulmaya çalışmaktadırlar.

Sonuç

Netice olarak, Romanya, Bulgaristan, Ukrayna (Kırım) ve Moldova ülkelerinde kurban kesimiyle ilgili yapılan uygulamalar hemen hemen aynıdır. Zira bütün bu bölgeler sosyalizm rejiminin dine karşı baskıları altında kalmıştır. Rejim, aydınları, zenginleri, din adamlarını, parti liderlerini ve önde gelen siyasileri tutuklayıp hapisanelere ve kamplara göndermiştir. Bir kısmı açlıktan, bir kısmı hastalık ve işkenceden gönderildikleri yerlerde hayatlarını yitirmişlerdir. Bütün bu yapılanlardan bölgede yaşayan Müslüman Türkler de nasiplerini almışlardır.

Aynı şekilde Türkler arasında bulunan zenginler, aydınlar, hocalar, siyasetçiler ve özellikle de Türk milliyetçisi olanlar aynı işleme tâbi tutulmuşlardır. Bölgenin Müslümanları bu süreçte dinlerini gizli bir biçimde uygulamak zorunda kalmışlardır. Kurban faaliyeti de çoğu zaman gizlice yapılmıştır. Yakalanma durumlarında da ceza verilmiş veya işkence yapılmıştır. Burada hemen ifade edelim ki, Müslüman toplumunun yaşamına en yumuşak bir şekilde müdahale eden Romanya rejimi olmuştur. Buna en canlı şahit Romanya'da Osmanlı döneminden kalan tarihi eserler ve Müslüman Türklerin gelenek ve göreneklerinin hatta isimlerinin kısmen de olsa kalmasını gösterebiliriz. Hâlbuki Bulgaristan olsun Ukrayna olsun Komünist rejimin Müslüman Tatar Türklerine yapmadığı şiddet, eziyet ve zulüm kalmamıştır. Romanya'daki rejimin tutumunu çok az olan Müslümanların sayılarına bağlayabiliriz. Nasıl olsa sayılarından dolayı asimile olup biteceklerini düşünmüş, baskılarla aleyhlerine memnuniyetsizlik uyandırmakta fayda görmemişlerdir.

Öte yandan, Türkiye'den gelerek bu bölgelerde kurban kesen ve dağıtan yardım kuruluşların çok büyük katkıları olmuştur. Kurban ibadeti bu ülkelerde yaşayan Müslümanlarına "yalnız değilsiniz" mesajını vererek güven ve güç vermiştir. Ayrıca onları daha muhtaç olan kimselere el uzatmayı öğreterek İslam ve Müslüman kardeşliği duygusunu canlandırmıştır.

Kaynakça

Karpat, Kemal. *Dağı Delen Irmak*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2. Baskı, 2010.

Özel, Ahmet. "Adak" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1/337-340, İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

القربان في الثقافة الإفريقية

أبراهيم كونتاو
المفاهيم

القربان مشتق من القرب وهو ضدّ البعد، وقد استُخدما معاً في قوله تعالى: «وَإِنْ أَدْرَى أَقْرَبُ أَمْ بَعِيدٌ مَّا تُوعَدُونَ»¹. والأصل في القرب هو أن يكون إما في المكان أو الزّمان، ولكن المعنى توسّع وأصبح يطلق على معانٍ مادية ومعنوية كثيرة كالقربانة والحظوة... والقربان بمعناه اللّغوي هو كلّ ما يتقرب به إلى شيء ما.

وللقربان في الاصطلاح معانٍ كثيرة؛ لأنّه مصطلح يتشكّل معناه حسب السياقات التي يستخدم فيها. ومع ذلك يمكن القول بأنّ القربان بمعناه العام يُطلق على كلّ عطية أو منحة يقدمها الإنسان إلى الله أو إلى قوَى خارقة معتقداً بأنّ لها تأثيراً في حياة الإنسان على وجه الأرض.

والقربان بهذا المفهوم شديد الصّلة بالدين من جهة، ويشمل من جهة ثانية كلّ أنواع القربان المعروفة في مختلف الديانات والثقافات الإنسانية، كالقربان النباتية، والحيوانية والبشرية وغيرها من الأشياء ذات القيمة لدى الإنسان كالأحجار الثمينة من الماس والذهب والفضّة...

والقربان بمفهومه الخاص الأكثر انتشاراً والمتبادر إلى الذهن في الغالب أضيق من المعنى السابق؛ لكونه يحيل فقط إلى ما يقدم إلى القوى الخارقة من حيوانات استجلاًياً للخير أو دفعاً للشرّ.

نجد هذين الاستعمالين لمصطلح القربان في الثقافة الإسلامية أيضاً، وقد أشار الرّاعب الأصفهاني في مفردات القرآن إلى ذلك بقوله: «والقربان: ما يتقرب به إلى الله، وصار في التعارف اسماً للتسيكة التي هي الدّبيحة، وجمعه: قَرَابِينُ»².

فالقربان في سياق الثقافة الإسلامية بمعناه الدّارج هو كلّ الدّبايح التي يتقرب بها المسلمون إلى الله تعالى في مناسبات دينية واجتماعية مخصوصة كالأعياد والمولد والأنكحة...

تستخدم ألفاظ كثيرة أخرى للدلالة على القربان في الثقافة الإسلامية كالنحر «فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَأَنْحِرْ»³ والنسك «إِنَّ صَلَاتِي وَنُسُكِي وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِي لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ»⁴...

الأصول التاريخية

سبقت الإشارة إلى أنّ تقدم الدّبايح تقرباً إلى القوى الخارقة من الطّقوس الوثيقة الصّلة بالديانات. وهذه الممارسة الشعائرية قديمة قدم الإنسان على هذه الأرض بشهادة القرآن الكريم. نجد ذلك في حكاية القرآن لنباي آدم في قوله تعالى: «وَأَنْزَلْنَا عَلَيْهِمْ تِبَّاءَ آدَمَ بِالْحَقِّ إِذْ قَرَّبَا قُرْبَانًا فَتُقُبِّلَ مِنْ أَحَدِهِمَا وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ يَخْتَارَ لِقَابٍ ذُو سُلْطَانٍ مُّطَاعٍ»⁵.

* رئيس منظمة الفاروق، مالي.

1 سورة الأنبياء، الآية 109.

2 الرّاعب الأصفهاني، المفردات في غريب القرآن، 1/664 دار الكتب العلمية، سنة 2141، دمشق. بيروت.

3 سورة الكوثر، الآية 2.

4 سورة الأنعام، الآية 162.

5 سورة المائدة، الآية 27.

وقد أشار المفترضون إلى تفاصيل الحكاية، حيث ذكروا بأن آدم كان يولد له في كل بطن ذكر وأُنثى، فكان لضرورة الحال يزوّج أنثى هذا البطن لذكر البطن الآخر. وكانت أخت هابيل دميمة وأخت قابيل جميلة، فلما أراد آدم عليه السلام أن يزوّج قابيل أخت هابيل، أبي قابيل. فأراد أن يتحاكما إلى الله بتقدم قرابين، ففعلا فتقبل الله من هابيل، وحصل بعد ذلك ما حصل مما هو مذكور في القرآن⁶. وقد ورد الحديث عن القرابين في القرآن الكريم في سياقات أخرى تدلّ على قوّة وجود هذه الشعيرة في الديانات السابقة على الإسلام. ومن أشهر هذه المواضع ما حدث في بني إسرائيل عندما قتل رجل منهم أحد أقرانه الأغنياء ليرث ثروته من بعده، وحراروا في أمر مقتله وجاؤوا إلى نبيّ الله موسى عليه السلام يطلبون مساعدته في الكشف عن القاتل، فأمرهم بذبح بقرة. وفي هذه القصة نزل قوله تعالى: «وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُذْبِحُوا بَقَرَةً قَالُوا أَتُذْبِحُونَهَا هِزْؤًا قَالَ أَعُوذُ بِاللَّهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ»⁷. ومن أشهر المواقف التي تدلّ على قوّة هذه الشعيرة في الديانات السابقة على الإسلام قصة رؤيا نبيّ الله إبراهيم خليل الرحمن وأبي الأنبياء، حيث أوحى الله إليه في المنام أن يذبح ابنه إسماعيل، فعزم على امتثال الأمر، وشرع فيه ثمّ فداه الله بذبح عظيم كما ورد في قوله تعالى: «فَلَمَّا بَلَغَ مَعَهُ السَّعْيَ قَالَ يَا بُنَيَّ إِنِّي أَرَى فِي الْمَنَامِ أَنِّي أَذْبَحُكَ فَانظُرْ مَاذَا تَرَى قَالَ يَا آبَتِ افْعَلِي مَا تَأْمُرُ سَتَجِدُنِي إِِنْ شَاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّابِرِينَ»⁸.

وقد ظلّت شعيرة التقرب إلى الله بذبح الأبناء مستمرة في ثقافات وديانات كثيرة بعد إبراهيم عليه السلام. ويعتقد المسيحيون بأنّ عيسى عليه السلام أخضع نفسه للقتل تقرّباً إلى الله ووسيلة نحو الخطيئة الأولى التي وقع فيها أبونا آدم في أول الخلق. ونعرف في الجزيرة العربية حكاية عبد المطلب جدّ النبيّ صلى الله عليه وسلّم، حيث نذر بأنّه إذا وصل أبناؤه عشرة ليُشخّرَ أحدهم عند الكعبة قرباناً لله. فلما اكتمل أبناؤه عشرة وأراد أن ينقذ وعده، ضرب القرعة بين أبنائه، وكانت تقع دائماً على عبد الله والد النبيّ صلى الله عليه وسلّم، ثمّ أشارت إليه كاهنة على أن يقرع بين عبد الله وعشرة من الإبل، ففعل. وكانت القرعة تقع دائماً على عبد الله، فيزيد في الإبل إلى أن وصلت مئة. وهذا أصل الذية في الجاهلية وهو الذي أخذ به الإسلام.

القرابين في الثقافة الإفريقية التقليدية:

إفريقيا هي مهد الإنسانية، وبالموازاة إلى الديانات التقليدية المحليّة فقد عرفت القارة الإفريقية كبريات الديانات السماوية كاليهودية والمسيحية والإسلام.

عرفت الحضارة الفرعونية القديمة⁹ تقدم القرابين إلى الألهة على اختلاف أشكالها بشرية وحيوانية ونباتية. ومن أشهر القرابين التي عُرفت في مصر القديمة ما يسمّى بطقس «وفاء النيل»، حيث كان المصريون القدماء يهبون كلّ سنة لإله النيل «حابي» فناة عذراء جميلة استجلاباً لخيرات هذا النهر ودفعاً لشروبه.

في إفريقيا الغربية قبل حركة الأسلمة، ارتبطت حادثة الخطاط وسقوط مملكة غانا/وغادو بأسطورة تثبت وجود ظاهرة القرابين في المنطقة في وقت بعد. حيث تقول الأسطورة، بأنّه كان بين حيّة كبيرة تعرف ب «مينبُنا» وعائلة «سيسى» الحاكمة معاهدة لتلزم فيها الحيّة بحماية وغادو مقابل أجمل فناة عذراء في المملكة تُقدّم إليها سنويّاً في بداية موسم الأمطار.

في سنة من السنوات، وقع الاختيار على «سيّ يتباري» فقد كانت أجمل فناة عذراء في المملكة، وكانت مخطوبة من قائد جيش المملكة «تمادي». كان ممادي رجلاً شجاعاً ومشغوفاً بحبّ سيّ. بعد أن فشل في صرف الاختيار عن خطيبته سيّ، احتال لقتل مينبُنا، وقد نجح في ذلك بالفعل.

وبهذا الحدث يُتمسّر الخطاط وسقوط إمبراطورية وغادو حيث بدأ الجفاف والتصخّر ينتشر في المملكة بعد مقتل مينبُنا، وبدأت الاضطرابات السياسيّة تدبّ فيها إلى أن ضعفت وخرقوا وتسلبت عليها الأعداء.

لم يورد البكري. أهمّ مؤرخ تناول تاريخ إمبراطورية غانا. أسطورة سيّ، ولكنّه تحدّث عن صنف من السّودان «يعبدون حيّة كالثعبان العظيم» يتقرّبون إليها ب «نفيس الثياب» و«حفاط الطّعام، وعساس اللّبن الشّراب...»، «وإذا أرادوا إخراجها تكلموا كلاماً وصقروا صغيراً معلوماً فيبرز إليهم، وإذا هلك والي من ولاّتهم، جمعوا كلّ من يصلح للمملكة وقربوهم إليها وتكلموا بكلام يعلمونه، فتدنو الحيّة منهم فلا تزال تشتمهم رجلاً رجلاً حتّى تنكر أحدهم بأنفها»، وهذا الرجل المنكوز هو الذي يتولّى الملك¹⁰.

6 ابن كثير، تفسير القرآن العظيم، 28/3، دار طيبة للنشر والتوزيع، ط 1420، 2، 1999 -

7 سورة البقرة، الآية 67.

8 سورة الصافات، الآية 107.

9 - أثبتت الدراسات الأثرية والأثروبولوجية بأنّ الحضارة الفرعونية القديمة كانت إفريقية نيجية، ينظر مثلاً كتاب الأصول النيجية للحضارة المصرية للباحث السنغالي شيخ أنتا جوب. البكري، المسالك والممالك، 2/871.

إذا كان تقدم القرابين البشرية قد احتفى أو يكاد أن يحتفى في إفريقيا، فإنّ القرابين الأخرى النباتية والحيوانية لا تزال مستمرة بقوة في المجتمعات التقليدية إلى يومنا هذا. فكثير من القرى والمدن لا تزال تمارس طقوسا وتقدم قرابين تقوى يعتقدون بأنّها مسؤولة عن حراسة الأرض والسكان «دُعُو ديسر».

لذّم مكانة كبيرة في الديانات التقليدية الإفريقية، وعبادة الأوثان تكون في الغالب بإراقة دماء الحيوانات عليها مصحوبة بأقوال وطقوس معيّنة. وكثير من الممارسات الاجتماعية الشعبية في إفريقيا عامة وفي مالي خاصة لها ارتباط بتقدم الدم قراباً للآلهة كالممازحة الشعبية المعروفة بـ «سِنْتُغِيَا».

من المؤلف إلى يومنا هذا في قرى ومدن إفريقيا، أن ترى طعاماً أو حيواناً أو مائلاً مرمياً في الشوارع ومقاطع الطرق وبعض الأماكن التي يعتقد السكان قداستها. وهي عبارة عن قرابين يستحلب الناس بها الخير ويدفعون بما الشتر.

وتزداد هذه المظاهر في يومنا هذا عند اقتراب فترة الانتخابات. ومع الأسف الشديد، يذهب الأطفال وبالأخص المصابون منهم بالمهق ضحايا هذه الممارسات كلما اقتربت المناسبات على السلطة.

القرابين عند مسلمي إفريقيا

رأينا بأن تقدم القرابين للآلهة من أهمّ الشعائر الدينية الموجودة في إفريقيا؛ لذلك فإنّ الإسلام لم يؤسس لثقافة القرابين في المنطقة، وإنما أضفى عليها بُعداً آخر، وضبطها بقواعد تماشى مع رؤيته الكليّة للعالم.

لا تُسَعَفنا المصادر بالكثير من المعلومات عن القرابين عند مسلمي إفريقيا في الماضي. وأما في الواقع الحاضر، فلا يحتاج الإنسان إلى كبير عناء ليقف على شدة حضور ثقافة القرابين لدى مسلمي إفريقيا اليوم. وفيما يلي بيان لأهمّ المناسبات الدينية والاجتماعية التي يظهر فيها اهتمام المسلمين بالقرابين.

عيد الأضحى

عيد الأضحى من أهمّ الأعياد الدينية في الإسلام، يبدأ في العاشر من شهر ذي الحجة ويستمرّ إلى نهاية أيام التشريق. ويُعرف في الثقافة الإسلامية أيضاً بعيد الترح إشارة إلى ما يحدث فيه من نحر الحجاج لهديهم وذبح غير الحجاج لأصحابهم.

وأصل هذا العيد معروف، وهو حادثة رؤيا إبراهيم عليه السلام التي سبقت الإشارة إليها. وبدأ الاحتفال بما بعد قدوم النبي صلى الله عليه وسلم إلى المدينة، ففي الحديث أنّ النبي صلى الله عليه وسلم قدم المدينة ولهم يومان يلعبون فيهما، فقال: «قد أبدلكم الله تعالى بما خيرا منهما، يوم الفطر ويوم الأضحى»، وفي حديث عبد الله بن عمر «أقام النبي صلى الله عليه وسلم بالمدينة عشر سنين يضحي». ويُعرف هذا العيد في الكثير من اللغات الإفريقية بـ «الصلاة الكبيرة» (سَلِ به). والصلاة هنا بمعنى العيد في مقابل «الصلاة الصغيرة» (سَلِ تَيْتِينَ) لعيد الفطر¹¹.

ويعتبر ذبح الأضحية من أهمّ شعائر هذا العيد، ولذا يهتمّ به المسلمون عاقبةً ومسلمو إفريقيا خاصةً، الأمر الذي حوّل هذه الممارسة من شعيرة دينية إلى ظاهرة ثقافية تلعب دوراً كبيراً في تشكيل الهوية الجمعية وفي تجسيد الاندماج والتماسك الاجتماعي. من مظاهر اهتمام الأفارقة بالقران، مبادرتهم إلى اتخاذ الأضحية وعنائتهم بعلفها وتسميتها حيث يعتقد بعضهم بأنّ «كلّ إنسان سيعبر الصّراط يوم القيامة ممّطياً ظهر أضحيته»¹².

ولشدة دخول هذه الشعيرة في ثقافة مسلمي إفريقيا، فإنّ أرباب الأسر بغضّ النظر عن دخلهم يبذلون كلّ جهدهم من أجل الحصول على الأضحية؛ حيث يعتبرون من العار عدم شراء أضحية في العيد¹³ رغم كون المذهب المالكي هو المذهب السائد في المنطقة، والأضحية في المذهب سنة.

الغالب في الأضاحي في إفريقيا هو الضأن ثمّ المعز، وهذا يتماشى مع رأي المالكية في كون الغنم أفضل في الأضحية من البقر والإبل. ويميل الناس في الغالب إلى لحم الغنم أكثر من ميلهم إلى غيره من اللحوم لذاته ورفقته.

قد يضحي الرجل بأضحية واحدة أو بأكثر بناءً على حالته الاقتصادية وعلى عدد أفراد أسرته، وقد يضحي الرجل عن نفسه وأبيه وأمه سواء أكانوا أحياءً أو أمواتاً، موسرين أو معسرين، ويُعتبر هذا عندهم من وجوه البرّ بالوالدين.

11 آدم بما، عيد الأضحى في المجتمع الإفريقي: رصد لعيد مضامينه الحضارية، ص 77، مجلة قراءات إفريقية، العدد 26، أكتوبر - ديسمبر 2015.

12 السابق، نفس الصفحة.

13 هناك الكثير من البنوك التي تقدّم قروضاً خاصة في عيد الأضحى لمساعدة الأسر على شراء الأضحية.

الغالب أن النساء لا يضحكن، ولعلّ هذا مبني على كون المرأة في الغالب غير مستقلة مادياً، وللاعتقاد السائد بأنّ الرجل يضحى عن نفسه وأهل بيته.

يتولّى الرجل ذبح أضحيته بنفسه في الغالب على خلاف السائد في الكثير من المجتمعات الإفريقية من كون طبقة الأحرار لا يذبحون، وبعد الذبح يتولّى السليخ في الغالب أفراد الطبقات الدنيا.

المرأة لا تذبح في الكثير من المجتمعات الإفريقية؛ لأنّ ذلك معارض للشّفقة والرّحمة والرّقة التي ينبغي أن تطيع المرأة. وفي بعض المجتمعات إذا كانت زوجة الرجل حاملاً فإنّه يمنع من سفك الدّم¹⁴.

يخصّص قسط من لحم الذبيحة للأسرة، ويكون الرأس والأطراف في الغالب من نصيب السالّخ أو أفراد من طبقته، كما يوزّع قسط للأقرباء والجيران والمحتاجين.

كانت جلود الأضاحي تستخدم في الغالب للصلاة، وتجليد المصاحف والكتب، وصناعة التّمائم التي يستخدمها «علماء الأسرار» وفي ذلك. كما يقول الأكاديمي الإفريقي آدم بجا. «تعبير قويّ لمكانة الأضحية لدى المسلمين، واعتبارها شهادة قائمة لهم يوم القيامة بأداء هذه الشّعيرة»¹⁵.

عيد الفطر

عيد الفطر هو ثاني أعياد المسلمين الدّينية، ويقع في أوّل يوم من شهر شوّال، وسمّي بالفطر لكونه يأتي بعد شهر رمضان الذي يقضيه المسلمون في الصّوم.

والأعياد كما ورد في الحديث أيام «أكل وشرب» يظهر فيه النّاس فرحهم وابتهاجهم وسرورهم وامتنائهم لله تعالى. معروف أنّه لم يرد شيء حول التقرب إلى الله بالذبح في عيد الفطر. ومع ذلك، فإنّ من المعتاد في إفريقيا وغيرها من مناطق العالم الإسلامي ذبح حيوانات توسعة على الأهل والأقارب في الأكل، وشكراً لله على نعمه الصّيام.

وأغلب الممارسات الاجتماعية والعرفية المذكورة في عيد الأضحى سارية في عيد الفطر، فلا داعي إلى تكرارها هنا.

الزّواج

الزّواج من أهمّ المناسبات الاجتماعية التي توليها الشّعوب أهميّة بالغة؛ لكونها أولى لبننة لتشبيد صرح الأسرة التي هي أكبر وأهمّ مؤسسة اجتماعية على الإطلاق.

الوليمة مشروعة في الزّواج بل مستحبّة لقوله صلى الله عليه وسلّم لعبد الرحمن بن عوف: «أؤمّ ولو بشاة». ولكن مذهب جمهور الفقهاء بما في ذلك المالكية هو عدم وجوب الذبح في وليمة الزّواج. ومع ذلك فإنّ الذبح أصبح من العادات الواجبة التي لا يُقبَل التنازل عنها في وليمة النّكاح.

يعتبر عدم المغالاة في المهر من الأشياء المستحبة في الكثير من المجتمعات الإفريقية المسلمة لما ورد في ذلك من نصوص كقوله صلى الله عليه وسلّم «أكثر النساء بركة أفلهنّ مهورا». ومع ذلك فإنّ التوسّع في الذبائح من الأشياء المنتشرة، وهو في المخيال الجمعي دليل على العناية بالمرأة وعلامة على عظمتها عند الرجل.

الملاحظ أنّ البعد الدّيني لذبائح الأنكحة أصبح باهتاً جدّاً، حيث تُعتبر عادةً اجتماعية أكثر من اعتبارها التزاماً لأمر شرعي.

العقيقة

العقيقة تطلق على الذبيحة التي تذبح عن المولود في اليوم السابع من ولادته فرحاً وابتهاجاً بقدوم المولود الجديد وشكراً لله تعالى على هذه النّعمة البالغة.

والعقيقة من العادات التي وجدها الإسلام في الجاهلية، وأحدث عليها تعديلات، فقد كان العرب يلطخون رأس المولود بدم العقيقة، ولما جاء الإسلام نحى عن ذلك.

تُدبِح العقيقة عن المولود والمولودة، شاتان للذكر وشاة للأنتى كما ورد في السنّة النبوية. وينتشر في الاعتقاد الجمعي الظنّ بأنّ الذبح عن الأولاد واجب وبأنّ عدم فعل ذلك يعرض الأولاد للمخاطر.

الماتم

الماتم من أهم المناسبات الاجتماعية التي توليها شعوب العالم أهمية بالغة. هناك طقوس وممارسات وشعائر كثيرة في مختلف الشعوب تصاحب الموت. ولما جاء الإسلام وجد العرب في الجاهلية يغالون في الماتم، وقراءة مرثيات العرب في الجاهلية كفييل بالدلالة على ذلك. ضَبَطَ الإسلام الماتم، ووضع تعاليم للمراسيم التي ينبغي أن تصاحب الميت من حين موته إلى دفنه من غسل وتكفين وصلاة وتشيع وتقبر...

رغم أنه لم يرد عن النبي صلى الله عليه وسلم ذكر للذبيحة كجزء من المراسم التي تصاحب الموت، فإن الكثير من الشعوب المسلمة اتخذت عادة الذبح في اليوم السابع من الموت وفي اليوم الأربعين أيضًا تصدقًا للميت؛ ولذا تسمى هذه الذبائح في الكثير من اللغات الإفريقية بـ «الصدقة».

يهتم الكثير من المجتمعات الإفريقية بهذه الماتم خصوصًا الأبناء في وفاة آبائهم وأمهاتهم، ويعتبرون هذه المناسبة وما يصاحبها من ذبائح وولائم وجوهًا من وجوه البر بالوالدين، كما يعتقدون بأن ثواب هذه الصدقات تصل إلى الميت.

ختم القرآن

يهتم مسلمو غرب إفريقيا بالقرآن الكريم. وذلك من الأشياء القديمة في إفريقيا، فقد ذكر ابن بطوطة بعد زيارته للمنطقة العناية بحفظ القرآن ضمن الأشياء التي أعجبته في السودان، حيث قال: «ومنها عنايتهم بحفظ القرآن العظيم، وهم يجعلون لأولادهم القيود إذا ظهر في حقهم التقصير في حفظه فلا تفك عنهم حتى يحفظوه، ولقد دخلت على القاضي يوم العيد وأولاده مقيدون، فقلت له: ألا تشرحهم، فقال: لا أفعل حتى يحفظوا القرآن. ومررت يومًا بشاب منهم حسن الصورة عليه ثياب فاخرة وفي رجله قيد ثقيل، فقلت لمن معي: ما فعل هذا، أقتل؟ ففهم عني الشاب وضحك. وقيل لي إثمًا قيد حتى يحفظ القرآن»¹⁶.

فمن مظاهر عناية الأفارقة بالقرآن إقامتهم الولائم لأولادهم عندما يكملون حفظ القرآن الكريم، وتكون هذه الولائم مصاحبة في الغالب بذبائح شكرًا لله تعالى.

الانتقال إلى بيت جديد

رُوي عن النبي صلى الله عليه وسلم: «إن كان الشؤم في شيء ففي الفرس والمسكن والمرأة». بناءً على هذا الحديث وغيره، فإن الشؤم بالدار من المعتقدات الشعبية الواسعة الانتشار في كثير من الشعوب المسلمة بما في ذلك الشعوب الإفريقية. واثقًا لشور المسكن وشكرًا لله على التوفيق لدار جديدة، يقوم الكثير من مسلمي إفريقيا بتقلم الذبائح قبل سكنى الدور الجديدة.

الضيافة

إكرام الضيف من أهم الفضائل الموجودة لدى الكثير من شعوب العالم. وقد ورد في القرآن الكريم في مواضع مختلفة فضل الإحسان إلى أبناء السبيل.

إكرام الضيف بالذبح له قدم في البشرية، يدل على ذلك ما جاء في القرآن الكريم في قصة إبراهيم عندما نزل عنده الملائكة في طريقهم إلى إهلاك قوم لوط، قال تعالى: «وَلَقَدْ جَاءَتْ رُسُلُنَا إِبْرَاهِيمَ بِالْبُشْرَى قَالُوا سَلَامًا قَالَ سَلَامٌ فَمَا لَبِثَ أَنْ جَاءَ بِعِجْلٍ خَبِيرٍ»¹⁷. وقال في آيات أخرى: « هَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ ضَيْفِ إِبْرَاهِيمَ الْمُكْرَمِينَ (24) إِذْ دَخَلُوا عَلَيْهِ فَقَالُوا سَلَامًا قَالَ سَلَامٌ قَوْمٌ مُنْكَرُونَ (25) فَذَاعَ إِلَى أَهْلِهِ فَجَاءَ بِعِجْلٍ سَمِينٍ»¹⁸.

وهذه العادة ما زالت مستمرة في كثير من شعوب العالم بما في ذلك الشعوب الإفريقية.

16 - رحلة ابن بطوطة، 2/204، مكتبة التجارية الكبرى، سنة 1958م-1377هـ

17 - سورة هود، الآية 69.

18 - سورة الذاريات، الآية 26، 25، 24

الجمعيات الخيرية التركية ومشاريع القرابين في إفريقيا

يعتبر العمل الإنساني الإنمائي إحدى أهم دعائم السياسة الخارجية التركية. إذا كان هذا الواقع ظاهرًا في علاقات تركيا الخارجية مع كثير من مناطق العالم، فإنه أبين وأظهر في علاقة تركيا مع القارة الإفريقية لاعتبارات مختلفة أهمها:

- حاجة القارة الإفريقية الشديدة إلى التضامن الدولي عبر العمل الإنساني لانتشار الفقر والمجاعات والحروب والنزاعات المسلحة...
 - رغبة تركيا في تقديم نفسها كبديل جاد عن الدول الغربية العظمى التي تتأسس علاقاتها مع القارة على المنافع والاستغلال الاقتصادي.
 - تأسيس تركيا سياستها الخارجية على استعادة الدور الحضاري والتاريخي لتركيا في العالم باعتبارها وريثة الإمبراطورية العثمانية.
 - استثمار تركيا للبعد الثقافي الذي يجمعها مع المجتمعات الإسلامية في علاقتها مع دول العالم الإسلامي.
- تنشط في القارة الإفريقية جمعيات تركية كثيرة، بل أصبحت هذه الجمعيات تتصدّر مشهد العمل الإنساني في إفريقيا في كثير من دول القارة كما هو الحال في الصومال وتنزانيا وكينيا في شرق القارة، ومالي والنيجر والستغال في غرب القارة. تتدخل الجمعيات التركية في مجالات كثيرة، وبالأخصّ في مجال الآبار، والمساجد، وعمليات العيون، والإغاثة، والإسكان، والمشاريع المدرة للدخل، والأصاحي.
- تعتبر مشاريع الأصاحي أهم المشاريع التي تميّز فيها الجمعيات التركية. حيث استطاعت فرض وجودها في هذا المجال حتى أصبح هذا المشروع أول ما يتبادر إلى الذهن عند رؤية جمعية تركية خيرية.

الجمعيات الخيرية التركية ومشاريع القرابين في مالي

رغم أنّ الجمعيات الخيرية التركية حديثة الوجود في دولة مالي، فإنّها بدأت تنمو وتكثر وتتوسّع عاما تلو الآخر. يتزامن هذا التوسّع مع تنامي العلاقات السياسية والاقتصادية بين تركيا ودولة مالي منذ سنوات 2010، حيث افتتحت سفارة تركيا في باماكو سنة 2010، وسفارة مالي في أنقرة سنة 2014. وتكاثفت الزيارات الرسمية من أعلى المستويات بين البلدين، ونذكر هنا بالأخصّ الزيارة الرسمية التاريخية التي قام بها رئيس الجمهورية التركية السيد رجب طيّب أردوغان إلى مالي سنة 2018.

تعمل جمعيات تركية كثيرة في دولة مالي، وهي على نوعين: جمعيات تركية من داخل تركيا، كهيئة الإغاثة الإنسانية وحقوق الإنسان والحريّات (إيهاها)، والوكالة التركية للتعاون والتنسيق (تيكا)، ووقف الدّيانات التركية، وجمعية جانصو، وجمعية الخيرات... النوع الثاني من الجمعيات هي الجمعيات التركية الموجودة خارج تركيا وبالأخصّ في أوروبا (فرنسا، ألمانيا، إنجلترا...).

يعتبر مشروع الأصاحي من أهمّ المشاريع التي تميّزت بها الجمعيات التركية في مالي. رغم أنّه لا توجد لدينا إحصاءات رسمية دقيقة لعدد الرؤوس التي تمنحها الجمعيات التركية في مالي، فإنّ الاستطلاع السريع الذي قمنا به أوقفنا على أنّ ما تدبجه الجمعيات التركية من أضحاح في مالي كثير جدًّا، وفيما يلي عرض لحالة أربع جمعيات مالية لها

شراكات مع الجمعيات التركية.

عدد الأبقار 1202	عدد الأبقار 0202	عدد الأبقار 9102	الجمعيات المحليّة
535	755	271	منظمة الفاروق
8881	3401	968	جمعية الثقافة والتضامن في مالي
0033	0072	2412	مسلم هاندس
611	0	0	جمعية النعمة
9385	0034	8813	المجموع

تظهر بيانات الجدول أنّ هناك تطوّراً مستمرّاً في عدد الرؤوس المدبوحة من سنة إلى أخرى، فمن 2019 إلى 2020 وصلت نسبة زيادة عدد الرؤوس إلى أكثر من 74%، ومن 2020 إلى 2021 وصلت نسبة الزيادة إلى أكثر من 73%. هذا التطوّز صحيح على مستوى الجمعيات عامّةً، وعلى مستوى كلّ جمعية على حدة. ولا نجد استثناء في ذلك إلا لدى منظمة الفاروق التي عرفت نقصاً يسيراً في العدد من 2020 إلى 2021.

وعلى مستوى الجمعيات التركية التي نفّذت هذه المشاريع فهي كالآتي:

عدد الأبقار 2021	عدد الأبقار 2020	عدد الأبقار 2019	الجمعيات التركية
250	400	100	هيئة الإغاثة الإنسانية وحقوق الإنسان والحريات
72	135	170	صدقة تاشي
127	135	72	جمعية البخاري
	7		يتيم لير
655	560	483	جانصو
513	483	386	دار الفنون
120			إي أم جي
3050	2450	2142	وقف الدّيانا
250	250		الخيرات
86			أميت أول
5			يارين
25			كارديش إيلي
5839	4300	3183	المجموع

يظهر من الجدول أنّ هناك تفاوت بين الجمعيات في أعداد الرؤوس، حيث إنّ هناك جمعيات تتجاوز مذبوحاتها 3000 رأس بينما هناك جمعيات لا تتجاوز 5 رؤوس. وأكبر وأهم الجمعيات من حيث عدد الرؤوس هي وقف الدّيانا، وجانصو، ودار الفنون وإيهاها... صحيح أنّ فترة عيد الأضحى هي الفترة التي تكثّر فيها القرابين، ولكن ليست هي الفترة الوحيدة التي تمول الجمعيات التركية فيها مشاريع القرابين، حيث تستمرّ هذه المشاريع على مدار السنة، وتكون في الغالب عبارة عن ندور وكفارات (أداك)، أو عن صدقات تطوّع.

مشاريع الأضاحي التركية في مالي: تقويم من وجهة نظر الجمعيات المنفّذة

استطلعنا آراء خمس جمعيات كبرى لها شراكات مع جمعيات تركية في تنفيذ مشاريع الأضاحي في مالي؛ وذلك من أجل الوقوف على نقاط القوّة التي تميّز بها مشاريع الأضاحي التركية والنقاط التي تحتاج إلى تحسين. والنتائج التي وقفنا عليها كالآتي:

نقاط التميّز:

كثرة الجمعيات وتناميها المستمر.1

أشارت الجمعيات المستطلعة إلى كثرة الجمعيات وتنامي عددها المستمر كإحدى قوى التميّز لدى الجمعيات التركية. فما من سنة إلا وتدخل جمعيات جديدة في الخطّ، سواء أكانت من داخل تركيا أو من الجاليات التركية في الخارج. وهذه الكثرة تعني زيادة عدد المستفيدين، والمشاركة في إنعاش الاقتصاد المحليّ.

وجود جمعيات كبيرة.2

رغم أنّ أكثر الجمعيات التي تنفّذ مشاريع الأضاحي في مالي جمعيات صغيرة ومتوسطة، فإنّ هناك جمعيات كبيرة لها طاقة تمويلية هائلة. فالجمعيات التي تنفّذ أكثر من 500 مشروع أضحية في عيد الأضحى كثيرة، بل تصل عدد رؤوس بعضها إلى أكثر من 3000 رأس.

مشاركة الممولين وموظفي الجمعيات التركية في تنفيذ المشاريع.3

من أهمّ ما تميّز به الجمعيات التركية عن غيرها من الجمعيات الخيرية العاملة في المجال، مشاركة الممولين وموظفي الجمعيات التركية في تنفيذ المشاريع عملياً. حيث تأتي كلّ جمعية بطاقم من الموظفين والممولين قد يصل عددهم عشرة أشخاص أحياناً، فيشاركون فعلياً في عمليات تنفيذ المشاريع هذه من ذبح وسلخ وتوزيع.

وهذا يعزّز الثقة بين الممولين والمنفّذين، ويسمح بالوقوف عملياً على الأثر الذي تلعبه هذه المشاريع في تحسين ظروف حياة المستفيدين.

الدقة في اختيار المستفيدين.4

تولي الجمعيات التركية أهميةً بالغةً لاختيار الفئات المستفيدة من مشاريع الأضاحي، حيث تقوم بعض الجمعيات أحياناً بوضع معايير للمستفيدين. وفي الغالب يستفيد من هذه المشاريع الأيتام والأرامل وذوي الإعاقات والأجرتين وذوي الاحتياجات الخاصة.

النقاط التي تحتاج إلى تحسين:

1. اختلاف الجمعيات في إجراءات التنفيذ: إذا كانت هناك نقاط مشتركة بين الجمعيات التركية في مشاريع الأضاحي، فإنّ 1.

هناك أيضاً نقاط اختلاف كبيرة بينها. ويعرقل هذا أحياناً العمل ويتعب الممولين عن التنفيذ.

2. تأخر الاعتمادات: تتأخّر بعض الجمعيات في اعتماد مشاريع الأضاحي، حيث تأتي الاعتمادات أحياناً قبل أسبوع واحد من 2.

العيد، بل هناك اعتمادات تأتي أصلاً يوم العيد وبعده. ويشكل هذا صعوبة كبيرة لدى الجمعيات المحليّة لأنّ في هذه الفترة يكون الطلب كبيراً جداً على الأضاحي فترتفع الأسعار كلّما اقترب العيد. كما أنّه يعرقل الترتيب الجيد للتنفيذ.

3. تأخر التحويلات: تتأخّر بعض الجمعيات في تحويل المستحقّات بعد تنفيذ المشاريع، وهذا يسبّب حرجاً كبيراً للجمعيات. 3.

المحليّة التي تكون لها في الغالب التزامات مالية مع الموردين.

4. قلة الاعتمادات: في المتوسط تقدّم الجمعيات التركية في حدود 400 دولار مقابل بقرة واحدة. وهذا المبلغ لا يكفي في 4.

الغالب لشراء أبقار ذات نوعية جيّدة، علماً أنّ بعض الجمعيات ترفض أحياناً بعض الأبقار التي اشترت بحجة صغرها أو نحافتها.

الجمعيات المحليّة تغطّي نفقاتها بالنسب المئوية التي تقتطعها من الاعتمادات، ومع الأسف هذه الحالة تجعل هذه الجمعيات تتنازل أحياناً عن جزء كبير من النسب الإدارية لتمكّن من شراء أبقار لا بأس بها، الأمر الذي يؤثّر سلّياً في قدرتها الماليّة وأدائها الإداري ومسار نموّها في المستقبل.

5. صعوبة التوفيق بين راحة المستفيد ومتطلبات طمأننة الممول: الإجراءات المتبعة في تنفيذ الأضاحي لدى كثير من 5.

الجمعيات التركية تمنح إلى إشباع الممول على حساب راحة ورضى المستفيد. فلزيادة عدد المستفيدين هناك جمعيات تبالغ في عدد المستفيدين من كلّ بقرة مثلاً، حيث تطالب بعضها بتوزيع البقرة الواحدة إلى أكثر من 15 حصّة ما لا يصل إلى ثلاثة أو أربعة كيلوغرامات لكلّ مستفيد. ومن جهة ثانية، فإنّ طريقة التنفيذ المتبعة لدى بعض الجمعيات تسبّب في الإضرار بالمستفيدين، حيث تطالب بعض الجمعيات بقرارة أسماء الممولين قبل ذبح الأضحية وتصوير ذلك والتأكّد من صحّة الأسماء بعد التصوير، الأمر الذي يستغرق وقتاً طويلاً حيث يضطرّ المستفيدون من انتظار ذلك كلّه مقابل كيلوغرامات من اللحم.

AFRİKA KÜLTÜRÜNDE KURBANLAR

İbrahim KONTAO*
Çev. Ahmet Faruk GÖKSÜN**

1. Kavramlar

Kurban kelimesi yakınlık anlamına gelen “kurb” kökünden gelmekte olup uzak kelimesinin zıddıdır. Bu iki kelime şu ayette birlikte kullanılmıştır: “*Size vadedilen şeyin yakın mı uzak mı olduğunu bilmiyorum.*”¹ Yakınlıkta asıl olan mekânsal ya da zamansal yakınlıktır. Ancak zamanla bu mana genişlemiş ve maddi, manevi farklı anlamlarda kullanılmaya başlanmıştır. Kurban, sözlük anlamı olarak “herhangi bir şeye yaklaştıran her şey” anlamındadır.

Kurban kelimesi ıstılahi olarak birden çok manaya gelmektedir. Çünkü bu kelimenin manası kullanıldığı bağlama göre farklılık arz etmektedir. Bununla birlikte kurban kelimesinin genel olarak “Allah’a ya da insan hayatı üzerinde etkisi olduğuna inanılan olağanüstü güçlere verilen hediye ya da bağış” şeklinde tarif edilmesi mümkündür.

Kurban bu anlamıyla din ile sıkı bir ilişki içerisindedir. Diğer yandan bütün din ve kültürlerdeki kurban çeşitlerini kapsamaktadır. Bu çeşitlerin içerisinde bitki, hayvan, insan ya da insanlar nezdinde kıymeti olan elmas, altın ve gümüş takdimleri bulunmaktadır.

Kurban, daha yaygın olan ve akla ilk gelen özel kullanımıyla yukarıdaki manadan daha dar bir anlam ifade etmektedir. Çünkü bu manasıyla sadece olağanüstü güçlere yönelik takdim edilen ve hayrın celbi, şerrin defî amacı taşıyan hayvan takdimlerini içermektedir.

Kurbanın bu iki ıstılahi anlamını İslam kültürü içerisinde de görmekteyiz. Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât* isimli eserinde buna şu şekilde işaret etmiştir: “*Kurban, kendisiyle Allah’a yakınlaşılan şeydir. Örfte özel bir uygulama olan hayvan kesme için kullanılır olmuştur. Çoğulu ise karâbîn şeklindedir.*”²

Kurban, İslam kültürü bağlamında Allah’a yakınlaşmak için bayramlar, doğumlar, düğünler gibi dini ve içtimai özel münasebetlerde kesilen kurbanlar anlamına gelmektedir. İslam kültüründe kurban kelimesini ifade etmek için iki kelime kullanılır; “nahr” “*Rabbin için namaz*

* Al-Farouk Kurumu Başkanı, Mali.

** Arş. Gör., Kocaeli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı, ahmetfarukgoksun@gmail.com, <http://orcid.org/0000-0003-0107-0492>.

¹ Enbiya 21/109.

² er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredâtü fi garibi'l-Kur'an*, (Dimeşk: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1412), 1/664.

*kıl ve kurban kes (ve'nhar)*³ ve nüsük “*De ki benim namazım, ibadetim (nüsük), hayatım ve ölümüm âlemlerin rabbi olan Allah içindir.*”⁴

2. Kurbanın Tarihi Temelleri

Olağanüstü güçlere yakınlaşmak için kurban takdim etmenin dinler ile sıkı bir ilişkisi olduğuna yukarıda değinilmişti. Bu simgesel ibadetin insanlık kadar eski olduğu Kur'an'ın şahitliğiyle bilinmektedir. Biz bu durumu Kur'an'da anlatılan Hz. Âdem'in iki oğlunun hikâyesinden biliyoruz:

*“(Ey Muhammed!) Onlara, Âdem'in iki oğlunun haberini gerçek olarak oku. Hani ikisi de birer kurban sunmuşlardı da birinden kabul edilmiş, ötekinden kabul edilmemişti. Kurbanı kabul edilmeyen, ‘Andolsun seni mutlaka öldüreceğim’ demişti. Öteki, ‘Allah, ancak kendisine karşı gelmekten sakınanlardan kabul eder’ demişti.”*⁵

Müfessirler bu hikâyenin tafsilatını aktarmışlardır. Hz. Âdem'in eşi her doğumda bir kız bir erkek dünyaya getiriyordu. Durumun zorunluluğundan dolayı bu doğumdaki kız diğer doğumdaki erkek ile evleniyordu. Habil'in kız kardeşi çirkin, Kabil'inki ise güzeldi. Âdem (a.s.) Kabil'i, Habil'in kız kardeşi ile evlendirmek isteyince Kabil reddetti. İki kardeş Allah'a kurban takdim ederek hükme varmak istedi. Kurbanlarını takdim ettiler ve Allah Habil'den kabul etti. Sonra ise Kur'an'da zikredilenler oldu.⁶

Kur'an-ı Kerim'de farklı bağlamlarda kurban ibadetinin diğer dinlerde mevcut olduğuna delalet eden olaylar zikredilmektedir. Bunların arasında en meşhurlarından biri İsrailoğulları arasında bir adamın mirasını elde etmek için zengin bir akrabasını öldürmesidir. İsrailoğulları bunun üzerine şaşkınlığa düşmüşler ve Allah'ın elçisi Musa'ya (a.s.) gelerek katili bulma konusunda kendilerine yardım etmesini istemişlerdir. O da bir inek kesmeleri emretmiştir. Şu ayet bu kıssa hakkında inmiştir: “*Bir zaman Mûsâ kavmine, ‘Allah size bir inek kesmenizi emrediyor’ demiş; onlar da ‘Bizimle alay mı ediyorsun!’ demişlerdi. Mûsâ, ‘Cahillerden olmaktan Allah’a sığınırım!’ dedi.*”⁷

Bu ibadetin geçmiş dinler ile olan sıkı bağına delalet eden diğer meşhur bir olay ise peygamberlerin babası, Allah'ın Halili İbrahim'in (a.s.) rüyasıdır. Allah ona uykusunda oğlu İsmail'i (a.s.) kesmesini vahyetmiş, o da bu emri getirmeye azmetmişti. Kesmeye başlayınca Allah şu ayette de geçtiği üzere büyük bir kurban göndermiştir:

*“Çocuk kendisiyle birlikte koşup yürüyecek yaşa gelince İbrahim ona, ‘Yavrum, ben rüyamda seni boğazladığımı gördüm. Düşün bakalım, ne dersin?’ dedi. O da, ‘Babacığım, emrolunduğun şeyi yap. İnşallah beni sabredenlerden bulacaksın’ dedi. Her ikisi de (ilâhî buyruğa) teslim olunca ve babası onu yüzüstü yatırınca, ‘Ey İbrahim!’ diye ona seslendik; ‘Tamam, rüyayı gerçekleştirmiş oldun.’ İşte iyileri biz böyle ödüllendiririz. Bu, kesinlikle apaçık bir imtihandı. Biz, (oğlunun canına) bedel olarak ona iri bir kurbanlık verdik.”*⁸

³ Kevser 108/2.

⁴ el-En'âm 6/162.

⁵ el-Mâide 5/27

⁶ İbn Kesir, *Tefsîrül-Kur'âni'l-azim*, (Riyad: Dar Tayyibe, 1999), 3/82

⁷ el-Bakara 2/67

⁸ es-Sâffât 37/102-107.

Kurban ibadeti İbrahim'den (a.s.) sonra birçok din ve kültürde Allah'a yakınlaşmak için evlat boğazlaması olarak devam etti. Hristiyanlar, İsa'nın (a.s.) Hz. Âdem'in ilk yaratılıştta yaptığı hatayı silmek için ve Allah'a yakınlaşmaya bir vesile olarak katledilmeyi kabul ettiğine inanmaktadırlar.

Arap Yarımadası'nda Peygamberimizin (s.a.v.) dedesi Abdulmuttalib'in hikâyesini biliyoruz. O, on tane erkek çocuğu olması durumunda birini Kâbe'nin yanında Allah'a kurban edeceğini nezretmişti. On tane çocuğu olup sözünü yerine getirmek isteyince çocukları arasında kura çekti. Kura, sürekli olarak Peygamberimizin (s.a.v.) babası Abdullah'a çıkmaktaydı. Kâhin bir kadın ona Abdullah ile on deve arasında kura çekmesini söyledi. O da yaptı. Kura sürekli Abdullah'a çıkıyordu. Abdulmuttalip ise deve sayısı yüze çıkana kadar devam etti. Cahiliye dönemindeki diyetin aslı bu olay olup İslam bunu ibka etmiştir.

3. Geleneksel Afrika Kültüründe Kurbanlar

Afrika, insanlığın beşiğidir. Afrika kıtası, yerel geleneksel dinlerin yanında Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam gibi büyük semavi dinleri de tanımıştır. Eski Firavun medeniyeti insan, hayvan ve bitki olmak üzere ilahlara farklı kurbanlar sunmayı bilmekteydi. Bu kurbanların en meşhurlarından biri eski Mısır'da "Nil'e vefa" adıyla bilinen çeşitti. Eski Mısırlılar Nil'in hayrını çekmek, şerrini defetmek için her sene Nil tanrısı Habi'ye güzel ve bakire bir kız atarlardı.

Müslüman olmadan önce Batı Afrika'da Gana'nın düşüşü kurbanın bölgede uzun zamandır var olduğunu gösteren bir efsane ile irtibatlı olarak anlatılmaktaydı. Efsaneye göre Miniyenba isimli büyük bir yılan ile yönetici aile olan Sisi hanedanı arasında bir anlaşma vardı. Anlaşmaya göre yılanın bu ülkeyi korumasına karşılık her sene yağmur mevsiminin başlarında kendisine güzel ve bakire bir kız verilecekti. Senelerden birinde memleketin en güzel bakiresi Siye kurban olarak seçildi. Bu kız ülkenin ordu komutanı Memadi ile nişanlıydı. Cesur bir adam olan Memadi nişanlisına âşıktı. Nişanlisının seçilmesini engellemekte başarısız olan komutan yılanı öldürmeye çalışır ve bunda başarılı olur. İmparatorluğun gerilemesi ve düşüşü bu olay ile açıklanmaktadır. Bu olaydan sonra ülkede kuraklık ve çölleşme yaygınlaşmıştır. Siyasi kargaşaların başladığı ülke zayıflamış ve düşmanlar tarafından ele geçirilmiştir.

Gana İmparatorluğu tarihi hakkındaki en önemli tarihçilerden olan el-Bekrî, Siye efsanesine yer vermemiş, ancak büyük bir yılanı tapan ve ona en pahalı elbiselerini vererek ona yakınlaşmaya çalışan zencilerden bahsetmiştir. Bu yılanı dışarı çıkartmak istedikleri zaman belirli sözler söyleyip ıslık çalarlar, yılan da onlara görünürdü. Yöneticilerinden birisi öldüğü zaman yöneticilik için uygun olan herkes toplanır ve ona yaklaştırılırlardı. Yılanın anlayacağı bir dille konuşurlar ve akabinde yılan bunlara yaklaşırdı. Her birini ayrı ayrı koklar ve birini burnuyla dürterdi. Bu dürtülen adam ise ülkenin yöneticisi olurdu.⁹

Afrika'da insanların kurban olarak sunulması neredeyse yok olmuşken bitki ve hayvanların kurban olarak sunulması geleneksel topluluklarda günümüze kadar devam etmektedir. Birçok şehir ve köyde yeryüzünün ve insanların korumasından sorumlu olarak görülen kuvvetlere kurban sunma ayinleri hala mevcuttur.

⁹ el-Bekrî, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 2/871.

Geleneksel Afrika dinlerinde kanın özel bir konumu vardır. Putlara tapınmak çoğunlukla belirli kelimeler ve ayinler eşliğinde hayvanların kanının putlar üzerinde akıtılması ile olmaktadır. Genel olarak Afrika özel olarak ise Mali’de toplumsal etkinliklerin ilahlara kanın kurban olarak sunulması ile irtibatı vardır. Bunun örneği ise halk arasında Sinenguya olarak bilinen halk eğlencesidir.

Günümüzde dahi Afrika’nın köy ve şehirlerinde caddelere, kavşaklara ve kutsallığına inanılan mekânlara bırakılmış mal, hayvan ya da yiyecek görmek normaldir. Bunlar insanların, hayırları çekmek, kötülükleri ise defetmek için sunduğu kurbanlardan ibarettir.

Bu gibi durumlar seçimler yaklaştıkça artmaktadır. Maalesef yönetim yarışı yaklaştıkça çocuklar ve özellikle albinizmliler çocuklar bu gibi uygulamalara kurban olarak gitmektedir.

4. Afrika Müslümanlarında Kurbanlar

İlahlara kurban takdim etmenin Afrika’da en önemli dini ritüellerden biri olduğunu görmüştük. Bundan dolayı İslam, Afrika için kurban kültürü tesis etmemiş, onun yerine kurbanı yeni bir boyut kazandırmıştır. Kurbanı, âleme yönelik küllî bakışı ile bazı kaidelere bağlamıştır.

Kaynaklar eskiden Afrika’daki Müslümanların kurbanları hakkında fazla bilgi vermemektedir. Günümüzde ise kurban kültürünün Afrika Müslümanları arasında ne kadar yaygın olduğunu görmek için çok çabaya ihtiyaç yoktur. Aşağıda Müslümanların kurbanı verdiği önemli gösteren dini ve içtimai münasebetlerin açıklaması yapılacaktır.

4.1. Kurban Bayramı

Kurban Bayramı, İslam’daki en önemli dini bayramlardan birisidir. Zilhicce’nin onuncu gününde başlayıp teşrik günlerinin sonuna kadar devam eder. Bu bayram, hacıların hedy kurbanlarını, hacı olmayanların da normal kurbanlarını kesmelerinden dolayı “kesim (nahr) bayramı” olarak da isimlendirilir.

Bu bayramın ortaya çıkışı malumdur. O da yukarıda işaret edildiği üzere İbrahim’in (a.s.) rüyasıdır. Peygamberimizin (s.a.v.) Medine’ye gelmesinden sonra bu bayram kutlanmaya başlanmıştır. Hadislere göre Peygamberimiz (s.a.v.) Medine’ye geldiğinde onların eğlendikleri iki günü vardı. O (s.a.v.), şöyle buyurdu: “*Allah Teâla bu ikisini onlardan daha hayırlı olan ikisi ile değiştirmiştir. Onlar da Ramazan ve Kurban Bayramlarıdır.*” Abdullah b. Ömer’in (r.a.) aktardığı rivayete göre Peygamberimiz (s.a.v.) Medine’de kaldığı on sene boyunca kurban kesmiştir.

Birçok Afrika dilinde bu bayram büyük namaz anlamına gelen “Selibeh” olarak bilinmektedir. Bunun mukabilinde Ramazan Bayramı ise küçük namaz anlamına gelen “Selintiteyn” olarak bilinmektedir.¹⁰

Kurban kesmek bu bayramın en büyük simgelerinden biridir. Bundan dolayı genel olarak Müslümanlar, özel olarak ise Afrika Müslümanları kurban kesmeye büyük önem vermektedir. Kurbanın, uygulanan dini bir ibadetten kültürel bir olguya dönüşmesi toplumsal kimliğin oluşması ve toplum arasındaki bağların güçlenmesinde önemli bir rol oynamaktadır.

¹⁰ Adem Bemba, “İdü'l-Edha fi'l-Müctema'i'l-İfrîki”, *Mecelletü Kırâât İfrîkiyye*, 26, 2015, 77.

Afrikalıların kurbanına verdiği önemi gösteren olaylardan biri onların kurban almaya ve onu beslemeye gösterdikleri özendir. Onlardan bir kısmı, her insanın kestiği kurbanın üzerinde sırat köprüsünü geçeceğine inanmaktadır.¹¹ Bu kültür Afrika Müslümanları arasında o kadar yer etmiştir ki insanlar gelirlerine bakmadan kurban kesebilmek için büyük çaba harcarlar. Bölgede yaygın mezhep olan Malikiliğe göre kurban kesmek sünnet olmasına rağmen bayramda kurban kesmemeyi ayıp olarak sayarlar.¹²

Afrika'da yaygın olarak kesilen kurban çeşidi önce koyun sonra keçidir. Bu durum Mâlikîlerin küçükbaş hayvanının kurban edilmesini büyükbaşya göre daha faziletli gören anlayışı ile uyum içerisindedir. İnsanlar ayrıca lezzetinden dolayı küçükbaş etine diğer etlerden daha fazla meyletmektedir.

İnsanlar maddi durumlarına ya da ailedekilerin sayısına göre bir ya da daha fazla kurban keserler. Kişi kendi maddi durumuna bakmaksızın ebeveyni ister diri ister ölü olsun kendi adına, annesi adına ve babası adına kurban keser. Bu, anne babaya iyilik yapmanın bir çeşidi olarak kabul edilir.

Genel olarak kadınlar kurban kesmez. Bu durum, kadınların maddi anlamda müstakil olmamalarından ve erkeklerin kendileri ile birlikte aileleri için kurban kesmelerinin gerektiğine inanılmasından dolayıdır.

Kişi genelde kendi kurbanını kendi keser. Bu anlayış, Afrika'da bulunan hür kimselerin kurban kesmediği anlayışının hilafıdır. Kesimden sonra hayvanın yüzülmesi ise alt tabakadan olan kimseler tarafından yapılır.

Afrika toplumlarının çoğunda kadınlar hayvan kesmez. Bu durum kadının tabiatında bulunan incelik, şefkat ve merhamete terstir. Bazı toplumlarda eşi hamile olan adamın kan akıtması engellenir.¹³

Etin bir kısmı aile için ayrılır. Genelde kelle ve paçalar kurbanı yüzen kimseye verilir. Etin bir kısmı ise akrabalara ve komşulara dağıtılır.

Kurban derileri genelde üzerinde namaz kılmak, kitap ve Mushafların ciltlenmesi ve muskalar için kullanılır. Akademisyen Âdem Bemba'nın dediği gibi bunda Müslümanların nezdinde kurbanın ne kadar kıymetli olduğunun bir ifadesi vardır. Onlar bu ibadetin, kıyamet günü kendilerine şahitlik edeceğini kabul etmektedir.¹⁴

4.2. Ramazan Bayramı

Ramazan Bayramı, Müslümanların ikinci dini bayramıdır. Şevval ayının ilk günüdür. Müslümanların oruç tuttuğu Ramazan ayından sonra gelmesi hasebiyle "Fıtr Bayramı" olarak da isimlendirilmiştir. Hadiste geçtiği üzere bayramlar yeme ve içme günleridir. İnsanlar bayram günlerinde sevinç, mutluluklarını izhar ve Allah'a olan şükürlerini ifade ederler. Ramazan Bayramı'nda Allah'a yakınlaşmak için kurban kesme ile alakalı bir şeyin varid olmadığı bilinmektedir. Gerek Afrika'da gerek İslam dünyasının diğer bölgelerinde aile ve akrabalara yedirmek ve oruç nimetine yönelik Allah'a şükretmek için kurban kesimi bir adettir. Kurban

¹¹ Âdem Bemba, "İdü'l-Edha fi'l-Müctema'i'l-İfrîki", 77.

¹² Birçok banka ailelerin kurban almalarına yardım etmek için kredi vermektedir.

¹³ Âdem Bemba, "İdü'l-Edha fi'l-Müctema'i'l-İfrîki", 81.

¹⁴ Âdem Bemba, "İdü'l-Edha fi'l-Müctema'i'l-İfrîki", 81.

Bayramı'nda zikredilen örfi ve sosyal uygulamaların büyük bir kısmı Ramazan Bayramı'nda da caridir. Burada onları tekrar etmeye ihtiyaç yoktur.

4.3. Evlilik

Evlilik, en önemli toplumsal müessese olan aile kurumunun ilk tuğlası olduğu için halkların ihtimam gösterdiği en önemli toplumsal olaylardan birisidir. Düğün yemeği vermek meşru olup Peygamberimizin (s.a.v.) Abdurrahman b. Avf'a (r.a.) söylediği “*Bir koyun ile bile olsa düğün yemeği ver*” sözü dolayısıyla müstehaptır. İçlerinde Mâlikîlerin de bulunduğu cumhur ulema düğün için hayvan kesilmesini vacip olarak görmemektedir. Buna rağmen düğün yemekleri için hayvan kesmek, vazgeçilmesi kabul edilmeyen bir adet haline gelmiştir.

Müslüman Afrika topluluklarında mehir konusunda aşırıya kaçmamak daha hoş görülmemektedir. Bunun sebebi şu gibi hadislerdir: “*Kadınların en bereketlisi mehri en az olanıdır.*” Buna rağmen düğünde hayvan kesilmesi yaygındır. Bu ise kadına verilen değeri ve adamın yanında o kadının ne kadar değerli olduğunu göstermektedir. Görülen o ki düğünlerde kesilen hayvanlarda dini boyut sönük kalmış ve durum toplumsal bir âdete dönüşmüştür.

4.4. Akika Kurbanı

Akika kurbanı, çocuğun doğumunun yedinci gününde çocuğun gelişine sevinmek ve bu büyük nimetten dolayı Allah'a şükretmek için kesilen kurbandır. Akika kurbanı, İslam'ın cahiliye döneminde bulup ıslah ederek aldığı adetlerden biridir. Araplar, çocuğun başına akika kanını sürerlerdi, İslam ise bunu yasaklamıştır.

Akika kurbanı hem erkek hem kız çocuklar için kesilir. Sünnette geçtiği üzere erkek çocuk için iki, kız çocuk için bir kurban kesilir. Toplumsal inanışa göre akika kurbanı gereklidir ve kesilmemesi durumunda çocuk tehlikelere maruz kalır.

4.5. Matem Kurbanı

Matemler, dünya halkının büyük önem atfettiği toplumsal olaylardandır. Farklı kültür ve dinlerde ölüme eşlik eden ritüeller bulunmaktadır. İslam geldiği zaman cahiliye Arapları matem konusunda aşırıya gidiyordu. Ölülerin arkasından mersiye okuma âdeti bunun delilidir. İslam matem konusunda bir düzenleme yaptı. Ölünün arkasından yapılacak yıkama, kefenleme, cenaze namazı ve uğurlama gibi merasimler için kurallar koydu.

Peygamberimizden (s.a.v.) ölünün arkasından kurban kesme ile alakalı bir şey varid olmasına rağmen Müslüman halkların çoğu ölümün yedinci ve kırkıncı gününde kurban kesmeyi adet edindi. Bunu ölü adına sadaka olması için yapıyorlardı. Bundan dolayı birçok Afrika dillerinde bu kurban “sadaka kurbanı” olarak geçmektedir.

Afrika toplumları mateme özel bir önem göstermektedir. Özellikle çocuklar, anne ve babalarının ardından buna önem vermektedir. Bu münasebetle yapılan kurban kesme vb. faaliyetler ise anne babaya yapılan iyilikler kabilinden sayılmaktadır. Aynı zamanda bu kurbanların sevabının onlara ulaştığına inanılmaktadır.

4.6. Kur'an Hatmi

Batı Afrika Müslümanları Kur'an'a özel bir önem göstermektedir. Bu, Afrika'da bulunan eski bir durumdur. İbn Batuta bölgeye ziyareti akabinde zenciler arasında hoşuna giden şeyler arasına Kur'an'a verdikleri önemden bahsetmiş ve şöyle demiştir:

“Önem verdikleri şeylerden biri de Kur'an-ı Kerim'dir. Onlar, çocukları Kur'an ezberinde eksiklik yaptığı zaman onu ezberleyene kadar onları bağlamaktadırlar. Bayram günü hâkimin yanına girdim ve çocuklarını bağlı olarak gördüm. Ona “bunları serbest bırakmaz mısın” dedim. O da “Kur'an'ı ezberleyene kadar yapmam” dedi. Bir gün güzel yüzlü ve pahalı elbiseler giyen bir delikanlıya denk geldim. Ayağında ağır bir bağ vardı. Yanımdakiler “bu ne yaptı, adam mı öldürdü” diye sordum. Genç bunu anlayıp güldü. Bana bu gencin hafızlığı bitirene kadar bağlı kalacağı söylendi.”¹⁵

Afrikalıların Kur'an'a verdikleri önemin bir göstergesi de çocuklarının Kur'an'ı hatmettiklerinde verdikleri ziyafettir. Genelde bu ziyafetlerde hayvan kesilerek ikram edilir.

4.7. Yeni Eve Taşınma

Peygamberimizin (s.a.v.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: “*Bir şeyde uğursuzluk olacaksa o da at, ev ve kadındadır.*” Bu ve benzeri hadisler dolayısıyla içlerinde Afrika halkının da bulunduğu birçok Müslüman halkta, evde uğursuzluk bulunduğu dair yaygın bir inanış vardır. Evde bulunan bu kötülüklerden sakınmak ve yeni ev için Allah'a şükretmek amacıyla birçok Afrikalı yeni evine oturmadan önce kurban kesmektedir.

4.8. Misafir Ağırılama

Misafire ikramda bulunmak dünya halkları arasında en faziletli davranışlardan sayılmaktadır. Kur'an'ın farklı yerlerinde yolculara ikram ve iyilik etmenin faziletinden bahsedilmiştir.

Misafirler için hayvan keserek onları ağırlamak eski bir gelenektir. Kur'an-ı Kerim'de geçen İbrahim'in (a.s.), Lut'un (a.s.) kavminin helak yolunda olup yanına misafir olarak gelen meleklerle kurban kesmesi bunun örneğidir. “*Elçilerimiz İbrâhim'e müjdeyi getirip selâm vermişlerdi. O da “selâm” dedi, çok geçmeden (konuklarına) kızartılmış bir buzağı getirdi.*”¹⁶ Başka bir ayette ise şöyle geçmektedir: “*İbrâhim'in değerli konuklarıyla ilgili kıssa sana ulaştı mı? Onun yanına girdiklerinde “selâm” demişler, o da “selâm” demiş; (içinden) “Hiç de tanıdık kimseler değil” diye geçirmişti. Belli etmeden hemen ailesinin yanına gitti ve (kızartılmış) besili bir buzağı getirdi.*”¹⁷ Bu adet, içlerinde Afrika halklarının da bulunduğu birçok halkta hala devam etmektedir.

5. Türk Yardım Kuruluşları ve Afrika'da Kurban Projeleri

Geliştirici insani yardım, Türk dış siyasetinin en önemli dayanaklarından biridir. Bu, Türkiye'nin birçok ülke ile olan dış ilişkilerinde açıkça gözükmektedir. Bu durum, Türkiye'nin Afrika ile olan ilişkilerinde aşağıda zikredeceğimiz sebepler dolayısıyla daha belirgindir.

- Afrika kıtası; fakirlik, kıtlık, savaşlar ve silahlı çekişmelerin yaygınlığı dolayısıyla şiddetli bir şekilde insani yardım üzerinden uluslararası dayanışmaya ihtiyaç duymaktadır.

¹⁵ *Rihletü İbn Batûta*, (Mısır: el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, 1958), 2/204.

¹⁶ Hüd 11/69.

¹⁷ ez-Zâriyât 51/24-26.

• Türkiye kendisini, Afrika ile ilişkileri menfaate ve ekonomik sömürgeye dayalı olarak kurmuş olan büyük Batı ülkelerinin ciddi bir alternatifi olarak sunmak istemektedir.

• Türkiye, dış siyasetini Osmanlı'nın varisi olması hasebiyle tarih ve medeniyet anlamında eski rolüne kavuşmak üzere kurmaktadır.

• Türkiye, İslam âlemi ile olan ilişkilerinde kendisini İslam toplumlarıyla buluşturan kültürel boyuttan yararlanmaktadır.

Afrika kıtasında birçok Türk kuruluş faaliyet göstermektedir. Hatta bu kuruluşlar Afrika'nın birçok ülkesindeki insani yardım faaliyetlerinin başını çekmektedir. Afrika'nın doğusunda yer alan Somali, Tanzanya, Kenya ve batısında yer alan Mali, Nijer ve Senegal bu ülkelere örnektir.

Türk yardım kuruluşları kuyu, mescit, göz ameliyatları, insani yardım, iskân, gelir getirici projeler ve kurban gibi birçok farklı alanda hizmet vermektedir.

Kurban projeleri Türk kuruluşların ayrıştığı en önemli projelerden biridir. Bu kuruluşlar kurban alanında kendilerini o kadar geliştirmişlerdir ki bir Türk yardım kuruluşunun görülmesiyle ilk akla gelen kurban faaliyetleri olmaktadır.

6. Türk Yardım Kuruluşları ve Mali'de Kurban Projeleri

Türk yardım kuruluşları Mali'de yeni olmalarına rağmen yıldan yıla artmakta ve genişlemektedir. 2010 yılından beri bu gelişmeler Türkiye ve Mali arasında siyasi ve ekonomik ilişkilerin gelişmesini de beraberinde getirmektedir. Nitekim başkent Bamako'da Türk büyükelçiliği 2010 yılında, Ankara'da Mali Büyükelçiliği ise 2014 yılında açılmıştır. İki ülke arasında en üst düzeyde ziyaretler sıklaşmıştır. Burada özellikle Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın 2018 yılında Mali'ye yaptığı ziyareti hatırlayabiliriz.

Mali'de çok fazla Türk kuruluş faaliyet göstermektedir. Bunların bir kısmı Türkiye'nin içindedir. İHH, TİKA, Diyanet Vakfı, Cansuyu Derneği ve Hayrat Vakfı bunlardan bazılarıdır. Bir kısmı ise Fransa, Almanya, İngiltere gibi Türkiye dışında bulunan Türk yardım kuruluşlarıdır.

Kurban faaliyetleri, Türk yardım kuruluşlarının Mali'de öne çıktığı önemli projelerdendir. Elimizde bu kuruluşların kestiği kurban sayısına yönelik resmi ve kesin veriler bulunmamakla birlikte yaptığımız hızlı bir anket bizi bu kuruluşların kestiği kurban sayısının çok fazla olduğu sonucuna ulaştırmıştır. Aşağıda ise Türk kuruluşlarla ortak çalışan dört Malili yardım kuruluşunun istatistikleri yer almaktadır.

Yerel Kuruluş	2019 Yılı İnek Sayısı	2020 Yılı İnek Sayısı	2021 Yılı İnek Sayısı
Faruk Vakfı	172	557	535
Mali Yardımlaşma ve Kültür Derneği	869	1043	1888
Müslim Handus	2142	2700	3300
Nimet Vakfı	0	0	116
Toplam	3188	4300	5839

Yukarıdaki tablo kesilen kurban sayısında seneden seneye düzenli bir artışın olduğunu göstermektedir. Bu artış bütün kurumların toplamında olduğu gibi her bir kurum için ayrıca geçerlidir. Bunun tek istisnası ise son senede ufak bir düşüş yaşayan Faruk Vakfı'dır.

Kurban faaliyeti yapan Türk yardım kuruluşları bazında tablo ise şu şekildedir.

Türk Yardım Kuruluşu	2019 Yılı İnek Sayısı	2020 Yılı İnek Sayısı	2021 Yılı İnek Sayısı
İHH	100	400	250
Sadaka Taşı	170	135	72
Buhari Vakfı	72	135	127
Yetim Vakfı	0	7	0
Cansuyu	483	560	655
Darülfünun	386	483	513
İmece	0	0	120
Diyanet Vakfı	2142	2450	3050
Hayrat Vakfı	0	250	250
Ümit Ol	0	0	86
Yarın	0	0	5
Kardeş Eli	0	0	25
Toplam	3183	4300	5839

Bu tabloya bakıldığında kuruluşların kestiği büyükbaş sayısında farklılık olduğu görülmektedir. Üç bin baştan fazla kurban kesen dernek bulunduğu gibi beş baştan fazla kurban kesmeyen dernek de bulunmaktadır. Kestiği kurban sayısı bakımından en büyük kuruluşlar Diyanet Vakfı, Cansuyu, Darülfünun ve İHH'dır.

Kurban Bayramı döneminde kurban kesme projelerinin arttığı doğrudur. Ancak bu kuruluşlar sadece bu süreçte kurban faaliyetlerini desteklememekte, bilakis bu faaliyetleri sene boyu sürdürmektedirler. Kurban Bayramı dışında kesilen kurbanlar adak, kefaret ve sadaka kurbanları olmaktadır.

7. Mali'deki Türk Kurban Projeleri: Partner Kuruluşlar Gözünden Bir Değerlendirme

Mali'de kurban faaliyetlerinde Türk kuruluşlar ile çalışan beş büyük derneğe anket yaptık. Bunun sebebi Türklerin yaptığı kurban faaliyetlerinde öne çıkan güçlü noktaları ve düzeltilmeye muhtaç olan kısımları tespit etmektir. Ulaştığımız sonuçlar aşağıdaki şekildedir:

7.1. Güçlü Noktalar

7.1.1. Kuruluşların Çokluğu ve Düzenli Artışı

Ankete katılan yerel kuruluşlar Türk yardım kuruluşlarının güçlü noktalarından biri olarak çokluğuna ve sürekli artmalarına işaret etti. Hiçbir sene geçmiyor ki gerek Türkiye içinden gerek Türkiye dışından yeni Türk yardım kuruluşları bu işe dâhil olmasın. Bu kuruluşların çok

olması faydalanan insanların çok olduğu manasına geldiği gibi yerel ekonominin canlanmasına da katkı sağlamaktadır.

7.1.2. Büyük Kuruluşların Olması

Mali'de kurban faaliyetleri yürüten kuruluşlarının çoğu küçük ya da orta ölçekli olmakla beraber muazzam finansal destek sağlayacak büyük kuruluşlar da bulunmaktadır. Beş yüzden fazla kurban kesimi yapan kuruluşlar çok olmakla birlikte kestiği kurbanları üç bin başa ulaşan kuruluşlar da vardır.

7.1.3. Bağışçıların ve Yardım Kuruluşları Gönüllülerinin Projelere Katılması

Türk yardım kuruluşlarını bölgede faaliyet gösteren diğer yardım kuruluşlardan ayıran en önemli özelliklerden biri bağışçıların ve yardım kuruluşları gönüllülerinin projelere bizzat katılarak çalışmasıdır. Her kuruluş kendi ekibiyle birlikte gelmekte ve gelen gönüllü ve görevlilerin sayısı bazen ona ulaşmaktadır. Gelenler ise bizzat kesim, yüzme ve et dağıtım işlerinde görev almaktadır. Bu durum bağışçılar ile partner kuruluşlar arasındaki ilişkiyi kuvvetlendirmektedir. Ayrıca bu projelerin faydalanan kimselerin hayatlarına yaptığı olumlu etkiyi görmelerini sağlamaktadır.

7.1.4. Faydalanan Kimselerin Seçimindeki Titizlik

Türk yardım kuruluşları bu yardımlardan faydalanan kimselerin seçimine büyük önem vermektedir. Bazı kuruluşlar bunun için ölçütler belirlemektedir. Genelde bu yardımlardan yetimler, dullar, engelliler, mülteciler ve özel ihtiyaç sahipleri faydalanmaktadır.

7.2. İyileştirmeye Muhtaç Noktalar

7.2.1. Kuruluşların Uygulama Noktasındaki İhtilafları

Türk yardım kuruluşlarının arasında kurban projeleri hakkında ortak noktalar bulunduğu gibi farklı noktalar da bulunmaktadır. Bu durum bazen işlerin sağlıklı yürütmesine engel olmakta ve uygulamadan sorumlu olan kimseleri yormaktadır.

7.2.2. Gelen Paranın Gecikmesi

Bazı kuruluşlar kurban faaliyetlerine yönelik para transferini geciktirmektedir. Bazen bu paralar bayramdan bir hafta önce gelmektedir. Bayram günü ya da sonrasında gelenler bile vardır. Bu ise yerel kuruluşlar için büyük sıkıntılara yol açmaktadır. Çünkü bu süreçte kurban talep artmakta ve buna bağlı olarak bayram yaklaştıkça kurbanlık fiyatları yükselmektedir. Bu durum aynı zamanda güzel bir organizasyon yapmaya da engel olmaktadır.

7.2.3. Vaat Edilen Paranın Gecikmesi

Bazı kuruluşlar kurban faaliyetleri için ödemeleri gereken meblağları geciktirmektedir. Bu ise tedarikçilere karşı mali yükümlülük altına girmiş yerel kuruluşları çok zor durumda bırakmaktadır.

7.2.4. Gelen Paranın Azlığı

Türk kuruluşlar ortalama olarak bir inek için dört yüz dolar göndermektedir. Bu meblağ ise iyi bir inek almak için yetmemektedir. Bununla birlikte bazı kuruluşlar satın alınmış inekleri küçüklüğünü ya da zayıflığını gerekçe göstererek kabul etmemektedir.

Yerel kuruluşlar eksik kalan bu meblağları kendi kasalarından karşılamak zorunda kalmaktadır. Bu durum, bazı kuruluşların iyi seviyedeki inekleri almak için kendilerine ayırdıkları miktarın büyük bir kısmından vazgeçmelerini gerektirmektedir. Bu ise onların maddi gücünü olumsuz etkilemekte, idari görevlerinde eksiklere sebebiyet vermekte ve gelecekteki büyümesine engel olmaktadır.

7.2.5. Faydalanan Kimselerin Rahatı ile Bağışçıların Gönüllerinin Hoş Edilmesinin Birlikte Yapılmasının Zorluğu

Türk kuruluşların çoğu, kurban faaliyetlerinin uygulanmasında faydalanan kimselerin aleyhine olacak şekilde bağışçıların memnun edilmesine meyledilmektedir. Bazı kuruluşlar faydalanan kimselerin çokluğundan dolayı her inekten faydalanan kimselerin sayısı konusunda aşırıya kaçmaktadır. Bir ineğin on beş paya ayrılması istenmektedir ki bu da her bir kişiye yaklaşık üç dört kilo et düşmesi anlamına gelmektedir. Diğer yandan bazı kuruluşların takip ettiği uygulamalar faydalanan kimselerin zarar görmesine sebep olmaktadır. Bu kuruluşlar hayvanların kesiminden önce bağışçıların isimlerinin okunmasını, bunun fotoğraflanmasını ve fotoğraftan sonra isimlerin doğruluğunun teyit edilmesini istemektedir. Bu iş ise uzun bir vakit almakta ve faydalanan kimselere birkaç kilo et için bütün bunları beklemeye mecbur bırakmaktadır.

Kaynakça

- Bekrî, Ebû Ubeyd. *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- Bemba, Adem. "İdü'l-Edha fi'l-Müctema'i'l-İfrîkî", *Mecelletü Kirâât İfrîkiyye*, 26, 2015.
- İsfahânî, er-Râgıb. *el-Müfredâtü fi garibi'l-Kur'ân*, Dımeşk: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1412.
- İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*, Riyad: Dar Tayyibe, 1999.
- Rihletü İbn Batûta*, Mısır: el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübâ, 1958.

شعيرة الأضحى في منطقة البلقان

طاهر زينلحساني *

- شعيرة الأضحى خلال الفترة الشيوعية

نفس هم كذلك يتشاركون الجغرافية المنطقة نفس أنهم يعيشون ويتواجدون في رغم البلقان مسلمي أن أوكد أن أوّد البداية منذ على يجب التنبيه المنظور هذا أو سياسية. من دينية كانت الظروف سواء نفس في تماما فهم مع ذلك لا يعيشون التاريخي، "القدر" ومن ثم ، القراءة في المقدمة أكثر موضوعية في نكون أن على ، وهذا يساعدنا البلقان في الإسلامية الدول علامة المساواة بين وضع عدم الصحيح في المكان الصحيح الشيء فعل في فاعلية أكثر

التغيرات في ثم الشيوعية، الفترة خلال بما منطقة البلقان مرّت التي الكبيرة التغييرات يكمن في الاختلافات لهذه الرئيسي السبب الشيوعية بعد ما فترة التي تابعت في السريعة

الدين تطبيق الشيوعية و تعاطيها مع طريقة أنّ إلا ، بأسرها للمنطقة المشترك المصير كانت هي الشيوعية أن من على الرغم في بلدان مختلفة مختلفة كانت الدينية والشعائر

الأخر. البعض إخفاء في شعائر دينية أو بعض إظهار على مباشر بشكل الدين في التعامل مع النهج أثر هذا القانون والدستور. بموجب والشعائر الدينية الأديان جميع حظر و منع ممارسة تم حيث ، فريد بالتأكيد مثال ألبانيا أو التقييد هذا من أن تنجو تستطع لم قرون سابقة إلى التي تعود حتى ممارسة شعيرة الأضحى

بموجب القانون. الحظر والعقاب

وغير الزمن» عليه قديم «عفا إلى شعيرة الأضحى كتقليد تنظر والفكرية الطبقة السياسية كانت السابقة، يوغوسلافيا في الناس الشيء من قبل هذا مثل لممارسة الإطلاق على فرصة أي يكن هناك لم ألبانيا و غير مناسب، و لكن في ضروري

الدينية والممارسات الشعائر أداء أي نوع من الأول إلى أن المقام في هذا يرجع يسمى شيئ ما ذلك لعدم امتلاكهم أي يفعلون لا الناس أن ولكن هناك حقيقة أخرى وهو القانون. عليه ويعاقب كان محظوراً وإدارة الدولة. السيطرة تحت شيء كل كان و "الخاصة الملكية" ب

أو كان في أيام العيد في المحلات اللحوم منع بيع النظام الشيوعي وصل به الأمر إلى أنه بل حسب شهادات الناس، إن تلقائياً الناس يتجنبه لكي ، ولكن يباع بجانب لحوم الأبقار لحم الخنزير كذلك يبيعهما يسمح

قليلاً ظل أضعف النظام تأثير كان حيث ، العميقة بعض المناطق الجبلية ألبانيا، في في حتى أنه إلى يجدر الذكر ، ومع ذلك من بينها شعيرة الأضحى . ، الدينية ببعض الشعائر والتقاليد علاقاته سكانها لم يقطع من جزء

و كانوا يذبحون الأضحى الحماس في الانخفاض بعض هناك كان السنين حتى لو مر على الحياة قيد هذه الشعيرة على بقيت لقد لا يوزعونها و فقط

* رئيس جمعية آدميريا، ألبانيا.

في "أهمية" وأكثر شعبية الاكثر وليلة العيد كان عرفة يوم كان أن رمزية العيد لدى الشعب هنا نضيف أن لكن يجب الناس نظرة.

فعلوا ذلك ، "نوعية الطعام" في ما ما أو تغيير شيء ذبح بإمكانهم كان بناء على هذا فإن «كبار الأسرة» إذا العائلة مائدة إلى الطعام من المزيد لتلك «الوليمة» الذي جلب الحقيقي بالسبب أطفالهم إخبار وبدون العيد ليلة بشكل عام

الشيعوية سقوط بعد إحياء شعيرة الأضاحي -

شعيرة في تنفيذ "ازدهار" و"انتعاشة" من بلدان البلقان نوعًا جميع في نرى ، الشيعوية الأنظمة سقوط مع ، بعد التسعينيات الأضاحي.

ولفترة ، ألبانيا في ، شعبية الأضاحي حيث أصبحت أكثر تم تعزيز وتقوية شعيرة ، السابقة يوغوسلافيا بلدان في في حين أن المحليين. السكان وليس التركيبة الجمعيات الخيرية العربية او تقليد القربان ك «عادة» و«واجب ديني» تقوم به بقي طويلة هي بناء المساجد كانت سواء ، الدينية مألوفين على الرموز غير زالوا وما في أمورالدين يزالون جددًا لا المحليين السكان ، لأن هذا وغيرها الأضاحي إفطارالصائم و ذبح و

الأضاحي يمكن أن تكون كالتالي على إلى التركيز الفترة تلك و الخيرية في الإنسانية الجمعيات دفعت والظاهر أن الأسباب التي 1- الحاجة المادية التي كان يشعر بها الناس الذين عاشوا في نظام استبدادي أفقر شعبه إلى "النخاع" وحيث كان يعتبر "استهلاك اللحوم" واحداً من الأحداث النادرة ، سواء في مستوى الأفراد والعائلات.

كل في ذبح و توزيع الأضاحي في منها العربية وخاصة الخيرية و الإنسانية للجمعيات هناك حشد كبير كان ، بناءً على ذلك البلاد أركان من ركن

2- وبصرف النظر عن الحاجة المادية ، فإن توزيع الأضاحي كانت أيضاً فرصة جيدة للدعوة إلى الإيمان وإحياء التقاليد الدينية حيث قضى الشعب 03 عاماً على الأقل تحت الاستبداد الروحي وحرمان جماعي من كل التقاليد الدينية.

ولم تكن فقط تلبية والإيمان الدين إلى للدعوة جيدة مناسبة و الأضاحي كانت فرصة بتعبير آخر يمكن القول بأن توزيع المادية للاحتياجات

انطباعات إيجابية وتقرهم ترك فيهم كانت ، محتاجين مجرد و الذين لم يكونوا المتفهمين الذبائح في شريحة توزيعات أول أن أذكر بالجمعيات الإسلامية.

تقاربًا إلى حاجتهم الروحية وليس العمل هذا كان ، الاعتبار أن كلمة «قربان» تعني القرب والتقرب يعني إذا أخذنا في المادية تغطية لاحتياجاتهم مجرد

التنسيق وضرورة الأضحية أهداف قراءة في -

بلاد البلقان في شعيرة الأضحية تطبيق جوانب في نرى بعض الأشياء أن يمكننا ، الحين ذلك منذ عاماً 30 من يقرب ما مرور بعد والقيم الشعيرة ما بين تطبيق جسراً الأضحية لتكون معينة والتنسيق بيننا فلسفة هو التأسيس على النتائج هذه من الرئيسي . والهدف مجتمعاتنا في نقلها إلى تحدف التي

ذبائح للمحتاجين توزيع البلقان إلى منطقة في مستمرة الحاجة لا ننكر الحقيقة بأنه ما زالت -أ

هذا في بالتنسيق القيام ينبغي أعتقد أنه. الماضية السنوات هذه خلال خاصة ، بلادنا في وحقيقية قلت أو كثررت واضحة ، الحاجة هذه الغرب. في الإسلامية والمراكز العربية والدول وشركائها من تركيا المحلية الإنسانية الخيرية الجمعيات في الواقع) بين يحدث ما المجال (وهو إنكارها يمكن لا التي النوايا من بالتأكيد وهو ، المحتاجة والتضامن مع الطبقات المساعدة بُعد تحقيق هذا التنسيق هو من الغرض ربما في ، وهذا شعوبنا بين والأخوة الصداقة الهدف منه تعزيز يكون أن يجب ، ذلك إلى بالإضافة لكن في شعيرة الأضحية. الأولى. من أهمية المستقبل يعد أكثر

عدد المسلمين المحليين في كبيرة زيادة لدينا الأخيرة السنوات في أنه إلى بالذكر ويجدر ب-

فالطلاب الذين كانوا يستفيدون . خاص بشكل ألبانيا في ولكن منطقة البلقان بشكل عام في أيضاً هذا ويلاحظ . بانتظام يضحون الذين ، الحالة هذه أعتقد في. عائلاتهم و أقاربهم الأضاحي و يوزعونها على يقدمون الذين هم بالفعل السابق، الآن من توزيع الأضاحي في نحو طبيعي) لا بد أن توجهنا بشكل يحدث ما المحتاجين (وهو على أنّها يجب توزيعها إلى بالإضافة الأضاحي هذه أن نتذكر أن علينا

وليس لحوم « قربان علامة أجدادنا عندما كانوا يوزعون لحم الأضحاحي كانوا يقولون أنّها مجرد « وصلة الأرحام. الأسرية الروابط تعزيز من النوع هذا. شعوبنا في والاجتماعية تعزيز الروابط الأسرية على علامة تكون أن يجب الأضححية من الأنواع هذه حتى ، الأضحاحي شائعة. ظاهرة شعبيًا رويدًا رويدًا تصبح شعيرة الأضحاحي حتى لعودة وتشجيعًا للدعوة يعدّ فرصة التقاليد أن ، إلى حقيقة الخارجيين وكذلك الشركاء الخيرية المحلية الجمعيات مجدية، سواء نفكر أن يجب -ج
 الشيوعية سقوط كانت في السابق إثر كما والتفكير الإيمان إلى للدعوة وسيلة شيئًا مؤثرا ولا يشكل يعد لم الأضحاحي لحوم توزيع في المادة الحاجة بسبب أيضاً ما حد طبقة المثقفين (إلى بينها ومن مجتمعاتنا طبقات مختلف على ترك تأثير إيجابيًا إذا كان «القربان» الطبقات؟ ينبغي أن نفكر جميعًا ومجدية إلى السؤال: كيف سننقرب إلى هذه. كبير بشكل الظروف الوقت) لقد تغيرت ذلك وينتظرونها منا بالفعل؟ يتوقعونها التي الاحتياجات هي وما الفئات هذه للتأثير على العصر هي آليات و وسائل ما في حاجة ماسة ل«تقربنا» وحياتهم وقلوبهم عقولهم لكن بطونهم» ليس في حاجة إلى أضححتنا، و “ الآن ، قليلاً مختلفة بعبارة و«تضحيتنا»

، منطقة البلقان في التركيبة الإنسانية حملات توزيع الأضحاحي من قبل الجمعيات إلى ، الأخيرة السنوات في ، خاصة بسورر نظر المناسب؟؟؟ في المكان والوقت الصحيح الشيء نفعل كنا إذا ما بجدية أنفسنا نسال أن و لكن يجب على وجه العالم ومكانة البلد الذي تأتي منه. الآن فلسفة أيضاً التركية تمثل الخيرية وخاصة ننسى، شئنا أم أئينا، بأن الجمعيات دعونا لا الذبيحة توزيع أشياء ومبادرات ما وراء يتوقع ، لا أم رسمية أكانت سواء ومؤسساتها تركيا يتوقع من الخصوص البلقان على وجه و العموم كما تتوقع .بالفعل الأضحاحي توزيع يعلمنا التي والرسائل في القيم الأساسية المباشر الاستثمار من المزيد إنهم يتوقعون .منطقتنا لسكان اليومية التحديات من و الروحانية والتخفيف الفكرية الاحتياجات في تحقيق أكبر التزامًا
 شكرا على استماعكم.

BALKANLARDA KURBAN İBADETİ

Tâhir ZEYNELHASÂNÎ*
Çev. Ahmet Faruk GÖKSÜN**

1. Komünist Yönetim Döneminde Kurban İbadeti

Başlamadan önce şunu belirtmek istiyorum. Balkanlarda yaşayan Müslümanlar aynı bölgede bulunmaları ve yaşamalarına hatta aynı tarihi kaderi paylaşmalarına rağmen gerek siyasi gerek dini açıdan aynı koşullar altında yaşamamaktadırlar. Bu açıdan baktığımızda Balkanlardaki Müslüman devletleri eşit olarak görmemek gerekir. Başlangıçtan itibaren bunu göz önünde bulundurmamak okuma esnasında bizi daha tarafsız kılacak, ayrıca doğru şeyi doğru yerde yapmamıza katkı sağlayacaktır.

Balkanlardaki Müslüman devletlerarasında bulunan farklılıkların temel sebebi komünist dönemde yaşanan büyük değişiklikler ve bu dönemi takip eden süreçte yaşanan hızlı değişimlerdir. Bu devletlerin ortak noktası komünist rejimler tarafından yönetilmeleri olsa da komünizmin uygulanması ve din ile olan ilişkileri ülkelere göre farklılık göstermiştir.

Dini uygulamalara yönelik takınılan farklı tavırlar, doğrudan bazı dini uygulamaların öne çıkması, bazılarının ise gözden kaybolmasına sebebiyet vermiştir.

Arnavutluk bu konuda benzersiz bir örnektir. Nitekim orada bütün dinler ve bu dinlere yönelik uygulamalara kanun gereğince yasak konulmuş ve engellenmiştir. Geçmiş uzun yıllara dayanan kurban ibadeti dahi kanun gereği uygulanan bu yasak ve kısıtlamadan kurtulmamıştır.

Eski Yugoslavya'da siyasi ve fikri otoriteler kurban ibadetine modası geçmiş, gerekli olmayan eski bir adet olarak bakarlardı. Ancak Arnavutluk'ta kurban ibadetinin insanlar tarafından yapılmasına kesinlikle fırsat verilmemiştir. Bu durumun ana sebebi herhangi bir dini uygulamanın kanun gereğince yasak olması ve cezalandırılmasıdır. Burada başka bir gerçek daha vardır ki o da insanların kurban gibi uygulamaları özel mülkiyet olarak isimlendirilen hiçbir şeye sahip olmadıklarından dolayı yapamıyor olmalarıydı. Çünkü her şey devletin kontrol ve mülkiyetindeydi.

* Admeria Kurum Başkanı, Arnavutluk.

** Arş. Gör., Kocaeli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı, ahmetfarukgoksun@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-0107-0492>

Yöre halkının aktardıklarına göre komünist rejim işi kurban günlerinde et satımını yasaklamaya kadar götürmüştü. Et satımına izin verdiği zamanlarda ise inek etlerinin yanında domuz etleri satılırdı ki insanlar kendiliğinden bundan uzak dursunlar.

Bununla birlikte şu nokta dikkate değerdir. Arnavutluk dâhil olmak üzere bölgede rejimin etkisinin nispeten az olduğu dağlık bölgelerde bazı dini uygulamalar devam etmiştir. Kurban ibadeti de devam eden bu uygulamalar arasındadır.

Bu ibadet, uygulamaya yönelimde azalma olsa dahi yılların geçmesine rağmen var olmaya devam etmiştir. İnsanlar kurbanlarını keserlerdi, ancak etlerini dağıtmazlardı. Burada şu noktanın eklenmesi gerekir. İnsanlar nezdinden bayram, kendini arefe günü ve bayram gecesinde hissettirirdi. Bu vakitler insanlar nezdinde daha popüler ve önemliydi. Buna binaen aile büyükleri eğer bir şey kesme ya da yemeğin çeşidini değiştirme imkânı varsa bunu bayram gecesi yaparlardı. Ancak çocuklarına aile sofrasındaki yemeğin artışının ya da o ziyafetin gerçek sebebini haber vermezlerdi.

2. Komünist Rejimin Düşmesinden Sonra Kurban İbadetinin İhyası

Doksanlı yıllarda komünist rejimlerin düşmesinden sonra bütün Balkan ülkelerinde kurban ibadeti hakkında nispeten bir canlanma ve parlama görülmüştür. Eski Yugoslavya ülkelerinde kurban ibadeti tekrar canlanmış ve yaygınlaşarak popüler hale gelmiştir. Ancak Arnavutluk'ta kurban ibadeti uzun bir zaman yerel halkın değil Arap ya da Türk hayır kuruluşlarının bir âdeti ya da dini sorumluluğu olarak görülmeye devam etmiştir. Bunun sebebi ise yerel halkın dini meselelerde hala yeni olmaları ve mescid yapımı, oruçluları iftar ettirme ve kurban kesme gibi uygulamalara alışkın olmamalarıdır.

Bu dönemde yardım kuruluşlarının kurban ibadeti üzerine yoğunlaşmalarının sebebinin aşağıdaki maddelerde açıklamak mümkündür.

a) Baskıcı rejimlerde yaşayan insanlar yoksulluk çekmekteydi. Bu rejimler insanları aşırı derecede yoksullaştırdı. Hatta öyle ki insanlar gerek fert gerek aile bazında et tüketimini nadir olaylardan biri olarak görmekteydi. Bundan dolayı hayri yardım kuruluşlarından -özellikle Arap kuruluşlar- büyük bir topluluk kurban keserek ülkenin her köşesinde dağıtımda bulundu.

b) Kurban etlerinin dağıtılması maddi ihtiyaca yardım etmesinin yanında insanları imana davet etmenin ve dini gelenekleri ihya etmenin güzel bir fırsatını oluşturmaktaydı. Nitekim bu insanlar en az otuz yılını dini geleneklere yönelik manevi bir baskı ve toplu bir yasak altında geçirmişlerdi.

Başka bir tabir ile ifade edecek olursak kurban etlerinin dağıtılması sadece maddi ihtiyaçları karşılamakla kalmamakta, din ve imana davet için güzel ve uygun bir fırsat oluşturmaktaydı.

İlk kurban etleri dağıtımının muhtaç olmalarının yanında kültürlü olan kesimlerde olumlu intibalar bıraktığını ve onları İslami kuruluşlara yaklaştırdığını hatırlamaktayım.

Burada kurban kelimesinin yakınlaşma, yakın olma gibi manaları tecelli etmektedir. Nitekim kurban etlerinin dağıtımı insanların maddi ihtiyacını karşılamasının yanı sıra manevi ihtiyaçlarına yönelik bir yakınlaşma sağlamaktadır.

3. Kurban Dağıtımının Amaçları ve Organizasyonun Gerekliliği

O vakitlerin üzerinden otuz yıl geçtikten sonra Balkan ülkelerinde uygulanan kurban organizasyonlarında şunları görmek mümkündür. Bu faaliyetlerin temel amacı bu işlerin belirli bir felsefe üzerine kurulması ve aramızda ilişki tesis etmesidir. Bu organizasyonlar, kurban ibadeti ile toplumun taşınmak istediği değerler ve hedefler arasında bir köprü vazifesi görmektedir.

a) Balkanlarda muhtaç kimselere yönelik kurban etlerinin dağıtımına ihtiyacın devam ettiği inkâr edilmez bir gerçektir. Bu ihtiyaç ister artsın ister azalsın özellikle son yıllarda bölgemizin bir gerçeğidir. Hali hazırda olduğu gibi bu alanda yerel yardım kuruluşları ile Türkiye, Arap ülkeleri ya da Batıdaki İslami kuruluşlardan olan uluslararası ortaklarının koordine halinde olması gereklidir. Bu koordine amaç muhtaç kimseler arasında yardım ve dayanışmanın gerçekleşmesini sağlamaktır. Bu durumun kurban ibadetinin amaçlarından birisi olduğu açıktır. Buna ek olarak bu organizasyonların halklarımız arasında dostluk ve kardeşliği pekiştirmesi hedeflenmelidir. Bu amaç belki de gelecekte birinci hedeften daha önemli hale gelecektir.

Şu da dikkate değer bir durumdur ki son senelerde bölgemizde düzenli olarak kurban kesen yerel Müslümanların sayısında büyük bir artış vardır. Bu durum genel olarak Balkanlarda özel olarak ise Arnavutluk'ta gözlemlenmektedir. Eskiden kurban eti dağıtımından faydalanan öğrenciler şu an bizzat kurban keserek ailelerine ve akrabalarına dağıtmaktadır. Kurban etlerinin muhtaçlara dağıtılmasının gerekliliği yanında şu da hatırlanmalıdır. Kurban, bizi aile bağlarının pekişmesi ve sıla-i rahimin artmasına yönlendirmelidir. Dedelerimiz kurban etlerinin dağıtımını esnasında bunun sırf kurban eti olmadığı, bilakis sadece kurbanın bir alameti olduğunu söylerlerdi. Bu kurbanlar halklarımızın toplumsal ve ailevi bağlarının pekiştirilmesinin bir simgesi olmalıdır. Bu tür gelenekler davet için bir fırsat ve kurban ibadetinin tekrar yaygınlaşması için bir teşviktir. Bu şekilde kurban ibadeti yavaş yavaş yaygın ve toplumsal bir olgu haline gelecektir.

b) Gerek yerel hayır kuruluşları gerek harici ortakları şu noktayı ciddiyetle düşünmelidir. Kurban etlerinin dağıtımını komünist rejiminin düşmesinin akabinde olduğu gibi etkili olmamakta ve imana davet konusunda bir fırsat sağlamamaktadır. Eskiden kurban, içlerinde aydın tabakasının (biraz maddi ihtiyacın da etkisi olmakla birlikte) da olduğu toplumun farklı tabakaları üzerinde olumlu bir etki bırakmaktaydı. Şu an ise şartlar büyük oranda değişti. “Bu tabakalara nasıl yaklaşabiliriz” sorusu üzerinde ciddiyetle düşünülmesi gerekmektedir. Bu topluluklarda etki bırakmak için gerekli modern vesileler nelerdir? Onların ihtiyaçları ve bizden bekledikleri nelerdir?

Biraz farklı bir ibare ile şu şekilde ifade etmek mümkündür. Günümüzde onların midelelerinin bizim kurbanlarımıza ihtiyacı yoktur. Ancak onların akılları, kalpleri ve hayatları bizim onlara yakınlaşmamıza ve fedakârlık yapmamıza şiddetle ihtiyaç duymaktadır.

Son yıllarda Türk yardım kuruluşlarının Balkanlarda kurban dağıtım kampanyaları yapmalarını mutlulukla izliyoruz. Ancak kendimize ciddiyetle sormamız lazım. Biz gerçekten doğru şeyi doğru zamanda ve uygun mekânda mı yapıyoruz? İster kabul edelim ister reddedelim hayır kuruluşları ve özellikle de Türkiye'den gelenler, geldikleri bölgenin tavrını ve anlayışını temsil etmektedir. Günümüzde genel olarak dünya özel olarak Balkan coğrafyası,

Türkiye'den (gerek resmi gerek gayri resmi olarak) kurban dağıtmanın ötesinde işler ve atılımlar beklemektedir.

Balkan ahalisi, asli değerlere yönelik doğrudan yatırımlar ve kurban eti dağıtmanın bilfiil bize öğrettiği amaçların daha fazlasını beklemektedir. Aynı zamanda fikri ve ruhi ihtiyaçların karşılanması noktasında daha fazla kararlılık beklemekte ve bölge sakinlerine yönelik günlük meydan okumaların azaltılmasını ummaktadır.

Dinlediğiniz için teşekkür ederim

ورقة عمل حول تجربة المنظمات والجمعيات الخيرية الوطن العربي في تنفيذ مشروع توزيع لحوم الأضاحي (جمعية الوصول الإنساني للشراكة والتنمية - اليمن - نموذجاً)

يحيى حسن الدباء *

مقدمة:

الأضاحي هي إحدى شعائر الإسلام، التي يتقرب بها المسلمون إلى الله بتقدم ذبح من الأنعام وذلك من أول أيام عيد الأضحى حتى آخر أيام التشريق، وهي فرصة لادخال الفرح والسرور على الأهل والأهل وعلى الفقراء خلال أيام العيد كمظهر من مظاهر الشكر لله تعالى بما أنعم الله به على الإنسان، وحياءاً لسنة سيدنا إبراهيم عليه الصلاة والسلام حين أمره الله عز وجل بذبح الفداء عن ولده إسماعيل عليه الصلاة والسلام في يوم النحر، وأن يتذكر المؤمن أن صبر إبراهيم وإسماعيل عليهما السلام وإيثارهما طاعة الله ومحبتة على محبة النفس والولد.

والجمعيات والمؤسسات الخيرية والإنسانية بدول الوطن العربي في تنفيذها لمشروع توزيع لحوم الأضاحي تنقسم إلى نموذجين نوضحهما كما يلي:

النموذج الأول: الجهات المانحة

هذا النموذج من الجهات يتواجد في المملكة العربية السعودية، قطر، الكويت، البحرين، وهذه الجهات تعتبر جهات مركزية تتعامل مع المنظمات والجمعيات والجهات ولا تتعامل بشكل مباشر مع المستفيدين من المشروع فهي تقوم بجمع التبرعات والمبالغ المالية من الغير أو تقوم بالتمويل الذاتي للمشروع سواء من الوقيفيات أو غيرها ثم تقوم بتوزيع هذه المبالغ على الجهات المنفذة في المناطق والدول المستهدفة، وهذه الجهات لديها العديد من اللجان العاملة في المشروع وهي كما يلي:

• لجنة العلاقات والتسويق:

وتتولى مسؤولية التواصل مع الداعمين من جهات وأفراد لتسويق المشروع وجمع مبالغ الدعم.

• لجنة التوزيع:

وتتولى مسؤولية توزيع الدعم على الدول والمجتمعات المحتاجة سواء داخل الوطني العربي أو خارجه.

• لجنة المتابعة والتقييم:

تتولى مسؤولية اختيار الشراء المنفذين للمشروع من الجمعيات والمؤسسات المتواجدة في مناطق الاحتياج كما تقوم بإبلاغهم

بشروط ومتطلبات التنفيذ وتقوم بمتابعة التنفيذ أولاً بأول والتأكد من الالتزام بالشروط المطلوبة.

• لجنة الاعلام:

وهي اللجنة المختصة بتنفيذ الحملة الإعلامية لتسويق المشروع على الداعمين ، كما أنها تقوم بوضع شروط التوثيق الإعلامي أثناء تنفيذ المشروع وتقوم بإعداد التقارير الإعلامية اللازمة عن المشروع

النموذج الثاني : الجهات المنفذة

• وهذه الجهات هي عبارة عن جهات شريكة للجهات المانحة ولها تواجد في المناطق المستهدفة بالمشروع وتتعامل بشكل مباشر مع المستفيدين

• سنقدم لكم في هذا العرض تجربة جمعية الوصول الإنساني للشراكة والتنمية في تنفيذ المشروع كنموذج للجمعيات المنفذة

تجربة جمعية الوصول الإنساني في تنفيذ المشروع:

تعتبر جمعية الوصول الإنساني اول جمعية ورائدة العمل الخيري في اليمن حيث تأسست عام 1990م وبدأت الجمعية بتنفيذ مشروع توزيع لحوم الأضاحي منذ العام 1993م بعد ثلاث سنوات من تأسيسها ويعد مشروع توزيع لحوم الأضاحي احد اهم المشاريع التي تنفذها الجمعية كحاجة ومتطلب سواء على مستوى المانح او المضحي او المحتاج والفقير اذ انه يظال اكبر شريحة في المجتمع اليمني ويصل خيره إلى جميع محافظات الجمهورية اليمنية.

وقد اكتسبت الجمعية خبرة كبيرة في تنفيذ المشروع مما جعلها تحظى بثقة الداعمين بها وزيادة شراكاتها مع المنظمات والجهات الداعمة سواء في تنفيذ هذا المشروع او غيره من المشاريع المختلفة في جميع المجالات التي تعمل بها الجمعية.

وتعمل الجمعية وفق دليل تنفيذي وخطة يتم اعدادها من وقت مبكر تصل الى شهرين قبل الموسم ويتم العمل في المشروع على مراحل وفي كل مرحلة تتولى اللجان التي تم تشكيلها بجميع الاعمال المؤكدة اليها ونورد لكم في هذه الورقة شرحا عن ذلك كما يلي:

أولاً : الهيئة والاعداد

يتم الاعداد والترتيب للمشروع بتشكيل عدد من اللجان للقيام بأعمال مختلفة نوضحها كما يلي

أ-

اللجنة الاشرافية للمشروع

يتم تشكيلها بقرار من رئيس الجمعية في المركز الرئيس وتقوم بالمهام التالية:

(1) تجهيز الخطه التنفيذية للمشروع

(2) تحديد اللجان الفرعية المساندة (لجنة المشتريات - لجنة الوفود - لجنة المسلخ -

لجنة الاعلام - لجنة المتابعة والنظام - لجنة التوزيع - المتابعة والتقييم)

(3) اعداد خطط اللجان الاشرافية لتنفيذ المشروع (العلاقات , الاعلام , المالية ,

التنفيذية , الفروع

(4) ترتيب وعقد الاجتماعات مع الفروع الرئيسية في المحافظات للتوعية واستعراض

المطلبات والشروط والاجراءات المطلوب الالتزام بها والاطلاع على استعدادات الفروع والتجهيزات الميدانية المطلوبة وكل تفاصيل

المشروع من استقبال التمويل الى رفع الاخالات وانهاء المشروع

(5) ترتيب وعقد لقاء للإعلاميين في الإدارة العامة مع اعلاميي الفروع والمحافظات

المشاركين في المشروع لاستعراض دليل التوثيق الخاص بالوصول الإنساني ومناقشته ومحاولة نقل الروية المطلوبة للتوثيق الى كل الفريق بحيث

يكون الجميع مستوعب للعمل ويعرف جيدا المطلوب منه

ب- الفروع والفرق الميدانية

تقوم فروع الجمعية في المحافظات بالاستعداد للمشروع من خلال الاتي:

(1) اعداد الخطه وجداول سير العمل للفرع والاشراف على تنفيذها

(2) تشكيل فرق العمل وتوزيع المهام والاشراف على تنفيذها والتنسيق بينها ومتابعتها والتأكد

من سير العمل بالشكل الصحيح

- 3) تجهيز غرفة عمليات للتواصل مع الإدارة المركزية وفرق العمل في الميدان ويكون الدوام فيها على مدار الساعة
- 4) ترتيب التحويلات المالية والتعاقد مع عاملين اضافيين محترفين وتوفير متطلبات العمل الضرورية
- 5) الرفع بالتقارير والتوثيقات والكشوفات والفواتير للمركز الرئيسي حسب الطلب دون تأخير
- 6) استقبال الاعتمادات والالتزام بالشروط المرفقة برسالة الاعتماد
- 7) توعية الفريق بشروط التنفيذ لكل جهة واعتماد
- 8) تحديد شخص للتواصل المستمر والمباشر مع المركز الرئيس ويفضل المدير التنفيذي

هـ - لجنة المشتريات

وتقوم اللجنة بالمهام التالية

- 1) النزول الميداني للأسواق والموردين لعدة مرات قبل الموسم لمعرفة الاسعار لأنواع الاضاحي والتعرف على افضل الموردين وبناء علاقات معهم وأخذ عروض اسعار من الاسواق والموردين للأضاحي والرفع بها للمركز الرئيسي
- 2) الاتفاق مع المورد الافضل والقيام بالشراء واخذ الفواتير والرفع بها
- 3) التعاقد مع طبيب بيطري للفحص للأضاحي قبل الشراء والتوريد والذي يقوم برفع تقرير تفصيلي يحدد النوع والعدد والعمر والحجم والوزن وسلامة الأضاحي واستبعاد أي اضاحي لا تطابق الشروط.
- 4) استكمال عملية الشراء والتوريد حسب الإجراءات المعمول بها داخل الجمعية.
- 5) رفع تقرير نهائي تفصيل لأعمال اللجنة والرفع به

د- لجنة الوفود: وتقوم اللجنة بالمهام التالية

- 1) تتولى إدارة العلاقات بالمركز الرئيس الإشراف الكامل على حركة الوفود و الالتزام بالبرنامج المعد مسبقاً ومناقشة الوفد في حال أي تعديل في البرنامج الزمني أو خط السير المتفق عليه .
- 2) اختيار الفريق المرافق للوفود بعناية فائقة من حيث إجادة لغة الوفود الزائرة وحسن المظهر والتعامل الجيد والإلمام بالبرنامج .
- 3) تجهيز سيارات نقل ممتازة مع سائقين متمكنين لاستقبال الوفود والانتقال بهم من محافظة إلى أخرى.
- 4) ترتيب افضل الفنادق من حيث الخدمات والنظافة والقرب والامان
- 5) التنسيق مع الجهات الحكومية الرسمية
- 6) اطلاق الوفود كل ليلة ببرنامج السير لليوم التالي للعلم وللمعرفة وجهة نظر الوفود واي طلبات لم نحسب حسابها للترتيب مسبقاً
- 7) رفع تقرير يومي عن تنفيذ برنامج العمل والزيارات.
- 8) تصميم استمارة للوفد لمعرفة انطباعاتهم يتم الاستفادة منها في تحسين العمل مستقبلا
- 9) إعداد تقرير تفصيلي نهائي للمشروع والرفع به

هـ - اللجنة الميدانية في مواقع الذبح والسلخ

وتقوم اللجنة بالمهام التالية

- 1) اعداد خطة مزممة للعمل في كل يوم من ايام النحر حسب استيعاب كل مسلخ .
- 2) التنسيق مع لجنة الوفود حتى يتم التنفيذ بحضور وفود الجهات أو من ينوب عنها بغرض الاشراف المباشر على التنفيذ والتأكد من الالتزام بشروط كل جهة.
- 3) التعاقد مع المسالخ وتوفير فريق العمل بشكل متكامل من جزارين ومنظفين وعمال وكهربائي وبيطري وأدوات وماء وغير ذلك.
- 4) عقد اجتماع بفريق العمل وتوضيح المهام والشروط والتعليمات المطلوبة منهم أثناء التنفيذ

و- لجنة المتابعة والنظام

وتقوم اللجنة بالمهام التالية

- 1) لديها مهام كل لجنة وتعد جدول يومي لمتابعة اللجان وفرق العمل
- 2) مساعدة أي لجنة تطلب التدخل لإنجاز مهمة ما
- 3) حفظ النظام وترتيب أماكن التنفيذ ومنع أي عشوائية
- 4) حفظ النظام في المسلخ وعند التوزيع
- 5) الاشراف على حراس الاضاحي والتأكد من سلامة اعداد الاضاحي بشكل يومي

ثانيا : التنفيذ

عند تنفيذ المشروع يتم تشكيل لجان للتوزيع وهذه اللجان تتولى المهام التالية:

- 1) استلام خطة وجدول عمل لكل يوم واختيار الأماكن المناسبة للتوزيع مع مراعاة الجوانب التالية (الحالات الإنسانية - كبار السن - أطفال - نساء - المساكين التي تظهر المعاناة الأكثر والاحتياج الأشد
- 2) استلام كشوفات بالمستفيدين و ابلاغهم بموعد ومكان التوزيع و تجهيز اللحوم قبل وصول المستفيدين
- 3) ترتيب المستفيدين حسب طبيعة التنفيذ المطلوبة (جماعية او فردية) والحرص على حفظ كرامة المستفيدين
- 4) لبس قمصان او جواكت الجهة الداعمة
- 5) التنسيق مع الفرق الاعلامية ومسؤولي المسالخ في حجم الكميات الموزعة وآلية التوثيق لها.
- 6) الترتيب مع المندوبين في المناطق لاستلام الكميات المخصصة لهم .
- 7) توفير وسائل المواصلات الكافية والمهينة والضامنة لحفظ اللحوم لفترة كافية
- 8) التنسيق مع الجمعيات والمنظمات العاملة في مشروع الأضاحي لتلافي التكرار والازدواجية للمستفيدين وأماكن التوزيع .
- 9) توفير الحماية اللازمة والاحتياطات الأمنية لفريق التوزيع لضمان سلامة الفريق

ثالثا المتابعة والتقييم

تقوم وحدة المتابعة والتقييم بالمركز الرئيس بتشكيل الفرق الميدانية لها في كل الفروع ومن مهامها الأساسية:

- 1) متابعة وتقييم التجهيزات والاستعدادات للمشروع والتأكد من كل الاستعدادات المطلوبة للتنفيذ في المحافظات
- 2) تقييم عملية الشراء والانواع التي تم الاتفاق على توريدها
- 3) تقييم التنفيذ في المحافظات وعلى مستوى الفروع
- 4) اعداد التقارير والملاحظات ان وجدت اثنا العمل لتجاوزها أولا بأول

رابعا التقييم الختامي للمشروع

يتم اجراء تقييم ختامي للمشروع من خلال ما يلي:

- 1) استقبال التقارير الختامية من الفروع في المحافظات ويتم إعداد التقرير الختامي عن سير المشروع على مستوى البلاد من قبل اللجان المركزية في الإدارة العامة.
- 2) يتم تحديد لقاءات لتقييم أداء الفروع في تنفيذ المشروع وفق معايير التقييم
- 3) يتم استعراض التقرير الختامي ومناقشته واستعراض الإيجابيات والسلبيات والتوصيات وتكريم المتميزين في الأداء

المعوقات والصعوبات

1. قلة الحيوانات في بعض الدول يجعلها تقوم باستيراد الأضاحي من الخارج مما يسبب زيادة أسعارها.
2. شروط التوثيق المبالغ فيها لدى بعض الجهات الداعمة والمتبرعين واشتراط البعض بالتوثيق لكل اسم وكل حالة على حدة ، وتأخر تنفيذ بعض الاعتمادات إلى آخر يوم من أيام تنفيذ المشروع بسبب هذه الشروط وبالتالي تأخر وصولها للمستفيدين.

3. ارتفاع درجة الحرارة في بعض المناطق والدول العربية يستدعي القيام بالذبابة خلال الليل والحرص على عدم تأخر التوزيع حتى لا تفسد اللحوم بسبب ارتفاع درجة الحرارة.
4. ضعف الانترنت والاتصالات في الكثير من مناطق التوزيع يؤدي إلى تأخر رفع التوثيقات الإعلامية من الميدان.
5. تباعد المناطق والتجمعات السكانية وصعوبة الانتقال من محافظة إلى أخرى.
6. معاناة الانتظار للحصول على اللحوم تأخذ من مظاهر الفرح الأخرى لدى المستفيدين والمتمثلة في الراحة والخروج لزيارة الأقارب والتنزه خلال أيام العيد.
7. حرمان الفقراء والمساكين في الأرياف والمناطق الأشد فقرا واحتياجا من الاضاحي بسبب شروط التوثيق الكثيرة التي تفرضها بعض الجهات (وخاصة الجهات التركية) والتي تحتاج إلى كوادر إعلامية متميزة وهذه الكوادر لا تتواجد إلا في المدن او في المناطق القريبة منها وتكون غير متواجدة في المناطق الأشد احتياجا.

ARAP COĞRAFYASINDA KURBAN ETLERİN DAĞITIM PROJESİNİN UYGULANMASINDA HAYIR KURULUŞLARI VE ÖRGÜTLERİNİN TECRÜBESİ KONUSUNDA BİR ÇALIŞMA

-Yemen'deki İnsani İş Birliği ve Kalkınma Derneği Bağlamında-

Yahya Hasan ed-DEBÂ*
Çev. Ahmet ŞANVERDİ**

Giriş

Kurban, Müslümanların hayvanlardan bir kurban sunmakla Allah'a yakınlıklarını İslamî ibadetlerden biridir. Bu da Kurban Bayramının ilk gününden teşrik tekbirlerinin son gününe kadardır. Bu da Allah'ın insana verdiği nimetlere bir şükür göstergesi olması gibi Kurban Bayramı süresince çocukları aileleri ve fakirleri sevindirmek için bir fırsattır. Bu aynı zamanda Kurban gününde, Allah kendisine oğlu İsmail (a.s) yerine verdiği kurbanlığı kesmesini emrettiğinden Hz. İbrahim'in (a.s) sünnetini ihya etmektir. Mümin için de İbrahim ve İsmail Peygamberlerin sabrını ve çocuk sevgisi yerine Allah'a itaati ve onun sevgisini tercih etmelerini hatırlamaktır.

Arap coğrafyasındaki insanî ve hayrî kuruluş ve müesseseler, kurban etlerinin dağıtım projesini yerine getirme konusunda iki kısma ayrılmaktadırlar. Bunları aşağıdaki gibi açıklayacağız:

Birinci Kısım: Bağış Tarafı

Bu kısım Suudi Arabistan, Katar, Kuveyt, Bahreyn devletlerinde bulunmaktadır. Bu kısım dernek ve örgütlerle muamele eden merkezi taraf sayılmaktadır. Bu merkezi taraf, projeden istifade edenlerle doğrudan bir muamele yapmamaktadır. Bu, diğerlerinden gelen bağışları ve mali meblağları toplar veya ister vakfetme ister başka şekillerle olsun projeyi bizatihi finanse eder. Daha sonra paraları hedef devlet ve bölgelerdeki işi icra eden taraflara dağıtımını yapmaya başlar. Bu uygulama kısmına gelince burada projede çalışan birçok komite vardır. Bu komiteler şu şekildedir:

* Vusul Cemiyeti Başkanı, Yemen.

** Araştırma Görevlisi, Kocaeli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı.

- *İrtibat ve Pazarlama Komitesi:*

Bu komite, projeyi pazarlama ve destek meblağlarını toplama için destekleyici taraflar ile fertler arasındaki iletişim sorumluluğunu üstlenir.

- *Dağıtım Komitesi:*

Bu komite ister Arap bölgelerinden olsun ister başka yerlerden olsun ihtiyaç sahibi kuruluş ve devletlere, destekleri dağıtma sorumluluğunu üstlenir.

- *Takip ve Değerlendirme Komitesi:*

Projenin uygulanması kısmındaki ihtiyaç sahibi bölgelerde bulunan kuruluş ve derneklerin satın alım tercih sorumluluğunu üstlenir. Yine aynı şekilde bu uygulamanın gereklilikleri ve şartlarını tebliğ etmekle ve uygulamanın ilk elden takip edilmesi ile talep edilen şartlara bağlı kalındığından emin olmakla yükümlüdür.

- *Bilgilendirme Komitesi*

Projeyi finanse edenlere projenin pazarlanması için bilgilendirme hamlesinin uygulanmasıyla ilişkili komitedir. Bu komite aynı şekilde projenin uygulanması esnasındaki medya belgelerinin şartlarını da ortaya koymak ve proje ile ilgili olan medya raporlarını hazırlamakla da yükümlüdür.

İkinci Kısım: Uygulayıcı Taraf

Bu kısım da bağışçılar tarafından oluşturulan ortaklıklardan ibarettir. Bunlar proje ile hedeflenen bölgelerde bulunmaktadır. Bu projeden istifade edenlerle direkt irtibat kurmaktadır.

Bu sunumda, Vusul Cemiyeti'nin projeyi uygulamadaki deneyimlerini uygulayıcı dernekler için bir model olarak sunacağız. Projenin uygulanmasında Vusul Cemiyeti'nin tecrübesi:

Vusul Cemiyeti, 1990 yılında kurulduğu Yemen'de hayırseverlik çalışmalarının ilk derneği ve öncüsü olmuştur. Bu cemiyet, kuruluşundan üç yıl sonra 1993 yılından itibaren kurbanlık et dağıtımını projesini uygulamaya başlamıştır. Kurban eti dağıtım projesi, bir ihtiyaç olarak gerek bağışçı gerek kurban gerekse muhtaçlar ve yoksullar düzeyinde, dernek tarafından yürütülen en önemli projelerden biridir. Çünkü Yemen toplumunun en geniş kesimini etkilemekte ve iyiliği Yemen Cumhuriyeti'nin tüm vilayetlerine ulaşmaktadır.

Cemiyet hem bu projenin uygulanmasında hem de cemiyetin çalıştığı tüm alanlarda çeşitli projelerde destekçilerinin güvenini kazanmasını ve destekleyici kurum ve kuruluşlarla ortaklıklarını artırmasını sağlayan projeyi uygulamada büyük deneyim kazanmıştır.

Dernek, kurban sezonu öncesinden iki ay gibi kısa bir sürede hazırlanan bir yönetici kılavuzu ve planına göre çalışır. Proje etaplar halinde yürütülür ve her aşamada oluşturulan komiteler kendilerine emanet edilen tüm işleri üstlenirler. Yapılan çalışmalarını bu yazıda, şu şekilde açıklayabiliriz:

1. Yapılandırma ve Hazırlık

Proje, aşağıda açıkladığımız gibi çeşitli görevleri yerine getirmek için birtakım komiteler oluşturularak hazırlanır ve düzenlenir:

1.1. Proje Denetleme Kurulu

Merkezde dernek başkanının kararı ile kurulur ve aşağıdaki görevleri yerine getirir:

- a) Projenin uygulama planının hazırlanması.
- b) Destekleyici alt komitelerin belirlenmesi (Tedarik Komitesi- Heyetler Komitesi- Mez-baha Komitesi- Bilgilendirme Komitesi- Takip ve Sistem Komitesi- Dağıtım Komitesi- Takip ve Değerlendirme Komitesi).
- c) Projenin uygulanması için denetim kurullarının planlarının hazırlanması (ilişkiler, med-ya, finans, yürütme, şubeler).
- d) Vilayetlerdeki ana şubeler ile farkındalık yaratmak ve uyulması gereken şartlar ve pro-sedürleri gözden geçirmek için toplantılar düzenlemek ve yapmak, şubelerin hazırlıklarını ve gerekli saha ekipmanını ve fon alınmasından ihtilafları ortadan kaldırmaya ve projeyi sonlan-dırmaya kadar tüm proje detaylarını gözden geçirmek.
- e) Kamu yönetimindeki medya profesyonelleri ile projeye katılan şube ve vilayetlerin medyaları ile insani erişime yönelik dokümantasyon rehberini gözden geçirmek, tartışmak ve dokümantasyon için gerekli vizyonu tüm ekibe aktarmaya çalışmak için bir toplantı düzenle-mek. Bu şekilde herkes işe uyum sağlar ve neyin gerekli olduğunu iyi bilir.

1.2. Şubeler ve Saha Ekipleri

Derneğin vilayetlerdeki şubeleri aşağıdaki yollarla projeye hazırlanır:

- a) Şube için plan ve iş akış çizelgelerini hazırlamak ve uygulanmasını denetlemek.
- b) Çalışma ekipleri oluşturmak, görevleri dağıtmak, uygulamalarını denetlemek, koordine etmek ve takip etmek, işin doğru şekilde ilerlemesini sağlamak.
- c) Sahadaki merkezi yönetim ve çalışma ekipleri ile iletişim kurmak için bir operasyon odası hazırlamak ve 24 saat orada çalışmak.
- d) Para transferlerini tertip etmek, ek profesyonel işçileri işe almak ve gerekli iş gereksi-nimlerini sağlamak.
- e) Raporları, belgeleri, beyannameleri ve faturaları talep edildiği şekilde gecikmeksizin ana merkeze teslim etmek.
- f) Kredileri almak ve kredi mektubuna ekli şartlara uymak.
- g) Ekibin uygulama koşullarının her yönüyle bilinçlendirilmesini gerçekleştirmek
- h) Genel müdürlükle, tercihen icra koordinatörü ile sürekli ve doğrudan iletişim için bir kişi belirlemek

1.3. Satın Alma Komitesi

Komite aşağıdaki görevleri yerine getirir:

- a) Kurban türleri için fiyatları öğrenmek, en iyi tedarikçileri belirlemek, onlarla ilişkiler kurmak ve pazarlardan ve tedarikçilerden fiyat teklifleri almak ve ana merkeze göndermek için sezon öncesi birkaç kez pazarlara ve tedarikçilere saha ziyaretleri.
- b) En iyi tedarikçi ile anlaşmak, satın almak, fatura almak ve ana merkeze göndermek.

c) Kurbanlık hayvanın satın alınmadan ve temin edilmeden önce muayenesi için veteriner hekim ile sözleşme yapılması, şartlarına uymayan kurbanlar hariç, kurbanın cinsini, sayısını, yaşını, boyutunu, ağırlığını ve uygun oluşunu belirten ayrıntılı bir rapor sunmak.

d) Dernek bünyesinde yürürlükte olan usullere göre satın alma ve tedarik sürecini tamamlamak.

e) Komitenin çalışmalarını detaylandıran bir nihai rapor sunma ve onu merkeze iletme.

1.4. Delegasyon Komitesi

Komite aşağıdaki görevleri yerine getirir:

a) Genel Merkezdeki İlişkiler Departmanı, delegasyonların hareketini ve önceden hazırlanmış programa bağlılığı tam olarak denetleme ve zaman çizelgesinde veya mutabık kalınan güzergâhta herhangi bir değişiklik olması durumunda delegasyonla görüşme.

b) Heyetlere refakat edecek ekibin, ziyaret heyetlerinin diline hâkimiyet, iyi görünüm ve idare ile programa aşinalık açısından çok dikkatli seçilmesi.

c) Heyetleri kabul etmek ve onları bir vilayetten diğerine nakletmek için yetenekli sürücülerle birinci sınıf ulaşım araçları tedarik etme.

d) En iyi otelleri hizmet, temizlik, yakınlık ve güvenlik açısından sıralamak.

e) Resmi devlet kurumları ile koordinasyon.

f) Heyetlere her gece bir sonraki gün için akış programı hakkında bilgi vermek, heyetlerin görüşünü bilmek ve hesap edilmeyen her türlü talebi önceden düzenlemek.

g) Çalışma programının uygulanması ve ziyaretler hakkında günlük bir rapor sunma.

h) Delegasyonun gelecekte işin iyileştirilmesinde kullanılacak izlenimlerini bilmesi için bir form tasarlama.

i) Projenin detaylı nihai raporunun hazırlanması ve sunulması.

1.5. Kesim ve Deri Yüzme Alanlarındaki Saha Komitesi

Komite aşağıdaki görevleri yerine getirir:

a) Her kesimhanenin kapasitesine göre her kurban gününde çalışmak için periyodik bir plan hazırlamak.

b) Uygulamanın doğrudan denetimi amacıyla yetkililerin delegasyonlarının huzurunda veya onlar adına gerçekleştirilmesi için heyetler komitesi ile koordinasyon ve her bir durumun koşullarına uygunluğun sağlanması.

c) Mezbahalarla sözleşme yapmak ve kasap, temizlikçi, işçi, elektrikçi, veteriner, alet, su vb. dahil olmak üzere bir çalışma ekibi sağlamak.

d) Çalışma ekibi ile toplantı yapmak ve uygulama sırasında onlardan istenen görev, şart ve talimatları netleştirmek.

1.6. Takip ve Sistem Komitesi

Komite aşağıdaki görevleri yerine getirir:

a) Her komitenin görevleri takip etme ve komiteleri ve çalışma ekiplerini takip etmek için günlük bir program hazırlama

- b) Bir görevi yerine getirmek için müdahale talep eden herhangi bir komiteye yardım etmek.
- c) Düzeni sağlamak ve infaz yerlerini düzenlemek ve gelişigüzel her durumu önlemek.
- d) Kesimhanede ve dağıtım sırasında düzeni sağlamak.
- e) Kurban bekçilerini denetlemek ve günlük olarak kurbanların selametinden emin olma ve onların hazırlanmasını sağlamak.

2. Uygulama

Proje hayata geçirildiğinde dağıtım komiteleri oluşturulmakta ve bu komiteler aşağıdaki görevleri üstlenmektedir:

- a) Her gün için bir plan ve çalışma takvimi oluşturma ve aşağıdaki hususları dikkate alarak dağıtım için uygun yerleri seçmek (insani durumlar- yaşlılar- çocuklar- kadınlar- en çok sıkıntının ve ihtiyacın ortaya çıktığı evler).
- b) Bunlardan istifade edenlerin beyannamelerinin alınması ve onlar gelmeden önce etin dağıtım ve işlenme tarihi ve yeri hakkında bilgilendirilmesi.
- c) Uygulamada istenildiği şekilde (toplu veya bireysel) niteliğine göre bundan yararlananları sıralama ve onların onurunun korunmasını sağlamak.
- d) İşe yardım eden tarafın gömlek veya ceketlerini giymesi.
- e) Medya ekipleri ve mezbaha yetkilileri ile dağıtılan miktarların büyüklüğü ve bunlara ilişkin dokümantasyon mekanizması ile ilgili koordinasyon.
- f) Bölgelerdeki delegelerle kendilerine tahsis edilen miktarları almaları için bir düzen oluşturma.
- g) Etin yeterli süre muhafaza edilmesi için yeterli, hazırlıklı ve güvenilir ulaşım araçlarının sağlanması.
- h) Bunlardan istifade edenlerin ve dağıtım yerlerinin tekrarını ve mükerrerliğini önlemek için kurban projesinde çalışan dernek ve kuruluşlarla koordinasyon.
- i) Ekibin güvenliğini sağlamak için dağıtım ekibine gerekli koruma ve güvenlik önlemlerini sağlamak.

3. İzleme ve Değerlendirme

Ana merkezde yer alan İzleme ve Değerlendirme Birimi, tüm şubelerde saha ekiplerini oluşturmakta olup, başlıca görevleri şunlardır:

- a) Projeye ilişkin ekipman ve hazırlıkların takibi ve değerlendirilmesi ile vilayetlerde uygulanması için gerekli tüm hazırlıkların yapılmasını sağlamak.
- b) Satın alma sürecini ve tedarik edilmesi kararlaştırılan türleri değerlendirme.
- c) Vilayetler ve şubeler düzeyinde uygulamanın değerlendirilmesi.
- d) Çalışma sırasında bunları bir an önce aşmak için varsa rapor ve notları hazırlamak.

4. Projenin Nihai Değerlendirmesi

Projenin nihai değerlendirilmesi aşağıdakiler aracılığıyla gerçekleştirilir:

- a) Vilayetlerdeki şubelerden nihai raporların alınması ve projenin ülke düzeyindeki gidişatına ilişkin nihai rapor, kamu yönetiminde merkez komiteler tarafından hazırlanır.

b) Şubelerin projeyi uygulamadaki performansını değerlendirme kriterlerine göre değerlendirmek için toplantılar düzenlenir.

c) Nihai rapor gözden geçirilir ve tartışılır, artılar ve eksiler ve tavsiyeler gözden geçirilir ve üstün performans gösterenler onurlandırılır.

5. Engeller ve Zorluklar

a) Bazı ülkelerde hayvan kısıtlılığı, yurt dışından kurbanlık hayvan ithal etmelerine ve fiyatlarının artmasına neden olmaktadır.

b) Bazı destekleyici kuruluşlar ve bağışçılar için abartılı belge gereksinimleri ve her isim ve her vaka için ayrı ayrı öngörülen belgeler ve bazı kredilerin uygulanması, bu koşullar ve dolayısıyla varışlarındaki gecikme nedeniyle proje uygulamasının son gününe kadar ertelenmesi ve bunları ihtiyaç sahiplerine geç ulaşması.

c) Bazı bölgelerde ve Arap ülkelerindeki yüksek sıcaklık, eti yüksek sıcaklıktan bozulması için gece kesim yapılmasını ve dağıtımın geciktirilmemesini gerektirmektedir.

d) Dağıtım alanlarının çoğunda internet ve iletişim eksikliği, sahadan medya belgelerinin alınmasında gecikmeye yol açmaktadır.

e) Alanların ve nüfus merkezlerinin uzak oluşu ve bir ilden diğerine geçişin zorluğu.

f) Et almak için beklemenin ızdırabı, faydalananların bayram günlerinde dinlenme, akraba ziyareti ve yürüyüşe çıkma sevincinden alır.

e) İyi bir medya kadrosuna ihtiyaç duyan bazı tarafların (özellikle Türk taraflarının) çok sayıda belge zorunluluğu nedeniyle ve bu kadrolar da sadece şehirlerde veya onlara yakın bölgelerde mevcut olduğu ve en çok ihtiyaç duyulan bölgelerde olmadığı için kırsal kesimde ve en yoksul bölgelerdeki yoksul ve muhtaçların kurbanlardan mahrum kalması.

DEĞERLENDİRME

Halit ÇALIŞ*

Bismillahirrahmanirrahim

Elhamdülillah ve's-salatü ve's-selamu ala resulillah.

Muhterem başkan, kıymetli hocalarım, değerli katılımcılar!

Evvela fevkalâde kapsamlı ve verimli bu ilmi faaliyeti, tertip eden, emek veren, katkı sunan herkese kalbi şükranlarımı sunmak isterim. Üç gün boyunca ele alınan hususların kurban ibadetinin, temel mahiyetini ve anlamını muhafaza ederek daha işlevsel hale gelmesine katkı sunması hususunda Hak Teâla'dan inayetini niyaz ediyorum.

Tebliğleri de esas almak suretiyle konu hakkında kısa değerlendirmelerimi sizlerle paylaşmak istiyorum.

Öncelikle hakkında konuşulan, müzakerelerde bulunulan konunun hassasiyetinin ve önemini altını çizmekte fayda var. Kurban ibadetini ve küresel ölçekte işlevselliği ele almıyor; problem noktalarıyla ilgili öneriler sunuluyor. Bu noktada bir kere, fedakârca hizmet veren, yakından uzağa doğru olmak üzere yeryüzünün tamamını kuşatacak şekilde mağdur, mazlum insanların yüzlerinde tebessüm oluşmasına, karınlarının doymasına, barınma ihtiyaçlarının giderilmesine, kardeşlik köprülerinin kurulmasına öncülük eden, katkı sunan bütün kardeşlerimize, sivil toplum örgütlerine teşekkür ediyorum. Allah hizmetlerini makbul ve daim eylesin.

Şimdi üç ana başlıkta değerlendirmelerimi kısaca arz edeceğim:

1. Kurbanın mahiyeti ve işlevi
2. Fıkhi değerlendirmeler
3. Kurban organizasyonları

Öncelikle belirtmeliyim ki, asılları belirleyip o asıllara odaklanmak, vurgu yapmak, ayrıca diğer hususları da tali ve onu besleyen, destekleyen, geliştiren yaklaşımlar olarak görmekte fayda var. Bir kere asıllar olarak şunun altını çizmemiz gerekiyor:

- Kurban bir ibadettir.
- Kurban, İslam'ın şiarlarındanadır.

* Prof. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi..

• Kurbanda asıl olan, mükellefin bizzat kendisinin bu ibadet yükümlülüğünü yerine getirmesidir.

• Kurbanda asıl olan, kurban etlerinin mahallinde dağıtımının sağlanmasıdır.

Kurbanın dindeki yeri ve mahiyeti itibariyle ibadet olduğunda şüphe yoktur. Dolayısıyla maksat, sosyal dayanışma, mağdur ve bîçarelerin yaralarının sarılmasından önce, Hakk'a kurbiyettir. Oldukça önemli olan diğer faydalar ise, ibadet temelinde söz konusu olmaktadır, olmalıdır.

Bir toplumun, İslam toplumu olduğunu ortaya koyan, resmeden açık alametlerden (şiar) birisi kurbandır. Dolayısıyla kurban hakkında değerlendirmede bulunurken, onun şiar özelliğinin de hep göz önünde bulundurulması lazımdır. İslami değerler zemininde ümmet olma bilinci, dayanışması, maşeri vicdanın şekillenmesi bakımından şiarlar fevkalade ehemmiyeti haizdir.

Kurbanı, becerebiliyorsa mükellefin bizzat kendisi kesmeli ve kurban etlerinin dağıtımında, yerleşim mahalli öncelenmelidir. Bu, mali ibadetlerin tamamında göz önünde bulundurulması gereken bir husustur. Kurbanın kesim ve dağıtım işlerini bizzat kendisi yaparak mükellef, ibadetin manevi hazzını gönlünün derinliklerinde hisseder, fakir fukaranın durumunu bizzat görüp haline şükreder, ilerleyen günlerde de onları koruyup gözetmesi gerektiği bilincine erer, böylece kurban mükellefi manevi yönden terbiye eder. Dolayısıyla kurban söz konusu olduğunda onun, mükellefin Rabbine bağlılığını, nefis terbiyesini, ruhi terakkiyi, gönül rikkatini harekete geçiren işlevi ihmal edilmemelidir. Böylece Müslüman, kurbanla Rabbine kurbiyet kazanır. Müslüman duyarlılığı ve ümmet olmanın gerekleri, öncelikle akrabaların, komşuların ve yakınların hayatında tecelli etmelidir. Yakınlarla dayanışma olmadan ümmet olunamaz.

Bu hassasiyetler gözetilerek eda edilen kurban, mükellefi eğitir, yakın çevrenin yaralarına belli ölçüde merhem olur, kardeşlik bilincini ve sosyal dayanışmayı güçlendirir, şiar niteliğiyle Müslüman toplum vasfını tahkim eder. İşbu noktada, başta şehirleşme, refah seviyesinin artması, mahalli ve milletlerarası ölçekte yürütülen kurban organizasyonları olmak üzere birçok etkene bağlı olarak, kurbanın mahiyetinden nispeten uzaklaşılana, mükellefin bizzat kendisine bakan yönünün ihmal edildiği, çeşitli saiklerle yakın çevrenin pek dikkate alınmadığı bir uygulama sürecine girildiği müşahede olunmaktadır. Kulu Allah'a yakınlaştıran ibadet, bir külfet olarak algılanıp en kolay yoldan savuşturulması yoluna gidilebilmektedir. Oysa kurban bizi eğitmeli, muhitimizde İslam şiarını yeşertmeli, kardeşlerimizi de doyurmalıdır.

Bu temel vurgunun bir gereği olmak üzere, maddi durumu itibariyle sadece bir kurban kesebilecek olanlar, bu kurbanı mutlaka evlerinde, yerleşik hayat sürdürdükleri mahallede kesmeli, kurban öncelikle haneye girmelidir/gelmelidir. Ekonomik durumu birden fazla kurban kesmeye müsait olanlar ise, ikinci, üçüncü kurbanlarını, en mağdur coğrafya/bölge ölçütünden hareketle kesmeli ya da vekalet yoluyla kestirmelidir. Her halükârda şer'an kurban mükellefi olanların evinde mutlaka kurban kesilmeli, paylaşımı ve dağıtımı da mahallede olmalıdır. Kurbanla ilgili bütün değerlendirmelerde, az önce ifade edilen asılları merkeze alan, vurguda ona odaklanan, asılların perdelenmesine, ötelenmesine imkân tanımayan bir hassasiyet gerekir.

İşbu noktada, birçok tebliğde vurgulanan önemli bir hususun altını ben de bir daha çizmek istiyorum. Hiç şüphesiz kurban organizasyonlarının çok yönlü faydaları var, bu görmezden gelinemez. Bununla birlikte kurban yükümlülüğünün, kurumsal paylaşım ya da organizasyonlar marifetiyle yerine getirilmesi ne yazık ki manevi boyutu, arınma ve kurbiyet işlevini olumsuz etkiliyor. Kurbanın sosyal işlevi, ibadet karakterinin üzerinde şekillenmeli, ibadet bilinç ve şuuru zayıflatılmamalıdır. Bundan dolayı ilk kurban evde ve mümkünse mükellefin bizzat kendisi tarafından kesilmelidir. Çeşitli sebeplerle bu mümkün olmaz ve kurban bir organizasyon marifetiyle kesilirse, kurbanlık hayvanın satın alınması, belirlenmesi sürecinde mutlaka gidilip hayvan görülmeli, kesimi esnasında aile bireyleriyle birlikte hazır bulunulmalı, ortamın manevi havası teneffüs edilmelidir. İbadete külfet mantığıyla yaklaşılmalı, geçiştirilmemelidir.

Değerli dostlar! EFT yapıp yükümlülüğü yerine getirme, bir tuşa basıp işlemi tamamlama, “külfetiyle uğraşamayız, bir kurulaşa ver rahat edelim” tutumu... Kanaatimce kurbanla ilgili en önemli mesele budur, en zor kısmı da budur. Çünkü bu yaklaşım, dini ve şer’î ahkâmı bir an önce ve en kolay yoldan savuşturulması gereken bir yük, bir ağırlık olarak telakki etme anlamı taşımaktadır; adeta bir zihniyetin dışı vurumu söz konusudur. Dolayısıyla dinin ve dindarlığın anlamı, mahiyeti ve gerekleri üzerinde daha etkin ve yoğun biçimde durmak gerekiyor. Bu çerçevede sivil toplum örgütleri, kurban organizasyonu düzenleyen kuruluşlar, herkesin mahallinde kurban ibadetini yerine getirebilmesi için müşterek faaliyetlerde bulunabilir, başta belediyeler olmak üzere yetkili ve sorumlu bütün merciler nezdinde girişimlerde bulunarak gerekli alt yapının hazırlanması, çeşitlendirilmesi ve geliştirilmesi için yoğun çalışma yürütebilir. Sonuç alıncaya kadar bundan vaz geçmemek gerekir. Bu yönde sergilenecek çaba, mazlum ve mağdurlara kurban eti ulaştırmak kadar anlamlı ve değerlidir. Dahası bu hizmet, güçlü kardeşlik köprüleri kurma çabalarını taçlandırmak olacaktır. Semt pazarları bunun için tahsis edilebilir, uygulamanın sorunsuz işlenmesi için yeterli sayıda görevli tayin edilebilir. Bu yöndeki taleplerde ısrarcı olunmalı ve güçlü organizasyonlarla müşterek hareket edilmelidir.

Mahallinde kurban kesiminin planlanması ve yaygınlaştırılması zorunludur. Aksi takdirde tuşa basıp EFT yaparak sorumluluğu yerine getirme anlayışı ve uygulaması devam eder ve daha da yaygınlık kazanırsa, Allah muhafaza buyursun, geniş toplum kesimlerinde zamanla kurban ibadet olmaktan çıkarabilir, gelecek kuşaklar uygulamayı müşahede ederek büyümediğinden, kurban telakkisinden tamamen uzaklaşabilir.

Kurbanın en önemli meselesi olarak gördüğüm bu hususa dikkat çektikten sonra, fıkhi değerlendirmelerle alakalı birkaç noktaya işaret etmek isterim.

Bir kere kullanılan fıkıh terminolojisi ve onlar üzerinden gerçekleştirilen vurgularda/anlatılarda özenli olunmalıdır. Mesela “bazı mezheplere göre kurban sünnettir; yani yapılsa da olur yapılmısa da” şeklindeki ifadelerle sık karşılaşılmaktadır. Oysa sünnet terimi, yapılıp yapılmaması mükellefin tercihine bırakılmış durumları ifade etmez. Sünnet, farz ve vacip seviyesinde olmasa bile, Müslümandan yapması talep edilen fiiller anlamına gelir. Dolayısıyla terimler doğru kullanılmalı, anlamıyla uyumlu yorumlanmalıdır. Bağlayıcılık düzeyindeki farklılık, özensiz ifadelerle ibadetin ehemmiyeti sıradanlaştırılmamalıdır.

Terminolojinin yerinde kullanılmasıyla ilintili önemli bir husus da, söylemin maşeri vicdanda yansımalarıdır. Kurbanın dini hükmü ister vacip olsun ister sünnet, sonuçta Müslüman toplumun zihninde, gönül dünyasında, vicdanında, algısında, onu önemsizleştirebilecek, sıradanlaştırabilecek üsluptan mutlaka kaçınmak gerekiyor.

Kurbanın hükmüyle ilgili ihtilaflar bazı tebliğlerde, terminoloji ihtilafıyla açıklandı. Buna göre ihtilaf esasa ilişkin değildir, görüşler neredeyse aynıdır; şu var ki, aynı husus farklı terimlerle ifade edilmiştir. Ben bu kanaatte değilim, görüş farklılığının terim ihtilafıyla açıklanması hayli zordur. İctihad farklılığı, benimsenen delil telakkisi ve yorum yönteminin sonucudur. Nitekim terminolojiye yüklenen anlam ve yaptırım da farklılık gösterir.

Değerli dostlar, kıymetli katılımcılar!

Son yıllarda şöyle bir şey gözlemliyorum: Özellikle kurban organizasyonlarında kurbanın derisininin, kellesinin, sakatatının kurbanı dâhil olmadığı, bunların organizasyonun hakkı olduğu ya da bırakılacağı şeklinde bir kabul ve uygulama yaygınlık kazandı. Hayvan, derisinden sakatatına kadar bütün halinde kurban edilir. Kurbanlık hayvanın parçalarından bazılarının organizasyona kalması şeklindeki anlaşma ya da teamül, ibadetin dini meşruyetini sorunlu hale getirir. Şu var ki, kelle, deri, sakatat gibi unsurların yetimler, fakirler, yoksullar için harcanmak üzere organizasyonda kalmasında bir sakınca olmaz.

Bir noktaya daha işaret etmek istiyorum. Kurban organizasyonu yapan bir kuruluşa kurban vekâleti verenlerden hisse bedelleri toplanıp kurbanlar usulüne uygun şekilde kesilip yoksullara dağıtıldıktan sonra, artan para ne yapılmalıdır? Kurban organizasyonunun gerektirdiği zorunlu harcamalardan arta kalan meblağ, ya vekâlet verenlerin hesabına iade edilmeli ya da onların izniyle ve belirledikleri hizmetler için sarf edilmelidir. Böyle bir belirleme yoksa kötüye kullanımlara zemin oluşturulması için fakir fukaranın sadece gıda ihtiyacı için harcanmalıdır. Kurban bütçesinden, gözlemci vb. adıyla bazı kişilerin yurt dışına götürülmesi, özel yetkinliği itibarıyla göreceği bir hizmetin bulunması gibi istisnai haller dışında, suistimale ziyadesiyle açık bir uygulamadır, makul ve meşru olduğu söylenemez. Bu tür uygulamalar, kurban organizasyonlarını kamu nezdinde de tartışılır kılar, yakınlarla yurt dışı seyahat peşkeşi şeklinde yorumlara dolayısıyla da güven kaybına sebep olur.

Organizasyonlarla alakalı birkaç hususa daha dikkat çekip bitiriyorum.

Herhalde şunda hem fikiriz. En büyük sermayemiz güvendir. Müslümanlar için güven her şeydir; zira Müslüman emindir. Kurban organizasyonları söz konusu olduğunda güven çok daha önemli hale gelmektedir; ortada ümmetin emaneti söz konusudur. Emanet ve güven. Güven duyduğu için müminler kurban ibadetini vekâletle kestirme yoluna gidiyor. Bu oluşumlar ve yöneticileri, ibadetin gereğini büyük bir titizlikle yerine getirir, etleri en muhtaç durumda olanlara ulaştırır, asla suiistimalde bulunmazlar. Hal böyle olunca kurban organizasyonu yürüten kuruluşlarla ilgili en önemli mesele, emanetin hukukunu korumak, güveni zedeleyecek hususlarda olabildiğince hassasiyet göstermek, ince eleyip sık dokumaktır. Bilinmelidir ki güven bir defa sarsılırsa, toparlamak, tekrar kazanmak çok zor olur.

Emanete riayet ve güveni muhafaza için, baştan sona kadar bütün işlemler son derece şeffaf olmalı, görüntülü kayıtlar tutulmalı ve hem vekâlet verenlerle hem de toplumla paylaşı-

malıdır. Bu kuruluşların web sayfaları profesyonelce düzenlenmeli ve etkin biçimde işletilmeli, her türlü bilgi ve belgeye rahatlıkla erişim sağlanmalıdır. Kurban kesim ve dağıtım işlemleri tamamlandıktan sonra, sadece vekâlet verenlerin sayısı ve hangi ülkelerde kaç küçükbaş ya da büyükbaş hayvan kesildiği değil, aynı zamanda ve öncelikle toplam kurban bütçesi, artan miktar ve bunun sarf biçimi/yerleri, organizasyon için yurt dışına kaç kişinin götürüldüğü, mahallinde kaç elamanın hizmet ettiği, toplam hizmet giderleri gibi her hususta kamuoyu gecikmeden ayrıntılı bilgilendirilmelidir.

Arkadaşlarımızdan özel vekâlet vurgusunda bulunanlar oldu, buna ben de dikkat çekmek istiyorum. Kurban organizasyonları özel vekâletle yürütülmelidir. Vekâlet verenler, kurbanlarıyla ilgili bütün hususları (bölge, küçükbaş-büyükbaş, dağıtım şekli, artan miktarın sarfı...) ayrıntılı olarak belirleyip öylece vekâlet vermeli, organizasyonlar bu şartlara titizlikle uymalıdır. Bir adım daha ileri giderek, çok yönlü mahzurlara sebep olma ihtimalinden ötürü genel vekâlet uygulamasının tamamen terk edilmesi gerektiğini belirtmek istiyorum. Şüphe ve istifhamlar algıya, algı gerçeğe dönüşüyor ve düzeltmek çok zor oluyor.

Önemli bir hususu da, kesilecek hayvanların gelişim durumu ve semizliği oluşturuyor. Yurt içi için açıklanan kurban bedelleri (yurt dışı piyasa herkes tarafından yakinen bilinmiyor) göz önünde bulundurulduğunda, zaman zaman pazar fiyatlarıyla ilan edilen bedeller arasında uçurum bulunabiliyor. Bunun için toplu alım, erken bağlantı, sürekli iş yapma ve daha başka açıklamalar yapılabilirse de, bunlar yeterince tatmin edici olmuyor. Buna bağlı şüphelerin bertaraf edilmesi için hem yurt içi hem yurt dışı kesilecek hayvanların, küçükbaş ve büyükbaş esash olmak üzer ortalama canlı ağırlığı ya da ortalama et miktarı önceden belirtilmeli, fiyatlama buna göre olmalıdır. Bu yapılırken ölçütü, en düşük seviyeden esas almak uygun olmaz; orta ya da ona yakın bir seviye esas alınmalıdır. Fiyatlama ölçütü, kurumun web sayfasında ayrıntılı olarak bulunmalı, ilanlarla buna yer verilmeli, vekâlet verenlere mesajla iletilmelidir. Bu konuda kurban organizasyonu yapan kurumlar arasında bir ilke benimsenmeli, varsa farklı fiyatlama, gerekçesi ayrıntılı olarak açıklanmalıdır.

Tekrar bu anlamlı ve oldukça verimli geçen toplantıyı tertip edenlere, emek verenlere teşekkür ediyor, tebriklerimi sunuyorum. Kurbanlarımızın mahiyetini ve anlamını muhafaza ederek günbegün daha işlevsel hale gelmesini, vahdet için daha güçlü kapılar aralamaya vesile olmasını Hak Teâla'dan niyaz ediyorum. Kurbanlarımız bizi eğitsin, kardeşlerimizi doyursun.

DEĞERLENDİRME

Hacı Mehmet GÜNAY*

Bismillahirrahmanirrahim. Kıymetli Başkanım, Değerli Katılımcılar, ben de konuşmama bir kez daha hepinizi en içten hürmet ve muhabbetlerimle selamlayarak başlıyorum. Toplantımızın başarılı bir şekilde bu değerlendirme oturumuna kadar gelmiş olması büyük bir hamd ve şükür vesilesidir. Bu yüzden ben Allah'a hamd ederek sözlerime başlamak istiyorum. Bu tür toplantıların değerlendirme oturumları konuşmacılar bakımından hem son derece yararlı hem de kısmen dezavantajlıdır. Çok yararlıdır, çünkü bu durum değerlendirici konumunda bulunan kişi için toplantının bütün oturumlarını izleyerek sunulan tüm bildirimler hakkında az çok malumat edinme, ayrıca konuya bütüncül olarak bakma imkânı vermektedir. En dezavantajlı tarafı ise toplantıda bu aşamaya kadar her şeyin konuşulmuş olması, geriye söylenecek fazla bir şeyin kalmamış olmasıdır. Ama ben yine de buradaki rolüm gereği toplantımızın özet bir değerlendirmesiyle birlikte konuyla ilgili kendime ait birkaç tespit ve öneriyi dile getirmek istiyorum.

İlk olarak belirtmek gerekir ki, sempozyum bize kurban konusunun inter-disipliner niteliğini bir kez daha teyit etmiştir. Kurban esas itibarıyla dinimizin ana ibadetlerinden birini oluşturmaktadır. Bu yönüyle fıkıhın ve daha özel alanıyla ilmihal fıkıhının temel konuları arasında yer almaktadır. Konunun hem klasik hem de çağdaş dönemde farklı fikhî tartışma alanları mevcuttur. Fıkıhta kurban esas itibarıyla bir hayvanı Allah rızası için boğazlamaktan ibarettir. Ama bu iş fikhî bakımdan o kadar basit bir işlem değildir. Kurbanın türüne göre bu ibadetle kimlerin yükümlü olduğu, hangi cins ve özellikteki hayvanların kurban edilebileceği, kurbanın hangi usullerle kesilip nasıl dağıtacağı, vekâletle kurban kesimi gibi meseleler etrafında tarihi süreç içinde zengin bir fikhî müktesebat oluşmuştur. Kuşkusuz bu meselelerden bir kısmı çağdaş dönemde kısmen farklı mahiyetlere büründüğü için günümüzde bu konularda yeni fikhî araştırma ve tartışma alanları da gündeme gelmektedir.

Kurbanın bu fikhî boyutu yanında daha birçok farklı yönleri ve uzantılarının olduğu da bir gerçektir. Özellikle günümüzde küreselleşme, kent yaşamının getirdiği zorunluluklar, iletişim ve ulaşım alanındaki hızlı gelişmeler kurban ibadetinin eda edilme biçimi ile ilgili ciddi

* Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi ve Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi.

değişim ve dönüşümleri beraberinde getirmiştir. Artık kurban, mükellef bireyin kendi köyünde, mahallesinde bireysel olarak yerine getirdiği mahalli bir ibadet olmaktan çıkmış, bu konuda uzmanlaşan devasa organizasyonlar marifetiyle yürütülen ve ekonomik ve finansal açıdan ciddi bir büyüklüğe erişen küresel bir olgu haline gelmiştir. Bu açıdan kurban ibadetinin farklı coğrafyalara uzanan organizasyonel yönü günümüzde kurbanla ilgili ortaya çıkan yeni ve önemli olgulardan biridir. Bu durum vekâletle kurban meselesine fikhî yönleri ve etkileri de olan çok farklı bir boyut kazandırmış durumdadır.

Kurban ibadetiyle ilgili klasik ve çağdaş dönemde varlığını ve geçerliliğini koruyan daha başka boyutlar da vardır. Kurban her şeyden önce tarihi boyutu ve derinliği olan bir ibadettir. Çünkü o Hz. Âdem'le başlayıp günümüze kadar kesintisiz bir şekilde devam etmiştir. Hemen bütün din, kültür ve toplumlarda farklı nitelik ve şekillerde de olsa bu ibadete rastlanmaktadır. Konunun bu tarihi yönünün incelenmesi, ayrı bir çalışma ve araştırma sahasını oluşturmaktadır. İslam dini özelinde söylemek gerekirse konuyla ilgili olarak dini temel metinlerimizde de bir hayli hüküm ve malumatın bulunduğu bir gerçektir. Tabii ki konu dini ve fikhî açıdan ele alındığında bu konuda Sünnî olsun veya olmasın mezhep farklılıklarının da incelenmesi gerekmektedir. Sempozyumda kurbanın tüm bu yönlerine dair bildirilerin bulunması memnuniyet verici bir unsur olarak değerlendirilebilir.

Konunun daha önce de belirttiğimiz gibi inter-disipliner nitelikte olması fıkıh, tefsir, hadis, tarih, mezhepler tarihi, dinler tarihi gibi birçok alanla ilgili bildiriler sunmaya elverişli hale getirmektedir ki, bunu fiilen bu sempozyumda görmüş olduk. Kuşkusuz İslami ilimler içinde kurban ibadetiyle ilgisi bakımından fikhin ayrı bir yeri ve önemi vardır. Bu durumun sempozyumun içeriğine de yansıdığını memnuniyetle görüyoruz. Genel anlamda kurban ahkâmıyla ilgili fıkıh doktrininde yer alan standart konu ve meselelerin müstakil tebliğ konuları haline getirildiğine şahit olduk. Bunlar içinde bazı meselelerin niteliği veya kapsamı değişmiş, bazı meseleler ise tamamen günümüze has olarak ortaya çıkmıştır. Bu yeni meselelerin bir kısmıyla ilgili yeni fetva ve kararların alınması zorunluluk arz etmektedir. Bu konuda hem fıkıh araştırmacılarının akademik çalışma ve görüşleri hem de fıkıh akademileri ve fetva heyetlerinin karar ve tavsiyeleri önem taşımaktadır. Sempozyumda bunların hepsiyle ilgili bildirilerin olması sempozyumun daha başta kapsamlı ve bütüncül bir bakışla kurgulandığını ortaya koymaktadır.

Bütün bunlarla birlikte konunun bir de özellikle son dönemlerde daha fazla öne çıkan iktisadi yönleri var. Zira kurban organizasyonları günümüzde moda tabirle devasa bir ekonomik ve finansal ekosistem oluşturuyor. Kurban ibadetinin sosyal ve psikolojik boyutları da yine burada işaret edilmesi gereken hususlardandır. İşte sempozyumda tüm bu konulara ilişkin konuların arzu edilen derinlikte olmasa da dengeli bir şekilde yer bulmuş olması toplantının artıları arasında özellikle belirtilmesi gerekir.

Toplantının bir başka artısı da bana göre ele alınan konuların teker teker bildiri başlığı olarak tespiti, bu bildirilerin müstakil oturumlar halinde gruplandırılması ve oturumların hem de bildirilerin mantıklı bir düzen içinde son derece başarılı bir şekilde sıralanmasıdır. Bu açıdan tertip heyetini yürekte tebrik etmek isterim. Tertip heyetinin bu konuda bir hayli emek sarf ettiğinin işaretlerini Dekan hocamızın açılış konuşmasından da edinmiştik. Nitekim hocamız,

sempozyum hazırlık çalışmaları yapılırken daha önce bu konuda yapılmış akademik çalışma ve toplantıların dikkate alındığını, dolayısıyla tekrardan kaçınmak için daha önce ele alınan bazı konulara bu toplantıda yer vermediklerini belirtmişti.

Ben de âcizane kurbanla ilgili az da olsa bazı konuların eksik kaldığını fark ettim ve konuşmamda kısmen atıfta bulundum. Bununla ilgili bir izlenimimi aktarmak gerekirse, biz burada kurbanın ağırlıklı olarak tarihi, fikhî ve organizasyonel boyutları üzerinde durduk. Ayrıca dünya çapında başarılı ve nitelikli kurban organizasyonlarıyla öne çıkan başlıca sivil toplum örgütlerimizin doğrudan doğruya uygulamaya dayalı saha tecrübelerini de dinlemiş olduk. Kuşkusuz bütün bunlar son derece önemli, değerli ve gerekli idi. Ancak belki bana öyle geldi, bilmiyorum ama bu toplantıda işin manevi boyutu, hikmet tarafı biraz eksik kaldı gibi. Bu konuda biraz daha açılım olsa iyi olurdu. Ben sempozyum boyunca işin maddi ve şekli boyutları üzerinde daha fazla durulduğu şeklinde bir hisse kapıldım. Belki de bu konular daha önceki çalışmalarda ziyadesiyle ele alındığı için burada bilerek ihmal edilmiş olabilir.

Sempozyumun geneli ile ilgili bu kısa değerlendirmelerden sonra çok fazla vaktinizi almadan birkaç hususa daha değinmek istiyorum. Kurban esas itibarıyla dinimizin temel ibadet şekillerinden birini oluşturmaktadır. Bunun tarihi, kültürel, dini/fikhî, sosyal ve iktisadi birçok yönünün olduğunu söylemiştik. Bu sempozyum vesilesiyle bir kez daha ortaya çıktı ki, bu ibadetin günümüzde öne çıkan ve aynı zamanda birçok problemi beraberinde getiren en önemli boyutu organizasyonel yönüdür. Aslında kurbanla ilgili gündeme gelen çağdaş fikhî problemlerin önemli bir kısmı da onun bu yönüyle ilgilidir. Peki, birçok problemin kaynağını oluşturan bu organizasyonlar lüzumsuz mudur? Hayır, bunlar lüzumlu olmak bir yana günümüz şartlarında adeta kaçınılmazdır. Hepimiz biliyoruz ki bugün çoğumuzun bireysel olarak kurbanını hayvan pazarından satın alıp evimizin bahçesinde çoluk çocuk birlikte kesme imkânımız yoktur. Bu konuda birinci engel günümüz kent yaşamında kurban kesmeye elverişli çevre ortamlarının oldukça kısıtlı olmasıdır. Bu engeli bir şekilde aşmış olsak bile bu sefer onun etini dağıtacak uygun kişileri bulmak sorunu ortaya çıkacaktır. Denebilir ki, günümüzde insanların küreselleşmesiyle birlikte kurban olarak kesilecek hayvanlar da bunların dağıtılacağı insanlar da adeta küreselleşmiştir. Bir başka husus bir ailede birden fazla kurban mükellefi kişilerin mevcut olabilmesidir. Bunların hepsinin evde fiilen kesilmesi de çoğu zaman uygun olmayabilmektedir. İşte bütün bunlar günümüz şartlarında kurbanın büyük organizasyonlar marifetiyle kesilip dağıtılmasını, dolayısıyla vekâletle kurban olgusunu gündeme getirmiştir. Kurbanın hem daha ucuza temin edilmesi hem de daha ihtiyaçlı kişilere kolay ulaştırılması gibi sebeplere bağlı olarak bu organizasyonların önemli bir kısmının yurt dışında gerçekleştiği bir vakiydir. Günümüzün bilişim, iletişim ve ulaşım imkânları ile dünyanın her tarafına kolayca ulaşma imkânı bulunduğu için bu konuda özellikle Türkiye menşeli uluslararası organizasyonların çok önemli başarılarla imza attığını övünçle söylemek mümkündür.

Günümüzde kurban ibadetinin bu tür organizasyonlar marifetiyle yerine getirilmesi kaçınılmaz olduğunu göre bu konuda ne yapmamız gerekir? Tabii ki, bu konuda mevcut problemler ne ise reel duruma uygun bir şekilde bunlara çözümler bulmamız gerekir. Anlaşılan o ki, bu konuda en büyük sorunlar vekâlet sistemiyle ilgili ortaya çıkmaktadır. Bu sorunların başında

da şeffaflık ve güvenilirlik konuları gelmektedir. Kanaatimce de meselenin nirengi noktasını bu konular oluşturmaktadır. Demek ki yapılacak en önemli iş de şeffaflık ve güvenilirliğin tesis ve temin edilmesidir. Kuşkusuz bu konuda en etkili unsur meselenin finansal yönüdür. Bir yerde para varsa onun mutlaka şeffaf ve güvenilir metotlarla kontrol ve denetim altına alınması lazımdır.

Günümüzde kurban vekâlet sistemiyle ilgili ortaya çıkan önemli konulardan birisi de şudur. Biz kurbanımızı herhangi bir kuruluşun uhdesine teslim ederken onlara mutlak anlamda güven duymuş oluyoruz. Öyleyse bu güvenin sağlam kurumsal temellere oturtulması ve garanti altına alınması gerekmektedir. Bunun gerçekleştirilme yollarıyla ilgili bir öneri ile konuşmamı bitirmek isterim. Aslında bu öneri bu sempozyumda da dile getirildi, ben de bunlara katıldığımı teyit etmek istiyorum. Öncelikle kurban organizasyonu ile meşgul olan kurum ve kuruluşlarımızın kendi öz denetim ve değerlendirmelerini bizzat kendilerinin yapması esastır. Çünkü bunlar esas itibarıyla hayır amaçlıdır. Yapılan işler bir ibadettir, buna vesile olan ve bunu gerçekleştiren organizasyonların yaptığı faaliyetler de bu ibadetin bir parçasını oluşturmaktadır. Konuya bu prensip ve anlayıştan hareketle bakarsak sorunlar büyük ölçüde çözülmüş demektir. Çünkü dışardan denetim ne şekilde olursa olsun, özdenetim söz konusu olmadığında bunlardan beklenen sonuçlar tam olarak hiçbir zaman meydana gelmeyebilir.

Bir başka önemli nokta, bu tür organizasyonların finansal yönlerinin mutlaka kayıt altına alınması gerekir. Bunun yapılması aslında işlerini düzgün ve usulüne uygun bir şekilde yapanlar için de olumlu sonuçlar doğurur. Çünkü bu yapıldığında konuyu istismar edenler açığa çıkacak, meydan işini düzgün yapanlara kalacaktır. Daha önce Peygamber için kurban toplama örneklerinde olduğu gibi bu konuyu çokça istismar edenleri görmüştük. Günümüzde de benzerleri olabilir. Son zamanlarda hayır amaçlı finansal faaliyetler “Sosyal finans” tabiri ile anılmakta ve konuyla ilgili ciddi çalışmalar yapılmaktadır. Daha önce de değindiğim gibi içinde para ve finans unsuru bulunan her şeyin ciddi bir şekilde denetlenmesi ve kayıt altına alınması gerekmektedir. Bu konuda zekât, kurban, vakıf, karzı hasen vb. faaliyetler için düzenleyici ve denetleyici bir üst kurul düşünülebilir mesela. Bu konuda özellikle kurbanla ilgili Diyanet İşleri Başkanlığının bir denetimi var. Bunun ne kadar etkin ve işlevsel olduğu bir yana bu denetim muhtemelen konunun finansal yönüyle ilgili değil, daha çok fikhî ve organizasyonu ilgilidir. Kısaca tekrar vurgulamak gerekirse kurban vb. gibi faaliyetleri özellikle finansal açıdan kayıt altına alacak mekanizmaların mutlaka ve behemehâl oluşturulması şarttır. Bu konuda yapay zekâ, blok zincir gibi teknolojilerden de rahatlıkla istifade edilebilir.

Diğer taraftan bu organizasyonların operasyonel, organizasyonel ve işletimsel yönü ile ilgili de hem özdenetim hem de dış değerlendirme yararlı olacaktır. Dış değerlendirme derken bunların üst bir resmi bir kurum tarafından denetlenmesinden ziyade bu işi yürüten organizasyonları çeşitli sivil ve bağımsız dış değerlendirme kuruluşları tarafından objektif bir şekilde değerlendirilmesi ve buna dayalı olarak akredite edilmesini kastediyorum. Bu kuruluşlar için dış değerlendirme ve akreditasyon çok önemlidir. Bunun için bahsedilen organizasyon kuruluşlarının kendilerine ait süreç yönetimine dayalı bir kalite güvence sistemi oluşturmaları tüm faaliyetlerini bu süreçle uyum içinde yürütmeleri gerekir. Süreç yönetimine dayalı böyle bir

kalite yönetim sistemi bu organizasyonların kendilerine, biz ne yapmak istiyoruz ne yapıyoruz, bunu nasıl yapıyoruz, bu yaptıklarımızın doğru ve yararlı olduğundan ne derece eminiz, yapılan iş ve işlemleri periyodik olarak değerlendirip gerekli iyileştirmeleri yapıyor muyuz, bu konuda sistematik bir süreç yönetimine sahip miyiz gibi soruları sormalarına ve gerekli cevapları vermelerine zemin hazırlayacaktır.

Bu kısa tespit, değerlendirme ve önerilerle konuşmamı sonlandırmak istiyorum. Konuşma sırasında süreyi tam olarak takip edemedim, uzattıysam affınıza sığınıyorum. Bize burada konuşma imkânı verdiğiniz için hem sempozyum tertip heyetine hem de değerli başkanımıza yürekten teşekkür ediyorum. Sempozyumla ilgili esas teşekkür faslını sevgili Dekanıma bırakarak, sözlerime son veriyorum. Hepinizi hürmet ve muhabbetle selamlayarak...

SEMPOZYUM SONUÇ BİLDİRGESİ

Abdullah KAHRAMAN*

1. İnsanlık tarihiyle başlayan kurban, temelde kutsalla bir iletişim kurma amacına yönelik olarak farklı şekillerde uygulanmış ve geliştirilmiştir.

2. Yahudilerin yazılı kutsal kitabında kurbandan sıklıkla bahsedilmektedir. Yahudi geleneğinin bir devamı olan ancak Eski Ahit'i farklı açıdan yorumlayan Hıristiyanlıkta kurban başkalaşım geçirmiştir. Yahudilerin Fısh Bayramı'nda takdim edilen kurban, Hıristiyanlıkta "Tanrı kuzusu" tanımlamasıyla İsa Mesih'le bütünleşmiştir.

3. Kur'an-ı Kerim ve Sünnette ise Hz. İbrahim'in kurbanıyla ana hüviyetini kazanan kurban, Allah'ın adının anılması, Allah'ı birleme ve verdiği nimetlere şükretme mahiyetinde bir ibadet olup niyetin ve samimiyetin ölçülmesi amacıyla öne çıkmaktadır. Ayetlerde yer verilmeyen ayrıntılar hadislerde yer almakta ve bu bilgiler, Hz. İbrahim geleneğinin bir devamı olarak teslimiyet ve ubudiyetin yanında kurbanın toplumsal yönünü de ortaya koymaktadır.

4. Kurbanın vacip veya sünnet olma hükmü konusundaki ihtilafın en önemli gerekçesi, nasların delalet vecihlerinin farklı olmasından kaynaklanan yorumlardır. Hükmünde ihtilaf eden ulema bu ibadetin gerekliliği üzerinde ittifak etmiştir.

5. Caferilik, İbâziyye ve Zeydiyye mezheplerinde kurbanla ilişkin hüküm ve ihtilafların sünni fıkıh mezhepleriyle benzeşen ve farklılaşan yönleri bulunmaktadır.

6. İmkânlar ve şartlar elverdiği ölçüde kurbanın aile içinde kesilmesi ve kurbanın ortak duygusal katılımıyla gelecek nesillere aktarılması esas olmalıdır. Kurban çocukluktan gençliğe kadar bilişsel, duygusal ve davranışsal özelliklerine uygun bir biçimde anlatılmalıdır. Önyargıları ortadan kaldırmak için kurbanın çok yönlü tanıtımı yapılmalıdır. Kurbanı bir tatil imkânı olarak değil bir ibadet olarak algılamalı ve bunu sağlamak için elden gelen çaba gösterilmelidir.

7. Uygulamada mezhepler arasında farklılık bulunmakla birlikte, somut ölçütler ortaya koyarak kurban ibadetinin safiyeti korunmalı, olumsuz algıları önleyecek tedbirler alınmalı ve Müslümanların kendilerini zora sokmadan bayram sevincini yaşamaları sağlanmalıdır.

* Prof. Dr., Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı.

8. Vekâlet yoluyla kurban faaliyetlerini yürüten kurum ve kuruluşlar, bir ibadetin ifasına aracılık ettiklerinin bilinciyle hareket etmeli; tüm süreçlerde şeffaflık ve güven ilkesine uymalı ve denetime açık olmalıdır.

9. Yurt dışında kurban faaliyetleri, bölgelerin kimliğinin yeniden hatırlanmasına katkı sağlamakta; toplumların yakınlaşmasını temin etmektedir. Bu faaliyetlerde temel amaç, ulaşılan yerlerin, “alan el” olmaktan çıkıp “veren el”e dönüşmesini sağlamak olmalıdır.

10. Kurban, dünyadaki müslümanlar arasında, birlik ve beraberliğin tesis edilmesinde, kardeşlik duyguların hatırlanması ve pekiştirilmesinde, ihtiyaç sahiplerinin sıkıntılarının bir nebze de olsa giderilmesinde, insanlığa İslam’ın evrensel değerlerinin gösterilmesi ve öğretilmesinde önemli bir yere sahiptir. Bu sebeple bu önemli vazifenin gerek yurt içinde ve gerekse yurt dışında ifa edilmesinde, bu hizmeti ifa eden kurum ve kuruluşların desteklenmesi önemlidir.

11. İbadetlerin ifasında taabbudilik esas olduğundan dolayı, kurban ibadetinin İslam’ın temel prensiplerine uygun olarak ifa edilebilmesi için kurumsal düzeyde istişareler yapılmalıdır. Akademisyenleri ve sahada çalışanları bir araya getiren bu sempozyumun, gelecekte bu tür istişarelere öncülük edeceğini temenni ediyoruz.